

SOSYAL, BEŞERİ VE
İDARİ BİLİMLER
ALANINDA YENİLİKÇİ
YAKLAŞIMLAR CİLT 2

Kitap Adı	: Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar Cilt 2
İmtiyaz Sahibi / Publisher	: Gece Kitaplığı
Genel Yayın Yönetmeni/Editor in Chief	: Doç. Dr. Atilla ATİK
Proje Koordinatörü/Project Coordinator	: Ethem BİLİCİ
Kapak&İç Tasarım/Cover&Interior Design	: Sevda KIRDAR
Sosyal Medya/Social Media	: Arzu ÇUHACIOĞLU
Yayına Hazırlama	: Gece Kitaplığı Dizgi Birimi
Sertifika/Certificate No	: 29377
ISBN	: 978-605-288-789-9

Editör/Editors

Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI
Doç Dr. Murat Cem DEMİR
Dr. Öğr Üyesi Olcay TİRE
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Sena ARVAS
Dr. Öğr. Üyesi Uğur Köksal ODABAŞ
Dr. Öğr. Üyesi İsmail ELAGÖZ

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission. Gece Akademi is a subsidiary of Gece Kitaplığı.

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. Gece Akademi, Gece Kitaplığı'nın yan kuruluşudur.
Birinci Basım/First Edition ©Aralık 2018/ Ankara/TURKEY ©**copyright**

Gece Publishing
ABD Adres/ USA Address: 387 Park Avenue South, 5th Floor, New York, 10016, USA
Telefon/Phone: +1 347 355 10 70

Gece Kitaplığı
Türkiye Adres/Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt. No: 22/A
Çankaya/Ankara/TR
Telefon/Phone: +90 312 431 34 84 - +90 555 888 24 26

web: www.gecekitapligi.com — www.gecekitap.com
e-mail: geceakademi@gmail.com

SOSYAL, BEŞERİ VE
İDARİ BİLİMLER
ALANINDA YENİLİKÇİ
YAKLAŞIMLAR CİLT 2

İÇİNDEKİLER

CHAPTER 36

DAHA ÖNCEKİ DÜZENLEMELERLE MUKAYESELİ OLARAK 5224 SAYILI
KANUNUN ÖNGÖRDÜĞÜ FİLM DENETİM SİSTEMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
Kemal Cem BAYKAL.....11

CHAPTER 37

2008 KÜRESEL KRİZİNİN ARDINDAN KORUMACILIK ÖNLEMLERİNDEKİ
DEĞİŞİM VE TİCARET SAVAŞLARI
Gülbahar ATASEVER31

CHAPTER 38

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME-İŞSİZLİK ORANI İLİŞKİSİ: BİR
NEDENSELLİK ANALİZİ
Yasin ACAR43

CHAPTER 39

BORSA BİRLEŞMELERİVESİNERJİK ETKİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME:BİST
ÖRNEĞİ
Hakan ÇELİKKOL, Seyfettin ÜNAL57

CHAPTER 40

X VE Y KUŞAĞININ TÜKETİCİ ETNOSENTRİZMİ EĞİLİMLERİNİN
KARŞILAŞTIRILMASI: GÖRGÜL BİR ARAŞTIRMA
Zehra TÜRK73

CHAPTER 41

HAVA DURUMU KAYNAKLI DÜRTÜSELSATIN ALMADA HAVA DURUMU
DUYARLILIĞININ ROLÜ:KIRIKKALE İLİNDE BİR ARAŞTIRMA
Ertuğrul KARAKAYA95

CHAPTER 42

H.1256/M.1840-41 TARİHLİ MÜSLİM NÜFUS DEFTERLERİNE GÖRE
KARAHİSAR-I DEVELİ (YEŞİLHİSAR) KAZÂSİ: SOSYO-EKONOMİK VE
DEMOGRAFİK YAPISI
Kazım KARTAL, Serpil SEVİM KARTAL111

CHAPTER 43

TÜRKİYE'DE FAALİYET TABANLI MALİYETLEME KONUSUNDA YAPILAN
LİSANSÜSTÜ TEZ ÇALIŞMALARININ ANALİZİ
Meryem ÖZTÜRK, Reşat KARCIOĞLU131

CHAPTER 44

TÜRKİYE'DE YABANCI İSTİHDAMININ İŞGÜCÜ MALİYETLERİNE ETKİSİ:
SURIYELİ MÜLTECİLERİN İSTİHDAM VE İŞGÜCÜ MALİYETLERİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ

İsmail ELAĞÖZ 147

CHAPTER 45

DÜNYANIN YOKSUL ve EŞİTSİZ HALİ

Mustafa HATİPLER 163

CHAPTER 46

BASIM VE YAYIN TEKNOLOJİLERİ PROGRAMI ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL
AĞLARI KULLANIM AMAÇLARININ İNCELENMESİ

Elif URAL, Lütfi ÖZDEMİR 175

CHAPTER 47

TÜKETİCİ ETİĞİ VE İNDİRİM MARKETİ MÜŞTERİLERİNİN ETİKSEL
DAVRANMA EĞİLİMLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Ayhan DURAK 189

CHAPTER 48

MARDİN'DE BİR SANAT ETKİNLİĞİ: 'ULUSLARARASI MARDİN BİENALİ'

Gonca UNCU Gülsüm ÇALIŞIR 205

CHAPTER 49

İDEOLOJİNİN GÖLGESİNDE TÜRK VE FRANSIZ BASININDA TERÖR
HABERLERİ

Fatma ÇAKMAK 221

CHAPTER 50

İNSAN KAYNAKLARI BİLİŞİM SİSTEMİ İLE DEVAMSIZLIK KAYNAKLI
ÜRETİM KAYBININ ÇALIŞANLARIN DEMOGRAFİK NİTELİKLERİYLE
İNCELENMESİ

Berkant DULKADİR 251

CHAPTER 51

TELE ÇALIŞMA (EVDE ÇALIŞMA)

İbrahim GÖRÜCÜ 263

CHAPTER 52

18. YÜZYILDA OSMANLI TAŞRASINDA ADALET DAİRESİ/DAİRE-Yİ ADLİYE
MEFHUMUNU RESMETMEYE DAİR BİR DENEME

Ercan GÜMÜŞ 285

CHAPTER 53

İSTANBUL'DA FRANSIZ SEFİR EDOUARD THOUVENEL İLE İNGİLİZ SEFİR
LORD STRATFORD CANNING ARASINDAKİ DİPLOMATİK MÜCADELE (1856-
1859)

Fatma UYGUR309

CHAPTER 54

AÇIK SİSTEM YAKLAŞIMI İÇERİSİNDE İŞLETMELERİN SOSYAL
SORUMLULUĞU VE HALKLA İLİŞKİLER

Murat BAŞARIR331

CHAPTER 55

ÖNCÜLLERİ VE ARDILLARI İLE TOKSİK LİDERLİK

Mustafa BABADAĞ341

CHAPTER 56

SERMAYE PİYASALARININ KÜRESELLEŞMESİ ULUSLARARASI
ÇEŞİTLENDİRMEİNİN FAYDASINI AZALTIYOR MU?

Seda TURNACIĞİL355

CHAPTER 57

KRAL AZATİWATAS ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Muhammed Fazıl HİMMETOĞLU371

CHAPTER 58

BİANET VE ALTPRESS.ORG ÖRNEKLERİ BAĞLAMINDA ALTERNATİF YAYIN
ORGANLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Oktay DEMİRTAŞ385

CHAPTER 59

KENTSEL DÖNÜŞÜM KAVRAMI AÇISINDAN KENTSEL DÖNÜŞÜM MEVZUAT
VE UYGULAMALARINA GENEL BİR BAKIŞ

Kemal YAMAN401

CHAPTER 60

TURİZMDE ŞEHİR PLANLAMASININ ÖNEMİ: AMASYA İLİ ÖRNEĞİ

Şerif BALDIRAN413

CHAPTER 61

İSLAMİ PAZARLARDA ORTAYA ÇIKAN GELİŞMELER VE DEĞİŞEN İSLAMİ
TÜKETİM KÜLTÜRÜ İŞİĞİNDE 1980 SONRASI TÜRKİYESİ'NE GENEL BİR
BAKIŞ

Elif DENİZ427

CHAPTER 62

EKONOMİK GLOBALLEŞME ve SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Taner Güney443**CHAPTER 63**

DİJİTAL SANATVE ESTETİK ÜZERİNE YORUMLAR

Nazan ALİOĞLU453**CHAPTER 64**YÜKSEKÖĞRETİMDE ÖĞRENCİ BEKLENTİLERİ: SAĞLIK BİLİMLERİ
FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ*Aslı KÖSE ÜNAL*467**CHAPTER 65**ÇOCUĞU CİNSEL İSTİSMARA UĞRAMIŞ EBEVEYNLERİN GÖSTERDİKLERİ
TEPKİLER ve ÇOCUKLARINA DESTEKLERİ*Zeynep SET*479**CHAPTER 66**CEMİL MERİÇ'İN ARAŞTIRMA PROGRAMINA BİR BAKIŞ: ENTELEKTÜEL
BAĞIMSIZLIK, KÜLTÜRÜN ÖZERKLİĞİ VE ÜTOPYACILIK*Cem ÖZKURT*489**CHAPTER 67**BİLGİ'DEN İKTİDAR'A, PANOPTİKON'DAN SÜPERPANOPTİKON'A GÖZETİM
TOPLUMUNDA İLETİŞİM*Atılım ONAY, Zafercan Bekir ÇAPAR*503**CHAPTER 68**20'İNCİ YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA AVRUPA DEVLETLERİ TARAFINDAN
UYGULANAN GÖÇ POLİTİKALARI İLE AVRUPA TOPLUMUNDA ARTAN
İSLAMOFOBİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ*Caner Övsan ÇAKAŞ*517**CHAPTER 69**DEMOKRAT PARTİ İKTİDARININ İLK YILLARINDA ADNAN MENDERES İLE
BASIN ARASINDAKİ İLİŞKİLER*Önder DENİZ*529**CHAPTER 70**KAMU KURUMLARI VE ÖZEL SEKTÖRDE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK
UYGULAMALARINDA BENZERLİKLER, AYRIŞMALAR*Yener Lütüf MERT*539

CHAPTER 71 YEREL YÖNETİMLERİN MESLEKİ EĞİTİMİN BAŞARISINDAKİ ROLÜ: AMASYA BELEDİYESİ ÖRNEĞİ <i>Demet CANSARAN</i>	555
CHAPTER 72 AŞKIN İLETİŞİM HALLERİ <i>Gülsüm ÇALIŞIR, Gonca UNCU</i>	563
CHAPTER 73 YENİ TOPLUMSAL HAREKETLERİN AKTÖRÜ OLARAK “YENİ ORTA SINIFI” <i>Yılmaz DAŞLI</i>	575
CHAPTER 74 TIBBİ VE AROMATİK BİTKİLERİN ARKEOLOJİDE İLK İZLERİ <i>Fatma ŞEKER, Tuğba DEMİR</i>	591
CHAPTER 75 İL MERKEZİNDE YAŞAMAYANLARIN KENTSEL GELİŞİM ALGILARI : EDİRNE İLİ İPSALA İLÇESİ ÖRNEĞİ <i>Senem DEMİRKIRAN</i>	599
CHAPTER 76 GÖÇ, GÖÇMENLİK VE GÖÇMEN GİRİŞİMCİLİK <i>Zehra Nuray NİŞANCI, Sevcan GÜNGÖRDÜ, Gizem ÖDEMİŞ</i>	621
CHAPTER 77 KADIN GİRİŞİMCİLİĞİ VE KADIN GİRİŞİMCİLERİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR <i>Zehra Nuray NİŞANCI-Gizem ÖDEMİŞ</i>	643
CHAPTER 78 FİNANSAL YAKLAŞIMLAR PERSPEKTİFİNDEN SPEKÜLASYON VE RASYONELLİK <i>Mehmet KAYA , Bahar Burtan DOĞAN</i>	665
CHAPTER 79 LOJİSTİKTE RİSKLER, RİSK TÜRLERİ VE ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ <i>Ahmet Alper SAYIN</i>	683
CHAPTER 80 LOJİSTİK YÖNETİMİ RİSK ANALİZ AŞAMALARI <i>Ahmet Alper SAYIN</i>	697

DAHA ÖNCEKİ DÜZENLEMELERLE MUKAYESELİ OLARAK 5224 SAYILI KANUNUN ÖNGÖRDÜĞÜ FİLM DENETİM SİSTEMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME¹

Kemal Cem Baykal²

1 Bu makalede ele alınan konular, yazarın 2015 yılında savunduğu “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde 5224 Sayılı Kanun Çerçevesinde Sinema Filmlerinin Denetlenmesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar” başlıklı doktora tezinin belirli kısımlarından üretilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo – Sinema ve Televizyon Bölümü

GİRİŞ

Avrupa'da 1895 yılında başlayan sinema gösterimleri, Türkiye'ye de yaklaşık olarak aynı dönemde gelmiştir. Film sansürü, Cumhuriyetin ilk yıllarında başlamış ve 1932'den itibaren hukukî bir düzenlemeyle birlikte merkezleşmiştir. 1932'den 1986 yılına kadar geçen 50 yılı aşkın sürede, farklı düzenlemelerle, sinema filmleri çok sıkı bir biçimde denetlenmiş; hatta söz konusu denetim, kimi zaman "keyfi" uygulamalara kadar varmıştır. Bu dönemde, denetleyici merciler de genellikle polis ve asker kökenli kişilerden olagelmıştır. Değerlendirme kriterleri ise ağır ve yoruma açıktır.

1986 yılına kadar mevcut olan sıkı denetimi, bir bölümü Cumhuriyetin ilk yıllarına denk gelmesi, Soğuk Savaş dönemi şartları ve 1970'lı yıllarda ülke içinde yaşanan şiddet olaylarıyla ilişkilendirmek mümkündür. Özellikle yerli filmler, Devletin güvenliği için bir tehdit olarak görülmüş ve sinema, Devleti yönetenler tarafından bir "güvenlik sorunu" olarak algılanmıştır.

Özellikle, 1980'li yıllardaki liberalleşme politikalarının etkisiyle, 1986 yılında çıkarılan 3257 sayılı Sinema Video ve Müzik Eserleri Kanunu ile sinema filmlerinin denetimi önemli ölçüde katı kurallardan arındırılmıştır. 2000'lere doğru geldiğinde, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile gelişen ilişkilerinin etkisiyle, kitle iletişim alanını ilgilendiren birçok Kanun liberal bir bakış açısıyla yenilenmiştir.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan ve 2004 yılında yürürlüğe giren 5224 sayılı Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılması ile Desteklenmesi Hakkında Kanun da AB'ye uyum sürecinde geliştirilen politikaların bir sonucudur. Bu Kanunu, Türkiye'de, sinema alanında, o tarihe kadar çıkarılan hukukî düzenlemelerin en özgürlükçü ve en demokratik olanı şeklinde nitelendirmek mümkündür.

Bu çalışmada, 5224 sayılı Kanunun öngördüğü film denetim sistemi, önceki düzenlemelerle mukayeseli olarak etraflı biçimde ele alınmıştır. Bu bağlamda, ilk başlıkta sinema filmlerini denetleme sistemleri üzerinde durulmuş, ikinci başlıkta önceki yıllarda sinema alanını düzenleyen hukukî metinler incelenmiş, son başlıkta ise 5224 sayılı Kanunun öngördüğü sistem alt başlıklar altında açıklanmaya çalışılmıştır.

1. SİNEMA FİLMLERİNİ DENETLEME SİSTEMLERİ

Sinema filmlerinin sağlıklı bir biçimde denetlenmesi, ifade özgürlüğü ile bu özgürlüğün kötüye kullanılmaması arasında iyi bir denge kurulmasıyla yakından ilişkilidir.

Özellikle, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD), 17. yüzyıldan başlayıp 20. yüzyıla kadar uzanan dönemde, liberalizmin yükselişinin bir sonucu olarak, ifade özgürlüğü de aşama aşama gelişerek insanın en temel hak ve özgürlüklerinden biri olarak kabul edilerek hükümetler tarafından güvence altına alınmıştır.

Yüzyıllar içerisinde, otoriter krallardan ve hükümetlerden koparılabilen küçük imtiyazların birikmesiyle büyük bir özgürlük alanı haline gelen kitle iletişim alanı, 20. yüzyıla geldiğinde özgürlüklerin bazı yayıncılar tarafından kötüye kullanıldığı bir mecraya dönüşmüştür.

1942 yılında, Time Dergisi sorumlusu Henry R. Luce, Chicago Üniversitesi Rektörü Robert Maynard Hutchins'e Amerikan basını hakkında bir inceleme yapması konusunda öneride bulunmuş ve Hutchins Komisyonu olarak da bilinen Basın Özgürlüğü Komisyonu, bu konuda bir araştırma yapmaya başlamıştır. 27.3.1947'de, Komisyon tarafından "Özgür ve Sorumlu Bir Basın" başlığını taşıyan bir rapor yayınlanmıştır. Komisyonun Raporunda, basındaki tekelleşme vurgulanmış, basını elinde bulunduranların güçlerini kötüye kullandıklarına vurgu yapılmış ve bazı basın kuruluşlarının, hükümet tarafından yapılacak bir

düzenleme ve denetim mekanizmasını gerektirecek seviyede, kamu tarafından kınanan ölçüde uygulamalar sergiledikleri vurgulanmıştır (Özgen, 2002: 111 – 112).

Komisyunun görüşlerinden yola çıkılarak, Fred S. Siebert, Theodore Peterson ve Wilbur Schramm tarafından 1956 yılında yayınlanan *Four Theories of The Press* (Basının Dört Teorisi) adlı eserde formüle edilen Toplumsal Sorumluluk Teorisi, özellikle basında yaşanan sorunların çözümü için birtakım tespit ve önerilerde bulunmuştur.

Toplumsal Sorumluluk Teorisi, liberal düşünürlerden ve liberal ilkelerden yola çıkmakla birlikte, klâsik liberalizmin, kitle iletişim alanını büyük ölçüde denetimsiz bırakmasına birtakım eleştiriler yöneltmektedir.

Liberal Teoriye göre, kitle iletişim araçları üzerinde dolaylı bir kontrol yolu mevcuttur. Buna göre, serbest piyasa ortamında serbestçe dolaşan bilgi, fikir, eğlendirici içerik içerisinde “iyi” “kötü”ye galip gelecektir. Ancak, liberaller tarafından, bu noktada bir kaos çıkması ihtimali göz önünde bulundurulmamaktadır (Siebert / Peterson / Schramm, 1984: 53 – 55).

Toplumsal Sorumluluk Teorisi ile Liberal Teori arasındaki farkı, “negatif özgürlük” ve “pozitif özgürlük” kavramlarıyla da açıklamak mümkündür. Bu bağlamda, Liberal Teorinin temsil ettiği negatif özgürlük, “dışarıdan gelen baskılara karşı özgür olmak” anlamındadır. Toplumsal Sorumluluk Teorisi ise, negatif özgürlüğü kabul etmekle birlikte, “bir amacı gerçekleştirmek için özgür olmak” anlamına gelen “pozitif özgürlük” kavramını esas almaktadır (Siebert / Peterson / Schramm, 1984: 93). Kitle iletişim bağlamında düşünüldüğünde, “pozitif özgürlük” kavramını “özgür fakat sorumlu basın – yayın” anlayışı olarak da tanımlamak mümkündür.

Toplumsal Sorumluluk Teorisi, izleyici denetimi ve özdenetimi ön plâna almakla birlikte zarurî durumlarda devleti de denetleyici bir aktör olarak varsaymaktadır. Ancak bu denetim, sıkı bir sansür rejimi şeklinde olmamakta, kamu yararını sağlamak ve kitle iletişim araçlarının aşırılıklarını ortadan kaldırmak amacıyla yapılmaktadır.

Günümüzde sinema filmlerinin, özellikle ABD ve Avrupa’da “pozitif özgürlük” ilkesi bağlamında denetlendiğinin öylemek mümkündür. Ancak bu denetimin yapısı ve nitelikleri ülkeden ülkeye değişim göstermektedir.

Sinema filmlerinin denetlenmesi bakımından uygulamada farklı sistemler mevcuttur. Bıyıklı (1989: 201), sinema filmlerinin sansürünü “mutlak sansür sistemi”, “sınırlı sansür sistemi” ve “özdenetim sistemi” başlıkları altında üç kategoride incelemektedir. Benzer biçimde İçel (2017: 444), film denetleme sistemlerini “sansür sistemi” ve “özdenetim sistemi” olmak üzere ikiye ayırmaktadır.

Sansür sistemi de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. “Sınırsız sansür sistemi”nde genellikle film ve senaryoları denetlemekle görevli kuruluşlar devlet memurlarından oluşmakta, ancak bazen denetleme kuruluşlarına halkı ve basını temsil eden kişiler de katılmaktadır. “Sınırlı sansür sistemi”nin özelliği ise tüm filmlerin sansürden geçirilmemesi ve ancak küçüklerin izleyebilecekleri filmlerin denetlenmesidir. Bu sansür sisteminin tipik örneği Belçika’da uygulanmaktadır (İçel, 2017: 444 – 446). Türkiye’de uygulanan sistem ise, sınırsız sansür sisteminin bir örneğidir. Aynı şekilde, Fransa’da da sınırsız sansür sistemi uygulanmaktadır.

Özdenetim sistemi ise, sektörün bizzat kendi içinden seçtiği mensuplarına veya kamu temsilcilerine ya da sinema çevreleriyle maddî ilişkisi bulunmayan ve aynı zamanda devlet ve hükümetin emrinde de olmayan bağımsız kuruluşlara yetki ve vekâlet vermesi suretiyle gerçekleşmektedir (Onaran, 1968: 65 – 66). Bu bakımdan, özdenetim sistemi

sektörün kendi kendini denetlemesi anlamına gelmekte olup, sansür sistemine nazaran Toplumsal Sorumluluk Teorisinin çizdiği özgürlük alanına daha yakın düşmektedir. Bu sistem, İngiltere ve ABD’de uygulanmaktadır.

Yukarıdaki denetim sistemlerinden farklı olarak, bir de ortak denetim sistemi mevcuttur. Ortak denetim sistemini hem devletin, hem de sektörün ortak teşebbüsüyle oluşturulmuş karma bir denetim mekanizması olarak tanımlamak mümkündür. Halen Almanya’da uygulanan sistem, ortak denetim sisteminin tipik bir örneğidir.

Toplumsal Sorumluluk Teorisi bağlamında düşünüldüğünde, her ne kadar özdenetim sistemi en ideal sistem olarak görülse de, özellikle Avrupa ülkeleri göz önünde bulundurulduğunda, ortak denetim sistemi ve sansür sistemini desinema özgürlüğü bakımından başarılı olarak uygulayan ülkeler mevcuttur. 2. TÜRKİYE’DE SİNEMA FİMLERİNİN DENETİMİNİN TARİHÇESİ

Bu kısımda, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında sinema filmleri üzerinde uygulanan denetim ile sonraki yıllarda çıkarılan ve 2004 yılına kadar yürürlükte kalan hukukî düzenlemeler altı farklı alt başlık içerisinde ele alınmıştır.

a) 1932 Öncesi Dönem

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarından 1932’ye kadar olan süreçte, sinema filmlerinin denetlenmesi hususunda mevzuatta özel bir hüküm bulunmadığı için merkezî bir sansür teşkilatı mevcut değildi. 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM kurulduktan sonra, sansür yetkileri valiliklerce kullanılmaya başlamıştı. Bu dönemde, film hangi şehirde gösterilecekse, oynayacağı sinema salonunda önce mahallî iki polis memuru tarafından perde üzerinde görülerek denetlenmekteydi. (Onaran, 1968: 10 – 11; Çiftci, 2001: 22).

b) 9.6.1932 Tarihli Sinema Filmlerinin Kontrolüne Ait Talimatnâme

Türkiye’de sinema filmlerinin denetlenmesini düzenleyen ilk hukuk metni, 1932 yılında çıkarılan Sinema Filmlerinin Kontrolüne Ait Talimatname’dir (R.G. 19.7.1932 / Sayı: 2153). Talimatname’ye 1934’te eklenen hükümlerle (R.G. 9.1.1934 / Sayı: 2600), yerli film senaryolarının filme çekilmeden önce denetlenmesi esası da getirilmiştir. Ancak, yabancı film senaryoları denetime tâbi değildir.

Filmlerin kontrolü, bir defaya mahsus olmak üzere İstanbul’da yapılmaktaydı (m.2). İstanbul’daki Kontrol Komisyonu, İçişleri Bakanlığı, Millî Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı’nın birer temsilcisi ile İl Polis Müdürü ve Emniyet Müfettişi olmak üzere beş kişiden oluşmaktaydı (m.4). Ankara’da ise, bir itiraz merciî olarak yine İçişleri ve Millî Savunma Bakanlıkları ile Genelkurmay Başkanlığı’nın birer temsilcisinden oluşan üç kişilik bir Kontrol Komisyonukurulmuştur (m.11).

Talimatname’de; “Din propagandası niteliğinde olan”, “Askerlik şerefini ihlâl eden”, “Sosyal terbiyeye ve ahlâka aykırı olan”, “Genel güvenliğe zararlı bulunan veya memleketin aleyhine olan senaryoların” film haline getirilemeyeceği ve bu nitelikteki yerli ve yabancı filmlerin halka gösterilemeyeceği öngörülmüştür (m.5).

Türkiye’de sinema filmlerini düzenleyen ilk hukukî metin olan 1932 Talimatnamesi, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki zorlukların da etkisiyle oldukça sert bir düzenleme niteliğindedir. İkilî bir denetleme sistemi haricinde polis denetimi mevcuttur. Denetleme birimlerinde yalnızca polis ve asker kökenli üyeler bulunmaktadır.

Değerlendirme kriterlerinin büyük çoğunluğu devletin güvenliğini koruma amaçlıdır. Muğlak kriterler mevcuttur. İlk kez film senaryoları denetime tâbi tutulmuştur. Sadece

yerli film senaryoları denetime tâbidir.

c) 31.7.1939 Tarihli Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontrolüne Dair Nizamname

1932 Talimatnamesi, 2559 sayılı Polis Vazife ve Selâhiyet Kanunu'nun (R.G. 14.7.1934 / Sayı: 2751) 2. ve 6. maddesine dayanılarak çıkarılan ve 31 Temmuz 1939 tarihinde yürürlüğe giren Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontrolüne Dair Nizamname ile yürürlükten kaldırılmıştır (Sayı: 4272). 1939 Nizamnamesi, 1977 yılına kadar aynı biçimde yürürlükte kalmıştır.

1939 Nizamnamesi, Türk sinema tarihinde en fazla yürürlükte kalan ve üzerinde en fazla tartışılan hukukî düzenlemedir. Sinema filmleri bu defa, talimatname yerine bir üst hukuk normu olan nizamname (tüzük) ile düzenlenmiştir.

Nizamname'ye göre, biri Ankara'da, diğeri ise İstanbul'da görev yapan iki İl Kontrol Komisyonu kurulmuştur. 1961 yılından itibaren İzmir'de fuar süresince Fuar'da gösterilecek filmleri denetlemek üzere bir Film Kontrol Komisyonu kurulmaktaydı. Yetkili bakanlık olarak İçişleri Bakanlığı belirlenmiş olup, öngördüğü beş kişilik İl Kontrol Komisyonlarında, İçişleri Bakanlığı (biri başkan olmak üzere iki üye), Millî Eğitim Bakanlığı ve Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından seçilen üyeler ile ilin emniyet müdürü veya yardımcısı veya şube müdürlerinden biri toplantılara katılmaktaydı. Ayrıca, askerliği ilgilendiren filmlerin kontrolünde Genelkurmay Başkanlığı'nca atanan bir temsilci, tarım, ticaret, sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarını ilgilendiren filmlerin kontrolünde bu bakanlıkların temsilcileri, Komisyonunda geçici üye olarak yer almaktaydı (m.2 ve 3). İl Kontrol Komisyonları, yurtdışından ithal edilen filmleri kontrol etmekle görevliydi.

Nizamname'nin Ankara'da çalışmasını öngördüğü ve hem Türkiye'de çekilen filmleri kontrol etmekle görevli olan, hem de İl Kontrol Komisyonlarının kararlarına itiraz mercii olan beş kişilik Merkez Kontrol Komisyonu, İçişleri Bakanının biri Emniyet Genel Müdürlüğü Teşkilatı'ndan olmak üzere Bakanlığa bağlı memurlar arasından seçeceği iki kişi ile Turizm ve Tanıtım, Millî Eğitim Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'nın görevlendireceği birer temsilciden oluşmaktaydı (15/3).

Nizamname'de, İçişleri Bakanlığı'na, Kontrol Komisyonlarının kararlarına rağmen, senaryoların filme çekilmesini veya filmlerin gösterime girmesini yasaklama yetkisi verilmişti (m.28). Önceki düzenlemenin aksine, yabancı film senaryoları da denetime tâbiydi. Yerli ve yabancı tüm senaryoların denetimi Merkez Kontrol Komisyonu tarafından yapılmaktaydı.

1939 Nizamnamesi, film senaryolarını ve filmleri ayrı ayrı denetlemekteydi. Senaryoların incelenmesini bir "öndenetim" uygulaması olarak düşünüp, yapımcılar için bir "emniyet supabı" ve "garanti" niteliğinde kabul etmek mümkündür. Zira Sansür Kurulunun senaryo üzerinde olumlu ya da olumsuz yargısını bildirmesi, sinemacının ileride uğrayabileceği zararı önleyebilecektir. Ancak, aşağıda belirtildiği üzere, denetim kriterlerinin açık ve net olmaması, böyle bir denetimin sağlıklı bir biçimde işlenmesini engellemiştir. İkinci husus ise, öndenetimden geçen bir senaryoya uygun olarak çekilen filmin denetleme kurulunca kabul edilmesi gerektiğidir. İkinci denetlemenin amacı ancak, çevrilen filmin senaryoya uyup uymadığını tespit etmek olmalıdır. Ancak, uygulamada, denetleme kurulu senaryoları bir kenara itip filmleri kendi başına ele almış ve önceden kabul edilen senaryoya uyularak çekilmiş birçok filmin gösterimini yasaklamıştır (Özön, 1995: 252 – 253).

Nizamname'de çeşitli denetleme kriterleri öngörülmüştü (m.7). Buna göre; "herhangi bir devletin siyasi propagandasını yapan", "herhangi bir ırk ve milleti tezyif eden", dost devlet ve milletlerin hislerini rencide eden", "din propagandası yapan", "millî rejime aykırı olan siyasi, iktisadi ve içtimai ideoloji propagandası yapan", "umumî terbiyeye, ahlâka ve millî duygulara aykırı olan", "askerlik şeref ve haysiyetini kıran ve askerlik aleyhine pro-

paganda yapan”, “Memleketin emniyeti bakımından zararlı olan”, “cürüm işlemeye tahrik eden”, “içinde Türkiye aleyhinde propaganda vasıtası olabilecek senaryoların” film haline getirilmesine ve film haline getirilenlerin de gösterimine izin verilmemekteydi.

Nizamname'nin yürürlükte bulunduğu döneme ait,1951 – 1966 yılları arasında kapsayan bir sayısal veri mevcuttur. Buna göre, söz konusu dönemde yabancı filmlerin kontrolünü üstlenen Ankara İl Kontrol Komisyonu, 516 film içinde 451 “kabul”, 34 “şartlı kabul” ve 31 “ret” kararı vermiştir. Yerli filmlerin kontrolünü yapan Merkez Kontrol Komisyonu ise, toplam 2467 senaryonun 1823'ü için “kabul”, 408'i için “şartlı kabul” ve 236'sı için “ret”; yerli filmlerin birinci derece kontrolü için 1556 film içinde 798 “kabul”, 736 “şartlı kabul” ve 22 “ret” kararı, ikinci derece kontrolü için ise toplam 155 film içinde 50 “kabul”, 29 “şartlı kabul” ve 76 “ret” kararı vermiştir (Tikveş, 1968: 154). Bu veriler, söz konusu denetimin ne kadar sıkı bir denetim olduğunun açık bir göstergesidir.

1939 Nizamnamesinin yürürlükte kaldığı uzun süreyi kısaca özetlemek gerekirse, bu düzenlemenin bütün ülkelerde uygulanan “film denetleme”sinin en sıkılarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Kanunun bu kadar sıkı olarak uzun yıllar yürürlükte kalması, dönemin Soğuk Savaş yıllarına denk gelmesiyle yakından ilişkilidir. Bu dönemde, ikili denetim sistemi sürmekle birlikte, senaryolar ve filmler ayrı ayrı denetlenmektedir. Denetleme birimlerinde polis ve asker kökenli üyeler ağırlıktadır, denetleme kriterleri yoruma açıktır.

d) 23.9.1977 Tarihli Filmlerin ve Film Senaryolarının Denetlenmesi Hakkında Tüzük

Yaklaşık 40 sene yürürlükte kalan 1939 Nizamnamesi'nden sonra, sinema filmlerini denetlemek amacıyla çıkarılan diğer bir hukukî düzenleme ise, 1977 tarihli Filmlerin ve Film Senaryolarının Denetlenmesi Hakkında Tüzük (R.G. 23.9.1977 / Sayı: 16063) olmuştur. Tüzük, Nizamname kavramının yeni adıdır. Ancak, bu yeni düzenleme çok önemli değişiklikler getirmemiş ve 1932 yılından itibaren süregelen sıkı denetimin devamı niteliğinde olmuştur. 1977 Tüzüğü de, 2559 sayılı Polis Vazife ve Selâhiyet Kanunu'na dayanılarak çıkarılmıştır.

Ayrıca, 1977 Tüzüğü ile birlikte, küçükler üzerinde ruh ve beden sağlığı bakımından zararlı etkiler yapabilecek veya küçüklerin yetişmelerini olumsuz yönde etkileyebilecek nitelikte olduğu tespit edilen filmlerin, yetişkin olmayanlara gösterilmesine izin verilmeyeceği ve bu gibi filmlerin afiş, ilân ve resimlerinde yetişkin olmayanlara gösterilmeyeceğinin belirtilmesi hususu zorunlu tutulmuştu (m.24). Bu durumu bir yenilik olarak değerlendirmek mümkündür. Diğer yenilik ise, festival filmlerinin denetime tabi kılınmasıdır.

Yukarıda bahsedilen hususlar haricinde, 1977 Tüzüğü'nün getirdiği denetim anlayışında önemli bir yenilik bulunmamaktadır. Denetleme birimleri ile değerlendirme kriterleri, 1939 Nizamnamesi ile benzerlik göstermektedir. İkili denetim sistemi devam etmektedir.

e) 23.8.1983 Tarihli Filmlerin ve Film Senaryolarının Denetlenmesine İlişkin Tüzük

1983 tarihinde çıkarılan Filmlerin ve Film Senaryolarının Denetlenmesine İlişkin Tüzük (R.G. 2.12.1983 / Sayı: 18239), 1977 Tüzüğü gibi, içerdiği küçük değişikliklerle, 1939'dan itibaren yürürlükte bulunan denetim sisteminin devamı niteliğinde olmuştur. Bu durumun en önemli nedeni, 1977 Tüzüğü gibi bu Tüzüğü'nün de 2559 sayılı Polis Vazife ve Selâhiyet Kanunu'nun 6. maddesine dayanılarak çıkarılmasıdır.

Tüzük'te, 1977 Tüzüğü'nde getirilen zararlı içerikten çocukların ve gençlerin korun-

ması anlayışı sürdürülmüştür. Buna göre, Kurullarca ruh ve beden sağlıklarını, yetişmelerini olumsuz yönde etkileyebileceği tespit edilen sinema filmlerinin 18 yaşından küçük olanlara gösterilmesine izin verilemeyeceği belirtilmiş ve bu hususun, filmin tanıtılmasına ilişkin afiş ve fotoğraflarda belirtilmesi zorunlu tutulmuştur (İçel, 2017: 461).

1983 yılındaki düzenleme önemli bir yenilik getirmemiştir. İkili denetim sistemi devam etmektedir. Denetleme birimlerinde polis ve asker kökenli üyeler ağırlıktadır. Denetleme kriterleri önemli ölçüde muğlaktır.

f) 29.1.1986 Tarihli 3257 Sayılı Sinema Video ve Müzik Eserleri Kanunu (SVMEK)

Yukarıda açıklandığı üzere, Türk sinema hukukunda 1986 yılına kadar sıkı bir sansür rejimi uygulanmıştır. Ülkemizde, film denetleme sistemindeki asıl değişiklik, 1986 yılında 3257 sayılı Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu'nun kabul edilmesiyle meydana gelmiştir (R.G. 7.2.1986 / Sayı: 19012).

SVMEK'le birlikte, sinema filmleri, ilk defa bir üst hukuk normu olan kanunla düzenlenmiş ve film hürriyetini düzenleme işi kanun koyucuya bırakılmıştır. Sinema filmlerinin ilk defa kanunla düzenlenmesi, Türkiye'de film denetleme sistemini polis denetimi olmaktan önemli ölçüde çıkarmıştır. Böylece, 1939'dan itibaren 2559 sayılı Polis Vazife ve Selâhiyet Kanunu'na dayanılarak çıkarılan Nizamname ve Tüzük'lerle gerçekleşen denetim son bulmuştur. SVMEK'le birlikte, sinema eserlerinin yanı sıra müzik eserleri de denetime tâbi tutulmuştur.

SVMEK'in getirdiği en önemli yeniliklerden biri, 1932'den itibaren sinema alanında yetkili kılınan İçişleri Bakanlığı'nın bu konudaki yetkisini sona erdirmesidir. Yetkili bakanlık olarak Kültür Bakanlığı'nın¹ kabul edilmesi, sinema filmlerinin ilk kez bir kültür, iletişim ve sanat aracı olarak kabul edildiğinin ve sinemaya bakış açısında köklü bir değişim yaşandığının göstergesidir. Bununla birlikte, Kültür Bakanlığı, SVMEK'e dayanarak yönetmelik çıkarma yetkisine de sahip olmuştur.

SVMEK'in öngördüğü denetim anlayışında ikili sistem kabul edilmekle birlikte denetimin yapısında birtakım değişiklikler mevcuttur. Buna göre, yedi kişilik Denetleme Kurulu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Temsilcisinin Başkanlığında, Millî Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği ve İçişleri Bakanlığı temsilcisinden oluşmaktaydı. Ancak, Denetleme Kurulu'nda Türkiye Sinema Eseri Sahipleri Meslek Birliği ile Türkiye Musiki Eseri Sahipleri Meslek Birliği'nden birer temsilci ve Bakanlıkça tespit edilecek bir sanatçının yer alması zorunluydu.

Yeni Kanun'da ilk kez sinema filmlerini denetleme kurulunda kamu görevlileri dışında, meslek birliği temsilcileri ve bir sanatçıya yer verildiği görülmektedir. Ayrıca, Kurulda Genelkurmay Başkanlığı'ndan temsilci de bulunmamaktadır. Bütün bu hususlar, seksenli yılların ikinci yarısından itibaren, Devletin sinemaya olan kuşkulu bakışının yavaş yavaş değiştiğini ve sinema filmlerinin bir "güvenlik sorunu" olduğu fikrinden vazgeçilmeye başlandığını göstermektedir.

SVMEK'e göre, Kültür Bakanlığı'nın birden fazla alt komisyon kurma yetkisi de bulunmaktadır (m.6). Komisyonunda görev alacak başkan ve bir üye Bakan tarafından Bakanlık elemanları arasından seçilmekte, Komisyonun diğer üyesi ise her alt komisyon için ilgili meslek birliğince görevlendirilmektedir. Bu bağlamda, üç kişilik alt komisyonların birinci denetim mercî, Denetleme Kurulu'nun ise itiraz mercî olduğunu söylemek mümkündür.

1 Bu dönemde, Kültür Bakanlığı ile Turizm Bakanlığı birbirinden ayrı teşkilatlardır.

SVMEK'e göre, sinema filmlerinin;

Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, millî egemenlik, cumhuriyet, millî güvenlik, kamu düzeni, genel asayiş, kamu yararı, genel ahlâk ve genel sağlık açısından suç veya suça teşvik unsuru ihtiva etmemesi;

Millî kültür, örf ve adetlerimize; uygun olması gerekmektedir (m.3/1-b).

Burada, değerlendirme kriterlerinin özellikle 1939 Nizamnamesi göz önünde bulundurulduğunda sayıca azaltıldığı ve yumuşatıldığı görülmektedir. Ancak, yine de bazı muğlak ifadeler mevcuttur.

3257 sayılı SVMEK'le senaryoların denetimi zorunlu olmaktan çıkarılmış ve "isteyen yapımcılar, çekime konu olacak senaryolarının da denetlenmesini isteyebilirler" hükmü getirilmiştir (m.6/3). Böylece, 1934'ten beri sürdürülen uygulamaya son verilmiştir.

SVMEK'te, yerli eserlere ait her türlü telif hakkı hususunda 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümlerine uyulacağı güvence altına alınmıştır (m.8/1).

SVMEK'le, "*sinema sanayii ve müzik sanatının gelişmesine katkıda bulunmak, sinema ve müzik çalışanlarını desteklemek ve ülkenin tanıtılmasını sağlamak amacıyla Kültür Bakanlığı'nın emrinde Sinema ve Müzik Sanatı Destekleme Fonu kurulmuştur*" (m.10/1). Bu durumu, Devletin denetleyici rolünün destekleyici bir role doğru dönüştüğünün göstergesi olarak kabul etmek de mümkündür.

Görüldüğü üzere, SVMEK'le birlikte sinema filmleri üzerindeki katı denetim önemli ölçüde ortadan kaldırılmıştır. Bu durumu, 1980'li yıllarda dünyada yaşanan liberal politikaların Türkiye'yi de etkilemesinin sonucu olarak görmek mümkündür. Bu dönemde, sinema filmlerinin ekonomik yönüne önem verilmeye başlanmış, yurt dışından ithal edilen film sayısında ciddi bir artış meydana gelmiştir. Bu filmlerin özgürce gösterilmesi, dolayısıyla da sinema izleyicisinin artması amacıyla deregelasyon (*deregulation*) (katı kurallardan arındırma) politikaları uygulanmaya başlanmıştır.

3. 5224 SAYILI SİNEMA FİMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE SINIFLANDIRILMASI İLE DESTEKLENMESİ HAKKINDA KANUN

a) Kanunu Ortaya Çıkaran Koşullar

21.7.2004 tarihinde yürürlüğe giren 5224 sayılı Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılması ile Desteklenmesi Hakkında Kanununun (R.G. Sayı: 25529) çıkarılması, denetim bağlamında Türk sinema tarihinde en ciddi kırılmayı yaratmıştır. Bu Kanunun çıkarılmasında, Türkiye'nin o dönemde yürüttüğü dış politika ve Avrupa Birliği ile yaklaşması büyük rol oynamıştır. 1.1.1996 tarihinden itibaren gümrük birliğine geçilmesinin ardından, 10 - 11.12.1999 Helsinki zirvesinde Türkiye'ye aday ülke statüsü verilmiş ve böylece Türkiye, Avrupa Birliği müktesebatına (*acquis-communautaire*) uygun davranma yükümlülüğü altına girmiştir. 16 - 17.12.2004 tarihlerinde Brüksel'de gerçekleşen Zirve'de ise Türkiye ile 3.10.2005 tarihinde müzakerelere başlanması kararı alınmıştır. Türkiye, bu tarihten itibaren AB ile ilişkilerini "aday ülke" statüsünde sürdürmektedir.

Dolayısıyla, 5224 sayılı Kanunun çıkarılmasını, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin gelişmesi ve bunun sonucunda Türkiye'nin ifade özgürlüğü alanında daha liberal politikalar izlemesiyle ilişkilendirmek mümkündür.

b) Genel Olarak 5224 Sayılı Kanun

5224 sayılı Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılması ile Desteklenmesi Hakkında Kanun, sinema filmlerinin denetlenmesi amacıyla çıkarılan altıncı hukukî düzenleme ve ikinci Kanun'dur. Kanun'un adında "sansür", "kontrol" ve "denetleme" kelimelerinin yerine "değerlendirme" ve "sınıflandırma" kelimelerinin kullanılması, Devletin sinema filmlerine karşı değişen bakış açısını da göstermektedir. Ayrıca, Kanunun adında "destekleme" ifadesinin geçmesi, Devletin, sinema alanında kendi rolünü denetleyici olduğu kadar destekleyici bir aktör olarak tanımlaması bakımından önem arz etmektedir. 5224 sayılı Kanun, altı bölüm ve 18 maddeden oluşmaktadır. Kanunu uygulama yetkisi Kültür ve Turizm Bakanlığı'na aittir.

c) Denetime Tâbi Eserler

5224 sayılı Kanuna göre denetime tâbi eserler, yurt içinde çekilen ve yurtdışından ithal edilen sinema filmleri ile fuar, festival, şenlik vb. etkinliklerde gösterilecek özel nitelikli filmler, televizyonda gösterilen sinema filmleri ile bilgisayar oyunlarıdır. Bu bakımdan, denetimin kapsamının oldukça geniş tutulduğunu görmek mümkündür.

Denetime tâbi eserler açısından göze çarpan ilk husus, festival filmleriyle ilgili düzenlemelerdir. Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğe² göre, sinema salonlarında gösterime girmeyen ve video kaset, VCD, DVD, Blu-Ray vb. formatlarda satışa sunulmayan; yalnızca, fuar, film festivali, şenlik, yarışma vb. etkinliklerde gösterilen yabancı sinema filmleri Kültür ve Turizm Bakanlığı denetimine tâbi değildir (m.15/1). Mevzuatın çeşitli sanatsal etkinliklerde gösterilecek yabancı filmler için Bakanlık denetimi öngörmemesinin önemli bir yenilik olduğunu söylemek mümkündür.

Aynı Yönetmeliğe bakıldığında, "Ülke içinde üretilen filmler de kayıt ve tescil edilmiş olmak kaydıyla bu etkinliklere katılabilir" (m.15/3). Bu hükümler incelendiğinde, yerli ve yabancı filmlerin farklı olarak değerlendirildiği göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, festivallere katılan yerli filmler "denetim" sürecini de kapsayan kayıt ve tescile konu olacak; ancak bu durum, yabancı filmler için geçerli olmayacaktır. Kanaatimizce, festival filmlerinin denetiminde "yerli" ve "yabancı" ayrımı yapılması eşitlikçi bir uygulama değildir.

Yeni sistemin getirdiği önemli bir değişiklik, sinema filmlerinin televizyonda yayınlanması hususunda da birtakım sınırlamalar getirmesidir. İlgili Yönetmeliğe göre, "*yaş bakımından sınıflandırılan sinema filmlerinin, radyo-televizyon gibi araçlarla veya dijital iletim de dâhil olmak üzere işaret, ses ve/veya görüntü nakline yarayan araçlarla yayın ve/veya iletiminin günün hangi saatlerinde yapılamayacağı Kurullar tarafından karara bağlanır*" (m.11/4).

Buradaki önemli bir problem, Yönetmelik'te belirtilen hükmün 5224 sayılı Kanun'da yer almamasıdır. Bu durum "hukukta normlar hiyerarşisi"ne aykırılık teşkil etmektedir. Zira Anayasa'nın 124. maddesi, "*Başbakanlık, bakanlıklar ve kamu tüzelkişileri, kendi görev alanlarını ilgilendiren kanunların ve tüzüklerin uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak şartıyla, yönetmelikler çıkarabilirler*" şeklinde düzenlenmiştir. Yönetmelik'te yer alan bu hüküm ya kaldırılmalı, ya da 5224 sayılı Kanun'a bu yönde bir düzenleme getirilmelidir.

Bu konudaki diğer bir noksan da, söz konusu hükmün televizyon kuruluşları tarafından ihlâl edilmesi durumunda Yönetmelik'te herhangi bir yaptırım öngörülmemesidir.

2 Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında kısaltma amacıyla "İlgili Yönetmelik" şeklinde kullanılmıştır.

Bunun yanı sıra, radyo ve televizyon yayıncılığını düzenleyen 6112 sayılı Kanun ve o Kanun'a dayanılarak çıkarılan Yönetmelik'lerde de bu yönde bir hüküm bulunmamaktadır. O halde, Kurulların bu yönde alacağı kararları "tavsiye kararı" olarak da nitelendirmek mümkündür.

Yeni sisteme göre, bilgisayar oyunları da 5224 sayılı Kanunbakiimından denetime tâbidir. Bilgisayar oyunlarının denetime tâbi tutulmasının hukukî dayanağı 5846 sayılı FSEK'e dayanılarak çıkarılan Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'tir (R.G. 8.11.2001 / Sayı: 24577). Yönetmeliğe göre, "*tespit edildiği materyale bakılmaksızın; elektronik, mekanik veya benzeri araçlarla gösterilebilen, sesli veya sessiz, birbiriyile hareketli görüntüler dizisi içeren ve kayıt tescili yapılan bilgisayar oyunlarında bandrol kullanılması zorunludur*" (m.7/1). Söz konusu bandrolleri İstanbul Sinema Müdürlüğü'nden temin etmek mümkündür (m.7/2). Bu kısıtlamanın nedeninin, bilgisayar oyunlarının çocuklar ve gençler üzerinde etkili olduğu varsayımından kaynaklandığı düşünülmektedir.

d- Denetim Mercii

Kültür ve Turizm Bakanlığı, film denetimini, bünyesinde bulunan Sinema Genel Müdürlüğü vasıtasıyla icra etmektedir. Sinema Genel Müdürlüğü'nün merkezi Ankara'dadır. Ancak, Müdürlük, denetim yetkisini İstanbul'da bulunan sekreteryası (İstanbul Sinema Müdürlüğü) aracılığı ile kullanmaktadır.

Buraya kadar üzerinde durulan bilgilerden yola çıkarak Türkiye'deki yeni film denetim sisteminin de "devlet denetimi" sistemi veya İçel'in (2017) ifadesiyle "sınırsız sansür sistemi" olduğunu söylemek mümkündür. Dikkat çeken diğer bir husus da, Devletin bu yetkisini, önceki dönemlerde de olduğu gibi bağımsız, tarafsız ve özerk bir yapı eliyle kullanmak yerine, doğrudan Bakanlık eliyle icra etmesidir.

5224 sayılı Kanuna bakıldığında, önceki düzenlemelere uygun olarak ikili bir denetleme sisteminin sürdürüldüğünü görmek mümkündür. Bu amaçla, Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu ile alt kurullar denetim mekanizmasını işletmektedir.

Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu, sinema salonlarında gösterime girmek veya ticarî dolaşıma sunulmak üzere Türkiye'de üretilen veya yurtdışından ithal edilen tüm sinema filmlerinin değerlendirilmesi ve sınıflandırılması, farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse "denetlenmesi"nden sorumludur.

5224 sayılı Kanun'a göre, Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu; Kültür ve Turizm Bakanlığı ile İçişleri ve Millî Eğitim Bakanlıklarından birer üye, ilgili alan meslek birliklerince önerilecek uzman kişiler arasından Bakanlıkça seçilecek üç üye ile Bakanlık tarafından belirlenecek, alanında doktora derecesi bulunan bir sosyolog, bir psikolog ve bir çocuk gelişimi uzmanı olmak üzere toplam dokuz üyeden oluşmakta ve en az altı üyenin katılımıyla toplanıp, beş üyenin aynı yöndeki oyuyla karar almaktadır (m.4/2).

Dokuz kişilik Kurulun üçte biri yalnızca "memur" niteliği olan kişilerden, dolayısıyla Bakanlık temsilcilerinden oluşmaktadır. Geri kalan altı üyenin ise sinema mesleği içinden ve sinema filmlerinin çocuklar, gençler ve toplum üzerindeki etkisini tespit edebilecek nitelikteki uzmanlar arasından seçilmiş olması oldukça önemli ve olumludur. Hatta en az doktora dereceli üç uzmanın Kurulda yer almasını, denetimin kısmen de olsa bilimsel hale geldiği şeklinde yorumlamak mümkündür.

Buraya kadar yapısı üzerinde durulan Kurulun görevlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. İlgili Yönetmeliğe göre Kurul (m.6/1);

- "Alt kurullarca yapılan ön değerlendirme ve sınıflandırma sonucunda gerekli görülen hallerde,

- Alt kurullarca filme ilişkin kısıtlayıcı tedbir uygulanması ve düzeltme yapılması kararına yapımıcının veya ithalatçının itirazı üzerine,
- İnsan onurunun, kamu düzeninin, genel ahlakın, çocukların ve gençlerin ruh sağlığının korunması amacıyla; şiddet, pornografi ve insan onuruyla bağdaşmayan görüntü ve etkiler içermesi nedeniyle Bakanlıkça yeniden değerlendirilmek üzere resen, sevk edilen sinema filmlerinin Kanununun 4. maddesinde belirtilen esaslar çerçevesinde değerlendirme ve sınıflandırmasını yapar”.

Görevlerinden de anlaşıldığı üzere, Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu, aşağıda üzerinde detaylı olarak durulan alt kurulların bir üst denetim mercii olarak işlev görmektedir. Farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse, ilgili hükümden Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu'nun birinci denetim mercii olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, alt kurullar, yerli ve ithal filmlerin öncelikli denetim merciidir. Alt kurulların gerek görmesi halinde, filmler üzerindeki kararlar Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu tarafından alınabilmektedir. Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu'nun ikinci görevi, bir itiraz mercii olarak yapımıcının veya ithalatçının talebi üzerine tedbir uygulanmış sinema filmlerini yeniden değerlendirmektir. Kurul'un üçüncü işlevi ise, alt kurullar tarafından verilen kararların Bakanlığın talebi üzerine yeniden gözden geçirilmesidir. Burada esas olarak kasdedilen, Bakanlığın veya Kültür ve Turizm Bakanının bir filmin yeniden değerlendirilmesi talebinde bulunması hakkıdır.

İlgili Yönetmelik uyarınca, sinema filmlerinin ön değerlendirme ve sınıflandırmasının yapılması amacıyla alt kurullar oluşturulabilmektedir (m.7/1). Alt kurullar, Türkiye'de sinema filmlerinin denetlenmesi hususunda çok önemli bir rol oynamaktadır. Zira yerli ve ithal sinema filmlerinin tamamına yakını alt kurullar tarafından denetlenmektedir.

Alt kurulların üye sayısı, Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulunun üye sayısından farklıdır. İlgili Yönetmeliğe göre, alt kurullar; Bakanlık temsilcisi, meslek birliklerince sektörden önerilen kişiler arasından Bakanlıkça seçilecek bir temsilci ile Bakanlıkça belirlenecek bir psikolog olmak üzere üç kişiden oluşmaktadır. Üye sayısı kadar yedek üye belirlenmekte ve alt kurullarda görevlendirilen üyeler Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulunda görev alamamaktadır (m.7 /2).

Kanaatimizce, Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulunda bulunan “sosyolog” ve “çocuk gelişimi uzmanı” üyelerin alt kurullarda bulunmaması yerinde bir uygulama değildir. Denetime giren filmlerin tamamına yakınının yalnızca alt kurullarca incelendiği göz önünde bulundurulduğunda, bu filmlerin toplumda ve özellikle küçükler üzerinde yaratabileceği etkinin bilimsel olarak yorumlanabilmesi bakımından sosyolog ve çocuk gelişimi uzmanı kişilerin bu kurullarda bulunması son derece önemlidir.

İlgili Yönetmeliğe göre, alt kurullar, sinema filmlerinin ön değerlendirme ve sınıflandırmasını yaparak, bu filmlere ilişkin:

- “İşaret ve ibare kullanılması,
- *Kısıtlayıcı bir tedbir uygulanması veya düzeltme yapılması,*
- *Gerekli gördüğü hallerde değerlendirilmek üzere Değerlendirme ve Sınıflandırma Kuruluna sevk edilmesi, hususlarında karar alabilmektedir” (m.8/1).*

Farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse, alt kurullar bir filmi yaş ve içerik bakımından sınıflandırma ile kısmen ve tamamen sansür etme yetkisine sahiptir. Ayrıca, alt kurulların bu yetkisini kullanmayıp kararı Değerlendirme ve Sınıflandırma Kuruluna bırakma hakkı da mevcuttur.

Yeni Kanun'la birlikte, 3257 sayılı SVMEK'le isteğe bağlı hâle getirilen senaryo deneti-

mi tamamen kaldırılmıştır.

1932 – 1986 yılları arasındaki düzenlemelere bakıldığında, denetleme mercilerinin üyeleri arasında, ağırlıklı olarak İçişleri Bakanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı temsilcisi, Genelkurmay Başkanlığı temsilcisi ve Emniyet çalışanları olduğunu görmek mümkündür. 5224 sayılı Kanun çıkarılana kadar en özgürlükçü kanun olarak ifade edilen SVMEK’te bile, üst kurul statüsünde bulunan Denetleme Kurulu’nda Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği’nden bir üye bulunmaktadır.

5224 sayılı Kanun’un oluşturduğu denetleme mercileri öncekilerden oldukça farklıdır. Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu ile alt kurullar göz önünde bulundurulduğunda, Genelkurmay ve Milli Savunma Bakanlığı mensubu herhangi bir üyenin olmaması dikkat çekicidir. Sadece, İçişleri Bakanlığı kontenjanından emniyet mensubu bir üye mevcuttur. Yine aynı şekilde, Değerlendirme ve Sınıflandırma Kuruluna sosyolog, psikolog ve çocuk gelişim uzmanı üyelerin dâhil edilmesi önemli bir yeniliktir. Ayrıca, SVMEK’le başlayan sanatçı ve yapımcı üye uygulaması 5224 sayılı Kanun’la daha da ileriye götürülmüş ve meslek birliklerince önerilen üyeler, Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu ile alt kurullara girmiştir.

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak, 5224 sayılı Kanunundenetleme birimlerinde önemli bir sivilleşme olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, sinema filmlerinin artık bir güvenlik sorunu olarak görülmediğini göstermektedir. Ayrıca, meslek birlikleri temsilcileri ile uzmanların ağırlıkta olması da, 5224 sayılı Kanunu önceki düzenlemeler içerisinde en özgürlükçü hukuk metni olarak öne çıkarmaktadır.

e) Değerlendirme (Denetleme) Kriterleri

5224 sayılı Kanun, sinema filmlerini denetlerken göz önünde bulundurulması gereken kriterleri iki farklı yerde tanımlamaktadır. Öncelikle, Kanun’un “Tanımlar” kısmındaki “Değerlendirme ve Sınıflandırma” tanımında “Ülke içinde üretilen veya ithal edilen sinema filmlerinin ticarî dolaşıma ve gösterime sunulmadan önce, gösterim ve iletim biçimleri dikkate alınarak kayıt ve tescile de esas olacak şekilde kamu düzeni, genel ahlâk ile küçüklerin ve gençlerin ruh sağlığının korunması, insan onuruna uygunluk ve Anayasada öngörülen diğer ilkeler doğrultusunda denetlenmesi, değerlendirilmesi ve sınıflandırılması” ifadesine yer verilmektedir (m.3/1-f).

Yukarıdaki tanımdan hareketle, 5224 sayılı Kanun’un değerlendirme kriterlerinin “kamu düzenine uygunluk”, “genel ahlâka uygunluk”, “küçüklerin ve gençlerin ruh sağlığının korunması”, “insan onuruna uygunluk” ve “Anayasa’da öngörülen diğer ilkelere uygunluk” olarak beş maddede toplandığını görmek mümkündür.

5224 sayılı Kanun’un Tanımlar kısmında öngörülen kriterlerin haricinde, Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulunun çalışma esaslarının açıklandığı dördüncü maddede, Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın, “insan onurunun, kamu düzeninin, genel ahlâkın, çocukların ve gençlerin ruh sağlığının korunması amacıyla; şiddet, pornografi ve insan onuruyla bağdaşmayan görüntü ve etkiler içeren filmleri yeniden değerlendirilmek üzere Değerlendirme ve Sınıflandırma Kuruluna sevk edebileceği” belirtilmektedir. Dolayısıyla, Tanımlar kısmında bahsedilen beş denetleme kriterine, “şiddet” ve “pornografi” de eklenmektedir.

5224 sayılı Kanun’da belirtilen kriterlerin haricinde, bu Kanun’a dayanılarak çıkarılan “Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik”te değerlendirme kriterlerinden daha detaylı olarak bahsedildiği görülmektedir.

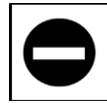
5224 sayılı Kanun'un Tanımlar kısmıyla örtüşen biçimde ilgili Yönetmeliğin Tanımlar kısmında, "Değerlendirme ve Sınıflandırma", "Ülke içinde üretilen veya ithal edilen sinema filmlerinin ticari dolaşıma ve gösterime sunulmadan önce, gösterim ve iletim biçimleri dikkate alınarak kayıt ve tescile de esas olacak şekilde, kamu düzeni, genel ahlak ile küçüklerin ve gençlerin ruh sağlığının korunması, insan onuruna uygunluk ve Anayasada öngörülen diğer ilkeler doğrultusunda denetlenmesi, değerlendirilmesi ve sınıflandırılması" olarak tanımlanmaktadır (m.4/1-g). Yine Kanun'la örtüşür biçimde Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulunun, "İnsan onurunun, kamu düzeninin, genel ahlakın, çocukların ve gençlerin ruh sağlığının korunması amacıyla; şiddet, pornografi ve insan onuruyla bağdaşmayan görüntü ve etkiler içermesi nedeniyle Bakanlıkça yeniden değerlendirilmek üzere resen sevk edilen sinema filmlerinin Kanununun 4. maddesinde belirtilen esaslar çerçevesinde değerlendirme ve sınıflandırmasını yapacağı" da ifade edilmektedir (m.6/1-c).

Değerlendirme kriterleri, Yönetmeliğin yukarıda bahsedilen iki maddesi haricinde esas olarak "Değerlendirme ve Sınıflandırma Esasları" başlığı altında yer alan 11. madde de yer almaktadır. Buna göre, Bakanlık bünyesinde oluşturulan Kurulların sinema filmlerini gösterim ve iletim biçimlerini de dikkate almak suretiyle kamu düzeni, genel ahlak, küçüklerin ve gençlerin ruh ve beden sağlığının korunması, insan onuruna uygunluk ve Anayasa'da öngörülen diğer ilkeler doğrultusunda değerlendireceği öngörülmekte ve Kurulların bu değerlendirmeye bağlı olarak; cinsellik, korku veya şiddet unsurlarının ağırlıklı olup olmadığı gibi hususları da dikkate almak suretiyle, genel izleyici kitlesi tarafından izlenebilirlik ve yaş bakımından sinema filmlerini sınıflandıracığı hükme bağlanmaktadır. Ayrıca, Kurulların cinsellik, korku veya şiddet unsurlarının ağırlığını dikkate alarak bazı filmlerin aile eşliğinde izlenmesinin uygun olacağına karar verebileceği de belirtilmektedir (m.11/2-3-4).

Yönetmeliğin 11. maddesinden yola çıkarak Bakanlığın yerli ve yabancı filmleri denetlerken esas aldığı değerlendirme ve sınıflandırma kriterlerini "genel izleyici kitlesi" haricinde sekiz maddede saymak mümkündür:

"Genel ahlâk", "kamu düzeni", "pornografi", "küçüklerin ve gençlerin ruh ve beden sağlığının korunması", "insan onuruna uygunluk", "Anayasa'da öngörülen diğer ilkeler", "cinsellik", "korku veya şiddet".

Bu değerlendirme kriterleri arasından "korku veya şiddet", "cinsellik" ile "küçükleri ve gençleri olumsuz etkileyebilecek" türden içeriğe sahip filmlere karşı izleyicileri uyararak

amacıyla üç farklı logo kullanılmaktadır:

Korku veya Şiddet, Cinsellik, Olumsuz Davranışlar

Değerlendirme kriterlerine bakıldığında, genel olarak özgürlükçü bir anlayış benimsendiği görülmektedir. Ancak, burada, özellikle "genel ahlâk" ve "Anayasa'da öngörülen ilkeler" gibi ifadelerin oldukça geniş ve farklı karar vericiler tarafından farklı yorumlanabilecek niteliğe sahip ifadeler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kanaatimizce, bu kavramların sınırlarının 5224 sayılı Kanuna dayanılarak çıkarılan Yönetmeliklerce açıklanması, hem denetleme kriterlerini daha objektif hale getirecek, hem de Kanunu uygulayanların işlerini kolaylaştıracaktır.

5224 sayılı Kanun'da belirtilen değerlendirme kriterleri ile 1932 Talimatnamesi'nden

itibaren SVMEK çıkarılana kadar olan dönemde uygulanandegerlendirme kriterlerinin birbirinden oldukça farklı olduğunu görmek mümkündür. 5224 sayılı Kanunla birlikte, 1932-1986 arası uygulanan ve sinema filmlerini bir güvenlik sorunu olarak algılayan bakış açısı değişmiştir.

3257 sayılı SVMEK'in öngördüğü değerlendirme kriterleri ile 5224 sayılı Kanun'da yer alan kriterler de yine birbirinden farklıdır. 3257 sayılı Kanun'a dayanılarak çıkarılan "Sinema, Video ve Müzik Eserlerinin Denetlenmesi Hakkında Yönetmeliğin" 9. maddesinde, "dış siyasete aykırı" eserlerin icrasına izni verilmeyeceği belirtilmektedir. Bu da oldukça muğlak bir değerlendirme kriteridir. Yine aynı şekilde, değerlendirme kriterleri arasında, sinema filmlerinin "millî kültür, örf ve adetlerimize uygun olması" şeklinde yoruma açık bir hüküm bulunmaktadır. Ayrıca, 5224 sayılı yer alan "gençlerin ve çocukların korunması", "şiddet" ve "insan onurunun korunması" gibi dünyanın birçok yerinde uzlaşa sağlanmış kriterlere SVMEK'te de rastlamak mümkün değildir.

O halde, eksiklerine rağmen, 5224 sayılı Kanun'da öngörülen değerlendirme kriterlerini Türkiye'de sinema alanında yapılan tüm düzenlemeler içerisinde en özgürlükçükriterler olarak nitelendirmek mümkündür.

f) Sınıflandırma ve Sansür

5224 sayılı Kanun'un getirdiği en önemli yeniliklerden biri, sınıflandırma anlayışını benimsemesidir. Yeni sistemle birlikte sansür anlayışı önemli ölçüde terk edilmiştir. Kanun, bu bakımdan bir dönüm noktası niteliğindedir.

İlgili Yönetmelik, yedi farklı sınıflandırma kategorisi tanımlamaktadır. Diğer iki kategori, filmlerin her yaş grubu tarafından izlenebilmesini öngören "genel izleyici kitlesi" ile "sansür"dür. Söz konusu sınıflandırma kategorileri şunlardır:

Genel izleyici kitlesi

7 yaş ve üzeri izleyici kitlesi içindir

7 yaş altı izleyici kitlesi aile eşliğinde izleyebilir

13 yaş ve üzeri izleyici kitlesi içindir

13 yaş altı izleyici kitlesi aile eşliğinde izleyebilir

15 yaş ve üzeri izleyici kitlesi içindir

15 yaş altı izleyici kitlesi aile eşliğinde izleyebilir

18 yaş ve üzeri izleyici kitlesi içindir

Ticarî dolaşıma girmesi ve gösterime sunulması uygun bulunmamıştır.

Bu başlığın “Değerlendirme Kriterleri” kısmında incelendiği üzere, olumsuz içeriği nitelleyen üç farklı koruyucu sembol daha bulunmaktadır. İlgili Yönetmeliğe göre, “genel izleyici kitlesi” tarafından izlenebilecek filmler için herhangi bir işaret ve ibare kullanılmaz (m.12/1-b). Farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse, “genel izleyici kitlesi” olarak sınıflandırılan sinema filmlerinde “korku ve şiddet”, “cinsellik” vb. olumsuz içeriklerin bulunması mümkün değildir.

“7A”, “13A” ve “15A” kategorileri, ilgili Yönetmeliğe 8.11.2008 tarihinde eklenmiştir. Bu gelişmeyle birlikte, bir filmin birden fazla sınıflandırma kategorisine tâbi olması mümkün hâle gelmiştir. Örneğin, bir filmi hem “7+” hem de “13A” olarak sınıflandırmak mümkündür.

Kanaatimizce, Türk sinema tarihinin çok büyük bir kısmında uygulanan filmi sansür etme ya da müdahale etmeme şeklinde tezahür eden iki seçenekli sistemin terk edilmiş olması oldukça önemli ve demokratik bir gelişmedir. Sınıflandırmayı esas alan bu düzenlemenin, yetişkinlerden ziyade çocukları ve gençleri korumayı amaçladığı söylenebilir.

Yönetmelik’te, “18+” haricinde her sınıflandırma kategorisi için “yasaklama”nın yanına alternatif olarak ilgili yaş grubundaki çocuk ve gençlerin filmleri ailelerinin rehberliğinde izleyebilmeleri alternatifinin konulmuş olduğu görülmektedir. Bu durumu da, yeni sistemin yasakçılığı dışladığı şeklinde değerlendirmek mümkündür. Ancak, Türkiye’de, özellikle kırsal kesimlerde ve büyük şehirlerin bazı bölgelerinde eğitim seviyesinin oldukça düşük olduğu göz önünde bulundurulduğunda, ailelerin sinema filmleri konusunda çocuklarına doğru rehberlik yapabilmelerinin ne derece mümkün olduğu soru işaretidir.

Sınıflandırma kategorilerinin birbirine oldukça yakın olması da alt kurulların ve Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulunun karar almasını zorlaştırıcı bir etkidir. Örneğin, “13+” ile “15+” birbirine oldukça yakın kategorilerdir. Yine benzer biçimde, “7A” ile “7+”, “13A” ile “13+” ve “15A” ile “15+” birbirine oldukça yakındır. Kanaatimizce, bu durum, denetimi bir ölçüde yoruma açık hâle getirmektedir.

Sınıflandırmanın haricinde, Sinema Genel Müdürlüğü’nün filmlerden sahne çıkarma (kısmen sansür) ve filmleri tamamen sansür etme yetkisi de mevcuttur.

5224 sayılı Kanun’un öngördüğü detaylı sınıflandırma sistemi, Türkiye’de sinema filmlerinin denetim tarihi bakımından bir ilktir. Bu anlayışla birlikte, filmlerin sansür edilmesi anlayışı önemli ölçüde terk edilmiş, onun yerine zararlı içeriklere erişimin çeşitli yaş grupları bakımından engellenmesi ile ailelerin film izleme esnasında çocuklarına rehberlik etmesi yaklaşımı benimsenmiştir.

Sinema alanındaki önceki düzenlemelere bakıldığında, ilk kez 1977 Tüzüğünde, yaş grubu belirtilmeksizin yetişkin olmayanların izleyemeyeceği filmlerden bahsedilmiş ve SVMEK’le birlikte zararlı içerikler için “16+” kategorisi oluşturulmuştur. Sınırlı olarak başlayan bu uygulamalar, 5224 sayılı Kanun için öncü niteliğinde olmuştur.

g) Koruyucu Sembollerin Kullanılması

Yukarıda üzerinde durulmuş olan yaş ve içerik belirten koruyucu sembollerin kullanılması mevzuata göre zorunludur. İlgili Yönetmeliğe göre, söz konusu işaret ve ibarelerin, on iki puntodan küçük olmayacak şekilde, filme ilişkin tüm taşıyıcı materyal, afiş, broşür ve diğer tanıtıcı malzeme ile jenerikte kullanılması; ayrıca, gösterim veya tanıtım

yapılan tüm mekânlarda rahatça görülebilecek şekilde bulundurulması da zorunludur (m.12/1-a).

Genel izleyici kitlesi tarafından izlenebilecek filmler için herhangi bir işaret ve ibare kullanılmamakta, ayrıca, eğitim amaçlı olduğu belirlenen filmlerde yalnızca “eğitim amaçlıdır” ibaresi kullanılmaktadır (m.12/1-b).

Bakanlık, sansür edilen filmler için öngörülen işaret ve ibarenin de filme ilişkin rapora işlenmesini zorunlu hâle getirmiştir (m.12/1-b). Dolayısıyla, sinema salonlarının film yapımcılarından veya dağıtımçılarından bu belgeleri istemeleri gerekmektedir. Böylece, sinema salonlarının Sinema Genel Müdürlüğü’nün kararlarına uymaları sağlanacaktır.

Filmler için öngörülen işaret ve ibarelerin yapımcı firmalar tarafından kullanılmamasının yaptırımı ise ağırdır. Bu bağlamda, 5224 sayılı Kanun’a göre değerlendirme ve sınıflandırma sonucu zorunlu tutulan işaret ve ibarelerin kullanılmaması halinde, Bakanlığın talebi veya üçüncü kişilerin ihbarı üzerine mülki idare amirlerince filmlerin gösterim ve dağıtımını durdurulmaktadır (m.13/1). Sansür edilen filmler için de bu hüküm geçerlidir.

İlgili Yönetmeliğe göre, yapılan değerlendirme ve sınıflandırma sonucu zorunlu tutulan içerik gösteren işaret ve ibarelerin her türlü tanıtım ve gösterim alanında ve tüm taşıyıcı materyaller üzerinde kullanılması ve bu işaret ve ibarelere uygun olarak dağıtılması zorunludur (m.12-1/a).

Ayrıca 5224 sayılı Kanun’a göre;

a) *“Zorunlu tutulduğu hâlde gerekli işaret ve ibareleri taşımayan filmlerin dağıtım ve gösterim’ni yapanlara on bin Türk Lirası,*

b) *Zorunlu tutulduğu hâlde gerekli işaret ve ibareleri kullanmayan filmlerin yapımcılarına elli bin Türk Lirası,*

c) *Üzerindeki işaret ve ibarelere rağmen, bu işaret ve ibarelere uyulmaksızın dağıtım ve gösterim yapanlara elli bin Türk Lirası idarî para cezası verilmektedir” (m.13/2).*

Kanaatimizce, yukarıda bahsedilen yaptırımlar, değerlendirme ve sınıflandırma sonucunda alınan kararların sağlıklı biçimde uygulanabilmesi bakımından önem arz etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye’de sinema filmlerinin denetlenmesi bakımından, en başından itibaren “sınırsız sansür sistemi”nin uygulandığı ortaya konulmuştur. Bu alanda ilk düzenleme 1932 yılında yapılmış olup, 1986 yılına kadar, soğuk savaş döneminin de etkisiyle oldukça katı bir denetim mekanizması var olmuştur. 1986 yılında yapılan düzenlemeyle, o dönemde uygulanan liberal politikaların da etkisiyle, sinema filmleri üzerindeki katı denetim büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır.

AB’ye uyum sürecinde çıkarılan 5224 sayılı Kanun da “sınırsız sansür sistemi”ni devam ettirmektedir. Önceki yıllarda olduğu gibi “denetim” tamamen “Devlet denetimi” olarak düzenlenmiştir. Denetim, RTÜK benzeri özerk ve bağımsız bir idarî otorite eliyle değil de Kültür ve Turizm Bakanlığı’nca yürütülmektedir. Belirtmek gerekir ki, AB içerisinde de bu sistemi uygulayan ülkeler mevcuttur. Kanunun adında “denetim” ifadesi geçmemekte ancak “destekleme” ifadesi yer almaktadır. Bu durumu, Devletin artık denetimi tek amaç olarak görmediği ve sinema sektörünün gelişimine önem verdiği şeklinde değerlendirmek mümkündür. 5224 sayılı Kanun’la birlikte ilk kez senaryolar tamamen denetim dışı bırakılmıştır. Değerlendirme kurullarına en az doktora dereceli üyeler ile meslek temsil-

cilerinin dâhil edilmesiyle denetim daha bilimsel ve profesyonel hâle gelmiştir. Değerlendirme kurulları sivilleşmiş, değerlendirme kriterleri yumuşamıştır. Önceki dönemlerdeki, “sansürü” öne çıkaran anlayış terk edilmiş ve ilk kez detaylı bir sınıflandırma sistemi oluşturulmuştur. İki basamaklı sistem ile film yapımcısının bir üst merciye itirazına imkân tanıyan yapı korunmuştur. Tüm bu gelişmelerden dolayı, 5224 sayılı Kanunu Türkiye Cumhuriyeti tarihinde sinema alanını düzenleyen en özgürlükçü Kanun olarak nitelendirmek mümkündür.

5224 sayılı Kanun’da bazı problemler ve ifade özgürlüğü bakımından birtakım noksan yönler de bulunmaktadır. İlk olarak, ilgili Yönetmelikte, sınıflandırılan filmlerin televizyonda yayınlanmaları durumunda hangi saat diliminde yayınlanacağına yetkili Kurullar tarafından belirtileceği ifade edilmektedir. Oysa 5224 sayılı Kanunda bu yönde bir hüküm yoktur. Bu durum, hukukta normlar hiyerarşisine aykırıdır. Ayrıca, söz konusu hükmün ihlâli durumunda herhangi bir yaptırım da öngörülmemiştir. Bunun yanı sıra, yerli festival filmleri denetime tâbiyken yabancı filmler için bu şart aranmamaktadır. Bu durum, eşitlik ilkesine aykırılık arz etmektedir. Kanaatimizce, bazı değerlendirme kriterleri de daha somut hâle getirilmelidir. Özellikle, “genel ahlâk” ile “Anayasa’da öngörülen ilkeler” ifadeleri geniş yorumlanmaya müsait kavramlardır. Ayrıca, sınıflandırma kategorilerinin birbirine yakın olması (örn. 7+, 7A), denetleyici birimlerin işini zorlaştırıcı bir husustur. Benzer biçimde, 7A, 13A ve 15A kategorileri bakımından, Türkiye’de özellikle eğitim seviyesinin görece gelişmemiş olduğu bölgeler göz önünde bulundurulduğunda, ebeveynlerin çocuklarına sağlıklı biçimde rehberlik yapabilmesi pek de mümkün görünmemektedir.

KAYNAKÇA

1. Bıyıklı, H. (1989). Kitle Haberleşme Hukuku Ders Notları, Ankara.
2. Çiftci, A. (2001). Mukayeseli Hukuk Açısından Film Denetim Sistemleri ve 3257 Sayılı Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanununun Getirdiği Sistem, Selçuk İletişim, 2(1).
3. İçel, K. (2017). Kitle İletişim Hukuku (12. Baskı), İstanbul: Beta Yayınevi.
4. Onaran, Â. Ş. (1968). Sinematografik Hürriyet, Doktora Tezi, Ankara: Gürsoy Basımevi.
5. Özgen, M. (2002). Gazetecinin Etik Kimliği (2. Baskı), İstanbul: İ.Ü. İletişim Fakültesi Yayınları.
6. Özön, N. (1995). Karagözden Sinemaya Türk Sineması ve Sorunları, 1. Cilt, Ankara: Kitle Yayınları.
7. Siebert, F. S. Peterson, T. and Schramm, W. (1984). Four Theories of The Press, 3rd Editon, Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
8. Tikveş, Ö. (1968). Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Sinema Filmlerinin Sansürü, İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını No: 1334.

Mevzuat

1. 1982 Anayasası (R.G. 9.11.1982 / Sayı: 2709).
2. Sinema Filmlerinin Kontrolüne Ait Talimatnâme (R.G. 19.7.1932 / Sayı: 2153).
3. 2559 sayılı Polis Vazife ve Selâhiyet Kanunu (R.G. 14.7.1934 / Sayı: 2751).
4. Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontrolüne Dair Nizamnâme (R.G. 31.7.1939 / Sayı: 4272).
5. Filmlerin ve Film Senaryolarının Denetlenmesi Hakkında Tüzük (R.G. 23.9.1977 / Sayı: 16063).

6. Filmlerin ve Film Senaryolarının Denetlenmesine İlişkin Tüzük (R.G. 2.12.1983 / Sayı: 18239).
7. 3257 sayılı Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu (R.G. 7.2.1986 / Sayı: 19012).
8. 5224 Sayılı Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılması ile Desteklenmesi Hakkında Kanun (R.G. 14.7.2004 / Sayı: 25529).
9. Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (R.G. 24577 / Sayı: 8.11.2001).
10. Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (R.G. 18.2.2005 / Sayı: 25731).

**2008 KÜRESEL KRİZİNİN
ARDINDAN KORUMACILIK
ÖNLEMLERİNDEKİ DEĞİŞİM VE
TİCARET SAVAŞLARI**

Gülbahar ATASEVER

Giriş

2008 küresel krizi, 2000-2006 döneminde oluşan likidite bolluğunun özellikle konut alanında değerlendirilmek istenmesi üzerine, öncelikle konut fiyatlarının aşırı şekilde artarak piyasada balon oluşturması, ardından geliri ve işi olmayan kesimlere açılan kredilerin geri ödenememesi nedeniyle, bu balonun patlayarak konut fiyatlarının çökmesi şeklinde izah edilebilir. Bu krizin konut sektörüyle kısıtlı kalmamasının nedeni ise, kredi ödemelerinin türev piyasalarda başka kuruluşlara teminat olarak satılması, riskin farklı kurumlara aktarılarak bir nevi sirayet etkisi yaratılması sonucunda bankaların ve diğer mali kuruluşların iflas etmeleridir. Bankaların ellerinde bulunan varlıkların şeffaf bir şekilde belirlenmemesi ve kredi derecelendirme kuruluşlarının objektif kriterlerden uzaklaşmaları da krizin diğer nedenleri arasında yer almaktadır.

Bu kriz, yaygınlığı ve birçok ülkede meydana getirdiği negatif etkiler nedeniyle 1929 Büyük Buhranı'nın ardından meydana gelen en büyük finansal kriz olma konusunda fikir birliğinin oluşmasına neden olmuştur. ABD kaynaklı olarak finans sektöründe başlayan krizin olumsuz etkileri ve tüm dünyada ekonomilerinde oluşan güven bunalımı; işsizlik, dış ticaret, kişi başı GSYH gibi reel ekonomik göstergelerdeki olumlu trendin kırılmasına yol açmıştır (Ceylan, 2015: 142). 2008 krizinin dünya ekonomisi üzerindeki yıkıcı etkileri; finans koşullarında bozulma, toplam talep gerilemesi ile birlikte küresel ticaretin yavaşlaması şeklinde ortaya çıkmıştır (Ertürk, 2017: 90). Bu nedenle kriz, serbest piyasalara ve hükümet müdahaleciliğine karşı fikir ve politikalarda büyük bir değişimi tetiklemiştir. Piyasa yanlısı reformlar, krizin patlak vermesinden önce dünya çapında yavaşlamış ve Washington Uzlaşmasının içerdiği liberalleşme ve küreselleşme politikalarına olan kuşku artmıştır (Erixon ve Sally, 2010: 6).

1929 krizinde olduğu gibi, küresel krizlerin ardından gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, genellikle yerel sanayilerini ve üreticilerini korumak için tarife dışı engelleri de barındıran bir dizi korumacı ticaret politikası aracına başvurmuştur. Kriz sonrası durgunluğa yakalanmamak ve etkilerini hızlı atlatmak için birçok ülke, ithal ürünlere karşı yerli ürün ve sanayilerini koruma politikalarına daha sıkı sarılmaktadır (Ünay ve Dilek, 2018: 20-21).

2008 krizi boyunca ve bu krizin ardından ülkeler, rekabet avantajlarını koruyabilmek, cari açıklarını azaltabilmek ve dahil oldukları entegrasyonlarla işbirliğini sürdürebilmek için korumacı politikaların yeni versiyonlarını uygulamışlardır. Son yıllarda ABD'nin Çin'e karşı başlattığı ticaret savaşlarının diğer ülkeleri de etkisi altına alarak, küresel ticareti ve büyüme oranlarını azaltması, bu girişimden etkilenen ülkelerin dış ticarete farklı partnerlere yönelmeleri beklenmektedir.

Dış Ticarete Korumacılık ve Yeni Korumacılık Anlayışı

Korumacılık, ülkelerin çeşitli dış ticaret araçlarıyla dış rekabete karşı kendi ekonomilerini güvence altına almaları olarak tanımlanabilir. Korumacı politikalar; dış ticaret açıklarının kapatılması, yerli işgücüne istihdam olanaklarının artırılması, yeni gelişen sanayinin korunması gibi nedenlere dayanır. Bununla birlikte, kısa vadede temel amaç, serbest ticaret ya da zenginlik birikiminden ziyade devlet inşası (ulusal güvenlik) ve ülkedeki yerli sanayinin güçlenmesidir (Ünay ve Dilek, 2018: 9). Korumacılığın diğer gerekçelerinden birisi, stratejik ticaret politikasıdır. Gelecekte önem arz edebilecek özellikle ileri teknoloji içeren sektörler, dış rekabete karşı desteklenerek monopol ve oligopol gücü sağlamasına yönelik olarak korumacı politikalar uygulanabilir (Ceylan, 2015: 55). Ayrıca serbestleşme sonrası aşırı değerlendirilen kurların ithalatı artırdığı ve ihracatı azalttığı yönünde söylemler ve kurlardaki aşırı oynaklık sonrası ticari dengesizliklerin bozulması gibi unsurlar da ülkeleri korumacılığa yönlendirmektedir (Mangır ve Acet, 2014: 97-98).

Dönemsel olarak ele alındığında, 1930'lu yıllardan ikinci dünya savaşının sonuna kadar geçen süreç, "eski korumacılık anlayışının" hakim olduğu geleneksel dönem olarak bilinmektedir. İkinci dünya savaşının ardından günümüze kadar uzanan dönemde, Tarifeler ve Ticaret Genel Antlaşması (GATT), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların oluşturulmasıyla birlikte, 1970'li yıllardan itibaren ticarete korumacılık önlemleri farklılaşarak "yeni korumacılık anlayışı" hakim olmuştur. Eski korumacılık anlayışında en önemli ticaret engeli, ülke içerisine gelen mallara uygulanan vergiler olan gümrük tarifeleridir. GATT ile birlikte oluşturulan yeni korumacılık anlayışına paralel olarak, gümrük tarifelerinin yerine görünmez ticaret engelleri, gönüllü ihracat kotaları, kur politikaları, misilleme vergileri, ithalat kotaları ve ithalat yasakları gibi çok çeşitli tarife dışı engeller getirilmiştir.

Bu bağlamda çevresel düzenlemeler, kamu sağlığı, doğal kaynaklar ile hayvan ve bitki türlerinin korunması gibi gerekliliklerden yola çıkılarak üretilen mallara çeşitli standartlar getirilmektedir. 1970'li yıllardan itibaren çevresel duyarlılıklardaki artış nedeniyle üretilen mallara çevresel standartlar getirilmesi ve AB'nin ürün güvenliği için CE standardını getirmesi, görünmez engellere örnek olarak verilebilir. Bunun yanı sıra, 1974 yılında yürürlüğe giren Çok Elyafılar Antlaşması, gelişmekte olan ülkelere yapılan tekstil ve giyim eşyası ithalatının yılda %6 oranında artmasıyla sınırlandırılması içeren bir ithalat kotası niteliğindedir. AET'in 1977 yılından itibaren çelik ithalatını kotalarla sınırlandırması, sonraki yıllarda ise AET'in çelik ithalatının gönüllü ihracat kısıtlamalarıyla sınırlandırılması yoluna gidilmiştir. AB ülkelerinin Çin'den ithal ettikleri ayakkabılara uyguladıkları anti-damping vergisi, Japon otomobillerinin ABD ve AB pazarında yol açtığı olumsuzluklar nedeniyle, Japonya tarafından kabul edilen gönüllü ihracat kısıtlamaları da yeni korumacılık anlayışının örnekleridir.

Aşağıdaki tabloda küresel ekonomik kriz sürecinde gelişmiş ülkeler tarafından alınan ticaretteki korumacılık önlemlerinin sayısı yer almaktadır.

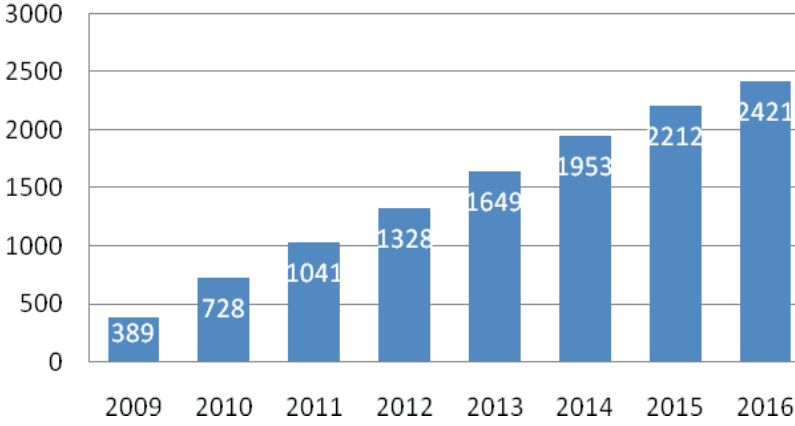
Tablo 1. Kriz Sürecinde (Kasım 2008-Aralık 2009) Alınan Ticaret Önlemleri

	Alınan Önlem Sayısı (1)+(2)	Ticareti serbestleştirici veya nötr korumacı önlemler (1)	Korumacı önlemler (yeni uygulanmaya başlanan veya ilan edilen) (2)	Uygulanan korumacı önlemlerden etkilenen sektör sayısı (3)	Uygulanan korumacı önlemlerden etkilenen ticaret ortağı sayısı (4)
G8	207	21	186	51	179
G20	446	56	390	58	196
Euro B.	27	3	24	7	85

Kaynak: GTA, Bussiere vd. 2010.

Tablo 1'e göre, G20 ülkeleri tarafından uygulamaya konulan veya ilan edilen ticarete zarar veren korumacı önlem sayısının 390, ticarete fayda sağlayan önlem sayısının ise sadece 56 olduğu görülmektedir. Bu önlemlerin kapsamı oldukça geniştir. İlk olarak bazı ülkeler, stratejik öneme sahip mallara ihracat sübvansiyonları uygulamışlardır. Diğerleri (çoğunlukla gelişmiş ülkeler) ise, tarım ürünlerinin devlet alımlarına sınırlar getirmiştir. İkincisi, birçok gelişmekte olan ve sanayileşmiş ülke, bir dizi hizmet sektörüne ve imalat sanayisine artan devlet yardımını yönlendirmiştir. Üçüncüsü, özellikle anti-damping ve korunma önlemleri konusunda gelişmekte olan ekonomiler ve telafi edici önlemler konusunda gelişmiş ülkeler tarife dışı önlemlere başvurmuşlardır. Son olarak, bazı ülkelerde ticaret düzenlemelerinin daha sıkı bir şekilde uygulanmasına ve

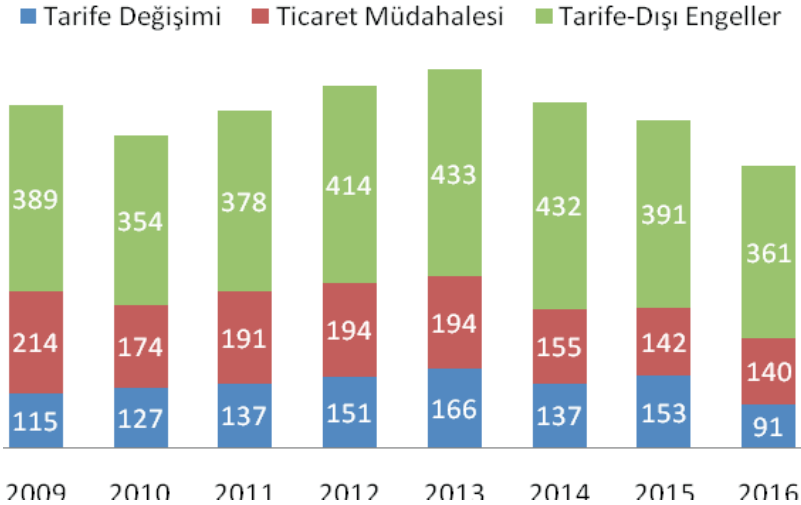
daha yavaş gümrük prosedürlerine ve diğerlerinde mevcut ticaret tedbirlerinin yönetiminde ilave usul gereklerine genel bir eğilim olmuştur (Bussiere vd., 2010: 28-29).

Şekil 1: 2008 Krizi Sonrasında Tarife-dışı Engellerin Sayısındaki Değişim

Kaynak: GTA, 2017.

Şekil 1'de kriz sonrası korumacı uygulamalarda artış görülmektedir. Kriz sonrasında ithalatı azaltmaya yönelik olarak uygulanan tarife dışı engellerde büyük bir artış yaşanmıştır. Tarife dışı engellerin kriz sonrasında devamlı olarak arttığı gözlenmektedir. GTA verilerine göre, ekonomik krizin yaşandığı 2009 yılından 2017 yılına kadar toplam 5600 yeni korumacı müdahale tespit edilirken bunun 3000'den fazlası tarife-dışı engellerdir. Söz konusu tarife dışı engellerin sadece üçte biri geçici nitelik taşımaktadır.

Şekil 2: 2008 Krizi Sonrasında Korumacı Müdahalelerin Yapısı

Kaynak: GTA, 2017.

Şekil 2, tarifelerin korumacı politikalar izlemede önemli bir araç olmadığını ortaya koymaktadır. 2009 yılından itibaren uygulanan korumacı müdahalelerin sadece %20'si tarife artışına bağlanabilirken, tarife dışı engeller ise, korumacı müdahalelerin %61'ini oluşturmaktadır (Yalçın vd., 2017: 3-4). Ayrıca yüksek gelirli ülkelerin orta ve düşük gelirli ülkelere göre tarife dışı engellere daha fazla başvurduğu bilinmektedir. Tarife dışı engellerin sayısı ABD'de 800 iken iki BRICS üyesi ülke olan Hindistan ve Rusya'da sırasıyla 310 ve 204'tür. Almanya, İngiltere ve Fransa gibi AB üyesi ülkelerde ise uygulanan tarife dışı engeller 50 ile 100 arasında değişmektedir ki ABD'nin uyguladığı miktarın sadece onda biri kadardır (Yalçın vd., 2017: 13-14).

2008 krizinin ardından korumacılığın uygulandığı alanlar, genellikle ilgili ülkelerin kritik olarak görülen sektörlerini oluşturmaktadır. Bu sektörler ve ülkeler birbirinden oldukça farklılaşmaktadır. Bu sektörler arasında otomotiv, demir-çelik, tekstil ve giyim, tarım ve gıda, enerji, denizcilik, bilgi ve iletişim teknolojileri, hizmetler gibi sektörler yer almaktadır (Ünay ve Dilek, 2018: 21). Aşağıdaki tabloda ülkelerin kriz sonrasında uyguladıkları korumacı önlemlerin bazı kriterler açısından sıralaması görülmektedir.

Tablo 2. Kriz Sonrasında Ülkelerin Uyguladığı Korumacı Önlemlerin Ürün, Sektör ve Etkilenen Ülke Sayısı Açısından Sıralaması

Sıralama	Yeni uygulamaya başlanan korumacı önlem sayısı	Korumacı uygulamalardan etkilenen ürün sayısı	Korumacı uygulamalardan etkilenen sektör sayısı	Korumacı uygulamalardan etkilenen ticaret ortağı sayısı
1	Rusya (42)	Rusya (486)	Cezayir (54)	Hindistan (141)
2	Arjantin (25)	Ukrayna (388)	Ekvador (30)	Çin (138)
3	Almanya (24)	Çin (331)	Endonezya (25)	Rusya (132)
4	İngiltere (19)	Ekvador (316)	Rusya (25)	Arjantin (129)
5	İtalya (15)	Endonezya (315)	Meksika (24)	Endonezya (124)
6	Çin (13)	Hindistan (210)	Çin (23)	İngiltere (122)
7	Macaristan (13)	Japonya (134)	Belarus (23)	ABD (120)
8	İspanya (13)	İngiltere (132)	Ukrayna (23)	Fransa (118)
9	Brezilya (12)	ABD (124)	Almanya (21)	Almanya (116)
10	Endonezya (12)	Arjantin (91)	ABD (20)	İspanya (108)

Kaynak: GTA, Bussierevd, 2010.

Tablo 2'ye göre, yeni uygulamaya konulan korumacı önlem sayısı ve korumacı uygulamalardan etkilenen ürün sayısı açısından Rusya'nın, korumacı önlemlerden uygulanan ülke açısından Cezayir'in ve son olarak korumacı önlemlerden etkilenen ticaret ortağı sayısı açısından Hindistan'ın ilk sırada yer aldıkları görülmektedir. ABD, uygulanan korumacı önlem sayısı açısından ilk onda yer almamasına rağmen, 42 ek tedbirle en fazla ticari zarar verici önlemi duyurmaktan ve uygulamaktan sorumlu ilk üç G20 üyesinden biridir (Bussiere vd., 2010: 30).

Kriz sürecinde uygulamaya konulan korumacı önlemler; sanayi sübvansiyonları, doğrudan yabancı yatırım (DYY) kısıtlamaları, göçmen işçiler üzerindeki kısıtlamalar ve standartlardır. Sanayi sübvansiyonları, ABD ve Avrupa Birliği ülkelerinde (özellikle Almanya, Fransa ve İngiltere) büyük ölçüde otomobil endüstrisine verilmiştir. Diğer

taraftan, kamu alımları ya da “satın alım-satım” kısıtlamaları uygulanmıştır. Başlıca örnekler, ABD mali teşvik paketindeki “Amerikan Malı Kullan¹” hükümleri ve Çin’in birçok eyaletine yayılan mali teşvik paketinde görüldüğü gibi “Çin Malı Kullan” hükümleridir (Erixon ve Sally, 2010: 13). ABD’nin yaptığı bu hamle sonrasında, Endonezya ve Avustralya da benzer biçimde “Endonezya Malı Kullan” ve “Viktorya Malı Kullan” şeklinde adlandırılan yasaları devreye soktular (Ceylan, 2015: 157).

DYY kısıtlamaları veya “yatırım milliyetçiliği” kriz sonrasında özellikle enerji konusunda gündeme gelmiştir. Son birkaç yılda Çin DYY kısıtlamalarının açıkça arttığı görülmektedir (Erixon ve Sally, 2010: 14). Göçmen işçiler üzerindeki kısıtlamalara bakıldığında, krizin yarattığı işsizliği bertaraf edebilmek için çeşitli politikaların gündeme geldiği görülür. Örneğin, İngiltere’de bir petrol projesinde görev alacak bir İtalyan şirketin sadece İtalyan işçi ve mühendisleri çalıştıracağını söylemesi, Fransız otomotiv şirketlerine hükümetin vereceği desteğin karşılığında bu şirketlerin başka ülkelerdeki fabrikalarını kapatıp Fransa’ya taşınmalarının istenmesi (Yılmaz, 2009: 1-2) ile Malezya’nın, küresel kriz ortamında kendi vatandaşlarının toplu olarak işsiz kalmasını önlemek için fabrika, dükkan ve restoranlarda yabancı işçi çalıştırılmasını yasaklayan kararlar bunlardan bazılarıdır (Öz, 2009: 8).

Son olarak standartlar konusunda bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Krizin ardından, ithalatta teknik ve gıda güvenliği standartları daha kısıtlayıcı bir şekilde uygulanmıştır. Örneğin, Çin birkaç Avrupa tarım ürününü yasaklamıştır. Hindistan, Çin oyuncaklarına, cep telefonlarına ve kümes hayvanlarına ithalat yasaklarının yanı sıra demir, çelik, iplik, soya yağı ve alüminyum ithalatı konusunda daha sıkı standartlar getirmiştir. Endonezya, 6 deniz limanı ve tüm uluslararası havalimanlarına girebilecek 500’ün üzerinde mal üzerinde ön sevkiyat teftiş zorunlulukları getirmiştir (Erixon ve Sally, 2010: 14). Arjantin, Ekvador, Hindistan, Endonezya ve Malezya krizin hemen ardından demir-çelik ürünlerine ilişkin yeni standartlar getiren ülkelerden bazılarıdır. Tayland, Mayıs 2009’da ürün sertifikası yenileme prosedürlerini daha sert hale getirmiştir. Kore, 1 Temmuz 2009’dan itibaren lityum içeren bazı cihazlara yönelik zorunlu standartlar getirmiştir. Çin ise, Ocak 2008’de bilgi teknolojileri güvenlik ürünlerine yönelik zorunlu sertifika uygulamasına başlanacağını ilan etmiştir (Ceylan, 2015: 157).

Krizin etkilerinin bertaraf edilmesi için alınan diğer korumacılık önlemi de finansal korumacılıktır. Kriz sürecinde merkezi New York, Londra, Frankfurt ve Tokyo’daki bankalar, yurtdışındakilerden ziyade ülke içindekilere borç vermeyi tercih etmişlerdir. Bu durum, bankanın hükümet eliyle kamulaştırıldığı veya etkin bir şekilde geri çevrildiği ve bu adımları atmak için baskı altına alındığı zaman ortaya çıkmaktadır. Finansal koruma, bankaları piyasalardan uzak tutmak için değil, yurt içi bankaların yatırım faaliyetlerini ve işlerini yurt içinde yapmaları konusunda desteklemek anlamına gelmektedir. Örneğin Hollanda, kendi iş adamlarına ve tüketicilerine kredilerini yükseltmelerinin karşılığında İng Bank’a mali destek vererek krizden kurtarmıştır (Hufbauer and Stephenson, 2009: 2). Uluslararası bankaların yabancı ülkelerdeki faaliyetlerini durdurmaları ise, kredi krizine neden olmuştur. Bunun sonucunda ise, fon bulmakta zorlanan reel sektörlere yönelik kurtarma planları gündeme gelmiştir (Ertürk, 2017: 98). Kriz sonrasında dünya üzerinde tüm korumacı önlemlerin %32’si kurtarma planları şeklinde gerçekleşmiştir. Tablo 3, krizin ardından (2008’in sonundan 2009 sonlarına kadar) G20 ülkeleri tarafından uygulanan korumacı önlemlerin içeriğini göstermektedir.

1 Bu yasaya göre, kamu projelerine dahil olabilmek için üretimde kullanılan demir ve çelik ABD’de üretilmiş olmak zorundadır.

Tablo 3. G20 Ülkeleri Tarafından Uygulanan Korumacı Önlemlerin İçeriği

Korumacı Önlemler	Önem Sayısı
Ticaret Savunma Önlemi	73
Kurtarma Planı/Devlet Yardımı	58
Tarife Önlemi	36
Tarife Dışı Engeller	12
İhracat Teşviği	11
Kamu İhalesi	8
Sihhi Bitki Sağlığı Önlemi	6
Göç Önlemi	5
İhracat Vergisi veya Kısıtlama	5
İthalat Yasası	4
Yatırım Önlemi	4
Kota	4
Devlet Kontrollü Şirket	4
Ticaret Finansmanı	4
Yerel İçerik Gereksinimi	3
Diğer Hizmet Sektörü Önlemleri	3
Devlet Ticaret Girişimi	3
Tüketim Teşviği	2
Ticarette Teknik Engeller	2
Rekabetçi Devalüasyon	0
İthalat Teşviği	0
Fikri Mülkiyet Korumacılığı	0
Yarı Ulusal Hükümet Önlemi	0
Toplam	234

Kaynak: GTA, Bussiere vd., 2010.

Kriz sonrasında hükümetler, ticaret ortaklarının ihracatçılarına etkili bir şekilde zarar veren milliyetçi hükümleri içeren büyük teşvik paketleri, kurtarma ve sübvansiyonlara başvurmuştur (Bussiere vd., 2010: 31). Tablo 3'e göre, G20 ülkeleri tarafından alınan korumacı önlemlerin özellikle ticaret savunma önlemleri ile kurtarma planı/devlet yardımından oluştuğu görülmektedir. Her iki koruma önlemi birlikte tüm koruma önlemlerinin yarısından fazlasını oluşturmaktadır.

Görüldüğü gibi, 2008 krizi boyunca ve kriz sonrasında alınan ticaret önlemleri, tarife dışı engellerin yani yeni korumacılık önlemlerinin artışına işaret etmektedir. Son yıllarda ise, ülkelerin karşılıklı misillemeler yoluyla çeşitli korumacılık önlemlerine başvurdukları gözlenmektedir. Korumacılığın aşırı halini yansıtan ve kısaca "ticaret savaşları" olarak tanımlanan bu olgu, ek vergilerin konulmasıyla gümrük duvarlarını daha da yükseltmekte ve ülkeler arasında ithalatın karşılıklı olarak azaltılmasına, dolayısıyla dünya GSMH'nin azalmasına yol açmaktadır.

Dış Ticarete Yükselen Bir Hamle: Ticaret Savaşları

Rekabet içindeki bazı ülkelerin devreye soktukları korumacı önlemlere karşı rakiplerinin de benzer korumacılık politikalarına başvurmaları, ticareti kısıtlayıcı tedbirlerin yaygınlaşmasını tetiklemektedir (Ünay ve Dilek, 2018: 7). Bu bağlamda ticaret savaşı, korumacılık uygulayarak ithalatına kısıtlamalar getirmiş olan bir ülkeye karşı başka ülkelerin de benzer yollarla misilleme yapmaları halinde ortaya çıkan bir durumdur (Eğilmez, 2018). Gümrük tarifelerinde birbirini izleyen artışlar, yani misilleme tarife uygulamaları her iki ülkede ithal malları fiyatlarının hızla yükselmesine ve tüketimin azalmasına yol açar. Bunun sonucunda her iki ülkede de üretim düşer. Karşılıklı misillemelere gitmek uluslararası ticaret hacmini daraltır. Daralan uluslararası ticaret hacminden bütün ülkeler zarar görür (Seymen, 2000: 28-29). Daha da kötüyeye giden bir ekonomik ortamda, en önemli tehlike, ülkelerin birbirlerine karşı misilleme yapmaya başlaması ve daha da tehdit edici kısıtlamalar ve gerilimler içeren bir sarmalın ortaya çıkmasıdır (Bussiere vd., 2010: 31).

Böyle bir sonuç 1929 krizinde deneyimlenmiştir. Pek çok ülkenin ticaret engelleri ve kambiyo kontrolleri gibi araçlarla krizin üstesinden gelmeye çalışması, dünya ticaret hacmi üzerinde daraltıcı bir etki yaratmıştır (Seymen, 2000: 66). 1929 ekonomik krizinin ardından uygulanan genişlemeci para ve Keynesyen maliye politikalarının orta vadede etkili olması beklenirken korumacılık ve gümrük duvarlarını yükseltmek bunalımın uzun sürmesine neden olmuştur (z, 2009: 5). 1930 tarihli Smooth-Hawley gümrük vergisi yasasıyla, ABD’de tarife oranı %47’ye çıkarılarak toplam ithalatta %19,6 oranındagerileme olmuştur. Ancak ABD’nin milli geliri de %36 oranında gerileyerek işsizlik oranları 8 kat artmıştır. Diğer ülkelerden gelen misillemeler, ekonomik krizin yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Ekonomik kriz, beraberinde siyasi krizleri de getirerek ikinci dünya savaşının yaşanmasına neden olmuştur.

Günümüzde ise, ABD başkanı Trump, yönetimi devraldıktan sonra, geleneksel ABD politikasını tersine çevirerek AB ve Pasifik bölgesindeki partnerlerle yürütülen derinleştirilmiş serbest ticaret ve ekonomik işbirliği müzakerelerinden çekildiğini açıklamış, Kanada ve Meksika ile olan serbest ticaret anlaşmasını (NAFTA) yeniden müzakere etme sürecini başlatmış ve Dünya Ticaret rgt’ne (WTO) sırtını çevirmiştir.Trump’a göre WTO, dünya ticaret kurallarını ABD’nin aleyhine işletmektedir. Trump, ABD’nin başta elik ve alüminyum olmak üzere, sivil uçak, güneş panelleri, buzdolabı, çamaşır makineleri gibi birbirinden farklı sektörlerde dış dünyadan gelen rekabete karşı kendisini koruyamaz hale gelmiş olduğundan acilen koruma önlemlerine başvurmuştur (Kuneralp, 2018).

2018 yılında ABD yönetimleri, karşılıklı ticarete açık verdiği ekonomilere, özellikle de en yüksek ticaret açığı verdiği Çin’e karşı, ABD Ticaret Temsilciliği (USTR) aracılığıyla belirli ölülerde baskı uygulamaktadır. Eğilmez’in saptamasıyla, bu türden baskılar önceden daha çok ikili ekonomik ilişkiler bağlamında WTO aracılığıyla yapılırken, Trump’ın başkan seçilmesinin ardından tek taraflı olarak açık bir ticaret savaşına dnşmştir. Bu durumun sonucu olarak, birincisi, “uluslararası ticaret artışı, uluslararası refah artışı getirir” anlayışında sapma olmuştur. İkincisi ise, ABD korumacılığı savunmaya, Çin ise serbest ticareti savunmaya başlamıştır. Trump’ın, Çin ile sınırlı kalmayarak diğer ülkelere de bazı korumacılık önlemlerini uygulaması, söz konusu ülkeleri karşı önlemler almaya itmiştir. Bu durum, ticaret savaşını başlatmıştır (Eğilmez, 2018).

ABD’nin söz konusu tavrı, Çin’in 2008 kriz sonrasında Yuanı Dolara endekslemesi ve 2015 yılında dolar karşısında Yuan’ı devalüe ederek ihracatını artırmasına ve dış ticarete rekabet avantajı elde etmesine dayanmaktadır. ABD, rekabet avantajını kendi lehine çevirmek ve dış ticaretinde verdiği 862 milyar dolarlık açığı azaltmak için böyle bir girişimde bulunmuştur. Nitekim, ABD’nin dış ticaret açığının yarısı Çin’den yapılan ithalattan kaynaklanmaktadır.ABD’nin gücünü Çin’e kaptırmak istememesi de ticaret savaşının diğer önemli nedeni olarak görülebilir. Çünkü Çin 10,4 trilyon dolar GSYH, 2,2 trilyon dolar ihracat, %6,5 büyüme oranı, 1,4 milyar nüfus ve küresel genişlemeci tutumuyla ABD’nin karşısında süper güç konumundadır. Çin, 2001 yılından itibaren WTO yesi olarak da dünya ile entegrasyonunu güçlendirerek dünya ticaret hacmindeki yerini sağlamlaştırmaktadır. 2027 yılında Çin’in aynı büyüme oranlarını sürdürmesi durumunda ABD ile aynı GSYH hacmine sahip olacağı öngörülmektedir. Bu nedenler, ABD’nin Çin’e karşı tutumunu en azından ekonomik yönden açıklamaktadır.

Bu bağlamda, ABD ilk olarak Temmuz 2018’de Çin’den ithal ettiği çeliğe %25, alüminyuma %10 ek vergi uygulamasıyla ticaret savaşı sürecini başlatmıştır. ABD; in-şaat, uçak ve otomotiv gibi sektörlerde kullanılan metalin hammaddesi olan elik ve alüminyumun önde gelen ithalatçısı iken; Çin, elik ve alüminyum üreten birinci ülke konumunda olduğu için iki ülke arasında misillemeler gerçekleşmiştir.Eylül 2018’de

ABD'nin, Çin'den ithal ettiği yaklaşık 6 bin ürüne 200 milyar dolarlık ek gümrük tarifesini uygulamasına karşın, Çin de ABD'den ithal ettiği 60 milyar dolarlık ürüne ek gümrük tarifesini uygulamıştır. Çin'in %10 oranında uyguladığı ek vergi 2019 yılının başından itibaren %25'e çıkarılacaktır. Vergilerin AB ülkelerini de kapsamaması ABD'nin, ABD'den ithal ettiği ürünlere 3,4 milyar dolarlık ek vergi konulmasını gündeme getirmiştir.

Türkiye açısından ise, Türkiye ve ABD arasındaki dış ticaret dengesinin 2017 yılı itibariyle Türkiye aleyhine 3,3 milyar dolarlık açık oluşturması, iki ülke arasında ticaret savaşını olasılığının düşük olduğu konusunda ipucu vermektedir. Bununla birlikte, ABD tarafından Türk ürünlerine konulan ek vergiye eş tutarlı olarak 266,5 milyon dolar tutarındaki ABD menşeli tütün, otomobil, petro-kimya ve kağıt gibi pek çok ürüne Türkiye tarafından ek vergi getirilmiştir. Ticaret savaşları sonucunda tüm ülkelerin özellikle ABD ekonomisinin zarar göreceği, kısa ve uzun dönemde mal fiyatlarının artacağı, dolayısıyla ekonomik büyümeyi yavaşlatacağı öngörülebilir. Ticaret savaşları içinde bulunan ülkelerin farklı alternatifler geliştirerek farklı ülke ve entegrasyonlara yönelimleri görülmektedir. Örneğin, ABD'nin Çin'e uyguladığı yaptırımlara karşı Çin'in Türkiye ile 1 trilyon dolarlık "İpek Yolu" demir ve deniz yolu ulaşım ağı projesi kapsamında Türkiye ile yatırım ortaklığı yapması gündeme gelmiştir. ABD'nin tavır, ülkeleri çeşitli siyasi entegrasyonlara katılmaya ve konularını keskin bir şekilde belirlemeye yöneltmektedir. Bu tür uygulamaların zaman içerisinde artacağı öngörülebilir.

Stiglitz'e göre, ticaret savaşının ABD'yi durgunluğa sürüklemesi mümkündür. Bunun nedeni, ABD'nin yurtiçi yatırımı tasarruflarını aşmaya devam ederse, sermayeyi ithal etmek ve büyük bir ticaret açığına sahip olmak zorunda kalmasıdır. Daha da kötüsü, geçtiğimiz yılın sonunda yürürlüğe giren vergi indirimleri nedeniyle ABD mali açığı yeni rekorlara ulaşmaktadır. Mali açığın 2020 yılına kadar 1 trilyon doları aşması beklenmektedir. Bu durum, ticaretin sonucu ne olursa olsun, ticaret açığının neredeyse artacağı anlamına gelmektedir (Stiglitz, 2018).

WTO, ticaret savaşlarının 2018 yılında küresel ticaretin büyümesini %70 ve küresel büyüme hızını %1,9 oranında azaltabileceğini duyurmuştur. Nitekim ticaret savaşlarının başlamasının ardından geçen 5 aylık süre içinde G20 ülkeleri, 481 milyar dolarlık 40 yeni ticareti kısıtlayıcı tedbir almıştır. Bu rakamlar, korumacı politikadaki keskin bir artışı ifade etmektedir ki küresel büyüme oranlarını yavaşlatacağı açıktır.

Günümüzde ticaret savaşlarının sürme eğilimleri konusunda Bussiere vd. şu analizi yapmaktadır: İlk olarak, daha fazla korumaya yönelik son veya eş zamanlı girişimlerin kapsamını ölçmek kolay değildir. Bu tür bir değerlendirme için gerekli olan veriler, genellikle önemli bir gecikmeyle kullanılabilir hale gelir ve birçok tarife dışı engeller veya daha kötü korunma biçimleri, her durumda tanımlanması ve nicelleştirilmesi açısından oldukça zordur. İkinci olarak, ticaretin gittikçe daha fazla gelir eşitsizliğine katkıda bulunduğuna dair algı nedeniyle, serbest ticaret için kamu desteği zamanla önemli ölçüde azalmıştır. Yavaş bir iyileşme ve artan işsizlik, tüketicilerin ve politika yapıcıların, günümüzün ekonomik sıkıntılarından serbest ticaretin sorumlu olduğuna giderek daha fazla inanma riskini artıracaktır. Üçüncüsü, ekonomideki önemli hükümet katılımı, politikacılar için daha fazla takdir yetkisi ile ilişkilidir ve makroekonomik politika araçlarının kullanımındaki baskı ve baskıların artması durumunda, korumacı politikalara başvurmayı kolaylaştıracaktır. Son olarak, ülkelerin başkalarına karşı misilleme tedbirleri başlatmaları için hayati tehlike henüz çözülemez. Kırılgan ve krizden dengesiz bir şekilde toparlanmaya devam eden bir dünya ekonomik ortamında büyük çaplı ekonomiye büyük çaplı misilleme yapılma ihtimalinin göz ardı edilmemesi gerekir. Bütün bu nedenlerden ötürü, korumacılıkta küresel eğilimler yakından izlenmeli ve potansiyel etkileri dikkatle değerlendirilmelidir (Bussiere vd., 2010: 31-32).

SONUÇ

İthal mallarının ülke içerisine girişini engelleyerek yerli üretimi teşvik etmek anlamına gelen korumacılık önlemleri, 1970'li yıllardan itibaren günümüze kadar yeni korumacılık önlemleri kapsamında genişlemektedir. GATT, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların serbest ticaret anlayışını savunmaları, ülkelerin doğrudan gümrük vergisi koymak yerine yeni korumacılık önlemleri olarak tanımlanan kotalar, sübvansiyonlar, anti-damping vergi uygulamaları gibi çeşitli uygulamaları benimsemelerine yol açmıştır. Bu çalışmada, 2008 krizi boyunca ve kriz sonrasında yeni korumacılık önlemlerindeki değişim incelenmiştir. 2008 ekonomik krizinin ardından dünya genelinde tarife dışı korumacılık önlemlerinin her geçen yıl arttığı ve son olarak 2018 yılında korumacılık önlemlerinin aşırı halini yansıtan ticaret savaşlarına dönüştüğü görülmektedir. ABD ve Çin arasında başlayan karşılıklı misilleme süreci, ABD'nin birincil küresel güç olma konumunu Çin'e kaptırmak istemeyişi, krizin ardından yaşanan likidite bolluğunun yerine uygulanan daraltıcı politikalar, ABD'nin içe dönük istihdamı artırıcı politikalar izlemesi birlikte gerçekleşmektedir. Bu sürecin uzun dönemdeki etkisi; küresel büyüme oranlarında düşüş, yeni stratejik ortaklıkların kurulması ve ticaret kayıplarını bertaraf edecek yeni projelerin geliştirilmesi şeklinde olacaktır. Türkiye, bu ortamda yeni stratejiler geliştirip, bölgesel ortaklıklar kurarak sürecin getirdiği olumsuzlukları en aza indirme gayretinde olmalıdır. Türkiye gibi ithalatta dışa bağımlı bir ülkenin dünya konjonktüründen bağımsız hareket etmesinin düşünülmemeyeceği açıktır.

KAYNAKÇA

1. Alagöz M ve O. Ceylan (2015), "Dünya Ticaretinde Tarife Dışı Engeller: 2008 Krizi Sonrası Yaşanan Gelişmeler", SÜ Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, No.30, ss.59-85.
2. Bussiere, M., E. P. Barreiro, R. Strauband D. Taglionivd(2010), "Protectionist Response to the Crisis: Global Trends and Implications", European Central Bank, No.110., pp.5-52.
3. Eğilmez (2018), "Korumacılık, Ticaret Savaşı ve ABD Türkiye Ticaret İlişkileri", Kendime Yazılar, <http://www.mahfielmez.com/2018/08/korumaclk-ticaret-savas-ve-abd-turkiye.html>
4. Erixon F and R. Sally (2010), "Trade, Globalisation and Emerging Protectionism Since The Crisis" ECIPE Working Paper, No.02, pp.1-20.
5. Ertürk, N. (2017), "Ticaret Savaşları ve Dünya Ekonomisine Etkileri", *Fiscaeconomia*, No:1(2), ss.88-112.
6. Hufbauer G. and S. Stephenson (2009), "Trade Policy in a Time of Crisis: Suggestions for the Developing Countries" http://graduateinstitute.ch/files/live/sites/iheid/files/sites/study/summer/WTO2009_readings/GH1.pdf
7. Kunalalp, S. (2018), "Korumacılık Savaşları Mı Başlıyor", EDAM, www.edam.org.tr
8. Mangır, F. ve H. Acet (2014), "Serbest Ticaret ve Korumacılık, Avrupa Birliği'nde Malların Serbest Dolaşımı ve Türkiye'nin Uyumu", SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ss.93-108.
9. Öz, S. (2009), "Kriz ve Korumacılık: Tarih Tekerrür Edecek mi?", TÜSİAD-KOÇ Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu

10. Çalışma Raporu Serisi, No.0904, ss.1-38.
11. Seymen, D.A.(2000), Dış Ticarete Yeni Korumacı Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi, DEÜ Doktora Tezi.
12. Stiglitz, J. E. (2018), "The US at Risk of Losing a TradeWarwithChina", Project Syndicate, <https://www.project-syndicate.org/commentary/trump-loses-trade-war-with-china-by-joseph-e--stiglitz-2018-07?barrier=accesspaylog>
13. ÜnayS. ve Ş. Dilek(2018), "Yeni Korumacılık ve Ticaret Savaşları", SETA, No.228, ss.7-26.
14. Yalçın E. vd.(2017), "HiddenProtectionism:Non-TariffBarriersandImplicationsfor International Trade", İfoInstitute, pp.1-44.
15. Yılmaz K.,G. Felbermayr ve L.Kinzius(2009), "Küresel Kriz, Durgunluk ve Artan Korumacılık Eğilimi", TÜSİAD-KOÇ Üniversitesi Ekonomik Araştırma ForumuPolitika Notu, No.0901, ss.1-5.
16. www.globaltradealert.org, (GTA Report 2017).

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME- İŞSİZLİK ORANI İLİŞKİSİ: BİR NEDENSELLİK ANALİZİ

Yasin ACAR¹

¹ Dr. Öğrt. Üyesi, Yasin ACAR, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü

1. Giriş

Türkiye’de, 2000 ve 2001 yılında yaşanan iki krizle, uygulamış olduğu kur çapasına dayalı “enflasyonu düşürme programının” çökmesinden sonra, 14 Nisan ve 15 Mayıs 2001 tarihlerinde iki aşamada açıklanan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP)” uygulamaya konulmuştur. GEGP’nin amacı “...güven bunalımını ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak ve ...bir daha geri dönülmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmaktır” (TCMB).

2002 yılından itibaren Türkiye sürekli bir büyüme göstermesine karşın işsizlik oranlarının çok fazla düşmediği bilinen bir gerçektir. Hâlbuki makro ekonomik teori bunun tersini söylemektedir. Okun kanunu adıyla bilinen bu teoriye göre işsizlik oranında meydana gelecek %1’lik bir azalma, çıktıda yaklaşık %3’lük bir artış meydana getirmektedir (Okun, 1962).

Bu çalışmanın amacı sürekli büyüme performansı gösterdiğimiz dönemi ve güçlü ekonomik programın uygulandığı 2005–2018 döneminde ekonomik büyümenin işsizliği azaltmada başarılı olup olmadığını araştırmaktır.

2. Okun Kanunu

Reel büyüme ile işsizlik oranındaki değişimler arasındaki ilişki, Okun Kanunu olarak bilinir. Okun kanunu, şayet reel büyüme oranı 2.25’in üzerinde gerçekleşirse işsizlik azalacağını ifade etmektedir. Başka bir deyişle, belirli bir yılda trend büyüme oranının üzerinde gerçekleşen her yüzde değişim, işsizlik oranını %0.5 azaltır. Bu ilişki şu şekilde ifade edilebilir.

$$\Delta u = -0.5(y - 2.25) \quad (1)$$

Burada Δu , işsizlik oranındaki değişimi, y Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) büyüme oranını, 2.25 ise trend büyüme oranını göstermektedir. Örneğin, büyüme oranını 4.25 olduğunu varsayarsak, işsizlik oranında %1’lik bir azalma meydana gelecektir ($1 - 0.5(4.25 - 2.25)$) (Dornbush, Fisher, 1994).

Doğal GSYİH ile reel GSYİH arasındaki farka GSYİH açığı denilmektedir. Literatürde Okun katsayısını hesaplamak için genelde iki metot kullanılmıştır. Bu metotlardan biri işsizlik oranının GSYİH açığı (GDP gap) ile ilişkilendirildiği metottur. Okun (1962)’un orijinal makalesinde şu şekilde ifade edilmiştir.

$$\Delta U = a + b(\text{GDP gap}) \quad (2)$$

Ülkelerin potansiyel GSYİH’larını ve doğal işsizlik hadlerini bilmek çok kolay olmadığı için alternatif metot geliştirilmiştir. Buna göre işsizlik-büyüme arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek için GSYİH büyüme oranı ile işsizlik oranının 1. farkları kullanılmaktadır (Izyumov ve Vahaly, 2002).

$$\Delta U = a - b(\Delta Y/Y) \quad (3)$$

Büyüme oranı ile işsizlik yer değiştirirse denklem şu şekilde ifade edilebilir:

$$(\Delta Y/Y)_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta U_t + \epsilon_t \quad t=1, \dots, n \text{ yıl} \quad (4)$$

β_0 , sabit terimi;

β_1 , Okun katsayısını,

ϵ_t , hata terimini göstermektedir.

Bu çalışmada ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkinin tespit edilmesinde (4) nolu denklem kullanılacaktır.

3. Literatür

1960-1997 yılları arasında OECD ülkeleri için yapılmış çalışmada, Okun eğrisinin non-linear olduğu bulunmuştur. GSYİH'deki büyüme, eğer uzun dönemdeki büyümesinin üzerinde ise, işsizliği negatif yönde etkilemektedir, diğer bir deyişle azaltmaktadır. Hata düzeltme mekanizmasının da kullanıldığı çalışmada işsizlik oranında bir şok meydana geldiğinde dengeye gelmesi üç yıl almaktadır. Nüfus şokları işsizliği artırırken, büyüme(output) şokları işsizliği azaltmaktadır (Viren, 2001).

Moosa (1999) Amerika Birleşik Devletleri'nde 1947:1-1992:2 döneminde çeyrek verilerle Okun katsayısını tahmin etmeye çalışmıştır. Dinamik otoregresif distributed lag (ARDL) modeliyle yaptığı çalışmasında katsayıları, kısa dönem için -0,16, uzun dönem için -0,38 bulmuştur. İşsizlik ve GDP ilişkisinde yapısal bir kırılma tespit etmiştir.

Türkiye için yapılmış bir çalışmada 1978-2004 yılları arasında büyüme ile işsizlik arasında nedenselliğin varlığı araştırılmıştır. Çalışmada Granger ve Hsiao nedensellik testleri kullanılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda Türkiye ekonomisinde büyüme oranı ile işsizlik oranı arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Sadece işsizlikten büyümeye doğru bir nedensellik tespit edilmiştir (Yılmaz, 2005).

Izyumov ve Vahaly (2002), geçiş ekonomilerinde hasıla-işsizlik trade-off unu ve Okun katsayısının işleyip işlemediğini araştırmıştır. 25 geçiş ekonomisi ülkesinin 10'u Avrupa Birliğine aday ülkedir ve bunlara reform lideri diye adlandırmıştır, 15 tanesi Avrupa Birliği üyesi değildir. 1991-1994 ve 1995-2000 periyotlarını ise erken dönem ve geç dönem olarak ikiye ayırmıştır. Buna göre yapmış olduğu analizlerde, 1995-2000 döneminde geçiş ekonomisi olup Avrupa Birliği üyesi olan ülkelerde okun tipi ilişkinin güçlü olduğu, diğer aday olmayan ülkelerde, savaştan etkilendikleri için, okun tipi ilişkinin olmadığı bulunmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri(ABD) ekonomisi için yapılmış bir çalışmada farklı ekonometrik yöntemlerle işsizlik-ekonomik büyüme ilişkisinin varlığı araştırılmıştır. Granger nedensellik testinin sonuçlarına göre, işsizlik-ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedenselliğin varlığı ortaya konulmuştur. 1950-1985 yılları arasındaki verilerle yapılmış VAR modelinde büyüme oranı ile işsizlik oranı arasında güçlü bir negatif ilişki bulunmuştur (Evans, 1989).

Weber (1995), 2. Dünya Savaşı ABD ekonomisinde dönemsel işsizlik oranları ve dönemsel GSMH arasındaki ilişkiyi dinamik model yardımıyla analiz etmiştir. Okun katsayısını, benzer ampirik teknikler kullanan diğer çalışmalara nazaran daha küçük bulmuştur(-0,25). Çalışmada 1970'lerde meydana gelen arz şoklarından sonra ve öncesinde işsizlik ve büyüme arasında benzer ilişkinin olduğu ifade edilmiştir. 1973 yılındaki yapısal değişimi test etmiştir.

Perman ve Tamera (2007), Okun katsayısının Avrupa Birliği ülkelerinde yakınsamasının olup olmadığını test etmiştir. Okun katsayısının orta vadede yakınsadığı hipotezi bir çok Avrupa ülkesi için reddedilmektedir. Yunanistan ekonomisi üzerine 1960-1997 yıllarını kapsayan bir çalışmada, reel büyümenin işsizlik üzerindeki etkisi dinamik ekonometrik ve doğrusal olmayan hata düzeltme modelleri(non-linear error correction model) kullanılmıştır. Modelde işsizliği asıl açıklayan değişkenler olarak reel büyüme oranı ve kamu sektörü istihdam oranı kullanılmıştır. Reel büyümenin

işsizliği azaltmada etkisinin az olduğu bulunmuş ve uzun dönem işsizliği mümkün olduğunca küçük tutmak için muazzam önlemlerin alınması gerektiği ifade edilmiştir (Vougas, 2001).

Marinkow ve Geldenhuys (2007), işsizliğin yüksek olduğu (%25.5) Güney Afrika'da büyüme ile işsizlik arasındaki ters ilişkiyi Okun katsayısı yardımıyla araştırmışlardır. Okun katsayısını tahmin etmek için 1970-2005 dönemi için yıllık veriler kullanılmıştır. Cointegrasyon analizi yardımıyla yapısal kırılmaların varlığını da ortaya çıkarmışlardır. Trend ve dönemselliklerden ayırttırdıktan sonra elde edilen veriler ışığında, çıktı açığında (output gap) meydana gelen %1'lik bir artış, dönemsel (cyclical) işsizliği %0.16 ila %0.77 oranında azalttığı tahmin edilmiştir. İşsizlik ile GSYİH serileri arasında kointegrasyon ilişkisi bulunmamıştır. Kırılmaların yaşandığı yıllardan sonra dönemsel işsizliğin dönemsel GSYİH'daki değişmelere daha fazla tepki verdiği bulunmuştur. Sonuç olarak istatistiki anlamda dönemsel işsizlik ile GSYİH arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığı ortaya çıkmıştır.

İşsizlik ve büyüme arasındaki ilişkinin varlığı, ülke içindeki farklı bölgeler için de araştırılmıştır. Yunanistan'da panel data ekonometrisi kullanılarak yapılan bir çalışmada 1971-1993 periyodunda, 13 coğrafi bölge için okun katsayıları hesaplanmıştır. Buna göre, Yunan bölgelerinde işsizlik ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. 13 bölgenin 6'sında işsizlik ve büyüme beraber hareket etmektedir, yani sonuçlar istatistiki bakımdan anlamlıdır. Geri kalan bölgelerde işsizlik büyüme arasında bir ilişki bulunmamıştır. Bunun, bölgesel olarak uygulanan farklı çevresel düzenlemelerden kaynaklandığı, bu nedenle firmaların istihdam yaratmada bazı kısıtlamalara maruz kaldığı ifade edilmiştir (Christopoulos, 2004).

Barışık vd. (2010), Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ve işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi 1988-2008 dönemi için incelemişlerdir. Yaptıkları analizler sonucunda ilişkinin asimetrik yapı taşıdığı, bir başka deyişle ekonominin genişleme ve daralma dönemlerinde değişkenler arasında farklı bir ilişki ortaya çıktığı, dolayısıyla Türkiye'de mevcut büyümenin istihdam yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Göçer (2015), Türkiye'de güçlü ekonomiye geçiş programının uygulanmaya başlandığı 2001 yılı sonrasında, Türkiye'de işsizlik oranı ile büyüme arasındaki ilişkinin seyri ve Okun Yasası'na uyup uymadığı, 2008 küresel ekonomik krizinin etkilerini de kapsayacak şekilde, 2001:Q2-2015:Q1 dönemi verileriyle incelemiştir. Yapılan analiz sonucunda, Türkiye'de 2001-2015 yılları arasında % 4.3'ü aşan her % 1 puanlık büyümenin, işsizliği %0.11 puan azalttığı görülmüştür. Böylece Okun Yasası'nın Türkiye açısından geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan Granger nedensellik analizi sonucunda ise ekonomik büyümenin işsizliğin Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir.

Bir diğer çalışmada Türkiye ekonomisinde iktisadi büyüme ve işsizlik oranı arasındaki ilişki 1970-2010 dönemi için ampirik olarak ortaya konulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'de 1970-2010 dönemi için büyüme oranından işsizliğe doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu çerçevede, Türkiye ekonomisinde iktisadi büyüme, işsizliği etkileyen faktörler içinde yer almakta ancak işsizliğin yüksek veya düşük oranda gerçekleşmesi ekonomik büyümenin oluşmasında herhangi bir etkiye sahip bulunmamaktadır (Kanca, 2012).

4. Ekonometrik Yaklaşım

Bu bölümde öncelikle ekonomik büyümeyi temsil edecek olan imalat sanayi üretim endeksi ile işsizlik oranı arasındaki korelasyonlara yer verilecektir. Daha sonra ekonometrik modelleme tanıtılıp analiz sonuçları yorumlanacaktır.

4.1 İmalat Sanayi Üretim Endeksi ile İşsizlik Arasındaki Korelasyon:

Tablo 1: 2005-2009 yılları arasındaki korelasyon

	IMALATSAN	ISSIZLIK
IMALATSAN	1	-0.86 t-stat=-6.88 (prob=0.00)
ISSIZLIK	-0.86 t-stat=-6.88 (prob=0.00)	1

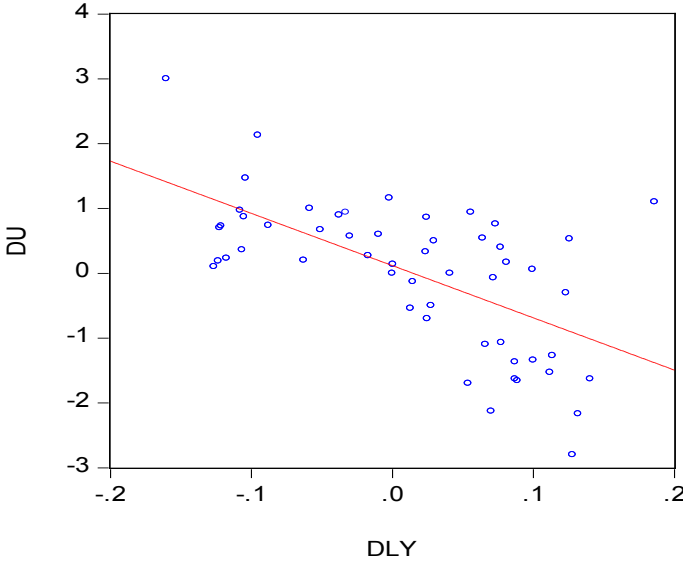
Tablo 1’de 2005-2009 yılları arasında imalat sanayi üretimi ile işsizlik oranının ilişkisi görülmektedir. Çalışmada 2005-2018 dönemi, 2008 küresel ekonomik kriz etkilerini görmek açısından 2005-2009 ve 2010-2018 dönemleri olarak iki zaman dilimine ayrılmıştır. Gelişmiş ülkelerde küresel kriz 2008 yılı olarak ele alınsa da gelişmekte olan ülkelere sirayeti 2009 yılı olduğundan dolayı 2005-2009 dönemi kullanılmıştır. Korelasyon katsayısı -0.86 olarak bulunmuştur. Tablo 1’de ayrıca korelasyon katsayısının altında t istatistik değeri ve parantez içerisinde olasılık değeri verilmiştir. Tablo 1, işsizlik ile büyüme arasında negatif güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: Korelasyon Matrisi

	2010-2018 yılları arasındaki korelasyon		2005-2018 yılları arasındaki korelasyon	
	İmalat Sanayi	İşsizlik	İmalat Sanayi	İşsizlik
İmalat Sanayi	1	-0.49 t-stat= -3,247 (prob=0.002)	1	-0.62 t-stat=-5.734 (prob=0.000)
İşsizlik	-0.49 t-stat= -3,247 (prob=0.002)	1	-0.62 t-stat=-5.734 (prob=0.000)	1

Tablo 2’de ise 2009 krizinden sonraki yıl olan 2010’dan sonra iki değişken arasındaki ilişki gösterilmektedir. Korelasyon katsayısı 0.4 puan azalarak -0.86’dan -0.49’a düşmüştür. Bu büyük bir değişimdir. Korelasyon katsayılarının azalması yıl geçtikçe büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkinin zayıfladığını göstermektedir. Diğer bir deyişle büyüme işsizliği daha az etkilemeye başlamaktadır. Son yıllarda Türkiye ekonomisindeki büyümeye rağmen işsizlik rakamlarının çok da azalmamasının nedeni bu tablolarda ortaya çıkmaktadır. Tüm veri setini incelediğimizde 2005 birinci çeyreği ile 2018 üçüncü çeyreği arasında korelasyon ise -0.62 olarak bulunmuştur. Şekil 1’de işsizlik (DU) ile ekonomik büyüme (DLY) arasında negatif bir ilişki olduğu görülmektedir. Ekonomik büyüme arttıkça işsizliğin azalmaktadır.

Şekil 1: İşsizlik büyüme ilişkisi

İki değişken arasındaki neden-sonuç ilişkisinin yönünün ampirik olarak test edilebilmesi için nedensellik testi uygulanması gerekmektedir (Granger, 1969). Ampirik çalışmalarda Granger nedensellik testi uygulanabilirliğindeki kolaylık sebebiyle en çok tercih edilen bir yöntemi oluşturmaktadır. Ayrıca, 1980'lerin sonunda ortaya çıkan eşbütünlüşme literatürü (Granger, 1986; Engle ve Granger, 1987), nedensellik testi ile ilgili teorik çalışmaların yeniden gözden geçirilmesine katkıda bulunmuştur.

Büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkiye ait teorik yapı incelendiğinde nedensellik açısından farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde 2005-2018 dönemi içinde 3 aylık verilerle iki değişken arasındaki ilişkinin yönü nedensellik analizi ile tespit edilmeye çalışacaktır. Büyüme değişkeni olarak TCMB EVDS sisteminden elde edilen imalat sanayi üretim endeksi kullanılmıştır. İşsizlik verisi de aynı kaynaktan elde edilmiştir. Uygulamalı ekonometrik çalışmalarda nedenselliğin yönünü belirlemek amacıyla kullanılan farklı testler bulunmaktadır (Granger, Sims, Haugh....vb.).

Bu çalışmada büyüme ile işsizlik oranı arasındaki nedenselliğin yönü ile ilgili hipotezleri test etmek için Granger (1969) nedensellik testi kullanılacaktır. Nedenselliğin yönü değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemekte olup Granger nedensellik testinde üç farklı durum bulunmaktadır. Bunlar;

1) Tek yönlü nedensellik: $Y=f(x)$ biçimdeki tek denklemlilik bir modelde Y bağımlı değişken, X ise bağımsız değişkendir. Burada X'ten Y'ye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır ($X \rightarrow Y$). Bağımsız değişken, neden konumunda olup bağımlı değişken üzerinde bir sonuç etkisi yaratmaktadır. Bu tek yönlü bir sonuç oluşturmaktadır. Bu tek yönlü bağımlı değişkenden bağımsız değişkene doğru da olabilir. Bu durumda ilişki ($Y \rightarrow X$) olarak da belirlenebilmektedir.

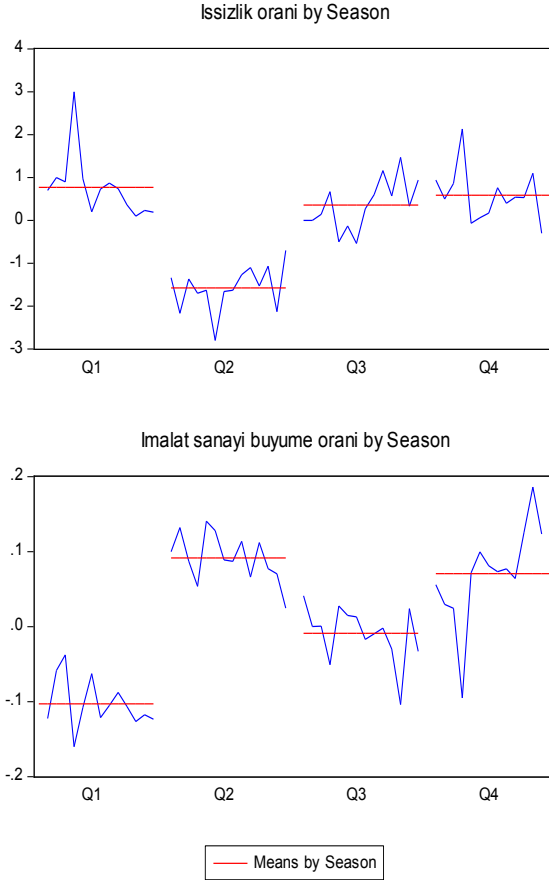
2) Çift yönlü nedensellik: Değişkenler arasında karşılıklı bir etki olabilir ($X \leftrightarrow Y$).

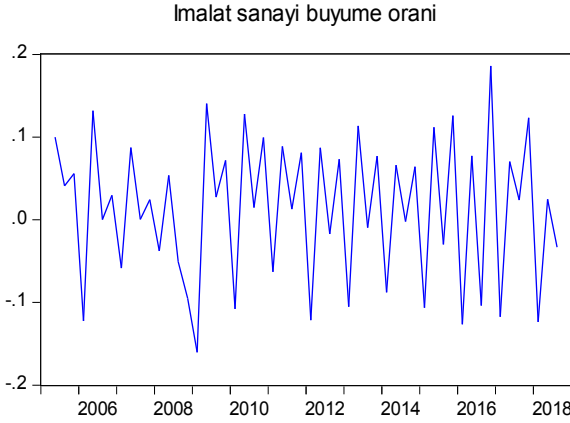
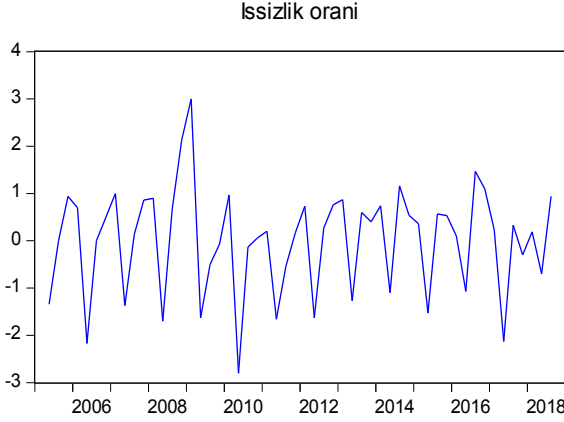
3) Bu iki değişkenin birbirini etkilememesi yani birbirinden bağımsız olmasıdır.

Kısaca değişkenler arasında bir ilişki bulunmadığı söylenebilir.

Çalışmamızda 2005 yılı birinci çeyreği ile 2018 üçüncü çeyreği arasındaki imalat sanayi üretim endeksi büyüme oranı ile işsizlik oranı arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünün belirlenmesi için çeşitli analizler yapılacaktır. Bu değişkenlerin grafikleri aşağıda gösterilmiştir.

Şekil 2: İşsizlik Oranı ve İmalat Sanayi Büyüme Oranı

Şekil 2 sol tarafta 3 aylık dönemler halinde ortalama imalat sanayi büyüme oranı ve işsizlik verileri gösterilmektedir. İşsizlik ile ekonomik büyüme oranı arasında özellikle birinci ve ikinci çeyrek dönemlerinde ilişki olduğu görülmektedir. 2005-2018 yılları arasında ikinci çeyreklerde ekonomik büyüme işsizliği önemli derecede azaltmaktadır. Şekil 2'nin sağ tarafında ise işsizlik oranı ve imalat sanayi üretim endeksinin 2005 ve 2018 yılları arasında nasıl hareket ettiği görülmektedir.

2005Q1-2018Q3 dönemi arasında bu iki değişken arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek için Granger nedensellik testi uygulanacaktır. Uygulamada nedensellik testlerinin yapılabilmesi için öncelikle bu değişkenlere ait serilerin durağan olması gerekmektedir. Bu nedenle öncelikle bu iki değişkene ait serilerin durağan olup olmadığı araştırılacaktır.

4.2. Durağanlık Analizi

Eğer bir zaman serisi durağansa, ortalaması, varyansı ve kovaryansı zaman içerisinde değişmemektedir. Bir zaman serisinin ortalamasının, varyansının ve kovaryansının zaman içerisinde sabit kalması zayıf durağanlık olarak tanımlanmakta olup kovaryans durağanlık veya ikinci mertebeden durağanlık olarak da ifade edilmektedir (Darnell, 1994:386). Bu aynı zamanda geniş anlamda durağanlık olarak da bilinmektedir. Bir stokastik sürecin ortak ve koşullu olasılık dağılımı zaman içinde değişmiyorsa bu

seri güçlü anlamda durağan olarak isimlendirilir (Charemza-Deadman, 1993:118). Genelde uygulama yapılırken kovaryans durağanlık kavramı yeterli olmaktadır. Makroekonomik zaman serileri genellikle durağan değildir. Bu özelliğe sahip olan seriler birinci veya ikinci farkları ya da logaritmaları alınarak durağan hale getirilmektedir. Durağanlığın saptanabilmesi için kullanılan pek çok test bulunmaktadır. Bu çalışmada değişkenlere ait verilerin durağanlığı Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi (ADF) kullanılarak test edilecektir.

Dickey-Fuller testi, hata terimlerinin otokorrelasyon içermesi halinde kullanılmamaktadır. Zaman serisinin gecikmeli değerleri kullanılarak hata terimindeki otokorrelasyon ortadan kaldırılabilir. Dickey-Fuller bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini, bağımsız değişken olarak modele dahil eden yeni bir test geliştirmiştir. Bu test Genişletilmiş Dickey-Fuller testidir. Burada gecikmeli değişkene ait uygun gecikme mertebesi belirlenirken Akaike ve Schwarz kriterlerinden yararlanılmaktadır. Bu test için önerilen modeller aşağıda gösterilmektedir (Enders,1995;225).

$$\Delta Y_t = gY_{t-1} + \sum_{i=2}^m b_i \Delta Y_{t-i+1} + e_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = a_0 + gY_{t-1} + \sum_{i=2}^m b_i \Delta Y_{t-i+1} + e_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = a_0 + gY_{t-1} + bt + \sum_{i=2}^m b_i \Delta Y_{t-i+1} + e_t \quad (3)$$

1 nolu denklem trendsiz ve sabit terimsiz testti, 2 nolu denklem sabit terimli testi, 3 nolu denklem ise sabit terimli ve trendli testi modellemektedir.

Bu testin sonucunda elde edilen τ değeri Dickey-Fuller tarafından hesaplanan (Mac Kinnon tarafından yeniden düzenlenen) tablo değerleri ile karşılaştırarak $\gamma=0$ hipotezi test edilmektedir (Enders,1995,221). Sıfır hipotezi serinin durağan olmadığını ve birim köke sahip olduğunu ($H_0: \gamma = 0$), alternatif hipotez ise serinin durağan olduğunu göstermektedir. Diğer birim kök testleri içinde etkin bir test olan Genişletilmiş Dickey-Fuller testi uygulamada yaygın olarak kullanılmaktadır.

$H_0: \gamma=0$ Seri durağan değildir (Birim kök vardır).

$H_a: \gamma \neq 0$ Seri durağandır (Birim kök yoktur).

Çalışmada 2005Q1- 2018Q3 imalat sanayi endeksi (y) kullanılmıştır. Endeksin logaritması alınmış, ly olarak ifade edilmiştir. İşsizlik değişkeni ise u ile gösterilmiştir.

Tablo 3'te verilen sonuçlar incelendiğinde işsizlik oranına ve büyüme oranına ait serilerin düzey değerlerinde durağan olmadığı, birinci farkları alındığında durağan hale geldiği görülmektedir. Yani imalat ve işsizlik serileri I(1)'dir. Eğer τ istatistiğinin hesaplanan mutlak değeri, kritik değerlerin mutlak değerinden büyükse serinin durağan olduğunu gösteren hipotezi reddedemeyiz. Diğer yandan bu değer kritik değerinin altında ise zaman serisi durağan değildir (Gujarati, 1999).

Değişkenler	Düzye Değeri	Birinci Farklar
ly	-0.09	-3.62
u	-3.54	-4.15
Anlamlılık Düzeyi	Kritik Değerler	
%1	-3.57	-3.57
%5	-2.92	-2.92
%10	-2.59	-2.59

Durağan hale getirilmiş serilerin regresyon analizi Tablo 4'te gösterilmiştir. DU işsizlik değişkenini, DLY ise imalat sanayi üretim endeksinin logaritması alınmış değerini ifade etmektedir. SD1 birinci çeyrek kuklasını, SD2 ikinci çeyrek kuklasını, SD3 üçüncü çeyrek kuklasını göstermektedir. Mevsimsel etkilerin ortadan kaldırılması için bu kuklalar kullanılmıştır. Otokorelasyondan kurtarmak için Newey-West düzeltmesi kullanılmıştır. Bağımlı değişken işsizlik oranı, bağımsız değişken ise reel büyüme oranıdır. Bu çalışmada Izyumov ve Vahaly (2002)'nin makalesinde kullandığı alternatif Okun kanunu (Birinci farklı Okun Kanunu) Türkiye için test edilmiştir. Regresyon sonuçlarına göre reel büyüme ile işsizlik oranını arasında negatif ilişki vardır. Diğer bir deyişle ekonomik büyüme işsizliği azaltmaktadır. Büyüme grafiğinde de görüldüğü üzere mevsimsel azalmalar regresyon sonuçlarında ortaya çıkmıştır. En büyük etki ikinci çeyrekte ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç şekil 2'de teyitler vaziyettedir. Ayrıca 2008 krizinde Türkiye'de işsizlik oranı ortalamadan yaklaşık %1 yüksektir.

Tablo 4: Regresyon sonuçları

Bağımlı Değişken: İşsizlik Oranı		
Değişkenler	Katsayı	T istatistik
DLY	-5.644323**	-2.613226
SD1	-0.796412**	-2.519976
SD2	-2.040836***	-11.01108
SD3	-0.603146***	-3.255618
2008 Crisis	0.988220***	0.0002
C	0.908227***	7.673396
Adjusted R-squared	0.810967	
F stat= 46.47499		
Gözlem=54		

*p<0.10, **p<0.05, ***p<0.01

4.3. Granger Nedensellik Testi

Değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla Granger nedensellik testi yapılmıştır (Granger, 1969). Granger'in nedensellik testi aşağıdaki denklemler yardımı ile yapılmaktadır.

$$Y_t = \sum_{i=1}^m a_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^m B_j X_{t-j} + u_{1t} \quad (1)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^m l_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^m d_j Y_{t-j} + u_{2t} \quad (2)$$

Burada m gecikme uzunluğunu göstermekte olup, u_{1t} ve u_{2t} hata terimlerinin birbirinden bağımsız oldukları (white noise) varsayılmaktadır (Granger, 1969).

1 nolu denklem X 'ten Y 'ye doru nedenselliği, 2 nolu denklem ise Y 'den X 'e doğru nedenselliği göstermektedir.

1 nolu denklemde önce bağımlı değişken uygun gecikme sayısı ile modele dahil edilmiş, sonra bağımsız değişken de aynı gecikme sayısı ile modele katılmıştır. Bu modellere ait hata kareler toplamı bulunmaktadır. Daha sonra Wald tarafından geliştirilen F istatistiği hesaplanmaktadır.

$$F_{(m;n-2m)} = \frac{(ESS_r - ESS_{ur}) / m}{(ESS_{ur}) / n - 2m}$$

(ESS: hata kareler toplamını, ur: sınırlandırılmamış modeli, r: sınırlandırılmış modeli göstermektedir.)

Hesaplanan F istatistiği ($m;n-2m$) serbestlik derecesindeki α anlamlılık düzeyindeki tablo değerinden büyükse sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu hipotezin reddedilmesi modelde yer alan katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Örneğin X_t değişkeninden Y_t değişkenine doğru nedenselliğin olması durumunda 1 nolu denkleme dahil edilen değişkenlerin katsayıları istatistiki bakımdan anlamlı olacaktır (Granger, 1969).

Bu çalışmada durağanlık analizi yapılan ekonomik büyüme ve işsizlik değişkeni arasındaki m gecikme genişliğinin çeşitli değerleri için yapılan Granger nedensellik testinin sonuçları aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir. Çalışmamızda kullandığımız veriler 3 aylık veriler olduğu için gecikme uzunluğu 4 alınmıştır.

Pairwise Granger Causality Tests

Date: 10/26/18 Time: 18:35

Sample: 2005Q1 2018Q4

Lags: 4

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
DLY does not Granger Cause DN	50	4.78681	0.0029
DN does not Granger Cause DLY		1.03861	0.3990

Test sonuçlarına göre "Ekonomik büyüme, işsizlik oranının Granger nedeni değildir" boş (sıfır) hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilir. Diğer bir ifadeyle, büyüme oranından işsizlik oranına doğru nedensellik ilişkisi mevcuttur.

“İşsizlik oranı, büyüme oranının granger nedeni değildir” boş hipotezi yine %5 anlamlılık düzeyinde reddedilememektedir. Bir başka deyişle işsizlik oranından büyüme oranına doğru bir nedensellik mevcut değildir. Dolayısıyla büyüme oranı ve işsizlik oranı arasında tek yönlü bir nedensellik vardır.

5. Sonuç

Çalışmada 2005-2018 yılları arasında üçer aylık veriler ile işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki değiş-tokuşun (trade-off) varlığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, GSYİH'ı temsilen imalat sanayi üretim endeksi ve işsizlik oranları kullanılmıştır. Çalışma dönemi 2005 birinci çeyreği ile 2018 üçüncü çeyreğini kapsamaktadır. Yapılan regresyon analizi sonucuna göre söz konusu dönemde ekonomik büyümenin işsizlik üzerinde negatif bir etkisinin olduğu bulunmuştur. Diğer bir deyişle ekonomik büyüme işsizliği azaltıcı etki yapmıştır. Granger nedensellik testiyle bu sonuç teyit edilmiştir. Test sonucuna büyüme oranından işsizlik oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur.

İşsizliğin hala büyük bir sorun olduğu ülkemizde, büyüme bu şekilde devam ettiği sürece işsizlik oranlarındaki azalma sürecektir. Ancak işsizlik oranlarındaki azalmanın istenen ölçüde olmadığı aşıkardır. Bunun nedeni Türkiye ekonomisinde gerçekleşen iktisadi büyüme sermaye yoğun bir büyüme olup üretimde emek-sermaye bileşim yüzdesi sermaye lehine gerçekleşmektedir. Teknolojiye uygun emek arzının ülkemizde yeterince olmaması işsizlik oranı üzerinde olumsuz bir etki meydana getirmektedir. Beşeri sermayeye daha fazla yatırım yapıldığı takdirde, ekonomik büyüme işsizlik ilişkisi daha da belirginleşecek ve istihdam artacak, işsizlik oranları azalacaktır.

Kaynakça

1. Barişik, S., Çevik, E. İ., & Çevik, N. K. (2010). Türkiye’de Okun yasası, asimetri ilişkisi ve istihdam yaratmayan büyüme: Markov-switching yaklaşımı. *Maliye Dergisi*, 159(2).
2. Charemza, W.W.-Deadman, D.F., *New Direction in Econometric Practice*, Edward Elgar Publishing Limited, England-1993.
3. Christopoulos, D.K., “The relationship between output and unemployment: Evidence from Greek regions”, *Papers in Regional Science* 83, 611-620 (2004).
4. Darnell, A.C., *A Dictionary of Econometrics*, Printed and Bound in Great Britain by Hartnolls Limited, Bodmin-Cornwall, England-1994.
5. Dornbush, R., Fischer, S., *Macroeconomics*, McGraw-Hill, 1994.
6. Enders, W., *Applied econometrics time series*, John Wiles and Sons, Canada-1995.
7. Engle, R.F., Granger, C.W.J., (1987), “Co-integration and error correction representation, estimation and testing” *Econometrica*, vol. 55, No.2, pp. 251-276.
8. Evans, W.G., “Output and unemployment dynamics in the United States: 1950-1985”, *Journal of Applied Econometrics*, Vol 4., No.3, (Jul-Sep, 1989), pp-213-237.
9. Göçer, İ. (2015). Okun Yasası: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1(1).
10. Granger, C.W., “Investigating Causal Relations By econometric models and cross-

spectral Methods”, *Econometrica* (37), 1969.

11. Gujarati, D.N., *Basic Econometrics*, Mc Graw Hill, Literatür Yayıncılık, Third Edition, İstanbul,1999.
12. Izyumov A,Vahaly J., “The Unemployment-Output Tradeoff in Transition Economies: Does Okun’s Law apply?”, *Economics of Planning* 35:317-331, 2002.
13. Kanca, A. G. O. C. (2012). Türkiye’de işsizlik ve iktisadi büyüme arasındaki nedenselliğin ampirik bir analizi. *Çukurova üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, 21(2).
14. Moosa, Imad, A, (1999), “Cyclical output, cyclical unemployment, and Okun’s Coefficient a structural time series approach”, *International Review of Economics and Finance* 8 (1999) 293-304.
15. Okun, A. (1962), ‘Potential GNP: its measurement and significance, *Proceedings of the Business and Economic Statistics Section of the American Statistical Association*, 98-104.
16. Perman R, Tavera C., “Testing for convergence of the Okun’s Law coefficient in Europe”, *Empirica* 2007 34:45-61.
17. Viren, (2001), “The Okun curve is non-linear”, *Economics Letters* 70 (2001) 253-257.
18. Vougas, D.V., “Unemployment in Greece”, *Journal of Policy Modelling*, 25 (2003) pp: 107-112.
19. Weber, C.E., “Cyclical Output, cyclical unemployment, and Okun’s Coefficient: A new approach”, *Journal of Applied Econometrics*, Vol. 10, No. 4. (Oct. - Dec., 1995), pp. 433-445.
20. Yılmaz Ö.G., “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile işsizlik oranları arasındaki nedensellik ilişkisi”, *Ekonometri ve İstatistik Sayı:2*, 2005,11-29.
21. www.tcmb.gov.tr (Erişim tarihi, 12.11.2018)

BORSA BİRLEŞMELERİ VE SİNERJİK ETKİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: BİST ÖRNEĞİ¹

Hakan ÇELİKKOL², Seyfettin ÜNAL³

¹ Bu çalışma, 17-20 Nisan 2017 tarihlerinde Malaga/İspanya'da düzenlenen II. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Kongresi'nde sunulmuş ve Bildiriler Kitabı'nda yayınlanmıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Dumlupınar Üniversitesi İİBF

³ Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi İİBF

1.Giriş

Özellikle 2008 yılında yaşanan son finansal kriz, dünya piyasalarında ve bütün sektörlerde, kamu otoriteleri de dahil olmak üzere topyekûn bir güven ve kredibilite kaybını beraberinde getirmiştir. Söz konusu güven kaybı bilhassa krizin başlangıcında ödeme sistemlerinin tıkanmasına yol açarak, ciddi bir likidite sorununu beraberinde getirmiş, bu sorun da firmaların varlığını tehdit ederek, çok sayıda firmanın iflas etmesine neden olmuştur. Diğer taraftan, hayatta kalmakla birlikte zorluk yaşayan firmalar arasında birleşmeler doğarken; likidite konusunda daha güçlü durumda olan firmalar için de satın alma fırsatları ortaya çıkmıştır. Hemen her sektörde yaşanan bu gelişmelerden en çok nasibini alanların başında finansal hizmetler sektörünün geldiğini söylemek mümkündür. Ticari bankalardan yatırım bankalarına, aracı kurumlardan borsalara kadar uzanan geniş bir yelpazede tüm sektörde, gerek ulusal gerekse ve özellikle de uluslararası işbirliklerine, birleşme ve satınalma işlemlerine şahit olunmuştur.

Teknolojik gelişmeler ve yeni teknolojilerin finansal hizmetler sektörüne kolay adapte edilebilmesi sayesinde, 1980'lerde başlayan küreselleşme ve finansal entegrasyon hız kesmeksizin devam etmektedir. Tüm bu gelişmelerin sonuçlarından biri olarak ortaya çıkan ve diğer sektörlerle birlikte finansal hizmetler sektörünü de etkisi altına alan denizaşırı birleşme ve satın almalar da önemli ölçüde artış göstermektedir. Diğer sektörlerde olduğu gibi, finans sektöründe de ölçek ekonomileri ve sinerji arayışları bu tür çabaların temel dayanağını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, finansal hizmetler sektöründeki birleşme ve satın almaların, diğer sektörlerden ayrı ele alınması gerekmektedir. Çünkü bu sektör doğası gereği güven ve kredibilite gibi kavramların görece daha fazla önem arz ettiği bir piyasa olma özelliğine sahiptir. Mal ve hizmet üreten reel sektörle birbirini tamamlayan ve uyum içinde faaliyet sürdürmesi gereken finans sektörü; özellikle bu piyasada gerçekleşen fiyatlamalar sayesinde önemli bir güce sahip olup, üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir bileşen olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, finansal varlıkların fiyatlaması, diğer pek çok varlığın fiyatlamasında etkili olmaktadır.

Finansal piyasaların önemi özellikle kriz dönemlerinde daha iyi anlaşılmaktadır. Kriz ortaya çıktıktan sonra geri dönüşü olmazken, telafisi bir hayli zaman almakta ve yüksek bedeller ödenmektedir. Dolayısıyla, finansal hizmetler piyasasında gerçekleşen birleşme ve satın almalar; varlık fiyatlamalarından likiditeye, arbitrajdan işlem maliyetlerine kadar incelenmeye muhtaç pek çok boyutu beraberinde getirmektedir.

Bu doğrultuda çalışmada, daha önce farklı varlık gruplarında ve işlem platformları olarak hizmet veren borsaların, 2013 yılında Borsa İstanbul adı altında birleşmesi ele alınmaktadır. Söz konusu birleşmenin seçilmiş bazı temel piyasa göstergeleri bazında nasıl bir etki yarattığı incelenirken, henüz yeterince süre geçmemiş olmakla birlikte sinerjik etkiler yaratıp yaratmadığına dair ilk izlenimler değerlendirilmektedir. Bu amaçla, önce literatür incelemesi yapılmış ve ardından Borsa İstanbul'un özellikle uluslararasılaşma yönlü tarihsel gelişimi özet olarak sunulmuştur. Daha sonra birleşme öncesi ve sonrası dönemler bazında seçilmiş göstergelerin karşılaştırması yapılarak, genel değerlendirme ve sonuç bölümü ile çalışma sonlandırılmıştır.

2.Literatür İncelemesi

Borsa birleşme ve satın almalarının, bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin bu konuda oynadığı rolden, uluslararası fon akımlarından daha fazla pay almaya yönelik rekabete, borsaların adeta birer kamu kuruluşu özelliği arz eden nitelikten, kâr odaklı birer ortaklık yapısına dönüşmelerine kadar ele alınabilecek çok farklı boyut-

ları olduğu görülmektedir. Örneğin, bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde işlem hızı artmış, bilgiye erişimdeki imkân ve maliyet avantajları, dünyanın her noktasından ve 24 saat işlem yapabilmeyi mümkün kılarak, adeta hiç uyumayan bir piyasa ortamı yaratmıştır. Böylece, yatırımcılar daha hızlı, daha düşük maliyetle ve algoritmik işlem yapma olanağı sunan piyasa arayışına girmişlerdir. Bunlarla eş zamanlı olarak yaşanan rekabet ve kâr odaklı bir yapıya dönüşme çabası, borsaların halka açılmaya başlamasını ve nihayet borsalar arası birleşme, satın alma ve işbirliklerini beraberinde getirmiştir. İlişkili literatürde konunun mikro ve makro açılardan ele alındığı çalışmalara rastlanmaktadır. Bu bağlamda, konunun uluslararası alan yazınında daha çok ele alındığı, Türkiye'deki yerel literatürün ise hayli sınırlı olduğundan söz etmek mümkündür.

Cantillon ve Yin (2011), menkul kıymet borsalarının sahip oldukları en az iki özellik itibariyle çok yönlü piyasalar olduklarını ifade etmektedir. Buna göre, ilk olarak borsalar firmaların kote olmaları konusunda kendilerini bir işlem platformu olarak cazip kılmaya çalışırlar. Böylece, ikincil piyasada hisse senetleri için yeterince likit bir işlem platformu olduklarını görmeleri halinde, firmalar borsaya kote olmaya istekli olacaklardır. İkinci olarak, işlemcilerin beklenti farklılıkları da çok yönlülüğü alım-satım boyutunda ortaya koymaktadır. Öyle ki, likidite arz ve talep edenler karşılıklı birbirlerinin arayışı içerisinde olup, birbirlerini buldukları piyasalarda bundan her iki taraf da fayda sağlayacaktır. Özetle, her iki durumda da borsalar arası rekabete söz konusu çok yönlülük boyutunda bakılabilmektedir.

Khan ve Vieito (2012), Portekiz hisse senedi piyasasının etkinliğini, Portekiz Borsası'nın Euronext ile birleşmesi öncesi ve sonrası dönemler itibariyle incelemişlerdir. Ulaşıtları bulgular, birleşme öncesi hisse senedi piyasası zayıf formda etkinlik özelliği gösterirken, birleşme sonrası etkinlik artışı yaşandığını yansıtmaktadır. Nielsson (2009), Amsterdam, Brüksel, Lizbon ve Paris Borsalarının Euronext adı altında birleşmelerinin, işlem gören hisse senetlerinin likiditesine etkisini incelemiştir. Elde ettiği sonuçlar, firmaların faaliyette buldukları sektörler, büyüklük ve kote oldukları borsalar bazında farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, büyük firmalarla, ihracat ağırlıklı çalışan firmaların hisselerinde likidite artışı görülürken, küçük ve orta ölçekli firmalarla, daha çok yerel piyasaya odaklanmış firmaların hisselerinde anlamlı bir likidite artışı görülmemektedir.

Yang ve Pangastuti (2016), Endonezya'daki Jakarta ve Surabaya hisse senedi borsalarının birleşerek Endonezya Borsası'nı oluşturmalarının etkilerini incelemişlerdir. Araştırma bulguları, yüksek piyasa değerine sahip olanlarla finans dışı sektör firma hisselerinin diğerlerine nazaran etkinlik artışı gösterdiğini ortaya koymaktadır. Helström vd. (2013), İskandinav bölgesindeki hisse senedi borsalarının OMX Nordic adı altında birleşmesinin hisse getirileri üzerine etkisini incelemişlerdir. Ulaşıtları bulgular, birleşik bir işlem platformunun birleşmeye konu olan tüm piyasalardaki getiri korelasyonunun uzun vadede artış gösterdiği yönündedir.

Choi (2009), Asya'da faaliyette bulunan Hong-Kong, Singapur ve Güney Kore Borsalarının, her birinin kendi ülkeleri içindeki birleşmelerini ele almıştır. Söz konusu birleşmeler, ilgili ülkelerdeki kamu otoritesi tarafından birleşmeye zorlama ya da zorla birleştirmeye örnek teşkil etmektedir. İlgili borsaların kote olan firma sayısı, işlem hacmi, hisse devir oranı ve piyasa değerlerinden oluşan verileri, ortalamaların eşitliği testi ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, incelenen değişkenlere ilişkin olarak birleşme sonrası bir etkinlik artışı ortaya koymaktadır. Buradan hareketle, zorla birleştirmenin pek de kötü bir işlem olmayabileceğine dikkat çekilmektedir.

Doğrudan borsa veya borsa birleşmeleri konusunda ilgili olmamakla birlikte, Kasımoğlu vd. (2016) İstanbul Finans Merkezi (İFM) konusunu rekabet analizine tabi tutarak incelemiştir. Çalışmada İFM sadece borsa konusuyla sınırlı olmaksızın, bankacılıktan yatırım fonlarına kadar bir dizi değişken dikkate alınarak, diğer deyişle finansal piyasalar topyekûn bir rekabet gücü analiziyle ele alınmıştır. İFM'nin rekabet gücünün, belli başlı bölgesel ve uluslararası finans merkezleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirildiği çalışmanın ulaştığı bulgular, bu konuda Türkiye'nin alması gereken mesafe olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, borsaların Borsa İstanbul çatısı altında birleştirilmesi, bölgesel finans merkezi olmak noktasında bir yol haritası ortaya koyabilecek nitelikte bir başarı sinyali olarak değerlendirilmektedir.

3. Menkul Kıymet Borsaları ve Borsa İstanbul (BİST)

Menkul kıymet borsaları, alıcı ve satıcıların finansal varlıklar yani menkul kıymetler üzerinde işlem yaptıkları ve menkul kıymetlerin piyasa fiyatının saptandığı ve belirlenen kurallara göre çalışan kurumlardır (Büker vd., 2014:533). Başlıca ekonomik işlevleri olarak (Karan, 2013:38; Coşkun, 2010:179);

- Tasarrufları harekete geçirme,
- Mülkiyeti tabana yayma,
- Girişimcilere ihtiyaç duydukları kaynağı yaratma,
- Sermayeye hareketlilik kazandırma ve sanayide yapısal değişikliği kolaylaştırma,
- Likidite sağlama,
- Piyasada fiyat oluşturma,
- Güvence ve şeffaf bir yatırım ortamı sağlama,
- Ekonomide barometre olma, sayılabilir.

30.12.2012 tarihinde 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiş ve Kanun'un 138. Maddesi uyarınca Borsa İstanbul AŞ (BİST), borsacılık faaliyetleri yapmak üzere ilgili Kanunun yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla kurulmuştur.

Sermaye piyasasında borsaları (1985 yılında faaliyete geçen İstanbul Menkul Kıymetler Borsası -İMKB-, 1995 yılında faaliyete geçen İstanbul Altın Borsası -İAB- ve 2005 yılında faaliyete geçen İzmir Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası AŞ -VOB AŞ-) tek çatı altında toplayan Borsa İstanbul, esas sözleşmesi 3 Nisan 2013 tarihinde doğrudan tescil ve ilan edilerek faaliyet izni almıştır.

Borsa İstanbul, özel hukuk tüzel kişiliğini haizdir ve yetkili olduğu konu ve alanlarda kendi iç düzenlemelerini yapabilmektedir. Borsa İstanbul'da piyasalar; "Pay Piyasası", "Borçlanma Araçları Piyasası", "Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası" ve "Kıymetli Madenler ve Taşlar Piyasası" olmak üzere dört ana grupta yapılandırılmıştır.

Borsa İstanbul, işlem sonrası kuruluşlar olan İstanbul Takas ve Saklama Bankası A.Ş. ve Merkezi Kayıt Kuruluşu A.Ş. ile ortaklığını artırmış, Borsa İstanbul Grubu'nu oluşturmuş ve böylelikle Türkiye sermaye piyasalarında dikey entegrasyon tamamlanmıştır. Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu A.Ş., Ege Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk A.Ş. ve Enerji Piyasaları İşletme A.Ş. de Borsanın ortaklıkları arasında yer almaktadır. Finans teknolojisi alanında iş birliği projeleri yürüten Borsa İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi ile Finans Teknopark A.Ş.'yi, İstanbul Teknik Üniversitesi ile Borsa İstanbul İTÜ Teknoloji A.Ş.'yi kurmuştur. Bünyesinde Kıymetli Madenler

ve Kıymetli Taşlar Piyasası'nı da bulunduran Borsa İstanbul, bu alanda İstanbul Altın Rafinerisi A.Ş. ve İstanbul Gemoloji Enstitüsü A.Ş.'ye ortaktır.

Borsa İstanbul ayrıca, bölge ülkelerinin sermaye piyasaları ve borsalarının geliştirilmesi ve desteklenmesine yönelik çalışmaları kapsamında, Bakü Borsası, Karadağ Borsası, Kırgız Borsası ve Saraybosna Borsası'na ortaktır ve bu borsalarda Borsa İstanbul'un önerdiği adaylar Yönetim Kurulu üyeliği yapmaktadır. Ayrıca, LCH.Clearnet Group Ltd. de Borsa İstanbul'un ortaklıkları arasındadır (<http://www.borsaistanbul.com>, Erişim Tarihi: 04.04.2017).

Tablo 1'de Borsa İstanbul'un doğrudan ve dolaylı hissedarı olduğu kurum ve kuruluşlar ile hisse oranları sunulmaktadır:

Tablo 1: Borsa İstanbul'un Pay Sahibi Olduğu Kuruluşlar

İştirakler	Doğrudan	Dolaylı
	Ortaklık Oranı	Ortaklık Oranı
İstanbul Takas ve Saklama Bank. A.Ş.	% 63,04	
Merkezi Kayıt Kuruluşu A.Ş.	% 30,10	% 71,01
Sermaye Piy. Lis. Sic. ve Eğ. Kur. A.Ş.	% 20,00	% 34,08
İstanbul Gemoloji Enstitüsü A.Ş.	% 51,00	
Enerji Piyasaları İşletme A.Ş.	% 30,83	
Finans Teknopark A.Ş.	% 50,00	
Borsa İstanbul İTÜ Teknoloji A.Ş.	% 50,00	
Ege Tarım Ürünleri Lisanslı Dep. A.Ş.	% 17,33	% 19,93
İstanbul Altın Rafinerisi A.Ş.	% 0,01	
Kırgız Borsası	% 24,51	
Karadağ Borsası	% 24,39	
Bakü Borsası	% 4,76	
Saraybosna Borsası	% 9,89	% 16,61
LCH.Clearnet	% 2,04	

Kaynak: <http://www.borsaistanbul.com>, Erişim Tarihi: 04.04.2017

US Securities and Exchange Commission (SEC), Japan Securities Dealers Association (JSDA) ve Avusturya Maliye Bakanlığı tarafından "yatırım yapılabilir yabancı borsa" olarak tanınan Borsa İstanbul, Dünya Borsalar Federasyonu (WFE), Avrasya Borsalar Federasyonu (FEAS), Avrupa Borsaları Federasyonu (FESE), Uluslararası İslami Finansal Piyasalar (IIFM), Dünya Elmas Borsaları Federasyonu (WFDB), Londra Külçe Piyasası Birliği (LBMA), Kimberley Süreci Sertifika Sistemi (KPCS), Vadeli İşlem Piyasaları Birliği (AFM), Vadeli İşlem Endüstrisi Birliği (FIA) ve Piyasalar Arası Gözetim Grubu (ISG)'na da üyedir (<http://www.borsaistanbul.com>, Erişim Tarihi: 04.04.2017).

Otuz yılı geride bırakmış olmakla birlikte, gelişmiş pek çok ülke borsasına kıyasla Borsa İstanbul halen genç sayılabilecek bir yaştadır. Geçen bu süre zarfında Borsa İstanbul'un piyasalar arası entegrasyon ve uluslararasılaşma yönlü değişim ve dönüşümünde iz bıraktığı düşünülebilecek bazı önemli gelişmeler kronolojik sırayla Tablo 2'de sunulmaktadır:

Tablo 2: Borsa İstanbul'un Tarihsel Gelişimi

Yıllar	Önemli Gelişmeler
1985 Aralık	İMKB kuruldu.
1986 Ocak	İlk işlemler başladı (40 şirket, günlük işlem hacmi yaklaşık 50.000 USD).
1992 Ekim	İMKB, Dünya Borsalar Federasyonu'na (WFE) tam üye olarak kabul edildi.
1993 Ekim	İMKB, SEC tarafından yatırım yapılabilir yabancı borsa olarak tanındı.
1995 Mayıs	Avrasya Borsalar Birliği (FEAS), İMKB başkanlığında 12 üyeyle kuruldu.
1995 Mayıs	İMKB, Japon Aracı Kurumlar Birliği (JSDA) tarafından yatırım yapılabilir yabancı borsa olarak tanındı.
2000 Mayıs	Kırgız Borsası'na % 27,4 iştirak oranı ile ortak olundu.
2000 Haziran	Bakü Borsası'na % 5,26 iştirak oranı ile ortak olundu.
2012 Ekim	İMKB, Piyasalararası Gözetim Grubu'na (ISG) üye oldu
2012 Aralık	İMKB Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası (VİOP) faaliyete geçti.
2013 Ocak	Japan Exchange Group ile mutabakat zaptı imzalandı.
2013 Nisan	Borsa İstanbul AŞ Esas Sözleşmesinin ticaret siciline tescil edilmesiyle, İMKB ve İAB'ın tüzel kişilikleri son bularak, bu kurumlar Borsa İstanbul (BİST) çatısı altında birleşti.
2013 Nisan	BİST'te işlem gören yabancı ülke menşeli şirket sayısının artırılması için Listingİstanbul Programı'nın lansman ve imza töreni gerçekleştirildi.
2013 Mayıs	BIST-100 Endeksi 93.178,87 puan ile tarihi zirveye ulaştı.
2013 Mayıs	Tiran Borsası ile mutabakat zaptı imzalandı.
2013 Tem.	Borsa İstanbul ve NASDAQ OMX arasında mutabakat zaptı imzalandı.
2013 Tem.	BİST, Saraybosna Borsası (SASE) piyasa verilerinin yurt içi ve yurt dışı satış ve dağıtım yetkisini aldı.
2013 Ağustos	VOB AŞ ile BİST VİOP alım satım platformları birleşti. Türkiye'deki tüm vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri aynı platformda işlem görmeye başladı.
2013 Eylül	Pay Piyasası'nda 7.410.103.150 TL ile günlük işlem hacmi rekoru kırıldı.
2013 Eylül	International Islamic Financial Market (IIFM) ile mutabakat zaptı imzalandı.
2013 Eylül	BİST Finans ve Ekonomi Konferansı'nın (BIFEC) ilki BİST'te yapıldı.
2013 Ekim	Borsa İstanbul ile Ethical Investment Research Services Limited (EIRIS) arasında BIST Sürdürülebilirlik Endeksinin hesaplanması amacıyla bir işbirliği anlaşması imzalandı.
2013 Ekim	Dünya Bankası ile Hazine Müsteşarlığı arasındaki işbirliği sonucunda Dünya Bankası Küresel İslami Finans Geliştirme Merkezi Borsa İstanbul yerleşkesinde hizmete açıldı.
2013 Aralık	BİST, Karadağ Borsası'nın sermayesinde %24,38 oranında pay sahibi oldu.
2013 Aralık	Karaçi Borsası ile mutabakat zaptı imzalandı.
2013 Aralık	VOB-VİOP Birleşmesi sonrası 3.239.319.521 TL ile VİOP'ta işlem hacmi rekoru kırıldı.
2013 Aralık	BİST ile NASDAQ OMX arasında stratejik ortaklık anlaşması imzalandı.
2014 Ocak	Saraybosna Borsası'na (SASE) ait tüm piyasa verileri eşanlı olarak BİST üzerinden dağıtılmaya başlandı
2014 Mart	VİOP'ta işlem gören Pay Opsiyon Sözleşmeleri, Amerikan tipinden Avrupa tipine çevrildi.
2014 Mayıs	VİOP'ta Dolar/TL Opsiyon Sözleşmeleri işleme açıldı.
2014 Haziran	BİST ve Dünya Elmas Damgası Derneği (WDMF) arasında Dünya Elmas Damgası programlarının Türkiye'de uygulanmasına ilişkin bir mutabakat zaptı imzalandı.
2014 Eylül	BİST ile Kazakistan Borsası arasında stratejik ortaklık anlaşması imzalandı.
2014 Eylül	VİOP'ta Mini Endeks Opsiyon Sözleşmeleri işleme açıldı.
2014 Eylül	BİST, Merkezi Kayıt Kuruluşu ve Takasbank'ı tek çatı altında bir araya getirecek "Borsa İstanbul Finans ve Teknoloji Yerleşkesi"nin temeli atıldı.
2014 Kasım	Dünyada bir borsa tarafından geliştirilen ilk üyelik bazlı özel pazar platformu olan Borsa İstanbul Özel Pazar faaliyete geçti.
2014 Aralık	Saraybosna Borsası SASX 10 Endeksi Vadeli İşlem Sözl. işleme açıldı.

Tablo 2: Borsa İstanbul'un Tarihsel Gelişimi (Devam)

2014 Aralık	VİOP'ta; Dolar/TL Vadeli İşlem Sözleşmelerinde işlem hacmi rekoru 474,8 milyon TL ile, günlük girilen toplam emir sayısı rekoru ise 265.405 adet ile kırıldı.
2014 Aralık	Borsa İstanbul ve Londra Borsası arasında BIST 30 endeksine ve pay senetlerine dayalı vadeli işlem ve opsiyon ürünlerinin Londra Borsası'nda yatırımcılara sunulabilmesine ve Londra Borsası iştiraki olan takas kuruluşu "London Clearing House"un (LCH.Clearnet) bu ürünlere ilişkin işlemlerde merkezi karşı taraf işlevini üstlenmesine yönelik mutabakat zaptı imzalandı.
2015 Ocak	BİST, Londra Borsası ile Türev Ürünler ve BIST Endeksleri Ort. anlaşmaları imzalandı
2015 Ocak	Borsa İstanbul'un Saraybosna Borsası'ndaki payı %9,89'a yükseldi.
2015 Mart	BİST ve Londra Metal Borsası (LME) iki anlaşmaya imza attı: Borsa İstanbul'un Londra Metal Borsası'nın takas kuruluşu LCH.Clearnet'in %2,04 oranındaki payını alması ve BİST, LME ve LME'nin ana şirketi payını alması konularında mutabakat sağlandı.
2015 Nisan	Çelik Hurda Vadeli İşlem Sözleşmeleri işleme açıldı.
2015 Nisan	BİST ile Pakistan Karaçi Borsası arasında veri dağıtım sözleşmesi imzalandı.
2015 Nisan	Belçika ve Türkiye arasındaki elmas ticaretini geliştirmek amacıyla BİST, Antwerp Dünya Elmas Merkezi ve JTR Mücevher İhr. Birliği arasında mutabakat zaptı imzalandı.
2015 Mayıs	Dayanak varlığı Borsa Yatırım Fonu (BYF) olan FBIST BYF vadeli işlem sözleşmeleri VİOP'ta işleme açıldı.
2015 Tem.	Karadağ Borsası (MNSE) verilerinin Borsa İstanbul üzerinden dağıtımına başlandı.
2015 Ağustos	Borsa İstanbul ve Pakistan Emtia Borsası (PMEX) arasında mutabakat zaptı imzalandı.
2015 Ağustos	Borsa İstanbul ile Katar Borsası arasında mutabakat zaptı imzalandı.
2015 Eylül	BIST30 Endeksine dayalı vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri Londra Borsası Türev Piyasasında işlem görmeye başladı.
2015 Eylül	BİST ile Bosna Bank International arasında mutabakat zaptı imzalandı.
2015 Ekim	Makedonya Borsası verilerinin BİST üzerinden dağıtılması için sözleşme imzalandı
2015 Ekim	BİST ile Dalian Emtia Borsası (DCE) arasında mutabakat zaptı imzalandı.
2015 Ekim	Borsa İstanbul ile Tahrn Borsası arasında mutabakat zaptı imzalandı.
2015 Kasım	BİST ile B. Rusya Cum. Kalkınma Bank. arasında mutabakat zaptı imzalandı.
2015 Aralık	BİST ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) stratejik ortaklık anlaşması imzalandı. EBRD, Borsa İstanbul'da %10 oranında pay sahibi oldu.
2016 Şubat	Borçlanma Araçları Piyasası'nda "Pazarlıklı Repo İşlemleri Pazarı" kuruldu.
2016 Şubat	Eurasia Data Dissemination Network (EDDN) kapsamında Makedonya Borsasının (MSE) verileri Borsa İstanbul tarafından dağıtılmaya başladı.
2016 Şubat	Fiziki teslimatlı Anadolu Kırmızı Buğday ve Makarnalık Buğday vadeli işlem sözleşmeleri işleme açıldı.
2016 Tem.	Pay Piyasası'nda 7.433.237.885 TL ile işlem hacmi, 770.112 adet ile sözleşme sayısı rekorları kırıldı.
2016 Ekim	Londra Metal Borsası (LME) verilerinin Borsa İstanbul tarafından ticarileştirilmesine olanak sağlayan protokol imzalandı.
2016 Ekim	Borsa İstanbul Para Piyasası faaliyete geçti.
2016 Ekim	VİOP'ta toplam günlük işlem hacmi rekoru kırılarak 5.722.515.583 TL oldu.
2016 Kasım	BIST-KYD ÖSBA Eurobond (USD) ve BIST-KYD ÖSBA Eurobond (USD-TL) Endeksleri hesaplanmaya başladı.
2016 Kasım	BİST ve İslam Kalkınma Bank. arasında "stratejik işbirliği mutabakat zaptı" imzalandı
2016 Kasım	Kıymetli Madenler Piyasası Fiziki Altın Transferi Sistemi uygulamaya alındı.

Kaynak: <http://www.borsaistanbul.com> sitesinden özetlenmiştir (Er. T.: 04.04.2017)

4. Seçilmiş Göstergeler Bazında Birleşmenin Etkileri

Çalışmada borsaların BIST çatısı altında birleşmesinin etkilerinin olup olmadığı ve varsa ne yönde gerçekleştiği alt bileşenler bazında incelenmiştir. Bu bağlamda, pay piyasası, borçlanma araçları piyasası, kıymetli taşlar piyasası ve vadeli işlemler ve opsiyon piyasası ayrı ayrı ele alınmıştır. Söz konusu alt piyasaların belli başlı göstergeleri incelenerek çok analitik olmasa da belki de bu konuda ilk sayılabilecek ön sonuçlar üzerinden değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

Birleşmenin üzerinden henüz 5 yıl gibi hayli kısa bir süre geçmiş bulunmaktadır. Ayrıca, ulaşılan veri setlerinin büyük bölümü birleşme sonrası döneme ilişkin sadece 2 veya 3 yıl gibi oldukça kısa bir dönemin sonuçlarını yansıtmaktadır. Dolayısıyla, kısıtlı veri setinin ampirik bir çalışma yapmak için henüz yeterli olmadığı söylenebilir. Gelecekte daha elverişli veri seti oluşumunun ardından ampirik analiz içeren çalışmaların yürütülmesi mümkün olabilecektir.

İlk olarak Borsa İstanbul'un oluşumunun ardından pay piyasasında ortaya çıkan muhtemel etkiler, seçilmiş belli başlı göstergeler ışığında ele alınmıştır. Bu amaçla işlem hacmi, elde tutma süresi, toplam piyasa değeri verileri incelenmiş olup, söz konusu veriler Tablo 3'te sunulmaktadır. İşlem hacmi bakımından genel itibarıyla hisse senedi piyasasında istikrarlı bir artış görülmektedir. Söz konusu istikrarlı artışın birleşme sonrasında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Benzer bir trendin işlem hacminin GSYİH'ya oranında da görüldüğü söylenebilir. Artış trendinin 2011-2015 döneminde hız kesmekle birlikte, %45-50 arasında istikrarlı bir çizgiye oturduğu görülmektedir. Hisse senedi elde tutma süresi değişkeninde ise, belirgin bir değişim ya da trend göze çarpmamaktadır. Bununla birlikte yerli ve yabancı yatırımcıların elde tutma süreleri arasındaki belirgin farklılık devam etmektedir. Yerli yatırımcıların hisse senedi elde tutma süresi ortalama 35-40 gün civarında seyretmekte olup, bu süre yabancı yatırımcılar için yaklaşık 300 gündür.

Tablo 3: Pay Piyasası Seçilmiş İstatistikleri

Yıl	İşlem Hacmi (Milyar TL)	İşlem Hacmi (% GSYİH)	Elde Tutma Süresi (Gün & Yerli)	Elde Tutma Süresi (Gün & Yabancı)	Topl. Piyasa Değ. (Milyar \$)	Topl. Piyasa Değ. (% GSYİH)
1993	0.3	8.88			38	20.32
1994	0.7	16.58			22	16.53
1995	2	30.03			21	12.26
1996	3	19.97			31	16.70
1997	9	23.01			62	32.18
1998	18	21.23			34	12.49
1999	37	27.22			114	45.13
2000	111	62.26			70	26.15
2001	93	33.51	33	292	48	24.69
2002	106	29.23	27	242	34	15.50
2003	147	32.38	23	213	69	22.57
2004	208	37.37	26	207	98	25.07
2005	270	41.35	30	204	163	33.13
2006	325	42.66	34	280	164	30.30
2007	388	50.19	35	275	290	43.97
2008	333	30.29	37	231	120	16.10
2009	483	50.88	28	321	236	37.70
2010	636	55.15	33	351	308	41.37
2011	696	46.60	37	316	202	25.44
2012	623	45.50	46	389	310	39.96
2013	817	45.46	42	313	237	23.78
2014	873	46.29	41	290	269	27.51
2015	1,026	48.71	39	251	190	26.31

Kaynak: <http://www.spk.gov.tr>; <http://www.mkk.com.tr>; <http://www.tspb.org.tr>; <http://www.worldbank.org>; <http://www.borsaistanbul.com> sitelerinden derlenmiştir (Erişim Tarihi: 04.04.2017)

Türkiye ekonomisinin özellikle yakın döneme kadar süregelen yüksek enflasyon gerçeğinden hareketle, daha anlamlı olması bakımından borsada işlem görmekte olan firmaların toplam piyasa değeri dolar bazında değerlendirmeye alınmıştır. İncelenen 1993-2015 döneminde firmaların toplam piyasa değeri en düşük 21 milyar dolar değerini bir kriz yılı olan 1995 yılında alırken; en yüksek değer 310 milyar dolarla 2012 yılında görülmüştür. Döviz kuru oynaklıklarının da etkisiyle toplam piyasa değeri değişkeninin pek de istikrarlı olmayan, hayli dalgalı bir grafik sergilediği görülmektedir. Diğer taraftan, 1999 ve 2007 yılları gibi kriz öncesi dönemlerde zirve değerler alan Toplam Piyasa Değeri/GSYİH değişkenindeki oynaklık da dikkati çekmektedir. Bununla birlikte, birleşme sonrası dönemde, söz konusu değişkenin %25-30 aralığına oturduğu görülmektedir.

Borçlanma araçları piyasasına ilişkin olarak çalışmada 1996-2015 dönemine ilişkin işlem hacmi ve faiz oranı değişkenleri ele alınmıştır. Söz konusu veriler Tablo 4'te sunulmuştur. Buna göre, borçlanma araçları piyasası işlem hacmi söz konusu dönemde istikrarlı bir artış trendi sergilemektedir. Faiz oranları ise ilgili dönemde 1994 yılında yaklaşık %88 ile en yüksek değere ulaşırken, özellikle 2002 yılından başlamak üzere düşüş trendine girmiştir. Faiz oranlarının %15 düzeyine kadar gerilediği görülmektedir.

Tablo 4: Borçlanma Araçları Piyasası Seçilmiş İstatistikleri

Yıl	İşlem Hacmi (Milyar TL)	Günlük Ortalama (Milyar TL)	İşlem Hacmi (Milyar \$)	Günlük Ortalama (Milyar \$)	Faiz Oranı (%)
1996	21	0.1	254	1.0	80.75
1997	64	0.3	410	1.6	79.49
1998	115	0.5	441	1.8	80.11
1999	286	1.1	673	2.7	78.43
2000	720	2.9	1,150	4.6	47.16
2001	736	2.9	665	2.7	74.70
2002	839	3.3	548	2.2	50.49
2003	1,254	5.0	846	3.4	37.68
2004	1,924	7.6	1,353	5.4	24.26
2005	2,340	9.2	1,747	6.9	20.40
2006	2,921	11.6	2,040	8.1	21.65
2007	2,935	11.7	2,272	9.0	22.56
2008	3,236	12.9	2,513	10.0	22.91
2009	3,400	13.0	2,199	8.7	17.65
2010	3,459	13.8	2,308	9.2	15.27
2011	4,122	16.3	2,449	9.7	14.22
2012	6,828	26.9	3,814	15.1	16.35
2013	6,898	27.6	3,624	14.4	15.76
2014	7,645	30.5	3,493	13.9	16.77
2015	10,267	40.6	3,751	14.8	14.92

Kaynak: <http://www.borsaistanbul.com>; <http://www.spk.gov.tr>; www.serpam.org; <http://www.tcmb.gov.tr> sitelerinden derlenmiştir (Erişim T.: 04.04.2017)

Diğer alt piyasa türlerine nazaran, ülkemizde türev işlemlerin borsa ortamında gerçekleşmeye başlaması çok daha yakın bir geçmişe dayanmaktadır. Türev kontratların işlem gördüğü ilk borsa olan Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası A.Ş. (VOB AŞ) 2005 yılında faaliyete geçmekle birlikte; Borsa İstanbul bünyesinde Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası (VİOP) 2012 yılının son günlerinde açılmıştır. 2013 yılı içerisinde VOB'un Borsa İstanbul bünyesine dâhil olması ile tüm türev ürünler VİOP'ta işlem görmeye başlamıştır. Diğer türev kontrat türlerinden daha sonra olmak üzere 2012 yılının son günlerinde işlem görmeye başlayan opsiyon sözleşmelerindeki işlemler, diğer sözleşmelere kıyasla daha sınırlı olmakla birlikte hızla artmaktadır (<http://www.spk.gov.tr>; <http://www.tspb.org.tr> [Erişim Tarihi: 04.04.2017]). VOB ve VİOP işlem hacminin gelişimi Tablo 5'te sunulmaktadır:

Tablo 5: VOB ve VİOP İşlem Hacmi Gelişimi

Yıl	İşlem Hacmi (Milyon TL)
2005	3,030
2006	17,876
2007	118,035
2008	207,963
2009	334,173
2010	431,682
2011	439,799
2012	403,933
2013	439,392
2014	434,613
2015	567,446
2016	580,145

Kaynak: <http://www.tspb.org.tr>; <http://www.borsaistanbul.com>; <http://www.spk.gov.tr>'den derlenmiştir (E.T.: 04.04.2017)

Ayrıca, Tablo 6'da vadeli işlem piyasasında alt sözleşme grupları, işlem sayısı, açık pozisyon sayısı ve günlük ortalama hacim bilgileri de verilmiştir. Görüldüğü üzere, halihazırda dayanak varlığı; endeks (BİST-30, Saraybosna Borsası endeksi SASX-10, Mini BİST-30), döviz (TL/Dolar, TL/Avro, Avro/Dolar), emtia (pamuk, buğday, altın [TL/gram, dolar/ons]), elektrik (baz yük), metal (çelik hurda) gecelik repo ve borsa yatırım fonu olan vadeli işlem sözleşmeleri işlem görmektedir. İşlem hacmi en yoğun kontratlar endeks kontratları olurken, bunu döviz sözleşmeleri takip etmektedir.

Tablo 6: Seçilmiş Vadeli İşlem Piyasası İstatistikleri

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İşlem Hacmi (Milyon TL)	439,799	403,933	439,392	434,613	567,446	580,145
Endeks	402,063	376,105	412,478	400,624	460,307	437,927
Döviz	34,453	23,291	22,224	31,986	103,609	130,856
Emtia	3,278	4,524	4,682	1,868	1,463	5,270
Elektrik	3	13	2	-	301	2,789
Borsa Yatırım Fonu	-	-	-	-	14	15
Faiz	3	-	-	-	-	1
Pay Senedi	-	-	7	135	1,752	3,287
İşlem Miktarı (Milyon Ad.)	74	62	53	59	88	100
Açık Pozisyon Sayısı (Bin)	266	275	425	494	972	1,395
Günl. Ort. Hac. (Milyon TL)	1,738	1,597	1,650	1,732	2,270	2,748

Kaynak: <http://www.borsaistanbul.com>; <http://www.spk.gov.tr>; <http://www.tspb.org.tr>'dan derlenmiştir (Erişim Tarihi: 04.04.2017)

Vadeli işlem sözleşmeleri arasında çok daha yakın bir tarih olan 2012 yılı sonlarında katılarak işlem görmeye başlayan opsiyon kontratlarına ilişkin işlem hacmi istatistikleri Tablo 7'de verilmiştir. Opsiyon sözleşmelerdeki işlem hacminin bir hayli yüksek bir artış trendi izlediği görülmektedir. Alt bileşenleri incelendiğinde ise, bilhassa pay senedi ve döviz sözleşmelerinin işlem hacmindeki artışın dikkat çekici olduğu söylenebilir.

Tablo 7: Opsiyon Sözleşmeleri İstatistikleri

	2012*	2013	2014	2015	2016
Prim Hacmi	0,1	3	19	162	467
İşlem Hacmi (Milyon TL)	2	121	1,109	7,560	27,082
Endeks	0	95	985	2,836	2,969
Pay Senedi	2	26	64	527	2,013
Döviz	0	0	60	4,196	22,099
* 27 Aralık - 31 Aralık					

Kaynak: <http://www.borsaistanbul.com>; <http://www.tspb.org.tr> (Er. T.: 04.04.2017)

1995 yılında İstanbul Altın Borsası adıyla kurulan ve 2013 yılında BIST çatısı altında Kıymetli Madenler ve Taşlar Piyasasına dönüşen alt piyasaya ilişkin olarak işlem hacmi verileri incelenmiştir. İlgili veri Tablo 8'de sunulmaktadır. İşlem hacmi istatistikleri incelendiğinde, belirgin bir trendden ziyade değişken bir görünüm sergilediği görülmektedir. Bu durumun çok da şaşırtıcı olduğu söylenemez. Zira hayli riskli ve üretimlerinden, jeopolitik gelişmelere kadar dünya genelindeki pek çok faktörden etkilenen başta altın ve gümüş olmak üzere kıymetli madenlere ilişkin istatistiksel yansımaların, hayli yüksek oynaklık göstermesi olağan karşılanmalıdır. 2014 yılından sonra elmas üzerine işlemler de yapılmaya başlamıştır.

Tablo 8: Kıymetli Madenler ve Taşlar Piyasası Seçilmiş İstatistikleri*

Yıl	İşlem Hacmi		
	Milyon TL	Milyon \$	Milyon €
2007	1,130	6,594	0
2008	336	9,345	0
2009	516	6,827	1
2010	609	4,396	15
2011	2,999	10,606	11
2012	2,034	15,729	110
2013	2,585	18,554	73
2014	1,933	8,915	15
2015	1,255	9,320	2,2

* Altın, gümüş, platin, paladyum işlemleri ve 3 farklı para birimi dikkate alınmıştır.

Kaynak: <http://www.borsaistanbul.com>; <http://www.spk.gov.tr> (Er. T.: 04.04.2017)

5. Sonuç ve Değerlendirme

2000'li yıllara kadarki süreç incelendiğinde, pek çok ülkede genellikle ürün/varlık bazında ayırılmış ve farklı işlem platformları bulunan borsa yapıları olduğu görülmektedir. Ancak son dönemde uluslararası yasal düzenlemeler ve özellikle de bilgi-işlem ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, borsalar arasında gerek ulusal gerekse uluslararası boyutta yoğun bir rekabet ortamı yaratarak, pazar paylarının azalmasına yol açmıştır. 2008 yılında yaşanan finansal kriz ise artan rekabetin getirdiği zorlukların üstüne finansal piyasalar ve borsalar için çok önemli olan güven ve kredibilite kavramlarını da son derece güçlü şekilde bir kez daha gündeme getirmiştir. Bu süreçte, güven ve kredibilite konularında sürdürülebilirliğin sağlanması ve yasal/teknik altyapı, yatırımcı profili, ürün çeşitliliği ve işlem hacmi açılarından rekabet edebilir konuma ulaşılabilmesi amacıyla borsalar arası ulusal ve uluslararası boyutlu işbirliklerinin, birleşme ve satın alma işlemlerinin hızlandığı dikkatleri çekmektedir.

Çalışmada, Türkiye'de farklı varlık grupları ve işlem platformları olarak faaliyet gösteren borsaların, 2013 yılında Borsa İstanbul çatısı altında birleşmeleri ele alınarak, bu birleşmenin ne gibi etkiler yarattığı, seçilmiş bazı göstergeler üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır.

İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Projesi'nin bir uzantısı olarak, 3 Nisan 2013'te İstanbul Menkul Kıymetler Borsası ve İstanbul Altın Borsası, Borsa İstanbul (BIST) adı altında birleşmiş ve o tarihe kadar İstanbul Altın Borsası'nda gerçekleştirilen işlemler BIST Kıymetli Madenler ve Kıymetli Taşlar Piyasasında gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 5 Ağustos 2013'te de Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası AŞ (VOBAŞ) ile Borsa İstanbul Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası (VİOP) alım satım platformları birleşmiş ve Türkiye'deki tüm vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri aynı platform altında, VİOP'ta işlem görmeye başlamıştır.

Birleşme işlemleri sonrası muhtemel sinerjik etkilerin varlığına dair ilk gözlemler olarak; BIST-100 Endeksi'nin tarihindeki en yüksek seviyelere çıktığı, Pay Piyasası, Borçlanma Araçları Piyasası ve VİOP'ta işlem hacmi, sözleşme ve emir sayılarında belirgin artışlar yaşandığı, ilerleyen süreçte günlük bazda rekorlar kırıldığı görülmektedir. Bunların dışında, finansal piyasa araçlarına derinlik ve çeşitlilik kazandırılması, yatırım ve yatırımcı tabanının genişletilmesi ve Borsa İstanbul'un uluslararası arena da daha etkin rekabet edebilir konuma getirilmesine yönelik önemli adımlar olarak;

- Pay Opsiyon Sözleşmelerinin Amerikan tipinden Avrupa tipine çevrilmesi,
- Dolar/TL Opsiyon ve Mini Endeks Opsiyon Sözleşmelerinin işlem görmeye başlaması,
- Dünyada bir borsa tarafından geliştirilen ilk üyelik bazlı özel pazar platformu olan Borsa İstanbul Özel Pazar'ın faaliyete geçmesi,
- Saraybosna Borsası SASX 10 Endeksi Vadeli İşlem Sözleşmelerinin işleme açılması,
- Elmas ve Kıymetli Taş Piyasasında ilk işlemlerin yapılmaya başlanması,
- Çelik Hurda Vadeli İşlem Sözleşmeleri ile dayanak varlığı Borsa Yatırım Fonu (BYF) olan FBIST BYF Vadeli İşlem Sözleşmelerinin işleme açılması,
- BIST30 Endeksine dayalı vadeli işlem ve opsiyon sözleşmelerinin Londra Borsası Türev Piyasasında işlem görmeye başlaması,
- Borçlanma Araçları Piyasası bünyesinde Pazarlıklı Repo İşlemleri Pazarı'nın kurulması,
- Fiziki teslimatlı Anadolu Kırmızı Buğday ve Makarnalık Buğday Vadeli işlem sözleşmelerinin işleme açılması,
- Borsa İstanbul Para Piyasası'nın faaliyete geçmesi,
- Kıymetli Madenler Piyasası Fiziki Altın Transferi Sisteminin uygulamaya alınması,
- Borsa İstanbul'un, Karadağ Borsası'nın sermayesinde %24,38 oranında pay sahibi olması, Saraybosna Borsası'ndaki payının %9,89'a yükselmesi, Londra Metal Borsası'nın takas kuruluşu LCH.Clearnet'in %2,04 oranındaki payını alması,
- Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD)'nin, Borsa İstanbul'da %10 oranında pay sahibi olması,
- Tiran Borsası, NASDAQ OMX, International Islamic Financial Market (IIFM), Ethical Investment Research Services Limited (EIRIS), Karaçi Borsası, Dünya Elmas Damgası Derneği (WDMF), Londra Borsası, Antwerp Dünya Elmas Merkezi, JTR Mücevher İhracatçıları Birliği, Pakistan Emtia Borsası (PMEX), Katar Borsası, Bosna Bank International, Makedonya Borsası (MSE), Dalian Emtia Borsası (DCE), Tahran Borsası, Beyaz Rusya Cumhuriyeti Kalkınma Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) ve İslam Kalkınma Bankası (IDB) ile BIST arasında çeşitli konularda mutabakat zaptlarının imzalanması ve stratejik işbirliği/ortaklık anlaşmalarının yapılması, dikkatleri çekmektedir.

Üzerinden kısa bir süre geçmiş olması nedeniyle henüz yeterli ölçüde veri oluşmadığından, konuya ilişkin ampirik bir analiz imkânı bulunamamıştır. Dolayısıyla, birleşmenin net etkilerine, özellikle sinerjik yansımalarının varlığına dair, yukarıda sözü edilen gelişmelerin dışında net sonuçlar gözlenememiştir. Gelecekte yeterli veri oluşumunun ardından tekrarlanacak analiz destekli çalışmalar, daha sağlıklı ampirik sonuçlara ulaşılmasını mümkün kılarak konuya ışık tutacaktır.

KAYNAKLAR

1. Büker, S., Aşıkoğlu, R. & Sevil, G. (2014). Finansal Yönetim, 8. Baskı, Sözkese Matb, ISBN: 978-975-46249-0-8, Ankara.
2. Cantillon, E. & Yin, P.L. (2011). Competition between Exchanges: A Research Agenda, International Journal of Industrial Organization, 29, pp.329-336.
3. Choi, J.W. (2009). An Examination into Rationality and Operational Efficiency of

- Exchange Mergers, *Journal of Economic Asymmetries*, 6(1), pp.89-103.
4. Coşkun, M. (2010). Para ve Sermaye Piyasaları -Kurumlar, Araçlar, Analiz-, Detay Yayıncılık, ISBN: 978-605-5681-88-3, Ankara.
 5. Hellström, J., Liu, Y. & Sjögren, T. (2013). Stock Exchange Mergers and Return Co-Movement: A flexible Dynamic Component Correlations Model, *Economics Letters*, 121, pp.511-515.
 6. Karan, M.B. (2013). Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi, 4. Baskı, Gazi Kitabevi, ISBN: 978-975-7313-99-1, Ankara.
 7. Kasımoğlu, M., Göre, Z.S. & Altın, E. (2016). Competitiveness Analysis of Istanbul Financial Center, *Procedia (Social and Behavioral Sciences)*, 235, pp.771-781.
 8. Khan, W. & Vieito, J.P. (2012). Stock Exchange Mergers and Weak Form of Market Efficiency: The Case of Euronext Lisbon, *International Review of Economics and Finance*, 22, pp.173-189.
 9. Nielsson, U. (2009). Stock Exchange Merger and Liquidity: The Case of Euronext, *Journal of Financial Markets*, 12, pp.229-267.
 10. Yang, A.S. & Pangastuti, A. (2016). Stock Market Efficiency and Liquidity: The Indonesia Stock Exchange Merger, *Research in International Business and Finance*, 36, pp.28-40.
 11. <http://www.borsaistanbul.com> (Erişim Tarihi: 04.04.2017)
 12. <http://www.mkk.com.tr> (Erişim Tarihi: 04.04.2017)
 13. <http://www.serpam.org> (Erişim Tarihi: 04.04.2017)
 14. <http://www.spk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 04.04.2017)
 15. <http://www.tcmb.gov.tr> (Erişim Tarihi: 04.04.2017)
 16. <https://www.tspb.org.tr> (Erişim Tarihi: 04.04.2017)
 17. <http://www.worldbank.org> (Erişim Tarihi: 04.04.2017)

X VE Y KUŞAĞININ TÜKETİCİ ETNOSENTRİZMİ EĞİLİMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI: GÖRGÜL BİR ARAŞTIRMA

Zehra TÜRK¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Marmaris Turizm Meslek Yüksekokulu, Marmaris/Muğla/Türkiye

GİRİŞ

Etnosentrizm, yabancı menşeli ürünler yerine yerli ürünlerin tüketilmesinin tercih edildiği satın alma anlayışıdır. Etnosentrik eğilimlerin vatanseverlik ve milliyetçilik düşüncesi ile arttığını ifade etmek mümkündür. Tüketiciler, ülkeleri ile yabancı ülkeler arasında siyasi, politik ve ekonomik problemler olduğu dönemlerde daha çok etnosentrik tüketimi tercih etmektedirler. Kriz dönemlerinde tüketiciler, kendi ülkelerine katkı sağlamak adına daha çok kendi üretimleri olan ürünleri satın alma eğiliminde olmaktadır.

Etnosentrik tüketim eğiliminde kuşakların etkisi merak konusudur. Hangi kuşakta yer alan tüketicilerin etnosentrik eğilimlerinin daha yüksek olduğu bu araştırmanın başlıca konularından birisidir. Çalışmada X ve Y kuşak yaş aralığında yer alan tüketiciler üzerine yapılan araştırma sonucunda, kuşaklara göre etnosentrik tüketim eğiliminin farklılık gösterip göstermediği araştırılmaktadır. Ayrıca tüketicilerin etnosentrik eğilimlerinin demografik özelliklere göre değerlendirilmesi de amaçlanmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, X ve Y kuşak ile tüketici etnosentrizmi kavramları teorik olarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Metodoloji bölümünde ise, araştırmanın amacı, kapsamı ve yöntemi hakkında bilgilere yer verilmektedir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara yönelik istatistiki analizlerde bu bölümde yer almaktadır. Değerlendirme ve sonuç kısmında ise, teorik ve uygulamaya dönük bilgilerin karşılaştırmalı olarak yorumlarına yer verilmektedir. Ayrıca araştırmadan çıkan genel sonuç da burada aktarılmaktadır. Sonraki araştırmalar için öneriler de bu bölümde yer almaktadır.

I.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Makalenin bu bölümünde kuşak kavramı ve tüketici etnosentrizmi ile ilgili kavramlar açıklanmaktadır. Ayrıca yazında yer alan X ve Y kuşakları ve tüketici etnosentrizmi ile ilgili araştırma sonuçlarına da yer verilmektedir. Araştırmanın amacına uygun olarak geliştirilmiş hipotezlerde bu bölümde yer almaktadır.

Kuşak Kavramı

Kuşak kavramı Türk Dil Kurumu tarafından, ;"Yaklaşık yirmi beş, otuz yıllık yaş kümelerini oluşturan bireyler öbeği, göbek, nesil,batın, jenerasyon", "Aşağı yukarı aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını,dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerleyükümlü olmuş kişilerin oluşturduğu topluluk" olarak tarif edilmektedir(<http://www.tdk.gov.tr>). Berkup(2015:51)kuşak kavramını; belirli zaman aralıklarında doğmuş, büyümüşve yaşamını sürdürmüş, söz konusu dönemde yaşanan olaylardan etkilenmişdolayısıyla ortak özelliklere ve bakış açılarına sahip oldukları varsayılan insan grupları olarak tanımlamaktadır. Başka bir tanımda ise, kuşak; bireylerin aynı tarihsel dönemde doğmalarınıyanında, bu tarihsel dönemlerin dünyada yaşanan önemli sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi gelişmelerden etkilenen kişilerden oluşan gruplar olarak ifade etmektedir (Dereli ve Toruntay, 2015: 3). Bu kapsamda kuşaklar sıklıkla sessiz kuşak(gelenekselciler), bebek patlaması kuşağı, X kuşağı, Y kuşağı, C kuşağıve Z kuşağı olarak sınıflandırılmaktadır. Her bir kuşak gelişim yıllarındabenzer olaylara tanıklık ettiğinden, benzer koşullara ve imkanlara sahip olduğundan benzer fikir ve tutumlara sahip olma eğilimi göstermektedir (Altuntuğ, 2012: 204; Dereli ve Toruntay, 2015: 3). Williams ve Page (2011: 2)'e göre kuşak, benzer yıllarda doğmuş, benzer yaşlarda ortak sosyal, politik, tarihsel veekonomik çevreyi paylaşan ve dolayısıyla aynı sıkıntılara katlanarak benzer sorumluluklarlayüklenmiş bireylerin oluşturduğu grup olarak tanımlanmıştır.

Kuşakların oluşumunu etkileyen farklı faktörler olmakla birlikte, bireyler, doğum yılları ya da yaşları dikkate alınarak gruplandırma yapılmaktadır (Mücevher, 2015: 5). Türkiye’de yapılan araştırmalarda kuşaklar genel olarak; Sessizkuşak (1925-1945), Bebek Patlaması kuşağı (1946-1964), X kuşağı (1965-1979), Y kuşağı (1980-1999) ve Z kuşağı (2000 ve sonrası) olmak üzere beş grupta toplanmaktadır (Aka, 2017: 41). Bu çalışmada da, X ve Y grubu değerlendirilirken bu tarih aralıkları dikkate alınmıştır.

X Kuşağı: Yapılan birçok araştırmada 1965 ve 1979 yılları arasında X kuşağı olduğunu ifade edilmektedir (Fettahlıoğlu ve Sümbül, 2015: 31). Bu kuşağa mensup kişiler; önemli ekonomik krizlerin ve sosyalsancılarının yaşandığı bir dönemde yetiştiğinden, kendilerini çok çalışmaya, kariyer yapmaya ve para kazanmaya odaklamışlardır (Altuntuğ, 2012: 205; İzmirlioğlu, 2008: 45). X Kuşağı, kötümser bir bakış açısına sahiptir ve “kayıp kuşak” olarak da adlandırılmaktadır (Gibbons, 2007: 16; İzmirlioğlu, 2008: 45). Teknolojik gelişmelerin içinde yetiştikleri için, bir önceki kuşağa göre teknolojik açıdan daha donanımlı ve beceri sahibidirler. Aynı zamanda dürüst, aile odaklı, küresel düşünen, ailesine ve kişisel zamanına her şeyden daha çok önem vermektedirler (Sladek, 2007: 11).

Y Kuşağı: Y kuşağının, hangi tarihtedoğan kişileri kapsadığı konusunda alan yazında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılara göre Y kuşağı, 1977-2000 arasında doğanları kapsarken (Tolbize, 2008; Kyles, 2005: 54; Arsenault, 2004; Albayrak ve Özkul, 2013: 18; Kotler ve Armstrong, 2004: 465), bazı araştırmacılara göre ise 1980-1999 yılları aralığında doğanlar Y kuşağı olarak kabul edilmektedir (Keleş, 2011: 129; Haerberle vd., 2009: 62; Crumpacker ve Crumpacker, 2007: 349).

İlk akla gelen özellikleri teknolojiye olan yatkınlıkları ve ilişkilere büyük önem vermeleri, sosyalleşmek için zaman ayırmak istemeleridir (Keleş, 2011: 131). Aileye düşkünlüdürler, başarı odaklıdır, takım çalışmasına önem verirler ve ilgi odağı olmak isterler (Ağırdır, 2013: 1). Y kuşağı çalışanları iyi yönetildikleri takdirde zengin bir yetenek kaynağıdır (Mengi, 2009). Bu kuşak üyelerinin sadakat hisleri güçlü değildir, otoriteyi red ederler, uzun saatler çalışmak istemezler, rutin işlerden sıkılırlar ve bu kuşak için saygı kavramının anlamını değiştirmesi kuşak çatışmalarında neden olmaktadır (Yelkikalan ve Altın, 2010: 14). Esnek ve bağımsız bir iş yaşam dengesi arzu etmektedirler. Çoklu görevlerde başarılı, hızlı öğrenebilen, sabırsız kişilikleri vardır (Zeeshan ve Iram, 2012: 316). Girişimci ruhları diğer kuşaklardan çok daha yüksek olup yapılan bir araştırmada yaklaşık % 45’inin kendi işini kurmak istediği ortaya çıkmıştır (Çoban, 2006).

Tüketici Etnosentrizmi

Etnosentrizm kavramı akademik yazında ilk olarak sosyolojide kullanılmıştır. Sosyolog William Graham Summer (1906: 13)’a göre “etnosentrizm kişinin kendi kültürünü veya yaşam tarzını diğer insanlar ile kıyasladığında daha üstün bulma eğilimini” ifade etmektedir. Genel olarak “kişinin içinde bulunduğu etnik grubu evrenin merkezi gibi görmesi, diğersosyal grupları kendi grubunun bakış açısından değerlendirmesi ve kültürel olarak kendine benzer kişileri körü körüne kabullenerek, farklı etnik gruplardaki kişileri reddetmesi” olarak tanımlanmaktadır (Shimp ve Sharma, 1987: 280; Yener, 2014: 66).

Giddens vd., (1996: 63)’ e göre etnosentrizm, kişinin kendi standartları açısından diğer kültürleri değerlendirmesidir. İnsanların sahip olduğu kültürler çok fazla değişkenlik gösterdiğinden, bir kültüre bağlı olan birinin farklı bir kültürün düşüncesi ya da davranışlarına yakınlık duyması şeklinde tanımlanabilir. Hofstede (1984: 25)’e göre etnosentrizm, bir grubun kendi özelliklerinin ya da ırkının diğer gruplardan ya da ırklardan üstün olduğunu abartarak düşünme eğilimidir. Etnosentrik kişiler kendi

gruplarını, ırklarını veya uluslarını diğer gruplara, ırklara ve uluslara göre üstün görmekte-dirler. Yüksek etnosentrik eğilime sahip olan kişiler, diğer tüm grupları kendi gruplarından daha düşük ve kalitesiz olarak kabul etmektedirler. Her şeyi kültürel açıdan değerlendirerek benzerlikleri kabul ederken, farklılıkları reddetme düşüncesine sahiptirler (Hu ve Bedford, 2012: 215-216; Liu vd., 2007: 6).

Etnosentrizmin olumlu yönleri olduğu gibi olumsuz yönleri de bulunmaktadır. Olumlu yönleri değerlendirildiğinde, insan gruplarını bir aradatan ve dağılmaktan koruyan, grup bağlılığını artıran bir rolü olduğu, etnosentrik eğilimi yüksek olan grupların diğer gruplara kıyasla daha güçlü ve dayanıklı bir yapı gösterdikleri ifade edilebilir. Etnosentrizm, fedakarlık duygusunu artırmakta, milliyetçilik ve vatanseverlik duygularına olumlu katkı sağlamakta, grup birliğini, sadakati ve morali yükseltmektedir (Sökmen ve Tarakçoğlu 2010: 28). Etnosentrizmin olumsuz yönlerine bakıldığında ise, ayrımcılıklara neden olup, başkalarını küçümsemeye ve dışlamaya iten davranışlara yol açtığı söylenebilir (Özkalp vd., 2004:69; Sökmen ve Tarakçoğlu, 2010: 28). Etnosentrizm eğiliminin yüksek olması, insanların objektif yorum yapma ve yargılama özelliklerini negatif yönde etkilemektedir (Aysuna, 2006: 93).

Shimp ve Sharma (1987:280), etnosentrizm kavramı, tüketici davranışlarına uyarlayarak tüketici etnosentrizmi kavramını tanımlamışlar ve pazarlama literatürüne kazandırmışlardır. Shimp ve Sharma (1987: 280) çalışmalarında, Amerikalı tüketicilerin yabancı ürünler satın almanın uygunluğu ve ahlaklılığı hakkındaki inançlarını açıklamak amacıyla tüketici etnosentrizmi kavramını orta atmışlardır. Shimp ve Sharma (1987:281)'ya göre tüketici etnosentrizminin özelliklerini şu şekildedir. (i) Bir insanın kendi ülkesine duyduğu sevgi, ithalatın kendisine ve diğer ülke vatandaşlarına olumsuz etkisinin olabileceği düşüncesi tüketicileri etnosentrik davranmaya itmektedir. (ii) Tüketici etnosentrizmi, yabancı ürünlerin satın alınmaması gerektiği niyetini içermektedir. (iii) Yabancı ürünlerin satın alınmaması daha iyi, uygun, arzu edilir ve yurtsever bir davranış olarak değerlendirilmektedir. (iv) Tüketici etnosentrizmi, bireysel düzeyde ithal ürünlere karşı olumsuz düşünceleri ifade etmektedir.

Tüketici etnosentrizmi eğilimi, yabancı ürünleri satın almanın uygunluğu ve ahlaki meşruluğu hakkında inançları sunmaktadır. Etnosentrik tüketiciler ülkelerinin ürünlerinin en iyisi olduğu inancı nedeniyle yerli ürünleri tercih etmektedirler (Lu Wang ve Chen, 2004: 391). Tüketici etnosentrizminin yabancı menşeli ürünler yerine yerli ürünleri tercih etme gönüllülüğü üzerine etkileri; ekonomik olarak gelişmiş veya az gelişmiş ülkeler arasındaki farklılıklara göre değişebilmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalarda; gelişmiş ülkelerde tüketicilerin yerli ürünleri ithal ürünlere oranla daha kaliteli olarak algılama eğiliminde oldukları görülmektedir. Buna karşın gelişmekte olan ülkelerde ise, bu durumun tam tersi bir eğilim söz konusudur (Akın vd., 2009: 493-494). Tüketiciler yerli ve yabancı menşeli ürünleri etnosentrizm derecelerine göre farklı şekillerde değerlendirmektedirler. Buna göre etnosentrizm derecesi arttıkça yerli ürünleri yabancı ürünlere kıyasla tercih etme eğilimi de artmaktadır (Yapraklı ve Keser, 2013:394).

Yazın Taraması ve Araştırmanın Hipotezleri

Kuşakların tüketim alışkanlıkları üzerine yapılan araştırmalarda; X kuşağının ürün satın almada fonksiyonel özelliklerden ziyade markayla kurduğu duygusal bağların etkili olduğu öne sürülmektedir. X kuşağı markaya göre kimliğini belirleyen ilk kuşak olma özelliğini göstermektedir. Geleneksel değerlere bağlılığını yitirmeyen X kuşağı, akla olduğu kadar duyguya da dayalı hareket eden bir tüketici profili çizmektedir (İzmirlioğlu, 2008:53; Tuna, 2002; Kotler, vd., 2011:42). Tüketim toplumu şe-

killendiren Y kuşağı, gerçek kimliğini, gönüllü olarak tüketici kimliğine dönüştüren ve tüketimle anılan ilk kuşak olarak değerlendirilmektedir. İnternetin katkısıyla alışveriş tutkunu olan, kendi kararlarını kendi veren, tüketimi eğlenceli bir oyun olarak gören Y kuşağı, kendisini de sembolleştirerek bir tüketim nesnesi haline getirmiştir ve bunun sonucunda hem kendisine hem de topluma yabancılaşmıştır (İzmirlioğlu, 2008:53; Berberoğlu, 1999; Yüzbaşıoğlu, 2012). Farkındalık geliştirerek bu durumdan kurtulmak ve insani değerlere yeniden dönmek isteyen Y tipi tüketiciler, kişisel ve kurumsal yapılarda etik ve sorumluluk kavramlarını vurgulamakta, tüketimin bir sınırı olması gerektiği ve pazarlamacıların da bu sınırlar içerisinde hareket etmesi gerektiğini ifade etmektedirler (Altuntuğ, 2012: 209).

Türkiye' deki tüketicilerin etnosentrik eğilimleri üzerine yapılan araştırmalarda, Türk tüketicilerin orta düzeyde etnosentrizm derecesine sahip olduklarını görülmektedir (Akin vd., 2009:489; Aysuna, 2006:154; Uz Kurt ve Özmen 2004: 262; Gülmez ve Yılmaz 2009:14). Tüketici etnosentrizminin demografik özelliklere göre değerlendirildiği araştırmalarda genel olarak; sosyal sınıf, eğitim, gelir, satın alma sıklığı gibi değişkenlerin tüketici etnosentrizmiyle ters orantılı bir değişim gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Tüketicilerin yaş ortalamaları arttıkça etnosentrizm duygusu artmakta, kadın tüketicilerin erkek tüketicilere oranla daha etnosentrik olduğu tespit edilmiştir (Shimp ve Sharma (1987:281; MinHan, 1990: 24; Mohamad, 2000:69; Küçükemiroğlu, 1999: 470; Uz Kurt ve Özmen, 2004: 262; Schooler, 1971: 72; Good ve Huddleston, 1995:35; Arı ve Madran, 2011:18).

Poyraz (2017:184) Azerbaycan ve Türkiye'deki tüketicilerin satın alma kararlarında etnosentrizmin etkisini belirlemeye yönelik yaptığı araştırmada; cinsiyet, medeni durum, aylık ortalama hane geliri ve meslek değişkenlerinde Türkiye tüketicilerinin Azerbaycan tüketicilerine göre daha yüksek etnosentrik eğilimde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kavak ve Gümüşlüoğlu (2007:84) tarafından yapılan araştırmada ise, etnosentrizmin tüketici satın alma niyeti üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türk tüketicilerin fastfood yemek tercihleri incelendiğinde; yüksek etnosentrik tüketicilerin döner tercihi yaptıkları, düşük etnosentrik eğilime sahip tüketicilerin ise McDonald's hamburgerlerini tercih ettikleri görülmüştür. Eroğlu ve Sarı (2011:51) tarafından yapılan araştırmada ise, yüksek etnosentrik eğilime sahip olan tüketicilerin marka bağımlılıklarının düşük olduğu, bu tarz tüketicilerin yerli ekonomiyi ve iş gücünü korumak için yabancı markalı ürünleri satın almayı tercih etmedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Watson ve Wright (1999:1149) tarafından yapılan araştırmada ise, yüksek düzeyde etnosentrik eğilime sahip olan tüketicilerin kültürel olarak benzer özellikler gösteren ülkelerin ürünlerine karşı olumlu tutum sergiledikleri sonucu ortaya çıkmıştır. Klein ve Etnenoe (1999:5) yabancı ürünlere duyulan düşmanlık ile tüketici etnosentrizmi arasındaki ilişkiyle ilgili olarak yapılan araştırmada, bir başka ülkeye karşı duyulan askeri, politik ve ekonomik uyumsuzlıklardan kaynaklanan nefretin, tüketicilerin satın alma davranışında güçlü bir etkiye sahip olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Yazında yer alan kuşakların tüketim alışkanlıkları ve tüketici etnosentrizmi araştırmaları incelenerek, bu çalışmanın amacına uygun olarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

Hipotez 1: Tüketicilerin etnosentrizm eğilimi ve alt boyutları, X ve Y kuşağında yer alan tüketicilere göre farklılık göstermektedir.

Hipotez 2: Tüketicilerin etnosentrizm eğilimi ve alt boyutları, cinsiyete göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Hipotez 3: Tüketicilerin etnosentrizm eğilimi ve alt boyutları, medeni duruma göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Hipotez 4: Tüketicilerin etnosentrizm eğilimi ve alt boyutları, eğitim düzeyine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Hipotez 5: Tüketicilerin etnosentrizm eğilimi ve alt boyutları, meslek gruplarına göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Hipotez 6: Tüketicilerin etnosentrizm eğilimi ve alt boyutları, gelir düzeylerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

II. METODOLOJİ

Bu bölümde, araştırmanın amacı ve kapsamı, araştırmanın örneklemini ve kullanılan veri toplama aracı hakkında bilgiler yer almaktadır. Araştırma sonucu elde edilen verilerin değerlendirilmesi ve araştırmanın amacına uygun olarak oluşturulan hipotezlerin sınanması da bu bölümde yer almaktadır.

2.1 Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı, X ve Y kuşağında yer alan tüketicilerin etnosentrik eğilimlerini karşılaştırmalı olarak ele almaktır. Ayrıca cinsiyet, eğitim, medeni durum, meslek ve gelir düzeyi gibi demografik özelliklere göre tüketicilerin etnosentrizm eğilimlerini araştırmaktır. Çalışmanın amaçları gerçekleştirmek için alan araştırması yapılmıştır. Alan araştırmasında, nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Tüketicilerin etnosentrik eğilimini belirlemek amacıyla Shimp ve Sharma (1987) tarafından hazırlanan CETSCALE (Consumer Ethnocentrism Tendencies Scale) "Tüketici Etnosentrizm Eğilimleri Ölçeği"nden yararlanılmıştır. Araştırmanın amacı çerçevesinde geliştirilen hipotezleri test etmek için Bağımsız T Testi ve Anova analizi kullanılmak istenmiş ve Kolmogorov-Smirnov testi ile verilerin normal dağılım gösterip göstermediği test edilmiştir. Analiz sonucunda, demografik özellikleri tespit etmeye yönelik elde edilen verilerin normal dağılım göstermediği belirlenmiştir. Normal dağılım göstermeyen veriler için, Bağımsız T Testi ve Anova analizlerinin nonparametrik uygulaması olan Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır.

2.2 Araştırmanın Örneklemini ve Veri Toplama Aracı

Araştırmanın evrenini Muğla il merkezinde, X ve Y kuşağında yer alan tüketiciler oluşturmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu 2017 yılı verilerine göre Muğla merkez nüfusu 109.979 kişidir (Tüik, 2017). Bu nüfusun yaklaşık 250.000' i X kuşağına, 200.000'i Y kuşağında yer alan kişilerdir (www.nufusu.com). Muğla il nüfusunda yer alan X ve Y kuşağına mensup kişilerin tamamına anket uygulamasının yapılması mümkün değildir. Örneklemin ana kütleyi temsil etme oranını belirlemek amacıyla yapılan hesaplama sonucunda 383 anketin evreni temsil etme yeteneği olduğu belirlenmiştir (www.surveysystem.com). Anket uygulaması esnasında 400 anket formu dağıtılmış ancak 354 anketin analiz edilmeye elverişli olduğu tespit edilmiştir.

Anket formunun ilk bölümünde "Tüketici Etnosentrizm Eğilimi"ni ölçmeye yönelik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde ise yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum, meslek, gelir durumu vb. sorulardan oluşan demografik bilgiler yer almaktadır. Anket formunda yer alan ölçeğe ilişkin bilgiler şu şekildedir:

Tüketici Etnosentrizm Eğilimleri Ölçeği (CETSCALE): Tüketicilerin etnosentrizm eğilimlerini belirlemek amacıyla Shimp ve Sharma (1987) tarafından hazırlanan CET-

SCALE (Consumer EthnocentrismTendenciesScale) ölçeğinden yararlanılmıştır. Ölçek 17 ifadeden oluşmaktadır. Anket formunda yer alan ifadeler, 5’li likert tipi derecelendirme ölçeğine göre hazırlanmıştır ve 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum’ u ifade etmektedir. Aysuna (2016) tarafından Türkçe’ ye çevrilip, güvenilirliği ve geçerliliği test edilen ölçek üç boyuttan oluşmaktadır. “Yerli ürün tercihi” boyutu 7 ifadeden, “milliyetçilik” boyutu 7 ifadeden ve “ithalat kısıtlamaları” boyutu ise 3 ifadeden oluşmaktadır. Bu çalışmada yapılan analizler Aysuna (2016: 157) tarafından belirlenen boyutlar üzerinden değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

2.3 Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Anket uygulaması sonucunda elde edilen veriler IBM SPSS 21.0 istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın amacına yönelik oluşturulan hipotezler %95 güven aralığında test edilmiştir.

2.3.1 Demografik Veriler

Araştırmaya katılan tüketicilerin kuşak,cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, görev ve gelir durumuna yönelik demografik bilgileri aşağıda Tablo 1’ de gösterilmektedir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılanların Tüketicilerin Demografik Bilgileri

Kuşak	Kişi	Yüzde (%)	Meslek Grubu	Kişi	Yüzde (%)
X Kuşağı	128	36,2	Memur	262	72,4
Y Kuşağı	226	63,8	Esnaf/Tüccar	28	7,7
Medeni Durum	Kişi	Yüzde (%)	Serbest Meslek	18	5,1
Evli	232	65,5	İşçi	22	6,2
Bekâr	122	34,5	Öğrenci	24	6,8
Cinsiyet	Kişi	Yüzde (%)	Gelir Durumu	Kişi	Yüzde (%)
Kadın	154	43,5	1000 TL ve altı	16	4,4
Erkek	200	56,5	1001-1999 TL	8	2,2
Eğitim Düzeyi	Kişi	Yüzde (%)	2000-2999 TL	34	9,4
Lise	60	16,9	3000-3999 TL	100	27,6
Önlisans	52	14,7	4000-4999 TL	112	30,9
Lisans	212	59,9	5000 TL üzeri	92	25,4
Lisansüstü	30	8,5			
TOPLAM	354	100,0	TOPLAM	354	100,0

Araştırmaya katılan tüketicilerin %36,2’si X kuşağında, %63,8’i Y kuşağında yer almaktadır. Katılımcıların cinsiyet dağılımı incelendiğinde %43’5’i kadınlardan, %56,5’i erkeklerden oluşmaktadır. Tüketicilerin meslek grupları incelendiğinde %72,4’lük kısmı memurlardan oluşmaktadır. Medeni durumları incelendiğinde %65,5’i evlidir. Eğitim düzeylerinde ise %59,9’u lisans mezunudur. Tüketicilerin gelir düzeyleri incelendiğinde %30,9’u 4000-4999 TL üzeri aylık gelire sahiptirler.

2.3.2 Güvenilirlik Analizi ve Tanımlayıcı İstatistikler

Tüketici etnosentrizmine yönelik ifadelerin güvenilirlik analizi değeri (Cronbach's Alpha) %95,5 çıkmıştır. Cronbach's Alpha değeri %80'in üzerinde ise yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (Kalaycı, 2008: 405). Araştırmanın güvenilirlik düzeyi oldukça yüksek seviyededir.

Tablo 2:Tüketici Etnosentrizmi ÖlçeğiBetimsel İstatistiği

Tüketici Etnosentrizmi Ölçeği	N	Min.	Max.	Ort.	S.S.
Yerli Ürün Tercihi	354	1	5	3,71	0,95
Milliyetçilik	354	1	5	3,28	1,06
İthalat Kısıtlamaları	354	1	5	3,53	1,04
Tüketici Etnosentrizmi(Genel)	354	1	5	3,50	0,95

Tablo 2'de yer alan tanımlayıcı istatistikî bilgilere göre, araştırmaya katılan tüketicilerin etnosentrizmine yönelik görüşlerinin ortalaması 3,51 çıkmıştır. 5'li likert ölçeğinde orta değer 3 olduğu düşünüldüğünde, katılımcıların tüketici etnosentrizmi eğilimlerinin ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Tüketici etnosentrizmi alt boyutları incelendiğinde "yerli ürün tercihi" alt boyutunun ortalama değeri 3,71'dir ve ortanın epey üzerindedir. "Milliyetçilik" alt boyutunda 3,28, "ithalat kısıtlamaları" alt boyutunda ise 3,53'tür. Tablo 2'yi genel olarak değerlendirdiğimizde, araştırmaya katılan tüketicilerin etnosentrik eğilimlerinin daha çok "yerli ürün tercihi" ile gerçekleştiği görülmektedir.

2.3.3 Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırmanın amacına yönelik geliştirilmiş olan hipotezlerin test edilmesi amacıyla Bağımsız T Testi ve Anova kullanılmak istenmiş ancak, veriler normal dağılım göstermediği için analizlerin nonparametrik uygulaması olan Mann Whitney U ve Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bilgiler ve hipotezlere ilişkin sonuçlar aşağıda tablolar ile belirtilmektedir.

Hipotez 1: Tüketicilerin etnosentrizm eğilimi ve alt boyutları, X ve Y kuşağında yer alan tüketicilere göre farklılık göstermektedir.

Araştırmaya katılan tüketicilerin etnosentrizm eğilimi ve alt boyutlarına yönelik görüşlerinin, X ve Y kuşağı arasında farklılık gösterip göstermediğini analiz etmek amacıyla Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Test sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 3: Hipotez 1'e Yönelik Mann Whitney U Testi Tablosu

Tüketici Etnosentrizmi& X ve Y Kuşağı					
Mann Whitney U Testi		Kişi	Ort.	Mann Whitney U	(P)
Yerli Ürün Tercihi	X Kuşağı	128	4,01	10434	,000
	Y Kuşağı	226	3,54		
	Toplam	354	3,71		
Milliyetçilik	X Kuşağı	128	3,69	9602	,000
	Y Kuşağı	226	3,05		
	Toplam	354	3,28		
İthalat Kısıtlamaları	X Kuşağı	128	3,89	9888	,000
	Y Kuşağı	226	3,33		
	Toplam	354	3,53		
Etnosentrizm (Genel)	X Kuşağı	128	3,86	9640	,000
	Y Kuşağı	226	3,30		
	Toplam	354	3,50		

*p<0.01 ; **p<0.05

Tüketici etnosentrizmi alt boyutlarından yeni ürün tercihi, X ve Y kuşağına göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir. Ortalama değerler incelendiğinde, X kuşağına mensup tüketicilerin daha çok yerli ürün tercihinde buldukları görülmektedir. Tüketici etnosentrizmi alt boyutlarından milliyetçilik boyutu kuşaklara göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir. X kuşağının tüketim alışkanlıklarında milliyetçilik Y kuşağına göre daha yüksektir. İthalat kısıtlamaları boyutu da, istatistiksel olarak X ve Y kuşağı arasında anlamlı derecede farklılık göstermektedir. X kuşağına mensup tüketiciler, Y kuşağındakilere göre ithalat kısıtlamalarını daha çok desteklemektedirler. Tüketici etnosentrizmi genel olarak değerlendirildiğinde, X ve Y kuşağının etnosentrik eğilimlerinin istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. X kuşağında yer alan tüketiciler, Y kuşağında yer alan tüketicilere göre daha çok etnosentrizm eğilimindedirler. Hipotez 1, etnosentrizm ve alt boyutları için Kabul edilmiştir.

Hipotez 2: Tüketicilerin etnosentrizm eğilimi ve alt boyutları, cinsiyete göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Tüketicilerin etnosentrizm ve alt boyutlarına ilişkin görüşlerinin cinsiyete göre anlamlı derecede farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 4: Hipotez 2'ye Yönelik Mann Whitney U Testi Tablosu

Tüketici Etnosentrizmi&Cinsiyet					
Mann Whitney U Testi		Kişi	Ort.	Mann Whitney U	(P)
Yerli Ürün Tercihi	Kadın	154	3,31	8738	,000
	Erkek	200	4,01		
	Toplam	354	3,71		
Milliyetçilik	Kadın	154	2,85	8980	,000
	Erkek	200	3,62		
	Toplam	354	3,28		
İthalat Kısıtlamaları	Kadın	154	3,08	8508	,000
	Erkek	200	3,88		
	Toplam	354	3,53		
Etnosentrizm (Genel)	Kadın	154	3,08	8450	,000
	Erkek	200	3,83		
	Toplam	354	3,50		

*p<0.01 ; **p<0.05

Hipotez 2'ye yönelik yapılan Mann Whitney U testi sonucunda; Tüketici etnosentrizmi alt boyutlarından yeni ürün tercihi, milliyetçilik ve ithalat kısıtlamalarına yönelik görüşlerin cinsiyete göre anlamlı derecede farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Analiz sonucunda erkeklerin kadınlara oranla, tüketici etnosentrizmi ve alt boyutlarına yönelik ifadelerle daha çok katılım gösterdikleri belirlenmiştir. Genel olarak etnosentrizm eğilimleri değerlendirildiğinde, erkeklerin daha yüksek düzeyde etnosentrik eğilime sahip oldukları görülmektedir. Hipotez 2, etnosentrizm ve alt boyutları için Kabul edilmiştir.

Hipotez 3: Tüketicilerin etnosentrizm eğilimi ve alt boyutları, medeni duruma göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Araştırmaya katılan tüketicilerin etnosentrizm eğilimi ve alt boyutları ile ilgili görüşlerinin medeni duruma göre farklılık gösterip göstermediğini analiz etmek amacıyla Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Test sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 5: Hipotez 3'e Yönelik Mann Whitney U Testi Tablosu

Tüketici Etnosentrizmi&Medeni Durum					
Mann Whitney U Testi		Kişi	Ort.	Mann Whitney U	(P)
Yerli Ürün Tercihi	Evli	232	3,68	13208	,300
	Bekâr	122	3,75		
	Toplam	354	3,71		
Milliyetçilik	Evli	232	3,27	13530	,496
	Bekâr	122	3,32		
	Toplam	354	3,28		
İthalat Kısıtlamaları	Evli	232	3,51	13488	,464
	Bekâr	122	3,57		
	Toplam	354	3,53		
Etnosentrizm (Genel)	Evli	232	3,48	13266	,332
	Bekâr	122	3,54		
	Toplam	354	3,50		

*p<0.01 ; **p<0.05

Tüketicilerin etnosentrizm ve alt boyutları ile ilgili görüşlerinin medeni duruma göre istatistiksel olarak farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Evli ve bekar tüketicilerin etnosentrik eğilimleri birbirine yakın düzeydedir. Hipotez 3, etnosentrizm ve alt boyutları için Red edilmiştir.

Hipotez 4: Tüketicilerin etnosentrizm eğilimi ve alt boyutları, eğitim düzeyine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Tüketicilerin etnosentrizm ve alt boyutlarına yönelik görüşlerinin eğitim düzeylerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla Kruskal Wallis Testi gerçekleştirilmiştir. Test sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 6: Hipotez 4'e Yönelik Kruskal Wallis Testi Tablosu

Tüketici Etnosentrizmi&Eğitim Düzeyi					
Kruskal-Wallis Test		Kişi	Ort.	Ki Kare	(P)
Yerli Ürün Tercihi	Lise	60	4,12	15,956	,001
	Önlisans	52	3,50		
	Lisans	212	3,69		
	Lisansüstü	30	3,39		
	Toplam	354	3,71		
Milliyetçilik	Lise	60	3,69	11,367	,010
	Önlisans	52	3,04		
	Lisans	212	3,26		
	Lisansüstü	30	3,07		
	Toplam	354	3,28		
İthalat Kısıtlamaları	Lise	60	4,01	18,431	,000
	Önlisans	52	3,24		
	Lisans	212	3,53		
	Lisansüstü	30	3,07		
	Toplam	354	3,53		
Etnosentrizm (Genel)	Lise	60	3,92	16,304	,001
	Önlisans	52	3,27		
	Lisans	212	3,48		
	Lisansüstü	30	3,20		
	Toplam	354	3,50		

*p<0.01 ; **p<0.05

Tüketicilerin eğitim durumlarına göre etnosentrik eğilimlerinin incelendiği hipotez 4 sonucunda; lise mezunlarının yerli ürün tercihlerinin diğer eğitim düzeylerine göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Tüketici etnosentrizmi alt boyutlarından milliyetçilik ve ithalat kısıtlamalarına yönelik görüşlerde de lise mezunlarının diğerlerine göre daha fazla etnosentrik eğilimde oldukları görülmektedir. Genel olarak etnosentrizm düzeyi değerlendirildiğinde, lise mezunu tüketicilerinin diğer mezunlara göre etnosentrizm eğilimleri istatistiksel olarak farklıdır ve daha yüksektir. Hipotez 4, etnosentrizm ve alt boyutları için Kabul edilmiştir.

Hipotez 5: Tüketicilerin etnosentrizm eğilimi ve alt boyutları, meslek gruplarına göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Hipotez 5'te tüketicilerin etnosentrizm ve alt boyutlarına yönelik görüşlerinin meslek gruplarına göre farklılaşp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla Kruskal Wallis Testi gerçekleştirilmiştir. Test sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 7: Hipotez 5'e Yönelik Kruskal Wallis Testi Tablosu

Tüketici Etnosentrizmi&Meslek Grubu					
Kruskal-Wallis Test		Kişi	Ort.	Ki Kare	(P)
Yerli Ürün Tercihi	Memur	262	3,65	24,907	,000
	Esnaf/Tüccar	28	4,05		
	Serbest Meslek	18	4,17		
	İşçi	22	4,31		
	Öğrenci	24	3,00		
	Toplam	354	3,71		
Milliyetçilik	Memur	262	3,17	40,621	,000
	Esnaf/Tüccar	28	3,90		
	Serbest Meslek	18	4,00		
	İşçi	22	4,04		
	Öğrenci	24	2,55		
	Toplam	354	3,28		
İthalat Kısıtlamaları	Memur	262	3,43	40,336	,000
	Esnaf/Tüccar	28	4,19		
	Serbest Meslek	18	4,11		
	İşçi	22	4,06		
	Öğrenci	24	2,94		
	Toplam	354	3,53		
Etnosentrizm (Genel)	Memur	262	3,42	36,172	,000
	Esnaf/Tüccar	28	4,01		
	Serbest Meslek	18	4,09		
	İşçi	22	4,16		
	Öğrenci	24	2,80		
	Toplam	354	3,50		

*p<0.01 ; **p<0.05

Kruskal Wallis testi sonuçlarına göre tüketici etnosentrizmi alt boyutlarından yerli üretim tercihi, milliyetçilik ve ithalat kısıtlamalarına yönelik görüşlere katılım düzeyi, esnaf/tüccar, serbest meslek mensubu ve işçilerde diğer meslek gruplarına göre daha yüksektir. Tüketici etnosentrizmi genel olarak değerlendirildiğinde, esnaf/tüccar, serbest meslek mensubu ve işçilerde, diğer meslek mensuplarına göre istatistiksel olarak farklı sonuçlar göstermektedir ve etnosentrik eğilim daha yüksektir. Hipotez 5, etnosentrizm ve alt boyutları için Kabul edilmiştir.

Hipotez 6: Tüketicilerin etnosentrizm eğilimi ve alt boyutları, gelir düzeylerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Tüketicilerin gelir düzeylerine göre, etnosentrizm ve alt boyutlarına yönelik katılım düzeylerinin karşılaştırılması için Kruskal Wallis Testi gerçekleştirilmiştir. Test sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 8: Hipotez 6'ya Yönelik Kruskal Wallis Testi Tablosu

Tüketici Etnosentrizmi&Gelir Düzeyi					
	Kruskal-Wallis Test	Kişi	Ort.	Ki Kare	(P)
Yerli Ürün Tercihi	1000 TL ve altı	16	3,82	73,105	,000
	1001-1999 TL	8	1,36		
	2000-2999 TL	26	4,07		
	3000-3999 TL	100	3,22		
	4000-4999 TL	112	3,88		
	5000 TL üzeri	92	4,12		
	Toplam	354	3,71		
Milliyetçilik	1000 TL ve altı	16	3,14	76,667	,000
	1001-1999 TL	8	1,36		
	2000-2999 TL	26	3,77		
	3000-3999 TL	100	2,72		
	4000-4999 TL	112	3,47		
	5000 TL üzeri	92	3,73		
	Toplam	354	3,28		
İthalat Kısıtlamaları	1000 TL ve altı	16	3,50	80,011	,000
	1001-1999 TL	8	1,83		
	2000-2999 TL	26	4,05		
	3000-3999 TL	100	3,01		
	4000-4999 TL	112	3,58		
	5000 TL üzeri	92	4,04		
	Toplam	354	3,53		

Etnosentrizm (Genel)	1000 TL ve altı	16	3,49	86,985	,000
	1001-1999 TL	8	1,44		
	2000-2999 TL	26	3,94		
	3000-3999 TL	100	2,98		
	4000-4999 TL	112	3,66		
	5000 TL üzeri	92	3,95		
	Toplam	354	3,50		

*p<0.01 ; **p<0.05

Tablo 8’de yer alan Kruskal Wallis testi sonuçlarına göre, etnosentrizm alt boyutlarından yerli ürün tercihi, milliyetçilik ve ithalat kısıtlamalarına yönelik görüşlerde anlamlı farklılıklar ortaya çıkmıştır. 1001-1999 TL arası ve 3000-3999 TL arasında geliri olan tüketicilerin, yerli ürün tercihi, milliyetçilik ve ithalat kısıtlamalarına yönelik ifadeler katılm düzeyi, diğer gelir gruplarına göre daha düşüktür. Tüketici etnosentrizmi genel olarak değerlendirildiğinde, etnosentrik eğilimi en düşük olan gelir grubu 1001-1999 TL arasında geliri olanlardır. 2000-2999 TL arası ve 4000 TL üzeri geliri olan tüketicilerin etnosentrizm eğilimleri, ortalama değer üzerinde. Hipotez 6, etnosentrizm ve alt boyutları için Kabul edilmiştir.

III. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Küreselleşme ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte tüketicilerin satın alma davranışlarında da değişiklikler olmaktadır. Bazı tüketiciler kendi ülkesinde üretilen ürünlerin tüketilmesini daha ahlaki bulup tercih ederken, bazı tüketiciler için bu durum satın alma davranışlarını etkilememektedir. Bu çalışmada, tüketicilerin etnosentrik eğilimlerinin kuşaklara ve diğer demografik özelliklere göre anlamlı derecede farklılık gösterip göstermediği araştırılmaktadır. Araştırma sonucunda, istatistiksel olarak anlamlı bulgular elde edilmiştir. Araştırmaya katılan tüketicilerin etnosentrizm düzeylerinin orta değer üzerinde olduğu görülmektedir. Tüketicilerin yerli ürün kullanma eğiliminde oldukları görülmektedir. Aysuna (2006:168), tarafından İstanbul ilinde yer alan tüketicilere yönelik benzer bir çalışmada, tüketicilerin etnosentrizm düzeylerinin ortalaman üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Fettahlıoğlu ve Sünbül (2015: 39) tarafından Kahramanmaraş’taki tüketicilere yönelik yapılan benzer bir çalışmada da, tüketicilerin etnosentrizm eğilimlerinin ortanın üzerinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Alparslan (2015:72) tarafından yapılan tüketici etnosentrizmine yönelik çalışmada İstanbul’da yer alan tüketicilerin etnosentrizm düzeylerinin orta seviyede olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın ana amacı, tüketicilerin etnosentrik eğilimlerinin X ve Y kuşağında yer almalarına göre anlamlı derecede farklılık gösterip göstermediğidir. Araştırma sonucunda, X kuşağında yer alan tüketicilerin Y kuşağında yer alan tüketicilere göre, daha yüksek düzeyde etnosentrizm eğilimine sahip oldukları görülmektedir. Alparslan (2015: 72) tarafından yapılan araştırma sonucunda da benzer bir şekilde, X kuşağında yer alan tüketicilerin Y kuşağındakilere göre daha yüksek düzeyde etnosentrik eğilime sahip oldukları tespit edilmiştir. Fettahlıoğlu ve Sünbül (2015:39) yaptıkları çalışmada, X kuşağının Y ve Z kuşağına göre daha fazla etnosentrik eğilim gösterdikleri bulgusuna ulaşmışlardır. Tüketici etnosentrizmi alt boyutlarından yerli ürün ter-

cihi, milliyetçilik ve ithalat kısıtlamalarına yönelik görüşler açısından da, X kuşağında yer alan tüketicilerin Y kuşağında yer alanlara göre ortalama değerleri daha yüksek çıkmıştır. Milliyetçiliğin, tüketici etnosentrizmi üzerinde etkili olduğu bir çok araştırmada vurgulanmıştır (Papadopoulos ve Heslop, 1993: 98; Rawwas vd.,1996: 33).

Tüketicilerin cinsiyetlerine göre etnosentrizm eğilimleri arasındaki farkın araştırıldığı analiz sonuçlarına göre, erkeklerin kadınlara oranla daha yüksek etnosentrik satın alma eğiliminde oldukları görülmüştür. Aysuna (2006:172) tarafından yapılan araştırmada, kadın ve erkek tüketicilerin etnosentrizm eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Alparslan (2015:77) tarafından yapılan araştırmada ise, X kuşağı tüketicilerde cinsiyete göre etnosentrizm eğiliminde farklılık bulunamamıştır fakat Y kuşağı kadın tüketicilerin erkeklere oranla daha yüksek etnosentrizm eğiliminde oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan araştırma sonucunda, tüketicilerin etnosentrizm eğilimlerinin medeni duruma göre anlamlı derecede farklılaşmadığı ortaya çıkmıştır. Alparslan (2015:79) tarafından yapılan araştırmada, X kuşağında yer alan evli kişilerin bekârlara oranla daha yüksek etnosentrizme eğilimine sahip oldukları, Y kuşağında ise etnosentrizm eğiliminin medeni duruma göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan tüketicilerin eğitim düzeylerine göre etnosentrizm eğilimleri değerlendirildiğinde, lise mezunu tüketicilerin diğer gruplara göre daha yüksek etnosentrizm eğiliminde oldukları görülmektedir. Araştırmada elde edilen sonuçlara benzer bir şekilde, Alparslan (2015:80) tarafından yapılan araştırmada lise mezunlarının etnosentrizm eğilimleri diğer gruplara göre daha yüksektir. Eğitim düzeyi ile etnosentrizm eğilimi karşılaştırmasını yapan birçok araştırmada, eğitim düzeyi yükseldikçe etnosentrizm eğiliminde azalma görülmektedir (Aysuna, 2006: 172; Giles, 1971: 187; Shimp, 1984: 286; Sharma vd. 1995: 35; Caruana, 1996: 43; De Ruyter vd. 1998:185).

Tüketicilerin etnosentrizm eğilimleri meslek gruplarına göre karşılaştırıldığında, esnaf/tüccar, serbest meslek mensubu ve işçilerin diğer mesleklere göre daha yüksek düzeyde etnosentrizm eğiliminde oldukları sonucu ortaya çıkmıştır. Alparslan (2015:83) tarafından yapılan araştırmada da benzer bir sonuç elde edilmiş, esnaf ve zanaatkar grubunda yer alan tüketicilerin, diğer meslek gruplarına göre daha yüksek düzeyde etnosentrik eğilimde oldukları tespit edilmiştir.

Tüketicilerin gelir düzeylerine göre etnosentrizm eğilimlerindeki farklılıklar değerlendirildiğinde anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. 1001 ile 1999 TL arasında aylık gelire sahip olan tüketicilerin düşük etnosentrizm eğiliminde oldukları görülürken, 5000 TL üzeri gelire sahip olanların en yüksek etnosentrik eğilime sahip oldukları belirlenmiştir. Alparslan (2015:82) tarafından yapılan araştırmada benzer sonuçlar elde edilmiş, 1000 TL ve altında geliri olan tüketicilerin etnosentrizm eğilimlerinin düşük olduğu, 5000 TL ve üzeri geliri olan tüketicilerin etnosentrizm eğilimlerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aysuna (2006: 172), tarafından yapılan araştırmada gelir ile etnosentrizm eğilimi arasında ters yönlü bir ilişki bulunmuştur. Gelir düzeyi artan tüketicilerin etnosentrizm eğilimleri azalmaktadır.

Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, tüketicilerin etnosentrizm eğilimlerinin X veya Y kuşağında olmalarına göre anlamlı derecede farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca tüketici etnosentrizminin demografik özelliklerden etkilendiği tespit edilmiştir. Pazarlama alanı ile ilgilenen kişilerin, tüketicilerin etnosentrizm eğilimlerini belirlerken X ve Y kuşağını dikkate almaları gerekmektedir. Ayrıca tüketicilerin demografik özelliklerine göre, etnosentrizme yönelik pazarlama anlayışının belir-

lenmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Akademik olarak pazarlama ve tüketici davranışları ile ilgilenen araştırmacılara tavsiye olarak, diğer kuşakların etnosentrizm eğilimlerinin de araştırmaya dâhil edilmesi ve demografik özellikler dışında tüketicilerin etnosentrizm eğilimlerini etkileyen unsurları tespit etmeye yönelik çalışmaların yapılması tavsiye edilebilir.

KAYNAKÇA

1. Ağırdu, B. (2013). Y Kuşağı İnovasyon Araştırması, İstanbul: Deloitte Eğitim Vakfı.
2. Aka, B. (2017). "Kamu ve Özel Sektörde Çalışan Yöneticilerin Kuşak Farklılıkları ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: İzmir İlinde Bir Araştırma", (Doktora Tezi), İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi.
3. Akın, M., Çiçek, R., Gürbüz, E., & İnal, M. E. (2009). "Tüketici Etnosentrizmi ve Davranış Niyetleri Arasındaki Farklılığın Belirlenmesinde CETSCALE Ölçeği", Ege Akademik Bakış, 9(2), 489-512.
4. Albayrak, A., & Özkul, E. (2013). "Y Kuşağı Turistlerin Destinasyon İmaj Algıları Üzerine Bir Araştırma", Turkish Studies, 8(6), 15-31.
5. Alparslan, V. (2015). "Satın Alma Karar Sürecinde Etnosentrizm ve X & Y Kuşağındaki Tüketiciler Üzerine Cetscale Ölçeği ile Karşılaştırmalı Bir Analiz", (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi.
6. Altuntuğ, N. (2012). "Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili", Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 4(1), 203-212.
7. Arı, E. S., & Madran, C. (2011). "Satın Alma Kararlarında Tüketici Etnosentrizmi ve Menşe Ülke Etkisinin Rolü", Öneri Dergisi, 9(35), 15-33.
8. Arsenault, P. M. (2004). "Validating Generational Differences: A Legitimate Diversity and Leadership Issue", Leadership & Organization Development Journal, 25(2), 124-141.
9. Aysuna, C. (2006). "Tüketici Etnosentrizmi Etkisini Ölçmede CETSCALE Ölçeği ve Türkiye Uygulaması", (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi.
10. Berberoğlu, E. (1999). "Kod Adı Y Kuşağı", Hürriyet, (19 Haziran 1999).
11. Berkup, S. B. (2015). "Sosyal Ağlarda Bireysel Mahremiyet Paylaşımı: X ve Y Kuşakları Arasında Karşılaştırmalı Bir Analiz", (Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi.
12. Caruana, A. (1996). "The Effects of Dogmatism and Social Class Variables on Consumer Ethnocentrism in Malta", Marketing Intelligence and Planning. 14(4), 39-44.
13. Crumpacker, M., & Crumpacker, J. M. (2007). "Succession Planning and Generational Stereotypes: should HR Consider Age-Based Values and Attitudes A Relevant Factor or A Passing Fad?", Public Personnel Management, 36(4), 349-369.
14. Çoban, F. (2006). "Milenyum Kuşağı Neleri Değiştirecek?", Capital Dergisi, 6, 60-64.
15. De Ruyter, K., Van Birgelen, M., & Wetzels, M. (1998). "Consumer Ethnocentrism in

- International Services Marketing”, *International Business Review*, 7(2), 185-202.
16. Dereli, B., & Toruntay, H. (2015). Örgütlerde Kuşakların İş Değerleri, Motivasyon ve Mentorluk Kavramlarına Dayalı Yönetimi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Tartışma Metinleri*, 3(5).
 17. Eroğlu, A. H., & Sarı, S. (2011). “Tüketici Etnosentrizmi ve Marka Bağlılığı Arasındaki İlişki”, *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3(2), 39-55.
 18. Fettahlıoğlu, S. & Sünbül, M.B. (2015), “Tüketici Etnosentrizmi ve Tüketici Husumetinin X,Y,Z Kuşakları Açısından İncelenmesi”, *International Journal of Academic Value Studies*, 1 (1), 26-45.
 19. Gibbons, S. L. (2007). *The Academic Library and The Net Gen Student: Making The Connections*, USA: American Library Association.
 20. Giddens, A., Duneier, M., Appelbaum, R. P., & Carr, D. S. (1996). *Introduction to Sociology*, WW Norton.
 21. Giles, H. (1971). “Ethnocentrism and The Evaluation of Accented Speech”, *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 10(2), 187-188.
 22. Good, L. K., & Huddleston, P. (1995) “Ethnocentrism of Polish and Russian consumers: are feelings and intentions related”, *International Marketing Review*, 12(5), 35-48.
 23. Gülmez, M., & Yılmaz, C. (2009). “Etnosentrik Tüketicilerin Yerli Ürün Satın Alma Eğilimleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, 14. Uluslararası Pazarlama Kongresi, Bozok Üniversitesi, 14-17.
 24. Haerberle, K., Herzberg, J., & Hobbs, T. (2009). “Leading The Multigenerational Work Force. A Proactive Approach will Cultivate Employee Engagement and Productivity”, *Healthcare Executive*, 24(5), 62-64.
 25. Hofstede, G. (1984). *Culture’s Consequences: International Differences in Work-Related Values*, United Kingdom: Sage Publications.
 26. Hu, A. W. L., & Bedford, O. (2012). “Development and Validation of The Sports Fan Ethnocentrism Scale”, *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 40(2), 215-225.
 27. İzmirlioğlu, K. (2008). “Konumlandırmada Kuşak Analizi Yardımıyla Tüketici Algılarının Tespiti: Türk Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama”, (Yüksek Lisans Tezi), Muğla: Muğla Üniversitesi.
 28. Kalaycı, Ş., (2008), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, (3.Baskı), Asil Yayın Dağıtım, Ankara
 29. Kavak, B., & Gümüşlüoğlu, L. (2007). “Segmenting Food Markets-The Role of Ethnocentrism and Lifestyle in Understanding Purchasing Intentions”, *International Journal of Market Research*, 49(1), 71-94.
 30. Keleş, H. N. (2011). “Y Kuşağı Çalışanlarının Motivasyon Profillerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 129-139.
 31. Klein, J. G., & Ettensoe, R. (1999). “Consumer Animosity and Consumer

- Ethnocentrism: An Analysis of Unique Antecedents”, *Journal of International Consumer Marketing*, 11(4), 5-24.
32. Kotler, P., & Armstrong, G. (2010). *Principles of Marketing*, Pearson Education.
 33. Kotler, P., Kartajaya, H., Setiawan, I., & Dünder, K. (2010). *Pazarlama 3.0: Ürün, Müşteri, İnsan Ruhunu*, İstanbul: Optimist Yayınları.
 34. Küçükemiroğlu, O. (1999). “Market Segmentation by Using Consumer Lifestyle Dimensions and Ethnocentrism: An Empirical Study”, *European Journal of Marketing*, 33(5/6), 470-487.
 35. Kyles, D. (2005). “Managing Your Multigenerational Workforce”, *Strategic Finance*, 87(6), 52-55.
 36. Liu, F., Murphy, J., Li, J., & Liu, X. (2006). “English and Chinese? The Role of Consumer Ethnocentrism and Country of Origin in Chinese Attitudes Towards Store Signs”, *Australasian Marketing Journal*, 14(2), 5-16.
 37. Lu Wang, C., & Xiong Chen, Z. (2004). “Consumer Ethnocentrism and Willingness to Buy Domestic Products in A Developing Country Setting: Testing Moderating Effects”, *Journal of Consumer Marketing*, 21(6), 391-400.
 38. Mengi, Z. (2009). “İş Başarısında Kuşak Farkı”, <http://www.kigem.com/is-basarisinda-kusak-farki.html>, Erişim Tarihi: 17.11.2018.
 39. Min Han, C. (1990). “Testing The Role of Country Image in Consumer Choice Behaviour”, *European Journal of Marketing*, 24(6), 24-40.
 40. Mohamad, O., Ahmed, Z. U., Honeycutt Jr, E. D., & Tyebkhan, T. H. (2000). “Does” Matter to Consumers? A Malaysian Study of Country of Origin Effect”, *Multinational Business Review*, 8(2), 69-73.
 41. Muğla İl Nüfusu, Muğla Nüfusunun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı, <https://www.nufusu.com/il/mugla-nufusu#yas-grubları>, Erişim Tarihi: 19.11.2018.
 42. Mücevher, M. H. (2015). “X ve Y Kuşağının Birbirlerine Karşı Özellik ve Etkileşim Algıları: SDÜ Örneği”. (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
 43. Özkalp, E., Arıcı, H., Bayraktar, R., Aydın, O., Erkal, B., & Uzunöz, A. (2004). *Davranış Bilimlerine Giriş (3. Baskı)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
 44. Papadopoulos, N., & Heslop, L. A. (2014). *Product-Country Images: Impact and Role in International Marketing*, Binghampton: Haworth Pres.
 45. Poyraz, Ö. O. (2017). “Etnosentrik Eğilimlerin Tüketici Davranışları Üzerine Etkisi: Azerbaycan ve Türkiye Karşılaştırması”, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 163-187.
 46. Rawwas, M. Y., Rajendran, K. N., & Wuehrer, G. A. (1996). “The Influence of Worldmindedness and Nationalism on Consumer Evaluation of Domestic and Foreign Products”, *International Marketing Review*, 13(2), 20-38.
 47. Schooler, R. (1971). “Bias Phenomena Attendant to The Marketing of Foreign

- Goods in The US”, *Journal of International Business Studies*, 2(1), 71-80.
48. Sharma, S., Shimp, T. A., & Shin, J. (1994). “Consumer Ethnocentrism: A Test of Antecedents and Moderators”, *Journal of The Academy of Marketing Science*, 23(1), 26-37.
 49. Shimp, T. A., & Sharma, S. (1987). “Consumer Ethnocentrism: Construction and Validation of The CETSCALE”, *Journal of Marketing Research*, 24 (3), 280-289.
 50. Shimp, T.A. (1984). “Consumer Ethnocentrism: The Concept and Preliminary Empirical Test”, *Advances in Consumer Research*, 11, 285-290.
 51. Sladek, S. L. (2007). *WhatYourAssociationNeedstoKnowAbout X, Y and Z: The New Recruit, USA: Expert Publishing.*
 52. Sökmen, A.,& Tarakçıoğlu, S. (2010). “İşgörenEtnosentrizmine Yönelik Bir Uygulama”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 25-44.
 53. Sumner, W. G. (1906), *Folkways: A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores and Morals*, Boston: Ginn Press.
 54. TheSurveySystem, “Sample Size Calculator”, <https://www.surveysystem.com/sscalc.htm>, Erişim Tarihi: 19.11.2018.
 55. Tolbize, A. (2008). “Generational Differences in The Workplace”, *Research and Training Center on Community Living*, 5(2), 1-21.
 56. Tuna, B. (2002). “Sadakatsiz Z Kuşağı Geliyor”, *Hürriyet Pazar*, (06 Ekim 2002).
 57. Tüik, (2017), *Türkiye İstatistik Kurumu, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt İstatistikleri*, http://tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=2305, Erişim Tarihi: 19.11.2018
 58. Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr/> , (Erişim tarihi:15.11.2018).
 59. Uzkurt, C.,& Özmen, M. (2004). “Tüketici Etnosentrizmi ve Ülke Orijini Etkisinin Tüketicilerin Yerli ve Yabancı Ürünlere Yönelik Tutumlarına Etkileri”, 9. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiriler Kitabı, 262-274.
 60. Watson, J. J., & Wright, K. (2000). “Consumer Ethnocentrism and Attitudes Toward Domestic and Foreign Products”, *European Journal of Marketing*, 34(9/10), 1149-1166.
 61. Williams, K. C., & Page, R. A. (2011). “Marketing to The Generations”. *Journal of Behavioral Studies in Business*, 3(1), 37-53.
 62. Yapraklı, T. Ş.,& Keser, E. (2013). “Tüketici Etnosentrizmi: Beyaz Eşya ve İçecek Sektörlerinde Karşılaştırmalı Bir Saha Araştırması”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(25), 385-420.
 63. Yelkikalan, N.,& Altın, E. (2010). “Farklı Kuşakların Yönetimi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8(2), 13-17.
 64. Yener, D. (2014). “Tüketici Etnosentrizmini Etkileyen Bir Faktör Olarak Dindarlık”. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 6(12), 65-84.
 65. Yüzbaşıoğlu, Sevda (2012). “Kuşaklar X, Y, Z Diye Ayrıştı Pazarlamacıların Kafası Karıştı” <https://www.dunya.com/ozel-dosya/isim-iletisim/kusaklar-x-y-z-diye-ayristi-pazarlamacilarin-kafasi-karisti-haberi-171279>, Erişim Tarihi: 18.11.2018.

66. Zeeshan, A., &Iram, A. (2012). "Generational Diversity: Strategies to Bridge the Diversity Gap", International Journal of Engineering and Management Science, 3(3), 315-318.

**HAVA DURUMU KAYNAKLI
DÜRTÜSELSATIN ALMADA HAVA
DURUMU DUYARLILIĞININ
ROLÜ:KIRIKKALE İLİNDE BİR
ARAŞTIRMA**

Ertuğrul Karakaya¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Fatma Şenses Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

1. GİRİŞ

Çevrenin tüketici davranış ve tutumlarına etkileri, pazarlama araştırmacılarının ilgisini çeken bir konudur. Özellikle çevreye duyarlı olan müşteriler, sürdürülebilir tüketim veya daha az enerji tüketimi gerçekleştirmektedir.¹ Ancak çevrenin bir bileşeni olarak hava durumunun ve bireyin hava durumuna olan duyarlılığının etkileri görece az ilgi çekmiştir. Hava durumu duyarlılığını konusu psikoloji ve finans alanlarında incelenirse de, pazarlama literatüründe yeterince araştırılmamıştır.² Hava durumu insan davranışlarını çeşitli şekillerde etkilemektedir. Fırtına çıktığında, dolu, kar ve yağmur yağdığına insanlar kendilerini korumaya çalışmaktadır. Ayrıca soğuk havalarda sıcak tutan giysiler, sıcak havalarda serinlemeyi sağlayan ürünler tercih edilmektedir. Bunların yanında, son zamanlarda hava durumunun belirli tüketim tutum ve davranışları sergilemeyi etkileyeceği tartışılmaktadır.

2. HAVA DURUMU, SICAKLIK VE ETKİLERİ

Hava durumu, insanların psikolojisini ve ruh halini etkilemektedir. Bu noktada havanın etkileri mevsimsel olarak incelenen bir konu olup, günlük hava değişimlerinin insan ruh hali ve bilişsel yapısına etkileri araştırılmaktadır. Keller vd. (2005) insanların ilkbaharda çekici havada kalmasının (yüksek sıcaklık veya atmosfer basıncı), kış ayı boyunca mahrum kaldıklarından dolayı daha iyi ruh hali, hafıza ve bilişsel yapıya neden olduğunu göstermektedir. Ancak yaz ayında sıcak hava, daha düşük ruh hali ile ilişkilidir.³ Kısaca araştırmalar güneşli ve sıcak havaların iyi-yüksek ruh hali ile ilişkili olduğunu göstermektedir.^{4,5} Hava durumunun bilişsel etkilerini inceleyen çalışmalar ise insanların, güneşli ve sıcak havalarda, bulutlu veya yağışlı havalara göre daha sezgisel ve daha az sistematik bilişsel yaklaşım içinde olduğunu göstermektedir.⁶

Pazarlama alanında çevrenin bileşeni olarak sıcaklık konusu, daha çok ortam sıcaklığı bakımından incelenmiştir. Buna göre araştırmalar, serinliğin bilişsel ve analiz gibi işleme süreçleri olumlu etkilediği, sıcaklığın ise duygu ve arzuları olumlu etkilediği sonucuna varmaktadır.⁷ Örneğin Tong vd. (2012) sıcaklığın artmasının bilişsel değerlendirme kapasitesini olumsuz, sezgisel çözüm üretmeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşmıştır.⁸ Bunun yanında Cheema ve Patrick (2012) sıcak ortamdaki insanların

- 1 Gatersleben, B., Steg, L., & Vlek, C. (2002). Measurement and determinants of environmentally significant consumer behavior. *Environment and Behavior*, 34(3), 335-362.
- 2 Parker, P.M., Tavassoli, N.T., 2000. Homeostasis and consumer behavior across cultures. *International Journal of Research in Marketing*, 17, 33-53.
- 3 Keller, M. C., Fredrickson, B. L., Ybarra, O., Côté, S., Johnson, K., Mikels, J., Conway, A., & Wager, T. (2005). A warm heart and a clear head: The contingent effects of weather on mood and cognition. *Psychological Science*, 16(9), 724-731.
- 4 Parrott, W.G., & Sabini, J. (1990). Mood and memory under natural conditions: Evidence for mood incongruent recall. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 321-336.
- 5 Howarth, E., & Hoffman, M.S. (1984). A multidimensional approach to the relationship between mood and weather. *British Journal of Psychology*, 75, 15-23.
- 6 Sinclair, R.C., Mark, M.M., & Clore, G.L. (1994). Mood-related persuasion depends on (mis)attributions. *Social Cognition*, 12, 309-326.
- 7 Metcalfe, J., & Mischel, W. (1999). A hot/cool system analysis of delay of gratification: Dynamics of willpower. *Psychological Review*, 106, 3-19.
- 8 Tong, Tsinghua, Yuhuang Zheng, Ping Zhao, Rui (Juliet) Zhu, (2012). Warmer or Cooler: Exploring the Influence of Ambient Temperature on Cognitive Task Performance. *Luqiong, Advances in Consumer Research*, 40, 42-43.

kumar oynama (özellikle zor kumar) ve yenilikçi bir ürünü satın alma olasılığının daha az olduğunu göstermektedir.⁹Huang vd. (2012) ise ortam sıcaklığının, diğerlerinin tercih ettiği ürünleri tercih etmeyi etkilediği sonucuna varmaktadır.¹⁰Bu noktada ortam sıcaklığının bireyleri etkilediğini gösteren çalışmalar, genel düzeyde hava durumuna bağlı olarak da kararların etkilenebileceği hakkında fikir vermektedir.

Bunların yanında ortam sıcaklığın diğer insanlarla ilişkileri etkilediği sonucuna varan araştırmalarla da karşılaşmaktadır. Huang vd. (2014) ortam sıcaklığının artmasının, diğer karar alıcılara sosyal yakınlık algılamalarını ve onların fikirlerini göz önünde bulundurmaya artırdığını göstermektedir.¹¹Zwebner vd. (2014) fiziksel sıcaklığın (sıcak bir nesneye dokunmak, oda sıcaklığının daha yüksek olması vb.), duygusal sıcaklığı (aidiyet, çekicilik gibi duygular oluşmakta) meydana çıkardığını, olumlu tepkileri etkilediğini ve ürüne verilen değeri (ödenme eğiliminde olan fiyat) artırdığı sonucuna varmaktadır.¹²Sıcaklığın güvene etkisine dikkat çeken Kang ve diğerleri (2011) sıcak pakete dokunan insanların, güvene dayalı bir oyunda diğerlerine daha fazla güvendiğini göstermektedir.¹³Bu gibi çalışmalar, fiziksel sıcaklığın, kişiler arası ilişkilerde sosyal sıcaklık^{14,15,16,17} ve kişiler arası güven gibi değişkenleri olumlu etkilediğini göstermektedir.¹⁸

3. HAVA DURUMUNUN İŞLETME VE TÜKETİCİLERE ETKİLERİ

Hava durumunun işletme ve tüketicileri etkilemesi kaçınılmazdır. Özellikle hava durumuna bağlı olarak ürünlerin satışları değişkenlik gösterebilmektedir. Örneğin hava sıcaklığındaki azalma, taze meyve satışlarını artırmaktadır.¹⁹İşletmelerin desa-

- 9 Cheema, Amar ve Patrick, Vanessa M. (2012). Influence of Warm (versusCool) Temperatures on Consumer Choice: A Resource DepletionAccount, *Advances in Consumer Research*, 40, 43-44.
- 10 Xun (Irene) Huang, MengZhang, Michael K. Hui, Robert S. Wyer, (2012). PhysicalWarmthandFollowingtheCrowd: theEffect of Ambienttemperature on PreferenceforPopularity, *Advances in Consumer Research*, 40, 46-47.
- 11 Huang, X. I.,Zhang, M., Hui, M. K., &Wyer, R. S. (2014). Warmthandconformity: Theeffects of ambienttemperature on productpreferencesandfinancialdecisions. *Journal of Consumer Psychology*, 24(2), 241-250.
- 12 Zwebner, Y., Lee, L., &Goldenberg, J. (2014). Thetemperaturepremium: Warmtemperaturesincreaseproductvaluation. *Journal of Consumer Psychology*, 24, 251-259.
- 13 Kang, Y., Williams, L. E., Clark, M. S., Gray, J. R., &Bargh, J. A. (2010). Physicaltemperatureeffects on trustbehavior: The role of insula. *Socialcognitiveand affective-neuroscience*, 6(4), 507-515.
- 14 Bargh, J. A.,&Shalev, I. (2012). Thesubstitutability of physicalandsocialwarmth in daily life. *Emotion*, 12, 154-162.
- 15 Ijzerman, H.,& Semin, G. R. (2009). Thethermometer of socialrelations: Mapping-socialproximity on temperature. *PsychologicalScience*, 20, 1214-1220.
- 16 Williams, L. E.,&Bargh, J. A. (2008). Experiencingphysicalwarmthpromotesinterpersonalwarmth. *Science*, 322, 606-607.
- 17 Williams, L. E.,&Bargh, J. A. (2008). Experiencingphysicalwarmthpromotesinterpersonalwarmth. *Science*, 322(5901), 606-607.
- 18 Kang, Y., Williams, L. E., Clark, M. S., Gray, J. R., &Bargh, J. A. (2011). Physicaltemperatureeffects on trustbehavior: The role of insula. *SocialCognitiveandAffective-Neuroscience*, 6, 507-515.
- 19 Agnew, M. D.,&Thorne, J. E. (1995). Theweathersensitivity of the UK foodretailand-distributionindustry. *Meteorological Applications*, 2, 137-147.

tış tahminlerinde hava durumunu göz önünde bulundurması beklenmektedir. Örneğin bir perakende işletmesi, yaz mevsiminin serin geçmesinden dolayı klima veya içecek satış tahminlerini azaltabilir. Koka Kola ise, içecekleri için ortam sıcaklığına göre farklı fiyat belirleyebilen otomatik satış makinesi geliştirmiştir.²⁰Perakendecilik geleneksel olarak hava durumuna duyarlı bir sektör olarak incelenmemiştir. Ancak araştırmalar, hava durumunun mağaza trafiği ve belirli ürünlerin satışlarını etkilediğini göstermektedir. Bu noktada hava durumunun perakende satışlara etkisinde; yılın ayı, ürün kategorisi ve mağaza formatı gibi değişkenler etkili olmaktadır.²¹

Hava durumu tüketicileri de etkilemesine karşın, konuyla ilgili az sayıda araştırma vardır. Hava durumunun tüketiciler üzerindeki etkileri; özellikle yazın güneş gözlüğü, kışın ısıtıcı gibi sezonsal ürünlerin daha fazla tüketilmesi veya dondurma, soğuk içecek gibi ürünlerin soğuk havalarda daha az tüketilmesi düzeyindedir.²²

Mevsimsel hava şartlarının etkilerinin ötesinde, pazarlama alanında günlük hava şartları ile satın alma kararları arasında ilişkileri değerlendiren araştırmalar az sayıdadır. Bu noktada öncelikle kötü havanın alışverişi daha az çekici hale getirmesine bağlı olarak alışverişlerin azaldığı ileri sürülmektedir.²³ Günlük hava durumu ve alışveriş kalıpları arasındaki ilişkiyi inceleyen Parsons (2001), yağmur ve hava sıcaklığının satın alma kararları hakkında ipucu verdiğini ifade etmekte ve özellikle yağmur yağışının artmasının alışveriş yapan sayısını azalttığını belirtmektedir. Diğer taraftan sıcak, nemli veya soğuk havalarda müşteriler, hava sistemlerinin ferahlatıcı ve ısıtıcı özelliklerinden yararlanmak için alışveriş merkezlerinde daha fazla bulunabilmektedir. Bununla birlikte ilgili çalışmada, hava ile ruh hali ve davranış arasındaki olası ilişkiler bakımından konunun incelenebileceği tartışılmaktadır.²⁴

Bunların yanında hava durumunun tüketicinin ruh haline bağlı olarak tüketimini etkilemesinin mümkün olduğu tartışılmaktadır. Bu bağlamda tüketiciler, havadaki değişikliklere karşı satın alma davranışlarını uyumlaştırarak psikolojik dengesini korumaya çalışmaktadır.²⁵ Bu durum, hava durumu ile davranış arasındaki ilişkide, hava durumunun neden olduğu ruh halinin aracılık ettiğini göstermektedir.²⁶ Murray ve diğerleri (2010)'a göre tüketicinin gün ışığına maruz kalma düzeyi arttıkça, olumsuz ruh hali azalmakta, ödeme istekliliği artmakta ve tüketici harcaması artma eğiliminde olmaktadır. Diğer taraftan artan nem olumlu duyguları azaltmaktadır.²⁷

20 King, C., Narayandas, D., 2000. Coca-cola's new vending machine (A): pricing to capture value, or not? Harvard Business School Case, 9-500-068.

21 Štulec, I. (2013). Theories on the impact of weather on consumer spending and retail sales. *Market-Tržište*, 25(2), 199-211.

22 Roslow, S., Li, T., Nicholls, J.A.F., 2000. Impact of situational variables and demographic attributes in two seasons on purchase behavior. *European Journal of Marketing* 34 (9/10), 1167-1180.

23 Roslow, S., Li, T., Nicholls, J.A.F., 2000. Impact of situational variables and demographic attributes in two seasons on purchase behavior. *European Journal of Marketing* 34 (9/10), 1167-1180.

24 Parsons, A.G. (2001), The Association Between Daily Weather and Daily Shopping Patterns, *Australasian Marketing Journal*, 9(2), 78-84. (78)

25 Parker, P.M., Tavassoli, N.T., 2000. Homeostasis and consumer behavior across cultures. *International Journal of Research in Marketing*, 17, 33-53.

26 Howarth, E. and Hoffman, M. S., 1984. A Multidimensional Approach to the Relationship Between Mood and Weather. *British Journal of Psychology* 75, 15-23.

27 Murray, K. B., DiMuro, F., Finn, A., & Leszczyc, P. P. (2010). The effect of weather on consumer spending. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 17(6), 512-520.

Moon vd. (2018) hava durumuna duyarlılık bakımından bireylerin farklı olduğu üzerinde yoğunlaşmakta ve bu farklılığın hava durumu ile ilgili satın almaları (sel si-gortası, soğukta sıcak kahve alma vb.) etkilediğini göstermektedir. Bu durumda hava durumuna duyarlı olanlar, olumlu havada hazcı tüketim gerçekleştirme gibi davranış-ları daha fazla gösterebilmektedir.²⁸Bu çalışmada ise, hava durumu duyarlılığına bağlı olarak, hava durumuna kaynaklı dürtüsel tüketimin nasıl değiştiği bir saha çalışması ile incelenmektedir.

Tüketicinin plansız satın alma davranışları, ürünün satın alma düşüncesi olmama-sına rağmen satın alınması durumunda “saf tepki satın almaları”,ürün kategorisinin belirlendiği, ancak markanın belirli olmadığı durumda “kısmi plansız satın alma”, dü-şünülen markadan farklı bir markayı satın aldığı anda ise “plansız ikame” şeklinde sınıf-landırılabilir.²⁹Dolayısıyla plansız satın almanın, dürtüsel satın almayı kapsayan ancak daha kapsamlı bir olgu olduğu ifade edilebilir. Türkçe literatürde ise dürtü-sel, içtepsel, içgüdüsel, sezgisel veya plansız satın alma gibi kavramlar aynı anlamda kullanılabilir.^{30,31}Dürtüsel satın alma, müşterinin gördüğü ürün veya pazarla-ma mesajlarından etkilenmesi, bunların algılanması, ihtiyacın farkına varılması,³²iş-letmelerin tüketiciyi teşvik etmek için ışıklandırma, sıcak renk, müzik, düşük fiyat gibi mağaza atmosferi öğelerinden yararlanmasına bağlı olarak artmaktadır.^{33,34}Bunların yanında araştırmalar, işletme tutundurma araçları ve alışveriş ortamının yanında, öz saygı, dürtüsellik, cinsiyet³⁵, duygusal zeka,³⁶kişilik özellikleri (kontrol eksikliği, endi-şe, sinir, suçluluk gibi stres tepkileri ve uyaranların içine çekilebilme özelliği),³⁷olum-

28 Moon, S.,Kwon, J., Jung, S. U., &Bae, Y. H. (2018). The impact of individual differences in weather sensitivity on weather-related purchase intentions. *International Journal of Market Research*, 60(1), 104-117.

29 Barry Berman and Joel R. Evans, *Retail Management A Strategic Approach*, New Jersey: Pearson Education, 10th edition, 2007, s. 215-216.

30 İŞLER, D. B., & ATİLLA, G. (2013), DUYGUSAL ZEKA VE DÜRTÜSEL SATIN ALMA DAVRANIŞI İLİŞKİSİ. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(26), 180-206.

31 TUZCU, N., & BÜYÜKER İŞLER, D. (2018). GİYİM ALIŞVERİŞLERİNDE İÇGÜDÜSEL SATIN ALMA EĞİLİMLERİ VE SATIN ALMA NEDENLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIR-MALI BİR UYGULAMA. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Econo-mics & Administrative Sciences*, 23(2), 535-561 (537)

32 C. Glenn Walters, *Consumer Behavior Theory and Practice*, Revised Edition, Richard Irwin, Homewood: 1974, ss. 137-142.

33 Barry Berman and Joel R. Evans, *Retail Management A Strategic Approach*, New Jersey: Pearson Education, 10th edition, 2007, s. 210-214.

34 Joseph A. Bellizzi, Ayn E. Crowley ve Ronald W. Hasty, “The Effects of Color in Store Design”, *Journal of Retailing*, vol.59, no.1, 1983, ss. 21-45. (21, 26, 41, .)

35 Hadjali, H. R., Salimi, M., Nazari, M., & Ardestani, M. S. (2012). Exploring main factors affecting on impulse buying behaviors. *Journal of American Science*, 8(1), 245-251.

36 İŞLER, D. B., & ATİLLA, G. (2013), DUYGUSAL ZEKA VE DÜRTÜSEL SATIN ALMA DAVRANIŞI İLİŞKİSİ. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(26), 180-206.

37 Seounmi Youn and Ronald J. Faber (2000) ,”Impulse Buying: Its Relation to Personality Traits and Cues”, in *NA - Advances in Consumer Research Volume 27*, eds. Stephen J. Hochand Robert J. Meyer, Provo, UT : Association for Consumer Research, Pages: 179-185.

suz duygular, kişisel arası etkiye hassaslık³⁸, duygusal ve bilişsel durum,³⁹ satın alınan ürün, marka veya kurumla özdeşleşme⁴⁰ gibi faktörlerindürtüsel satın almayla ilişkili olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada hava durumuna bağlı olarak gelişen gündelik dürtüsel satın almalar incelenerek konuya farklı bir bakış açısıyla yaklaşılmaktadır. Zira özellikle dondurma, gazlı içecek, meyve suyu, çay, kahve gibi ürünlerde tüketimin dürtüsel olarak gerçekleşmesi ve bunun hava durumuna duyarlılıkla ilişkili olması mümkündür. Sıcak ve güneşli bir günde, tüketicinin serinletici ürünleri, soğuk havada ısınmasını sağlayan ürünleri satın alma olasılığının artması beklenebilir. Bu tür dürtüsel bir satın alma da, tüketicinin hava durumuna olan duyarlılığının etkisi çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır.

4. HAVA DURUMU KAYNAKLI DÜRTÜSEL SATIN ALMA: KIRIKKALE İLİNDE BİR ARAŞTIRMA

4.1. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Yöntemi

Araştırmanın bu kısmında tüketicilerin hava durumu duyarlılığı ile hava durumu kaynaklı dürtüselgündelik (yiyecek, içecek) satın alma arasında ilişkilerin aydınlatılması amaçlanmaktadır. Çalışma, dürtüsel tüketimin hava durumuna bağlı olarak gerçekleşebileceğine dikkat çekmesi ve bunda hava durumuna duyarlılığın önemini belirlemesi bakımından önemlidir. Araştırma kapsamında Kırıkkale ilinde kolayda örnekleme yöntemiyle anket çalışması gerçekleştirilmektedir. Araştırma değişkenlerini ölçmek üzere ilgili literatürde ulaşılan araştırmalardaki ölçekler araştırma şartlarına uyarlanmıştır. Buna göre hava durumu duyarlılığını tespit etmek için⁴¹ çalışmasından yararlanılmıştır. Hava durumu kaynaklı dürtüsel satın almayı belirlemek için, dürtüsel satın alma ölçeğindeki ifadelerin uyarlanması yoluna gidilmiştir.^{42, 43} Bunların yanında, katılımcıların demografik özelliklerine yönelik sorulara anket formunda yer verilmiştir.

Araştırma kapsamında 354 tüketiciden birincil veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler istatistiksel paket programı (SPSS) ile analiz edilmiştir. Katılımcıların 135'i (% 38,4) erkek, % 61,6'sı kadındır. Gelir bakımından katılımcıların 81'i (% 23,1) 900 TL ve altı, 134'ü (% 38,2) 901-2000 TL ve 110'u (% 31,3) 2001-3500 TL gelir aralığındadır. Eğitim bakımından ise katılımcıların 227'si (% 64,1)'i lise ve altı eğitim seviyesine sahiptir. Son olarak yaş bakımından katılımcıların 105'i (% 29,7) 19-25 ve 98'i (%27,9) 33-39 yaş grubunda bulunmaktadır.

38 Silvera, D. H., Lavack, A. M., & Kropp, F. (2008). Impulsebuying: the role of affect, socialinfluence, andsubjectivewellbeing. *Journal of Consumer Marketing*, 25(1), 23-33.

39 Dawson, S., & Kim, M. (2009). Externalandinternaltrigggercues of impulsebuyingonline. *Direct Marketing: An International Journal*, 3(1), 20-34.

40 Kwon, H. H., & Armstrong, K. L. (2002). Factorsinfluencingimpulsebuying of sportteamlicensedmerchandise. *Sport Marketing Quarterly*, 11(3).

41 Moon, S., Kwon, J., Jung, S. U., & Bae, Y. H. (2018). Theimpact of individualdifferences in weathersensitivity on weather-relatedpurchaseintentions. *International Journal of Market Research*, 60(1), 104-117.

42 Rook, D. W., & Fisher, R. J. (1995). Normativeinfluences on impulsivebuyingbehavior. *Journal of consumerresearch*, 22(3), 305-313.

43 Villi, B., & Kayabaşı, A. (2013). Kozmetik Ürünlerde Kadınların Dürtüsel Satın Alma Davranışlarını Etkileyen Faktörlerin Analizi. *AİBÜ-İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*.

Tablo 1. Katılımcıların Genel Özellikleri

	Miktar	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde		Miktar	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Cinsiyet					Eğitim				
Kadın	135	38,1	38,4	38,4	İlkokul ve altı	19	5,4	5,4	5,4
Erkek	217	61,3	61,6	100,0	Ortaokul	43	12,1	12,1	17,5
	352	99,4	100,0		Lise	165	46,6	46,6	64,1
Yanıtlamayanlar	2	0,6			Önlisans	63	17,8	17,8	81,9
Toplam	354	100,0			Lisans ve üstü	64	18,1	18,1	100,0
Gelir					Meslek				
900 TL ve altı	81	22,9	23,1	23,1	Kamu	56	15,8	15,8	15,8
901-2000 TL	134	37,9	38,2	61,3	Özel Sektör	162	45,8	45,8	61,6
2001-3500 TL	110	31,1	31,3	92,6	İşletme Sahibi	21	5,9	5,9	67,5
3501-5000 TL	26	7,3	7,4	100,0	Emekli	21	5,9	5,9	73,4
	351	99,2	100,0		İşsiz	94	26,6	26,6	100,0
Yanıtlamayanlar	3	,8			Toplam	354	100,0	100,0	
Toplam	354	100							
Yaş									
18 ve altı	34	9,6	9,7	9,7					
19-25	105	29,7	29,9	39,6					
26-32	70	19,8	19,9	59,5					
33-39	98	27,7	27,9	87,5					
40-46	24	6,8	6,8	94,3					
47 ve üstü	20	5,6	5,7	100,0					
	351	99,2	100,0						
Yanıtlamayanlar	3	,8							
Toplam	354	100,0							

4.2. Güvenirlilik ve Faktör Analizleri

Araştırmanın bu bölümünde, araştırma değişkenlerine yönelik güvenilirlik ve faktör analizleri gerçekleştirilmektedir. Soru formu ve araştırma değişkenlerini oluşturan maddelerin iç tutarlılığını ölçmede Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Buna göre anket formunun genel güvenilirlik katsayısı 0,893'tür. Hava durumu duyarlılığını ölçmek üzere hazırlanan ifadelerin güvenilirlik katsayısı 0,862, hava durumuna bağlı dürtüsel satın alma davranışlarını ölçmek üzere hazırlanan ifadelerin güvenilirlik katsayısı ise 0,903'tür. Dolayısıyla genel soru formunun ve araştırma değişkenlerinin güvenilirlik katsayılarının yeterli ve yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırma değişkenlerine yönelik gerçekleştirilen açıklayıcı faktör analizi sonucuna göre KaiserMeyerOlkin örneklem uygunluk katsayısı 0,908 ve anlamlı olarak tespit edilmiş ve faktör analizine devam edilmiştir. Buna göre araştırmada katılımcılara yöneltilen ifadeler toplam varyansın % 67'sini açıklayan üç faktör altında toplanmıştır.

Tablo 2. Açıklayıcı Faktör Analizi

	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Toplam Varyans	Ortalama
1. Faktör: Hava Durumu Kaynaklı Dürtüsel Tüketim (sıcak havalarda dondurma, soğuk içecek; soğuk havalarda çay, kahve vb.)		4,078	29,126	29,126	3,0402
Hava durumundan kaynaklı bazen boş bulunarak bir şeyler satın alırım	,833				
Hava durumundan kaynaklı planlamadan, görüp satın aldığım ürünler vardır	,823				
Hava durumundan kaynaklı sık sık düşünmeden bir şeyler satın alırım	,817				
Hava durumundan kaynaklı satın aldığım ürünler söz konusuysa hiçbir şeyi umursamam	,790				
Hava durumu kaynaklı sık sık spontane (ani, anlık) alışveriş yaparım	,778				
Hava durumundan kaynaklı o anda nasıl hissettiğime bağlı olarak ürünler satın alırım	,737				
2. Faktör: Hava Durumu Ruh Hali ve Aktivite Duyarlılığı		2,978	21,273	50,399	3,5045
Kötü havalarda mümkünse evde kalmayı tercih ederim	,771				
Uygun olmayan hava durumu işlerime odaklanmamı engeller	,721				
Bazen sadece hava kötü olduğundan kendimi kötü hissederim	,717				
Sabah hava yağışlı olursa, genelde işe gitmek istemem	,710				
Yağmur, dış mekan aktivitelerine katılmamı engeller	,706				
3. Faktör: Hava Durumu Takip Duyarlılığı		2,319	16,567	66,966	3,4595
Bilgisayarımda/telefonumda hava durumu uygulaması kuruludur	,804				
Hava tahminlerini günlük olarak kontrol ederim	,773				
Hava tahminlerini akıllı telefon, TV, bilgisayar gibi medya araçlarından takip ederim	,767				

Hava durumu kaynaklı dürtüsel tüketim ortalamasının 3,04 olması, katılımcıların bu tüketimle ilgili kararsızlık düzeyinde olduğunu göstermektedir. Bunun yanında ölçek ortalaması 4 ve üzerinde olanların sayısı ise 102 olup, katılımcıların % 29'unu temsil etmektedir. Bu veri katılımcıların % 29'unun yüksek düzeyde hava durumu kaynaklı dürtüsel tüketim gerçekleştirdiği şeklinde yorumlanmaktadır.

Tablo 3. Hava Durumu Kaynaklı Dürtüsel Tüketim Sıklık Analizi

	Miktar	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Hava Durumu Kaynaklı Dürtüsel Tüketim			
4.00 altı	246	70,7	70,7
4.00 ve üzeri	102	29,3	100,0
Toplam	348	100,0	
1. kesinlikle katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Kararsızım, 4. Katılıyorum, 5. Kesinlikle katılıyorum			

Benzer şekilde hava durumu duyarlılığın alt boyutları analiz edildiğinde, hava durumu ruh hali ve aktivite duyarlılığı yüksek olanların oranının % 41,5, hava durumu takip duyarlılığı yüksek olanların oranının % 44,9 olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Hava Durumu Duyarlılığı Sıklık Analizi

	Miktar	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Hava Durumu Ruh Hali ve Aktivite Duyarlılığı			
4.00 altı	207	58,5	58,5
4.00 ve üzeri	147	41,5	100,0
Toplam	354	100,0	
Hava Durumu Takip Duyarlılığı			
4.00 altı	195	55,1	55,1
4.00 ve üzeri	159	44,9	100,0
Toplam	354	100,0	

4.3. Farklılık Analizleri

Araştırma değişkenlerinin demografik özelliklere göre farklılaşma durumu bu başlık altında incelenmektedir. Bu kapsamda iki bağımsız grup arasındaki farklılıkları incelemek için t-testi, ikiden fazla bağımsız grup arasındaki farklılıkları incelemek için Anova gerçekleştirilmiştir. Cinsiyet bakımından farklılık analizi sonuçlarına göre kadınların erkeklere göre anlamlı düzeyde hava durumu kaynaklı dürtüsel tüketim gerçekleştirdiği ve hava durumu takip duyarlılığına sahip olduğu görülmektedir. Hava durumuna bağlı ruh hali ve aktivite duyarlılığı bakımından ise kadınların ortalamaları daha yüksek olsa da, bu farkın anlamlı olmadığı tespit edilmektedir. Aşağıdaki tabloda cinsiyete göre farklılıklar özetlenmektedir:

Tablo 5. Cinsiyete Göre Farklılıklar

	Cinsiyet	Miktar	Ortalama	Sig.
Hava Durumu Kaynaklı Dürtüsel Tüketim	Kadın	135	3,2901	0,001
	Erkek	211	2,8949	
Hava Durumu Ruh Hali ve Aktivite Duyarlılığı	Kadın	135	3,5763	0,219
	Erkek	217	3,4479	
Hava Durumu Takip Duyarlılığı	Kadın	135	3,6370	0,008
	Erkek	217	3,3472	

Gelir durumuna göre araştırma değişkenlerinde farklılıklar tespit edilmemiş olup, ortalamalar birbirine yakındır. Eğitim durumuna göre tüm değişkenlerde farklılıklar tespit edilmiştir. Buna göre hava durumu kaynaklı dürtüsel tüketim, en az ortaokul ve altı, en fazla önlisans düzeyinde eğitime sahip olanlardadır. Hava durumu ruh hali ve aktivite duyarlılığı ise eğitim düzeyinin artmasına bağlı olarak artmaktadır. Hava durumu takip duyarlılığı ise en az lisans ve üstü eğitime sahip olanlarda iken, en fazla önlisans düzeyinde eğitime sahip olanlardadır.

Tablo 6. Eğitim Durumuna Göre Farklılıklar

Eğitim Durumu		Miktar	Ortalama	Sig.
Hava Durumu Kaynaklı Dürtüsel Tüketim	Ortaokul ve altı	58	2,6609	0,002
	Lise	163	3,1258	
	Önlisans	63	3,3598	
	Lisans ve üstü	64	2,8516	
Hava Durumu Ruh Hali ve Aktivite Duyarlılığı	Ortaokul ve altı	62	3,2548	0,027
	Lise	165	3,4533	
	Önlisans	63	3,6667	
	Lisans ve üstü	64	3,7187	
Hava Durumu Takip Duyarlılığı	Ortaokul ve altı	62	3,4516	0,048
	Lise	165	3,4141	
	Önlisans	63	3,7725	
	Lisans ve üstü	64	3,2760	

Yaşa göre farklılıklar incelendiğinde, hava durumu kaynaklı dürtüsel tüketim ve hava durumu ruh hali ve aktivite duyarlılığı değişkenlerinin en fazla 19-25 yaş grubunda, en az 40 ve üstü yaş grubunda olduğu görülmektedir. Hava durumu takip duyarlılığı bakımından ise en yüksek ortalamanın 18 ve altı yaş grubunda olduğu, en az ortalamaya sahip grubun ise 40 ve üstü yaş olduğu tespit edilmektedir. Dolayısıyla görece yaşlı grupta hava durumu duyarlılığının ve buna bağlı tüketimin daha az olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 7. Yaşa Göre Farklılıklar

Yaş		Miktar	Ortalama	Sig.
Hava Durumu Kaynaklı Dürtüsel Tüketim	18 ve altı	34	3,3088	0,000
	19-25	105	3,5746	
	26-32	70	2,8143	
	33-39	96	2,9253	
	40 ve üstü	40	2,0083	
Hava Durumu Ruh Hali ve Aktivite Duyarlılığı	18 ve altı	34	3,6412	0,000
	19-25	105	3,7829	
	26-32	70	3,3914	
	33-39	98	3,5061	
	40 ve üstü	44	2,8364	
Hava Durumu Takip Duyarlılığı	18 ve altı	34	4,0196	0,000
	19-25	105	3,6540	
	26-32	70	3,4619	
	33-39	98	3,2823	
	40 ve üstü	44	2,9394	

Son olarak mesleğe göre farklılıklar incelendiğinde, anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Buna göre araştırma değişkenlerinin ortalamaları en az emeklilerde, en fazla işletme sahibi ve özel sektör çalışanlarındadır. Dolayısıyla kendi işinin sahibi olma, özel sektörde çalışma ve emekli olmanın araştırma değişkenleri bakımından anlamlı farklılıklarla ilişkili olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Mesleğe Göre Farklılıklar

		Miktar	Ortalama	Sig.
Hava Durumu Kaynaklı Dürtüsel Tüketim	Kamu çalışanı	56	2,6220	0,000
	Özel sektör	158	3,2943	
	İşletme sahibi	21	3,5238	
	Emekli	19	1,8947	
	İşsiz	94	2,9858	
Hava Durumu Ruh Hali ve Aktivite Duyarlılığı	Kamu çalışanı	56	3,3893	0,000
	Özel sektör	162	3,6679	
	İşletme sahibi	21	4,1714	
	Emekli	21	2,4190	
	İşsiz	94	3,3851	
Hava Durumu Takip Duyarlılığı	Kamu çalışanı	56	3,1964	0,000
	Özel sektör	162	3,6152	
	İşletme sahibi	21	3,4762	
	Emekli	21	2,5079	
	İşsiz	94	3,5567	

3. Değişkenler Arası İlişkilerin İncelenmesi

Bu başlık altında araştırma değişkenlerinin birlikte değişim durumları incelenmektedir. Bu kapsamda gerçekleştirilen korelasyon analizi sonuçlarına göre, hava durumu kaynaklı dürtüsel tüketimin, hava durumu ruh hali ve aktivite duyarlılığı ve hava durumu takip duyarlılığı ile istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ve olumlu şekilde ilişkili olduğu görülmektedir. Ayrıca hava durumu takip duyarlılığı da, hava durumu ruh hali ve aktivite duyarlılığı ile orta düzeyde ilişkilidir. Aşağıdaki tabloda ilişki analizi sonuçları özetlenmektedir:

Tablo 9. Korelasyon Analizi

	Hava Durumu Kaynaklı Dürtüsel Tüketim	Hava Durumu Ruh Hali ve Aktivite Duyarlılığı	Hava Durumu Takip Duyarlılığı
Hava Durumu Ruh Hali ve Aktivite Duyarlılığı	,413**	1	,559**
Hava Durumu Takip Duyarlılığı	,000	,559**	1
	,000	,000	

4.5. Hava Durumu Duyarlılığının Hava Durumu Kaynaklı Dürtüsel Tüketimi Açıklayıcılığı

Hava durumu duyarlılığı boyutlarının, hava durumu kaynaklı dürtüsel tüketimi öngörme düzeyini belirlemek amacıyla regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranı % 31 olarak tespit edilmiştir. Değişkenler birlikte değerlendirildiğinde hava durumu ruh hali ve aktivite duyarlılığı, hava durumu takip duyarlılığı, yaş, cinsiyet ve gelirin hava durumu kaynaklı dürtüsel tüketimi anlamlı düzeyde etkilediği görülmektedir.

Tablo 10. Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: Hava Durumu Kaynaklı Dürtüsel Tüketim			
	Beta Katsayısı	T	sig.
Hava Durumu Ruh Hali ve Aktivite Duyarlılığı	,288	4,281	,000
Hava Durumu Takip Duyarlılığı	-,196	3,189	,002
Yaş	-,302	-5,822	,000
Cinsiyet	-,254	-2,300	,022
Gelir	-,278	-3,735	,000
Eğitim	-,059	-1,019	,309
Meslek	-,005	-,107	,915
F	24,675	Sig. 0,000	
R	0,557		
R ²	0,310		

5. SONUÇ

Tüketici davranışlarının çevresel faktörlerden biri olarak hava durumundan etkilendiğinin tartışıldığı bu çalışmada, bireyin hava durumu duyarlılığının gündelik yiyecek içecek ürünlerinde hava durumu kaynaklı dürtüsel satın almayı etkilediğini saha çalışması bulgularıyla desteklenmektedir. Çalışma gündelik olağan hava şartlarının tüketicinin belirli davranışlarını etkileyebileceğini göstermesi bakımından pazarlama literatürüne katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Araştırmada hava durumu kaynaklı dürtüsel satın almanın; kadınlarda, önlisans düzeyinde eğitime sahip olanlarda, 19-25 yaş arasındaki tüketicilerde, işletme sahibi ve özel sektör çalışanlarında görece yüksek olduğu tespit edilmiştir. En yüksek yaş grubunda olanlarda ise en düşük hava durumu duyarlılığının olduğu görülmektedir.

Araştırma sonucunda, hava durumu duyarlılığı ve demografik değişkenlerin, hava durumu kaynaklı dürtüsel tüketimi önemli düzeyde açıkladığı tespit edilmiştir. Bu noktada özellikle hava durumu ruh hali ve aktivite duyarlılığının daha etkili bir değişken olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar hava durumunun tüketiciye etkilerinde, ruh halinin önemli değişken olduğunu gösteren çalışmaları desteklemektedir.^{44,45} Bunların yanında gerçekleştirilen regresyon analizi sonucunda, yaş, cinsiyet ve gelirin de hava durumu kaynaklı dürtüsel tüketimi etkilediği, ancak eğitim ve mesleğin etkili değişkenler olmadığı görülmektedir.

Bu çalışma sonuçları, hava durumuna bağlı olarak satışları değişken olan ürünleri pazarlayan işletmeler için yararlı olduğu düşünülmektedir. Zira pazarın, hava durumu duyarlılığı düzeyine göre bölümlendirilmesi, hedef kitlenin beklentilerinin anlaşılması, bunlara yönelik ürünlerin ve pazarlama mesajlarının geliştirilmesi mümkündür. Bunların yanında giyim ürünleri gibi farklı ürün kategorilerinde hava durumu kaynaklı dürtüsel tüketim ve bu davranışta hava durumu duyarlılığının rolünün incelenmesi konunun farklı boyutlarının anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu doğrultudaki araştırmaların tüketici davranışları literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Gatersleben, B., Steg, L., & Vlek, C. (2002). Measurement and determinants of environmentally significant consumer behavior. *Environment and behavior*, 34(3), 335-362.
2. Parker, P.M., Tavassoli, N.T., 2000. Homeostasis and consumer behavior across cultures. *International Journal of Research in Marketing*, 17, 33-53.
3. Keller, M. C., Fredrickson, B. L., Ybarra, O., Côté, S., Johnson, K., Mikels, J., Conway, 44 Howarth, E. and Hoffman, M. S., 1984. A Multidimensional Approach to the Relationship Between Mood and Weather. *British Journal of Psychology* 75, 15-23.
- 45 Parsons, A.G. (2001), The Association Between Daily Weather and Daily Shopping Patterns, *Australasian Marketing Journal*, 9(2), 78-84. (78)

- A., & Wager, T. (2005). A warm heart and a clear head: The contingent effects of weather on mood and cognition. *Psychological science*, 16(9), 724-731.
4. Parrott, W.G., & Sabini, J. (1990). Mood and memory under natural conditions: Evidence for mood incongruent recall. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 321-336.
 5. Howarth, E., & Hoffman, M.S. (1984). A multidimensional approach to the relationship between mood and weather. *British Journal of Psychology*, 75, 15-23. Sinclair, R.C., Mark, M.M., & Clore, G.L. (1994).
 6. Mood-related persuasion depends on (mis)attributions. *Social Cognition*, 12, 309-326. Metcalfe, J., & Mischel, W. (1999). A hot/cool system analysis of delay of gratification: Dynamics of willpower. *Psychological Review*, 106, 3-19.
 7. Tong, Tsinghua, Yuhuang Zheng, Ping Zhao, Rui (Juliet) Zhu, (2012). Warmer or Cooler: Exploring the Influence of Ambient temperature on Cognitive task Performance Luqiong, *Advances in Consumer Research*, 40, 42-43.
 8. Cheema, Amar ve Patrick, Vanessa M. (2012). Influence of Warm (versus Cool) Temperatures on Consumer Choice: A Resource Depletion Account, *Advances in Consumer Research*, 40, 43-44.
 9. Xun (Irene) Huang, Meng Zhang, Michael K. Hui, Robert S. Wyer, (2012). Physical Warmth and Following the Crowd: the Effect of Ambient temperature on Preference for Popularity, *Advances in Consumer Research*, 40, 46-47.
 10. Huang, X. I., Zhang, M., Hui, M. K., & Wyer, R. S. (2014). Warmth and conformity: The effects of ambient temperature on product preferences and financial decisions. *Journal of Consumer Psychology*, 24(2), 241-250.
 11. Zwebner, Y., Lee, L., & Goldenberg, J. (2014). The temperature premium: Warm temperatures increase product valuation. *Journal of Consumer Psychology*, 24, 251-259.
 12. Kang, Y., Williams, L. E., Clark, M. S., Gray, J. R., & Bargh, J. A. (2010). Physical temperature effects on trust behavior: The role of insula. *Social cognitive and affective neuroscience*, 6(4), 507-515.
 13. Bargh, J. A., & Shalev, I. (2012). The substitutability of physical and social warmth in daily life. *Emotion*, 12, 154-162.
 14. Ijzerman, H., & Semin, G. R. (2009). The thermometer of social relations: Mapping social proximity on temperature. *Psychological Science*, 20, 1214-1220.
 15. Williams, L. E., & Bargh, J. A. (2008). Experiencing physical warmth promotes interpersonal warmth. *Science*, 322, 606-607.
 16. Williams, L. E., & Bargh, J. A. (2008). Experiencing physical warmth promotes interpersonal warmth. *Science*, 322(5901), 606-607.
 17. Kang, Y., Williams, L. E., Clark, M. S., Gray, J. R., & Bargh, J. A. (2011). Physical temperature effects on trust behavior: The role of insula. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 6, 507-515.
 18. Agnew, M. D., & Thorne, J. E. (1995). The weather sensitivity of the UK food retail and distribution industry. *Meteorological Applications*, 2, 137-147.
 19. King,C.,Narayandas,D.,2000.Cocacola'snewvendingmachine(A):pricingto capture

- value, or not? Harvard Business School Case, 9-500-068.
20. Štulec, I. (2013). Theories on the impact of weather on consumer spending and retail sales. *Market-Tržište*, 25(2), 199-211.
 21. Roslow, S., Li, T., Nicholls, J.A.F., 2000. Impact of situational variables and demographic attributes in two seasons on purchase behavior. *European Journal of Marketing* 34 (9/10), 1167-1180.
 22. Roslow, S., Li, T., Nicholls, J.A.F., 2000. Impact of situational variables and demographic attributes in two seasons on purchase behavior. *European Journal of Marketing* 34 (9/10), 1167-1180.
 23. Parsons, A.G. (2001), The Association Between Daily Weather and Daily Shopping Patterns, *Australasian Marketing Journal*, 9(2), 78-84.
 24. Parker, P.M., Tavassoli, N.T., 2000. Homeostasis and consumer behavior across cultures. *International Journal of Research in Marketing*, 17, 33-53.
 25. Howarth, E. and Hoffman, M. S., 1984. A Multidimensional Approach to the Relationship Between Mood and Weather. *British Journal of Psychology* 75, 15-23.
 26. Murray, K. B., Di Muro, F., Finn, A., & Leszczyc, P. P. (2010). The effect of weather on consumer spending. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 17(6), 512-520.
 27. Moon, S., Kwon, J., Jung, S. U., & Bae, Y. H. (2018). The impact of individual differences in weather sensitivity on weather-related purchase intentions. *International Journal of Market Research*, 60(1), 104-117.
 28. Barry Berman and Joel R. Evans, *Retail Management A Strategic Approach*, New Jersey: Pearson Education, 10th edition, 2007, s. 215-216.
 29. İşler, D. B., & Atilla, G. (2013), Duygusal Zeka Ve Dürtüsel Satın Alma Davranışı İlişkisi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(26), 180-206.
 30. Tuzcu, N., & Büyüker İşler, D. (2018). Giyim Alışverişlerinde İçgüdüsel Satın Alma Eğilimleri Ve Satın Alma Nedenleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Uygulama. *Suleyman Demirel University Journal Of Faculty Of Economics & Administrative Sciences*, 23(2), 535-561 (537)
 31. C. Glenn Walters, *Consumer Behavior Theory and Practice*, Revised Edition, Richard Irwin, Homewood: 1974, ss. 137-142.
 32. Barry Berman and Joel R. Evans, *Retail Management A Strategic Approach*, New Jersey: Pearson Education, 10th edition, 2007, s. 210-214.
 33. Joseph A. Bellizzi, Ayn E. Crowley ve Ronald W. Hasty, "The Effects of Color in Store Design", *Journal of Retailing*, vol.59, no.1, 1983, ss. 21-45.
 34. Hadjali, H. R., Salimi, M., Nazari, M., & Ardestani, M. S. (2012). Exploring main factors affecting on impulse buying behaviors. *Journal of American Science*, 8(1), 245-251.
 35. İşler, D. B., & Atilla, G. (2013), Duygusal Zeka Ve Dürtüsel Satın Alma Davranışı İlişkisi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(26), 180-206.
 36. Seounmi Youn and Ronald J. Faber (2000) ,"Impulse Buying: Its Relation to Personality Traits and Cues", in *NA - Advances in Consumer Research Volume 27*, eds. Stephen J. Hoch and Robert J. Meyer, Provo, UT : Association for Consumer Research, Pages: 179-185.
 37. Silvera, D. H., Lavack, A. M., & Kropp, F. (2008). Impulse buying: the role of affect,

- social influence, and subjective wellbeing. *Journal of Consumer Marketing*, 25(1), 23-33.
38. Dawson, S., & Kim, M. (2009). External and internal trigger cues of impulse buying online. *Direct Marketing: An International Journal*, 3(1), 20-34.
 39. Kwon, H. H., & Armstrong, K. L. (2002). Factors influencing impulse buying of sport team licensed merchandise. *Sport Marketing Quarterly*, 11(3).
 40. Moon, S., Kwon, J., Jung, S. U., & Bae, Y. H. (2018). The impact of individual differences in weather sensitivity on weather-related purchase intentions. *International Journal of Market Research*, 60(1), 104-117.
 41. Rook, D. W., & Fisher, R. J. (1995). Normative influences on impulsive buying behavior. *Journal of consumer research*, 22(3), 305-313.
 42. Villi, B., & Kayabaşı, A. (2013). Kozmetik Ürünlerde Kadınların Dürtüsel Satın Alma Davranışlarını Etkileyen Faktörlerin Analizi. *AİBÜ-İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*.
 43. Howarth, E. and Hoffman, M. S., 1984. A Multidimensional Approach to the Relationship Between Mood and Weather. *British Journal of Psychology* 75, 15-23.
 44. Parsons, A.G. (2001), The Association Between Daily Weather and Daily Shopping Patterns, *Australasian Marketing*

**H.1256/M.1840-41 TARİHLİ
MÜSLİM NÜFUS DEFTERLERİNE
GÖRE KARAĞİSAR-I DEVELİ
(YEŞİLĖİSAR) KAZÂSİ: SOSYO-
EKONOMİK VE DEMOGRAFİK
YAPISI**

Kazım KARTAL¹, Serpil SEVİM KARTAL²

1 Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Ağlasun MYO, Tarih

2 Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, Tarih

Giriş

Arapça nefis kelimesinin çoğulu olan nüfus, “*nefis; ruh, can, hayat*” manalarına gelip, daha çok bir coğrafyada yaşayan insanları ifade eder. “*Bir yerde oturan, ikamet eden*” manasındaki sakinin çoğulu olan sükkân/sekene de nüfus karşılığında kullanılmaktadır.¹Nüfus sayımları ise, toplumu meydana getiren fertlerin cinsiyet, yaş, sayı, meslek, dil, din ve öğrenim durumlarını ortaya koymaktadır. Toplumların sosyo-ekonomik tarihleriüzerine çalışma yapacak olan araştırmacılar açısından nüfus sayımlarının oldukça önemli olduğunu söyleyebiliriz. Mamafih günümüzde bütün ülkelerin en çok üzerinde durduğu konulardan biri nüfustur. Çünkü nüfus, bir yandan dünyadaki sınırlı doğal kaynakları paylaşan, bu nedenle de bütün çevre sorunlarının temel kaynağını oluştururken, bir yandan da, ülkeler için önemli bir güç kaynağı ve devamlılıklarını sağlamada önemli bir ölçüttür.²

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde toprak yazımı ve nüfus tespiti için hazırlanan tahrir, avarız ve cizye defterlerinde sadece şahısve baba ismi yazılması,-temettüat defterlerin isesadece aile reisinin yazılı olması nedeniyle nüfus bilgilerinin değerlendirilmesinde bizlere yeterli bilgi sunamamaktadır.³

Bu kaynaklar içinde nüfus defterleri, demografik ve bireylerin sosyal konumu, özellikle kent tarihinde sosyo-ekonomik hayatın belirlenmesinde önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.1831 yılında yapılan nüfus sayımında Anadolu nüfusu; Müslüman 1.939.236, Reaya 230.519, **toplam** ise 2.170.847, Rumeli de; Müslüman 500.697, Reaya 833.994, **toplam** 1.334.691 (Manastır, Niğbolu, Niş, Prizren, Selanik, Silistre, Siroz, Sofya, Üsküp, Vidin, Vize), Akdeniz adaları; Müslüman 12.175, Reaya 53.773, **toplam** 65.948, Kıbrıs; Müslüman 15.020, Reaya 29.184, **toplam** 44.204, Adalar **toplam**; Müslüman 27.195, Reaya 82.957, **toplam** 110.152; **genel toplam** Müslüman 2.467.128, Reaya 1.147.470, **toplam** 3.615.330 olarak görülmektedir. Ayrıca 1831 sayımı öncesi ve sonrası yapılan bir takım değişikliklerle çıkartılan nizamnamenin ülke dâhilinde merkezi bir nüfus kayıt sisteminin kurulmasını ve aynı zamanda nüfus değişikliklerinin düzenli olarak takip edilmesini sağlaması açısından önem teşkil ettiğini görmekteyiz.⁴

1844 yılında orduya düzen vermek için tekrar nüfus sayımı yapılması uygun görülmüştür. Bu sayıma göre; Osmanlı devleti'nin toplam nüfusu 35.350.000'dir. Bu nüfusun içinde, 15.500.000'i Avrupa, 16.050.000'i Asya, 3.800.000'ide Afrika da yaşamak-

1 Nebi Bozkurt, “Nüfus”, TDVİA, C.33, Ankara 2007, s. 293-298.

2 Kazım Kartal, 1100 Numaralı (1835) Trabzon Vilayeti Maçka Müslim Nüfus Defteri'nin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2013. s.22, Barış Taş&İlker Yiğit, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Beyşehir Kazasında Nüfus”, Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. XXIX, S.81, s. 489-532.

3 Kazım Kartal, “1848/1849 (1264) Tarihli Cizye Defterine Göre Kayseri'deki Rum Ve Ermeni Nüfus'un Sosyo-Ekonomik Yapısı”, Kesit Akademi Dergisi, S.9, Eylül 2017, s. 446-468.

4 Cem Behar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ve Türkiye'nin Nüfusu, (Ed. Şevket Pamuk), C.2, TÜİK (DİE) Yay., Ankara 2011, s. 61-73.

tadirlar.⁵1844 nüfus sayımından sonra birkaç defa daha sayıma girişildi ise de bunlar bazı sebeplerden dolayı tamamlanamadı. Bunun dışında 1866'da Tuna vilayetinde nüfus ve emlak sayımları da icra edilmeye başlandı. 1866-1873 yılları arasında Tuna vilayetinde yürütülen ve çokkapsamlı olan bu sayımlar esnasında vergilerin yanı sıra kişilerin mal varlıkları ve meslekleri ile birlikte kaydedilmiştir.⁶1874 yılında nüfus işlemleriyle ilgilenmek üzere Tahrir-i Nüfus Umum Müdürlüğü oluşturulmuş ve ülkede yeni bir sayımın yapılması ve yeni bir kayıt düzeninin oluşturulması için talimat verildi. Ancak devletin iç ve dış sorunlarından dolayı bu girişim istenildiği sürede tamamlanmayıp iç ve dış problemler yatıştırıldığında padişahın emri üzerine nüfus sayımları için çalışmalar tekrar başlatıldı. Yapılan görüşmeler neticesinde büyük ölçüde 1874 yılındaki düzenlemeye dayanan bir nizamname hazırlandı. Bu metin, 1881 yılında padişah tarafından yürürlüğe konulmuştur.⁷Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra nüfus sayımları için çalışmalar başlandı. Ancak normal bir süre içerisinde bitirilemeyen bu sayımlar 1880'li yıllar boyunca devam etti ve sayımları tamamlamak uzun zaman aldı. Nitekim merkeze yakın olmasına rağmen Edirne vilayetinde 1896 yılında yapılmak istenen sayımın bile tamamlanmadığı görülmüştür. Sayımla ilgili ilk sonuçlar da ancak 1893'te toplanabilmişti. Bu sayımları diğer sayımlardan ayıran önemli bir özellik de erkeklerin yanı sıra kadın, çocuk ve yaşlılarında sayımlara dâhil edilmiş olması bizlere demografik anlamda sağlıklı bilgiler vermesi açısından önemlidir.⁸Osmanlı Devleti'nde 1905-06 tarihinde tekrar nüfus sayımı yapıldı. Bu sayımların yapılmasına yol açan nedenler teknik ve siyasi nitelik taşımaktaydı. Özellikle belli bölgelerde nüfusun eksik sayıldığı belirtilmekteydi. Gayrimüslim cemaatlerin kendi nüfuslarını çok göstermeye çalışmaları ve dini cemaat liderlerinin nüfus istatistikleri hususunda çekişmeye girmeleri nedeni siyasi olarak gösterilebilir. Osmanlı idaresi bu tür sorunlara karar vermek üzere, eskisi gibi uzunsürmeyecek yeni sayımların yapılmasına karar vermiştir. Osmanlı'nın 19. yüzyılda yapmış olduğu nüfus sayımlarına bakıldığı zaman son iki sayım çalışmasının diğerlerine göre daha özel bir yeri olduğu görülmektedir. Bu sayımlar Osmanlı devletinin geniş kapsamlı sayımları olma niteliğini taşımaktaydı. Nitekim bu sayımlarda halkın nüfus ucunsiyete, yaşa, mesleğe, doğum yerine, medeni duruma ve cemaate göre ortaya konulup daha detaylı ve sağlıklı veriler içermektedir.⁹

5 Cem Behar, a.g.e., s.26.; Numan Elibol, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları" Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi yay., C.12, S.2, Isparta 2007, s.135-160.; Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu 1830-1914, Timaş Yay., Ankara 2010, s.62, Abdülkadir Gül ve Salim Gökçen, Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnabiler Meselesi, Cedit Neşriyat, Ankara 2010, s. 51. Kazım Kartal, 1100 Numaralı (1835) Trabzon Vilayeti Maçka Müslim Nüfus Defteri'nin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2013. s.26.

6 M.A. Ubcini, *Letters On Turkey*, Trns, Lady Easthope, Arno Press, C.I, Newyork-1973, s.18., Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", *Akademik Bakış*, C.8, S.15, Kış 2014, s.1-20.

7 Fahri Maden, "Osmanlı Devleti'nde 1881-1882/1293 Nüfus Sayımı ve Meydana Gelen Hadiseler", Türkiye'de İskân ve Şehirleşme Tarihi, Editör Mehmet Ali Beyhan, Kitabevi, İstanbul 2012, s. 100 vd.

8 Kemal H. Karpat, Osmanlı Nüfusu 1830-1914, (çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, Baskı 1, İstanbul 2010, s. 110-114, Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", s.1-20.

9 Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", s.1-20., Adnan Çimen, "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/3, 2012. 183-216.

Çalışmamıza konu olan defterler, 1840/1841 (1256) Tarihli Ankara vilayeti, Kayseri sancağı, Karahisar(-ı Develi) Kazası, müslim nüfus defterleridir. Bunlardan 1984 numaralı defter Devel-i Karahisar'daki mahalle nüfuslarını alırken 1985 numaralı defter ise karye nüfusları ile ilgilidir. 1984 numaralı nüfus defterine baktığımızda Başbakanlık Osmanlı arşivi tasnifinde toplam varak sayısı 81 olarak not alınırken nüfus defterin içeriğinde ise 70 varak bulunmaktadır. Nüfus defterinde kapak bulunmamakla birlikte ilk sayfasında mahalle adları yazılmıştır. Ciltsiz ebrusuz olan defterin numarasız boş sayfaları ise başta 1, 10b-13b, 24a-24b, 31a-32b, 47b-48b, 56b-57b, 68a-69b, 77a-81b dir. 1985 numaralı nüfus defteri numaralama metodu olarak varak usulü kullanılmış toplam varak sayısı 53 varak gösterilmiştir. Ancak defterin içeriğine baktığımızda 52 varak olarak görülmüştür. İlk varak da ???? olmuş defterhane ibaresi not edilmiş olup numaralı boş sayfalarına baktığımızda, başta 1, 7a-7b, 14b-15a, 22a-22b, 27b-28a, 32a-32b, 46b-47a, 53b olarak numaralandırılmıştır. Ciltli ve ebrusuz olarak kaydedilen defterde ikinci varak da karye isimleri not edilmiştir. İncelemiş olduğumuz nüfus defterinde hanelerde yaşayan erkek nüfusun adları, meslekleri ve yaşları verilmiştir. 1840/1841 Tarihli Ankara vilayeti, Kayseri sancağı, Karahisar(-ı Develi) kazası, müslim nüfus defterleridir. Çalışmamız 1984 ve 1985 numaralı iki nüfus defterinde oluşmakta olup nüfus defterinden hareketle Devel-i Karahisar'ın sosyo-ekonomik açıdan ve demografik yapısı üzerinden değerlendirme yapılacaktır.¹⁰

Tablo 1:1256 tarihli sıra numarası 1984 Devel-i Karahisar Mahalleleri, Muhtar ve İmamlar.

Sıra no	Mahalle adları	Muhtar	İmam
1	Kuzey Mahallesi	Muhtarı Mahalle orta boylu kumral sakallı Ali Efendi Muhtarı Sani Sadık	İmamı Mahalle orta boylu kumral sakallı Ali Efendi
2.	Bala Mahallesi	Muhtar-ı Mahalle uzun boylu İbrahim. Muhtar-ı Sani orta boylu kır sakallı Mehmed	İmam Mahalle uzun boylu kumral sakallı Hüseyin Efendi
3.	Keler Mahallesi	Muhtar-ı Sani Uzun boylu kumral sakallı Kara Hasan oğlu Hasan	İmam-ı Mahalle kısa boylu kumral bıyıklı Hacı Hafız oğlu Mehmed
4.	Cami Kebir Mahallesi	Muhtar-ı Mahalle-i orta boylu kara sakallı Hacı Hasan Muhtar-ı Sani orta boylu kara sakallı Dede	İmam-ı Mahalle uzunca boylu kara sakallı Ahmed Efendi, sin 40
5.	Bağlar Mahallesi	Muhtar-ı mahalle-i uzunca boylu kır sakallı Mehmed Muhtarı Sani orta boylu kır sakallı Ahmed	İmamı Mahalle-i orta boylu az sakallı Ömer
6.	Aşağı Mahalle	Muhtar-ı evvel orta boylu kara sakallı Paşa Muhtar-ı Sani uzun boylu kara sakallı Türkmen Ebubekir	İmam-ı Mahalle orta boylu kara sakallı Osman Efendi
7.	İdris mahallesi	Muhtarı evvel orta boylu aksakallı İbrahim Muhtarı Sani orta boylu kır sakallı Hasan	İmam-ı mahalle Ali Efendi

10 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, NFS, 1984, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, NFS, 1985.

Osmanlı devletinde şehir yapılanmasına baktığımızda mahalle, sosyal ve fiziki bir birim olarak görülmektedir. Birbirlerini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden meydana gelen bir topluluğun yaşadığı yerdir. Bir diğer tanımı ile genellikle aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimidir.¹¹

Kuzey Mahallesi'nde bir Muhtar ile dini vazifeden sorumlu bir İmam bulunmaktadır. Toplam hane sayısı 112 olup toplam kişi sayısı 271 kişidir. Dışarıdan ve çevre köylerden göç almıştır. Bala Mahallesi'nde, mahalle muhtarı olan uzun boylu İbrahim görev yapmakta olup dini görevli kişi uzun boylu kumral sakallı olan Hüseyin Efendi'dir. Toplam hane sayısı 110 dur. Hanelerde yaşayan toplam kişi sayısı 281 kişi olarak kayda alınmıştır. Bir diğer önemli mahalle Keler Mahallesi olup, muhtar-ı sani olarak Kara Hasan oğlu Hasan bulunmaktadır. Mahallenin imamı Hafız oğlu Mehmet'tir. Mahalle'de ki toplam hane sayısı 75 olup yaşayan kişi sayısının 166 olduğu görülmektedir. İmam olarak ise uzunca boylu kara sakallı Ahmed Efendi bulunmaktadır. Toplam hane sayısı 168 olup kişi sayısı 420 dir. Bağlar mahallesinde ise, Toplam hane sayısı 90 olup kişi sayısı 218 kişidir. Mahallede bir imam bulunmakta bu kişi uzunca boylu az sakallı Ömer Efendidir. Bir diğer kişi mahallenin muhtarı olan uzunca boylu kır sakallı Mehmet'tir. Bağlar mahallesinde Redif yüzbaşı oğlu uzunca boylu ter bıyıklı Osman ile Orta boylu kır sakallı Paşa Beyzade Yusuf Bey, Kısa boylu kara sakallı Hakim-i Kaza Ahmed Efendi, sin 55 Fevt fi 12 Z. sene 1257, Orta boylu az sakallı Paşabeğzade Ali, Kısa boylu kır sakallı Paşa beyzade Hacı Bey bulunmaktadır. Mahalle-i Aşağı, Muhtar-ı Evvel orta boylu kara sakallı paşa ve Muhtar-ı Sani uzun boylu kara sakallı Türkmen Ebubekir adında kişiler kayıt altına alınmıştır. İmam olarak ise orta boylu kara sakallı Osman Efendi kaydedilmiştir. Mahalle de iki tane "Tımarlı" bulunmaktadır. Bunlar ise, Uzunca boylu ter bıyıklı molla Hüseyin Tımarlı Hasan bin Ahmed ve orta boylu az bıyıklı Hacı Mehmed Tımarlı Mahmud ve mahallede bir içağası olduğu bunun ise Kısa boylu kara sakallı içağanın oğlu Ali bin Mehmed olarak kaydedilmiştir. Mahallede toplam hane sayısı 118 olup toplam kişi sayısı 280. İdris Mahallesi, Muhtar-ı Evvel ve Muhtar-ı Sani olarak iki kişi kaydedilmiştir. Muhtarı evvel orta boylu aksakallı İbrahim Muhtar-ı Sani orta boylu kır sakallı Hasan olup, imam olarak ise Ali Efendi kaydedilmiştir. Toplam hane sayısı 85 olup yaşayan kişi sayısı ise 207 kişidir.

11 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlevi ve Nitelikleri Üzerine", Osmanlı Araştırmaları IV, Neşr: Halil İnalçık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowry, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s.69-78., Rafet Metin, "XVI. Yüzyılda Niğde ve Kırşehir Sancaklarında Mahalle Yapılanması", Karadeniz Araştırmaları, Sayı: 20, Kış 2009, s.45-58.

Tablo: 2 Devel-i Karahisar Mahalleleri ve Lakaplar

1	Kuzey Mahallesi	Pehlivanoğlu - Aşık Tamircioğlu - Karamanlioğlu Hacı - Emiroğlu Duacıoğlu - Çavuşoğlu Mecnun - Kendir
2.	Bala Mahallesi	Çavuşoğlu Hacı - Baltacıoğlu Somuncuoğlu - Molla Tat - Deveci Köle - Delioğlu Garipoğlu - Topaloğlu Aşcıoğlu - Akoğlan Kuşcuoğlu
3.	Keler Mahallesi	Hacı - Hafız Kara - Çobanoğlu Ekmekçioğlu - Kırathioğlu Kel - Deli Pala - Ketum
4.	Cami Kebir Mahallesi	Hacı - Hafız Deli - Molla Kocabaşoğlu - Paşaoğlu Çalioğlu - Kel Çuvalcıoğlu - Ekmekçioğlu Köçek - Cüceoğlu Karamanlioğlu - İnce Kara Akrepoğlu
5.	Bağlar Mahallesi	Beyzade - Deveci Paşabeyzade - Davar Mümin - Çerçi
6.	Aşağı Mahalle	Türkmen - Tımarlı Şah - Karagöz Karamanoğlu - Samancıoğlu Tatarlı - Hatiboğlu
7.	İdris mahallesi	Karabeyoğlu Öküzoğlu Oğuzbaşı Sağiroğlu Soğancı

Kuzey Mahallesi lakaplarına baktığımızda; Pehlivanoğlu, Aşık, Tamircioğlu, Karamanlioğlu, Hacı, Emiroğlu, Duacıoğlu, Çavuşoğlu, Mecnun, Kendir olarak lakaplar bulunmaktadır. Ancak bunların bazen isim olarak kullanıldığı ve aynı zaman da sosyal statüleri gereği kullanıldığı düşünülmelidir. **Bala Mahallesi;** Çavuşoğlu, Hacı, Baltacıoğlu, Somuncuoğlu, Molla, Tat, Deveci, Köle, Delioğlu bala mahallesinde bulunan lakaplardır. **Keler Mahallesi;** Hacı, Hafız, Kara, Çobanoğlu, Ekmekçioğlu, Kırathioğlu, Kel, Deli, Pala, Ketum Keler mahallesindeki lakap adları olarak görülmektedir. Ancak “Ketum, Deli” gibi tabirler lakap, fiziki özelliği veya isim olarak kullanılmış olabilir. **Cami Kebir Mahallesi;** Hacı, Hafız, Deli, Molla, Kocabaşoğlu, Paşaoğlu, Çalioğlu, Kel, Çuvalcıoğlu, Ekmekçioğlu, Köçek, Cüceoğlu, Karamanlioğlu, İnce, Kara, Akrepoğlu. **Bağlar Mahallesi;** Beyzade, Deveci, Paşabeyzade, Davar, Mümin, Çerçi.¹²

12 Nüfus defterlerinde geçen lakap örnekleri için bkz: Aziz Altı, Osmanlıdan Cumhuriyete Sarız (1865-1990), Karahan kitapevi, Adana 2017, s.19.

Tablo 3: Devel-i Karahisar Mahallelerinde En çok Kullanılan İsimler

Mehmed	418	Ebubekir	70
Hasan	285	Memiş	57
Mustafa	279	Salih	53
Osman	162	İbrahim	52
Hacı	159	Musa	40
Ömer	101	Ahmed	39
Ali	98	Hüseyin	38
Yusuf	73	Abdullah	35

Tablo 3: Devel-i Karahisar Mahallelerinde Özür durumları

Çolak	12
Topal	7
Araç	4
Sağır	3
A'ma	2
Yekçeşm	1

Özür durumlarına baktığımızda ilk sırada *Çolak* yer almaktadır. *Çolak*, eli ya da kolu sakat anlamına gelmektedir. Toplam olarak 12 kişidir. Bir diğer özür durumu *Topal*'dir. Toplam Topal sayısı 7'dir. *Araç* ise anadan doğma sakat anlamına gelmektedir. Toplam sayısı 4 dür. Bir diğer önemli özür durumu *Sağır* olup 3 kişidir. *A'ma*, kör anlamına gelmekte olup Toplam sayı 2 dir. *Yekçeşm*, tek gözlü anlamına gelmekte 1 kişidir.¹³ Devel-i Karahisar Mahallelerindeki Toplam Özür durumuna baktığımızda 9 kişi olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Devel-i Karahisar Mahallelerinde Meslek Grupları

Redif	91
Muhtar	12
İmam	9
Berber	8
Çavuş	5
Çoban	4
Çolak	4
Köşger	3
Sogancı	3
Kasap	2
Değirmenci	2
Tellak	1
Alaylı	1
Manav	1
Taşçı	1
Kolcu	1
Aşçı	1
Sedirci	1
Cerrah	1
Tamirci	1
Demirci	1

Meslek, insanların geçimlerini temin ettikleri uğraş alanları olmasının yanında, bireylerin sosyal statülerinin belirlenmesinde önemlidir. Aynı zamanda mesleklerin kendine has kanun ve ahlaki kuralları bulunmaktadır.¹⁴ Bundan hareketle Devel-i Karahisar mesleki yapılanma şöyle bir durum arz etmektedir.

13 Ferit Devellioğlu, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, s.1921.

14 Beğlü Eke, "Bir sosyal sınıf belirleyicisi olarak meslek faktörü", *İÜİFM Prof. Dr. Sabri F. Ülgener'e Armağan*, C.43, S.1-4, İstanbul 1987, s.377-401.

Meslek grupların başında tablo 3 de görüldüğü gibi Redif gelmektedir. Osmanlı devletinde Redif Teşkilatının kuruluşu hakkında kısa bir bilgi vermek gerekirse;

Musa Çadircı'nın Redif Teşkilatı ile ilgili yapmış olduğu *Anadolu'da Redif Teşkilatının Kuruluşu* adlı çalışmasına baktığımızda 1826 Temmuz'unda Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kanunnamesiyayınlanması ile birlikte kanuna göre önceleri 12 bin kişilik olması düşünülmüş olan bu ordu, 1500'er kişiden ibaret "Tertip" adı verilen sekiz birliğe ayrılmış olup, her birliğin komutası, binbaşı rütbesinde olan bir subaya verilmişti. 1828 yılındateşkilatta bazı değişiklikler yapılmıştı. Budeğişiklikler ise şöyledir; "Tertip" yerine "Alay", kol yerine "Tabur", "Saf" yerine "Bölük" tabirleri kabul edildi. Ayrıca her alayın 500'er mevcutlu üç taburdan oluşması kararı alınmıştı. Alay komutanlığı, Başbinbaşiyerine Miralay unvanı yüksek rütbeli subaylara verildi. Tabur komutanları ise Binbaşı unvanını almış oldular. Teşkilatın zaman içinde büyümesi ile bazı değişiklikler daha yapılmıştır. İki alay bir liva sayılarak Mirлива'nın komutasına konuldu. Alayların ise Hassa ve Mansure diye ayrılmış olduğunu görmekteyiz. Ferik rütbesinde birer subay başlarına getirildi. 1832'de önceleri Hassa Ferikliği, akabinde Mansure Ferikliği Müşirliğe yükseltilmiş ve böylelikle askeri rütbeler Osmanlı devletinin sondönemlerine kadar şu şekilde düzenlendi:

- 1- Nefer - Onbaşı - Bölük Emni - Çavuş - Başçavuş - Mülazım.
- 2- Yüzbaşı - Tabur Kâtibi - Solkol Ağası - Sağkol Ağası - Alay Emni-Binbaşı.
- 3- Kaymakam - Miralay - Ferik - Müşir¹⁵

Redif Askeri Teşkilatının kurulması da ilk olarak Mart 1834¹⁶ tarihinde gündeme alınmış akabinde hazırlıklar tamamlandıktan sonra 1834 yılı Ağustos başlarında toplanan "Meclis-Şura" da karar verilmiştir. II. Mahmut alınan bu kararı onayladıktan hemen sonra uygulamaya konulmuştur.¹⁷

Redif Teşkilatının işleyişinde bazı problemler çıkması üzerine 1836 Haziranın da teşkilatın işleyişi hakkında bazı değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Sancak merkezlerinde senede iki kere yapılan toplu talimlere sancak sınırları içerisindeki bütün taburların birlikte katılmaları yerine, sıra ile bu merkezlerde üçer ay talim görmeleri uygun görüldü.¹⁸ Askerlerin ihtiyaçların karşılanması için de "Redif-i Mansure Hazinesi" adı ile yeni bir hazine oluşturulmuş, askerlerin aylık, elbise ve benzeri masrafları bu hazinece karşılanacaktı.¹⁹ Develi Karahisar mahalle ve karyelerindeki toplam redif sayısına baktığımızda ise 146 kişi olarak kayıtlara geçmiştir. Buda Askeri alanda önemli bir paya sahip olduğunu göstermektedir. Aynı zaman da redif yüzbaşı bulunmakta ve bir de onbaşı bulunmaktadır.

15 Musa Çadircı, "Anadolu'da Redif Teşkilatının Kuruluşu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.14, 1963, s.63-75, Tuncay Baykara, "Osmanlı Reformunun İlk Zamanları: Yeniçeri Ocağının Kaldırılması Ve İlk Tatbikat", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı. 10, İzmir 1995, s.1-11, Ahmet Yaramış, "Atatürk'ün Yetiştirdiği Mekteb-i Harbiye'nin Kuruluşu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.8, S.3, 2006, s.181-203.

16 Abdulkadir Gül, "Eğin Kazasından Redif Taburlarına Asker Alımı (1834-1848)", *Tarih İnceleme Dergisi*, C.25, S.1, Temmuz 2010, s.231-252.

17 Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 1997, s.61.

18 Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı*, s.62.

19 Mübahat Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asakir-i Mansure", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, No:12, İstanbul 1981, s. 133-157.

Mahallerde hayvancılık ile uğraşıldığını *Çoban* mesleğiyle uğraşan kişinin olmasından çıkarılabilir. Ayakkabıcılık alanında *Köşger* mesleğinin olmasından anlaşılmaktadır. Değirmencilik, Kasap, Manav, Soğancı, Manav olması tarım ve üretimin yapıldığı temel ihtiyaçların karşılandığını göstermektedir.

Tablo 4: Dini Temsilciler

Molla	11
İmam	9
Şeyh	3
Hatib	3
Hafız	3
Sofu	1

Osmanlı devletinde dini temsilciler daima itibar görmüş ve davalarda veya yönetimde şahitliğine önem verilmiştir. Tablo 4 de görüldüğü gibi molla sayısı 11, imam sayısı 9, Şeyh 3, hatip 3, hafız 3, sofı 1, olmak üzere toplam da 30 kişi bulunmaktadır.

Tablo 5 Devel-i Karahisar'ın göç aldığı ve göç verdiği yerler

Mansure ²	11
Kavak	6
Kayserili	4
Kamalı (Samsun)	4
Keşlik	2
İncesu	2
Edikli (Niğde)	2
Sarıoğlan	1
Kale	1
Kabaklı köyü	1
Karakale köyü (Divriği)	1
Kuşçu köyü	1
Tatarlı	1
Kürtün	1
Endürlü	1
Kozaklı	1
Eğri köyü (Ankara)	1

Tablo 5'de görüldüğü gibi genellikle çevre illerden veya kendi sınırları içindeki karyelerden mahallelere göçler yaşanmıştır. Askerlik eğitimi için eğitime alınan kişi sayısı 11 olarak görülmektedir. Kavak karyesi, Kayseri, Keşlik, İncesu, Sarıoğlan, günümüzde Develi ilçesine bağlı olan Kabaklı²⁰karyesi ile Kuşçu, Endürlü, karyelerinden Devel-i Karahisar merkez mahallelerine göçler yaşanmıştır. Bunun dışında diğer illerden de göç aldığını görmekteyiz. Günümüz Sivas sınırları içerisinde olan Kale, Divriği ve Samsun sınırları içerisinde olan Kamalı Köyü; Gümüşhane ilimizin sınırları içerisinde olan Kürtün; Ankara ilimizin sınırları içerisinde olan Eğri Köyü'ndengöç aldığı görülmektedir.

20 Kabaklı karyesi Balıkesir'in Köyleri arasında 'da geçmektedir. Bu ihtimal üzerinde de durmak gerekir. Bkz: Halil Polat, "75 no'lu Balıkesir Şer'iyye sicili Defterine Göre Balıkesir'in Sosyal Hukuki Ve Dini Yapısı (1854-1857)", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Isparta 2003, s.17.

Tablo 6: kullanılan Unvanlar

Efendi	12
Ağa	6
Paşabeyzade	4
Bey	4
İçağası	1
Çelebi	1
Beyzade	1

Yöneticiler

Kadı	Mahalle-i Kuzey Orta boylu kumral sakallı Kadı ? Yusuf oğlu Hasan
Hakim-i Kaza	Bağlar Mahallesi Kısa boylu kara sakallı hakim-i kaza ahmed efendi

Ekonomik yapı

Tımarlı	Mahalle-i Aşağı 2
Duacı	Kuzey Mahalle-i tabi Kayseri 1

Tablo: 1 Devel-i Karahisar Karyeleri, Muhtar ile İmamlar

Sıra no	Karye adları	Muhtar	İmam
1	Şeyh Şaban Karyesi	Muhtar-ı evvel orta boylu aksakallı İsmail, Fevt fi 15, sene 1258 Muhtar-ı Sani orta boylu köse sakallı Halil	İmam orta boylu aksakallı Rençber Halil Efendi
2.	Kösteliç Karyesi	Muhtar-ı evvel Selam oğlu orta boylu kumral sakallı İsmail. Muhtar-ı Sani hafız kadir oğlu orta boylu aksakallı Yusuf	Karye-i İmam hacı hafız oğlu orta boylu kara sakallı Mehmed Efendi
3.	Kavak Karyesi	Muhtar-ı evvel köse bıyıklı aksakallı Cavid oğlu bağcı Mehmed Muhtar-ı Sani kumral bıyıklı bağcı orta boylu Numan	Karye-i İmam uzun boylu Sarı sakallı Tuğlacı oğlu bağcı Ali Efendi
4.	Erdemin Karyesi	Muhtar-ı evvel orta boylu kumral bıyıklı ali veledi serbani ??? oğlu Ali Muhtar-ı Sani kısa boylu az kır sakallı Sakat Mehmed veledi Osman oğlu Mustafa	Karye-i İmam kısa boylu kır sakallı Hafız Osman veledi Ali Efendi
5.	Keşlik Karyesi	Muhtar-ı evvel orta boylu köse sakallı bağcı Hasan veledi İsmail Muhtar-ı Sani uzun boylu kır sakallı Ali veledi Abdulgaffar	Kısa İmamı orta boylu aksakallı Mehmed Emin Efendi veledi Osman Efendi, sin 55 fevt fi 13 sene 1257
6.	Mavrican ? Karyesi	Muhtar-ı evvel uzun boylu kara sakallı kara Mehmed Muhtar-ı Sani orta boylu kır sakallı Çuhadar oğlu Mehmed	Karye-i İmam orta boylu aksakallı Araç Abdullatif
7.	Başköy Karyesi	Orta boylu kır sakallı muhtar-ı evvel oğlu Mehmed Muhtar-ı Sani ak sakallı bayır oğlu Ebubekir	-
8.	Til Karyesi	Muhtar-ı evvel uzun boylu kır sakallı Derviş oğlu Rençber Halil bin Mehmed Muhtar-ı Sani orta boylu kara sakallı bağcı Emin	İmam şab Derviş Halil oğlu Hüseyin Efendi
9	Kale Karyesi	Muhtar-ı evvel uzun boylu kumral sakallı Dizdar ³ Ahmed Muhtar-ı Sani uzun boylu aksakallı Derviş oğlu Osman	İmam kısa boylu köse sakallı Hakkı oğlu Hafız Mehmed Efendi
10.	Gördelis Karyesi	Muhtar-ı evvel orta boylu ter bıyıklı emin sin 25 fevt fi 7 M. Sene 257 Muhtar-ı Sani orta boylu aksakallı Emir Ali oğlu Tacir Mehmed	İmamı orta boylu kır sakallı Emir Ali oğlu Mehmed Efendi
11.	Kuşçu Karyesi	Muhtar-ı evvel kısa boylu kır sakallı kara ahmed oğlu Bektaş Muhtar-ı Sani orta boylu kır sakallı Emir oğlu Yusuf	-
12.	Tırhan Karyesi	-	-

İncelemiş olduğumuz nüfus defterinde on iki Karye bulunup: Şeyh Şaban Karyesi, Kösteliç Karyesi, Kavak Karyesi, Erdemin Karyesi, Keşlik Karyesi, Mavrican ? Karyesi, Başköy Karyesi, Til Karyesi, Kale Karyesi, Gördelis Karyesi, Kuşçu Karyesi, Tırhan Karyesi'nden oluşmaktadır.

Bütün ekonomik faaliyetleri tarım ve hayvancılığa dayanan yerleşim yerlerine köy, köylerin ekinliği durumunda olan ve genellikle nüfusu sayıca az olan yerlere ise mezra

denilmektedir. Osmanlı döneminde ise köyü ifade etmek için karye terimi kullanılmıştır.²¹

Tablo: 2 Devel-i Karahisar Karyeleri ve Lakaplar

Sıra no	Mahalle adları	Lakaplar
1	Şeyh Şaban Karyesi	Çolak
		Molla
		Bozoğlan
		Köroğlu
		Tat
		Çakırgöz
2.	Kösteliç Karyesi	Karakulak Karakulakoğlu
		Yiğid
		Deli
3.	Kavak Karyesi	kel
4.	Erdemin Karyesi	Kör
		Alil
		Emir
		Paşa
		Molla Mir
5.	Keşlik Karyesi	Ala
		Kalleş
		Rumi
		Tat
6.	Mavrican ? Karyesi	Bayıroğlu
7.	Başköy Karyesi	Emir
		Deli
8.	Til Karyesi	Bozoğlu
		Kör
		Kurtbaçoğlu
9	Kale Karyesi	Taşkapanoğlu ??
		Yorulmazoğlu
		Tat
		Zalimoğlu Rumioğlu
10.	Gördelis Karyesi	Emir
		Bozokluoğlu
11.	Kuşçu Karyesi	-
12.	Turhan Karyesi	-

21 İbrahim Yılmazçelik, "Amid Sancağı (1567 tarihli Tahrir Defteri'ne göre)", Neşr, Halil İnalçık, Nejat Göyünç, Health W. Lowry vd., Osmanlı Araştırmaları, XVI, Enderun kitabevi, İstanbul 1996, s.121-162.

Tablo 3: Devel-i Karahisar Karyelerinde En çok Kullanılan İsimler

Mehmed	222	Memiş	45
Hüseyin	193	Hacı ⁴	41
Mustafa	129	Yusuf	38
Ahmed	113	Salih	30
Osman	107	Ehübekir	28
Ali	92	Musa	23
Hasan	68	Abdullah	17
Omer	62	İbrahim	17

Tablo 3: Devel-i Karahisar Karyelerinde Özur durumları

Çolak	10
Yekçeşm	7
Topal	5
A'raç	2
Alil	2
Sağır	2
Sakat	1

Tablo 4: Dini Temsilciler

Hafız	17
Molla	11
İmam	9
Derviş	3
Hatib	1
Şeyh	1

Tablo 5 Devel-i Karahisar'ın Göç Aldığı ve Göç verdiği Yerler

Mansure ⁵	11
Endürlü	3
Mucurlu	2
Keşlik	2
Edikli	2
Sarioğlan	1
Kale (Gördelis karyesine göç etmiştir.)	1
Kozaklı	1
Mavricanlı (Keşlikde yaşamaktadır)	1
İncesulu	1
Kabaklı	1
Bayatlı köyü	1
Kayserili	1

Tablo 6: kullanılan Unvanlar

Efendi	23
Ağa	4
Paşa	3

Unvanlara baktığımızda 3 paşa bulunmaktadır. Osmanlı devleti'nde askeri ve mülki olarak yaygınlaşan paşa kelimesi daha ziyade hanedandan olmayan yüksek rütbeli şahsiyetlere verildiği görülmektedir. Cumhuriyet döneminde sadece askerler için kullanılan Paşa, 1934 tarihinde 2590 sayılı kanunla kaldırılarak yerine generalkullanılmıştır.²² Ağa 4, Efendi 23 şahıs bulunmaktadır. Unvanlara baktığımızda sosyal hayat konusunda ilçede önemli mevki elde eden şahıslar bulunmaktadır.

22 Abdulkadir Özcan, "Paşa", TDVİA, C.34, Ankara 2007, s.183.

Meslek grupları

Bağcı	95
Rençber	68
Redif	55
Tacir	18
Çoban	9
Çuhadar ⁶	5
Saki	3
Köşger	3
Müvezzin	2
Solak	2
Manav	2
Onbaşı	2
Bakkal	2
Tuğlacı	2
Fırıncı	1
Postacı	1
Köprücü	1
Çömlekçi	1
Usta	1
Oduncu	1
Dizdar	1
Değirmenci	1
Terzi	1

Meslek grupları olarak toplam bağcı sayısı 95, rençber sayısı ise 68'dir. Bağcılık ve rençber sayılarına baktığımızda tarım üretiminin yoğunlukta olduğunu görebiliriz. Devel-i Karahisar'ın tarım ve hayvancılık alanlarında gelişmiş olduğunu, çoban, bağcılık, rençber, mesleklerinden anlaşılmaktadır. Tacir olması ise ticaret ile uğraşan kişi sayısını bizlere göstermektedir.²³

Sonuç

Nüfus sayımları bizlere sadece asker sayısı hakkında bilgi vermemektedir. Aynı zamanda demografik yapı ve sosyo-ekonomik açıdanönemli bilgiler vermektedir. Bizde çalışmamızda Devel-i Karahisar'ın sosyo-ekonomik açıdan ve demografik bakımdan-H.1260/M.1844-45 tarihli iki nüfus defterine göre değerlendirmeye çalıştık. Çalışmamızda mahalle olarak Kuzey Mahallesi, Bala Mahallesi, Keler Mahallesi, Cami Kebir Mahallesi, Bağlar Mahallesi, Aşağı Mahalle, İdris Mahallesi olmak üzere toplam yedi mahalle tespit ettik.Meslek olarak baktığımızda; Redif, mahallenin yöneticisi olarak Muhtar, Müslümanların din temsilcisi İmam, Çavuş, Berber, Çoban, Solak, Köşker, Soğancı, Kasap, Değirmenci, Tellak, Alaylı, Manav, Taşçı, Kolcu, Aşçı, Sedirci, Tamirci, Demirci, mesleklerin olduğu görülmektedir. Mesleklere baktığımızda tarımsal üretimin olduğunu Soğancı, Rençber, Bağcılık, Değirmencigibi mesleklerden anlaşılmaktadır. Sağlık alanında yeteri kadar olmasa da Cerrah mesleğinden enazından sağlık alanında ihtiyacın karşılandığı görülebilir. Demirci, Tamirci, Taşçı mesleklerinden ise inşaat sektörünün varlığını bizlere göstermektedir. Çobanlık mesleğinin olması hayvancılık-

23 Meslek grupları ile ilgili detaylı bilgi için bkz,Kazım Kartal,"19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'da Bir Semt: Kuzguncuk", Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi,S.12, Eylül 2017, s.381-395,Zeki Akçam, "XIX. Yüzyıl Kıbrıs Şer'iyye Sicillerinde Lakap ve Unvanlar", Türkbilig, S.29, 2015, s.191-208, Hava Selçuk, "Niğde'de İlk Nüfus Sayımı (23 Şevval 1246/6 Nisan 1831)", The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 6, Issue 2, February 2013, p. 1263-1294, Hava Selçuk, "Niğde Livası Dâhilinde Yahyalı Kazası(23 Şevval 1246/6 Nisan 1831 Tarihli Nüfus Defterine Göre)", I. Ulusal Yahyalı Sempozyumu Bildirileri, C.2, Kayseri 2012, s.357-360. Aziz Altı, "Sarız'da İskan ve Nüfus (1865-1945)", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.38, Kayseri 2015, s.19-39.

temel ihtiyaç arasında olduğu göstermektedir. İç güvenlik ile uğraşan ve asker olanlar ise kolcu, alaylı, solak, mesleklerinden anlaşılmaktadır. Paşabeyzade, İçağası, Ağa, Bey, Efendi, Çelebi, Beyzade unvanların kullanılması ise toplum nezdinde sosyal konumlar hakkında bize bilgiler vermektedir.

Şeyh Şaban karyesi, Kösteliç karyesi, Kavak karyesi, Erdemin karyesi, Keşlik karyesi, Mavrican karyesi, Başköy karyesi, Til karyesi, Kales karyesi, Gördelis karyesi, Kuşcu karyesi, Tırhan karyesi karyesi olmak üzere toplam on iki karye bulunmaktadır. Meslek grupları arasında bağcı, çoban, rençber sayılarının olması söz konusu olan karye’de tarım ve hayvancılığın gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Sosyo ekonomik açıdan değerlendirdiğimiz tarım, hayvancılığın ve üretimin yapıldığı anlaşılmaktadır. İnşaat, giyim, sektörde gelişme kaydedilirken eğitim ve sağlık alanında yok denecek kadar az meslek bulunmaktadır. Bunun sonucunda hastalıklar ve sakatlıklar meydana gelmiştir.

Genel olarak baktığımızda tarım, hayvancılık, ticaret, inşaat sektöründe gelişme olduğunu ancak sağlık ve eğitim alanında geride kaldığı görülmektedir. Nüfus defterleri incelenerek Osmanlı döneminde bir yerleşim biriminin sosyal, dini, ekonomik yapısı hakkında önemli bilgilere ulaşılabilir. Elde edilen verileri kullanarak çoğunlukla tablolar halinde düzenleyip değerlendirme yaparak kitap, makale ve tez haline getirerek insanların istifadesine sunulmalıdır. Yapılan çalışmalarda açıklamalar neticesinde, bir bölge ile ilgili yer isimlerine ulaşmak mümkündür. Bu sayede günümüzdeki bir şehir, köy ve mahallenin eski isimleri gün yüzüne çıkar. Böylelikle bir şehir ve insan niteliği ortaya konulabilir.

BİBLİYOGRAFYA

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, NFS, 1984.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, NFS, 1985.

Kitap ve Makaleler

1. ALTI, Aziz, Osmanlıdan Cumhuriyete Sarız (1865-1990), Karahan kitapevi, Adana 2017.
2. ALTI, Aziz, "Sarız'da İskan ve Nüfus (1865-1945)", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.38, Kayseri 2015, s.19-39.
3. AK, Mehmet, "Teke Sancağında 1831 Sayımına Göre Nüfus ve Yerleşme", History Studies, Volume 6, Issue 3, 2014, s. 15-44.
4. AKBAYAR, Nuri, Osmanlı Yer Adları Sözlüğü, İstanbul 2001.
5. AKBAL, Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus", Belleten, XV/60 (1951), s.617-628.
6. AKÇAM, Zeki, "XIX. Yüzyıl Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerinde Lakap ve Unvanlar", Türkbilig, S.29, 2015, s.191-208.
7. AKŞİN, Ahmet & KARAKAŞ, Erdal, "Nüfus İcmal Defterine Göre 19. Yüzyılda Arabgir", OTAM, S. 13, 2002, s. 91-125.

8. AYDIN, Erdem, "19.Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", OTAM, S.15, 2004, s.185-207.
9. BARKAN, Ömer Lütfi, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri-I", Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, C.I, İstanbul 2000, s.175-176.
10. BARKAN, Ömer Lütfi, Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, TTK, Ankara 1988.
11. BAYKARA, Tuncay, "Osmanlı Reformunun İlk Zamanları: Yeniçeri Ocağının Kaldırılması Ve İlk Tatbikat", http://egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/X_1995/TIDX-1995-01.pdf, s.1-11.
12. BEHAR, Cem, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ve Türkiye'nin Nüfusu, (Ed. Şevket Pamuk), C.2, TÜİK (DİE), Ankara 2011.
13. BEHAR, Cem, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik, (Ed. İnalçık, Halil ve Pamuk, Şevket), TÜİK (DİE)Yay., Ankara 2011, s. 61-73.
14. BERKES, Niyazi, Türkiyede Çağdaşlaşma, Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yay., Baskı 1, İstanbul 2002.
15. BİNGÖL, Sedat, "İstanbul'da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 23, S. 36, 2004, s. 43- 60.
16. BİLGİN, Nejdet, "Osmanlı Devleti'nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu", Tarih İncelemeler Dergisi, C.25, S. I, Temmuz 2010, s.101-146.
17. BOZKURT, Nebi, "Nüfus", TDVİA, C.33, Ankara 2007, s. 293-298.
18. BULUT, Yakup, "Mehmet Kara, Mahalle muhtarlarının Kent ve Mahalle Güvenliğine İlişkin Yaklaşımları: Antakya Örneği", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.8, S.15, Yıl 2011, s.1-27.
19. ÇADIRCI, Musa, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma", Neşir Heyeti (Halil İnalçık, Nejat Göyünç, Health W.Lowry v.d.), Osmanlı Araştırmaları, İstanbul 1980, s.108-127.
20. ÇADIRCI, Musa, "Anadolu'da Redif Teşkilatının Kuruluşu", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C.8, S.14, 1963, s.63-75.
21. ÇADIRCI, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı, TTK, Ankara 1997.
22. ÇADIRCI, Musa, Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi, Ankara 2007.
23. ÇİMEN, Adnan "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14/3, 2012. 183-216.
24. DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın kitabevi, Baskı 22, Ankara 2005.

25. DOĞRU, Halime, XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü, Anadolu Üniversitesi Yayınları No. 872, Eskişehir 1995.
26. EDHEM (Eldem) Halil, Kayseri Şehri, (Haz.Kemal Göde), Kültür ve Turizm BakanlığıYay., S.524, Ankara 1982.
27. EKE, Belğü, "Bir sosyal sınıf belirleyicisi olarak meslek faktörü", İÜİFM Prof. Dr. Sabri F. Ülgener'e Armağan, C.43, S.1-4, İstanbul 1987, s.377-401.
28. ELİBOL, Numan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları" Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi yay., C.12, S.2, Isparta 2007, s.135-160.
29. ERÇOŞKUN, Tülay, "Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Kurumunun İşleyişine İlişkin Düzenlemeler ve Gözlemler", Bilig, S.60, Kış 2012, s.131-154.
30. ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlevi ve Nitelikleri Üzerine", Osmanlı Araştırmaları IV, Neşr: Halil İnalçık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowry,Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s.69-78.
31. GENÇOĞLU, Mustafa, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.2, S.1, Çankırı 2011, s.29-50.
32. GÜL Abdülkadir & GÖKÇEN Salim, Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebler Meselesi, Cedit Neşriyat, Ankara 2010.
33. GÜL, Abdulkadir, "Eğın Kazasından Redif Taburlarına Asker Alımı (1834-1848)", Tarih İnceleme Dergisi, C.25, S.1, Temmuz 2010, s.231-252.
34. GÜLER, Ali, "Kayseri'de Demografik Durum (1831-1914)", Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yay. No: 4, III. Kayseri Ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri 2000, s. 201-217.
35. GÜMÜŞÇÜ, Osman; XVI. yy Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus ve Nüfus, TTK, Ankara 2001.
36. GÜNAY, Nejla, "XIX. Yüzyılın Sonlarında KırÇehir Sancağının Demografik Yapısı", Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C.7, S.1, 2006, s. 21-33.
37. GÜNEŞ, Mehmet, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", Akademik Bakış, C.8, S.15, Kış 2014, s.1-20.
38. HIZLI, Mefail, "Osmanlı Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair", TESAM,C.1, S.1, 2014, s.41-51.
39. KARAL, Enver Ziya, Osmanlı İmparatorluğunda ilk Nüfus Sayımı-1831, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara 2010.
40. KARPAT, Kemal, Osmanlı Nüfusu 1830-1914, (çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, Baskı 1, İstanbul2010.
41. KARTAL Kazım, "1848/1849 (1264) Tarihli Cizye Defterine Göre Kayseri'deki Rum Ve Ermeni Nüfus'un Sosyo-Ekonomik Yapısı", Kesit Akademi Dergisi, S.9, Eylül 2017, s. 446-468.
42. KARTAL Kazım, "19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'da Bir Semt: Kuzguncuk", Türk &

- İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.12, Eylül 2017, s.381-395.
43. KARTAL Kazım, 1100 Numaralı (1835) Trabzon Vilayeti Maçka Müslim Nüfus Defteri'nin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2013.
 44. KAZICI, Ziya, "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", İslâm Medeniyeti Mecmuası, C.5, S. 3, Mart 1982, s. 29-35.
 45. KAYA, Mehmet, "XX. Yüzyıl Başlarında Niğde Sancağının Nüfusuna Dair", Türkiyat Araştırmalar Dergisi, S. 19, Konya, Bahar 2006, s.193-210.
 46. KIVRIM, İsmail, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik hayat (17.Yüzyılda Gaziantep örneği)", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (<http://sbe.gantep.edu.tr>) S.8 (1): ISSN: 1303-0094, s. 231 - 255.
 47. KUBAN, Doğan, "Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", Vakıflar Dergisi, VII, 1953, s. 53-72.
 48. KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asakir-i Mansure", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, No:12, İstanbul 1981, s. 133-157.
 49. -----, Mentеше Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı), TTK, Ankara 2010.
 50. LEWIS, Raphaela, Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat (Adetler ve Gelenekler), Doğan Kardeş Yay., İstanbul 1973.
 51. MADEN, Fahri, "Osmanlı Devleti'nde 1881-1882/1293 Nüfus Sayımı ve Meydana Gelen Hadiseler", Türkiye'de İskân ve Şehirleşme Tarihi, Editör Mehmet Ali Beyhan, Kitabevi, İstanbul 2012, s. 99-127.
 52. METİN, Rafet, "XVI. Yüzyılda Niğde ve Kırşehir Sancaklarında Mahalle Yapılanması", Karadeniz Araştırmaları, S.20, Kış 2009, s.45-58.
 53. Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu- Arazi dağılımı ve Türk vakıfları), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2000.
 54. PAŞAOĞLU, Derya Derin, "19. Yüzyıl Nogay Muhacirlerine Ait Nüfus Defterleri", History Studies, Volume 8, Issue 1, A Tribute to Prof. Dr. Šerbo Rastoder, March 2016, p. 111-135.
 55. PALABIYIK Hamit & ATAK Şermin, "Türkiye'de Mahalle Yönetimi", Ed. Bekir Parlak, Hüseyin Özgür, Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Yerel Yönetimler, Alfa, Ekim 2002, s. 331-371.
 56. POLAT, Halil, 75 no'lu Balıkesir Şer'iyye sicili Defterine Göre Balıkesir'in Sosyal Hukuki Ve Dini Yapısı (1854-1857), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Isparta 2003.
 57. SÖNMEZ, Serpil, "Tanzimat Öncesinde Sivas Şehrinin Demografik Yapısı (1833 Nüfus Sayımına Göre)", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.23, Güz 2015, s.299-324.
 58. SELÇUK, Hava, "Niğde'de İlk Nüfus Sayımı (23 Şevval 1246/6 Nisan 1831)", The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 6, Issue 2, February 2013, p. 1263-1294.
 59. SELÇUK, Hava, "Niğde Livası Dâhilinde Yahyalı Kazası(23 Şevval 1246/6 Nisan 1831 Tarihli Nüfus Defterine Göre)", I. Ulusal Yahyalı Sempozyumu Bildirileri,

C.2, Kayseri 2012, s.357-360.

60. TAŞ, Barış & YİĞİT, İlker, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Beyşehir Kazasında Nüfus", Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. XXIX, S.81, s. 489-532.
61. TEMURÇİN Kadir, "Hamidâbât Kazasında Nüfus (1831-1917)", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 17, S.1, 2007, s. 45-68.
62. TOK, Özen, "3633 Numaralı Nüfus Defterine Göre Yahyalı Kazasının Demografik Yapısı ve Sosyal Durumu", I. Ulusal Yahyalı Sempozyumu, C.1, Kayseri 2012, s.465-469.
63. TOPAL, Zehra, 1840 Tarihli Akçaabat Nüfus Kayıtları, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları-5, Akçaabat 2010.
64. TORUN, Sadık Fatih, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye'de Sancak Yönetimi (1839-1921), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 2012.
65. UBCINI, M.A, Letters On Turkey, Trns, Lady Easthope, Arno Press, C.I, Newyork-1973.
66. YARAMIŞ, Ahmet, "Atatürk'ün Yetiştığı Mekteb-i Harbiye'nin Kuruluşu", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.8, S.3, 2006, s.181-203.
67. YARAMIŞ, Ahmet, "Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılmasının Çorum Ve Çevresindeki Yansıması", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afyon 2012,s.94-102.
68. YÜKSEL, Hasan, "Osmanlı'da Modern anlamda yapılan ilk Nüfus Sayımına göre Divriği'nin Demografik yapısı", Nüfus Bilimi Dergisi/Turkish Journal of Population Studies, S.28-29, 2006-07, s.73-89.

TÜRKİYE'DE FAALİYET TABANLI MALİYETLEME KONUSUNDA YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZ ÇALIŞMALARININ ANALİZİ¹

Meryem ÖZTÜRK , Reşat KARCIOĞLU*****

1 Çalışmanın teorik kısmı Meryem Öztürk'ün doktora tezinden derlenmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi Atatürk Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi

*** Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

GİRİŞ

Günümüz rekabet koşulları altında işletmelerin hem rakipleri ile rekabet edebilmeleri hem de yaşamlarını sürdürebilmeleri için yeterli düzeyde kâr elde etmeleri gerekmektedir. İşletmelerin kârlılığı temelde satış gelirleri ve maliyetlere bağlı olup satış gelirlerinin temel öğelerinden olan satış fiyatına rekabet koşulları nedeniyle müdahale etmek zor hatta imkânsızdır. Kârlılığı belirleyen diğer temel unsur olan maliyetlerin önemi bu noktada ön plana çıkmaktadır. İşletmelerin belirli bir noktaya kadar müdahale edebilecekleri maliyetlerin doğru ve hassas bir şekilde tespit edilmesi ve yönetilmesi önem arz etmektedir. Bilindiği gibi üretim maliyeti direkt hammadde ve malzeme, direkt işçilik ve genel üretim giderlerinden oluşmakta olup geleneksel üretim ortamlarında genel üretim giderlerinin üretim maliyeti içerisindeki payı genellikle nispi olarak daha düşüktür. Geleneksel üretim sistemlerinin geçerli olduğu üretim ortamlarında ürün/hizmet maliyetlerigenellikle geleneksel maliyetleme yöntemleri ile hesaplanmakta ve bu durum herhangi bir sorun teşkil etmemektedir.

Teknolojide yaşanan gelişmeler üretim teknolojilerinin değişmesine yol açmış; bu değişim işletmelerin üretim yapısının emek yoğunundan sermaye yoğun üretime doğru evrilmesine neden olmuştur. Üretim yapısında meydana gelen değişim ile üretim maliyetleri içerisinde direkt işçilik maliyetleriazalmış, makinelerin üretimde daha fazla kullanılmasıyla genel üretim maliyetleri artmıştır. Yeni üretim teknolojilerinin üretilen ürünlerin maliyet yapısını değiştirmesiyle birlikte geleneksel maliyetleme yöntemlerinin ürünlerin/hizmetlerin maliyet bilgisini sağlamada yetersiz kalması/başarısız olması yeni yöntemlerin arayışına girilmesine neden olmuştur. Bu arayışların sonucunda işletmelerin kararlarında kullanacakları maliyet bilgilerini gerçeği yansıtabilecek şekilde doğru hesaplayabilmek, sağlıklı bir şekilde inceleyebilmek ve kontrol edebilmek amacıyla Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (FTM) yöntemi geliştirilmiştir. FTM araştırmacılar tarafından ulusal ve uluslararası birçok makalede, kitapta, lisansüstü tezde, projede vb. inceleme konusu olarak ele alınmıştır. Söz konusu çalışmalarda FTM'nin sektörlere uygulanabilirliği, FTM ile birim maliyetlerin hesaplanması, geleneksel maliyetleme ile karşılaştırılması gibi konular ele alınmıştır. Başlangıçta sadece üretim işletmelerine uygulanmış sonraları hizmet sektörüne de uygulamalar yapılmıştır. Bu çalışmanın amacı, FTM ile ilgili Türkiye'de yapılan lisansüstü tezlerin analizini yapmaktır. Bu kapsamda öncelikle FTM hakkında bilgi verilmiş sonrasında YÖK Ulusal Tez Merkezi üzerinden FTM konusunu ele alantezlerle ilgili yapılan araştırma sonuçları sunulmuştur.

FAALİYET TABANLI MALİYETLEME

1980'li yıllarda ekonomide, iletişim teknolojilerinde, taşımacılıkta yaşanan değişim ve gelişmeler üretim teknolojilerinin de hızla gelişmesine ve otomasyonun yaygınlaşmasına neden olmuş; üretim teknolojilerinin hızlı bir şekilde gelişmesine paralel olarak işletmelerin üretim ve maliyet yapıları değişmiş, teknoloji geliştikçe üretimde makinelerin kullanım oranı artmış, işçiliğin payı azalmıştır (Alkan, 2005: 39; Öker, 2005: 14). Otomasyonun yaygınlaşması üretim sistemlerinde iki önemli sonuç ortaya çıkarmıştır. Bunlardan ilki, modern üretim ortamlarında otomasyona bağlı olarak toplam üretim maliyetleri içerisinde direkt işçiliğin payı azalırken endirekt maliyetlerin ağırlığının artması (Walker, 1999: 18; Karcioğlu, 2000: 145), ikincisi ise yardımcı ve destek hizmet maliyetlerindeki artış nedeniyle genel üretim maliyetinin reel bazda yükselmesidir (Hacırüstemoğlu ve Şakrak, 2002: 26). Böylece hem planlama ve kontrol hem de finansal raporlama açısından endirekt maliyetlerle ilgili maliyet muhasebesi tekniklerinin gözden geçirilmesi gereği doğmuştur (Tanış ve Güner, 2003: 3). Ayrıca yeni üretim ortamları olarak nitelendirilen otomasyona dayalı esnek üretim

ortamlarında geleneksel maliyetleme sistemleriyle hesaplanan mamul maliyetleri gerçek maliyetleri yansıtmaktan uzaklaşmıştır. Yaşanan gelişmeler sonucunda maliyet sistemleri yetersiz kalmış ve gereksinimleri karşılayamaz duruma gelmiştir. Bu durumların paralelinde yeni maliyet yöntemleri arayışları içerisine girilmiştir. Bu arayışlar sonucunda ilk olarak bugünkü adıyla 1986 yılında Robin Cooper ve Robert S. Kaplan öncülüğünde ABD’de geliştirilen ve daha sonra Avrupa’da büyük bir ilgi görmeye başlayan FTM sistemi (Ertaş, 1998: 49) başlangıçta üretim endüstrilerinde uygulanmasına rağmen ilerleyen yıllarda hizmet sektörü vekamu sektöründe de uygulanmaya başlanmıştır (Mabberley, 1992: 1; Walker, 1999: 18).

Öker (2002)’ye göre FTM mamullerin işletmenin kaynaklarını faaliyetler bazında tükettiğini dolayısıyla endirekt maliyetlerin faaliyetler bazında sınıflandırılması gerektiği anlayışı ile hareket eden ve mamul ile endirekt maliyetler arasında sadece üretim hacmine bağlı olmaksızın çeşitli seviyelerde doğrusal ilişki kuran bir maliyet ve yönetim anlayışıdır. Başka bir tanıma göre FTM, maliyetlerin daha doğru ve anlamlı hesaplanabilmesi için kaynak maliyetlerini (endirekt maliyetleri), süreçlere, faaliyetlere, oradan mamullere, hizmetlere ve müşterilere yükleyen bir sistemdir (Kaplan ve Atkinson, 1998: 97). Başka bir ifadeyle FTM, genel üretim maliyetlerini çoklu faaliyet maliyet havuzlarına dağıtan ve maliyet sürücülerini vasıtasıyla faaliyet maliyet havuzlarındaki maliyetleri mamul ya da hizmetlere dağıtan bir yaklaşımdır (Weygandt vd., 2010: 153).

FTM kavramının temeli, yönetim muhasebesinde gelişen “faaliyet tabanlı bilgi” ve “faaliyet tabanlı yönetim” kavramlarına dayanmaktadır. Bu bilgi tabanı, gerekli kaynakları kullanan ve işletmede değer yaratan “iş” ya da “faaliyetler” ile ilgilidir. Bir işte kaynakların kullanılması sonucunda maliyetler ortaya çıkar ve müşterilerin satın alacakları değerlere ulaşılır. Bu yaklaşıma göre kârlılığa ulaşmada ideal yol faaliyetlerin yönetimidir (Şakrak, 1997: 176).

FTM, bir işletmede değer yaratan ve kaynakları tüketen faaliyetler hakkında bilgi verir. Bu operasyonel bilgi mamul ya da hizmet karması, pazar payına sahip olmak için daha düşük fiyatla satın alma, satın alma ya da üretme alternatifleri gibi uzun dönemli stratejik kararlar almayı kolaylaştırır (Forrest, 1996: 298). Walker (1999)’a göre FTM işletmelere; mevcut mamul/hizmetin, yeni mamullerin, müşteri gruplarının, dağıtımın vb. kârlılığını belirleme, potansiyel gelişmeleri kesin olarak saptayabilmek için daha yararlı maliyet kontrol bilgisi sağlama ve sermaye harcamaları, kârlılık, satın al ya da yap kararlarının değerlendirilmesi gibi durumlarda yardımcı olur. Aynı zamanda işletmelerde temel faaliyet bilgileri ve bu faaliyetlerin ortaya koyduğu maliyet bilgileri ile ilgilenir. Bu bilgiler, firmada meydana gelebilecek değişikliklerin maliyetleri nasıl etkileyebileceği konusunda yöneticilere bir temel sağlar. Bunun yanında FTM sistemi, işletmelerin yönetim kontrol sistemlerini de etkileyen bir unsurdur. Çünkü bu sistemden elde edilecek maliyet raporları çalışanları ve örgütsel davranışı etkiler (Karacan ve Aslanoğlu, 2005: 21). Özetle işletmede FTM sisteminin kurulması, önceliklerin saptanması konusunda yöneticilere olanak tanır. Yöneticiler, harcamaların en fazla nelere yapıldığını görebilir ve maliyetlerin ana sebeplerini anlayabilirler. Çok çeşitli mamul üreten bir işletmede mamul tasarımı, pazarlanması ve dağıtımına ilişkin tüm alanlardaki maliyetlerin planlanmasına ve kontrolüne yardımcı olur. FTM aynı zamanda işletmelerin değişik maliyet alanlarında stratejik bağlantılarına ışık tutar (Ruhl ve Bailey, 1994: 34).

Ana düşüncesi maliyet objelerinin (mamul) faaliyetleri, faaliyetlerin de kaynakları tükettiği (Baker, 1998:2) olan FTM;

- İşletmede var olan önemli faaliyetlerin tespit edilmesi,
- Faaliyetlerin maliyetlerinin belirlenmesi,
- Belirlenen maliyetler için uygun maliyet sürücülerinin seçimi,
- Mamul için faaliyetlerin maliyetlerinin belirlenmesi

aşamalarından oluşmakta (Goektuerk, 2007: 5) olup bir işletme tarafından üretilen mamul ya da hizmetlerin faaliyet maliyetlerini planlama-geliştirme süreci ve üretim maliyetlerinin yönetimi için önemli bir planlama aracıdır; maliyet ve performans ölçümü olmak üzere iki önemli unsura sahiptir (Frost, 2005: 5; Gerdin, 2004: 38).

FTM'niniki temel amacı bulunmaktadır. Yöntemin ilk amacı maliyet çarpıklığını (çarpık maliyetlemeyi-yüksek hacimli ve/veya daha az karmaşık mamullerin fazla; düşük hacimli ve/veya karmaşık mamullerin daha az maliyetlendirilmesini) (Erden, 2004: 21) önlemektir. Geleneksel maliyetlemede bütün endirekt maliyetler tek bir maliyet havuzunda birleştirildiği için maliyet çarpıklığı meydana gelir. FTM'de ise maliyet çarpıklığı birçok maliyet havuzu (faaliyet) ve maliyet sürücüsü (etkeni) kullanılarak giderilmeye çalışılır. FTM'nin ikinci amacı israfı ya da değer katmayan faaliyetleri minimize etmektir. Bu amaç birçok maliyet havuzu (faaliyet) ve maliyet sürücüsü ile faaliyet analizi yapılarak başarılabilir (Kim ve Ballard, 2001:2).

FTM sipariş ve safha maliyetleme sistemine alternatif bir maliyetleme sistemi olmayıp (Shim ve Siegel, 1998: 336)geleneksel maliyetleme sistemlerinden farklı bir maliyetleme sistemidir. FTM, faaliyetler vasıtasıyla tüm endirekt maliyetleri sınıflandırır; bu faaliyetler için endirekt maliyetleri izler ve maliyetlerin nedenleri ile ilişkili bir maliyet sürücüsünü kullanarak mamullere bu maliyetleri dağıtır (Needles vd. 2007: 997).FTM ile geleneksel maliyetleme sistemleri arasında temel farklılıklar aşağıdaki gibidir (Emblemsvag ve Bras, 2001: 64):

- Geleneksel sistemde bir maliyet objesinin doğrudan kaynakları tükettiği farz edilirkenFTM'de maliyet objesinin faaliyetleri ve faaliyetlerinde kaynakları tükettiği farz edilir.
- Geleneksel maliyetleme sisteminde direkt işçilik gibi tek dağıtım anahtarı kullanırken FTM'de kaynaklardan faaliyetlere kadar maliyetleri izlemek için farklı faaliyet sürücülerini ve kaynakları kullanılır.
- Geleneksel maliyetleme yaklaşımlarında maliyet dağıtımı için finansal değişkenler kullanılırkenFTM'de hem finansal hem de finansal olmayan değişkenler kullanılır.
- FTM'demaliyet dağıtımı için geleneksel maliyetleme yaklaşımından daha fazla endirekt maliyet havuzlarından ve maliyet sürücülerinden yararlanır (Baker, 1998:2).

YÖNTEM

Bu çalışmada Türkiye'de FTM konusunda yüksek lisans ve doktora programlarında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç ışığında aşağıdaki sorularına cevap aranmıştır:

- Türkiye'de FTM konusunda yapılan lisansüstü tezlerin türleri nelerdir?
- Hangi yıllarda FTM konusunda lisansüstü çalışma daha fazla yapılmıştır?
- FTM konusunda yapılan lisansüstü tezlerin üniversitelere ve enstitülere göre dağılımı nasıldır?

- Lisansüstü tez çalışmalarına danışmanlık yapan öğretim üyelerinin/ elemanlarının unvan dağılımı ne şekildedir?
- Yapılan çalışmaların sektörlere göre dağılımı nasıldır?

Araştırma Modeli

Bu araştırma betimsel bir çalışma olup tarama modeli ile doküman incelemesi yapılarak FTM konusunda lisansüstü tezlerin incelendiği bir çalışmadır.

Araştırmanın Veri Kaynakları ve Kapsamı

Üniversitelerin çeşitli enstitülerinde FTM konusunda hazırlanan lisansüstü tezlerle Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi'nin internet adresinden erişilmiştir. Öncelikle tez başlıklarında "Faaliyet Tabanlı", "Faaliyete Dayalı", "Aktiviteye Dayalı", "Aktivite Tabanlı", "Faaliyet Esaslı", "Faaliyet Esasına Dayalı" anahtar kelimeleri girilerek ilgili tezlere ulaşılmış; konu ile ilgili olmayan tezler ayıklanmıştır. Ayrıca çalışmanın başlığında ilgili anahtar kelimelerin olmadığı ancak tezlerin özetlerinde ve içeriklerinde yapılan inceleme sonucunda çalışmanın esasını FTM'nin oluşturduğu tespit edilen tezler de çalışma kapsamına alınmıştır.

Çalışmaya zaman esaslı/sürücülü/etkenli/zamana dayalı/sürece dayalı/bulanık/bulanık mantık/bulanık zamana dayalı FTM ile ilgili tezler dâhil edilmemiştir. Ayrıca faaliyet tabanlı yönetim/bütçeleme/performans yönetimi ile ilgili çalışmalar da çalışmanın kapsamına alınmamıştır.

Anahtar sözcükler ile yapılan aramaların neticesinde ulaşılan tezlerin özetleri ve içeriklerinden tezlerin türü, yılı, yapıldığı üniversite ve enstitü, danışmanın unvanı, kısıtlı olup olmaması, çalışma türü/uygulama yapılan sektör/işletme ile ilgili veriler toplanmıştır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Türkiye'de FTM üzerine 182 lisansüstü tez hazırlanmış olup tezlerin türlerine göre dağılımları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. FTM Konusunda Yapılan Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Tür	Sayı	%
Yüksek Lisans	138	75,8
Doktora	44	24,2
Toplam	182	100,0

FTM üzerine yapılan lisansüstü tezlerin %75,8'i yüksek lisans, %24,2'si ise doktora düzeyinde hazırlanmış olup yıllara göre dağılımları Tablo 2'te gösterilmiştir.

Tablo 2. FTM Konusunda Yapılan Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	YL	%	Doktora	%	Toplam	%
1995	1	0,7	-	-	1	0,5
1996	4	2,9	1	2,3	5	2,7
1997	3	2,2	-	-	3	1,6
1998	3	2,2	2	4,5	5	2,7
1999	8	5,8	1	2,3	9	4,9
2000	4	2,9	3	6,8	7	3,8
2001	7	5,1	1	2,3	8	4,4
2002	6	4,3	1	2,3	7	3,8
2003	8	5,8	-	-	8	4,4
2004	11	8,0	2	4,5	13	7,1
2005	8	5,8	2	4,5	10	5,5
2006	12	8,7	6	13,6	18	9,9
2007	13	9,4	3	6,8	16	8,8
2008	5	3,6	2	4,5	7	3,8
2009	5	3,6	3	6,8	8	4,4
2010	10	7,2	2	4,5	12	6,6
2011	4	2,9	3	6,8	7	3,8
2012	1	0,7	1	2,3	2	1,1
2013	4	2,9	-	-	4	2,2
2014	1	0,7	2	4,5	3	1,6
2015	6	4,3	4	9,1	10	5,5
2016	6	4,3	1	2,3	7	3,8
2017	7	5,1	4	9,1	11	6,0
2018	1	0,7	-	-	1	0,5
Toplam	138	100,0	44	100,0	182	100,0

Türkiye’de FTM ile ilgili ilk yüksek lisans tezi 1995 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü’nde ilk doktora tez çalışması 1996 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde tamamlanmıştır. Yüksek lisans düzeyinde en fazla tez 2007 yılında en az ise 1995, 2012, 2014 ve 2018 (2018 yılı çalışmanın yapıldığı dönemde-Ekim ayında- henüz tamamlanmadığı için sayının değişme ihtimali bulunmaktadır.) yıllarında yapılmıştır. 2003-2007 yılları arası FTM ile ilgili yüksek lisans çalışmalarının en çok yapıldığı dönem olduğu tabloda da görülmektedir. Doktora düzeyinde FTM üzerine en çok tez çalışmasının yapıldığı yıl 2006 yılı olup 1995, 1997, 2003, 2013 ve 2018 (henüz) yıllarında çalışma yapılmamıştır. 2006 yılından sonra doktora düzeyinde en fazla çalışma 2015 ve 2017 yıllarında yapılmıştır. Lisansüstü

düzeyde toplamda 2006 yılı FTM'nin en çok, 1995 ve 2018 (henüz) ise en az çalışıldığı yıllardır. Yapılan tezlerin üniversitelere göre dağılımları ise Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. FTM Konusunda Yapılan Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Sıra	Üniversite	YL	%	Dokt.	%	Top.	%
1	Adıyaman	1	0,7	-	-	1	0,5
2	Adnan Menderes	1	0,7	1	2,3	2	1,1
3	Afyon Kocatepe	2	1,4	-	-	2	1,1
4	Akdeniz	1	0,7	3	6,8	4	2,2
5	Anadolu	1	0,7	1	2,3	2	1,1
6	Ankara	3	2,2	2	4,5	5	2,7
7	Atatürk	3	2,2	5	11,4	8	4,4
8	Bahçeşehir	1	0,7	-	-	1	0,5
9	Balıkesir	1	0,7	-	-	1	0,5
10	Beykent	3	2,2	-	-	3	1,6
11	Bülent Ecevit	-	-	1	2,3	1	0,5
12	Celal Bayar	1	0,7	-	-	1	0,5
13	Çanakkale 18 Mart	2	1,4	-	-	2	1,1
14	Çukurova	4	2,9	4	9,1	8	4,4
15	Deniz Harp Ok. Kom.	1	0,7	-	-	1	0,5
16	Dokuz Eylül	8	5,8	2	4,5	10	5,5
17	Dumlupınar	4	2,9	1	2,3	5	2,7
18	Erciyes	1	0,7	1	2,3	2	1,1
19	Fatih	2	1,4	-	-	2	1,1
20	Fırat	1	0,7	-	-	1	0,5
21	Galatasaray	1	0,7	-	-	1	0,5
22	Gazi	4	2,9	2	4,5	6	3,3
23	Gebze Yüks. Tekn. Ens.	1	0,7	-	-	1	0,5
24	Hacettepe	2	1,4	1	2,3	3	1,6
25	Işık	1	0,7	-	-	1	0,5
26	İhsan Doğramacı Bilkent	1	0,7	-	-	1	0,5
27	İnönü	2	1,4	-	-	2	1,1
28	İstanbul	9	6,5	6	13,6	15	8,2
29	İstanbul Kültür	1	0,7	-	-	1	0,5
31	İstanbul Teknik	8	5,8	-	-	8	4,4
30	İstanbul Ticaret	2	1,4	-	-	2	1,1
32	İzmir Katip Çelebi	1	0,7	-	-	1	0,5
33	Kara Harp Okulu	1	0,7	-	-	1	0,5
34	Karamanoğlu Mehmetb.	1	0,7	-	-	1	0,5
35	Kırıkkale	1	0,7	-	-	1	0,5
36	Kocaeli	7	5,1	-	-	7	3,8
37	Maltepe	1	0,7	-	-	1	0,5
38	Marmara	12	8,7	3	6,8	15	8,2
39	Mimar Sinan Güz. San.	1	0,7	-	-	1	0,5
40	Muğla Sıtkı Koçman	2	1,4	-	-	2	1,1
41	Niğde Ömer Halis Demir	2	1,4	2	4,5	4	2,2
42	Okan	1	0,7	-	-	1	0,5
43	Ortadoğu Teknik	1	0,7	-	-	1	0,5
44	Sakarya	14	10,1	5	11,4	19	10,4
45	Selçuk	3	2,2	3	6,8	6	3,3
46	Süleyman Demirel	7	5,1	1	2,3	8	4,4
47	Türk Hava Kurumu	1	0,7	-	-	1	0,5
48	Uludağ	2	1,4	-	-	2	1,1
49	Yıldız Teknik	7	5,1	-	-	7	3,8
Toplam		138	100,0	44	100,0	182	100,0

FTM ile ilgili 49 üniversitede lisansüstü tez çalışması tamamlanmış olup en fazla tez Sakarya Üniversitesi'nde tamamlanmıştır. Toplam 19 tezin çalışıldığı üniversitede

tezlerin 14'ü yüksek lisans, 5'i doktora düzeyindedir. Yürütülen 14 tez ile FTM konusunda en fazla yüksek lisans tezi de ilgili üniversitede yapılmıştır. Sakarya Üniversitesi'nden sonra FTM ile ilgili en fazla tez İstanbul Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi'nde yürütülmüştür. Doktora düzeyinde ise FTM ile ilgili sadece 18 üniversitede araştırma yapılmış olup en fazla doktora tez çalışması İstanbul Üniversitesi'nde tamamlanmıştır. İstanbul Üniversitesi'ni Atatürk Üniversitesi ve Sakarya Üniversitesi takip etmektedir. Tezlerin yürütüldüğü enstitüler ise Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. FTM ile İlgili Yapılan Lisansüstü Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Enstitü	Sayı	%
Deniz Bilimleri ve Mühendisliği Enstitüsü	1	0,5
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	1	0,5
Fen Bilimleri Enstitüsü (Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü)	25	13,7
Sağlık Bilimleri Enstitüsü	4	2,2
Savunma Bilimleri Enstitüsü	1	0,5
Sosyal Bilimler Enstitüsü	150	82,4
Toplam	182	100,0

Tabloda da görüldüğü gibi en fazla lisansüstü çalışmanın yapıldığı enstitü %82,4 ile Sosyal Bilimler Enstitüsü'dür. Sosyal Bilimler Enstitüsünü 25 tez ile Fen Bilimleri Enstitüsü takip etmektedir. Deniz Bilimleri ve Mühendisliği Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Enstitüsü ve Savunma Bilimleri Enstitüsü'nde ise FTM ile ilgili birer tez yürütülmüştür. Ayrıca Sosyal Bilimler Enstitüsü dışında enstitülerde yürütülen lisansüstü 32 tezdense sadece biri doktora düzeyindedir. Lisansüstü tezleri yöneten tez danışmanlarının unvanlara göre dağılımı takip eden tabloda sunulmuştur.

Tablo 5. FTM Konusunda Yapılan Tezlerin Danışmanın Unvanına Göre Dağılımı

Danış. Unvan	YL	%	Dokt.	%	Toplam	%
Dr.	3	2,2	-	-	3	1,6
Dr. Öğr. Üyesi	49	35,5	3	6,8	52	28,6
Doç. Dr.	31	22,5	7	15,9	38	20,9
Prof. Dr.	55	39,9	34	77,3	89	48,9
Toplam	138	100,0	44	100,0	182	100,0

FTM ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin %48,9'unun tez yöneticisinin unvanı Prof. Dr., %1,6'sının unvanı ise Dr.'dir. Yürütülen yüksek lisans tezlerinin üçte birinden fazlası Dr. Öğr. Üyeleri tarafından, doktora tezlerinin üçte ikisinden fazlası ise Prof. Dr. unvanına sahip öğretim elemanları tarafından yönetilmiştir.

Bilindiği gibi Türkiye'de yapılan tezlere YÖK Ulusal Tez Merkezinin veri tabanından ulaşılabilir. Ancak yazarın isteğine bağlı olarak tezler belirli bir süre kısıtlanabilmekteydi (Fakat 18.06.2018 tarihinde yayınlanan Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönergeye göre yönergenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren yalnızca yönergede belirtilen durumlarda tezlerin erişime açılması ertelenebilir ya da gizlilik kararı alınabilir.). Ayrıca tezlerin

(basılı kopyalarına) bir kısmına üniversite kütüphanesi aracılığıyla erişilebilmektedir. Tablo 6'da FTM ile ilgili yapılan tezlerin ulaşılabilir olmasına göre dağılımları sunulmuştur.

Tablo 6. FTM Konusunda Hazırlanan Tezlerin Ulaşılabilir Olmasına Göre Dağılımı

İzin durumu	Sayı	%
TÜBESS	50	27,5
Kısıtlı	10	5,5
İzinli	122	67,0
Toplam	182	100,0

FTM üzerine yapılan tezlerin %27,5'inin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi veri tabanı üzerinden yayınlanma izni bulunmamakta olup ilgili tezlerin basılı kopyalarına üniversite kütüphanesi aracılığıyla (TÜBESS) erişilebilmektedir. Lisansüstü tezlerin %5,5'i kısıtlı olup %67'si ise izinlidir. Üniversite kütüphanesi aracılığıyla erişilebilecek tezlerin %88'inin (44'ünün) özeti veri tabanında yer alırken %12'sinin (6'sının) özeti veri tabanında bulunmamaktadır. Özeti olmayan üç tezin başlıklarından uygulama yapılan sektör anlaşılmakta olup biri hizmet (banka) sektörüne, ikisi ise üretim sektörüne yönelik olarak hazırlanmıştır. Geri kalan 44 tezin (TÜBESS-özeti var olan) çalışmatürlerine/uygulandıkları sektörlere göre dağılımı Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Kütüphane Aracılığıyla Ulaşılabilir Tezlerin Çalışma Türlerine/ Uygulandıkları Sektörlere Göre Dağılımları

Çalışmanın türü/uygulanan sektör	Sayı	%
Derleme çalışma (teorik)	8	18,2
Üretim işletmesi	8	18,2
Vaka çalışması, örnek uygulama	4	9,1
Tekstil	4	9,1
Askeri birlik	3	6,8
Elektro-mekanik, elektronik eşya, makine	3	6,8
Banka, sigorta	2	4,5
Sağlık kuruluşu	2	4,5
Hizmet sektörü	2	4,5
Firma örneği (sektör belli değil)	2	4,5
İnşaat sektörü	2	4,5
Bilgi ve iletişim teknolojileri	1	2,3
Muhasebeleştirilmesi	1	2,3
Lojistik	1	2,3
Matbaa	1	2,3
Toplam	44	100,0

Üniversitelerin kütüphaneleri aracılığıyla basılı kopyalarına erişilebilecek FTM ile ilgili tezlerin özetlerinden anlaşıldığı kadarıyla derleme çalışması ve FTM'nin muhasebeleştirilmesi dışındaki çalışmalar (35 çalışma) FTM'ye göre seçilen sektörlerdeki işletmelerin ya da örnek uygulamalarla maliyetlerin hesaplanmasına yönelik çalışmalardır. Bu çalışmaların içinde en fazla uygulanan sektör imalat sektörüdür. Özetlerde vaka çalışması ve örnek uygulama şeklinde belirtilen çalışma sayısı dördür. Sektörleri özetle belirtilen çalışmalardan üçünde FTM askeri birliklere ikişer tanesinde mali kuruluşlara, sağlık kuruluşlarına, hizmet sektörüne (sektörü bilinmeyen), sektörü bilinmeyen iki işletmeye ve inşaat sektörüne uygulanmıştır. FTM ile ilgili yapılan tezlerden kısıtlı olanların tümünün özetleri veri tabanında yer almakta olup özetlerinden/başlıklarından anlaşılabilirdiği kadarıyla çalışmanın türüne/uygulanan sektörlere göre dağılımları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. YÖK Ulusal Tez Merkezinin Veri Tabanında Kısıtlı Olan Tezlerin Çalışma Türüne/Uygulama Alanlarına Göre Dağılımları

Çalışmanın türü/uygulanan sektör	Sayı	%
Sağlık kurumu	3	30,0
Üretim (sektör belli değil)	2	20,0
Derleme çalışma (teorik)	1	10,0
Devlet Demir Yolları (yolcu taşıma)	1	10,0
Kimya sektörü	1	10,0
Mobilya	1	10,0
Isıtma ve soğutma	1	10,0
Toplam	10	100,0

Tabloda da görüleceği gibi beş çalışma imalat sektöründe, üç çalışma sağlık sektöründe ve bir çalışma ise hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde yapılmıştır. Özetinden anlaşılabilirdiği kadarıyla bir çalışma FTM'nin hastanelerde uygulanabilirliği ile ilgili derleme bir çalışmadır. FTM konusu ile ilgili yapılmış olan tezlerden izinli olanların konusu ve uygulama alanlarına göre dağılımları takip eden tabloda sunulmuştur.

Tablo 9. İzinli Olan Tezlerin Çalışma Türüne/Uygulanan Sektörlere Göre Dağılımları

Çalışmanın türü/uygulanan sektör	Sayı	%
Sağlık kuruluşu	20	16,4
Tekstil	12	9,8
Gıda	9	7,4
Banka/aracı kurum	8	6,6
Makine ve otomobil/otomotiv	8	6,6
İnşaat (konut inşaatı, inşaat malzemeleri, hazır beton)	7	5,7
Otel/termal turizm	6	4,9
Eğitim kurumu	4	3,3
Mermer işletmesi	3	2,5
Mobilya	3	2,5
Havacılık/havayolu işletmesi	3	2,5
Geri dönüşüm	3	2,5
Kaplama/metal kaplama/metal işleme	3	2,5
Hayali işletme/Örnek uygulama/Bilinmeyen*	3	2,5
Seyahat acentası	2	1,6
Boya üretim/Boya lojistik maliyetleri	2	1,6
Endüstriyel soğutma sistemleri/merkezi ısıtma	2	1,6
Derleme çalışma (teorik)	2	1,6
Anket çalışması	2	1,6
Üretim (sektör belirtilmeyen)	1	0,8
Çelik kapı lojistik	1	0,8
Beyaz eşya	1	0,8
Çağrı merkezi sektörü	1	0,8
Kuyumculuk	1	0,8
Tuğla fabrikası	1	0,8
Demir çelik	1	0,8
Devlet orman işletmesi	1	0,8
Madencilik	1	0,8
Metal tüp	1	0,8
Liman işletmesi	1	0,8
İstanbul Tersanesi Komutanlığı	1	0,8
Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayi A.Ş.	1	0,8
Kauçuk	1	0,8
Enerji- LPG-Likit petrol gazı	1	0,8
Plastik enjeksiyon kalıbı	1	0,8
Hizmet işletmesi (sektör belirtilmeyen)	1	0,8
Hidrolik üretim	1	0,8
Taşımacılık sektörü	1	0,8
Tıbbi malzeme üretimi	1	0,8
Toplam	122	100,0

*Tezin dili Fransızca olup Türkçe özetinde de sektör bilgisi yer almamaktadır.

Tez çalışmalarında genellikle FTM yönteminin uygulanabilirliğini araştırmak, sektörlerle uygulamak, geleneksel maliyetleme ile karşılaştırmak, diğer stratejik maliyet yöntemleri ile birlikte uygulamak gibi konular ele alınmıştır. İzinli olan 122 tez çalışmasının ikisinde anket çalışması (Anket çalışması yapılan tezlerin birinde FTM'nin sanayi işletmelerine uygulanabilirliğini tespit etmek dışında FTM kullanımından kaynaklanan faydaları tespit etmek amaçlanmıştır.), ikisinde ise FTM konusunda derleme çalışma yapılmıştır. Geriye kalan 118 tez FTM'nin ilgili sektörlerle/işletmelere uygulanması şeklindeki çalışmalardan oluşmakta olup en fazla çalışma (%16,4) sağlık kuruluşları üzerine yapılmıştır. Ancak yukarıdaki tabloda ayrıntı verilme adına üretim sektöründeki işletmeler (tekstil, gıda, beyaz eşya, tıbbi malzeme üretimi gibi) alt sektörler bazında verilmiştir. Tabloda da görüldüğü gibi FTM çok farklı sektörlerle uygulanmış olup bu durum çalışmaların ne kadar çeşitli sektörde ele alındığını göstermektedir.

SONUÇ

Üniversitelere bağlı enstitülerde birçok bilim dalında lisansüstü eğitimler verilmekte ve her yıl birçok tez tamamlanarak literatüre eklenmektedir. Bu tezlerde farklı alanlarda birçok konu farklı açılardan çeşitli yöntemlerle ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı, otomasyonun gelişmesiyle birlikte geleneksel maliyetleme yöntemlerinin doğru maliyet bilgisi sunmadığı görüşüyle ortaya çıkan, yerli ve yabancı birçok araştırmacının çalışma konusu olan FTM konusu ile ilgili Türkiye'de yapılmış lisansüstü

tezlerin türleri, hangi yıllarda daha çok çalışıldığı, çalışıldığı üniversiteler, enstitüler, uygulama yapılan sektörlerin/işletmelerin dağılımını tespit etmektir. Bu kapsamda Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından belirlenen anahtar kelimeler ile tarama yapılmış ve 182 teze ulaşılmıştır. Konuyla ilgili tezlerin yaklaşık dörtte biri doktora düzeyinde dörtte üçü ise yüksek lisans düzeyinde yürütülmüş olup ilk yüksek lisans tezi 1995 yılında ilk doktora tezi 1996 yılında tamamlanmıştır. FTM konusunda en çok çalışmanın yapıldığı yıl 2006 yılı olup yıllar içerisinde belirli bir döneme kadar artarak devam etmiş 2012 yılından sonra iki yıl hariç ilk yıllara göre nispeten daha az çalışılmıştır. En fazla yüksek lisans tezinin tamamlandığı yıl 2007, en fazla doktora tezinin tamamlandığı yıl ise 2006 yılı olmuştur. 2017 yılında FTM ile ilgili 11 tez tamamlanmış olmasına rağmen Ekim 2018’de tamamlanan tez sayısı henüz birdir. 9’u vakıf üniversitesi,40’ı devlet üniversitesi olmak üzere toplam 49 üniversitede FTM konusunda tez yürütülmüştür.48 üniversitede yüksek lisans düzeyinde, 18 üniversitede doktora düzeyinde tez tamamlanmıştır. Sakarya Üniversitesi yüksek lisans düzeyinde FTM konusunda en çok tezin tamamlandığı üniversite olup Sakarya Üniversitesini 12 tez ile Marmara Üniversitesi takip etmektedir. Doktora düzeyinde tez yürütülen 18 üniversitenin tümü devlet üniversitesidir. FTM konusunda yapılan tezlerin çok büyük bir kısmı (%82,4) Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanmış olup Sosyal Bilimler Enstitüsünü %13,7 ile Fen Bilimleri Enstitüsü/Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü takip etmektedir. Tezlerin %48,9’unun tez yöneticisinin unvanı Prof. Dr.’dir ve bu oran ile en çok tez Prof. Dr. unvanına sahip öğretim üyesi tarafından yönetilmiştir. Prof. Dr. unvanında sahip öğretim üyelerinden sonra FTM ile ilgili en çok tez Dr. Öğr. Üyesi unvanına sahip öğretim üyeleri tarafından yürütülmüştür.

FTM konusunda yürütülen tezlerin %67’sine YÖK Ulusal Tez Merkezi’nin veri tabanından ulaşılabilen ve %27,5’ine üniversite kütüphaneleri aracılığıyla basılı kopyalarına erişilebilmekte, %5,5’ine ise kısıtlı olması nedeniyle ulaşılamamaktadır. YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde kısıtlı olup üniversite kütüphaneleri üzerinden ulaşılacak tezlerin başlıkları/özetlerinden anlaşıldığı kadarıyla ilgili tezlerin büyük bir kısmı FTM konusunda vaka çalışması/örnek uygulama/firma örneği/üretim işletmelerinde uygulanmasına yönelik olarak hazırlanmış tezlerdir. Veri tabanında kısıtlı olan on tezdən üretim sektöründe faaliyet gösteren işletmeler üzerine ve üçü sağlık kurumuna FTM’nin uygulanması üzerine yapılmış tezlerdir. Veri tabanında tam metnine ulaşılabilen tez sayısı 122’dir. Bu tezlerin çok büyük bir kısmı bir şirkette FTM’nin uygulanmasına yönelik olarak hazırlanmış tezlerden oluşmaktadır. Bu tezlerde de FTM farklı birçok sektöre/alt sektöre uygulanmış olup en fazla tez üretim işletmelerine daha sonra ise sağlık kuruluşlarına yönelik olarak hazırlanmıştır.

Bir alanla ilgili yapılmış bilimsel tezlerin analiz edilmesi o konunun derinliği ve yaygınlığı hakkında bilgi verebilir, incelenen alanın genel görünümünü ortaya çıkarabilir (Karadağ, 2009: 76).YÖK Ulusal Tez Merkezi’nin ayrıntılı tarama sayfasında Muhasebe ve Finansman Bilim dalında 1.775 tez, Muhasebe Bilim dalında 254 tez, Muhasebe Denetimi Bilim dalında 232 tez ve Muhasebe ve Denetim Bilim dalında 268 tez yapıldığı ve sonuçta Muhasebe ile ilgili bilim dallarında toplamda 2.529 tez hazırlandığı anlaşılmıştır. FTM ile ilgili Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan tez sayısı 150 olup Muhasebe Bilim dallarında tamamlanan tezlerin %6’sına (Tamamlanan tezlerin konuları gereği muhasebe bilim dallarında tamamlanmış olacağı düşünülmektedir.) denk gelmektedir ve bu da farklı birçok konunun çalışıldığı Muhasebe Bilim Dalı için yüksek bir oran olduğunu düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

1. 1 Kasım 2018 tarihinde <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden erişildi.
2. 1 Kasım 2018 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden erişildi.
3. Alkan, A. T. (2005). Faaliyet tabanlı maliyet sistemi ve bir uygulama. Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi, 13, 39-56.
4. Baker, J. J. (1998). Activity-based costing and activity-based management for health care, USA: Aspen Publisher.
5. Emblemsvag, J. & Bras, B. (2001). Activity-based cost and environmental management: A different approach to the ISO 14000 Compliance. Massachusetts: Kluwer Academic Publisher.
6. Erden, S. A. (2004). İnşaat işletmelerinde, inşaat maliyetlerinin tespitinde faaliyet tabanlı maliyetleme yaklaşımının yeri. Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, 11, 17-26.
7. Ertaş, F. C. (1998). Sanayi işletmelerinde faaliyete dayalı maliyet yöntemi ve bir uygulama. Gaziosmanpaşa Üniversitesi İİBF Yayınları No:2.
8. Forrest, E. (1996). Activity-based management: A comprehensive implementation guide. New York: McGraw-Hill.
9. Frost, W. (2005). ABCs of activity based management: crushing competition through performance improvement. USA: iUniverse.
10. Gerdin, J. (2004). Activity-based variance analysis: new tools for cost management. Cost Management, 18(5), 38-48.
11. Goektuerk, H. (2007). Activity-based costing (ABC) advantages and disadvantages: How ABC can be applied to institutions of higher education, Germany: Grin Verlag.
12. Hacırüstemoğlu, R. & Şakrak, M. (2002). Maliyet muhasebesinde güncel yaklaşımlar. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
13. Kaplan, R. S. & Atkinson, A. A. (1998). Advanced management accounting (Third Edition). USA: Prentice Hall Inc.
14. Karacan, S. & Aslanoğlu, S. (2005). Faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin temel mali tablolar üzerindeki etkileri. Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, 16, 17-38.
15. Karadağ, E. (2009). Eğitim bilimleri alanında yapılmış doktora tezlerinin tematik açıdan incelemesi. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 10(3) 75-87.
16. Karcıoğlu, R. (2000). Stratejik maliyet yönetimi. Erzurum: Aktif Yayınevi.
17. Kim, Y-W. & Ballard, G. (2001). Activity-based costing and its application to lean construction. 9th Annual Conference Int'l. Group for Lean Construction, National University of Singapore.
18. Maberley, J. (1992). Activity-based costing in financial institutions. Great Britain: Biddles Ltd. Guildford.

1. Needles, B. E., Powers, M. & Crosson, S. V. (2007). Principles of Accounting. (10th Edition). USA: Cengage Brain.
2. Öker, F. (2002). Değişen üretim koşullarının işletmelerin maliyet yapılarına ve faaliyet tabanlı maliyetleme uygulamalarına etkisi. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 4(3), 91-108.
3. Öker, F. (2003). Faaliyet tabanlı maliyetleme üretim ve hizmet işletmelerinde uygulamalar. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
4. Ruhl, J. M. & Bailey, T. A. (1994). Activity based costing for the total business. The CPA Journal, February, 34-38.
5. Shim, J. K. & Siegel, J. G. (1998). Schaum's outline of theory and problems of managerial accounting. (Second Edition). USA: The McGraw-Hill Companies.
6. Şakrak, M. (1997). Maliyet yönetimi, Eskişehir: Yasa Yayınları.
7. Tanış, V.N & Güner, M. F. (2003). Yönetim ve maliyet muhasebesi açısından faaliyete dayalı maliyet sistemi: Bir konfeksiyon işletmesinde uygulama. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 5(3), 1-21.
8. Walker, M. (1999). Attribute based costing for decision making. Management accounting, 77(6), 18-27.
9. Weygandt, J. J., Kimmel, P. D. & Kieso, D. E. (2010). Managerial accounting: Tools for business decision making (5th Edition). USA: Wiley Publishing.

19. Needles, B. E., Powers, M. & Crosson, S. V. (2007). Principles of Accounting. (10th Edition). USA: Cengage Brain.
20. Öker, F. (2002). Değişen üretim koşullarının işletmelerin maliyet yapılarına ve faaliyet tabanlı maliyetleme uygulamalarına etkisi. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 4(3), 91-108.
21. Öker, F. (2003). Faaliyet tabanlı maliyetleme üretim ve hizmet işletmelerinde uygulamalar. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
22. Ruhl, J. M. & Bailey, T. A. (1994). Activity based costing for the total business. The CPA Journal, February, 34-38.
23. Shim, J. K. & Siegel, J. G. (1998). Schaum's outline of theory and problems of managerial accounting. (Second Edition). USA: The McGraw-Hill Companies.
24. Şakrak, M. (1997). Maliyet yönetimi, Eskişehir: Yasa Yayınları.
25. Tanış, V.N & Güner, M. F. (2003). Yönetim ve maliyet muhasebesi açısından faaliyete dayalı maliyet sistemi: Bir konfeksiyon işletmesinde uygulama. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 5(3), 1-21.
26. Walker, M. (1999). Attribute based costing for decision making. Management accounting, 77(6), 18-27.
27. Weygandt, J. J., Kimmel, P. D. & Kieso, D. E. (2010). Managerial accounting: Tools for business decision making (5th Edition). USA: Wiley Publishing.

**TÜRKİYE'DE YABANCI
İSTİHDAMININ İŞGÜCÜ
MALİYETLERİNE ETKİSİ: SURİYELİ
MÜLTECİLERİN İSTİHDAM VE
İŞGÜCÜ MALİYETLERİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

İsmail ELAGÖZ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

GİRİŞ

Türkiye’de yabancı istihdamının yasal olarak çalışan yabancı çalışanlar ve izinsiz olarak çalışan yabancı çalışanlar olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. İşgücü talebinin iki temel belirleyicisinden biri de işgücü maliyetleridir. İşgücü maliyetleri arttıkça işgücü talebi azalmaktadır. İşgücü maliyetlerinin temel unsurları; net ücret, gelir vergisi, işçi prim ödemeleri, işveren prim ve kıdem tazminatı ödemeleri olarak sıralanabilir. Türkiye’de işgücü maliyetleri içinde ücret dışı ödemeler önemli bir paya sahiptir. Bu durum kayıt dışı istihdamı teşvik etmektedir. Kayıt dışı istihdamın bir yönü yabancı kaçak işgücü çalıştırmak olarak ta kendini göstermektedir. Kayıt dışı istihdam işgücü maliyetlerini düşürdüğünden, Türkiye’de yabancı kaçak işgücü istihdamı her geçen yıl artmaktadır.

Türkiye işsizliğin yüksek olması sebebiyle işçi sınıfı arasında rekabetin fazla ve güvencesiz çalışma biçimlerinin yoğun olduğu bir ülkedir. Küresel rekabetin varlığı işgücü piyasalarında esneklik politikalarının izlenmesine, istihdam güvenliğinin azalmasına ve ücretlerin düşmesine neden olmaktadır. Esnek, ucuz ve güvencesiz bir yapıya sahip olan mülteci emeği yerli işgücünün istihdamını olumsuz olarak etkilemektedir. Küreselleşmeyle birlikte sermayenin uluslararası hareketliliği, işgücünün rekabetini artıran uluslararası bir işgücü piyasası oluşmasına neden olmuştur.

Türkiye’de 3.9 milyonun üzerinde kayıtlı mülteci ve göçmen yaşamaktadır. Bunları Suriyeliler, Iraklılar, Afganlar, İranlılar, Somalililer ve diğerleri oluşturmaktadır (Avrupa Komisyonu 2018). Türkiye’de, geçici koruma statüsüne sahip olan Suriyelilerin yanı sıra sayıları 300 binin üzerinde olan, Afrika ve Asya ülkelerinden gelen mülteciler de bulunmaktadır. Ucuz ve güvencesiz emeğin başlıca aktörlerinden olan mülteciler ve göçmenler, mevcut istihdamın dönüşmesine neden olmaktadır (Aygül 2018: 69).

Suriye’de 7 yılı aşkın süredir devam eden savaş neticesinde 9 milyona yakın Suriyeli ülkesini terk etmiştir. Suriyeli mültecilerin sayısı sürekli değişse de Türkiye’de yaklaşık 3 milyon Suriyeli bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu durum Türkiye’yi dünyada en çok Suriyeli mültecinin bulunduğu ülke konumuna getirmektedir (Koçak vd. 2017: 60). Suriyeliler, Türkiye’nin neredeyse tamamına yayılmış durumdadırlar. Eğitimden sağlığa, güvenlikten istihdama kadar onlarca alanda Suriyeli mülteciler ile yerel halkı karşı karşıya getiren sorunlar bulunmaktadır (AFAD 2013: 8).

Türkiye’de bulunan yabancıların çok az bir kısmı çalışma izni almışken; çoğunluğu kayıt dışı olarak çalışmaktadır. Kayıt dışı istihdam Türkiye işgücü piyasasının en önemli sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kayıt dışı istihdam son 15 yılda önemli ölçüde azalsa da Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinde 2017 yılı sonunda herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmadan çalışanların oranı %33,9 olarak belirtilmektedir (SGK 2018). Kayıt dışı istihdamın çeşitli nedenleri bulunmakla birlikte; en önemli nedenlerinden biri işgücü maliyetinin yüksek olmasıdır. Özellikle küçük işletmeler işgücü maliyeti yüksekliğinden dolayı kayıt dışı istihdama yönelmektedirler. Son yıllarda başta Suriyeli mülteciler olmak üzere yabancıların yoğun bir şekilde kayıt dışı olarak çalıştırıldıkları yapılan araştırmalarla ortaya konulmaktadır. Bu çalışmada, Suriyeli mültecilerin işgücü piyasası ve işgücü maliyetleri üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

TÜRKİYE İŞGÜCÜ PİYASASININ GÖRÜNÜMÜ

Bir ülke ekonomisinin insan kaynağını somut olarak yansıtan, o ülkedeki işgücü miktarı ve niteliğidir. Nüfustaki gelişmelere bağlı olan toplam işgücü arzı ve ekonomik şartların bir sonucu olan işgücü talebi, işgücü piyasasının dinamiklerini oluşturmak-

tadır. Teori olarak fiziksel ve zihinsel çalışmaya elverişli herkes potansiyel işgücü arzına dahil edilir. Çocuklar ve yaşlılar da bazı ekonomik faaliyetleri gerçekleştirdikleri için bu tanıma dahil edilebilir. Ancak genel olarak çalışma yaşı nüfusu tanımına sınırlama konulmuş ve bu sınırlamalar Uluslararası Çalışma Örgütüne (ILO) üye pek çok ülke tarafından da onaylanmıştır. İşgücü piyasasında çocuk işgücü kullanımı pek çok ülkede yasaklanmıştır. Çocuk işgücü genel olarak 15 yaş ile sınırlandırılmaktadır. Yine birçok ülkede işgücü üst sınır yaşı olarak ta emeklilik yaşı kabul edilmektedir (Şentürk 2015: 114).

Türkiye’de kayıt dışı istihdamın yüksek olması, işgücüne katılım oranının düşük çıkması ve toplam istihdam içinde tarım sektörünün payının yüksekliği işgücü piyasasının belirgin özellikleri arasında sayılabilir. İstihdam edilenler ve işsiz sayısının toplamını ifade eden işgücü, bir ekonomide toplam emek arzı anlamına gelmektedir. İşgücünün aktif nüfus ya da çalışabilir yaştaki nüfusa oranı ise işgücüne katılım oranı olarak tanımlanmaktadır. Kayıt dışı ekonomi Türkiye ekonomisinin önemli sorunlarından biridir. Genel olarak düşme eğiliminde olmakla birlikte halen yaklaşık her üç çalışandan birinin herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olmadan çalıştığı tahmin edilmektedir. Kayıt dışı istihdamın, devletin vergi kaybına yol açması yanında sosyal güvenlik sisteminde yarattığı finansman sorunu ya da haksız rekabete yol açarak piyasa ekonomisinin sağlıklı işlemesine yol açması gibi bir dizi olumsuz sonuçları bulunmaktadır (Aydın 2015: 1-2).

Türkiye İşgücü Piyasasının Temel Yapısı

Türkiye’de temel işgücü göstergelerinin araştırılması TÜİK tarafından yapılmaktadır. TÜİK yaptığı araştırmalarda işgücü yaşını 15 yaş ve üstü olarak kabul etmektedir. TÜİK tarafından yayımlanan son raporda Temmuz 2018 itibarıyla, Türkiye’de 15 ve üstü yaştaki nüfus 60.679.000 kişidir. Bu nüfusun 32.796.000 kişisi işgücünü oluşturmaktadır. İşgücü kapsamındaki nüfusun 29.265.000 kişisi istihdam edilirken; 3.531.000 kişinin ise işsiz olduğu görülmektedir. Bu durumda işgücüne dahil olmayan nüfus 27.883.000 kişidir. İşgücüne katılma oranı %54 olarak gerçekleşirken, işsizlik oranı %10,8 ve istihdam oranı %48,2’dir (TÜİK 2018). Tablo 1’de Türkiye’nin 2011-2017 yılları arasındaki işgücü bilgileri yer almaktadır.

Tablo 1- Kurumsal Olmayan Nüfusun İşgücü Durumu (bin kişi)

Yıllar	15 ve Daha Yukarı Yaştaki Nüfus	İşgücü	İstihdam Edilenler	İşsiz
2011	53.985	25.594	23.266	2.328
2012	54.961	26.141	23.937	2.204
2013	55.982	27.046	24.601	2.445
2014	56.986	28.786	25.933	2.853
2015	57.854	29.678	26.621	3.057
2016	58.720	30.535	27.205	3.330
2017	59.894	31.643	28.189	3.454

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri 2018 (Erişim Tarihi: 03.10.2018)

Tablo 1’de Türkiye’de çalışma yaşındaki kurumsal olmayan nüfus yıllar itibarıyla artış gösterdiği görülmektedir. 2017 yılında Türkiye’de 15 ve daha yukarı yaştaki nüfusu 59.894.000 kişi, işgücü sayısını 31.643.000 kişi, istidam edilenler sayısını 28.189.000 kişi ve işsiz sayısını 3.454.000 kişi oluşturmaktadır.

Türkiye’de İstihdamın Yapısı ve Durumu

İşgücü piyasalarının önemli göstergelerinden bir diğeri olan istihdam, dar anlamda emek faktörünün üretim sürecine dahil edilmesi iken; geniş anlamda tüm üretim faktörlerinin üretim sürecine katılmasıdır. İstihdamın yapısı incelenmek istendiğinde öncelikle istihdamın sektörler itibariyle nasıl dağıldığına bakılması gerekmektedir. Bir ülkede istihdamın sektörler itibariyle dağılımı, o ülkenin ekonomik yapısını ve gelişme düzeyini gösteren en önemli kriterlerden biri olarak görülmektedir (Şentürk 2015: 127-128). Çalışanların istihdam edildikleri işlerdeki durumu istihdam için önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Türkiye’de son 4 yıla ait çalışanların istihdam durumu Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2- İstihdam Edilenlerin Çalışma Durumu (bin kişi)

Yıllar	Toplam	Ücretli veya Yevmiyeli	İşveren	Kendi Hesabına	Ücretsiz Aile İşçisi
2014	25.933	17.125	1.173	4.479	3.155
2015	26.621	17.827	1.175	4.468	3.150
2016	27.205	18.377	1.239	4.536	3.053
2017	28.189	18.960	1.279	4.815	3.134

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri 2018 (Erişim Tarihi: 03.10.2018)

2017 yılı sonu itibariyle Türkiye’de istihdam edilenlerin %67,3’ünü oluşturan 18.960.000 kişinin ücretli veya yevmiyeli çalışanlar olduğu görülmektedir. Toplam istihdamın %4,5’luk kısmını 1.279.000 kişi ile işverenler, %17,1’lik kısmını 4.815.000 kişi ile kendi hesabına çalışanlar ve %11,1’lik kısmını 3.134.000 kişi ile ücretsiz aile işçileri oluşturmaktadır.

İşgücü piyasasında istihdam yapısını yansıtan önemli göstergelerden bir diğeri de çalışanların sektörel dağılımıdır. Tablo 3’te Türkiye’de çalışanların sektörlere göre dağılımına ilişkin veriler gösterilmektedir.

Tablo 3: İstihdam Edilenlerin Sektörel Dağılımı (bin kişi)

Yıllar	Toplam	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmet
2011	23.266	5.412	4.842	1.680	11.332
2012	23.937	5.301	4.903	1.717	12.016
2013	24.601	5.204	5.101	1.768	12.528
2014	25.933	5.470	5.316	1.912	13.235
2015	26.621	5.483	5.332	1.914	13.891
2016	27.205	5.305	5.296	1.987	14.617
2017	28.189	5.464	5.383	2.095	15.246

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri 2018 (Erişim Tarihi: 03.10.2018)

Çalışanların sektörel dağılımına bakıldığında; 2017 yılında 28.189.000 kişilik toplam istihdamın en büyük bölümünü %52,8 ile hizmet sektörü oluşturmaktadır. Hizmet sektörünü %20,9 ile tarım, %18,6 ile sanayi ve %7,6 ile inşaat sektörü takip etmektedir. Sektörel olarak istihdam oranları değerlendirildiğinde, yıllar içinde hizmet sektörünün payının artmasına karşın, tarım ve sanayideki istihdamın düştüğü görülmektedir.

KAYIT DIŞI İSTİHDAM

İşverenler, işçiler veya kendi hesabına çalışanlar özellikle vergi, sigorta primi vb. mali yükümlülüklerden kaçınmak, bürokratik işlemlerden kurtulmak amacıyla kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunmakta ve elde ettikleri geliri kayıt dışında bırakmaktadırlar.

Kayıt dışı istihdam, sosyal güvenlik açısından niteliği itibariyle yasal işlerde çalışarak istihdama katılan kişilerin, çalışmalarının gün veya ücret olarak ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına hiç bildirilmemesi ya da eksik bildirilmesi olarak tanımlanabilir. Çalışanların Sosyal Güvenlik Kurumuna hiç bildirilmemesi, çalışma gün sayılarının eksik bildirilmesi ve sigorta primine esas kazanç tutarlarının eksik bildirilmesi olmak üzere üç çeşit kayıt dışı istihdam türü söz konusudur (SGK 2018).

Kayıt Dışı İstihdamın Nedenleri

Kayıt dışı istihdamın değişik nedenleri olmakla birlikte en önemli nedenleri; mali ve ekonomik nedenler, hukuki nedenler, sosyal ve kültürel nedenler olmak üzere üç başlık altında toplanabilir (SGK 2018):

- **Mali ve Ekonomik Nedenler:** Türkiye ekonomisinin büyüme dönemine girmesi ile birlikte işletmelerde rekabet gücü önem kazanmış, işletmeler rekabet gücünü arttırmak için maliyetlerini düşürme yoluna gitmişler, maliyetleri düşürme yöntemlerinden biri olan kayıt dışı istihdama yönelmişlerdir. Rekabet gücünün yanı sıra işgücü piyasasında da bazı değişiklikler olmuş ve çeşitli esnek çalışma biçimleri ortaya çıkmıştır. Her ne kadar İş Kanunu'nda bu konuda yapılmış olan düzenlemeler olsa da bu konudaki anlaşmalar tarafların iradelerine bırakılmış, ayrıca bu konuda yapılmış olan yasal düzenlemeler yetersiz kalmıştır. Bu durum da kayıt dışı istihdamın yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bunların dışında enflasyon gibi ekonomik değişimler, gelir dağılımının adaletsiz olması, işsizlik gibi durumlar kayıt dışı istihdamı tetikleyen başka nedenlerdendir. Ayrıca Türkiye'de işletmelerin büyük çoğunluğunun küçük ve orta ölçekli işletmelerden oluşmaktadır ve bu işletmeler ekonomik değişimlerden daha kolay etkilenmekte, darboğazı atlatabilmek için ise kayıt dışı istihdama yönelmektedir.
- **Hukuki Nedenler:** Yasaların basit ve açık olmaması, çalışanların bu konudaki hak ve yükümlülüklerini bilmemesine sebep olmaktadır. Üstelik Türkiye'deki yasal düzenlemeler sık sık değişikliğe uğramakta, bu da kişiler üzerinde bilgi kirliliğine sebep olmaktadır.
- **Sosyal ve Kültürel Nedenler:** Toplumda kayıt dışı çalışmanın zararları konusunda yeterli bilgi ve bilinç düzeyinin oluşmaması dolayısıyla kişilerin iş isten geçtikten sonra Sosyal Güvenlik Kurumuna gelmeleri, haklardan yararlanamamalarına yol açmaktadır. Ülkemizdeki hızlı nüfus artışı beraberinde vasıfsız işgücünün artışına sebep olmakta ve kayıt dışı istihdamı arttırmaktadır. Bunun sebeplerinden bir tanesi kişinin eğitim düzeyine bağlı olarak haklarını yeterince bilmemesi, ikincisi de işsizlik dönemlerinde kişinin kayıt dışı çalışmayı kabul etmek zorunda kalmasıdır. Sosyal devlet anlayışı gereği kişilerin devletin sunduğu bazı sosyal imkanlardan faydalanmak istemeleri de kayıt dışı istihdama sebep olan başka bir nedendir. Genellikle devletin sunduğu sosyal imkanlar geliri olmayan veya çok düşük düzeyde olan ve çalışmayan kişileri kapsamaktadır. Bunun için ise sosyal yardım verilecek kişinin herhangi bir işte çalışmıyor olması veya gelir/aylık almıyor

olması gibi şartlar öne sürülmektedir. Bu imkanlardan faydalanmak isteyen kişiler de işverenle anlaşarak kayıt dışı çalışma eğilimine girmekte ve kendilerini büyük bir riske atmaktadırlar.

Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Yapısı

Türkiye’de son 10 yılda kayıt dışılıktaki bir düşüş söz konusudur ancak gelinen noktaya yeterli değildir. Tablo 4’te Türkiye’de son 10 yıla ait kayıt dışı istihdamın sektörlere ilişkin oranları gösterilmektedir.

Tablo 4- Türkiye Kayıt Dışı İstihdam Oranları

Yıllar	Tarım	Tarım Dışı	Sanayi	Hizmet	İnşaat	Genel
2008	87.84	29.76	31.61	28.77	-	43.50
2009	85.84	30.08	33.43	28.40	-	43.84
2010	85.47	29.06	32.68	27.11	-	43.25
2011	83.85	27.76	31.5	25.71	-	42.05
2012	83.61	24.51	27.89	22.73	-	39.02
2013	83.28	22.4	25.23	20.9	-	36.75
2014	82.27	22.32	20.26	21.09	36.61	34.97
2015	81.16	21.23	19.13	20.05	35.58	33.57
2016	82.09	21.72	20.2	20.35	35.76	33.49
2017	83.33	22.10	20.03	20.95	35.80	33.97

Kaynak: SGK 2018 (Erişim Tarihi: 24.09.2018)

Tablo 4’te Türkiye’de toplam istihdamın önemli bir kısmını kayıt dışı istihdamın oluşturduğu ve kayıt dışı istihdamın en yaygın olduğu sektörün tarım olduğu anlaşılmaktadır. Tarımdan sonra kayıt dışı istihdamın en yüksek olduğu alanlar sırasıyla inşaat ve hizmet sektörüdür. Kayıt dışılığın en düşük olduğu sektör ise sanayi sektörüdür.

Son yıllarda düşme eğilimi göstermesine rağmen halen yüksek oranda seyreden kayıt dışı ekonomi Türkiye ekonomisinin en önemli sorunlarından biri olarak görülebilir. Önemli sayıda işgücünün kayıt sistemine geçirilmediği ve bu nedenle izlenemediği tahmin edilmektedir. Kayıt dışı ekonominin yaygınlaşması, kaynakların arzu lanmayan sektörler yöneline yol açarak ekonomik verimliliğin düşmesine neden olmaktadır. Ayrıca kayıt dışı ekonomi vergilendirilmeyen faaliyetleri kapsadığı için kamu geliri sağlamamaktadır. Vergi avantajının yanı sıra bu alanda işgücü maliyetlerinin düşük olması benzer mal ve hizmet üretiminde bulunanlarla haksız rekabet ortamı doğurmaktadır. Kayıt dışı ekonominin bu sayılan olumsuz etkilerinin yanında olumlu etkileri de bulunmaktadır. Buna göre kayıt dışı ekonomilerde işgücü maliyetlerinin düşük olması sayesinde, kayıt dışılığın yaygınlaşması ile daha yüksek bir istihdam düzeyine ulaşıldığı söylenebilir (Aydın 2009: 180).

Kayıt Dışı İstihdamın Sonuçları

Kayıt dışı istihdamın ekonomik ve sosyal açıdan birçok olumsuz sonucu bulunmaktadır. Ayrıca kısa ve uzun vadede her bakımdan ülke ekonomisine ve kişilere zararları bulunmaktadır. Kayıt dışı istihdam sonuçları çalışanlar, işverenler ve devlet açısından üç başlık altında toplanabilir (SGK 2018):

- **Çalışanlar Açısından:** Kayıt dışı istihdam sonucunda; yeterli sağlık yardımı alınmaz, sağlıksız bir toplum oluşur, iş kazası veya meslek hastalıkları yaygınlaşır, analık durumlarında hak ve yardımlardan faydalanılamaz, uzun vadede bakıldığında emekli aylığı hak edilemez. Ölüm halinde ise eş ve çocuklara aylık bağlanamaz.
- **İşverenler Açısından:** Kayıt dışı istihdam, özellikle işletmeler açısından prim ödeyenlerle ödemeyenler arasında haksız rekabete neden olur.

Sistemde olan işverenleri diğer işverenler ile rekabet edebilmek için kayıt dışı çalışan çalıştırmasına yöneltilir. İyi niyetle sistemde olan işverenlerin, kayıt dışı çalıştıran işverenlerden olumsuz etkilenmesine sebep olur.

- **Devlet Açısından:** Kayıt dışı istihdam, gelecek nesilleri sosyal güvenlik sisteminden kaynaklanan yükleri taşımak zorunda bırakır ve sistemden yeterli düzeyde yararlanmalarını engeller. Gelir dağılımında adaletsizliklere ve toplumun ahlaki dejenerasyonuna sebep olur. Diğer taraftan Devletin prim kaybına neden olarak sosyal güvenlik açıklarını artırır.

TÜRKİYE'DE YABANCILARIN ÇALIŞMA DURUMU

Genel ve Hukuki Durum

Yabancıların Türkiye'de çalışmaları 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun ile düzenlenmiştir. Yabancıların çalışmaları ile ilgili esaslarda, 13/08/2016 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu ile tekrar bir düzenleme yapılmıştır. Ancak yabancılara verilen çalışma izinleriyle ilgili iş ve işlemlerin çoğunluğu hala 4817 sayılı Kanun çerçevesinde yürütülmektedir. Türkiye'de yabancılara çalışma izni verilmesi hakkındaki kanun, çalışma izni verilmesini bazı koşullara bağlamıştır. Kanuna göre yabancıların Türkiye'de çalışma izni almaları oldukça zordur. İşsizliğin artması ve önemli bir sorun haline alması, korumacılığa sebep olmakta ve bu nedenle çalışma izni alınması zorlaştırılmaktadır.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre, Türkiye'de 2016 yılı itibarıyla ikamet izni olan yabancı sayısı 461.217 kişidir. 2016 yılında Türkiye'de ikamet izni ile bulunan yabancıların ülke dağılımı incelendiğinde; Irak vatandaşları 55.983 kişi ile birinci, Suriye vatandaşları 48.738 kişi ile ikinci, Azerbaycan vatandaşları 39.184 kişi ile üçüncü sırada yer almaktadır. 2016 yılında Türkiye'deki yabancıların %53'ü kısa dönem ikamet izni ile %14'ü aile ikamet izni ile %13'ü öğrenci ikamet izni ile %12'si çalışma izni ile ve %8'i diğer ikamet izinleri ile ülkede bulunmuştur (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü 2017).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın verilerine göre, 2016 yılında 73.560 yabancı Türkiye'de çalışma izni almıştır. Çalışma izni alan yabancıların %48,4'ü kadın, %51,6'sı erkektir. Verilen çalışma izinleri izin türüne göre incelendiğinde; 73.421 kişiye süreli çalışma izni, 115 kişiye süresiz çalışma izni ve 24 kişiye de bağımsız çalışma izni verildiği görülmektedir (Çalışma Hayatı İstatistikleri 2016). 2016 yılında yabancılara verilen çalışma izin sayısı yaş grubu ve cinsiyete göre Tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo 5- Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Yabancılara Verilen Çalışma İzni Sayısı

Yaş Grupları	Kadın	Erkek	Toplam
15-19	162	205	367
20-24	4.743	2.865	7.608
25-29	6.978	6.367	13.345
30-34	6.240	7.645	13.885
35-39	4.819	6.128	10.947
40-44	3.807	4.811	8.618
45-49	3.243	4.120	7.363
50-54	2.590	2.949	5.539
55-59	1.849	1.574	3.423
60-64	881	837	1.718
65+	293	450	743
Bilinmeyen	1	3	4
Toplam	35.606	37.954	73.560

Kaynak: Çalışma Hayatı İstatistikleri 2016.

Tablo 5'teki veriler incelendiğinde, yabancılarda 20-40 yaş aralığındaki kişilerin en fazla çalışma izni alan kişiler olduğu görülmektedir. Bu durum, Türkiye'de aynı yaş grubundaki işsizliğin yüksek oranda olmasının sebeplerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'de Suriyeli Mültecilerin Durumu

2011 Mart ayında Suriye'de başlayan iç savaş ile birlikte Türkiye'ye kitlesel olarak Suriyeli akımı başlamış ve halen devam etmektedir. Suriye'deki iç savaş sona erse dahi, Suriyelilerin büyük bir kısmının, yıkılan yerleşim yerleri tekrar yaşanabilir hale getirilene kadar ülkelerine dönmeyeceği tahmin edilmektedir. Suriyeli göçmenlerin sayısının artarak ülke geneline yayılmaları Türkiye'de ekonomik alanda birçok dengeli alt üst etmiştir. İşgücü ve istihdam alanlarında kendi problemleri ile başa çıkmaya çalışan Türkiye, Suriye krizi ile birlikte daha büyük problem ile karşı karşıya kalmıştır (Korkmaz 2017: 59).

Suriyeli göçü Türkiye tarihinin en büyük göç dalgalarından biri olarak görülmektedir. Bu göç Türkiye'yi dünya üzerinde en fazla mülteci barındıran ülke konumuna getirmiştir. 2017 Temmuz ayı itibariyle Türkiye'deki Suriyeli mülteci sayısı 3.2 milyona ulaşmıştır. Azımsanamayacak büyüklükte olan bu kitlenin demografik özellikleri hem Türk toplumuna uyum sağlamaları hem de temel ihtiyaçlarının anlaşılması açısından kritik öneme sahiptir. Suriyelilerin işgücü piyasasındaki konumları da bu demografik özellikler ekseninde okunabilir. Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerin yaş ve cinsiyet açısından istatistiksel dağılımına bakıldığında önemli bir kısmının genç olduğu görülmektedir. Nitekim 18 yaş ve altı Suriyeli mültecinin Türkiye'de yaşayan Suriyeli nüfusa oranı %45,8'dir. Cinsiyet açısından incelendiğinde ise Türkiye'deki Suriyeli nüfusunun yaklaşık yarısının (%46,5) kadınlardan oluştuğu görülmektedir (Adar 2018: 15). Türkiye'de geçici koruma kapsamında bulunan Suriyelilerin yaş ve cinsiyete göre dağılımları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6- Türkiye'deki Suriyelilerin Yaş ve Cinsiyet Dağılımı (kişi)

Yaş	Erkek	Kadın	Toplam
0-4	292.728	273.361	566.089
5-9	246.588	231.441	478.029
10-14	192.204	176.456	368.660
15-18	160.318	128.077	288.385
19-24	318.564	224.378	542.942
25-34	359.469	262.245	621.714
35-54	293.796	257.720	551.516
55-64	53.450	54.308	107.758
65+	31.678	34.943	66.621
Toplam	1.948.785	1.642.929	3.591.714

Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2017). 2016 Türkiye Göç Raporu. T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerin 157.515'i geçici barınma merkezlerinde, 3.434.199'u da Türkiye'nin değişik bölgelerinde yaşamaktadırlar. Suriyeli nüfusun %90'ından fazlası kendi imkanları ile farklı illerde yaşamaktadır. Barınma merkezleri dışında yaşayan nüfusun büyüklüğü ve temel ihtiyaçlarını daha çok kendi imkanları ile karşılıyor olmaları, Suriyelilerin işgücü piyasasına katılmalarını zorunlu hale getirmektedir.

İçişleri Bakanlığı'nın 2015 yılı raporuna göre, Suriyeli mültecilerin çoğunluğu Hatay, Kilis, Gaziantep, İstanbul, Şanlıurfa, Adana, Mersin illerinde yaşamaktadır. Aynı raporda Suriyeli mültecilerin Türkiye'nin toplam 73 ilinde yaşadığını belirtilmektedir. Mülteciler, yaşadıkları yerlerde işverenler tarafından ucuz işgücü olarak değerlendirilmekte ve çalıştırılmaktadırlar. Bir yandan yoksullukla karşı karşıya kalan Suriyeliler diğer yandan sosyal dışlanmaya da maruz kalmışlardır. Bu durum karşısında Suriyeliler, kentsel alanlarda işsizlik ve yoksullukla mücadele için kayıt dışı çalışmanın bir diğer yöntemi olan marjinal çalışma alanlarına yönelmişler ya da kişisel ilişkilerini kullanarak kendilerine enformel iş alanları yaratmışlardır (Korkmaz 2017: 63-64).

Suriyeliler, Türkiye'de ağırlıklı olarak tekstil, inşaat, tarım ve ağır sanayi sektörlerinde çalışmaktadırlar. Kimsenin yapmak istemediği işleri kötü çalışma koşullarında düşük ücrete yapmayı kabul etmek zorunda kalmakta, yerli çalışanlar ile olan ücret farklılıkları bir yana, hak ettikleri ücreti alamamakta ve ayrıca çoğu zaman işe girmeden önce ne kadar ücret alacaklarını bilememektedirler. Çalışan bir Suriyelinin aylık ortalama gelirinin 900 TL olduğu belirtilmektedir. 2017 yılı için belirlenen net asgari ücret tutarının ise 1.404,06 TL olduğu göz önüne alındığında Suriyeliler, minimum ücretten yaklaşık 1/3 oranında daha düşük ücrete çalıştırılmaktadırlar. Düşük ücret ile yaşanan geçim sıkıntısı karşısında çocuklar dahil tüm aile bireyleri çalışmak zorunda kalmakta ve Türkiye'de çocuk işçiliğinin artmasına neden olmaktadır (Korkmaz 2017: 64).

Yasal olmayan yollardan çalışmaya zorlanan ve hak ettiği ücreti alamayan Suriyeliler, hayatlarını idame ettirebilmek için sigortasız ve çok düşük ücretlerle niteliksiz ve merdiven altı işlerde çalışmaya devam etmektedirler. Mültecilerin kayıt dışı istihdamının yüksek bir oranda seyretmesi iş piyasası koşulları için tehdit oluşturmaktadır ve bu tehdit kadın ve çocukların daha fazla oranda iş piyasalarına dahil olmalarına sebep olmaktadır. Özellikle daha önceden Suriye ve Irak'tan gelen geçici koruma statüsündeki mültecilerin beklendiği gibi yakın bir dönemde ülkelerine geri dönmeyecekleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle son gelen mülteci nüfusun ülkede kalıp ekonomik hayata işgücü, işveren veya kendi hesabına çalışan biçiminde dahil olacaklarını düşünmek ve iş piyasasının bu değişikliklere göre yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

İŞGÜCÜ MALİYETLERİ

İşgücü maliyetleri, işgücünün istihdam edilmesinde işveren tarafından katlanılan maliyetlerdir. ILO'nun 11. Emek İstatistik Uzmanları Uluslararası Konferansı'nda yapılan tanımlamada "işgücü maliyeti, yapılan işin karşılığı olan ödeme, çalışılmayan zamanlara ödenen ücretler, ikramiye ve bahşişler, yiyecek, içecek maliyetleri ve işveren tarafından çalışanların ev yardımı diğer bir ifade ile kira yardımı maliyeti, işverenlerin sosyal güvenlik maliyetleri, işverenlerin çalışanlarına yönelik mesleki eğitim maliyetleri, sağlık hizmetleri ve çalışanların iş-ev arasında taşınması, iş kıyafetleri ve işe alma maliyeti gibi muhtelif kalemler ve beraberinde işgücü maliyeti olarak kabul edilen vergilerdir" şeklinde tanımlanmıştır (Çelenk 2008: 68).

ILO'nun yapmış olduğu tanımlamadan da görüleceği gibi işgücü maliyetleri çalışanların gelirini teşkil eden ücretler ve bu ücretlerle birlikte işverenin ilave olarak ödemek zorunda kaldığı yukarıda açıklanan diğer maliyetlerden oluşmaktadır. Bu yönüyle işgücü maliyetleri; ücret, ücrete ilişkin sosyal güvenlik katkıları, vergiler ve yan ödemeler olmak üzere sınıflandırılabilir (Altuğ 2006).

İşgücü Maliyetlerini Oluşturan Ücret ve Ücret Dışı Ödemeler

Türk Dil Kurumu (TDK) Büyük Türkçe Sözlükte ücret, "işgücünün karşılığı olan para ya da mal" olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tanımlamada ücret; "emeğin kar-

şılığı, işçilere üretim sürecine katılmaları karşılığında belli sürelerde yapılan ödeme” olarak belirtilmektedir (TDK 2018). Ücretin, Türk Mevzuatında, değişik biçimlerde tanımlandığı görülmektedir. İş Kanunu’nun 32. maddesine göre, genel anlamda ücret, “bir kimseye bir iş karşılığında işveren veya üçüncü kişiler tarafından sağlanan ve nakden ödenen meblağı kapsar. İşçi ücreti en geç ayda bir, ülkede geçerli bir para ile ödenir. Toplu sözleşmeler veya hizmet akitleri ile bu ödeme süresi bir haftaya kadar indirilebilir.” Gelir Vergisi Kanunu 61. maddesinde ise ücret şöyle tanımlanmaktadır: “Ücret, işverene tabi veya belirli bir işyerine bağlı olarak çalışanlara hizmet karşılığı verilen para veya ayınlar ile sağlanan ve para ile temsil edilebilen menfaatlerdir” (Çelenk 2008: 70).

Herhangi bir kesinti yapılmadan işveren tarafından çalışana ücret olarak ödenmek üzere ayrılan bedel brüt ücrettir. İşverenin ödediği ücret brüt (gayrisafi) ücrettir. İşletme tarafından ödenen ücret gelirlerinden, vergi, sosyal sigorta primleri gibi kesintiler yapıldıktan sonra çalışana ödenen ücret net ücrettir. Bir başka ifadeyle brüt ücret, işletmenin kasasından çıkan para miktarıdır. Net ücret ise çalışanın cebine giren para tutarıdır. Asgari ücret ise çalışanlara normal bir çalışma günü karşılığı ödenen ve çalışanın gıda, konut, giyim, sağlık, ulaşım ve kültür gibi zorunlu ihtiyaçlarını günün fiyatları üzerinden asgari düzeyde karşılamaya yetecek miktarda olan ücrettir. İşgücü maliyeti kavramı; çalışana ödenen brüt ücretle, işveren sosyal güvenlik katkı paylarının toplamından oluşmaktadır. Çalışanların ödemek zorunda oldukları sosyal sigorta primi ile işsizlik sigortası primi ve gelir ve damga vergisi ile işverenlerin çalışanlar adına ödemek zorunda olduğu sosyal güvenlik katkı miktarının tümü, işgücü maliyetleri içinde yer alır.

İşten Çıkarma Maliyeti

İşten çıkarma maliyeti, kıdem tazminatı ve ihbar tazminatından oluşmaktadır. Kıdem tazminatı çalışanın çeşitli sebeplerle işinden ayrılmak zorunda bırakılması sonucu hak ettiği ve işveren tarafından ödenmek zorunda olan tazminat şeklidir. İhbar tazminatı ise, işveren ve çalışanı ilgilendirmekte olup çalışanın işten ayrılma talebini veya işverenin çalışanı işten çıkarma talebini belli süre önceden birbirlerine iletmesi durumunu ihlal etmeleri sebebiyle ödeyecekleri tazminat tutarıdır. Ancak bu genellikle işveren tarafından sigortalıya ödenir. Genellikle bu bildirim işveren yapacağından çalışanın işten çıkarmak istediğinde çalışanın kıdemine, çalışma süresine göre bir bildirim yapılmalı veya bu süreye düşen ücreti peşin olarak çalışana ödemelidir.

SURİYELİ MÜLTECİLERİN İSTİHDAM VE İŞGÜCÜ MALİYETLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Suriyelilerin piyasanın oldukça altında ücretlerle ucuz işgücü olarak çalıştırılması, piyasa ücret düzeylerini etkilemiş ve istihdam konusunda sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştır. Özellikle Suriyelilerin yoğun olarak bulunduğu Türkiye’nin güney sınırına yakın bölgelerinde tarım sektörü ile muhtelif endüstriyel sektörler başta olmak üzere, hizmet sektöründe ve tüm sektörlerde ucuz işgücü olarak çalıştırılmaktadırlar (MAZ-LUMDER 2014: 41). Suriyelilere çalışma izni verilmesi de işgücü piyasasında dengeleri değiştirmiştir. Çalışma çağındaki yaklaşık 2 milyon Suriyeli, 11 Ocak 2016’da çıkarılan yasal çalışma izni ile kayıtlı ekonomiye katılabilir hale getirilmiştir. Çalışma izni kapsamında, geçici koruma altında kayıtlı olunan illerde Suriyelilere çalışma hakkı verilmiş ve buna göre bir işyerinde mevcut çalışan sayısının %10’unu aşmayacak şekilde geçici koruma altındaki işgücünün istihdamı mümkün olmuştur. %10 kota sınırlamasının yerel işgücünü korumaya yöneliktir ancak geçici koruma altındakilerin de mağdur olmamaları için, işverenin aradığı nitelikteki işçiyi İŞKUR’dan 4 hafta içinde bulama-

diğini ispatlaması durumunda kota uygulamasında esneklik sağlanmaktadır. Çalışma izninin yasal olarak verilmesi ile kayıtlı ekonomiye dahil olacak mülteci sayısında artış beklenmektedir. Bu süreç içerisinde yaklaşık 2 milyon kişinin sorunlarının azaltılması için işgücü piyasasına entegre edilmeleri gerekmektedir (Özpinar vd. 2016: 2).

Suriyelilerin İstihdama Etkileri

Ucuz ve yerli işgücü ile ikame edilebilirliği nedeniyle Suriyelilerin istihdamı, yerli işgücü ile rekabeti artırmaktadır. Bu durum yerli işgücünün Suriyeli işgücü ile karşı karşıya kaldığı her il ve sektörde yaşanmaktadır. Rekabet, yerli işgücünün çalışma koşullarının da aşağıya çekilmesine yol açmaktadır (Kaygısız 2017: 8). Suriyeli nüfusun yoğun olduğu yerlerde artan işsizlik oranları, toplumda Suriyelilerin yerli nüfusun işini elinden aldığına yönelik algılar oluşturmaktadır. Nitekim ORSAM-TESEV tarafından 2015 yılında hazırlanan “Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri” başlıklı raporda, sınır illerinde işini kaybedenlerin %40 ila %100’ü arasında değişen oranlardaki bölümünün “Suriyeliler nedeni ile işini kaybettiğine” inandığı ve bu durumun yerel halk arasında iş fırsatlarının ellerinden alındığı şeklinde bir tepkiye neden olduğu belirtilmektedir (Orhan ve Gündoğar 2015: 17).

Suriyelilerin çalışma hayatına katılmaları temel olarak kategorize edildiğinde, üç farklı istihdam boyutu ön plana çıkmaktadır. İlki, Suriyelilerin bağımsız şirket kurma yoluyla işveren olmasıdır. Buldukları illerin gelişmişlik düzeyine göre sayıları farklılık gösteren bu işletmelerin çalışanları genellikle Suriye vatandaşıdır. İkincisi; perakende gıda sektörü, kahvehane, berber, lokanta ve kuyumculuk gibi küçük sermayelerle açtıkları esnafılık ya da zanaatkarlık yaptıkları bağımsız işyerleridir. Üçüncüsü ise, Suriyelilerin en geniş çalışma alanını içeren bir işverene bağlı çalışmalarıdır. Bir işverene bağlı olarak çalışılan sektörlerin başında inşaat, tarım, ticaret ve sanayi sektörleri gelmektedir (Türk Tabipler Birliği 2016: 42).

T.C Merkez Bankası’nın raporuna göre, Suriye’den gelen mülteciler Türkiye’deki yerli işgücü istihdamını önemli derecede olumsuz olarak etkilemektedir. Ancak bu etki daha çok kayıt dışı çalışma alanında görülmektedir ve kayıt dışı çalışma oranını yaklaşık %2,2 oranında düşürmüştür. Suriyelilerin 2011 yılından itibaren uzun bir süre çalışma izni alamaması ve eğitimsiz olmaları nedeniyle işgücüne entegrasyonları kayıt dışı çalışma yolu ile mümkün hale gelmiştir. Bu da Türkiye’deki kayıt dışı çalışmalarda yerli işgücü yerine Suriyeli istihdamının tercih edilmesi ile sonuçlanmıştır. Dezavantajlı grup kapsamında olan ve kayıt dışı çalışan kadınlar, işgücü piyasasından tamamen çekilmek zorunda kalmışlardır. Eğitimsiz ve az eğitilmiş olanlar ile genç kesim de en çok etkilenenler arasındadır (Ceritoğlu vd. 2015: 18).

Suriyelilerin istihdam edilmesi bir yandan işsizliğin artmasına yol açarken öte yandan yerli işgücünün çalışma koşullarının ücretler başta olmak üzere aşağıya doğru çekilmesine neden olmaktadır. İşletmelerin içindeki rekabet, hangi milliyetten olursa olsun tüm çalışanlar için genellikle hakların geriye götürülmesi sonucunu doğurmaktadır (Kaygısız 2017: 9).

Yukarıdaki olumsuz etkilere karşın, Suriyelilerin istihdama olumlu etkileri olduğuna dair görüşler de mevcuttur. Bu görüşler aşağıdaki gibi özetlenebilir (Üstün 2016: 6).

Ortadoğu Araştırmaları Merkezi’nin (ORSAM) “Suriyelilerin Türkiye’ye Ekonomik Etkisi”ni inceleyen raporunda, Suriyeli mültecilerin yerli halkın çalışmak istemediği alanlarda çalıştığı, dolayısıyla dikkate değer bir ikame etkisi olmadığı iddia edilmektedir. Türkiye’de işgücü piyasasını ve birçok sektörün üretim kapasitesini etkileyen Su-

riyelilerin çalıştırılmasının iş dünyası tarafından olumlu karşılanacağı, zira Türkiye'de üretim sektörlerinde ilgi görmeyen pek çok vasıfsız iş için yüz binlerce Suriyelinin bu işlere talip olduğundan bahsedilmektedir. İş dünyasında başta tekstil olmak üzere üretime dayalı sektörlerde işgücü açığının gün geçtikçe fazlaştığına ve binlerce işletmenin vasıfsız eleman ihtiyacından dolayı tam kapasite üretim yapamadığını dikkat çekilmektedir.

Diğer yandan Suriyeli mültecilerin emek arzı açısından homojen bir grup oluşturmadıkları; içlerinde kırsal kökenli ve vasıf düzeyi düşük mülteciler çoğunlukta olmakla birlikte, kent kökenli ve belirli vasıflara sahip yüksek eğitilmiş kişilerin de bulunduğu görülmektedir. Kayıtlar çok sağlıklı olmamakla birlikte mülteciler içinde üniversite mezunu olanların sayısı 35 bin civarındadır. Yetmiş işgücünün, bulunduğu ülkeye üreteceği katma değer vasıfsız işgücüne göre daha fazladır. Ayrıca bu açığın mültecilerden karşılanması yetiştirme maliyetini sınırlayacağından ülke ekonomisi açısından ilave bir kazanç olacaktır.

Suriyelilerin İşgücü Maliyetlerine Etkileri

Türkiye'de yaşayan ve çalışma hayatına atılan Suriyelilerin sosyal güvenlik ve sigorta uygulamaları da ele alınması gereken bir diğer önemli bir konudur. Suriyelilerin çalıştıkları alanlarda işverenler için sigorta primleri açısından bir farklılığın olmaması öngörülmektedir. Suriyelilerin çalıştırılmasıyla ilgili olarak halen bir sigorta prim muafiyeti veya Suriyelilerin yararlanamayacağı bir sigorta kolu tespit edilmemiştir. Bu yüzden Sosyal Güvenlik Kurumu herhangi bir istisna getirmediği takdirde işverenler aynı oranda prim ödemekle yükümlüdürler (Yıldız ve Yıldız 2017: 33). Bu da Suriyelilerin kayıt dışı çalıştırılmasını teşvik etmektedir. Kayıt dışı Suriyeli çalıştıran işletmelerde işgücü maliyeti, kayıtlı işgücü çalıştıran işletmelere göre oldukça düşmektedir. Asgari ücretli bir çalışanın işverene toplam maliyeti 2018 yılı için 2.384,66 TL'dir. Suriyelilerin kayıt dışı ve daha düşük ücretlere çalışmaya razı olduğu düşünüldüğünde, işgücü maliyetlerinin %50'ye yakın etkileneceği söylenebilir. Diğer bir deyişle; kayıt dışı Suriyeli çalıştıran işletmeler işgücü maliyeti açısından kayıtlı işgücü çalıştıran işletmelere göre %50'ye yakın maliyet avantajı sağlamış olmaktadır. Bu durum özellikle aynı sektörde çalışan işletmeler arasında haksız bir rekabetin oluşmasına neden olmaktadır. Uzun vadeli düşünüldüğünde bu haksız rekabetten olumsuz etkilenen işletmeler ya faaliyetlerini durdurmak zorunda kalacak ya da kayıt dışılığa yönelecektir ki bu da uzun vadede ülke ekonomisine zarar verecektir. Devlet toplaması gereken vergileri eksik toplayacağından hizmetlerde aksamalar yaşanabilecektir. Benzer şekilde sigorta primleri de eksik toplanacağından, sosyal güvenlik sistemi zayıflayacak ve bu alandaki hizmetlerde de aksamalar görülecektir.

SONUÇ

Türkiye, 2011 yılından günümüze dünyadaki en çok mülteciyi barındıran ve yardım eden ülke haline gelmiştir. Suriye'deki savaşın uzaması nedeniyle, Suriyeli mülteciler Türkiye'nin hemen her yerine dağılmışlardır. Bu durum Türkiye'yi başta siyasi, ekonomik, güvenlik, hukuki ve toplumsal açıdan olmak üzere birçok boyutlarıyla etkilemektedir. Suriyelilerin işgücü piyasasına katılmaları işsizlik oranını olumsuz yönde etkilemektedir. Kayıt dışı sektörde, yerli işgücü yerine Suriyelilerin tercih edilmesi, özellikle kadınlarda olmak üzere yerli işgücünün bir kısmının işlerini kaybetmesi ile sonuçlanmıştır. İşgücü piyasasında ücretli çalışanlar yönünden oluşan haksız rekabet ortamı ücret seviyelerini düşürerek vasıfsız yerli işgücünün gelirlerini düşürmüştür.

Küresel rekabet, işgücü piyasalarında esneklik politikalarının izlenmesine, istihdam güvenliğinin azalmasına ve ücretlerin düşmesine neden olmaktadır. Küreselleşme sonrası mültecilerin işgücü piyasalarının yeni aktörleri olduğu söylenebilir. Esnek, ucuz ve güvencesiz bir görünüme sahip olan mülteci emeği netice itibariyle yerli işgücünün istihdam ilişkilerini etkilemektedir.

Kayıt dışı ekonominin Türkiye için yüksek oranı mültecilerin ve göçmenlerin iş piyasalarına dahil olmalarını kolaylaştırmaktadır. Türkiye’de hizmet sektörü başta olmak üzere yaygın bir kayıt dışılığın bulunuşu düzensiz göçmenlerin ve transit göçmenlerin ve 2011 sonrası gelen geçici korunma statüsünde olan Suriye ve Irak vatandaşlarının iş bulma ve çalışmaları için çeşitli olanaklar sağlamaktadır. Genel işsizlik ve genç işsizlik oranının yükseklığı, işgücü katılma oranlarının ve istihdam oranlarının düşüklüğü gibi göstergelerin olumsuzluklarına rağmen gelen göçmenlerin ve mültecilerin iş piyasalarında iş bulmaları kayıt dışı istihdamın genişliği sayesinde (Lordoğlu 2015: 40). Bununla birlikte, kayıt dışı işgücü çalıştıran ve çalıştırmayan işletmeler arasında işgücü maliyetleri bakımından haksız rekabet yaşanması ve işgücü piyasasının uzun vadede bozulma riskinin ortaya çıkması kaygıya neden olmaktadır.

Sonuç olarak işgücü maliyetini düşürmenin istihdamı artırıcı, dolayısıyla işsizliği azaltıcı bir etki yapacağı söylenebilir. Ancak bu yolla işsizlik sorununun tamamen çözülmesini beklemek doğru olmaz. Yine de mevcut işsizlik oranında bir puanlık bir düşüş bile küçümsenmeyecek bir iyileşmeyi ifade etmektedir. Konunun gözden kaçırılmaması gereken olumsuz bir boyutu da kamu gelirlerinde çok büyük olasılıkla meydana gelecek düşüşün nasıl telafi edileceğidir. Vergi ve/veya sigorta primlerinde yapılacak bir indirim kamu gelirlerini azaltacaktır. Kamu kesimi açığının artmasıyla sonuçlanacak bir uygulama, reel faizlerin yükselmesi, genel olarak da yatırım ortamının kötüleşmesi ile sonuçlanabilir. Böyle bir gelişme büyümeye oranını düşüreceğinden istihdamı, dolayısıyla işsizliği olumsuz etkileyecektir.

KAYNAKÇA

1. Adar, Aslı Şahankaya (2018). Türkiye’de Yeni Prekarya Suriyeli İşgücü mü?. *Çalışma ve Toplum*, 1, 13-36.
2. Altuğ, Osman (2006). *Maliyet Muhasebesi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
3. Avrupa Komisyonu (2018). Avrupa Sivil Koruma ve İnsani Yardım. file:///C:/Users/pc/Downloads/turkey_syrian_crisis_tr.pdf (Erişim Tarihi: 07.09.2018).
4. Aydın, Yılmaz (2015). Türkiye’de İşgücü Piyasasının Karakteristik Özellikleri ve AB Ülkeleri İle Karşılaştırmalı Analizi, 3. *Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı*, 15-16 Ekim, Bingöl.
5. Aygül, Hasan Hüseyin (2018). Mülteci Emeğinin Türkiye İşgücü Piyasalarındaki Görünümü ve Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9 (20), 68-82.
6. Ceritoğlu, Evren vd. (2015). The Impact of Syrian Refugees on Natives’ Labor Market Outcomes in Turkey: Evidence from a QuasiExperimental Design, *TCMB Working Paper*, 17/05, 1-51.
7. Çelenk, Hakan (2008). Esnek Çalışmanın İşgücü Maliyetlerine ve Rekabet Gücüne Etkisi ve Tekstil Sektöründe Uygulaması. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

8. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2017). 2016 Türkiye Göç Raporu. *T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları*, Ankara.
9. Kaygısız, İrfan (2017). Suriyeli Mültecilerin Türkiye İşgücü Piyasasına Etkileri. *Dünyadan*, 1-21.
10. Koçak, Orhan vd. (2017). Suriyeli Göçmenlerin Türkiye Emek Piyasasına Etkileri ve Yalova Örneği. *Route Educational and Social Science Journal*, 4 (3), 59-74.
11. Korkmaz, Metin (2017). Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin Türkiye İşgücü Piyasasına Etkileri ve Değerlendirmeler. *Sosyal Güvençe Dergisi*, 7 (13), 57-83.
12. Lordoğlu, Kuvvet (2015). Türkiye'ye Yönelen Düzensiz Göç ve İşgücü Piyasalarına Bazı Yansımalar. *Çalışma ve Toplum*, 1, 29-44.
13. MAZLUMDER (2014). Kamp Dışında Yaşayan Suriyeli Kadın Sığınmacılar Raporu. *İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği*, 1-51.
14. Orhan, Oytun ve Gündoğar, Sabiha Senyücel (2015). *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri*. Ankara: ORSAM Rapor No: 195.
15. Özpinar, Esra vd. (2016). Türkiye'deki Suriyeliler: İşsizlik ve Sosyal Uyum. *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, 1-6.
16. SGK (2018). Kayıt Dışı İstihdam. <http://www.sgk.gov.tr> (Erişim tarihi: 24.09.2018).
17. Şentürk, Ferhat (2015). Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İstihdamın Yapısı. *Sosyal Güvençe Dergisi*, 7, 113-143.
18. TDK (2018). Büyük Türkçe Sözlük. <http://www.tdk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 02.09.2018).
19. Türk Tabipler Birliği (2016). *Savaş, Göç ve Sağlık*. Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları.
20. Üstün, Nazlı (2016). Suriyelilerin Türk İşgücü Piyasasına Entegrasyonu Sorunları-Öneriler. *Konya Ticaret Odası Ekonomik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü Araştırma Raporu*, Konya.
21. Yıldız, Tuğba; Yıldız, İbrahim (2017). Suriyelilerin Türkiye Ekonomisinde Kayıt Dışı İstihdama Etkileri Ve Bunun Yansımaları Olarak Türkiye'ye Maliyetleri Üzerine Bir İnceleme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 2 (3), 30-46.

**DÜNYANIN YOKSUL
ve
EŞİTSİZ HALİ**

Mustafa HATIPLER

GİRİŞ

Günümüzde küreselleşmeyle birlikte yaşanan uluslararası rekabet, ekonomik büyüme hedeflerini önemli hale getirmektedir. Ekonomik büyüme, kalkınma hedeflerini gerçekleştirilememekte ve klasik iktisatçıların aksine yoksulluğu ve eşitsizliğe neden olmaktadır. Son kırk yıldır uygulanmaya çalışılan liberalizasyon ve küreselleşme politikalarının, dünyada yoksulluğu azaltmadığı görülmektedir (Brinkerhoff ve Goldsmith, 2003: 685).

Uluslararası kuruluşların mücadele alanını içine almış olmasına rağmen, dünyanın en önemli meselesinin yoksulluk ve eşitsizlik olması, bu konuda çok da mesafe alınmadığının somut ifadesidir. Bugün hala, Sahra Altı Afrika’da, akbabaların en gözde yiyeceği açlıktan ölen insanlar olduğu gerçeği ortadayken, yoksulluğun ve eşitsizliğin azaltıldığına dair konuşmalar yapmak ve yazılar yazmak, sadece dünyayı yönetenlerin istek ve arzularına sessiz kalmaktır. Yoksulluk ve eşitsizlikle mücadele ekonomik kalkınma politikaları içinde ele alınmadığı müddetçe bu durum değişmeyecektir.

Dünyanın yoksul ve eşitsizlik hali, aslında sermaye temerküzü, aşırı kâr hırsı ve her şeye sahip olma tutkusunun eseridir. Bu eseri ortaya çıkaranlar, Afrika’nın, Güney Amerika’nın ve Güneydoğu Asya’nın yoksullarıyla ilgili herhangi bir şey yapmazken, kuzey kutbundaki balinaların kurtarılması için milyon dolarlar harcamaktadırlar. Burada gözden kaçırılan husus yoksulluk ve eşitsizlikle mücadele “önce insan” olgusunun göz ardı edilmiş olmasıdır.

Bu küçük çalışmada, rakamlarla dünyanın yoksul ve eşitsiz hali ortaya konmaya çalışılmıştır. Bundan maksat, dünyanın yoksul ve eşitsiz halinin olabilecek en kısa zamanda ortadan kaldırılması, yoksulluk ve eşitsizlikle mücadelenin daha kalıcı olarak yapılması ve bu mücadele yapılırken insanlığın onurunun kaybolmamasının istenmesidir. Kaldı ki yoksullukla ve eşitsizlikle mücadele, dünya çapında, sosyal devlete olan ihtiyacın ve sosyal politikalara olan gerekliliğin zorunlu boyutlarının anlaşılması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.

1.YOKSULLUK ve EŞİTSİZLİK Mİ?

Tolstoy’un bir kitabında Çiftçi Pahom karakterinde ortaya koyduğu bir kişilik vardır. Kendi halinde bir çiftçi iken daha zengin bir hayatın hayalini kuran ve bunun için de uzak yerlerde yaşayan büyük bir toprak sahibinden toprak istemeye giden Pahom. Tolstoy’un kitabında, Pahom’un daha fazla toprak sahibi olma hayali, hırs ve ihtirası nedeniyle ölümüyle sonuçlanır. Pahom’un tarla istediği büyük toprak sahibi, onu gömdürdükten sonra mezarının başında durur ve: “Bir insana, işte bu kadar toprak yeter!” diye seslenir (Tolstoy, 2013).

Tolstoy’un bu güzel anlatımıyla, Pahom’un hırsına yenik düşmesinin trajik gerçekliğinin yanında, dünya üzerinde yaşanan bir başka trajedi de (2016 yılı verileri itibarıyla), dünyada en zengin olan 62 kişi, dünyanın yüzde 50’sine karşılık gelen toplam 3,6 milyar insanla aynı miktarda mal varlığına sahip olmasıdır. Dahası da var, o da; dünyanın en zengin 20 ülkesinin yıllık geliri, en fakir 20 ülkesinin yıllık gelirinin 46 katı daha fazladır. Tolstoy’un Pahom’unun aşırı hırsına sözümüz yok elbette ama orada adı geçen büyük toprak sahibi konumunda olanların da durumu ortada; hiç de adil değiller. Bu durum, yani, küresel adaletsizliğin bu kahreden boyutu, bütün dünyada yoksulluk ve gelir dağılımı adaletsizliği ya da eşitsizlik olarak boy göstermekte ve insanların açlıktan ölmeleriyle sonuçlanan bir sürecin yaşanmasına neden olmaktadır.

Çok uzun bir süredir dünyanın başına bela olan ve adeta mahşerin dört atlısının yerini alan yoksulluk ve eşitsizlik, birbirinden ayrı düşmeyen ve hatta birbirini besleyen bu nedenle birlikte düşünülmesi gereken iki temel konudur.

Gelişmekte olan ülkeler ekonomik konuların ağırlık merkezi ekonomik büyüme üzerinde olmuştur. Ülkeler ekonomik büyümeyi her türlü sorunları çözecek sihirli bir el olarak düşünmüşlerdir. Oysa ekonomik büyümeyle birlikte yoksulluk ve gelir dağılımı eşitsizliğinin kalıcılığıyla karşı karşıya kalınmıştır. Bu durumun hazırlayıcısının, hızlandırıcısının küreselleşme olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim son 30-40 yıl içinde, Afrika'nın, Asya'nın ve Latin Amerika'nın bazı ülkelerinde gerçekleşen ekonomik büyüme; milyonlarca insan hayat standardını koruyamamış; ekonomik büyümeyle birlikte, yoksulluk ve eşitsizlik de büyümüş, ekonomik büyüme adeta yoksulluğun daha da büyümesine ve kalıcı olmasına vesile olmuştur (Todaro, 2000: 151-52).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) sadece ekonomik boyutla sınırlanamayacağını vurgulayarak, yoksulluğu, hayat boyu sağlık, yaratıcı bir hayat, ortalama bir hayat standardı, özgürlük, kendine güven, saygınlık gibi insani gelişme için zorunlu olan fırsatlardan mahrum olma şeklinde tanımlamıştır (Marshall, 1999: 825).

Yoksulluğun farklı tasnifleri yapılmıştır. Bu sınıflamayı, mutlak yoksulluk, göreceli yoksulluk, birincil yoksulluk, ikincil yoksulluk, sübjektif yoksulluk, gelir yoksulluğu, ultra yoksulluk, kronik yoksulluk, çalışan yoksullar, kent yoksulları, barınma yoksulluğu, insani yoksulluk, şeklinde sıralamak mümkündür. Bununla beraber yoksulluğun tasnifinde genel kabul görmüş 3 türden, Mutlak yoksulluk, Göreceli yoksulluk ve İnsani yoksulluktan söz edilebilir (Hatipler ve Aytaç, 2011: 28). Dünya Bankası (WB)'na göre günlük gelir sınırı 3,1 Amerika Birleşik Devletleri (ABD) doları altında olanlar mutlak yoksul olarak kabul edilmektedir. Buradaki 3,1 ABD doları aynı zamanda mutlak yoksulluk sınırınıdır. Bunun altındaki sınır günlük 1,9 ABD dolarıdır ki bu da açlık sınırı olarak kabul edilmektedir. Mutlak yoksulluk, bireyin asgari yaşam düzeyini sürdürebilmesi için gerekli olan en temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi halidir. Bu tanıma göre bu insanlara yardım edilmesi şarttır. Eğer yardım edilmezse bu kişiler açlık ve ölümlerle karşı karşıya geleceklerdir. Mutlak yoksulluk altında yaşayanlar, birinci dereceden yardıma muhtaç insanlardır (Emin, 2016: 2-8).

En temel ihtiyaçlarını karşılayabilmelerine rağmen, buldukları toplumun sahip olduğu refah seviyesinin altında yaşayan kimseler, göreceli yoksullardır.

Bir de ilk olarak Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)'nın, 1997 yılında yayımladığı İnsani Gelişme Raporu'nda ortaya atılmış olan ve "İnsani Yoksulluk Endeksi" ile ölçülmekte olan, insanî yoksulluk vardır. İnsani yoksulluk; bireylerin, eğitim, temel gıda beslenmesi ve sağlık gibi temel insanî hak ve imkânlardan yoksun olması durumudur (UNDP, 1997).

Bu sınıflama ve tanımlamalar aynı zamanda yoksulluğun nedeni değildir. Yoksulluğun tek bir nedeni de yoktur. Ancak yoksulluğun en büyük nedeni, ekonomiden ve ekonomik büyümeden elde edilen devasa gelir ve kârların toplumlar arasında adaletsiz bir şekilde paylaşılmasıdır. Buradaki durumun adı gelir dağılımı bozukluğu, gelir dağılımı eşitsizliği, gelir eşitsizliği ya da eşitsizliktir.

Kısa ve öz olarak, adil olmayan gelir dağılımı olarak açıklanabilen gelir eşitsizliği, ülke bazında yaşandığı gibi benzer şekilde küresel veya bölgesel boyutlarda da yaşanmaktadır. Gelir eşitsizliği; gelirin adaletsiz paylaşılmasının yanı sıra servetin adil olmayan bir şekilde paylaşılmasını, sağlık ve eğitim hizmetlerine sahip olma imkânlarındaki farklılıkları, bölge ve inançlara göre yapılan ayrımcılıkları da kapsamaktadır.

Gelir eşitsizliği, yoksulluğu arttırdığı gibi, suçluluğu da sosyal çalkantıları ve şiddeti de arttırmaktadır. Gelir eşitsizliğinin toplumun ahengini bozduğunu ifade etmek fazla sofistike bir yaklaşım olmaz.

Yoksulluk ve eşitsizlik birbirine benzer yanlara sahip olsalar da farklı birer olgudur. Genel olarak, yoksulluk olarak ifade edilen, hayatlarını insanca koşullar ve standartlar içinde yaşamayanlar ve bu koşullar ve standartların altında yaşamak zorunda kalanları gösterirken, eşitsizlik ise insanların yaşam standartları arasındaki farkları ortaya koymaktadır (Ar, 2015: 189).

2. DÜNYADA YOKSULLUK

Yoksulluk insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. Bunun yanında farklı görüşlerle ele alındığından ortak bir tanımdan söz etmek mümkün değildir. Ortak tanım yapılamamasının nedeni, yoksulluğu oluşturan bileşenlerin fazlalığı ve bu bileşenler arasındaki ilişkinin çeşitliliğidir (Odabaşı, 2010: 11). Günümüzde yoksulluk, sadece gelişmekte olan ya da az gelişmiş olan ülkelerin sorunu değildir, gelişmiş ülkelerin bir çoğunda da yoksulluk sorunu yaşanmaktadır.

Sevindirici olan gelişme, 1990-2015 döneminde dünyanın bazı bölgelerinde yoksulluğun azaldığı yönündeki gelişmelerdir. Günümüz dünyasının bazı bölgelerinde yoksulluk sınırının altında yaşayan insan sayısında ve açlık sınırının altında yaşayan insan sayısında bir azalma gözlenmektedir. Bu durum aşağıda yer alan Tablo 2.1.'de görülmektedir.

Tablo 2.1. Bölgelere Göre Yoksul Sayıları ve Nüfusa Oranları

Bölgeler	1990	1996	1999	2002	2005	2008	2010	2012	2015
Günde 1,9 ABD Dolarından Daha Az Gelirle Yaşayan Yoksul Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı (yüzde)									
Doğu Asya ve Pasifik	60,6	39,6	37,5	29,2	18,6	15,0	11,2	7,2	4,1
Avrupa ve Merkezi Asya Latin	1,9	7,0	7,8	6,2	5,5	3,1	2,8	2,1	1,7
Amerika ve Karayipler Ortadoğu	15,5	14,1	13,9	13,2	9,9	7,1	6,5	5,6	5,6
ve Kuzey Afrika	6,0	6,1	4,2	-	3,3	2,7	-	-	-
Güney Asya	50,7	42,9	-	40,8	35,0	32,1	27,2	18,8	13,5
Sahra Altı Afrika	56,8	58,5	58,0	57,1	50,5	47,8	46,1	42,7	35,2
Dünya	36,9	29,8	29,1	26,3	20,9	18,7	16,3	12,7	9,6
Günde 1,9 ABD Dolarından Daha Az Gelirle Yaşayan Yoksul Nüfus (milyon)									
Doğu Asya ve Pasifik	995,5	704,5	689,4	552,7	361,2	296,9	225,7	142,2	82,6
Avrupa ve Merkezi Asya Latin	8,8	32,8	36,8	29,2	25,7	14,6	13,2	10,1	4,4
Amerika ve Karayipler Ortadoğu	68,0	69,0	71,1	70,5	55,1	41,1	38,1	33,7	29,7
ve Kuzey Afrika	13,5	15,7	11,3	-	10,1	8,6	-	-	-
Güney Asya	574,9	550,3	-	583,0	523,9	501,5	437,2	309,2	231,3
Sahra Altı Afrika	287,6	349,3	374,6	399,0	381,7	391,5	398,3	388,8	347,1
Dünya	1,948,4	1,721,2	1,751,5	1,645,1	1,357,7	1,253,9	1,119,8	896,7	702,1

Kaynak: PovcalNet, 2015

Tablo 2.1.'e göre, 2015 yılı Dünyada yoksulluk sınırının altında yaşayan, insan sayısında, genel nüfusa oranla bir azalış yaşanmış ve oran, yüzde 9.6'ya düşmüştür. Yoksulluk oranı en fazla Avrupa ve Merkezi Asya'da düşme göstermiş ve oran yüzde 1,7 olmuştur. Buna mukabil yüzde 35,2 gibi bir oranla Sahra Altı Afrika bölgesi yoksul nüfusun en fazla olduğu yer olarak görülmektedir. Bunun anlamı, Dünyanın aşırı yoksullarının yarıya yakını Sahra Altı Afrika bölgesinde yaşamakta olduğudur. Sevindirici olan bir diğer konu da yüzde 60,6 ile 1990 yılında aşırı yoksulluk içinde olan Doğu Asya ve Pasifikler'in bu oranındaki büyük gerilemedir. Son 25 yılda Doğu Asya ve Pasifikler'de yoksul nüfus, 15 kat azalmış ve yüzde 4.1 oranına düşmüştür.

Tablo 2.1.'de görüldüğü üzere, yoksulluk sınırının ve açlık sınırının altındaki insan sayısında en fazla azalma, Güney Asya bölgelerinde yaşanmıştır. Buna mukabil, Afrika'da durum bunun tam tersidir. 1990-2015 arasında, Sahra Altı Afrika'da açlık sınırında yaşayan insan sayısında artış olmuş, bu sayı, 287,6 milyondan 347,1 milyona çıkmıştır (Emin, 2016: 4-10). Bu rakama göre dünyada açlık sınırı altında yaşayan insanların yüzde 50'sinin Sahra Altı Afrika'da yaşamaktadır. Burada azalma değil artış vardır. Çünkü 1990 yılında dünyanın tümünde açlık sınırı altında yaşayanların yüzde 15'i Sahra Altı Afrika'da yaşamaktayken, bu oran, 2015 yılında yüzde 50'ye yükselmiş-

tir (Emin, 2016: 4-10).

Ülular arası Para Fonu (IMF: International Monetary Fund) (2015: 15)'na göre, gelişmiş ülkelerde bu oran artmıştır. Buna göre, Dünyanın yoksulluk oranı en yüksek ülkeleri sırasıyla Madagaskar, Burundi, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Malavi, Mozambik gibi Sahra Altı Afrika ülkelerindedir (WB, 2015).

Yoksullukla birlikte ortaya çıkan bir diğer kavram da İnsanı Gelişmişlik Endeksi (İGE)'dir. UNDP (2015a)'ye göre yaşam süresi, eğitim ve gelir endeksinin aritmetik ortalaması, insani gelişmişlik endeksini oluşturmaktadır. İnsanı Gelişmişlik Endeksi, 0'dan 1'e doğru olumlu olarak seyretmektedir. İGE'de yoksulluğun farklı bir ölçüm kriteri olarak kabul edilebilir. Aşağıda yer alan Tablo 2.2.'de, yıllar ve bölgeler açısından insani gelişmişlik endeksine ait değerler verilmiştir. Tablo 2.2.'ye göre, İnsani Gelişmişlik Endeksi, 1990 yılından itibaren her bölgede artmıştır.

Tablo 2.2. Bölgelere Göre İnsani Gelişmişlik Endeksi

Bölge	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014
Günde 1,9 ABD Dolarından Daha Az Gelirle Yaşayan Yoksul Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı (yüzde)							
Doğu Asya ve Pasifik	0,516	0,593	0,686	0,693	0,702	0,707	0,710
Avrupa ve Merkezi Asya	0,651	0,665	0,731	0,739	0,743	0,746	0,748
Latin Amerika ve Karayipler	0,625	0,684	0,734	0,738	0,743	0,745	0,748
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	0,553	0,613	0,676	0,679	0,684	0,686	0,686
Güney Asya	0,437	0,503	0,586	0,596	0,599	0,603	0,607
Sahra Altı Afrika	0,400	0,422	0,499	0,505	0,510	0,514	0,518
Dünya	0,597	0,641	0,697	0,703	0,707	0,709	0,711

Kaynak: UNDP, 2015a:215

3.DÜNYADA EŞİTSİZLİK

Dünyada yoksulluk ve eşitsizliğin bir tek nedeni yoktur, ekonomi politikalarının yanlışlığı, Batılı ülkelerin ve şirketlerin açgözlülüğü bu süreci tetiklemektedir. Ayrıca teknolojik gelişmeler nedeniyle güçlenen otomasyon verimlilik artışına neden olurken göreceli olarak yoksulluğu azaltmaktadır. Ancak bu durum beraberinde sermaye temerküzü nedeniyle gelir eşitsizliğini daha da arttırmaktadır. Dolaylı olarak eşitsizlik artışlı yeniden yoksulluğa neden olmaktadır. Teknolojik gelişmelerin vasıfsız işçi emeğine olan talebi azaltması da bu grubun yoksullaşmasına vesile olmuştur (Emin, 2016: 11-15).

Üretimin büyük oranda uluslararası alanda yapılması da yoksulluğu arttıran bir başka etkidir. Ayrıca iş piyasasındaki deregülasyonlar veya yumuşatmalar da gelir eşitsizliğinin artma nedenlerindedir. Yapılan yumuşatmalar, sendikaların pazarlık gücünün azalmasına neden olduğu için bu durum da işverenlerin daha düşük ücret/maaş belirleyebilmesine imkân tanımıştır (IMF, 2015: 26).

Dünyadaki eşitsizliği ortaya çıkaran en büyük etkenlerden biri de küreselleşmedir. Küreselleşme, ülkeler arası ticaretin engel ve sınırlarını kaldırmakta ve üreticilerin daha ucuz iş gücüne sahip ülkelerde üretim yapmalarına neden olmaktadır. Bunun sonucunda da gelişmiş ülkelerde vasıfsız işçilere ihtiyaç kalmamaktadır. Bu da ayrı bir eşitsizlik ve yoksulluk kaynağıdır (IMF, 2015: 19). Küreselleşme, finansal piyasaların küreselleşmesi yoluyla da eşitsizliği büyötmektedir.

3.1. Dünyada Eşitsizliğin Ekonomik Boyutu

Dünyanın bir kısmının refah düzeyinde artışlar yaşanırken, önemli bir kısmı yoksulluk ve sefalet içinde bulunmaktadır. Eşitsizlik hayatın her alanında kendini gösteren bir olgudur.

İnsanlar, ülkeler ve bölgeler arasındaki gelir eşitsizlikleri, farklı ölçümlerle ortaya konmaktadır. Bu ölçümlerden biri olarak, bölgeler arası ekonomik eşitsizliği ortaya koymak amaçlı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan birisi Bold ve Zanden tarafından yapılan araştırmadır. Araştırmada gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) verileri 1870 yılından itibaren hesaplanmıştır (Bolt and Zanden, 2014: 627-651). Aşağıda yer alan Tablo 3.1.'de de görüldüğü üzere, bu çalışmadan ortaya çıkan sonuçlar dünyadaki eşitsizliğin anlaşılması bakımından ürkütücüdür. Şöyle ki: 1870 yılında Dünyanın GSYİH'si 873 ABD dolarıdır. Aynı yılda ABD'nin içinde bulunduğu ülke grubunun kişi başı GSYİH'si Afrika bölgesindeki kişi başı GSYİH'den 5 kat daha fazla iken 1950 yılında bu fark 13 kata, 2003 yılında ise 18 kata çıkmıştır. Bu farklılıkların büyüklüğü ve makasın ne kadar açılmışlığı ortadadır. Ancak 2015 yılına gelindiğinde durum daha da kötüdür. 2011 satın alma gücü paritesine göre yapılan hesaplamalarda, 2015 yılında, dünyanın en fakir 20 ülkesinde ortalama kişi başı millî gelir 1.300 ABD doları civarındayken, en zengin 20 ülkedeki ortalama kişi başı millî gelir öncekilerin 46 katı olan 61.000 ABD doları civarındadır.

Tablo 3.1. Bölgelere Göre Kişi Başlı GSYH (Uluslararası dolar)

Bölge	1870	1913	1950	1973	2003
Batı Avrupa	1.960	3.457	4.578	11.417	19.912
ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda	2.419	5.233	9.268	16.179	28.039
Asya	556	969	717	1.718	4.434
Latin Amerika	676	1.494	2.503	4.513	5.786
Doğu Avrupa, SSCB	941	1.558	2.602	5.731	5.705
Afrika	500	637	890	1.410	1.549
Dünya	873	1.526	2.113	4.091	6.516
En düşük ve en yüksek arasındaki fark	5:1	8:1	13:1	12:1	18:1

Kaynak: Bolt and Zanden, 2014

Eşitsizlik sadece ülkeler arasına mahsus değildir, ülkede yaşayan insanlar arasında da eşitsizlik vardır. Bu eşitsizlik, 0 ile 1 sayıları arasındaki değerleri alan GİNİ katsayısı ile ölçülmektedir. Ülke için GİNİ katsayısı, adil gelir dağılımında 0'a, bunun tersinde ise 1'e eşittir.

Dünya Bankası (2015) verilerine göre, ülkelerin GİNİ katsayısının gösterdiği eşitsizliklerinde Sahra Altı Afrika, Latin Amerika ve Asya'daki gelir eşitsizliği Avrupa'ya kıyasla daha yüksek seviyelerdedir.

Dünyanın eşitsizliği sadece gelir dağılımında ortaya çıkmamaktadır. Aynı şekilde servet dağılımındaki eşitsizlik gelir dağılımındakinden daha büyüktür. Aşağıda yer alan Tablo 3.2.'de gösterildiği üzere, 250 trilyon ABD doları olan küresel servetin yüzde 67'si Kuzey Amerika ve Avrupa'da iken sadece yüzde 1'i Afrika'dadır. Kişi başı servet göstergesine göre ise, küresel servetin yüzde 37'sinin bulunduğu Kuzey Amerika'da kişi başına yıllık 342.302 ABD doları, Avrupa'da 128.506 ABD doları servet düşmektedir. Bu rakam Afrika ve Hindistan'da kişi başına yıllık 4.000 ABD doları civarındadır.

Tablo 3.2. 2015 Yılında Bölgelere Göre Servet (ABD Doları)

Bölge	Kişi Başı Servet
Afrika	4.536
Asya ve Pasifik	40.505
Çin	22.513
Avrupa	128.506
Hindistan	4.352
Latin Amerika	18.508
Kuzey Amerika	342.302
Dünya	52.432

Kaynak: Davies, Lluberas and Shorrocks, 2015

Bundan başka dünya genelinde yetişkin insanlar arasındaki servet dağılımı da adil değildir. Dünya genelindeki yetişkin insanların yüzde 71'inin serveti, küresel servetin yüzde 3'üne eşittir ve 7,4 trilyon ABD dolarına balığ olmaktadır. Dünya servetinin yüzde 45,2'sine sahip olan kesim en zengin yüzde 0,7'lik nüfustur. Bu kesim, serveti 100 bin dolar ile 1 milyon dolar arasında bulunanlarla birlikte Dünya servetinin yüzde 84,6'sına sahip olmaktadır. Dünya servetinin yüzde 84,6'sına sahip olan kesimin dünya nüfusu içindeki payı sadece yüzde 8,3'tür. Bunun daha vahim hali de şudur: 2010 yılında ise dünya nüfusunun yarısının mal varlığına sahip kişi sayısı 388 iken 2015 yılında dünyanın yarısının mal varlığına sahip kişi sayısı 62'ye düşmüştür. Aradaki beş yılda en zengin 62 kişinin mal varlığı yüzde 45 oranında artış göstermiştir (OXFAM (Oxford Committee for Famine Relief), 2016: 2).

3.2.Dünyada Eşitsizliğin Sağlık Boyutu

Dünyanın eşitsizliği ekonomik alanlarda dev boyutlara ulaşırken diğer alanlar da bu eşitsizlikten payımı alıyorlar. Özellikle sağlık ve eğitim alanları bu eşitsizlik arenasında başat rol oynamaktadırlar. Kısaca göz atıldığında ortaya vahim bir durum çıkmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nün doğum sırasında ölen annelerin sayılarının bölgelere göre verildiği raporunda, 2015 yılında dünyada 300.000 kadın doğum sırasında ölmüştür. Bunun anlamı günde 830 kadının doğum sırasında öldüğüdür. Bu ölümlerin yaklaşık yüzde 65'i Afrika'da meydana gelmiştir. Afrika'yı Güney Asya ve Ortadoğu bölgeleri izlemektedir (WHO, 2016: 44-45).

Dünya genelindeki ortalama olarak doğumların yüzde 73'ü eğitilmiş bir sağlık personelinin gözetiminde yapılırken bu oran ölümlerin rekor düzeyde olduğu Afrika, Güney Asya ve Ortadoğu bölgelerinde yüzde 50- yüzde 60 oranındadır. Dünya ortalamasının yüksekliği gelişmiş ülkelerde bu oranın yüzde 95'in üzerinde olmasıdır. Bununla

beraber doğum yapacak kadının sahip olduğu eğitim seviyesine göre de doğum esnasında ölüm oranlarında farklılıklar görülmektedir. Bu oran; eğitim görmemiş kadınlarda bu oran yüzde 39, ikincil ve daha yüksek eğitim seviyesine sahip olan kadınlarda yüzde 84'tür (WHO, 2016: 46-47).

Sağlık alanındaki eşitsizlik 5 yaş altında ölen çocukların sayısıyla da ortaya çıkmaktadır. XXI. yüzyılın bütün imkân ve olumlu şartlarına rağmen Dünya genelinde 5 yaş altında ölen toplam çocuk sayısı 1990 yılında 12,8 milyon, 2000 yılında 9,8 milyon, 2015 yılında 5,9 milyondur. Bu ölümlerin en fazla yaşandığı yer; Afrika'dır. Afrika'da 5 yaş altındaki her 12 çocuktan 1'i, Güney Asya'da 19 çocuktan 1'i ölmektedir. Bu ölümler bölgesel gelir düzeyine göre değişmektedir. Aynı ülkelerde olmasına rağmen en yoksul yüzde 20'lik nüfusta 5 yaş altında olan 1.000 çocuktan 90'ı, en zengin yüzde 20'lik nüfusta ise 1.000 çocuktan 46'sı ölmektedir (WHO, 2016: 48-49).

3.3.Dünyada Eşitsizliğin Eğitim Boyutu

Dünyanın eşitsizliğini ortaya koyan bir diğer alan da eğitimidir. Eğitim alanı sağlık alanında olduğu gibi dünyada eşitsizliğin en fazla yaşandığı alandır. Dünyada insanların doğdukları bölgelere ve gelir düzeylerine göre eğitim imkânları da farklılık göstermektedir. En basit olarak eğitim süresinde büyük farklılıklar yaşanmaktadır. UNDP (2015b) tarafından yapılan bir araştırmada, insani gelişim göstermiş ülkelerde ortalama eğitim süresi 11,7 yıl iken, az gelişmiş ülkelerde bu süre 4,2 yıl olarak yaşanmaktadır. Ülke bazında ele alınacak olunursa, Norveç, Avustralya, İsviçre gibi en gelişmiş ülkelerde ortalama eğitim süreleri yaklaşık olarak 13 yıldır. Buna karşılık ortalama eğitim süreleri; Çad, Nijer, Burkino Faso gibi Sahra Altı Afrika ülkelerinde 2 yıldan daha azdır.

Eğitimle ilgili eşitsizlik bununla sınırlı değildir. Yapılan başka araştırma, aynı ülkelerde olup farklı gelir düzeylerine sahip olan nüfus tabakaları arasında da eğitim düzeyi farklılıklarının olduğunu ortaya koymaktadır. Şöyle ki; Sahra Altı Afrika'da en yoksul nüfustaki gençlerin yüzde 60'tan biraz daha azı, Avrupa'nın gelişmekte olan ülkelerinde ise yaklaşık yüzde 5'i dört yıldan az eğitim imkânına sahiptir. En zengin nüfusta bu oran Sahra Altı Afrika'da yüzde 15 civarındayken çoğu bölgede yüzde 5 ve altındadır (IMF, 2015: 17).

SONUÇ

Dünyamız yoksulluk ve eşitsizliği azaltıcı geniş çaplı politikalara rağmen hızlı bir şekilde yoksulluk ve eşitsizliğe doğru ilerlemektedir. Yoksulluk ve eşitsizlik bir kısır döngü içinde birbirini tetiklemede ve zaman içinde içinden çıkılmaz bir noktaya gelmektedir. Özellikle eşitsizlik sağlık ve eğitim gibi alanlarda büyük sorunlara neden olmaktadır.

Yoksulluğun ve eşitsizliğin yaygınlaşmasında önemli faktörlerden biri, yoksul insanların kendi gelirlerini ve kaynaklarını, orta ve üst sınıflara göre, sağlık ve eğitim alanlarına daha fazla harcamak zorunda kalmalarıdır. Bundaki zorunluluk aynı zamanda sosyal ve beşeri sermayeyi beslemektedir. Buradaki önemli husus, kamunun sosyal ve beşeri sermayeye daha büyük yatırım yapması ve bu şekilde yoksulluğun ve eşitsizliğin azaltulmasının sağlanmasındadır. Kamunun beşeri ve sosyal sermaye yatırımları yoksul kesimin o alana yapacağı harcamayı azaltacaktır (Smith, 1998: 17-18).

Ekonomik büyüme, tek başına kalkınma hedeflerini ortaya çıkarmak gücüne sahip değildir. Ekonomik büyüme hesapları yapılırken; yoksulluk ve eşitsizlik sorunu hesaba katılmalı ve makro ekonomik denge içinde yoksulların güçlendirilmesi, eşitli-

ğın sağlanması yönünde yatırım yapılmalı ve stratejiler belirlenmelidir. Yoksulluk ve eşitsizlikle mücadele kısa, orta ve uzun dönemli planlarla yapılmalıdır. Bu planlarda sadece ekonomik unsurlar ele alınmamalı onların yanında ahlaki, sosyal, siyasal ve kültürel unsurlar da için içine katılmalıdır.

Yoksulluğu azaltıcı bir faaliyet olarak mikrokredi uygulamaları arttırılmalıdır. Mikrokredi uygulamasının ayrıca sosyal boyutu olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır.

Yoksulluk ve eşitsizliği önleme konusunda en önemli unsur sosyal devlet anlayışıyla yoksullukla ve eşitsizlikle mücadele edilmesidir. Sosyal yardımların, insanları tembelleğe iten bir unsur olmaktan çıkarılıp toplumsal dayanışmayı arttırıcı yanı ön plana çıkarılmalıdır.

Yazının başında Tolstoy'dan yaptığımız alıntı ilginçtir. Öyleyse dünyayla ilgili yaklaşımların da değişmesinde fayda vardır. Her şeyi elde etmek ve her şeye egemen olmaktan vazgeçmeli ve bu durumu besleyen sınırsız kâr tutkusunu, açgözlülüğü, ihtirası bırakmalı ve maddenin tutsaklığından kurtulup özgürleşme tercih edilmelidir.

Sosyal politika uygulamaları yoksulluğu ve eşitsizliği azaltma noktasında yoğunlaşmasına rağmen bu konuda henüz büyük bir mesafe alınmış değildir. Bu konuda genel bir uygulamadan daha çok ülkelerin kendilerine has uygulamalarına önem verilmelidir.

Yoksulluğu ve eşitsizliği azaltmak imkânsız değildir. Yoksulluğun ve eşitsizliğin manivelası dolaylı vergilerdir. Ülke bazında dolaylı vergilerin yüksekliği yoksulluğun ve eşitsizliğin en büyük habercisi ve nedenidir. Yoksullukla ve eşitsizlikle mücadele edilecekse öncelikle dolaylı vergiler azaltılmalıdır.

Eşitsizliğini azaltmak adına eğitim yatırımları yapılmalı ve arttırılmalıdır. Özellikle daha fazla insana meslekî eğitim verilerek vasıfsızlık azaltılmalıdır. Yeni istihdam alanları meydana çıkaracak büyüme modelleri uygulanarak eşitsizlik azaltılmalıdır.

Sonuç olarak yoksulluğu ve eşitsizliği azaltmak için samimi gayret gerekmektedir. Yoksulluk ve eşitsizliği ortadan kaldıracak ya da azaltacak uygulamalar olarak devletler; sosyal eşitlikçi, sosyal adaletçi makro politikalar uygulamalıdır. Bu politikalar sayesinde sosyal refah sağlanmalıdır. Yoksulluğun ve eşitsizliğin azaltılması eylem ve çalışmalarının tek boyutlu, tek yönlü yapılarak sonuç alınması mümkün değildir. Yoksulluk ve eşitsizlik, büyük bir organizasyon içinde yapılmalıdır. Bu organizasyon; verim düşüklüğünü ortadan kaldırıcı, iş hayatında ait hakları güçlendirici, doğru istihdam ve sosyal politikalar, yoksullara ulaşımın doğru ve hızlı olmasını sağlayıcı ve yoksul olmayan kesime sorumluluk bilinci aşılama ve politikaları kapsama alanı içine almalıdır.

KAYNAKLAR

1. AR, K.M., (2015): "Yirmi Birinci Yüzyılda Gelir Eşitsizliği-Türkiye Örneği". Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 10 (2).
2. BOLT, J. and ZANDEN, J. L., (2014): "The Maddison Project: Collaborative Research on Historical National Accounts". The Economic History Review, 67 (3).
3. BRİNKERHOFF, D.W ve
4. GOLDSMİTH, A.A., (2003): "How Citizens Participate in Macroeconomic Policy: International Experience and Implications for Poverty Reduction", World Development, Vol.31, No.4.

5. DAVİES,J., LLUBERAS.R and,
6. SHORROCKS,A., (2015): Credit Suisse Global Wealth Databook
7. EMİN, E., (2016): “Dünya Yoksulluk Ve Eşitsizlik Raporu Küresel Adaletsizlik”, İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi Yayınları, Araştırma 26, İstanbul
8. HATİPLER, M. ve AYTAÇ, A., (2011): Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluğun özgün Yapısı ve Yoksullukla Mücadele, Kriter yayınları, İstanbul.
9. IMF, (2015): Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective.
10. MARSHALL, G., (1999): Sosyoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
11. ODABAŞI, F., (2010):Yoksullukla Mücadelede İstihdamın Rolü. T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi.
12. OECD, (2015): <https://www.oecd.org/>
13. OXFAM, (2016): “An Economy for the 1yüzde”, OXFAM Briefing Paper No: 210.
14. POVCALNET (2015):”An Online Analysis Tool for Global Poverty Monitoring”, <http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet>, Erişim Tarihi:10.09.2018
15. SMİTH, W.C., (Fall 1998): “Beyond the Washington Consensus”, Hemisphere: A Magazine of the Americans, Fall, Vol.8, Issue 3.
16. TODARO, M.P., (2000): Economic Development, Seventh Edition, Addison Wesley, Massachusetts.
17. TOLSTOY, L.N., (2013): İnsan Ne İle Yaşar (Çevr. Murat Çiftkaya), Şule Yayınları, İstanbul.
18. UNDP, (1997): Human Development Report 1997, New York.
19. UNDP, (2013):Humanity Divided: Confronting Inequality in Developing Countries, New York.
20. UNDP, (2015a): Human Development Report 2015, New York
21. UNDP, (2015b):<http://hdr.undp.org/en/content/mean-years-schooling-adults-years>, Erişim tarihi:10.09.2018
22. WB, (2018): <http://www.worldbank.org/>, Erişim Tarihi:10.09.2018
23. WHO, (2016): World Health Statistics 2016 Monitoring Health For the SDGs. France.

BASIM VE YAYIN TEKNOLOJİLERİ PROGRAMI ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL AĞLARI KULLANIM AMAÇLARININ İNCELENMESİ

Elif URAL, Lütfi ÖZDEMİR

1 Marmara Üniversitesi Teknik Bilimler M.Y.O. Görsel İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü Basım ve Yayın Teknolojileri Programı

GİRİŞ

Günümüzde gelişen bilim ve teknolojiyle birlikte sosyal ağların kullanımı da gün geçtikçe artmakta ve kişisel ya da iş amaçlı bir araç olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Öyle ki sosyal ağlar kullanıcıların içerik ürettiği, fotoğraf paylaştığı, etkileşim ve iletişim kurduğu kişisel yaşamın gerekli bir parçası haline gelmiştir (Tess, 2013, s.60).

Sosyal ağlar, bireylerin sınırları belirlenmiş bir sistem içinde halka yarı/açık profil oluşturmaya, bağlantıda olduğu diğer kullanıcıların listesini açıkça vermesine, bu diğer kullanıcıların sistemdeki listelenmiş bağlantılarını görmesine ve aralarında gezmesine izin veren web tabanlı hizmetlerdir (Büyüksener, 2009, s.39). Bu hizmetler arasında Facebook, Twitter, Pinterest, Myspace ve Linked gibi sosyal ağlar bulunmaktadır ve bu ağlar arkadaş edinmek, iletişim kurmak, ödev-araştırma yapmak ve paylaşmak, akademik ve günlük yaşamla ilgili gelişmeleri takip etmek gibi farklı amaçlar için kullanılmaktadır. Özellikle sosyal boşluğun doldurulmasında da önemli bir etkiye sahiptir (Cheung, Chui ve Lee, 2011, s.1337).

Facebook sosyal ağ uygulamasının en önemli özelliklerinden biri yüksek verimle iletişim ve etkileşim ortamı sağlamasıdır ve aynı zamanda informal öğrenme bakımından da zengin bir kaynaktır (Bilen, Ercan ve Gülmez, 2014, s.116). Myspace de tıpkı facebook gibi internaktif bir ortamda kişisel arkadaş ağı, kişisel profiller, bloglar, gruplar, fotoğraflar, müzik ve videolar sunar (Tess, 2013, s.61). Benzer olarak Twitter da sosyal bir ağıdır, ancak Facebook ve Myspace'den farklı olarak mesajlarda sınırlama vardır ve bu sınırlama da iletişimin daha hızlı olmasını sağlamaktadır (Java ve diğerleri, 2007). Linked ise öncelikle mesleki bir ağıdır ve daha çok bireyin mesleki yeterliliklerinin yer aldığı profiller paylaşmaktadır. Bu ve diğer sosyal ağlar özellikle yükseköğretim öğrencileri tarafından çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır ve bazen olumlu bazen de olumsuz yönde etkilere sahip olabilmektedir. Bağımlılık, ruhsal bunalım, asosyallik gibi olumsuz durumlara neden olabiliyorken arkadaş bulma, sosyalleşme, günlük gelişmeleri takip edebilme ve mesleki gelişim sağlama gibi olumlu sonuçlara da neden olabilmektedir. Ancak olumsuz sonuçların ortan kaldırılabilmesi ve yararlı hale getirilebilmesi için sosyal ağların öğrenciler tarafından öğrenme motivasyonunun sağlanması, duyuşsal öğrenmeye ve sınıfa etkisinin saptanması amacıyla nasıl ve niçin kullanıldıklarının belirlenmesi ve düzenlenmesi önemlidir. Bu araştırmada da bu önemden yola çıkılarak durum tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı Basım ve Yayın Teknolojileri programı öğrencilerinin sosyal ağları kullanım amacının belirlenmesidir. Bu temel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Araştırmaya katılan öğrenciler sıklıkla hangi sosyal medya/ağları kullanmaktadır?
- Araştırmaya katılan öğrenciler sosyal ağları mesleki alanda hangi amaçlarla kullanmaktadır?
- Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyal ağları diğer kullanım amaçları nelerdir?
- Üniversite türüne göre, öğrencilerin sosyal ağları mesleki alandaki kullanım amaçları farklılık göstermekte midir?
- Üniversite türüne göre, öğrencilerin sosyal ağları diğer alandaki kullanım amaçlarına göre farklılık göstermekte midir?

YÖNTEM

Araştırmanın yöntem kısmında araştırma modeline, evren ve örnekleme, verilerin toplanması ve verilerin analizi başlıklarına yer verilmiştir.

Araştırma Modeli

Araştırma, nicel araştırma modellerinden olan betimsel tarama modeli ile yürütülmüştür.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini İstanbul ilindeki Basım ve Yayın Teknolojileri Programı olan Meslek Yüksek Okullarındaki birinci ve ikinci sınıf öğrencileri, örneklemini ise tesadüfi örnekleme yolu ile seçilen 251 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin %65.7'si devlet, %34.3'ü ise özel üniversite öğrencisidir. Öğrencilerin cinsiyete göre dağılımları incelendiğinde %41'inin erkek, %59'unun ise kadın olduğu saptanmıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırmada, veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anket soruları hazırlanmadan önce konuyla ilgili alan yazın ve yapılmış araştırmalar incelenmiştir. Hazırlanan anket bir alan uzmanı, bir dil uzmanı ve bir ölçme değerlendirme uzmanı tarafından kontrol edilerek 35 kişilik pilot bir öğrenci grubuna uygulanmış gelen geri bildirimler doğrultusunda düzenlenerek son şeklini almıştır. Anketin birinci bölümünde öğrencilere ait cinsiyet, okudukları üniversite türü ve kişisel bilgisayarlarının olup olmadığına ilişkin sorular yer almaktadır. İkinci bölümünde ise öğrencilerin sosyal ağları kullanım sıklıklarını ve amaçlarını belirlemek için 30 ifade yer almaktadır. Anket maddelerine ilişkin cevaplar "4=Her zaman, 3=Genellikle, 2=Ara sıra ve 1=Hiç" şeklinde derecelendirilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler, SPSS 19.0 programı ile analiz edilmiştir. Öğrencilerin verdikleri cevaplara ilişkin frekans ve yüzde tabloları bulgular kısmında sunulmuştur. Ayrıca öğrencilerin sosyal ağları kullanım amaçları ile ilgili ifadeler vermiş oldukları cevapların puan dağılımlarının normal dağılıma uygunluğu incelenmiş ve dağılımın normal olmadığı belirlenmiştir (Kolmogorov-Smirnov $Z=0.056$, $p<0.05$). Bu nedenle bağımsız değişkenler ile ifadeler arasında 0.05 anlamlılık düzeyinde bağımsız grup t-testi yapılmış ve sadece anlamlı çıkan tablolar sunulmuştur.

BULGULAR

Bu bölümde araştırma verilerinden elde edilen bulgular iki başlık altında sunulmuştur.

1. Sosyal Ağları Kullanım Sıklıklarına İlişkin Bulgular

"Sosyal ağlardan hangilerini ne sıklıkta kullanıyorsunuz?" sorusuna ilişkin elde edilen bulgular Tablo 1.'de sunulmuştur.

Tablo 1. Sosyal ağların kullanım sıklıklarına ilişkin bulgular

	Her zaman		Genellikle		Ara sıra		Hiç		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Facebook	83	33.1	70	27.9	62	24.7	36	14.3	251	100
Twitter	72	28.7	45	17.9	46	18.3	88	35.1	251	100
Pinterest	13	5.2	13	5.2	15	6.0	210	83.7	251	100
Whatsapp	206	82.1	22	8.8	8	3.2	15	6.0	251	100
Myspace	3	1.2	3	1.2	20	8.0	225	89.6	251	100
Linked	2	0.8	3	1.2	19	7.6	227	90.4	251	100
Tumbir	13	5.2	14	5.6	37	14.7	187	74.5	251	100
Bibo			1	0.4	4	1.6	246	98.0	251	100
Instangram	142	56.6	43	17.1	18	7.2	48	19.1	251	100
Friendster	1	0.4	3	1.2	5	2.0	242	96.4	251	100
Tango	13	5.2	14	5.6	52	20.7	172	68.5	251	100
Youtube	157	62.5	61	24.3	22	8.8	11	4.4	251	100

Tablo 1. İncelendiğinde; araştırmaya katılan 251 öğrencinin %33.1'inin Facebook'u, %82.1'inin Whatsapp'ı, %56.6'sının Instagram'ı, %62.5'inin ise Youtube'u her zaman kullandığı, buna karşılık %35.1'inin Twitter'ı, %83.7'sinin Pinterest'i, %89.6'sının Myspace'i, %90.4'ünün Linked'i, %74.5'inin Tumbir'i, %98'inin Bibo'yu, %96.4'ünün Friendster'i, %68.5'inin ise Tango'yu hiç kullanmadığı görülmektedir. Elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin sıklıkla Facebook, Whatsapp, Instangram ve Youtube'u kullandığı söylenebilir.

2. Sosyal Ağların Mesleki Alandaki Kullanım Amaçlarına İlişkin Bulgular

“Sosyal ağları mesleki alanınızda hangi amaçlarla kullanıyorsunuz?” sorusuna ilişkin elde edilen bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2.Sosyal ağların mesleki alandaki kullanım amaçlarına ilişkin bulgular

Sosyal ağların mesleki alandaki kullanım amaçları	Her zaman		Genellikle		Ara sıra		Hiç		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Kitap kapağı tasarımında görsel öğelerden yararlanmak amacıyla	66	26.3	90	35.9	55	21.9	40	15.9	251	100
Dergi tasarımında görsel öğelerden yararlanmak için	65	25.9	92	36.7	56	22.3	38	15.1	251	100
Afiş tasarımında görsel öğelerden yararlanmak için	68	27.1	91	36.3	57	22.7	35	13.9	251	100
Promosyon (kalem, saat vb.) tasarımında görsel öğelerden yararlanmak amacıyla	41	16.3	67	26.7	71	28.3	72	28.7	251	100
Gazete tasarımında görsel öğelerden yararlanmak amacıyla	43	17.1	72	28.7	62	24.7	74	29.5	251	100
Takvim tasarımında görsel öğelerden yararlanmak amacıyla	48	19.1	60	23.9	65	29.5	78	31.1	251	100
Ambalaj tasarımında görsel öğelerden yararlanmak amacıyla	64	25.5	79	31.5	55	21.9	53	21.1	251	100
Reklam amaçlı araç giydirme tasarımında görsel öğelerden yararlanmak amacıyla	49	19.5	69	27.5	61	24.3	72	28.7	251	100
İç ve dış mekân tasarımında görsel öğelerden yararlanmak amacıyla	51	20.3	74	29.5	46	18.3	80	31.9	251	100
Alanıyla ilgili staj imkânlarını araştırmak için	74	29.5	66	26.3	63	25.1	48	19.1	251	100
Alanıyla ilgili şirket haberlerini takip etmede	56	22.3	71	28.3	73	29.1	51	20.3	251	100
Alanıyla ilgili yayınları takip etmek için	59	23.5	77	30.7	79	23.1	42	16.7	251	100
Alanıyla ilgili kongre/ fuarları takip etmek için	46	18.3	53	21.1	78	31.1	74	29.5	251	100
Alanıyla ilgili iş imkânlarını takip etmek için	73	29.1	74	29.5	61	24.3	43	17.1	251	100
Alanıyla ilgili proje/ ödev yapmak için	88	35.1	78	31.1	55	21.9	30	12.0	251	100
Yabancı dil öğrenmek için	47	18.7	67	26.7	84	33.5	53	21.1	251	100

Tablo 2’de yer alan sosyal ağların mesleki alandaki kullanım amaçlarına ilişkin veriler incelendiğinde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin;

- %29.5’inin alanıyla ilgili staj imkânlarını araştırmak için, %35.1’inin ise alanıyla ilgili proje/ödev yapmak için sosyal ağları her zaman kullandığı,
- %35.9’unun kitap kapağı tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla, %36.7’sinin dergi tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak için, %36.3’ünün afiş tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak için, %31.5’inin ambalaj tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla, %30.7’sinin alanıyla ilgili yayınları takip etmek için, %29.5’inin ise alanıyla ilgili iş imkânlarını takip etmek için genellikle kullandığı,
- %29.1’inin alanıyla ilgili şirket haberlerini takip etmede, %31.1’inin alanıyla ilgili kongre/fuarları takip etmek için, %33.5’inin ise yabancı dil öğrenme için ara sıra kullandığı,
- %28.7’sinin Promosyon (kalem, saat vb.) tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla, %29.5’inin gazete tasarımı için görsel öğelerden

yararlanmak amacıyla, %31.1'inin takvim tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla, %28.7'sinin reklam amaçlı araç giydirme tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla, %31.9'unun ise İç ve dış mekân tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla hiç kullanmadığı belirlenmiştir.

3. Sosyal Ağların Diğer Kullanım Amaçlarına İlişkin Bulgular

“Sosyal ağları başka hangi amaçlarla kullanıyorsunuz?” sorusuna ilişkin elde edilen bulgular Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3.Sosyal medya/ağların diğer kullanım amaçlarına ilişkin bulgular

Sosyal ağların diğer kullanım amaçları	Her zaman		Genellikle		Ara sıra		Hiç	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Sosyal ağları oyun oynamak için kullanımım.	22	8.8	40	15.9	80	31.9	109	43.4
Sosyal ağları haberleşmek için kullanımım.	136	54.2	88	35.1	21	8.4	6	2.4
Sosyal ağları alacağım bir ürünü araştırmak için kullanımım.	88	35.1	91	36.3	48	19.1	24	9.6
Sosyal ağları alışveriş için kullanımım.	45	17.9	62	24.7	85	33.9	59	23.5
Sosyal ağları yeni arkadaşlar edinmek için kullanımım.	35	13.9	41	16.3	85	33.9	90	35.9
Sosyal ağları organizasyon yapmak için kullanımım.	39	15.5	50	19.9	95	37.8	67	26.7
Sosyal ağları güncel haberleri takip etmek için kullanımım.	131	52.2	79	31.5	33	13.1	8	3.2
Sosyal ağları resim/video paylaşmak için kullanımım.	108	43.0	73	29.1	52	20.7	18	7.2
Sosyal ağları sohbet etmek için kullanımım.	98	39.0	83	33.1	49	19.5	21	8.4
Sosyal ağları arkadaşlarımı takip etmek için kullanımım.	86	34.3	92	36.7	45	17.9	28	11.2
Sosyal ağları eğlenmek için kullanımım.	102	40.6	82	32.7	51	20.3	16	6.4
Sosyal ağları dizi/sinema izlemek için kullanımım.	81	32.3	86	34.3	62	24.7	22	8.8
Sosyal ağları müzik dinlemek için kullanımım.	129	51.4	79	31.5	29	11.6	14	5.6

Tablo 3.'de yer alan sosyal ağların diğer kullanım amaçlarına ilişkin veriler incelendiğinde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin;

- %54.2'sinin sosyal ağları haberleşmek, %52.2'sinin güncel haberleri takip etmek, %43'ünün resim/video paylaşmak, %39'unun sohbet etmek, %40.6'sinin eğlenmek, %51.4'ünün müzik dinlemek için her zaman kullandığı,
- %36.3'ünün sosyal ağları alacağı bir ürünü araştırmak, %36.7'sinin arkadaşlarını takip etmek, %34.3'ünün dizi/sinema izlemek için genellikle kullandığı,
- %33.9'unun alış veriş, %37.8'inin organizasyon yapmak için ara sıra kullandığı,
- %43.4'ünün oyun oynamak, %35.9'unun ise yeni arkadaş edinmek için hiç kullanmadığı saptanmıştır.

4. Sosyal Ağların Mesleki Alandaki Kullanım Amaçlarına İlişkin Mann-Whitney U Testi Bulguları

Sosyal ağların mesleki alandaki kullanım amaçlarına ilişkin ifadelerle üniversite türü arasında 0.05 anlamlılık düzeyinde yapılan Mann-Whitney U testi bulguları tablo 4.'de sunulmuştur.

Tablo 4.Sosyal ağların mesleki alandaki kullanım amaçlarına ilişkin Mann-Whitney U testi bulguları

Sosyal Ağların Mesleki Alandaki Kullanım Amaçları	Üniversite türü	N	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	p
Kitap kapağı tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla.	Vakıf	165	134.11	22128.5		
Dergi tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla.	Devlet	86	110.44	9497.5	5756.5	0.011
Promosyon (kalem, saat vb.) tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla.	Vakıf	165	132.76	21906		
Gazete tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla.	Devlet	86	113.02	9720	5979	0.033
Takvim tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla.	Vakıf	165	135.18	22304.5		
Ambalaj tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla.	Devlet	86	108.39	9321.5	5580.5	0.004
	Vakıf	165	133.91	22094.5		
	Devlet	86	110.83	9531.5	5790.5	0.013
	Vakıf	165	140.33	23154		
	Devlet	86	98.51	8472	4731	0.000
	Vakıf	165	133.68	22057		
	Devlet	86	111.27	9569	5828	0.016

Tablo 4. İncelendiğinde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

- Üniversite türü ile "sosyal ağları kitap kapağı tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla kullanırım" ifadesi arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır (U=5756.5, p<0.05). Bu farklılığa göre sıra ortalamaları dikkate alındığında vakıf üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasının (134.11) devlet üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasına göre (110.44) daha yüksek olduğu, diğer bir ifadeyle vakıf üniversitesindeki öğrencilerin devlet üniversitesindeki öğrencilere göre sosyal ağları kitap kapağı tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla daha fazla kullandıkları söylenebilir.
- Üniversite türü ile "sosyal ağları dergi tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla kullanırım" ifadesi arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır (U=5979, p<0.05). Bu farklılığa göre sıra ortalamaları dikkate

alındığında vakıf üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasının (132.76) devlet üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasına göre (113.02) daha yüksek olduğu, diğer bir ifadeyle vakıf üniversitesindeki öğrencilerin devlet üniversitesindeki öğrencilere göre sosyal ağları dergi tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla daha fazla kullandıkları söylenebilir.

- Üniversite türü ile “sosyal ağları promosyon (kalem, saat vb.) tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla kullanım.” ifadesi arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır ($U=5580.5$, $p<0.05$). Bu farklılığa göre sıra ortalamaları dikkate alındığında vakıf üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasının (135.18) devlet üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasına göre (108.39) daha yüksek olduğu, diğer bir ifadeyle vakıf üniversitesindeki öğrencilerin devlet üniversitesindeki öğrencilere göre sosyal ağları promosyon (kalem, saat vb.) tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla daha fazla kullandıkları söylenebilir.
- Üniversite türü ile “sosyal ağları gazete tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla kullanım.” ifadesi arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır ($U=5790.5$, $p<0.05$). Bu farklılığa göre sıra ortalamaları dikkate alındığında vakıf üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasının (133.91) devlet üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasına göre (110.83) daha yüksek olduğu, diğer bir ifadeyle vakıf üniversitesindeki öğrencilerin devlet üniversitesindeki öğrencilere göre sosyal ağları gazete tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla daha fazla kullandıkları söylenebilir.
- Üniversite türü ile “sosyal ağları takvim tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla kullanım.” ifadesi arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır ($U=4731.5$, $p<0.05$). Bu farklılığa göre sıra ortalamaları dikkate alındığında vakıf üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasının (140.33) devlet üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasına göre (98.51) daha yüksek olduğu, diğer bir ifadeyle vakıf üniversitesindeki öğrencilerin devlet üniversitesindeki öğrencilere göre sosyal ağları takvim tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla daha fazla kullandıkları söylenebilir.
- Üniversite türü ile “sosyal ağları ambalaj tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla kullanım.” ifadesi arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır ($U=5828$, $p<0.05$). Bu farklılığa göre sıra ortalamaları dikkate alındığında vakıf üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasının (133.68) devlet üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasına göre (111.27) daha yüksek olduğu, diğer bir ifadeyle vakıf üniversitesindeki öğrencilerin devlet üniversitesindeki öğrencilere göre sosyal ağları ambalaj tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla daha fazla kullandıkları söylenebilir.

5. Sosyal Ağların Diğer Kullanım Amaçlarına İlişkin Mann-Whitney U Testi Bulguları

Sosyal ağların diğer kullanım amaçlarına ilişkin ifadelerle üniversite türü arasında 0.05 anlamlılık düzeyinde yapılan Mann-Whitney U testi bulguları tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 5.Sosyal ağların diğer kullanım amaçlarına ilişkin Mann-Whitney U testi bulguları

Sosyal Ağların Diğer Kullanım Amaçları	Üniversite türü	n	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	p
Alacağım bir ürünü araştırmak için	Vakıf	165	135.49	22356.5	5528.5	0.003
	Devlet	86	107.78	9269.5		
Sohbet etmek için	Vakıf	165	134.01	22111	5774	0.011
	Devlet	86	110.64	9515		
Arkadaşlarımı takip etmek için	Vakıf	165	134.12	22129	5756	0.010
	Devlet	86	110.43	9497		
Eğlenmek için	Vakıf	165	136.07	22452	5433	0.001
	Devlet	86	106.67	9174		
Dizi/sinema izlemek için	Vakıf	165	136.72	22559.5	5225.5	0.001
	Devlet	86	105.42	9066.5		

Tablo 5. İncelendiğinde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

- Üniversite türü ile “sosyal ağları alacağım bir ürünü araştırmak için kullanım” ifadesi arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır (U=5528.5, p<0.05). Bu farklılığa göre sıra ortalamaları dikkate alındığında vakıf üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasının (135.49) devlet üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasına göre (107.78) daha yüksek olduğu, diğer bir ifadeyle vakıf üniversitesindeki öğrencilerin devlet üniversitesindeki öğrencilere göre sosyal ağları alacakları bir ürünü araştırmak amacıyla daha fazla kullandıkları söylenebilir.
- Üniversite türü ile “sosyal ağları sohbet etmek için kullanım” ifadesi arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır (U=5774, p<0.05). Bu farklılığa göre sıra ortalamaları dikkate alındığında vakıf üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasının (134.01) devlet üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasına göre (110.43) daha yüksek olduğu, diğer bir ifadeyle vakıf üniversitesindeki öğrencilerin devlet üniversitesindeki öğrencilere göre sosyal ağları sohbet etmek amacıyla daha fazla kullandıkları söylenebilir.
- Üniversite türü ile “sosyal ağları arkadaşlarımı takip etmek için kullanım” ifadesi arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır (U=5756, p<0.05). Bu farklılığa göre sıra ortalamaları dikkate alındığında vakıf üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasının (134.12) devlet üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasına göre (110.43) daha yüksek olduğu, diğer bir ifadeyle vakıf üniversitesindeki öğrencilerin devlet üniversitesindeki öğrencilere göre sosyal ağları arkadaşlarımı takip etmek amacıyla daha fazla kullandıkları söylenebilir.
- Üniversite türü ile “sosyal ağları eğlenmek için kullanım” ifadesi arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır (U=5433, p<0.05). Bu farklılığa göre sıra ortalamaları dikkate alındığında vakıf üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasının (136.07) devlet üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasına göre (106.67) daha yüksek olduğu, diğer bir ifadeyle vakıf üniversitesindeki öğrencilerin devlet üniversitesindeki öğrencilere göre sosyal ağları eğlenmek amacıyla daha fazla kullandıkları söylenebilir.
- Üniversite türü ile “sosyal ağları dizi/sinema izlemek için kullanım” ifadesi arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır (U=5225.5, p<0.05). Bu farklılığa göre sıra ortalamaları dikkate alındığında vakıf üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasının (136.72) devlet üniversitesindeki öğrencilerin ortalamasına göre (105.42) daha yüksek olduğu, diğer bir ifadeyle vakıf üniversitesindeki öğrencilerin devlet üniversitesindeki öğrencilere göre sosyal ağları dizi/sinema izlemek amacıyla daha fazla kullandıkları söylenebilir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Basım Yayın Teknolojileri Programı öğrencilerinin sosyal ağlarını kullanım amaçlarının belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen çalışmadan elde edilen bulgularda araştırmaya katılan öğrencilerin sosyal ağlardan Whatsapp, Youtube, Instagram ve Facebook'u sıklıkla kullandıkları sonuçlarına ulaşılmıştır. Elde edilen bu bulgular Kaya ve diğerleri (2015), Öztürk ve Akgün (2012), Solmaz ve diğerleri (2013), Suprpto ve Rosmala (2012), Toğay ve diğerleri (2013), Tonta (2009), Vural ve Bat (2010) tarafından üniversite öğrencilerinin sosyal ağların kullanımının değerlendirilmesi amacıyla yapılmış çalışmalardan elde edilen sonuçlarla da benzerlik göstermektedir.

Sosyal ağların mesleki alandaki kullanım amaçlarına ilişkin elde edilen bulgular incelendiğinde de araştırmaya katılan öğrencilerin daha çok alanıyla ilgili proje/ödev yapmak ve alanıyla ilgili staj imkânlarını araştırmak için kullandıkları, bunların dışında kitap, dergi, afiş ve ambalaj kapağı tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla genellikle kullandıklarını, aynı zamanda alanıyla ilgili yayınları ve iş imkânlarını takip etmek amacıyla da kullandıkları sonuçlarına ulaşılmıştır. Buna karşılık, promosyon, gazete, takvim, reklam amaçlı araç giydirme, iç ve dış mekan tasarımları için sosyal ağlardaki görselleri hiç kullanmadıklarını belirtmişlerdir. Elde edilen bu bulgular öğrencilerin mesleki alanda sosyal ağları kullandıkları şeklinde yorumlanabilmektedir. Sosyal ağların eğitim amaçlı kullanımına ilişkin yapılmış araştırmalar incelendiğinde de benzer sonuçlar görülmektedir. Örneğin; Suprpto ve Rosmala (2012) tarafından yükseköğretim öğrencilerinin sosyal ağların kullanım amaçlarını belirlemek için yapmış oldukları bir araştırma bulgusunda da öğrencilerin eğitim amaçlı olarak ödev yapma, alanlarıyla ilgili görsel materyal bulmada sosyal ağlardan yararlandıkları sonuçlarına ulaşılmıştır. Benzer olarak, Bilen, Ercan ve Gülmez (2014) tarafından yapılmış bir çalışmada da özellikle Facebook'un öğrenciler tarafından akademik çalışmalarda, ödev ve proje çalışmalarında kullanıldığı, Solmaz ve diğerleri (2013) tarafından yapılmış bir çalışmada da sosyal ağların bilgiye erişim amaçlı kullanıldığı saptanmıştır. Filiz ve diğerleri tarafından üniversite öğrencilerinin sosyal ağ sitelerini kullanma amaçlarının belirlenmesi amacıyla yapılmış bir çalışmadan elde edilen sonuçlarda da öğrencilerin sosyal ağ/medyayı okul proje/ödevleriyle ilgili araştırma yapmak ve yabancı dilini geliştirmek için kullandıkları belirlenmiştir. Benzer sonuçlar Toğay ve diğerleri (2013), Öztürk ve Akgün (2012), Moran ve diğerleri (2011) tarafından yapılmış araştırmalarda da ortaya çıkmıştır.

Araştırma bulgularından elde edilen diğer sonuçlar ise sosyal ağların mesleki alan dışında sıklıkla haberleşmek, güncel haberleri takip etmek, resim/video paylaşmak, sohbet etmek, eğlenmek, müzik dinlemek, arkadaşlarını takip etmek, film/dizi izlemek için kullanıldığıdır. Elde edilen bu bulgular da Vural ve Bat (2010), Akbuğa (2014), Keskin (2014), Çavdar (2012) ve Uysal (2013) tarafından yapılmış araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlarla benzerlik göstermektedir.

Üniversite türüne göre elde edilen bulgulardan da vakıf üniversitesindeki öğrencilerin devlet üniversitesindeki öğrencilere göre sosyal ağları mesleki amaçlı daha çok kitap kapağı, dergi, promosyon, gazete, takvim ve ambalaj tasarımı için görsel öğelerden yararlanmak amacıyla daha fazla kullandıkları sonuçlarına ulaşılmıştır. Sosyal ağların üniversite türüne göre diğer kullanım amaçlarına ilişkin bulgular incelendiğinde ise vakıf üniversitesindeki öğrencilerin devlet üniversitesindeki öğrencilere göre sosyal ağları alacağı bir ürünü araştırmak, sohbet etmek, arkadaşlarını takip etmek, eğlenmek ve dizi/sinema izlemek için daha sık kullandıkları sonuçlarına ulaşılmıştır. Tüm bu bulgular da sosyal ağların vakıf üniversitesi öğrencileri tarafından daha sıklıkla kullanıldığı şeklinde yorumlanabilir.

Elde edilen tüm sonuçlar doğrultusunda sosyal ağların daha çok eğitim amaçlı kullanımının sağlanması için öğrencilere farkındalık eğitimlerinin verilmesi, öğrencilerin kendi alanlarına uygun sosyal ağlar oluşturmalarına fırsatlar verilmesi, sosyal ağlarda öğrencilerin alanlarında kullanabilecekleri resim, şekil, grafik vb. görsel öğelere daha fazla yer verilmesi, öğrencilerin kendi ürettikleri öğretim materyallerini koyabilecekleri farklı alanlarda sosyal medya/ağ havuzlarının oluşturulması önerilmektedir. Ayrıca konuyla ilgili yapılmış çalışmalar incelendiğinde sıklıkla Facebook ile ilgili araştırmalar yapıldığı, diğer sosyal ağlara ilişkin araştırmaların sayısının az olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle diğer sosyal ağların da eğitim süreci üzerindeki etkilerinin incelendiği nitel, nicel ve deneysel araştırmaların yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Akbuğa, F. (2014). Dijital yerliler kuşağı'nın sosyal ağları kullanımı: ODTÜ öğrencilerinin Facebook kullanımı özelinde nitel bir çalışma. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
2. Bilen, K., Ercan, O. ve Gülmez, T. (2014). Sosyal ağların kullanım amacı ve benimsenme süreci; Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi örneği. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 3(1), 115-123.
3. Büyükşener, E. (2009, Ağustos). Türkiye'de Sosyal Ağların Yeri ve Sosyal Medyaya Bakış [Öz]. XIV. Türkiye'de internet Konferansı Bildirileri, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
4. Cheung, C.M.K.,Chui, P.Y ve Lee, M.K.O. (2011). Online socialnetworks: why do studentsusefacebook?.Computers in Human Behaviour. 27, 1337-1343.
5. Çavdar, O. (2012). Fen Bilgişi öğretmen adayları ve ilköğretim öğrencilerinin sosyal ağları kullanım amaçları ve eğitsel bağlamda kullanımları. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
6. Filiz, O., Erol, O., Dönmez, F.İ. ve Kurt, A.A. (2014). Böte bölümü öğrencilerinin sosyal ağ siteleri kullanım amaçları ile internet bağımlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Journal of Instructional Technologies &TeacherEducation. 3(2), 17-28.
7. Java, A., Song, X., Finin, T., ve Tseng, B. (2007). Why we Twitter: Understanding
8. Kaya, H., Turan, N., Hasanoğlu, Ö., Güre, Ö., Arslanova, E. ve Elmas, G. (2015). İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 40, 16-31.
9. Keskin, S. (2014). Öğretmen, öğretmen adayı ve öğrencilerin sosyal ağları benimseme süreçleri ve kullanım amaçlarının incelenmesi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
10. microbloggingusageandcommunities. 9th WebKDDand 1st SNA-KDD Workshop on Web MiningandSocial NetworkAnalysis. 56-65.
11. Moran, M.,Seaman, J. ve Tinti-Kane, H. (2011). Teaching, Learning andSharing: How Today'sHigherEducationFacultyUseSocial Media. Boston, MA: Pearson Learning Solutions andBabsonSurveyResearchGroup.
12. Öztürk, M. ve Akgün, Ö.E. (2012). Üniversite öğrencilerinin sosyal paylaşım sitelerini kullanma amaçları ve bu sitelerin eğitimlerinde kullanılması ile ilgili görüşleri. Sakarya UniversityJournal of Education, 2(3), 49-67.

13. Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z. ve Demir, M. (2013). İnternet ve sosyal medya kullanımı üzerine bir uygulama. Selçuk İletişim, 7(4), 23-32.
14. Suprpto, F. ve Rosmala, D. (2012). Study of socialnetworkinguseage in highereducationenvironment. SocialandBehavioralSciences, 67, 156-166.
15. Tess, P. A. (2013). The role of socialmedia in highereducationclasses (realandvirtual) -A literaturereview. Computers in Human Behaviour. 29, 60-68.
16. Toğay, A., Akdur, T.E., Yetişken, İ.C., ve Bilici, A., (2013). Eğitim süreçlerinde sosyal ağların kullanımı: bir MYO deneyimi XIV. Akademik Bilişim Konferansı, 28-30 Ocak. Antalya.
17. Tonta, Y. (2009). Dijital yerliler, sosyal ağlar ve kütüphanelerin geleceği. Türk Kütüphaneciliği, 23(4), 742-768.
18. Uysal, S. (2013). Meslek lisesi öğrencilerinin sosyal medya kullanım amaçları ile eğitsel sosyal medya kullanımlarının değerlendirilmesi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
19. Vural, Z.B.A. ve Bat, M. (2010). Yeni bir iletişim ortamı olarak sosyal medya: Ege Üniversitesi iletişim fakültesine yönelik bir araştırma. Journal of Yaşar University, 20(5), 3348-3382.

TÜKETİCİ ETİĞİ VE İNDİRİM MARKETİ MÜŞTERİLERİNİN ETİKSEL DAVRANMA EĞİLİMLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Ayhan DURAK¹

¹- Dr. Öğrt. Üyesi Kayseri Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi

GİRİŞ

Etik konusunda birçok farklı tanım bulunmaktadır. Etik, bir bireyin izlemesi gereken ahlaki standartlar ve kurallar olarak tanımlandığı gibi, bireylerin nasıl davranacağını açıklayan ve tanımlayan ilkeler, değerler ve standartlar sistemi olarak da tanımlanmaktadır. Etik kelime olarak Yunanca karakter ya da gelenek manasındaki 'ethos' kelimesinden gelmektedir ve kişilerin veya grupların davranışlarının doğru ve yanlış olarak değerlendirilmesine yardımcı olan ilke ve değerlerdir (Fennell, 2006: 54, Ural,2003:3, Aydın,2001:5).

Çok çeşitli etik kuramları bulunmasına rağmen etik kuramlarını Teleolojik (Sonuçsal) ve Deontolojik Kuramlar şeklinde iki başlık altında toplamak mümkündür. Teleolojik kuramlar bir eylem veya davranışın sonuçlarına göre değerlendirilmesi gerektiğini öne sürer. Bir eylem veya davranış olumlu sonuçlara neden oluyorsa ahlâki açıdan iyi, olumsuz sonuçlara neden oluyorsa ahlâki açıdan kötüdür.

Teleolojik yaklaşıma yapılan en önemli eleştiri çoğunluğun faydasına olan bir eylem için azınlığın göz ardı ediliyor olmasıdır. Örneğin hastaların yüzde yetmiş beşini iyileştiren bir ilacı piyasaya süren bir üretici işletme geri kalan yüzde yirmi beşe bir fayda sağlamıyor demektir. Ancak sonuçsalci görüş ilacın satılması gerektiğini ileri sürmektedir (Ural, 2003:11).

Deontolojik kuramlar ise bir davranışın ahlâki olup olmadığını o eylem ve davranışın sonuçlarına bakarak değil, niyete bakarak değerlendirir. Buna göre bir eylem veya davranışın sonuçları kötü bile olsa eğer niyet iyi ise o eylem veya davranış ahlâkidir (Saray ve Hazer, 2017: 261).

Tüketici Etiği

Tüketici etiği, mal veya hizmetlerin satın alınması, kullanılması ve kullanım sonrası ortaya çıkan atıkların yok edilmesi ilgili yükümlülüklerini yerine getirmede kişilere veya gruplara yol gösteren ahlâki ilke ve standartlardır (Muncy ve Vitell, 1992: 298, Torlak, 2001: 293-294).

Tüketici etiği ile ilgili ilk çalışmalarda genellikle iyi ahlâktan çok kötü ahlâka odaklanıldığı, tüketicilerin satış noktalarından bir şeyler çalmaları üzerinde durulduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedeni, bu tür davranışların işletmeler üzerinde doğrudan ve olumsuz bir ekonomik etki oluşturuyor olmasıdır (Oyman, 2004: 79, Brinkman ve Peattie, 2008:22).

Etik tüketim davranışları, tüketicinin ahlâk değerlerinden etkilenen karar verme, satın alma ve diğer tüketim deneyimlerinden oluşur. Etik tüketiciyi sınıflandırmaya çalışan araştırmalarda, tüketicilerin demografik, sosyo-ekonomik, psikografik özellikleri veya inançlarına göre sınıflandırmalar kullanıldığı görülmektedir. Bu araştırmalarda ayrıca etik tüketime neyin sebep olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bakış açısı içinde etik tüketim davranışlarının, bireylerin rasyonel ve bilinçli seçimlerinin bir sonucu olduğu ifade edilmiştir (Cherrier, 2005: 600-604).

Tüketicilerin etik konusundaki düşünce ve niyetleri her zaman satın alma davranışına dönüşmemektedir. İngiltere'de yapılan bir araştırma tüketicilerin %89'unun etik endişeler duyduğu, bu tüketicilerin %30'unun bu endişelerinin satın alma niyetine dönüştüğü ve sadece %3' ünün etik ürünleri satın aldığı ortaya koymuştur (Carrington ve diğ., 2014: 2759).

Tüketicilerin önemli bir bölümü sürdürülebilir tüketim, çevre sorunları, yoksulluk ve benzeri konular hakkında bilgi sahibi olmasına rağmen, bu bilgilerini ve hatta bazen de olumlu tutumlarını satın alma davranışlarına yansıtılmamaktadır. Sosyal sorumlulukla ilgili olumlu tutumlara sahip olan insanların sadece %20'sinin son bir yıl içerisinde sosyal sorumluluk kampanyaları ile bağlantılı olan bir ürün veya hizmeti satın aldıkları belirlenmiştir (Carrigan&Attalla, 2001:560).

Tüketici davranışı pazarlamanın önemli uzmanlık alanlarından biridir bu nedenle tüketici etiği ve pazarlama etiğini de birbirine bağımlı olarak görmek gereklidir. Bu yönüyle hem işletmelerin hem de tüketicilerin etik dışı davranışlarının birbirlerini etkilediği ifade edilebilir (Brinkman ve Peattie, 2008:26). Tablo 1'de ahlâk kurallarına uymayan pazarlama faaliyetleri ve tüketici davranışları gösterilmiştir.

Tablo 1. Mesleki Etik Kurallarına Uymayan Pazarlama ve Tüketici İşlemleri

Etiksel Olmayan Pazarlama Faaliyetleri	Etiksel Olmayan Tüketici Davranışları
Ürünlerin tüketicinin sağlığı açısından güvenli olmaması	Satış noktalarından ürün çalmak
Mal ve hizmetlerin kalitesiz olması	Ürünlerin üzerindeki fiyat etiketlerini değiştirmek
Geri dönüşümü mümkün olmayan malzemeler kullanılması	Kullandığı ürünü iade edip parasını geri almak
Yüksek kalite izlenimi vermek için aşırı yüksek fiyat uygulama	Kendisine ait olmayan bir indirim kuponu veya kartını kullanmak
Farklı kişi veya gruplara farklı fiyat uygulama	Süresi bitmiş kampanyadan yararlanmak
Gerçeğe uygun olmayan abartılı reklamlar	İndirimli satışta alınmış malın iade edip tam fiyatın iadesini istemek
Düşük fiyatları duyurup yüksek fiyattan satış yapmak	Kendi hatasından kaynaklanan ürün arızalarını işletmenin kusuru olarak göstermek
Ürünün fiyatını değiştirmeyip miktarını azaltmak	Mağazada mala kasıtlı olarak zarar verip düşük fiyat istemek
Tüketicilere duyurulan promosyonları vermemek	Telif haklarına uymamak
Promosyon ürünlerini normal ürünlerden daha kalitesiz olarak sunmak	

Kaynak: Arıkan & Odabaşı, 1996: 6.

2. Literatür Taraması

Wilkes (1978) çalışması, tüketicilerin yanlış kabul edilen davranışları nasıl algıladıklarıyla ilgili yapılmış ilk çalışmalardan birisidir. Bu çalışmada tüketicilerin bazı etik dışı davranışları kabul edilebilir buldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Vitell ve diğerleri (1991), tüketicilere etik davranışları içeren yirmi adet ifade vererek bu ifadeleri değerlendirmelerini istemişlerdir. Araştırma sonucunda tüketicilerin yarısından fazlasının etik olmayan davranışlarda buldukları belirlenmiştir.

Muncy ve Vitell (1992) tüketicilerin etik kararları, inançları ve tutumları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bu amaçla dört boyuttan oluşan bir tüketici etiği ölçeği

geliştirmişlerdir. Çalışma sonucunda gelir, eğitim ve yaş gibi demografik değişkenlerin tüketicilerin etik davranışları ile ilişkili olduğu saptanmıştır.

Vitell ve Paolillo (2003) çalışmalarında dindarlığın etik tüketici davranışı üzerindeki rolünü araştırmışlardır. Çalışmada yaş değişkeninin etik tüketici davranışları üzerinde etkili olduğunu, buna karşın gelir düzeyinin etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Riley ve Kohlbacher (2016) çalışmalarında çevresel konuları ve sosyal sorumluluğu temel alan yeni bir etik tüketici ölçeği geliştirmişlerdir. Ölçek geri dönüşümlü ürünleri tercih etmek, çevreye zarar vermeyen ve sosyal sorumlu ürünler için daha fazla bedel ödemek gibi toplam on ifadeden oluşmaktadır.

Shah ve diğerleri (2018) yaptıkları çalışmada Pakistan'da tüketicilerin etik davranış niyetlerini analiz etmişlerdir. Tüketicilerin davranışları zararlı ve zararsız sonuçlar doğurması olarak algıladıklarını belirtmişlerdir. Üstelik etik dışı tüketici davranışlarının cinsiyet ile pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Yüksek eğitim seviyesine sahip tüketicilerin etik olarak sorgulanabilir davranışlara eğilimli oldukları görülmüştür.

Varinli (2000) tüketici etiği konusunda üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırma yapmıştır. Araştırmaya göre tüketicilerin etik olmayan davranışlar ile ilgili algılamalarında cinsiyetlerine, okudukları bölüme ve gelirlerine göre anlamlı farklılıklar olduğu ortaya çıkmıştır.

Oyman (2004) çalışmasında tüketicilerin yaş ve cinsiyetleri açısından etiksel davranışları arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı, eğitim durumları açısından ise zararsız olarak algılanan davranışlar boyutunda anlamlı bir farklılık bulunduğu sonucuna ulaşmıştır.

Güllü ve Kurtoğlu (2011) üniversite öğrencilerinin etiksel perakendecilik uygulamalarına ilişkin algılamalarını araştırmışlardır. Araştırmada öğrencilerin etiksel senaryoları değerlendirme düzeyleri arasında yaşları, ailelerin gelir düzeyleri, etik bilgi düzeyleri ve cinsiyetleri açısından anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Oyman ve diğ. (2005) çalışmalarında etik tüketici ölçeğini kullanmışlar ve Amerikalı ve Türk tüketicilerin etiksel davranma eğilimleri arasında anlamlı farklılıklar bulmuşlardır.

Saray ve Hazer (2017) etik tüketici ölçeğinin Türkçe uyarlamasının geçerlilik ve güvenilirliğine ilişkin bir çalışma yapmışlardır. Muncy ve Vitell tarafından oluşturulan ve dört boyutlu olarak kullanılan bu ölçeğin günümüz şartlarında iki boyutlu olarak kullanılabilmesi sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada ayrıca üniversite öğrencilerinin cinsiyet, yaş, annelerinin eğitim durumu, aile gelir düzeyine göre etik tüketim davranışları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir.

3. Araştırma Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Amacı

Ülkemizde son yıllarda indirim marketlerinin sayısı hızla artmıştır. İndirim marketleri diğer marketlerden farklı olarak genellikle daha küçük kapasiteye sahip, daha az çalışanla faaliyet gösteren maliyetleri düşürme odaklı bir strateji benimsemiş market zincirleridir. Private Label olarak adlandırılan ve sadece bu marketlerde satılan markalı ürünlerle fark yaratmaktadırlar.

Fiyat duyarlılığının, sürdürülebilir ve etik ürün tüketimi üzerinde olumsuz etkisi bulunmaktadır (Chintakayala ve Young, 2017: 46). İndirim marketlerinin odaklandıkları temel konunun fiyat olması ve hedef kitlelerini fiyata duyarlı tüketicilerin oluşturması nedeniyle bu tüketicilerin satın alma davranışları sırasındaki etiksel değerlendirmeleri bu araştırmaya konu edilmiştir.

Bu noktadan hareketle araştırmanın temel amacı; indirim marketleri müşterilerinin etiksel davranma eğilimlerini ortaya koymaktır. Araştırmanın bu ana amacı dışında şu alt amaçları da bulunmaktadır:

- İndirim marketi müşterilerinin demografik özelliklerini belirlemek,
- Müşterilerin demografik özelliklerine bağlı olarak etiksel davranma eğilimlerine ilişkin farklılıkları belirlemektir.

3. 2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırma Türkiye’de faaliyet gösteren indirim marketlerinden en çok şubeye sahip olan üç indirim marketinin şubelerinde gerçekleştirilmiştir. Anketler Ağustos ve Eylül 2018 tarihleri arasında Kayseri ilinde bulunan indirim marketlerinin müşterilerine uygulanmıştır.

3. 3. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmanın amaçlarına ulaşabilmek için öncelikle ilgili literatür taranarak araştırma konusuyla ilgili ikincil verilerin analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bilgilere dayanılarak çalışmanın kavramsal çerçevesi oluşturulmuş ve araştırma konusuyla ilgili çalışmalar özetlenmiştir. Daha sonra çalışmanın uygulama bölümü için anket hazırlanmıştır.

Ankette kullanılan ölçek Muncy ve Vitell tarafından 1992 yılında oluşturulan tüketici etiği ölçeğidir. Ölçeğin Türkçe uyarlamasında Oyman (2004), Saray ve Hazer (2017) çalışmalarından yararlanılmıştır. Uygulamanın perakende mağazalarda yapılması nedeniyle ölçeğin orijinalinde yer alan bazı ifadeler çıkarılmış, bazı ifadeler de perakende sektörüne uyarlanmıştır. Ölçek, etik olan ve olmayan durumları içeren on altı ifadeden oluşmaktadır.

Ankette 5’li likert ölçeği kullanılmıştır. Cevaplar “kesinlikle yanlış olmadığına inanıyorum” ile başlayıp “kesinlikle yanlış olduğuna inanıyorum” ile sona ermektedir. Verilen değer 1’ den 5’e doğru gittikçe etiksel davranma eğilimi artmaktadır. Diğer ifadelerin aksine 13, 14, 15 ve 16. ifadeler etiksel anlamda olumlu ifadelerdir ve bu ifadelere verilen değerler ters çevrilerek yorumlanmıştır.

Verilerin güvenilir olup olmadığı güvenilirlik analizi ile test edilmiştir. Daha sonra demografik verilerin frekans ve yüzde (%) dağılımlarına yer verilmiştir. Faktör analizi yapılarak ifadeler gruplandırılmıştır. Cevaplayıcıların demografik özellikleri ile etiksel davranış eğilimleri arasındaki farklılıkları belirlemek amacıyla Bağımsız Örnekler T Testi ve Tek Yönlü ANOVA testlerinden yararlanılmıştır.

3.4.Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmada şu hipotezler test edilmiştir:

H₁: Tüketicilerin etiksel değerlendirmeleri, etik tüketici davranışı faktörlerine göre farklılık göstermektedir.

H₂: Tüketicilerin cinsiyetleri açısından etiksel davranma eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₃: Tüketicilerin yaşları açısından etiksel davranma eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₄: Tüketicilerin eğitim durumları açısından etiksel davranma eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

3.5. Bulgular ve Yorumlar

Ankete uygulanan güvenilirlik analizi sonucunda anketin bütünü için Cronbach's Alpha katsayısı ,736 olarak bulunmuştur. Bu sonuç anketin yeterli güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Verilerin analizi sırasında iki sorunla karşılaşılır. Bu sorunlardan ilki elde edilen gözlemlerin %1-10'unun şüpheli gözlem olmasıdır. Şüpheli gözlemler yanlış ölçüm, yanlış ondalık virgüller, yanlış kopyalama ve basitçe açıklanamayan diğer nedenlerle ortaya çıkabilmektedir. İkinci sorun ise, verilerin ender durumlarda normal dağılım gösteriyor olmasıdır. Bu nedenle verilerin analizinde kullanılacak testlerin belirlenmesi için öncelikle verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin tespit edilmesi gereklidir (Köksoy ve Daşbaşı, 2005: 80).

Veri setine uygulanan normallik testleri sonucunda verilerin normal dağılım gösterdiği görülmüştür. Anketin güvenilirliği ve dağılımın normalliği belirlendikten sonra araştırma bulgularının değerlendirilmesine geçilmiştir.

Anket çalışmasına toplam 438 kişi katılmıştır. Cevaplayıcıların demografik özellikleri Tablo 2'de gösterilmiştir. Katılımcıların %56,8'i bayan, %43,2'si erkektir. Cevaplayıcılar yaşlarına göre 4 gruba ayrılmıştır. En fazla katılım 30-39 yaş grubundaki müşterilerdir. Araştırmaya katılan tüketiciler eğitim durumlarına göre sınıflandırıldığında en fazla lise mezununun katıldığı görülmektedir.

3.5.1. Faktör Analizi

Faktör analizinin tüm veri yapıları için uygun olmadığı daha önce yapılan benzer çalışmalar ışığında bilinen bir gerçektir. Bu nedenle, öncelikle verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığının anlaşılması amacıyla veri setine Barlett tarafından geliştirilen Sphericity (Küresellik) Testi ile Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Testi uygulanmıştır. Barlett Sphericity Testi ana kütle içerisindeki değişkenler arasında bir ilişkinin var olup olmadığını test eder. Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy değeri ise, değişkenler tarafından oluşturulan ortak varyans miktarını bildirmektedir. Bu değer 0.60'ın üzerinde olması arzulanır (Nakip, 2006:428-429).

Tablo 2. Cevaplayıcıların Cinsiyet, Yaş ve Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde
Cinsiyet		
Erkek	189	43,2
Kadın	249	56,8
Toplam	438	100,0
Yaş		
20-29	89	20,3
30-39	143	32,6
40-49	137	31,3
50+	69	15,8
Toplam	438	100,0
Eğitim Durumu		
İlkokul-Ortaokul	63	14,4
Lise	183	41,8
Önlisans-Lisans	146	33,3
Y.Lisans-Doktora	46	10,5
Toplam	438	100,0

Yapılan KMO analiz sonucunda KMO değerinin ,903 olarak çıktığı görülmüştür. Barlett testi ise ,000 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Bu değerler veri paketinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Uygun faktör sayısının belirlenmesinde öz değeri birden büyük olanların seçilmesine ve bir önermenin bir faktöre boyutlanabilmesi için söz konusu faktör ile en az ,500 düzeyinde korelasyona sahip olmasına karar verilmiştir.

Faktör analizi sonucunda oluşan faktörler, faktörlere ait ifadeler ve faktör yükleri Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Faktörler, Faktörlere Ait İfadeler ve Faktör Yükleri

FAKTÖRLER	Faktör Yükü	Özdeğer	Açıklanan Varyans
1. Faktör		6,737	44,913
Yasal Olmayan Bir Durumdan Yararlanma			
1- Ürünün fiyatını bilmediği için soran kasiyere ürünün fiyatını düşük söyleme	,794		
2- Mağazada malın üzerindeki fiyat etiketini değiştirme	,760		
3- Satın aldığı meyveyi tarttırdıktan sonra poşete birkaç meyve daha koyma	,754		
4- Markette alışveriş yaparken parasını ödmeden bir paket çikolata yeme	,736		
2.Faktör		1,619	10,794
Başkalarının Hatalarından Yararlanma			
5. Kasiyerin para üstünü fazla verdiğini fark etse bile hiçbir şey söylememe	,832		
6. Aldığı bir ürün fişte görünmüyorsa bu ürün bedelini ödemek için hiçbir şey yapmama	,817		
7. Alışveriş sırasında bir ürüne zarar verse ve görevliler bunu fark etmezse alışverişe kaldığı yerden devam etme	,785		
3. Faktör		1,134	7,560
Zararsız Olarak Kabul Edilen Davranışlar			
8- Alışveriş esnasında bir kişinin hırsızlık yaptığını fark etse bile görmezlikten gelme	,689		
9- Marketten herhangi bir şey almaksızın ürünlerin tadına bakma	,664		
10. Aldığı bir ürünü kırıldığında bozuk çıktı diyerek iade etme	,547		
11. Satılan bir ürünün korsan olduğunu bildiği halde daha ucuz olduğu için satın alma	,517		
12. Kendine ait olmayan bir indirim kartını kullanma	,507		
4. Faktör Duyarlı Tüketici Davranışları		1,075	5,707
13- Alışverişlerde çevreye zararlı olmayan ürünleri tercih etme	,701		
14. Mümkün olduğunca geri dönüşümlü ürünleri tercih etme	,599		
15. Sosyal sorumluluk kampanyalarına dahil bir ürünü diğerlerine tercih etme	,559		
16- Etik olmayan davranışlar sergileyen firmaların ürünlerini boykot etme	,527		

Analiz sonucuna göre ölçekteki ifadeler 4 faktör grubunda toplanmıştır. Bu faktörler toplam varyansın %68,794'ini açıklamaktadır. Faktörlerden birincisi yasal olmayan bir durumdan yararlanma, ikincisi başkalarının hatalarından yararlanma, Üçüncüsü zararsız olarak kabul edilen davranışlar ve dördüncüsü duyarlı tüketici davranışları olarak isimlendirilmiştir.

Tablo 4. Verilen Yanıtların Faktörlere Göre Ortalama ve Standart Sapmaları

	Ortalama	Standart Sapma
Yasal Olmayan Bir Durumdan Yararlanma	4,5166	,63789
Başkalarının Hatalarından Yararlanma	4,0693	,84256
Zararsız Olarak Kabul Edilen Davranışlar	3,8699	,67472
Duyarlı Tüketici Davranışları	3,4287	,77627

Cevaplayıcıların etiksel davranma eğilimlerinin en yüksek olduğu faktör yasal olmayan bir durumdan yararlanma faktörüdür. Bu durum bir davranış yasal olarak suç teşkil ediyorsa tüketicilerin bu tip davranışlarda bulunmaktan daha fazla kaçındıklarını göstermektedir. Davranışın sonucunda bir yaptırımla karşılaşma olasılığının yüksek olması insanların etiksel davranma eğilimleri üzerinde etkili olmaktadır.

Etiksel davranma eğilimin en düşük olduğu faktör grubu duyarlı tüketici davranışlarıdır. Bu durum tüketicilerin etiksel düşüncelerinin çoğu zaman etiksel niyet ve etiksel davranışa dönüşmediği görüşünü desteklemektedir.

Müşterilerin cinsiyetleri itibarıyla etiksel davranma eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığına yönelik olarak yapılan analiz sonucunda, müşterilerin cinsiyetleri yönünden etiksel davranma eğilimleri arasında 4 faktör için de anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Tablo 5. Tüketicilerin Cinsiyetlerine Göre Etiksel Davranma Eğilimleri

	Erkek		Kadın		T Değeri	Sig.
	Ort.	Stand. Sapma	Ort.	Stand. Sapma		
Yasal Olmayan Bir Durumdan Yararlanma	4,2487	,78233	4,7199	,39604	-8,219	,000
Başkalarının Hatalarından Yararlanma	3,9665	1,01847	4,1473	,67116	-2,234	,026
Zararsız Olarak Kabul Edilen Davranışlar	3,7354	,70791	3,9719	,63093	-3,684	,000
Duyarlı Tüketici Davranışları	3,2553	,88085	3,5602	,65830	-4,147	,000

p < 0,05

Kadın ve erkek cevaplayıcıların söz konusu ifadelerle verdikleri yanıtların ortalamaları incelendiğinde kadın cevaplayıcıların ortalamalarının tüm faktörlerde erkeklerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Kadınlar erkeklere göre daha etiksel davranma eğilimindedirler.

Tüketici etiği konusunda daha önce yapılan çalışmalarda cinsiyet açısından farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bazı çalışmalarda bu çalışmada olduğu gibi kadın tüketicilerin erkek tüketicilere göre daha etiksel davranma eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Ang, Cheng, Lim ve Tambyah 2001, Muncy ve Vitell 1992).

Bazı araştırmalarda ise cinsiyetin etiksel davranış üzerinde belirleyici bir etkisi bulunmadığına yönelik bulgular elde edilmiştir (Fullerton, Kerch ve Dodge 1996, Swaidan, Vitell ve Rawwas 2003, Oyman 2004, Hazer 2014).

Tablo 6. Yaşa Göre Etiksel Davranma Eğilimi

	20-29	30-39	40-49	50+	F	Sig.
	Ort.	Ort.	Ort.	Ort.		
Yasal Olmayan Bir Durumdan Yararlanma	4,2895	4,5140	4,5516	4,6828	7,052	,000
Başkalarının Hatalarından Yararlanma	3,8982	4,0186	4,1597	4,2857	3,396	,018
Zararsız Olarak Kabul Edilen Davranışlar	3,8063	3,8870	3,9529	3,7651	1,427	,234
Duyarlı Tüketici Davranışları	3,3368	3,3634	3,5777	3,4524	2,326	,074

p < 0,05

Yaş grupları açısından etiksel davranma eğilimleri arasında fark olup olmadığına yönelik yapılan analiz sonucunda yasal olmayan bir durumdan yararlanma ve başkalarının hatalarından yararlanma faktörleri açısından yaş gruplarının etiksel değerlendirmeleri arasında anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Farkın hangi yaş gruplarından kaynaklandığını belirlemek amacıyla Scheffe testi uygulanmıştır. Test sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Scheffe testine göre yaş grupları arasındaki anlamlı farkın 20-29 ile 50 üzeri yaş grupları arasındaki farktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu yaş gruplarının etiksel değerlendirme ortalamaları incelendiğinde 50 yaş ve üzeri grubundaki tüketicilerin en yüksek etiksel değerlendirme puanına, olduğu, 20-29 yaş grubundaki tüketicilerin ise en düşük etiksel değerlendirme puanına sahip olduğu görülmektedir. Daha yaşlı tüketicilerin daha genç tüketicilere oranla etiksel davranma eğilimlerinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 7. Farkın Hangi Gruptan Kaynaklandığına Yönelik Yapılan Scheffe Testi

Faaliyet Süresi		Ortalama Farkı	Standart Hata	Sig.
20-29 Yaş	30-39 Yaş	-,12039	,10812	,744
	40-49 Yaş	-,26142	,11498	,162
	50+ Yaş	-,38747	,13579	,000
30-39 Yaş	20-29 Yaş	,12039	,10812	,744
	40-49 Yaş	-,14103	,10103	,584
	50+ Yaş	-,26708	,12419	,203
40-49 Yaş	20-29 Yaş	,26142	,11498	,162
	30-39 Yaş	,14103	,10103	,584
	50+ Yaş	-,12605	,13021	,816
50+ Yaş	20-29 Yaş	,38747	,13579	,000
	30-39 Yaş	,26708	,12419	,203
	40-49 Yaş	,12605	,13021	,816

Daha önce yapılan benzer çalışmalarda yaşın etiksel davranış üzerinde etkisinin bulunduğu ve yaşı daha büyük insanların gençlere göre daha etiksel değerlendirmelere sahip olduğuna dair sonuçlara ulaşılmıştır (Muncy ve Vitell 1992, Fullerton, Kerch ve Dodge 1996, Rawwas ve Singhapakdi 1998, Swaidan, Vitell ve Rawwas 2003, Dubinsky, Natarajan ve Huang 2005, Bateman ve Valentine 2010).

Eğitim durumunun etiksel davranma eğilimi üzerinde bir etkisinin bulunup bulunmadığına yönelik olarak yapılan analizlerde tüketicilerin eğitim düzeyleri açısından etiksel davranma eğilimleri arasında anlamlı farklılıklar bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Farkın hangi gruplar arasındaki farktan kaynaklandığını belirlemek için Scheffe testi uygulanmıştır.

Eğitim durumu açısından etiksel davranma eğilimleri arasındaki anlamlı farkın ilkokul/ortaokul mezunları ile lise, lisans/ön lisans ve y.lisans/doktora mezunları arasındaki farktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Etiksel davranma eğilimleri ortalamaları incelendiğinde kişilerin eğitim düzeyleri yükseldikçe etiksel davranma eğilimlerinin de yükseldiği görülmüştür.

Tablo 8. Eğitim Durumuna Göre Etiksel Davranma Eğilimi

	İlkokul/ Ortaokul	Lise	Lisans/ Ön Lisans	Y.Lisans/ Doktora	F	Sig.
	Ort.	Ort.	Ort.	Ort.		
Yasal Olmayan Bir Durumdan Yararlanma	4,1151	4,4536	4,6957	4,7123	16,245	,000
Başkalarının Hatalarından Yararlanma	3,9947	4,0911	3,8913	4,1301	1,144	,331
Zararsız Olarak Kabul Edilen Davranışlar	3,7460	3,7814	3,9890	4,0130	4,047	,007
Duyarlı Tüketici Davranışları	3,1905	3,3210	3,5054	3,6421	7,281	,000

$p < 0,05$

Tablo 9. Farkın Hangi Gruptan Kaynaklandığına Yönelik Yapılan Scheffe Testi

Faaliyet Süresi	Ortalama Farkı	Standart Hata	Sig.
İlkokul/Ortaokul Lise	-,33847	,58057	,002
Lisans	-,59725	,24210	,000
Lise Y.Lisans/Doktora	-,58057	-,01668	,000
İlkokul/Ortaokul	,33847	,08866	,002
Lisans	-,25878	,06735	,002
Lise Y.Lisans/Doktora	-,24210	,10010	,121
İlkokul/Ortaokul	,59725	,09149	,000
Lisans	,25878	,06735	,002
Lise Y.Lisans/Doktora	,01668	,10262	,999
Y.Lisans/Doktora İlkokul/Ortaokul	,58057	,11771	,000
Lisans	,24210	,10010	,002
Lise	-,01668	,10262	,999

Daha önce yapılan çalışmalarda eğitim düzeyinin etiksel davranış üzerinde etkili olduğuna ilişkin bulgulara rastlanmıştır. Bazı çalışmalarda eğitim düzeyi yükseldikçe kişilerin etiksel davranma eğilimlerinin yükseldiği görüşü desteklenmektedir (Swaidan, Vitell ve Rawwas 2003, Dubinsky, Natarajan ve Huang 2005). Bu duruma zıt olarak bazı çalışmalarda eğitim seviyesi daha düşük olan tüketicilerin etiksel olmayan davranışları sergilemeye daha az eğilimli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Muncy ve Vitell 1992, Fullerton, Kerch ve Dodge 1996, Shah ve diğerleri 2018).

SONUÇ

Tüketici etiği konusunda son yıllarda sıkça çalışma yapılmasına rağmen bu çalışmaların büyük bir bölümü satıcıların etik anlayışı açısından konuya yaklaşmıştır. Bu araştırmada konu tüketici açısından ele alınmış ve son yıllarda oldukça yaygınlaşan indirim marketlerinde müşterilerin etik davranma eğilimleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

İndirim marketleri müşterilerine uygulanan anket çalışmasının bilimsel geçerliliğini ortaya koymak için çeşitli analizler yapılmıştır. Ankette kullanılan tüm ölçekler güvenilirlik testinden geçmiştir. Araştırma sonucu elde edilen veri paketinin faktör analizi için uygun olduğu belirlenmiştir. Yapılan faktör analizi sonucunda etiksel davranma eğilimini belirleyen ifadeler dört faktör grubunda toplanmıştır.

Cevaplayıcıların etiksel değerlendirme puanlarının en yüksek olduğu faktör “Yasal Olmayan Bir Durumdan Yararlanma”, en düşük olduğu faktör ise “Duyarlı Tüketici Davranışları” faktörüdür. Tüketiciler kendileri etiksel olmayan bir davranışta bulunmayı çoğunlukla reddederken, başkasının neden olduğu bir hatadan yararlanmayı daha kabul edilebilir bulmaktadır. Bununla birlikte başkasının etiksel olmayan bir davranışını gördüklerinde genellikle tepkisiz kalmayı tercih etmektedirler.

Tüketicilerin etiksel niyetlerinin ve etiksel davranma eğilimlerinin çoğu zaman etiksel davranışa dönüşmediği görülmektedir. Özellikle çevreci ürünleri veya sosyal sorumluluk projeleri kapsamındaki ürünleri tercih etme konusunda tüketicilerin çok

istekli olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu tip ürünler için tüketicilerin daha fazla bir ücret ödemeyi göze almamaları bunun en önemli nedenlerinden biri olarak göze çarpmaktadır.

Tüketicilerin cinsiyetleri açısından etiksel davranma düzeyleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Kadın tüketicilerin etiksel değerlendirme düzeyleri tüm faktörlerde erkek tüketicilerden yüksektir. Kadınların erkeklere oranla etik tüketim konusunda daha hassas olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tüketicilerin yaşları etiksel davranma eğilimlerini etkilemektedir. Daha yaşlı tüketicilerin genç tüketicilere göre etiksel davranma eğilimleri daha yüksektir. Benzer bir ilişkiye etiksel davranma eğilimi ile eğitim düzeyleri arasında da rastlanmaktadır. Kişilerin eğitim düzeyleri yükseldikçe etiksel davranış konusunda daha hassas oldukları görülmektedir.

Bu araştırma son yıllarda sayıları hızla artan üç büyük indirim marketinin müşterileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bu sınırı nedeniyle elde edilen sonuçlardan bir genelleme yapılması mümkün değildir. Ancak bu çalışmanın tüketici etiği konusunda yapılacak diğer çalışmalara fayda sağlayacağı umulmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Ang, S.H., Cheng, P.S., Lim, E.A.C. & Tambyah, S.K. (2001). Spot the Difference: Consumer Responses Towards Counterfeits. *Journal of Consumer Marketing*, 18 (3), 219-235.
2. Arıkan, R. & Odabaşı, Y. (1996). Tüketici Davranışları ve Tüketici Bilinci. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 646.
3. Aydın, İ. P. (2001). Yönetmelik Mesleki ve Örgütsel Etik. Pegem Yayınları.
4. Bateman, C.R. & Valentine, S.R. (2010). Investigating the Effects of Gender on Consumers' Moral Philosophies and Ethical Intentions. *Journal of Business Ethics*, 95 (3), 393-414.
5. Brinkman, J. & Peattie, K. (2008). Consumer Ethics Research: Reframing the Debate about Consumption for Good. *Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies*, 13 (1), 22-31.
6. Carrigan, M. & Attalla, A. (2001). The Myth of the Ethical Consumer – do Ethics Matter in Purchase Behaviour?. *Journal of Consumer Marketing*, 18 (7), 560-578.
7. Carrington, M.J., Neville, B.A. & Whitwell, G.J. (2014). "Lost in Translation: Exploring the Ethical Consumer Intention-Behavior Gap", *Journal of Business Research* Vol. 67, p. 2759-2767.
8. Cherrier, H. (2005). Becoming Sensitive to Ethical Consumption Behavior: Narratives of Survival in an Uncertain and Unpredictable World. *Advances in Consumer Research*, 32, 600-604.
9. Chintakayala, P.K. & Young, C.W. (2017). Using Big Data to Understand Consumer Behaviour on Ethical Issues. *Journal of Consumer Ethics*, 1 (1), 43-47.
10. Dubinsky, A.J., Natarajan, R. & Huang, W.Y. (2005). Consumers Moral Philosophies: Identifying the Idealist and the Relativist. *Journal of Business Research*, 58 (12), 1690-1701.
11. Fennell, D.A. (2006). *Tourism Ethics*. Channel View Publications.
12. Fullerton, S., Kerch, K.B. & Dodge, H.R. (1996). Consumer Ethics: An Assessment of Individual Behavior in the Market Place. *Journal of Business Ethics*, 15 (7), 805-814.

13. Güllü, K. & Kurtoğlu, R. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Etiksel Perakendecilik Uygulamalarına İlişkin Algılamaları: Karşılaştırmalı Bir Araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 25, 135-151.
14. Hazer, O. (2014). Tüketicilerin Etik İnançlarının İncelenmesi an Investigation of Ethical Beliefs of Consumers. I. Uluslararası Aile ve Tüketici Bilimleri Kongresi Bildiri Kitabı.
15. Köksoy, O. & Daşbaşı, B. (2005). Ağır Kuyruklu Dağılımlarda Monte Carlo Simulasyonu ile Konum Parametresinin Analizi. Cankaya University Journal of Arts and Sciences, 1 (4), 79-92.
16. Muncy, J.A. & Vitell, S.J. (1992). Consumer Ethics: An Investigation of the Ethical Beliefs of the Final Consumer. Journal of Business Research. 24 (4), 297-311.
17. Nakip, M. (2006). Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve SPSS Destekli Uygulamalar. Seçkin Yayıncılık Genişletilmiş 2. Baskı.
18. Oyman, M. (2004). Tüketici Etiği: Ülkelerarası Karşılaştırmalara ve Demografik Faktörlere Dayalı Bir Araştırma, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 5 (2), 77-90.
19. Oyman, M., Rawwas, M.Y. & Swaidan, Z. (2005). Consumer Ethics: A Cross-Cultural Study of the Ethical Beliefs of Turkish and American Consumers. Journal of Business Ethics. 57 (2) 183-195.
20. Rwwas, M.Y.A. & Singhapakdi, A. (1998). Do Consumers Ethical Beliefs Vary with Age? A Substantiation of Kohlberg's Typology in Marketing. Journal of Marketing Theory and Practice. 6 (2), 26-38.
21. Riley, S.L. & Kohlbacher, F. (2016). Ethically Minded Consumer Behavior: Scale Review, Development and Validation. Journal of Business Research. 69 (8), 2697-2710.
22. Saray, M.T. & Hazer, O. (2017). Etik Tüketici Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması; Geçerlilik ve Güvenilirliğine İlişkin Bir Çalışma: Hacettepe Üniversitesi Örnekleme. International Journal Of Education Technology and Scientific Researches. 4, 258-283.
23. Shah, S.A.M., Tahir, M, Soomro, A.A. & Amjad, S. (2018). Consumers Ethics in Pakistan: Empirically Examining the Muncy & Vitell Scale. Journal of Managerial Sciences. 11 (2), 247-265.
24. Swaidan, Z., Vitell, S.J. & Rawwas, M.Y.A. (2003). Consumer Ethics: Determinants of Ethical Beliefs of African Consumers. Journal of Business Ethics. 46 (2), 175-186.
25. Torlak, Ö. (2001). Pazarlama Ahlâkı, Beta Basım A.Ş, İstanbul.
26. Ural, T. (2003). İşletme ve Pazarlama Etiği. Detay Yayıncılık, Ankara.
27. Varinli, İ. (2000). Tüketici Etiği ve Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 14 (1), 297-309.
28. Vitell, S.J., Lumkin, J.R. & Rawwas, M.Y.A. (1991). Consumer Ethics: An Investigation of The Ethical Beliefs of Elderly Consumers Journal of Business Ethics. 10 (5), 365-375.
29. Vitell, S.J. & Paolillo, J.G.P. (2003). Consumer Ethics: The Role of Religiosity. Journal of Business Ethics. 46 (2), 151-162.
30. Vitell, S.J. & Muncy, J. (2005). The Muncy-Vitell Consumer Ethics Scale: A Modification and Application. Journal of Business Ethics. 62 (3), 267-275.
31. Wilkes, R.E. (1978). Fraudulent Behavior by Consumers. Journal of Marketing. 42 (4), 67-75.

MARDİN'DE BİR SANAT ETKİNLİĞİ: 'ULUSLARARASI MARDİN BİENALİ'¹

Gonca UNCU² Gülsüm ÇALIŞIR³

1 Bu çalışma 20-22 Nisan 2018 tarihlerinde düzenlenen Uluslararası Mardin Kültür ve Medeniyet Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özet bildiriler kitabında özet olarak yayınlanmıştır.

2 Dr., Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Sinema Televizyon Bölümü, Görsel İletişim Anabilim Dalı, Arş Gör.

3 Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü Öğretim Üyesi

1.GİRİŞ

Bienaller, yüz yıllı aşkın süredir çağdaş sanatı dünyanın her kıtasına yaymakta ve kültür-sanat ortamını sürekli olarak beslemektedir. Küreselleşmenin sanata olan yansımaları olarak gösterilebilecek olan bu çağdaş sanat ortamları, dünyanın her yerinde etkinlik sağlamış küresel sanat kavramını görünür ve bilinir kılmıştır. Bienaller, küresel olanı yerel ile buluştururken, yerel olana da küresel bir platformda bir sergileme imkanı sunmaktadır. Bienal sayesinde dünyanın en önemli sanatçıları ve eserlerini sadece o kentin veya ülkenin insanıyla değil uluslararası platformda binlerce katılımcıyla buluşturulmaktadır. Gerçekleştiği kent ile birlikte anılan bienaller ayrı bir cazibe merkezi haline gelirken, kente büyük bir turist kitlesi çekmektedir. Ülkemizin 1987'den buyana en önemli sanat etkinliği olan İstanbul Bienali, Türkiye'nin marka imajına büyük katkılar sağlamıştır. İstanbul Bienali'ne göre henüz emekleme döneminde olan ancak çok önemli bir potansiyele sahip olan Mardin Bienali de bu bienal zincirine dahil olmuştur. 2018'de dördüncüsü düzenlenecek olan Mardin Bienali, gerek denediği farklı küratör modelleriyle, gerekse kent merkezli bir şehir bienali modeli ortaya koyması açısından çağdaş sanat ortamında kendine yeni bir alan açmayı başarmıştır. Tarihsel ve kültürel olarak önemli bir mirasa sahip olan Mardin kenti Türkiye'nin doğusunda çağdaş sanatı yeşertmek misyonuyla yola çıkmış kısa sürede adından söz ettirmeyi başarmıştır.

Taşıdığı antik miras, mimari, mitolojik öyküler, sanat, müzik, edebiyat açısından zengin bir mirasa sahip olan kent, sahip olduğu bu özel konum sayesinde çağdaş sanatın ihtiyaç duyduğu özgün ortamı ona sağlamaktadır. Bu kendine has şehir dokusu gündelik şehir insanlarının da mizaçlarına yansımış ve kentin insanlarının kültürel olarak beslemiştir. Dolayısıyla Mardin kentinde bir bienalin gerçekleştirilmesi için gerekli olan toplumsal ve kültürel alt yapı oldukça güçlüdür. Mısır'dan Hindistan'a ve oradan da Mardin'e uzanan antik ve kültürel kodlar, kentidev bir açık hava müzesi haline getirmiştir. Medeniyetler mozaiği olan kent, farklılıklarını bir uyum içinde barındırmakta ve bu özelliğiyle yerli ve yabancı ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir. Şüphesiz, bu sıra dışı ve büyümlü atmosferin çağdaş sanatla buluşturulması büyük bir etkileşim ortaya çıkaracaktır. Uluslararası Mardin Bienali, kentin bu ruhunu çağdaş sanatla buluşturmuş ve sanatı İstanbul dışına hatta çok uzağına taşımayı başarmıştır. Bieneller kenti dönüştürürken, kentler de bienallerin sunduğu çağdaş sanatı kendi kültür zenginliğiyle beslemektedir. Bu durum karşılıklı bir kazanım sağlamaktadır. Uluslararası Mardin Bienali, sanatın temel unsurları olan imge, biçim, insan ve mekan ilişkisini tek bir potada toplamayı ve yorumlamayı amaçlamaktadır. Döne Otyam'ın küratör direktörlüğünü yaptığı bienal, Mardin'i doğunun sanat merkezi haline getirmeyi amaçlamaktadır. Mayıs 2018'de dördüncüsü gerçekleşecek olan Uluslararası Mardin Bienali'nin önemini ve çağdaş sanat için taşıdığı özel konumu anlayabilmek için yapılan bu çalışma, çağdaş sanatı batıdan doğuya yayma misyonundan dolayı oldukça büyük bir öneme sahiptir. Bienallerin ülke ve kent markası için önemine dikkat çekmek, çağdaş sanat ortamının gelişimine farkındalık yaratmak ve akademik alanda da etkinliğini arttırmak amacıyla yapılan bu çalışma Mardin Bienali ile ilgili yapılan ilk akademik çalışma olması dolayısıyla da önem taşımaktadır. Bienalin küratör direktörü Döne Otyam ve 4. Mardin Bienali küratörlerinden Fırat Arapoğlu ile yapılan yüz yüze görüşmeler ile Mardin Bienali'nin doğası ve amacı gibi konular kapsamlı şekilde aydınlatılmaya çalışılmıştır.

2. BİENAL VE TARİHİ GELİŞİMİ

2.1. Bienal Kavramı

İlk olarak Venedik'te 1895 yılında kullanılan 'bienal' kelimesi plastik sanatlar dalı için bir sanat sergi alanı olarak kullanılmış, daha sonraları 'bienal' çağdaş sanatla ilişkilendirilerek 'uluslararası bir sanat etkinliği' tanımlaması yapılmıştır (Bek, 2000: 48). Bienaller iki yıllık süreçlerde gerçekleşen dev ölçekte sanat organizasyonlarıdır. Sözlük anlamına göre bienal, her iki senede bir gerçekleştirilen küratöryal bir çağdaş sanat etkinliğidir (Oxford Sözlük, 2018). Modern sanat bienallerinin kültürel ve jeopolitik ambiyansları vardır. Hem ulusal hem de uluslararası alanda önemli olan bienal kavramı, çağdaş sanatı, yerel kültürel unsurlarla yaratıcı ve yenilikçi biçimde yorumlayarak uluslararası bir etkileşime sevk etmektedir. Sanatçı dahil olduğu bienalin temasına ve ruhuna uygun olarak, ait olduğu yerel unsurları da göz önünde bulundurmaktadır (Hanru, 2015:57). 'Aura' bir sanat eseri için vazgeçilmez bir olgudur. Çünkü mekan sanat eserinin biricikliğini ön plana çıkarmaktadır. Sanat yapıtı bu sayede değer kazanmaktadır. Bu bakış açısında göre, bir eser aynı anda birden çok yerde var olamaz, tek bir zamanda ve tek bir yerde olması gerekmektedir. Dolayısıyla sanat yapıtı ile mekân arasında önemli bir ilişki doğmaktadır. Sanatın en önemli gösterim alanları arasında galeriler, sergi alanları ve küreselleşmenin sanata yansıyan boyutuyla beraber sanatın sergi alanına giren bienaller yer almaktadır. Bienal, sanat yapıtını bulunduğu coğrafyadan, sergilendiği müze veya galerinin dışına çıkartıp dünyanın başka bir ucuna taşıyabilecek sanat etkinlikleridir. Yani esere yeni auralar sunma gücüne sahiptirler. Eser artık üretildiği yerden kıtalararası uzaklıkta bambaşka bir atmosferde nefes alabilmekte ve seyredilebilmektedir. Küreselleşmenin etkisiyle, çağdaş sanatın yeni sergi alanları olarak, lokal sanat ortamları uluslararası boyutta bienallere, sanayi alanında ise Expo'lara dönüşmüştür (Merican, 2016: 293-294).

Bienaller ait olduğu şehirlere büyük bir itibar sağlamakta, taşıdıkları marka değeri ile gerçekleştirildiği ülkelere hem ekonomik hem de kültür sanat alanında büyük bir prestij ve saygınlık kazandırmaktadırlar (Yardımcı, 2005). Bienalin sorumluluğuna verildiği kişiye 'küratör' denilmektedir. Fransızca küratör kelimesi 'sergi amiri' anlamına gelmektedir. Küratör, sorgulayan, çağın getirilerini ve sorunlarını sanatla ilişkilendiren, sanatın içindeki hayat olgusunu ve hayatın içindeki sanat olgusunu görünür kılmak için çabalayan kişi olarak nitelendirilmektedir (Antmen 2002: 102). Bienalin gerçekleşmesi için en önemli kişi olan küratör, çağdaş sanatı toplumla buluşturmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda en ilgi uyandırıcı sanatçı ve eserleri seçerek, bu eserlere uygun ençarpıcı sergi mekanları belirleyecektir. Kısacası küratör, bienalin tüm yükünü taşıyan, organizasyondan sorumlu olan birinci kişidir (Yüksel, 2005). Bienallerin konuları, küratörün belirleyeceği, dönemin konjonktürüne uygun bir tema çerçevesinde her iki yılda bir değiştirilmektedir. Sanatçılar belirlenmiş bu tema bağlamında, plastik sanatlardan, performans sanatlarına kadar özgün eserler üretmektedir (Pedrosa, 2011). Dünya'nın en ünlü bienalleri, taşıdıkları misyon ve zenginlikle, günümüz çağdaş sanatını geliştirmekte ve ileriye taşımaktadır. Bu bağlamda bienalin amacı gerçekleştiği kentte devrim niteliğinde bir değişim ve farkındalık yaratmaktır. Bienal temaları, içinde gerçekleştiği kültürün düşünsel dinamiklerinden, toplumsal meselelerinden, sosyolojik yapısından, ideolojik ve siyasi konumundan etkilenmektedir (Bienal Foundation, 2018). Küratör iki yıllık bu süreçte bienalin kavramsal çerçevesini ortaya koymakta ve bir paradigma çizmektedir. Bu süreç küratör için yoğun bir çalışma ve hazırlık sürecidir. Küratör, belirlediği konu ile ilgili dünyanın çok farklı yerlerinde, çağdaş sanata yön veren ve öne çıkan sanatçıları ve eserleri seçmekte ve eserlerin ruhuna uygun mekanlara karar vermektedir (Pollak, 2001: 113).

2.2. Bilinen İlk ve en Büyük Bienal: Venedik Bienali

Bir asırdan fazla bir süredir çağdaş sanatın sergileme alanı olarak ortaya çıkan bienaller 123 yıllık bir geçmişe sahiptir. Bilinen ilk bienal 1895'te gerçekleşen Venedik Bienali'dir. İlk bienalden bu yana bienallerin sayısız artış göstererek, dünyanın bir çok kıtasında gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Kent ve bienal birbiriyle çok yakın ilişki içinde olan iki olgudur ve birbirleriyle etkileşim halindedir. Bienal, var olduğu kenti kültürel ve sanatsal olarak dönüştürmeyi ve sanat ortamını canlandırmayı hedeflemektedir. Bienallerin tarihsel süreçlerine baktığımızda karşımıza, günümüzün hala en önemli bienali olarak kabul edilen Venedik Bienali çıkmaktadır. 1893 yılında ulusal bir sanat galerisi açma fikriyle, şehrin belediye başkanı Riccardo Selvatico tarafından başlatılmıştır. Galeri komitesi, 1894'te bir sergi açılışıyla galeriyi duyurma kararı alarak, bienalin organizasyonunu Palazzo dell' Esposizione, Mimar Enrico Trivisanato ve sanatçı Marius De Maria'ya vermiştir. 1895 yılında I. Venedik Bienali, kraliyet ailesinin de katılımıyla açılmıştır. Döneminin şartlarına göre 224 binin gibi büyük bir katılımcı sayısı ile gerçekleşen bienalin bu rekor sayıya ulaşması, şüphesiz şehrin uluslararası kültürel zemini ve katılımcıların çeşitliliğinden ileri gelmiştir (La Biennale di Venezia, 2018).

2.3. Whitney, Sydney, Havana, Lyon Bienalleri & Documenta

1930 yılına gelindiğinde Avrupa'daki Amerikan sanatçıları güçlendirmek amacıyla Whitney Amerikan Sanat Müzesi kurulmuş, zaman içinde bu müze fikri çeşitli sergileri kapsayan bir bienale dönüştürülmüştür. Whitney Bienal modelinin ayırıcı en önemli özelliği, sanat müzesi konseptinde tüm eserlerin sergilenip yine aynı müze bünyesinde arşivlenmesidir. Ancak bir çok kent bienali, Venedik Bienali gibi, şehrin bienal alanına dönüştürülmesi modelini örnek almıştır (Bienal Foundation, 2018). Avrupa sınırları dışında gerçekleştirilen en kapsamlı bienal 1951 yılında Brezilya'da birincisi düzenlenen San Pao Bienali'dir. Bu bienal Brezilya'da çağdaş ve modern bir toplumsal dönüşümü amaçlamak için düzenlenmiştir. Uluslararası bu bienale, 25 ülkeden, 729 sanatçı ve 1854 eser katılmıştır (Bienal de San Paulo, 2018). 1955 yılında ise bienal olarak adlandırılmayan ancak bienal sınıfında değerlendirilen, dünyanın en önemli çağdaş sanat etkinliklerinden biri olan Documenta gerçekleştirilmiştir. Dünyanın en önemli sergisi olarak bilinen Documenta'nın kelime anlamı 'yüz günlük müze' demektir. Documenta'yı diğer bienallerden ayıran özelliği ise iki yılda bir değil beş yılda bir gerçekleştirilmesidir. Bu etkinlik Nazi Almanyası'nın olumsuz havasını dağıtmak ve modernizmi canlandırmak amacıyla başlamıştır. Her Documenta sergisine milyona yakın izleyici katılmaktadır ve sergilenen eserlerin satılmama kuralı vardır. Documenta, günümüzde hala en geniş sergi alanı sunan, en prestijli modern sanat sergisidir (Documenta Archive, 2018). 1973 yılında Asya Pasifik bölgesinde gerçekleştirilen Sydney Bienali de dünyanın en prestijli bienallerinden biridir. 1979 yılında Avustralya yerlilerinin geleneksel sanat eserlerini bienal kapsamında sergilenmesiyle dikkat çekmiştir. Bu bienali öne çıkaran en önemli özellik 2008 yılından buyana bienal sergi alanlarını, dijital ortama da taşımalarıdır. Dünyanın her yerinden erişime sahip olan ilk online bienal olma özelliği taşımaktadır (Sydney Bienal, 2018). 1984 yılında Küba'da 'Batılı Olmayan' (No Western Art) yaklaşımıyla başlatılan Havana Bienali, devlet himayesinde gerçekleştirilmektedir ve Küba'nın içe kapalı imajını yumuşatmayı amaçlamaktadır. Bienale, batı dışında kalan başta Latin sanatçıları olmak üzere, Asya, Afrika ve Orta Doğu sanatçıları davet edilmektedir (Bienal Havana, 2018). Aynı yıllarda Fransa'da devlet himayesinde Lyon Bienali gerçekleştirilmiş ve sanatın Paris dışındaki diğer Fransız şehirlerinde de yaygınlaştırılması amaçlanmıştır (Biennial Foundation, 2018).

2.4. İstanbul Bienali

1987 yılına gelindiğinde, Türkiye'nin ilk bienali olan I. İstanbul Bienali, Beral Madra küratörlüğünde gerçekleştirilmiştir. İstanbul Bienali etki alanı ve içeriği açısından dünyanın en önemli 15 bienali arasında anılmaktadır. İstanbul Bienali, kentin markalaşması ve ikonik bir sanat merkezi haline gelmesi açısından ülkemizin en değerli sanat etkinliği olarak görülmektedir (Yardımcı, 2005). 2007'den itibaren İstanbul Kültür Sanat Vakfı tarafından gerçekleştirilen İstanbul Bienali, sanatı bilincini yaymayı gençlere sanatı sevdirmeyi, ülkenin sanat ortamını canlandırmayı ve İstanbul'u bir kültür ve sanat başkenti yapmayı amaçlamaktadır (Koç Holding, 2016). Venedik, Sao Paulo, Sydney bienalleri gibi dünyanın en büyük ve itibarlı bienalleri arasında yer alan İstanbul Bienali, yurtiçi ve yurtdışındaki sanat insanlarını birleştirerek bir kültür ve sanat ağı oluşturmuştur. İstanbul Bienali, sanatta ulusal bir temsilden çok, sanatçıların eserleriyle, birbirleri ve izleyici ile etkileşimini sağlayan bir bienal modeli anlayışına sahiptir (İKSV, 2016). 1990'lara gelindiğinde Avrupa'da yeni ve farklı bir bienal yaklaşımı gerçekleşmiştir. Manifesta isimli bu çağdaş sana etkinliğini diğerlerinden ayıran özellik tek bir kente ait olmamasıdır. Her iki sene de bir farklı Avrupa şehirleri seçilmektedir. Bu yaklaşımın amacı sanatın etkinlik alanını tek bir merkezden çıkarıp farklı kentlere yaymayı sağlamaktır (Manifesta, 2018). 2000'lerle beraber bienallerin hareket alanı oldukça geniş bir bölgeye yayılmıştır. 2001'de Japonya'da düzenlenen Yokohama Trianeli ve 2003'te Çin'de düzenlenen Pekin Bienali Asya kıtasının en güçlü çağdaş sanat etkinlikleri arasında görülmektedir. Takip eden yıllarda üç iddialı bienal: Moscova, Atina ve Singapur Bienalleri bu zincire katılmıştır. Çağdaş ve modern sanatı kısa sürede dünyanın her yerine yayarak, sanatı ve sanatçıyı büyük kitlelerle buluşturan bu uluslararası etkinlikler, kavramsal sanatı canlandırdığı kadar gerçekleştirdiği kenti de bir cazibe merkezi haline getirmektedir. Bienaller aynı zamanda kentler için entelektüel anlamda büyük bir itibar ve imaj çalışmasıdır (Stallabrass, 2013).

2.4. Mardin Bienali

Henüz 10 yıllık kısa bir geçmişe sahip olan Mardin Bienali, sanatı Mardin'in eşsiz mimari dokusuyla birleştirerek, dünya çağdaş sanat haritasında kalıcı bir yer edinme yolunda ilerlemektedir. Bu bienal, sanat aracılığıyla kentin coğrafyasını, yerli ve yabancı sanatçılarla, akademisyenlerle, öğrencilerle ve farklı kültürlerden gelen insanlarla hareketlendirmeyi ve yani etkileşim ortamları yaratmayı amaçlamaktadır. Bu sayede çağdaş sanatı merkezden çıkartarak, ona yeni ufuklar açacak ve Mardin'i bir kültür-sanat merkezi haline getirecektir.

2.4.1. Mardin Bienali Mardin Bienali, 'Abbara Kadabra'

1. Mardin Bienali Mardin Bienali, 'Abbara Kadabra' 2010 yılında Döne Otyam küratörlüğünde gerçekleştirilmiştir. İsmi Mardin'e ait sihirli bir çağrışımdan almaktadır. Abbara kentte ev ve sokakları birbirine bağlayan mimari kemerlere verilen isimdir. Kamusal ve özel alanların sınırlarının yok olduğu bu çağda abbaralar bu ayrımı sağlayan, yaşayan mimari dokulardır. Abbaraların altları kamusal alan olarak sokak, pazar yeri gibi alanlara dönüşürken, üst tarafları özel kamusal alan olarak yaşamaya devam etmiştir. Abbara Kadabra temasıyla başlayan birincibienal, kentin mucizevi ve sihirli tarafının, eskinin ve yeninin günümüzde tıpkı abbaralar gibi nasıl birleştirildiğini yorumlamıştır.

2.4.2. Mardin Bienali, 'İkinci Bakış'

2. Mardin Bienali, 'İkinci Bakış'2012 yılında, dünyaca ünlü küratör Paolo Colombo'nun küratörlüğünde gerçekleştirilmiştir. Seçilen tema, gözden kaçan detayları görmek için ikinci kez dönüp bakmayı önermektedir. Mardin'in eşsiz güzellikteki mimari konakları, evleri, kilise ve medreseleri,zanaatçı dükkanları, hamamları, surları, abbaları ve sokakları insanda ikinci kez dönüp bakma hissi uyandırmaktadır. Mardin'i sıra dışı yeteneklere sahip bir güvercine benzeten Colombo, güvercinin uçarken havada takla atabilme yeteneğini, sanatçının kendi çalışmalarında ve estetik arayışlarında gerçekleştirdiği çabaya, sıçramalara ve özgürce uçabilme yeteneğine benzetmiştir.

2.4.3. Mardin Bienali, 'Mitolojiler'

3. Mardin Bienali, 'Mitolojiler'2015 yılında, Döne Otyam direktörlüğünde gerçekleştirilmiştir. Böylelikle, bu bienalde küratörsüz bir model denenmiştir. Bu modelle amaçlanmak istenen, yabancı bir küratörün hiç tanımadığı bir coğrafyada hükmettiği egemen bir küratör modelini sorgulamak ve bu model karşısında bir alternatif model önerisi sunmaktır. Mitoloji konusunun seçilmesinin nedeni ise, Mardin'in asırlarca beslendiği kültürel sembolleri, efsanevi mitleri ve bunların yansımalarını öne çıkartmaktır. Nitekim Mardin'de hayatın yaşandığı bir çok mekanda hala duvarlarda bu mitolojik kalıntılar görülebilmektedir. Bu mekanlar tılsımlar, muskalar, ikonlar, ziyetler, giysiler, kitaplar, resimler, fotoğraflar, kap-kacak gibi eşyalarla hala yaşamakta ve kendi başına mitolojik bir hafıza oluşturmaktadır. Bu objelerin birbiriyle olan sessiz ilişkileri, dile gelmeyen yeni mitler yazmakta ve şehrin mekanlarını mitoloji müzelerine çevirmektedir.

2.4.4. Mardin Bienali, 'Sözden Öte'

4. Mardin Bienali, 'Sözden Öte'2018, Mayıs ayında, Derya Yücel, Nazlı Gürlek ve Fırat Arapoğlu küratörlüğünde gerçekleştirilmiştir. Sözden Öte: Bakış, beden ve sınırlar olgularından hareketle yaratılan bir temadır. 'Sonsuz bakış', 'beden dili' ve 'sınırlar ve eşikler' adıyla oluşturulan alt temalar, sözün ötesinde yeni bir anlam üretmeyi amaçlamaktadır. Sözlerin ötesinde gerçekleşen bu yeni ifade dili sanatı meydana getiren üç unsur vurgulamaktadır. Bu unsurlar:Görselin gücü, bedensel dışavurum ve mekânsal uyum şeklindedir (Mardin Bienali, 2018).

3. YÖNTEM

Bu çalışmaya konu olan Mardin Bienali, Mardin'in ve hatta GAP bölgesinin en önemli çağdaş sanat etkinliğidir. Bienal, şehri sanat ile, sanatı da şehir ile buluşturarak ikili bir etkileşim ortaya çıkartmıştır. Bu çalışmanın amacı bienalin yarattığı bu etkileşimin şehre nasıl yansıdığı ve şehirden nasıl etkilendiğini anlamaktır. Bu sayede, çağdaş sanat ile buluşan bir şehrin nasıl bir dönüşüm yaşadığı da daha yakından anlaşılacaktır. Bu araştırma, nitel araştırma türlerinden'keşfedici model' ile desenlenmiştir. Bu model,daha önce üzerinde çok çalışılmamış kavramları keşfetmeyi ve gelecek araştırmalara ışık tutmayı amaçlamaktadır (Kurtuluş, 2010:19-20). Bu çalışmadaki nitel veriler, nitel araştırmanın en etkili veri toplama yöntemlerinden biri olan derinlemesine görüşme türlerinden biri olan'yarı yapılandırılmış görüşme'yoluyla elde edilmiştir. Görüşme, nitel araştırmalarda en sık kullanılan veri toplama aracıdır. Stewart ve Cash (1985) görüşmeyi, 'önceden belirlenmiş ciddi bir amaç için yapılan, soru sorma ve yanıtlama tarzına dayalı karşılıklı bir etkileşim süreci' olarak tanımlamaktadır (Akt. Şimşek ve Yıldırım, 2011). Bu yöntemin seçilmesindeki neden, görüşmenin akışına göre araştırmacının katılımıya daha esnek bir şekilde ek sorular sorabilmesidir

(Ekiz, 2003). Bu yöntem ile daha derinlemesine bilgilere ulaşmak çok daha kolaydır. Bunun yanı sıra araştırmacı, kendine göre bir soru listesi hazırladığı için, sistematik olarak daha rahat hareket edebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2004: 107). Çalışmanın örneklem grubu amaca uygun olabilecek en etkili kişi veya kişilere ulaşma prensibiyle belirlenmiştir. Bu bağlamda, 4. Mardin Bienali küratör başkanı Döne Otyam ve küratör Fırat Arapoğlu ile kapsamlı bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Bundan dolayı, bu çalışmada amaca yönelik örneklem türü kullanılmıştır (Neuman, 2012:320). Bu sayede amaçlanan şey, bienal hakkında birinci ağızdan tüm boyutlarıyla en kapsamlı ve güncel bilgiye ulaşmaktır. Yapılan görüşmelerle bienalin doğası, kapsamı, amacı, etki alanını anlamaya yöneliktir. Veriler betimsel analiz yöntemini de içine alan sistematik analiz tekniğiyle yorumlanmıştır. Bu analiz bulguların neden-sonuç ilişkilerini betimsel bir dille anlatan bir analiz şeklidir. Katılımcıların kendi ifadeleri, alıntılama yaparak aktarılmıştır. Bu alıntılar, katılımcıların kendi cümlelerinin doğrudan aktarımı şeklinde olduğu gibi, belirlenmiş olan temaların içerisinde temsili ifadelerle betimlenmiş olarak da kullanılmıştır (Kümbetoğlu, 2008:154). Bu sayede yapılan görüşme ve analizler sonucu Mardin Bienal'inin kent markasına ve toplumsal bir dönüşüme olan katkısı gibi bir çok önemli sonuç da ortaya konulmuştur.

4. BULGULAR VE YORUM

Çalışma sırasında gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen bilgilerin daha iyi anlaşılabilmesi adına, bulgular belirli temalar halinde alt başlıklara ayrılmış ve aşağıdaki şekliyle sunulmuştur.

4.1. Demografik Bilgiler

Çalışmaya dâhil edilen katılımcılar Mardin Bienali'nin başlangıcından beri projenin yaratıcısı olan küratör Döne Otyam ve 4. Mardin Bienali'nin küratörlerinden biri olan Fırat Arapoğlu'dur.

Tablo 1: Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler

İsim-Soyisim	Meslek	Yaşadığı Yer	Bienaldeki Görevi
Döne Otyam	Küratör	Ankara	MB, Küratör Başkanı
Fırat Arapoğlu	Akademisyen	İstanbul	MB, Küratörü

4.2. Mardin'de Bir Bienal Fikrinin Çıkışı

Mardin Bienal'inin doğuş hikayesi bölgenin tanıtımı için uğraş veren, tanınmış sanat insanı Döne Otyam tarafından şekillendirilmiştir. Bir sergi ile başlayan bu serüven, bölgede büyük çapta bir çağdaş sanat etkinliğinin olabileceğine inanan bir kaç cesur insan tarafından hayata geçirilmiştir. Mardin Bienal'inin fikir babası olan Otyam, 10 yıllık bienal geçmişini hatırladığında: 'Diyorum ki nasıl gitmişiz oralara cahil cesareti, hiç bilmediğiniz bir yerde bienal yapıyorsunuz.' sözleriyle, o dönemde cesaret ettiği şeyin zorluğuna dikkat çekmiştir. Otyam, bienalin doğuşunu şu şekilde anlatmıştır: 'Bir süre GAP İdaresi'nde çalıştım Ankara'da, orada çalışırken de uzun zaman sanatçıları topladım, GAP turu yaptırдыm, İstanbul'da sergi açtık. O bölgeyi tanıtmak için biraz farklı dinamikler olması gerektiğini düşünmüştüm. Çok güzel bir sergi açmıştık ve biliyorlardı işimin sanat organizatörlüğü olduğunu. Daha sonra ayrılınca Dolmabahçe'de 'Sudaki Suret' diye bir sergi açtık biraz da GAP bölgesinin tanıtımı olsun diye

ve bir Fikret Otyam sergisiyle çıktı yani bir Fikret Otyam sergisi açar mısın Mardin'de diye geldiler. Yani bunun bir aylık bir faydası olmayacağını anlattım. Prof. Ferhat Özgür hoca ile birlikte bölgeye gittik ve yetkililere güncel sanatın ne kadar önemli olduğunu anlattık, nitekim çok da doğru çıktı. Hala GAP idaresi başkanıdır Sadrettin Karahocagil çok da öngörülümüş, ve biz bir anda bu sergiyi bienale çevirdik.'

Daha sonra bienal ekiplerine sanat eleştirmeni Ayşegül Sönmez gibi pek çok değerli insanın da kayıldığını belirterek, 1. 2. 3. 4. Bienaller'de git gide büyüyen bir aileye dönüştüklerini belirtmiştir. Özellikle bienali hayata geçirmekte bölgedeki en büyük proje ortaklarının Mardin Sinema Derneği olduğunu ifade eden Otyam: 'Yerel arkadaşlarla çalışmazsanız başarılı olmanız mümkün değil. Mükemmel bir ekip var orada, tesadüfen tanıştık. Zaten çok profesyoneller ve Mardin Film Festivallerini yapıyorlardı. Açıkçası onlarla beraber bu hale getirebildik bu bienali. Yoksa İstanbul'dan kalkıp, oraya gidip, uzaktan bu çapta bir bienal yapmak çok zor olurdu.' Diyerek yerel unsurların için içinde olmasını bienalin gerçekleştirilmesinde en büyük destek olarak görmüştür. Mardin Bienali'nin kurumsallık kazanması ve oturmuş bir bienale dönüşmesiyle beraber, bienali yavaş yavaş bu ekibin idaresine bırakmak istediğini söyleyen Otyam, 'Şimdi onlar daha çok işin içine girdiler ben de yavaş yavaş onlara devretmeyi istiyorum tamamen.' Diyerek bienalin kendi ayakları üzerinde durmasını arzuladığına dikkat çekmiştir. Mardin Bienali, çok sınırlı imkanlar, gönüllü çabalar ve kişisel özveriler sayesinde vücut bulan ve kurucusunun da vurguladığı amatör bir ruhla şekillenmiş bir bienal olarak hayata geçmiştir. Bölge'de var olan tek ve en kapsamlı çağdaş sanat etkinliği olması sebebiyle de oldukça önemli bir bienal olarak anılmaktadır.

4.3. Bienalin Doğası ve Amacı ve Kentle Olan Etkileşimi

Mardin'in şehir dokusu olarak doğal bir sergileme alanı olması, bienalin ihtiyaç duyduğu mekan sanat uyumunu kendiliğinden sağlamaktadır. Otyam, bu konuda şunları belirtmiştir: 'Mardin bana kalırsa zaten kendi başına bir açık hava müzesi. Dolayısıyla doğasında var bu ruh, ve çok doğallıkla yürüyen bir bienal oldu bu. Gerçekten turistik olarak çok ziyaret edilen kamuya açılan mekanları bienalin sergi mekanlarına çevirdik. Dolayısıyla Mardin kendi kendine bir enstalasyon, kendi kendine doğal bir sanat alanı. Onun için çok uygun böylesi bir bienale ev sahipliği yapmak için.' Bienalin amacının bölgedeki sanat ortamını canlandırmak ve bir marka değeri yaratmak olduğuna dikkat çeken Otyam, bu sayede kültür turizminin giderek artacağını ve bölgeye gelen yerli ve yabancı turistlerin, bienal için şehri ziyaret edeceğini düşünmüş ve bu konuda şunları dile getirmiştir: 'Bienalin amacı o bölge ile sanatı birleştirmek ve pozitif bir değer yaratmak. Şehir zaten kocaman bir tarihi mirasa sahip. O miras ile sanatı ve sanatçıları buluşturmak bienalin asıl amacı.'

Bienaller küresel çapta büyük etkinlikler olarak bilinmektedir ve kültür sanat turizminin en önemli aktörleri arasında sayılan dev sanat organizasyonlarıdır. Bu durum şehrin kapılarını sanata açarken, sanatın da şehri şekillendirmesine ve markalaştırmasına olanak sağlamaktadır. Mardin Bienali'nde sergilenecek eserler adeta kentin mekânsal dokusuyla bütünleşmektedir. Mekan eseri, eser de mekanı tamamlamaktadır. Bu bağlamda Mardin, bir çağdaş sanat bienalini kaldıracabilecek büyük bir potansiyele sahiptir. Otyam, bu etkileşim hakkında şunları belirtmektedir: 'Mardin kent olarak 2 yıllık bu bienalleri bekler oldu. Çünkü ciddi şekilde şehre bir turist girişi oluyor. Bu, kenti canlandırıyor bir şey. En başta benim Bienalle beraber kültür turizmini de başlatırım diye bir hayalim vardı bu projeyi ilk yaparken ve şanda görüyorum ki başarıyoruz. Hem şehir bienali etkiliyor hem de bienal şehirden etkileniyor. Karşılıklı bir etkileşim var ve bu bienali güçlendirirken şehri de markalaştırıyor. Şehirde kalıcı sanat ortamlarının da yaratılması gerekmektedir. Şehirde şuan için bir sanat galerisi

veya sanat müzesi olmasa da, olması yönünde bir temenni mevcuttur. Kentte küçük küçük sanat alanları sanat inisiyatifleri mevcuttur şuan için ve artarak devam etmektedir. Bienal'in organizasyon çalışmalarında yerel unsurlarla çalışmanın önemine ve hayalinin gerçeğe döndüğüne dikkat çeken Otyam şunları dile getirmiştir: 'Mayıs ayı Mardin'in en yüksek sezonudur. 3. bienalde deneyimlediğim şeye göre bu ayda muazzam gezildi civar şehirlerden Urfa'dan, Elazığ'dan Diyarbakır'dan çok gelen oldu. Artuklu Üniversitesi'nin kurulması ve Güzel Sanatlar Fakültesi'nin olması çok etkili oldu, öğrenciler bizle birlikte çalıştılar, çok yardımcı oldular. 1.de öyle bir imkanımız yoktu. Zaten Mardin'e gelen yerli yabancı her turistin gezdiği yerlerdi Kasımiye Medresesi, Zinciriye Medresesi ve bir anda bienalle beraber sanatı ziyaretçilerinin ayaklarına götürdük. Belki bienale bilinçli olarak gelmediler ama gezdikleri yerde sanatı buldular. Ancak bu 3. bienale bilinçli olarak Mardin'e bienal için geldiler ve bienali gezdiler. Artık, sırf bienal için turlar düzenleniyor şehre.'

Mardin'e çok büyük bir pozitif değer katan bienal şehirde kültür turizmine ivme kazandırmıştır. 4. bienale gelindiğinde artık bölgeye bienal gezileri yapılmaktadır. Kent esnafı da bienali sahiplenmektedir. Mardin'in taşıdığı mistik, mitolojik ve tarihi hafıza ile, bienalin ruhunun oldukça örtüştüğüne dikkat çeken Otyam, sergi yerleştirmeleri sırasında ilginç tesadüfler yaşadıklarını ifade etmiştir. Bienalin büyümlü bir atmosferde gerçekleşen mekan-eser ilişkisi de hayli ilginçtir. Mekanlar taşıdıkları tarihi anılarla, ilgili eserleri adeta kendine çekmektedir. Mardin'in yaşayan bir ruha sahip olduğuna inanan Otyam, bu ilginç rastlantıları büyüleyici bulurken, yaşadığı bir kaç anıyı şöyle anlatmıştır: 'Bu esnada çok da değişik şeyler yaşadık mesela öğle bir eser yerleştiriyoruz ki tuhaf bir şekilde o mekan o eseri çekiyor. Bunun gibi bir kaç örnek yaşadım: Örneğin Yaygara'nın bir 'Yumurta' eseri vardı büyük Şahmeran yumurtası, korunsun diye Keldane kilisesinin bahçesindeki alana koyduk ki hani önünde demir var uzaktan bakılsın diye ve öğrendik ki sonra o kilise yumurta ağıyla yapılmış mesela. Bir diğer olay Alman Karargahı'nda oldu, ana mekanlarımızdan biridir. Orada referans vererek bir fotoğraf enstalasyonu yaptık, yani herkes o eski fotoğraflara baksın 'Aa benim de ananem dedem böyleydi' diye işte öğretmenler, gelinler inanılmaz fotoğraflar vardı. 1940'lı 50'li yıllarda o kadar öncü bir yermiş ki Mardin, genç hanımların giysilerine baktığınızda zannedersiniz ki Avrupa da bir moda şehri. O mekanda iki tane ayrı oda vardı, biri daha sarımsı dökülmüş ve biri daha pembemsiydi. Biz sol taraftaki pembe olana yerleştirdik kurgulayarak, o mekanı bize sağlayan sahibi geldi 'Aa annem var burada benim' dedi ve meğerse annesinin yatak odasıymış orası. Böyle tuhaf kendini çeken şeyler de oluyor.'Mardin'in sahip olduğu mimari dokuyu da bienalin bir parçası haline getiren küratörler, geçmiş bienallerde tarihi dükkanların bazılarını hiç bir eser yerleştirmesi yapmadan bir sergi alanı olarak açıldığına vurgu yapılmıştır: 'Zaten esnaf dükkanları başlı başına doğal bir enstalasyon bienal için. Hatta 3. Bienalde sadece bazı dükkanların kendilerini koyduk esersiz olarak, çünkü zaten mekanın doğasında kendiliğinden var sanat. Belki Mezopotamya'nın o mistik havası yansiyordur.'

Fırat Arapoğlu, Mardin bienalinin doğasında 'yeni bir dil üretme ve yabancılaşma yaratma' motivasyonunun yattığını söylemiştir. Sanatın, bir kentin kendi tevazuuyla, o kentte sanatın bir diyalog oluşturması bir gündem oluşturması, yeni düşünce kapıları açması ve yerel dinamikleri de bir araya katacak yeni bir bilgi türü üretmesi, yeni bir dil üretmesi ve bir yabancılaşma yaratmasını Mardin Bienali'nin doğasını oluşturduğunu düşünen Arapoğlu şunları söylemiştir: 'Sanatın bir etki yaratması için mutlaka var olduğu, bulunduğu sergilendiği mekanda bir yabancılaşma efekti yaratması lazım, aksi halde oryantalizmdir karşımıza çıkan şey. Yani şunun gibi bir şey: Mardin Bienali'nde bir sanatçının Şahmeran yaptığını düşünsene! O bir yabancılaşma yaratmaktır çünkü Tacettin ustanın bir Şahmeran atölyesi vardır Mardin'de ve çok meşhur-

dur ulusal ve uluslararası alanda çok bilinir çünkü o yöreye hastır ama biz Şahmeran'ı İstanbul'daki bir galerinin duvarında gördüğümüzde bir yabancılaşma etkisi yaratırız.' Fıratoğlu'na göre ancak bu sayede kentte bir yabancılaşma yaratılacak ve yeni diyalog kapıları buradan ortaya çıkacaktır. Bunun paradokslara ve tartışmalara da sebep olacağını de belirten küratör şunları söylemiştir: 'Bazen hızlı kalem tutan eleştirmenler bu tarz bienalleri 'Kültüralizm' olarak isimlendiriyorlar. Yani mesela yöreye dokunmamak, yöreden ve yerelden beslenmeyip tepeden inme bir dil getirmek gibi fakat ben onlara katılmıyorum çok fazla. Çünkü yabancı olanla yerel olanın temasındaki çatışmadan güzelliği doğuyor bienalin zaten. Yani yerelden üretilen dilin, burada yerel kimlik siyaseti olarak anlaşılmasın, elbette ki bu arada Kürt, Türk, Ermeni sanatçılar, coğrafi olarak bir çok farklı alandan, farklı yaş gruplarından, farklı cinsiyetlerden gelen sanatçıların, ki buna bahsettiğimiz bölge de dahil olmak üzere Mardin Bienal'inin geçmişinde varlıkları var. Bu dil birliğinin ve bütünlüğünün bir çoğulcu söz söylediğini ileri sürebilirim. Mardin Bienal'inin doğasını ben bu şekilde tanımlıyorum.'

Mardin Bienal'inin doğası kentin taşıdığı tarih ve kültür zenginliğiyle müthiş bir birleşme yaşamıştır. Mardin'in taşıdığı tarihi ve kültürel miras ile estetik sanat birbiriyle bütünleşmiş ve birbirini tamamlamıştır. Bu bağlamda bienal, gücünü şehrin zengin kültür hafızasından almaktadır. Mardin bienalinin asıl amacı şehrin var olan zengin mirasını sanat aracılığıyla canlandırarak tanınır kılmak ve bu bölgeyi çağdaş sanatın merkezlerinden biri haline getirmektedir. Mardin Bienali aşırı kurumsallıkla sınırlandırılmış bir bienal olmanın aksine, daha deneysel bir yaklaşımla gerçekleştirilen, amatör ruhun gereksinimine de inanan alternatif bir bienaldir.

4.4. Organizasyon ve Farklı Küratör Modelleri

Mardin Bienali diğer tüm bienaller gibi iki senelik periyotlarda gerçekleşmektedir. Bir çok bienalle karşılaştırdığında, bu bienal bölgesel bir içsellik barındıran bir şehir bienalidir. Bienaller için seçilen temalar şehirden çok bağımsız olmamakla beraber özgün ancak Mardin'e dokunan temalardır. Otyam, bienalin çalışma sürecini şu şekilde izah etmiştir: 'İki senelik süreci çok iyi değerlendirmemiz lazım. Bu bitecek mesela toplayacağız bir nefes alacağız ve sonra düşünmeye başlayacağız öncelikli olarak küratör kim olsun diye. Zaten küratörü seçtikten sonra temayı kendisi buluyor. Tema tabiki şehirle çok alakasız şehrin ruhuna çok yabancı bir konuda olmuyor. Mesela birincide 'Abbara Kadabra' idi. O bölgede abbaralar var biliyorsunuz, küçük bir kelime oyunuyla 'Abarra Kadabra' yaptık 1. bienalin temasını. Paola Colombo'un küratörlüğünde 2. bienalin teması ise 'İkinci Bakış' isimliydi. Yani geçerken 2. bir kez daha dönüp bakma hissi uyandıran şeyler vardır temasıyla yola çıkıldı. Bu durum da yine Mardin'deki mekanlara çok uygun oldu. 3.'de Mitolojiler oldu ki Mardin tarihinde mitolojileriyle de ünlü olan bir kent. Bu 4. bienalde ise 'Sözden Öte' temasını seçtik. Bu tema, sözün ötesinde vücut bulan sanat eserlerini bir araya getirmek amacıyla birbirleriyle etkileşimli üç tematik bölümden oluşuyor. Kendi içinde de üç küratörümüzün üç ayrı söylemi var. Fırat Arapoğlu'nun küratörlüğünde 'Sonsuz Bakış', Nazlı Gürlek'in küratörlüğünde 'Beden Dili' ve Derya Yücel'in küratörlüğünde 'Sınırlar ve Eşitler' başlıkları altında çok sayıda Türkiye'den ve Uluslararası sanatçımız var.'

Mardin Benali kullandığı modeller itibarıyla da farklı bir yerde durmaktadır. Deneyselliği bienal geleneğinden öğretici olarak gören bienal kurucuları, her bienal için farklı modeller denemekten çekinmemişlerdir. Bu sayede hangi küratöryal modelin kendilerine daha uygun olduğunu deneyimleme şansı bulmuşlardır. Böylelikle dünyadaki egemen küratör modelini de sorgulama şansı bulmuşlardır. Otyam, 1. 2. 3. 4. bienallerde izlenen küratör modellerini şu şekilde anlatmıştır: '1.'de küratör bendim ve dediğim gibi bir sergiyle beraber bienale evrilen bir oluşum oldu. 2.'de Paola Colombo

küratördü, 3'de küratörsüz bir model denedik. Bunu yapmamızın nedeni dünyada egemen bienal modelini sorgulamak isteyişimizdi ve bir alternatif önermek istedik. Şunu sorguladık: Kültürel atmosfer, mimari ve tüm şehre ait detayların geniş ölçekli sergi fonuna indirgenmemesini sorgulamak istedik. Sonuç olarak orası sergi alanı fonu ve bunu bir kendi kendimize tartışalım bakalım ne oluyor dedik. Yani otokrat bir küratöryal model istemedik bakalım ne oluyor diye, illa böyle bir tasarım illa bir tepeden inme bir şey olsun istemedik. Onun için böyle küratörsüz bir model denedik ve 3. bienalimiz de oldukça ilgi çekici geçti. Yani böyle alternatif şeyler de deniyoruz ve bu spontanlık da Mardin'e çok yakışıyor diyebilirim. Mesela içimizde sanatçı olmayan fotoğraf arşivi yapanlar, esnaflar, sözlü tarihle ilgilenen arkadaşlarımız da vardı bu ekipte. Öyle geniş bir şekilde yaptık ve o da çok geniş ilgi gördü. 4.'de ise 3 tane küratör var Derya Yücel, Nazlı Gürlek ve Fırat Arapoğlu ve ben de Küratör direktörüyüm.'

Yabancı bir küratör olmaksızın, yerelden seçilmiş bir küratörle de bienalin başarıyla gerçekleştirileceğini deneyimlediklerini söyleyen Otyam şöyle devam etmiştir: 'Küratörlerin organizasyon ve seçimiyle şekilleniyor. Biz deneme yanılma yoluyla amatör bir ruhla yapıyoruz bu işi diyebilirim. Çünkü bu Mardin şehrinin ruhuna daha uygun oluyor. Bu birbirinden farklı bienal modellerini gerçekleştirmemizin tek nedeni, her şeyi deneyimlemektir. Arayış içindeyiz ve deneyimleyerek deneyimlerimizden öğreniyoruz. Bunlar aynı zamanda bienalin deneysel hafızasını da güçlendirmektedir. Ben bir küratörün bilinirliğinin veya hiç bilinmiyor oluşunun veya yabancı oluşunun bienali olumlu veya olumsuz yönde etkileyeceği görüşüne inanmıyorum. No name birisi de yapabilir bunu eğer hakimse. Bundan sonra da mesela illa yurt dışından seçelim, illa bilinen bir isimle çalışalım diye bir şey yok. Herkes yapabilir bu işi.' Bu bağlamda Mardin Bienali, sınırları daha esnek ve kendine has bir yaklaşım benimsemektedir. Bu bienal, diğer sanat bienalleri içinde deneysel bir alternatif model önermektedir. Çünkü başarısının bu deneyselliğin taşıdığı amatör ruhtan ve heyecandan kaynaklandığına ve bu sayede farklı modellerin bienal ruhunu da canlı tuttuğuna inanılmaktadır. Öte yandan, Mardin Bienali'nin en büyük engellerinden birinin kurumsallaşamamanın getirilerinden biri olan bütçesel sıkıntısı olduğunu dile getiren Otyam'a göre Mardin Bienali'nin kat edeceği çok mesafe vardır. Bienal, özellikle organizasyon ve kurumsallaşma noktasında büyük ve düzenli sponsorlara ihtiyaç duymaktadır. Katılımcı sayısının tespiti ve şehre olan sosyal ekonomik etkiyi ölçmek gibi istatistik araştırmaları için büyük bütçelere ihtiyaçlarının olduğunu söyleyen Otyam, Mardin Bienali'nin amatör bir ruhla büyük gönüllü çabalarla organize edildiğini belirtmiştir.

4.5. Mardin Bienali'nin Durduğu Yer

Dünya bienalleri arasında Mardin Bienali, 10 yıl gibi kısa bir sürede kendine önemli bir yer açmış ve sesini uluslararası platformlarda duyurmaya başlamıştır. Son olarak Uluslararası Bienaller Derneği'ne kabul edilmesi bu başarısının bir göstergesidir. Otyam bu konuda şunları söylemiştir: '2. Bienalden sonra yani Paolo Colombo ile zaten uluslararası bir ağ oluşturmuştuk, kendisi de çok tanınmış bir küratördür. Çok sayıda uluslararası sanatçı ve katılımcı oldu ve biz de o yola doğru kendimize bir yer açmak gayretiyle gidiyoruz. Tabiki kurumsallaşmak lazım, onun da katkısıyla Mardin Bienali hiç fena bir yerde değil diye düşünüyorum. Aslına bakarsanız bu çapta bir sanat etkinliği için zor da bir coğrafya ancak buna rağmen şehir çok büyüleyici olduğundan dolayı bienali sürükleyecektir.' İstanbul Bienali gibi sürekli ve düzenli sponsorlara henüz sahip olmayan Mardin Bienali kısıtlı imkan ve çabalarla gerçekleştirilmektedir. Kurumsallaşma eksikleri bu bienalin önünde bir engel teşkil etse de bir yandan da bienalin kendiliğindenliğini zedeleyecek olmasından da tedirgin olunmaktadır. Mardin kendi başına bir enstalasyon olarak zaten bienali kısa sürede üst noktalara taşı-

mış ve adından sıkça söz ettirmiştir. Fırat Arapoğlu ise bienaller tarihine bakıldığında Venedik, Sao Paulo, Havana ve İstanbul Bienal'i gibi bienalleri biraz daha 'blockbuster show' olarak adlandırmış, bu bienallerin büyük ölçekli sergi etkinlikleri olarak, teva-zulu bir kent bienali sunmaktan ziyade bir 'international show' gibi tasarlandığını dü-şünmektedir. Bu konuda şunları belirtmiştir: 'Venedik, Sao Paulo, Habana ve İstanbul Bienali gibi büyük çapta bienallerin açılışları çok kalabalık oluyor, katılan sanatçıların reputasyonu ona göre seçiliyor ve bir gündem yaratıyorlar ve uluslararası medyayı çok fazla zorluyorlar bu noktada. Yani katılımcı sayılarından davetli sayılarından bunu anlıyorsunuz zaten.' Arapoğlu'nun hayalindeki Mardin Bienal yapısı böyle bir şov dün-yasından çok uzaktır. Çevrilebilir bir bütçeyle Mardin Bienal'i'nin kendi ayakları üze-rinde durmasını arzu eden küratör, ortaya hem keyifli bir sanat etkinliği koymak, hem de bienali her türlü kimlik siyaseti ve kariyer odaklı yaklaşımlardan uzak tutmak iste-mektedir. Arapoğlu sözlerine şunları eklemiştir: 'Bu bienalin, kariyer odaklı ve şöhret odaklı bir sanat bakışına sahip olan sanatçılar, küratörler, yazarlar ve çizerlerin böyle bir şovun parçası olmaya dönüşmeden gerçekten farklı bir dil üreten, o dönem coğraf-yasında geçmişe dönüp bakıldığında evet burada bir söz söylendi ve böyle bir söz söy-lendi ve bu insanlar söyledi bu sözü diyebilen bir etkinlik olmasını arzu ederim. Bunu geri kalanı, tersi olarak yapılan işlere bakıldığında bir çok önemli problemin üstünün örtüldüğünü düşünüyorum. Mikro siyasetler içinde boğulurken, aslında yoksulluk gibi temel bir problem görünmüyor, şiddet, kadın cinayetleri, emek sömürsü gibi bir çok konunun üzeri örtülüyor. Buna gelmemek lazım.' Çağdaş sanatın bir festival anlayışını benimsemesini ancak Hollywood benzeri suni ve medyatik bir şova dönüştürülmeme-sini savunan Arapoğlu, çağdaş sanatın, böyle bir süslü avangart, kahkahalı avangart ol-maması gerektiğini söyleyerek, Mardin Bienal'i'nin şuan durduğu yerin bu mantıktan uzak olduğunu ve başarısının da buradan kaynaklanacağını düşünmüştür. O'na göre şuan Mardin Bienali bulunduğu konumdaki özgünlüğü ve farklılığını popüler kültüre alet olmamakla sağlamıştır ve bu durum heyecan vericidir.

4.6. Mardin Bienal'i'nin Önemi ve Diğer Bienallerden Farkı

Mardin Bienal'i'ni diğer bienallerden ayıran özelliğin 'Alternatif bir bienal olması' olarak tanımlayan Otyam, denedikleri farklı modellerle bir deneysel hafıza yakaladık-larını ve bundan memnun oldukları belirtmiştir. Otyam, kenti ve kent insanını pozitif yönde etkileyen ve dönüştüren bu bienal için şunları dile getirmiştir: 'İlk zamanlar Mardin Bienal'i tepeden inme bir şeydi gerçekten, insanlar tam kavrayamamışlardı. Hatta İstanbul'da bunu hep sorgularlar. Mesela İstanbul'un bazı semtlerinden akın akın insanlar geliyor mu İstanbul Bienal'i'ne hayır gelmiyorlar. Ama Mardin öyle değil, sanatla ilgilenen herkesi Türkiye'nin bir çok yerinden geldiği gibi Mardin halkının da tamamı ister istemez bienalin içine dahil oluyor çünkü küçük bir şehir, ister istemez insanların hayatına dokunuyor, bir yerlerden karşılına çıkıyor. Bazen oteller bienal zamanında yüzde yüz dolu oluyor ve bienal zamanı olduğu için rezervasyon kabul edemediklerini söylüyorlar. İlk zamanlar anlatıyorduk ama şehir çabuk benimsedi ve içselleştirdi.'

Mardin Bienal'i'ni değerli ve önemli kılan başlıca şeylerden biri de sanatın İstanbul sınırları dışına taşırılması ve yayılması adına olmuştur. Çünkü tek bir merkezde yürü-tülen sanat faaliyetleri tabana yayılmadığı sürece etkili olmayacaktır. Anadolu'nun da sanatla buluşturulması bu anlamda çok kıymetli bir çabadır. Otyam, bu konuda şunları ifade etmiştir: 'Bir ülkede Sanatın ilerlemesi sadece İstanbul sınırları içinde gelişirse olmaz, eğer tabana yayabilirseniz insanlarla buluşturabilirsiniz gelişir ve bilinir. Do-layısıyla bu noktadan hareketle Mardin Bienalini o bölge ve o bölge insanı için çok kıymetli. Ben Ankara'dayım orada bile müze yok iki üç sergi dışında bir şey göremez-

siniz. Elinizi taşın altına koymak gerek ama bu bir kaç kişinin kişisel çabasıyla çok zor, kurumsal bir şeyler yapmak gerekiyor. Çok büyük haz duyuyorum ama yerele benimsetmezseniz onları yanınıza almazsanız benimsenmez.' Çok zor bir coğrafyada kısıtlı maddi kaynak ve insan gücüyle yürütülen Mardin Bienali, bölgeyi çağdaş sanatın bir merkezi haline getirmesi ve bu tarz etkinliklerin yaygınlaştırılması adına ilham vericidir. Mardin gibi ikonlaşmış bir şehirle sanatı buluşturmak büyük bir kültür sanat turizminin de kapısını aralamaktadır. Bu sayede bienal, sadece Mardin kent markasının bilinirliğine değil, ülke markasının da tanıtımı açısından değer yaratan bir bienaldir.

Arapoğlu'na göre ise Mardin Bienali diğer büyük bienallerle kıyaslandığında profesyonel kodlarla değil, dostluk kodlarıyla desenlenmiş bir bienaldir: 'Mardin Bienali profesyonellikten ziyade, profesyonellik ki kariyer odaklı bir şey olarak görülüyor artık çağdaş sanatta maalesef, ancak burada profesyonel kodlardan çok dostluk kodlarının konuşulduğu bir yapısı var Mardin Bienali'nin. Yani evet sanatçı ve küratörün bir araya geldiği ve yeri geldiğinde çok düşük ücretli bir prodüksiyonla bir parçası olmaya çalıştığı bir yapısı var. Diğer bienallerden ayıran özellik olarak, bir şöhret sunumu yok Mardin Bienali'nin, yani bir şöhret vaadi olamaz zaten. Biz amatör ruhun hiç kaybolmaması gerektiğini düşünüyoruz ama şöyle bir şey de var bazen de hayalleriniz bütçeniz kadar olur. Örneğin aklıma 2011 Venedik Bienali'nde bir sanatçı düetinde, ABD'den savaş tankı vardı, baya bildiğin savaş tankı ters çevrildi ve o paletler her yarım saatte bir dönüyordu ve üzerine bir yürüme bandı yerleştirmişlerdi ve oraya bir koşucu çıkıp koşuyordu sürekli. Mesela bu bir hayal gücü ve bu hayal gücünü gerçekleştirecek bir fon var arkanızda. Bence bütçenin artışı yapılan işlerin niteliğini, etkileyciliğini ve görseelliğini arttıracaktır doğal olarak'. Mardin Bienali'nin sınırlarının bütçesine bağlı olduğunu ve bundan dolayı mütevazı bir sunumu olduğunu söyleyen Arapoğlu, bienalin sahip olduğu bu amatör ruhunne olursa olsun kaybedilmemesi gerektiğini düşünmektedir, aksi takdirde bir tane daha kariyer odaklı şov bienaline sahip olacağımıza inanmaktadır.

SONUÇ

2018 Mayıs ayında 4.sü gerçekleşecek olan Uluslararası Mardin Bienali, çağdaş sanatı batıdan doğuya yayması ve güncel sanatı zor bir coğrafyada hayata geçirmesi açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir. Mardin Bienali on yıl gibi kısa bir sürede kendini Uluslararası Bienaller Derneği'ne kabul ettirmiş ve gelecek vadeden genç bir bienaldir. Bulunduğu bölge onu daha da çekici ve önemli hale getirmektedir. Mardin Bienali'nin amaçları arasında ülke ve kent markası için değer yaratmak, çağdaş sanat ortamının gelişimine farkındalık sağlamak ve sanat alanındaki etkileşimi arttırmak gibi hedefler vardır. Mardin kent yapısı, tarihi ve kültürel zenginlikleri açısından doğal bir enstalasyon alanıdır. Ayrıca kentin mimarisi, mitolojik öyküleri, efsaneleri, büyücüler, müzikleri, kozmopolit yapısı ile zengin bir mirasa sahip olan kent, sahip olduğu bu özel konum sayesinde çağdaş sanatın ihtiyaç duyduğu kendine has atmosferi ve mekanı sağlamaktadır. Kısa bir süre içerisinde bölge insanı da bienali sahiplenmiş ve içselleştirmiştir. Dolayısıyla Mardin kentinde bir sanat etkinliği için gerekli olan toplumsal ve kültürel zemin zaten mevcuttur. Uluslararası Mardin Bienali, kentin bu potansiyelini çağdaş sanatla buluşturmuş ve sanatı İstanbul dışından çok uzaklara, hatta çok zorlu bir coğrafyaya taşımaya cesaret etmiştir. Bienal sayesinde bölgedeki kültür turizmi de canlanmaktadır ve Mardin sanatla anılan bir kent haline gelmektedir. Bienal ve kent birbirini pozitif yönde etkileyen bir uyum ve birliklilik yakalamıştır. Bu ruh Mardin Bienali'nin başarılı olmasında önemli bir etkidir. Mardin'in ihtiyaç duyduğu estetik dokunuş çağdaş sanatla buluşunca adeta tamamlanmıştır. Sanatın temel unsurları olan imge, biçim, insanve mekan ilişkisi Mardin Bienali'nde en güzel şekilde vücut bulmuştur. Döne Otyam'ın kurucusu olduğu bienal, Mardin'i doğunun sanat

merkezi haline getirmeyi ve çağdaş sanat ile bubölgede bir dönüşüm ve farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak, Mardin Bienali kariyer odaklı ve basamak olarak görülebilecek bir bienal değildir. Kentin 10 bin yıllık tarihi ve kültürel zenginliğinden beslenen Mardin Bienali'nin sahip olduğu bu tevezulu duruş bienalin özgünlüğünü ve marka değerini yükseltmektedir. Nitekim bu etkinliğin bir parçası olmak için can atan çok kurumun olduğunu dile getirmiştir. Mardin Bienali'nin kurumlarla çalışma noktasında oldukça seçici davranmaktadır. Çünkü Mardin Bienali'nin poetik dilinin ağırlığını taşıyabilecek bir sponsorun olması gerekmektedir. Mardin Bienali, bienaller dünyasında oldukça önemli bir yerde duran özgün bir bienaldir ve alternatif bir model önerisidir.

KAYNAKÇA

- Antmen, A. (2002). Türkiye Sanat Yıllığı 2001. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- Bek, G, (2000), Bienal Etkinlikleri ve Türk Sanat Ortamındaki Etkileri, Yüksek
- Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Biennial Foundation, (2018). www.biennialfoundation.org/ (Erişim: 12.01.2018).
- Biennale of Sydney, (2018). <https://www.biennaleofsydney.art/about-us/> (Erişim: 16.02.2018).
- Biennale Habana, (2018). <http://www.bienalhabana.cult.cu/> (Erişim: 16.02.2018).
- Bienal De Sao Paulo, (2018). <http://www.bienal.org.br/aboutus> (Erişim: 16.02.2018).
- Documenta, (2018). Documenta Archiv, <http://www.documenta-archiv.de/en/> (Erişim: 16.02.2018).
- Ekiz, D. (2003). Eğitimde Araştırma ve Yöntem Metodlarına Giriş, Ankara: Anı Yayınları.
- Hanru, H. (2015), "Towards a New Locality: Biennials and "Global Art", Chapter of "The Manifesta decade: debates on contemporary art exhibitions and biennials in post-wall Europe", 57-62. Cambridge Mass: MIT Press.
- Oxford Dictionary, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/biennial>
- Pedrosa, A. (2012). "The Biennial. The centrality of the peripheral biennial". In: The Exhibitionist, 43-44.
- Pollak, Michael (2001). "Müze Küratöründen Sergi Auteur'üne Özgün Bir Konum İcat Etmek", Sanat Dünyamız Dergisi, Sayı: 81, Güz
- İKSV (İstanbul Kültür Sanat Vakfı) (2018). İstanbul Tasarım Bienali, <http://bizinsanmiyiz.iksv.org/hakkında/> (Erişim: 15.02.2018).
- Koç Holding (2018). İstanbul Bienali: <http://www.koc.com.tr/tr-tr/faaliyet- alanlari/projeler/istanbul-bienali> (Erişim: 15.02.2018).
- Kurtuluş, K. (2010). Araştırma Yöntemleri. İstanbul: Türkmen Kitapevi.

- Kümbetoğlu, B. (2008). Sosyoloji ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- La Biennale Di Venezia, (2018). The Biennale Organization, <http://www.labiennale.org/en/la-biennale-di-venezia> (Erişim: 17.02.2018).
- Manifesta, (2018). The European Biennial of Contemporary Art. <https://manifesta.org/biennials/about-the-biennials/> (Erişim: 17.02.2018).
- Mardin Bienali, (2018). <http://www.mardinbienali.org/hakkında> (Erişim: 18.02.2018).
- Mardin Bienali, (2018). <http://www.mardinbienali.org/arsiv> (Erişim: 18.02.2018).
- Mardin Bienali, (2018). <http://www.mardinbienali.org/arsiv> (Erişim: 18.02.2018).
- Mercan Isıksal A. (2015). “Degisen Sergi Modellerından Bir Kesit: İki Küratör ve İki Sanatçı”. Sanat Yazıları, 2015; (33): 289-308.
- Neuman, W. L. (2012). Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar (Cilt I-II). (S. Özge, Çev.) İstanbul: Yayın Odası.
- Stallabrass, M, (2013), Çağdaş Sanat ve Bienaller, İstanbul: Sanat A.Ş.
- Stewart, C. J. & Cash, W. B. (1985). Interviewing: Principles and Practices, W.C. Brown Publishers (Dubuque, Iowa), 4th Edition.
- Yardımcı, Sibel (2005). Küreselleşen İstanbul’da Bienal, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yardımcı, Sibel (2005) Kentsel Değişim ve Festivalizm, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2004). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 4. Basım, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. (8. baskı).Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yüksel, Nilgün (2005). ‘Önüm Arkam Sağım Solum Sobe; Küratör Nerede?’, Rh+ Sanat, Plastik Sanatlar Dergisi, Sayı:16, 2005, Mart, İstanbul.

İDEOLOJİNİN GÖLGESİNDE TÜRK VE FRANSIZ BASININDA TERÖR HABERLERİ¹

Fatma ÇAKMAK²

1 Bu çalışma; “21. Yüzyılda Terör ve Terörün Medyada Temsili: Ankara ve Paris Saldırılarının Türk ve Fransız Basınında Sunumu” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

2 Öğr. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

GİRİŞ

İdeoloji, küresel dünyada yaşanan olaylar ve içinde bulunduğumuz çağın getirdikleriyle beraber, söylemlerimize giren, üzerinde düşünülen ve araştırılan bir kavram haline gelmiştir. İdeoloji ile ilgili literatürde birçok tanımlama olmasına karşın, genellikle iki farklı çatı altında ele alındığı görülmektedir. Bunlardan ilki; ideolojinin herhangi bir grubun fikirlerini, inançlarını yansıttığı düşünülen basit bir kavram olarak ele alınması, diğeri ise bu fikirlerin veya inançların eleştirel olarak ele alındığı ve ideolojinin tehlikeli bir kavram olduğu yönündeki tanımlamalardır. Hangi şekilde tanımlanırsa tanımlansın, medyanın gerçeği aktarması söz konusunda olduğunda ilk akla gelen, medyanın her türlü ideolojiden uzak durmasının gerekliliği, yani özellikle haber üreten yayın organlarının en azından kendilerini “tarafsız” olarak nitelendirebilmesi için bunu yapmasının gerekliliğidir. Nitekim gerçekte durum bunun tam tersi olarak süregelmektedir. Bugün herhangi bir yayın organının, herhangi bir ideolojiden değil tamamen soyutlanması, biraz uzaklaşması bile pek mümkün görünmemektedir. Böylece medya gerçeği aktarmak yerine, gerçeği yeniden üretmek aktarmaktadır. Şüphesiz bunun politik, ekonomik, kültürel birçok sebebi bulunmaktadır ancak bu çalışmanın kapsamında, haberlerin yayın politikalarında ideolojik bir yapılanma olup olmadığını ve ideolojilerin haber içeriklerinde nasıl yer aldığı nitespit etmek amaçlanmıştır. Çalışmanın kapsamı biraz daha genişletilerek uygulama bölümünde iki ülke arasında karşılaştırma yapılmıştır. Böylece ideoloji ile ilgili daha geniş kapsamlı bir çıkarımda bulunmak mümkün olmuştur. Bu bağlamda çalışmada; aralarında yaklaşık bir ay süre bulunan ve aynı terör örgütü tarafından biri Ankara’da diğeri Paris’te meydana gelen iki terör saldırısının, Sabah, Hürriyet, Le Monde ve Le Figaro gazetelerindeki haberlerinin eleştirel söylem analizleri yapılmıştır.

İDEOLOJİ VE MEDYA

Fransızca “ideologie” kelimesinden türetilmiş olan ideoloji Türkçe sözlükte (2005: 936); “Siyasal veya toplumsal bir öğretiyi oluşturan, bir hükümetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dini, moral, estetik düşünceler bütünü” olarak tanımlanmaktadır. van Dijk’a göre (2003: 109) ideoloji; bir grubun toplumsal olarak nasıl temsil edildiğinin temelidir ve bir grubun kimliğini ifade eden bir çeşit “grup şeması” şeklinde toplumsal bellekte oluşan inançlardır. Bu şemayı dolduran temel önermeler grup bilgi ve tutumlarının, dolayısıyla da grup üyelerinin toplumsal olaylarla ilgili oluşturduğu kişisel modellerin edinimini denetler. Bu zihinsel modeller söylemin üretilmesi ve anlaşılması da dâhil toplumsal pratikleri denetleyen temsillerdir. İdeolojik fikirler çoğunlukla aileden ve yakın çevreden başlayarak, diğer grup üyelerini dinleyerek ve okuyarak öğrenilmektedir. Daha sonra ideolojiler, bir yığın konu ve metin biçimleri arasından televizyondan, okulda okutulan kitaplardan, reklamlardan, gazetelerden, romanlardan ya da iş arkadaşları veya dostlarla yapılan konuşmalardan öğrenilir (van Dijk, 2003: 18). Yani hayatın her alanında da bildiklerimizi, öğrendiklerimizi, inançlarımızı, düşüncelerimizi kullandığımız için de ideoloji hayatın tümüne yerleşmiştir. Medya ideolojilerin oluşturulmasında ve yayılmasında büyük bir role sahiptir. Özellikle yayın organlarının en azından birkaçından uzak durulmasının mümkün olmadığı günümüzde medya söylemler aracılığıyla ideolojilerin yayılmasında başat rolü üstlenmektedir. Medyanın gücünün farkında olan egemen güçler de bu amaçla medyayı kullanmaktadır.

İdeoloji hakkında ülkemizde ilk araştırmaları yapan Mardin (1992: 14) ideolojiyi; ideoloji, görüş açısı, inanç sistemi, sistem, fikir hareketi ve program olarak ele alan Shils’in sınıflandırmasına değinmiştir. Shils’e göre (1953) bunlar; anlatım kesinliği, merkezi bir ahlaki veya bilişsel eksen etrafında sistematik olarak kümelenme dere-

cesi, geçmişin veya çağın düşünce türleriyle yakınlığı, yeni unsurlara veya çeşitliliğe kapallık derecesi, davranışı etkilemeye çalışma derecesi, beraberinde getirdiği etki, katılanlardan istenen fikir birliği, fikrin meşruluğunun ne oranda bir otoriteye bağlandığı ve inancı gerçekleştirme üstüne almış bir kurumla ilişkisi kapsamında değerlendirilmektedir. Shils'e göre ideoloji, ancak bu özelliklerin yoğun olarak belirlendiği oranda bütünleşme gösteren düşünce yapıtlarıdır. Diğer taraftan ideolojinin, gerçeği maskeleyen, doğruyu olduğu gibi yansıtmayan bir sistem olarak nasıl çalıştığı düşünüldüğü zaman ise bu görüngüyü artık sistematığı açısından değil, Marx'ın altını çizdiği anlamda ele almak gerekmektedir.

İdeolojiyi genel kabulün aksine olumsuz anlamda yorumlayan Marx'a göre ideolojinin işlevi; kitlelere sahte bilinç yüklemek ve bu yolla kitleleri kontrol altında tutmaktır. Bu nedenle Marx, egemen sınıfın düşüncelerinin, bütün çağlarda egemen düşünceler olduğunu, toplumun egemen maddi gücü olan sınıfın, aynı zamanda egemen zihinsel güç olduğunu ve maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıfın, aynı zamanda, zihinsel üretim araçlarını da emrinde bulundurduğunu söyleyerek, insanlara yön veren fikirlerin aslında güce bağlı olarak şekillendiğini anlatmaktadır (Marx ve Engel, 1999: 84). Althusser, bir temsil sistemi olarak ifade ettiği ideolojinin, bireylerin gerçek dünya ile kurdukları ilişkiyi, yaşama biçimlerini belirleyen bir temsiller bütünü olduğunu söylemekte ve "hiçbir sınıf devletin ideolojik aygıtları içinde ve üstünde kendi hegemonyasını uygulamadan, devlet iktidarını kalıcı olarak elinde tutamaz" demektedir (Althusser, 2003: 172). Althusser'e göre ideoloji, iktidarı elinde tutmanın aracıdır ve bu hegemonya ile gerçekleşir. Antonio Gramsci'de ideoloji ile ilgili olarak öne çıkan kavram ise "hegemonya"dır. Hegemonya, gücü elinde bulunduran egemen sınıfın, sivil toplum içinde inançları düzenleme yetisidir. Hegemonik inançlar, eşitsizliği güçlendiren ve eleştirel düşünce girişimlerini engelleyen, hâkim kültürel motiflerdir. Bunlar, hâkim gruplar için daha da etkili yönetmenin yolunu açarlar. Gramsci tipik olarak bazı grupların, hegemonik bir ideoloji ile bir arada tutulduklarını öne sürer (Smith, 2007: 61-63).

Raymond Williams ideolojinin üç temel kullanımını belirlemiştir. Bunlar; belli bir sınıf ya da gruba özgü inançlar sistemi, doğru ya da bilimsel bilgiyle çelişebilecek aldatıcı inançlar sistemi, yanlış fikirler ya da yanlış bilinç ve anlam ile fikir üretiminin genel sürecidir (Williams 1977'den akt. Fiske, 2015: 288).

Stuart Hall, çalışmalarının merkezine kültürü ve ideolojiyi koymuştur. Hall'un amacı; ideolojiyi medya kurumları içinde ve onlarla bağlantılı olan anlamlandırmaların politikasını açığa çıkaran bir kavram olarak tanımlamaktır. Medya kurumları ve metinleri dünyaya ilişkin anlamlandırmalarımız içinde veya yoluyla oluşan önemli ideolojik boyutlardır. Hall'a göre ideolojik söylemler, kendi anlatı sistemleri içindeki "zaten bilinen"e gönderme yapma işlemiyle hem kendi kendilerini toplumun ortak bilgi deposunda onaylamakta, hem de bunu seçmecici bir şekilde yeniden üretmektedir. İdeolojik söylemler, dünyayı kendi temsil etme tarzlarına, dili zaten kullanmakta olan özneleri katabilirler. Bu nokta, ideolojinin dilde ve söylemde dile getirilişini, dil ve söylem aracılığıyla eklemelişini ele almanın zorunluluğunu göstermektedir. İdeoloji yarattığı etkiler gerçek olduğu için gerçektir (Hall, 1999: 107-115).

Dünyanın her tarafında medya ve ülke yöneticilerinin arasında ilişkiler her zaman tartışma konusu olmuştur. Kuramsal olarak medya, yönetilen yönetilen kitleler arasında iletişimin sağlıklı olması için vazgeçilmez bir araçtır. Özellikle coğrafi olarak büyükçe alana yayılmış toplumlarda ve her yönüyle yaşanan küreselleşme olgusu içerisinde medyanın rolü ve önemi daha fazla öne çıkar. Bu bağlamda medyanın yansız yayıncılık anlayışını her koşulda sürdürmesi zor ve bir o kadar da önemlidir. Küreselleşme olgusunun içerisinde tüm dünyada kitle iletişim araçları ve medyanın kontrolü

belli güç odaklarının eline geçmektedir (Ayhan, 2007: 221-225). Böylece toplumun her alanını kuşatan ideolojiler kitlelere büyük oranda medya aracılığıyla aktarılmakta ve kitleler yine bu sayede istenilen şekilde yönlendirilmektedir. Böylesine bir gücü elinde bulunduran medyanın yapısı ve işleyişi de aynı ölçüde önemli hale gelmektedir. Medya bugün tüm dünyada belli güçlere hizmet etmekte ve kitleleri, bu güçlerin istediği yönde manipüle etmektedir.

Hangi haberin yayınlanacağına seçiminde toplumsal önem ve kamu yararı ilkelelerinin temel ölçüt olarak alınması gerektiği halde, çoğu zaman ideolojik tercihler belirleyici olmaktadır. Haberin veriliş şekli, uzunluğu, ön sayfada yer alıp almaması, başlığın büyüklüğü gibi unsurlar kamuoyunun, haberin önem derecesini algılamasında etkili olmaktadır (Öksüz, 2007: 70). İdeolojiyle ilgili önde gelen kuramlarda görülüyor ki medya bir anlamda iktidarın veya mülkiyet yapılanmasının ideolojisinden uzak kalamamakta ya da ekonomik ve kültürel olarak, aslında bazı ideolojilerin bizzat taşıyıcısı ve aktarıcısı olma durumundadır. Bu yönüyle medyanın işlevinin sadece bağımsız ve objektif haber iletmek olmadığı rahatça görülebilmektedir. Özellikle küreselleşme nedeniyle iç içe geçmiş toplumlar göz önüne alındığında, güç odaklı ilişkiler, egemenlik mücadeleleri daha da önemli hale gelmiş ve medyaya bu amaçlara ulaşma konusunda duyulan ihtiyaç, zorunluluğa dönüşmüştür.

ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ

Çalışmanın Amacı

Haberin üretilmesinde ve gerçeğin aktarılmasında ideolojinin nasıl bir role sahip olduğunu ve bunun gerçeğin yeniden üretilme sürecine nasıl dönüştüğünü Türk ve Fransız basını üzerinden tespit etmek amaçlanmıştır.

Çalışmanın Hipotezleri

Çalışmada; “medya gerçeğin aktarımında ideolojilerin taşıyıcısı durumundadır ve böylece gerçeği yeniden üretir” varsayımını sorgulamak üzere yola çıkılarak, “Türk basınında ideolojik yapılanmanın, Fransız basınına göre daha fazla olduğu” hipotezine yanıt aranmıştır.

Çalışmanın Örnekleme

Türk gazetelerinden Sabah ve Hürriyet, Fransız gazetelerinden ise Le Monde ve Le Figaro örneklem olarak seçilmiştir. Analiz etmek için aynı terör örgütü tarafından, 10 Ekim 2015'te Ankara Tren Garı Meydanı'nda gerçekleşen ve 102 kişinin hayatını kaybettiği, 508 kişinin de yaralandığı terör saldırısı ile 13 Kasım 2015'te Paris'te Bataclan Konser Salonu, Fransa Stadyumu ve Paris'in birinci, onuncu, onbirinci bölgelerinde eşzamanlı olarak gerçekleştirilen, 134 kişinin hayatını kaybettiği, 352 kişinin de yaralandığı terör saldırısı haberleri bir hafta süreyle ele alınmıştır.

Çalışmanın Kısıtları

Çalışma iki Türk gazetesi ve iki Fransız gazetesi ile sınırlandırılırken, terör haberlerinden de tüm dünya kamuoyunun gündemine yerleşen iki terör saldırısı ile sınırlandırılmıştır. Bu şekilde sınırlandırılmasında; Ankara ve Paris saldırılarının her iki toplumda da büyük kayıplara neden olması ve terör konusunda da küresel olarak siyasi, askeri, ekonomik, sosyal her anlamda gündeme uzun süre yerleşmesi etken olmuştur. Bunlara ek olarak analizin bir hafta süreyle ve ilk sayfa haberleriyle sınırlandırılmasında, çalışmanın belli bir sayfa sayısını aşmamasının gerekliliği etkindir.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada ana yöntem olarak Teun A. van Dijk'in eleştirel söylem analizi uygulanmıştır. Eleştirel söylem analizinde haber söylemleri bağlamlarıyla birlikte ele alınır ve toplumda egemen ideolojilerin haber söylemlerinde nasıl kurgulandığını açıklarken, gerçeği şekillendirilmiş bir üründür. Haber bir endüstri tarafından, ekonomik ve bürokratik yapı ile medyanın diğer endüstrilerle arasındaki ilişki tarafından biçimlendirilerek üretilir. Bu ilişkilerin en önemlisi ise haber endüstrisinin hükümetle ve diğer politik örgütlerle arasındaki ilişkidir (Fowler, 1991: 222). van Dijk'a göre haber söyleminin analizinde makro yapı incelenirken öncelikle üst başlık, başlık, alt başlık, spot ve haber girişlerinin çözümlendiği tematik çözümleme ve olay ile olayın arka planına ilişkin bilgilerin yer aldığı durum bölümünün incelenmesi ve haber aktörlerinin görüşlerinin alıntılandığı yorum bölümünün incelenmesiyle şematik çözümleme gerçekleştirilir. Mikro yapının incelenmesinde haberin cümle yapıları, sözcükler ve haberin retorik çözümlenir (Şeker, 2009: 98).

Çalışmanın Bulguları

10 Ekim 2015 Ankara Saldırısı Haberlerinin Eleştirel Söylem Analizi

Ankara Saldırısı 10 Ekim 2015 tarihinde Ankara'nın Ulus semtindeki Ankara Garı kavşağında meydana gelen, Anadolu Ajansı'nın ve BBC'nin "Cumhuriyet Tarihi'nin en ölümcül intihar saldırısı" şeklinde kayıtlara geçtiği intihar saldırısıdır. Birçok sivil toplum kuruluşunun katılımıyla ve Türkiye'nin farklı şehirlerinden vatandaşların katılımıyla gerçekleşecek olan "Emek Barış ve Demokrasi Mitingi" için yüzlerce kişinin Sıhhiye Meydanı'na gitmek üzere toplandığı Ankara Garı kavşağında saat 10.04 sıralarında 3 saniye arayla arka arkaya patlayan 2 canlı bomba ile 109 kişi hayatını kaybetmiş 508 kişi de yaralanmıştır. Saldırığı gerçekleştiren terör örgütünün DEAŞ olduğu açıklanmıştır.

Ankara Saldırısının Sabah Gazetesi'ndeki Söylemi

Sabah Gazetesi saldırının yaşandığı 10 Ekim 2015 tarihinin ertesi günü olayı, "Türkiye'ye Tuzak" sürmanşetiyle duyurmuştur. Burada ilk göze çarpan, terörün tüm Türkiye'yi hedef aldığı ve sorumlu olarak dış güçlere bir gönderme yapıldığıdır. Haberin spotunda; "PKK elebaşısı Murat Karayılan'ın 'Ülkeyi kana bularız' tehdidinden 13 gün sonra Türkiye, tarihinin en büyük terör katliamıyla sarsıldı" şeklindeki açıklamada, bağlam bilgisine yer verilmiş ve katliamı kimin gerçekleştirdiğine dair bağlantı kurularak doğrudan PKK adres gösterilmiştir. Haberin devamında seçimlere vurgu yapılarak, haber tarihsel bağlamda ele alınmış, 7 Haziran seçimlerinden önce Diyarbakır'da, seçim sonrası Suruç'ta ve 1 Kasım seçimleri öncesinde de Ankara'daki saldırının gerçekleşmiş olduğu bilgisine yer verilmiş, olaylar arasında bağlantı kurulmuştur. Ardından da saat 10.04'te, Ankara Garı'nın önünde peşpeşe iki intihar saldırısının gerçekleştiği, 95 kişinin öldüğü, 246 kişinin yaralandığı yönündeki ilk somut bilgiler paylaşılmıştır. Haberde kullanılan "ortalık kan gölüne döndü, ceset parçaları 500 metrelik alana yayıldı" şeklindeki ifadelerle saldırının boyutuna dikkat çekilmiştir. Büyük harflerle verilen "Üç gün boyunca yas tutacağız" başlıklı diğer haberde, Başbakan Davutoğlu, ABD Başkanı Obama ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ifadelerine yer verilmiştir. Davutoğlu'nun, içerisinde birlik ve beraberlik mesajları bulunan, saldırının ülkemizin bütünlüğüne, halkımızın her kesimine ve demokrasiye yapıldığı, hangi görüşte olunursa olunsun teröre karşı omuz omuza verilmesi gerektiği, bu tür saldırıları yapma kapasitesinin PKK, MLKP, DAES ve DHKP-C'de bulunduğu yönündeki açıklamaları

aktarılmıştır. Aynı doğrultuda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın; "Herkes terörün karşısında olmalı" ifadesiyle yapılandırılan alt başlıklı haberde de ülkemizin birlik ve beraberliğine, huzur ve istikrarına kasteden bu menfur saldırıyı kınadığına ve herkesi sorumlu olmaya ve terörün yanında değil karşısında olmaya davet ettiği açıklamasına yer verilmiştir. "Yanınızdayız" alt başlığıyla, ABD Başkanı Obama'nın Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı telefonla arayarak; "Acınızı paylaşıyoruz, yanınızdayız" şeklindeki açıklaması, Hollanda, Merkel, Putin gibi liderlerin de Türkiye'ye dayanışma mesajı verdiği yönündeki bilgiler aktarılmıştır. "Patlama beni 3 metre havaya uçurdu" ve "Vahşeti gördüm" başlıklı görgü tanıklarının ifadelerini paylaşmaya yönelik olan diğer haberlerde de saldırının vahametini vurgulamaya devam edilmiştir.

12 Ekim 2015 tarihli Sabah Gazetesi Ankara saldırısını sürmanşetten vermeye devam etmiştir. "Teröre Karşı Seferberlik" sürmanşetiyle terör saldırısını ilk günden itibaren Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın birlik beraberlik çağrısı üzerinden yapılandırılmaya devam ettiği görülmektedir. İlk günkü "Türkiye'ye Tuzak" sürmanşetinin mührü andıran şekli bu gün ki habere de eklenerek, Ankara saldırısının Türkiye'ye kurulmuş bir tuzak olduğu konusunda söylem güçlendirilmiştir. Haberin spotunda öne çıkarılan bilgi; Cumhuriyet tarihinin en kanlı terör saldırısının izini sürmek ve tüm ayrıntılarıyla aydınlatmak için 300 uzmanın görevlendirildiği yönündedir. Bu bilgiyle ülkeyi yönetenlerin görevlerinin başında olduğu ve büyük bir sorumlulukla, saldırıyla titizlikle ilgilendikleri mesajı verilmeye çalışılmıştır. Emniyet birimlerinde seferberlik ilan edildiği ifadesiyle devam eden haberde "adeta samanlıkta iğne aranıyor" söylemi kullanılarak, hiçbir detayın atlanmadığı, en küçük delillerin bile gözden kaçırılmamaya çalışıldığı ve çok zor şartlarda çalışıldığı vurgusu yapılmaktadır. "Neler yapılıyor?" ve "Neler bulundu?" alt başlıklarıyla devam eden haberde tüm güvenlik ve mobese kayıtlarının saniye saniye incelendiği, şüpheli listesinde yer alanların ailelerinden alınan DNA örneklerinin olay yerindeki cesetlerle karşılaştırıldığı, "Mobil Tim" denilen bombacıların delil bırakmamak için bilgisayar, kredi kartı ve internet kullanmadıkları, uzaktan kumanda yerine, el bombası fünyesi kullanarak demir bilyelerle dolu TNT patlayıcıları ateşledikledikleri yönünde bilgi vermeye dönük bir haber içeriği oluşturulduğu görülmektedir. "Canlı bombalar erkekti" başlığının öne çıkarılarak verildiği haberde; "ceset parçaları Ankara Garı'nın çatısına kadar sıçrayan iki erkek canlı bomba" ifadesi kullanılarak, olayın şiddeti ve boyutlarına vurgu yapılmıştır. Detaylarının iç sayfalarda verildiği bir başka haberde ise; "Katliam sonrası provokasyon" başlığı kullanılmış ve tahrikçi bir grubun "Polis cenazelere küfür ediyor" ve "Verilen kanlar DAES'e gidiyor" yalanıyla vatandaşları kışkırtmaya çalıştığı belirtilerek, "provokasyon" tanımlaması ve söylenenlerin "yalan" olduğu kararına varılması gazetenin kendi yorumu olmakla birlikte, haberde ideolojik üretimin yapıldığının bir göstergesidir. "Ankara'da veda töreni" başlığının öne çıkarıldığı bir başka haberde; Ankara'da yaşamını kaybedenlere veda töreni düzenlemek için ilk önce Ankara Garı önünde toplanan sivil toplum örgütlerinin karanfil bıraktığı, Sıhıye Meydanı'nda yapılan törende ise binlerce kişinin terörü kınayan sloganlar attığı, burada konuşan HDP Eş Başkanı Demirtaş'ın "yas alanında seçim konuşması yaptığı" gerekçesiyle eleştirildiği yönünde bir içerik oluşturulmuştur. Eleştiriyi yapana ilişkin bir bilgi verilmediği için gazetenin kendi yorumu olabileceğini düşündürmektedir. "Geride bitirilmemiş öyküler kaldı" alt başlıklı haberde ise; saldırıda hayatlarını kaybedenlerin kimliklerine ilişkin bilgiler yer verilmiş 92 kişinin yurdun dört bir yanında son yolculuğuna uğurlandığı ifade edilmiştir. "Dayanışma zirvesi" başlıklı bir başka haberde ise Başbakan Davutoğlu ve CHP Genel Başkanı'nın 100 dakikalık "Sorumlu ve yapıcı bir dayanışma" gerçekleştirdiği ifade edilen görüşmesine vurgu yapılmıştır. Bu söylemle gazete iktidarla muhalefetin uzlaşmasına dikkat çekerek haberi olumlandırmıştır. Hem Davutoğlu'nun hem de Kılıçdaroğlu'nun aynı doğrultudaki birlik ve beraberlik mesajlarına yer verilmiştir.

İlk sayfanın en sağ sütununun Sosyolog Prof. Vedat Bilgin'in, Papa Francis'in ve Başbakan Yardımcısı Yalçın Akdoğan'ın görüşlerinin aktarıldığı görülmektedir. "Amaç seçim yaptırmamak" söylemi başlık yapılan haberde Bilgin'in; katliamı yapanın bir taşeron, patronlarının ise bölgeyi yeniden paylaşmak ve Türkiye'yi krize sürüklemek hatta seçimi engellemek isteyenler olduğu yönündeki açıklamalarına yer verilmiştir. Papa'nın "Sevgili Türkiye İçin Dua Ediyorum" söylemi başlık yapılmıştır. "Katolik âleminin ruhani lideri" şeklinde tanımlanan Papa'nın "Ben o sevgili ülke için dua ederken, Tanrı'dan ölenlerin ruhlarını kabul etmesini diliyorum" ifadesi aktarılırak, dünyada önde gelen liderlerin Türkiye'nin acısını paylaştığına dikkat çekilmektedir. Akdoğan'ın ise iktidarın ortak söylemine devam ederek, huzur ve istikrarımızı hedef alan saldırının yürüyüşümüzü engellememesi gerektiği yönündeki açıklamasına yer verilerek haber yeniden üretilmiştir.

13 Ekim 2015 tarihli Sabah Gazetesi'nin ilk sayfasında; "Bir isme çok yaklaşıldı" manşetiyle Ankara saldırısı haberlerine devam edilmiştir. Bu manşetle, yapılan titiz çalışmaların sonuç vermeye başladığı yönünde bir mesaj verilmeye çalışıldığı ve gazetenin genel tavrına devam ettiği görülmektedir. Haberin içeriğinde öncekilerden farklı olarak; bir haftada, eğer engellenmeseydi Ankara ve İstanbul'da benzer olayların olabileceği ve bu doğrultuda iki olayın engellendiğinin öne çıkarıldığı görülmektedir. "Şakalaşıp oy istediler" alt başlığında HDP'liler eleştirilerek, Sıhhiye Meydanı'na şakalaşarak gittikleri, oy isteyip 1 Kasım hesabı ise yaptıkları ifade edilmektedir. Saldırıda ölenlerden birinin oğlunun cenazenin başında "Benim babam onlar yüzünden öldü" şeklindeki haykırışını da üst bilgi olarak aktaran haber, "Demirtaş'a büyük tepki" başlığıyla verilmiştir. Haberin devamında ise, saldırıda ölen Ahmet Katurlu'nun tabutuna PKK flaması serilmek istendiği, oğlu Harun Katurlu'nun ise "istemiyorum, benim babam onlar yüzünden öldü" diyerek engel olduğu, Demirtaş'a ve PKK'ya büyük tepki gösterdiği belirtilmiş, PKK'lıların "bayrak" olarak kabul etmesine rağmen haberde "PKK flaması" ifadesinin özellikle kullanıldığı dikkat çekmektedir. İlk sayfadaki "Kimlikleri tespit edilmek üzere" başlıklı bir başka haberin Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş'un açıklamalarıyla oluşturulduğu görülmektedir. Haberin içeriğinde; Türkiye'nin bir ya da birkaç devlet aklının arkasında olduğu terör saldırısıyla karşı karşıya kaldığını, iki canlı bombanın tespitinde sona gelindiğini ve saldırıda ölenlerin yakınlarına maas bağlanacağını ifade eden açıklaması olumlayıcı şekilde yeniden üretilmiştir.

14 Ekim 2015 tarihli Sabah Gazetesi'nde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın söyleminden oluşturulan; "Saldırının hedefi milletin tamamı" manşeti yer almaktadır. Haberin spotunda; Erdoğan'ın kanlı Ankara eylemi için ilk kez konuştuğu vurgulanarak, detaylarında; "... Biz ölümler arasında ayırım yapmadığımız gibi, katiller ve terör örgütleri arasında da ayırım yapmıyoruz. Bu konuyu araştırması için Devlet Denetleme Kurulu'nu görevlendirdim... sadece maşalar değil, yönlendiren güçler de ortaya çıkartılmalıdır. Her olayda istifa mekanizmasını çalıştırmak doğru değil... acıları siyasete alet edenleri ibretle izledik" şeklindeki açıklamaları direkt olarak aktarılmış, detaylarına iç sayfalarda yer verilmiştir. Bir başka haberde Erdoğan'ın Finlandiya Cumhurbaşkanı Niinistö ile yaptığı ortak basın toplantısında kanlı saldırıyı değerlendirdiği bilgisine kısaca yer verilmiştir. "Düşman örgütlerin terör kardeşliği" başlığının öne çıkarıldığı bir başka haberde; tespit edilen bombacıyla ilgili kimlik bilgilerinin bir örgüte işaret ettiği, ikinci saldırganın irtibatlarının incelendiği ve örgütler arasındaki işbirliğinin araştırıldığı bilgilerine yer verilmiştir. Yine ilk sayfada ölü sayısına "128" diyen Demirtaş için "... yalanı ortaya çıkınca hemen çark etti" söylemiyle alaycı bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu yönüyle gazetenin, HDP'ye ters yönde bir ideolojiyi savunduğu görülmektedir. 3 polis müdürünün görevden alındığı bilgisinin öne çıkartıldığı bir başka haberle beraber ilk sayfada son olarak; Davutoğlu'nun Çankaya Köşkü'ne giderken yolunu değiştirip, olay

yerine karanfil bıraktığı bilgisi aktarılmıştır.

15 Ekim 2015 tarihli Sabah Gazetesi ilk sayfasında; “DAEŞ ile PKK’nın şer ittifakı” manşeti kullanılmıştır. Haberde Başbakan Davutoğlu’nun açıklamalarına yer verildiği görülmektedir. Haberin devamında Twitter hesapları ile IP adreslerinden elde edilen bulgulara göre saldırıda hem DAEŞ hem de PKK’nın etkin rol oynama ihtimalinin yüksek olduğu ve DNA testlerinde de önemli bulgulara ulaşıldığı, bu hain saldırıyı planlayanların da ceza alacağı yönündeki bilgiler paylaşılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın; “DAEŞ ve PKK’nın hiçbir farkı yok” ifadesinin de öne çıkarılarak yeniden üretilen haberin, bir gün önceki gazetede yer alan haberlerle aynı yönde olduğu dikkat çekmektedir. “Bomba tweet’çileri PKK’lı çıktı” başlığıyla dikkat çeken haberde; tweet’lerin sahiplerinin birinin 1997’den, diğerinin 1990’dan itibaren PKK içerisinde aktif faaliyet gösterdikleri ve daha önce de polis tarafın gözaltına alındıkları bilgilerine yer verilmiştir.

16 Ekim 2015 tarihli Sabah Gazetesi ele alındığında, haberlerin büyük bölümünün doğrudan Ankara saldırısıyla ilgili olmadığı ancak terör örgütleriyle ilgili olmaya devam ettiği görülmektedir. Gazetenin ilk sayfasında; “İşte Türkiye’nin PYD Tepkisinin Perde Arkası ABD Silahları Kandil’de Çıktı” başlıklı özel habere yer verilmiştir. Haberin spotunda ABD’nin DAEŞ’le savaşması için PYD’ye verdiği ağır silahların PKK’ya aktarıldığı belirlenince Ankara’nın Obama yönetimini uyardığı bilgisinin öne çıkartıldığı görülmektedir. Haberin içeriğinde doğrudan Ankara saldırısına ilişkin bir bilginin yer almadığı görülmektedir. İlk sayfadaki, “Hürriyet’e bir de canlı bomba soruşturması” başlıklı haberde ise; Hürriyet’in internet sitesinde yayımladığı haberin, o sırada polisin ilgili kişilere yürüttüğü operasyonu aksattığı yönündeki ifadelerle haber yeniden üretilmiştir.

17 Ekim 2015 tarihli Sabah Gazetesi’nin ilk sayfasına bakıldığında, terör konusu yine ilk sırada olmakla birlikte Ankara Saldırısına ilişkin bir haberin yer almamaktadır.

Ankara Saldırısının Hürriyet Gazetesi’ndeki Söylemi

Hürriyet Gazetesi 11 Ekim 2015’te saldırıyı “Kalbimize bomba” sürmanşetiyle duyurmuştur. Manşetin hemen altında da saldırının boyutunun büyüklüğüne dikkat çekmek isteyerek “95 ölü” olduğu belirtilmiştir. Saldırının Türkiye’nin başkentinde gerçekleşmiş olması ve hayatını kaybedenlerin sayısının çok olması nedeniyle bu manşeti kullanmış olduğu görülmektedir. İlk sayfayı tamamen bu habere ayıran Hürriyet, haberin girişinde; Türkiye’nin tarihinin en büyük terör saldırısını yaşadığı, barış mitingi öncesinde iki canlı bombanın patladığı, 95 kişinin can verdiği ve 246 kişinin de yaralandığı yönündeki ilk bilgileri paylaşırken, kamuoyunun, derin infial yaratan olayın arkasında kim varsa bulunmasını beklediğini belirterek, olaya sorgulayıcı bir tavırla yaklaşmıştır. “Ortalık kan gölü”, “pimi çekerek ateşledi”, Suruç’la aynı düzenek”, “üç gün önceki uyarı” şeklinde 4 alt başlıkla devam eden haberde; olayın gerçekleştiği ilk anlara ilişkin genel bilgilere, saldırının boyutuna dikkat çekmek için ceset parçalarının 3 km.lik bir alana yayıldığı yönündeki tasvirlerle, DAEŞ’in kullandığı bomba düzeneğinin Diyarbakır ve Suruç’ta kullandıklarıyla aynı olduğuna yer verilmiştir. Son alt başlıklı haberde ise; “mitinge saldırı olacak” istihbaratının detaylarının çarpıcılığına vurgu yapmış, uyarıda biri kadın iki canlı bombanın fotoğraflarıyla yer aldığı, iki gün operasyon yapıldığı ancak canlı bombalara dair bir iz bulunamadığı belirtilmiş, sorgulayıcı ve şüphe yaratan bir haber içeriği oluşturulmuştur. Haberde kullanılan “kan gölü”, “ceset parçaları” şeklindeki tanımlamalarla haberin dili ve sözcük seçiminin saldırının büyüklüğüne dikkat çekmek amacı taşıdığı görülmektedir. Aynı sayfadaki diğer haber ise, Başbakan Davutoğlu’nun; “Zaaf varsa tedbir alırız” şeklindeki söyleminin doğrudan başlık olarak kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Dört alt başlıkla devam eden haberde, İçişleri Bakanı Altınok’un; “güvenlik zafiyeti olduğunu düşünmüyo-

rum”, AKP Genel Başkan Yardımcısı M. Ali Şahin’in; “tedbirlerin alınması icap ederdi”, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın “şiddetle kınıyorum” ve Kılıçdaroğlu ile Bahçeli’nin her desteğe hazır oldukları yönündeki söylemlerine yer verilmiştir. Bunlar bütün olarak okunduğunda Hürriyet’in iktidar ve muhalefete yakın mesafede bir duruş sergilediği söylenebilir. İlk sayfada, “Üç günlük ulusal yas ilan edildi” ve “Dijle, barış için gitmişti” başlıklarıyla saldırıya ilişkin haberlere devam edilmiş, patlamanın hemen ardından hayatını kaybedenlerin üstlerinin pankartlarla örtüldüğü belirtilmiştir.

12 Ekim 2015 tarihinde ilk sayfanın tamamı yine Ankara saldırısına ayrılmıştır. “Polis IŞİD İzi Sürüyor” manşetiyle oluşturulan haberin spotunda; Ankara’da Barış Mitingi’ni kana bulayıp 97 kişiyi katleden iki teröristin kimlik tespiti için, canlı bomba eylemcisi olarak aylardır aranan 16 IŞİD’cinin ailelerinden DNA örneği alındığına ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Bu ifadede 16 IŞİD üyesinin aylardır bulunamıyor olmasına dikkat çekilmiştir. “Bir saldırgan kamerada” ve “İhmal soruşturuluyor” alt başlıklarıyla devam eden haberde; bombanın düzeneğinin daha önceki haberlerde de belirtildiği gibi Suruç’ta kullanılan bombayla benzerlik göstermesi ve demir bilyelerle güçlendirilmiş olması gibi nedenlerle IŞİD’ den şüphelenildiği bilgisi aktarılmıştır. Haberin bölümünde detaylara yer verilirken, “iki canlı bombanın eylem yapacağı istihbaratına rağmen saldırının önlenememesi araştırılıyor” söylemi kullanılarak, güvenlik zafiyetine yeniden vurgu yapılmıştır. Olay yerine ve saldırıda hayatını kaybedenlere ilişkin bol miktarda fotoğrafın kullanıldığı ilk sayfadaki bir diğer haber “Parçalanan hayatlar” başlığıyla verilmiştir. Hayatını kaybedenlerin fotoğraflarının paylaşıldığı bu haberde “Dilan bu kez telefonu açamadı”, “Baba oğul el ele gitti”, “Ali Deniz 19’undaydı”, Selfideki 4 kişi artık yok” alt başlıklarıyla saldırıda hayatını kaybedenlerin hikâyelerine dikkat çekilmiştir. “Barış derken 2 canım gitti” üst başlığıyla oluşturulan haberin spotunda; Cumhuriyet tarihinin en kanlı terör saldırısının sembol fotoğrafındaki kişi İzzettin Çevik’in, kızının ve kardeşinin cenazelerini memleketine götürürken yaşadığı duygulara yer verilmiştir. “Biz barış diyorduk, Ankara’nın göbeğinde bize bunu yaptılar” şeklindeki ifadelerinin öne çıkarıldığı haberde, saldırının acımasız sonuçlarına dikkat çekmeye devam edilmiştir.

13 Ekim 2015 tarihli Hürriyet Gazetesi’nde “Barışı Nasıl Anlatacağım” manşeti kullanılmıştır. Haberin spotunda, manşetteki ifadenin; Ankara’daki barış mitingindeki patlamanın en küçük kurbanı 9 yaşındaki Veysel Atılğan için öğretmenin yazdığı mektuptan yola çıkılarak oluşturulduğu görülmektedir. “Barış dediğin için” ve “Seni anmadan olmaz” alt başlıklarıyla devam eden haberde öğretmen Sabahat Yıldırım’ın sosyal medyada paylaştığı mektubuna yer verilmiştir: “... küçücük bedeninde taşıdığın kocaman yüreğinle barış dediğin için babanla el ele katillerin hedefi oldun... Şimdi söyle güzel gözlü, güzel yürekli çocuğum nasıl anlatayım arkadaşlarına barış sözcüğünün anlamını?... peki arkadaşların sormaz mı barış ölüme eş mi öğretmenim diye?” sözlerinden oluşan mektubun herkesi duygulandırmasının vurgulandığı haberde terörün, çocuklara bile acımayan en çirkin yüzü öne çıkartılmıştır. Manşetin altında “Kimsesiz büyüdü on binler uğurladı” ara başlığıyla saldırıda hayatını kaybeden Berna Koç’un hikâyesine ve cenazesine yönelik habere yer verilmiştir. Hemen yanında da “teröre öfke seli” alt başlığıyla, saldırıyı protesto eden büyük bir kalabalığın fotoğrafı yer almaktadır. İlk sayfadaki, “Katliamda kayıp sayısı çelişkili” ara başlığıyla oluşturulan bir başka haberde ise; ölü, yaralı ve kimliği belirsiz ceset sayısında hala çelişkiler yaşandığına dair bir ifade kullanılmıştır. Habere göre ölü sayısını Bakanlık: 97, TBB: 105 ve HDP: 128 olarak açıklamaktadır. Haberin ayrıntıları da, iç sayfalarda; “Ankara’da 48 saat sonra olay yeri skandalı” alt başlığıyla, eleştirel bir tavırla verilmiştir. Saldırının üzerinden iki gün geçmesine rağmen ölü sayısının belirlenememesinde üstü kapalı şekilde ülkeyi yönetenler sorumlu gösterilmiştir. “Bombacılar IŞİD bağlantılı” başlıklı

başka bir haberde, görüntüsü bulunan canlı bombanın parçalanmış bir cesetle eşleştiği, teröristin “dokumacılar” grubuyla bağlantılı olarak Suriye’den giriş yaptığı ve Ankara’da hücre evinde kaldığı bilgisi paylaşılmış, devamında ise; Davutoğlu’nun “eyleme dönük veri olmadıkça tutuklayamazsınız” ifadesine yer verilerek kinayeli bir yaklaşım sergilenmiştir. İlk sayfanın en üstünde; “Türkiye asla yalnız yürümeyeceksin” başlıklı haber yer almaktadır. Haberde, ünlü İngiliz kulübü Liverpool’un; “acınızı paylaşıyoruz” mesajını yayınladığı, kulübün ‘asla yalnız yürümeyeceksin’ anlamındaki şarkının baş harflerinden oluşan YNWA ifadesini paylaştığı bilgisi aktarılarak haber yeniden üretilmiştir.

Hürriyet Gazetesinin 14 Ekim 2015 tarihli ve saldırı sonrası 4. güne geldiği sayısının ilk sayfasının artık tam sayfa olmamakla birlikte, yine büyük oranda Ankara saldırısı haberlerinden oluştuğu görülmektedir. “1 Aileden 18 Cenaze” manşetiyle Hürriyet Gazetesinin öncekilerle benzer şekilde terör saldırısının boyutuna dikkat çeken bir ifade kullandığı görülmektedir. Haberin içeriğinde Adli Tıp önünde bekleyen vatandaşlardan Hülya Ünal’ın ailesinden 18 cenaze olduğunu, 15’ini memleketine gönderdiğini, 3’ünün kimlik tespitleri için beklediğini ifade eden açıklamaları yer verilmiştir. “Canlı bomba tanındık çıktı” ara başlıklı bir diğer haberde; canlı bombalardan birinin Adıyaman nüfusuna kayıtlı ve istihbaratın takibinde olduğunun iddia edildiği belirtilmiştir. “iddia ediliyor” ifadesi ise canlı bombalarla ilgili bu zamana kadar gazetede yayınlanan karmaşık bilgilerin hala kesinleşmemiş olduğunu göstermektedir. Şimdiye kadar güvenlik zafiyeti olup olmadığı yönünde birçok habere yer verilen gazetede, “Polis müdürleri uzaklaştırıldı” ve “Erdoğan’dan DDK’ya talimat: inceleyin” şeklindeki başlıklarla zafiyet konusunda haberlerin bir kez daha öne çıkarıldığı görülmektedir. İktidar tarafından ısrarla zafiyet olmadığı yönündeki açıklamalara bu kez Ankara Emniyet Müdürü Cihan Ulusoy ve Ankara İstihbarat Şube Müdürü Âdem Aslanoglu’nun görevinden uzaklaştırıldıkları bilgisine yer verilerek, çelişkili bir durum olduğuna dikkat çekilmiş, “ilk faturanın onlara kesildiği” ifadesi de kullanılarak asıl sorumluların hala bulunamadığına vurgu yapılmıştır.

15 Ekim 2015 tarihine geldiğinde Ankara saldırısı haberinin artık manşetten verilmeyeceği görülmektedir. Ana başlıkta Finlandiya Cumhurbaşkanı’nın Ankara’ya aktarmalı uçakla geldiğini haberleştiren gazetede, haberin sonuna olay yerine Cumhurbaşkanı Erdoğan’la birlikte kırmızı karanfil koyduğu belirtilmiştir. “Devleti ve şahsımı sorumlu tutanlar terörle aynı saftadır” şeklindeki Erdoğan’ın söylemiyle oluşturulan haberde; “DEAŞ’ın bombalarıyla ölenler insan da PKK’nın bombalarıyla ölenler insan değil mi? Olaylardan devleti ve şahsımı sorumlu tutanlar doğrudan terör örgütleriyle aynı safta yer aldıklarını bilmelidir” ifadelerine yer verilmiştir. “Tarifeli Aktarmalı” ana başlıklı haberin en altında çok küçük bir alanda verilmesi nedeniyle haberin ikinci planda kaldığı ve önemsizleştirilerek sunulduğu görülmektedir. Gazetede “Soruşturmada Yayın Yasağı” başlıklı bir başka haber verilirken; “Mahkeme kararında aynen şöyle denildi; ‘Soruşturma tamamlanuncaya kadar soruşturma dosyası kapsamı hakkında yazılı, görsel ve sosyal medya ile internet ortamında faaliyet gösteren medyada her türlü haber, röportaj, eleştiri vb. yayınların yasaklanmasına karar verilmiştir’”. Haberin en çarpıcı kısmı, “mahkeme kararında aynen şöyle denildi” ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade bir şaşkınlık hali içerisinde sunulmuş, gazete tarafından benimsenmediği dolaylı olarak ifade edilmiştir. Haberin devamında da Davutoğlu’nun özellikle Twitter ve verilen bazı IP adreslerinden hareketle bu saldırılarda hem DEAŞ hem de PKK olabileceği yönünde açıklamasına yer verilmiştir. Yine ilk sayfada son olarak Kılıçdaroğlu’nun Davutoğlu’na; Ankara’da 3 bürokratin görevden alınmasının yetersiz olduğunu iki bakanı da derhal alıp kendini kanıtlamasını ifade ettiği söylemleriyle yapılandırılmıştır.

16 Ekim 2015 tarihine gelindiğinde Hürriyet Gazetesi ilk sayfada Ankara saldırısına ilişkin haberi; "İhmalin Son 3 Günü" ana başlığıyla vermiştir. Haberin spotunda; "Ankara'daki saldırıdan 3 gün önce Barış Mitingi'ni hedef alacakları yönünde istihbarat alınan iki canlı bomba, katliam sabahı adeta şehir turu atmış" ifadesi kullanılmıştır. Ana başlığın yanında "Geze geze katliama gitmişler" şeklindeki kinayeli ifadeye de yer verilen haberin, olayın yaşandığı günden bu yana hem ana başlıkta hem de haberin içeriğinde açıkça "ihmal"e odaklanan ve bu görüşü benimsediği göze çarpmaktadır. "16 Kişilik Listedeler" alt başlıklı haberde "Ankara katliamından üç gün önce, 16 kişilik bu listedeki isimlerin Barış Mitingi'ni kana bulayacağı bilgisi geldi" açıklaması yapılmıştır. Daha önceki günlere ait haberlerde genellikle "iddia edildi" gibi ifadeler kullanılırken gazete bu haberlerinde kesin ifadelere yer vermiştir. Böylece ihmal olduğu kesin bir ifadeyle aktarılmıştır. "Kafede son Kahvaltı" alt başlığıyla devam eden haberde; Alagöz ile Dünder'ın aranıyor olmalarına rağmen, olay sabahı Gaziantep'ten özel araçla Ankara Gölbaşı'na geldikleri taksile Balgat'a geçip bir kafede son kahvaltılarını yaptıkları sonra da tekrar taksile gara ulaşıp 99 kişiyi öldürdükleri yönündeki ifadelere yer verilmiştir. Ankara Emniyet Müdürü'nün de bu ihmal zinciri yüzünden görevinden alındığı belirtilerek sanki Emniyet Müdürü'nün görevden alınmasıyla, siyasileri sorumsuzlaştıran, suçu bireyselleştirmeye çalışan bir mesaja dikkat çekilmiştir. "Ablaları 2 yıl önce ihbar etti" alt başlığının öne çıkarıldığı bir başka haberde; canlı bomba Ömer Deniz Dünder'ın ablası Fatma Dünder'ın iki yıl önce hem Başbakanlığa hem de Cumhurbaşkanlığı'na ihbarda bulunduğunu, ikiz kardeşlerini cihat için götürdüklerini, çaresiz olduklarını ve olaya el atmalarını istediğini belirten ifadelere yer verilmiştir. Bu habere bakıldığında ablası tarafından ihbar edildiği halde güvenlik güçleri tarafından hiçbir şey yapılmaması öne çıkartılmıştır. "Katil 3 ay önce manşeteydi" başlıklı haberde ise, başlığın hemen üzerinde 23 Temmuz'daki Hürriyet Gazetesi'nin ilk sayfası fotoğraf olarak verilmiş ve sürmanşetinde, katliamı gerçekleştiren Adıyaman'lı "Dokumacılar" grubunun İslam Çay Ocağı'nda başlayan örgütlenmesinin yer almış olduğu manşette ise Suruç'ta 14 kişiyi katleden Abdurrahman Alagöz'ün ağabeyi Yunus Emre Alagöz'ün eylem hazırlığında olduğu "Şimdi abi aranıyor" başlığıyla verildiği hatırlatılmıştır. Bu haberiyle gazetenin geçmişe atıfta bulunarak saldırıdaki "ihmal"e bir anlamda kanıt göstermiş, 2 yıl önce ihbar edilen ve 3 ay önce de ilk sayfada verilen eylemcilerin neden yakalanamadığı sorgulanmıştır. Kılıçdaroğlu'nun yayın yasağına ilişkin "Sayın Davutoğlu çıkıp halka hangi gerekçe ile yayın yasağı getirdiğini açıklamalı" ifadesiyle, Demirtaş'ın; "Ne olup bittiğini halktan gizleme çabası" ifadesi ile de yayın yasağına tepkilere dikkat çekilmiştir. Bir başka haberde ise Bahçeli'nin "Bomba 935 km taşınıyorsa zafiyet vardır" sözünün başlık yapıldığı dikkat çekmektedir. Spotunda da hükümetin istifa etmesi gerektiği yönündeki söylemine yer verilen haberde Bahçeli'nin; 20 Temmuz'dan itibaren Türkiye'yi sarsan teröre vurgu yapılmış, bombaların Rakka'dan 935 km yol kat ederek Ankara'ya taşınıyorsa burada bir zafiyet olduğu yönündeki açıklaması aktarılarak, güvenlik zafiyetine ilişkin söylem güçlendirilmiştir.

Analize dâhil edilen son gün olan 17 Ekim 2015 tarihli Hürriyet Gazetesi'ne gelindiğine ise, gündemin büyük oranda değiştiği ancak buna rağmen ilk sayfada Ankara saldırısına ilişkin, kalın ve iri puntolarla öne çıkartılan "Önce Bırak Sonra Ara" şeklindeki ana başlık dikkat çekmektedir. Haberin spotunda; Ankara katliamında canlı bomba Ömer Deniz Dünder ile Suruç bombacısı Abdurrahman Alagöz'e, Adıyaman'daki El Kaide soruşturmasında 2014'te takipsizlik verildiğinin ortaya çıktığı belirtilmiştir. Hürriyet Gazetesi'nin haberlerinde temkinli yaklaşmasına rağmen geçtiğimiz günlerde gazeteye yapılan saldırı ve geçirdiği soruşturmanın etkisinin haberlerine yansıdığı görülmektedir. Haber başlıklarını ve içeriklerini iktidara yönelik daha eleştirel tarzda yapılandırılmaya başladığı dikkat çeken gazetede, "Soruşturan Hürriyet'e Soruşturma"

başlıklı bir diğer habere yer verilmiştir. Haberde; Ankara Başsavcılığı'nın 14 Ekim'de hurriyet.com.tr'de yayınlanan canlı bombalar ile ilgili haber nedeniyle soruşturma başlattığı bilgisine yer verilmiştir. Hürriyetin sadece o güne değil, aylardır çok sayıda haberiyle o bomba ve IŞİD bombacılarının perde arkasını araştırdığını da haberine ekleyen Hürriyet Gazetesi, 26 Haziran 2015, 4 Temmuz 2015, 6 Temmuz 2015 ve 23 Temmuz 2015 tarihlerindeki gazetelerinin ilk sayfalarının fotoğrafını da haberin altına ekleyerek manşetlerine dikkat çekmiştir. Nitekim hepsinin manşetinin de canlı bombalarla ilgili olduğu görülmektedir. Yine ilk sayfada kayıp sayısının 102'ye ulaştığını aktaran haberle de bilgi güncellemesi yapmıştır.

2.6.2. 13 Kasım 2015 Paris Saldırısı Haberlerinin Eleştirel Söylem Analizi

Paris saldırıları, 13 Kasım 2015 tarihinde, 21.16'da başlayan, Paris'in birinci, onuncu ve on birinci bölgeleriyle birlikte, Paris Stadyumu'nda gerçekleştirilen silahlı ve bombalı terör saldırılarıdır. Bataclan Tiyatrosu'nda gerçekleşen rehlin alma eyleminin yanı sıra başkent çevresinde en az altı silahlı ve üç bombalı saldırı gerçekleştirildiği açıklanmış, Fransız polisi ayrıca iki intihar bombacısının saldırılara katıldığını açıklamıştır. 23.58'de Fransız Cumhurbaşkanı François Hollande olağanüstü hal ilan edildiğini ve tüm sınırların kapatıldığını açıklamıştır.

2.6.2.1. Paris Saldırısının Le Monde Gazetesi'ndeki Söylemi

Paris saldırılarının 13 Kasım akşam saatlerinde başlayıp, 14 Kasım'a bağlanan gece boyunca devam etmesi nedeniyle saldırıya ilişkin ilk bilgilerin 15 Kasım Gazetesinde yer aldığı görülmektedir. Le Monde ise 15-16 Kasım 2015 tarihiyle 2 günlük olarak çıkardığı gazetede Paris saldırılarına geniş ölçüde yer vermiştir. Gazetenin manşetinde; "Paris'te terör saldırısı şoku" ifadesi kullanılmış ve Paris'in ayrı noktalarında eşzamanlı olarak gerçekleştirilen terör saldırılarına ilişkin ilk bilgilere yer verilmiştir. "Bataclan'ın her yerinde kan ve ceset var" başlığıyla verilen haberin içeriğinde; Cumartesi günü 21.30 civarında saldırıların başladığı, otomatik silahlarla 4 erkeğin konser salonuna girerek insanları öldürüp, tam bir katliam yaptıklarına dikkat çekilmiştir. Voltaire Bulvarı'nda kalaşnikof silahlarla yapılan birçok saldırının ardından, kulakları sağır eden 3 şiddetli patlama gerçekleştiği ve ardından sokağı derin bir sessizliğin kapladığı ifade edilmiştir. Cuma gününü Cumartesi'ye bağlayan 14 Kasım gecesi saat 00.20 olduğunda 3 canlı bombanın kendini patlattığı, dördüncüsünün de polis tarafından öldürüldüğü vurgulanmıştır. Haberin devamında; güvenlik güçlerinin teröristlerin konser salonunda rehlin aldığı rehinelere kurtardığında, konser salonunun tam bir savaş meydanı haline geldiği, zeminde adeta kan havuzu oluştuğu, yerde onlarca yaralı ve cansız cesedin karmakarışık durduğu ifade edilerek, saldırı yerinde insanların yaşadığı dehşete dikkat çekilmiş ve olayla ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Haberde son olarak, "Death Metal Eagles" grubunun konserine gelen en az 80 kişinin öldüğü vurgulanmıştır. Haberin devamında; "Stade de France" da Fransa Almanya dostluk maçı oynandığı sırada gerçekleşen saldırıya ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Ayrıntılarında, stadın dolu olduğu belirtilmiş, "her zamanki gibi güvenlik önlemleri üst düzeydeydi" ifadesi ile Fransa yaşanan olumsuzluğa rağmen olumlandırılarak sunulmuştur. Cumhurbaşkanı Hollande ve İçişleri Bakanı Cazeneuve'nin de orada olduğu belirtilen haberde, 15 dakika sonra patlama sesi duyulduğu, 2 canlı bombanın stadın ayrı giriş kapılarına yakın yerlerinde kendilerini patlattığı belirtilmiştir. Bu patlamaların stada çok yakın olan Events Cafe, Mc Donald ve Quick'in hemen önünde meydana geldiği, yaklaşık 1 saat sonra Paris'in başka bir semtinde, o saatlerde her zaman kalabalık olan Petit Cambodge ve Carillon restoranlarının önünde, teröristlerin arabayla durup kala-

balığın içine rastgele ateş ettikleri belirtilmiştir. Saldırı anının detaylı şekilde anlatıldığı haberde, olay sırasında insanların yaşadığı kaos öne çıkarılmış, insanların çılgın atarak kaçtığı ve ne olduğunu anlamadan yere serildikleri, teröristlerin de diğer sokakları tarayarak ilerledikleri, polislerin ise her yeri aradığı ancak izlerini bulamadıkları belirtilerek saldırının boyutları öne çıkarılmıştır. 2 saat sonra ise tekrar saldırı olduğu, bir görgü tanığının; “arabada biri kalaşnikofla ateş ettiğini gördüm” şeklindeki ifadesine ve yine bir başka restoran La Belle Equipe’e saldırı olduğu bilgisine yer verilmiştir. Kurtulanların, ölü ve yaralıları çok olduğu için ne yapacağını şaşıracağı, korku, endişe ve şaşkınlığı bir arada yaşadıkları ifade edilmiştir. Son olarak, Paris katliamının en ölümcül saldırısı olarak akıllara kazındığı belirtilerek, saldırının boyutunun öne çıkarılmaya devam edildiği görülmektedir.

Aynı tarihli Le Monde Gazetesi’ndeki bir başka haberde; bu feci olayın Müslümanların dışlanmasına sebep olduğu ve “islamofibi” döneminin başladığına dikkat çekilmiştir. Bazı Müslümanların internet üzerinden tüm Müslümanların aynı olmadığını, teröristlerden ayırt etmek gerektiğini savundukları belirtilmiştir. Bir başka haberde; 8 Ocak saldırısından sonra, milliyetçi Ulusal Cephe Partisi hariç, Fransa’daki partilerin birlik olduklarını göstermek ve terörizmi kınamak adına yan yana sokaklarda yürüdükleri, fakat bu saldırıdan sonra siyasi partilerin birleşmediği, farklı görüşlerin ortaya çıktığı belirtilmiştir. Ulusal Birlik’ten hükümetin yeterince önlem almadığına yönelik eleştirilerin gelmeye başladığı, birkaç sağ ve sol görüşlü partinin ise sadece dayanışma mesajı verdiği belirtilmiştir. Haberin devamında, Fransız ulusunun, hükümetin sağlam temellerini istikrarsızlaştırma, yabancı düşmanlığı, anti Müslüman bir devlet olarak görülmesi, ulusal kimlik tartışması, devletin yeteneğinin sorgulanması, sosyal ve ekonomik kriz gibi birçok kritik krizle karşı karşıya olduğu belirtilmiştir. Bu yönüyle haberde Fransa’da kaotik günlerin beklediği mesajı öne çıkarılmıştır. Hükümetin böyle bir durumu zaten beklediği, Ocak ayındaki saldırıda krizin atlatıldığı ancak yeni bir saldırı olursa toplumun tepkilerinden çekindikleri belirtilen haberde; Başbakan Valls’in; “Fransızlar, Ocak’taki saldırıda politikacılar gibi kendilerini ispatladılar, ama yeni bir saldırıda bu durum nasıl olur?” şeklindeki ifadesi habere aktarılarak, Fransız vatandaşların iktidarla birlikte dayanışma halinde olduğu ancak bir saldırıya daha maruz kalmırsa toplumun da tepki göstereceğinden çekindikleri mesajı öne çıkmaktadır. Haberde ayrıca, Fransa’nın eski Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy’nin; “Olağanüstü hal ve sınırların kapatılması kararını destekliyorum. Bu trajik koşullarda tüm Fransızların dayanışma içinde olmaları gerekiyor. Teröristler Fransa’ya karşı savaş ilan ediyor, bizim cevabımız ise, her an sıkı ve kararlı durmak olmalı” şeklindeki ifadelerine yer verilerek halk dayanışmaya davet edilmiştir. Eski Başbakan François Fillon’un; “Cumhurbaşkanı Fransızların güvenliğini sağlamak için gereken bütün kararları aldı. Olağanüstü hal ilan edildi ve ulusal birlik artık bizim görevimizdir” şeklindeki ifadesine de yer verilerek, bir anlamda hükümetin yaptıkları onaylanarak, güvenlik zafiyeti ile ilgili bir şüphe bırakılmamaya çalışılmış, halkın da tepkisini azaltmanın hedeflendiği görülmektedir. Bunu yanında sağ parti ve aşırı sağcılarının ise hükümeti suçladığına dikkat çekilmiştir. Cumhuriyetçiler Partisi’nden Jean-Paul Fournier’in “iç savaş” cümlesini kurmakta hiç tereddüt etmediği, Alpes Maritimes ilinin milletvekili Lionnel Luca’nın Fransa’nın pozisyonunu Yakındoğu ile karşılaştırdığı ve “Bu akşam Paris, Beyrut oldu, Lübnanizasyon geçiren bir ülke için mantıklı. Komünizme karşı korkaklığımızı pahalı şekilde ödeyeceğiz” şeklindeki sert ve açık eleştirisi doğrudan habere aktarılmıştır. Aynı taraftaki Fransız muhafazakâr sağ siyasetçi Philippe de Villiers’in; “Fransa’da çok büyük dram, ihmalkârlık ve Fransa’nın camileştirilmesi” şeklindeki ifadesine yer verilerek, iktidarın politikalarının açıkça eleştirildiği görülmektedir. Bu yönüyle Le Monde Gazetesi’nin iktidar yanlısı ve karşıtı olan siyasi liderlerin görüşlerine dengeli oranda yer vermeye çalıştığı dikkat çekmektedir. Haberde diğer siyasi liderin açıklamaları-

na da yer verilmeye devam edilmiştir. Ulusal Cephe Partisi Başkanı Marine Le Pen'in "korku" düşüncesinin askıya alınması gerektiğini vurgulayan ve Fransa'nın Languedoc Roussillon-Midi Pyrenees Bölgesi'nden aday olan Louis Aliot'un bu korkuyu fırsat bilip saldırıların artabileceği, Aralık seçimiyle de paralellik gösterdiğini belirten ve Valls'e atıfta bulunarak Twitter hesabından; "Valls Bey, saldırının nereden geldiğini görüyor musunuz? Gerçek, sorumsuzluk!" şeklindeki ifadesine yer verilmiş ayrıca, Avukat Gilbert Collard Gard'ın sosyal ağ hesabından; "Paris'te yayılım ateşi, yazık, yazık, terk edilmiş Fransa!" şeklindeki paylaşımıyla söylem güçlendirilmiştir. Böylece iktidara yönelik, hem güvenlik zafiyetine hem de politikaların yanlışlığına vurgu yapan sağ ideolojideki liderlerin söylemleri öne çıkarılmaya devam edilmiştir. Gazetede Ulusal Cephe Partisi'nin hükümeti hedefleyerek, terörizme karşı ihmalkârlığın olduğu üzerinde yoğunlaştığı ve böylece bu saldırıyı politika için kullandığı belirtilmiştir. Aksine Elysee Sarayı'nda ise soğukkanlılık olduğu ve Fransız Devleti'nin kapasitesinin övüldüğü ifade edilmiştir. Hollande'ın çevresinin, Ocak ayındaki saldırıyla bunun arasında karşılaştırmanın doğru olmadığı, ancak bu saldırıda da devletin sakinlik, güç ve cumhuriyetle terörizmi yeneceğini belirttiklerine dikkat çekilmiştir. Haberin ayrıntılarında Cumhurbaşkanı Hollande'ın Cuma gecesi saldırı arasında bir açıklama yaptığı ve açıklamada; "Daha önce bu kadar şiddetli bir terör saldırısıyla karşılaşmadı. Onlarca ölü ve yaralı var ve bu korkunç. Benim kararım, terörizmi etkisiz hale getirmek için ve tüm ilgili yerleri güvenli hale getirmek için bütün güçleri seferber ettik. Ayrıca Paris'te yeni saldırıların önlenmesi için askeri takviyeler rica ettim. Ayrıca birkaç dakika içinde Bakanlar Kurulu'nu toplanmasını istedim" şeklindeki ifadeleri doğrudan habere aktarılmıştır. Açıklamasının devamında ise; kurula 2 karar alınacağı, olağanüstü hal ilan edileceği, her bazı yerlerin kapatılacağı anlamına geldiği, dolaşımın yasaklanabileceği, her yerde arama kararının verilebileceği ve tüm bölgede ilan edileceği belirtilmiştir. Devamında ise; yeni saldırıların yaşanmaması ve saldırganların ülkeyi terk etmek isterlerse yakalanmaları için sınırların acilen kapatılmasını istediği belirtilmiş, yeniden korkunç bir sınavdan geçtikleri, teröristlerin nereden geldiğini bildikleri, kayıplarla ilgili dayanışma içinde olunması gerektiği belirtilmiştir. Devamında; "Teröre karşı Fransa'nın güçlü durması gerekiyor. Büyük olmalı ve devlet yetkilileri dayanıklı olmalı. Biz olacağız. Herkesi sorumluluğa çağıracağız. Teröristlerin istediği bizi korkuya kaptırmak. Aslında korkulacak bir şey yoktur, korkuya kaptırmak vardır. Ama korkuya karşı kendini korumayı bilen bir millet vardır ve bir kez daha teröristlerin üstesinden gelmek için güçlerini seferber etmeyi bilen bir millet vardır. Halkım, şu anda operasyonları bitirmedik. Ulusumuzu korumak için elimizden geleni yapacağız. Güveninizi istiyorum. Yaşasın Cumhuriyet ve yaşasın Fransa" şeklindeki, halkı teröre karşı güçlü olmaları açısından motive etmeye çalışan, dayanışma ve güçlülük mesajı veren açıklamalarına büyük oranda yer verilmiştir.

Aynı tarihli gazetede verilen bir başka haberde; 13 Kasım saldırılarına ilk tepki gösteren Amerikan Başkanı Barack Obama olduğu, "bu saldırılar sadece Paris e yapılan bir saldırı değil, bütün insanlığa ve inançlarımıza karşı bir saldırıdır" şeklindeki ve Fransa'nın özdeyişi "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" değerlerini Fransızca dile getirerek; "Sadece Fransız değerler değil, bütün insanlığın değerleri" olduğunu belirten ifadelerine yer verilmiştir. Amerikan Devlet Başkanı'nın uyum konuşmasından sonra o gece tüm dünyadan tepkiler yağdığı vurgulanmış, Almanya Başbakanı Angela Merkel'in üzgün olduğunu paylaştığı, Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk'ın; "Fransa terörizme karşı savaşta ilk sırada. Ama yalnız değil. Bu kavga tüm Avrupalıların kavgası ve dünyanın tüm özgür halklarının kavgası" olduğu, İngiltere Başbakanı David Cameron'ın verdiği sözün "mümkün olduğunca yardım" olduğu, İtalya'nın; "Fransız kardeşlerle beraberiz" ve ardından Başbakan Matteo Renzi'nin Twitter hesabından; "Paris ve Avrupa'ya acımasız saldırı" olarak paylaşım yaptığı, İspanya Başbakanı Mariano

Rajoy'un Fransa Başbakanı Manuel Valls ile olan telefon görüşmesinde; bu korkunç saldırılardan dolayı dehşet içinde olduğu ve İspanyol halkının dayanışmasını ifade ettiği, Vatikan'ın kınayarak "Çılgın terörist şiddeti" ifadesini kullandığı ve Avrupa Birliği Komisyonu Başkanı Jean-Claude Junckers'in, geçen saldırıya karşı da dayanışma içinde ve şaşkın olduğunu dile getiren mesajları direkt olarak habere aktarılmıştır. Devamında da; Moskova'da Kremlin'in güven vermek için bir bildiri yayınladığı, Rusya'nın insanlık dışı katliamı kınadığı ve terör suçlarını araştırmak için tam destek sağlamaya hazır olduğu, Devlet Başkanı Vladimir Putin'in, terörizme karşı savaş için Eylül sonu Suriye'ye müdahale ettiği, ama batı tarafının öncelikle İslam Devleti yerine, isyancıları hedef almakla suçladığı belirtilmiştir. Aynı dayanışma mesajının Türkiye'den geldiğinin de ifade edildiği haberde; Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın televizyondan; en derin taziyelerini sunduğu ve terörizme karşı Uluslararası toplum uzlaşması istediği vurgulanmıştır. İsrail Cumhurbaşkanı'nın François Hollande'ın ve Fransız halkının yanında terörizme karşı ortak savaşta olduğunu belirttiği ayrıca, İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu'nun 2. Channel Kanalı'nda yaptığı konuşmada, Paris'ten Yahudi kurumları, topluluk binalarını ve etrafında güvenliği güçlendirmelerini istediği, Mısır Devlet Başkanı Abdel Fattah Al-Sissi'nin baş sağlığı sunduğu ve "güvenliği istikrarsızlaştırmayı hedefleyen, ayırım yapmadan dünyanın farklı yerlerinde istikrar sağlamak isteyen terörizm belası"nı yenmeye çağırdığı, Birleşmiş Milletler Sekreteri Ban Ki-moon tarafından "aşağılık saldırı" ifadelerinin kullanıldığı, Fas'tan Kral Muhammed VI tarafından gönderilen mesajda "iğrenç saldırıya karşı yoğun duygu ve derin üzüntü" içinde olduğu, Asya'da Güney Kore Cumhurbaşkanı Park Geun-hye'nin "başsağlığı" dilettiği ve Fransa'ya "terörizm insanlığa karşı eskimeyen ve dayanılmaz bir suçtur" ve "Saldırıları hangi sebeple olursa olsun, affedilmez ve son derece kınanmalı" ifadeleri, Japon Dışişleri Bakanı Fumia Kishida "Şok ve terör eylemlerini kınadığını" bildirdiği mesajlara büyük ölçüde yer verilerek, tüm dünyanın Fransa'nın yanında yer aldığına dikkat çekilmiştir. Dayanışma tepkisinin Brezilya, Küba, Belçika, Hollanda ve Kanada'dan da geldiği belirtilmiştir.

Le Monde'da yer alan diğer haberde ise; cihatçıların Fransa'dan nefret ettiği, Paris'in senelerce tehdit edildiği, özellikle Suriye'yi vurduktan sonra İslam Devleti için öncelikli hedef olduğu belirtilmiştir. Charlie Hebdo ve Casher marketine yapılan saldırı hatırlatılarak, Fransa sosyolojisine dayanan birçok faktör, değerler ve Yakın-Doğu ile arasındaki geçmişi bu saldırılar için hayal edilen bir hedef haline geldiği vurgulanmıştır. En belirgin nedeni ise Suriye'ye karşı, Fransa'nın Amerika'nın ilk ortaklarından olduğu hatırlatılarak, Amerikan Devleti tarafından yönetilen anti-İŞİD taahhüdü olduğuna dikkat çekilerek, saldırının arkasında yatan nedenler öne çıkarılmaya çalışılmıştır.

"Fransa önemli bir hedef" başlıklı bir başka haberde; 13 ve 14 Kasım tarihleri arasında terörist saldırılar sırasında DAESH sempatanlarının "#parisyandı" ifadesini kullanarak, sosyal ağlar üzerinden saldırıları kutladıklarına dikkat çekilmiş, ancak örgütün kendisinin saldırıyla ilgili bir kelime bile etmediği, herhangi bir bildiri yayınlamadığı, henüz herkesin düşüncelerinin iddia ve şüphe boyutunda olduğu belirtilmiştir. "Paris merkezinde 6 eşzamanlı saldırı" başlıklı bir diğer haberde saldırıyla ilgili detaylara yer vermeye devam edilmiştir. Haberin içeriğinde; en az 128 kişinin öldüğü, 200 kişinin yaralandığı, 8 teröristin öldüğü, bunlardan 7'sinin canlı bomba olarak kendini patlattığı ve 6 eşzamanlı saldırıyla Paris'in vurulduğu bilgilerine yer verilmiştir. Bataclan'da ise bilançonun çok ağır olduğu belirtilen haberde, 82 kişinin öldüğü, birisi polis tarafından olmak üzere 4 canlı bombanın patladığı belirtilmiştir. Madrid saldırısının da hatırlatıldığı haberde, 200 kişinin ölmesiyle, saldırının 40 yılı aşkın süredir Avrupa'da daha fazla ölüme neden olan saldırı olarak tanımlandığı ifade edilmiştir. Fransa'da ise ilk kez, teröristlerin "karmaşık saldırı" organize ettiği ve inti-

har bombacılarının eşzamanlı saldırılar gerçekleştirdiği öne çıkarılmıştır. Devamında alınan olağanüstü hal kararının yerinde olduğu vurgulanmış ve saldırıdan birkaç saat sonra, sınırdaki kontrollerin sağlanmış ve askeri takviyenin yapılmış olduğuna dikkat çekilmiştir. François Hollande'ın gecenin ortasında; "korkunç bir sıkıntı yine üstümüze çöküyor" ifadesinin doğrudan aktarıldığı haberde; Bakanlar Konseyi'nin Cuma gece yarısı toplandığı, planlanmış 6 saldırının yılın başından beri engellendiği, istihbarat servislerinin çok sıkı çalıştığı belirtilmiştir. Bu yönüyle haberde, çok ağır sonuçları olmasına rağmen saldırılardan sonra hükümete yönelik bir eleştiri yapılmadığı, hatta güvenlik önlemlerinin çok iyi olduğu yönünde bir algı oluşturulduğu görülmektedir. Devamında ise; yapılacak olan COP21 konferansının iptal edilebileceği, siyasi partilerin en önemli işlerini askıya alacağı, tüm okulların ve üniversitelerin kapalı olacağı ve tüm okul gezilerinin iptal edileceği belirtilerek, saldırının yaşama etkilerine yönelik değişimler öne çıkarılmıştır.

"Twitter'dan Parislilere kapılarını açmak için teklif" başlıklı bir başka haberde; saldırıların ardından sosyal medya üzerinden büyük dayanışma organize edildiğine dikkat çekilmiştir. Birçok Parislinin saldırıya maruz kalanları sığınmaları için evlerine davet ettiği, twitter üzerinden "#hashtag#opendoor" ile gece yarısından sonra 200.000 kişinin davetinin olduğu öne çıkarılmıştır. Ayrıca, Paris'teki aileleri ikna etmek için de Facebook üzerinden "güvenlik kontrolü" nün devreye sokulduğu belirtilmiş, dünya çapında da "#prayforparis" ile dayanışma dalgası başladığına dikkat çekilmiştir. Sosyal medya hesapları üzerinden, saldırıdan sağ kurtulanların fotoğrafları da paylaşılarak yakınlarına bilgi verilmeye çalışıldığı belirtilmiş, Fransız halkının dayanışmasına dikkat çekilmiştir.

17 Kasım 2015 tarihli Le Monde Gazetesi'nde; "Polis Fransa genelinde 150'den fazla baskın yaptı" başlığı ile haber kurgulanmıştır. İçişleri Bakanı'nın terörden sonra hemen açıklama yaptığı belirtilmiş, ilk defa Fransa'da 150 den fazla polis baskını gerçekleştiği ve OHAL'den dolayı mahkeme izni olmadan yapıldığı vurgulanmıştır. Operasyonlarda cihadistlerin hedef alındığı belirtilmiştir. Burada kullanılan "cihadist" ifadesi dikkat çekmekte, IŞİD teröristlerinin ideolojik kimliklerinin öne çıkarıldığı görülmektedir. Manuel Valls, 16 Kasım Pazartesi günü; "bu operasyonları yapmazsak cihadistler kazanır ve biz gerileriz" ifadesine yer verilerek, operasyonların meşru görülmesi sağlanmıştır. Olağanüstü hal ile geceleri aramalar yapılabileceği, olağanüstü hale ilişkin aramaların, 3 Nisan 1955 kanununa dayandığı, bu aramaların sürdürülen soruşturmaya bağlı olmadığı ama adli yetkiye başvurmadan sadece şüphe üzerine yapılabileceği dolayısıyla, terörle mücadelede önleme aracı olarak kabul edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bir başka haberde; "Hollande'a, 'savaş durumu ne kadar sürer?' diye soruluyor" başlığı kullanılmış, haberin içeriğinde; "Devlet başkanı meclisi savaşıma nasıl ikna edebilir?" sorusunun gündeme geldiği belirtilmiştir. Hollande'ın, 45 dakika boyunca televizyonda açıklama yaptığı, Cuma terör saldırısının bir "savaş eylemi" olduğu ve Fransa'nın buna hazırlanması gerektiğini vurgulayan sözleri öne çıkarılmıştır. Haberin ayrıntılarında; Devlet Başkanı'nın aramaları kolaylaştırmak için 1955 Yasası hükmü gereğince, güvenlik güçlerinin, ülkedeki askeri varlığının yanı sıra yeni malzeme ve insan kaynakları ile güçlendiğini açıkladığı ifade edilmiştir. Sınır kontrollerinin yeniden düzenlendiği, kararlılık ve güçlü bir irade ile Cuma günkü saldırıya acımasızca yanıt vereceği ve Suriye'deki Rakka bombalaması hakkında konuştuğu belirtilmiştir. Haberde ayrıca, öğretmen ve öğrencilerin hayatını kaybedenler için Sorbonne Üniversitesi'nde saygı duruşunda bulunduğu belirtilmiştir. "Olağanüstü hal yasında bir düzeltme" başlığıyla yapılandırılan haberde ise; yasanın 1961 yılında ilk defa kullanılmış olduğu ve "nefret vaizleri" veren radikal camileri kapatmak için daha kolay imkân verecek şekilde yeniden düzenleneceğine dikkat çekilmiştir. Bu yasanın

ayrıca, elektronik kelepçenin yanı sıra Fransız uyruklu olsa bile “Fransa’nın ruhunu ihlal edenlere” bir müsadere (el koyma) içereceği ve Ulusal Kanal France 2’de, İçişleri Bakanı Bernard Cazeneuve’nun 2012’de 40 imamın Fransa’dan sınır dışı edildiğini söylediği ifade edilmiştir. Böylece bu haberle Fransa’nın “özgürlük”le anılan yaşam tarzının korunmaya çalışıldığı ve gözlerin tamamen camilere ve Müslümanlara çevrildiği görülmektedir. “Ulusal Cephe: bağlantılar göçmenlerin saldırılarını göstermektedir” başlıklı diğer haberde; aşırı sağ parti başkanı Marine Le Pen’in, Suudi Arabistan, Katar ve Türkiye için sert bir dış politika istediği ve “teröristler, bir dizi göçmen tarafından sızmış” şeklindeki ifadelerine dikkat çekilmiştir. Le Pen’in saldırılara ilişkin; “Ocak ayından farklı, gerçek bir öfke var şimdi” ifadeleri de öne çıkarılarak, Rusya ve Suriye’nin karşılığını vermek için anlaşmaya hazır olduğu, aşırı sağ partinin ülkeye öncülük edebilecek bir parti olduğuna insanları ikna etmek ve Fransızların kafasına bu fikri yerleştirmek istediği belirtilmiştir. Haberin devamında ise; aşırı sol partilere göre, savaş isteğinin Fransa’da siyasi partiler arasında tırmanmasından endişe duyduklarına dikkat çekilerek, aşırı sağ partilerden sonra sol partilerin söylemlerine de yer verilmiştir. Radikal sol partilerin liderlerinin; Fransa’nın dış politikasının “etkisiz bir politika” olduğunu vurgulamıştır. Komünist Parti Genel Sekreteri Pierre Laurent’in; “Olanlar, Fransa’nın 15 yıllık savaş mantığının bir sonucudur” şeklindeki ifadesi öne çıkarılarak, iktidarı sorumlu tutan bir tavır sergilenmiş, “BM kontrolü altında yeni hedefler ile uluslararası bir koalisyon” istediği belirtilmiştir. Aşırı sol parti başkanı Jean-Luc Mélenchon; Fransız hükümetinin Rusya’ya bir adım atarak, Kürtlere karşı yalnız savaşmayı ve başka bir yol istemediğini gösterdiği belirtilmiştir. 3. Derecede aşırı sol parti başkanı Clémentine Autain ise; DAEŞ’i yok etmek için polise ve askere sınırsız yetki vermenin doğru olmadığını, bu sorunun böyle çözülemeyeceğini, Fransa her yerle savaş yaptığı için şimdi DAEŞ’in hedefi olduğunu belirten ifadelerine dikkat çekilerek, siyasilerin üzerinden iktidarın sorumlu tutulduğu, sağ ve sol partiler arasında farklı noktalara temas edildiği ancak, hepsinin de Fransa’nın politikalarını bir şekilde eleştirdiği görülmektedir.

Müslümanların yaftalanmaktan kaçmak için bir yol aradığının vurgulandığı bir başka haberde; bir vatandaşın yaşadığı endişeye yer verilmiştir. Sabah Zouaghi’nin evinden dışarı çıkmak istediği zaman korktuğu, Paris’te sokakta hakarete uğrama endişesiyle, eşarbını takmaya tereddüt ettiği ama dışarı çıktığında sokaktaki insanlarla yüzleştiğini ve herkesin ona güzel ve nazik davrandığını, otobüs sürücüsünün ona gülümsediğini gördüğü ve o anda, DAEŞ’in Fransa’yı bu sefer bölemediğini fark ettiği vurgulanarak Müslümanlara Fransız halkının tepkili davranmadığı mesajı verilmiştir. Haberde ne yazık ki, bazı Müslüman karşıtı eylemlerin olduğunun da görüldüğü ifade edilmiştir. Créteil Sahabe Camisi’nin duvarlarına kırmızı boya ile nefret söylemlerinin yazıldığı belirtilmiştir. Bu yönüyle de gazetenin her iki duruma da haberlerinde yer verdiği görülmektedir.

Le Monde Gazetesi’nin 18 Kasım 2015 tarihli sayısında ilk olarak; “Milliyet yoksunluğu siyasi değişimi” başlığı dikkat çekmektedir. Bu başlıkta, Fransa’da yaşayan farklı etnik kimliklere sahip ancak Fransız vatandaşı olanlara ilişkin yapılacak yasa değişikliğine dikkat çekilmektedir. Haberin ayrıntılarında, François Hollande’ın; 16 Kasım Pazartesi günü, 180 derece bir değişiklik yapıldığını açıkladığı, buna göre; Fransa’da doğmuş ve çift vatandaşlığı olan bir Fransız’ın, terör riski varsa, Fransa’ya dönmesinin yasak olabileceği belirtilmiştir. Haberde, bu tekliflerin Ocak ayındaki saldırılardan sonra sağ taraftan yapılmış olduğu ancak, İçişleri Bakanı Bernard Cazeneuve’nun, “hiç kimse milliyetinden yoksun bırakılmaz” şeklindeki tepkisi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne aykırı olduğu, kişinin ona ait devletin topraklarına girebilmesinin doğru olduğunu söylediği açıklamalarına dikkat çekilerek, Bakan üzerinden karar

eleştirilmiştir. 2 Nisan'da Ulusal Meclis, Fransa'da doğmuş veya Fransız vatandaşlığına sahip olanlardan, terörist riski olanların Fransa'dan çıkarılabilmesini öngörmekte olduğu ancak, muhalefetin kanun önerisini reddettiği hatırlatılarak, Hollande'ın milliyet yoksunluğuna ilişkin; "kişiyi vatansız birisi yapmak değildir" dediği ve yaptığı konuşmadaki; "biz onun Fransız uyruklu veya Fransa'da doğmuş olsa bile ulusun temel çıkarlarını ihlal etme suçunun düşünülmesi gerekir" söylemleri öne çıkarılarak, kanun değişikliği, olumlu gösterilmeye çalışılmıştır.

"2012 yılından bu yana güvenlik güçlerinin sayısı azaldı" başlıklı diğer haberde; François Hollande'ın iki yıl içinde 5.000 ek istihdam yaratma vaadinin acil bir çözüm olmadığı belirtilmiştir. Devamında; Versaille ayrılmadan önce, Hollande'a iktidarda kaldığı beş yıl boyunca güvenlik için oluşturulan 10.000 kişi hedefine ulaşmak için 2 yıl içinde polis ve askere 5.000 ek istihdam yapılacağını açıkladığı bilgisine yer verilmiştir. Ancak, hedefe ulaşmak için Devlet Başkanı'nın iki önemli engeli olduğunu ifade ettiği, polis ve askeri okulların sınırlı kapasitesini hatırlattığı ve 2012 yılında polis ve asker sayısının artırma sözün unutulduğunu belirttiği, Ulusal Güvenlik Gücü'nde bile polis sayısında 143.997'den 143.050'e azalma ve askerde 96,213'den 95,195'e gerilediği, 2012 yılından bu yana artış olmadığı vurgulanmıştır. Bu koşullar altında Bakanlık'ta 2 yıl içinde 5.000 eğitimli personel nasıl elde edileceği sorulmuş, Sarkozy ile polis karakollarının ve polis okullarının azaltıldığı hatırlatılmış, bu nedenle hedefe ulaşmanın çok zor olduğu belirtilmiştir.

"Fransa komşularından yardım istiyor" başlıklı bir başka haberde; Fransız Cumhurbaşkanı Hollande'ın, AB üyelerinden birinin saldırganlık durumunda Avrupa Danışma ve Lizbon Anlaşmasının Madde 42.7'yi kullanmak niyetinde olduğu ifade edilmiştir. Avrupa Savunma Bakanı Drian'ın, 2004 yılında Madrid tren bombalama eyleminden sonra Avrupa'dan destek istediği zaman, Avrupa Birliği ülkelerinin destek sağlamayı taahhüt ettiği hatırlatılmış, bir üye devletin kendi topraklarında silahlı saldırı kurbanı olması durumunda, saldırı altında olan ülkeye, AB ülkeleri BM tüzüğü'nün 51. maddesi uyarınca tüm araçlar ile gücünü yardım ve destek için kullanacağını gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Millet Meclisi önünde Hollande; "Düşman Fransa'nın düşmanı değil, Avrupa'da bir düşmandır" ifadeleri doğrudan habere aktarılarak da AB'den beklentisi vurgulanmıştır. Haberde ayrıca, Almanya ve bazı krallık gibi ülkelerin, "savaş" kelimesinin kullanılması konusunda temkinli olmaya davet ettiği belirtilmiş, Spiegel Gazetesine Merkel'in, bir politikacı olduğunu ve savaşta olmak istemediğini belirten ifadesine dikkat çekilmiştir. "Fransa bir tehdit konusunda uyarı aldı" başlıklı bir başka haberde; Paris ve St. Denis'te 13 Kasım'da saldırı olacağı ile ilgili Fransız makamlarının bilgisinin ne derecede olduğu sorgulanmıştır. Saldırıları Fransa'yı vurdu ama ölümcül olayları durdurmak için Fransa'nın bazı araçlara sahip olduğu vurgulanan haberde; ilk olarak Fransa'nın Suriye'de Rakka'da İslam Devleti kampının 8-9 Ekim gecesi bombalaması üzerine, Fransa'ya bir saldırı hazırlanması arasında bir bağlantı olduğuna dikkat çekilmiştir. Cihat eğitim kampının bombalanmasının ardından, Savunma Bakanlığı'nın bombalandığı ve bunun "Fransa ve Avrupa'ya bir tehdit" niteliğinde olduğu, kampın muhtemelen Fransız olan yabancı savaşçıları barındırdığının açıklandığı ancak, Fransa'nın bu savaşçıların kimlikleri hakkında hiçbir şey bilmediği ifade edilmiştir. Sorumlusu bir Fransız olan, 35 yaşındaki Selim Ben Ghalem, yine bir Fransız olan Cachan (Val de Marne) ve Frankofon mücahitleri'nin Molenbeek grubuyla yakından ilişkili olduğu ayrıca, Belçikalı Abdelhamid Abaaoud'un Brüksel ve Fransa'nın Belçikalı cihad grubu tarafından hazırlanan saldırılarla ilgili şüphelilerden olduğu ifade edilmiştir. Söylendiğine göre ayrıca, Fransa ulusal topraklarında saldırılar yapmaya sürüklenen insanlar hakkında bilgilerin de mevcut olduğuna dikkat çekilmiştir. Fransa'nın 27 Ekim'de Fransa'da saldırılar gerçekleştirmeyi amaçlayan teh-

ditler hakkında CIA'den bilgi aldığı da belirtilen haberde, Iraklı yetkililerin gelip kendi topraklarında olabilecek nihai saldırılar hakkında Fransa'yı uyardığı da belirtilmiştir. Dolayısıyla haberde, bir sürü uyarı varken Fransa hükümetinin bunları görmemiş olmasında ihmal olabileceği mesajı verilmeğe çalışılmıştır.

Aynı tarihli gazetenin bir başka haberinde ise saldırıların toplumda bıraktığı etki ve değişime yönelik bilgilere yer verilmiştir. Haberin içeriğinde; 16 Kasım Pazartesi günü, saldırıların kurbanlarının anısına okullarda, hükümette, işletmelerde ve kamusal alanlarda bir dakikalık saygı duruşunda bulunulduğu ifade edilmiş, kara bir hafta sonundan sonra Pazartesi günü, Fransa'nın, genellikle korku ve endişe içinde olduğu belirtilmiş, çalışmak için hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığı ifade edilmiştir. Birçok kişinin belki düşünmeden siyah giydiği, bazı çalışanların ayaklarını sürükleyerek işe geldiği ve işlerinde çok verimli olmadığını fark edip, bilgi aramak için sosyal ağlarda vakit geçirdiği öne çıkarılmıştır. Ayrıca, gün içerisinde Fransa genelinde okullarda ve işletmelerde Fransızların bir dakika saygı duruşunda bulunduğu, sık sık alkışlayarak ya da ulusal marşlarını söyleyerek protestolarda bulunduğu yönünde bilgiler aktarılmıştır. "Paris'i korku nedeniyle Turistler boşaltıyor" başlıklı son haberde ise; genellikle 3 yıldızlı otellerin, Pazartesi günü için rezervasyonlarını ve Versailles Fuarı'nın başarılı şekilde % 60'ı satılmışken, birkaç saat içinde satılanların %70'i gibi büyük bir bölümünün iptal edildiği ve odaların boş kaldığı belirtilmiştir. Noailles Paris Oteli'nin resepsiyonistinin açıklamalarına da yer verilen haberde; gece yarısı müşterilerinin endişe içinde çıkış yaptığı, bu gece ve Pazar günü üç iptal olduğu ve Aralık ayı için iptallerin çok yoğun olduğu belirtilmiştir. "Shiseido"nun CEO'sunun ifadesine göre, birçok iş adamının Paris'e Salı günü bekleniyorken iptal edildiğini, yurt dışından "L'Oréal" çalışanlarının da 23 Kasım tarihinden önce Fransa'ya yapacakları seyahatini iptal ettikleri ifade edilmiştir.

Le Monde Gazetesi'nin 19 Kasım 2015 tarihli yayınında; "İslam devletine 'fırsatçı' iddiası" başlığı kullanılmıştır. Terör örgütünün 13 Kasım saldırılarını medeniyetler savaşı olarak sunduğunun belirtildiği haberin içeriğinde; saldırılardan sadece 12 saat sonra, sosyal ağlar üzerinden birkaç kez çeşitli dillerde bir açıklama ve bir video paylaşarak saldırıları İslam Devleti'nin yaptığının doğrulandığı belirtilmiştir. Devamında; Mısır'da uçak kazasında Rus vatandaşlarının ölümünün ve Türkiye ile Lübnan'da yapılan saldırılar hatırlatılarak, bunlardan İslâm Devleti'nin "iğrençliklerin ve sapıklığın başkenti" olarak tanımladıkları Paris'in kalbini vurmak istediğini söylemesine dikkat çekilmiştir. İslam Devleti'nin açıklamasında; "aptal François Hollande" ve "yüzlerce müşriklerden oluşan şer bir bayram" ifadeleri kullanılmış ve medeniyetler arası bir savaş yapıldığı belirtilmiştir. Cihad hareketleri uzmanı Romain Caillet; bunun fırsatçı bir söylem ve bu saldırının onlar için bonus gibi eylem olduğunu ve onların Fransızları hedef aldığı için, Stade de France'ı seçtiklerini belirten açıklamasına yer verilmiştir. "Belçikalı terörle mücadele hizmetleri üzerinde tartışma" başlıklı bir başka haberde; "Belçikalı terörle mücadele hizmetleri hata yaptı mı? Paris'e saldırıları önleyebilir miydi?" şeklindeki sorulara yanıt arandığı ifade edilerek, güvenlik zafiyeti konusu gündeme getirilmiştir. Parlamento ve Hükümet Kontrol Servisi R Komitesi'nin; "saldırırganların izlenmesi gerektiği bir gerçektir" şeklinde bir ifade kullanarak, önlemin yetersizliğini bir anlamda kabul ettiğine dikkat çekilmiştir. Milletvekillerinin ise, Polis Kontrol Servisi P Komitesi'nden açıklama istediği ve iki komite birlikte işe yaramadysa nedenini ve neden aralarında bilgi alışverişi olmadığını bilmek istediğini belirten ifadeleri haberde öne çıkarılmıştır. 19 Kasım Perşembe günü, Belçikalı Bakan Charles Michel'in yeni önlemleri açıkladığı ve bu doğrultuda ülkedeki istasyonlara, havaalanlarına ve hükümet binalarına olan tehditleri izlemek için yaklaşık 300.000 ek asker sağlandığı belirtilmiştir.

Bir başka haberde ise; "Demokratik kriterler kaybı riski" başlığına yer verilmiştir. Haberin detaylarında; İnsan Hakları Ligi Onursal Başkanı Jean-Pierre Dubois'in ifadelerine yer verilerek, olağanüstü halin parlamento tarafından kontrol edilmesi gerektiği belirtilmiştir. JP Dubois, 18 Kasım Çarşamba günü Bakanlar Kurulu'nda, ülkede üç ay olağanüstü halin uzaması tasarısını dikkate alarak, demokrasi açısından uyarıda bulunduğu ifade edilmiştir. Bu şartlarda kabul edildiği ama bunun nasıl ve ne kadar süreyle uygulanacağı sorusunun gündeme gelmediğine vurgu yapılmış, Cumhuriyette, orantılılık ve kontrol geleneğinin çok önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. Hükümetin her ay parlamentoya danışarak acil olarak bir ay uzatılması talebinin geri dönebileceği üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla haberde; OHAL'in ülkenin demokrasisine gölge düşürebileceği endişesi yaşandığı ve uzatılmasının bu nedenle her an engellenebileceği belirtilmiştir. Bunun ülkedeki kurumlarda monarşik anlayışın olduğuna bir nevi "açık çek" niteliğinde olduğuna vurgu yapılarak, diğer Avrupa demokrasilerinde böyle bir durumun düşünülemez olduğu belirtilmiştir. Parlamentonun bu durumu kontrol etmemesinin ne kadar garip olduğuna da dikkat çekilen haberde; Dubois'in ifadeleri öne çıkarılarak, Fransa hükümetinin aldığı OHAL kararı ve meclisin buna müdahale etmemesi eleştirilmiş, diğer Avrupa ülkeleriyle kıyaslama yapılarak Fransa'daki durum olumsuzlandırılarak sunulmuş, demokrasiden uzaklaşıldığı mesajı verilmiştir. "Saldırıları siyasi gündemi sarsacak" başlıklı son haberde ise; Paris saldırılarının ardından son günlerde habercilerin gündeminin değiştiği, kampanya haberlerinin askıya alındığı, bölgesel olaylardan siyasi takvimin çok rahatsız olduğu ifade edilmiştir. İlk olarak Fransa Belediye Başkanları'nın dernek toplantısının bahar 2016'ya ertelendiği, kararın "devletin talebi üzerine" yapıldığı ama dernek 18 Kasım Çarşamba günü küçük bir toplantı düzenleyerek, "cumhuriyetin değerlerine ciddiyetle bağlılıklarını göstermek" istediklerine dikkat çekilmiştir. Elysee Sarayı'nda Başkan'ın danışmanlarının, gündemin olaya bağlı olarak değişebilmesinin muhtemel olduğunu, bu nedenle gündemin günlük yürütüldüğünü söylediği belirtilmiştir. Bakanlar gündeminin altüst olduğu da belirtilen haberde, Manuel Valls'in Le Mans ve Orleon bölgesel seçimleri için ilk kampanya mitingine katılacakken her iki mitingin de iptal edildiği bildirilmiştir. Parlamentoların çalışmalarında da ertelemeler ve değişiklikler yapıldığı, yine olağanüstü hal yasasına ilişkin tasarımı görüşmek üzere yapılacak toplantının Perşembe öğleden sonraya kaydırıldığı da haberde aktarılan bilgiler arasındadır.

Son olarak 20 Kasım 2015 tarihli Le Monde Gazetesi'nde; "Bütün Fransa'da sadece terör konuşuluyor" başlığı kullanılmıştır. Haberin içeriğinde; Paris'te bir araya gelen Fransa'nın Belediye Başkanları'nın, yaşanan şoku atlatmaları için destek olduğu, Sarragachies (Gers) Belediye Başkanı Rolland Daste'in; "Köylerimizdeki insanlar Paris çok uzakta olmasına rağmen çok etkilendi ve üzüldü. Onlar da hayatını kaybedenler için mum yaktı ve bir dakika saygı duruşunda bulundu. Sadece Paris'te yaşayanlar değil biz de tehdit hissediyoruz" şeklindeki ifadelerine yer verilerek, terör tehdidinin büyüklüğüne ve tüm Fransa'yı etkilediğine vurgu yapılmıştır. Vicq-sur-Breuilh ve Haute Vienne ilçeleri Belediye Başkanı Christine Neuville ise; Ocak ayındaki Charlie Hebdo saldırılarından sonra, karikatüristlerin peygamberleri çizip çizemeyeceği üzerinde bir tartışma varken, Pazartesi günü okullardaki atmosferin, bu saldırının aynı olmaması sebebiyle, hepsinin terörün karşısında olduğunu vurgulayan ifadeleri öne çıkartılmıştır.

"Müslümanlar için büyük endişe" başlıklı son haberde ise; Fransa'nın yaşadığı en kötü terörist saldırılardan sonra, Müslüman temsilcileri kendilerine yapılandırılan terörist yaftasından endişe duyduklarına dikkat çekilmiş, ama Fransa'nın bu duruşu karşısında tüm Müslümanların sokaklara çıkıp bu sorunla yüzleşmek zorunda olduğu ve kaçmaması gerektiği, yapılanların ise yeterli olmadığı ve Müslümanların organize

olmadığı belirtilmiştir. Fransa'ya dışarıdan gelen imamların radikal olarak geldiği, hâlbuki Fransa'nın bu ideolojiye uygun olmadığı, cumhuriyetin ve demokrasinin varlığına dikkat çekilerek vurgulanmıştır. İslam'ın iyi bir din olduğu ancak bu söylemin tek başına içinin boş olduğu, gerçekten iyi bir din olduğunu göstermek gerektiği ifade edilmiştir. Müslümanların sorumluluklarıyla ilgilenmek ve yaşadıkları mağduriyete sahip çıkmak zorunda olduklarına ve tepki göstererek, sorumlu davranmaları gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Paris Saldırısının Le Figaro Gazetesi'ndeki Söylemi

15 Kasım 2015 tarihli Le Figaro Gazetesi'nde; Paris saldırısı ile ilgili ilk haber; "Daesh'in Fransa'ya yeni şiddet tehdidi" başlığıyla verilmiştir. Sadece birkaç saat sonra Paris saldırılarını gerçekleştirenlerin DAESŞ olduğunun iddia edildiği, Fransa'nın Suriye'ye düzenlediği saldırıların sonucu, 8 kişinin patlayıcı kemerlerle ve kalaşnikof silahlarla Fransa'nın başkentinin kalbine saldırı gerçekleştirdiği ve DAESŞ'in internete yayınladığı bilgiye göre önceden özenle seçilmiş yerleri hedef aldıkları belirtilmiştir. DAESŞ'in medya kolu tarafından yayınlanan bir videoda DAESŞ'in Fransızları tehdidine devam ettiği ve Fransa'daki saldırılardan sonra Fransızlara, "pazara gitmeye bile korkacaklar" dediği belirtilmiştir. "Kan vermek için acele etmeyin" başlıklı diğer haberde; Cuma gecesi, birçok kişinin kan bağışi yapmak için sosyal ağlar üzerinden çağrıda bulunduğu, bunun oldukça duyarlı bir davranış olduğu ancak, özellikle Paris'te, Fransız Kan Kurumu'nun (EFS) yaralıları için yeterli kanın mevcut olduğunu ifade ettiğine ve hastaneleri kalabalık etmemek için harekete geçmeme çağrısında bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Dr. François Charpentier'in kan ürünlerinin çok kısa bir ömrü olduğu ve bir donörle bağış arasında minimum zaman geçmesi gerektiği yönündeki açıklamasına yer verilmiştir. "Saldırlardan sonra aramalar yetersiz" şeklindeki başlıkla kurgulanan haberde; Cumartesi günü geç saatlerde bile Paris'te saldırıların kurbanları belirlemek için çok az bilginin bulunabildiği, hayatını kaybedenlerin kimlik bilgilerinin yeterli oranda açıklanmadığı ifade edilerek, çalışmaların yavaşlığına dikkat çekilmiştir. Hayatını kaybeden veya yaralananların yakınları için kurulan bir telefon hattının ve internet üzerindeki platformun endişeleri yatıştırmak için yeterli olmadığı vurgulanmıştır. "Sosyal ağların önemi" başlığıyla devam edilen haberde; Cuma akşamından bu yana, internet kullanıcılarının sevdiklerinin resimlerini sosyal ağlar ve twitter üzerinden yayınladığı belirtilmiştir. Bu mesajların genellikle bilgilerin yayılmasına katkıda bulunmak için bir dizi anahtar kelime ile verildiği, #aramaParis, arıyorum #, # Bataclan ve Twitter hesapları gibi @ SOSParis1311, #aramakParis şeklinde 400.000 tweet olduğuna dikkat çekilmiştir. Aramaların saldırı gecesi Bataclan'da konser verecek olan rock grubu Death Metal Eagles'in Facebook sayfalarında da yer aldığı ifade edilmiştir. Haberin devamında paylaşılan mesajların içeriklerine yer verilmiş, çoğunun genç olduğu ve gülümseyen fotoğraflarının paylaşıldığı, yakınlarının, yaralı, kurtuldu veya kaybedildiği yönünde içerikler paylaştıkları belirtilmiştir. "Mağazalar kepenk kapattı" başlıklı bir başka haberde; Paris'teki galerilerin ve mağazaların Cumartesi günü perdelerini indirdiği, hem gerçekleşen barbarlığa tepki için hem de hala korktukları için yapmış olabilecekleri belirtilmiştir. Forum des Halles ve Karusel Louvre alışveriş merkezleri ile lüks butikler ve merkezlerin de kapalı oldukları belirtilmiştir. Aynı tarihli son haberde; "Tren istasyonları ve havaalanlarında güçlendirilmiş Kontroller" başlığına yer verilmiştir. Haberde Paris'te Cumartesi günü tüm istasyonların ve havaalanlarının kapatıldığı, metroda normal dolaşan çok az yolcu olduğu, çoğunun evde kalıp gelişmeleri takip ettiği ifade edilmiş, çoğu turistin de seyahatlerini iptal ettiği belirtilmiştir. SNCF'nin bir yöneticisine göre, hükümetin tüm trafiği ve istasyonları açmak için jandarma ve polis güçlerinin seferber edilmesi ve güvenliğin sağlanması gerektiği yönündeki ifadelerine yer verilerek, kurumların ve vatandaşların ulaşım

ilgili yaşadığı sorunlara dikkat çekilmiştir. Haberde ayrıca, ilave 1500 askerin takviye edildiği, RATP ağında 300 asker ve polisin güvenlik için istasyonlarda bulunduğu bilgisine yer verilmiştir. Bu yönüyle saldırı sonrası, yaşam şartlarındaki olumsuz değişime ve alınan güvenlik önlemlerine dikkat çekilmiştir.

16 Kasım 2015 tarihli Le Figaro Gazetesi'nde ilk dikkat çeken; "Hollande tepkili; 'bir mücadeleyle karşı karşıyayız'" şeklindeki ifadesinin öne çıkarıldığıdır. Terörist saldırılarından üç gün sonra Cumhurbaşkanı'nın; "Saldırıları, acımasız bir savaşa yol açacaktır, meclis İslam Devleti tehdidine karşı, iç ve dış güvenlik tasarısı önlemlerini açıklayacak" şeklindeki ifadeleri direkt olarak habere aktarılmıştır. Nicolas Sarkozy'nin katıldığı televizyon programında, güçlü önlemler ve özellikle şüpheli kişilerin göz hapsine alınması ve bunların elektronik bileklik takmak zorunda olmalarını istediği açıklamasına da yer verilen haberde, Paris Belediye Başkanı'nın, Le Figaro gazetesine yaptığı röportajında "Radikal İslamcı mücadelemizde ileri gitmemiz gerekir" dediği belirtilmiştir. Haberin devamında, Fransa ve dünyayı korkutan o saldırının ardından, François Hollande ve Manuel Valls'ın; dehşete düşen Fransızları İslamcı terörizme karşı meydan okumaya davet ettikleri, "Fransa Acımasız ve düşmanlarını yok etmek istiyor" şeklindeki sözleri öne çıkarılmıştır. Bunun nasıl sağlanacağına dikkat çekilen haberde; iktidarda olan sol partinin, bu savaşı kazanmak niyetindeyse, kendinden vazgeçip yollar bulmak zorunda olduğu belirtilmiştir. Hollande'ın Radikal Sol Partisi'nden; Adalet Bakanı olan Christiane Taubira'ya saldırganlardan birinin Fransız olduğu ve birçok suçu olmasına rağmen hiç hapiste bulunmamış olması nedeniyle ona hukuken adli bir prosedür uygulayıp uygulamayacağını merak edildiği belirtilmiş, tüm ceza zincirinin gözden geçirilmesi ve tüm imkânların sertleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Hollande'ın başarılı olmak istiyorsa Christiane Taubira'ya ve ayrıca Angela Merkel'e de hayır demesi gerektiği ifade edilmiştir. Böylece iktidarın karşıt partilerden aldığı tepkinin öne çıkarıldığı görülmektedir. Hristiyan Demokrat Birliği'nin (CDU), göçmenlere karşı cömert politikasının müthiş bir tarihsel hata teşkil ettiği, Akdeniz'in diğer kıyısındakilerin Büyük Halifelik adına, bu büyük göçün bir nimet olduğunu gördüğü ve Batı'da kan dökmek için hayal kurduğu ifade edilmiş, "Sol parti bu gerçekleri itiraf edebilir mi?" şeklinde sorgulayıcı bir tavır sergilenmiştir. Burada da Hollande'ın göçmen politikasının nelere mal olabileceği yönünde sert eleştirilerin öne çıkarıldığı görülmektedir. "Hollande kendi kimliğini belirleyen tarzını terk edecek mi?" şeklindeki soruyla da iktidara yönelik güvensiz tavra devam edilmiştir. Devamında, François Hollande'ın kararlılığını ispatlamak istediği ve karşılık vermek için aldığı önlemleri meclis önünde duyurmak istediği belirtilmiştir. Bu konuşmanın amacının, merhamet etmeden ve amaca yönelik hareket ettiğini göstermek olduğu ifade edilerek, Hollande'ın bu saldırıların savaş hareketi olduğunu nitelendirdiği, Fransa'nın belirlenmiş bir düşmana karşı olduğu, DAES'in hazırlanıp, Suriye ve Irak'tan, Avrupa'ya dayanarak eylemleri koordine ettiği ifade edilmiştir. Hollande'ın, istihbarat yasasının acımasız olarak tanımlanmasını kınadığı ve eleştirileri önlemeyi umut ettiğinin de belirtildiği haberde, Konut Bakanı Emmanuelle Cosse'nin herhangi bir demokraside olağanüstü hal olursa, özgürlükleri garantiye almak için bir parlamento denetimi gerektiği konusunda Devlet'i uyardığı belirtilmiştir. Önceki yasaların terörizme uygun olduğunu, muhalefetin ise daha da sıkılaştırılması çağrısında bulunduğu ve Sarkozy'nin Hollande'dan köklü değişiklikler istediği, mesajın açık olduğu, sadece bu şartla Ulus birleşimi olacağı yönündeki ifadelerine yer verilmiştir. Haberde ayrıca, bazı siyasetçilerin Suriye ve Irak'a Fransız asker gönderilmesine karşı olduğu, bazılarının da müdahale edilmesini, sessiz kalınmamasını istediği, sağ taraftaki partilerin liderlerinin böylece, milli birlikteki ilk çatlakları ifade ettiği belirtilmiştir. Başbakanın kutsal birlik çağrısı yaptığı, muhalefete el uzattığı ve önerilere çok özenli olacağına güven verdiği ifade edilmiştir. Parlamenterlerin ise müdahalesiyle, Hollande'ın toplantısından sonra

bir tartışma yaşandığı ve milli birliğin daha çok çatırdadığına dikkat çekilmiştir. Millet Meclisi Başkanı Claude Bartolone'un, hükümetin herhangi bir önlem düşüncesini Meclis'in inceleyeceğini ve Devlet'in saldırılara cevabını düzeltereğinin öne çıkarıldığı görülmektedir. Dolayısıyla siyasiler arasındaki tartışmalı ortam olumsuz bir tavırla haberde sergilenmiştir.

Bir diğer haberde; Sarkozy'nin, devlet liderine tepki gösterdiği ve politik başarısızlıklarını işaret ettiği belirtilmiştir. Hükümeti eleştirmek veya varsaymak konusunda, Allan Luppe ve Sarkozy'nin ters düştüğü ve Cumhurbaşkanı'nın rakiplerinden François Fillon'un bu olanların sorumlusunun Hollande olduğunu söylediği ifade edilmiştir. Ayrıntılarında; anti terörizm savaşında 4 maddenin oylandığı ama herhangi bir değişiklik olmadığı duyurulmuştur. Ulusal Cephe Partisi'nin, bu öfkeden yararlanarak, etkili bir politika sunabileceği ifade edilmiştir. Ulusal Cephe Partisi Lideri Marine Le Pen'in birçok teklifte bulunduğu dikkat çekilen haberde; Schengen'e bağlı çıkışları sınırları tutmak, askeri eylemleri iyileştirmek, saldırılar ve göçmenler arasında bir bağlantı olabileceğine karşı araştırma yapmak gerektiği yönündeki ifadelerine yer verilmiştir. Manuel Valls'in ise sol tarafın çözümlerini inceleyeceğini duyurduğu ve özellikle gözaltına alınma, milliyetten düşüş ve değerleri ihlal eden radikal imamların sürülmesi konularına önem vereceği belirtilmiştir. Ayrıca Le Pen'in, Avrupa'nın her yerinde güvenlik kontrollerinin güçlendirilmesi gerektiği yönündeki ifadesi de vurgulanmıştır. Bir başka haberde; Sarkozy'nin yine bir televizyon programında, tutuklama ve Suriye'den gelen Fransızları kontrol etmenin daha sıklaşmasını istediği, Fransa'nın daha saldırgan olması gerektiği ve herkese özellikle Ruslara ihtiyaç duyulduğunu ifade ettiği açıklamasına yer verilmiştir.

Aynı tarihli bir başka haberde ise; Cumhuriyetçilerden bir milletvekilinin, Devlet Başkanı'na bizzat sunduğu halde, terörizm savaşına karşı mücadele için önerdiği 28 önerinin incelenmediğine dikkat çektiği ifade edilmiştir. İktidarın terörizme karşı önlemler almak için çok hafif davrandığı, Hollande'a karşı olan partilerin kendisini bu sebepten dolayı suçladığı belirtilmiştir. Ama çözüm için, birlik ve uyumun mutlaka gerektiğinin de vurgulandığı ifade edilmiştir. Sağ partilerin geniş bir yasa çerçevesi istediği, ülkeyi yönetenlerin cezaların uygulanmasını ayaklar altına aldığı oysaki bunların çok önemli konular olduğunun belirtildiği öne çıkarılmıştır. Fransa'nın teröre karşı savaşmak istediği ama bunun için yeterli bütçesi olmadığı, yeni ekipmanları, eğitimleri ve araçları karşılamaya gücü olmadığı ifade edilmiştir. Bir başka haberde; Fransa'da terörizmi yok etmek için imamların sınır dışı edilmesinin yetmediği, internet kullanan insanların tehlikede olduğu, çünkü İslam'ı kullanarak cihat etmeye çağırdıkları, gençlerin kandırıldığı, Fransa'da İslam'ın sosyal ağ gücüne karşı çaresiz kaldığı vurgulanmıştır. Böylece haberin büyük oranda siyasi liderler arasındaki tartışmalarla detaylandırıldığı görülmekte, ortada bir siyasi anlaşmazlık olduğu algısı yaratılmaktadır.

"Soruşturma, Fransız ve Belçikalı ağında odaklanıyor" başlığıyla devam edilen bir başka haberde; araştırmalar sonucu, üç intihar bombacısının Fransız olduğu, ikisinin Molenbeek'te yaşadığı belirtilmiştir. Molenbeek'in teröristler için arka taban olarak bilindiği, intihar bombacısının, Brüksel'den Bataclan'a kiralık arabayla geldiği, ikinci aracın, kontrollü şekilde Cumartesi günü sekiz teröristi taşıdığı ifade edilmiştir. "Misilleme olarak, Fransa, Rakka'da İslam Devleti'ni bombaladı" başlıklı bir başka haberde ise; Fransız uçaklarının dün gece Rakka kentini bombaladığı, bir eğitim merkezi ve bir cihad komuta merkezinin hedeflendiği, İslam Devleti'ne saldırıyı Fransa ve ABD'nin birlikte organize ettikleri belirtilmiştir. Ayrıca, Fransız ve Amerika'nın DAES'le mücadelede işbirliği açıklamasında bulunduğu, uçak gemisi "Charles de Gaulle"ün bu hafta alana katılacağı bilgisi aktarılmıştır. "Fransa'da sahnede Leros Adası: intihar bombacılarından birinin pasaportla inanılmaz yolculuğu" şeklinde öne çıkarılan bir diğer ha-

berde; “Türkiye’den geçerek Yunanistan’ın adası Leros’ta, mülteci kartı aldıkları doğru mu? Aslında intihar bombacısına mı ait?” şeklinde sorular yöneltilerek, intihar bombacılarının sahte pasaport alabilme hikâyelerine dikkat çekilmiştir. Suriye pasaportu bulunan canlı bombanın Suriyeli mülteciler arasından teröristlerin sızmasını kanıtla-
dığı ifade edilmiştir. Bu mültecilerin binlercesinin yılın başından bu yana Avrupa’ya geldiği belirtilen haberde, Avrupa’da güvenlik görevlilerinin korktukları şeyin başlarına geldiğine vurgu yapılmış, dolayısıyla haberde, mülteci girişlerinin büyük problem olacağını herkesin bildiği ancak politikalar gereği izin verildiği mesajı yatmaktadır. Cumartesi günü, Yunan Sivil Savunma Bakan Yardımcısı Toskas Nikos’un, pasaport sahibinin 3 Ekim’de Leros Adası’nda kaydedildiğini doğruladığı ifade edilmiştir.

“Psikiyatristler hayatta kalanların başucunda” başlıklı diğer haberde; ailelere daha iyi destek vermek için, “mağdurlara yardım” adı verilen ve sağlık, iç güvenlik, adalet alanında gruplar ilk kez kurulduğu, aynı zamanda derneklerin, çeşitli yönetimlerin temsilcilerini bir araya getirdiğine ve görevlerinin, kurbanların ailelerine psikolojik destek vermek olduğuna dikkat çekilmiştir. “Uzmanlar açıklıyor; Radikal imamların kovulması yeterli değildir” başlıklı bir başka haberde ise; Radikal dincilerin eskiden sınır dışı edilirken şimdi bu kuralın yeterli olmadığı, çünkü insanların camide değil internet üzerinden videolarla radikalleştiği ve asıl buna çözüm bulmak gerektiği şeklindeki açıklamaları öne çıkarılmıştır. İçişleri Bakanı’nın açıklamasına göre; Fransa’daki camilerin % 3.5’inin Salafist yani radikal dinci ve şiddet yanlısı olduğunun tahmin edildiği belirtilmiştir. Bunun 2.500 camiye kıyasla 150’sinin böyle olduğu, 2012 yılından bu yana 45 tahliye yapıldığı, İçişleri Bakanı Bernard Cazneuve’nun, bütün camilerde cihat çağrısının olabileceğinin doğruladığı ama asıl tehlikenin internetten geldiği çünkü Katar ve Suudi Arabistan gençlerinin imam videoları izlemekte olduğu ve bu imamların nefret ve şiddet vaatlerinin gençleri beslediği, bu gençlerin de İslam’ın gerçek temellerini görmezden geldiklerine dikkat çeken açıklamasına yer verilmiştir. Filozof Bernard Godard, “Gençlik ağırlıklı olarak internet üzerinde telkin edilmekte, imamların tahliye zamanı bitti” ifadelerinin habere eklenmesiyle de söylem güçlendirilmiştir.

“Stade de France bilmececi” başlıklı diğer haberde; Almanya karşısında Fransa’nın maç sırasında 80.000 seyircisi olduğu, intihar bombacılarının oyunun başlamasından sonra 17 dakika neden beklediği, bunun mantıklı olmadığı, herkes stadyuma girdikten sonra neden patladığı, 17 dakika önce herkes dışarıdayken neden patlamadığı sorgulanmış ve şüpheli bir duruma dikkat çekilmiştir. Spor Bakanı Thierry Braillard’ın; “koordinasyon veya iletişim eksikliği olabilir, onlar eşzamanlı girmek istedi ama yapamadı” şeklindeki ifadesi cevap olarak habere eklenmiştir. “Doğu Paris, DAES’in saldırılarının merkez üssü oldu” başlıklı diğer haberde saldırılara ilişkin detaylara yer verilmiştir. Teröristlerin 10. ve 11. Bölge üzerinde seçim yapmalarının rastgele olmadığı, Paris’in doğusunda, kalabalığın, barların, restoranların bulunduğu yer olması nedeniyle özellikle seçildiği ifade edilmiştir. Buraların “yeni Paris” sembolü olan ve gençlerin dinlenmek, barlarda alkollü olmak, müzik dinlemek için bir arada buldukları yerler olduğunu gösterdiği ifade edilmiştir. DAES’in orada her hafta sonu eğlenen 20 ile 30 yaş arasında bir nesli hedef aldığı, DAES’e göre, şeytani bir eğlence anlamında “Şer bir bayram” şeklinde tanımladığı yerleri hedeflediği vurgulanmıştır.

Le Figaro Gazetesi’nin 17 Kasım 2015 tarihli sayısında; “Hollande Fransa’daki eylemin ‘terör’ olmadığını söyledi” başlığına yer verilmiştir. Haberin içeriğinde; Cumhurbaşkanı’nın parlamentoda özgün bir ifadeyle ve yavaş adımlarla kürsüye gelerek; “Fransa da artık savaşıyor” dediği ifade edilmiş, bunun bir savaş olduğunu, sıradan bir terör eylemi olmadığını ve her şeyin daha sert geçeceğini belirttiği ifadelerine yer verilmiştir. Özellikle Cuma gecesi, herkesin dışarıda olduğu bir gece, Paris eylemlerinin savaş gibi ortaya çıktığını belirten ifadelerine de yer verilirken, “Ülkemizin, kendi

değerlerine, kendi yaşam tarzına karşı bir saldırıdır” söylemi doğrudan habere aktarılmıştır. Devamında Hollande’ın, Manuel Valls’in; “medeniyetler çatışmada” söylemini reddettiği, “Kültür medeniyet çatışması değil, bu savaşa yol açan bir terör eylemi” dediği vurgulanmıştır. Olağanüstü halin üç ay boyunca uzatıldığına dikkat çekilen haberde, parlamentoda bir güvenlik tasarısı ile güvenliği güçlendirmek için önlemler sunulacağı, ama teröre karşı daha etkin mücadele için, sürpriz bir şekilde Cumhurbaşkanı’ndan Anayasa reformu istemesinin beklendiği öne çıkarılmıştır. Haberin sonunda Hollande’ın, patlamalara kadar terör eylemlerine karşı daha toleranslıyken, artık daha sert kurallar istediğine dikkat çekilmiştir. “Yapılan araştırmalara göre adli ve polis hataları ortaya çıktı” ifadesinin öne çıkarıldığı bir başka haberde; intihar bombacılarından birinin denetimli serbestlikten faydalanan birisi olduğu ve eylemin gerçekleştiği gün imza atmadığı, buna rağmen polis tarafından kontrol edilmemiş olduğu ve o gün intihar saldırısı gerçekleştirdiği vurgulanarak, polisin ihmaline dikkat çekilmiştir. Fransız yetkililere göre; daha önce, Ankara tarafından Fransa’ya rapor edildiği, çünkü teröristin Suriye’den gelip Türkiye üzerinden Fransa’ya geçtiği, ancak, Fransa’nın bunu dikkate almadığı belirtilmiş, güvenlik güçlerine yönelik eleştirilere devam edilmiştir. Fransız polisinin; “S dosyası”na sahip 11.000 kişi olduğunu, hepsini takip edemediğini açıkladığı ifadelerine de yer verilen haberde, sadece Irak ve Suriye’de 520’den fazla Fransız terörist olduğunu, herkesin takip edilmediğini, daha tehlikeli kişileri takip ederek, uyuyan hücrelere ve örgütün başındakilere ulaşmaya çalıştıklarını ifade ettikleri açıklamalarına yer verilmiştir. Son olarak haberde; Türk yetkililerin 2014 ve 2015 yılında, terörist İsmail Omar Mostefai’yı iki kez rapor ettikleri ancak, Fransa’nın bir cevap vermediği vurgulanmıştır.

“Paris Suriye’de baskınlarını yoğunlaştırdı” başlıklı diğer haberde; Fransa’nın terörizme karşı savaşta “acımasız” olacakları yönünde uyarıda bulunduğu belirtilmiştir. Paris saldırısına tepki olarak, Fransız uçaklarının Rakka kentini bombaladığı, François Hollande’ın baskınların devam edeceğini söylediği, “hiçbir ateşkes olmayacak! Bizim düşmanımız DAESH” şeklindeki ifadesi vurgulanmıştır. “Salah Abdeslam Belçikalı polisten kaçmış” başlığıyla yapılandırılan son haberde ise; katliamdan üç gün sonra, Salah Abdeslam’ın hala kayıp olduğu, suikastçıların Cumartesi günü, bir çalınmış araba ile Belçika’ya döndüğü, haberde olumsuzlandırılarak sunulmuştur. Tüm firari araçları bulmak için Pazartesi günü, yüzden fazla polis ve özel kuvvet mensuplarının hazırlandığı, Federal Polis saat 11.00’de failerin ailesinin yaşadığı yere geldiği ve bir kişinin yakalandığı belirtilmiştir. Salah Abdeslam’ın yakalandığına inandıklarına dair televizyonda söylentilerin başladığı ancak yetkililerin doğrudan haberi yalanladığı belirtilmiştir. Salah’ın kaçışının ne zamana kadar süreceği olduğunun sorgulandığı haberde; Brussels’de olduğuna dair kanıtların olduğu, Molenbeek’in “terörist yuvası” olduğuna yönelik bilgilerin bulunduğu dikkat çekilmiştir. Bu şehrin genellikle teröristleri barındırmakta ve Belçika Hükümeti’nin gerçekten bu tehlikeyi ortadan kaldırmak istediği, Belçikalı siyasetçi Charles Michel’in; “risk almıyoruz, her duruma hazırlıkta” şeklindeki söylemi de öne çıkarılarak vurgulanmış, saldırıyla ilgili Belçika’nın içinde bulunduğu duruma dikkat çekilmiştir.

18 Kasım 2015 tarihli Le Figaro Gazetesi’nde; “Daha fazla güvenlik için daha az özgürlük Fransız hazır” başlığına yer verilmiş, haberin ayrıntılarında; yapılan ankete göre, terör tehdidinin %98 olduğu ve 1992’den beri böyle bir seviyeye hiç ulaşmadığı belirtilmiştir. Terör tehdidinin Charlie Hebdo saldırılarından sonra % 93’ yükseldiğinin hissedildiği, aradaki farkın ise, kurbanlarının türü ve teröristlerin çalışma biçimi ile açıklanabileceği belirtilmiş, tüm Fransa’nın saldırılardan endişe duyduğu vurgulanmıştır. Haberde, solun her zaman bireysel özgürlükleri savunduğu ancak, ankete katılanların %84’ü gibi büyük bir bölümünün, güvenlik boyutuna geçiş yaptığı, onların

kendi güvenliklerinin sağlanması için daha fazla kontrol ve kendi özgürlüklerine bazı sınırlamalar getirilmesini kabul etmeye hazır olduklarını söyledikleri belirtilmiştir. François Hollande ve Manuel Valls'ın "savaş"ı konuştuğu, Fransızların %59'unun bu ifadeleri onayladığı vurgulanmıştır. IFOP'un (Kamuoyu Fransız Enstitüsü) yaptığı anketeye göre; Fransızların %85'i Fransa'nın Suriye'ye müdahalesini onayladığı ama onların sadece %38'inin, geçen ay ise %49'unun göçmenleri barındırmayı kabul etmek istediği belirtilmiştir. "Uzmanlar Hollande'ın planı hakkında ne düşünüyor?" başlıklı bir başka haberde; François Hollande'ın zorlukla açıkladığı güvenlik paketinin, güvenlik uzmanları arasında bazı soru işaretleri yarattığı ifade edilmiştir. Kriminoloji Profesörü Alain Bauer'ın; François Hollande'ın polisin artmasını istemesine karşılık, hukuku değiştirmek gerektiğine inandığı yönündeki ifadeleri vurgulanmıştır.

"Telegram uygulaması, istihbarat ajanları için gerçek bir sorun" başlıklı bir diğer haberde; bu konunun 13 Kasım saldırıların ardından terörle ilgili tüm tartışmalarda, vazgeçilmez bir unsur haline geldiği, teröristler tarafından şifreli iletişim araçlarının kullanımını engellemek için seslerin yükseldiği ifade edilmiştir. Bu işlemin, sadece sahibi tarafından bilinen bir anahtar ile gerçekleştirildiği belirtilmiş ancak, yine de imkânsız olan bir şifre çözme anahtarının olmadığı vurgulanmıştır. "İstihbaratın baş ağrısı" şeklinde nitelendirilen "Telegram" uygulamasının ana özelliğinin, alınan mesajları bir süre sonra kendi kendine imha etmesi olduğu belirtilen haberde; cihatçılar arasında çok popüler olduğu, bu tür uygulamalarda, başka bir kişinin diyalogları görmesine izin verilmediği ve şifreli olduğu belirtilmiştir. Bunun dışında "WhatsApp" uygulamasının da cihatçıların en iyi haberleşme kaynağı olduğuna dikkat çekilmiştir. Haberin ayrıntılarında; Belçikalı cihatçıların kan dondurucu videosunun bir kaç gündür Facebook sosyal ağında yayınlandığı ve bu propagandaya yönelik görüntülerde, yapacakları barbarca eylemleri Fransızca tanımladıkları vurgulanmıştır. 17 milyon kere izlendiği belirtilen videonun, duygu ve sosyal ağ ılımlılık politikasına keskin eleştirileri kışkırttığı ifade edilmiştir. Bu sosyal ağlarda rahatlıkla paylaşılan dünya kullanım kurallarına göre insanları şoke eden resimleri, nefret, tahrik, tehdit ve nedensiz şiddet içeren her şeyin kaldırılması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Ama bazen, resimlerin amacının kinamak amacıyla paylaşılabilmesi habere eklenmiştir. Bu videonun da silinmemesi nedeniyle bu olduğu ifade edilmiş ve bu videoyu Paris saldırısından sonra DAEŞ terör örgütünün değil, İtalyan bir milletvekilinin paylaştığı belirtilmiştir.

Bir başka haberde Twitter'ın da İslam Devleti destekçileri arasında popüler bir sosyal ağ olduğu belirtilmiştir. Ancak, artık cihatçıların bu platform üzerinde paylaşım yapmalarına izin verilmediği, Nisan 2015'te cihatçıların ve destekleyicilerinin video ve fotoğraflarını paylaştığı hesaplardan 10000 hesabın silindiğine dikkat çekilmiştir. Ancak, Bataclan'daki saldırıdan hemen sonra konser salonunun içerisinin fotoğrafının paylaşıldığı da vurgulanmıştır. Son olarak haberde; bu iletişim uygulamalarında şifreleme özelliği bulunduğu ve bu nedenle teröristler için çok avantajlı olduğu ifade edilmiştir. Böylelikle rahatlıkla birbirleriyle konuşabildikleri, irtibatlarının kesilmediği, hatta saldırıları bunun sayesinde rahatlıkla düzenlemiş olabilecekleri vurgulanmıştır. Böylece, terör örgütlerinin iletişim stratejilerindeki değişime dikkat çekildiği ve bireysel iletişim sistemlerinin, eylemlerini gerçekleştirmelerine ve izlerini nasıl kaybettirdiklerine yönelik bilgiler öne çıkarılmıştır.

Paris saldırısı haberleri ile incelen tarihler arasında son olarak 19 Kasım 2015 tarihinde karşılaşıldığı görülmüştür. "Fransız topraklarında ilk defa bir kadın intihar bombacı" başlığıyla verilen haberde; DAEŞ'in korku içinde farklı bir adım atarak, Fransa'da ilk kadın intihar bombacısını görevlendirdiğine dikkat çekilmiştir. Özel harekât polislerinin operasyon düzenlediği sırada, kadın intihar bombacısına teslim olmasını söylediği ancak, kadın bombacının kendini patlattığı bilgisine yer verilmiştir. Haberin

devamında; resmi olmayan kaynaklara göre, kadın teröristin Abdelhamid Abaaoud'un kuzeni ve herkese göre sorunsuz, normal bir kadın olduğunun açıklandığı ancak, genç kadının cihad için Suriye'den gönderildiği belirtilmiştir. Haberde ayrıca, "Cihadist" olarak tanımlanan 570 kişinin arasında yaklaşık 200'ünün kadın ve aralarında çok fazla da gençlerin olduğu belirtilmiştir. Fransa'dan Suriye'ye 30 kadar 18 yaş altı çocuk ve özellikle internetten propagandaya maruz kalan çok fazla kadın nüfusun kolaylıkla Suriye'ye gidebildiği belirtilmiştir. Haberde kullanılan, "cihadist" kavramının Fransızlar tarafından kullanıldığı ve dini terör anlamına geldiği görülmektedir. Bu bağlamda Fransa'nın "cihad" kelimesinin gerçek anlamını dikkate almadığı ve terörü "dini terör" olarak göstermek için "cihadist" kavramını kullandığı görülmektedir. Fransa'nın sol kesim siyasilerinin bazılarının, teröristlerin isimlerinin gazetelerde verilmemesi gerektiği yönündeki sözlerine yer verilerek, hepsinin Arapça isim olmasından dolayı, Müslümanlığın aleyhinde bir atmosfer yarattığı belirtilmiştir. Filii Üniversite'sinden Jean-Pierre'in, İslam dinine en büyük fanatizm duyanların Batılı kadınlar olduğunu, onların "şeytan gibi", chatlerle internetten çocukların beynini yıkadığını ve Suriye'ye çektiğini ifade eden sözlerinin öne çıkarıldığı görülmektedir.

"Kardeşlik Camisi polis tarafından basıldı" başlığının dikkat çektiği son haberde ise; ibadet yerinin aranmasının nadir bir eylem olmasına karşın, Cuma gecesi yaşanan saldırılardan sonra olağanüstü hal ile böyle bir arama yapıldığı belirtilmiştir. Pazar gecesi, İçişleri Bakanı Bernard Cazeneuve bir açıklama yaptığı, Müslüman dernekleri, cemiyetler, camiler, dini okullar gibi yerlerin kontrol altına alınması gerektiği hatta gerekirse yok edilmesi gerektiği yönündeki açıklamasına dikkat çekilmiştir. Bunun üzerine 16 Kasım Pazartesi gecesi polisin camiye baskın yaptığı ifade edilmiştir. Dini Cemiyet Başkanı Chiheb Harar'ın 24 saat boyunca gözaltına alındığı ve daha sonra serbest bırakıldığı çünkü suçsuz olduğunu söylediği belirtilmiştir. Haberde Harar'ın arama esnasında Kuran'ların yere atılmasına, caminin hasar görmesine kızdığı, polisin gelmesinde sorun olmadığı ama camiye zarar verilmesine tepki gösterdiği vurgulanmıştır. Haberde ayrıca, bu caminin iki imamının "şiddet içeren vaaz" ve "demokrasi karşıtlığı" suçlamalarıyla 2012 ve 2013 yıllarında ihraç edildiği ve bu nedenle camiye polisin baskın yaptığı belirtilmiştir.

SONUÇ

Haberin üretilmesinde ve gerçeğin aktarılmasında ideolojilerin nasıl bir role sahip olduğunu Türk ve Fransız basını üzerinden tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada, "medya gerçeğin aktarımında ideolojilerin taşıyıcısı durumundadır ve böylece gerçeği yeniden üretir ana hipotezi" ve "Türk basınında ideolojik yapılanma, Fransız basınına göre daha fazladır" yan hipotezi büyük oranda doğrulanmıştır. Ankara saldırısının Sabah ve Hürriyet gazetelerindeki haberleri ile Paris saldırısının Le Monde ve Le Figaro gazetelerindeki haberlerine uygulanan eleştirel söylem analizi ile ilk olarak; aynı haberin farklı gazetelerde farklı içerik ve görsellerin ön plana çıkarılarak, arka planda bırakılarak ya da gizlenerek sunulduğu tespit edilmiştir. Ancak örneklem olarak seçilen Türk ve Fransız gazetelerinde zaman zaman benzer yaklaşımlarla da karşılaşmıştır.

Sabah Gazetesi'nde muhalif görüşlere çok sınırlı sayıda yer verildiği, haber içeriklerinin büyük bir kısmının Cumhurbaşkanı Erdoğan, dönemin Başbakanı Davutoğlu ve Ak Parti temsilcilerinin açıklamalarından oluştuğu, bu açıklamalar rehber alınarak, gazetenin söyleminin güçlendirildiği ve saldırısı sonrası gelişmeleri meşrulaştırdığı dikkat çekmektedir. Hürriyet Gazetesi'nde hem iktidar partisine hem muhalefet partilerine yer verilmiş olsa da özellikle güvenlik zafiyeti, yayın yasağı ve terörün bıraktığı vahşet ile ilgili konuların öne çıkarıldığı, eleştirel bir duruş sergilendiği ve bu görüşe yakın siyasi liderlerin açıklamalarına yer vererek, kendi yorumunu bu ifadelerin altına gizleyerek sunduğu tespit edilmiştir.

Le Monde Gazetesinin Paris saldırısı haberlerini yapılandırırken; iktidarın söylemlerine büyük ölçüde yer verirken, sağ görüşlü liderlerin açıklamalarına da yer verdiği görülmüştür. Fransa'nın güçlü bir duruş sergilediği ve tüm dünyanın desteği öne çıkarılmış, güvenlik zafiyetine ilişkin sorumluluk Belçika hükümetine yüklenmiştir. Saldırı sonrası alınan önlemleri ve yeni kararları olumlandırıcı bir tavırla öne çıkarılmıştır. Le Figaro Gazetesinin Paris saldırısına yönelik haberlerinde ise, sağ muhafazakâr bir ideolojiyi benimsediği için teröristlere karşı sert ve katı müdahaleyi meşrulaştırdığı görülmektedir. Saldırının sebebi olarak Fransa'nın Suriye politikalarını ima eden söylemlere de yer veren gazetenin, saldırı sonrası vatandaşlar için yapılanların yetersizliğini ve saldırı sonrası halkın yaşamındaki olumsuzlukları öne çıkaran bir tavır sergilediği görülmektedir. Ancak, Fransa iktidarının sol, gazetelerin ise merkez sol ve sağ ideolojide olmalarına rağmen, Le Monde ve Le Figaro gazetelerinin çoğunlukla ulus değerlerini haberciliğin üstünde tuttuğu ve medyanın manipülasyon gücünü primer olarak kullanmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak aynı olayları, farklı gazetelerin, birbirinden farklı söylemler geliştirerek haberleştirdiği ve dolayısıyla gerçeği yeniden ürettiği tespit edilmiştir. Gazetelerin haberlerini hizmet ettikleri ideoloji çerçevesinde şekillendirdiği Türk basınında daha çok ön plana çıkarken, Fransız basınında ise ortak ideolojinin çoğunlukla ülkelerinin ulusal değerleri olduğu görülmüştür. Dolayısıyla medya 21. yüzyılda geline nokta, nesnellik, şeffaflık, doğru bilgiyi aktarma gibi genel prensipleri göz ardı etmekte ve haber vermenin ötesinde gerçeği yeniden inşa etmekte ve kitleleri yönlendirerek dünyayı şekillendirmektedir.

KAYNAKÇA

1. Althusser, L. (2003). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları. (çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları, İstanbul.
2. Ayhan, A. (2007). Propaganda Nedir? Propaganda ve Halkla İlişkiler Ekseninde A.B.D. Dış Politikası. Literatürk, İstanbul.
3. Fiske, J. (2015). İletişim Çalışmalarına Giriş. (çev. S. İrvan), Pharmakon Yayınevi, Ankara.
4. Fowler, R. (1991). Language In The News Discourse and Ideology in the Press. Routledge, London.
5. Hall, S. (1999). "İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü". (der. M. Küçük), Medya, İktidar, İdeoloji. Ark Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
6. Mardin, Ş. (1992). İdeoloji. İletişim Yayınları, İstanbul.
7. Marx, K. ve Engels, F. (1999). Felsefe Metinleri. Sol Yayınları, Ankara.
8. Öksüz, O. (2007). Kamuoyu Oluşum Sürecinde Basın-Siyaset Etkileşiminin Etik Açından Değerlendirilmesi: "Kıbrıs Müzakerelerinin Hürriyet Gazetesinde Sunumu". Selçuk İletişim Dergisi, 5(1), Konya.
9. Smith, P. (2007). Kültürel Kuram, Babil Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
10. Şeker, M. (2009). "Dağlıca Baskını Haberlerinin Söylemi". M. Şeker ve N. T. Şeker (ed.), Terör ve Haber Söylemi, Literatürk, İstanbul.

11. Türk Dil Kurumu (2005). Türkçe Sözlük.
12. van Dijk, T. A. (2003). "Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım". (çev. B. Çoban, Z. Özarlan ve N. Ateş), Söylem ve İdeoloji, Mitoloji, Din, İdeoloji. B. Çoban (ed.), Su Yayınları, İstanbul.
13. Sabah Gazetesi (11.10.2015- 17.10.2015)
14. Hürriyet Gazetesi (11.10.2015- 17.10.2015)
15. Le Monde Gazetesi (14.11.2015- 20.11.2015)
16. Le Figaro Gazetesi (14.11.2015- 20.11.2015)

İNSAN KAYNAKLARI BİLİŞİM SİSTEMİ İLE DEVAMSIZLIK KAYNAKLI ÜRETİM KAYBININ ÇALIŞANLARIN DEMOGRAFİK NİTELİKLERİYLE İNCELENMESİ

Berkant DULKADİR¹

¹ Öğr.Gör.Dr. Adıyaman Üniversitesi

Giriş

Bilişim teknolojisi işletmenin tüm fonksiyonlarını işleyiş açısından gelişmesine imkân sağlamıştır. Bu fonksiyonlardan birisi olan İnsan kaynakları yönetiminin alt fonksiyonları da bilişim teknolojisindeki gelişmelerden etkilenmiştir. Bu şekilde gelişen insan kaynakları yönetimi bilişim sisteminin alt bir modülü olan ve çalışanın işe devam durumunu raporlayan bu modül ile işletmenin üretim durumu analiz edilebilmektedir. Bu analizler insan kaynakları bilişim sistemleri yardımıyla farklı şekillerde raporlanabilmektedir. İşletmelerin verimli olarak çalışması dolayısıyla üretim durumu; çalışanların işe devam durumu ile yakın ilişkilidir. İşletmeler üretim kapasitelerine göre referans bir üretim değeri belirlemektedir. İşletmeler en yüksek verimliliği sağlamak için üretim faaliyetlerini yerine getirirken arıza, hammadde sorunu gibi birçok problem ile karşılaşmakta çalışan sayısı ile çalışanların işe devam durumları da işletmenin verimliliğini dolayısıyla üretim durumunu etkilemektedir. Çalışanın izin almadan işyerinde olmaması bir devamsızlık nedeni olup insan kaynakları bilişim sistemi yardımıyla çalışanların demografik bilgileri ile ilişkilendirilerek devam/devamsızlık raporları otomatik bir şekilde analiz edilebilmektedir. Böylece çalışanların demografik durumlarına bakılarak işletmenin genel üretim durumu hesaplanarak yaş, eğitim, medeni durum gibi kriterlerden yola çıkılarak üretim kayıpları bu şekilde elimine edilebilir. Farklı insan kaynakları yönetim politikalarıyla işe alım esnasında daha dikkatli bir yol izlenerek üretim kaybı azaltılabilir.

İnsan Kaynakları Bilişim Sistemi ve Demografik Özellikler

İnsan kaynakları yönetimi 1980'lerde küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin hız kazanmasıyla, firmalar üzerinde artan baskıya ve ekonomik durgunluğa önlem almak için bazı akademisyenler örgüt içindeki insanları farklı bir perspektiften düşünmeye başlamışlardır (O'Riordan, 2017: 7). İşletmelerde bir dizi kültürel, yapısal ve personel yönetimi tekniklerinin harmanlanarak, rekabet avantajı sağlamak hedefiyle yüksek derece istekli ve yetenekli iş gücünün stratejik olarak konumlandırmasına insan kaynakları yönetimi denilmektedir (Osibanjo ve Adenji, 2012: 5). Aynı zamanda çalışanlara cazip bir çalışma ortamı sağlamak, insan kaynakları alanındaki gelişmeleri izleyerek örgüte uygulamak da bu bölümün amaçları arasındadır (Bayramlı, 2017:5).

Bilişim teknolojisinin gelişmesine bağlı olarak iş yaşamında yaygın olarak kullanılması ve bilgisayar ile yazılım teknolojisindeki hızlı gelişmeler, insan kaynakları yönetimini etkilemiş ve gelinen son nokta elektronik İnsan kaynakları yönetimi olmuştur. Artık birçok örgüt insan kaynaklarına ait bilgileri sağlamak, işlemek ve depolamak için İnsan kaynakları bilgi sistemlerini kullanmaktadır (Öge, 2004: 110). İnsan kaynakları bilgi sistemleri yönetim bilgi sistemlerinin bir alt sistemini oluşturur. İnsan kaynakları bilgi sistemi kendine özgü bir işlev ve görev yerine getirmektedir. Kurumların en değerli varlığı olan insan kaynaklarını yönetme, çok sayıda çeşitli verileri ve bilgiyi gerektirmektedir. Klasik personel yönetiminde yürütülen işlerin sayısı oldukça azken, stratejik insan kaynakları bilişim sistemi ile insan kaynakları faaliyetlerinin sayısı 10'un üzerinde olmuştur. Bu, hem organizasyonun hem de çalışanların yararına olan bir durumdur (James,2004: 322). Son yıllarda önem kazanmaya başlayan bilgi sistemleri insan kaynakları yönetiminin temel işlevleri arasında değerlendirilmektedir. İnsan kaynakları bilgi sistemi; insan kaynaklarının öncelikli amaçlarının gerçekleştirilmesinde kullanılan bir araçtır. İnsan kaynakları bilgi sistemi; çalışan faaliyetlerinin başarıya olan etkisini, tehlikeli durumlarda yapılacakların belirlenmesini veya İnsan kaynakları yönetimi alanında daha iyi karar vermeye katkıda bulunmak için gerekenleri değerlendirecek karşılaştırmalı verileri içermesi açısından da büyük önem taşımaktadır (Tonus, 2002: 24). İnsan kaynaklarının yönetim sürecinde etkinliği art-

tırmak amacıyla kullanılan bu sistemler, organizasyonlarda insan kaynaklarına yönelik bilgileri toplamak, depolamak, kullanmak, irdelemek ve bilgi paylaşımını sağlamak amacıyla dağıtmak için kullanılan sistemlerdir (Bayraktaroglu ve Aras, 2013: 104).

Demografi insanların nüfus yapısını inceleyen bilim dalıdır. Demografik bilgilerini bünyesinden bulunduran İnsan kaynakları bilişim sistemi; çalışanların yaş, cinsiyet, eğitim, medeni durum gibi bilgileri içermektedir. Genel olarak, çalışanların yaş, cinsiyet gibi demografik özelliklerine göre yapılan çalışmalarda, bu özelliklerin işe devamsızlık davranışlarını açıklamada yetersiz kaldıkları ve tutarlı bir sonuç ortaya koyamadığı görülmektedir (Şahin, 2011: 27). İşe devamsızlık davranışını inceleyen geçmiş çalışmalar, çalışanların demografik özellikleri, iş ve örgütten kaynaklanan psikolojik unsurlar (iş tatmini, örgütsel bağlılık gibi), işletmenin kontrol politikası ve devamsızlık kültürü ile açıklamaya çalışarak konuyu daha anlaşılır hale getirmiştir. Bazı araştırmacılar, işe devamsızlık davranışını çalışanın devamsızlık kararına götüren süreç ile açıklamaya çalışmışlardır (Harrison, 1995; Ramsey vd. 2008).

İşletmelerde Performans ve Devamsızlık İlişkisi

İşletmeler, çevreden bir takım girdileri alarak işleyen, enerjiye dönüştürüp bunları çıkıttı biçiminde yine çevreye veren açık sistemler olarak tanımlanabilir. İnsan ihtiyaçlarını giderecek mal ve hizmetleri üretmek amacıyla kurulan işletmeler, girdi-çıkıttı ilişkisiyle bağlı oldukları çevreleriyle etkileşim içindedirler. İşletmelerin yaşamlarını uzun yıllar devam ettirmeleri ve yüksek performans göstermeleri bu etkileşimin sağlıklı olmasıyla mümkündür (Andersen, 2000: 71). İşletmelerin temel amacı toplumun ihtiyaçlarına göre mal ve hizmet üretmektir. Bunu başarabilmeleri için de varlıklarını devam ettirmeleri ve çalışan personelinden en verimli şekilde faydalanmaları gerekmektedir (Özveri vd. 2018: 20). Bir işletmede çalışanların performanslarının yüksek olması çeşitli faktörlere bağlıdır. Bu faktörler; kişisel yetenekler ile kişinin bu yetenekleri ortaya koyma isteğidir. Çalışanın bulunduğu fiziksel ortam ile işletmenin faaliyetini sürdürdüğü çevresel koşullar, iş ve çalışanlara yönelik politika ve felsefelerini yansıtan işletme faktörleri rol oynamaktadır (Üzüm ve Uçkun, 2018: 255). Bunların yanında çalışanların işe devam/devamsızlık durumu işletmenin performansını etkileyecektir. Devamsızlık çalışanın fiziksel olarak mazeretsiz bir şekilde işyerinde olmamasıdır (Jex, 2002: 154). Ancak çalışanın haklı bir mazeret ve hastalık nedeniyle işe gelmesi devamsızlık sayılıp sayılmayacağı konusunda farklı görüşler olmakla birlikte işe devamsızlığın, işçinin hastalık veya hastalık dışındaki çeşitli psikolojik, sosyal ve ekonomik nedenlerle çalışma saatleri içerisinde işinin başında bulunmaması noktasında genelde bir görüş birliği bulunmaktadır (Örücü ve Kaplan, 2001: 95). Çalışanların işe devamsızlığı işletme yönetiminin çözmek zorunda olduğu en kritik insan kaynakları yönetimi sorunlarından biridir (Cascio, 1992: 593). Bu sorun işletmenin performansını ve verimliliğini etkileyeceği için yöneticiler konuyu göz ardı etmemelidir. Çünkü bu konu işletmenin temel amacı kar elde etmek olduğu için işletmeye maliyet kaybı olarak geri dönecektir. Devamsızlığı önlemek amacıyla yöneticilerin astlarla yüz yüze görüşmeler yapmaları ve devamsızlığın gerçek nedenlerini öğrenmeye çalışarak, ona göre önlemler almaya çalışmaları yararlı olacaktır. Bu yöntem, ayrıca işgücü devrini önlemek amacıyla da kullanılabilir (Eren 1984:223).

Materyal ve Yöntem

Bu araştırma Malatya ilinde tekstil sektöründe faaliyet gösteren ve Ring iplik üretimi yapan bir işletmede yapılmıştır. Mazeretsiz bir şekilde işe devamsızlığından kaynaklı işletmedeki üretim kaybı çalışanların demografik durumu açısından analiz edilerek kayıpların nedeni ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yöntem olarak ise çalışan-

ların insan kaynakları bilişim sistemlerindeki devam durumu ve demografik bilgiler modülünden Mart-Nisan-Mayıs 2018 ayına ait raporlar alınmıştır. Bu üç ayın baz alınmasının nedeni ise sonuçların gerçekliğinin yüksek olmasını sağlamak içindir. 2018 **Mart-Nisan-Mayıs aylarında işe gelmeme, işe geç gelme, gerekmediği halde rapor alma mola süresi ihlali durumları incelenerek işletmenin genel verimliliği ile ilişkilendirilmiştir. İlk olarak işletmenin Mart-Nisan-Mayıs aylarına ait referans üretim oranları ilgili aylarda üretimi yapılan ürünlerin teknik değerleri yardımıyla yöneticiler tarafından belirlenmiş bu değerler planlama departmanından alınmıştır. Daha sonra gerçekleşen verimlilik oranları planlama departmanından alınmış ve çalışanların devamsızlığından kaynaklı üretim kaybı tespit edilmiştir. İkinci olarak ise İnsan kaynakları bilişim sisteminden 2018 Mart-Nisan-Mayıs aylarına ait çalışanların devam durumu raporu alınmıştır. Devamsızlık durumu günlük kayıt altın alınmakta olup devamsızlık modülünden elde edilen verilerden devamsızlık durumu en yüksek olan çalışanların yine demografik durumu (yaş, cinsiyet, eğitim, medeni durum) ile ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Hangi demografik veriye ait olarak devamsızlık durumunun yüksek oran gösterdiği belirlenmiştir.** Elde edilen verilerden yola çıkılarak devamsızlık durumunun çalışanların hangi demografik verisinde yoğunlaştığından kaynaklı üretim kaybı önlenilmeye çalışılmıştır. İşletmede çalışanların tamamı erkektir. Uygulamanın son kısmında ise demografik verilere bağlı olarak devamsızlıkları en çok olan iki çalışan ile röportaj yapılmıştır. Neden fazla devamsızlık yapıldığı sorusu sorulmuş; bilgilerin gizli kalacağı çalışanlara ifade edilmiştir. Sorulara net cevaplar verilmeyebilir düşüncesiyle araştırma yapıldığı kendilerine söylenmemiştir. İşletme 7/24 çalışıyor olup çalışanlara izin günleri planlanmış olup farklı günlerde izin günlerini kullanmakta ve resmi bayramlarda mesai verilerek üretimin devamlılığı sağlanmıştır. Araştırma işletmenin tamamını kapsamaktadır. İşletme vardiya şeklinde çalışıyor olup vardiya dönüşlerinden dolayı sonuçların gerçekliği yükselmiştir. Çünkü gece-gündüz farkı, farklı makinelerde çalışma durumu unsurlar çalışma durumunu etkileyeceği muhtemeldir. Mart-Nisan-Mayıs 2018 aylarına ait devamsızlık süreleri dakika olarak çalışan bazında incelenmiştir. Araştırmaya üretimin verimliliği konusunda bire bir ilişkili olmayan muhasebe, tedarik, laboratuvar gibi bölümlerdeki çalışanlar dâhil edilmemiştir. Üretim stok şeklinde olduğundan aynı ürünler aynı makinelerde sonsuz üretim şeklinde devam etmektedir. Bu üretim tipleri Ne16/1, Ne201, Ne30/1 triko iplik üretim tipleri olup işletmenin genel referans verimlilik oranı ise % 91 dir. İplik tipinin triko ve dokuma olmasına göre teknik veriler değişmektedir. Üretim kaybının net olarak hesaplanması için üç ay içindeki işletmedeki planlı ve plansız duruşlar yapılan hesaplara eklenmiştir. Üç aylık bir süreç içinde işletmenin koşullarında ciddi anlamda bir değişiklik olmadığı işletme tarafından belirtilmiştir.

Bulgular

İşletmedeki çalışanların tüm bilgilerini içeren insan kaynakları bilişim sisteminde elde edilen bilgiler sistemden alınarak analiz edilmiştir. Aşağıda yer alan tablolar yardımıyla işletmenin genel durumu analiz edilmiştir. İşletmedeki çalışanlara ait yaş, cinsiyet, eğitim, medeni durum gibi demografik bilgiler tablo 1' de detaylı bir şekilde görülmektedir.

Tablo 1: İşletmenin Demografik Bilgileri

İşletmede Çalışan Sayısı	İdari Gündüz	I. Vardiya	I. Vardiya	I. Vardiya
	5 Kişi	33 Kişi	33 Kişi	33 Kişi
	1 Müdür	1 Ustabaşı	2 Ustabaşı	3 Ustabaşı
	4 Şef	2 Usta	3 Usta	4 Usta
		30 Operatör	30 Operatör	30 Operatör
Cinsiyet	Erkek		Bayan	
	100 Kişi (% 100)		0 Kişi (%0.0)	
Yaş Aralığı	18 - 24 Yaş	25 - 30 Yaş	31 - 36 Yaş	37 Yaş ve üstü
	14 Kişi (%14.15)	26 Kişi (%26.27)	28 Kişi (%28.29)	31 Kişi (%31.29)
Eğitim	İlkokul	Ortaokul	Lise	Ön Lisans - Lisans
	10 kişi (%10.1)	17 Kişi (%17.18)	68 Kişi (%68.69)	4 Kişi (%4.03)
Medeni Durum	Bekâr		Evli	
	16 Kişi (%16.16)		83 Kişi (%83.84)	

Tablo 1' de görüldüğü üzere işletmede bire bir üretim ile ilgilenen 104 çalışan bulunmaktadır. Vardiyalarda ise Usta ve ustabaşı dâhil 33 çalışan bulunmaktadır. Yöneticiler üretimi planlayıp yönlendirirken operatörler ise verilen talimatların uygulayıcısı konumundadır. Çalışanların demografik durumları incelendiğinde cinsiyet açısından bakıldığında 100 kişi ile (% 100) tamamı erkek personeldir. Yaş aralığına bakıldığında 18-24 yaş aralığının 14 kişi (%14.15) ile en az olan grup olduğu; 37 yaş ve üstü olan grubun ise 31 kişi (%31.29) ile bu grupta yoğunlaştığı görülmektedir. Eğitim durumuna bakıldığında Ön Lisans-lisans mezunlarının 4 kişi (%4.03) ile en az grupta yoğunlaştığı lise mezunlarının ise 68 kişi (%68.69) ile bu grupta yoğunlaştığı görülmektedir. Medeni durum da ise bekâr olanların 16 kişi (%16.16) ile en az grup olduğu evli olanların ise 83 kişi (%83.84) ile en fazla bu grupta yoğunlaştığı görülmektedir.

Tablo : İşletmenin 2018 Yılı Mart-Nisan-Mayıs Ayı İşletme Üretim-Devamsızlık Verileri

2018 Yılı Mart-Nisan-Mayıs Ayı İşletme Üretim-Devamsızlık Verileri	
Ürün Türü (İplik Numarası)	Ne16/1 - Ne20/1 - Ne30/1
Referans Verimlilik Oranı	$\%87(\text{Ne}16/1) + \%90(\text{Ne}20/1) + \%93(\text{Ne}30/1) / 3 = \%90$
İşletmenin Üç Aylık Referans Üretim Miktarı	$(\text{Ne}16/1)164983 \text{ kg} + (\text{Ne}20/1)181100 \text{ kg} + (\text{Ne}30/1)260822 \text{ kg} = 606905 \text{ kg}$
Gerçekleşen Üretim Miktarı	2 Makine (Ne16/1) 162922 kg+ 3 Makine (Ne20/1) 1797770 kg + 7 Makine (Ne30/1) 257923kg = 600622 kg
İşletmenin Çalıştığı Gün Sayısı	92 Gün
İşletmenin Tatil Günü Sayısı	Mart-Nisan-Mayıs (Tatil olan gün yoktur) İşletme 7/24 çalışmaktadır Resmi tatillerde mesai verilmiştir
İşletmenin Mola Süresi	25 dk. Yemek molası+15 dk. İhtiyaç molası=40dk
Çalışanın İşe Devamsızlık Süresi	İşe gelmeme 2880 dk (6 kez farklı operatörler) İşe geç gelme 1721 dk Mola süresi ihlali 687 dk Gerekmediği halde rapor alma 1920 dk (4 Gün iki farklı operatör) Toplam 2880 dk+1721 dk+687 dk+1920 dk = 7208 dk

Tablo 2'de görüldüğü üzere 2018 yılı Mart-Nisan-Mayıs Ayı işletme üretim-devamsızlık verileri incelenmiştir. İşletme üç ay boyunca Ne16/1 - Ne20/1 - Ne30/1 iplik tiplerinin üretimine değişiklik olmadan devam etmiştir. İplik tipine bağlı olarak referans verimlilik oranları ise Ne6/1 için %87, Ne20/1 için %90 ve Ne30/1 için ise %93 tür. Referans verimlilik oranları işletmedeki raporlar, makine katalogları ve yöneticilerin yaşamış oldukları tecrübelerine bağlı olarak vermiş oldukları teknik değerlere bağlı olarak belirlenmiştir. İşletmenin üç aylık referans üretim miktarı ise makinelerin devirleri, olması gereken randıman oranı, makinedeki iş sayısı, 24 saatlik üretimi, iplik Ne, iplik bükümü (T/M), ilgili iplik tipini çalışan makine sayısı ve sabit rakam 1693 rakamı kullanılarak formül yardımıyla bulunmuştur. Ne16/1 iplik tipi için bunun uygulanması yapacak olursak;

11000(Devir d/dk) x 87(Randıman)/100 x 1024(Makinedeki İş Sayısı) x 24 saat x 60 dakika

16/1(Ne) x 581(Büküm T/M - Tur/Metre) x 1693(Sabit Rakam)

Yapılan hesaplamalardan Ne16/1 Triko iplik üç aylık (x92(Gün sayısı) x2(Makine sayısı)) üretimi = 164983 kg. dir. Diğer iplik tipleri için de formül aynı şekilde kullanılabilir. İşletme 7/24 çalıştığı için üç ay boyunca tatil olmamış olup çalıştığı gün sayısı 92 gündür. Planlama departmanından ise Mart-Nisan-Mayıs aylarının toplam gerçekleşen üretim miktarı alınmış ve (Ne16/1) 162922 kg + (Ne20/1) 1797770 kg + (Ne30/1) 257923 kg = 600622 kg. dir. İşletmenin mola süresi ise toplam 35 dakikadır. Çalışanın işe devamsızlık süreleri incelendiğinde ise işe gelmeme, işe geç gelme, mola süresi ihlali, gerekli bir durum olmadığı halde rapor alma gibi farklı durumlardan kaynaklı toplam 7208 dk. dir. Hesaplamalarda %1'in daha altında olacak şekilde değerler yuvarlanmıştır. Gereksiz yere rapor alma durumu ise ilgili iki kişinin amiri ile görülmüştür. Amirleri bu personelleri yakından tanıdığı ve hasta olmadıklarına emin olduklarını keyfi olarak bazen böyle şeyleri ilgili kişilerin tekrar ettirdiklerini ifade etmişlerdir. Yaz aylarında gereksiz halde rapor alma olayının daha fazla olduğunu da ayrıca eklemişlerdir. 7208 dk. olan devamsızlık süresi kaynaklı üretim kaybı ise her bir iplik tipi (Ne16/1 - Ne20/1 - Ne30/1) için ayrı ayrı hesaplanmış ve kayıp miktarı üç ay için 3027 kg olarak tespit edilmiştir. Diğer kayıplar ise randımsız çalışma, malzeme ve hammadde gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Devamsızlık kaynaklı üretim kaybı = $3027 \times 100 / 606905 = 0,4987601$ (yaklaşık olarak % 0,499) İşletme genelinde üç aylık süreçte % 0,499 oranında çalışan devamsızlığı kaynaklı üretim kaybı bulunmaktadır. Üretim kaybı ile ilgili hesapların yapılması için gerekli veriler Tablo 1 ve Tablo 2' de detaylı olarak verilmiştir.

Tablo 3: Mart-Nisan-Mayıs 2018 Ayları En Yüksek Devamsızlık Süresi Olan Çalışanlar ve Demografik Bilgileri

Operatör	Devamsızlık Süresi	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum	Eğitim
1. Operatör	226 dk	18-24	Erkek	Bekâr	Lise
2. Operatör	201 dk	25-30	Erkek	Bekâr	Lise
3. Operatör	184 dk	18-24	Erkek	Bekâr	Lise
4. Operatör	180 dk	18-24	Erkek	Evli	Ortaokul
5. Operatör	169 dk	25-30	Erkek	Bekâr	Lise
6. Operatör	158 dk	18-24	Erkek	Bekâr	Ortaokul
7. Operatör	155 dk	31-36	Erkek	Bekâr	Ortaokul
8. Operatör	142 dk	18-24	Erkek	Evli	Lise
9. Operatör	111 dk	31-36	Erkek	Bekâr	İlkokul
10. Operatör	103 dk	25-30	Erkek	Evli	Ortaokul

Tablo 3'de Mart-Nisan-Mayıs 2018 aylarından en yüksek devamsızlık süresine ait çalışanların bilgileri demografik bilgiler ile beraber verilmiştir. Bilgilerin tamamı ERP programı kapsamında yer alan İnsan kaynakları bilişim modülündeki alt modüllerden

alınmıştır. Operatör isimleri işletme tarafından verilmediği için en yüksek devamsızlık süresinden en az devamsızlık süresine göre sıralanmıştır. Devamsızlığı en fazla olan on kişi kriter olarak alınmış ve ilgili kişinin demografik verileri ile ilişkilendirilmiştir. Devamsızlık süresi fazla olan çalışanların ilk on sıra içinde yedi çalışan olduğu belirlenmiştir. Medeni durumu bekâr olanların ise yoğun olduğu görülmektedir. Yaş aralığı olarak ilişkilendirildiğinde ise 18-24 ve 25-30 yaş aralığında dokuz çalışanın devamsızlık süresinin fazla olduğu görülmektedir. Eğitim durumu ile ilişkilendirildiğinde ise lise mezunu ve ortaokul mezunlarının yoğun olduğu görülmektedir.

Devamsızlık süresi yüksek olan operatörler ile yapılan röportaj'da ise neden devamsızlık yaptıkları sorusu sorulmuştur. Verilen cevaplarda askere gideceği için uzun süreli bir işyeri olarak bakmadığını, işletme şartlarının kendilerini motive etmediğini, evli olmadıkları için maddi sıkıntılarının olmadığını ailesinin işi olmasa dahi destek olacağı, dersane parası ve cep telefonu modelini yükseltmek için geldiğini, yemeklerin iyi olmadığını, zorla mesaiye bırakılma durumu olduğunu, yöneticilerini sevmediği, evinin işyeri servisine uzak bir noktadan geçtiği gibi cevaplar alınmıştır. Bu nedenlerden dolayı işe istekli gelmediklerini ve geç kalsalar ya da farklı nedenden dolayı devamsızlık sürelerinin fazla olmasının onlar için önemli olmadığını ifade etmişlerdir.

Sonuç

İnsan kaynakları bilişim sistemi işletmede çalışanlara ait tüm bilgileri detaylı bir şekilde içeren ve çalışmalarını ile ilgili durumları analiz eden bir sistemdir. Devam durumu da bu konulardan biri olup çalışanın hangi periyotta ne kadar süre devamsızlık yaptığı da insan kaynakları bilişim sistemi tarafından rapor edilebilmektedir. Çünkü işletmenin temel amacı kar elde etmek olduğundan üretim/hizmet konusunda en iyi noktaya ulaşması gerekir. İşletmelerin kar etmesi için işletmeler kendilerine referans bir üretim miktarı belirleyip ona göre sistem kurmaktadır. Bu sistemin içinde çalışan sayısı, malzeme durumu, makine vs. gibi kriterler bulunmaktadır. Çalışanın işe devam durumu ve işe devamsızlığı sistemi etkileyeceği için üretim/hizmet miktarının düşmesine neden olacaktır. Bu miktar devamsızlık süresiyle doğru orantılı olup çalışanın cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim, demografik özellikleri ile de ilişkilendirilebilir.

Çalışmada insan kaynakları bilişim sisteminden yararlanılarak çalışanların devamsızlık durumlarının demografik özellikleri ile ilişkilendirilerek üretim kaybı azaltılmaya çalışılmıştır. İşletmenin genel üretim hesaplamaları iplik üretimi bazında tek tek irdelenmiş planlanan üretim ve gerçekleşen üretim miktarı ilgili teknik verilere bağlı kalarak tespit edilmiştir. Çalışanların devamsızlık durumu işe gelmeme, işe geç gelme, mola süresi ihlali, gerekli bir durum olmadığı halde rapor alma gibi farklı durumlardan kaynaklı toplam 7208 dk. olup 3027 kg üretim kaybı hesaplanmıştır. Yaklaşık olarak % 0,499 verimlilik kaybı bulunmaktadır. Bu sebepten dolayı % 90 olan referans verimlilik oranından $90 - 0,499 = 89,501$ işletme % 89,5 verimlilik ile çalışmıştır. Demografik veriler incelendiğinde çalışanların tamamının erkek olduğu, işletme de genç nüfusun hâkim olduğu, lise mezunları ve evlilerin ise yoğun olduğu görülmüştür. Araştırma da devamsızlığı en fazla olan on kişi kriter olarak alınmış ve ilgili kişinin demografik verileri ile ilişkilendirilmiştir. Yaş olarak genç, eğitim olarak lise ve ortaokul ile medeni durumları bekâr olan kişilerin devamsızlık sürelerinin yüksek olduğu saptanmıştır. Devamsızlık süresi yüksek olan on kişi ile soru cevap şeklinde araştırma yapılmış ve alınan cevaplarda genel olarak işletmeye manevi ve maddi olarak bağlılığın az olduğu görülmüştür. Alınan cevaplarda daha çok işletme sorunlarından bahsedilmiştir. Bu durumlar işe çalışanların motivasyonunu azalttığından motivasyonlarını azaltmaktadır.

İşe devamsızlık insan kaynakları yönetiminin en önemli nedenlerinden olup; insan kaynakları bilişim sisteminden bunların takibi demografik veriler başta olmak üzere farklı şekillerde analiz edilebilmektedir. İşe devamsızlık zamanın verimli kullanılmasını ve iş planının akışında aksaklıklara neden olup üretim/hizmetin düşmesine sebep olmaktadır. Devamsızlık kaynaklı üretim kaybı işletmenin maliyetlerini etkileyecektir. Çünkü işletmeler rekabet edebilmek adına maliyetlerini en aza çekmek durumundadırlar. Devamsızlık durumu belirli bir döneme değil sürekli olan bir durumdur. Devamsızlık durumu yöneticilerce incelenmeli ve hangi demografik nedenlerin ağır bastığına dikkat çekilmelidir. İşletmede yaş olarak büyük, medeni durum olarak ağır olan kişilerin çalıştırılması işletme için avantaj olacaktır. Bunun yanında işin daha cazip hale getirilerek çalışanların motivasyonun artırılması ile işe bağlılıklarını artırmak yöneticilerin temel görevlerinden olmalıdır.

Kaynaklar

1. Arthur, Andersen. (2000). 2001'e Doğru İnsan Kaynakları Araştırması, Sabah Yayınları. İstanbul.
2. Bayraktaroğlu, Serkan, Aras Mustafa (2013), "İnsan Kaynakları Bilgi Sistemleri'nde Kullanıcı Bilgi Tatmini: Sistemsel Değişkenlerin Etkisi", Sakarya İktisat Dergisi, 1(5): 166-192.
3. Bayramlı, Madina. (2017). İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları İle Örgütsel Adalet Algısı Arasındaki İlişki, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İSTANUL.
4. Cascio, Wayne F. (1992). Managing Human Resources; Productvity, Quality of Work Life, Profits , McGraw-Hill Inc, Singapore.
5. Eren, Erol. (1984). Yönetim Psikolojisi, 2.Baskı, İstanbul, İşletme Fakültesi Yayınları.
6. James, O' Brien, (2004). "Managing Information Technology in the Business Environment". 6th Edition. Irwin McGraw-Hill, USA.
7. Harrison, David A. (1995), "Volunteer Motivation and Attendance Decisions: Competitive Theory Testing in Multiple Samples from a Homeless Shelter", Journal of Applied Psychology, 80: 371-385.
8. Örucü, Edip. Kaplan Elif. (2001). "Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarında Devamsızlık Sorunu", Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim ve Ekonomi Bilimleri Dergisi, 7(1): 93:111.
9. Öge, Serdar. (2004). Elektronik İnsan Kaynakları Yönetimi (E-HRM)' nde İnsan Kaynakları Enformasyon Sistemi (HRIS)'nin Önemi ve Temel Kullanım Alanları. 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi. Eskişehir.
10. O'riordan Joanna, (2017). "The Practice of Human Resource Management", State Of The Public Service Series, An Foras Riaracháin Institute of Public Administration.
11. Osibanjo, Adewale Omotayo. Adenie Anthonia Adenji. (2012). Human Resource Management: Theory & Practice, Pumark Nigeria Limited.
12. Özveri, Onur. Kayışkan, Doğu. Dağ, Savaş. Arslan, Bülent. Hisar, A. (2018). "Sağlıkta Performans Sisteminin Hekimler Tarafından Değerlendirilmesi", Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 10(2): 18-29.

13. Ramsey, Jase. Betty Jane Punnett. & Dion Greenidge. (2008). "A Social Psychological Account of Absenteeism in Barbados", *Human Resource Management Journal*, 18(2): 97-117.
14. Steve M. Jex, M. (2002), *Organizational Psychology: A Scientist-Practitioner Approach*, New York: John Wiley & Sons.
15. Şahin, Faruk. (2011). "İşe Devamsızlığın Nedenleri, Sonuçları Ve Örgütler İçin Önemi", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1): 24-39.
16. Tonus, Zümrüt. (2002). "Temel İnsan Kaynakları İşlevlerinde İnsan Kaynakları Bilgi Sisteminin Kullanımı ve Önemi", *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1): 15-28.
17. Üzüm, Burcu. Coşkun, Seher. (2018). Performans Değerlendirme Yöntemleri Üzerine Nitel Bir Araştırma: Kocaeli İli Örneği, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(2):254-275.

TELE ÇALIŞMA (EVDE ÇALIŞMA)

İbrahim GÖRÜCÜ¹

¹ Dr. Öğrt. Üyesi, İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

GİRİŞ

Uzaktan çalışma gelişen teknolojinin bir sonucu gibi görünse de oldukça uzun zamandanberi varolan bir iş ilişkisidir. Bu iş ilişkisinin sanayi devriminden öncesine kadar gittiği bilinmektedir. Gelişen teknoloji sonucunda klasik anlamdaki evde çalışma ilişkisinin teknolojik araçlar aracılığı ile tamamen yada kısmen işyerinden uzak bir ortamda işverenin denetim ve gözetiminden uzak şekilde yapılması şeklinde tekrar ortaya çıkmıştır.

Gelişen teknolojinin üretim yapısında meydana getirdiği değişim işverenlerin bu değişime daha çabuk uyum sağlamak ve rekabette geri kalmamak için iş ilişkilerinde daha değişken bir yapı taleplerini gündeme getirmiştir. Esnek çalışma ya da atipik iş ilişkisi denilen bu istekler işçi ve işçi sendikalarınca başlangıçta şüpheyle karşılanırsa da değişime fazla direnilmemiş ve bu değişimin çalışanları olumsuz etkilememesi için yasal düzenlemelerle yapılması talebine yol açmıştır. Çalışma hayatını düzenleme görevini üstlenen yasa koyucular uzaktan çalışmaya ilişkin düzenlemelerle çalışma barışını korumaya çalışmaktadırlar.

Türkiye’de 4857 sayılı Yasada farklı atipik iş sözleşmeleri bulunmakla birlikte uzaktan çalışmaya yönelik düzenlemenin bulunmaması bir eksiklik olarak görülmüş ve bu yönde hazırlanan yasa tasarıları 2016 yılında 6715 sayılı Yasa ile 4857 sayılı Yasanın 14. Maddesine eklenen fıkralarla yasal çerçeveye oturtulmuştur.

1.Uzaktan Çalışma Kavramı

Uzaktan çalışma kavramı atipik çalışma ilişkilerinden olan ve klasik evde çalışma ve günümüzde hızla yaygınlaşan tele çalışma kavramlarını kapsayan bir kavramdır. Bu nedenle uzaktan çalışma kavramını tanımlarken kapsamı itibarıyla iki farklı kavramı da tanımlamak gerekmektedir. Bunlardan ilki klasik evde çalışma kavramı diğeri ise günümüzde uzaktan çalışma denilince akla ilk gelen çalışma şekli olan tele çalışmadır.

Uzaktan çalışma bir tanıma göre işçinin sözleşme gereği üstlendiği işi işyerine bağlı olmaksızın gerçekleştirdiği çalışma biçimi olarak tanımlanmaktadır (Alp,2011,797; Civan,2010,527).

4857 sayılı İş Kanununun değişik 14/4. Fıkrasında uzaktan çalışma şu şekilde tanımlanmıştır: işçinin, işveren tarafından oluşturulan iş organizasyonu kapsamında iş görme edimini evinde ya da teknolojik iletişim araçları ile işyeri dışında yerine getirmesi esasına dayalı ve yazılı olarak kurulan iş ilişkisidir.

1.1.Unsurları

1.1.1.İş Görme Edimi

Uzaktan çalışma ilişkisinde işçinin klasik iş ilişkisinde olduğu gibi temel görevi işverene karşı işverence sözleşmede belirtilen işi görme edimidir.Bu ilişkinin doğal sonucu olarak işçinin işi özenle ve işverenin emir ve talimatlarıyla yerine getirmesi gerekmektedir.

İş görme borcunda işçinin durumu geleneksel iş ilişkisinden biraz farklılık içermektedir. İşçinin bu ilişkide işverenle olan bağımlılık ilişkisi oldukça zayıftır. Hatta bu bağımlılık ilişkisine ekonomik ağırlıklı ilişki demek daha doğrudur.

Uzaktan çalışmayı geleneksel iş ilişkisinden farklı kılan bir diğer durum da Borçlar Kanunumuzun 461. Maddesinde düzenlendiği haliyle işin bizzat işçi tarafından yapılıp

yapılmaması yönündeki farklılıktır. Klasik iş ilişkisinde işçi işi bizzat yerine getirmek zorundayken, bu ilişkide işçinin işi bizzat yapıp yapmadığını denetlemek her zaman için mümkün olamayacağından işin istenilen ölçütlere uygun yapılıp yapılmadığı ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle uzaktan çalışma İş Kanununda tanımlanırken işin kimin tarafından yerine getirileceği belirtilmemiştir.

1.1.2. İşçinin İş İşyeri Dışında Yerine Getirmesi

İş görme borcunu üstlenen işçinin bu iş ilişkisindeki en önemli bir diğer özelliği işin yapıldığı yerin geleneksel iş ilişkisinde olduğu gibi yer ve zamanın belli olmadığı ve işverene ait olmayan yerde ifa edilmesidir.

Sözleşme gereği işçi işverenin emir ve talimatların uygun olarak işi kendi evinde veya işyeri dışında istenilen zaman aralığında yapabilmektedir.

1.1.3. İşçinin İşverene Ait İş Organizasyonu İçerisinde Olması

Uzaktan çalışmada işçi her ne kadar İş Kanununda belirtilen işyeri sınırları dışında olsa da yaptığı iş nedeniyle işveren tarafından örgütlenmiş iş organizasyonuna dahil olarak çalışmaktadır. Yapılan iş organizasyonunun hangi aşamada olduğunun önemi bulunmamaktadır.

1.1.4. İş Sözleşmesinin Yazılı Olması

İş Kanununda yer alan sözleşmelerin çoğunda olduğu gibi bu iş ilişkisinde de yasanın emredici kuralı gereği sözleşmenin yazılı yapılması zorunludur.

1.2. Uzaktan Çalışmanın Yasal Yapısı

1.2.1. Uluslararası Düzenlemeler

Uzaktan Çalışmaya ilişkin düzenlemelerin ilkinin Türkiye'nin henüz taraf olmadığı 177 sayılı sözleşme ve 184 sayılı tavsiye kararlarıdır.

1.2.1.1. 177 No'lu Evde Çalışma Hakkında Sözleşme (20.06.1996)

- Sözleşme 1996 yılında kabul edilmekle birlikte 20.04.2000 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşme hükümleri üye ülkelerin katılımını kolaylaştırmak için olabildiğince esnek düzenlenmiştir (Çarhoğlu,2001,19).
- Sözleşme ana hatlarıyla şu konularda imzaya taraf olan ülkelerin uymasını istemektedir.
- Evde çalışanların durumlarını düzelecek sosyal politikaların belirlenmesi amacıyla ilgili taraflarla istişare içerisinde olması (md.3)
- Evde çalışan işçilerle diğer çalışanlar arasındaki ayrımı ortadan kaldıracak politikaların uygulanması (md.4)
- Evde çalışanlara ilişkin işçi sağlığı ve iş güvenliği kapsamına alınması için gerekli düzenlemelerin yapılması (md.7)
- Evde çalışmada aracılığa izin verilmesi durumunda bu kişilerin ve işverenin sorumluluklarının diğer çalışanlardan farklı olmayacak şekilde yasal düzenlemelerle belirlenmesi (md.8)
- Yasal düzenlemelerin evde çalışanlara uygulanmasını sağlamak amacıyla gerekli denetim sisteminin ve tedbirlerin alınması (md.9)
- konuları sözleşmenin temel hükümlerini oluşturmaktadır.

- Sözleşmenin günümüzde özellikle gelişmiş ülkelerde yaygınlaşan uzaktan çalışma ilişkisinin bir türü olan tele çalışmaya da uygulanabilir özellikler taşıması sözleşmenin önemini daha da artırmaktadır.

1.2.1.2.184 No'lu Evde Çalışma Hakkında Tavsiye Kararı (20.06.1996)

- 184 sayılı tavsiye kararında ILO özellikle evde çalışmaya ilişkin istatistiklerin ayrıntılı düzenlenmesi yanı sıra,
- -Örgütlenme ve toplu sözleşme hakkı
- -Ücret,
- -Çalışma süresi, izin ve dinlenme süreleri,
- -Sosyal Güvenlik,
- -Kadın işçiler için analığın korunması
- -İş güvencesi konuları düzenlenmektedir.

1.2.1.3 Konuyla İlgili Diğer Düzenlemeler

- 24 No'lu Hastalık Sigortası Hakkında Sözleşme,
- 26 No'lu Asgari Ücret Mekanizmaları Hakkında Sözleşme,
- 35 No'lu Yaşlılık Sigortası Hakkında Sözleşme,
- 37 No'lu Malullük Sigortası Hakkında Sözleşme,
- 39 No'lu Dulluk ve Yetimlik Sigortası Hakkında Sözleşme
- 12 No'lu İş Kazası Yardımları Hakkında Sözleşme

103 No'lu Gözden Geçirilmiş Analığın Korunması Hakkında Sözleşmeler konuyla doğrudan ilgili olmamakla beraber imzalayan ülkelerin düzenleme yapmasınımisteyen sözleşmelerdir.

1.2.1.3.Avrupa Birliği Tele Çalışma Hakkında Çerçeve Sözleşme (16.07.2002)

- Sözleşme Roma Antlaşmasınının 139/2 fıkrasına uygun olarak sosyal tarafların katılımıyla hazırlanmış ve kabul edilmiştir (Zengingönül,2003,166).
- Sözleşme ile tele çalışma kavramı tanımlanmış (md.2) ve tanımda belirtilen unsurları taşıyan benzer kişilerin de düzenlemedeki çalışanlar gibi işçi olarak kabul edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.
- Sözleşmenin 3. Maddesi tele çalışma ilişkisinin sözleşme tarafları için önceden belirlenmemişse uyulması gereken bir zorunluluk değil isteğe bağlı bir uygulama olduğunu kabul etmektedir. Bu düzenlemeyle taraflar önceden imzalanmış bir sözleşmeyi daha sonra iki tarafça da kabul edilmedikçe tele çalışma ilişkisine geçmeleri mümkün görülmemektedir.İşçinin veya işverenin tele çalışma teklifini kabul etmemesi iş akdinin geçerliliğine halel getirmeyeceği açıktır.

1.3.Ulusal Düzenlemeler

Türkiye'de geleneksel evde çalışma uygulaması yüzyıllardır uygulanan bir yöntem olarak bilinmekle birlikte, yasal düzenlemelere konu olması ilk kez 1926 tarihli 818 sayılı Borçlar Kanununun 322. Maddesinde yer almıştır. "İşçi parça üzerine yahut götürü

çalışıp da iş sahibinin nezareti altında bulunmaz ise işlenen madde ve işin akit mucibince icrası noktasından mesuliyeti hakkında istisna akdine dair hükümler; kıyasen tatbik olunur.” şeklinde ifade edilen düzenlemeye göre Borçlar Kanunu işyeri dışında çalışan kişiyi de işçi olarak kabul etmiş olmakla birlikte, evde çalışma ilişkisini düzenleyen 1475 sayılı İş Kanununun 5/f fıkrası evde çalışanları kanun kapsamı dışında bırakmaktadır.

Üretim sisteminde ve teknolojide meydana gelen gelişmeler Türk Hukuk sisteminin bu çalışma ilişkisine yönelik düzenlemelerindeki eksikliğin giderilmesi ihtiyacını doğurmuş ve bunun sonucunda önce 6098 sayılı Borçlar Kanununda daha sonra ise, 4857 sayılı İş Kanununda uzaktan çalışma yasal çerçeveye kavuşmuştur.

1.3.1.4857 Sayılı İş Kanunu

Uzaktan Çalışma ilişkisinin ulusal düzeyde yasal dayanağını 06.05.2016 tarih ve 6715 sayılı İş Kanunu ile Türkiye İş Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun oluşturmaktadır.

6715 sayılı kanun ile 4857 sayılı İş kanunun “Çağrı Üzerine Çalışma” başlıklı 14. Maddesi “Çağrı Üzerine Çalışma ve Uzaktan Çalışma” olarak değiştirilmiş ve 14. Maddeye eklenen 4-7.fıkralar ile uzaktan çalışma düzenlenmiştir.

Yasa koyucu günümüzde yaygın olarak kullanılan tele çalışma ve evde çalışma gibi çalışma ilişkilerine ayrı ayrı değinmek yerine uzaktan çalışma kavramını kullanarak her iki çalışma türü içinde benzer hükümler getirerek karmaşanın önüne geçmeyi amaçlamış görünmektedir.

Düzenleme ile uzaktan çalışmanın genel çerçevesi belirlenmiş olup usul ve esasların düzenlenmesi henüz yayınlanmamış olan yönetmeliğe bırakılmıştır.

1.3.2. 6098 sayılı Borçlar Kanunu

Uzaktan çalışmanın bir türü olan “evde çalışma” Türk Borçlar Kanununun 461-468. maddelerinde “Evde Hizmet Sözleşmesi” başlığı altında düzenlenmiştir.

Evde hizmet sözleşmesi, işverenin verdiği işi, işçinin kendi evinde veya belirleyeceği başka bir yerde, bizzat veya aile bireyleriyle birlikte bir ücret karşılığında görmeyi üstlendiği sözleşmedir (TBK. Md.461)

Borçlar Kanunu 4857’den farklı olarak (4857’deki mevcut düzenlemenin bu şekilde sorunlar yaratacağını düşünmekteyiz.) evde çalışma ilişkisinde işin bizzat veya aile bireyleriyle yapılmasına izin vermektedir.

2.Uzaktan Çalışma Sözleşmesinde Şekil

Uzaktan çalışma sözleşmesi hangi şekilde olursa olsun yazılı yapılmaya zorunluluğu bulunmaktadır.

Sözleşmede bulunması gereken hususlar İ.K. md.14/4’te şu şekilde sayılmaktadır.

- Yapılacak işin tanımı,
- İşin nasıl yapılacağı,
- Yapılacak işin süresi,
- İşin ifa edileceği yer,
- İşe ilişkin ücretin hangi zaman aralığında ve ne şekilde ödeneceği,
- İşin yapılması için işverence karşılanacak ekipmanın neler olduğu,

- İşe ilişkin özel ve genel iş şartları bulunmak zorundadır.

Bunların dışında kanımızca işçinin evde çalışması durumunda çalışma için gerekli ekipmanın sağlanması, tefrişi, ısınma ve aydınlatma giderleri, iletişim için gerekli altyapı ve iletişim giderlerinin kim tarafından karşılanacağı,

İşçinin kendine ait malzemeleri kullanması durumunda bunların yıpranması durumunda masrafların kim tarafından karşılanacağı,

İşçinin işyeri ile iletişiminin kesilme aralıkları, çalışma ve dinlenme süreleri de bulunmalıdır.

3.Uzaktan Çalışmada Tarafların Yükümlülükleri

Uzaktan çalışma ilişkisi diğer iş ilişkilerinde olduğu gibi iki taraflı bir iş ilişkisidir ve

3.1.İşverenin Yükümlülükleri

3.1.1.Malzeme Sağlama Yükümlülüğü

İşveren işçinin işyerinden uzakta çalışması için gerekli ekipmanı uygun şekilde işçiye sağlamakla yükümlüdür. Malzemeden kasıt işçinin yapacağı iş için kullanacağı her türden elektronik cihaz ve işle ilgili mobilya ve iletişimin kurulmasını sağlayacak bağlantı ve bunlara ilişkin masraflardır.

İşverenin işçiye sağlayacağı malzemelerin sadece iş için mi kişisel kullanımının söz konusu olup olmadığı sözleşmede açıkça belirtmesi gerekmektedir.

3.1.2. İşçi Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin Yükümlülükler

Gerek 6331 sayılı Kanun gerekse 6098 sayılı Borçlar Kanununun 417/2 fıkrası uyarınca işveren işçi sağlığı ve güvenliğine ilişkin önlemleri almak, bunlar hakkında işçiyi bilgilendirmek ve eğitim vermek yükümlülüğü altındadır. İşçinin işi kendi evinde yapması bu konudaki işverenin yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz. İşçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda işçinin işi evinde yapması durumunda işverenin gözetim ve denetim yetkisini kullanabilmesi her ne kadar işçinin iznine bağlıysa da meydana gelebilecek bir meslek hastalığı veya iş kazasının önlenmesi için işçinin bu denetim için izin vermesi gerekmektedir. Aksi durumda işverenin denetim yetkisini yerine getirmesi söz konusu olamayacağından sorumluluğunun bulunmayacağını düşünmekteyiz.

İşçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin bir diğer yükümlülük ise, bu çalışmayı olanaklı kılan görüntülü cihazlar hakkında çıkarılan "Ekranlı Araçlarla Çalışmalarda Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik" hükümlerine uygun olarak işçinin çalıştığı cihazların yönetmelik hükümlerine uygun yerleştirilmesi, ayarlanması ve kullanımının sağlanması için gerekli önlemlerin işverence alınması ve işçinin bilgilendirilerek yönetmelikte belirtilen sürelerde sağlık kontrollerinin yaptırılmasının sağlanması gerekmektedir.

3.1.3.İşçinin Sosyal Dışlanmasının Önlenmesi ve Kişisel bilgilerinin Korunması Yükümlülüğü

İşçinin tele çalışması kendisi ve işveren için önemli avantajlar sağladığı bilirse de işçi için en önemli dezavantajı işçinin işyerinden uzakta kalmasının ortaya çıkardığı sorunlar olarak görülmektedir.Bu sorunlar;

- İşçinin iş ortamından uzaklaşması nedeniyle iş arkadaşlarından uzak kalmasının yaratacağı sosyal dışlanma,
- İşyerindeki eğitimlerden uzak kalma nedeniyle kendini yenileyememe,
- İşyerindeki kariyer basamaklarında ilerleme fırsatlarından yoksun kalma olarak özetlenebilir.

İşveren işçinin bu olumsuzlukları yaşamaması için gerekli önlemleri almak zorundadır. Bunu sağlamak için tele çalışma günlerini haftanın tamamı yerine belirli günlerinde yapmak ve işçiyi iş ortamından izole etmemek gerekmektedir.

İşverenin en önemli borçlarından olan işçiyi gözetme borcu çerçevesinde tele çalışan işçinin işyerindeki eğitimlere alınarak kendini yenilemesine imkân vermek gerekmektedir. Böylece işçinin işyerindeki kariyer yükselmelerine olanak tanınması daha kolay olacaktır.

Tele çalışmanın belkien önemli sorunu internet aracılığı ile yapılması nedeniyle kullandığı cihazların kişiye ait verilerin istenmeyen kişilerin eline geçmesine neden olabilmesidir. İşveren bu nedenle işçinin kişisel verilerinin elde edilmesini önleyecek cihaz ve yazılımları işçiyi temin etmesi ve bunları yenilemesi gerekmektedir.

3.1.4. Eşit Davranma Borcu

İşverenin işe almasından başlayarak tüm çalışma şartları yönünden işçilerine karşı eşit davranma yükümlülüğü, çalışma hayatının önemli problemlerinden biri olarak tüm ülkelerin, uluslararası hukukun gündemine girmiş ve çok sayıda ulusal ve uluslararası kaynaklarda yer almıştır. Anayasal bir ilke olan eşitlik, 4857 sayılı İş Kanunu'nda yer almaktadır. İş ilişkisinde dil, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılması yasaklanmıştır; ayırım yapılması halinde hukuki müeyyide olarak tazminat; cezai müeyyide olarak para cezası öngörülmüştür (Koç, 2009:257).

4857 sayılı Kanununun 14. maddesine 6715 sayılı Kanunun 2. Maddesi ile eklenen fıkra hükmüne göre "*Uzaktan çalışmada işçiler, esaslı neden olmadıkça salt iş sözleşmesinin niteliğinden ötürü emsal işçiyeye göre farklı işleme tabi tutulamaz.*"denilmektedir.

İşverenin iş ilişkisinden doğan borçlarından biri de çalışanlar arasında eşit davranma borcudur. İşveren tele çalışma yapan işçiyeye sırf tele çalışma yaptığı için diğer işçilerden ücret ve diğer haklar konusunda ayırım yapamaz.

Eşit davranma borcu işçinin yaptığı işi yapan ve tele çalışmayan işçilerin sahip olduğu haklar açısından geçerli olmalıdır. Bunun dışında işçinin yaptığı çalışma nedeniyle elde ettiği kazanımlara rağmen diğer işçilerin sahip olduğu bazı hakları (yemek, servis gibi) istemesi uygun bir istek olmayacaktır.

3.2. İşçinin yükümlülükleri

3.2.1. İş Görme Borcu

Tele çalışma esasına göre çalışan işçinin işverene karşı ilk borcu klasik iş ilişkisinde olduğu gibi iş görme borcudur. İşçi bu borcunu bizzat kendisi tarafından yerine getirmesi esas olmakla birlikte, iş ilişkisinin tele çalışma olması ve işçinin işverenin denetim ve gözetiminden uzak olması nedeniyle tespiti güç bir konudur.

Tele çalışma ilişkisi özel uzmanlık gerektiren işlerden olması nedeniyle işçinin kendinden beklenen işi uygun şekilde yapması durumunda işverenin işin işçi tarafın-

dan yapıldığını kabul etmesi gerektiği kanaatindeyiz. Aksi bir iddia durumunda işverenin bunu ispat etmesi gerekmektedir.

3.2.2.Özen ve sadakat Borcu

- İşçinin bir diğer borcu kendisine verilen işi özenle yani işverenin kabul edeceği ve bu işi yapabilecek bilgi ve donanımına sahip bir işçinin yaptığı gibi yapması gerekmektedir. İşçi bu işi yaparken işverenin kendisine verdiği araç ve malzemeyi özenle kullanmak ve işi bittiğinde işverene eksiksiz olarak teslim etmek zorundadır.
- Sözleşmede aksine bir düzenleme yoksa yani işçi tele çalışmayı kısmi süreli yapmıyorsa sadece işverene karşı iş görme borcunu ifa etmek durumundadır. Bu çalışma ilişkisinin devamı süresince işçi işverene ve işyerine ait kişisel ve işle ilgili bilgileri üçüncü kişilerle paylaşmama borcu altındadır.
- Özen ve sadakat borcuna aykırı davranışların işverene haklı nedenlerle sözleşmeyi feshetme yetkisi vereceği açıktır.

4.Uzaktan Çalışma Türleri

Uzaktan çalışma iki temel gruba ayrılmaktadır. Bunlar:Klasik evde çalışma ve Tele çalışmadır.

4.1.Klasik Evde Çalışma ve Özellikleri

4.1.1. Klasik Evde Çalışma Kavramı

- 184 sayılı ILO tavsiye kararında “Evde çalışma; evde çalışan olarak adlandırılabilir, ulusal yasa, tüzük ve mahkeme kararları uyarınca bağımsız çalışma için gerekli olan özerklik ve bağımsızlığa sahip olmayan kişi tarafından, kendi evinde veya işverenin işyeri dışında olmak kaydıyla kendi seçtiği diğer yerlerde, bir karşılık mukabilinde, malzeme, ekipman ve diğer girdilerin, kendisi, işveren veya aracı tarafından temin edilmesine bakılmaksızın, işverence belirlenen mal veya hizmetlerin üretimi için yapılan çalışmadır.” şeklinde tanımlanmıştır.
- ILO’nun bu tanımı günümüzdeki yaygın uzaktan çalışma ya da tele çalışmadan çok geleneksel evde çalışmayı ifade eden bir tanımdır.
- Bir başka tanımda evde çalışma “İşin tamamının ya da bir kısmının evde yapılması ve esas iş yeriyle telefon, bilgisayar ve faks aracılığıyla bağlantı kurulması demektir (Tozlu,2011.103)
- 1998 yılında Avrupa Konseyinin Evde Çalışanların korunmasına yönelik hazırlanmış olduğu raporda evde çalışma tanımlanmak yerine evde çalışanlar tanımlanmıştır. Raporda yapılan tanım ve unsurları şöyledir.
- Evde çalışanın işi ifa ettiği yer sabittir,
- İşyeri işverene bağlı yani işverenin iş organizasyonuna dahildir,
- İşçi ve iş işverene bağlı olmakla birlikte işverenin denetimi altında değildir.
- Yapılan iş bedeni veya fikri olması iş sözleşmesinin evde çalışma olmasına engel değildir.

Akyiğit ise evde çalışmayı şu şekilde tanımlamaktadır. Bir kimsenin üstlendiği iş görme edimini işverenin işyerinde değil kendi evinde ve çoğu kez işverenin emir ve talimatlarından olabildiğince bağımsız biçimde yerine getirmesidir (Akyiğit,2010,111).

Geleneksel evde çalışma ile eve iş götürme kavramları aynı gibi görülmele birlikte aralarında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Eve iş götürmede işçinin asıl çalışma yeri işverene bağlı işyeridir. İşçi yapmış olduğu işi ücret karşılığı veya ücretsiz olarak evine götürmekte ve burada yapmaktadır. Evde çalışmada ise, işçinin işyeri işçinin kendi evi veya farklı bir mekân olup burası işverene ait değildir.

4.1.2. Geleneksel Evde Çalışmanın Özellikleri

Geleneksel evde çalışma ağırlıklı olarak emek yoğun sektörlerde yaygın bir çalışma ilişkisidir (Eyrenci, Bakırcı,2000,26). Bu sektörlerde emeğin niteliği çok fazla önem taşımamaktadır. Tarım, balıkçılık, tekstil gibi sektörler evde çalışmanın yaygın olduğu işkollarıdır. Bu işkollarında evde çalışma statüsünde çalışanların büyük çoğunluğunu ise kadınlar oluşturmaktadır (Filiz,2011,24).

-İşçinin işi ifa ettiği yer işverene ait değildir: Geleneksel işyerinden farklı olarak işçinin işi ifa ettiği yer ya kendi evidir veya işverenin işyeri olarak kabul edilen fiziki mekândan farklı ve onun denetimi altında olmayan bir yerdir. Bu nedenle klasik işyeri kavramı bu iş ilişkisi için geçerli değildir.

- İşçinin aynı anda bir veya birden fazla işverene bağlı olarak çalışması mümkündür: Yasal çalışma sürelerini aşmamak şartıyla evde çalışan işçi aynı anda birden fazla işverene ait işi yapma fırsatına ve hakkına sahiptir. Burada birden fazla işverene bağlı olarak çalışmanın yasal çalışma süresini aşıp aşmadığının denetimi ne işveren ne de denetim yetkisine sahip kuruluşlarca pek olası olmaması bu konuda istismarlara yol açabilecek bir durumdur.

- İşçinin yaptığı iş sonucunda elde edilen mal ya da hizmet kendisine ait değildir: İşçi sözleşme konusu olan mal veya hizmeti işverenin iş organizasyonuna tabi olarak onun adına üretmekte ve pazarlanmasını veya fiyatını belirleme hakkına sahip değildir. Pazarlama imkânı olsa dahi fiyatı belirleme veya hasılatı kendi adına yapma hakkına sahip değildir.

- İşçinin üretim ya da hizmette kullandığı üretim araçları işverene aittir: İşçi ağırlıklı olarak yaptığı iş için gerekli araç-gereçleri işverenden almaktadır ve sözleşmenin sonunda bunları eksiksiz olarak işverene teslim etmek zorundadır.

- İşçi ifa ettiği işin ya da hizmetin kabul edilebilir standartlarda olmamasından dolayı işverene karşı sorumludur.

- Evde çalışmanın ayırt edici bir özelliği işçi ile işveren arasındaki bağımlılık ilişkisinin belirgin olup olmamasıdır. Klasik iş ilişkisinde bağımlılık unsuru herhangi bir soru işaretine yer bırakmayacak kadar açıkken, evde çalışmada bağımlılık ilişkisi oldukça zayıftır ve tartışmaya açık bir konu olarak görünmektedir. Evde çalışan işçi emir ve talimat alma konusunda işverenin denetiminden uzak bir ortamda olmakla birlikte ekonomik anlamda bağımlılık devam etmektedir.

Evde çalışma, ağırlıklı olarak yüksek nitelik gerektirmeyen işler açısından yaygın bir uygulamadır. Bu yönüyle özellikle kadınlar, gençler, iş bulma ümidi kalmamış kişiler, herhangi bir nedenle iş piyasası dışında kalmış kişiler için istihdam yaratma konusunda önemli bir istihdam yöntemidir.

Ülkemiz açısından kırdan kente göç eden kadınların istihdama katılımını sağlama açısından önemli bir araç olarak görülebilir. Uygulamada tarım işkolu ve tekstil sektörü ülkemizde bu konuda oldukça yaygın istihdam ilişkilerinin kurulduğu sektörler olarak ön plana çıkmaktadır.

4.1.3. Evde Çalışma Sözleşmesinin yapılması

Evde çalışma ilişkisinin kurulması öncelikle yazılı yapılması gereken bir sözleşmedir. Sözleşmede tarafların hak ve yükümlülükleri açıkça belirtilmelidir. Yazılı yapılmasının en önemli etkisi ispat açısından taraflara sağlayacağı yarar olarak görülmelidir. Sözleşmede genel ve özel şartlar, işin tanımı, nerede yapılacağı, ücretin ödenme zamanı ve miktarı, Sözleşmenin ne şekilde sona ereceği açıkça belirtilmek zorundadır. İmzalanan sözleşmenin bir nüshasının imzalanarak işçiye verilmesi zorunludur.

4.1.4. Evde Sözleşmenin sona Ermesi

Taraflarca imzalanan sözleşmede iş sözleşmesi belirli süreli ise süre sonunda, belirli süreli değilse fesih, işçinin ölümü evde çalışma sözleşmesinin sona ermesine neden olacaktır.

4.1.5. Geleneksel Evde Çalışmada Hukuki Durum

4857 sayılı yasal düzenleme yapılmadan önce evde çalışanların yasal durumunu belirleyen düzenleme 6098 sayılı Yasadan önceki Borçlar Kanunumuz olan 818 sayılı Borçlar Kanununun 322. Maddesi ile düzenlenmişti. Aynı düzenleme 6098 sayılı Yasa'da da aynen yer almaktadır. Burada ortaya çıkan ve doktrinde tartışılan konu evde çalışanın işçi olup olmadığı konusudur. Kimi yazarlar bu çalışma ilişkisinde çalışanın işçi olmadığı yapılan işin istisna akdi çerçevesinde bağımsız çalışan olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunurken (Uşan,2003,64; Tuncay,1995,72; Murat,2000,273), Süzek ise, işçi olmanın işçi-işveren ilişkisinde sıkı sıkıya bağlılık gerektirmediğinden hareketle bu kişilerin de işçi olduğunu belirtmektedir (Süzek,2011,252-253).

Bu kişilerin iş hukuku kapsamında yer alması gerektiği düşüncesinin doğru olduğu kanısındayız. Çünkü işçi her ne kadar işverenin işyerinde çalışmamaktaysa da işverenle bağımlılığı emir ve talimat alma, ekonomik bağımlılık şeklinde devam etmektedir. İşçi işverenin verdiği işi onun istediği niteliklere uygun şekilde yapmakta, onun malzemelerini kullanmakta ve ürünün fiyatlandırılması veya satışından elde edilen hasılat üzerinde tasarruf hakkı bulunmaması nedeniyle istisna akdinden çok iş akdi çerçevesinde çalışmaktadır.

4.1.6. Geleneksel Evde Çalışmanın Yarar ve Sakıncaları

4.1.6.1. Yararları

Evde çalışma atipik iş ilişkilerinden olup, sözleşmenin tarafları için farklı yararlar sunmaktadır. Bu yararlar;

4.1.6.1.1. İşçi açısından Yararları

Günümüzde insanların çalışma hayatından kaynaklanan birçok sorunla karşı karşıya oldukları bir gerçektir. Evde çalışma bu sorunların önemli bir kısmına çözüm bulunabileceğini göstermektedir.

-Günlük Hayatın Programlanmasında Kolaylık: Çalışanların iş hayatı nedeniyle karşı karşıya kaldıkları sorunların başında günlük hayata yetişememek olduğu bir ger-

çektir. Çalışırken işin dışındaki işler için veya işçini kendisi için vakit bulması önemli bir sorundur. Bu ise kişilerde stres kaynağı olarak görülmektedir. İşverenden özel iş için izin istemek ve işverenin verip vermeyeceğinden emin olmamak büyük bir stres kaynağıdır. Evde çalışma işçinin çalışma zamanını kendisi belirleyeceğinden bu sorunlarla karşılaşmayacağından işçiye büyük kolaylık sağlamaktadır.

-Ailevi Sorunların Ve Sorumlulukların Çözümünde Kolaylık: Çalışma hayatında özellikle kadınların karşı karşıya kaldığı en önemli sorun geleneksel kadın rolü olarak bilinen ev işleri ve çocukların bakımı sorunlarıdır. Çalışan kadının bu sorumluluklarını çalışırken aksatmaması mümkün değildir. Her ne kadar yasal düzenlemeler kadının çocuğuna ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmesi konusunda bazı kolaylıklar (Süt izni, doğum izni, kreş yükümlülüğü gibi) sağlamaktaysa da bu uygulamaların yetersizliği kadınların çalışma hayatına katılmama ya da erken çekilme nedenleri olarak görülmektedir. Evde çalışma, kadınların iş hayatına katılmalarını kolaylaştıran ve hatta teşvik eden bir iş sözleşmesi olarak ortaya çıkmaktadır.

-Kişisel Harcamalarda Tasarruf: Evde çalışmanın işçiye sağlayacağı yararlardan bir diğeri ise, çalışma hayatında kadın veya erkek çalışanın işe gidiş gelişte kullandığı araçlara yaptıkları ulaşım masrafları (kişisel araçlar için yakıt, toplu taşıma ücretleri gibi), kıyafet masrafları evde çalışmanın yapıldığı bir durumda önemli ölçüde ortadan kalkmış olacaktır. İşçinin işyerinde kullanmak için harcayacağı kıyafet harcamalarından önemli ölçüde tasarruf etmesi mümkün olacaktır.

- İşverenin denetiminden uzak kalmak psikolojik rahatlama sağlayabilir. İşverenler, genellikle işçilerin iş saatleri içerisinde iş dışında şeylerle uğraşmalarından hoşlanmazlar. Bu nedenle onları sürekli kontrol ederler veya ettirirler. Çalışanın sürekli izlendiğini düşünmesi veya böyle bir endişe duyması psikolojik olarak sorun yaratacağı (Hata yapma, yakalanma vb.) açıktır. Evde çalışan işçinin kendini izleyen bir patron ya da yöneticisi olmayacağından çalışma konusunda daha rahat olacağı açıktır. Bu durum ise bireyin mutlu olmasını sağladığı gibi verimliliğinde de artışa yol açacaktır.

-Evde çalışmanın yüksek kalifiye meslek gerektiren iş olmaması nedeniyle geçerli bir mesleği olmayan ya da mesleğinin geçerliliğini kaybetmiş kişiler, emekliler için çalışma fırsatı yarattığı gibi istihdama katılım oranını artırma konusunda da ülke ekonomisi açısından yararlar sağladığı söylenebilir.

4.1.6.1.2. İşveren Açısından Yararları

Evde çalışmanın işveren açısından yararları için şunlar söylenebilir.

- Personeli işe taşımak için servis kiralamak zorunda kalmayacağı için şirket giderlerinde önemli tasarruflar sağlanacaktır.

-Çalışanların işe gelme stresi, Pazartesi sendromu yaşamaları söz konusu olmayacaktır.

- Çalışanların sürekli denetlenmesine gerek olmayacaktır. İstenilen iş ve çıktıları belli olduğundan beklentiler sonuç odaklı olacaktır.

- İşyeri için büyük alanlar kiralamak zorunda kalmayacağından giderlerde tasarruf sağlanacaktır.

- Personele öğle yemeği, çay kahve molaları vermek zorunda kalmayacaktır.

Ofis dizaynı için gerekli malzemelere ihtiyaç duymayacak veya çok daha az harcayacaktır.

-Çalışanları strese sokan toplantılara ihtiyaç duyulmayacağı gibi personelin iş arkadaşlarının yanında sorgulanmasına da gerek kalmayacaktır.

-Çalışanların hastalık izinleri veya yıllık izin istekleri önemli ölçüde azalacaktır. Bu da işgünü kayıplarını azaltacaktır.

4.1.7. Evde Çalışmanın Sakıncaları

4.1.7.1.İşçi Açısından

Nitelik açısından düşük işler olması nedeniyle işverenlerin işçiden kolay vazgeçebilmesi işsiz kalma riskini artırdığından yasa dışı uygulamalara sessiz kalmaya neden olmaktadır.

İş karşılığı alınan ücret çoğunlukla parça başı ücret olması nedeniyle işçinin daha fazla kazanmak için normal çalışma sürelerinin üzerinde çalışmasına neden olabilmektedir.

İşveren için önemli olan yapılan iş olması nedeniyle işçinin yaptığı işi bizzat yapmak yerine aile bireylerinin yardımını alması bu alanda çocuk işçiliğine yol açması muhtemeldir.

İş ortamının ev olması işçinin işe odaklanmasını güçleştirici bir etki yapacağından işçinin işini normal süreden daha uzun sürede yapmasına yol açabilmektedir.

Dinlenme süreleri, iş güvenliği gibi konularda işçinin hak sahibi olması veya bunlara uyulmasını beklemek oldukça zordur.

4.1.7.2.İşveren Açısından Sakıncaları

Evde çalışmanın işveren açısından en önemli sakıncası işçinin denetimi ve gözetiminin mümkün olmamasıdır. İşverenin emir ve talimatlarına uygun olarak çalışan işçinin işi ne zaman teslim edeceği bilinmekle birlikte ne zaman yaptığı ve ne kadar istenilen niteliği uygun olarak yapıldığını belirlemek ve denetlemek oldukça zordur. İşçinin yaptığı işin gereken ölçüde uygun olmaması durumunda işverenin kabul etme zorunluluğu bulunmamakla birlikte işverenin taahhüt ettiği niteliğe aykırı ayıplı malı derhal temin etmesi mümkün olmadığından ciddi sorunlara yol açması muhtemeldir.

İşverenin işçiden beklediği iş için gerekli alet ve ekipmanı vermesi ve bunların sadece o işi tarafından kullanılacak olması maliyet artışına yol açabilmektedir.

İşçinin evinde çalışması ve denetimden uzak olması iş kazası gibi risklerde işverenin sorumluluğunu artırabilmektedir.

4.2. Tele Çalışma Kavramı

Tele çalışma kavramı konusunda çok farklı tanımlar yapılmıştır. Bunlardan birkaçı şöyledir;

Asıl işyeri dışında, bu işyeri ile arasında elektronik iletişim ağı bulunan bir büro ya da evde yapılan iştir (Süzek,2001,254).

Bilgi teknolojilerinin kullanılması yardımıyla, işin ana merkezinden uzakta herhangi bir mekânda gerçekleştirildiği çalışma şeklidir (Meşhur,2010,2)

İşçinin ifa ettiği işi işyeri dışında ve asıl işyeri ile elektronik iletişim araçları aracılığı ile kurulan bir bağlantı yöntemiyle ve programlanabilir bir araç aracılığı ile yapılmasıdır (TİSK,1999,40).

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş ile birlikte,bilişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmelerin iş ilişkilerini ve geleneksel iş organizasyonlarını dönüştürmesi sonucunda ortaya çıkan, işin en azından belirli bir kısmının işin merkez ofisinden veya üretim alanından uzak bir yerde, bilişim teknolojileri aracılığıyla gerçekleştirildiği bir çalışma şeklidir (Soysal,2006133 vd.).

4.2.1. Tele Çalışmanın Unsurları

Tele çalışma hızla yaygınlaşan bir çalışma şekli olmakla birlikte üzerinde uzlaşma sağlanmış tek bir tanım bulmak mümkün olmamaktadır. Fakat mevcut tanımlara bakıldığında üç temel unsur üzerinde uzlaşma sağlanmış gibi görülmektedir. Bunlar;

- Bir işverenin iş organizasyonu içinde yer alma,
- İşin asıl işyerinden uzakta herhangi bir yerde yapılması,
- İşin teknolojik araçlar ve elektronik bir bağlantı aracılığı ile gerçekleştirilmesi,

4.2.1.1. Bir İşverene Ait İş Organizasyonu İçinde Yer Alma:

Tele çalışma yapan işçi öncelikle bir işverene bağlı iş organizasyonuna dahil olarak çalışmaktadır. Bu iş sözleşmeyle belirlenmiş, gönüllülük esasına göre yapılmakta olan bir iştir. Tele çalışmada ortaya çıkan en önemli sorun işçi olup olmadığının belirlenmesi üzerindeki tartışmalardır. Klasik işçi kavramında işçiden sözedebilmek için işçinin işverene bağımlılığı temel unsuru oluşturmaktadır. Oysa tele çalışmada işçi doğrudan işverenin gözetim ve denetiminden uzak bir mekândadır. Bu nedenle bağımlılık ilişkisi bu çalışma ilişkisinde oldukça zayıf görünmektedir. Fakat bağımlılık unsurunu bu ilişkide gösteren başka unsurlar bulunmaktadır. Bunların başında işçinin işverenin emir ve talimatlarına uygun olarak çalışması ve işverenin işçiye ulaşabilmesi yani erişilebilir olması gelmektedir. İşçinin yaptığı işi işyeri dışında yapmasına rağmen işveren tarafından istenilen zamanlarda elektronik posta veya online bağlantı ile ulaşarak emir ve talimat verme şansı bulunmaktadır. Bunun sürekli bağlantı şeklinde olmasına gerek bulunmamaktadır. Önemli olan iş organizasyonu içerisindeymiş gibi işçiye ulaşabilmesi ve gereken emir ve talimatları verme şansının bulunmasıdır.

İşçinin iş organizasyonu içerisinde bulunma özelliğinin bir diğer yönü ise, çalışma ve dinlenme saatlerinin belirlenmesidir. Tele çalışan işçinin hangi saatlerde çalışacağı ve hangi zaman dilimleri içerisinde dinleneceğini işverenin belirlemesi, belirlese dahi denetlemesi oldukça zor bir konudur. Bunlara karar verilmemesi veya denetlenememesi işçilik sıfatının ortadan kalkmasına yol açmamaktadır. Şöyle ki bu iş ilişkisinde işçi çalışma saatlerini ve dinlenme sürelerini kendisi veya işveren belirlese dahi işçinin üretim ve hizmet esaslı olması nedeniyle kendisinden beklenen işi yerine getirmiş olması çalışma saatlerine uymuş olması için yeterlidir.

İşçinin üstlendiği işi kendi belirlediği işyeri yerine müşterilere ait bir yerde yerine getirmesi durumunda da benzer durum söz konusudur. Bu uygulamaya genellikle büyük mağazalarda kredi vermek için bankaların personel görevlendirmesi örneğinden hareketle işçinin yine elektronik araçlar aracılığı ile asıl işyerinden uzakta da olsa işverenin istediği işi yerine getirmesi nedeniyle bağımlılık unsurunun klasik iş ilişkisin-

deki kadar sıkı olmasa da devam ettiğini, bu nedenle tele çalışmanın işçinin bağımlılık unsurunu ortadan kaldırmadığını söylemek mümkün olmaktadır.

4.2.1.2. İşin Asıl İşyerinden Uzakta Yapılması

İşçinin ifa edeceği iş işverene bağlı işyerinin dışında bulunması nedeniyle uzakta yapıldığı kabul edilmektedir. Burada uzaklık kavramı net bir şekilde ifade edilmektedir. Asıl önemli olan işverenin denetimine olanak tanımayacak şekilde başka bir alanda (sabit veya gezici olabilir) yapılmasıdır.

İşçinin işini kendine ait bir evde yapması durumunda buranın işyerinden sayılıp sayılmayacağı tartışmalı bir konudur ve yasada da açıklık getirilmemiştir. Kanımızca işçinin işi yaptığı yer evi ise ve buranın tefrişi gerekli malzemelerin ve bağlantıyı sağlayacak teknolojinin işverence karşılanması durumunda işyerinden sayılması gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü buranın işyeri kavramı dışında tutulması durumunda işçinin işi ifa ederken uğrayacağı bir kazanın iş kazası olarak değerlendirilmemesi söz konusu olacaktır ki bu da sözleşmede zayıf taraf olan işçinin mağduriyetine yol açacaktır. Bu nedenle işçinin işi ifa ettiği yer evi ise burada yapılacak iş için gerekli malzemelerin işverence karşılanması gerekeceği açıktır.

İşçinin başka bir işverenin yanında veya gezici olarak işi ifa etmesi durumunda ise işyeri kavramı yine asıl işyerinin dışında olacaktır. Her iki durumda da iş ilişkisinin işverenin gözetiminden uzak bir mekanda yapılmakla birlikte onun istediği ölçütlerde ve onun belirleyeceği şekilde yerine getirilmesi gerektiğinden işçi-işveren ilişkisinin kurulmuş olduğunun ve bu ilişkiden doğan borçların her iki taraf içinde geçerli olduğunun kabulü gerekmektedir.

4.2.1.3. İşin Teknolojik Araçlar Ve Elektronik Bir Bağlantı Aracılığı İle Gerçekleştirilmesi

Tele çalışmanın ayırt edici bir diğer unsuru işin teknolojik araçlar kullanılarak yapılmasıdır. Teknolojiden kasıt işçinin üstlenmiş olduğu işi bilgisayar veya benzeri elektronik araçlar aracılığı ile yerine getirmektedir. Bu araçların iş ilişkisindeki önemi, işçinin işi bizzat bunlarla yapması ve/veya işi yapmanın yanı sıra işverene iletişim kurma aracı olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır. İşçinin işyerinden uzakta ve iş organizasyonu içerisinde işi yapması tele çalışma kavramını karşılamaktan uzaktır. Bu durum 4857 sayılı Kanununun 14. Maddesine eklenen 4. Fıkrafta da açıkça belirtilmektedir.

İş görme ediminin teknolojik araçlarla yerine getirilirken işyeri veya işverene sürekli bağlantının gerekli olup olmadığı konusuna bakılacak olursa kanımızca bağlantının sürekli olup olmamasının önemi bulunmamaktadır. Önemli olan bu araçlarla işverenin kabul edeceği aralıklarla da iletişim kurulması iş ilişkisinin varlığı için yeterli bir kanıt olacaktır.

4.3. Tele Çalışma Türleri

Tele çalışma hızla gelişen ve çeşitlenen bir yapıya sahip çalışma şeklidir. Temel olarak tele çalışmaya ilişkin farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır. Bunlardan bizce en uygunu tele çalışma ilişkisinin yapılış amacına uygun olarak yapılan sınıflandırmadır. Bu sınıflandırmaya göre tele çalışma türleri şu başlıklar altında toplanmıştır (Tan,2007,42,vd.).

- İşin yapıldığı yer açısından tele çalışma
- İşin niteliği yönünden tele çalışma
- İşyeriyle iletişim kurma açısından tele çalışma
- İşin Yapıldığı Yer Açısından Tele Çalışma

Evde Tele Çalışma: İşçinin iş görme edimini kendi evinde teknolojik araçlarla (Bilgisayar, cep telefonu vb.) yerine getirdiği çalışma şeklidir. Bu çalışma şeklinde işçi, işyeri ile bağlantısını elektronik ağ üzerinden yapmaktadır. Evde çalışmanın farklı görünüşleri bulunmaktadır. İşçi bazı durumlarda tamamen işi evden yürütürken (Tam zamanlı), bazen haftanın belirli günlerinde işyerinde geri kalan zamanda evinde çalışabilmektedir.

Uydu Büro Tele Çalışma: İşçinin işyeri ile bağlantısını elektronik ağ üzerinden gerçekleştirmesi esasına dayalı olmakla birlikte bu bağlantının sürekli olduğu ve işçinin çalıştığı büronun işletmeye bağlı iş organizasyonu içerisinde, denetlenebilir ve işletme çalışanlarının büyük çoğunluğunun yaşadığı uydu yerleşim yerlerinde olmasıdır (TİSK,1999,40).

Komşu Büro Tele Çalışma: Benzer sektörlerde faaliyette bulunan birden fazla işletmenin ortaklaşa kullandığı bürolar veya tek bir işverene ait bürolar şeklinde kurulmuş olup işyeri düzeninde ve işletmeye bağlı denetime uygun daha çok ikinci bir iş veya ek gelir isteyen kişilerin bilgisayar teknolojisi aracılığı ile ilgili firma veya firmalara çalıştığı bürolardır. Aynı işyerinin birden fazla işletme tarafından kullanılması nedeniyle giderlerdeki azalma yanı sıra şehir dışında kurulmuş olması nedeniyle büro giderlerinin daha düşük olması nedeniyle tercih edilen bir tele çalışma şeklidir.

Gezici Büro: İşçinin işverene belirli bir mekâna bağlı kalmaksızın işin gereği olarak sürekli yer değiştirmek zorunda olması nedeniyle işverenin denetim ve gözetiminden tamamen uzakta gerçekleştirildiği çalışma şeklidir. İşçi işyeri ile iletişimini teknolojik araçlar yoluyla gerçekleştirmektedir.

4.3.1. Yapılan İşin Niteliği Yönünden Tele Çalışma

Bu tür tele çalışma İşçinin üstlendiği işin yapısına göre belirlenmektedir. İki başlık altında incelenmektedir.

4.3.1.1. Ürün Esaslı Tele Çalışma

Bu çalışma şeklinde işçi işletmeye ait ürünlerin müşterilere tanıtım ve satışını gerçekleştiren pazarlama elemanları veya müşteri temsilcileridir. Ürünlerin tanıtımı ile birlikte satış işlemlerini telefon veya internet aracılığı ile hem tanıtımını hem de satış işlemini gerçekleştirmektedirler. Bu işi kendilerine ait evde veya bir büroda ya da bağımsız olarak gezici olarak yapabilmektedirler.

4.3.1.2 Hizmet Esaslı Tele Çalışma

İşçinin işletmenin ana faaliyet konusu olan ürün veya hizmete ilişkin olarak onarım, yardım, bilgilendirme veya hizmet sunma gibi faaliyetlerini işyeri dışında ve işverenin denetim ve gözetimi altında kalmaksızın yerine getiren kişilerin yaptığı çalışma şeklidir. İşletme ile iletişim kurmayı sağlayan araçlar aracılığı ile ana merkezden aldıkları talimata uygun olarak işletmeye ilişkin hizmeti sunma görevini yerine getirdikten sonra bürolarına, bekleme noktalarına veya evlerine dönerek işyerinden gelecek yeni görevleri beklemektedirler. Bu çalışma şekline Ulaşım hizmeti sunanlar, sağlık personeli, bakım ve onarım hizmeti sunan çalışanlar örnek verilebilir.

4.3.1.3. İşyeri ile İletişim Kurulması Açısından Tele Çalışma

İşletme dışında çalışılması nedeniyle işçinin işyeri ile olan bağlantısı ve bu bağlantının işçinin denetlenmesi açısından önemli olması nedeniyle iki gruba ayrılmaktadır.

- Sürekli iletişimin sağlandığı tele çalışma
- Gerektiği zaman veya belirli aralıklarla iletişimin sağlandığı tele çalışma

4.3.1.3.1. Sürekli İletişimin Sağlandığı Tele Çalışma

Bu tele çalışma şeklinde işçi işyeri dışında yer almakla birlikte işyeri ile sürekli olarak iletişim içerisinde. İşverenin veya işçinin üstü konumundaki kişilerin işçiye talimat verme onun çalışmalarını sürekli olarak denetleme olanağı bulunduğundan işçinin tam anlamıyla bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir. Örneğin Çağrı merkezi çalışanları, internet üzerinden tanıtım yapanları bu gruba dahil etmek mümkündür.

4.3.1.3.2. Gerektiği Zaman/Belirli Aralıklarla İletişimin Sağlandığı Tele Çalışma

İşletme ile sürekli bağlantının olmadığı hizmet esaslı çalışanlar veya belirli bir ürünün oluşturulması esasına göre çalışanlar işyeri ile sürekli olarak bağlantıya ihtiyaç duymamaktadırlar. İşletme ile aralarındaki ilişki ağırlıklı olarak çıktı esaslı olduğundan işveren işçinin hangi işi ne zaman yaptığı ve sonucunun nasıl olduğunu denetlemek istemektedir ve bununla yetinmektedir. İşveren için işin ne zaman yapıldığı değil ne zaman tamamlandığı önemli olduğundan bu şekilde çalışanlar sürekli iletişim içerisinde olanlara nazaran daha bağımsız olmaları nedeniyle iş ilişkisindeki bağımlılık unsuru daha zayıftır.

4.4. Tele Çalışmanın Yarar Ve Sakıncaları

Tele çalışma her geçen gün artan bir çalışma ilişkisidir. Bu çalışma ilişkisinin pek çok yararı olduğu gibi sakıncalarının da bulunduğu bir gerçektir. Fakat bir şeyin faydalı olabilmesi için uygun ve etkin bir çalışma yapılması ve muhtemel sorunların önceden tespit edilerek önlemlerin alınmasına gerek vardır. Bu gerçekleştirilebilirse çalışana, çalıştırana, topluma ve ülkeye önemli yararlar sağlayacağı unutulmamalıdır.

4.4.1. İşçi Açısından Yararları

-Tele çalışma işçiye işyerinde işveren veya üstlerinin kontrolünde olma stresi yaşamadan ev ortamında veya bağımsız bir şekilde çalışma olanağı sağladığı için verimliliklerinde artış sağlayacaktır. Verimlilik artışı bireye daha kısa sürede daha fazla çıktı sağlama ile beraberinde daha fazla kazanma şansı verebilir.

-İşçinin hangi yöntemle olursa olsun işe gitmek için yolda harcayacağı zaman olmayacağından zamandan, işe gidiş gelişlerde ulaşım için harcayacağı paradan kurtulacağı için ekonomik anlamda tasarruf edeceği açıktır. Ayrıca tele çalışanların büyük oranda sabah kalkmak için saat kurma ve uykusuz kalma gibi sorunları da olmayacağı açıktır. Nitekim

Ayrıca işyeri için yapacağımız kıyafet harcamaları, işyerinde öğle yemekleri için harcayacağı paralardan da tasarruf edeceği söylenebilir.

-Tele çalışanların aile bireylerine daha fazla zaman ayırma şanslarının bulunacağı unutulmamalıdır. Özellikle çalışan kadınlar için önemli bir sorun olan çocuk bakım evi bulma, bakıcı problemleri, çocukların okul, hastalık gibi sorunlarıyla ilgili olarak izin alma sorunları da bulunmayacaktır.

- Tele çalışma, çalışanın kendisine zaman ayırmasına yardımcı olacağı için yaşam kalitesinde artış sağlayacağı gibi yaşadığı çevreyle olan iletişiminin artması, yeteneklerini geliştirmesi ve hobiler edinmesine yardımcı olacaktır.

4.4.2. İşçi Açısından Sakıncaları

Tele çalışmanın yukarıda saymaya çalıştığımız birçok faydası olmakla birlikte şüphesiz toz pembe bir çalışma hayatı anlamına da gelmemektedir. Bu çalışma ilişkisinin de bir takım sakıncaları bulunmaktadır. Bunlar;

Tele çalışma bütün gün yan gelip yatmak değildir. Unutulmamalıdır ki tele çalışan bir iş yapmak zorundadır. İşe gitmesi gerekmede yapacağı bir iş vardır ve bu iş gerektiği şekilde ve zamanda yapılamazsa işsiz kalmaya yol açacaktır.

Tele çalışma aile bireylerine arkadaşlara ve çalışanın kendisine zaman ayırmasına yardımcı olmakla birlikte tek başına bunları sağlamak için geliştirilmiş bir çalışma şekli değildir. Bütün bu yararlı şeylerin gerçekleşmesi için çalışma zamanını belirleyen bir yöneticisi olmadığından bunların planlamasını yapmak işçiye düşmektedir ki planlı bir çalışma için daha çok düşünmek ve uygulamayı başarmak çok önemlidir.

İşyerinde çalışan işçiye oranla daha verimli bir çalışma sağlayacağı düşünülen tele çalışmada unutulmaması gereken bir diğer konu ev veya işçiye ait bir büro ya da seyahat aracında işçinin dikkatini dağıtan çok fazla unsurun olacağı açıktır. Bu nedenle tele çalışmanın yapılacağı yerin iyi seçilmesi ve dikkat dağıtacak unsurlardan izole edilmesi gerekecektir.

İşyeri arkadaşlarıyla iletişim eksikliği ve işyerinde kariyer planlamasında göz önünde bulunmamak bu çalışma şeklinin bir diğer sakıncasıdır.

Tele çalışma için en önemli unsur iletişim kanalının verimliliğidir. İşçinin çalışma yeri ile işyeri arasındaki bağlantıyı sağlayan iletişim teknolojisinin yetersizliği, yavaşlığı, pahalı oluşu bu çalışma ilişkisinde gecikmeler, yetersizliklere yol açacağı için sorunlar yaratacağı göz önüne alınmalıdır.

Tele çalışma yapılacak yerin masraflarının kim tarafından karşılanacağı, örneğin büro mobilyaları, ısınma, aydınlatma, internet bağlantı ücreti vb. giderler işverence karşılanmıyorsa ek maliyetler getireceği ve işe gitmemekle elde edilecek kazançtan kayıplar anlamına gelebilir.

İşyerinden uzakta çalışmada sigortasız çalışma, iş güvencesinden yoksunluk, düşük ücret gibi konularda bu alanda karşılaşılması muhtemel sorunlardandır.

4.4.3. İşveren Açısından Yararları

Tele çalışma işletmelerin personel masraflarında önemli düşüşler sağlamaktadır. Kişisel durum değişikliği (Hamilelik, Çocuk ve yaşlı bakımı, yer değiştirme gereksinimi) nedeniyle işten ayrılmak durumunda olan nitelikli personelin bu yöntemle işletme içerisinde kalmaları sağlanabilir. Bu ise yeni personel istihdamı ve yetiştirilmesi için yapılacak harcamalarda önemli tasarruflar sağlayacaktır.

Çalışanlar için gerekli olan geniş ofisler ve bu ofislerin dizaynı, aydınlatılması, ısıtılması, servis, kreş, yemekhane vb. giderlerden tasarruf sağlanacaktır.

Tele çalışanların işyeri ile aynı yerde olması gerekmeceğinden yani coğrafi açıdan daha geniş bir alanda nitelikli personel bulma şansı artacaktır.

İşçinin tamamen tek bir işverene bağlı kalması gerekmeceğinden nitelikli bir elemandan daha düşük bir ücretle yararlanarak iş dünyasında rekabet şansını artırma olanağı elde edilebilir.

İşçinin ailevi sorunları, ulaşımdan kaynaklanan sorunlar nedeniyle işgünü kayıpları en aza indirilebilir.

Olumsuz hava şartlarında işçinin işe gelmesi gerekmeceğinden işyerinde faaliyetlerin durması gerekmecektir.

İşçinin müşterilerle tek tek görüşmesi yerine tele konferanslar yoluyla iletişim kurması yolculuk masraflarını ortadan kaldıracaktır.

İşyerindeki çekişmeler, sürekli işçiyi denetlemek ve çalışmaya zorlamak yerine sonuç nitelikli çalışma odaklı olacağından verimlilik artışı sağlanacaktır.

Hizmet alanı olarak işletmenin bulunduğu yerlerin dışındaki pazarlara ve müşterilere ulaşması için yeni büro ve personel giderlerine katlanması gerekmediği gibi sektördeki gelişmeleri yerel ve uluslararası düzeyde izleme olanağı elde edilebilmektedir.

4.4.4. İşveren Açısından Sakıncaları

Yasal düzenlemeler işçinin iş için ihtiyacı olan ekipmanın işverence karşılanmasını emretmektedir. Böyle bir durumda işverenin çalışanın bulunduğu yerdeki çalışma ortamına ilişkin gerek duyulan malzemeleri ve iletişim olanaklarını sağlama, iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin yükümlülükleri yerine getirmesimailiyet olarak ortaya çıkmaktadır.

- -İşçinin işverene olan bağımlılığının mekânsal açıdan zayıflaması nedeniyle denetimi sorunu ortaya çıkmaktadır.
- -İletişim araçlarındaki yavaşlama, kopma, arızalar sorun yaratabilir.
- - Kurumsal bağılıktaki zayıflık, işçinin işverenin bilgisi dışında başka şirketlere veya işverenlere çalışma işletmeye rekabet açısından olumsuzluklar getirebilir.
- -İşçinin çalıştığı yerdeki araçların teknolojik açıdan güvenliği sorunu hem kişisel bilgilerin hem de şirket bilgilerinin güvenliği açısından sorun yaratabilir ki bu güvenliği sağlamak işverenin yükümlülüğünde olduğundan önemli sorunlara yol açabilecektir.

SONUÇ

Gelişen teknoloji istihdam ilişkilerinde de önemli değişim ve gelişmelere yol açmıştır. Bu gelişmelerden biri de uzaktan çalışma başlığı altında düzenlenen tele çalışmadır. Yasa koyucu geleneksel evde çalışma ve tele çalışma ilişkilerini tek başlık altında toplayarak bu alandaki ilişkilerin aslında birbirinden çok da farklı olmadığını ifade etmektedir.

Uzaktan çalışma ilişkisi mevcut düzenleme ile uygulamada var olan bir iş ilişkisinin yasal yapıya kavuşmasını sağlayarak bu iş ilişkisi çerçevesinde çalışanların mağduri-

yetini gidermeyi amaçlamakta ve yasal düzenlemeyi bu çerçevede yapmaktadır. Fakat yasaların var olması uygulamada da aynı şeylerin gerçekleştiği anlamına gelmemektedir. Tele çalışmanın işverenin gözetim ve denetiminin oldukça zayıf olduğu bir iş ilişkisi olduğu dikkate alınırsa getireceği düşünülen birçok yararın yanı sıra Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri olan kayıtdışı çalışmayı artıracaklarını düşünmekteyiz.

Hızla gelişen teknoloji üretim yapısında değişim yapmakla kalmamış, işçi-işveren ilişkilerinde de önemli değişimler yaratmıştır. Merkez ülkelerde geleceğin çalışma ilişkisi olarak görülen tele çalışma ilişkisinin Türkiye'de de uygulama alanı bulduğu bir gerçektir. Bu gerçekliğe yönelik yasal düzenleme eksikliği 2016 yılında İş Kanununun 14. Maddesine eklenen düzenlemelerle giderilmiş görünmektedir. Yasal çerçeve var olmakla birlikte henüz yeni olan tele çalışma ilişkisinin nasıl uygulanacağını, hangi işlere uygulanacağını gösterecek olan yönetmelik henüz çıkarılamamıştır.

Uzaktan çalışma ilişkisinden beklenen yararlar ve uygulamada ortaya çıkması muhtemel sorunlar bu alanda yasal düzenlemelere ve uygulamaya çok önce başlamış olan ülke deneyimleri incelenerek gerekli önlemlerin alınarak yasal düzenlemelerle desteklenmesi çalışma barışının korunması için hayati öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

1. AKYİĞİT, Ercan, (2010), İş Hukuku, Ankara.
2. ALP, Mustafa, (2011), "Tele Çalışma (Uzaktan Çalışma)", Prof. Dr. Sarper SÜZEK'e Armağan, İstanbul,
3. CİVAN, O. Ersen, (2010), "İş Hukukunda Uzaktan Çalışma (Evde Çalışma/Tele Çalışma)", Legal İSGHD, Sayı: 26,
4. EYRENCİ, Öner, BAKIRCI, Kadriye, (2000) Dünyada ve Türkiye'de Evde Çalışma ve Eve İş Verme, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 32
5. FİLİZ, Yeliz, (2011), Esnek Çalışma Biçimlerinin Kadın İstihdamına Etkileri: Avrupa Birliği İstihdam Politikaları ve Türkiye Karşılaştırması, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara
6. KOÇ, Muzaffer (2009), "Çalışma Hayatında Eşit Davranmama Ve Sonuçları", Mali Çözüm Dergisi, İSM MMO Yayın Organı Sayı: 94 Temmuz-Ağustos 2009, s. 257-270. <http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/94malicozum/13%20muzaffer%20koc.pdf>
7. SOYSAL, Tamer, (2006), "Tele Çalışma", Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, Sayı: 9, 2006/1, 133-165.
8. SÜZEK, Sarper, (2011), İş Hukuku, (Genel Esaslar-Bireysel İş Hukuku), İstanbul
9. TAN, Gizem, (2007), A Tipik İş Sözleşmelerinden Evde Çalışma ve Tele Çalışma, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara
10. TİSK, (1999), Çalışma Hayatında Esneklik, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayın No: 190, Ankara
11. TOPCUK, Y. , Esnek Çalışma ve Esnek Çalışanların Sosyal Güvenliği, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006

12. TOZLU, Emine (2011), Genel Olarak Esnek Çalışma Sistemleri Ve Tele Çalışma Ve Sıkıştırılmış İş Haftasının Karşılaştırılması, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Y.2011, C.3, S.4. s.99-116
13. TUNCAY,A.Can,(1995),”Çalışma Süreleri ve İstihdam Türlerinde Esnekleştirme,İstihdam Dergisi,Sayı:20,Ankara
14. UŞAN,M.Fatih,(2003),Sosyal Sigorta Hukuku Uygulamasında Parça Başına Ücret,Ankara
15. ZENGİNGÖNÜL,Oğul,(2003), “Sosyal Politika-Esnek Çalışma Biçimleri Paradoksunda Avrupa Birliği Örneği”,Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,Cilt:5 Sayı:4

18. YÜZYILDA OSMANLI TAŞRASINDA ADALET DAİRESİ/ DAİRE-Yİ ADLİYE MEFHUMUNU RESMETMEYE DAİR BİR DENEME¹

Ercan GÜMÜŞ²

1 Bu çalışma, “Osmanlı Daire-yi Adliyesi ve Bu Siyaset Tarzının Taşra Düzenine Yansımalarına Dair Bazı Değerlendirmeler” adıyla 8-10 Kasım 2018 tarihinde Mardin’de düzenlenen ULUSLARARASI DİL, DÜŞÜNCE VE DİN BİLİMLERİ KONGRESİ’ne sunulan sözlü bildirinin geliştirilmiş halidir.

2 Dr. Öğretim Üyesi, Tarih Bölümü, Edebiyat Fakültesi, MAÜ

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısı ve ahengi tek bir din ya da millet üzerinden tanımlanamayacak kadar grift ve renklidir. Sistemin bu özelliğine atıfta bulunan en belirgin ifade hanedan etrafındaki birlikteliği ve gücü hatırlatan "*hânedân-ı âl-i Osmân*", "*devlet-i âl-i Osmân*"¹ gibi resmi yazışmalara da yansıyan tamlamalardır ve bu şekliyle yüce/kutsal olanı hatırlatan vurgular içerir. Bunun dışındaki tüm kimliklerin kaderi, bu hanedanın başındaki padişahın emr-i şerifine bağlıdır. Sistemin bağlı olduğu bu keyfi otoriteyi kimileyin İslam dininin Hanefi mezhebinin uygulama ve teorileri, kimileyin de örf de denilen seküler bir geleneğin beslediği tartışılmalıdır. Nitekim, çalışmanın ana eksenini, mevzubahis konuların hepsini bünyesinde barındıran klasik Osmanlı yönetim anlayışı oluşturmaktadır. Düşünce tarihine dair çalışmalarıyla bilinen Ahmet Yaşar Ocak, aşağıda bir alıntıda ayrıntısıyla geçeceği üzere, Osmanlı'daki bu siyaset biçiminin "*Her şey devlet içindir, din de devlet içindir*" şeklinde formüle edildiğini belirtir.²

Yukarıda değinilen Osmanlı siyaset felsefesinin dönemin siyasetnameleri ve kroniklerinden takip edilebilen meşhur ifadesi "*daire-yi adliye*"dir. Osmanlı Devleti'nin resmi ideolojisi de denen bu anlayışın özü şöyledir; bu sistemde yukarıdan aşağıya sultan, asker, halk (tebaa) tabakası iktisadi refahın/düzenin getirdiği itaat ile birbirine bağlanmıştır. Diğer bir ifadeyle düzen, herkesin doğduğu anda sahip olduğu konumu kabul ederek devam ettirmesiyle sağlanmaktaydı. Bu meyanda, şehzade olarak doğan biri sultan olurdu. Benzer şekilde, kılıç ehlinin çocuğu olarak doğan askeri, ilim ehlin-den mütevellid ulema, raiyyet oğlu olarak doğan ise reaya sınıfında yer alırdı.

Elinizdeki bu çalışma, anılan siyaset biçiminin Diyarbekir eyaleti ve Amid şehrindeki tezahürüne yoğunlaşmıştır. Esas olarak İstanbul'da bulunan ve sarayda devleti yöneten sultan ile taşrada camiden mahalleyi temsil ve idare eden "*e'imme*"nin ve dahi iki makam arasındaki çok geniş bir bürokrasinin aynı zemindeki ortaklığına, bundan hareketle anılan ortaklığın yazıya dökülmüş meşru sureti olarak yorumlanabilecek bazı beratlarla odaklanılmıştır.

Daire-yi adliyenin ve devletin bekasının kişilerin siyasi ve sosyal konumlarının değiştirilmemesine bağlı olmasından hareketle hem coğrafi, hem de sınıfsal geçişkenliğin önlenmesini içerdiği hatırlanmalıdır. Bu nedenle, taşradaki geleneksel üretimin, finansal açıdan yakınındaki daha büyük bir yerleşimi ve en geniş halkada İstanbul'u beslemesi sebebiyle reayadan kimsenin çiftini bozmaması için yoğun çaba sarf edilmiştir. Bozulan

1 Ahmet Mithat Efendi'ye göre Osmanlılık, Oğuz Kara Han neslinden (Osmanlı hanedanının Oğuzlar'ın Bozok kolunun Kayı kabilesine dayandığını ilk kez kaydeden İdris-i Bitlisi'dir ve bunu *Hest Behişt* adlı eserine yazmıştır. Önceki döneme ait kroniklerde buna dair kesin bir bilgi yer almamıştır. Osmanlılar'ın kökenine dair tartışmalar için bkz: M. Tayyib Gökbilgin, "*Osman I*", **İA**, C. 9, MEB, Eskişehir, 2001, s. 431-443) Gazi Ertuğrul Beyzade Osman Bey'e ve ondan da hanedanına geçen bir lafz olup bunlara siyaseten bağlı herkes için kullanılır. Bu mensubiyet için herhangi bir din, mezhep ayrımı söz konusu olamadığı gibi hangi kavim ve milletten olursa olsun mensubiyet için bir engel teşkil etmez. Ahmet Mithat Efendi, bu hanedanın kendi himayesine aldığı her milliyet ve kavim erbabının Osmanlı kabul edildiğini, bunlara hükmeden devlete dahi "*devlet-i aliyye-i Osmaniye*" dediğini ve bununla genel bir insan kardeşliğinin, aynı hanedan yönetimi altındaki siyasi kardeşliğin ifade edildiğini kaydetmiştir (Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB, İstanbul, 1971, s. 739).

2 Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)**, TVYY, İstanbul, 1999, s. 73.

veya terk edilen çiftliklerden ayrılan “başiboş” kimselerin sığındıkları/saklandıkları şehirlerde veya çoğunlukla İstanbul’da, doyurulması gereken yeni bir boğaz olarak şehre tehdit oluşturmaları da önu alınmaya çalışılan sorunlardandı. Çalışmamız ayrıca, anılan sorunlara yönelik başvuru tedbirleri incelemeyi de amaçlamaktadır.

1. OSMANLI DEVLETİ’NİN RESMİ İDEOLOJİSİ

Devletlerin yönetim anlayışlarını yansıtan, onları çağdaşları ve komşularından farklı kılan bir takım alamet-i farikalar bulunur. Kimileri buna “resmi ideoloji” de demektedir. Resmi ideoloji, “bir devletin kendisine, üzerinde egemen olduğu toprağa ve bu toprak üzerinde yaşayan tebaasına, ilişkide bulunduğu diğer ülkelere bakış ve onları anlayış tarzı, dünya görüşü, zihniyet yapısı, o devletin yükselttiği değerler sisteminin bütünü” olarak ifade edilmiştir.³ Osmanlı resmi ideolojisini ise, Osmanlı Devleti’nin dünya görüşü, inandığı değerler, tebaasına ve başka devletlerle ilişkisine bakış ve devleti yöneten seçkinlerin devletin tüm yönetim alanlarında hâkim kılmaya çalıştığı dünya görüşü olarak ifade etmek mümkündür.⁴

Yukarıdaki bilgilerin nakledildiği düşünürün ısrarla üzerinde durduğu bir husus ise Osmanlı resmi ideolojisinin, yukarıdan aşağı doğru bir dayatma mı, yoksa hitap ettiği halk tarafından bilinen ve kabul edilen değerler mi olduğuna dair tartışmadır. Bu noktada yazarın cevabı şöyledir:

“Osmanlı resmi ideolojisinin esasını “inanç” oluşturur. Osmanlı İmparatorluğu altı yüzyıllık uzun tarihinin hemen hemen her alan ve safhasının sergilediği gibi, bir “inanç devleti”dir. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu’nda devlet de en az din (İslam) kadar inanç konusudur, dolayısıyla kutsaldır. Bu, kanaatimizce, Osmanlı İmparatorluğu’nda devletle dinin (Abbasiler dâhil, tarihte hiçbir İslam devletinde olmadığı kadar) birbiri içine geçmesinden, başka bir ifadeyle “devletle dinin özdeşleşmesi”nden ileri gelmektedir... Osmanlı Devleti’nin ideolojisi de temelini bu özdeşlikte bulur. O halde bu özdeşliği, Osmanlı Devleti’nde “her şey devlet içindir; din de devlet içindir” şeklinde formüle etmek mümkündür.”⁵

Osmanlı resmi ideolojisinin tarihi köklerini, eski klasik siyasal gelenek, klasik İslami siyasal gelenek ve Bizans siyasal geleneğine⁶ bağlayan Ocak, bu üç gelenek kadar önemli olan ve dini kökler dediği ağırlığını, tasavvuf düşüncesinin ve Türk tasavvuf geleneğinin şekillendirdiği Türk Müslümanlığına dikkat çekmiştir.⁷ Ancak, bu noktada ilgili hususu daha erken tarihlerde inceleyen Halil İnalıcık’ın yaklaşımına da müracaat etmek gerekmektedir.

3 Ahmet Yaşar Ocak, **age**, s. 72.

4 Ahmet Yaşar Ocak, **age**, s. 72.

5 Ahmet Yaşar Ocak, **age**, s. 73.

6 Doğu kültürüne ait bir anlayış olduğuna aşağıdaki tartışmalardan ayrıntılarıyla değinilen adalet dairesinin ve siyasette adalet kavramının Batı uygarlığında da takip edilebildiğini belirtmek gerekir. Öyle ki, Ortaçağ dünyasının tanınmış dini figürlerinden olan Aziz Augustine’e ait bir sözle de adaletin 4-5. yüzyıllarda Batı aleminde de siyaset için vazgeçilemez bir kavram olduğu hatırlanmalıdır. Hobsbawm, Aziz Augustine’in “adalet olmazsa krallıkların hepsinin maskesi düşer ve düpedüz büyük soyguncular oldukları ortaya çıkar” dediğini ve bu yolla adil hükümdar-adil devlet kavramlarına dair anlayışı eşkıyalık düzeniyle mukayese etmiştir (Eric J. Hobsbawm, **Eşkıyalar**, (çeviren: Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011, s. 81).

7 Ahmet Yaşar Ocak, **age**, s. 74-82.

Halil İnalçık, Türk siyaset anlayışına yansıyan Hind-İran geleneğine dikkat çekmiştir. Bu tesiri bazı eserler üzerinden tahlil eden İnalçık, Kutadgu Bilig yazarı Yusuf Has Hacib'in Firdevsi'nin eseri Şehname'yi gördüğünü ve bundan etkilendiğini iddia etmiştir. İki metindeki birçok ortak bilgidен başka bu eserlerin vezin ölçülerinin bile benzerliğine dikkat çekmesi önemlidir.⁸ Bu geleneğin sirayet ettiği bir yol olarak İslam devrinde İbn Mukaffa adlı Zerdüştlük'ten İslam'a geçmiş bir yazarın çevirdiği risaleler ile yine Pehlevî'den Arapça'ya kazandırdığı "Kelile ve Dimne" adlı eseri işaret eden İnalçık, bu eserde hayvan masalları içinde idare ve siyasete dair kuralların, ahlak derslerinin verildiğini belirtir. Buna göre fikirler çoğu kez masallar içinde kısa anlamlı hikmetler ve kurallar şeklinde verilmiştir. Eserin Anuşirvan'ın veziri hakim Burzôe'ye atfı olunan Pehlevî tercümesi kayıptır, eser daha sonra Gazneli Sultan Behrâmşâh (1118-1152) adına Münşi Ebu'l-ma'âlî Nasrullah tarafından ilavelerle Arapça'dan Farsça'ya çevrilmiştir. Eser, Sâsâni İran'ında büyük rağbet görmüş, özetle İslam öncesi İran toplumunda yüksek sınıfların yaşam anlayışlarını, dini-ahlaki ve siyasi fikirlerini ifade etmiştir.⁹ İnalçık, eski Hint-İran nasihatname ve siyasetnamelerinde devletin, hükümdarın kuvvet ve kudretinden, otoritesinden başka bir şey olmadığını kaydeder. Siyasetin ise hükümdarın bu otoritesini koruma ve kuvvetlendirme ve bunun araçları olan askeri ve parayı halkın hoşnutsuzluğuna sebep olmadan temin etme yolu olarak ifade eder. Buna göre halkın hoşnutsuzluğu otoriteyi tehlikeye düşürmekte ve bu da fakirliğe yol açmaktadır. Öyleyse hükümdar bundan olabildiğince kaçmalıdır. Bu da hükümdarın adil olmasıyla sağlanabilir. İnalçık, Kelile ve Dimne'de adaletin esas itibariyle halkın üzerindeki zulmü gidermek, güçlünün zayıfı ezmesine izin vermemek, tebaanın can ve malının güvence altında tutulmasını, özetle egemenliğin adaletle sıkı sıkıya bağlı olduğunun bir kavram olarak ortaya konduğunu belirtir. Bundandır ki siyaset ahlaktan ayrılmaz, siyasetnameler aynı zamanda bir ahlak kitabı niteliğindedir. İnalçık, Kelile ve Dimne'deki bu adalet dairesi kavramının Taberi'nin eserine girdiğini, sonrasında Kabusname'de (1082 yazılışı) ve Kutadgu Bilig'de görüldüğünü kaydeder.¹⁰

Nasihatname türü eserlerin İslam memleketlerindeki alimlerce sıklıkla kaleme alındığına yukarıda değinildi. Bunlar arasındaki tanınmış bir yazar da Mâverdü'dir. Mâverdü sultanlara öğüt verdiği Kitab'ül-Nasihatü'l-Mülûk adlı 10 bölümden oluşan eserinde, adalet dairesini müstakil bir bölüm olarak kaleme almıştır. Adil bir yönetimin rahmet ve adaletle olacağını kaydeden Mâverdü, sultanın mümkün olduğunca Allah'a boyun eğen ve onun emirlerine sarılan dindar bir karaktere sahip olması gerektiğini vurgular. Allah'ın adil olduğunu ve bu sıfatını temsilcilerinin de taşıması gerektiğini kaydeder. Mâverdü'nin, yaşadığı dünyanın değerlerini temsil ettiğini düşünürsek görmek istediği hükümdarı ruhbanlaştırmak/sofulaştırmak istediği gibi bir sonuca ulaşılabilir. Yazar, eserinde adalet mefhumunu önce ayetlerle, sonra sırasıyla hadisler, ashaptan nakiller ve peygamber kıssalarından örnekler sunarak izah etmiştir. Bunun yanında Eski Hind ve Fars krallarının sözleri ve hikayelerine de eserinde yer veren Mâverdü, ayrıca bu öğretinin kökeninin Hind kültürüne dayandığını da bizzat Hind tarihlerini kaynak göstermek suretiyle izhar eder. Onun adalet anlayışını Hind ve Acem kaynaklarına dayandırarak eserinde anlatmasını, kavramın İslamileştirilmiş yeni bir

8 Halil İnalçık, **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Yayınları, İstanbul, 2005, s. 13-15.

9 İnalçık, **age**, s. 14.

10 İnalçık, **age**, s. 15.

yorumu olarak değerlendirmek mümkündür.¹¹

Osmanlı siyasi düşüncesinin 15 ve 16. yüzyıllarda içinde bulunduğu durumu, yani İslami geleneği yeniden yorumlayarak uygulamasını bir kazanım olarak değerlendirenler de vardır. Bu savunmacı tutum, esasında Osmanlı siyasi düşüncesine karşı geliştirilen bir takım eleştirilere cevap mahiyeti taşır. Bu konuda, Osmanlı siyasi düşüncesine yöneltilen en bilindik tenkit ise, Osmanlıların temsil ettiği ya da onlara tevarüs eden İslam kültür ve düşüncesine orijinal bir katkıda bulunmadıkları, bu hususta sadece şerh ve haşiye niteliğinde eserler verdikleri şeklindedir. Bu tenkide verilen cevap ise çok uzun süreden beri gelen bilgi birikiminin uygulayıcılığının ya da yeni halde sentezinin bile bir başarı olarak Osmanlı hanesine yazılması şeklindedir. Osmanlı siyasi düşüncesini bu merkezde ele alan Mehmet Öz, bunun felsefi derinliğinden öte, pratik ve pragmatik önemine vurgu yapar.¹² Çalışmasında Öz, Osmanlı siyasi düşüncesinin kökenlerini, yukarıda İnalçık ve Ocak'ın işaret ettiği şekilde, Hint-İran geleneği, Türk-İslam geleneği, Arap-İslam geleneği ve Anadolu coğrafyasının mirasının sentezine bağlar.

Adalet dairesinin, sınıfsal geçişkenliği sıkı bir şekilde kontrol etmesi düşüncesinin, klasik Osmanlı geleneğinde "*erkan-ı erbaa*" (dört direk) şeklinde tesmiye olduğunu nakletmek gerekir. Öz'e göre, Devvani¹³, bedenî mizacın 4 unsura ayrılması gibi devletin de 4 sınıftan oluştuğunu, yani 4 direğe yaslandığını ileri sürmüştür. Bunlar ilim ehli, savaşılar, esnaf-tüccar ve çiftçidir ki, bunların birbirine yaslanması yani denge içinde olması yönetimin de denge içinde olmasını sağlar. Bu anlayışta, her sınıf kendi mevkiinde kalmalı, herkes kendi işiyle uğraşmalı ve kimse kimsenin işine karışmamalıdır. Erkan-ı erbaa nazariyesinin doğadaki dört ana element ile de ilişkilendirildiğini, Devvani ve diğerlerinden etkilenen Kınalızade'nin de bunu eserine taşıdığını belirten Öz, ulema, kadı, katip, tabip, muhasebeci, şair ve müneccim gibi ehl-i kalemin suya denk geldiğini vurgulayarak bunun insan bedeni için taşıdığı öneme benzer şekilde ilmin de insan ruhu için gerekliliğine işaret eder. Devamında düşmanlara karşı ülkeyi

11 Ebu'l-Hasan El-Mâverdi, **Siyaset Sanatı** (Kitabü'l Nasihatü'l-Mülük), (Türkçeye Çeviren: Mustafa Sarıbyık), Özgü Yayınları, İstanbul, 2004, s. 319-353. El-Mâverdi, 974 yılında Basra'da doğmuştur. Ailesinin gül suyu imalatı ve satıcılığı işiyle uğraşmasından dolayı Mâverdi nisbetini aldığı kaydedilmiştir. Tam adı Ebu'l-Hasan Ali bin Muhammed bin Habib'dir. Basra ve Bağdat'ta ilim tahsil etmiş sonra Nişabur'a başkadı olmuştur. Yaşadığı dönemde Şafii fıkhnın ünlü simaları arasında kabul edilmiştir. Birçok yerde kadılık yaptıktan sonra Bağdat'a dönmüş ve Halife Kaim Biemrillah zamanında "Akdü'l-Kudat" ünvanını almıştır. Yaşadığı dönemde Abbasi sarayında üst düzeyde bürokratik yapmış Abbasi halifelerinin Şii-Büveyhoğulları ve Selçuklu sultanlarıyla yaşadığı siyasi krizleri çözmek gibi başarılarla anılmıştır. 1058 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir (El-Mâverdi, **age**, s. 21-23).

12 Mehmet Öz, "*Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Temeller ve Ana ilkeler*", **İslami Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 12, Sayı 1, 1999, s. 33. (http://isamveri.org/pdfdrq/D00064/1999_1/1999_1_OZM.pdf, 03.03.2018 tarihinde ulaşıldı)

13 Hicri 828-908 yıllarında Fars'ta Kâzârun şehrinin Devvan nahiyesinde doğmuş ve buraya gömülmüş, kelim, matematik ve felsefe alanlarında Arapça ve Farsça eserler yazmış İranlı bir bilginidir. Tam künyesi Muhammed bin Sadeddin Es'ad es-Siddiki'dir. Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah zamanında Tebriz'de müderrislik yapmıştır. Uzun Hasan'ın hizmetinde bulunmuş ve Şiraz'da müderrislik yapmıştır. Uzun Hasan'ın oğulları Yakub ve Murad dönemlerinde Fars eyaleti kadılığı yapmıştır. Hindistan'a seyahat etmiş ve Hint sultanları namına bazı risaleler kaleme almıştır. Devvani'nin İstanbul kütüphanelerinde tespit edilmiş 28'i Arapça ve 7'si Farsça 32 eseri bulunmaktadır. Bunlardan Arapça olanların çoğu medreselerde verilen derslerle ilgili şerh ve haşiye türünden eserlerdir. Ayrıntılar için bkz: Muammer Eroğlu, "*Devvânî*", **İA**, C. 3, MEB, Eskişehir, 2001, s. 565-566.

koruyan askerlerin ateşe, halkın ihtiyaçlarını karşılayan tüccar ve zanaatkârın havaya, insanların yiyeceklerini sağlayan çiftçinin de toprağa denk düştüğünü nakleder. Dolayısıyla, cümlenin menfaati bunlara baktığından insan sağlığının ve toplum sağlığının korunması adına bunların ahenk içinde kalması gerekir, aksi takdirde hastalık zuhur eder. Benzer bir analoginin Katip Çelebi'nin eserinde bulunduğu kaydedilmiştir. Mehmet Öz, bununla beraber ayrıca İbn Haldun'a ait olduğu bilinen insan ömrü ile devlet ömrünün benzeşmesi kanununun da Katip Çelebi'nin eserinde yer edindiğine dikkat çekmiştir. Yine başa dönerek İbn Haldun'dan tesirle Katip Çelebi'de yer edinen bilgiye müracaat edildiğinde; dört sınıf, insan bedenindeki dört unsura/sıvıya benzetilmiştir. Katip Çelebi, ulemayı kana, askeri balgama, tüccarı safraya (sarı), reayayı ise sevdaya (kara safra) karşılık getirmiştir. Bedendeki bu dört hiltin¹⁴ bir arada olması sağlık için elzemdir ve tersi hastalıklı haldir.¹⁵

Bu çalışmada daire-i adliye denen siyaset anlayışını 16. yüzyıl eserlerinden birinden alıntılıyıp, anılan duruma dair bazı emareleri/örnekleri 17 ve 18. yüzyıl Diyarbakir sicil kaynaklarından tartışmaya çalışacağız. Osmanlı siyasetname eserlerinin bilinenlerinden olan Kınalızade Ali Çelebi'ye ait Ahlak-ı Alâî'de anılan adalet dairesi resmedilmiştir; şöyle ki;

- 1- *Adldir mücib-i salâh-ı cihân/* Dünya düzenini ve kurtuluşunu sağlayan adalettir
- 2- *Cihân bir bâğdır divârı devlet/* Dünya bir bahçedir, duvarı devlettir
- 3- *Devletin nâzımı şeri'attir/* Devletin nizamını kuran kanundur
- 4- *Şeri'ate olamaz hiç hâris illâ melik/* Kanun ancak saltanat ile korunur
- 5- *Melik zabt eylemez illâ leşker/* Saltanat ancak ordu ile zapt edilir
- 6- *Leşkeri cem' edemez illâ mal/* Ordu ancak mal ile ayakta kalır
- 7- *Malı kesb eyleyen ra'iyettir/* Malı toplayan halktır
- 8- *Raiyyeti kul eder padişâh-ı âleme adl/* Halkı idare altına ancak cihan padişahının adaleti alır.¹⁶

Bu öğütteki sekiz hususu/olguyu/kavramı birbirine bağlı tutan ve döngüyü sağlayan şey, başta ve sonda tekrarlanan ve formülasyona esin kaynağı olan adalettir ki, nitekim yukarıda nakiller ve atıflarla sistemin mahiyeti ele alınmıştır.

2. BERATLARDAN TAKİP EDİLEBİLEN BİR DAİRE-Yİ ADLİYE ALAMETİ: IRSİ ATAMALAR

Düzenin korunmasını ve devamını, mansıpların babadan oğula geçmesi olarak

14 Hilt, en geniş anlamıyla vücut sıvısı demektir. Sindirim sonucu ortaya çıkan sıvı cevherler şeklinde izah edilmiştir. En yaygın bilinenleri kan, balgam, sarı safra ve kara safra da denen sevdadır. Eski tıpta hastalıkların izahı ve tedavisi için "Dört Unsur-Dört Hilt" kuramı Yunan tabipler ve düşünürlerce ortaya atılmıştır. Empedokles'in (492-432) Dört Unsur (toprak-ateş-hava-su) anlayışından mülhem Dört Hilt (kan-balgam-safra-sevda) ve Dört Nitelik (kuru-yaş-soğuk-sıcak) kavramlarını içeren bu düşünce Hipokrates (M.Ö. 2 yy) ve Galen (M.S. 129-199) üzerinden İslam dünyasına geçmiştir (İbn Sina, *El-Kânûn fi't-Tıbb*, Birinci Kitap, çev: Esin Kahya, (Ankara: by. 1995), 6-25 künyeli kaynaktan naklen Hasan Ocak, "*Siyaset/Toplum Felsefesi/Ahlakı Açısından Kâtip Çelebi'de Ulema ve Ümeranın Yeri*", *Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, sy. 1, 2016, ss. 83-100, s. 89)

15 Mehmet Öz, *agm*, s. 31. Katip Çelebi'den başka konu etrafında müracaat edilen bir başka kronik yazarı Mustafa Naima Efendi'dir. Onun da eserinde devletin bozulması 4 rüknün işlevini yitirmesinden kaynaklanır. Buna göre Mülk ve devlet asker ve rical ile sağlanır. Rical ise mal ile varlık bulur. Mal reayadan gelir. Reaya ise adalet ile korunur. Bu görüşlerinde Naima'nın İbn Haldun'un tesirinde kaldığına dair bir değerlendirme için bkz; Ejder Okumuş, "*Osmanlılar'da Siyasal Bir Kurum Olarak Adalet Dairesi*", *SBArD*, Mart 2005, s. 45-51.

16 Kınalızade Ali Çelebi, *Ahlak-ı Alâî*, (hazırlayan: Mustafa Koç), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 1090.

tanzim eden sisteme patrimonyalizm¹⁷ de denilmektedir. Bu soy egemenliğine dayanan sistemde padişah,¹⁸ toplumun babası rolündedir ve her rütbe onun tarafından

17 Patrimonyalizm, geleneksel toplumlarda görülen ve erkeğin evdeki yönetim şeklinin yani hanesindeki iktidar-itaat ilişkisinin geniş toplumsal yapılara uyarlanması şeklinde tarif edilmiştir. Bu yönetimde tüm iktidar hükümlerinin elinde toplanmıştır. Bu yönetimlerde tebaa, şefe sadakatle itaat etmek ve şef de tebaasını ayırım gözetmeksizin korumak ve kollamak zorundadır. Bu sistemde, yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri hükümdarın elinde toplanmıştır. Patrimonyal sistemde meşruyet hükümdar tarafından patrimonyal bürokrasi sınıfı aracılığıyla sürdürülür ki Osmanlı Devleti'nde bu vazifeyi "askeri" sınıf üstlenmiştir. Askeri sınıf ise kendi içinde askeri ve dini bürokrasi olarak ikiye ayrılmıştır. Merkezin patrimonyal karakterini kul sistemiyle yetiştirilen Yeniçeriler temsil ederken taşrada ise merkez tarafından gönderilen üst düzey görevliler temsil etmiştir. Taşraya gönderilenlerin itaati ise atamalarının kontrolü ve düzenli gerçekleşmesiyle takip edilmiştir (Seyfettin Arslan, "Osmanlı Siyasi Rejimini Şekillendiren Bir Olgu Olarak Patrimonyalizm", *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 17, Nisan 2003, Sayı: 1-2, s. 245-246). Osmanlı Devlet yönetimini feodaliteye, dini monarşiye ve daha başka bazı yönetim örgütlenmelerine örnek gösterme çabaları olmasına karşın özellikle klasik dönem için patrimonyal anlayışın hakim olduğu ileri sürülebilir. Hükümdarın tüm toplumu ve dahi kendisinin temsil ettiği devleti kontrol altında tuttuğunu gösteren atama yazılarında "buyurdum ki" ifadesi ile vazife bahşetmesi, ayrıca ataması yapılanların çoğunlukla önceki görevliyle irsi bağ taşınması ayrı bir öneme haizdir. Osmanlı devlet yönetiminin despotizm ve patrimonyalizm ifadeleriyle ilişkilendirilmesini oryantalist zihniyetin yönlendirmesi olarak değerlendiren yüzeysel ve kategorik bir muhalefet şekli de vardır. Örnek olması bakımından bkz: Necmettin Doğan, "Patrimonyalizm Kavramına Eleştirel Bir Yaklaşım", *Liberal Düşünce*, Yıl 16, Sayı 64, Güz 2011, s. 161-184.

18 Adalet dairesinin tepesinde padişah bulunmaktaydı. İlk Osmanlı anayasası olan Kanun-ı Esasi'nin üçüncü maddesi "*Saltanat-ı seniyye-i Osmanîye hilafet-i kübra-i İslamiyye haiz olarak, sülale-i âl-i Osman'dan usul-i kadime veçhile ekber-i evlada aittir*" şeklindedir. İlk anayasaya bu şekilde yerleşen bu makamın neredeyse sınırsız olan gücünün kaynağını İnalçık, Orta-asya Türk geleneklerine ve Yakın Doğu'daki kadim imparatorluk geleneklerine bağlasa da, esasında bu makamın gerçekte Osmanlı tarihinin bir mahsulü olduğunu belirtmekten de kendini alamaz. Öyle ki aralarında Tursun Bey'in de bulunduğu bazı Osmanlı müelliflerinin Gazali, İbn Sina, Nasreddin Tusi gibi İslam düşünürlerini takip ederek Osmanlı padişahının örfi hükümlerlik haklarına nazariyeler geliştirdiklerini, bu meyanda Tursun Bey'in eserinin mukaddimesinde içtimai düzeni korumak için, her insanı kendi kabiliyetine göre, mevkiinde hakkına razı tutmak ve başkasının hakkına saldırmaktan men etmek gerektiğini ve bunun da bir padişahın varlığını zorunlu kıldığını kaydettiğini belirtir. Tursun Bey'e göre Padişah olmaz ise nizam olmaz, insanlar birbirini yok eder. Bundan ötürü padişaha mutlak itaat gerekir. Kur'an da bunu emreder. Padişah istediğini yükseltir, istediğini alçaltır. Allah'a ait mutlakiyet sıfatı padişahta belirir ancak bu mutlak idare sadece adalet dairesinde kullanılmalıdır. Aksi halde ülke dağılır. Tursun Bey'e göre bu gücü dengeleyecek şey ise Allah korkusu ve adalet anlayışıdır. İnalçık, bu şekilde kavramsallaştırılmış mutlak bir padişah figürünün fiilen ve hukuken hayata geçtiğini, Yeniçağ başlarında Machiavelli ve J. Bodin gibi düşünürlerin mutlak hükümdar örnekleri arasında sık sık Osmanlı padişahlarını gösterdiklerini kaydeder. Ona göre Osmanlı padişahları İslam tarihinde en merkezîyetçi ve mutlakiyetçi hükümdarlardı; "*Onlar yalnız idari sahada, bu mutlakiyetin bir vasıtası olarak, devletin icra salahiyetlerini münhasıran kendi kullarına vermek, toprak üzerinde devlet rakabesini kurmakla kalmamışlar, aynı zamanda ilmiye sınıfını teşkilatlandırmak ve devlet hizmetine sokmak, her türlü vakfî devlet kontrolü altına almak sureti ile de, merkezîyetçi sultanlarını o zamana kadar hiçbir İslam devletinde görmediğimiz şekilde kuvvetlendirmişlerdir.*" (Halil İnalçık, "Padişah", *İA*, C. 9, MEB Yayınları, Eskişehir, 2001, s. 494-495).

daha aşağıdakilere bahşedilir. Bu anlayışa göre meslek ve ünvanlar da tıpkı taşınır-taşınmaz mülk gibi evlada intikal ettirilebilir. Nitekim kamu görevleri de evlada intikal eden miras arasında görülmüştür. Böylece en üstten en alt tabakaya kadar mansıplar paylaşılmış olur. Anlaşılabileceği üzere sistemde liyakat kadar önem taşıyan diğer husus irsi verasetle hak sahibi olmaktır. Kan yoluyla tevarüs eden bu ayrıcalık tüm berat ve atamalarda dikkat çekmektedir. İncelememizde Diyarbekir kadı defterine kaydedilmiş bir takım atamaları örnek olarak burada ele alacağız.

Osmanlı siyasi anlayışının, sıkı merkezi ve mutlakiyetçi özelliğinin, atama kayıtlarından takip edilebileceğini belirtmek gerekir. Bu durumun ne kadar ciddiyetle korunduğunu padişah ile imam-hatip arasındaki bağdan anlayabiliriz. Devletin merkezini ve zirvesini temsil eden padişah, taşradaki cami-mescit etrafında şekillenmiş en küçük idari birimdeki atamayı kontrolde tutmuştur. Bu birimin temsilcisi olarak imam¹⁹-hatibi²⁰ görmekteydi. Mahkeme kayıtlarındaki birçok örnekten de anlaşılacağı üzere

19 Kur'an'da yedi defa müfret, beş defa cemi' olarak geçer; orada numune, işaret, misal ve rehber anlamlarındadır. Uygulamada cemaat ile namaz kıldırın kişi anlamındadır. Ancak her Müslüman namazın adab ve erkanının bildiğinden bu vazifeyi ifa edebilir. Bir grup kişi içinde namaz vaktinde bu işi en bilgili olanı yaparsa da bir camideki cemaat bir ücret karşılığı din ilmine vakıf birini tayin ettirebilir. İmamlık ne bir sanat, ne de bir rütbedir (W. İvanov, "İmam", İA, C. 5/2, MEB Yayınları, Eskişehir, 2001, s. 980-981). Buraya kadar özetle alınan şu sözlük tanımının aksine, uygulamada, günümüzde ve Osmanlı döneminde bunun bir vazife, hatta bir rütbe olduğu çalışmada ulaşılan sonuçlardandır.

20 Eski Araplar arasında kabile sözcüsüne verilen ad idi. Çoğu zaman "şair ve hatib" sözleri birbiri ile kullanılırdı. İkisi arasındaki fark belki de şairin nazım, hatibin ise nesir tarzıyla söz söylemesiydi. Hz. Peygamber, Dört halife ve Emeviler devrinde hutbe Müslümanlar'a nutuk şeklini alan bir konuşmaya dönüşünce bu işi hatibler yapmaya başlamışlardı. Anılan idarecilerin vilayetlere gönderdikleri valiler de hatib gibi davranırdı ve yine halifelerin şehirlere tayin ettiği amirler hutbe ve imamet işine de görevliydi. Abbasi halifesi Harun Reşid zamanında ise hutbe okuma işi halifeden alınıp kadılarına bırakılmış ve halife sadece dinlemekle yetinmiştir. Ancak bu dönemde büyük camilerde imam ve hatiplik edenler halifenin temsilcileri olarak kabul edilmiştir. Hatib, imam sıfatı ile Cuma namazı kıldırır ve vaaz ederdi. Memlûkler devrinde her caminin bir hatibi bulunmaktaydı. Büyük camilerde ise bu vazifeye yüksek ilmi payeye sahip kimseler bakardı. Örneğin Kahire kalesindeki Büyük caminin hatibliğini Şafii baş-kadısı yapardı. Selahaddin-i Eyyubi'nin Kudus'ü işgalden kurtarmasından sonra buradaki Mescid-i Aksa baş hatibliğine Kadı Muhyiddin Ebu el-Ma'ali ataması, bu makamın ve atamanın ilim ehline gıpta edilen bir şerefe dönüşmesine yol açmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise Cuma hatiplerinin cami imamından yüksek ve özel bir mevki bulunurdu. Bu hatiblerin okudukları Arapça hutbelere halkın büyük kısmı bir şey anlamaz ve "hutbeler de çoğunlukla ezberlenmiş, basma kalıp sözlerden" ibaret olup her hafta hutbenin ortasında söylenen hadis değiştirilirdi. Büyük camilerin hatibleri padişah tarafından fermanla tayin olunurken bu kimseler yeşil cübbe giyer ve sarıklarına sırma tel takarlardı. Ellerinde kınlı bir kılıç olduğu halde minbere çıkmaları adettendi. Minbere çıkarken kılıcı basamağın başına bırakır, hutbesi bittikten sonra inerken kılıcı geri alırdı. Cuma namazları daima hatib tarafından kıldırılırdı. Cumhuriyet döneminde bu kıyafetler değiştiği gibi Arapça olan vaaz ve nasihat içeren hutbe de herkesin anlaması için Türkçe'ye çevrilmiştir (Johs. Pedersen, "Hatib", İA, C. 5/1, MEB Yayınları, Eskişehir, 2001, s. 363-365). Osmanlı döneminde, bu makalede de konu edildiği üzere, vazifeye atananlar çoğu kez irsi imtiyazla göreve gelirlerdi. Arap dünyasında da durumun farklı olmadığı kaydedilmiştir. Bu meyanda biraz önceki kaynakta ilgili sayfalarda 1909 yılında Medine'de Mescid-i Nebevi'de naibleri hesaba katılmadan 46, Medine'de 122 hatibin bulunduğu, bunların bazı vakıflardan istifa ettikleri ve çoğunlukla vazifelerini irsi suretle devraldıkları belirtilmiştir.

imam-hatipler kendi çevrelerindeki insanların temsilcileri ve önderleriydi.

Günümüzde idari bir statüyü tanımlayan mahalle ifadesinin Osmanlı yönetim anlayışıyla yakın bir ilgisi vardır. Devletin tepesindeki padişah, yereldeki en küçük temsilcisi olan ve ibadet görevini yürüten imam ile birbirini tamamlamaktaydı. Bu bağda adalet dairesinin Osmanlı mahallesine yansımaları olarak görmek gerekir. Nitekim kimi araştırmacılar mahalledeki idari yapının cami ve mescit olduğunu, dolayısıyla imamın da buranın lideri olduğunu ifade etmişlerdir.²¹ Anılan bağı sağlayan atama yetkisi padişahın elindeydi ve bunu da iktisadi olarak vakıfların desteklemesiyle mümkün kılmaktaydı. Taşranın en küçük birimindeki işleyişten bir yerde imam da sorumlu tutulmaktaydı. Nitekim gerek danışma gerek ise şikâyet usulüyle imamın ve merkezin birbiriyle temasına dair birçok örneğe rastlanmaktadır. Bu tür yazışmalardan birinde padişah, Amid'deki üst düzey idarecilere ilgili imamın işini yapmasında ona yardımcı olmalarını, vazifesini yürütebilmesi için uygun ortamı sağlamalarını emretmektedir.²² İmam ile padişahı birbirine bağlayan, Osmanlı daire-yi adliye düşüncesinin siyasetteki uygulamasından başka bir şey değildi.

Burada, Amid'de askeri sınıf mensubu da sayılabilecek çeşitli dini ve sosyal alanlarda hizmet veren kimselere dair atama belgelerine müracaat edilecektir. Ancak bunlar arasında vakıf görevlileri de yer alır ki bunu da vakıf hizmetlerinin amme hizmeti olması ve atamayı padişahın yapması gibi nedenlerden dolayı askerilerle birlikte zikrettik. Vakıfların gelirleriyle kamu hizmetini finanse etmelerini, devletin onlara tanıdığı bir imtiyaz olarak görmek gerekir. Şöyle ki; vakıflar devlete karşı olan yükümlülüklerini bir yerde halka hizmet olarak ödeyerek yerine getirmişlerdir. Vergiden muaf olan vakıf, devlete vergi vermek yerine yereldeki birçok vazifenin özellikle dini vazifenin finansını sağlamış ve devletin yerine bir yerde mali vekil rolü üstlenmiştir.

İmam ile birlikte anılan ve çoğu zaman birbiri yerine kullanılan hatiplere dair de çok sayıda berat bulunmaktadır. 1153/1740 tarihli bir belgede Müteveffa Hüsrev Paşa camii vakfının 6 akçe yevmiye ile katibi olan kişi es-seyyid Ahmed'di ve ona bu vazife sadattan olan babasından intikal etmişti.²³

1153/1740 tarihli bir belgede Nakşibendiyye Camii vakfının hatibinin sadattan olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu kişi vazifesini oğlu Mevlana es-seyyid Şaban'a devretmiş ve anılan kişiye padişah onaylı berat verilmiştir.²⁴

1153 tarihli bir belgede, Nasuh Paşa çarşısında bir vakıf dükkanından sağlanan gelir ile bir müderrisin 25 akçe olan yevmiyesi karşılanmaktadır.²⁵ Anılan görevi yapan kişi, divana müracaat ederek vazifenin yarısının 12,5 guruş yevmiye ile oğlu ulemadan es-seyyid Beşir'e devrini istemiştir. Bir süre sonra devre ortak olan oğul, babasının ölümüyle boş kalan diğer hissenin de kendisine intikalini şeyhülislam aracılığıyla padişahın isteyince kendisine berat gönderilmiştir.²⁶

1153 tarihli bir diğer belgede geliri Cami-i Kebir evkafından olmak üzere yevmi 12 akçe vazife ile vaiz olan babanın ölümü ile yerine oğlunun geçmesi şeyhülislam işaretleriyle padişaha sunulmuş ve tarafına berat verilmiştir.²⁷

1153 tarihli bir belgede geliri İbrahim Bey tekkesi evkafından olmak üzere tekke-

21 Hüseyin Özdeğer, **Onaltıncı Asırda Ayntab Livası**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1988, s. 120.

22 İlgili örnek ve benzeri bilgiler için bkz. Ercan Gümüş, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası**, Gazi Üniversitesi SBE, Basılmamış doktora tezi, Ankara, 2014, s. 106-107.

23 DŞS, 360, 142-3, Rebiülevvel 1153.

24 DŞS, 360, 143-2, Safer 1153; Ercan Gümüş, **agt**, s. 148.

25 DŞS, 360-143-3, Cemaziyelevvel 1153.

26 DŞS, 360-141-3, Safer 1153.

27 DŞS, 360-141-1, Safer 1153.

nin nezareti ölen baba yerine şeyhülislam işaretiyle oğluna devredilmiştir.²⁸

1153 tarihli bir diğer belgede sadat-ı kiramdan es-seyyid Ahmed, divana arzuhal edip yevmi 10 akçe ile nısfını yürüttüğü katip vazifesinin diğer yarısının babasının ölümüyle boş kaldığını belirtmiş, kalan hissenin kendisine verilmesi için şeyhülislam işaretiyle padişahın izin istenmiş ve kendisine berat verilmiştir.²⁹

1153 tarihli bir diğer belgede geliri Safa Cami vakfından olmak üzere yevmi 2 akçe ile vazifeyi yürüten kişi vazifesinin oğluna devrini arzuhal edince oğul es-seyyid Mehmed'e berat verilmiştir.³⁰

Babadan oğula intikal etmiş vazifelerden biri de devr-hândır. 1151/1738 yılında Debbaghane Camiine yevmi 1 akçe ile atanmış İshak ölünce vazifesi oğluna layık görülerek devredilmiştir.³¹

Vakıf nazırlığı görevine dair beratlar da dikkat çekmektedir. 1153/1740 tarihli bir belgede, Hasan Padişah ya da diğer adıyla Balıklı Tekkesi vakfının nazırı vefat edince vazifesi oğluna intikal etmiştir. Buna dair padişah onayı alındıktan sonra berat, söz konusu şahsa gönderilmiştir.³²

1153/1740 tarihli bir belgede yevmiyesi Özdemiroğlu Osman Paşa vakfından olmak üzere, 6 akçe ile dua-gû olan es-seyyid Mehmed bin Şeyh Halil vazifeyi babasından devralmıştır.³³

1159/1746 yılında Melik Ahmed Paşa camiinin hatibi ölmüş, vazifesi oğluna 12 akçe yevmiye ile intikal etmiştir.³⁴

1160/1747 yılında İshak Halife adlı kişi, uhdesinde olan ve geliri Gazi Ali Paşa vakfından olan 4 akçelik mektep hocalığı, 1 akçelik mer-hân, 2 akçelik ser-mahvil vazifelerinin oğlu Mustafa Halife'ye devredilmesini isteyince, padişah oluruyla bu atamaya izin verilmiştir.³⁵

Yukarıda da yer alan bazı örneklerden anlaşılacağı üzere, baba ve oğul aynı vazifeyi paylaşabilmekteydi. Baba ile oğul aynı görevi yürütüyor olması makamdaki halef ve selef ilişkisinin geleceği hakkında fikir vermekteydi. Nitekim ikisinin vazifeyi yürütüyor olması genç olanın bir yerde vazifenin ayrıntılarını öğrenmesi ve gelecekte de aynı yöntemle varislerine aktaracağı anlamına geliyordu. Bu tür görevlerde çoğu zaman baba ölünce vazifenin kalan kısmı ve geliri hali hazırda görevi yürüten oğula bırakılırdı. İlgili bir belge 1151/1738 tarihlidir. Burada Cami-i Kebir vakfının nezaretine 10 akçe yevmiye ile seyyid ünvanlı baba ve oğul bakmaktadır. Divana yapılan arzuhalle mevcut gelirin artırılması talep edilmiş ve gelir iki katına çıkarılarak aralarında paylaşılmasına izin verilmiştir.³⁶

1153/1740 tarihinde sadat-ı kiramdan olan Cami-i Kebir vakfının nazırı vefat edince -muhtemelen yukarıdaki belgede geçen kişiydi- vazifesinin yarısına babasıyla ortak olan oğul, şu an boşta kalan nısf-ı nezaret vazifesinin kendisine verilmesini istemiştir. Bu nakil işlemi padişah tarafından uygun görülerek kendisine berat verilmiştir.³⁷

Baba oğulun birlikte nezaret ettiği bir makam da müderrisliktir. 1154/1741 yılında geliri Merhum Servisehiy Hatun vakfından olmak üzere yevmi 25 akçe ile müderris

28 DŞS, 360-141-2, Safer 1153.

29 DŞS, 360-141-4, Safer 1153.

30 DŞS, 360-143-1, Cemaziyelevvel 1153.

31 DŞS, 360-30-2, evasıt-ı Zilhicce 1151; Ercan Gümüş, **agt**, s. 152.

32 DŞS, 360-154-2, evahir-i Ramazan 1153; Ercan Gümüş, **agt**, 133.

33 DŞS, 360-140-2, 18 Receb 1153; Ercan Gümüş, **agt**, s. 270.

34 DŞS, 313-165-2, 9 Zilkade 1159; Ercan Gümüş, **agt**, s. 143.

35 DŞS, 313-197-2, 25 Rebiülahir 1160; Ercan Gümüş, **agt**, s. 53.

36 DŞS, 360-144-3, 17 Receb 1151; Ercan Gümüş, **agt**, s. 128.

37 DŞS, 360-142-2, 20 Cemaziyelahir 1153; Ercan Gümüş, **agt**, s. 128.

olan kişi Nasuh Paşa Medresesindeki vazifesinin yarısının oğluna devrini istemiş ve buna dair berat kendisine gönderilmiştir.³⁸

1155/1742 tarihli bir belgede Mesudiye Medresesi vakfından yevmiesi 8 akçe ile dua-gü olan kişi kendi isteğiyle vazifesini oğluna intikal ettirmiş ve berat almıştır.³⁹

Vakıf görevlerinde, babadan oğula irsi intikalin kanunlaştığı ve şer' en yani hukukun de buna dair çok sayıda belgenin bulunduğunu belirterek, bunu destekleyecek Amid'deki bir vakıf örneğini ele alacağız. Erkek egemenliğinin güçlü olduğu bu dönem ve coğrafyada bu belge ilginç bir özellik taşır. Çünkü bu sefer babadan oğula intikal yerine kıza devir söz konusudur. İlgili belge tüccar taifesinden Hasankefilyazade el-Hac Mustafa Ağa bin el-Hac Mehmed'in kurduğu vakfa aittir ki, anılan tüccar bazı mülklerini bu vakfa akar olarak kaydettirmişti. 5'i dükkan 5'i de konut olan bu gelir kaynaklarıyla beslenecek vakfa "*emr-i tevliyyet ve tasarruf-u evlad*" şartını koydurmuştu ve vakfın başında mütevellî olarak Hacı Hamide binti el-Hac İshak bulunuyordu.⁴⁰

1153/1740 tarihli bir belge, Malik Ahmed Paşa camii vakfının mütevellisinin ölümü ve vazifinin oğluna devri hakkındadır. Molla Süleyman babasının ölümüyle kendisi ve kardeşi Molla Abdurrahman'a geçen tevliyyetin, şimdi kardeşinin de ölümüyle kendisine intikaline dair berat almıştır.⁴¹

Irsi suretle tevarüs eden bir görev de ders-i âm⁴² idi. 1151/1738 yılında Amid haricindeki İbrahim Bey tekkesi evkafının karşıladığı aynı yerdeki ders-i âm vazifesini, 5 akçe yevmiye ile yürüten Şeyh Halil idi ve vazifesini kendisi hayattayken oğlu es-seyyid Ahmed'le birlikte devam ettirmek istemişti ve buna dair bir berat almıştı.⁴³

Belgeler arasında yakın akrabalara devredilmiş vazifeler de dikkat çekmektedir. Bu tip durumlarda vazifedeki kişinin erkek varisi olmadığından görevinin diğer yakın akrabalarına intikal etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. İlgili örnek şöyledir: Hasankeyf'teki Baba Mahmud Medresesi ki, diğer adı da Kalenderhane vakfiydi, buranın dua-gü vazifesini yürüten el-hac Yusuf vefat edince yerine amcaoğlu es-seyyid Mustafa atanmıştı.⁴⁴ Yine aynı vakfın nazırı 5 akçe yevmiye ile es-seyyid Ali idi ve ölünce yerine amcaoğlu es-seyyid Salih Halife atanmıştı.⁴⁵ Yine aynı zaviyenin bünyesinde cabi⁴⁶ olan Mahmud ölünce yerine amcaoğlu es-seyyid Mustafa atanmıştı.⁴⁷

3. GÖÇÜ ÖNLEME ÇABASI; ÇİFTBOZAN VERGİSİ, MÜRÜR TEZKERESİ VB. HUKUKİ SÜREÇLER/YAPTIRIMLAR

Taşrada sakin ve burada üretim yapan nüfusun yerli yerinde kalması, İstanbul'a ya da kendi uzak-yakın çevresine hareketinin engellenmesi, Osmanlı idarecilerini meşgul eden sorunlardandı. Anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlı daire-yi adliyesinin korunma

38 DŞS, 360-143-3, 2 Cemaziyelevvel 1154.

39 DŞS, 360-145-3, 18 Şevval 1155; Ercan Gümüş, **agt**, s. 158.

40 DŞS, 313-79-1, 15 Rebiülevvel 1165; Ercan Gümüş, **agt**, s. 273.

41 DŞS, 360-100-2, 19 Safer 1153; Ercan Gümüş, **agt**, s. 143.

42 Medreselerde öğrencilere, camilerde halka açık ders verme yetkisine sahip müderris için kullanılan bir ünvanı. Ayrıntılar için bkz: Mehmet İpşirli, "*Dersiâm*", **TDVİA**, C. 9, Ankara, 1994, s. 185-186.

43 DŞS, 360-144-2, evahir-i Zilhicce 1151; Ercan Gümüş, **agt**, s. 275.

44 DŞS, 360-139-3, 27 Zilkade 1153; Ercan Gümüş, **agt**, s. 282.

45 DŞS, 360-86-3, evahir-i Muharrem 1153; Ercan Gümüş, **agt**, s. 282.

46 Evkaf gelirlerini toplayan vergi tahsilatlığı yapan vakıf görevlisiydi (Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1999, s. 121). Zekat topladığı da kaydedilmiştir (Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türki**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 463).

47 DŞS, 360-86-4, evahir-i Muharrem 1153; Ercan Gümüş, **agt**, s. 282.

gayreti, esasen kendisini, yukarıda değinildiği üzere sosyal konumların muhafazasından ziyade, bu hususta göstermektedir. Yerli yerinde kalan reaya, toprağını sürüp ekini toplayacak, böylece, buradaki yerel bürokrasiden merkez idaresine kadar tüm askeriler, vergilerin yerlerine ulaşmasıyla görevlerini sürdürebilecek ve adalet tesis edilebilecekti. Ancak, tarih planlandığı gibi tek bir çizgide sürekli beklendiği gibi ilerlememiştir. İklimden, komşunun hayvanının tarlaya musallat olmasına değin binlerce değışken, mezkur üretimin bozulmasına yol açabilmiştir. Böylece, devlet idarecileri, göçle sonuçlanacak nüfus hareketliliğini planlamak durumunda kalmıştır. Bu bağlamda ilk olarak, idarecilerin izni olmadan köylülerin topraklarını terk etmemeleri prensibi uygulamaya konmuştur.

Adalet dairesinde sistemin taşıyıcı unsuru olan halk, bundan da öte toprağı işleyen köylü, devlet için sadece vergi alınan yani devletin hakkı olan geliri, atadığı yetkiliye ödeyen bir kaynak değil, aynı zamanda ürettiği mahsul fazlasıyla yakındaki kentin de besleyen hayati bir öğeydi. Üretim gelirinden devlete ait hakkın asker beslenmekte kullanıldığı tımar sisteminde sipahi, taşradaki görevi karşılığında adalet dairesinin diğer önemli bir unsuru olan askeri besledi. Ayrıca buradaki halk ile sipahinin ve de hepsinin bir biriyle ilişkisini ise buraya atanan kadı ve temsilcileri sağarlardı ki bu da dairenin esasını oluşturan adaletin sağlanmasıyla gerçekleşiyordu. Huricihan İslamoğlu, anılan bu birlikte çalışmayı “*mutabakat*” olarak ifade etmiştir. Ona göre, Osmanlı idarecileri ve de özellikle sultanları yaptıkları işlerde meşruiyete önem verirdi ve bu durum Osmanlı siyasal mantığına sirayet etmiş önemli bir ilkeydi.⁴⁸ Devlet açısından vergi önemli bir husus olmakla birlikte besin zincirinde kentler için vazgeçilmez olan köylülerdi ve sistemin devamının sağlanması, olmazsa olmaz derecesinde hayatiydi.

Geleneksel dünyada özellikle Osmanlı Devleti'nin çekirdek idaresinin bulunduğu Anadolu ve diğer karasal alanlarda tarım genellikle susuz yapılmaktaydı. Bu sebeple mahsul çoğu zaman doğal şartlara ve bir yerde ise “*yazgı*”ya kalmıştı. Yağmurun az yağdığı ya da güneyden gelen zararlıların salgını olduğu yıllarda kıtlık kaçınılmaz bir sonuçtu.⁴⁹ Osmanlı idaresinin geçmiş yönetimlerden miras aldığı bir ayrıntı olarak kırsal bölgelerin çevrelerindeki şehirleri beslemek üzere örgütlendiğini hatırd tutmamız gerekir. Anadolu'daki ırmakların, Dicle hariç, hemen hiçbiri ulaşımaya uygun

48 Huricihan İslamoğlu-İnan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 33-34. Yazara göre ataerkil dünya görüşü, siyasal iktidara meşruiyet ilkesini kazandırmıştır. Bu arada meşruiyet ilkesi zamanla değışmiş ve 18-19. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ekonomisine bağımlı olma sürecine girmesiyle aşınmaya başlamıştır (Huricihan İslamoğlu-İnan, *age*, s. 37).

49 Güneyden gelen çekirge istilası, neredeyse 2-3 yılda bir karşılaşılan felaket türlerindendi. Osmanlı İmparatorluğu'nun güney sınırları, Mezopotamya, Anadolu'dan başka bazen bu istilanın Avrupa'daki topraklara kadar yayıldığı kaydedilmiştir (ayrıntılar için bkz: Wolf-Dieter Hütteroth, “Osmanlı Topraklarının Ekolojisi”, **Türkiye Tarihi: Geç Osmanlı İmparatorluğu, 1603-1839**, Cilt 3, Editör: Soraiya N. Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 53).

değildi ve bu imkansızlık bir yerde tedbirler almayı gerektiriyordu.⁵⁰ Dışarıdan gıda nakli ve takviyesi yapılamayan yerel şehirleri, buraya yakın kırsal art bölgeler besledi. Bunun yanında eğer anılan yerler yol üzerindeyse sefer zamanları buraya uğrayacak orduların zahiresini de tedarik etmek idarecilerin çözmesi gereken sorunlardandı. Tersine bir durum olarak bolluk ve bereketin kıyı bölgeleri ve liman kentlerinde bulunduğunu belirtmek gerekir. İşte üretimin yazgıya bağlı olarak düştüğü ya da yerden bitenini boğazlara yetmediği yerlerde bu zengin ve müreffeh kentlere bir yönelim olurdu. Bunu dengede tutmak da adil hükümdarın görevlerindendi. Kıtlıktan kaçanların hem üretimi bırakmalarıyla uzun vadede mütekip kıtlıkları tetiklemeleri, hem de gittikleri yerde yeni kıtlığa ve sorunlara sebep olacakları kaygısıyla Osmanlı idarecilerinin kentlere göçü sıkı şekilde kontrol ettiklerini belirtmek gerekir.

Zaman zaman taşraya gönderilen hükümlerden köyünü terk edenlerin incitilmeden geri gönderilmesinin telkin edildiği anlaşılmaktadır. İlgili bir belge 1156/1743 yılına aittir. Bu fermanda hükümdar, kendisine gelen Hasan ve Şirvan adındaki havass-ı hümayun mu-tasarıflarının, Diyarbekir eyaletindeki Hazzo, Sason ve buralara bağlı karyelerde deftere kayıtlı raiyyet ve raiyyet oğullarından bazılarının eski yerlerini terk ederek çevre kazalardaki çitliklere, kasabalara dağıldığını ve topraklarını ekmediklerini, geriye kalanların ise mahsullerini toplamaya bile yetişemediklerinden perişan kaldıklarını şikayet etmiştir. Çözüm ise bu defterli raiyyetin kaldıkları mahalden eski yerlerine gönderilmesinin emredilmesi olmuştur. Ayrıca Padişah, idarecilere nakil ve iskan sırasında kanuna muhalif davranılmamasını ve reayayı incitmemelerini emretmiştir.⁵¹

Ana hatlarıyla yukarıda çerçevelenen tablonun korunması adına, göçe dair akla gelen ilk sınırlama köylüye yönelikti. Köylülerin topraklarını terk etmemeleri için çıkarılan çiftbozan vergisinin amacı üretim dengesini korumaktı.⁵² Bu vergi toprağını terk eden çiftçi tarafından toprağın sipahisine ödenirdi ve Fatih Kanunnamesine göre her

50 Bahsettiğimiz imkan içerisinde Amid şehrini ele alırsak şunlar söylenebilir ki, Kuzey Mezopotamya ve Diyarbekir havzası Anadolu'ya göre su ve toprak verimliliği açısından ayrıcalıklıydı. Buradaki en büyük şehir olan Amid, nehir türü su yoluyla Bağdat ve Basra körfezine bağlanmaktaydı. Nehir yolu ulaşımı bir avantaj idi. Ayrıca bu sakin nehirden çevresindeki topraklar da nasiplenmekte ve kuzeyden güneye nehrin geçtiği yerler tarımsal açıdan berekete kavuşmaktaydı. Suyun dingin aktığı uzun yol boyunca uçsuz bucaksız tarım arazileri bulunur ve bunlardaki mahsul hem yereli hem de çevreyi beslemek için zengin bir kaynaktı. Çoğu zaman buradan Musul, Bağdat ve Basra kalelerine hububat nakledildiği bilinmektedir. Hatta kuzey doğudaki Tatvan-Van-Nahçıvan ve Tebriz kalelerinin ihtiyacı olan hububat yine buradan sevk edilirdi. Askeri hareketlilik zamanında ise bu eyaletteki 40'a yakın kaza ve sancaktan ordunun ihtiyacı olan zahire tevzii emirleriyle yerel idarecilere bildirilir ve her idari birim sorumlu olduğu zahireyi Amid'e gönderir ve oradan da ihtiyaç olan birimlere gönderilirdi. Bu organizasyonun masrafları ise imdad-ı hazeriye ve seferiye adlı vergi emirleriyle şehirdeki meslek gruplarına, köylere ve kazalara tevzii olunurdu (Ayrıntılar için bkz: Ercan Gümüş, **agt**).

51 DAD 1, 39-1, evahir-i Cemaziyelevvel 1156.

52 <http://www.e-tarih.org/sozluk.php?sd=sozlukdetay&id=113>, (18.06.2018 tarihinde ulaşıldı).

yıl için 50 akçe, 16. yüzyılın sonunda ise bazı yerlerde 300 akçeye kadar çıkabilmişti.⁵³ Ayrıca köylü toprağını terk etmişse sipahisi tarafından zorla geri getirilebilirdi ancak bu türdeki vakaların 10 yıllık zaman aşımına uğramaması gerekirdi. Eğer zamanasını olmuşa sipahi bunu geri döndüremez, sadece çiftbozan vergisi talep edebilirdi. Ayrıca sipahi isterse bu çiftliği başkasına tapuyla devredebilirdi.⁵⁴ Üretimin devamlılığı herkesi birbirine bağlıyordu. Devletin çıkardığı bu kanunların ne kadar uygulandığı ve takibinin yapıldığı başka bir çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Fakat, şu var ki sonucunda kıtlık yaşanabilecek kadar ürkütücü bir durumun bulunduğu mevzu bahis yer değiştirmeme yasağı, layıkıyla uygulanmadığından kimi araştırmacılar tarafından haklı olarak eleştirilmiştir. Eleştiriler, kanunun hakkıyla uygulanmaması sebebiyle, köylülerin toprağa bağlı kalınması ilkesinin varlığına rağmen kolaylıkla yer değiştirebildiği, toprağını terk ederek çiftbozan olabildiği, eğer gittiği yerde aleyhinde şikayet yoksa sakin bile olabildiği üzerine yoğunlaşmıştır.⁵⁵

Mardin kadısına gönderilen 18. yüzyıla ait bir hüküm, bizlere, çiftbozan uygulamasına ve hak sahiplerinin haklarını nasıl devredeceğine dair hukuki süreçle ilgili bazı hatırlatmalar yapar. Söz konusu belgeye göre, tımar erbabı Hasan adlı kişi Mardin kazasındaki Kabala ve çevresindeki bazı yerlerin sipahisidir. Bu bilgiler, kendisinin müracaatı sonrası kaleme alınan bir hükümden edinilmiştir. Kendisine bağlı topraklarda yaşayan bazı kimselerin, 3 yıldan fazla süredir buralardan ayrıldığını ve sıhhatleri ya da durumları hakkında kendisine herhangi bir haber ulaşmadığını belirtmiştir. Ayrıca kalan reayadan bazılarının öldüğünü ve yerlerine topraklarına bakacak oğullar bırakmadıklarını da ifade etmiştir. Böylece tasarruflarındaki tarla ve çayırın boş kaldığını, bazı başka kimselerin buraları tapuları olmaksızın zapt edip işletmeye başladıklarını, diğer başkalarının ise kendisinin iznine müracaat etmeden birbirlerine bu toprakları devrettiklerini belirtir. Kendisi bunlardan tapu sorunca da ona ve vekillerine sahib-i öshr verdiklerini ve böylece tasarrufa rıza olduğundan tapunun hükmünün kalmadığını ileri sürerek, anılan yerlerin kendilerinin olduğunu beyan ettiklerini padişaha şikayet etmiştir. Padişah ise cevaben, sipahi arzu ederse resm-i tapu almak şartıyla toprağı mezkur kişilere ya da aralarında ayanın da bulunabileceği başka kimselere

53 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı ülkesinde karşılaşılan en büyük sorunlardan biri geçim sıkıntısına bağlı olarak gerçekleşen göç olarak tanımlanmıştır. Bunun sebebini ise araştırmacılar öncelikle toprak ile nüfus arasındaki dengenin bozulmasına bağlarlar. Buna dayanak olarak ise 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra nüfusun % 60 oranında artışını gösterirler. Diğer sebepler ise artan nüfusa göre ekilebilir arazinin artmayarak tersine küçük parçalara pay edilerek azalması, tarım topraklarının fiyatının artması ve bunun yanında tapu bedeli ve ökül fiyatlarının artmasıdır (Yunus Koç, "16. Yüzyılda Tarımda Yatırım Maliyeti Sorunu Ya Da "Resm-i Tapu" ve Ökül Fiyatlarına Dair Bazı Gözlemler", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 17, Ankara, 2012, s. 139-148).

54 Alaattin Aköz, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Bozkır Nahiyesinde Geçimlik Faaliyetlere Bağlı Nüfus Hareketliliği", **Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır Bildiriler Kitabı**, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 2016, s. 1471, (http://www.selcuk.edu.tr/dosyalar/files/303/93%20Alaattin%20Ak%3%B6z%20XVI_%20Y%3%C3%9CZYIL%20SONLARINDA%20BOZKIR%20NAH%4%B0YES%4%BONDE%2C%20GE%3%87%4%B0ML%4%B0K%20FAAL%4%B0YETLERE%20BA%4%9ELI%20N%3%9CFUS%20HAREKETL%4%B0L%4%B0%4%9E%4%B0.pdf), (18.09.2018 tarihinde ulaşıldı).

55 Alaattin Aköz, **agm**, s. 1476.

teklif usulüyle verebileceğini belirtmiştir.⁵⁶

İmparatorluk içinde nüfus hareketliliğini kontrol altında tutmanın Çiftbozan vergisinden daha az bilinen bir başka önemi de “Mürûr tezkeresi”ydi. Nalan Turna, konu üzerine kaleme aldığı bir çalışmada, tezkerelerin 19. yüzyılda “men-i mürûr” a dönüşüğünü kaydetmiştir.⁵⁷ Ona göre 19. yüzyıldan önce de mürûr tezkeresi uygulaması mevcuttur fakat Turna bu bilgiye dair bir tarih ve kayıt zikretmez. Bunun yanında, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde de değindiğimiz üzere, 18. yüzyıl ortalarında Diyarbekir’e gönderilen bazı fermanlarda, mevzubahis uygulamanın varlığına işaret eden bir takım ifadeler bulunmakta ve bu anlamda söz konusu olgunun varlığını kanıtlayan tarihsel malzemeye katkı sağlamaktadır.

Mürûr kelimesinin geçiş manasına geldiğinin yanı sıra tezkerenin de belge anlamında kullanıldığını ve bunların imtiazıyla “geçiş belgesi” manasının kastedildiğini söyleyen Turna, bu kavramın Osmanlı ülkesinde bir nevi “iç pasaport” olarak kullanıldığını belirtmiştir. Yazar ayrıca, 19. yüzyıldan önce başka birçok ülkede de başvuru mezkur uygulamanın, sadece Osmanlı’ya özgü olmadığını ifade etmiştir. Turna ayrıca, bu uygulamadan muradın, genel olarak nüfus hareketlerini kontrol etmek olduğunu kaydetmiştir. Konuyla ilgili metinlerden, söz konusu uygulamanın kullanımının, özellikle 16. yüzyılda artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu artışta, İmparatorluğun toprak sistemi olan tımar düzeninin, Celali isyanları ve ardından gelen büyük göç dalgasıyla çatırdamaya başlaması etkin rol oynamıştır. Bunun yanında, yeni kentlerin doğması ve genel olarak tüm kentlerde beslenme ve geçinme sorunlarının ağırlaşması da bahsedilen uygulamanın ivme kazanmasının diğer nedenleridir. 17. yüzyılda kırsal nedenli göçlerin devam ettiğini belirten Turna, bundan mütevellit hane sistemine dayalı vergi düzeninin bozulduğunu, 1699 yılından itibaren Osmanlı Devleti’nin sınırlarının genişlemesinin durmasından sonra ise devletin belli bir coğrafi alan üzerine oturma sürecine girdiğini belirtir. 19. yüzyıldaki isyanların, milliyetçilik hareketlerinin, azınlıkların otonomi ya da bağımsızlık elde etmelerinin, Osmanlı idaresinin, ülkedeki nüfusu daha fazla kontrol altına alma refleksi geliştirmesine yol açtığını belirten Turna, 1821’de çıkan Mora isyanı ve 1826’da vuku bulan yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması olayından

56 DAD 1, 195-2, evasit-ı Zilkade 1163. Hükümdeki cevabi ifade şöyledir: “İmdi, ol makule zamanında müstahıkk-ı tapu olan yerleri ve çayıruları fuzuli zabtedenler eğer resm-i tapu ile verilmesi ferman olanlardan değil ise sahib-i arz muhtar olup dilediğine ol yerleri ve çayıruları resm-i tapu ile vere, ve eğer tapu ile verilmesi ferman olanlardan ise bazı Müslümanlar takdir eyledikleri resm-i tapu ile teklif oluna! Talip olur alırlarsa onlara verile! Olmayıp “bizim tasarrufumuzdadır, ziraat edip öşr ü resm verdik, resm-i tapu sakıt olup ol yerler bizim olur” deyü taallül ve niza ederler ise ol yerler sahib-i arza hüküm oluna ki dilediğine resm-i tapu ile vere ve karyelerinin sınırı dahilinde sahib-i arzın izni olmadın kûhiden açılan yerleri dahi il verdiği resm-i tapu ile ayanlara teklif oluna, alırlar ise onlara verile, almayıp “kûhiden açdık, ziraat edip öşr ü resm verdik biizm olur” deyü taallül ederler ise sahib-i arz resm-i tapu ile ahara vere ve sahib-i arzın karyeleri toprağında birbirinden tarla ve çayır alanlar hususunda dahi sahib-i arz dahi muhtardır, diler ise kanun üzere resm-i tapusun alıp tasarrufuna izin vere, diler ise beynlerinde teslim edip ol yerleri ve çayıruları eski haslarında tasarruf etdire deyü ferman olmağla bu babda kanun üzere amel olunmak için yazılmıştır.”

57 Nalan Turna, “Osmanlı İstanbul’unda İç Pasaport: Mürûr Tezkeresi”, **II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri**, Editörler: Feridun M. Emecen-Ali Akyıldız-Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 389-403, (http://osmanliistanbulu.org/tr/images/osmanliistanbulu-2/29_nalan-turna.pdf, 29.10.2018 tarihinde ulaşıldı).

sonra men-i mürûr (geçişin engellenmesi) pratiğinin rutin bir uygulama halini aldığını ileri sürer.⁵⁸

Turna'ya göre, Mora isyanı sonrasında İstanbul hanları ve mahallelerindeki Rumlar, sayıma alınmış ve kefile bağlanmışlardır. Bu duruma ise İstanbul'da kılık değiştirip gezenler yani casuslar sebep olarak gösterilmiştir. Böylece hem Müslümanlara hem de gayrimüslimlere tezkere ile seyahat şartı getirilmiştir. Zikredilen nedenlerle başta İstanbul için tezkereler kullanılmış, sonrasında taşradan İstanbul'a, İstanbul'dan taşraya tezkeresiz seyahat edilmemesine dair ferman gönderilmiştir. Böylece, seyahat etmek isteyen kişiler, İstanbul kadısından mühürlü, üzerinde ismi ve eşkali bulunan ve ne amaçla geldiğini bildiren izin tezkeresi alacaklardır.⁵⁹

Mürûr tezkeresine giden sürecin başı "kefalet" uygulamasıdır. Kefaletle bağlanmanın bir yerde asayiş ve güvenlikle ilişkisi vardı. Her ne kadar göçmenlerin şehrin kıt beslenme kaynaklarına ek bir yük oluşturacakları düşünülmüşse de ikinci bir saik kentlerin asayişi meselesidir. Mehmet Demirtaş, İstanbul'a girişte kefalet istenerek bekletilen kimselerin esasında, şehre yönelik potansiyel bir tehdit unsuru olduklarına, vurgu yapmıştır. Kefalet şartını sağlamayanlar geldikleri yerlere geri gönderilirken, diğerleri ise şehir dışında belli noktalarda bekletilmiştir. Yanı sıra, bu işleri takip etmek üzere oluşturulan bir görevli grubu da mevcuttur. Buna göre, İstanbul Sur haricinde ve Boğaziçi'nde, serseri tahririne memur olanların maiyetine müstahdem, Hassa Hasekilerinden oluşan 6 kişilik bir grup verilmiş ve bunlara 60'ar guruştan 360 gurusu maaş bağlanmıştır.⁶⁰

Kefalet usulünün Osmanlı'nın neredeyse tüm dönemlerinde uygulandığı görülmektedir. "Kefalet-i müteselsile" denen bu usulde, mahalleli birbirine, imam da mahalleliye kefil olmaktadır. Mehmet Demirtaş, Tanzimat döneminden sonra muhtarın mahalleliye, imamın da muhtara kefaletinin hükme bağlandığını kaydeder. Böylece kefil, suçu önleme aracına dönüşmüştür.⁶¹ Ancak bu önlemler de İstanbul'a göçün önünü alamamıştır.

19. yüzyıl Osmanlı tarihi çalışmalarında uzmanlaşmış araştırmacıların, mürûr tezkeresinin başlangıcı olarak 1826 tarihli İhtisab Nezareti nizamnamesinin 10. mad-

58 Nalan Turna, **agm**, s. 389-391.

59 Nalan Turna, **agm**, s. 391.

60 Maaş hakkında M. Demirtaş, BOA, C. ML., nr. 632/25968, 19 RA 1212 künyeli arşiv vesikasını adres göstermiştir. Paragraftaki diğer bilgiler için de bkz: Mehmet Demirtaş, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul'da Kamu Düzenini Bozan Gruplara Karşı Yürütülen Mücadele", **Bellekten**, Cilt: LXXXI, Sayı:291, 2017 Ağustos, ss. 481-523, s. 482-483. (<http://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/dergi/bellekten-ciltlxxxii-sayi291-yil2017-agustos/>, 30.10.2018 tarihinde ulaşıldı).

61 Mehmet Demirtaş, **agm**, s. 503. İnceleme döneminden neredeyse bir asır sonra, 19. yüzyıl ortalarında, İstanbul'a gelen ve düzeni bozan insanlardan kaynaklı sorunların önlemediği anlaşılmaktadır. Bunu önlemek adına mahalli idarecilere merkezden sık sık emirler gönderilmeye devam etmiştir. M. Demirtaş, 19. yüzyıl ortalarına ait birbirinden farklı çok sayıda emirnameyi inceledikten sonra bu türden yazıların neredeyse hepsinin ortak bazı hususları hatırlattığını belirtir. Bu meyanda yazar, Diyarbakir'e gönderilen bir emirnamedeki hususları metnine taşır. Buna göre, İstanbul'da 'alil (hasta ve illetli) ve sâil (dilenci, fakir) kimselerin artması sebebiyle "sâhihan işleri olmadıkça öyle 'alil ve mariz ve serseri eşhasın Dersaadete" gönderilmemesinin padişah emri olduğu ve taşradan böyle kimselerin gelmemesinin istendiği kaydedilmiştir (BOA, A., MKT, nr. 191/38, 23 CA 1265 künyeli arşiv vesikasından naklen Mehmet Demirtaş, **agm**, s. 509).

desini görmeleri,⁶² tezkerenin imparatorluk genelinde uygulanmasının tespiti açısından önemlidir ancak genelleme açısından yanıltıcıdır. Yani bu uygulamanın başlangıç tarihi 1826'da kesinlik kazanmamış, daha ziyade tanınırlık kazanmıştır. Nitekim, İmparatorluğun neredeyse tüm eyalet ve sancaklarına gönderilen fermanlardan bu uygulamanın mezkur tarihten daha önce de mevcut olduğunu tescil etmek mümkündür.

Daire-yi adliye bağlamında mekan değiştirmenin kontrol altında tutulduğunu ifade etmek, Osmanlı idaresinin genel olarak göçlere karşı olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Nitekim kimi zamanlar, Osmanlı sultanlarının bazı büyük şehirlere göçü teşvik ettiklerine dair elimizde malumat da bulunmaktadır. Bu da yine adalet dairesi çerçevesinde yorumlanmalıdır, zira şehirlerin de yaşaması için belli sayıda nüfusa ihtiyaçları vardır. Bu nüfus, ihtiyaç duyulan alanlardaki iş yükünü ve insan kaynağını beslemiştir. Bundan mülahem, Fatih Sultan Mehmed, Sultan II. Bayezid ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde kurulan büyük vakıflarla istihdam sağlanmış, ticaret ve zanaat ehli için yer temin edilmiş ve mezkur sultanlar, İstanbul'a göçü teşvik etmişlerdir. Ancak, 16. yüzyılın sonlarında Anadolu'da görülen yaygın askeri isyanlar, insanları büyük surlarla çevrili güvenli şehirlere sığınmaya yöneltmiş ve idareciler şehirlere aşırı nüfus yığılmasından korkar olmuşlardır. Bu olaylara karşı aldığı tedbirlerin işe yaramasını müteakiben Sultan IV. Murad (hd. 1623-1640) Anadolu kırsalının eskisi gibi güvenli olduğunu belirterek gelen göçmenleri memleketlerine geri göndermiştir.⁶³ Bu tarihten sonrasını, Osmanlı'da şehirlerde nüfus birikmesini denetleme konusunda daha ciddiyle davranılan bir dönem olarak ele alabiliriz.

"Osmanlı köylüsünü göçe iten sebepler nelerdi" sorusuna verilebilecek ilk makul cevap; "söz konusu insanlar hayatta kalma içgüdülerine göre hareket etmişlerdir" olacaktır. Faroqhi, 15 ve 16. yüzyıllarda dağlık bölgelerde ve adalarda yaşayanların beslenme koşullarının kötülüğü ve yetersizliğinden söz eder. Yazar, buralardaki yiyecek üretiminin nüfusu beslemeye yetmediğinin altını çizerek, böylece gençlerin iş bulmak amacıyla mevsimlik göçe çıktığını ve sonbaharda memleketlerine geri döndüklerini belirtir. Yazar ayrıca, göç edenlerden bazılarının birkaç yıl geri dönemediğini, hatta belki de tüm çalışma hayatları boyunca dışarıda kaldıklarını vurgular. Faroqhi, yanı sıra göçmenlerden bazılarının ailelerini de yanlarına alarak artık memleketlerine dönmediklerini hatta bazılarının ise gittikleri yerde yerli kadınlarla evlenerek oraya yerleştiğini ve dolayısıyla topraklarını kalıcı olarak terk ettiklerini belirtir. Göçe neden olan iktisadi sebeplerden başka Faroqhi, hayatta kalma içgüdüsünü tetikleyen sosyo-politik bir durumu da dikkate sunar ve kan davalarının rolüne değinir. Buna örnek olarak da 15. yüzyıldan sonra Arnavutluk'ta ortaya çıkan bazı politik değişimleri ve buna mukabil gerçekleşen göçleri zikreder.⁶⁴ Bu noktada, kan davasının söz konusu dönemlerde güçlü bir toplumsal olgu olduğunu vurgulayarak, yazar ile bu konuda hemfikir olduğumuzu belirtmemiz gerekir.

62 Nalan Turna, **agm**, s. 393. Nizamnamedeki bir maddeyle İmparatorluktaki bazı Arnavut ve Kürt bekar uşaklarının her ne iş için olursa olsun İstanbul'a gelmelerinin yasaklandığı kaydedilmiştir (M. Demirtaş, **agm**, s. 501). Nizamnamede etnik bazı kimliklerin zikredilmiş olması, bunların bütünüyle engellendiği şeklinde anlaşılmalıdır. Aynı konuda kaleme alınan diğer bir çalışmada Nizamnamenin üçüncü maddesiyle Arnavutlar'ın belli mahallerde barındırılmaması, Kürtler'den ise İstanbul'a koyun nakleden Cihanbeyli ve Alışan aşiretleri dışındakilerin alınmamasının istendiği kaydedilmiştir (N. Turna, **agm**, s. 395).

63 Soraiya N. Faroqhi, "*Osmanlı Nüfusu*", **Türkiye Tarihi: Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu, 1453-1603**, Cilt 2, Editörler: Soraiya N. Faroqhi-Kate Fleet, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 462.

64 Soraiya N. Faroqhi, **age**, s. 479.

Ova köylerinde nüfusun azalmasına sebep olan iki husus; eşkıyanın haraç baskısı ve yerel idarecilerin halktan yerli yersiz vergi talep etmesidir. Hüttheroth, at sırtındaki vergi tahsildarları ve askerlerin ovaları kolayca kontrolde tuttuklarını ve keyfi vergi toplamalarının köylülere ayakta kalma şansı tanımadığını ileri sürer. Zikredilen iddia-nın desteklenmesi bağlamında, 16. yüzyılda gerçekleşen birçok Celali isyanının zalim idarecilerin halktan keyfi vergi talebinde bulunmaları nedeniyle çıktığını hatırlatmak gerekir. Aynı yazar, halkın köyden kaçmasına bir başka neden olarak da Osmanlı'nın batı ve doğu sınırlarındaki savaş halini gösterir. Hüttherhold'un Anadolu ve Bereketli Hilal'e özgü olarak ifade ettiği bir başka tehdit ise neredeyse devletle boy ölçüşebilen ve devlete kafa tutan güçlü göçebe aşiretlerin varlığıdır. Neticede, çatışmalar arasında köy yaşamının devam edebilmesi mümkün olmadığından mevcut durum Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda bu tür aşiretleri kesin olarak kontrole altına alıp iskan etmesiyle son bulmuştur.⁶⁵

Nüfusu dengede tutmanın, daire-i adliyenin temel ilkelerinden olmasını göz önüne alırsak, Osmanlı idarecilerinin sürgün edilenler dışında, nüfusun yerli yerinde kalmasını neden talep ettiğini anlayabiliriz. Nitekim Faroqhi, tımar, zeamet, haslar ve vakıf yöneticilerinin kaçanları takip ederek, kadı mahkemelerinden bu göçmenlerin geri getirilmesi için emir çıkartabildiklerine ancak idarecilerin amacıyla gerçek yaşam arasında büyük farklar olduğundan, bu meyanda kaçanları bulmanın zorluğuna değinir. Müverrih, kaçaklar orduya karıştırsa, onlara ulaşmanın imkansız olduğunu, dağlık alanlara kaçanların ise takip edilemeyecek olmalarından dolayı, yerleştikleri yeni yerin köylüleri olarak hayatlarına devam ettiklerini belirtir. Yazar bu nedenle, Osmanlı yönetiminin çıkardığı tüm kanunlara ve kurallara rağmen, yerel nüfus üstünde yeterince kontrolü sağlayamadığını ileri sürer.⁶⁶

Yukarıda anlatılanlardan hareketle köylünün mutlak olarak köyünü terk edemeyeceği gibi bir sonuç çıkarmamak gerekir. Köylü idarecilerden izin alırsa, mekan değiştirmesi pekala mümkündür. Köylüler yerel yöneticiden izin almadan köylerinin dışında bir yere yerleşmiyorlardı. 18. yüzyılda İstanbul'a göçü önlemek isteyen idarecilerin, bu kuralı sıkı bir şekilde uyguladığını ifade eden Faroqhi, muhafızların yollarda kontrol noktalarında seyahat edenleri denetlediklerini hatta şikayet dilekçesi vermek üzere geldiğini beyan edenleri dahi şehre almadıklarını kaydeder. Ancak bu önlemlerin de aşılabildiğini söyler ve birçok işkolunun, köylü/kasabalı göçmenler tarafından "kolonileştirilmiş" olduğunu ve buralarda evvelden gelenlerin akrabalarını şehre çağırıldığını, böylece anılan önlemi delmeyi başardıklarını bir örnek olarak gösterir.⁶⁷

Yukarıda tartışılan hususlara destek olması bağlamında yerelden bazı ayrıntılara değinmek gerekir. Özetle üretimde sürekliliğin sağlanması ve devamı için gönderildiği anlaşılan emirler, başkaca bir hususu da sıklıkla ifade etmektedir. 18. yüzyılda köyünü terk eden göçmenlerin İstanbul'a yük olmasından başka geldikleri yerin de viran olmasına yol açtıkları sıklıkla yazışmalara konu edilmiştir. Nitekim bunu önlemek amacıyla merkezden taşraya çok sayıda فرمان gönderildiğini bilmekteyiz. Bunlardan biri tarafımızca incelenen 1153/1740 tarihli bir fermandır. Fermanda Diyarbekir voyvodası Mustafa Ağa'ya vilayet ayanına, dizdar ve sayir zabıtlere hitaben Diyarbekir eyaletindeki bazı kurâ ahalisinin eskiden beri ikamet ettikleri köylerini terk ederek, baş-

65 Wolf-Dieter Hüttheroth, "Osmanlı Topraklarının Ekolojisi", **Türkiye Tarihi: Geç Osmanlı İmparatorluğu, 1603-1839**, Cilt 3, Editör: Soraiya N. Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 51.

66 Soraiya N. Faroqhi, "Osmanlı Nüfusu", **age**, s. 488.

67 Soraiya N. Faroqhi, "Kırsal Yaşam", **Türkiye Tarihi: Geç Osmanlı İmparatorluğu, 1603-1839**, Cilt 3, Editör: Soraiya N. Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 443.

ka diyarlara ve özellikle İstanbul'a göç ettikleri vurgulanmıştır. Bu noktada köylülerin göçlerine engel olunması, tımarlı sipahi ve zeamet sahiplerince, kaçan köylülerin tespit edilmeleri ve tekrar eski yerlerine yerleştirilmelerinin sağlanması, dönenlerin bağ, bahçe ve bostanlarını tekrar inşa etmelerine yardımcı olunması tembihlenmiştir.⁶⁸ 18. yüzyılda İstanbul'a yapılan göçlerdeki bu artış, merkezi o kadar boğmuş olmalıdır ki bazı fermanlarda, tasını tarağını toplamış köylülerin mülklerini terk ederek çıktıkları bu göçe engel olunması adına bu kimselerin daha yola çıktıklarında yani İstanbul'a varmadan kendilerine müdahale edilmesi emredilmiştir.⁶⁹

İstanbul'a göçün nedenine dair bazı cevapları, padişah tuğralı fermanlardan almak mümkündür. Bu fermanlardan birinde sultan, Diyarbekir beylerbeyinden başlayarak aşağıya doğru Amid kadısı, kaza mollaları, mütesellimler, voyvodalar, mukataa ve evkaf nazırları, kethüdalı, yeniçeri serdarları, vilayet ayanları ve iş erlerine seslenmiştir. Mezkur kişilere göçlerin nedeni olarak, önceki yıllarda çıkarılan tekalif emirlerinin ve bunların müsebbibi seferlerin, hem askeri hem de reayayı mağdur etmesi gösterilir. Ferman, anılan sebeple mağdur olmuş reayaya bir de askerilerin yüklenmesinin köylüleri daha da bezdirdiğini hatırlatır. Seferden dönemeyenlerin yerlerinin boş kalmasının eklenmesiyle İstanbul tarafına gelen göçten dert yanılmaktadır. Bu durumun çözümü olarak ise boşalan yerlerin doldurulması, herkesin yerli yerinde kalması ve gelenlerin geri gönderilmesi salık vermiştir. Bu işe nezaret edecek kişi Amid voyvodası Mustafa Ağa olacaktır ve geri dönen kişilerin ellerinde bulunan ruhsata göre yerleştirilmeleri, ve bu kişilere adil davranılması emredilmiştir.⁷⁰

Son olarak belirtmek gerekir ki, yukarıda zikredilen önlemlerin hepsi, adalet düzenini sağlamaya matuftur. Zira üretimdeki süreklilik, 16. yüzyıldaki kaynaklara refahın ve gönencin ana dayanağı olarak geçmiştir. Birçok kaynakta, tarihçiler, yeterli beslenme imkanı sunan mahallerin zamanla gelişip büyümesine ve şehirde gözle görülür derecede artan abidevi nitelikteki mimari eserlere dikkat çekmiştir. Örneğin İdris-i Bidlisi buna dair bazı değerlendirmelerde bulunur. Osmanlı kentleri ile Safevi yönetimindeki şehirleri gelişmişlik ve yaşam koşulları bakımından kıyaslar.

Bidlisî, Şah tarafından Amid'i kuşatmaya gönderilen Karahan'ın ve yanındaki Kızılbaş ordusunun Bıyıklı Mehmet Paşa ve maiyetindeki Kürt beylerince mağlup edilmesini anlattıktan sonra enteresan bir karşılaştırma yapar. Osmanlı Devleti'ne bağlanmış Mardin, Hisn-ı Keyfa, Ergani, Ruha ve Siverek şehirlerinin zenginliği ile İran şahının elinde kalmış Sincar, Çermük ve Birecük'ün sefaletini mukayese eder. Burada Safeviler, ekonomik refah sağlayamamakla yerilmektedir.⁷¹ Bu mukayese biçimi 16. yüzyılda tebaanın refahının sağlanmasının yönetime itaat etmeleri için bir gerekçe olarak kabul gördüğü şeklinde de yorumlanmaktadır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde 15. ve 18. yüzyıllar arasında, adalet düşüncesinin korunmasına yönelik bir takım tedbirlerin öngörüldüğü düşünülmektedir. Bu meyanda özellikle dikey ve yatay nüfus hareketlerinin kontrol altına alınma çabası dikkatlerden kaçmamaktadır.

68 DŞS, 360-80-2, 23 Safer 1153; Ercan Gümüş, **agt**, s. 388-389.

69 Ercan Gümüş, **agt**, s. 210.

70 DŞS, 360-97-1, evahir-i Rebiülahir 1153; Ercan Gümüş, **agt**, s. 211.

71 İdris-i Bidlisî, **Selim Şah-name**, (Hazırlayan: Hicabi Kırlangıç), Ankara, 2001, **age**, s. 299.

Sosyal hareketliliği kontrolde tutmak için temel önlemin ırsî veraset usulü olduğu düşünülmektedir. Nitekim, bireylerin sosyal konumunun korunması amacıyla, mülklerin ve mansıpların paylaşılmasında babadan oğula intikal usulünün yani ırsî verasetin özenle takip edildiği anlaşılmaktadır. Diyarbekir’de atamasına berat verilen bir çok görevlinin bu vazifeye babalarından devralmak suretiyle nezaret ettikleri anlaşılmaktadır. Bu atamalarda çoğunlukla baba henüz hayattayken yerini namzet gösterdiği oğluna devretmiş ve vazife ikiye bölünerek yürütülmüştür. Bu devir usulünde babanın ölümüyle boşalan hissesi doğal olarak mevcut ortağa yani oğluna intikal ettirilmiştir.

Genellikle vazifelerin babadan oğula devredildiği bu sistemde ender olarak kadınlara da rastlanmıştır. İlgili bir belgede kadın mütevellî babasının yerine evlad-ı vakıf şartıyla vazifeye atanmıştır. Bu uygulamadan şayet erkek evlat yoksa niteliğine göre görevin kız evlada da geçebildiği sonucuna varılmaktadır.

Ancak kadınların istihdam edilmelerinin mümkün olmadığı dini-örfi makamların en yakın erkek akrabalara intikal ettiği de sık rastlanan örneklerdendir. Bu meyanda, erkek kardeş ve oğullarının verasette hak sahibi olduklarını belirtmek gerekir; nitekim ilgili dönemde buna dair çok sayıda atama yapıldığı görülmektedir.

Yatay hareketliliği korumak da adaletin tesisi için hayati derecede önemli olmaydı. Mekan değişikliğinin, beslenme ve üretim dengesi açısından Çifbozan vergisi ve Mürür tezkeresi gibi uygulamalarla sıkı şekilde kontrol edildiği anlaşılmakta, ancak tekrarlanan fermanlardan amacın hasıl olmadığı sonucuna varılmaktadır. Özetle üretimde sürekliliğin sağlanması ve devamı için gönderildiği anlaşılan emirler başkaca bir hususu da sıklıkla ifade etmekteydi; 18. yüzyılda köyünü terk eden göçmenlerin İstanbul’a yük olmasından başka geldikleri yerin de viran olmasına yol açtıkları tekrar tekrar yazışmalara konu edilmiştir. Bunu önlemek amacıyla merkezden taşraya çok sayıda ferman gönderildiğini bilmekteyiz.

Göçenlerin hangi sebeple köylerini terk ettiğine dair dramatik bir olgu, fermanlarda zikredilmiştir; buysa idarecilerin keyfi ve kötü muamelesidir.

Daire-yi adliye şeklinde tesmiye olunmuş Osmanlı resmi ideolojisinin, geleneksel dünyada muhafazakar bir anlayışa karşılık geldiği, yeni ve riskli olanla meşgul olmanın ziyade kadim ve köklü olanın korunmasını amaçladığı düşünülmektedir. Bu bağlamda, devletin bekasının sosyal konumların değiştirilmemesinde gizlendiği, buna ilaveten coğrafi hareketliliğin de sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. Göçlerin kontrol altına alınması amacıyla kıt kaynakların anarşiye yol açmadan paylaşılmasının zorluğu ve bu olgunun çoğu zaman idarecilerce çözüm aranan sorunların başında yer aldığı anlaşılmaktadır. Nihayet, devlet idaresi, şehirlerin nefes almasını köylerdeki üretime bağlı görmüş ve sadece ruhsat dahilinde mekan değişikliğine izin vermiştir.

KAYNAKÇA:

Arşiv Kaynakları:

1. 313 ve 360 Numaralı Diyarbekir Şeri’iyye Sicilleri.
2. 1 Numaralı Diyarbekir Ahkam Defteri

Araştırma Eserler:

3. Alaattin Aköz, “XVI. Yüzyıl Sonlarında Bozkır Nahiyesinde Geçimlik Faaliyetlere Bağlı Nüfus Hareketliliği”, **Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır Bildiriler Kitabı**, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

- Yayınları, Konya, 2016.
4. Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)**, TVYY, İstanbul, 1999.
 5. Ebu'l-Hasan El-Mâverdi, **Siyaset Sanatı** (Kitabü'l Nasihatü'l-Mülük), (Türkçeye Çeviren: Mustafa Sarıbiyık), Özgü Yayınları, İstanbul, 2004.
 6. Ercan Gümüş, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası**, Gazi Üniversitesi SBE, Basılmamış doktora tezi, Ankara, 2014.
 7. Eric J. Hobsbawm, **Eşkiyalar**, (çeviren: Osman Akinhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011.
 8. Ejder Okumuş, "*Osmanlılar'da Siyasal Bir Kurum Olarak Adalet Dairesi*", **SBArD**, Mart 2005, s. 45-51.
 9. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1999.
 10. İbn Sina, **El-Kânûn fi't-Tıbb**, Birinci Kitap, çev: Esin Kahya, Ankara, 1995.
 11. Johs. Pedersen, "*Hatîb*", **İA**, C. 5/1, MEB Yayınları, Eskişehir, 2001, s. 363-365.
 12. Halil İnalçık, "*Padişah*", **İA**, C. 9, MEB Yayınları, Eskişehir, 2001.
 13. Halil İnalçık, **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Yayınları, İstanbul 2005.
 14. Hasan Ocak, "*Siyaset/Toplum Felsefesi/Ahlaki Açısından Kâtip Çelebi'de Ulema ve Ümeranın Yeri*", *Mîzânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, sy. 1, 2016, ss. 83-100.
 15. Huricihan İslamoğlu-İnan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
 16. Hüseyin Özdeğer, **Onaltıncı Asırda Ayntab Livası**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1988.
 17. Kınalızâde Ali Çelebi, **Ahlak-ı Alâ'î**, (hazırlayan: Mustafa Koç), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014.
 18. Mehmet Demirtaş, "*XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul'da Kamu Düzenini Bozan Gruplara Karşı Yürütülen Mücadele*", **Bellekten**, Cilt: LXXXI, Sayı:291, 2017 Ağustos, ss. 481-523.
 19. Mehmet İpşirli, "*Dersiâm*", **TDVİA**, C. 9, Ankara, 1994.
 20. Mehmet Öz, "*Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Temeller ve Ana ilkeler*", **İslami Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 12, Sayı 1, 1999.
 21. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB, İstanbul, 1971.
 22. Muammer Eroğlu, "*Devvânî*", **İA**, C. 3, MEB, Eskişehir, 2001.
 23. M. Tayyib Gökbilgin, "*Osman I*", **İA**, C. 9, MEB, Eskişehir, 2001.
 24. Nalan Turna, "*Osmanlı İstanbulu'nda İç Pasaport: Mürûr Tezkeresi*", **II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, editörler: Feridun M. Emecen-Ali Akyıldız-Emrah Safa Gürkan, İstanbul 2014, ss. 389-403.
 25. Necmettin Doğan, "*Patrimonyalizm Kavramına Eleştirel Bir Yaklaşım*", **Liberal Düşünce**, Yıl 16, Sayı 64, Güz 2011, s. 161-184.
 26. Seyfettin Arslan, "*Osmanlı Siyasi Rejimini Şekillendiren Bir Olgular Olarak*

- Patrimonyalizm*”, **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 17, Nisan 2003, Sayı: 1-2.
27. Soraiya N. Faroqhi, “*Osmanlı Nüfusu*”, **Türkiye Tarihi: Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu, 1453-1603**, Cilt 2, Editörler: Soraiya N. Faroqhi-Kate Fleet, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016.
28. Soraiya N. Faroqhi, “*Kırsal Yaşam*”, **Türkiye Tarihi: Geç Osmanlı İmparatorluğu, 1603-1839**, Cilt 3, Editör: Soraiya N. Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.
29. Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türki**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2007.
30. Wolf-Dieter Hütteroth, “*Osmanlı Topraklarının Ekolojisi*”, **Türkiye Tarihi: Geç Osmanlı İmparatorluğu, 1603-1839**, Cilt 3, Editör: Soraiya N. Faroqhi, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.
31. W. İvanov, “*İmam*”, **İA**, C. 5/2, MEB Yayınları, Eskişehir, 2001.
32. Yunus Koç, “*16. Yüzyılda Tarımda Yatırım Maliyeti Sorunu Ya Da “Resm-i Tapu” ve Öküz Fiyatlarına Dair Bazı Gözlemler*”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 17, Ankara, 2012, s. 139-148.

İnternet Tabanlı Kaynaklar:

33. [http://www.selcuk.edu.tr/dosyalar/files/303/93%20Alaattin%20Ak%C3%B6z%20XVI_%20Y%C3%9CZYIL%20SONLARINDA%20BOZKIR%20NAH%C4%B0YES%C4%B0NDE%2C%20GE%C3%87%20ML%C4%B0K%20FAAL%C4%B0YE T L E R E % 2 0 B A % C 4 % 9 E L I % 2 0 N % C 3 % 9 C F U S % 2 0 H A R E K E T L % C 4 % B 0 L % C 4 % B 0 % C 4 % 9 E % C 4 % B 0 . p d f , \(1 8 . 0 9 . 2 0 1 8 t a r i h i n d e u l a ş ı l d ı \) .](http://www.selcuk.edu.tr/dosyalar/files/303/93%20Alaattin%20Ak%C3%B6z%20XVI_%20Y%C3%9CZYIL%20SONLARINDA%20BOZKIR%20NAH%C4%B0YES%C4%B0NDE%2C%20GE%C3%87%20ML%C4%B0K%20FAAL%C4%B0YE T L E R E % 2 0 B A % C 4 % 9 E L I % 2 0 N % C 3 % 9 C F U S % 2 0 H A R E K E T L % C 4 % B 0 L % C 4 % B 0 % C 4 % 9 E % C 4 % B 0 . p d f , (1 8 . 0 9 . 2 0 1 8 t a r i h i n d e u l a ş ı l d ı) .)
34. http://isamveri.org/pdfdr/D00064/1999_1/1999_1_OZM.pdf, (03.03.2018 tarihinde ulaşıldı).
35. <http://www.e-tarih.org/sozluk.php?sd=sozlukdetay&id=113>, (18.06.2018 tarihinde ulaşıldı).
36. http://osmanliistanbulu.org/tr/images/osmanliistanbulu-2/29_nalan-turna.pdf, (29.10.2018 tarihinde ulaşıldı).
37. <http://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/dergi/belleten-ciltlxxxı-sayı291-yıl2017-agustos/>, (30.10.2018 tarihinde ulaşıldı).

**İSTANBUL'DA FRANSIZ SEFİR
EDOUARD THOUVENEL İLE İNGİLİZ
SEFİR LORD STRATFORD CANNING
ARASINDAKİ DİPLOMATİK
MÜCADELE (1856-1859)¹**

Fatma Uygur²

1 Bu çalışma doktora tezinden üretilmiştir.

2 Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi

GİRİŞ

XIX. yüzyılda sefirler, devletlere savaş açabilen veya barış şartlarını düzenleyen, bazen ülkesinin siyasi iradelerine de karşı çıkabilen, siyasi anlaşmaları hazırlayıp tarihe yön veren güçlü kişiliklerdir. Buldukları başkentlerde devlet başkanlarıyla ya da devletin en kritik noktasındaki tüm rical ile görüşebilmişlerdir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da bulunan Fransız, İngiliz ve Rus sefirleri çok etkin diplomasi yürütmüşlerdir. Özellikle Lord Stratford Canning (1786-1880)'in "Türkiye'de gelmiş geçmiş tüm diplomatlar arasında bir üstünlüğü vardı ve aynı zamanda Avrupa'da döneminin tüm büyükelçilerinin en kıdemlisi ve duayeniydi."¹

"Edouard Antoine Thouvenel (1818-1866) "İşte bu atmosferde İstanbul'a Fransa'nın Doğu âleminde kazandığı zaferlere lâıyk bir saygı ve gurur ile anılmasını yeniden sağlamak gibi zor bir vazife yüklenerek gelmişti."² Cevdet Paşa Tezakir'de, İngiltere ve Fransa'nın Dersaadet'te sadrazamların tayin ve azline karışmamaları hususunda büyükelçilerini uyardığını belirterek Thouvenel'in de bu hususta ikaz edildiğini aktarmaktadır:³

Aslında Thouvenel'in İstanbul'a sefir olarak gelişi Lord Stratford'un baskıcı tutumunu frenlemiştir. Zira yeni bir rakip gelmiştir. Kısa süreliğine de olsa Osmanlı devlet adamları bu tek taraflı baskıdan kurtulmuşlardır. Artık, İngiliz sefir Lord Stratford Canning ile Fransız sefir Edouard Antoine Thouvenel arasında kıyasıya bir mücadele başlayacaktır. Tanzimat reformlarının anlama ve yürütme biçimi ise paşaların gel-gitlerine göre dalgalanacaktır.

Edouard Antoine Thouvenel (1818-1866)

Edouard Antoine Thouvenel Tanzimat'ın ilanından kısa bir süre önce seyyah olarak Osmanlı coğrafyasını gezmiş ve buralarda tespit edip gözlemlediği olayları "Hongrie et Valachie" (Macaristan ve Eflâk) başlıklı bir kitap halinde yayımlamasıyla dikkatleri üzerine çekmiştir.⁴ Diplomatik kariyerine bu sayede başlamış ve Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın en önemli diplomatik yazı işleri bölümünde bir müddet çalışmıştır. Daha sonra, III. Napolyon (1808-1873) tarafından 1855'te İstanbul büyükelçiliğine

- 1 Erdoğan Keleş, Tülay Ercoşkun, "Stratford Canning'in Kaleminden Osmanlı İmparatorluğu'nun Durumu ve İstanbul'daki Üç İsyan (1807-1809)", Tarih Araştırmaları Dergisi, DOI: 10.1501/Tarar_0000000588, Ankara, 2014, C. 33, S. 56, s. 267.
- 2 La Baronne Durand de Fontmagne, Kırım Harbi Sonrasında İstanbul (Çev. Gülçiçek Soytürk), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977, s. 42.
- 3 Bu durumu inkâr eden Thouvenel "Ben zatiyyat ile uğraşmayı zaten sevmem. Hele bu kerre ta'limatım İngiltere elçisiyle b'il-ittifak maslahata bakmaktır. Yoksa azil ve nasb gibi şeylere ibtidar olunamaz. İngiltere ile Devlet'imın ittifakı ol merkezdedir ki bir vechile inhilâli kabil değildir." demiştir. Cevdet Paşa, **Tezâkir 1-12**, Yayımlayan: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 51. Uyarıya rağmen, daha sonra Halil Paşa'nın görevden alınması ve yerine Mehmet Ali Paşa'nın Kaptan-ı derya olması Fransız sefaretinin yani Thouvenel'in galibiyeti olarak değerlendirilmiştir.
- 4 Thouvenel, seyyah olarak İstanbul ve Kafkasya'da çok ciddi gözlemler yapmıştır. Rusya'nın Asya steplerindeki ilerleyişini analiz ederken Türk, Tatar, Kırgız ve diğer göçebe kavimleri de incelediği makalesinde Rusların, Şark'taki bütün art düşüncelere yaklaşabildiğini tespit etmiştir. Türklerin ise "denize düşen yılanı sarılır" sözü mucibince davranmak zorunda kaldığını 1841 tarihinde yayınlanan makalesinde görmek mümkündür. Thouvenel, Progrès De La Russie dans l'Asie Centrale, La Revue des deux Mondes, 1841, Paris, ss. 976-1001, s. 1001.

atanmıştır.⁵ Thouvenel'in İstanbul'a Fransa büyükelçisi olarak tayin edilmesini Cevdet Paşa'nın "Tezâkir"de "Fransa devletinin Dersaadet elçisi tayin eylemiş olduğu Thouvenel zilka'denin dördüncü çarşamba günü Dersaadet'e geldi."⁶ şeklinde kayıt düşmüştür. Thouvenel beş yıl süreyle (1855-1860) bu görevde kalmıştır.⁷ Bu süre zarfında İstanbul'da tercümanları ve ajanları aracılığıyla etkin, kararlı ve baskıcı bir diplomasi yürütmüştür.⁸

Diplomasi kariyerinde hızlı yükselişinde kız kardeşinin eşi Louis Bonapart (1778-1846)'ın sekreteri olarak görev almış Alfred Cuviller-Fleury (1802-1887)'nin etkisi yadsınamaz. Ancak kendisinin de diplomatik mahareti göz ardı edilmemelidir. İyi bir hukuk eğitimi almıştır. Louis Bonapart'ın yakınındaki bir ismin oğludur.⁹

Büyükelçi olarak görev yaparken 1859'da senatör olarak da hizmet vermeye başlamıştır. İstanbul'daki başarısından sonra 1860-1863 yılları arasında Fransa'nın dışişleri bakanlığı görevine getirilerek mükâfatlandırılmıştır.¹⁰ Ülkesinde önemli siyasi görevler yüklenmiş, 1864-1866 yılları arasında İmparatorluk senatosunda mühürdar üye olarak görev almıştır. 18 Ekim 1866'da, 48 yaşında, Paris'te Lüksemburg Sarayı'nda vefat etmiştir.¹¹

İstanbul'da "Doğu Meselesinde Üç yıl" (Trois Années de La Question d'Orient 1856-1859)

"Doğu" için savaşmak gerektiğini Fransa'ya ve Avrupa'ya anlatmaya çabalayan¹² Thouvenel'in, İstanbul'da yaptığı temaslara ve faaliyetleri kapsayan bir koleksiyonu yayınlanmıştır. *Trois Années de La Question d'Orient 1856-1859 D'après les papiers inédits de M. Thouvenel* adlı bu koleksiyonda bütün resmi, gayri resmi ve özel yazışmalar 1856 ile 1859 yılları arasındaki İstanbul'un adeta fotoğrafını yansıtmaktadır.

5 Archives Diplomatiques Du Ministre Des Affaires Etrangères Français (ADMAEF), 3931 Personel/Dossiers 1er série, Ministère Des Affaires Etrangères Direction Politique, no: 115.

6 Cevdet Paşa, a.g.e., s. 51.

7 ADMAEF, 3931 Personel/Dossiers Nominatifs 1er série 1850-1900.

8 Mustafa Reşid Paşa'nın beşinci sadaretinden istifa nedeni Thouvenel'in Eflak-Boğdan meselesindeki "Divan-ı mahsus" seçimleri nedeniyle yürüttüğü etkin diplomasiydi. Hatta katı ve inatçı tutumu iki ülke arasında kriz çıkartacak seviyeye ulaşmıştır. Divanlara Eflak ve Boğdanlıların üye seçimleri hususundaki hükümler Thouvenel tarafından yazılmıştır. Thouvenel, Kırım Harbi'nin bir sonucu olarak ortaya çıkan Islahat Fermanı'nda (Hatt-ı Hümayûn) Fransız tezlerinin büyük ölçüde kabul edilmesinde rol oynamıştır.

9 Thouvenel'in ölümünden sonra Forcade'ın makalesi "*La Revue des deux Mondes*"da yayınlanmıştır. ADMAEF Personel 1er Série, "*Autographes Documents Historiques*", s. 249-250.

10 İlgili görevlere atama kararnamesi için bkz. ADMAEF, 3931 Personel/Dossiers 1er série, Ministère Des Affaires Etrangères Direction Politique, no: 115.

11 Kilisede devlet adına yapılacak cenaze merasimi için bastırılan davetiye. ADMAEF, 39300/3931 Personel/Dossiers Nominatifs 1er série 1850-1900.

12 Thouvenel, L., *Trois Années de La Question d'Orient 1856-1859 D'après les papiers inédits de M. Thouvenel*, (Editeur: Calmann Lévy), Paris, 1897; Nicolas 1er et Napoléon III les préliminaires de la guerre de Crimée, 1852-1854, d'après les Papiers inédits de M. Thouvenel, (Editeur: Calman Lévy), Paris, 1891; ADMAEF, PA233 Papier Thouvenel, Tome: 15, s. 68, 381; Memoire et Document Turquie Indemnité De Djeddah, s. 15, 29, 53, 54, 55, 68, 104; M.D. Turquie vol: 115, s. 22.

Buna göre, Doğu labirentinde Fransa'nın Rusya ile temasları, karşılıklı çıkar çatışmaları, savaş halindeyken birdenbire ittifak arayışları devam ederken Mustafa Reşid Paşa (1800-1858) ile Mehmet Emin Âli Paşa (1815-1871) ve Fuad Paşa (1864-1869) arasında Kırım Harbi öncesi başlayan rekabet daha da kızışarak devam etmektedir.¹³

Reformlar hususunda görüş birliğine varamayan paşalar yabancı elçilerin doğrudan baskılarına da boyun eğiyorlardı.¹⁴ Âli Paşa ve Fuad Paşa 1856 ve Paris Antlaşması sürecinin mimarları olarak görülüyordu. Fransız Büyükelçi Thouvenel özellikle Tuna Beylikleri hususunda Âli Paşa ve Fuad Paşa'yla sıkı bir iş birliği içindeydi. Daha doğrusu Thouvenel'in bu paşalara ciddi baskısı söz konusuydu. Lord Stratford Canning'in Sultan Abdülmecid (1823-1861)'e III. Edward liyakat nişanını takdim ettiği gün Reşid Paşa sadarete getirilmişti. Bu İngiliz hamlesi Thouvenel için kabul edilemez idi.¹⁵ Ancak bu durum uzun sürmez,¹⁶ Reşid Paşa azledilir. Davison, Tanzimat'ın yaratıcısı Reşid Paşa'nın 31 Temmuz 1857'de Romen meselesi yüzünden sadareten alındığını gerçekte ise Fransız sefiri Thouvenel'in yaptığı baskı sonucu olduğunu belirtmektedir.¹⁷

İstanbul'da bazen İngiliz elçisi bazen Fransız elçisi bazen de Rus elçisi gündemi belirlemektedir.¹⁸ Bu sefer Fransız sefiri Bâb-ı Âli'yi baskı altına almıştı. Lord Stratford izinli olarak Londra'ya dönerken aslında bir daha gelmemek üzere gidecektir. İngiliz sefir koca Osmanlı sarayını ve Bab-ı Âli'yi adeta titretmiştir.¹⁹ Lord'un gidişi dahi kamuoyu tarafından Thouvenel'in başarısı olarak algılanacaktır.²⁰

13 Durand de Fontmagne, a.g.e., s. 45; Fransız Büyükelçiliği baş tercümanı Charles Schefer (1820-1898)'in İstanbul'dan Paris'e Thouvenel'e yazdığı (1855) mektup kopyalarına göre Reşid Paşa ve sultan uzun zamandan beri saraydan uzaklaşmak istiyorlar. Mehmet Bey'in Paris'e büyükelçi olarak atandığı ve Ferid Efendi'nin görevden azledildiği gün, sultana, sadrazamın oğlunun saraydan uzaklaştırması için baskı yapmasını önerdiler. ADMAEF, 233 PAAP (Édouard-Antoine), Thouvenel Papiers; Tome 17, s. 423, 424, 425.

14 Durand de Fontmagne, a.g.e., s. 91, 92; Eflak-Boğdan beyliklerinin birleşmesi yolundaki Fransız planını boşa çıkarmaya çalışan Âli Paşa başarılı olamaz. Reşid Paşa ile Âli-Fuad Paşaların kişisel çekişmelerini doğrudan yabancı elçiliklerin baskısı karakterize etmiştir. H. Roderic Davison, Osmanlı İmparatorluğunda Reform, 1856-1876, (Türkçesi Osman Akinhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s. 85.

15 Durand de Fontmagne, a.g.e., s. 91.

16 Reşid Paşa, 6 defa Sadrazam, 4 defa Hariciye Nazırı, birkaç defa Paris ve Londra'da büyükelçisi olmuştur. Fuad Paşa 5 defa Hariciye Nazırlığı yapmıştır. Âli Paşa 5 kez Sadrazam ve pek çok kez Hariciye Nazırlığı yapmıştır. H. Roderic Davison, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi" (Çeviren: Hayrettin Pınar), İnalçık, Halil; Seyitdanlıoğlu, Mehmet (Editörler), Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 295.

17 Davison, a.g.e., s. 86.

18 Thouvenel'e göre bu dönemde İstanbul'da sadece iki büyükelçi vardır: İngiliz ve Fransız Büyükelçiler diğerleri büyükelçi değildir. Rus ortaelçisi büyükelçi değildir. Thouvenel, a.g.e., s. 55.

19 Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.219; Elçi Stratford rolü için bkz.Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. V., Ankara, 2007, s. 229, 230; Un Ancienne Diplomate, **Etude Diplomatique sur la Guerre de Crimée (1852 à 1856)**, Tome Premier, Ch. Tanera Editeur, Paris, 1874, s. 448.

20 Thouvenel'den önce İstanbul'a atanan Fransız Büyükelçileri için "Lord Stratford'a yeni bir kurban geldi denilmiştir." Durand de Fontmagne, a.g.e., s. 94.

İki yıldan biraz uzun süren bir mücadelenin sonucunda, 4 Aralık 1857 tarihli Fransız Dışişleri Bakanı Walewski'nin Thouvenel'e yazdığı belgeye göre Türk hükümeti artık tamamen Thouvenel'in emrine amade olacaktır.²¹ İngiliz kabinesi de ya Lord'un istifasını bekleyecek ya da istifa ettirecektir. Fransız Dışişleri Bakanı bu süreçte Thouvenel'e herhangi bir Türk Bakanını değiştirmek için direkt veya dolaylı hiçbir şey yapmamasını imparatorun emri olarak belirtmektedir.²² Bu emir karşısında Thouvenel'in verdiği cevap oldukça ilginç ve naziktir.²³

Fransız sefirin Osmanlı sarayında olup biten her şeyden muhbirleri aracılığıyla haberi vardır. Thouvenel, Reşid Paşa'nın oğlu Ali Galip Paşa'nın Sultan Abdülmecid'in kızı Fatma Sultan ile (7-14 Ağustos 1854) evliliği sırasında yaşanan bir dedikodudan bahsetmektedir. Hatta burada, kocasına yüz vermeyen Fatma Sultan'ı 1350 yılında Fransa'da yaşanan bir skandalın başkahramanı Marguerite de Bourgogne'a benzetmektedir.²⁴ Sultanın kız kardeşleriyle evlenen paşaların her hareketi kısıtlıdır. Bu manada Galip Paşa izole edilmiştir.²⁵ Aslında bir aile meselesi olan bu durumu fark eden Reşid Paşa, Sultan Abdülmecid'in sitem ve öfkesinden korktuğu için sadarettten çekilmişti. Sultan Abdülmecid de kızını halasına psikolojik destek olsun diye göndermiştir. Thouvenel'e göre bu yüzden Reşid Paşa gözden düşmüştür.²⁶

Yine mektubun devamında Eflak ve Boğdan'ın birleşmesi için Thouvenel Avrupa diplomasisi yürütmektedir. Buradan anlaşılacağı gibi Fransız ve İngiliz büyük elçileri

21 Reşid Paşa'nın gözden düşmesi şimdilik Fransa'nın yıldızının parlaması manasına geliyordu. Âli Paşa ve Fuad Paşa iktidarları boyunca "hegemonya" siyaseti uygulayarak pozisyonlarını güçlendirmekteydiler. "Tipik Metternichçi" olarak değerlendirilen Âli Paşa ise "günü kurtarmak"la eleştirilirdi. Butrus Ebu Manneh, "Ali ve Fuad Paşaların Bâb-ı Âli'deki Nüfuzlarının Kökleri (1855-1871)", (Çev. Fatih Yeşil), İncalcık, Halil; Seyitdanlioğlu, Mehmet (Editörler), **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 479; Âli Paşa'nın muhalifleri ise "Après-moi le deluge" (benden sonra tufan) ilkesiyle hareket ettiğini belirterek eleştirirler. Davison, a.g.e., s. 87.

22 Thouvenel, L., 1897, a.g.e., s. 210.

23 "Sayın Bakanım, İmparatorun buyruğuna göre İstanbul'da herhangi bir nazır/bakan değişikliği istemediğimizi emrettiniz. Reşid Paşa ile benim aramda benim yönlendirdiğim bir temas gerçekleşmiş durumdadır. Ancak burada vezirler için ölüm kalım meselesi olan politikadan başka tuhaf şeyler de var. Diplomatik olarak nasıl anlatacağımı bilemediğim bir sıkıntı var." Thouvenel, 1897, a.g.e., s. 210.

24 Bourgogne Dükü'nün kızı Marguerite de Bourgogne (1290-1315) aynı zamanda X. Louis'nin karısı yani Fransa'nın ve Navarre'ın Kraliçesidir. Fransız Kral (Yakışıklı) IV. Philippe'in gelinidir. Marguerite de Bourgogne eşini aldattığı için cezalandırılmış ve saçları kesilerek hapse atılmıştır. Kocasını Kral X. Louis onu hiçbir zaman affetmez. Kapatıldığı şatoda ölü bulunmuştur. Erişim tarihi: 26. 6. 2015. http://www.larousse.fr/encyclopedie/personnage/Marguerite_de_Bourgogne/131790 Thouvenel'in Fatma Sultan'ı Marguerite de Bourgogne'nun yaptıklarıyla özdeşleştirmesi bu yönde bir delil olmadığı için kabul edilemez.

25 Hatta Mar'ûzât'ta Cevdet Paşa'nın yazdığına göre, Fatma Sultan sürekli zayıflamaktadır. Cevdet, Ahmet Paşa, Sultan Abdülhamit'e **Arzlar (Ma'rûzât)** (Yayına Hazırlayan ve Sadeleştiren Yusuf Halaçoğlu), Bab-ı Âli Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2010, s. 29. Cevdet Paşa, İngiliz Büyükelçisini "Canning" diye adlandırırken Thouvenel Lord Startford diye adlandırmaktadır.

26 Thouvenel, 1897, a.g.e., s. 213.

birbiriyle çekişme halindedir.²⁷ Mar'ûzât'ta belirtildiği gibi "Fransız İmparatoru artık değiştirmemek üzere İstanbul'a Thouvenel adında bir elçi gönderdi. Fakat o da İngiliz elçisi Canning'e açıkça karşı tavırla Bab-ı Âli'ye baskı yapmaya başladı. Bu sebeple Canning'in nüfuzu kırıldığından 1274 (1857-58) senesinde geçici olarak Londra'ya gitti."²⁸ Cevdet Paşa Canning'in bir defa daha geldiğini ancak rüzgâr Fransa tarafına estiği için İngiliz elçisinin aradığını bulamadan dönüp gittiğini yazarak Thouvenel'in yukarıda yazılan bilgilerinin doğrulamaktadır.

Thouvenel'e göre, Koca Reşid Paşa, Paris Kongresinde başarılı müzakere yürüten Âli Paşa'yı kıskanmaktadır.²⁹ Daha önce elde ettiği politik gücü yeniden kazanmak istemektedir. Haklı veya haksız Ali ve Fuad Paşalar Fransız tesirinde olmalarına karşın Reşid Paşa Lord Stratford'un tesirindedir.³⁰ Reşid Paşa eski dostu Stratford'un yardımıyla sadarete gelmek istemektedir. Olaylara şahitlik eden Fransız elçiliğinin baş tercümanı Outrey, Pera'dan Tarabya'da bulunan Thouvenel'ye yazdığı mektupta Âli Paşa'nın azline çok şaşırmıştır ve o akşam Reşid Paşa'nın sadarete getirildiğini ilan eden ferman bütün nazırların önünde okunacaktır. Öte yandan önceki teamüllere aykırı olarak Osmanlı İmparatoru'nun İngiliz "Jarretière" nişanını³¹ alması tesadüf değildir.

Thouvenel'in saraydaki casuslarından aldığı habere göre Lord Stratford Sultanın Mabeyincisi Emin Bey'e bu nişan töreninden iki gün önce sultanın bu nişanı kabul etmek zorunda olduğunu bildirmiştir. Aksi takdirde İngilizlere'nin bunu hakaret kabul edip intikamını alacağına belirterek tehditten söz edilmiştir. Fethi Ahmet Paşa (1801-1858)'nin anlattığına göre tören uzun sürmüştür. İngiliz elçisi otuz beş kişilik mahiyetiyle tören alanına gelmiştir. Elçi törende İngilizce uzun bir konuşma yapmıştır. Sultana tercüme bile edilmemiştir. Lord Stratford bizzat dizbağı nişanını takmıştır.³² Thouvenel, diplomat Vincent Benedetti'ye (1817-1900) yazdığı 10 Kasım 1856 tarihli mektupta Lord'un yaptığıının Fransa adına bir yenilgi olarak adletmiş sultanın bü-

27 Bu çekişme her konuda sonraki yıllarda da devam etmiştir. Buna örnek olarak Fransız elçinin hususi raporunda yazdıkları verilebilir. 29 Ocak 1862 tarihli Pera'dan Thouvenel'e gönderilen bir raporda Fransız elçi bir ödeme ile ilgili yeni bir "Hatt"an söz ediyor. İngilizlerin tazminatı kolay ödenecek. Resmi belgeyi Thouvenel'e ayrı gönderen elçi, Fransız politikasının bir temsilcisi olarak çok nazik bu konuda İngiliz ve Türkler karşısında dostluk veya düşmanlık noktasında kalarak kaybedeceklerini bildirmektedir. **ADMAEF, PA 233 Thouvenel Papier Tome 15**, s. 68.

28 Cevdet Paşa, a.g.e., s. 21.

29 Thouvenel, "Le Secret de l'Empereur" adlı koleksiyonda, Reşid Paşa'yı kendini beğenmiş, kibirli ve kinci bir devlet adamı olarak tarif etmektedir. Reşid Paşa, İstanbul'da boğazın karşı yakasında Bebek'te oturan eski talebesi Âli Paşa için "şu karşının domuzu" tabirini kullanırdı. Bu yergiye rağmen Thouvenel Âli Paşa'yı devletin en becerikli devlet adamları arasında kabul eder. Thouvenel, a.g.e., s. 462; Reşat Kaynar'a göre, Reşid Paşa'nın sadrazam olduğu günlerde yaşadığı ihtişamlı hayatı görenler ona geçmişindeki ailesinin fakirliği hatırlatırlar. Sonradan görmekle itham edenlere: "Elhamdülillah kendu aslımda bir şüphe edeceğim şey yoktur ki birtakım temeddühâta muhtaç olayım." Reşat Kaynar, Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat, T.T.K. 2010, Ankara, s. 41.

30 Thouvenel, a.g.e., s. 50.

31 Durand de Fontmagne'a göre Abdülmecid Fransa'yı seviyordu. Thouvenel'e dostluk hisleriyle bağlıydı. Buna rağmen Sultan Lord Stratford'dan da çekiniyordu. Durand de Fontmagne, a.g.e., s. 91; Thouvenel, a.g.e., s. 54.

32 Thouvenel, 1897, a.g.e., s. 50; Cevdet Paşa'ya göre, daha önceleri sadrazamlar sefirlerin verdiği baloya gitmezlerdi. Din adamları da gitmezlerdi. Artık Sultan ve dini reisler balolara gitmeye başlamıştı. 1 Şubat 1856'da, yani "Cumadelulânın yirmi dördüncü Cuma gecesi Zat-ı Şahane İngiliz elçisi Canning'in balosuna med'üven teşrif buyurdu." Cevdet Paşa, a.g.e., s. 61.

yük bir aşağılanmayı kabul etmesine de isyan etmiştir. Reşid Paşa'ya da yakıştıramaz. "Bab-ı Âli ya benim ayaklarımın altında olacak ya da Lord Stratford'un kollarında"³³ diyecek kadar hırslanmıştır.

Lord büyükelçilikten istifa ettikten sonra İstanbul'a son olarak bir kez daha gelmiştir. Benedetti (1817-1900) Thouvenel'e gönderdiği 3 Eylül 1858 tarihli belgede Lord'un Paris'e geldiğini buradan İstanbul'a gitmek üzere yola çıktığını yazmıştır. Son gelişinde herhangi bir resmî görev üstlenmemiştir. Ancak Thouvenel bundan emin değildir.³⁴ 15 Eylül 1858 tarihli cevabi yazısında Lordun boş durmayacağını hatta Karadağ meselesini kendi tarzınca karıştıracığını yazmaktadır. Thouvenel'in de söz konusu bölgede bir takım faaliyetler yürüten adamları vardır. Thouvenel'in dikkatlice aldığı tedbirlerle Lord herhangi bir şey elde edemez. Buradan Fransız sefirinin Lordu sıkı bir takibe aldığı görülmektedir.

Thouvenel Reşid Paşa'yı da takip etmektedir. 3 Kasım 1858 tarihli belgeye göre Reşid Paşa'nın oğlu Ali Galip Paşa Sarıyer'de denizde bir kayıkta kayıkçılarıyla sarhoş bir halde iken, İngiliz kaptanın idaresindeki buharlı bir geminin kayığa çarpması sonucu denize düşmüş ve boğulmuştur. Burada Reşid Paşa'nın karısı, Ali Galip Paşa'nın annesi³⁵ oğlunun öldürüldüğüne inanmaktadır. Çılgına dönen annesi Fuad Paşa'nın haremine gitmiş, orada dizlerini haykır haykır dövmüş. 2 Mart 1859 tarihli mektubun içeriğine göre oldukça hazin bir tablo yaşanmıştır. Thouvenel'in yorumuna göre Sultan bu ölümü soğukkanlılıkla karşılamış, Fatma Sultan ise Paşa'nın çok kıymetli 400.000 kuruş değerindeki yüzüğü ve yine aynı değerde tesbihinin paşayla birlikte sulara gömülmesine üzülmüştür.³⁶

Trois Années de La Question d'Orient adlı koleksiyondaki belgelere göre Thouvenel, Âli Paşa ve Fuad Paşa ile çok yakın işbirliği içerisindeydi. "Bu iki adam kabul edilemez yolsuzlukları hariç, hatalarıyla beraber bizim en yakınımızdır. Mehmet Rüşti Paşa'nın gözden düşmesine çok üzüldüm."³⁷ Şeklinde devam eden yazıda Abdülmecid döneminin borç yönetiminde yaşanan zorlukları anlatmaktadır. Henüz on altı yaşında olan Abdülmecid'in oğlu Sultan Murat'ın sadece bir tabağı 40.000 kuruştan fazla olan altın servis takımını almak istemesi ve buna benzer saray harcamaları Thouvenel'in bu eserinde rakamlarla ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

33 Thouvenel, 1897, a.g.e., s. 57.

34 Thouvenel, 1897, a.g.e., s.209.

35 Mustafa Reşid Paşa'nın ikinci eşi Adile Hanım'dan Ali Galip, Ahmet Celal, Mazhar ve Salih adında dört oğlu olmuştur. İlk oğlu Mehmet Cemil'in annesi ilk karısı Emine Şerif Hanımdır. Kaynar, a.g.e., s. 44.

36 Thouvenel, 1897, a.g.e., s. 309-312.

37 Thouvenel, 1897, a.g.e., s. 313.

İstanbul'da büyükelçiliğinin üçüncü yılında Paris'e gitmek için izin alan Thouvenel, Sadrazam Âli Paşa ile çok duygusal ve gizli yazışmalar gerçekleştirmiştir.³⁸ 25 Kasım 1858 tarihli mektupta Âli Paşa Thouvenel'e kısa süreliğine de olsa ayrılışına üzüldüğünü yeniden İstanbul'da görmek istediğini gayet dokunaklı bir üslupla yazmıştır. Karadağ Meselesi her ikisinin de öncelikli meselesidir. Âli Paşa, Karadağ'ın sınır meselesinin Thouvenel'in arzusuna göre çözümlendiğini yazıyor: "...Sizin tavsiye ettiğiniz gibi Bâb-ı Âli ayağındaki bu dikenin çıkardı."³⁹ Osmanlı Devleti adına Fransa'nın dostluğunu kaybetmek istemediği için bu fedakârlığı yaptıklarını belirten Âli Paşa devletin askeri ve millî onurunun zedelendiğini hatırlatarak dost ve düşman devletler karşısında bu fedakârlığı meyvesini almak istemektedir. Fransız basının haksız suçlamaları ve iftiralarının Osmanlı tebasında ayrımcılık yaratmaya ve isyana yönelik tehditler oluşturduğunu belirten Âli Paşa, Thouvenel'den buna mani olmasını istemektedir. Âli Paşa, çok uzun olan bu mektubunda 1836 yılından itibaren yapılmaya çalışılan Tanzimat reformlarından bahsetmektedir. Yapılan reformların devam edeceğini de vurgulamıştır.

İstanbul'daki Fransız baş tercüman, izinli olarak Paris'te bulunan Thouvenel'e Bâb-ı Âli'de olup biteni aktarmaya devam etmiştir. Buna göre Sultan, Hazine Nazırı'na bir "irade" göndererek Hanım Sultanın Fethi Ahmet Paşa'nın⁴⁰ oğluyula evliliği için gerekli hazırlıkların yapılmasını emretmektedir. Burada sultanlar için yapılan düğün masraflarının çok aşırı olması ve hazineye getirdiği yükün parasal olarak hesabı 140.000 kese (70 milyon kuruş) gibi bir sonuç çıkmaktadır. Sultanın bu iradesiyle şaşkına dönen darphane nazırı Muhtar Paşa ne yapacağını şaşırmıştır. Önceki yıldan kalan borçlar henüz ödenmemişken bu yeni masraf devleti çok sarsacaktır. Sultanın arabasına işlenen mücevherlerin parasının ilgili kuyumculara verilemediği bu satırlardan anlaşılmaktadır. 1 milyar 200 milyonluk bir konsolide için Rumeli'deki Tepedelenli Ali Paşa'dan kalan mülklerin satılması söz konusu olmuştur. Toplamda az olmakla beraber bu mülklerin 100 milyon kuruş getireceği hesaplanmaktadır.⁴¹

38 Fransız Dışişlerinin diplomatik arşivinde 41 numaraya kayıtlı, 26 Mayıs 1855 tarihinde Paris'den İstanbul'daki Fransız Büyükelçi Benedetti'ye gönderilen (Muhtemelen Thouvenel) imzasız bir resmi evrağa göre; "Beyefendi, bölüme hitaben yazdığımız resmi yazınız ancak ve tam olarak 109. numaraya ulaşmıştır." Muamele gören bazı noktalarına daha sonra temas edeceğini söyledikten sonra "Britanya yetkilisinden izin almak zorunda kalarak bu akşam Londra'ya gidiyorum ve son gelişmeleri size aktaracak zamanım yok. Kısaca Fransa ve İngiltere henüz Avusturya'nın St. Petersburg'a gönderdiği ultiyatomu değerlendirmiş değil. Kanaatime göre, Rusya Viyana Konferansındaki fevkalade elçilerinin aksine kendine teklif edilen kombinezonda olmaya hazır. Tesis edilen barış, bizim haysiyet ve şerefimize, fedakârlığımızın büyüklüğüne ve Avrupa'nın beklentisine cevap verebiliyorsa o zaman değerlendirmekten başka çıkış yolu yoktur. Ne İmparator ne de Britanya kabinesi bunu düşünmedi. Bu Fransa'nın ve İngiltere'nin 1 Aralık ittifakından vazgeçeceği anlamına gelmez. Avusturya'nın şimdilik sınırlandırdığı limitlerden faydalanmak veya sonuçlarını askıya almak gerekir. Baron Bourgueney'e hitaben yazdığım iki resmi yazı kopyası sizi hakikaten Paris ve Londra kabinelerinin görüş ve düşüncelerinden haberdar edecektir. Size özel gelebilecek gizli bilgileri kullanarak Bâb-ı Âli'yi aydınlatabilirsiniz" ADMAEF, CP Turquie Vol:340, P/675, s. 257. (Mikrofilm)

39 Thouvenel, 1897, a.g.e., s. 312-315.

40 Fethi Ahmet Paşa, genellikle Sultan Abdülmecid'in İngiliz Büyükelçisinin baskılarından usanıp herhangi bir taviz vermeğe başladığında müdahale ederek tavizi durdururdu. Paşa'nın sözleri Sultan'a her zaman tesir etmiştir. Reşid Paşa'nın sadaretine tereddüt doğmuştur. Sultan kararsız kalmıştır. Mehmet Rüştü Paşa Sultan'a sitem ederek Britanyalıyı kovmasını ve onunla işbirliği yapan Reşid Paşa'yı da cezalandırmasını istemektedir. Thouvenel, 1897, a.g.e., s. 52.

41 Thouvenel, 1897, a.g.e., s. 321.

Thouvenel, (30 Mart 1856 Paris Antlaşmasından sonra) Fransa'nın tarihi misyonuna göre davranarak Doğu'daki halkı, Moldova ve Eflak Prenslüklerini koruması altına almıştır.⁴² Fuad Paşa Paris'e fevkalade yetkili elçi olarak atanmıştır. Fransa bu atamayı sevinçle karşılamıştır.⁴³ Zira Fuad Paşa Fransız taraftarıdır. Fransız basınında "Moniteur" Fuad Paşa'nın gelişini memnuniyetle karşılamıştır. İlerleyen zamanda bu olumlu hava Karadağ meselesi yüzünden Türkler hakkında olumsuz propagandaya dönüşmüştür. Buna göre "Türkler ölüren bile tövbe etmiyorlar, hâlâ direniyorlar. Zavalı Türkler için ölüm de yaşamak da çok kötü"⁴⁴ gibi ifadeler görülmektedir.

İstanbul'da bulunduğu sırada Eflak-Boğdan krizine bizzat şahit olan Thouvenel'in yeğeni Marie de Melfort'un⁴⁵ tuttuğu notlara göre Fransa'nın bir yıl önce müttefik olduğu ülkelerle düşman olması, Rusya ile de ittifak etmesi Thouvenel'in rakipleriyle kıyasıya bir mücadele başlatmasına sebep olmuştur. 5 Ağustos 1857 tarihli belgeye göre Thouvenel'in Prusya, Rusya ve Sardinya elçileriyle birlikte Bab-ı Âli ile ilişkileri kesmesi emredilmiştir.⁴⁶ Çünkü Fransa, Eflak-Boğdan seçimlerinin iptali için Bâb-ı Âli'ye 4 Ağustos'ta saat 10'a kadar mühlet veren bir nota çekmiştir. Bâb-ı Âli'ye ciddi bir baskı kurmuşlardır. Gergin bir bekleyiş başlamıştır. Sultan Abdülmecid'in büyükelçi Thouvenel'i ikna çabaları işe yaramamıştır.

Sonuçta Thouvenel, 30 Temmuz 1857 tarihli resmî telgrafta Bâb-ı Âli'den istediğini almıştır. Divan'ın seçimleri ertelediğini ve seçimler için Paris Konferansı'nın hükümlerine uyma kararının alındığını bildirirken Eflak meselesinde Thouvenel diplomatik bir zafer kazanmıştır.⁴⁷ Mustafa Reşid Paşa'nın beşinci sadaretinden istifa nedeni Thouvenel'in Eflak-Boğdan meselesindeki "Divan-ı mahsus" seçimleri nedeniyle yürüttüğü etkin diplomasisidir. Hatta katı ve inatçı tutumu iki ülke arasında kriz çıkartacak seviyeye ulaşmıştır. Divanlara Eflak ve Boğdanlıların üye seçimleri hususundaki hükümler Thouvenel tarafından yazılmıştır.

Thouvenel'in İstanbul'da Kuleli Vak'asına (14 Eylül 1859) dair yazdıkları dikkatleri çekmiştir. Adı geçen olay, Abdülmecid'in yönetimini beğenmeyen bir grup asker, mülkiye ve ulemeden bazılarının bir araya gelerek kurdukları gizli cemiyetin sulta-

42 Paris Barış hükümleri gereği Rusya Romanya prensliklerden Kars Kalesi dahil olmak üzere Güney Kafkasyadan çekildi. H. Kemal Karpat, İslâm'ın Siyasallaşması, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. XVIII, s.132; Avrupa Kabininin önünde iki seçenek var: savaş veya konferans. Kabul gören ikinci seçenek Paris'te olacaktır. Fransa bu konferansta ne pahasına olursa olsun bu iki beyliğin birleşmesi için her türlü diplomatik oyunu sergileyecektir. Fransız diplomatlarına verilen direktif bu yöndedir. Thouvenel, 1897, a.g.e., s. 216.

43 Paris kongresiyle devam eden süreçte 1857 yılı Fransa için İstanbul'da kazançlı bir yıl olarak bitmektedir. Buna göre Reşid Paşa azlettilmiş, Eflak-Boğdan Beyliklerinin seçimi iptal ettirilmiştir ve İngiliz Büyükelçi istifa ederek İstanbul'dan gitmiştir. Thouvenel, 1897, a.g.e., s. 217.

44 Thouvenel, 1897, a.g.e., s. 266.

45 Marie de Melfort'un seyahat izlenimlerini yayınlamayı düşündüğünden bahsedilir. Söz konusu hatıralar Baronne Durand de Fontmagne tarafından Kırım Harbi Sonrasında İstanbul adıyla 1902 yılında Paris'te yayımlanır. Eserin orijinal adı: "Un séjour l'Ambassade de France à Constantinople sous le Seconde Empire"

46 Thouvenel, 1897, a.g.e., s. 136, 138.

47 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Fatma Uygur, "1857 Eflak ve Boğdan Seçimlerine Fransız Müdahalesi ve Sonuçlarına Dair Bir Araştırma" OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), Sayı: 42 Sayfa: 183-201, Ankara, 2017. (DOI: 10.1501/OTAM_0000000732).

na komplo teşebbüsüdür.⁴⁸ 24 Ağustos tarihli yazıda Thouvenel, Âli Paşa tarafından mahkûm edilen Damat Kaptan-ı Derya Mehmet Ali Paşa'nın kendisini ziyarete geldiğini belirtmektedir. Kendisinden destek arayan paşayı diplomatik nezaketle desteklemiştir. Bu olaydan birkaç gün sonraki belgede Thouvenel, komploya karışan Hüseyin Paşa ile Şeyh Ahmet Efendi'nin hayatını kurtardığını, ölüm cezası yerine hapis cezası verdiğini açıklamaktadır.⁴⁹ L. Thouvenel'e göre "Fedailer" adı verilen bu cemiyet Jön Türklerin temelini oluşturmaktadır. Fransız basınında bu olay karışıklık çıkarmak amacıyla yapılmış, ciddi bir temelden yoksun bir "komplo" olarak nitelendirilirken⁵⁰ bir başka entelektüel Namık Kemal ise bu teşebbüsü bir "hürriyet hareketi" olarak değerlendirmiştir.⁵¹

"La Presse'e göre ayaklanma planı; öncelikle Abdülmecid'i ya Tophane köşkünden çıkarken veya cami çıkışında dar bir sokakta maiyetiyle beraber ele geçirip hal' ederek yerine büyük oğlunu veya kardeşini tahta çıkartmaktır. Komplocuların hedefinde diğer devlet ricali aralarında Sadrazam Âli Paşa dâhil olmak üzere Fuad Paşa, Saffet Paşa, Kamil Paşa, Rüştü Paşa ve özellikle Rıza Paşa'nın olduğu da görülmektedir. Her şey yolunda giderse bu ihtilâl medeniyete ve ilerlemeye engel olmayacaktır. Bunun için Avrupa kamuoyuna ve Hıristiyan tebaaya yönelik mesajlar da planlanmıştır. Elebaşları hudayiler yakalanırlarsa asla konuşmayacaklardı. Ancak iki hain planı deşifre etmiştir: Hasan Paşa komplodan vazgeçerek Harbiye Nazırı Rıza Paşa'ya ihbar etmiş ve Kâtip Arif Bey de Paşa'yı takip ederek itiraf etmiştir. Hasan Paşa sultanın ve nazırların öldürülme planını reddetmiş bu sebeple ihbar etmiştir şeklinde bir rivayet de vardır."⁵²

Bu sırada, Sadarete değişim rüzgârı bu kez Âli Paşa'nın yerine Kıbrıslı Mehmet Paşa (1813-1865) yönünde esmektedir. Kıbrıslı Paşa devletin nadir önemli paşalarından biridir. Buna rağmen birkaç hafta içinde gözden düşmüştür. Thouvenel, gözden düşme sebebini çok önemsiz bir mesele olarak görmektedir. Buna göre; Dolmabahçe

48 Abdülmecid'in tahtan indirilerek öldürülme teşebbüsü İstanbul'da çok geniş yankı uyandırmıştır. Aslında bu siyasi komplo, Kaptanı Derya Mehmet Ali Paşa'nın Thouvenel'e çeşitli konulara dair şikâyetlerini dile getirdiği sırada ortaya çıkmıştır. Thouvenel dikkatlice dinlediği Paşa ile çok ilgilenmektedir. Abdülmecid, ölüm sezasına çarptırılan komplonun ele başları kabul edilen Hüseyin Paşa ile Şeyh Ahmet Efendi'nin sarayda yargılanmalarını istemiştir. Thouvenel, tanımadığı bu iki kişiye verilen kelle uçurma cezasını çok aşırı bulduğunu belirtmektedir. Üstelik mahkeme heyeti Mehmet Ali Paşa ve davacıardan oluşmaktaydı. Thouvenel, bu iki kişinin hayatlarının bağışlanmasını "kesinlikle" isteyerek davaya müdahale etmiştir. Sözü edilen kişiler, duvarları yıkılmak üzere olan ve çatlaklardan oluşan tek garnizonlu ama çok iyi korunan bir kaleye gidecekler. (Osmanlı ceza kanununa göre, kalebentlik devlet memurlarının işlediği suçlara karşı verilen ağır ceza). "Fedailer" olarak adlandırılan bu gayri memnun kitlenin komplosu Fransız Büyükelçiliğinin birinci meselesi olan İtalyan'ın birliği konusunu ikinci plana itmiştir. Thouvenel, a.g.e.,s. 354.

49 Thouvenel, 1897, a.g.e., s. 354.

50 Paris'te neşredilen siyasî ve edebi bir gazetedir (Journal des Débats, 30 Septembre, 1859).

51 Fatma Uygur, "Meşrutiyet, Hürriyet veya İhtilal Bağlamında Kuleli Vak'ası (14 Eylül 1859)" başlıklı bildiri 19.Yüzyıldan Günümüze Türkiye'de İktidara Müdahaleler ve Darbeler Sempozyumu (21-23 Mart 2018- Yozgat)'nda sunulmuştur. Öte yandan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Fedailer Cemiyeti'ni suikast amaçlı bir gizli örgüt olmasına mukabil aynı isimle ilk muhalif siyasî parti olarak kabul ettiği görülmektedir. https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (7/2/2018).

52 La Presse, 29 Eylül 1859.

Saray'ın karşına yaptırdığı küçük ve ihtişamlı gösteri salonunda yabancı kordiplomatlara verilen galada, Sultan için açık bırakılması gereken bir kapının Kıbrıslı Paşa tarafından kapatılması Abdülmecid'e göre gözden düşme sebebidir. Kapı, Sultan'ın kaldığı odasıyla sadrazamın yabancılara özellikle de Fransız Büyükelçisine ayrılan yere açılmaktadır. Görünen odur ki Sultan'ın kolaylıkla diplomatlarla görüşmesini engel olmuştur.⁵³

İstanbul'da diplomatik siyasi mücadeleler hız kesmeden devam etmektedir.⁵⁴ Politik ayak oyunları Türkiye üzerine oynanmaktadır. Çeşitli yazışmalara göre Thouvenel, Kırım Harbi sonrası Fransa'nın Rusya ile yapmak istediği ittifaka şiddetle karşı çıkmıştır. İngilizlerle iyi ilişkilerin sürdürülmesi taraftarıdır. Kırım Harbi'nin İstanbul'da henüz yankısının sürdüğü bir dönemde İmparator III. Napolyon İstanbul'daki sefirinin İngilizlerle ittifakın devam ettirilmesi yönündeki uyarılarına kulak tıkayarak, yaklaşık bir yıl önce karşı cephelerde savaştığı Ruslarla anlaşmanın yollarını aramaktadır. İstanbul'daki Fransız çevrelerine göre Thouvenel'in Paris Kongresi'nde olması halinde Fransa'nın şerefine ve saygınlığının artacağı dolayısıyla her şeyi olumlu değiştirebileceği yönündeydi.⁵⁵

Thouvenel ile III. Napolyon arasında bir görüş farklılığı yaşanırken, Sultan Abdülmecid'e İngiltere İmparatoru tarafından verilen "Dizbağı Nişanı", Osmanlı Devleti'nin Britanya tarafına İngiliz sefiri marifetiyle geçtiğinin işaretiydi. İngiliz sefirinin eşi de kadınlar arasında entrikaya dâhil olmuştur. Harem aracılığıyla pek çok siyasi mevki kazanıldığı aşikârdır. Hassas bir yapıya sahip olan Thouvenel'in eşi bu tür harem oyunlarına hiç bulaşmamıştır.⁵⁶ Thouvenel'e göre çok zor durumda kalan Abdülmecid Lord Stratford'un elinden aldığı İngiliz nişanı ile birlikte İngiliz taraftarı Reşid Paşa'yı sadarete getirmiştir. Aslında Sultan Abdülmecid Thouvenel'i bir dost gibi görmektedir.⁵⁷

53 Thouvenel, a.g.e., s. 357.

54 ADMAEF, 133 CP Turquie vol: 340 P/675, s. 257; Fransız baştercüman Charles Schefer imzalı çok sayıda günlük veya haftalık raporda siyasi oluşumları görmek mümkündür. ADMAEF, PAAP Papier Thouvenel 233 Tome 17, s. 435, 436.

55 Durand de Fontmagne, a.g.e., s. 90.

56 Durand de Fontmagne, a.g.e., s. 91.

57 İstanbul'dan çiçeği burnunda Dışişleri Bakanı olarak ayrılan Thouvenel'e Pera'dan Paris'e gönderilen 25 Ocak 1860 tarihli (no:1) yazıda: "Sayın Bakanım, size bu mektubumda yazacaklarım şüphesiz sizi övmek veya dalkavukluk yapmak için değil. Fransa'nın bir Büyükelçisi olarak neredeyse her tabakadan zatinize duyulan ve hissedilen sevgi ayrılışınızla beraber yerini çok büyük üzüntülere bıraktı. Sultan aynen şu cümleleri kullandı: " - Büyükelçinin gidişiyle çok müteessir oldum. Mösyö Thouvenel bana çok sempatik gelirdi hatta kızdığına bile. Türkiyeyi çok seviyordu ve politik tutumu hoşuma gidiyordu. Uzun zaman yanımda kalamıyacağını tahmin ediyordum. Büyük bir zekâ! İmparator Napolyon'un yanında artık iyi bir dostum var. Fakat bizde bu dostluğu korumak için bir şeyler yapmak zorundayız. Bundan böyle benim nazırlarım görevlerini yapacaklar. Bununla birlikte Thouvenel'in gitmesine kızdım." Daha sonra Sadrazam Âli Paşa'yı gördüm. Âli Paşa da: "Mösyö Thouvenel bende çok derin üzüntüyle birlikte çok güzel hatıralar bıraktı, bizim ihtiyaçlarımızı, hatalarımızı, erdemlerimizi, düşüncelerimizi sarıp sarmalıyordu. Bize acıyacak. Onunla en güzel hatıralarımızı hep yad edeceğiz." Tanzimat meclisinin ricali; Fuad, Kamil ve diğerleri de saygı ve sevgi iletmesini istiyor, Bu mektupta onların da cümleleri olduğu gibi yazılmıştır. Ayrıca İstanbul'daki Ortodoks ve Katolik din adamlarının da Thouvenel hakkında duygu ve düşünceleri yazılıdır. Joseph de Barez tarafından kaleme alınan bu uzun mektup için bkz. ADMAEF, 233 PAAP Tome 2, s. 6-8.

Ancak İngilizlerden çekinmektedir.⁵⁸ Thouvenel'in sultanla ilgili tespitlerine göre; Sultan Abdülmecid'in düzenli olarak "le Journal des Débats"⁵⁹ okuması, Batılı davranış biçimlerini benimsemesi, aşırı derecede müsrif olması ve kadınlar tarafından kullanılması tıpkı Fransa kralı XV. Louis'yi andırmaktadır.

20 kadar İngiliz savaş gemisinin İstanbul'da olduğu sırada Âli Paşa bu gemilerin Karadeniz'i terk etmesini arzulamaktadır. Avusturya, Eflak-Boğdan Beyliklerinden çekilmemektedir. Reşid Paşa'nın sadarete gelişi İngilizlerin isteklerinin yerine geleceği anlamındadır. Fransızlar memorandumla Bab-ı Âli'nin bu durumu kabul etmesini eleştirmişlerdir.⁶⁰

Dönemin yürütülmekte olan diplomasi anlayışına uygun olarak İstanbul'daki sefirler kendi politikalarına ters düşen bir telgraf talimatı gelince onu hiç okumamış gibi davranırlardı.⁶¹ İstanbul'daki kordiplomatik çevreler ittifakla Avrupa'da barışı bozan adam olarak kurnaz, ihtiraslı ve entrikacı İngiliz sefiri Lord Stratford'u suçlamaktadır.⁶² Thouvenel, Reşid Paşa ile sık sık görüşme talep ederek İngiliz etkisinden kurtarmak için hamleler yapmıştır.

Bu çabalar karşısında İngiliz basını Fransız sefir Thouvenel'e çok sert ifadeler kullanmaktan kaçınmamıştır. Hatta elçinin geri çağırılacağı dahi yazılmıştır. III. Napolyon'un zaman zaman anlaşmazlıklar yaşamasına rağmen kıymetli bir sefiri gözden çıkarmaya niyeti yoktur. Öte yandan, sık elçi değiştirmenin politik olarak bir zafiyet anlamına geleceği ve Osmanlı nezdinde İngiltere'ye gereksiz prestij sağlayacağı düşüncesi de bu tür bir değişikliğin önüne geçmiştir. Dolayısıyla böyle bir geri çağırılma Thouvenel için söz konusu olmamıştır. Bununla birlikte, İstanbul'a tayin olan her yeni Fransız elçi için eskiden beri "Lord Stratford'a yeni bir kurban geldi" denildiğini Baron'un anılarından öğreniyoruz.⁶³ Böylesi bir mücadeleden Thouvenel'in rasyonel politikalar geliştirdiği, İngiliz sefere sessiz, sakin bir şekilde direndiği ve ona boyun eğmediği görülmektedir. Burada ülkesine bağlı ciddi ve başarılı bir devlet adamı profili sergilemektedir.⁶⁴

Islahat Fermanı'nın Hazırlanmasında Thouvenel'in Rolü

Esas itibarıyla Islahat Fermanı'nın⁶⁵ hazırlanmasında Thouvenel, en az İngiliz se-

58 Davison, a.g.e., s. 85.

59 1789 ile 1944 yılları arasında çeşitli isimlerle çıkan haftalık Fransız dergi.

60 ADMAEF, 133 CP 328 P/679, s. 25.

61 Bu durum, İngiliz sefiri Lord Stratford'un kendi hükümetinin yürüttüğü politika-nın aleyhine davranışını açıklamaktadır. Thouvenel ise bunu yapamayacak kadar dürüst biridir. Durand de Fontmagne, a.g.e., s. 92.

62 Yıllar sonra bile Âli Paşa İngiliz elçisinin adını kinle anacaktır. Âli Paşa, üç kez Londra'dan geri çağırılmasına sebep olarak görmüştür. Davison, a.g.e., s. 74.

63 Durand de Fontmagne, a.g.e., s. 94.

64 Ancak Berkes'e göre "Birbirinden farklı metotlarla çalışan İngiliz Elçisi Lord Stratford, Fransız Elçileri Thouvenel ve Bourrée, Rus Elçisi General İgnatyef Tanzimat Reformları'nın başarısızlıkları üzerinde bıraktıkları derin izlerle hatırlanacak olan simalardır. Berkes, a.g.e., s. 245.

65 28 Şubat 1856'da, Âli Paşa'nın sadaretinde, Kırım Harbi'nin sonlarında hazırlanarak Paris Anlaşmasında önce Bâb-ı Âli'de, devletin ileri gelen ricali, Şeyhülislam ve Patrikler önünde okunarak ilan edilen bir fermandır. Karal, a.g.e.,s. 248, 258-264; İnalçık, Halil; Ferman için bkz. Seyitdanlıoğlu, Mehmet (Editörler), Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 19-25.

firi kadar etkili rol oynamıştır.⁶⁶ Bu ferman, Osmanlı siyasi ve toplumsal tarihinde diplomatik baskının bir ürünüydü.⁶⁷ Kırım Harbi'nden sonra barış görüşmelerinin arifesinde, 1 Şubat 1855'de Viyana'da, müttefikler (Avusturya, İngiltere ve Fransa) arasında daha sonra yapılacak asıl konferansın temel prensiplerini belirlemek için bir araya geldiklerinde, Osmanlıdaki Hıristiyan tebaanın hak ve imtiyazlarına dair bir madde konulması hususunda anlaşıldılar.⁶⁸

Buna göre, Rusya, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hıristiyanların hak ve imtiyazlarının Avrupa devletlerinin müşterek garantisi altına alınmasını isterken; İngiltere, dini serbestliği ve hukuki eşitliği istemekteydi. Fransa ise "Müslüman tebaa ile Hıristiyan tebaa arasında cemiyet, haklar, vergiler, millî eğitim ve devlet memurluklarına geçiş hakkı verilmesi" tezini savunarak, Tanzimat Fermanı'nda işaret edilen tebaa eşitliğinin daha da geliştirilmesini talep ediyordu.⁶⁹ Bâb-ı âlî, Rusya'nın teklifini, hükümlerlik haklarına müdahale, İngiliz teklifini de İslâmiyet'i küçültücü gördüğü için, Fransız teklifini kabul etti.⁷⁰

Osmanlı Hükümeti Viyana'da yapılan görüşmelerde müttefiklerin yaptığı teklifleri devletin işlerine karışma anlamına geleceğini bildirerek, (16 Aralık 1855) alınan kararlar arasında yer almamasına gayret ettiyse de başarılı olamadı. Bunun üzerine Paris'te yapılacak barış görüşmelerinden önce İslahat Fermanı'nı ilan ederek, müttefikleri olan devletlere işlerine karışma yolunu kapatmaya çalıştı.

Bunun için de hemen ferman hazırlamak üzere İstanbul'da bir komisyon kuruldu. Thouvenel, Ocak ayından itibaren İngiliz meslektaşısı/rakibi Lord Stratford ve Avus-

66 Ferman hazırlanırken Thouvenel'in, geçmişteki Osmanlı-Rus Antlaşmalarındaki Ruslara verilen dini, ticari ve siyasi imtiyazları tek tek inceleyerek benzerini bu fermana bir klozla ilave ederek uyarlamaya çalıştığı görülmüştür. s. 37. (No: 12); 11 nolu belgede ise, Bâb-ı Âli bütün gayri müslim tebaanın huzurunu temin etmek için bu fermanı lutfettiğini ancak müttefiklerin bunu kullanarak devletin işlerine karışmalarına hak tanımadığını açıklayan Fransızca bir beyanname vardır. ADMAEF, MD. Turquie vol: 115, (P.7851). s. 35; Bâb-ı Âli'nin Dışişlerinden Boğdan Prensi Ghica'ya hitaben (No:10) işlem görmüş elyazması 18 Şubat 1856 tarihli fermanın Fransızca kopyası bulunmaktadır. Divan seçimleriyle açıklamaların yer aldığı bu ferman sanki İslahat Fermanının hemen hayata geçirilmesi gibi görülebilir. ADMAEF, MD. Turquie vol: 115, (P.7851), s. 33.

67 Selçuk Akşin Somel, "Kırım savaşı, İslahat Fermanı Ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", İnalçık, Halil; Seyitdanlıoğlu, Mehmet (Editörler), Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 707.

68 Karal, a.g.e.,s. 249; "Üç devlet, Türkleri Paris'teki barış konferansı başlamadan fermanı tamamlayıp resmen ilan etmeye zorluyordular." Davison, a.g.e., s. 55.

69 Pera'dan Fransız Büyükelçiliği baş tercümanı Charles Schefer tarafından, Paris'e Fransız dışişleri görevlisi Thouvenel'e gönderdiği 20 Mart 1855 tarihli rapora ilave edilen bir nota göre; "Reşid Paşa bugün gizlice bana Osmanlı Hükümeti'nin Hıristiyan ve diğer tebasının kaderini iyileştirecek yeni liberal fikirleri uygulamaya kararlı olduğunu söyledi." Schefer bunları maddeler halinde sıralamaktadır: 1. Haracı kaldırarak yerine şimdilik "Asker bedeli" (achat militaire) getirmek. 2. Orduya, etkili Hıristiyanlardan oluşan bir kontenjan ayırmak ve onların düzenli bir biçimde albay rütbesine kadar gelmelerini sağlamak 3. İdari görevler verilerek birinci sınıf memur derecesine yükselebilmelerini sağlamak 4. Kiliselerini tamir etmelerine engel olunmayarak ve sürekli ikamet ettikleri yerde yenisi de inşa edebilmeleri sağlanacaktır. Bu prensipleri kabine geri dönüşü olmayan bir biçimde kabul etti ve bunları Müslüman ahaliyi yaralamayacak bir formda kaleme alacak. Bâb-ı Âli'nin uygulamaya koyduğu dördüncü garanti dini ve sivil özgürlükler Viyana Kongresi'ne teklif edilen değerlerdi. ADMAEF, 233 PAAP Tome 17, s. 427.

70 Karal, a.g.e., s. 250.

turya Büyükelçisi Anton Von Prokesch (1795-1876) ile temas halindeydi.⁷¹ Sadrazam aynı zamanda Hariciye Nazırı olan Âli Paşa ve Fuad Paşa da görüşmelerde bulunuyorlardı.⁷² Bu üç devlet temsilcisi, Osmanlıya hazırladıkları reformlara Rusya'yı karıştırmamak için fermanı oldubittiye getirerek konferans başlamadan ilan ettirdiler.⁷³

Osmanlı devletini uluslararası hukukun taraftarı ve lehtarı haline getiren Islahat Fermanı Osmanlı Hıristiyanlarına eşitlik getirirken İngiltere ile Fransa'ya da manevi denetim yetkisi sağlamış oldu.⁷⁴ Osmanlı Hıristiyanlarına tanınan eşitlik bir dizi yeniliklerden öte Osmanlı Devletinin hukuki ve felsefi kuruluşunda kalıcı değişikliği de zorunlu kılıyordu. Hıristiyanların zimmi statüleri "eşitlik" kavramıyla İslam hukukunun dışına çıkartılarak Batılı laik düzenlemeye tabi tutuluyordu.⁷⁵ Yani 1849 yılında ulema komisyonunun verdiği raporun bütün argümanları yedi yıl sonra Islahat Fermanı'yla yok sayılmıştır.⁷⁶

Fransa'nın tezinin Thouvenel'in şahsında din bağlamında vurgulanması, III. Napolyon'un iktidarının dini sorunsalının bir tezahürüdür. Kırım Harbi'nin nedenlerinden biri olan "Kutsal Yerler" meselesi, bu fermanla Osmanlı Hristiyanları için eşitlik/

71 *Annales La Revue des Deux Mondes*, 1856, 1856 T6, s. 692.

72 Davison, bu görüşmede bir Osmanlı Rumu olan Kallimaki'nin ismini vermektedir. Davison, a.g.e., s. 55.

73 Davison, a.g.e., s. 55; Fuad Paşa'nın 13 Şubat 1856'da Thouvenel'e gönderdiği bir yazıda Fuad Paşa toplantıda ele alınan dini hususları tekrar değerlendirmektedir. İngiltere Büyükelçisine de aynı notu gönderdiğini Thouvenel'e bildirmektedir. Bâb-ı Âli büyükelçilerin tekliflerini değerlendirecektir. Ekte İngiltere Büyükelçisine verilen memorandumun kopyasına göre dikkatlice incelenen dini meselelerde yazılı ve sözlü bir tebliğ yayınlanmaktadır. Buna göre Osmanlı Devleti tebaası için ciddi kararlar alarak müttefikleriyle anlaşma yapacaktır. İngiltere ve diğer müttefiklerin katkıları Osmanlı toplumunun kalbinde kalacaktır. Bâb-ı Âli müttefikleriyle ilgili bir irade yayınlayacaktır. Bu irade daha önce kararlaştırılmış bu konuya ilişkin olarak İngiliz ve Fransız hükümetlerine teminat olarak verilecektir. Özellikle din değiştirenleri kapsamaktadır. Karar fiili ve yenidir. Bâb-ı Âli bu kararlarda zorluk çıkartmayacaktır. ADMAEF, MD. Turquie vol: 115 vue 497 P/7851, s. 22-24.

74 Kemal H Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. XVIII, s. 136: Islahat Fermanı'nın ilan edilmesinden beş gün önce Fuad Paşa imzalı Bâb-ı Âli'den Thouvenel'e hitaben gönderilen Fransızca bir belgeye göre; Osmanlı tebasında din değiştirme ile ilgili olarak, Osmanlı'nın zamanın ve yüzyılın ruhunu dikkate alarak müttefikleriyle anlaşma yapacaklarını belirtmektedir. Daha önce kararlaştırılmış bu konuya ilişkin olarak Fransız ve İngiliz hükümetlerine teminat verilecektir. Özellikle din değiştirenleri (renégat) kapsamaktadır. Bu karar Bâb-ı Âli'nin yeni ve fiili kararıdır (Cemazielahir 1272). ADMAEF, 133 CP/322 P/676, s. 22-24.

75 11 numaralı belgede, Sultan'ın tebaasının huzuru için bahsettiği ıslahatların müttefiklere devletin içişlerine karışma hakkı vermediğini bildiren yazı bulunmaktadır. ADMAEF, MD. Turquie vol: 115, P/7851, s. 36-42.

76 1840'lı yıllarda bu konu Abdülmecid'in önüne Stratford tarafından eşitlik adına bir dizi taleple gelmiştir. Sultan, İngilizlerle iyi ilişkilerini sürdürmek adına bu talepleri görüşmeleri için özel bir ulema grubuna havale etti. 1849'da ulemanın konuyla ilgili bir raporu vardır. Buna göre, Hıristiyanların şahitliği, cizyenin kaldırılması, devlete memur olma gibi taleplere şeriata aykırı düşüncesiyle karşı çıkan ulema komitesi, insanların zorla Müslüman olmalarının kabul edilemez olduğunu da bildirdi. Rapordaki pek çok öneri İngiliz-Fransız taleplerini yumuşatmaya yönelik olmuştur. Karpat, a.g.e., s. 136, 137; Osmanlılık kavramı ilk defa burada belirtilmiştir. Berkes, a.g.e., s. 216.

şahitlik, devlette görev alma ve “bedelat-ı askeriye” olarak kabul gördü. İslami esaslara dayanan Osmanlı tarihinde bu de facto Osmanlı –Avrupa ilişkisi için bir ilk olma özelliğini taşıyor.⁷⁷ Thouvenel’in 28 Nisan 1856 tarihli bir yazısından anlaşılacağı üzere, amaç Osmanlı Devleti’ni işgal eden Rusları bu topraklardan çıkartmak, bunu yaparken de İngiliz etkisiyle değil Fransa marifetiyle başarmaktır.⁷⁸

Fermanın hazırlanışında rol oynayan İngiliz elçi, din özgürlüğü üzerinde ısrar ederken Thouvenel’den farklı olarak Protestan misyonerlerinin Müslümanlardan, Ortodoks ve Katoliklerden mümin devşirmesini arzulamaktadır.⁷⁹ Thouvenel ise Türklerin Avrupalılaşması için Fransız medeni kanunun alınmasının Osmanlılık birliğini sağlamakta yetmediğini düşünerek daha yumuşak davranmaktadır. Avusturya elçisi ise Metternich (1773-1859)’in bilinen düşüncelerini tekrar ve tavsiye ile yetinmiştir.⁸⁰

Thouvenel, Stratford ve Prokesch fermanın ilan edilmesine kadar uzun uzun tartışmışlardır.⁸¹ İlk toplantı ocak ayında Fuad Paşa’nın evinde gerçekleşmiştir. Bu toplantıları “Gizli Konstantiniye Konferansı” olarak nitelendiren Thouvenel, Osmanlıda 1839’da başlatılan Tanzimatı, Hıristiyan tebaayı rahatlatacak yapısal reformlarla daha da ileri götürmek istemiştir.⁸²

Gayrimüslim halkların kendi hiyerarşisindeki çarpıklıklar ilgili cemaatlerin içyapısında bozulma ve çürümeye neden olmaktadır. Thouvenel, Atina ve İstanbul’daki kiliselerin halkla ilişkisinden memnun değildi. Laik seçkinleri kurumlara dâhil ederek değişimi amaçlayan Thouvenel, din adamlarının kendi cemaatlerine uyguladığı mali ve dini hegemonyayı yıkmak niyetindedir.⁸³

77 Ferman, Hıristiyanların egemen olduğu ekonomik sektörde kârlara dönüşürken, Osmanlıda toplumsal tabakalaşmalar, bölünmeler getirdi. Devleti yeniden canlandırarak Rusya’ya karşı İngiltere ile Fransa’nın dostluğunu kazanacağını düşünen Saray ve Hariciye Nezareti bürokratlarının oluşturduğu reformist grubun karşısında, devleti çökertecek bir Hıristiyan projesi olduğunu düşünen muhafazakârlar olarak iki taraflı bölünmüşlük oluştu. Karpat, a.g.e., s. 134.

78 Thouvenel’e göre “Kırım Harbi’nin asıl amacı Rusya’nın hasta adamın doğal mirasçısı olduğu yolundaki iddiasını elinden almaktı. Bugün ani bir ölümden kurtardığımız hastayı yaşatma görevi bize düşüyor.” Şeni, Nora, Marie ve Marie Konstantiniye’de Bir Mevsim 1856-1858, (Çev. Şirin Tekeli), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 37.

79 Berkes, a.g.e., s. 218.

80 Metternich’e göre Müslüman Türkler hiçbir zaman Avrupalı olamazlar, Avrupalı kanunlar Avrupalılar içindir. Türkler, kendi dinlerinin gelenek ve göreneklerine göre hareket etmelidir. Berkes, a.g.e., s. 218. Metternich, reformcu bir bakış açısına da sahip olmasına rağmen imparatorluk yapılarının devamından yanadır. Ülkesinde, bürokrasi, ulaşım, sanayi, tarım, ticaret ve benzeri alanlarda modernleşmeyi sağlamış muhafazakar bir reformisttir. Ali Akyıldız, Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 300.

81 “Özellikle laik denetimin genişletilmesi, dini otoritenin sınırlanması ve kilise maşalarının sabitleştirilmesi yönündeki reorganizasyona açık destek vermişlerdir.” Davison, a.g.e., s. 120.

82 Bu toplantıya geç gelen İngiliz rakibine çok sinirlenir. Çok yoğun tempoyla devam eden bu süreç 21 Şubat’a kadar sürer. Elçilerin hazırladığı bu metin, Paris Barış Konferansına yetiştirilmek istenirken Ruslardan önce Hıristiyanlara sahip çıkmak gibi politik hamleyi de kapsar. Şeni, a.g.e.,s.30.

83 İstanbul’da Ortodoks Patriğini ziyaret eden Thouvenel, Rum papazlarının aç gözlülüğünü, dini istismar ederek kazanç sağladıklarını tespit etmiştir. Papazları seçme ve azletme yetkisinin Osmanlıda olması da dini işlerden menfaat zincirini alt tabakaya kadar uzatmaktadır. Doğu kiliselerinin birleşme isteği de önem kazanmaktadır. Durand de Fontmagne, a.g.e., s. 191; Şeni, a.g.e., s. 32.

Thouvenel, gayrimüslim cemaatlerin başına sivil elitlerin getirilmesi, cemaatten toplanan paraların baskı aracı olmaktan çıkartılması ve bunun için yapılacak düzenlemelerle Hıristiyan halkın günlük hayatının iyileştirilmesi gibi pragmatik çözümleri maddeler halinde kaleme almıştır.⁸⁴ Thouvenel'in hamlesiyile Rusya'nın nüfuzundaki Rum Ortodoks cemaati için yapılacak düzenlemede, Fenerli papazların tepkisinden korunmak amacıyla bu toplantılara Rum Kalimaki davet edilerek Rusya karşısında bir adım öne geçilir. Görüşmelerde uzlaşma beklenenden erken gerçekleşmek üzeredir. Lord, Müslümanların din değiştirmesi hususunda özgür bırakılmalarını ısrarla talep ederken Thouvenel onu itidale zorlamıştır.⁸⁵

"Gizli Konstantiniye Toplantıları" hemen hemen her gün uzun tartışmalarla geçmiştir. Toplantıda, Thouvenel ile birlikte iki Katolik, iki Müslüman, bir de Rum Ortodoks bulunmaktadır.⁸⁶ Kırım Harbi'nden sonra Rusya karşısında Osmanlının toprak bütünlüğünü destekleme politikası Thouvenel'in benimsediği ve izlediği devlet politikası idi. Diğer müttefiklerde aynı endişeyi taşıdıkları için çok kısa sürede taslağı hazırlayıp Bâb-ı Âli'ye ilan ettirmişlerdir.⁸⁷

Daha çok gayrimüslim tebaaya yönelik din ve vicdan özgürlüğü konularını düzenleyen, tebaa arasında din farklarına dayalı muameleyi kaldırarak eşitlik esasını getiren⁸⁸ ve bu yönde yapılacak reformları sıralayan Thouvenel'in Atina, Pera, Galata ve

84 Şeni, burada Thouvenel'in Osmanlı devletinin toprak bütünlüğü politikasını temel aldığı belirterek yukarıda sözü edilen reformların gerçekleşmesi sonucunda Osmanlının Gayri müslimlerin sorunlarının tek sorumlusu olmaktan çıkacağını düşündüğünü yazmaktadır. Thouvenel'e göre; 'Türklerden çok kendi rahipleri tarafından ezilen Hıristiyan halkların kaderini kesin olarak iyileştirmenin yolunun buradan geçtiğine derinden inanıyorum'. Şeni, a.g.e., s. 32; Cemaat şefleri dinî, malî, hukukî işlerde gerekli giderleri karşılamak üzere cemaatlerinden vergi toplarlardı." Bu konuda aşırıya kaçmamaları için devletçe denetlenirdi." Gülnihal Bozkurt, "Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1993, C. 43, S. 1-4, s. 52.

85 "Ateşli meslektaşımın her sabah Padişah'a ve vezirlerine indirmekten zevk aldığı darbelere merhem sürmek ve yakı yapıştırmaktan helak oluyorum. Şimdi de Müslümanların Hıristiyan olma özgürlüklerini aklına taktı." Şeni, a.g.e., s. 35.

86 Şeni, a.g.e., s. 35; Touvenel, bu toplantılarda ele alınan konular da İngiliz rakibini frenleyici bir tutum takınmıştır. Yazar'a göre toplantıda alınan müspet netice, "Osmanlı Toprak Bütünlüğünü" destekleme politikasının bir sonudur. Thouvenel'in niyeti de bu yöndedir; Paris'te yayımlanan günlük gazete *Moniteur*'de Avrupa'nın siyasi dengesi Türkiye'nin toprak bütünlüğünü gerektirmektedir. III. Napolyon'un politikası da bu yöndedir. **Moniteur Universal**, 20 Şubat 1854, Paris.

87 Bâb-ı Âli sadece şekil yönünden Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik haklarını kurtarmış oldu. Karal, a.g.e., s. 250; 20 Şubat 1856 Çarşamba günü Paris'te yayımlanan *Journal des Débats* adlı saygın gazetede "Özel Telgraf" başlığı altında bir haber yayımlanmıştır. Bu habere göre 12 Şubat'ta bir firkateynle yola çıkan Âli Paşa sultanın onayladığı reformları Marsilya'da bulunan İmparatora sunacak. Telgrafta ayrıca sultan Tuna Beyliklerinin ayrı kalmasını istemektedir. **Journal des Débats Politiques Littéraires**, 20 Şubat 1856, Paris; **Moniteur universal**, 19 Şubat 1854, 20 Şubat 1854, Paris.

88 "Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu, toprak bütünlüğünü korumanın yanında, bir Avrupa devleti olarak kabul görmek istiyordu. Bunun için "The Concert of Europe" "Avrupa Uyumu" içinde yer almak en büyük gayesiydi. İslahât Fermânı, Osmanlı Devleti'ne Avrupa Uyumu'nun kapılarını açacak altın bir anahtar olarak görülmüştür." Gazi Erdem, "İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında İslahât Fermânı'na Yeniden Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 51: 1 (2010), s. 332.

benzeri yerlerde gayrimüslim tebaa gözlemleri etkili olmuştur denilebilir.

Âli Paşa'nın itirazına⁸⁹ ve İngiltere Başbakanı ile Fransız Büyükelçisinin gereksiz görmelerine rağmen devletler Islahat Fermanı'nın Paris Barış Antlaşması'nda özel bir madde ile yer alması ve resmen senet ittihaz edilmesi talebinde bulundular.⁹⁰ Islahat Fermanı'nın ilanından kısa bir süre sonra, Paris'te bazı gazetelerde Türkiye hakkında çok ağır ithamlar görülmüştür. Bu durum Avrupa kamuoyunun sempatisinin nefrete ve fanatizme dönüşmesi için yapılmıştır. Gazetelerde asılsız katliam haberleri verilerek Hıristiyan halkın ayaklanmak için hazır oldukları bile iddia edilmiştir. Reformların reel ve radikal olduğunu savunan o dönemde Paris'te Büyükelçi olan Fuad Paşa, meslektaşları büyükelçi Thouvenel'den bu haksızlığı önlemesi ve Fransız Dışişlerine ilemesi için Paris'ten özel mesajlar göndermiştir.⁹¹

Thouvenel Tarafından Sultan Abdülmecid'e Nişan Verilmesi

Thouvenel, büyükelçi olarak dönemin Fransız Dışişleri Bakanı Kont Walevski'ye imparatorluk adına kendinden önceki hükümdarlara benzemeyen Abdülmecid'e Fransa'nın prestijli nişanı "Grand Croix de l'Ordre de Légion d'Honneur"ün verilmesini

89 Edouard Engelhart, *La Turquie et Le Tanzimat ou L'Histoire de Réformes Dans l'Empire Ottoman Depuis 1826 Jusqu'à Nos Jours*, A. Cotillon et C. Imprimeur-Editeur, Paris, 1882, s. 143.

90 Gazi, a.g.e.,s. 334; Antlaşmanın 9. maddesine göre; "Zât-ı Hazret-i Padişahî, tebaalarının saâdet-i hallerine masrûf olan himmet-i mütevâliyeleri muktezâsınca kavmiyyet ve diyânet ayırmadan, cümlesinin ıslâh-ı halleriyle beraber memâlik-i şâhânelerinin Hristiyan ahâlisi haklarında niyât-ı inâyetkâranelerini te'yid ider bir kıt'a fermân-ı âlf ihsân buyurmuş olduklarından ve bu bâbta olan efkâr-ı şâhânelerine bir delil-i cedîd ibrâz etmek istediklerinden irâde-i müstakille-i şâhânelerinden sâdır olmuş işbu fermân-ı âlf inin düvel-i muâhedeye tebliğini tensîb buyurmuşlardır. Düvel-i muâhede, bu tebliğin kadr-i âlîsini isbat ve te'yid ederler. Fakat şurası karargîrdir ki bu tebliğ maddesi, Zât-ı Hazret-i Pâdişâhînin ne kendi tebaasıyla olan muâmelât-ı şâhânelerine ve ne de Saltanat-ı Seniyyelerinin idare-i dahiliyesine gerek münferiden ve gerek müştereken müdâhale etmek için hiçbir halde düvel-i muâhedeye bir hak ve salâhiyet vermeyecektir. Erim, Nihat, Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 1, Ankara, 1953, s. 346.

91 Belgenin, ilk sayfasında Haziran 1856, son sayfasında 26 Mayıs 1856 tarihi bulunmaktadır. Bu belge Hariciye Nazırı Fuad Paşa tarafından Paris'ten İstanbul'a Thouvenel'e gönderilmiştir. Fuad Paşa Paris'te yayınlanan bazı gazetelerin yalan haber yazdığını, karalama kampanyası başlatıldığını ve Osmanlı hükümetine haksızlık edildiğini belirterek bu yanlışların düzeltilmesini rica eder. Devlet her şeye hâkimdir. Hükümet otoritesi mutlak tesis edilmiştir. İlan edilen son hatt-ı şerifin imparatorluğun her tarafında uygulanması esas alınmıştır. Gazetelerin ele aldığı bazı olaylara da açıklık getiren Fuad Paşa, İznik'te çok büyük kanlı bir ayaklanma haberinin tamamen uydurma olduğunu belirtir. Halkı katliamdan orada bulunan üç alay İngiliz askerinin kurtardığı veya Müslüman halkı tahliye ettiği şeklindeki haberler külliye yalandır. Reform yapan diğer devletlere gösterilen davranışlarla mukayese yapan Fuad Paşa Türkiye'ye de zaman tanınmasını istiyor. Münferit örnekler de veren Paşa, İngiliz askerini eleştirmektedir. ADMAEF, 133 CP 326 MD. *Turquie* vol: 326, P. 678, s. 12-16; Thouvenel Bu belgeyi gizli bir mesajla bakana iletmiştir. Bkz. ADMAEF, 133 CP 326 MD. *Turquie* vol: 326, P. 678, s. 49.

bizzat teklif etmiştir.⁹² 1856 yılında Fransız sarayında düzenlenen bir davete ilk kez katılan Sultan Abdülmecid, Thouvenel'in elinden "Legion d'Honneur" nişanını almıştır. İlk kez bir Osmanlı sultanı yabancı bir sefarette şerefine verilen davete katılmaktadır. Bu davet Paris basınında büyük yankı bulmuştur. Paris basını Thouvenel'in düzenlediği bu balonun, İngiliz sefaretinin düzenlediği balodan daha muhteşem olduğunu yazmıştır.

Thouvenel, Fransız Dışişleri Bakanı Kont Walewski'ye yazdığı 11 Şubat 1856 tarihli mektupta Sultan'a verdiği nişanı anlatmaktadır:

"Sultan Hazretleri bu ayın 4'ü pazartesi günü verdiğim davete katılmak istediklerini bildirdiler. Majesteleri Fransa sarayında kendilerine gösterilen konukseverlikten çok memnun görünüyordular. Saat sekizde geldiler. Sefaretin cephesi aydınlatılmıştı ve sarayın ana giriş kapısının üstüne yerleştirilen imparatorluk tuğrası göze çarpıyordu. Maslak'ta kamp kuran Fransız birliklerinden, istihkâmcılardan, Paris itfaiyesinden, Zuavlardan ve Piyade Alaylarından seçilen şeref kıtası sefaretin bulunduğu caddeye yerleştirilmiş ve yolun iki yanında bir kordon oluşturmuştu. Fransız birliklerinin karşısına merasim kıyafetlerini kuşanmış Osmanlı Hassa ordusundan bir birlik yerleştirildi. Majesteleri görünür görünmez bando Türk imparatorluk marşını çalmaya başladı. Birlikler selam duruşuna geçtiler ve tören atışı yaptılar. Böylece Sultan kendisi için düzenlenen törenden bir bakışta keyiflendi...

Dinlenmesi için kendisine ayrılan bir salonda geçirdiği kısa süreden sonra büyük Légion d'Honneur nişanını kuşanmış ve kıymetli taşlarla bezeli bir kostüm giymiş olan Abdülmecid, Osmanlı Saray Mabeyincilerini izleyerek Taht Sarayı'na doğru ilerledi. Sarayın sağ tarafında Osmanlı nazırları ve yüksek devlet erkani, sol tarafında ise diplomatik misyon şefleri ile Fransız ve İngiliz generalleri yerlerini almışlardı. Tahtın sağ tarafında diplomatik misyona mensup hanımlar için de bir yer ayrılmıştı. Majestelerinin dikkatini İmparator'un portresi çekti bu resme baktıktan sonra 'Yüce ve sadık dostumun yüz hatlarını görmek beni mutlu etti. Bu akşam kendisine konuk olmaktan dolayı büyük mutluluk duyuyorum' dedi. Padişah hazretleri Fransızca'yı aksansız ve çok rahat konuşuyorlar. Benden Vezir-i Azam Âli Paşa'yı kendileri namına Majesteleri İmparatora tanıtmamı rica ettiler... Majestelerinin önünde bir kadriye oluşturuldu. Taht Salonu'na geçerek kendisine takdim edilen hanımları davet ettiler ve hep birlikte bir daire şeklinde oturdular... Kendilerini sarayın kapısına kadar, gelişinde uygulanan merasimle teşyi ettik. Orada atına bindi ve Şeref Kıtası'nı denetleyerek şerefine düzenlenen davet için bana teşekkür ettikten sonra saraydan ayrıldı. Davetlilerimiz arasında önemli bir yer tutan Osmanlı nazırları ve devlet erkânının padişahlarına gösterilen saygıdan hoşnut kaldıkları yüzlerinden okunuyordu."⁹³

Osmanlı Sultanlarının hiç birisi o güne kadar herhangi bir Avrupalının verdiği maddaya ve benzeri nişanları kabul etmemişlerdi. Bu Osmanlı İmparatorluğu'nda Avru-

92 Kont Walewski derhal imparatora durumu bildirir. İmparatorun kabul etmesi üzerine Walewski 15 Aralık 1855 tarihli cevabi mektupta Thouvenel'e, sultana sunulmak üzere nişanı kuryeyle gönderdiğini haber vermiştir. Sultan, yaklaşık dört yıl önce verilen Portekiz Devletinin nişanını kabul etmemiştir. Thouvenel, *Second Empire d'après Les Papiers de M. Thouvenel (1854 -1866)*, (Editeur: Calmann Lévy), Paris, 1903, s. 163, 165.

93 Şeni, a.g.e., s. 75-77.

pai anlamda zihniyet değişimi olarak kabul edilebilir.⁹⁴ Nitekim Sultan Abdülmecid, İngiltere imparatorluğu adına Lord Stratford'un elinden "Diz bağı" nişanını da kabul etmiştir. Bu siyasi protokol zamanla yerleşmiştir.⁹⁵

SONUÇ

Pek çok Batılı devlet adamı gibi Thouvenel de Osmanlı Devleti'nin yaşadığı ekonomik siyasî, malî çöküntüyü *Doğu Meselesi* bağlamında değerlendirmiştir. Türkler hakkında düşüncelerinde ciddi farklar bulunmaktadır. İstanbul'da bulunduğu sırada yazdıklarında az da olsa olumlu, Paris, Atina gibi yerlerden yazdıkları arasında ise oldukça olumsuz değerlendirmeler görülmektedir. Bu manada Türklere bakış açısı diğer Batılı meslektaşlarıyla benzerlik göstermektedir.

Tanzimat hakkındaki genel bir değerlendirmesinde Thouvenel, Tanzimat sonrası oluşturulan kurumlar arasında anakronizm görmektedir. Türkiye'yi hâlâ ihtişamlı görünen ama güçlkle ayakta durabilen bir ağaca benzeten Thouvenel, sultanın elinde bir baltayla ağacı budamak isterken gövdeyi kestiğini ve ağacı öldürdüğüne inanmaktadır. Zira Fransız İhtilâli'nin dinamiklerinin henüz Türk toplumunda oluşmadığını düşünmektedir.

İslahat Fermanı'nın hazırlık sürecinde Fransa'nın önerdiği tezlerin diğerlerinden daha uyumlu olduğu gayet açıktır. Bu sebeple Rusya ve İngiltere'nin önerileri ikinci planda kalmıştır. Fransız tezlerinin devlet kadrolarıyla uyumu aynı zamanda politik iş birliğinden kaynaklanmıştır. Fransız yaklaşımı Bâb-ı Âli tarafından genel kabul görmüştür. Bununla birlikte Paris Barış Antlaşmasında Fransız taraftarlığından daha ziyade İngiliz "*Canning*" karşıtlığı da rol oynamıştır. Fransız büyükelçi Thouvenel bu politik ortamı çok iyi değerlendirmiştir.

Avrupa'nın politik ve diplomatik manevraları karşısında aynı kıvraklığı göstermeyen Osmanlı devlet adamları zaman zaman Thouvenel'in baskısına maruz kalmıştır. Thouvenel, Bâb-ı Âli ve Sultan Abdülmecid ile sürekli temas halinde olmuştur. Fransa'dan aldığı talimatlar doğrultusunda baskıcı bir tutum izleyerek, Reşid Paşa'yı azlettirmiş ve Fransa yanlısı Âli Paşa'yı ve Fuad Paşa'yı bazen sadarete, bazen de Dışişleri Bakanlığı'na getirtmiştir.

Aslında, Tanzimat'ın mimarı, devrin en önemli devlet adamı Reşid Paşa, Thouvenel'in kıyasıya mücadele ettiği meşhur rakibi, kibirli, inatçı İngiliz Lord'unun simgesi gibi görülmüştür. Sultan Abdülmecid, Âli Paşa, Fuad Paşa ve bazı Paşalar Thouvenel'i samimi ve yetenekli bulmuşlar ve onu dost kabul etmişlerdir. Sadrazamları, nazırları değiştirmek, atamalar yapmak gibi hemen her işe karışan İngiliz elçi veya ülkesinin çıkarları doğrultusunda müdahale eden Fransız elçi Tanzimat hükümetlerinin sürekli ve tutarlı olmalarını engellemiştir. Berkes, Tanzimat reformlarının başarısızlığında Thouvenel'in de etkisi olduğunu düşünerek, Türkler tarafından kötü bir sima olarak anılacağını belirtmiştir.

Türk paşalarının kendi aralarındaki kişisel rekabetten Fransız, Rus veya İngiliz

94 Osmanlı Devleti batılılaşma sürecini, öncelikle Avrupa devletler Topluluğu "European Concert"e 1841 Londra Boğazlar Mukavelenamesi ve 1856 Paris antlaşmasıyla başlatmıştır. Bu topluluğa dâhil olmayı teorikte gerçekleştirir. Halil İnalçık, "Türk Diplomasi Tarihinin Sorunları", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, (Ankara, 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler), (Yayına Hazırlayan: İsmail Soysal), Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1999, s. XVI.

95 Durand de Fontmagne, a.g.e., s. 91, 264, 265.

diplomatlarının faydalandığını açıktır. Ancak sefirler de paşalara baskı kurma hususunda kendi aralarında kıyasıya mücadele etmişlerdir. İstanbul'da dışı rakibi İngiliz sefir Lord Stratford Canning'e yaklaşık üç yıl direnen Thouvenel ülkesi adına oldukça başarılı bir performans göstermiştir. Lord'un ülkesinden ziyade kendini öne çıkartan diplomatik hamlelerine karşılık, Braudel'in "çok gürültü yapan aktörlerin her zaman en gerçek aktörler olmayıp sessiz kalan diğerlerinin de var olduğunu" belirten cümlesinden yola çıkarak, Thouvenel'in ülkesini öne çıkartan diplomatik nezaketini terbiyesiyle izah etmek mümkün görünmektedir.

KAYNAKLAR

1. Archives Diplomatiques Du Ministre Des Affaires Etrangères Français –ADMAEF- (Fransız Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Belgeleri)
2. ADMAEF, 133 CP 326 MD. Turquie vol: 326, P. 678.
3. ADMAEF, 233 PAAP (Édouard-Antoine), Thouvenel Papiers, Tome 17.
4. ADMAEF, PA233 Papier Thouvenel, Tome 15.
5. ADMAEF, 3930/3931 Personel/Dossiers Nominatifs 1er série 1850-1900.
6. ADMAEF, 3931 Personel/Dossiers 1er série, Ministère Des Affaires Etrangères Direction Politique, no: 115.
7. ADMAEF, 3931 Personel/Dossiers Nominatifs 1er série 1850-1900.
8. Memoire et Document Turquie Indemnité De Djeddah, 104; MD Turquie vol: 115.
9. Gazete ve Dergiler
10. Journal des Débats Politiques Littéraires, 20 Şubat 1856.
11. La Revue des deux Mondes, 1841, Paris.
12. La Revue des deux Mondes, 1841, Thouvenel, "Progrès De La Russie dans l'Asie Centrale", Paris.
13. Moniteur Universal, 19 Şubat 1854; 20 Şubat 1854.
14. Araştırma Eserler
15. Akyıldız, Ali, Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.
16. Berkes, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
17. Butrus Ebu Manneh, "Ali ve Fuad Paşaların Bâb-ı Âli'deki Nüfuzlarının Kökleri (1855-1871)", (Çev. Fatih Yeşil), İncalcık, Halil; Seyitdanlıoğlu, Mehmet (Editörler), Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
18. Cevdet Paşa, Tezâkir 1-12, (Yayımlayan: Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
19. Davison, H. Roderic, Osmanlı İmparatorluğunda Reform, 1856-1876, (Türkçesi: Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.
20. Davison, H. Roderic "Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi" (Çeviren: Hayrettin Pınar), İncalcık, Halil; Seyitdanlıoğlu, Mehmet (Editörler), Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, İş Bankası

Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

21. Engelhart, Edouard, La Turquie et Le Tanzimat ou L'Histoire de Réformes Dans l'Empire Ottoman Depuis 1826 Jusqu'à Nos Jours, A. Cotillon et C. Imprimeur-Editeur, Paris, 1882.
22. Erim, Nihat, Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 1, Ankara, 1953.
23. İnalçık, Halil, "Türk Diplomasi Tarihinin Sorunları," Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, (Ankara, 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler), (Yayına Hazırlayan: İsmail Soysal), Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1999.
24. Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856), Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. V., Ankara, 2007.
25. Karpat, H. Kemal, İslâm'ın Siyasallaşması, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
26. Kaynar, Reşat, Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.
27. Keleş, Erdoğan; Ercoşkun Tülay, "Stratford Canning'in Kaleminden Osmanlı İmparatorluğu'nun Durumu ve İstanbul'daki Üç İsyân (1807-1809)", Tarih Araştırmaları Dergisi, DOI: 10.1501/Tarar_0000000588, Ankara, 2014.
28. La Baronne Durand de Fontmagne, Kırım Harbi Sonrasında İstanbul (Çev. Gülçiçek Soytürk), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977.
29. Somel, Selçuk Akşin, "Kırım savaşı, İslahat Fermanı Ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", İnalçık, Halil; Seyitdanlıoğlu, Mehmet (Editörler), Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
30. Şeni, Nora, Marie ve Marie Konstantiniye'de Bir Mevsim 1856-1858, (Çev. Şirin Tekeli), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1999.
31. Thouvenel, L., Trois Années de La Question d'Orient 1856-1859 D'après les papiers inédits de M. Thouvenel, (Editeur: Calmann Lévy), Paris, 1897.
32. Thouvenel, L. Nicolas 1er et Napoléon III les préliminaires de la guerre de Crimée, 1852-1854, d'après les Papiers inédits de M. Thouvenel, (Editeur: Calman Lévy), Paris, 1891.
33. Thouvenel, Second Empire d'après Les Papiers de M. Thouvenel (1854 -1866), (Editeur: Calmann Lévy), Paris, 1903.
34. Un Ancienne Diplomate, Etude Diplomatique sur la Guerre de Crimée (1852 à 1856), Tome Premier, Ch. Tanera Editeur, Paris, 1874.
35. Uygur, Fatma, XIX. Yüzyıl Fransız Seyyahı ve Diplomatı Edouard Antoine Thouvenel'e Göre Osmanlı Devleti (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.
36. Uygur, Fatma, "Meşrutiyet, Hürriyet veya İhtilal Bağlamında Kuleli Vak'ası (14 Eylül 1859)" 19.Yüzyıldan Günümüze Türkiye'de İktidara Müdahaleler ve Darbeler Sempozyumu (21-23 Mart 2018- Yozgat).
37. Uygur, Fatma, "1857 Eflak ve Boğdan Seçimlerine Fransız Müdahalesi ve Sonuçlarına Dair Bir Araştırma" OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), Sayı: 42 Sayfa: 183-201, Ankara, 2017. (DOI: 10.1501/OTAM_0000000732).
38. http://www.larousse.fr/encyclopedie/personnage/Marguerite_de_Bourgogne/131790 (Web 26.6.2015).
39. https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (7/2/2018).

AÇIK SİSTEM YAKLAŞIMI İÇERİSİNDE İŞLETMELERİN SOSYAL SORUMLULUĞU VE HALKLA İLİŞKİLER¹

Murat BAŞARIR²

1 Bu kitap bölümü, “İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu ve Halkla İlişkiler” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi ERCİYES ÜNİVERSİTESİ İLETİŞİM FAKÜLTESİ

Giriş

Günümüz yaygın anlayışında, artık yalnızca teknik ve ekonomik kuruluşlar olmanın ötesinde sosyal kuruluşlar olarak tanımlanabilen çağdaş işletmeler, bu tanımlama ile yalnızca mal üreten, bunları pazarlayan veneticesinde de kar elde eden kuruluş özelliğinden sıyrılarak, çalışanlarının refahını düşünen, toplumsal olaylara duyarlı, çevreyi muhafaza eden, tüketiciye en iyi hizmeti vermeyi gaye edinen organizasyonlar olarak telakki edilmektedir (Sabuncuoğlu, 1998, s. 14). Özellikle 1950'lerden sonra kar anlayışında yaşanan değişimlerle, özel kesimin kar amacı yanına ikincil nitelikte olmak üzere yeni amaçlar eklediği belirtilmekte ve sosyal sorumluluğunda bunlar arasında en önemlisi olduğu vurgulanmaktadır (Kazancı, 1997, s. 38).

Bu vurguyla birlikte denilebilir ki sosyal sorumluluğun vücuda gelmesi kuşku yok ki çevreye açılmakla ve toplum için yaşamak ya da çalışmakla olanak kazanabilecek bir durumu gerekli kılmaktadır. Nitekim bu yaklaşım çerçevesinde işletmelerin çevresiyle ortak çabalar harcaması zaruretine dayanarak ortaya çıkan yeni modelle, işletme-halk ilişkisinin ön plana geçtiği vurgulanmakta ardından da bu yapının uygulama biçiminin halkla ilişkiler politikasını uygulamakla gerçekleşeceği ifade edilmektedir (Sabuncuoğlu, 1998, s. 15). Zaten yönetim alt sisteminin bir parçası olarak toplumsal beklentileri işletme açısından yanıtlama işlevi üstlenen halkla ilişkiler disiplini (Peltekoğlu, Balta, 1993, s. 179) bu işlevi ile işletmelerin sosyal sorumluluk prensibi içerisinde değerlendirilebilecek uygulamaların hayata geçirilmesinde karar alma mekanizmaları etkileyen bir yönetim fonksiyonu olarak değerlendirilebilir bir yapı arz etmektedir. Öte yandan bir takım uygulama alanları ile sosyal sorumluluk kapsamında görülen faaliyetler yürüterek bunlar üzerinden hedef kitleler ile bağ kurmaya çalışmaktadır. Böylelikle kurulan bağ ile kamular arasında değerlerin üretilmesinde ve toplumsal fayda üretiminde aktif rol üstlenebilmektedir.

Gerek işletmelerin kar amacının dışında ikincil amaçlar benimsemeleriyle toplumsal duyarlılığın artması ve gerekse de halkla ilişkilerinde bu beklentilere ortaya koyduğu uygulamalarla verdiği cevap sosyal sorumluluk bağlamında değerlendirilebilecek faaliyetlere bir ivme kazandırmaktadır.

Bu çalışmada, yukarıda belirlenen genel çerçeve kapsamında artan bu ivmeden beslenerek alan yazın incelemelerinden bütünleştirici değerlendirme yöntemi ile aşağıdaki araştırma soruları üzerine inşa edilerek hazırlanmıştır.

- Açık sistem yaklaşımı çerçevesinden işletmelerin sosyal sorumluluğu ile ne anlaşılmaktadır?
- İşletmelerin sosyal sorumluluk kavrayışları ile halkla ilişkiler anlayışı arasında alan yazın üzerinden nasıl değerlendirmeler yapılabilir?
- Halkla ilişkiler içerisinde sosyal sorumluluk perspektifli uygulama alanları nelerdir?

1. Açık sistem yaklaşımı çerçevesinde işletmeler ve sosyal sorumlulukları

Son yarım yüzyılda dünyadaki en güçlü kurum haline geldiği doğru olarak kabul edilen işletmeler (Korten, 1996) hayatın bütün alanlarında karşımıza çıkmakta ve ihtiyaçlarımızı gidermemizi sağlamaktadır (Dinçer & Fidan, 1997, s. 3). Bu yönü ile işletme, üretim faktörlerinin uyumlu bir şekilde bir araya gelmesiyle ortaya çıkan ve beliren ihtiyaçlarla onların ahenkli doyurulması arasında bir bağ kuran müesseseler (Alpugan, Demir, Oktav, & Üner, 1993, s. 7) olmaları hasebiyle her zaman çevremizde

varlık göstermek; dolayısıyla da çevre ile bir ilişki içerisinde bulunmak durumundadırlar.

Nitekim işletmelerin erişmeye çalıştığı en yüksek düzeydeki uzun dönemli genel sonuçlar olarak tanımlanan amaçlarına (Ergin, 1992, s. 25) baktığımızda; yaşamını sürükli kılmak, topluma hizmet ve uzun dönemde kar elde etmenin üç genel amaç olarak değerlendirildiği görülmektedir (Şimşek M. , 1995, s. 39). Bu üç amacın gerçekleşmesi ise çevreye uyumlu hareket etmelerinin gerekliliğini de beraberinde getirmektedir.

İşte bu halin işleyiş sürecinin kavranması işletmeleri sistem teorisinin genel argümanları içerisinde açık bir sistem olarak kavramla daha net anlaşılabilir. Nitekim Koçel de (1999, s. 175), olayları (sistemleri) tek bir açıdan ve başka olay ve çevre şartlarından kopuk şekilde incelemek yerine, her olayı belirli bir çerçevede, başka olaylarla ilişkili olarak incelemenin, olayları anlama, tahmin etme ve kontrol etme açılarından daha etkin görüldüğünün ileri sürülmesiyle birlikte yönetimde sistem yaklaşımı adı verilen bir tarzın ortaya çıktığını vurgulamaktadır.

İşte vurgulanan bu tarza bağlı olarak, sistem kavramının taşıdığı bazı özellikler, Önal (2000, s. 124) tarafından şu şekilde sıralanmaktadır. Sistem içerisindeki değişkenler birbirini etkilerler, değişkenler arasında tutarlı bir etkileşim vardır, sistem sürekli dengeye gelme eğilimindedir, bu denge statik ve sürekli bir denge olması zorunlu değildir, sistem kendi kendine yeterli olmalıdır, sistem düzenli ve devamlı değişmektedir ve sistemin devamlılığı ve yeterliliği çevredeki değişimleri sürekli izlemesiyle mümkündür. Anlaşılacağı üzere bu yaklaşımla, sürekli devingen bir hal içerisindeki çevrede cereyan eden değişimlerin sürekli izlenilmesini ve bu değişimlere bağlı olarak sistemin kendini uyarlayarak dengeyi sağlaması gerektiğini ve bu sayede varlığını devam ettirebileceği anlatılmaktadır.

Bu ve benzer anlatımlarda kapalı ve açık sistemler üzerinde durulmakta ve entropi ve feedback üzerinden açık sistemlerin kavramsal çerçevesi inşa edilmektedir. Buna göre, tüm sistemlerin düzensizliğe ve bozulmaya maruz kalması entropi olarak nitelendirilmekte ve entropinin ölüme doğru hareketten başka bir şey olmadığı vurgulanarak kapalı sistemlerde, entropideki değişimin devamlı olumlu yönde olacağına değinilmektedir. Ardından da sosyal sistemlerde entropinin durdurulabileceğine hatta olumsuz entropiyedönüştürülebileceği aktararak bunu sağlayacak madde, enerji ve bilgi gibi kaynaklarının açık sistem olunması münasebetiyle çevreden temin edileceği dile getirilmektedir (Eren, 1993, s. 34). İlave olarak da açık sistemlerin çevresel değişimlere göre dinamik denge göstermelerini geri besleme unsurunun mezkûr anlayışta işlerlik kazanıyor olmasıyla açıklanmaktadır (Şimşek Ş. , 1996, s. 101).

Fark edileceği üzere işletmeler açık birer sistem olarak telakki edildiklerinde, üç önemli özelliğin -ki bunlar; bütüncül görüş (halizm), bilgi akışının önemli rolü ve işletme çevre ilişkisinin- belirginleştiği görülmektedir (Koçel, 1999, s. 187). Özellikle bireyin, örgütün ya da toplumun yaşamını etkileyen kültürel, ekonomik ve fiziksel koşulların toplamı olarak tanımlanan çevre (Can, 1999, s. 47) ile işletme arasındaki ilişki ve bu bağlamda ortaya çıkan yaklaşımlar ile işletmelerin sosyal sorumlulukları kavrayışları arasında bir rabitadan bahsedilebilir.

Şöyle ki, gerek Dinçer ve Fidan (1997) gerekse de Yıldırım (2000) Robert Albones'e den aktararak işletme-çevre ilişkilerinin niteliğine yönelik etkileme, uyum ve karşılıklı etkileşim şeklinde üç yaklaşımın var olduğundan bahsetmekte ardından da yaklaşımlara ilişkin şu minvalde değerlendirmeler yapmaktadırlar. Buna göre, etkileme yaklaşımında çevre, değişmeyen, bilinen ve belirsizliği olmayan bir faktör olarak addedilmekte dolayısıyla basit ve sabit görülerek dikkate alınmamaktadır. Etkileme

yaklaşımında şirketin başarısı her şeyin üstünde tutulmakta böylelikle de çevrenin değil işletmenin çevreyi etkilemesi söz konusu edilmektedir. Uyum yaklaşımında ise uzun dönemde işletmenin başarısını ve sürekliliğini sağlayan faktör dış çevre olarak görülmekte ve ona uyum sağlanması gerektiği aktarılmaktadır. Karşılıklı etkileşim yaklaşımında ise işletme ve çevre arasındaki ilişkide tek yönlülükten çıkılmakta hem çevrenin işletmeyi hem de işletmenin çevreyi etkilemesi söz konusu olmaktadır. Bu açıdan işletme ve çevre arasında bir bağımlılıktan bahsedilmektedir.

Anlaşılabileceği üzere, açık sistem yaklaşımı bağlamında işletmeler, çevreye yönelik olarak etkilemeden uyuma oradan da bağımlı olmaya doğru bir yönelim içerisinde oldukları değerlendirilmektedir. İşte söz konusu edilen çevreyle etkileşim ve ortaya çıkan bağımlılık işletmeleri sosyal sorumluluk kapsamında uygulamalar yapmaya teşvik eden bir zeminin varlığını tespit etmektedir denilebilir.

2. İşletmelerin sosyal sorumlulukları kavrayışı ve halkla ilişkiler

Aslında toplumda faaliyette bulunmak amacıyla kuruldukları gün sorumluluklarını da kabul eden işletmeler, felsefelerinde de büyük değişimler yaşayarak tüketicilerle olan ilişkilerinden çok ticari veya değil içinde bulunduğu toplumla olan ilişkiler üzerinde daha fazla durmaya başlamışlardır (Tenekecioğlu, 1997, s. 47). Söz konusu bu odaklanma, işletmelerin ekonomik ve hukuki şartlara, iş ahlakına örgüt içi ve dışı kişi ve grupların beklentilerine uygun bir çalışma stratejisi manasına gelen sosyal sorumlulukların (Dinçer, 1982, s. 82) da gelişmesine imkân sağlamıştır.

Tenekecioğlu (1997, s. 46) ise söz konusu sosyal sorumluluğun gelişmesine sebebiyet veren işletme-toplum anlayışında değişime sebep olan gelişmelere dikkat çekerek bu hususları şu şekilde sunmaktadır. Fert başına aratan milli gelir rakamlarına karşılık gelir dengesizliklerinin görülmesi ve toplumun bu konuya yakın ilgi duyması, okuryazar oranının artması, ulaştırma ve haberleşme araçlarındaki gelişim, sanayileşmede yerleşim hatalarının yapılmasıyla çevre kirlenmeleri ve gecekondu sorunlarının da beraberinde gelmesi, doğal kaynakların kullanımında işletme içi ve dışı grupların isteklerindeki ayrıcalıkların giderek artması. Fark edilebileceği gibi işletme- toplum ilişkilerinde gerek bilgiye ulaşma ve yayma, gerek artan bilinç gerekse de sanayileşmenin getirdiği çevresel deformasyon işletmeleri sosyal roller edinmeye yönlendirmiştir. Böylelikle işletmeler sosyal yaşamın ayrılmaz birer unsuru olarak toplumsal sorunlarda ve çözümlerinde toplumun bir parçası olarak değerlendirilmeye başlamış ve toplumsal sorunları ele alacak ve bu sorunları giderebilecek kaynaklara sahip olarak görülmüşlerdir. Nede olsa işletmeler açısından gelişmiş iyi bir toplumun iyi bir çevreden oluşacağına dikkat çekilerek işletmeler gönüllü olarak yapamayacakları bazı şeyleri yasal zorlamalarla (çevre sağlığı kontrolü ile eşit işe eşit ücret uygulamaları gibi) yapmak durumunda kalabilecekleri anlaşılmıştır (Şahin, 1996, s. 46).

İşte halkla ilişkiler anlayışı da bu noktada devreye girmektedir. Özü itibarıyla insan ilişkilerini düzenlemek, çözümler aramak ve uzlaşma sağlamak ihtiyacından doğan halkla ilişkiler, (Çekirge Paksoy, 1999, s. 23) yasal zorlamalara gerek duymaksızın işletmelerin toplum içerisindeki rollerinin kavranmasında ve bu bağlamda onların sorumlulukların içselleştirilerek faaliyet yürütebilmelerinde rol üstlenebilmektedir. Nitekim ekonomik, kanuni, ahlaki ve ihtiyari başlıkları altında kategorileştirilen sosyal sorumluluk (Cora, 1996, s. 30) uygulamaları içerisinde, özellikle ihtiyari kategori kapsamında nitelenebilecek faaliyetlerin icra edilmesinde kamu yararına hizmet etme sorumluluğu bulunan halkla ilişkiler (Sjöberg, 1998, s. 54) disiplinimez kûr sorumluluğun işletme yönetimlerine benimsenmesi yönünde çaba sarf edecektir.

Nitekim Grunig ve Hunt'un geliştirdiği halkla ilişkiler modellerindedede -basın ajansı, kamuoyunu bilgilendirme, iki yönlü asimetrik ve iki yönlü simetrik - halkla ilişkiler sektöründe birçok kuruluşuntek yönlü iletişim üzerine kurulu iletişim stratejilerinden uzaklaşıp çift yönlü iletişime daha açık ve yakın hale gelmeleri üzerine odaklanılıyor olunması (Bert & Sjöberg, 1998), bu çabanınsonucu görülebilir.Çünkü basın ajansı modelinde değerlendirilecek uygulamalardan iki yönlü simetrik modelde değerlendirilecek uygulamalara geçilmede sosyal sorumluluk duyarlılığının toplumda artmış olmasının rolü vardır.

Öte yandan örgütlerle (işletme) kitle arasında etkili bir iletişim sağlayarak ortak yararı belirlemek ve böylelikle örgütsel çıkarla toplumsal fayda arasında bir denge kurmaörgütsel misyonununa sahip olan halkla ilişkiler (Uysal, 1998, s. 105)bu örgütsel misyonu doğrultusunda işletme yönetiminde sosyal sorumluluğun içselleştirilmesi nazarından çalışmalar yürütecektir.

Yine halkla ilişkiler tanımlarından çıkan sonuçlara bakıldığında, halkla ilişkilerin karşılıklı olduğu, güven ve istikrar kazanmaya çalıştığı ve kitleleri etkilemek için çaba harcadığı (Tortop, 1998, s. 6) aktarılmaktadır. Dikkat edilirse halkla ilişkiler tanımlarında öne çıkan gerek karşılıklılık gerekse de güven kazanma olgusu halkla ilişkiler faaliyeti yürüten her işletmeyi doğrudan sorumlu davranmaya yöneltebilecek bir özü barındırmaktadır. Bu öz işletme içerisinde örgütlenmiş halkla ilişkiler birimleri vasıtasıyla işletme felsefesine tesir edebilecek bir yapıdadır denilebilir.

Alan yazındaki değerlendirmelerden anlaşılacağı üzereişletme-toplum anlayışında değişime sebep olan gelişmeler; kurumları toplumun beklentilerine daha duyarlı yapıya kavuşturmuş ve sorumluluklarını değiştirmiştir. Toplumdaki değişimleri önceden tespit ederek işletme yönetimlerine aksettirmekle vazifeli halkla ilişkiler disiplini de bu değişimleri yakalayarak kendi yaklaşım modellerini de değiştirerek sosyal sorumluluk bağlamında değerlendirilecek çalışmaların artmasında katkı sunar bir haldedir.

3. Halkla ilişkiler disiplini içerisinde sosyal sorumluluk perspektifli uygulama alanları

İşletmelerin, çalışanlarından sermayedarlarına, tüketicilerinden, sosyokültürel çevrelerine ve nihayet doğaya ilişkin sorumluluklarından pek ala bahsedilebilir. Zaten bu ve benzer alanlarda da işletmelerin, sosyal sorumluluk faaliyetlerinde sosyal muhalefetten sosyal zorunluluğa oradan sosyal duyarlılığa en sonunda da sosyal katkı kapsamında ele alınabilecek tutumlar sergilediği görülmektedir (Özgener, 2000, s. 203).

Toplumsal sorumluluğu içeren bir işleyişle kurum/işletme ile kamuoyu arasında bilinçli şekilde konsensüs sağlamayı amaç edinen bir süreç olarak halkla ilişkiler (Gökçe , 1993, s. 26)yukarda zikredilen tutumlar ve sorumluluk alanları kapsamında muhtelif uygulamalar hayata geçirmektedir.

Bu bağlamda işletmelerin çalışanlarınayönelik sorumluluklarına bakıldığında, işletmelerde birçok kişinin bir arada çalışmanın doğal sonucu gereği çok yoğun ve çok yönlü sosyal ilişkiler kurulduğu görüldü. Bunun sonucunda da yöneticiler ekonomik ilişkilere verdiği önem kadar sosyal ilişkilere de önem verirler. Neticede bir işletmede çalışanlar arasında olumlu uyumlu ilişkiler kurulur, bilinçli iş bölümü yapılı, işbirliği sağlanırsa yani işletmede sosyal bir bütünlük sağlanırsa öyle bir kuruluşta üretim artışı ve verimlilik sağlanacağı gibi aynı zamanda çalışanlarda işletmeye özgü gelenek ve kurallarda birleşme, anlaşma ve çalışma mutluluğu da sağlanır(Önal, 2000, s. 16).

Kuruma aidiyet sağlamaya çalışan halkla ilişkiler birimleri de bahsedilen bu kazanıma duyarsız kalamayacaklarından ötürü sosyal bütünlüğü sağlamak gayesiyle gerek çalışanların bizzat kendilerinin, gerekse de yakınlarının karşılaştıkları problemlerin çözümünde yürütecekleri pratikler sosyal sorumluluk çerçevesinde değerlendirilebilir durmaktadır.

Bir diğer sorumluluk alanı olarak tüketiciler/müşterilere bakıldığında, öncelikle müşterileri ile olumlu iletişim kuramayan, ilişkileri bozuk olan bir örgütün hedeflerine ulaşması mümkün görülmemektedir (Kocabaş, Elden, & Yurdakul, 1999, s. 85). Dolayısıyla işletmelerin tüketicilerden gelen talep, beklenti, öneri, şikâyet ve eğilimlere dikkat etme sorumlulukları ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda İşletmeler, aldatıcı reklamlar, haksız rekabet, fırsatçılık, istismarcı fiyatlandırma, tüketici aleyhine rakiplerle mutabakata varma, çevreyi kirletecek ambalaj kullanma, sahte ve uygulanmayan garantiler, belirtilen özellikleri taşıyama gibi gayri ahlaki davranış sergilememelidir. Bu açıdan işletmelerin hem tüketiciyi koruyan davranış göstermesi hem de istismarcı kişi ve gruplarla mücadele sergilemesi önemli sosyal sorumluluklarıdır. Kısa dönemde bu tür davranışlar belki maliyetleri artırsa da uzun dönemde işletmelerin pazardaki nüfuz ve etkisini artıracak ve satış artırma çabalarına destek olacaklardır (Dinçer & Fidan, 1997, s. 68). Nitekim halkla ilişkiler birimlerinin de satış sonrası destek faaliyetleri, tüketici şikâyetlerini giderme gayretli uygulamaları, doğru bilgi sunan reklam çalışmaları, tüketici odaklı ürün geliştirme çabalarına sundukları katkı vb. faaliyetleri tüketiciye yönelik sorumluluk kapsamında görülebilir yapıdadır.

Diğer bir sosyal sorumluluk alanı olarak doğal çevreye bakıldığında, öncelikle günümüzde artık sürdürülebilir kalkınmanın çevresel ekonomik çatışmaların dengeli ve başarılı bir çözümü için küresel bir ideal haline geldiğinden bahsedilmektedir (Harrison, 1998, s. 30). Geline bu durum karşısında işletmeler, kuruluş yeri seçiminde, ürün geliştirme, çeşitlendirme ve iş yenileme kararlarında, teknoloji transferlerinde vb. konularda çevre korunmasını dikkate alarak çevreyi kirletmemeye özen gösterirken diğer taraftan kirlenmiş çevre ile mücadele edecek tedbirleri desteklemeli ve teşvik etmelidirler (Dinçer & Fidan, 1997, s. 67). Bu minvalde işletmelerin kendi faaliyet yürüttüğü mevkide olsun veya olmasın baş gösteren çevresel sorunların çözümüyle ilgili gerek paydaşlarla müşterek veya gerekse de kurumsal kaynaklardan bizzat yürütülen kampanyalar, sosyal sorumluluk kapsamında değerlendirilebilir haldedir.

Yukarıdaki sosyal sorumluluk alanlarına ilişkin nazarlardan anlaşılacağı üzere halkla ilişkiler disiplini, hem çalışanlara, hem tüketicilere hem de doğal çevreye yönelik değişen talepler doğrultusunda kendi felsefesinin gerekliliklerinden dolayı duyarsız kalmamaktadır. Dolayısıyla sosyal sorumluluk anlayışı içerisinde yürütülen faaliyetlere ilişkin işletme yöneticilerince alınacak kararlarda, alınan kararlara dayalı uygulamaların planlanmasında ve sunumunda görev ifa etmektedir.

Hatta halkla ilişkiler ortam ve araçları olarak sponsorluk ve amaca dayalı pazarlama büyük ölçüde sosyal sorumluluk profili içerisinde yer alabilecek özel alanlar olarak telakki edilebilir. Şöyle ki kurumsal amaçlara ulaşmak için spor, sanat/kültür veya sosyal alanlarda kişi veya organizasyonların para, araç/gereç ve hizmet vasıtasıyla desteklenmesi olan (Peltekoğlu Balta, 1998, s. 218) sponsorluk pratikleriyle toplumsal inkişafa katkı sağlanabilmektedir ve bu yönüyle sosyal sorumluluk kavramının içerisinde yer bulabilir. Yine bir işletme ya da markayı ilgili bir sosyal amaç veya sorunla, karşılıklı yarar sağlamak üzere bağlayan stratejik bir konumlandırma aracı olarak amaca dayalı pazarlama çalışmaları (Pringle & Thomson, 2000, s. 3) da sosyal sorumluluk alanı içerisinde değerlendirilebilir bir halkla ilişkiler uygulamasıdır. Nede olsa bu uygulamada işletmeler faaliyetlerinden elde ettikleri kazancın bir miktarını hayır kuruluşlarına ya da sosyal bir problemin çözümüne bırakmaktadır.

Anlaşılabileceği üzere çalışanların ailelerine yardımdan, kazancın bir miktarının sosyal bir yararın tedavisi için aktarılmasına, sosyal/kültürel faaliyetlere aynı ve nakdi yardımda bulunmaktan, satış sonrası garantiye kadar birbirinden farklı pratikler sosyal sorumluluk anlayışı içerisinde değerlendirilebilmekte ve bu hususlar halkla ilişkiler disiplini ile ilgili alan ve uygulamalar bir illiyet içerisinde yer almaktadır.

Sonuç

Alan yazın incelemelerinden bütünleştirici değerlendirme yöntemi üzerine inşa edilen çalışmamızda, giriş kısmında belirttiğimiz araştırma sorularına ilişkin cevaplar verebilmemizi, değerlendirmeler yapabilmemizi sağlayacak bilgilere ulaşılmıştır.

Bu bağlamda, birinci araştırma sorumuz kapsamında; işletmelerin sistem yaklaşımını perspektifinde birer açık sistem olarak telakki edilmektedir. Aynı zamanda entropiyi negatif entropiye çevirerek varlıklarını devam ettirebilme amaçlarına ulaşmaları ise çevreye uyum sağlamaya ve de çevrenin beklentilerine cevap verebilmeleriyle bağlantılı görülmektedir. Bu çerçevede açık sistemler olarak işletmeler çevreden kendilerine yöneltilecek her türlü soruya cevap verebilir halde hazır olma anlayışları sorumluluk olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca çevresel değişimlerin beklentileri değiştirdiği aktarılmakta ve günümüz toplum-işletme ilişkilerinde, işletmeler sosyal müesseseler olarak görüldüğü için kendilerinden sosyal problem üretmemeleri beklenmektedir.

Bu bağlam üzerine ikinci araştırma sorusu değerlendirildiğinde, sosyal sorumluluk anlayışının gelişimindeki değişim ile halkla ilişkiler disiplininin gelişimi arasında bir paralellikten bahsedilebilir görülmektedir. Sosyal çevrenin işletmelere dair beklentilerindeki değişimle birlikte işletme yönetimleri halkla ilişkiler disiplininin yönetim fonksiyonlarını daha net kavrayabilmişlerdir. Bu kavrayışla işletmelerin örgütlenmesinde teşkilatlanan halkla ilişkiler birimleri, birim kuruluş felsefelerinin özünde bulunan anlayış, sempati, kamuoyu desteği kazanma, karşılıklı yarar sağlama ve simetrik ilişkiler kurma gibi ilkelerden beslenerek sosyal sorumluluk anlayışının içselleştirilmesinde vazife üstlenebilmektedirler. Yani işletme yönetimlerinin halkla ilişkiler disiplininin doğru kavrayışları sosyal sorumluluk anlayışının ivmelenmesinde katkı sunduklarından bahsedilebilir.

Üçüncü ve son araştırma sorusu bağlamında ise, işletmelerin hem iç hem de dış çevrelerindeki kamulara karşı var olan sorumluluklarının karşılanabilmesi maksadıyla halkla ilişkiler disiplininin uygulamalar hayata geçirdiğinden bahsedilmektedir. Bu bağlamda özellikle sponsorluk ve amaca dayalı pazarlama uygulamaları diğer etkinliklerden görece daha fazla ön plana çıkmaktadır. İşletmeler bu iki halkla ilişkiler uygulamasıyla, sosyal yaşantıyı daha da iyi seviyeye yükseltebilecek projelere hem nakdi hem de aynı kaynak transferi yapabilmektedirler. Böylelikle işletmeler içerisinde hayat buldukları çevrede ortaya çıkan problemlerin çözümünde ürettikleri ile kamuoyunda kendilerine yönelik müspet algıların yer etmesini sağlayabilmektedir.

Kısaca, işletmeler açık sistem yaklaşımını içerisinde varlıklarını devam ettirebilmek için bağlı buldukları çevredeki diğer sistemlere karşı sorumluluklarını yerine getirmelidirler. Halkla ilişkiler disiplini de zaten kendisini var eden felsefenin ve buna bağlı geliştirdiği ilkelerin gereği mezkûr sorumluluklara ilişkin etkinliklerin hayat bulmasında işletme yönetimlerine araştırma, planlama ve uygulama aşamalarında katkı sunmaktadır.

Kaynakça

1. Alpugan, O., Demir, M., Oktav, M., & Üner, N. (1993). İşletme Ekonomisi ve Yönetimi. İstanbul: Beta Yayınları.
2. Bert, K., & Sjöberg, G. (1998). Halkla İlişkiler Eğitimi Evrimi ve Küreselleşmenin Etkisi. (İ. Çamlı, Çev.) İstanbul: Rota Yayınları.
3. Can, H. (1999). Organizasyon ve Yönetim. Ankara: Siyasal Kitabevi.
4. Cora, İ. (1996). İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu ve Doğu Karadeniz Bölgesi Çay İşletmeleri Yöneticilerinin Sosyal Sorumluluk Anlayışları Üzerine Bir Araştırma. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
5. Çekirge Paksoy, A. (1999). Türkiye’de Halkla İlişkiler Uygulamaları. İstanbul: Rota Yayınları.
6. Dinçer, Ö. (1982). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası. İstanbul : Timaş Yayınları.
7. Dinçer, Ö., & Fidan, Y. (1997). İşletme Yönetimine Giriş. İstanbul: Beta Yayınları.
8. Eren, E. (1993). Yönetim ve Organizasyon. İstanbul: Beta Yayınları.
9. Ergin, E. (1992). İşletme Politikası. İstanbul: Der Yayınları.
10. Gökçe , O. (1993). Halkla İlişkiler Yönetim Fonksiyonu. SÜ SBE Dergisi, 23-36.
11. Harrison, E. (1998). Sürdürülebilir Kalkınma Çağında Yeşil İletişim. (N. Nirven, & A. Ünver, Çev.) İstanbul: Rota Yayınları.
12. Kazancı , M. (1997). Kamuda ve Özel Sektörde Halkla İlişkiler. Ankara: Turhan Kitabevi.
13. Kocabaş, F., Elden, M., & Yurdakul, N. (1999). Reklam ve Halkla İlişkilerde Hedef Kitle. İstanbul: İletişim Yayınları.
14. Koçel, T. (1999). İşletme Yöneticiliği. İstanbul: Beta Yayınları.
15. Korten, D. (1996). <https://davidkorten.org/19korten/>. <https://davidkorten.org/19korten/> adresinden alındı
16. Önal, G. (2000). Temel İşletmecilik Bilgisi. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
17. Özgener, Ş. (2000). İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk, İmalat Sanayinde Bir Uygulama. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
18. Peltekoğlu Balta, F. (1998). Halkla İlişkiler Nedir? İstanbul: Beta Yayınları.
19. Peltekoğlu, Balta, F. (1993, Nisan). Halkla İlişkiler ve Sosyal Sorumluluk. Marmara İletişim Dergisi(2), 179-189.
20. Pringle, H., & Thomson, M. (2000). Marka Ruhü. (Z. Yelçe, Çev.) İstanbul: Scala Yayıncılık.
21. Sabuncuoğlu, Z. (1998). İşletmelerde Halkla İlişkiler. Bursa: Ezgi Kitabevi.

22. Sjöberg, G. (1998). Mesleki Uygulama İçin Bir Halkla İlişkiler Eğitimi Modeli. (N. Nirven, & A. Ünver, Çev.) İstanbul: Rota Yayınları.
23. Şahin, E. (1996). İşletme- Çevre Etkileşimi ve İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
24. Şimşek, M. (1995). İşletme Bilimlerine Giriş. Konya: Damla Ofset.
25. Şimşek, Ş. (1996). Yönetim ve Organizasyon. Konya: Damla Ofset.
26. Tenekecioğlu, B. (1997). İşletmelerin Sosyal Sorumlulukları. Eskişehir İktisadi Ticari İlimler Akademisi Dergisi, 46-60.
27. Tortop, N. (1998). Halkla İlişkiler. Ankara: Yargı Yayınları.
28. Uysal, B. (1998). Siyaset Yönetim Halkla İlişkiler. Ankara: TODAİE Yayınları.
29. Yıldırım, V. (2000). Genel İşletmecilik. Adapazarı: Değişim Yayınları.

ÖNCÜLLERİ VE ARDILLARI İLE TOKSİK LİDERLİK

Mustafa BABADAĞ¹

¹ Öğr Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Giriş

Liderlik örgütsel başarı için önemli olarak görülmekte ve bu nedenle işletmeler, devletler ve sayısız grup ve örgüt için gerekli olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir (Daft, 2008: 490). Ayrıca liderlik “grup amaçlarını gerçekleştirmek adına izleyicileri amaç doğrultusunda bir araya getirme, etkileme ve izleyicilere rehberlik etme süreci” şeklinde tanımlanabilmektedir (Babadağ, 2017). Başka bir tanımda ise liderlik, “örgütte yapılması gerekenleri ve bunların nasıl yapılacağını anlama ve kabul etme konusunda çalışanları, etkileme süreci olup örgütsel hedefleri gerçekleştirmek için bireysel ve kollektif çabaların toplamıdır” şeklinde açıklanmaktadır (Yukl, 2013). Bu tanımlarda da olduğu gibi literatürdeki tanımların çoğunda takipçileri belirli bir hedef doğrultusunda etkilemek ve yönlendirmek liderliğin temelini oluşturmaktadır. Burada sorulması gereken liderin takipçileri nasıl etkilediğidir. Lider olumlu, etik bir anlayışla mı takipçileri yönlendirmekte yoksa etiğe aykırı kötü davranışlarla mı takipçileri yönlendirmektedir?

Yönetim yazınında en çok araştırılan konulardan biri olan liderlik uzun yıllardır olumlu açıdan değerlendirilmekte ve olumlu sonuçlarının neler olduğu değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Oysa liderlerinde insan olduğu ve hata yapabileceği unutulmamalıdır. Nitekim geçmişe bakıldığında karizmatik ve güçlü olarak değerlendirilen, insanların sorgulamadan peşinden gittiği ancak insanlık açısından birçok felakete neden olan Hitler gibi pek çok lider bulunmaktadır. Bu nedenle liderlik kavramının sadece olumlu açıdan değerlendirilmesi konunun bir bütün olarak anlaşılmasını engelleyecektir. Bunun farkına varan bazı araştırmacılar son yıllarda özellikle 2000’li yıllardan sonra toksik liderlik adı altında liderliğin olumsuz ve zarar verici yanlarını da araştırmaya başlamışlar ve toksik liderliğin birçok olumsuz sonucu yol açtığını belirlemişlerdir. Ancak liderliğin olumsuz tarafını inceleme konusu yapan çalışmalar genellikle askeri örgütlerde gerçekleştirilmiştir (Boger, 2016; Reed, 2004; Seele, 2011; Aubrey, 2012). Farklı örgüt yapılarında yapılan çalışmalar ise daha sınırlı sayıda kalmıştır. Bu nedenle konuyla ilgili farklı örgütlerde daha fazla çalışma yapılması toksik liderliğinin etkisinin hangi boyutlarda olduğunu anlamak adına önemli olarak görülmektedir. Son dönemlerde ise yazında böyle bir eğilim olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye için ise yolun daha çok başında olduğumuz söylenebilir.

Bu bölümde toksik liderliğin ne anlama geldiği, toksik liderliği ortaya çıkaran faktörlerin ve toksik liderliğin sonuçlarının neler olabileceği açıklanmaya çalışılacaktır. Böylece toksik liderlik kavramı genel hatları ile değerlendirilerek bu konuyu merak eden, araştırmalarına dâhil etmek isteyen veya örgütlerinde bu tarz liderlerle karşılaşan ancak tanımlayamayan kişilere konuyla ilgili bir çerçeve çizilecektir.

Toksik Liderlik Kavramı

Evrensel olarak kabul edilen bir liderlik tanımı olmadığı gibi gelişmekte olan bir kavram olan toksik liderlik konusunda da literatürde uzlaşan bir tanım bulunmamaktadır. Öte yandan liderlik gibi toksik liderliği de tanımlamak yerine betimlemenin daha kolay olduğu ve kavramın; istismarcı liderlik, zorbalık, acımasızlık, çekilmezlik, taciz, kabalık, yoldan çıkmışlık ve yıkıcı liderlik gibi kavramlarla yakın ilişkili olduğu düşünülmektedir (Reed, 2015; Steele, 2011). Ayrıca kavramın liderliğin karanlık yanını oluşturduğuna inanılmaktadır (Harris ve Jones, 2018).

Literatüre bakıldığında liderlerin karanlık yanını ele alan ve araştırma konusu yapan çalışmalar toksik liderlik kavramının ele alınmasından daha öncesine dayanmaktadır. Örneğin liderliği karanlık yönüyle ele alan ilk çalışmalardan birini 1990 yılında Conger gerçekleştirmiştir. Conger bu çalışmasında karizmatik liderlerin agresif

yönetim tarzı uyguladıklarında bazı takipçilerin yalnızlaşmasına ve liderden uzaklaşmasına yol açabildiğini ileri sürmüştür (Başar, Sığı ve Basım, 2016). Bu çalışma liderlerin hedefe ulaşırken olumsuz davranışları ile takipçileri üzerinde olumsuz etkiler yaratabildiğini ve bu olumsuz davranışların başka ne gibi sonuçlara yol açabileceğinin araştırılması gerektiğini göstermiştir. Nitekim bu çalışmadan altı yıl sonra Whicker (1996) liderliğin karanlık yanı üzerine odaklanmış ve bu tarz liderliği toksik liderlik olarak tanımlayarak yazına kazandırmıştır.

Whicker'a (1996) göre toksik liderler genellikle uyumsuz, memnuniyetsiz, kişisel yetersizliklerini gizlemede başarılı, bencil, kötü niyetli kişilerdir ve başarıyı başkalarını ezerek yakalamaya çalışmaktadırlar. Bu açıklama, toksik liderliği anlayabilmek için liderlerin davranışlarına ve özelliklerine odaklanılması gerektiğini göstermektedir.

Toksik liderlerin davranışlarını literatür; zorba davranışlar, kötü davranışlar, yozlaşmış (ahlak kurallarına uymayan) davranışlar, sokak dövüşçüsü davranışları ve duygusuz (katı yürekli) davranışlar şeklinde beş ana grupta açıklamaktadır (Davis, 2016). Davis (2016) yazındaki bu davranış gruplarını tablolaştırarak özetlemiştir. Bu çalışma göstermektedir ki toksik liderlerin zorba davranışları içerisinde; başkalarına karşı agresif davranmak, astları aşağılamak ve korkutmak, iyi yapılan işleri aşırı derecede eleştirmek, yıkıcı eleştiri yapmak, kendi yaptığı hatalar için başkalarını suçlamak (günah keçisi seçmek) gibi davranışlar bulunmaktadır. Toksik liderin kötü davranışları içerisinde ise; fiziksel şiddet, ayrımcılık, dışlama, taciz, kayırmacılığı, yetersizliği ve yolsuzluğu teşvik etmek veya bunları yapanları görmezden gelmek, yasadışı eylemlerde bulunmak gibi davranışlar yer almaktadır. Toksik liderin yozlaşmış davranışları ise; takipçileri yanlış yola sürüklemek, yalan söylemek, aldatmak, çalmak, dürüst ve etik olmayan davranışlarda bulunmak gibi davranışları içermektedir. Toksik liderin sokak dövüşçüsü davranışları içerisinde ise; bireyleri ve nesnelere manipüle etmeye çalışmak, birilerine karşı art niyet unsurları geliştirmek, kendi takipçilerine iyi davranmak ancak bu takipçilerin başkalarından nefret etmeleri için onları ikna etmeye çalışmak gibi davranışlar bulunmaktadır. Son olarak toksik liderlerin duygusuz davranışları arasında ise başkalarının ihtiyaçlarını ve isteklerini önemsememe, başkalarının en büyük korkuları ve ihtiyaçları üzerine oynamak ve takipçilerini bulduğu durumdan daha kötü durumda bırakmak gibi davranışlar yer almaktadır.

Yukarıda sıralanan davranışlarla toksik liderin yapmaya çalıştığı bir bakıma kendisini yüceltmeye çalışarak ve diğer kişileri küçük düşürerek kendi hedeflerini öncelikli olarak gerçekleştirmektir. Ancak kendisini yüceltmeye çalışırken toksik lider yanlış kararlar verebilmekte ve bu konudaki suçlamaları ise kararlı bir şekilde reddetmektedir. Ayrıca bencilce davranışlar ile anlık zaferin tadını çıkararak toksik lider sonunda başarısız olmakta ve örgütün itibar kaybetmesine (mahvolmasına) yol açabilmektedir (Lipman-Blumen, 2005a). Bu nedenle toksik liderin davranışları kişilere ve örgüte yönelik zarar verici davranışlar olarak değerlendirilmektedir. Nitekim Lipman-Blumen (2005b) toksik liderleri, yıkıcı davranışları ve işlevsiz kişisel nitelikleri nedeniyle kişiler, örgütler ve toplumlar üzerinde ciddi ve kalıcı bir zehirli etki yaratan ve zararlara neden olan bireyler olarak açıklamıştır. Aubrey (2012) ise toksik liderlerin zarar verici etkisinin örgütün sınırlarının ötesine uzanarak paydaşların ve müşterilerinin algısını doğrudan etkilediğini ileri sürmüştür. Yani toksik liderlerin çalışanlar ve örgüt üzerinde yarattığı zehirleyici etkiden müşteriler ve tüm paydaşlar da etkilenmektedir. Bunun sonucunda ise örgüt olumsuz olarak etkilenebilmektedir.

Bu açıklamaların dışında literatürde toksik liderlerin herhangi bir problemde suçlamak, kontrolü sürdürmek ve elde ettiği gücü devam ettirmek için günah keçileri seçtiği ve örgüt içerisinde iç-dış grup oluşturdukları belirtilmektedir (Ashforth,

1994; Conger, 1990; Kellerman, 2004; Lipman-Blumen, 2005a; Whicker, 1996). Çünkü toksik lider sorgulayan ve eleştiren kişileri istememekte yapıcı eleştiri de olsa bu davranışları gösteren çalışanları dış grup içerisinde değerlendirmektedir. Ayrıca toksik lider çalışanlara sorgulamaktan ziyade onaylamayı öğretmekte ve örgüt içerisinde sorgulamadan her şeyi kabul eden çalışanları istemektedir. Bu şekilde davranan çalışanları ise iç grup içerisinde değerlendirmektedir. Toksik lider dış grup içerisinde konumlandığı çalışanların isteklerini ve ihtiyaçlarını görmezden gelirken iç grupta konumlandığı çalışanları desteklemektedir (Ashforth, 1994; Conger, 1990; Kellerman, 2004; Lipman-Blumen, 2005a; Pelletier, 2012). Başka bir ifade ile toksik liderlerin olduğu örgütte, üstleriyle aynı düşünen ve her şeye evet diyen çalışanlar terfi ettirilir ve ödüllendirilirken; farklı düşünen, sorgulayan ve eleştiren çalışanlar karar verme pozisyonlarından uzaklaştırılmakta ve cezalandırılmaktadır (Wilson-Starks, 2003). Ancak toksik lider bu davranışlarıyla örgüt içerisinde korku ve baskı ortamı yarattığı, ayrıca çalışanlar arasında ayrım oluşturduğu için hem çalışanların hem de örgütün zarar görmesine neden olabilmektedir.

Her ne kadar toksik lider yukarıda belirtildiği gibi iç ve dış grup yaratarak çalışanlar arasında ayrıma neden olup bazı çalışanları desteklese de toksik lider için çalışanlar önemli değildir. Önemli olan liderin kendisidir. Bunu toksik liderin iç grupta değerlendirdiği çalışanlar da göstermektedir. Çünkü iç gruptaki çalışanlar toksik liderin çıkarına hizmet ettiği için oradadırlar. Ayrıca bu liderler uzun vadeli sonuçları göz önünde bulundurmaksızın ve astların zararına da olsa örgütsel hedeflere kısa vadede ulaşmaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle bu tarz liderler çalışanlar tarafından kendini beğenmiş, kendi kendine hizmet eden ve inatçı (boyun eğmeyen) kişiler olarak görülmektedir. (Steele, 2011). Toksik liderlerin çalışanlar tarafından bu şekilde görülmesinin ardında, liderin takipçileri ile arasına duvarlar örmesi, çalışanlarına eziyet ederek olumlu örgüt ikliminin önünde engel oluşturması (Hitchcock, 2015) ve kişisel özellikleri bulunmaktadır.

Toksik liderlerin özellikleri konusunda ise literatürde birçok açıklamanın olduğu söylenebilir. Bu açıklamalara göre toksik liderlerin özellikleri arasında; aldatıcı, yeteneksiz, bilgisiz, acımasız, kötü, açgözlü (hırslı), güven duyulmayacak bir kişi, sorumsuz, makyevelist, insanları manipüle eden bir kişi, diğer kişileri anlamada başarısız, empatiden yoksun, korkak, sinik, narsist, paranoyak, otokratik, egoist, kişisel olarak yetersiz olmak üzere birçok olumsuz özellik sayılmaktadır. Beş faktör kişilik özellikleri açısından özellikleri değerlendirildiğinde ise uyumluluk, sorumluluk ve yeniliğe açıklık özelliklerinin zayıf olduğu düşünülmektedir. Ayrıca literatürde bu kadar olumsuz özelliğine rağmen takipçilerini etkilemelerinde etkili olan olumlu özelliklerine de değinilmiş ve olumlu özellikleri; çekicilik, ilişkilerini hızlı bir şekilde ilerletme yeteneği, üstlerini etkileme yeteneği, kendine güven ve isteklilik şeklinde sıralanmıştır (Davis, 2016; Lipman-Blumen, 2005a; Webster, 2015).

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi literatürde toksik liderlik kavramı genellikle liderin kişisel özellikleri ve davranışlarına dayalı olarak açıklanmaya ve incelenmeye çalışılmaktadır. Ancak toksik liderlerin özellikleriyle birlikte örgüt içerisinde ortaya çıkan toksik yapının da araştırılması gerektiğini iddia eden Padilla, Hogan ve Kaiser (2007) liderin liderlik etme yeteneği ve motivasyonuna, astların yönlendirilme konusundaki istekliliğine ve lidere ihtiyacı ortaya çıkaran olaylara bakarak örgüt içerisinde ortaya çıkan toksik yapıyı açıklamaya çalışmışlardır. Başka bir ifade ile toksik yapıyı ortaya çıkaran unsurların lider, takipçiler ve koşulların bir bileşeni olduğunu iddia ederek konuyu daha geniş şekilde değerlendirmeye çalışmışlardır. Bununla birlikte Padilla ve arkadaşları (2007) toksik yapıyı ortaya çıkaran üçgenin ilk boyutunda liderin özelliklerine vurgu yapmış ve toksik liderlerin en temel karakteristik özelliğinin

karizma olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak bu, her karizmatik lider toksik liderdir anlamını taşımamaktadır. Belirtmeye çalıştıkları toksik (yıkıcı) liderlerin çoğunun karizmatik özelliğe sahip olduklarıdır. Bunun yanında Padilla ve arkadaşlarına (2007) göre toksik liderler; kişisel ihtiyaçları için güce ihtiyaç duyan, narsist özelliğe sahip, yaşam hikayeleri hep olumsuz olan ve nefret ideolojisine sahip kişilerdir.

Bütün bu açıklamaların dışında lider yönetsel yetersizliği sonucunda örgütsel uyum ve etkinliği zayıflattığı için de toksik olarak değerlendirilebilmektedir. Ancak lideri toksik olarak değerlendirebilmek için genel olarak kabul edilen görüş liderin, yasa dışı ve kötü davranışları sıklıkla uygulaması ve bu davranışların örgüte ve çalışanlara olumsuz olarak yansımaları gerektiğidir (Boger, 2016; Conger, 1990; Kellerman, 2004; Lipman-Blumen, 2005a, Whicker 1996; Hitchcock, 2015). Ayrıca toksik liderleri tanımak ve tespit etmek zordur. Çünkü sıklıkla takipçiler veya örgüt yapısı tarafından korunmaktadırlar. Toksik liderler kısa vadede genellikle yetkin ve etkilidirler. Ancak uzun vadede yüksek insani ve finansal maliyetlere yol açmaktadırlar (Tavanti, 2011).

Toksik Liderliğin Boyutları

Schmidt 2008 yılında gerçekleştirdiği ve toksik liderliği ölçmek için bir ölçek geliştirmeye çalıştığı araştırmasında, toksik liderliğin beş boyut altında toplandığını belirlemiştir. Çalışma toksik liderliğin; tacizci denetim, otoriter liderlik, narsizm, kendini yüceltme ve öngörülemezlik olmak üzere beş boyuttan oluştuğunu ileri sürmektedir. Bu ölçek başka araştırmacılar tarafından da kullanılmış ve ölçeğin beş boyutlu yapısı bu araştırmalarda da desteklenmiştir (Dobbs ve Do, 2018; Schmidt, 2014; Zagross ve Jamileh; 2016). Bu açıdan bu ölçek kapsamında toksik liderliğin boyutları açıklanabilir.

Toksik liderliğin tacizci denetim boyutunda lider, gruptaki herkese karşı kasıtlı olarak düşmanca veya kötü davranışlarda bulunmaktadır (Dobbs ve Do, 2018). Schmidt (2008) bu boyutu ölçmek için; “lider astlarla dalga geçer”, “lider iş tanımları dışındaki şeylerden de astları sorumlu tutar”, “lider astları alenen küçümser” gibi ifadeler geliştirmiştir.

Otoriter liderlik boyutunda ise lider astlar üzerinde mutlak otorite ve kontrol istemektedir. Ayrıca lider astların sorgulamadan itaat etmelerini beklemektedir (Schmidt, 2008). Bu boyutu ölçmek için ise Schmidt, “lider astların görevlerini nasıl tamamladığını kontrol eder” ve “önemli veya önemsiz olsun birimdeki bütün kararları lider verir” gibi ifadeler geliştirmiştir (Dobbs ve Do, 2018).

Narsizm boyutunda ise lider kendisini beğenmekte, kendi kendine hayran olmakta ve sadece kendisiyle ilgilenmektedir (Dobbs ve Do, 2018). Narsizm boyutunu ölçmek için geliştirilen ifadelerde ise, “lider başkalarından daha yetenekli olduğuna inanır” ve “lider olağanüstü bir insan olduğuna inanır” gibi örnekler bulunmaktadır (Schmidt, 2008).

Kendini yüceltme boyutunda ise lider, başkalarının yaptığı iyi işleri kendine mâl etmeye çalışmakta ve başarılarının reklamını yapmaktadır (Dobbs ve Do, 2018). Bu boyutla ilgili geliştirilen ifadeler içerisinde ise “lider biriminde yapılan hataların sorumluluğunu reddeder”, “lider sadece ona yardım eden kişilere destek olur” ve “lider kendisine ait olmayan başarıları kendisinin başarısı gibi kabul eder” gibi örnekler bulunmaktadır (Schmidt, 2008).

Son olarak öngörülemezlik boyutunda ise liderin davranışları önceden tahmin edilememekte ve bu durum astları korkutmaktadır. Ayrıca astlar kendilerini her an te-

tikte hissetmektedirler (Dobbs ve Do, 2018). Bu boyutu ölçmek için ise Schmidt, "lider mevcut ruh halinin ses tonunu etkilemesine izin verir" ve "lider bilinmeyen nedenlerle astlara öfkelenir" gibi ifadeler geliştirmiştir (Schmidt, 2008).

Toksik Liderliğin Öncülleri

Toksik liderliği ortaya çıkaran birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden biri takipçilerdir. Takipçilerin hem psikolojik hem de varoluşsal ihtiyaçları toksik liderliğin ortaya çıkmasında etkili olmaktadır (Lipman-Blumen, 2010). Takipçilerin psikolojik ve varoluşsal ihtiyaçları arasında otoriteye duyulan ihtiyaç, güvenlik ihtiyacı, özel hissetme ihtiyacı ve ait olma ihtiyacı bulunmaktadır (Lipman-Blumen, 2005a). Toksik lider takipçilerin bu ihtiyaçlarından faydalanarak kendi çıkarına göre hareket edebilmekte ve örgüt içerisinde toksik bir yapı yaratabilmektedir. Takipçiler bu durumun farkında olsa bile toksik lideri kabul etmektedir. Bazen ise toksik lideri toksik olmayan lidere tercih etmekte hatta yaratmaktadırlar. Çünkü takipçiler psikolojik ve varoluşsal ihtiyaçlarını toksik lider ile giderebileceklerine inanmaktadırlar (Lipman-Blumen, 2005a; Lipman-Blumen, 2010). Bununla birlikte takipçilerin; dışlanma ve güçsüzlük korkusu, etik anlayışının ve değerlerinin zayıf olması, toksik liderle benzer bakış açısına sahip olması ve olgun bir kişiliğe sahip olmaması toksik liderliğin ortaya çıkmasında etki oluşturan takipçilerden kaynaklı unsurlar olarak değerlendirilmektedir (Lipman-Blumen, 2005a; Padilla, Hogan ve Kaiser, 2007).

Toksik liderliği ortaya çıkaran bir başka faktör ise liderin kendisidir. Lider eğer yetersizlik duygusuna sahip ise bu duygu onu toksik davranışlara yönlendirir. Çünkü yetersizlik duygusuna sahip liderler yetenekli astları kıskanırlar ve kendilerine tehdit olarak algırlar. Bu nedenle yetenekli çalışanları aşağıya çekerek kendilerini daha iyi hissederler (Reed, 2015). Böylece örgüt içerisinde toksik yapının oluşmasına zemin hazırlarlar. Ayrıca liderin gücü de toksik liderliğe neden olan bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Çünkü lider elde ettiği güç ile yapmış olduğu faaliyetler sonucunda cezalandırılma olasılığı azaldığı için daha agresif olabilmekte (Steele, 2011) ve toksik davranışlarını arttırabilmektedir. Bunun dışında liderin kişiliği, ideolojisi, kendi eksikliklerini görmesini ve kendisini geliştirmesini engelleyen egosu toksik liderliğe yol açan liderin kendisinden kaynaklı unsurlar olarak değerlendirilmektedir (Davis, 2016).

Literatüre bakıldığında çevrenin de toksik liderliği ortaya çıkaran faktörlerden biri olduğu düşünülmektedir. Toksik liderlik üzerinde etki oluşturan çevre faktörleri içerisinde ise farklı unsurlar bulunmaktadır. Örneğin istikrarsızlık toksik liderliğin ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilmektedir. Çünkü istikrarsız (değişken) çevrelerde hızlı karar vermek gerekmekte bunun için de lidere daha fazla yetki verilmektedir. Ancak karar verme süreci bir kez merkezileştiğinde bunu değiştirmek zorlaşmaktadır (Padilla, Hogan ve Kaiser, 2007). Bu durum da toksik liderliğin önünü açlabilmektedir. Toksik liderliğin ortaya çıkmasında etki oluşturan bir başka çevre faktörü ise örgüt kültürüdür. Literatürde toksik liderlikle ilgili yapılan çalışmaların çoğu askeri örgütlerde gerçekleştirilmiş ve askeri örgütlerin kültürünün toksik liderlik için uygun olduğu ileri sürülmüştür. Çünkü askeri kültürde bireyler kendi birimleriyle gurur duymak istemektedirler ve herkes tarafından sadakat önemli olarak görülmektedir. Ayrıca askeri kültürde saygı veya sadakat göstermek kişiye değil rütbeye duyulan

saygı veya sadakat olarak değerlendirilmektedir (Reed, 2004). Liderliğin karanlık yanı olarak görülen toksik liderin astlardan koşulsuz sadakat ve kurallara uymalarını beklediği (Luthans, Peterson ve Ibreyeva, 1998) düşünüldüğünde askeri yapılarda kültüre bağlı olarak toksik liderlerin ortaya çıkabileceği ve astların bu duruma itiraz etmeyeceği veya edemeyeceği söylenebilir. Bu açıdan sorgusuz sadakat beklenen örgüt yapılarında ve eleştirinin sevilmediği örgütlerde toksik liderlerin ortaya çıkması beklenebilir. Öte yandan Luthans ve arkadaşları (1998) belirsizlikten kaçınmanın, kolektivizmin ve güç mesafesinin yüksek olduğu kültürlerde karanlık liderlerin ortaya çıkacağını ileri sürmektedirler. Ayrıca literatür istikrarsızlık ve kültür gibi faktörlerin yanında algılanan tehditler, denetim (kontrol) eksikliği, kurumsallaşmanın olmayışı, örgüt yapısının toksik bir kişiyi örgüte yerleştirecek şekilde tasarlanmış olması gibi unsurları da toksik liderliğe yol açan çevre faktörleri arasında değerlendirmektedir (Davis, 2016; Padilla, Hogan ve Kaiser, 2007).

Toksik Liderliğin Ardılları

Toksik liderliğin hem örgüt hem de çalışanlar üzerinde ortaya çıkardığı birçok olumsuz sonuç bulunmaktadır. Bu olumsuz sonuçları açıklamadan önce toksik liderliğin neden olumsuz sonuçlara yol açtığını Kaynakların Korunması Teorisi (Hobfoll, 1989; 1998; 2001) ile açıklamak mümkündür. Teoriye göre bireyler değer verdiği kaynakları (maddi kaynaklar, koşullar, kişisel özellikler ve enerji) elde etmek, korumak ve artırmak için çabalamaktadırlar. Çünkü bireyler bu kaynakları korudukça yaşama dair amaçlarını başarılı bir şekilde gerçekleştirebileceklerini düşünmektedirler. Çevresel koşullar ise çoğunlukla bu kaynakları tehdit etmekte ya da kaynaklarda azalmaya neden olmaktadır. Bu nedenle bireyler bu durumla başa çıkma mekanizmalarını devreye sokmaktadırlar. Ancak bu mekanizmalar istenilen etkiyi göstermediğinde bireyler stres ve tükenmişlik duygusu yaşayabilmektedirler (Hobfoll ve Shirom, 1993; Hobfoll, 2001). Bireyler stresle karşı karşıya kaldıklarında ise kaynak kaybını azaltmak için çabalamaktadırlar. Stres yaşamadıkları dönemde ise mevcut kaynaklarını artırmaya çalışmaktadırlar. Çünkü teori bireylerin sınırlı miktarda kaynağa sahip olduğu ve bu kaynakları günlük talepleri karşılamak için harcamaları gerektiğini ileri sürmektedir. Aynı zamanda bireylerin yeni kaynaklar elde etmesi için de kaynak harcaması gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle bireyin sahip olduğu kaynakların miktarı, onu kaynak kaybında güçlü tutacağı ve yeni kaynaklar elde etmesine imkân yaratacağı için önemli olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle de teoride çok kaynağa sahip bireylerin kaynak kaybına karşı daha dayanıklı, buna karşın az kaynağa sahip olanların ise daha dayanıksız olacağı vurgulanmaktadır (Hobfoll, 2001). Bu nedenle toksik liderlerin kendi çıkarlarını korumak için kaynaklarını arttırmaya çalışırken astların kaynaklarını azaltmaya çalışacağı söylenebilir.

Öte yandan Kaynakların Korunması Teorisi ile ilgili daha önce yapılan çalışmalar, iş yerinin kaynakları arttırabildiğini veya azaltabildiğini ve bu kaynak düzeylerinin çalışanların işe yönelik tutumlarını etkilediğini tespit etmiştir (Kalshoven ve Boon, 2012). Örneğin Wright ve Cropanzano (1998) teori kapsamında yapmış oldukları araştırmada bireylerin iş tatminlerinin azalmasında ve işten ayrılma niyetlerinin artmasında işle ilgili kaynakların tüketilmesinin etkili olduğunu belirlemişlerdir. Gi-umetti, McKibben, Hatfield, Schroeder ve Kowalski (2012) ise yapmış oldukları çalışmada kaynakların tükenmesinin bireyler arasındaki kaba davranışlar sonucunda

ortaya çıktığını bu durumun ise tükenmişlik duygusuna ve işten ayrılma niyetine yol açtığını belirlemişlerdir. Bu sonuca bağlı olarak toksik liderlerin kötü davranışlarının örgüt içerisindeki diğer bireyler için kaynak tükenmesine yol açabileceği belirtilebilir. Kaynak tükenmesi yaşayan bireyin ise olumsuz duygular yaşaması ve olumsuz davranışlara yönelmesi teori kapsamında kaçınılmaz gözükmektedir.

Kaynakların Korunması Teorisi kapsamında değerlendirdiğimiz toksik liderliğin de bu nedenle olumsuz sonuçlara yol açacağı düşünülmektedir. Bu olumsuz sonuçların neler olduğu ise daha önce yapılan birçok araştırma ile belirlenmeye çalışılmıştır.

Örneğin Mehta ve Maheshwari 2013 yılında gerçekleştirdikleri çalışmada 104 çalışandan veri toplamışlar ve araştırma sonucunda toksik liderliğin iş tatmini ve örgütsel bağlılığı negatif yönlü olarak etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Schmidt (2014) ise 3319 askeri personelden topladığı veriler doğrultusunda grup düzeyinde toksik liderlik algısının sonuçlarını değerlendirmeye çalışmıştır. Araştırma sonucunda Schmidt toksik liderliğin; tacizci denetim, otoriter liderlik, narsizm, kendini yüceltme ve öngörülemezlik olmak üzere beş boyut altında toplandığını ve bu boyutların hepsinin iş tatmini, verimlilik, örgütsel güven ve örgütsel bağlılık üzerinde ters yönlü (negatif) etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir.

Demirel (2015) ise öğretmen algılarına göre okul müdürlerinin toksik liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada okul müdürlerinin toksik liderlik davranışı ile öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumları arasında pozitif yönlü yüksek derecede anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Webster, Brough ve Daly ise 2016 yılında gerçekleştirdikleri çalışmada toksik liderliğin takipçiler üzerinde yarattığı psikolojik, duygusal ve fiziksel etkileri belirlemeye çalışmışlardır. Araştırma sonucunda toksik liderliğin psikolojik etkileri içerisinde; özgüven kaybı, stres, kaygı ve depresyon, duygusal etkileri içerisinde; güvensizlik, öfke ve korku, fizyolojik etkileri içerisinde ise; saç dökülmesi, aşırı kilo kaybı veya aşırı kilo alma, baş ağrısı, sindirim problemleri ve üşütme gibi sağlık problemlerinin olduğunu belirlemişlerdir.

Zagross ve Jamileh (2016) ise 4 farklı şirketten 310 çalışan ile gerçekleştirdikleri çalışmada toksik liderliğin çalışanların iş stresi üzerinde doğrudan etki oluşturduğunu belirlemişlerdir. Başka bir ifade ile çalışanların toksik liderlik algısı ne kadar artarsa streslerinin de o kadar çok arttığını gözlemlemişlerdir.

Saqib ve Arif (2017) ise banka çalışanları üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada toksik liderliğin örgütsel performans ve çalışan sessizliği üzerindeki etkisini belirlemeye çalışmışlardır. Araştırma toksik liderliğin, örgütsel performans üzerinde negatif yönlü, çalışan sessizliği üzerinde ise pozitif yönlü etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Akça (2017) ise özel bir şirkette çalışan 282 kişi üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada toksik liderliğin çalışanların işten ayrılma niyetleri üzerinde aynı yönlü ve anlamlı etki oluşturduğunu belirlemiştir.

Çetinkaya ve Ordu (2017) ise öğretmenlerin algılarına göre okul müdürlerinin toksik liderlik davranışları ile öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiyi

belirlemeye çalıştıkları araştırmalarında toksik liderlik ile duygusal tükenme, duyarısızlaşma ve kişisel başarı hissinde azalma arasında aynı yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yalçınsoy ve Işık (2018) ise toksik liderliğin örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkilerini değerlendirmeye çalışmışlar ve tekstil sektöründe çalışan 178 personelden veri toplamışlardır. Elde ettikleri verilere göre örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti üzerinde toksik liderliğin boyutlarının bazılarının etkili olduğunu gözlemlemişlerdir. Örneğin değer bilmezlik boyutunun örgütsel bağlılık üzerinde ters yönlü ve anlamlı etkiye sahip olduğunu, bencillik boyutunun ise örgütsel bağlılık üzerinde aynı yönlü ve anlamlı etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir. Bununla birlikte işten ayrılma niyeti üzerinde ise değer bilmezlik ve olumsuz ruhsal durum boyutunun aynı yönlü etkiye, bencillik boyutunun ise ters yönlü etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Dobbs ve Do (2018) ise yapmış oldukları araştırmada hem nicel ve hem de nitel yöntem kullanmışlar ve nicel yöntem ile 285 askeri öğrenciden, nitel yöntem ile 29 askeri öğrenciden veri toplamışlardır. Elde ettikleri veriler ile toksik liderlik algısının sinizm üzerinde etkiye sebep olup olmadığını değerlendirmeye çalışmışlar ve sonuç olarak toksik liderlik ile sinizm arasında aynı yönlü ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca toksik liderliğin boyutlarından sadece kendini yüceltme boyutunun sinizmi yordadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Bütün bu çalışmalar ışığında toksik liderliğin iş tatmini, örgütsel bağlılık, örgütsel güven, verimlilik ve örgütsel performans gibi faktörlerin azalmasına; işten ayrılma niyeti, duygusal tükenme, sinizm, çalışan sessizliği, stres, öfke, korku ve bireylerin sağlık problemleri gibi faktörlerin ise artmasına neden olabileceği söylenebilir. Bu nedenle toksik liderlik hem örgüt hem de çalışanlar için istenmeyen sonuçlara yol açan bir liderlik biçimi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç ve Öneriler

Toksik liderlerin davranışları arasında astları aşağılamak, korkutmak, iyi yapılan işleri aşırı derecede eleştirmek, yalan söylemek gibi davranışlar bulunurken, işlevsiz nitelikleri arasında empatiden yoksunluk, korkaklık, siniklik, narsistlik, paranoyaklık, otokratiklik ve egoistlik gibi özellikler bulunmaktadır. Toksik liderlerin ortaya çıkmasında ise takipçilerin, liderin kendisinin ve çevrenin etkisi bulunmaktadır. Toksik liderin ortaya çıktığı bir örgütte ise iş tatminsizliği, sağlık problemleri, tükenmişlik, örgütsel bağlılığın azalması gibi birçok olumsuz sonuç ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle toksik liderlik örgütler açısından zararlara neden olan bir liderlik biçimi olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle toksik liderlik kavramının iyi anlaşılması gerekmektedir. Bunun için ise öncelikli olarak teorik ve kavramsal çalışmaların sürdürülmesi gerekmektedir. Böylelikle konu bilimsel bakış açısıyla daha derinlemesine değerlendirilmiş olacaktır.

Bunun dışında toksik liderliğin neden olduğu sonuçların farklı sektörlerde ve örgütlerde de araştırılması toksik liderliğin etkilerini genelleme için gerekli görülmektedir. Ayrıca toksik liderliği ortaya çıkaran faktörlerin araştırılması toksik liderliği önlemek isteyen örgütlere, hangi değişkenlere odaklanması gerektiği konusunda yol gösterebilir. Bu nedenle literatürde araştırılan ve toksik liderliğe neden olan değişkenlerin farklı sektörlerde, örgütlerde ve kültürlerde de araştırılması önerilebilir. Bunun yanı sıra daha bütüncül sonuçlara ulaşmak adına meta analiz çalışmalarına da yer verilebilir. Ayrıca hem nicel hem de nitel araştırmaların birlikte kullanıldığı çalışmalar gerçekleştirilerek konuyla ilgili daha anlamlı sonuçlara ulaşmaya çalışılabilir.

Kaynakça

1. Akça, M. (2017). The Impact of Toxic Leadership on Intention to Leave of Employees. *International Journal of Economics, Business and Management Research*,1(4), 285-298.
2. Ashforth, B. E. (1994). Petty Tyranny in Organizations. *Human Relations*, 17(7), 755-778.
3. Aubrey, D.W. (2012). *The Effect of Toxic Leadership*. Pennsylvania: U.S. Army War College.
4. Babadağ, M. (2017). Liderlik Tarzları İle İşe Yabancılaşma Arasındaki İlişkide Algılanan Etik İklimin ve Çalışanın Kişilik Özelliklerinin Rolü. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
5. Başar, U., Sığırı, Ü. ve Basım, N. (2016). İş Yerinde Karanlık Liderlik. *İş ve İnsan Dergisi*, 3(2), 65-76.
6. Boger, M. (2016). Identifying Toxic Leadership Behaviors and Tools to Facilitate Their Discovery. Air War College, Air University (Araştırma Raporu).
7. Conger, J. A. (1990). The dark side of leadership. *Organizational Dynamics*, 19, 44-55.
8. Çetinkaya, H. ve Ordu, A. (2017). Okul Yöneticilerinin Toksik (Zehirli) Liderlik Davranışları İle Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 15-28.
9. Daft, R. L. (2008). *Management (8th Ed.)*. USA: Thomson South-Western.
10. Davis, Q. L. (2016). *A Comprehensive Review of Toxic Leadership*. Air War College, Air University (Araştırma Raporu).
11. Demirel, N. (2015). Öğretmen Algılarına Göre Okul Müdürlerinin Toksik Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Tutumları Arasındaki İlişki (Gaziantep Şehitkâmil İlçesi Örneği). Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Gaziantep.
12. Dobbs, J. M. ve Do, J. J. (2018). The Impact of Perceived Toxic Leadership on Cynicism in Officer Candidates. *Armed Forces & Society*.
13. Giumetti, G. W., McKibben, E. S., Hatfield, A. L., Schroeder, A. N. ve Kowalski, R. M. (2012). Cyber Incivility @ Work: The New Age of Interpersonal Deviance. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15, 148-154.
14. Harris, A. ve Jones, M. (2018). The Dark Side of Leadership and Management. *School Leadership & Management*, 38(5), 475-477.
15. Hitchcock, M.J. (2015). *The Relationship Between Toxic Leadership, Organizational Citizenship, and Turnover Behaviors Among San Diego Nonprofit Paid Staff*. Doctoral dissertation, University of San Diego.
16. Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of Resources: A New Attempt at Conceptualizing Stress. *The American Psychologist*, 44, 513-524.
17. Hobfoll, S. E. (1991). *Traumatic Stress: A Theory Based on Rapid Loss of Resources*.

Anxiety Research, 4, 187-197.

18. Hobfoll, S. E. (2001). The Influence of Culture, Community, and the Nested Self in the Stress Process: Advancing Conservation of Resources Theory. *Applied Psychology: An International Review*, 50, 337-370.
19. Hobfoll, S. E. ve Shirom, A. (1993). Stress and Burnout in the Workplace: Conservation of Resources. In R. T. Golembiewski (Ed.), *Handbook of Organizational Behavior*, New York: Dekker.
20. Kalshoven K. ve Boon, C. T. (2012). Ethical Leadership, Employee Well-Being, and Helping: The Moderating Role of Human Resource Management. *Journal of Personnel Psychology*, 11, 60-68.
21. Kellerman, B. (2004). *Bad Leadership: What It Is, How It Happens, Why It Matters*. Boston, MA: Harvard Business School Publishing.
22. Lipman-Blumen, J. (2005a). *The Allure of Toxic Leaders: Why We Follow Destructive Bosses and Corrupt Politicians – and How We Can Survive Them*. New York: Oxford University Press.
23. Lipman-Blumen, J. (2005b). The Allure of Toxic Leaders: Why Followers Rarely Escape Their Clutches. *Ivey Business Journal*, January/February, 1-8.
24. Lipman-Blumen, J. (2010). Toxic Leadership: a Conceptual Framework. In *Handbook of Top Management Teams* (pp. 214-220). London: Palgrave Macmillan.
25. Luthans, F., Peterson, S. J. ve Ibrayeva, E. (1998). The Potential for the “Dark Side” of Leadership in Post Communist Countries. *Journal of World Business*, 33(2), 185-201.
26. Mehta, S. ve Maheshwari, G.C. (2013). Consequence of Toxic Leadership on Employee Job Satisfaction and Organizational Commitment. *The Journal Contemporary Management Research*, 8(2), 1-23.
27. Padilla, A., Hogan, R. ve Kaiser, R. B. (2007). The Toxic Triangle: Destructive Leaders, Susceptible Followers, and Conducive Environments. *The Leadership Quarterly*, 18, 176-194.
28. Pelletier, K. L. (2012). Perceptions of and Reactions to Leader Toxicity: Do Leader-Follower Relationships and Identification With Victim Matter?. *The Leadership Quarterly*, 23(3), 412-424.
29. Reed, G.E. (2004). Toxic leadership. *Military Review*, 67-71.
30. Reed, G. E. (2015). *Tarnished: toxic leadership in the US military*. USA: University of Nebraska Press.
31. Saqib, A. ve Arif, M. (2017). Employee Silence as a Mediator in the Relationship between Toxic Leadership Behavior and Organizational Performance. *Journal of Managerial Sciences*, 11(3), 83-104.
32. Schmidt, A.A. (2008). *Development and Validation of the Toxic Leadership Scale*. Master of Science. Department of Psychology, The Faculty of the Graduate School

of the University of Maryland.

33. Schmidt, A.A. (2014). An Examination of Toxic Leadership, Job Outcomes and the Impact of Military Deployment. Doctoral Dissertation, The Faculty of the Graduate School of the University of Maryland.
34. Steele, J.P. (2011). Antecedents and Consequences of Toxic Leadership in the U.S. Army: A Two Year Review and Recommended Solutions. Center for Army Leadership (Teknik Rapor)
35. Tavanti, M. (2011). Managing Toxic Leaders: Dysfunctional Patterns in Organizational Leadership and How to Deal with Them. Human Resource Management (HRM), 6, 127-136.
36. Webster, V.J. (2015). [The Dark Side of Leadership and Its Impact on Followers. Doctoral Dissertation, School of Applied Psychology, Griffith University, Queensland.](#)
37. Webster, V., Brough, P. ve Daly, K. (2016). Fight, Flight or Freeze: Common Responses for Follower Coping with Toxic Leadership. Stress and Health, 32(4), 346-354.
38. Whicker, M. L. (1996). Toxic leaders: When organizations go bad. Westport, VA: Quorum Books
39. Wilson-Starks, K.Y. (2003). Toxic Leadership. Transleadership, Inc. <http://transleadership.com/wp-content/uploads/ToxicLeadership.pdf>
40. Wright T. A. ve Cropanzano, R. (1998). Emotional Exhaustion as a Predictor of Job Performance and Voluntary Turnover. Journal of Applied Psychology, 83, 486-493.
41. Yalçınsoy, A. ve Işık M. (2018). Toksik Liderlik İle Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkinine Yönelik Bir Araştırma. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 17(3), 1016-1025.
42. Yukl, G. (2013). Leadership in Organizations. New Jersey: Prentice Hall
43. Zagross, H. ve Jamileh, Z. (2016). Relationship Between Toxic Leadership and Job Stress of Knowledge Workers. Studies in Business and Economics, 11(3), 84-89.

SERMAYE PİYASALARININ KÜRESELLEŞMESİ ULUSLARARASI ÇEŞİTLENDİRMENİN FAYDASINI AZALTIYOR MU?

Seda TURNACIĞIL¹

¹ Öğretim Görevlisi Dr., TOROS ÜNİVERSİTESİ

1.Giriş

Küreselleşme, her disiplin tarafından kendi ilkeleri çerçevesinde yorumlanabilecek ve etkileri buna göre değişebilecek bir olgudur. Sermaye piyasalarında küreselleşme özellikle 20. yüzyıl sonlarından itibaren sıkça tartışılan bir konudur. Bilgi teknolojisindeki gelişmeler ve ilerlemeler aynı zamanda bilginin hızını ve kapsamını da genişletmiş ve artık coğrafi mesafeleri daha az anlamlı hale getirmiştir. Bu gelişmeler küresel anlamda finansal işlemlerin de hızını ve verimliliğini arttırmıştır. Teknolojik ilerlemelerin yanı sıra liberalleşen ulusal piyasaların artması ve uluslararası yatırımcılara açılması, sınır ötesi işlemlerdeki engellerin azaltılması gibi nedenler de uluslararası yatırımların artmasına katkı sağlamıştır. Küresel yatırımların artması beraberinde uluslararası piyasaların entegre olmasını da arttırmıştır (Mansourfar, 2010, s.92). Bu çalışma, sermaye piyasalarının entegrasyonu ile beraber uluslararası çeşitlendirmenin faydası üzerine akademik araştırmaların incelenmesine ve ortak bir fikir birliğinin olup olmadığını belirlemeye yöneliktir.

Markowitz'in önerdiği modern portföy teorisinden önce çeşitlendirmeye yönelik yaklaşımlar Keynes'in (1939) "Bütün yumurtaları en iyi sepetmiş gibi görünen sepete koyun" ya da Loeb'in (1935) "Çeşitlendirme, ne yapacağını bilmediğini kabul etmek ve bir ortalama tutturmak için çaba sarf etmektir" gibi öneriler ölçüsündedir (Bernstein,1997,48). Anlaşılacağı üzere, portföy çeşitlendirmesine yönelik yapılan ilk çalışmalar genellikle portföyü çeşitlendirecek asgari varlık sayısını belirlemeye yönelik olmuştur (Sharma,2017,34). Sadece makul bir çeşitlendirmenin sayısına yönelik bu yaklaşım, varlıklar arasındaki korelasyonu ve portföy içindeki ağırlıklarını göz ardı etmiştir. Daha sonra Markowitz'in öncülüğünde oluşan modern portföy teorileri artık portföylerdeki varlıklar arasındaki ilişkiyi de dikkate almıştır. Markowitz ile beraber 1950'li yıllara kadar portföy oluşturmada yatırımcının sadece getirisini maksimize etmesi gerektiği görüşü reddedilmiştir. Buna göre en yüksek beklenen getiriye sahip iki varlık ile bir portföy oluşturulsa da risk hesaba katılmadığında sorunlar ortaya çıkacaktır. Dahası, varlık getirileri arasında düşük korelasyon olduğunda portföyden daha fazla fayda sağlanılabileceği de ileri sürülmüştür. Böylelikle yatırımcının portföy oluştururken hem beklenen getiriyi hem riski hem de varlıklar arasındaki korelasyonu dikkate alan bu yaklaşım hızla yayılmıştır (Apak ve Demirel,2009,6).

Uluslar arası çeşitlendirme ulusal varlıklara ilave yatırım yaparak belirli bir getiri seviyesinde riski azaltma anlamına gelmektedir; Markowitz (1952) ve Tobin (1958) öncülüğünde geliştirilen modern portföy teorisi, uluslararası yatırımlara Grubel (1968) tarafından uygulanmış daha sonra diğer araştırmacılar da uluslararası portföy yatırımlarından kazanç elde etme üzerine incelemelerde bulunmuşlardır. Grubel (1968) ve Levy&Sarnat (1970), uluslararası varlıkların çeşitlendirilmesinin, yerli hisse senetleriyle karşılaştırıldığında nispeten düşük korelasyonları nedeniyle bu faydaları arttırdığını gösteren ilk çalışmalar arasındadır. Bu konuda Solnik (1974) de, uluslar arası portföy teorisi ile çeşitlendirmenin faydasının sınır ötesi varlık yatırımlarından sağlanabileceğini göstermektedir.

Çeşitlendirme, yatırımcının ne kadar varlığa sahip olduğundan ziyade, bu varlıkların birbirilerine kıyasla nasıl performans gösterdiği ile alakalıdır (Bernstein,1997,50). Çeşitlendirme, portföy yönetiminde, portföy getiri oranını etkilemeden yatırımların çeşitli finansal araçlar arasında dağıtılıp riski azaltmaya yarayan bir yatırım tekniğidir. Portföyü oluşturan varlıklar piyasa koşullarına farklı tepki veren özellikteyse, yatırımcı için getiri oynaklığını azaltmada bir fırsat sunmaktadır (Surya ve Natasha,2018,161). Aiello ve Chieffe (1999) de çalışmalarında uluslar arası çeşitlendirme yapılarak ulusal çeşitlendirmeye göre riskin yaklaşık %56 oranında riskin azaltılabileceğini ortaya koymuştur.

Rasyonel olarak tanımlanan yatırımcıların belirli bir getiri oranında en düşük riski, ya da belirli bir risk düzeyinde en yüksek getiriyi sağlayan portföyleri tercih ettiği yaygın bir kanaattir. Bu noktada bir varlığın riskinin nasıl tanımlandığı önem arz etmektedir. Markowitz'e göre (1952), finansal varlıkların beklenen değerinde meydana gelen sapmalar risk olarak tanımlanmakta ve çeşitlendirme ile azaltılmaya çalışılan risk varyans ile ölçülmektedir. Uluslar arası çeşitlendirmeye yönelmenin altındaki temel motivasyon da portföyü birlikte hareket derecesi düşük varlıklara yöneltilip sistematik riski düşürmektir.

Farklı ülkelerdeki sermaye piyasalarında işlem gören hisse senetlerinin maruz kaldığı faktörler de farklıdır. Uluslararası çeşitlendirme ile yatırımcılar kendi ülke piyasalarında temsil edilemeyen faktörlere de ulaşmaktadır. Uluslararası piyasalara yatırım yapmakla, uluslararası varlık ile iç piyasadaki varlık getirileri arasındaki düşük korelasyon, modern portföy teorisinin çeşitlendirme faydasını da karşılamaktadır (Gupta ve Guidi, 2012,10).

Çeşitlendirmenin uluslar arası boyutu olası yatırım alternatiflerini arttırmaktadır. Portföy teorisi hisse senetleri bağlamında tartışılrsa da tahviller, borsa yatırım fonları, hedge fonları diye de ürünler vardır (Levy&Lerman,1988,63). Markowitz ve Tobin (1958) tarafından geliştirilen portföy teorisinde Portföy çeşitlendirmesi yapmanın etkileri tanımlanmakla beraber teori belirli varlıklarla sınırlandırılmamıştır. Burada sözü edilen finansal araçlar çok çeşitli olup, çalışmada sadece hisse senetleri arasında yapılan çeşitlendirme stratejileri üzerinde durulacaktır.

Tüm elverişli varlıkları içeren bir uluslararası portföy çeşitlendirmesi her zaman yerel bir çeşitlendirmeden daha üstün görülmektedir. Bunun anlamı, aynı getiri düzeyinde yerelden daha az riskli bir uluslar arası portföyün bulunması veya aynı risk düzeyinde daha fazla getirinin elde edilmesinin mümkün olduğudur (Halicki ve Uphaus, 2014, 104). Uluslar arası portföyün ikinci üstünlüğü tüm ulusların aynı yönde hareket etmemeleri nedeniyle, firmaların yerel risklerini ve diğer zayıflıklarını uluslar arası çeşitlendirme yoluyla azaltmalarının mümkün olmasıdır. Ayrıca uluslar arası yatırımcıların yerel yatırım yanlılığı gibi mevcut piyasa aksaklıkları nedeniyle kar elde etme imkanları da vardır (Gordon ve Bovenberg, 1996, 1057, 1073 ; Halicki ve Uphaus, 2014, 104).

Uluslararası çeşitlendirme sayılan avantajlarına rağmen bazı riskler de barındırmaktadır. Örneğin uluslararası yatırımcı beklenen getirilerinde değişikliğe yol açacak döviz risklerini de dikkate almak zorundadır (Biger, 1978,65-71; Halicki ve Uphaus,2014,105) Bu riskten çeşitli türev araçlar da kullanılarak korunma sağlanabilmektedir. Eun ve Resnick (1988), çalışmalarında uluslar arası portföylerde kazanç sağlanabilmesi için portföy seçim stratejileri geliştirirken, döviz kurlarının belirsizliğinin portföy performanslarını olumsuz yönde etkilediğini ve büyük ölçüde çeşitlendirilemeyen bir faktör olduğunu göstermişlerdir. Bu nedenle esas olan döviz kuru riskini

kontrol altında tutarak kazanç elde etmektir. Çalışmada döviz kuru riskinin azaltılması için çok dövizli çeşitlendirme ve futures sözleşmeleri gibi iki metodun aynı zamanda kullanılması gerektiği önerilmektedir. Bunun yanında siyasi belirsizlikler, likit olmayan piyasalarda işlem yapmanın yol açtığı işlem maliyetlerinin yüksekliği, sınır ötesi yatırımlara getirilen kısıtlamalar ve vergi kaynaklı risklerin varlığı da uluslar arası çeşitlendirmenin riskleri arasındadır (French ve Poterba,1991, 224.).

Bu çalışmada sermaye piyasalarının entegrasyonu ve uluslararası hisse senedi çeşitlendirmesine yönelik yapılan akademik çalışmalar birkaç başlığa ayrılarak incelenmiştir. Alanyazında en çok üzerinde incelemeler yapılan alt başlıklar gelişmekte olan ekonomilere yapılan çeşitlendirmenin faydası, ekonomik işbirliklerinin çeşitlendirmeye etkisi, sektörel çeşitlendirme ve finansal kriz dönemlerini baz alan akademik araştırmalar incelenmektedir.

2. Gelişmekte Olan Ülkeler ve Uluslararası Çeşitlendirme

Her ülkenin gelişim aşaması farklıdır. Piyasaların gelişmişlik düzeyleri belirlenirken piyasa kapitalizasyonu, işlem hacimleri, yerel ve kurumsal yatırımcı tabanı, türev piyasaların varlığı, borsadaki menkul kıymet çeşitliliği, borsaya kote şirket sayısı, borsanın kuruluş tarihi gibi kıstaslar kullanılmaktadır (Apak ve Demirel,2004,46). Gelişmiş ve gelişmekte olan piyasalar arasındaki temel ayırım ikisi arasındaki ekonomik gelişmişlik farkına dayanmaktadır. Ancak literatürde dünya bankası tarafından kullanılan yükselen piyasalar terimi ile anılmaktadır (Gupta,2006,27).Uluslararası portföy çeşitlendirme stratejileri gelişmekte olan piyasaları da kapsamaktadır. Gelişmekte olan piyasalar genel olarak taşıdıkları politik ekonomik ya da para birimleri gibi ek riskler nedeniyle diğer ekonomilere göre daha riskli görülmektedir. Ülkelerin reel gelişmelerinin farklı olmasının, sermaye piyasaları arasındaki çeşitlilikten potansiyel kazançlar sağlayabileceği yönünde tartışmalar vardır.

Gelişmekte olan piyasalar, bilgi verimliliği kurumsal altyapı gibi finansal ve ekonomik özelliklerine göre ayırt edilebilmektedir. Borsalardaki kurumsal altyapıdan kasıt sermaye kazançlarının ve kar paylarının vergilendirilmesi, sermaye akışları üzerindeki kısıtlamalar ve piyasadaki bilgilerin kalitesi ile ifade edilmektedir. Likidite, piyasa büyüklüğü, piyasa fiyatlandırması ve piyasa altyapısı gibi konular uluslar arası çeşitlendirmede gelişmekte olan ülkelere ait özelliklerdir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında var olan bu farklılıkların piyasa entegrasyon derecesine bağlı olarak yatırımcılara kazanç sağlaması beklenmektedir (Gupta,2006,28).

Gelişmekte olan piyasaların dünyanın geri kalanıyla ne kadar entegre olduğu konusunda net bir kanaat oluşmamıştır. Bununla birlikte, Bekaert çalışmasında gelişmekte olan piyasaların hala gelişmiş piyasalar kadar etkili bir şekilde entegre olmadığını belirtmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin bu durumu uluslararası yatırımcıları yeni çeşitlilik kaynağı olarak görmüştür. Uluslararası çeşitlendirmenin riski azalttığı göz önüne alındığında gelişen piyasalara yatırım yapmak da toplam riski azaltmak anlamına gelmektedir. Gelişen piyasalara yatırım yapmanın motivasyon kaynaklarından biri de daha fazla kazanç sağlama olanağının olmasıdır (Arouri vd., 2010,1). Gelişen ülke piyasalarında bilgi akışının yetersiz oluşu, uzman personel sıkıntısı, yani piyasaların daha az etkin olduğu dikkate alındığında yatırımcılar gerçek değeriyle değerlendirilmemiş hisse senetleri bulabilmekte kendi ülkesinden daha fazla kazanç sağlayabilmektedir (Dağlı, 1996,23; Korkmaz ve Ceylan, 2007, 457). Gelişmekte olan ülkeler ile çeşitlendirme pek çok çalışmaya konu olmuştur. Örneğin; Gupta ve Donleavy (2008) 1988-2005 yılları arasında dinamik koşullu korelasyon yöntemini kullanarak yaptıkları çalışmada Avustralya yatırımcıları için gelişmekte olan ülke hisse senetlerine yatırım

yapmanın artan korelasyonlara rağmen çeşitlendirme faydası sağlayabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bozoklu ve Saydam (2010) da BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) ülkeleri ile Türkiye hisse senedi piyasaları arasındaki eşbütünleşme ilişkileri incelenmiş ve eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Gupta ve Guidi (2011), Hindistan hisse senedi piyasası ile gelişmiş Asya piyasası olan Hong Kong ve Singapur hisse senedi piyasaları arasındaki eş bütünleşme ilişkisi incelenmiştir. Bulgulara göre, özellikle kriz dönemlerinde piyasalar arasındaki korelasyonların arttığı, ve incelenen piyasalar arasında güçlü bir uzun dönemli ilişkinin olmadığı bu nedenle çeşitlendirme faydası sunulabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Boztosun ve Çelik (2011), Türkiye borsası ile Avrupa borsası arasındaki birlikte hareketin varlığını analiz etmişler ve 2001-2009 yılları arasında Borsa İstanbul 100 endeksinin Norveç, Hollanda, Belçika, Almanya ve İngiltere ile eşbütünleşik olduğu, diğer ülkeler olan Fransa, Avusturya, İsviçre, İsveç ve İspanya arasında anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisine rastlanmadığı görülmüştür.

Syllignakis ve Kouretas (2011), Orta ve Doğu Avrupa yedi hisse senedi piyasaları ile ABD, Alman ve Rus hisse senedi piyasaları arasındaki ilişki 1997-2009 dönemi için incelenmiştir. Sonuçlara göre, özellikle 2007-2009 arasındaki mali krizde ABD ve Alman hisse senedi getirileri ile Orta ve Doğu Avrupa hisse senedi getirileri arasındaki korelasyonun arttığı görülmüş, bu da gelişmekte olan ülkelerin dışsal şoklara açık olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Graham, Kiviahio ve Nikkinen (2012), çalışmalarında Avrupa, Asya, Orta Doğu ve Afrika'da bulunan 22 tane gelişmekte olan ülkelere ait hisse senedi piyasalarının ABD hisse senedi piyasasına olan entegrasyonunu incelemiştir. Sonuçlar, eş hareketliliğin gücünün ülkeden ülkeye ve zamana bağlı olarak değiştiği yönündedir. Örneğin ABD ile Brezilya, Meksika ve Kore arasında yüksek eş hareketlilik bulgulanmışken, Mısır ve Fas ile daha düşük eş hareketlilik bulgulanmıştır. Buna ek olarak özellikle 2006 yılından sonra daha yüksek frekanslarda eş hareketlilik gözlemlenmiş ve ABD ile diğer gelişmekte olan ülkeler arasında yapılacak çeşitliliğin kısa vadeli yatırım ufkuyla fayda sağlanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Ayaydın (2013), Türkiye'deki yerel yatırımcılar perspektifinden Türkiye borsaları ile yirmi bir gelişen hisse senedi piyasaları arasındaki ilişki incelenmiştir. 2010-2012 döneminin baz alındığı çalışmada Türkiye hisse senedi piyasalarının en düşük pozitif yönlü ilişkisi Asya piyasaları ile olmakta ve Asya piyasalarına yatırım yapılarak çeşitlendirme yapılabilir. Ayrıca gelişen ülke piyasaları arasında da artan ölçüde ilişki bulunmuştur. Çelik, Kaya ve Tunç (2013), birbirine benzer ekonomiler olarak nitelendirilen Türkiye ve Brezilya borsaları arasındaki eş hareketliliği incelemişler ve uzun dönemli bir eş hareketliliğin olmadığı sonucuna varmışlardır. Akel (2015) de, Morgan Stanley tarafından belirlenen kırılmalı beşli ülkelerin (Brezilya, Endonezya, Güney Afrika, Türkiye) hisse senedi piyasaları arasındaki eşbütünleşme ilişkisi 2000-2013 dönemleri arasında incelemiş ve sonuçta bu beş ülkenin hisse senedi piyasaları arasında kısa ve uzun dönemli nedensellik ve eşbütünleşme ilişkisi elde edilmiştir.

Anwar ve Raza (2016), çalışmalarında Pakistan hisse senedi piyasası ile Çin ve Malezya hisse senedi piyasaları arasındaki eş hareketlilik 2001-2013 yılları için kısa ve uzun dönemli olarak ölçülmektedir. Çalışmanın sonuçlarında Pakistan borsası ile diğer iki ülke borsaları arasında artan derecede bir korelasyon olduğu için portföy çeşitlendirme fırsatlarının azaldığı vurgulanmaktadır. Hatipoğlu ve Bozkurt (2016), çalışmalarında Asya borsaları (Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland) ile Türkiye borsası arasındaki ilişkiyi zamana bağlı değişen korelasyon yöntemiyle analiz etmiştir. 1995-2016 dönemindeki 22 yıl incelendiğinde Asya borsaları ve Borsa İstanbul arasında zamanla değişen dinamik koşullu korelasyon ilişkisi tespit edilmiştir. Sonuçlara göre özellikle 2002-2009 yılları arasında artan trendli bir korelasyonun varlığı bulgulanmıştır. Chen (2017) yakın zamanda yaptığı çalışmada 34 ülkenin

hisse senedi piyasalarını inceleyerek eş hareketliliğin küresel, bölgesel ve ülkeye özgü hangi faktörlerin neden olduğunu incelemiştir. Araştırmada, gelişmiş piyasaların borsa getirilerinin dalgalanmasında önemli küresel faktörlerin olduğu, bölgesel faktörlerin de daha çok gelişmekte olan ülke piyasaları için etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra piyasaların borsa hareketlerinin derecesi ülkenin küresel ekonomiye ne kadar entegre olduğuyla da yakından ilişkili bulunmuştur. Akdağ ve Ekinci (2018), uluslar arası çeşitlendirmenin sonuçlarını gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından incelemiştir. 2010-2017 döneminde 15 gelişmiş 15 gelişmekte olan ülke endeksleri ile portföyler oluşturulmuş daha sonra bu iki grup ülkenin endeksleri birleştirilerek toplamda üç portföy risk ve getiri bakımından analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre risk ve getirisi en yüksek portföy gelişmekte olan ülke endeksleri ile oluşturulan portföy olurken, her iki grup ülke endeksleriyle oluşturulan karma portföy, sadece gelişmekte olan ülkeler ile oluşturulan portföyden daha düşük riske, sadece gelişmiş ülkelerle oluşturulan portföyden daha yüksek getiriye sahip olmuştur.

3. Ekonomik İşbirlikleri ve Uluslararası Çeşitlendirme

Ülkelerin birbirleriyle olan ticaret ve yatırım ilişkilerinin, aynı coğrafi bölgede olmalarının, aynı ekonomik işbirliği çerçevesinde örgütlenmenin veya ortak pazar bölgeleri kurmanın bu ülkelerin sermaye piyasası hareketlerine yansıyor yansımadağı ve hisse senedi piyasa bağıllığı arasındaki ilişki de pek çok çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Serbest ticaret alanları ve döviz kurları oluşturularak bölgesel düzeyde entegrasyon da arttırılmaktadır. Bu bağlamda özellikle aynı coğrafi bölgelerde yer alan ülkeler arasında bir eş hareketliliğin olabileceğini savunan çalışmalar da vardır. Eun ve Resnick (1994), 1978-1989 yılları arasında uluslar arası çeşitlendirme ile ortaya çıkan potansiyel kazançları Japon ve ABD'li yatırımcılar perspektifinden değerlendirmişlerdir. Hem hisse senedi hem tahvil piyasalarının dahil edildiği çalışmanın bulgularına göre, hem Japon ve ABD'li yatırımcılar uluslar arası çeşitlendirmenin faydasından yararlanabilmektedir. Flavin (2004), Avrupa bölgesinde ortak para birimine geçtikten sonra coğrafi çeşitlendirme yapmanın yararlı olup olmadığını araştırmıştır. 1995-2002 yılları arasındaki veriler kullanılarak yapılan analizde Euro sonrası endüstri etkilerinin ülke etkilerinden daha fazla olduğu, bu nedenle sektörel çeşitlendirmenin ülkeler arası çeşitlendirmeden daha iyi performans sağlama ihtimalinin yüksek olduğu vurgulanmıştır. Dunis ve Shannon (2005) da gelişmekte olan ülkelere yatırım yapmanın uluslararası yatırımcılara fayda sağlayıp sağlamadığını Güney Doğu Asya ve Orta Asya bölgesindeki bazı ülkeler nezdinde incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre gelişmekte olan ülkeler arasında korelasyon artarken, ABD'li yatırımcılar için bu ülkelere yatırım yapmak fayda sağlamaktadır. Aggarwal vd. (2005) de, Avrupa hisse senedi piyasalarının dünyaya ne kadar entegre olduğunu incelemek amacıyla, Avrupa'nın altı büyük hisse senedi piyasası ile dünya piyasasını temsilen ABD hisse senedi piyasaları arasındaki entegrasyon incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, özellikle 1997-1998 yıllarında Avrupa hisse senedi piyasalarının dünya ile entegrasyonunda artış dikkati çekmiştir. Ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin onların sermaye piyasalarına yansımalarını araştıran diğer çalışma da Lui vd. 'ye (2006) aittir. ABD ve ticaret ilişkisinin olduğu 11 ülke 1992-2001 dönemlerinde incelenmiş ve bölge içi bağımlılığın bölgeler arasında bağımlılıktan daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türk hisse senedi piyasaları ve Avrupa Birliği piyasaları arasındaki uzun dönemli nedensellik ilişkileri de Vantchikova (2006) tarafından incelenmiş ve 1988-2006 döneminde Türkiye hisse senedi piyasalarının hem gelişmiş hem de gelişmekte olan Avrupa Birliği ülkelerindeki hisse senedi piyasalarıyla eş hareketliliğin olduğu dolayısıyla bu ülkelere yatırım yapmanın uluslararası çeşitlendirme faydasını azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bartram vd. (2006), 1994-2003 dönemi için, on yedi Avrupa borsası arasındaki bağımlılık ölçülmüştür. Sonuçlar incelendiğinde Euro bölgesinde Euro'nun piyasaya sürülmesinin Avrupa hisse senedi piyasalarında da bağımlılığı arttırdığını göstermektedir. Buna karşılık bazı Avrupa ülkelerinin ise Euro bölgesine önemli bir bağımlılık göstermemektedir. Korkmaz, Zaman ve Çevik (2008), artan dış ticaret hacmine sahip ülkeler ile Türkiye borsaları arasındaki eş hareketliliği incelemişlerdir. 1995-2006 döneminde incelenen çalışmaya göre, Türkiye'nin dış ticaret hacminin yüksek olduğu 10 ülkeden yedisini ile ve Avrupa Birliği ülkelerinin 11 tanesi ile sermaye piyasaları arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur.

Sarıtaş (2007), Avrupa Birliği ülkelerinin hisse senedi piyasaları ile Türkiye hisse senedi piyasası arasındaki korelasyon ilişkisi incelenmiş ve Türkiye'nin AB'ye üye olma sürecindeki Gümrük Birliği anlaşması, Helsinki zirvesi, Brüksel zirvesi ve müzakerelerin resmen başlaması gibi gelişmelerin hisse senedi piyasaları arasındaki korelasyonu arttırdığı görülmüştür. Vuran (2010), Borsa İstanbul ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülke hisse senedi piyasaları arasındaki eşbütünleşme ilişkisi 2006-2009 dönemi arasında incelenmiş, gelişmiş ülkelere İngiltere ve Almanya ile, gelişmekte olan ülkeler arasında Brezilya, Arjantin ve Meksika ile uzun dönemde eş hareketliliğin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Balli, Basher ve Louis (2013), yerel ve küresel şokların Körfez İşbirliği Konseyi çerçevesinde sektörel hisse senedi getirileri üzerindeki yayılma etkisi incelenmiştir. Sonuçlara göre, Körfez İşbirliği konseyi kapsamında sektörler arasında yapılan çeşitlendirmenin, ulusal sermaye piyasalarında yapılan çeşitlendirmeden daha etkin olduğu ve portföyün daha iyi performans gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Mensah ve Premaratne (2014), Asya-Pasifik ülkelerinde yerel portföylere sahip olan yatırımcıların bakışıyla bölgesel ve küresel olarak çeşitlendirilmiş portföylerin faydaları incelenmiştir. 1996-2014 döneminde Asya-Pasifik ülkesindeki yerel bir yatırımcının bölgesel ve küresel çeşitlendirme yaptığı portföyün Sharpe oranında pozitif yönlü bir artış gerçekleşmiştir. Buna ek olarak bölgesel olarak yapılan yatırımlardan küresel yatırımlara göre daha yüksek kazanımlar elde edilmiştir. You ve Daigler (2009), çalışmalarında uluslararası hisse senedi endeks çeşitlendirmesinin faydasının kıyaslanan ülke dikkat edilen faktörlere göre değiştiğini göstermeyi amaçlamaktadır. 1990-2000 dönemleri arasında kapsayan çalışmada çeşitlendirmenin tek bir zaman bağılı olmadığı, zaman içinde önemli ölçüde değişebileceğini de göstermektedir. Aynı şekilde İbrahim (2008), 1988-2003 dönemini kapsayan çalışmada ABD ile ASEAN ülkeleri ve Japonya hisse senedi piyasaları arasındaki eş bütünleşme ilişkilerine bakılmış ve genel olarak bu iki kesim arasında uzun vadeli birlikte hareketin varlığına rastlanmamıştır. Ancak etki tepki analizi sonuçlarına göre ASEAN ülkeleri arasında, bir ülkede meydana gelen yeniliklere ve ABD ile Japon pazarında meydana gelen yeniliklere hemen yanıt verdiği görülmektedir.

4. Sektörel Farklılıklar ve Uluslararası Çeşitlendirme

Bir ülke dünya sermaye piyasalarına entegre olsa dahi, sektöre özgü yabancı mülkiyetin kısıtlanması ya da düşük hacimli ihracat gibi nedenlerle sektörlerin bazıları dünya ile tam bütünleşemeyebilmektedir. Bunun anlamı sermaye piyasalarının entegrasyon düzeyi ile sektör entegrasyonun düzeyinin farklı olabileceği ihtimalidir (Carrieri vd., 2004, s.208). Gelişmekte olan piyasalar da finansal liberizasyon ve artan ticari ilişkiler nedeniyle dünyanın geri kalanıyla entegre düzeyi artmaktadır. Bu düzey arttıkça, gelişmekte olan piyasalardaki şirketleri portföyüne dahil eden yatırımcıların risk azaltma konusunda daha az fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Uluslar arası literatürde de hisse senedi getirilerini açıklarken sektörel faktörlerin diğer faktörlerden daha önemli olduğunu savunan görüşler de mevcuttur. Bu gelişmeler sektör etki-

lerinin daha önemli olabileceği konusunu gündeme getirmektedir. Aynı sermaye piyasasında farklı sektörlere yatırım yapmak da bir çeşitlendirme türüdür ve yatırımcılar ile fon yöneticileri için sektörel bütünleşme konusunda içgörü kazandırabilmektedir (Surya ve Natasha,2018,163). Bunun yanında aynı sermaye piyasası içinde yapılan çeşitlendirmenin uzun vadede yüksek getiri sunma ihtimalinin düşük olduğu yaygın bir kanaattir. Sektöre özgü endekslerin nasıl ve ne ölçüde birlikte hareket ettiğini bilmek yatırımcılar için portföy verimliliğinde oldukça önemlidir. Yerel sektörlerin bütün olarak bir ülkeden farklı şekilde fiyatlandırılabilmesi veya küresel sektörlerle maruz kalıp kalmayacağı Carrieri vd.'nin(2004) çalışmasının konusunu oluşturmuştur. 1991-1999 dönemi arasında G7 ülkelerini (Kanada, Fransa, Almanya,İtalya, Japonya, İngiltere ve ABD) kapsayan çalışmada hem sektörler hem ülkeler arası çeşitlendirmenin portföye fayda sağladığı bulgusuna ulaşılmıştır. Dahası, küresel endüstrilere de yatırım yapmanın portföy çeşitlendirmesine ek fayda sağlayacağı da belirtilmiştir. Bu sonuçlar bir ülkenin dünya sermaye piyasasına entegre olması durumunda bile, hem dünya piyasası ile entegre olmuş hem de dünya piyasasından ayrılmış sektörlerle sahip olabileceğini de göstermektedir. Heston ve Rouwenhorst (1996), çalışmalarında 1978-1992 yılları arasında on iki Avrupa ülke endeksleri üzerine yapılan çalışmada bir sektörde ülkeler arasında çeşitlendirme yapmanın, aynı ülkede farklı sektörlerle çeşitlendirme yapmaktan daha fazla fayda sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Moerman (2004), Avrupa Birliği'nde özellikle Euro'nun kabulünden sonra AB ülkeleri arasında çeşitlendirme yapmanın faydalarının azaldığı, bunun yanında sektörler arasındaki çeşitlendirmenin daha iyi bir yatırım stratejisi olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Hargis ve Mei (2006), çalışmalarında hisse senedi getirilerini açıklamada hem sektör etkisi hem ülke etkisini araştırmışlar ve ülkeler arasında çeşitlendirme yapmanın sektörler arasında çeşitlendirme yapmaktan daha faydalı sonuçlar verdiği ulaşılmıştır. Hem gelişmiş hem gelişmekte olan piyasaların dahil edildiği çalışmada gelişmekte olan ülkelerin, dünyanın mal piyasası ve finansal piyasalara daha az entegre olması sebebiyle bu ülkelere yapılacak yatırımın da faydayı arttıracakını savunmaktadır.

Meriç, Ratner ve Meriç (2008), İngiltere,ABD,Almanya,Japonya ve Fransa borsalarında ayı ve boğa piyasalarını ayrı ayrı değerlendirerek, sektör hareketlerinin portföy çeşitlendirmesi üzerine etkisi incelenmiştir. Dünya pazarında 1997-2000 dönemi boğa piyasası, 2000-2002 dönemi ayı piyasası olarak belirlenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, boğa piyasasında yatırımcılar yerel çeşitlendirmeye kıyasla küresel çeşitlendirmede daha fazla fayda elde etmektedir. Ayı piyasalarında ise küresel çeşitlendirmenin faydası daha sınırlı olup ülke sektörleri arasındaki ilişki daha yoğundur. Bu konuyla ilgili Bai ve Green (2010), çalışmalarında hisse senedi risklerindeki kesitsel varyasyonu belirlemede ülke ve sektör etkilerinin üzerinde durmuştur. 1986-2004 dönemini kapsayan verilerde gelişmekte olan ülkeleri kapsayan çalışmada ülke etkilerinin hala riski azaltmada önemli bir faktör olduğu ve ülkeler arasında çeşitlendirme yapmanın yararlı olduğunu savunmaktadır.

Aslanidis ve Savva (2011), çalışmalarında Avrupa Birliğine üye olan Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Polonya ile Avrupa bölgesi arasındaki hisse senedi piyasası entegrasyonu ülke ve sektör düzeyinde incelemişler ve doğu Avrupa piyasasındaki sektörel endekslerin toplam pazardan daha fazla çeşitlilik fırsatı sağladığına dair bulgular elde etmişlerdir. Yine bu konuda Mansourfar vd.(2014) 2000-2012 yılları arasında kapsayan çalışmalarında güneydoğu Asya'da gelişmekte olan hisse senedi piyasaları arasında eş hareketlilik olmadığını bu nedenle portföy çeşitliliği faydasını sektörler arasında yatırım yaparak kazanılabileceğine dair kanıtlar sunmaktadır. Maheshwar vd. (2017), Avustralya, Hindistan ve Çin'deki hisse senedi endeksleri kullanılarak bu bölgedeki sektör çeşitlendirmesinin faydası analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda her üç piya-

sada da sektör çeşitliliğinin yatırımcıya fayda sağladığı ayrıca sektör çeşitlendirmesinin ekonomik altyapı ya da politik zeminden etkilenmediği bulgusuna da ulaşılmıştır. Sur-ya ve Natasha (2018), Endonezya sermaye piyasasındaki sektörel endeksler arasındaki koentegrasyonu incelenmiştir. Dokuz adet sektörel endeksin kullanıldığı çalışmada, kısa vadede kısa vadede sektörler arasında eşbütünleşme ilişkisine rastlanmamış; fakat orta ve uzun vadeye yaklaştıkça aynı makroekonomik ve politik koşullardan etkilenen sektörler aynı yönde hareket ettiği görülmüştür. Bu sonuç da sektörel çeşitlendirmenin Endonezya piyasası için sadece kısa vadeli bir strateji olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Aynı şekilde Vardar, Tunç ve Aydoğan (2012), BIST'te yer alan başlıca sektörel endeksler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre Borsa İstanbul'da sektörler arasında kısa vadeli nedensellik ilişkileri sınırlı ve tek yönlü olmakla beraber uzun vadede güçlü ilişkiler sergilemişlerdir. Bu sonuçlara aksi bir sonuç olarak Tiwari ve Islam (2012), Hindistan Bombay borsasında sekiz sektörel endeks verileri kullanılarak yapılan incelemede, Bombay borsası için uzun vadeli portföy stratejisinin finansal kazanç elde etmede bir fırsat olabileceği ve uzun vadede bir araya gelmediği sonucuna ulaşmaktadır.

5. Finansal Kriz Dönemlerinde Uluslararası Çeşitlendirme

Sermaye piyasalarının entegrasyonu finansal kriz dönemlerinde de değişik biçimlerde etkilenmiştir. Finansal piyasaların birinin işleyişinde meydana gelen bir bozulma bulaşma etkisiyle diğer ekonomilere de yansımaktadır (Stiglitz vd., 1993,19) . Bu şekilde oluşan finansal istikrarsızlığın finansal krize dönüşme ihtimali de göz önüne alındığında bu piyasaların diğerlerinden ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir (Göker,2009, 11) Bu durumda sınır ötesi çeşitlendirmenin yararından bahsedilebilecek midir?

Küresel finansal kriz dönemlerinde de sermaye piyasaları arasındaki ilişki bazı çalışmalarda incelenmiştir. Anbar, Alper ve Kara(2011), 2007 yılında ABD'de ortaya çıkan ve tüm dünyaya yayılan küresel finansal kriz döneminde Borsa İstanbul ve ABD borsaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre, Borsa İstanbul hisse senedi piyasası ABD hisse senedi piyasaları arasında ki korelasyon finansal kriz öncesi döneme göre artış göstermiş ve çeşitlendirmenin faydası bu dönemde ortadan kalkmıştır. Chen, Chen ve Lee (2014), 2000-2011 yılları arasında küresel finansal kriz öncesi ve sonrası dönemlerde sınır ve lider hisse senedi piyasaları arasındaki entegrasyonu incelenmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, 2008 yılında yaşanan küresel finansal kriz lider ve sınır piyasalar arasındaki entegrasyonu etkilemekte, bunun yanı sıra finansal entegrasyon belirleyicilerini de değiştirmektedir. Yatırımcılar açısından bakıldığında ise sınır ve lider piyasalar arasında yapılan çeşitlendirme arbitraj imkanı yaratmakta ve çeşitlilik faydası sunmaktadır. Okuyan ve Deniz (2017), 2007 küresel finansal kriz sonrasında Türkiye'deki yerleşik yatırımcı açısından, yerel hisse senedi portföyüne yabancı hisse senetlerinin eklenmesinin faydası incelenmiştir. Çalışmada BIST100'de işlem gören hisse senetlerinden rastgele seçilen 20 yerel hisse senedine 20 yurt dışı hisse senedi eklenmiş ve portföyün performansı incelendiğinde riskin %21,1, optimal portföy Sharpe rasyosu %12,4 oranında artmıştır. Sonuçlara göre uluslar arası çeşitlendirme Türkiye'deki yerel yatırımcılar açısından önemini koruyan bir konudur. Kriz döneminde yapılan diğer çalışma Büyüksalvarcı'ya (t.y.)aittir. Büyüksalvarcı çalışmasında Türkiye'de yaşanan 2000-2001 ekonomik kriz ve 2008 küresel ekonomik kriz öncesi dönemde ve kriz döneminde Borsa İstanbul'daki endekslerin getirileri arasındaki ilişkiler faktör analizi ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgulara göre 2001 kriz dönemi, 2008 kriz öncesi dönem ve kriz döneminde aynı risk düzeyinde en yüksek aylık getiri gıda içecek endüstrisinden elde edilmiştir. Endeksle-

rin birlikte hareketi değerlendirildiğinde 2001 krizi döneminde tüm endekslerin tek bir faktör altında toplandığı ve çeşitlendirmenin mümkün olmadığı, 2008 krizi öncesi ve kriz döneminde ise BIST endekslerinin iki faktör altında toplandığı ve çeşitlendirme ile sistematik riskin azaltılabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

Portföy oluşturma ve çeşitlendirmeye yönelik genel kanılar Markowitz'in modern portföy yaklaşımıyla yeniden şekillenmiştir. Artık çeşitlendirmede birbiriyle mümkün olan en düşük korelasyona sahip menkul kıymetler ile oluşturulan portföy önemini arttırmıştır. Uluslararası çeşitlendirmenin altında yatan temel motivasyon da ülkeleri etkileyen faktörlerin farklı olduğu dolayısıyla yerel hisse senetlerine uluslararası hisse senedi eklenerek oluşturulacak portföyün sistematik riskini düşürmektir. Özellikle 1990'lı yıllara kadar oldukça popüler olan bu argüman daha sonra yerini sermaye piyasalarının entegrasyonu altında uluslararası çeşitlendirme yapmak hala faydalı mı sorusuna bırakmıştır. Bu sorun literatürde pek çok çalışmayla yanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu çalışma, uluslararası çeşitlendirme faydalarını, üzerinde en çok durulan başlıklara ayırarak incelemekte, bu konuda öne çıkan çalışmalara yer vermekte ve alanda bu konuya dair genel bir kanı oluşup oluşmadığını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Çeşitlendirmeye yönelik yapılan çalışmaların pek çoğu özellikle gelişmekte olan ülkeler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yapılan araştırmalar gelişmekte olan pazarların dünyanın geri kalanıyla henüz tam entegre olmadığını ve bu ülkelere yatırım yapmanın çeşitlendirme faydası sağladığını göstermektedir. Diğer yandan ülkelerin birbiriyle olan ticari ilişkilerin, aynı bölgede olmalarının veya ticari pazar kurmalarının onların sermaye piyasalarında da karşılıklı bağımlılığa neden olduğu ortaya koyan çalışmalar çoğunluktadır. Uluslararası çeşitlendirmede ülkelerden ziyade sektörel çeşitlendirmenin portföy performansını iyileştirmede daha etkili olduğunu savunan görüşler de son dönemlerde oldukça yaygındır. Bu argümanın altında yatan temel düşünce, ülkelerin sermaye piyasaları entegre olsa bile, sektörel düzenlemeler her ülkede farklı olduğundan, dünyayla entegre olamamış sektörlerin olabileceğidir. Son olarak küresel kriz dönemlerinde ülkelerin sermaye piyasalarının nasıl hareket ettiği de incelenmiş ve genel olarak kriz dönemlerinde ülkelerin sermaye piyasaları arasındaki korelasyonun arttığı ve ekonomilerin birbirine yaklaştığı sonucuna ulaşılmaktadır. Genel olarak değerlendirme yapmak istenildiğinde dünyada sermaye piyasalarının tam olarak entegre olmadığı, yatırımın zaman ufkuyla bağlı olarak uluslararası çeşitlendirmenin faydasından yararlanılabileceği yorumunu yapmak mümkün olmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Aggarwal, R., Brian M.L. & Muckley,C. (2005). Dynamics of Equity Market Integration in Europe: Evidence of Changes over Time and with Events, IIS Discussion Paper, 19, 1-25
2. Ahmed, W.M.A. (2011). Comovements and Causality of Sector Price Indices: Evidence from the Egyptian Stock Exchange, MPRA Paper No. 28127
3. Aiello, S.; Chieffe, N. (1999). International Index Funds And The Investment Portfolio, Financial Services Review, 8(1), 27-35.
4. Akel, V. (2015), Kırılgan Beşli Ülkelerinin Hisse Senedi Piyasaları Arasındaki Eşbütünlüşme Analizi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 11(24), 75-96

5. Akdağ, S. & Ekinci, M.A. (2018). Bulanık Mantık Ve Uluslararası Çeşitlendirme İle Portföy Optimizasyonu: Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Hisse Senedi Endeksleri İle Bir Uygulama. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(3), 26-4.
6. Anbar,A., Alper,D. & Kara,E. (2011). Küresel Finansal Kriz Döneminde ABD Hisse Senedi Piyasası İle İMKB Arasındaki Etkileşimin Dinamik Koşullu Korelasyon Analizi İle İncelenmesi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10(36), 155-170
7. Anwar, T. & Raza M.Y. (2016). Economic Integration of Stock Markets: An Evidence from Pakistan, China and Malaysia Stock Exchanges. Management and Organizational Studies, 3(2), 52-59
8. Apak,S.&Demirel, E. (2009). Finansal Yönetim:Sermaye Piyasaları. Birinci Basım. Papatya Yayıncılık: İstanbul
9. Arouri,M.,F.JawadiandD.K.Nguyen(2010).TheDynamicsofEmergingstockMarket, Contributions to Management Science. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag
10. Aslanidis, N. & Savva, C. (2011). Are There Still Portfolio Diversification Benefits In Eastern Europe? Aggregate Versus Sectoral Stock Market Data. The Manchester School, 79 (6), 1323-1352.
11. Baele, L. (2005). Volatility Spillover Effects in European Equity Markets. The Journal of Financial and Quantitative Analysis, 40 (2), 373-401
12. Bai, Y. & Green, C.J. (2010). International Diversification Strategies: Revisited From The Risk Perspective, Journal of Banking & Finance, 34, 236-245.
13. Balli, F., Basher, S.A., Louis,R.J.(2013). Journal of International Financial Markets, Institutions & Money, 25, 33-48
14. Bernstein,P.L.(1997). Sermaye Üzerine Büyük Düşünceler; Çev.Sermaye Piyasaları Kurulu, Ankara
15. Bozoklu, Ş. & Saydam, İ.M. (2010). BRIC Ülkeleri ve Türkiye Arasındaki Sermaye Piyasaları Entegrasyonunun Parametrik ve Parametrik Olmayan Eşbütünlüşme Testleri ile Analizi. Maliye Dergisi, 15, 416-431.
16. Boztosun, D. & Çelik, T. (2011). Türkiye Borsasının Avrupa Borsaları İle Eşbütünlüşme Analizi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(1),147-162. Büyükşalvarcı, A. Ekonomik Krizler ve Portföy Çeşitlendirmesi: İMKB Endeksleri Üzerine Faktör Analizi Uygulaması. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/426826>
17. Carrieri, F., Errunza, V. & Sarkissian, S.(2004). Industry Risk And Market Integration, Management Science, 50(2) ,207-221
18. Chen, M.P, Chen, P.F & Lee, C.C (2014). Frontier Stock Market Integration And The Global Financial Crisis. North American Journal of Economics and Finance, 29, 84-103.
19. Chen, P. (2017). Understanding International Stock Market Comovements: A Comparison of Developed and Emerging Markets. International Review of Economics and Finance
20. Çelik, i., Kaya, M. & Tunç, H. (2013). Uluslararası Portföy Çeşitlendirmesi

- Açısından Gelişmekte Olan Ülke Borsaları Arasındaki Eşareketlilik: Brezilya-Türkiye Üzerine Bir Uygulama. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18 (1), 167-180.
- Dağlı, H. (2012). Sermaye Piyasası ve Portföy Analizi. Trabzon: Derya Kitabevi
21. Dunis, C.L. & Shannon, G. (2005). Emerging Markets Of South-East And Central Asia: Do They Still Offer A Diversification Benefit? , Journal of Asset Management, 6(3), 168-190.
 22. Eun, C.S.&Resnick, B. (1988). Exchange Rate Uncertainty, Forward Contracts, and International Portfolio Selection. The Journal Of Finance, 43 (1), 197-215
 23. Flavin, T.J. (2004). The effect of the Euro on country versus industry portfolio diversification. Journal of International Money and Finance, 23, 1137-1158
 24. French, K.R. & Poterba J.M. (1991). Investor Diversification and International Equity Markets. The American Economic Review, 81 (2), 222-226
 25. Gordon R.H., Bovenberg A.L. (1996), Why Is Capital Immobility Internationally?, "American Economic Review" 86 (5), 1057-1073
 26. Göker, Z. (2009). Küresel Kamusal Bir Mal: Finansal İstikrar'. Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17, 7-22
 27. Graham, M., Kiviahio, J. & Nikkinen, J. (2012). Integration Of 22 Emerging Stock Markets: A Three-Dimensional Analysis. Global Finance Journal, 23 ,34-47.
 28. Grubel, H.(1968). Internationally Diversified Portfolios. American Economic Review, 58, 1299-1314.
 29. Gupta, K., Guidi, F.(2012). Cointegration Relationship And Time Varying Co-Movements Among Indian And Asian Developed Stock Markets. International Review of Financial Analysis 21, 10-22
 30. Halicki, M. & Uphaus, A. (2014). The Efficient Frontier and International Portfolio Diversification. Finance, Rynki Finansowe, 66, 101-110
 31. Hargis, K. & Mei, J.(2006). Is Country Diversification better than Industry Diversification? European Financial Management, 12(3), 319-340.
 32. Hatipoğlu, M. & Bozkurt, İ. (2016). Asya Ve Türkiye Borsaları Arasında Zamana Bağlı Değişen Korelasyon, International Conference On Economics, Business Management and Social Sciences (Sarajevo, Bosnia-Herzegovina)
 33. Heston, S.L.&Rouwenhorst, K.G. (1996). Industry and Country Effects in International Stock Returns, The Journal Of Portfolio Management 53-58
 34. Kohers, T., Kohers, G. & Pandey, V. (1998). The Contribution Of Emerging Markets In International Diversification Strategies. Applied Financial Economics, 8, 445- 454
 35. Korkmaz, T., Zaman, S. & Çevik, E.İ. (2008). Türkiye'nin Avrupa Birliği Ve Yüksek Dış Ticaret Hacmine Sahip Ülke Borsaları İle Entegrasyon İlişkisi. ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 4(8), 19-44
 36. Korkmaz, T. ve A. Ceylan (2010). Sermaye Piyasası ve Menkul Değer Analizi. Bursa: Ekin Yayınları.
 37. Levy H., Lerman, Z. (1988), The Benefits of International Diversification in Bonds, "Financial Analyst Journal" 44 (5), p. 63.

38. Liu, Steven Zongshin, Kung-Cheng Lin ve Sophia Meiying Lai (2006), "Stock Market Interdependence and Trade Relations: A Correlation Test for the U.S. and Its Trading Partners", *Economics Bulletin*, Vol. 7, No. 5, pp. 1-15
39. Maheshwari, S., Gupta, R. & Li, J. (2017). A Comparative Analysis Of Sector Diversification In Australia, India And China, *Financial Planning Research Journal*, 76-100
40. Markowitz, H. (1952). Portfolio Selection. *The Journal of Finance*, 7(1), 77-91.
41. Mansourfar, G., Didar, H., Jodatnia, S. (2017). International Portfolio Diversification at Industry Level within South-East Asian Stock Markets. *Iranian Journal of Management Studies (IJMS)*, 10 (1), 91-112.
42. Mensah, J.O. & Premaratne, G. (2014). Exploring Diversification Benefits in Asia-Pacific Equity Markets. *University Brunei Darussalam*.
43. Meric, I., Ratner, M. & Meric, G. (2008). Co-Movements Of Sector Index Returns In The World's Major Stock Markets In Bull And Bear Markets: Portfolio Diversification Implications. *International Review of Financial Analysis*, 17, 156-177
44. Moerman, G.A. (2004). Diversification In Euro Area Stock Markets: Country Versus Industry. *European Central Bank Working Paper Series No. 327*
45. Okuyan, H.A. & Deniz, D. (2017). Portföy Yönetiminde Uluslararası Çeşitlendirme Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(2), 71-92
46. Levy, H. & Sarnat, M. (1970). International Diversification of Investment Portfolios. *The American Economic Review*, 60 (4), 668-675
47. Sarıtaş, H. (2007). Türkiye Ve Avrupa Birliği Piyasaları Arasındaki Korelasyon Düzeyinin İncelenmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 22(2), 325-337.
48. Sharma, P. (2017). Economic Value Of Portfolio Diversification: Evidence From International Multi-Asset Portfolios. *Theoretical and Applied Economics*, 24(4), 33-42
49. Solnik, B. (1974). Why Not Diversify Internationally Rather Than Domestically? *Financial Analysts Journal*, 48-54.
50. Stiglitz, J. (1993) The Role of the State in Financial Markets, *Proceedings of the World Bank Conference on Development Economics*, Washington, D.C.
51. Surya, A.C. & Natasha, G. (2018). Is There Any Sectoral Cointegration in Indonesia Equity Market? *International Research Journal of Business Studies*, 3(3), 159 - 172.
52. Syllignakis, M.N. & Kouretas, G.P. (2011). Dynamic correlation analysis of financial contagion: Evidence from the Central and Eastern European markets. *International Review of Economics and Finance*, 20, 717-732.
53. Tiwari, A.K., Islam, F. (2012). Are there Benefits from Sectoral Diversification in the Indian BSE Market? Evidence from Non-Parametric Test, *Indian Economic Review*, 47(2), 285-306.
54. Vantchikova, D. (2006), "The Integration of Istanbul Stock Exchange (ISE) to the

European Union Stock Markets”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir

55. Vardar, G., Tunç, G. & Aydoğan, B. (2012). Long-Run and Short-Run Dynamics among the Sectoral Stock Indices: Evidence from Turkey Asian Economic and Financial Review, 2(2), 347-357.
56. Vuran,B.(2010). IMKB 100 Endeksinin Uluslararası Hisse Senedi Endeksleri İle İlişkisinin Eşbütünleşim Analizi İle Belirlenmesi, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 39(1), 154-168
57. You, L. & Daigler, R.T. (2010). Is international diversification really beneficial? Journal of Banking & Finance, 34, 163-173

KRAL AZATİWATAS ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Muhammed Fazıl HİMMETOĞLU¹

¹ Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Doktor Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Tarih akademisi Azatiwatas hakkında hiç bir bilgiye sahip değilken merhum Prof. Dr. Halet Çambel'in sayesinde onun ve ülkesinin adı yeniden dirilmiştir. Bu çalışmanın en önemli kaynaklarından biri Prof. Dr. Halet Çambel'in (1999), Corpus Of Hieroglyphic Luwian Inscriptions Volum II Karatepe-Aslantaş, Walter De Gruyter, Berlin And New York künyeli eseridir. Bu çalışmaya dayanak teşkil edecek bir başka eser J. D. Hawkins, Corpus Of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Vol I, Walter de Gruyter, New York 2000'dir. Bu iki eser de Azatiwatas'ın çift dilli kitabesi incelenmiş ve kitabenin hem Luwice hem de Fenikece kısımları günümüz dillerine çevrilmiştir. Bunların yanında Karatepe kazılarının ilk kazı başkanı Alman arkeolog T. H. Bossert'in Die Phönizisch-Hethitischen Bilinguen Vom Karatepe: 1. Fortsetzung, Oriens, Vol. 2, No. 1, Brill 1949 künyeli makalesi çalışmanın bir diğer önemli kaynağıdır. Azatiwatas'ın seleflerinden I. Wraykas'ın kitabesi de incelenmiş ve aralarındaki veriler mukayese edilmiştir. Diğer taraftan çalışmayı zenginleştirmek için Que ile sınırdaş olan Sam'al Krallığının yazıtları da tahlil edilmiştir. Buradaki bilgilerle birlikte D. D. Lukenbill'in Ancient Records Of Assyria And Babylonia, Vol II, The Universty Of Chicago Press, 1927 künyeli eserinde dönemin ilgili Asur krallarının yazıtları ile karşılaştırma yapılmıştır.

Karatepe-Aslantaş Açık Hava Müzesinde korunan eserler üzerindeki orthostatlar ve sfenksler incelenmiş ve tahlil edilmiştir. Azatiwatas'ın kitabesine benzer bir kitabe selefi I. Wraykas tarafından yazılmıştır. Bahsi geçen kitabe Fırtına Tanrısı Tarhunza heykelinin üzerine nakşedilmiştir. Heykelin üzerindeki kitabe çözümlenmiş olup heykelin kendisi Adana Müzesinde muhafaza edilmektedir. Bu heykel üzerindeki yazıt ile Karatepe'deki Fırtına Tanrısı heykeli üzerindeki bilgiler karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma için Andre Lamie ve İsmet İpek'in birlikte kaleme aldığı La Bilingue Royale Louvito-Phénicienne de Çineköy adlı makale incelenmiştir. Bir Çukurova ülkesi olan Que Devleti'nin coğrafyasının tarihi serencamı hakkında toparlanmış bilgilere ulaşmak için Prof. Dr. Ahmet Ünal'ın Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Dönemi'nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi isimli makalesi ve Prof. Dr. Ahmet Ünal ile Serdar K. Girginer'in birlikte kaleme aldıkları Çukurova'nın Antik devirden Osmanlılara kadarki tarihinin anlatıldığı Kilikya adlı eserden faydalanılmıştır. Yine bölgenin Antik çağı hakkında ciddi çalışmalara sahip Prof. Dr. Hamdi Sayar'ın bildiri ve makalelerinden istifade edilmiştir. Çukurova Tarihi için oldukça önemli olan bu çalışmaların yanında Azatiwataya ülkesi için birincil kaynak eserlerden olan Prof. Dr. Halet Çambel ve Prof. Dr. Aslı Özyar'ın birlikte kaleme aldıkları Azatiwataya da incelenmiştir. Bu temel kaynaklar ışığında konuyla ilgili literatür gözden geçirilmiştir. Bu bütün tahlil, inceleme ve araştırmalar sonucunda Azatiwatas ve ülkesi hakkında önemli bilgilere ulaşılmış ve çalışmada paylaşılmıştır.

Que Ülkesi

M.Ö.13. asırda batıdan gelen Ege Göçleri ile birlikte Suriye çöllerinden Anadolu'nun güneyini etkisi altına alan Arami Göçleri Anadolu siyasi tarihini derinden etkilemiştir (Memiş, Bülbül 2014). Bu etki Hitit Devleti'nin yıkılmasına sebep olmuştur (Memiş 2017a). Hitit Devletinin yıkılmasının ardından Anadolu karanlık bir çağa girmiştir. Anadolu için karanlık bir safha olan II. binin sonundaki olaylar Mısır kaynakları tarafından bir nebze de olsa aydınlanabilmiştir. Bu kaynaklar III. Ramses ve Mernep-tah'a ait kayıtlardır. Onlar Que coğrafyasından Qadi olarak bahsederken buraya yerleşen deniz kavimlerine Denyen (Danunahılar?) demişlerdir (Ünal 2006). Anadolu için ise bu bilinmezlik çağı iki ila üç asır kadar sürmüştür. Anadolu'da kurulan yeni siyasi teşekküllerin arkalarında bıraktıkları yazılı kaynaklar ve Asur Kral yıllıkları sayesinde Anadolu kıtasının M.Ö. I. bini yeniden aydınlanmıştır. Bu siyasi teşekküllerinin çoğunu

Geç Hitit Beylikleri adı ve verilen konfederatif yapılar oluşturmuştur. Bunlar, Kayseri ve çevresinde Tabal, Maraş'ta merkezi Marqası olan **Gurgum**, Malatya merkezli **Me-lid**, Diyarbakır ve Samsat dolaylarında konumlanan **Kummuh**, Ereğli ve Kemerhisar dolaylarında **Tuvana**, Gaziantep'te bulunan **Karkamış** ve Çukurova'da **Que** (Hiyewa) veya Azatiwataya'dır (Köroğlu 2007). Bu ülkelere Geç Hitit Beylikleri denmesinin nedeni Hititlerin kullandıkları Anadolu Luwi Hiyeroglifini kullanmaları ve eski Hitit Fırtına Tanrısı Tarhunza'ya iman etmeleridir. Kısacası bu yapılar tamamen Hitit olmasa da Hitit kültür ve geleneklerini devam ettirmişlerdir.

Çukurova havalisi Hitit Devleti döneminde Kizzuwatna olarak adlandırılmaktaydı (Karağuz 2002). Demir Çağında batılı halkların Anadolu'yu istilası ile birlikte buraya gelen kitleler yerli halkla birlikte yeni bir siyasi teşekkül kurdular. Kurulan bu devlet I. Wraykas'ın Çineköy'de bulunan yazıtında Hiyewa Ülkesi olarak geçmektedir (Lamie, İpek 1997),(G. B. Lanfranchi2009). Bu Hiyewa ismi Ahhiyawa ismiyle benzerlik göstermektedir. Ahhiyawa'nın adına birçok Hitit metninde rastlansa da tam olarak yeri henüz tespit edilmiş değildir (Memiş 2012). Bununla beraber Troya Savaşından sonra yukarıda da zikredildiği gibi pek çok halk Anadolu'ya gelmiştir. Akalar ile Ahhiyawalıların aynı kişiler olup olmadığı muamması devam ededursun, Hiyewa (Khiyawa) adı Anadolu'ya giriş yapan Akalara veya Ahhiyawalıları bir gönderme yapar mı ya da Heredotos'ta geçen Son Tunç Çağında bölgeye Anadolu'ya hareket eden Aka kökenli Hypakeen göçmenlerle bir ilişkisi olup olmadığı sorularını doğuracaktır (Casabonne 2012).Bu sorunun sağlıklı bir şekilde cevaplanması için daha fazla arkeolojik veriye ihtiyaç vardır.Hiyewa ülkesi Asur-Suriye kaynaklarında Que olarak geçmektedir (Altaweel, Squitieri 2018). Konfederatif bir yapısı olan Hiyewa diğer adıyla Que'ye bağlı birçok şehir bulunmaktadır. Bu şehirler; Lawazantiya, Pahri, Tanakun, Lamena, İllubru (Ellipru), Harrua, Kisuatni, Timur, Abarnani, Tarzi'dir. Bu şehirlerin günümüzdeki yerleri tam olarak tespit edilebilmiş değildir. Sadece Tarzi'nin Tarsus olduğu bilinmektedir (Kurt 2009).

Wraykas'ınÇineköy'de bulunan metninden devam edilecek olursa bir başka detay dikkatleri çekmektedir. Metinde efsanevi şahıs Mopsos'un adı geçmektedir. Metnin Hiyeroglif tarafında bu isim şöyle geçmektedir:

"I [...-mi] wa/i+ra/i-i-[ka-s]â [x-x-x-x(/-x...ni-)]mu-wa-li-za-sa[mu-ka]-sa-saII l...si-sâhli-ia- wa/i[-ni]-sâ[...] l...-ti-sal(...)...[...]-hu-t[a-sa...-ta sa(...)...mi-sa...-ti-isa"

"I Ben Warikas (...) Muskas soyundan Hiyewa kralı Tarhunzas'ın kutsadığı hizmetçisi"

I. Wraykas(Warikas) büyük ihtimalle krallığının meşruiyetini soyunu Mopsos'a dayandırarak sağlamaktadır. I. Wraykas, Asur kaynaklarında Uriaik (M.Ö. 740) olarak geçen bir kraldır (Shea 1977). Birçok araştırmacı Asur kayıtlarında Uriaik veya Uriikki olarak geçen bu Que kralını Awarikus'a eşitlemektedir. Çineköy Kitabesinde kral kendini hem Luwive tarafta hem de Fenikece tarafta Wraykas olarak tanıtmaktadır. Kelimenin başında "a" harfini karşılayan bir ibare yoktur. Bununla birlikte kralın adının Asur kayıtlarında Uriikki (Uriaik) olarak geçmesi de normal bir durumdur. Semitik dillerde "w" harfi bir dudak harfidir ve bazı hallerde "u" şeklinde okunabilmektedir (Özkafa 2012).

Kral I. Wraykas'tan önceki kralla baktığımızda karşımıza Kate çıkmaktadır. Kate'nin, Wraykas ve Azatiwata gibi kendine ait bir metni elimize ulaşmamıştır. Bu nedenle sadece Asur kayıtları sayesinde onun hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Onun adı III. Shalmaneser'in (M.Ö. 858-824) zafer kayıtlarında Katei olarak geçmektedir

(Luckenbill 1926). III. Shalmaneser kayıtlarında Kate'nin ülkesi Que'ye saldırdığını onun krallık şehri olan Timur kentine girdiğini söylerken daha sonraki bir diğer harekâtında (M.Ö. 837) Kate'nin yerine onun kardeşi Kirri'yi kral ilan ettiğini dile getirmiştir (Luckenbill 1926). Bununla birlikte Asur kralı adı geçen Que kralı Kate zamanında yaptığı bu seferlerde Que'den birçok ganimetle dönmüştür. Ganimetin çok oluşu Que'nin bu dönemde ne kadar müreffeh ve bereketli olduğunun göstergesidir (Ünal, Girginer 2007). III. Shalmaneser Que üzerine yaptığı bu seferler M. Ö. 839-835 yılları arasında vuku bulmuştur (Yamada 2000). Bu bilgilerden anlaşılıyor ki Kate döneminde Que Devleti'nin başkenti Timur şehridir. Bu kentin güncelde neresi olduğu bilinmemekle birlikte Kozan-Anavarza dolaylarında olabileceği tahmin edilmektedir (Kurt 2009).

Yukarıda da bahsedildiği gibi Que kralı Kate üzerine yürüyen III. Shalmaneser bu kralın yerine kardeşini geçirmiştir. Bu da Asur'un Que üzerindeki otoritesinin ne kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir. Asur kralları başlarda Que'ye diledikleri zaman gelip diledikleri gibi bu ülkenin topraklarında tasarruf etmişlerdir. Que kralları Asur'un bu gücünün farkında olup bağlılıklarını bildirmişlerdir. Buna örnek olarak Kral I. Wraykas'ın (M. Ö. 739-710) Çineköy Yazıtında şu ibareler geçmektedir:

II I...p[a]-wa/i-mu-u lsu+ra/i-wa/i-ni-sa(...) I...-ti-sa lsu+ra/i-wa/i-za-ha(...) I...-na-za lta-ni-ma-za ltâ-[ti-na ...-na-ha] (II) li-zi-ia-si

III lhi-iawa/i-sa-ha-wa/i(...) lsu+ra/i-ia-sa-ha (...) I...-na-za li-zi-ia-si (İpek, Tosun, Tekoğlu, 1997)

II Daha sonra Asur kralı bana baba ve anne oldu ev Asur benim için ev oldu

III Ve Asur ile Hiyewa bir ev oldu

I. Wraykas döneminde Asur'un başında Kral III. Tiglath-Pileseir (M.Ö.738-732) bulunmaktadır (Marcus, Gelb 1949). Yukarıdaki ifadelerdeki bağlılık da bu krala yapıldığı düşünülmektedir. İfadeye göz atıldığında "aynı ev olma" durumu söz konusudur. Bu durum siyasi bir birlikteliği ifade ettiği şüphe götürmez bir gerçektir. Buradan anlaşıldığına göre Que Devleti III. Tiglath-Pileseir zamanında Asur'un vassal bir ülkesidir. Bu bağlılık Asur Kralı II. Sargon (II. Şarru-kin, M.Ö. 722-705) döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde Frigya'nın başında efsanevi hükümdar Midas bulunmaktadır. Sargon'un kayıtlarında Midas Mita, Frigler ise Muşki olarak isimlendirilmiştir. Midas'ın Asur'un Anadolu üzerindeki etkinliğini kırmak adına bir plan tertip ettiği açığa çıkmıştır. Bunun istihbaratını Sargon'a veren kişi Assur-sarru-usur adlı kişidir. Muşkiler'in işgal ettikleri kaleler Asur hükümdarı tarafından geri alınmıştır (Yiğit 2000).

II. Sargon'un zamanında gerçekleşen Anadolu üzerine gerçekleşen harekâttan Que'de nasibini almıştır. Que üzerinden gerçekleştirilen bu harekât M.Ö. 715'te vuku bulmuştur (Casabone 2012). II. Sargon yaptığı bu hamleyle Anadolu'daki Asur gücünün tesirini bir nebze daha kuvvetlendirmiştir. Fakat onun ölümünden sonra Asur egemenliğinin Anadolu'da zayıfladığı düşünülmektedir (Casabone 2012).

Asur'un ciddi müdahaleleri altında kalan Anadolu'da yeni bir güç olarak Kimmerler kendini göstermiştir. Que toprakları Asur-Kimmer rekabetinin alanı haline gelmesi de beklenmedik bir durum değildir. Bu rekabet Asur'da Sargonid devrinin hüküm sürdüğü bir ana denk gelmiştir. Asur krallarının oldukça azametli oldukları bu dönemde Kimmer tehdidini kolay kolay savuşturamadıkları anlaşılmalıdır. Kimmerler, Sargon vesikalarında görülmeye başlamış fakat bunların nereden geldiği konusunda aynı vesikalar sessiz kalmıştır. Kimmerler'in Kafkasya'nın Demirkapı geçidinden ve Derbent üzerinden Anadolu'ya girdiği düşünülmektedir (Memiş 2017b), (Tarhan, 1976)..Kim-

merler M. Ö. 650 yıllarında Anadolu'da oldukça güçlü bir şekilde hareket etmişlerdir (Memiş 2012b). M.Ö. 679'da Asur kralı Asarhaddon (M. Ö. 681-669) Kimmer lideri Teuşpa'yı Que coğrafyasında yenilgiye uğratabilmiştir (Ünal 2006). Buna rağmen tehdit tam anlamıyla ortadan kalkmamıştır. Daha sonra Asurbanipal (M. Ö. 668-627) döneminde Tugdamme adlı bir kişi Kimmerlere liderlik etmiş o da savaş meydanında ölmüştür. Onun ölümü savaştan değil yakalandığı bir hastalık neticesinde olmuştur (Tansuğ 1949). Kimmerler'in saldırgan ve dinamik tavırları karşısında dik duran fakat meseleyi çok geç çözen Asurlular'ın büyük bir ihtimalle başka sorunları da olduğu muhtemeldir. Zira bu dönemde Elam ayaklanması ile birlikte Asur kralı Asurbanipal'in kardeşi Şamaş-şum-Ukin Babil'de taht için isyan etmiştir (Tansuğ 1949). Bu Kimmer taarruzu Que coğrafyasında önemli gelişmelere vesile olmuş olabilir. Bazı görüşlere göre Asur kaynaklarında geçmeyen Que kralı Azatiwatas bu dönemde hüküm sürmüş olabilir. Fakat bu görüş güncelliğini korumamaktadır. Azatiwatas'ın Asur kaynaklarında geçmemesine rağmen kendi şehrinde yazdırdığı yazıt günümüze ulaşabilmiş ve hali hazırda Osmaniye İli'nin Kadirli İlçesindeki Karatepe-Aslantaş Açık Hava Müzesinde muhafaza edilmektedir.

Kral Azatiwatas

Que Devleti Asur tazyiki altında uzun asırlar geçirmiş olmasına rağmen Azatiwatas döneminde bağımsız olabilmeyi başarmıştır. Azatiwatas'ın kim olduğuna dair kendi kitabesinden başka bir veri mevcut değildir. Azatiwatas'ın adının Luwice olduğu bilinmektedir.İsmin içinde geçen *Tiwat* kelimesi Luwi dilinde Güneş Tanrısı anlamına gelmektedir (Alp 2005). Buradan Azatiwatas'ın "*Güneş Tanrısının Adamı veya Hizmetkârı*" anlamına geldiği düşünülebilir. Onu İssos Asurca Sissû şehrinin hâkimi "Sanduarri" ile eşitleyen tarihçilerde mevcuttur (Hodos, Knappe, Kilikoglou 2005). Diğer taraftan yine onun Asur kralı Sanherib (M. Ö. 704-681) döneminde yaşamış Aramî bir hükümdar olduğu ihtimali üzerinde duran tarihçiler de olmuştur (Kurt 2013). Fakat onun hakkında en kesin bilgiye yine onun arkasında bıraktığı Karatepe Kalesi'ndeki¹ çift dilli kitabeden ulaşılmaktadır. Kitabesinin bir tarafı Luwi Hiyeroglifi diğer tarafı ise Fenikece yazılmıştır. Kitabesinin Fenikece ve Luwice-tarafındaki ilk cümlesinde kendini şu şekilde takdim etmektedir:

1 Karatepe Kalesi Azatiwatas'ın yazlık sarayının bulunduğu bir Geç Hitit yerleşim yeridir. Çukurova'yı İç Anadolu'dan ayıran Toroslar'ın eteklerinde Ceyhan nehrinin üzerinde Akyol olarak bilinen kervan yoluna hakim bir yerdedir. Bkz: Muhibbe Darga, Karatepe-Azatiwattaya Kalesinin Çanak-Çömlek Buluntuları, <http://dergi-park.gov.tr/download/article-file/12753>, s. 1-45. Kale kuzey-güney istikametinde 430 metre uzunluğundadır. Doğu-batı ekseninde ise 190 metredir. Kalenin bulunduğu tepe düzenli aralıklarla burçlarla mücehhez surlarla çevrilmiştir. Kalenin iki girişi mevcut olup bu girişler de Azatiwatas'ın çift dilli kitabesi ile donatılmıştır. Bkz: Halet Çambel, Karatepe Heykeltıraşlık Eserleri Hakkında Bazı Mülahazalar, Belleten, C: XIII, S:49, Ocak 1949 21-36

Fenikece:

I 'NK 'ZTWD H-BRK B'-L 'BD B'L

Türkçe:

II Ben Azatiwad Baal'in kutsadığı Baal'in Hizmetçisi

Luwice:

I -MI (LITUUS) A-Z-A-TI-WA/I-TA-SA MI -SA TI-I-SA HU-TA-SA - TA-SA

Türkçe:

I Ben Güneş'in kutsadığı Tarhunzas'ın hizmetçisi Azatitawas'ım (Hawkins, 2000)

Azatiwatas tarafından yaptırıldığını düşündüğümüz Karatepe Açık Hava Müzesinde bulunan tanrı heykeli metinde geçen ve kendisini kutsadığını iddia ettiği Tarhunzas veya Fenikece karşılığı Baal'i temsil etmektedir. Kullandığı bu ilk giriş hitabı selefi I. Wraykas'ın Çineköy kitabesiyle benzerlik göstermektedir. Fakat I. Wraykas ile Azatiwatas metinleri kıyaslandığında şüphesiz Azatiwatas'ın ki daha uzundur. Hatta yer-yüzündeki en uzun Fenikece yazıtlar Azatiwatas'ın kitabesine aittir. Bu uzun metin o vakte kadar okunamayan Luwi Hiyeroglifini çözmeye vesile olmuştur (Bossert 1948).

Azatiwatas'ın Kitabesi Fenikece Metinden Türkçe Tercümesi:

"Ben ZTWD Baal'in kutsadığı Baal'in Hizmetçisi DNNYM kralı WRK'ın yükselttiği Baal beni DNNYM'e anne ve baba yaptı. Ben DNNYM'i yaşanır kıldım. DN' ovasının topraklarını genişlettim güneşin yükseldiği yerden ta ki onun battığı yere kadar. Ve benim bütün iyilikler, bolluk ve lüks mevcuttu günlerimde DNNYM'de ve ben doldurdum P'R'nin ambarını. Ve ben ata at yaptım. Ve ben kalkan kalkan yaptım. Ve orduya ordu kattım Baal'in ve kibirlerini kırdım (Bu cümle yok...)ve sürdüm bütün kötülükleri toprağın dışına ve kurdum efendimin evini güzelliğin içinde ve efendimin kökü için güzel eyledim. Ve onlara babalarının tahtına oturmalarını sağladım. Ve bütün krallarla barış tesis ettim ve hatta bütün krallar, kalbimin iyiliği ve bilgeliğim ve adaletimden dolayı beni babaları yaptılar ve bütün sınırlarımın uç noktalarında güçlü duvarlar inşa ettim haydutların, kötü adamların olduğu yere kadar Onların hepsi MPŞ evine hizmet etmeyenler ve ben 'ZTWD onları ayağımın altına aldım ve onların mekanlarına duvarlar inşa ettim. DNNYM için kalplere huzur yerleştirdim. Ve güneşin battığı yerde güçlü yerleri bastırdım. Ki kralların hiç biri bastıramamıştı. Ki onlar benden önceydi. Ben Azatiwatas onları mahvettim. Ve onları devirdim. Onları güneşin doğduğu yerdeki hudutlarımın dışına yerleştirdim. Ve DNNYM yerleştirdim.

Benim günlerimde 'DN ovasının bütün sınırları, güneşin doğduğu yerden battığı yere kadardı Ve önceden bu yerler korkuluydu. Oralarda bir adam yolda yürümeye korkardı.

Benim günlerimde bir kadın yürür (?) yalnız (?) iğleriyle Baal'in ve tanrıların lütfuylave benim günlerimde bolluk, lüks ve iyi yaşam vardı. Ve DNNYM kalbinde ve bütün 'DN ovasında barış. Ben bu kaleyi yaptım. Ve kurdum adına 'ZTWDY, Baal

ve keçilerin (geyiklerin) Reşeph²'i gönderdi beni bu yapı içinve yaptım onu, Baal'in ve keçilerin Reşeph lütfu sayesinde bolluk, lüks ve iyi yaşam ve kalpte huzur MPŞ evini ve 'DN ovasını O'nun koruması için'DN ovasının topraklarında lüks ve bolluk vardı benim günlerimden beri ve benim günlerimde gece yoktu DNNYM için ve bu binayı inşa ettim. Kurduğum yerin adı 'ZTWDY, yerleştirdim içine Baal KRNTRYŞ'I ve bütün MSKT ona kurban için gelsiona bir yılda bir öküz ve çiftçilik zamanında bir koyun, hasat zamanında bir koyun boğazlasın ve Baal KRNTRYŞ kutsamalı sağlık ve hayatla 'ZTWD'yi ve bütün krallardan güçlü kılsın Baal KRNTRYŞ ve şehrin bütün tanrıları 'ZTWD'ya uzun günler, çok yıllar ve bereket versin. Ve bütün krallardan güçlü kılsın.Bu şehir şarabın ve tahılın metresi olsun ve bu insanlar buraya yerleşsin şarabın ve tahılın uzmanları ve koyunun uzmanları ve öküzün uzmanları olsunlar. Onlar bizim için yaratmalı. Ve onlar çoğaltmalı, onları ve çoğalanlar Baal'in ve tanrıların lütfuyla 'ZTWD'a ve MPŞ evine hizmet etsinler.

Eğer krallardan bir veya prenslerden biri eğer bir adam ki adam ismi olsa (Bu cümle yok...) Bu geçitten 'ZTWD ismini silecek ve kendi adını yazacak eğer onun bu şehirde gözü kalırsa ve bu geçidi yırtarsa 'ZTWD yapıtı (Bu cümle yok...) Ve bir yabancı geçit yapıpOnun üzerine adını koyacak, eğer aç gözünden onu yırtacak olursa, eğer kötülükten ve kötülükten bu geçidi yırtarsa Baal ŞMM ve El QN 'RŞ ve sonsuz Güneş ve bütün tanrılar ve bütün tanrıların çocukları o adamı, adamın adını ve krallığını silsin. Fakat 'ZTWD adı sonsuza dek kalsın Ayın ve güneşin adı gibi".(Himmetoğlu 2012).

Bu metinde Azatiwatas'ın tıpkı Asurlu hükümdarlar gibi icraatlarını yazdığına şahit olunmaktadır. Fakat burada yendiği düşmanlarının adını veya en azından ülkelerinin adlarını anmamıştır. Bunun yanında ne zaman tahta çıktığı bu aktardığı icraatlarını hangi zaman diliminde gerçekleştirdiğine dair bilgi de vermemektedir. Bu nedenle tarihi belge olma açısından metin zayıftır. Diğer taraftan metindeki hitabın vuruculuğuna bakıldığında oldukça güçlü bir siyasi dile sahiptir.

Azatiwatas egemenliğini Awarikus'a borçlu olduğunu ifade etmektedir. Awarikus'un adını kendi kitabesinde geçirmiştir. Kitabenin Luwice tarafında Awarikus ve Fenikece tarafında geçen WRK olarak geçen kişi Çineköy'de ve Hasanbeyli'de bulunan belgelerde adı geçen kişiler ile aynı oldukları düşünülmemektedir³(Lemaire 1983). Bu tartışma Que siyasi tarihinin yeniden gözden geçirilmesini elzem kılmaktadır. Fakat bir gerçek vardır ki o da Azatiwatas'ın bu ismi geçen Que krallarından sonra tahta geçtiğidir. Buna göre Azatiwatas I. Wariykas'tan değil II. Awarikus'tan tahti devralmıştır. Kendinden sonra da tahta büyük ihtimalle Cebelireis'te adı geçen II.Wraykas oturmuştur (Simon 2014).

2 Kırkların koruyucu tanrısı olarak bilinen Reşeph, Kenan ve Mısır'da kendini daha çok göstermektedir. Bronz ve demir çağlarında doğu Akdeniz'den İspanya'ya kadar izlerine rastlanan önemli bir tanrıydı. Baal kadar güçlü bir figür değildi. Fakat Karatepe'de Baal ile birlikte anılması Danuna halkının ciddiye aldığı bir tanrı olduğunu göstermektedir. Bkz: Izak Cornelius, Reshef and Baal, The Iconography of the Canaanite Gods Reshef And Baal Late Bronze and Iron Age I Periods (c 1 500 - 1000 BCE), University Press Fribourg Switzerland Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen, Fribourg, Switzerland 1994, s. 236

3 Zira bu şüpheyi yazıtlardaki ince detaylar doğurmaktadır. Buna göre iki tane farklı Awarikus olabilir. Hasanbeyli yazıtının sahibi I. Awarikus'a aitken Karatepe'de bahsedilen II. Awarikus, Çineköy'de kitabesi bulunan kişi de I. Wraykas olarak okunmuş fakat aslında Wraykas adında başka bir Que kralı olduğu düşünülmektedir. Bkz: Zsolt Simon, Awarikus und Warikas: Zwei Könige von Hiyawa, und Warikas: Zwei Könige von Hiyawa (1): 91-103

Çineköy'deki I. Wraykas'ın metindeki Luwice tarafta ülkenin adı Hiyewa olarak geçmiştir. Fenikece tarafta Dunana adı yer almaktadır. Fakat Azatiwatas'ın metninde Fenikece tarafta Danuna (Dnny) Luwice tarafta da Adanawa geçmektedir (Sayar 2016). Kısacası Azatiwata'nın kitabesinde Hiyewa adı geçmemektedir. Azatiwatas metninde Adana ovasını ülkesi olarak görüp topraklarını genişlettiğini nakletmektedir. Ülkesin doğu-batı eksenli genişlettiğini söyleyen Azatiwatas kime veya kimlere karşı savaşarak ülkesini genişlettiğini söylememektedir. Onun döneminde Que'nin rakiplerinden biri tahminlerimize göre Sam'al krallığıdır. Adana ülkesinin doğusunda yer alan bu ülke Asur kontrolü altındadır. Sam'al Arami göçüne maruz kalmış ve sonrasında Asur kontrolüne bir vassal devlet olarak girmiş bir siyasi teşekküldür. Sam'al'in bugünkü Gaziantep-Zincirli çevresi ve Kahramanmaraş'a kadarki bölgeye hâkim olduğu düşünülmektedir (Landsberger 1948). Büyük bir ihtimalle Azatiwatas'ın metninde Asur otoritesinden bahsetmemesinin ana nedenlerin biri Que ile Sam'al arasındaki ilişkidir. Onun Sam'al ülkesiyle mücadelesi Asur Devletiyle olan ilişkisini bozduğu düşünülmektedir. Zira meselenin temeli de budur. Bir Sam'al kralı olan Kilamuwa'nın Aramice kitabesindeki şu cümle konuyu aydınlatmaya yetmektedir:

Aramice:

w'dar 'ly mlk d[n]nym

wškr 'nk 'ly mlk 's 'r (M. O'Conner 1977)

Türkçe:

Danunalılar'ın kralı benden daha güçlüydü

Fakat ben ona karşı Asur kralına bağlıydım

Azatiwatas'ın hitabında ülkesinin doğusuna düşen düşmanın Sam'al olduğu fikri hâsıl olmaktadır. Sam'al Que arasındaki gerginliğin temelinde Que coğrafyasının Sam'al'den daha verimli olmasıdır. Zira Que ülkesinin sınırları içerisindeki Amanosların zengin kereste kaynağı olması, bölgedeki zeytin ve zeytinyağı üretimi, Toroslar'daki demir madenleri Sam'al krallarının ilgisini çekmiş olabilir. (Pelin Pınarcık 2018). Danunalılar'ın hükümdarı aynı zamanda Que kralıdır. Kilamuwa bu cümleyi Wraykas'a mı ya da Awarikus'a mı veya başka bir Que kralına mı bilmiyoruz. Fakat hasmı olan Que'ye karşı Asur'u arkasına aldığı açık bir durumdur. Que için Sam'al'den başka bir diğer tehlike kuşkusuz Asur Devleti'nin kendisidir. Çünkü Asur krallarının Hatti ülkesine yaptıkları ganimet seferleri malumdur. Örnek olarak Asur krallarından Assurnasirpal'in (M. Ö. 883-859) Amanos Dağlarından sedir ağaçlarını kestirip bunları tanrılara sunduğunu kendi yıllıklarından öğrenmekteyiz (Alkim 1960)

Azatiwatas'ın kitabesinin ilk kısmında II. Awarikus'a (WRK) değinmesi ile onun Awarikus'tan sonra gelen bir kral olduğunu anlamaktayız. Bunun yanında onun Awarikus döneminde yaşamış küçük asi bir mahalli lider olduğunu ileri sürenler de olmuştur (Pınarcık 2018). Bu görüş Azatiwatas'ın metnine bakarak bile çürütülebilir. Yine metinle ilgili olarak yer verme noktasında Pahri (P'R')kentinden söz etmektedir. Pahri⁴'nin Que'nin ve sonraki adı belki de Azatiwataya (Çambel, Özyar 1999) olacak ülkenin başkenti olduğu düşünülmektedir. Asur kralı III. Shalmaneser'in Que kralı Kate'yi yendiğinden bahsederken Kate'nin kraliyet şehri olan Pahri'ye girdiğini söylemekte-

4 Başlarda Karatepe'nin Pahri olduğu düşünülüyordu. D. Luckenbil bu görüşte olan bilim insanlarından biriydi. Fakat H. Bossert Pahri'nin Misis olabileceği üzerinde durmuştu. Burada bazı incelemeler yapsa da Misis'in Pahri olduğuna dair bir emare bulamadı. Bkz: Halet Çambel, Karatepe-Aslantaş Öyküsü, Boğazköy'den Karatepe'ye Hitit Bilim Ve Hitit Dünyasının Keşfi, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006

dir (Hawkins 2000). Bu kentin yeri henüz bilinmemektedir. Azatiwatas, Pahri kentinin ambarlarını doldurduğunu ifade etmektedir. Hitabına başlarken bunu belirtmesi kendisinin Adana (Que) ülkesine bolluk ve refah getirdiğine dikkat çekme isteğinin göstergesidir. Sanki ondan önceki krallar bunu başarmakta eksik kalmıştır. Bu gibi cümleleri hitabının ilerleyen kısımlarında tekrar edecektir. Hitabında ordusunu güçlü hale getirerek düşmanlarını yendiğini dile getirirken “ata at kalkana kalkan yaptım” ifadesi ilginçtir. Antik dönemde Que bölgesinin at yetiştiriciliği konusundaki şöhreti Tevrat’a dahi konu olmuştur (Tevrat II.Tarihler, 1:16). Aynı ibare I. Wraykas’ın Çineköy metninde de geçmektedir. Azatiwatas daha sonra yine aynı metinde geçen Mopsos⁵ (MKŞ) evinden bahsetmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Mopsos ülkeyi kuran kişidir. Que kralları siyasi meşruiyetlerini ona bağlı kalarak sağlayabilmektedir. Çukurova’da Misis olarak bilinen şehir onun tarafından kurulduğu iddia edilmektedir. Bu yüzden H. Bosserert Pahri’nin burası olduğunu düşünmüş olabilir.

Azatiwatas’ın kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla kendisi dindar bir kişiliktir. Tanrılarına şükran borçlu olduğunu defalarca dile getirmektedir. Bunun yanında halkına tanrılar için kurban kesmeyi öğütlemektedir (Hawkins 2000).

Azatiwatas’ın Adana ovasının potansiyelini iyi değerlendirdiği aşikârdır. Üzüm üreticiliği, şarap yapımı ve hayvan yetiştiriciliğinde halkına nasihatler vermektedir. Metnin sonuna gelindiğinde siyasi hükümlerine halel getirecek olası düşmanlarını lanetleyerek kendi adının sonsuza kadar yaşamasını temenni etmektedir. Yaptığı icraatları özgüveni yüksek bir dil ile anlatan Azatiwatas’ın adı kendi metninden başka bir yerde geçmemektedir. Bu nedenle kendisiyle ilgili bilgileri ancak kendisinin naklettiği kadar bilmekteyiz (Hawkins 2000).

Azatiwatas’ınAsur kralı Sanherib (M. Ö. 704-681) devrinde yaşadığıne sürenler mevcuttur. (Casabonne 2012). II. Awarikus’un halefi olduğunu düşündüğümüz Azatiwatas’ın bu dönemde yaşadığı fikri akla aykırı gelmemektedir. II. Awarikus,III.Tiglat-Pilaser zamanında Asur’a boyun eğmişken Azatiwatas devrinde Danuna halkının bağımsızlık kazandığı görülmektedir. Çünkü Azatiwatas, ne selefleri I. Wraykas veII. Awarikus gibi nede rakip ülke Sam’al’in kralı Kilamuwa gibi Asur krallığına herhangi bir bağlılık cümlesi sarf etmemiştir. Sanherib’in ve diğer Asur krallarının yıllıklarında Azatiwatas’ın adı geçmemektedir. Sadece Sanherib döneminde Que’nin bir isyan tertibinin içinde olduğu görülmektedir (Luckenbill 1927).Hilakku ekseninde İllubru ve Rimusi valilerinin tertip ettiği bu isyan Sangerib’i harekete geçirmiş ve Sanherib M. Ö. 696 yılında Tarsus’a kadar ilerlemiştir. Sanherib olayı yıllığında metninde şöyle anlatmaktadır:

“Okçular, mızraklı ve kalkanlılar, savaş arabaları ve kraliyet ordumla onlara karşı gittim. Hilakulu insanlar ve yardımcıları çetin bir dağın yakınına geldiler ve onları

5 Mopsos: Mopsos kelimesi iki kişiye isim olmuştur. Bu kişilerden biri mitolojik bir kimliğe sahip olup Apollon’dan tevarüs ettiği söylenir. Diğer şahıs ise İdmonla birlikte Argonutlar seferine katılıp kâhinlik göreviyle savaşlara katılır Anadolu’nun Akdeniz kıyılarını dolaşıp Libya’ya kadar gider ve orada ölür. Bkz: Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 207. Büyük bir ihtimalle Ege Göçleri ile Anadolu’ya geçen şahıs Truva Savaşına karışmış generallerden biridir. Kolophon (İzmir yakınlarında)şehrini kurmuş ve burasının hükümdarı olmuştur. Söylencelere göre Ege’den Kilikya’ya kadar birçok şehri bizzat kurmuştur. Kilikya’da kurduğu şehirler Mopsouhestia (Misis), Mallos, ve Mopsokrene’dir. Bkz: Barış Gür, Mopsos Mitosu Ve Anadolu’daki Arkeolojik Buluntular, History Studies, Vol. 5 2013, s. 186

yendim. İngira⁶ ve Tarzi şehirlerini alıp yağmaladım. İllubru kalesi kuşatıldı kaçmaları engellendi” (Luckenbill 1927)

Sanherib’in bu hamlesiyle isyan bastırılmıştır. Kinine göre isyan bastırılmış ve Azatiwatas’ın bu Asur müdahalesinde öldüğü düşünülmektedir (Pınarcık 2018). Fakat bu metinde Azatiwatas’ın adı ne isyancıların içinde ne de mağlup valilerin arasında geçmemektedir.

Sanherib’in Nineveh sarayından çıkan “rakipsiz saray” metinlerinde Que ile ilgili bir bilgi dikkatleri çekmektedir:

“Fakat ben Asur kralı Sanherib aklımdaki işleri başarılı bir şekilde halletmemde tanrılar beni yönetti. Kalde halkı, Aramiler, Manneanlar, Que ve Hilakku ülkeleri bana boyun eğmeyi reddettiler. Onları topraklarından kovdum. Başlarını tuğla kalıbı gibi taşıdım” (Luckenbill 1927)

Sanherib’in bu ifadeleri Que’nin I. Wraykas ve II. Awarikus döneminin aksine bir bağımsızlık iddiasında olduğunu göstermektedir. Bu dönem büyük bir ihtimalle Azatiwatas’ın dönemidir. Azatiwatas, Danuna halkının içinden gelen bir lider olarak Danuna halkına özgürlük vaat eden ve bunu kısa bir süre de olsa gerçekleştirmiş bir Geç Hitit Kralı olmuştur (Jasink, Marino 2005). Burada aydınlatılması gereken husus Azatiwatas’ın II. Awarikus’a bağlı mahalli bir bey olmadığıdır. Aksine kendisi II. Awarikus’a gönderme yaparak bütün Danuna halkının diğer bir ifadeyle Que Konfederasyonunun kralı olmuştur. Zira kendi metninde bütün Danuna ülkesinin bütününe hitap etmektedir. Bununla birlikte Sanherib’in yukarıdaki ifadesinde Que ülkesinin kendisine biat etmediğinden söz etmektedir. Daha sonra Sanherib Danuna ülkesi üzerine yürüyecektir. Fakat Azatiwatas’ın akıbeti hakkında bilgi veren bir yazıt yazdırmayacaktır.

Azatiwatas’ın bu bağımsızlık süreci kısa bir isyan devresi gibi görünse de kitabede anlatılanlar farklı yorumlar çıkarmaya neden olabilmektedir. Çünkü Azatiwatas’ın Karatepe’deki anıtsal kalesinin içindeki çift dilli kitabe kısa bir zamanda kaleme alınmış gibi görünmemektedir. Buradaki kabartma ve orthostatlar Fenike, Asur ve Hitit izleri taşıyan ve uzun bir sürede yapıldığı düşünülen eserlerdir (Akurgal 2005).

SONUÇ

Azatiwatas kitabesinde uzun uzadıya kendisinin krallığı döneminde Que ülkesine barış ve esenlik getirdiğinden bahsetmektedir. O kadarki kendi döneminde kadınların kendilerini dokuma yaparken ne kadar güven içinde olduklarını vurgulamıştır. O, Awarikus ve diğer seleflerinin aksine Asur hâkimiyetini tanımamıştır. Bununla birlikte Asur tehdidini sanki sonsuza kadar bertaraf ettiğini düşünmektedir. Azatiwatas’ın Karatepe’deki sarayında yapılan arkeolojik kazılarda değerli şeylerin bir anda toplandığı ve bu kalenin birden terkedildiği anlaşılmıştır (Alkım 1950). Azatiwatas ve ülkesinin bir Asur saldırısıyla karşı karşıya kaldığı anlaşılmaktadır. Azatiwatas bu saldırıda ya öldürüldü ya da kaçmak durumunda kalmıştır. Onun akıbeti ile ilgili kesin sonuç iktidarını Sanherib tarafından kaybettiğidir.

Aztiwatas, Danuna (Adana) ülkesinin son kralı değildir. Fakat son bağımsız kralıdır. Ondan sonra antik dönemde bu coğrafyada Adana merkezli bağımsız bir krallığa rastlanmamaktadır. Azatiwatas basit Awarikus’a bağlı mahalli bir lider değildir. Bütün Que’nin kralı olmuştur. Kitabesinde gayet açık olarak Danuna ülkesine hitap etmektedir (Muller 1960). Sanherib, rakipsiz saray yazıtlarında Que’nin bir bütün olarak

6 İngira veya Ankhiale, Bugün Mersin’in 3 km doğusundaki Çatal Tepe isimli yerde olduğu düşünülen antik kent

kendisine itaat etmediğini dile getirmiştir. Bu itaatsiz kral büyük bir ihtimalle Azatiwatas'tır. Onun bu iktidarı çok uzun sürmemiştir. Fakat geçici bir isyan dönemi kralı olmadığı da Karatepe'deki orthostlardan anlaşılmaktadır. Geç Hitit sanatının örnekleriyle dolu Karatepe'de Azatiwatas'ın resmedildiği taş kabartmalarda kendisinin rahat ve ülkesinin oldukça mamur olduğu gözlemlenmektedir (Darga 1992).

Azatiwatas iktidara gelince bir devrim yapmıştır. Ülkesine Wraykas gibi Hiyewa dememiştir. Halkına Danunalılar diğeri bir ifade ile Adanawalılar diyerek seslenmiştir. Adanawa veya Danuna halkına olan işaret antik Adanalılardır. Bu eşitlemeyi E. Laroche yapmıştır (Çambel 1999) Karatepe yazıtlarından anlaşıldığı kadarıyla artık bu ülkenin adına en azından Karatepe Kalesinde bulunan şehre Azatiwataya denilebilir. (Çambel, Özyar 2003). Bağımsız hür bir Adanawa hayal eden ve bunu bir süre de olsa başarabilen Azatiwatas geride bıraktığı çift dilli yazıtlar sayesinde daha önce çözülememiş olan Anadolu hiyeroglifi olan Luwice'nin çözülmesini sağlayarak kendinden binlerce yıl sonra yaşamış insanlara önemli bir miras bırakmış olmuştur.

Kaynakça

1. ALKIM, U. Bahadır, (1960), "Sam'al İle Asitawandawa Arasındaki Yol", Belleten C. XXIV, S. 10,TTK, Ankara 1960, s. 363-380
2. ALKIM, U. Bahadır, (1950), Raporlar: "Üçüncü Mevsim Karatepe Çalışmaları: Kazı ve Geziler", Belleten C. XIV. 1950 s. 516-55
3. ALP, Sedat, (2005), Hitit Güneşi, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları
4. ALTAWHEEL, M.,(2018), Squitieri, Revolutionizing a World-From Small States To Universalism In The Pre-Islamic Near East, London: UCL Press,
5. AKURGAL, Ekrem, (2005),Anadolu Kültür Tarihi, Ankara: Tübitak Yayın Komisyonu
6. BOSSERT, H.T.,(1949), "Die Phönizisch-Hethitischen Bilinguen Vom Karatepe", Brill, 1. Fortsetzung, Oriens, Vol. 2, No: 1, , s.72-120
7. CASABONNE, (2012), Oliver, "Kilikia", Arkeo Atlas, No:2012/01, s. 219-226
8. CORNELIUS, Izak, (1994), Reshef and Baal, The Iconography of the Canaanite Gods Reshef And Baal Late Bronze and Iron Age I Periods (c 1 500 - 1000 BCE), Switzerland: University Press Fribourg Switzerland Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen, Fribourg
9. ÇAMBEL, Halet, (2006), Karatepe-Aslantaş Öyküsü, Boğazköy'den Karatepe'ye Hititbilim Ve Hitit Dünyasının Keşfi, İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık
10. ÇAMBEL, H.,(2003), Özyar A., Karatepe-Aslantaş Azatiwataya, Mainz Am Rhein: Verlag Philipp Von Zabern, s. 139
11. ÇAMBEL, H.,(1999), Corpus Of Hieroglyphic Luwian Inscriptions Volum II Karatepe-Aslantaş, Berlin And New York: Walter De Gruyter
12. ÇAMBEL, H.,(1949), "Karatepe Heykeltıraşlık Eserleri Hakkında Bazı Mülahazalar", Belleten, C: XIII, S:49, Ocak, s. 21-36
13. DARGA, Muhibbe, (1999), "Karatepe-Azatiwattaya Kalesinin Çanak-Çömlek Buluntuları", <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/12753>, s. 1-45

14. DARGA, Muhibbe, (1992), Geç Hitit Krallık Çağı Sanatı, İstanbul: Akbank Yayınları
15. ERHAT, Azra, (2011), Mitoloji Sözlüğü, İstanbul: Remzi Kitabevi
16. GÜR, Barış, (2013), “Mopsos Mitosu Ve Anadolu’daki Arkeolojik Buluntular”, History Studies, Vol. 5, s. 186
17. HAWKINS J. D., Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscription Vol I, Inscription of Iron Age Part I, Berlin: Walter de Gruyter, 2000,
18. HİMMETOĞLU, Muhammed Fazıl, (2013), Geç Hitit Beyliklerinden Que Ve Asur Devleti İlişkileri, Kayseri: Basılmamış Doktora Tezi
19. HODOS, Tamar, KNAPPETT Carl, KİLİKOĞLU, (2005), “Vassilis, Middle and Late Iron Age Painted Ceramics From Kinet Höyük: Macro, Micro and Elemental Analyses”, Anatolian Studies, Vol. 55, s. 61-87
20. JASINK, A. M., MARİNO, M. M., (2005), “The West-Anatolian Origins of the Que kingdom dynasty”, SMEA 49, (VI Congresso Internazionale di Ittitologia. Roma, 59 settembre 1.), s. 407-426
21. KARAUĞUZ, Güngör, (2002), Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Anlaşma Metinleri, Konya: Çizgi Kitabevi
22. KURT, Mehmet, (2007), “Kilikya’da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S: 21, Konya, s. 327-337
23. KURT, Mehmet, (2013), “Sanherip Dönemi Kilikya İsyanları”, dergiler/18/1573/17065.pdf, 30.09.2013 s.184 -199
24. LANDSBERGER B., (1948), “Samal-Karatepe Haberlerinin Keşfi ile İlgili Araştırmalar”, Ankara: TTK
25. LANFRANCHI, G. B., (2009), “A Happy Son of the King of Assyria: Warikas and the Çineköy Bilingual (Cilicia)”, Studia Orientalia Electronica, 106, s. 127-150
26. LEMAIRE, A. (1983), “L’inscription phénicienne de Hassan-Beylireconsidérée”, Rivista di studi fenici 11, s. 9-19
27. LEMAIRE Andre, İPEK, İ., (1997), “La Bilingue Royale Louvito-Phénicienne de Çineköy”, s. 961
28. LUKENBİLL D. D. (1927), Ancient Records Of Assyria And Babylonia, Vol II, Chicago: The Universty Of Chicago Press
29. MARCUS Ralph, GELB I. J., (1949), “The Phoenician Stele Inscription from Cilicia”, Journal of Near Eastern Studies, Vol. 8, No. 2, April, s. 116-122
30. MEMİŞ, Ekrem, (2012 a), Troya ve Troyalılar, Ankara: Altınpost Yayınları.
31. MEMİŞ, Ekrem, (2012 b), İskitlerin Tarihi, Ankara: Altınpost Yayınları.
32. MEMİŞ, Ekrem, (2017 a), Eskiçağ Türkiye Tarihi, Bursa: Ekin Yayınevi.
33. MEMİŞ, Ekrem (2017 b), Eskiçağda Mezopotamya, Bursa: Ekin Yayınevi
34. MEMİŞ, Ekrem ve C. BÜLBÜL, (2014), Eskiçağda Göçler, Bursa: Ekin Yayınevi

35. MULLER, J. Herbert, (1960), *The Loom Of History*, London: Museum Press Limited
36. O'CONNOR M., (1977), "The Rhetoric of the Kilamuwa Inscription", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 226, s. 15-29
37. ÖZKAFA, Fatih, (2012), "Kültürel Ve Estetik Bakımdan "Vav" Harfine Analitik Bir Yaklaşım", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall, s. 2577-2600
38. PINARCIK, Pelin, (2018), "Geç Hitit Dönemi'nde Toroslardan Amanoslar'a Uzanan Bölgedeki Ekonomik Faaliyetler", *Bellefen*, C. LXXXII, S: 294, s. 383-406
39. SAYAR, (2016), Mustafa H., "Çukurova Eskiçağ Tarihi Araştırmaları, Tarihte Adana Ve Çukurova", C. I, *Akademisyen Kitabevi*, Adana, s. 11-54
40. SHEA, William H., (1978), "Menahem and Tiglath-Pileser III", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 37, No: 1, s. 43-49
41. SİMON, Zsolt, (2014), "Awarikus und Warikas: Zwei Könige von Hiyawa, und Warikas: Zwei Könige von Hiyawa"De Gruyter, *Zeitschrift für Assyriologie*, (1) s. 91-103
42. TANSUĞ, Kadriye, (1949), "Kimmerler'in Anadolu'ya Girişleri ve M.Ö. 7. Asırda AsurDevletinin Anadolu İle Münasebetleri", *A.Ü.D.T.C.D.*, C.VII, S: 4, Aralık, s. 530-559
43. TARHAN, M. Taner, (1976), *Eskiçağ'da Kimmerler Problemi*, VIII. Türk Tarih Kongresi, C: I, Ankara, s. 355-369
44. TEVRAT, (2007), *Eski Ve Yeni Ahit Bursa Protestan Kilisesi*, Bursa
45. ÜNAL, Ahmet, (2006), "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Dönemi'nin SonunaKadar Adana ve Çukurova Tarihi", *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.XV, S: 3 (Arkeoloji Özel Sayısı), s. 67-102
46. ÜNAL, A., Girginer K. S., (2007), *Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya*, Tarih Ve Arkeoloji, İstanbul: Homer Kitabevi
47. YAMADA, S., (2000) "The Construction of the Assyrian Empire. A Historical Study of the Inscriptions of Shalmaneser III (859-824 BC) Relating to His Campaigns to the West" *Culture and History of the Ancient Near East*, Boston Köln: Vol:3, Leiden
48. YİĞİT, Turgut, (2000), "Tabal", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40, 3-4, s. 177-189

**BİANET VE ALTPRESS.ORG
ÖRNEKLERİ BAĞLAMINDA
ALTERNATİF YAYIN ORGANLARININ
KARŞILAŞTIRILMASI**

Oktay DEMİRTAŞ

Giriş

Ana akım medya haber ve bilgiler üzerindeki tekeli, son yıllarda, hem çevrimiçi hem de basılı olarak alternatif yayınların çoğalmasıyla ortadan kalkmaya başlamıştır. Medya endüstrisinde kurumsal birikimin artması, ifade özgürlüğü, şeffaflık ve eleştirel düşünceye değer veren gazetecilerin çoğalması, izler kitlenin artık haber ve bilgileri analiz etmek için alternatif medyaya yönelmesini sağlamıştır. Alternatif medya aracılığıyla bağımsız, eleştirel basın, bugün toplumun önemli bir yansıması olmaktadır.

İletişimsel alanın iktidar tarafından savaş alanına dönmesi ve gücün politikalarını topluma her türlü araçla empoze etmeye çalışması, Herman ve Chomsky'nin de belirttiği gibi medya alanının onaylanmış gruplara ve dolayısı ile onaylanmış haberlere teslim edildiği bir iletişim ortamında ötekileştirilmiş, göz ardı edilmiş, sesini duyuramayan kitlelerin artmasına neden olmaktadır. Medyanın en önemli görevi, toplumsal bütünlüğün içerisinde toplulukları bilgilendirmektir. Bu araçların işlevleri ve yerine getirdikleri görevlerine bakıldığında tam bir işlevselcilik izlenmektedir. İşlevselcilik anaakımın bakış açısı olarak, dengenin korunması, servetin ve gücün haklı çıkması en önemli özelliği olan deneysellik ile ilişkilendirilmektedir. Anaakım medya bir yandan siyasi iktidar ve piyasa güçleri ile etkileşim içinde olurken, bir yandan da kendisini pazara dönüştürmüştür. Kellner'in (1990) belirttiği gibi büyük medya holdinglerinin ve devlet tarafından kontrol edilen kurumların egemenliği altındaki medyanın varlık gösterdiği dönemlerde, kitleler demokratik tartışma ortamı dışında tutularak dev bir enformasyon gösterisinin pasif tüketicileri konumuna getirilmektedirler.

Anaakım medyada var olan bu eşitsiz iletişim ortamına karşı neler yapılabileceği üzerinde düşünüldüğünde, Alternatif medya olarak tanımlanan medya yayın organları bu soruna çözüm olabilmek için ortaya konulan yanıtların en önemlisi olarak görülmektedir.

Toplumsal yaşam bağlamında, alternatif medyanın asıl gücü, iktidarın sessizleştirme, görünmez kılmaya çalıştığı tüm toplumsal kesimlerin kendilerini ifade ettikleri mecralar olmayı başarmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü anaakımın dokunamayacağı yaşamsal sorunlara dokunma olanağına sahiptir. Bu açıdan baktığımızda alternatif medyanın gücü, yüksek tiraj ve tıklanma sayılarının ötesinde, gündelik yaşamın farklı katmanlarında tüm kesimlerin kendilerini ifade edebilmelerini mümkün kılması nedeniyle oldukça önemli bir işleve ve güce sahiptir.

Başka bir medya düzeninin mümkün olduğu inancıyla giderek hızlanan alternatif medya arayışları paralelinde, son yıllarda Türkiye'de alternatif bir kamusal tartışmanın sağlanması için etkinlik ve etki alanı açısından ciddiye alınması gereken bağımsız ve muhalif girişimler daha fazla dikkat çekmektedir. Bu amaçla yapılan çalışmada, Türkiye'de geniş bir ağına sahip olan BİANET ile Amerika menşeli Altpress.org katılımı, profesyonel işgücü kullanımı, gerçek ve doğru habercilik, süreklilik, finansal yapı ve alternatifliğin amacı unsurları açısından karşılaştırılarak incelenmiştir.

Alternatif Medya Kavramı

Kavram olarak ele alındığında, alternatif medya küçük azınlıkların görüşlerini yayan ve anaakım medyanın karşısında olup ona alternatif üretim yapan medya olarak tanımlanmaktadır. İlk aklı gelen örnekler, 1960'ların hippy kültürünün karşı kültür gazeteleridir. Günümüzde bunlara, sendika gazeteleri, düşük bütçeli edebiyat dergileri, marjinal müzik biçimlerini yayınlayan dijital radyo istasyonları ya da radikal partiler tarafından dağıtılan gazeteler, çevre aktivistlerinin web sitesi, bir topluluğa ait feminist radyo showları gibi örnekler vermemiz mümkündür.

Kamuya erişemeyen vatandaşlar, seslerini duyurmak için yeni yollar yaratmaktadır. Bu noktada, alternatif medyanın, vatandaşların kendilerini ifade etmek için bir alan sağlaması önem taşımaktadır. Baskı gören, ayrımcılık yapılan, seslerini duyurmakta zorlanan insanlar ve azınlıklar için alternatif medya, alternatif bir alandır. Özellikle teknolojik gelişmeler bu yapıların hızla çoğalmasına ve gelişmesine yol açmıştır. Halkların hüküm süren iktidarlara karşı kendilerini özgürce ifade edememeleri sonucunda oluşan bu medya yapıları, alternatif olarak adlandırılmıştır.

Alternatif medya, küresel ölçekte faaliyet gösteren ticarileşmiş geleneksel medya karşısında, farklı türde iletişim ortamlarının da olabileceği inancından hareketle ortaya çıkmıştır. Bu inancın özünde alternatif bir eleştiri odağı olma, direniş, değişim, özgürlük, eşitlik ve demokrasi yer almakta ve katılımcı yayıncılık, habercilik anlayışından hareketle ana akım medyayı da dönüştürme çabasındadır. Bu çaba, bir anlamda dengesiz, eşitsiz ve güçlüden yana olan geleneksel medyanın ve iletişim ortamının da değişebilmesi, düzelebilmesi yönünde bir eylemler bütünüdür (Mutlu, 2004, 21-22). İletişimin demokratikleşmesi tartışmaları ve küresel medya kuruluşlarına karşı yurttaş grupları ve tabandaki organizasyonlarda medyanın farklı kullanım biçimlerinin öne çıkması (Rodríguez, 2001) son zamanlarda iletişim çalışmalarını açısından görece olarak alternatif medya çalışmalarına olan ilgiyi arttırmıştır (Atton 2002/ Downing 1984-2001/ Rodriguez, 2001/Bailey, Cammaerts, Carpanteir, 2008/ Hamilton, 2000).

Bu bağlamda alternatif medyayı ele alan çalışmaların iletişim çalışmalarında daha merkezi bir konuma gelişini Couldry ve Atton (2003) dört nedene bağlamaktadır ;

- 1990'lı yıllarda ana akım olmayan medya ürünlerini de içeren küresel düzeyde canlanan sosyal aktivizmin varlığı; anahtar teknolojik değişiklikler sayesinde oluşan karşıt küreselleşme hareketi,
- İçerinde medya ve kültürel çalışmaların da yer aldığı eleştirel çalışmaların etkisini yitirmesi,
- Batı tipi demokrasi pratiklerinin iflasi, oy kullanma oranlarının azalması; siyasetin neoliberalizme uyumlu müşteri piyasası sektörü haline gelmesi, toplumun genel ilgisizliği,
- Tamamıyla ilgili olmasa da küresel gelişme kurumlarının yerel gelişmede ve küresel barış düzeylerinde sosyal ve siyasal yetkilendirmeye önem vermeleri.

Alternatif medyayı ele alan çalışmaların kendi içerisinde farklılıklar gösterdiği ve alternatif medyanın ana akıma karşı iki temel boyut üzerinden tanımlandığı görülmektedir. Örgütlenme, ekonomik yapı ve içerik. Küresel ticari medyanın hiyerarşik ve dikey örgütlenme yapısına karşı alternatif medyanın organizasyon yapısı yatay ve kolektif ilişkilerden oluşmaktadır. Örgütlenme yapısının katılımcılığa ve demokratik ilişkilere açık oluşu üretilen içeriğin muhalifliğini de sağlamaktadır. Alternatif medyanın içeriğini şekillendiren temel güdüler ise sosyal değişimden yana olmak, baskı altındaki grupların sesi olmak, alternatif bir kamusalılık yaratmak olarak değerlendirilmektedir (Streitmatter,2001/ Kessler,1984/ Hamilton, 2000, Akt: Birsen,2011, 23).

Literatürde alternatif medyayı ele alan çalışmalar farklı düzeylerde farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Birincisi alternatif medyayı detaylı bir şekilde açıklamaya çalışan alternatif medyanın köklerine, ekonomik kaynaklarına ve program çeşitlerine bakan ve alternatif medyayı iletişimsel bir olgu olarak görmemizi sağlayan tümsel çalışmalarıdır. İkincisi ise, alternatif medyanın önemini, iletişim süreci ve demokrasi içinde açıklayanlardır. Bailey ve arkadaşları (2015) sınıflandırmalarında alternatif

medyayı çeşitlilik ve ilişkisellik kavramları aracılığıyla açıklamaktadır.Yapılan tanımlarda alternatif medyanın, ana akımda temsil edilmeyen veya kendine doğru ve yeterli yer bulamayan grupların seslerinin duyurulması ve ana akım medyadaki baskın söylemlere karşı hegemonya oluşturmaya bağlamlarında önemli bir rol üstlendiği ve ana akım medyanın yaratmış olduğu sahte gerçeklik duygusunu deşifre etme, kırabilme ve görünmeyen temsilleri görünür kılabilmek amacıyla hareket ettiği belirtilmektedir.

Sonuç olarak alternatif medya ile ilgili yapılan tanımlamalardan bir sentez olarak; alternatif medya "Anaakım medyada sorunlarına ve itirazlarına yer bulamayan, seslerini duyuramayanların seslerini egemen güçlere ve kamu vicdanına duyurabilecekleri, anaakım medyaya ve egemen güce olan itirazlarını sivil itaatsizlik sınırını aşmayacak şekilde yapacakları, kar amacı gütmeyen, ancak ekonomik bağımsızlığını elde etmiş, bağımsız dağıtım sistemi ve sürekliliği olan, haber ve duyurularının doğruluğu tartışılmayan yaygın organlarıdır." tanımı yapmamız mümkündür.

Ana akımın önemli bir bakış açısı olan işlevselciliğin en önemli özelliği dengenin korunması, servetin ve gücün haklı çıkarılmasıdır. Ana akım deneysellik ile ilişkilendirilmektedir. Bu ilişkilendirmenin üç ana nedeni olduğunu söylememiz mümkündür:

- İnsanın yaşadığı çevreye uyması, uymuyorsa gerektiğinde uydurulması,
- Var olan toplumsal yapıyı ve kurumları korumak ve geliştirmek isteği,
- Sanayileşmiş ülkelerin seçeceği en iyi yolun kapitalist model olduğu görüşüdür.

Alternatif medya başat temsil pratiklerinin karşısında baskılananların, alt kültürlerin ve toplumda "öteki" olarak konumlandırılanların kimlik politikalarını, değerlerini, sözlerini ifade eden metinleri dolaşıma sokmakta ve anaakım medyadan üç temel özelliği ile farklılaşmaktadır (Binark/ Bek, 2010,197):

- mülkiyet ve sahiplik ilişkisi ile,
- çalışma ilkeleri ile,
- üretilen içerik ile

Dorer (1995), Alternatif medyanın belirleyici özelliklerini dört madde de toplamıştır:

- İlerici alt kültürel taban ve/veya protesto hareketleri,
- Alternatif kamu ve iktidar karşıtı pozisyonları aramak,
- Kapsama ve elden çıkartma arasındaki sosyal konular,
- Alternatif medya için çelişki yaratan karakteristik amaç ve ekonomi bağlantısı.

Bu çelişki alternatif medyanın özelliğinden kaynaklanmaktadır. Alternatif medyada üretim sürecinde kapitalist bir ekonominin varlığına ihtiyaç duyulmaktadır (Dorer:1995,330).

Ancak, Dorer (1995, 215) bu çelişkiler arasında alternatif medyanın baskın özelliği olarak antikapitalist bir duruş sergilemesi gerekliliğinden de söz etmiştir .

Kurt Weichler, "DieAnderenMedien" adlı alternatif iletişimle ilgili çalışmasında alternatif iletişimin temel özelliklerini barındıran üç unsur önermiştir;

- Komunikatör ve alıcının ayrılması, kaldırılması,
- Özgünlük üretimi ve
- İletişim ve eylem bağlantısı.

Weichler her iki yönde de eşit iletişim sürecinin oluştuğunu ve prensip olarak her iki tarafın haberleşme bağlamında aynı haklara sahip olduğunu düşünmektedir (Weichler, 1987, 15-17).

Diğer bir unsur olarak Weichler, alternatif medyanın sadece toplumsal çatışmalar ve politik anlaşmazlıklar hakkında bir raporlama olmadığını, aynı zamanda bu tür davranışlarda etkili bir faktör olarak rol aldığını belirtmiştir (Weichler,1987,15-17).

(Weichler,1987)'e göre, alternatif iletişim, sistemin değişimini amaçlamaktadır. Bu nedenle alternatif medya, en azından gerçekçi fizibilite yapması ve sistemin üstesinden gelmek için bağımsız olması gerekmektedir. Aksi takdirde, sadece sistemi koruyan ve hatta kaos yaratan konumuna geleceği muhakkaktır.

Tarihsel Bakış Açısıyla Alternatif Medya

Alternatif medyayı tarihselolarakincelediğimizde, 1600'lü yıllarda gerçekleşmiş olan 30 yıl savaşlarına kadar gitmemiz gerekmektedir. 30 yıl savaşlarının neden olduğu yoksullaşma, açlık ve enflasyonun konu edildiği çalışmalar bulunmaktadır. Aynı zamanda düzenli yayın aralıkları ile dağıtılan gazetelerde de ilk mesajlar ve haberler verilmiştir. Beyanmeler ve broşürlerin de yayınlanması, çiftçilerin uyanması ve ayaklanması için fırsat olmuştur. Modern anlamda ana teması siyasi olan yazılar ile din adamlarına karşı mücadele, Roma'da Papa'ya karşı yapılmıştır. Reform hareketlerinden itibaren, kilise resmîyete kavuşmuş, Luther ile beraber ünlü olan resmi kilise ve papa Protestan propagandasının odağı olmuştur. Yazarlar uygulanan sansüre karşı, Luther'in de çabalarıyla genel eleştiriler yapmışlar, bu nedenle para cezası ödemek zorunda kalmışlar, yazılarını yazma hakları ellerinden alınmış ve işlerini kaybetmişlerdir. (Hooffacker/Lokk, 2009,10-12).

İngiliz radikal entellektüelleri, küçük burjuvalar ile burjuvaların dışında kalan toplumsal kesimlerle iletişime geçerek onların geleneksel siyasal mücadele biçimlerinin ve bunun düşünsel temellerinin dönüşmesine neden olurlarken, onlarla iletişime geçmenin aracı olarak kullandıkları medyayla da alternatif bir basının öncülüğünü yapmışlardır.18.yüzyıl "aydınlanmasının" bir başka ürünü olan bu alternatif kamular, aynı zamanda 19.yüzyıl işçi sınıfı hareketinin ve kullandıkları medya da tarihin bütün büyük dönemeçlerinde önemli bir rol oynayacak olan "alternatif medyanın" müjdecisi olmuştur (Dağtaş,1999,157).

18. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar İngiltere'de güçlenen radikal yenilikçi gazetelerde isyankar bir iletişim göze çarpmaktadır. Bu gazetelerde, kendi aralarında teknik, profesyonel rol, yükümlülükler ve toplumsal ve kültürel dönüşümlerin yeni bir bakış açısı ile yeniden oluşturulduğunu görmemiz mümkündür. (Atton,2014,45).

- Gizli yer altı dağıtım ağları,
- Yoksul yönetimi,
- Gazetecilerin kendilerini profesyonelden ziyade aktivist olarak görmeleri,
- Salt haber sunmaktansa iktidarın ve eşitsizliğin dinamiklerini ifşa etmeye yönelik ilgi,

- Okuyucularla yakın ilişkiler kurmak,
- Radikal örgütler ile yakınlaşma ve birleşim ile örgütsel hareketin değerinin altını çizen bağlar,
- Radikal medyanın, işçi sınıfının kamusal alanındaki anahtar rolü Bu noktada militan basının radikal bir altkültürü elinde tutmakta olduğu görülmektedir.

19. yüzyılda hızlı baskının devreye girmesi ile birlikte düzgün baskıları ile kitap, gazete ve dergilerin tirajları daha da artmıştır. Ancak, yazarlar yayıncılara bağlanmış ve bağımsızlıklarından uzaklaşmışlardır. Genç yazarlar, geçimlerini sağlamak için küçük tirajlı dergilerde, edebiyat veya gazete makaleleri ile uğraşmışlardır. Heinrich-vonKleist 1810'larda "Berlin Akşam Gazetesi"nde yeni bir akım geliştirmiş, Almanya'da yerel günlük gazetelerin sansasyonel haberler, siyasi bilgi ve yorumlar, felsefi, ilmi konular ve taşlamalar ile bir karışım yaparak yayınlanmasını sağlamıştır. Dönemin sorunu olan sansür ile yayıncıların mücadeleleri finansal yönden başarısızlıklara neden olmuştur (Hooffacker/Lokk,2009,17).

1970'li yıllarda, gençleri motive etmek amacıyla gençlikle ilgili çeşitli dergiler yayınlanmış, hatta okullarda ve çeşitli gençlik örgütlerinde bilgilendirmeler yapılmıştır. Alternatif medyaorganlarının sayısı hızla artmış, 1977'de yaklaşık 100 bölgesel ve merkezi olarak alternatif basılı medya yayın hayatında varlık göstermiştir. (Hüttner/Nitz,2009,34).

Almanya'da Alternatif yayınların sayısı 1980'lerde düşüş göstermiş, 2006'larda ise, bu rakam 450'in üzerine çıkmıştır. Çoğunun teması yeni sosyal hareketlerin üç klasik teması ile ilgilidir: demokrasi, ekoloji ve enternasyonalizm, diğer bir anlatımla sol görüş. Alternatif yazılı medyanın özellikle marjinal kamulara ulaşmada ve karşı kamuların sosyal ve siyasal meydan okumasında etkin olduğu görülmektedir (Hüttner/Nitz, 2009, 39-40).

Alternatif Medya Çalışanlarının Ortak Özellikleri

Sosyal Bileşim

Alternatif medyanın çalışan kitlesi özellikle 20 ila 30 yaşlarındaki genç insanlardan, yüksek öğrenim öğrencileri ile sosyal olarak orta tabaka mensuplarından oluşmaktadır. Kökenlerini incelediğimizde pedagogların, sosyal hizmet uzmanlarının, edebiyat ve sosyal bilimler mezunlarının, avukatların, gazetecilerin, hekimlerin ve mimarların alternatif medya çalışanları içerisinde ağırlıklı olduğunu görürüz. Ayrıca çoğunlukla herhangi bir partiye bağlı olmayan bu kişiler kent kökenlidir (Weichler,1987,45).

Türkiye'de 2016 yılında alternatif medya kullanıcıları hakkında yapılan bir anket sonucuna göre, kullanıcılarının %75'i akademik eğitim almış kişilerden oluştuğu görülmektedir (dailymotion.com,2016).

Alternatif medyanın çalışan kitlesinin yapısını, örneğin alternatif medya işlerinin ek iş olarak yapılması ve ücret karşılığı olmaması, bu nedenle de öncelikle asıl meslekleri sayesinde mevcut zamanlarını görece daha serbest dağıtabilecek durumda olan kişilerin bu türden işleri yapıyor olması belirlemektedir (Weichler,1987,45).

Faaliyet Özellikleri

Alternatif medya uygulayıcısı, sınırları keskin çizgilerle belirlenmiş faaliyet alanına bağlı kalmaz ve sınırlarını istediği gibi aşarak tema seçiminde geniş bir özgürlüğe

sahip olur. Alternatif komünikatörün (medya organizatörü) görevleri arasında alternatif bir kamuoyu yaratmanın yanı sıra örgütsel faaliyetler debulunmaktadır. Alternatif komünikatör projenin finansmanı ile ilgilenmeli ve idari alanda da çalışmalıdır.

Kolektif çalışma tarzı da yine aynı şekilde önemli bir noktadır. Alternatif medya şirketlerinde formüle edilmiş bir hiyerarşi neredeyse hiç bulunmaz, bütün çalışanlar aynı haklara ve yükümlülüklerle sahiptirler. Uygulamada ise çoğu zaman gayri resmi hiyerarşiler kendini göstermektedir (Weichler,1987, 49-50).

Benlik Kavrayışı

Alternatif medyaların komünikatörleri, nesnel haberciler olmayıp, belli hayaller, düşünceler, kişiler ve gruplaşmalardan yana bilerek ve açıkça taraf tutarlar. Alternatif medyada gönüllü çalışmalar çoğunlukla bir şeyden yana veya bir şeye karşı siyasi bir angajman olarak görülmektedir (Weichler,1987,53-54).

Motivasyon

Alternatif medya işletmelerinde çalışmanın bir diğer önemli özelliği ise siyasi sosyal ve hatta kültürel angajmandır. Weichler, ayrıca emeğin serbestçe yapılandırılması, bütün çalışanların eşit haklara sahip olması, aynı fikirleri paylaşanlarla sosyal bütünleşme olanağı, kolektif bir grup deneyimi ve kişinin kendisini bireysel olarak gerçekleştirebilme olanağını da diğer motivasyon nedenleri olarak görmektedir (Weichler,1987,56-57).

Altpress.org ve Bianet Karşılaştırması

Alternatif medya organları bağlamında Altpress.org. ve Bianet örnek olarak ele alınmıştır. Her iki kuruluşun ortak özelliği uluslararası bağlamda bilinirliklerinin olmasıdır. Yapılan araştırmada Altpress.org ile ilgili bilgiler literatür taraması, web site ve blogincelemeleri yoluyla elde edilmiştir. Bianet ile ilgili bilgiler ise literatür taramasının yanı sıra Bianet yöneticileri ve çalışanları ile yapılan yüz yüze görüşmelerden elde edilmiştir.

Altpress.org.

Alternatif Basın Merkezi "TheAlternativePress Center" (APC) kar amacı gütmeyen ve alternatif erişim sağlayan, kamu bilincini artırmayı amaçlayan bir kuruluştur. 1969 yılında ABD'de kurulmuş ve en eski kendi kendine yetebilen alternatif medya kuruluşlarından biridir. Çeyrek yüzyıldan fazla bir süredir ABD'de alternatif basına lider ve rehber olarak tüm dünyada kabul görmüştür.

Alternatif Basın Merkezinin basılı ve elektronik birçok formu mevcuttur. Elektronik versiyonu EBSCO aracılığıyla dağıtılmakta, her yıl kültürel, ekonomi- politik, sosyal değişim hareketleri, haberler ve politika gibi konularda yaklaşık 20.000 makale yayınlanmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada genelinde kütüphanelerde yüzlerce baskısı mevcuttur.

Şeffaflık ve eleştirel düşünce özgürlüğünü alternatif basın olarak yansıttığı gözlenmektedir. Bağımsız, eleştirel basının en önemli işlevi, bugünün toplumunun önemli bir yansımaları sağlamaktır. Ana misyonu ise bağımsız ve eleştirel basın aracılığıyla kamu bilincini artırmayı hedeflemektir. Bunu yaparken, akademisyenler ve izler kitle için teori ve pratik arasında bir bağlantı kurulmasının sağlanması ve sürekli olarak ana akım medyanın denetiminin yapılması amaçlanmaktadır. Bu hedeflerle, sosyal farkındalık yoluyla daha adil bir toplumun yaratılması öngörülmektedir (Altpress.org,2016).

47 yıllık uzun bir geçmişi olan Alternatif Basın Merkezinin, alternatif medyanın oluşturucu şartlarından biri olan süreklilik esasına da sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca finansal yapısının kendi kendine yetecek şekilde organize edildiği göze çarpmaktadır.

Her yıl, kültürel, ekonomik, politik ve sosyal değişim hareketlerini, haberlerini, politikalarını ve teorilerini rapor eden ve analiz eden 20.000 makale yayınlanmaktadır. ABD ve Kanada'daki yüzlerce kütüphanenin referans bölümlerinde basılı veya elektronik versiyonlar bulunmaktadır. Ayrıca 380'den fazla popüler ve bilimsel bağımsız eleştirel yayın için en kapsamlı dizin olan Bağımsız Kritik Baskı Kılavuzu da bulunmaktadır.

Alternatif Basın Merkezi (APC), bağımsız kritik haber ve bilgi kaynaklarına erişimi teşvik eden süreli kütüphane ve aynı zamanda kar amacı gütmeyen bir kuruluştur. Periyodik koleksiyonlara ek olarak, 2.800'den fazla kitaba sahiptir. Bunlar 1960'lar ve 1970'lerde vurgulanan Sol'un klasikleridir.

Alternatif Basın Merkezi'nin merkezi hedefi, bağımsız, eleştirel basının kamuoyunda farkındalığını arttırmaktır. Bunu yaparken:

- Bilim adamları ve aktivistler için teori ve pratik arasında bir bağlantı kurmak.
- Çağdaş burs ve aktivizm araştırmalarını kolaylaştırmak.
- Genellikle ana akım medyanın radarından geçen eksik bildirimlere erişim sağlamak gibi uygulamalara ağırlık vermektedirler.

Bu hedefler, toplumsal farkındalık yoluyla daha adil bir toplum yaratmak için kapsayıcı bir misyonu yansıtmaktadır. Altpress.org 60'lı yılların ruhu, feminizm, çevrecilik, medeni haklar, ulusal kurtuluş ve savaş karşıtı hareketler gibi zamanın hareketlerini yansıtan yeni yayınlar ile ABD'deki TheNation (9,1865), TheGuardian (1948) ve MonthlyReview (1949) gibi en eski sol dergilerinden derlenmiş makaleleri yayınlamıştır (Altpress.org, 2018).

Bianet

Yurttaş gazeteciliğinin bir uygulama alanı olan Bağımsız İletişim Ağı (BİA), Inter Press Service (IPS) İletişim Vakfı, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği ile Türk Tabipler Birliği'nin 1996 yılında başlayan ortak çalışmaları sonucunda 1997 yılında faaliyete geçmiştir. Bağımsız iletişim ağı; 12 yerel gazete, 6 yerel televizyon ve 56 yerel radyonun imzaladığı bir bildiri ile kurulurken, burada ortaya koyduğu ilke ve amaçları benimseyen yerel medya kuruluşlarını internet teknolojisi vasıtasıyla ortak haber üretimi ve dağıtımını konusunda iş birliği içine sokmayı amaçlamıştır (Tokgöz, 2001, 32).

Böylelikle medyadaki teksesliliğe karşı "sivil toplumun kendini ifade edebilmesinin aracı olarak yerel medyanın güçlenmesini" hedef olarak tayin eden Bağımsız iletişim ağı, yerel medyanın ekonomik, siyasal ve yasal zorluklar karşısında kendi ayakları üzerinde durabilecek bir konuma gelmesini istemiştir (Alankuş, 2003, 5-6). Bağımsız iletişim ağı (BİA), "yaygın medya karşısında yerel medyanın vazgeçilmezliği" ve "yerel medyanın yaygın medyadan farklı ve genel geçer olana alternatif olması gerektiği" konusunda iki önemli tespit yapmaktadır. İçeriğin zenginleşmesi, haberciliğin daha iyi noktalara ulaşabilmesi ve yerelliğin yanında daha geniş kapsamlı bir perspektif oluşturabilmek amacıyla özellikle internet teknolojisinin sunduğu olanaklardan yararlanarak yerel gazeteler, yerel radyo ve televizyonlar arasında haber ile program üretimi

ve paylaşımı noktasında yatay dayanışma ağlarını hayata geçirmiştir (Alankuş 2003: 12). Bağımsız İletişim Ağı'nın internet yayıncılığı ayağını bianet.org isimli internet sitesi oluşturmaktadır. 2000 yılında Avrupa Birliği tarafından desteklenen projenin internet yayıncılığı ayağını oluşturan bianet.org internet sitesi de bu tarihte yayına başlamıştır. "bianet" in yanı sıra; yerel medya eğitim seminerleri, yerel radyolar için radyo programları, hukuki sorunlar yaşayan gazeteciler için hukuksal destek birimi, gazetecilik öğrencilerine yönelik eğitim programları Bağımsız İletişim ağının çalışmaları kapsamında gerçekleştirilen önemli diğer projelerdir. Ayrıca Bağımsız İletişim ağı, gerçekleştirilen eğitim programları ve projeler aracılığıyla elde edilen bilgileri habercilik eğitimi literatürüne sokan kitap dizileri de yayınlamaktadır (Kutlu/Bekiroğlu, 2010, 258). Bağımsız İletişim Ağı'nın internetteki sitesinde sunulan haber, yazı, fotoğraf, karikatür gibi her türlü içerikten yerel medyanın, artı bir maliyet yükü olmadan sadece kaynak göstermek suretiyle faydalanabilmesine imkân vermekte, dolayısıyla hem haber alma hem de bunu yaparken internet teknolojisinin sunduğu olanaklarla herhangi bir ücret-telif yükümlülüğü altına girmeme bakımından yerel medya için önemli bir destek oluşturmaktadır (Atabek 2003, 7374).

Bianetanaakımın koşutu olarak tanımlamakta, ancak alternatifliği kabul etmeyip gerçek gazetecilik yaptıklarını iddia etmektedirler. Anaakımın ve iktidar ilişkilerinin dışında kalan, eleştirel yönleri ağır basan, seslerini duyuramayan kesimlerin sesi olabilen medya yapıları olmak gibi bir misyona sahip olarak, gazeteciliğin Türkiye'de evrensel niteliklere uymaması nedeniyle yaptıkları işin alternatif olarak görüldüğünü, fakat aslında gerçek gazetecilik yapmaya çalıştıklarını belirtmektedirler. Bünyelerinde sekiz kişisini mevcut olduğunu, bunlardan 3 kişinin bianet eğitiminden geçerek işe başladığını, 2 kişinin gazetecilik mezunu olduğunu, 1 kişinin siyaset mezunu, geri kalan 2 kişinin ise, piyasadan geldiğini belirtmişlerdir. Haberleri kendilerinin oluşturduklarını, ancak anaakım olmayan ajanslardan da yararlandıklarını da ifade etmişlerdir. Alternatif medya yayın organlarının, üretim aşamasında konu ile ilgili profesyonellerle birlikte eğitim verilmiş gönüllüleri kullandıkları görülmektedir. Haber kaynakları genellikle anaakım ajansların dışındaki ajanslar olup, yine izler kitlelerini ve kendi kaynaklarını kullanmakta oldukları izlenmektedir. Ancak haberin yayınlanmadan önceki son aşamasında profesyonel destek almaları söz konusudur.

Yayınlarını internet üzerinden online ve son zamanlarda sosyal medya aracılığı ile gerçekleştirmekte, dağıtımlarını ise kendi imkanları ile gerçekleştirmektedirler. Gerek internet, gerek sosyal ağlar üzerinden olmakla birlikte basılı materyallerinde dağıtımının kendileri tarafından kısıtlı imkanlarla kısıtlı coğrafyalara yapıldığı görülmektedir. Basılı medya ürünlerinin dağıtım alanlarının daha da genişletilmesi üzerine herhangi bir çalışma göze çarpmamaktadır. Bu durumda alternatifliğin daha geniş ve daha kalabalık kitlelere ulaşmaktan ziyade var olan kitlelerin bilgilendirilmesinden ibaret olduğu görülmektedir.

Katılımcılığa önemverilmekte, izler kitlelerini hangi tür medya olursa olsun haber kaynağından, haber üretimine ve yorumlarla dönüşüm sağlanmasına kadar tüm sürece dahil etmeye gayret göstermektedirler. Katılımlar için gereken bilgi alt yapıları için gerekli eğitimlerin verildiği, bu eğitimlerin katkıları ile daha verimli katılımların sağlandığı incelenmiştir. Katılımlarda gönüllülük esaslı ön plana çıkmaktadır.

Alan takibinin var olduğunu ifade etmişlerdir. Belli alanlar üzerine yoğunlaşma olduğu için takibin söz konusu olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle haber takibi ile birlikte dil de oturtulmaya çalışılmaktadır. Haberlerin üretiminin ardından, sözkonusu haberin yeniden üretiminin çoğunluk olarak yapılmakta olduğu görülmektedir. Bianet'in bir proje olduğu ifade edilmiştir. Fonlanmak sureti ile faaliyetine devam ettiği de

gözlenmektedir. Kurumsal kimliği IPS iletişim Vakfıdır. Vakıf fonlamaya AB fonları ile başlamıştır. Son dönemlerde ise İsveç Kalkınma Ajansı tarafından fonlanmaktadır. Finansal gücünü kazanmak amacı ile yurtiçi, yurtdışı fonlamalara, bağış, hibe ve reklam satışına açık olmaları anaakıma karşı yürütmekte oldukları çalışmalarını güçlendirmek ve sürekliliğini sağlamak açısından çok önemli olmaktadır. Genellikle temel hak ve özgürlüklerin tesis edilebilmesi, toplumların dönüştürülmesi ile toplumlar arası farklılıkların ortadan kaldırılabilmesi üzerine bir misyon üstlendikleri görülmektedir.

Bianet, önem verdiği iki konunun varlığından bahsetmiştir. Birincisi, ifade özgürlüğü raporu ve her 3 ayda bir yayınlanmakta, ikincisi ise, erkek şiddeti çetelesidir. Kadına yapılan şiddetin tüm süreci ile çetelesini tutmaktadırlar. Her ne kadar genel gazetecilik yaptıklarını beyan etmiş olsalar da, yayın organının alan medyası yapısında işlev gördüğünü göstermektedir. Alternatif medya yayın organlarının, üretim aşamasında konu ile ilgili profesyonellerle birlikte eğitim verilmiş gönüllüleri kullandıkları görülmektedir. Haber kaynakları genellikle anaakım ajansların dışındaki ajanslar olup, yine izler kitlelerini ve kendi kaynaklarını kullanmakta oldukları izlenmektedir. Ancak haberin yayınlanmadan önceki son aşamasında profesyonel destek almaları söz konusudur.

Türkiye’de alternatif medya kapsamında incelenen yayın organların genel olarak uzun süreden beri yayın hayatına devam ettikleri izlenmekle birlikte bazı dönemlerde bazı yayın organların yayın süreçleri yönetim erkleri tarafından kesintiye uğratılmış oldukları, ancak kesintiler sonunda yine yayınlarına devam ettikleri görülmektedir. Finansal yetersizlik nedeni ile yayın sürecine ara vermek zorunda kalmış olan yayın organları da izlenmiştir. Bu durum alternatif medya oluşumlarında süreklilik esasları bakımından olumlu bir görüntü oluşturmamaktadır. Türkiye’de katılımçılığın var olması, alternatifliğin gereklerinden ve ayrılmaz bir parçası olduğu düşüncesinin var olmasından kaynaklanmaktadır. Dünyada ise katılımçılık kavramı minimum seviyede izlenmektedir. Devlet eli ile fonlanan alternatif oluşumlarda tam bir katılımçılık söz konusu iken, diğerlerinde sadece yorumlarda, alternatif oluşumun önderliğini yapmış olduğu aktivist çalışmalarda ve dağıtım aşamalarında görmemiz mümkün olmaktadır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, profesyoneller süreçleri kontrol altında tutmaktadır.

Türkiye’de alternatif medya tanımlarında, özellikle alternatif medyanın gönüllülük esasları ile yapılandırılmış olması gerekliliğinden, haber üretiminin son aşamalarında tamamen uzaklaşmış olduğu gözlemlenmektedir. Dünyadaki güçlü alternatif medya kuruluşlarında var olan profesyonel yapı, haber kaynağı, üretimi ve yayımlanması gibi her aşamada gözlemlenmektedir. Bu profesyonel yapının varlığı medya kuruluşlarının gücünü arttırmalarında önemli bir etken olmaktadır.

Türkiye’de ve dünyadaki alternatif medya yayın organlarında görülen benzerliklerden biri de, her ne kadar alternatif medya tanımlarına uymamasına rağmen mutlaka profesyonel destek alınmasının söz konusu olmasıdır. Her aşamada olmasa da, editöryal aşamada mutlaka profesyonel destek göze çarpmaktadır. Profesyonel desteğin var olması nedeni ile sadece yatay yapılanma değil, dikey hiyerarşi de söz konusu olmaktadır.

Dünyadaki bazı örneklerde çarpıcı olan ise, alternatif medya yayın organlarından bazılarının devlet desteği alıyor olmalarıdır. Bu tür bir desteğin alınıyor olması genel olarak alternatif medya kapsamında yer alınabilmenin önünde bir engel olarak görülse de, bu güçlü bir medyanın var olması için önemli bir nedendir. Kamu ve özel sektör desteği, bağışlar, fonlar, satış gelirleri ve abonelikler ile gelir sistemlerini oturtmuş gibi görülmelerine rağmen sürekli yeni finansal arayışlarda olmaları da göze çarpmaktadır.

Alternatif medya yayın organlarının asıl varlık sebepleri sessizlerin sesi olmak, azınlıkların sorunlarına dokunabilmek ve onlara çözümler üretmek, anaakım medyada problemlerine, dilek ve isteklerine yer verilmeyen kitlelere destek olmaktır. Ancak bu görevlerini yerine getirebilmelerinin öncül şartı sürekli yayın yapabilmelerinden geçmektedir. Dolayısı ile süreklilik şartı söz konusudur. Finansal sıkıntılar nedeniyle yayınlarının kesintiye uğraması, önemli bir sorun olarak görülmektedir. Ancak, bunun yanı sıra, yönetim erklerinin müdahaleleri ile yayınlarının kesintiye uğraması kuzey demokrasilerinde görülme de, güney yapılarında söz konusu olmaktadır. Bir başka kesinti nedeni ise, amaçları anlık yayınlar ile toplumu hareketlendirmek, anarşizm ve toplumsal eylemlere destek vermek olan gerilla yapılarının varlığıdır ki, bu yapılar alternatif medya kavramında bir takım tahribatlara da neden olmaktadır. Yayınların sürekli olamaması ise söz konusu oluşuma olan güveni sarsmakta, izler kitlelerinin umutsuzluğa düşmelerine de neden olmaktadır. Türkiye’de alternatif medya yayın organlarının sürekliliklerini sağlamak için yoğun çaba sarf edildiği görülmekte olup, yönetim erklerinin baskı ve zoru ile bazı alternatif medya yayın organlarının sürekliliklerinin sıkça kesintiye uğramış oldukları, bazı durumlarda da moderatörlerinin cezalandırıldıkları izlenmektedir.

Dünyada ise finansal açıdan alternatifliğini yitirmek zorunda kalan bazı medya yapılarının varlığı söz konusu olsa da süreklilik açısından herhangi bir kesintinin söz konusu olmadığı gözlemlenmektedir.

Alternatif medya yayın organlarının, gerçek anlamda demokrasiyi ve basın özgürlüğünü yaşayan coğrafyalarda kitleleri yasadışı toplumsal eylemlere ve anarşizme sürüklemek hakkında herhangi bir kaygılarının olmadığı görülmekle birlikte, güney demokrasilerinde yer alan yayın organlarının üzerine bu görevlerde yüklenmiş ve kendilerinden çözüm için bu yönetime yönelmeleri talep edilmektedir. Türkiye’de siyaset ile ilgili alternatif medya yayın organlarının ortaya çıkması ve var olanların da kendilerini geliştirmeleri Gezi eylemleri dönemine denk gelmektedir. Dolayısı ile güney demokrasilerinde alternatif medya yayın organları toplumsal eylemler yaratma ve yürütme kaygısı taşırken, toplumsal eylemler de alternatif medya yayın organları yaratmaktadır.

Alternatif medya yayın organlarının bulunduğu coğrafyalara ve bu coğrafyalardaki işlevlerine bakıldığında, özgürlükleri doğrultusunda hareket edebildikleri görülmektedir. Demokratik olmayan yapılarda alternatif medyalar genellikle o coğrafyalarda özgürlüklerin elde edilebilmesi yönünde çalışmalar yaparken, demokrasilerin tam anlamıyla oturmuş olduğu ülkelerde, alternatif medya yayın organları farklılıklar göstererek genelde alan medyalarına dönüştüğü, sorun ve önerilerin seslendirilmesi ve sesleri kamu erklerine ulaştırmaya çalışarak gündem oluşturma istekleri olduğu görülmektedir.

Bianet ve Altpress.org ile ilgili yapılan araştırmalardan yola çıkarak Türkiye ve dünyadan alternatif medya yayın organlarının karşılaştırmasını şu şekilde yapmamız mümkündür:

	TÜRKİYE	DÜNYA
ÜRETİMDE KATILIMCILIK	Katılımcılığa her aşamada önem verilmektedir. Katılımcılık esas olarak görülmektedir.	Haber üretiminde katılımcılık göz ardı edilmiş. Ancak faaliyetlerde ve organizasyonlarda katılım üst düzeyde.
PROFESYONEL İŞGÜCÜ KULLANIMI	Üretimin önemli aşamalarında profesyonel işgücü kullanımı	Her aşamada profesyonellik
GERÇEK VE DOĞRU HABERCİLİK	Önem veriliyor	Önem veriliyor
SÜREKLİLİK ESASI	Devlet kısıtlamaları ve finansal nedenlerle süreklilik kesintiye uğramakta	Süreklilik mevcut, kesinti kesinlikle sözkonusu değil
FİNANSAL YAPI OLARAK	Finansal kaynak oluşumunda kamu desteğinden kesinlikle uzak durulmaktadır.	Kamu desteği dahil her finansal kaynak kullanılmaktadır
ALTERNATİFLİĞİN AMACI	Kitlelerin değiştirilmesi ve dönüştürülmesi	Kamu erklerini ve kamu vicdanının harekete geçirilmesi

Tablo 1: Demirtaş,2017,209

Sonuç

Medya bireylerin toplum ile bütünleşmesinde, toplumun bir parçası olarak kültürel değerlerini benimsemeleri ve yeni değerler eklemelerinde, inanç, tutum ve davranışlarındaki değişimlerde rol oynamaktadır. Bu etkileşimin düzeyi, bireylerin medya ile ilgili önyargılarına, bu araçların ne sıklıkla kullandıklarına ve onlar aracılığıyla kendilerine ne tür mesajlar verildiğine bağlı olarak değişmektedir.

ElisabethNoelle-Neumann'ın öne sürdüğü suskunluk sarmalı kuramının keskin yapısının içine sıkışmış bireylerin coğrafi topluluklardan, günümüz siber uzay topluluklarına dahil oldukları düşünüldüğünde bu sarmaldan kendilerini koparabilmelerinin en önemli kaynağı, katılımcılık özelliğinden dolayı alternatif medya olmaktadır.

Alternatif medya bu birleştirici ve toplayıcı özelliği nedeniyle, toplulukla ayrı düşmüş bireylerin, kendi topluluklarına bağlanma ve bütünleşme ihtiyaçlarını yerine getirebilmeleri açısından önemli bir görevi yerine getirmektedir. Bu bağlantıyı sağlamış olan bireyler, kendi duygu ve düşünceleri doğrultusunda kaynaşmayı gerçekleştirecekler ve ait oldukları topluluk içerisinde kendilerini daha önemli ve özgür hissedebi-

leceklerdir. Bu durum alternatif medyanın özgürleştirici özelliğini de ön plana çıkar-maktadır.

Bianet ve Altpress.org örneğinde olduğu gibi, süreçleri ve sonuçları itibarı ile alter-natif medyanın dünya ve Türkiye karşılaştırılması yapıldığında, bu yapıların birbirine yaklaştıkları ve uzaklaştıkları ya da birbirlerinden tamamen farklılaştıkları görülmüş-tür. Alternatifliğin coğrafyalar bağlamında farklı algılandığı ve bu farklılığın olduğu şartların neler olduğu irdelediğinde; içerik ve yapısal özellikleri, ile aldıkları destekler açısından aynı ya da benzer özellikler taşıdıkları, toplumsal değişikliğin sağlanması ve bu süreçte aktif rol oynanması güney tipi demokrasilerde daha öne çıkan sorumluluk-lar olarak kabul edildiği görülmüştür. Bu ayrışma ile birlikte kuzey yapılanmaların-da fark edilen devlet desteğinin kabulü, güney yapılarında itiraza sebep olmaktadır. Alternatif medya kavramı farklı siyasal sistemlerde yapı, içerik, dil ve organizasyon bakımından değişiklikler göstermekte ve kendisini dahil olduğu sistemlere entegre ederek, farklı coğrafyalarda farklı işlevleri yüklenmesi söz konusu olmaktadır.

Alternatif yayın organları değişik coğrafyalarda demokrasi yapılarına göre farklı-lıklar göstermektedir. Türkiye, Mısır, Endonezya, Tunus, Cezayir, Malezya gibi güney demokrasilerinde demokrasi ve basın özgürlüğünün tesis edilmesi için çaba gösterir-ken, kuzey demokrasilerinde ilgi topluluklarına ait sorun ve sıkıntıların giderilmesi, seslerini kamu vicdanı ve yönetim erklerine ulaştırabilmeleri için çaba göstermekte-dirler.

Alternatif medyanın eylemsel yapısı güney demokrasilerinde daha katı algılan-maktadır. Bu algının genişlemesi neticesinde alternatif medya kavramının gerilla medya kavramına dönüştüğü, kitleleri hareketlendirmek ve katı eylemsel faaliyetlere sürüklemek sürecinde bir kıskırtma aracına dönüşmesi söz konusu olmaktadır. Ku-zey demokrasilerinde ise bu özelliğin alternatif medyanın uyumsuzluklar konusunda oluşabilecek çözüm sürecine nasıl dahil olması gerektiği ve çözüm sürecine gidecek sürecin oluşması için gerekirse eylemsel baskıların sivil itaatsizlik sınırını aşmayacak şekilde yapılması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Çalışmada alternatif medyanın çalışma ve uzmanlık alanı olarak yapılan incele-mesinde, dünyadaki oluşumlarda kesin çizgiler ile çizilmiş olduğu ve mümkün oldu-ğunca bu çizgilerin dışına çıkılmamaya özen gösterildiği izlenmektedir. Türkiye'de ise alanının içerisinde kalmaya özen gösteren medya yayın organlarının yeri geldiğinde bu standartlarından uzaklaşıp eleştirel ve muhalif medya yapısına yaklaştıkları gö-rülmektedir. Alternatif yapıların alanlarının dışına taşması durumunda izlerkitlenin onlara olan bağlarının zayıflayacağı da muhakkaktır.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre, Türkiye'deki alternatif medya yayın organ-larının işleyişi diğer ülkelerdekilerdeki yapılarla tam olarak örtüşmemektedir. Bu da, ülkemizdeki demokratik yapının dünyada alternatif olarak incelediğimiz medya yayın organlarının bulunduğu ülkelerdeki demokratik yapıya uymasından kaynaklanmak-tadır.

Alternatif medyanın kullanım amaçlarının, Türkiye gibi demokratik sistemin tam anlamıyla oturmadiği MENA ülkeleri dediğimiz gelişmekte olan ülkelerde kitlelerin değiştirilmesi ve dönüştürülmesi, demokratik yapıları gelişmiş kuzey demokrasilerin-de ise kamu erklerinin ve kamu vicdanının harekete geçirilmesi olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra medyanın alternatiflik özelliğinin, kendi kapsamı içinde oluşturulan sınırlamalarla değil, alternatif olarak neleri gerçekleştirebildiği, ötekilerin ve medyaya erişemeyen kesimlerin ne kadar sesi olabildiği ile doğru orantılı olduğu da unutulma-malıdır.

Kaynaklar

1. Alankuş S. (2003), BİA ve BİA Eğitim Çalışmaları Üzerine, Sevda Alankuş (ed), Gazetecilik ve Habercilik, IPS İletişim Vakfı Yayınları, İstanbul
2. Atabek, Ü. (2003) İletişim Teknolojileri ve Yerel Medya İçin Olanaklar, Sevda Alankuş (ed), Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya, IPS İletişim Vakfı Yayınları, İstanbul.
3. Atton, C. (2006), Alternatif Medya'ya Yaklaşmak: Teori Ve Metodoloji, 21-62.
4. Aydoğan, F. (2011), Tüm Boyutlarıyla Küresel Medya, Beta Basım, İstanbul.
5. Binark, M. & Bek, Mine G. (2010), Eleştirel Medya Okuryazarlığı Kuramsal Yaklaşımlar Ve Uygulamalar, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
6. Birsen, Ö. (2011), Türkiye Radyoculuğunda Alternatif Yayıncılık Arayışları: Açık Radyo Örneği, Erciyes İletişim Dergisi "Akademia", Cilt.2, Sayı.1, S.20-30.
7. Castells, M. (2008). Enformasyon Çağı: Ekonomi Toplum Ve Kültür Cilt-2 Kimliğin Gücü, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
8. Dağtaş, E. (1999), Kurgu Dergisi, Sayı:16, S.157-173.
9. Demirtaş, O. (2017), Türk Basınında Alternatiflik Arayışları, Alternatif Medya Olgusu, Cinius Yayınları, İstanbul.
10. 10-Dorer, J. (1995), StrukturundökonomieDer "Alternativpresse". EinebestandsaufnahmedesnichtkommerzuelienzeitshriftenmarktessAmBeispielösterreich. İn: Publistikvierteljahreshesheftfürkommunikation, Heft 3, Weisbaden
11. Enzensberger, Hans M. (1970), Bir Kitle İletişimi Araçları Teorisinin Oluşturucu Ögeleri, Çev.Ünsal Oskay(1980), Birikim, Sayı.58-59.
12. Hoffacker, G./ Lolk, P. (2009) Kurzegeschichte Der "Presse Vonunten". Bürgermedien, Neuemedien, Medienalternativen10Jahrealternativermedienpreis (2009) VerlagDr.Gabrielehooffacker, München.
13. Hütner, B.&Nitz, C. (2009) Linke Medienvorundnach Der Internetrevolution. Bürgermedien, Neuemedien, Medienalternativen10Jahrealternativermedienpreis, (2009) Verlag Dr. Gabrielehooffacker, München.
14. Hütner, B.,Leidinger, C./Oy, G. (2011), Handbuchalternativmedien, 2011/2012, Printmedien, Freieradios, Archive Verlag, Berlin, S.147-197.
15. Kellner, D. (1990), Televisionandthecrisis Of Democracy, Boulder: Westviewpress.
16. Kutlu, T.Ö./Bekiroğlu, O.(2010), Türkiye'de Yurttaş Gazeteciliği Bağlamında İnternet Haberciliği: Bianet Örneğinde Kentsel Dönüşüm Projesiyle İlgili Haberlerin Analizi, journal of Selçuk Communication, cilt:6, sayı:2
17. Mutlu, E. (2004), "İletişim Sözlüğü", Bilim Ve Sanat Yayınları, Ankara.
18. Tokgöz O. (2001) Türkiye'de Yerel Medyanın Yapısı Ve Örgütlenişi, İletişim, 9, 5
19. Yanıkkaya, B./Çoban, B. (2014), Kendi Medyanı Kendin Yarat: Alternatif Medya Kavramlar Tartışmalar Örnekler, Cilt 1, Kalkedon Yayınları, İstanbul

20. Weichler, K. (1987), Die Anderen Medien, Theorie und Praxis Alternativer Kommunikation, Vistas Verlag GmbH, Berlin.
21. İnternet Kaynakları
22. <http://www.dailymotion.com/video/x4mqgn>, (Erişim Tarihi: 03.08.2016)
23. <http://radiozapatista.org/> (Erişim Tarihi: 12.09.2016)
24. <http://altpress.org/> (Erişim Tarihi: 10.09.2016)
25. <http://www.altpress.org/mod/pags/display/11/index.php?menuabout>, (Erişim Tarihi: 12.10.2018)

KENTSEL DÖNÜŞÜM KAVRAMI AÇISINDAN KENTSEL DÖNÜŞÜM MEVZUAT VE UYGULAMALARINA GENEL BİR BAKIŞ

Kemal YAMAN¹

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi, email:kyaman@gmail.com

GİRİŞ

1900'lü yılların başından itibaren dünya genelinde kırdan kente gerçekleşen hızlı göç başta konut talebi olmak üzere birçok kentsel hizmetin sağlanmasında önemli açıklar doğurmuştur. Bu açığı kapatabilmek için hem merkezi hem de yerel yönetimler kısa vadeli çözümler üretmiş, bu durum da kentlerde çarpık ve düzensiz yapılaşma, bozulan kentsel doku vb. gibi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle Avrupa şehirlerinde dış göçten kaynaklanan nedenlerle hızla ve plansızca gelişen yeni yerleşim yerleri oluşmuş bunlar ileride çöküntü alanları olarak tabir edilen, yenilenmesi gerekli alanlar haline dönüşmeye başlamıştır (Arslan,2014:180). Bu dönüşüm kentsel dönüşüm, kentsel yenileme, kentsel canlandırma, kentsel sağlıklılaştırma vb. gibi farklı kavramlarla ülkelerin gündemine yerleşmiştir. Kentsel dönüşüm uygulamaları her ülkenin kendi sosyo-ekonomik yapısına bağlı olarak farklı biçim ve şekillerde uygulanmıştır.

Genel olarak dünyadaki kentsel dönüşüm uygulamalarının beş farklı hedefe yönelik olduğu söylenebilir.

- Özellikle kent merkezlerinde oluşan kentsel çöküntü alanlarında ekonomik canlanmayı sağlamak (Roberts,2000:10-15),
- Çevresel koşulların iyileştirilerek, insanların daha huzurlu ortamlarda yaşamalarının sağlanması, kentsel yaşam kalitesi artırmak (Yaman,2014:14)
- Savaş sonrası yeniden yapılanma ve afet tehdidini önleme
- Çeşitli nedenlerle kan kaybeden yerleşimlerde yerel kalkınmanın sağlanması
- Makroekonomik istikrar aracı olarak gayrimenkule dayalı finans piyasaları oluşturma.

KENTSEL DÖNÜŞÜM KAVRAMI

Genel olarak kentsel dönüşüm kavramı sağlıklı, riskli, altyapısı yetersiz konut alanlarının ıslahı, çöküntüye uğrayan kent mekanlarının canlandırılması ve daha cazip hale getirilmesi, işlevini yitirmiş tarihi ve endüstriyel alanlar restore edilerek yeni bir işlev kazandırılması, rekreasyon alanlarının oluşturulması işlemine karşılık olarak kullanılmaktadır. Kentsel dönüşümü Ataövve Osmay(2007) "kentsel parçaların fiziksel, sosyal ve ekonomik dönüşümün gerçekleştiği tüm süreçler", Çamur (2016) "kentlerin sahip oldukları sorunlara çözüm bulabilmek için, değişime uğrayan bir bölgenin sosyal, fiziksel, ekonomik ve çevresel koşullarına köklü bir çözüm sağlamak amacıyla yapılan kapsamlı faaliyetler" (Thomas, (2003:23)'den naklen), Ertaş (2011:2), "bir kentin dokusunu bozan sorunların giderilmesi, Roberts (2006:17)kentsel sorunların çözümüne yol açan kapsamlı ve entegre bir vizyon ve eylem şeklinde tanımlamıştır. Keleş (2010:373-374)'e göre ise kentsel dönüşüm toplumsal, ekonomik, kültürel ve hatta siyasal amaçlarla kent parçalarının kullanım biçimine dışardan bir karışma sonucunda gerçekleşir. Bu tanımların ortak yönü kentlerde var olan bir sorunun çözülmesi amacıyla yapılan bir eylem olmasıdır.

KENTSEL DÖNÜŞÜM KAPSAMINDAKİ UYGULAMALAR

Kentsel dönüşümün hangi yöntemlerle yapılacağı ve hangi olayların kentsel dönüşüm altında inceleneceği konusu bilim adamları arasında farklı yorumlara yol açmıştır. Bu uygulama ülkeden ülkeye de farklı anlam işleve sahiptir. Ulusal ve uluslararası kaynaklar incelendiğinde en çok karşılaşılan kentsel dönüşüm yöntemleri ve bu başlık altında değerlendirilebilecek kavramlar aşağıda listelenmiştir (Ertaş, 2011:4-5)

Kentsel Yenileme (Urban renewal/renovation): Keleş (1998)'e göre Gerek yerleşme düzeni, gerekse mevcut yapılandırımı bakımından yaşama ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi olanağı bulunmayan alanlardaki yapıların tümünün veya bir bölümünün ortadan kaldırılarak yeniden imar edilmesi kentsel yenilemedir. Bir başka tanıma göre de kentsel dönüşüm kentsel bir alanın iyileştirilmesidir. Yenileme süreci, eski veya yıkık binaların yıkılmasını, yeni, güncel konut inşa edilmesini veya tiyatro veya stadyum gibi özelliklerin eklenmesini içerebilir (www.businessdictionary.com). Alanso (1964: 228) 'ya göre kentsel dönüşüm, kentsel alanların merkezinde çürümüş konutların temizlenerek daha pahalı konutlarla değiştirilmesidir. Türkiye'deki uygulamalar incelendiğinde kentsel dönüşümün büyük ölçüde kentsel yenile şeklinde anlaşıldığı görülmektedir.

Sağlıklaştırma (Rehabilitation):Ulusal ve uluslararası literatürde kentsel dönüşüm ve yenileme kavramlarına oranla daha az karşılaşılan bir kentsel dönüşüm uygulamasıdır. Sağlıklaştırma kavramının literatürdeki tanımları şu şekilde özetlenebilir. Şahin (2003) eski kent dokusunun ve çöküntü alanlarının kısmi yenileme ile kullanıma açılması, (Keles, 1998) oturulabilirlik niteliklerini yitirmiş ve eskimüş konut alanlarının daha üstün işgörü ölçülerine kavuşturulması, (Tekeli, 2011: 276). eskimüş, performansı düşmüş, alt yapıları yetersiz bir çevrenin performansı sınırlı yatırımlarla yeterli hale getirilir şeklinde tanımlamışlardır. Bu uygulama Türkiye'de daha çok sokak sağlıklaştırılması altında projelendirilmektedir (Ünver, 2016:98-99'dan naklen). Sağlıklaştırma kavramı ulusal mevzuata ilk defa 2005 yılında 5366 sayılı kanun ile girmiştir.

Reconstruction (Yeniden Yapma) Özellikle tümüyle yıkılmış, yok olmuş, ya da çok harap durumda olan bir anıtın veya satın elde bulunan belgelere dayanılarak yeniden yapılması başvurulması gereken kültürel mirasın koruma yöntemlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Çeşitli etkenlerle önemli ölçüde tahrip olmuş ya da tümüyle yok olmuş bir yapının, yapı grubunun, mahallenin ya da kentin rekonstrüksiyonu ancak belgelere bağlı olarak kabul edilebilir bir uygulamadır. (Alioğlu, 2013:3).

Koruma (conservation):Genellikle işlevlerini yerine getirebilen yapıların içinde bulunduğu tarihsel bölge ile birlikte korunmasını sağlamak için plansızlığın denetlenmesi işlemidir (Keleş,2010: 373).

Yeniden canlandırma (revitalization): (Es, 2012:56) yeniden canlandırma sürecini *Banliyölerin büyümesi; kamu ve özel sektör arasındaki dengenin kurulması; bölgesel alanlardaki eylemler ile özel sektörün öneminin artması, sosyal imkânların gelişmesi ve ferah, yaşanabilir alanların oluşumu.* şeklinde tanımlanmaktadır. Yeniden canlandırma işlemi fiziksel, ekonomik ve sosyal olmak üzere üç ayrı açıdan uygulanabilir (Oruç, 2005:46).

Yeniden geliştirme-yapılandırma (redevelopment):Köhneme özellikleri gösteren bir şehirsal alanın veya birimin sakinlerinden şehri kurtarmak ve yerine şehrin sosyo- ekonomik yapısını olumlu yönde etkileyecek yeni bir çevre oluşturmak amaçlanmak (Oruç,2005:52).

Temizleme (clearance):Yoksulluk yuvalarını temizlenmesi, kent merkezi ile kentin diğer bölgeleri arasındaki ekonomik canlılık farklılıklarını giderme ve kent merkezindeki yerel yönetimlerin parasal olanaklarının artırılmasıdır (Keleş, 2010:373).

TÜRKİYE'DE KENTSEL DÖNÜŞÜM

Kentsel dönüşüm konusunda araştırma yapan bilim adamlarının çalışmaları incelendiğinde, Türkiye'de kentsel dönüşüm sürecini farklı sayıda dönemler şeklinde sınıflandırdıkları görülmüştür (Tablo 1). Ataöv ve Osmay (2007) Türkiye'de kentsel dönüşüm konusundaki yapısal, bağlamsal, sosyo-ekonomik, yönetsel ve fiziksel dinamiklere bağlı olarak 1950-1980, 1980-2000 ve 2000 sonrası şeklinde üç dönemde, Çelik (2009) kentsel dönüşüm anlayışının uygulama biçimindeki farklılıkları esas alarak 1923-1960, 1960-1980, 1900-1990 ve 1990-Günümüz şeklinde dört dönemde, Yenice (2014) ise Cumhuriyet öncesi dönemleri de değerlendirerek beş dönemde ele almıştır.

Tablo 1. Farklı yazarlara göre kentsel dönüşüm dönemleri

Yazar	Kentsel Dönüşüm Dönemleri	Gerekçe
Ataöv ve Osmay (2007)	1950-1980 1980-2000 2000 sonrası	Yapısal, bağlamsal, sosyo-ekonomik, yönetsel ve fiziksel dinamikler
Çelik (2009)	1923-1960 1960-1980 1900-1990 1990-Günümüz	Kentsel dönüşüm anlayışının uygulama biçimindeki farklılıklar
Yılmaz (2015)	1920-1950 1950-1980 1980-2000 2000 ve sonrası	Gerekçe yok
Yenice (2014)	1854-1923 1923-1950 1950-1980 1980-1999 2000-2012	Yasal-Kurumsal örgütlenme,Uygulama konu-konu kapsamı,sosyo-ekonomik gelişmeler

Yukarıda adı geçen araştırmacıların Türkiye'deki kentsel dönüşüm dönemlerini genellikle ülkenin içinde bulunduğu ekonomik gelişmelere ve değişimlere, ya da ülkenin benimsediği konut politikalarına dayandığı gözlenmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'deki kentsel dönüşüm dönemlerinin özellikle 1999 depreminden sonraki konut politikalarında ve yürürlüğe konulan yasalarda ilk defa "kentsel dönüşüm" konusunun gündeme gelmiş olması nedeniyle 1999 öncesi ve sonrası olarak iki ayrı dönemde incelenmesi benimsenmiştir.

1.1999 öncesi dönem

Bu bölümde Cumhuriyetin kuruluşundan 1999'a kadar olan dönemde kentsel dönüşüm kapsamında değerlendirilebilecek nitelikteki uygulamalar, yürürlüğe giren yasalar ve uygulama sonuçları değerlendirilecektir.

1923'de Cumhuriyetin ilanı ve küçük bir Anadolu kasabası konumunda olan Ankara'nın başkent olması ile birlikte Türkiye'de kentsel dönüşüm kapsamında değerlendirilebilecek gelişmeler gözlenmeye başlanmıştır. Bu dönemdeki çalışmalar genellikle kentsel planlama kapsamına ele alınabilir. Yeni ve modern Cumhuriyetin başkenti olarak Ankara'nın kentsel gelişiminin bir plan kapsamında olması benimsenmiş ve bu amaçla 1927'de açılan yarışmayı Alman kent plancısı HermanJansen kazanmıştır ve bu plan Bakanlar Kurulu tarafından 1932'de onaylandı ve bu uygulama 1938 Aralık ayına kadar devam etti (Yavuz,1981:26). Aralık 1938'de Jansen Planı'nın uygulamasının sona ermesinden sonra özellikle başkent Ankara yoğun göçün de etkisi ile düzen-

siz ve çarpık yapılaşma sürecine girdi. Altyapıdan ve modern planlama ilkelerinden yoksun gecekondu bölgeleri oluşmaya başladı. Bu durum başta İstanbul ve İzmir olmak üzere yoğun göç alan diğer büyük şehirlerde de yaşandı.

Bu sorunun farkına varan yönetim 1948 yılında 5218 sayılı “Ankara Belediyesine Arsa ve Arazilerinden Belli Bir Kısmını Mesken Yapacaklara 2490 Sayılı Kanun Hükmüne Bağlı Kalmaksızın ve Muayyen Şartlarda Tahsis ve Temlik Yetkisi Verilmesi Hakkında Kanun”u yürürlüğe koydu. 14 maddeden oluşan bu kanun Ankara’da halka imarlı arsalar tahsis ederek gecekondu tipi konutların oluşumunu engellemeyi amaçlamaktaydı. Bu kanundan yararlanabilmek için en az bir yıl süre ile Ankara Belediyesi sınırlarında ikamet ediyor olma ve kendisine, eşine veya reşit olmayan çocuğuna ait meskeni olmaması şartı getirilmişti. Ayrıca bu yasa ile kendilerine arsa tahsis edilen kişilere belediye tarafından önerilen tipte konut yapma mecburiyeti de getirilmişti (RG:1948). Bu yasanın özünde bugünkü anlamda Kentsel Dönüşüm mantığı olmasa da gelecekte kentsel dönüşüme gerek duyulmadan düzenli ve planlı bir kentsel büyümeyi amaçlaması açısından önemli bir adım olarak kabul edilebilir.

Kırdan kente olan göçün doğurduğu yasadışı ve sağlıklı konut oluşumunu önlemek amacıyla çıkarılan diğer bir kanun ise 1959 yılına ait 6 maddeden oluşan 7367 sayılı Hazine Denetim ve Devredilecek Arazi ve Arsalar Hakkında Kanun’dur. Bu kanunla özellikle belediye mücavir alanlardaki hazine arazilerinin belediyelere devredilmesine imkan sağlanarak yasa dışı ve sağlıklı konut yapımının engellemesi amaçlanmıştır.

Gecekondu bölgelerine kamu hizmeti götürülmesi bakımından Kentsel dönüşüm kapsamında değerlendirilebilecek ilk yasal düzenleme ise 1963 yılındaki 327 sayılı kanundur (Seydioğulları, 2016:54). Aslında bu kanun 6785 sayılı İmar Kanunu’na sadece bir madde ilave etmektedir. Bununla gecekondu bölgelerindeki izinsiz yapılara belediye hizmetlerinin götürülmesi ile amaçlanmıştır.

327 sayılı kanundan 3 yıl sonra yani 1966 yürürlüğe giren Gecekondu Kanunu ise 1999 öncesi dönemin kentsel dönüşüm kapsamındaki en önemli yasadır. Bu yasanın kentsel dönüşüm boyutu sağlıklaştırma uygulamasına odaklanması ile açıklanabilir. Yasanın temel amacı mevcut gecekonduların ıslahı, tasfiyesi, yeniden gecekondu yapımının önlenmesi ve bu amaçlarla alınması gereken tedbirleri belirlemektir. Yasa 42 asıl ve 5 geçici maddeden oluşmaktadır.

23 Temmuz 1983’de kabul edilen 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nda koruma başlığı altında “kültür ve tabiat varlıklarının muhafaza, bakım, onarım, restorasyon, fonksiyon değiştirme İşlemleri” tanımına yer verilmiştir. Bu kanunda kentsel dönüşüm kapsamında değerlendirilen çalışmalara yer verilmiş olması önemli bir aşama olarak kabul edilebilir.

1984 yılında yürürlüğe giren Toplu Konut Kanunu ana amaç olarak kentsel dönüşümü hedeflememesine rağmen ülkede düzenli ve sağlıklı konut yapımını teşvik etmesi ve kentsel dönüşümün kilometre taşlarından biri olması nedeniyle önem arz etmektedir. Kanun kısa ve sadece 10 maddeden oluşmaktadır. Kanunun temel amacı, ülkedeki konut ihtiyacını karşılamak, konut inşaatındaki usul ve esasları belirlemek, ülke koşullarına uygun inşaat teknikleri ile araç ve gereçlerin geliştirilmesini sağlamak ve Devletin yapacağı desteklemeler için Toplu Konut Fonunun oluşturmaktır. 1984 yılında özerk bir kuruluş olarak kurulan Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı genel olarak konut üretmeyi ve konut yapan gerçek ve tüzel kişiliklere fon sağlamayı amaçlamıştır. Bu dönemde doğrudan kentsel dönüşümü hedef alan projeler geliştirmemiştir.

1985 yılında yürürlüğe giren İmar Kanunu ise kentsel alanlardaki yapılaşmaların; plan, fen, sağlık ve çevre şartlarına uygun oluşumunu sağlamak amacını taşımaktadır. Bu durumda doğrudan kentsel dönüşümü amaç edinmemiş olsa da sağlıklı ve sürdürülebilir kentsel gelişmeyi benimsemiş olması bakımından önemlidir. Kanun 50 maddeden oluşmakta ve belediye ve mücavir alan sınırları içinde ve dışında kalan yerlerde yapılacak planlar ile inşa edilecek resmi ve özel bütün yapıları kapsamaktadır. Kanun; Bölge Planları, Nâzım İmar Planları ve Uygulama İmar Planlarının hazırlanmasının yapılma koşullarını ve sorumlu kurumları tanımlamaktadır.Tablo 2’de 1999 öncesi dönemde kentsel dönüşüm uygulamasının temellerini oluşturan proje ve yasal düzenlemeler verilmiştir. Tablo incelendiğinde bu dönemde bir adet uygulama projesi, 4 adet kanun ve bir adet kanunda değişiklik yapan kanun yer almaktadır.

Tablo 2. 1999 öncesi kentsel dönüşümle ilgili mevzuat ve uygulamalar

Yıl	Adı/ Kanun No	Kapsam	Madde Sayısı	Amaç	Tür
1932	Jansen Planı	Ankara		Kentsel Planlama	Uygulama Projesi
1948	5218 ¹	Ankara	14	Arsa tahsisi	Kanun
1959	7367 ²	Türkiye	6	Arsa üretimi	Kanun
1963	327 ³	Türkiye	3	Altyapı	Değişiklik kanunu
1966	775 ⁴	Türkiye	47	Sağlıklaştırma Gecekondu önleme	Kanun
1983	2863 ⁶	Türkiye	78	muhafaza, bakım, onarım, restorasyon, fonksiyon değiştirme	Kanun
1984	2985 ⁵	Türkiye	10	Konut Üretimi Konut Finansmanı	Kanun
¹ Ankara Belediyesine Arsa ve Arazilerinden Belli Bir Kısmını Mesken Yapacaklara 2490 Sayılı Kanun Hükümlerine Bağlı Kalmaksızın ve Muayyen Şartlarda Tahsis ve Temlik Yetkisi Verilmesi Hakkında Kanun					
² Hazineden Belediyelere Devredilecek Arazi ve Arsalar Hakkında Kanun					
³ İmar Kanununa geçici bir madde eklenmesi hakkında Kanun					
⁴ Gecekondu Kanunu					
⁵ Toplu Konut Kanunu					
⁶ Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu					

2. 1999 ve sonrası dönem

1999 ağustos ayında meydana gelen Marmara depreminde resmi verilere göre 17 bin 480 kişi hayatını kaybetti ve 35 bin 180 konut, 5 bin 770 iş yeri yıkıldı ya da ağır hasar gördü. Bu felaketin Türkiye’de kentsel dönüşüm anlayışının yerleşmesi ve ülke gündemine yerleşmesi açısından bir dönüm noktası oluşturdu.

Türkiye’de adında kentsel dönüşümüne yer verilen ilk proje olan Ankara Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi (Etap 1) 1999 yılında yapımı tamamlanmış olup 201.500 metrekare alan üzerinde 1.301 konuttan oluşmaktadır Daha sonra bu projenin 2. ve 3.etapları da 2003 ve 2009 yıllarında tamamlanmıştır. Üç etabın toplam alanı 135 hektar olup, bu alandaki 1.844 adet gecekondu yıkılarak içinde yürüyüş alanlarının, yeşil sahaların da bulunduğu modern konutlar yapılmıştır (<http://www.melihgokcek.com/proje-detay/dikmen-vadisi-1-2-3-etap-9.html>). Bu projenin uygulama sonuçlarını araştıran bir çalışmanın verilerine göre;proje uygulama sürecinde halkın katılımının sağlanmadığını düşünenlerin oranı %96 bulunmuştur (Bal, 2017:85)

1999 sonrası dönemde adında kentsel dönüşüm kavramı bulunan ilk yasa 2004 yılında yürürlüğe giren 5104 sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu’dur. Toplam 10 maddeden oluşan bu kanun Ankara’nın kuzeyinde havaalanı yolu

üzerinde bulunan gecekonduların mahallelerinin kentsel dönüşüme dahil edilerek kuzey Ankara girişi ve çevresini kapsayan alanlarda kentsel dönüşüm projesi çerçevesinde fiziksel durumun ve çevre görüntüsünün geliştirilmesi, güzelleştirilmesi ve daha sağlıklı bir yerleşim düzeni sağlanması ile kentsel yaşam düzeyinin yükseltilmesini amaçlamaktadır.

27 Temmuz 2004 tarihli ve 5226 sayılı “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ise 2863 sayılı kanunda kentsel dönüşüme konu olan önemli değişiklikler yapan bir kanundur. Buna göre; kanunun 1. Maddesinde “koruma amaçlı imar planı” başlığı altında sit alanlarında sürdürülebilirlik ilkesi doğrultusunda sağlıklaştırma, yaya dolaşımı ve taşıt ulaşımı vb. konuları içeren koruma amaçlı imar planlarının yapılmasını, 9. Maddesinde tescilli, taşınmaz kültür varlıklarının röleve, restorasyon ve restitüsyon projelerinin yapılmasındaki koşulları öngörmektedir.

5104 sayılı kanundan sonra 2005 yılında yürürlüğe giren 5366 sayılı Yıpranan Kent Dokularının Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun’da kentsel dönüşüm kapsamında değerlendirilebilir. Kanunun temel amacı ilgili maddede “...şehrin yıpranan ve özelliğini kaybetmeye yüz tutmuş, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurullarınca sit alanı olarak tescil ve ilan edilen kent bölgeleri ile bu bölgelere ait koruma alanlarının, kentin gelişimine uygun olarak yeniden inşa ve restore edilerek bu bölgelerde konut, ticaret, kültür, turizm ve sosyal donatı alanları oluşturulması, tabii afet risklerine karşı tedbirler alınması, kentin tarihi ve kültürel dokusunun yenilenerek korunması ve yaşatılarak kullanılmasıdır” şeklinde tanımlanmıştır. Ataöv ve Osmay (2007:70) bu yasada yer alan kentin tarihi ve kültürel dokusunun ‘yenilenerek korunması’ amacının bir yandan yenileme öte yandan koruma stratejisini içerdiğini ve bu iki stratejinin birbiri ile çeliştiğini savunmaktadırlar. Bu kanunda ‘yıpranan kent dokuları’, ‘yenilenerek koruma ve yaşatma’, ‘yeniden inşa’, ‘restore’ gibi kentsel dönüşüm kapsamında değerlendirilebilecek kavramlara yer vermiş olması önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir.

2005’de yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanununun 73. Maddesinde Kentsel dönüşüm ve gelişim alanı isimli bir başlığa yer verilmiştir. Bu madde Belediyelerin kentin gelişimine uygun olarak eskiyen kent kısımlarını yeniden inşa ve restore etme, kentin tarihî ve kültürel dokusunu koruma amaçlı kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulayabileceği belirtilmiştir. Ayrıca kentsel dönüşüme konu olacak alanların belirlenmesinde meclis üye tam sayısının salt çoğunluğunun kararı ve bir yerin kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanı olarak ilân edilebilmesi için o yerin belediye veya mücavir alan sınırları içerisinde bulunması ve en az 50.000 metrekare olması şartı getirilmiştir. Daha sonra 2010 yılında 5998 sayılı kanunla 5393 sayılı kanunun 73. Maddesi değiştirilerek kentsel dönüşüm uygulamalarından kaynaklanan eksiklerin ve sorunların giderilmesi amacıyla daha kapsamlı hükümler getirilmiştir.

2012 yılında yürürlüğe giren 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun Türkiye’de kentsel dönüşümü en kapsamlı olarak ele alan ve kentsel dönüşüm uygulamalarına hız kazandıran bir düzenleme olarak kabul edilebilir. Kanunun amacı “afet riski altındaki alanlar ile bu alanlar dışındaki riskli yapıların bulunduğu arsa ve arazilerde, fen ve sanat norm ve standartlarına uygun, sağlıklı ve güvenli yaşama çevrelerini teşkil etmek üzere iyileştirme, tasfiye ve yenilemelere dair usul ve esasları belirlemek” şeklinde tanımlanmıştır. Bu kanunla Çevre ve Şehircilik Bakanlığına bağlı olarak kurulmuş olan İmar ve Kentsel Altyapı Genel Müdürlüğünün adı Altyapı ve Kentsel Dönüşüm Hizmetleri Genel Müdürlüğü şeklinde değiştirilmiştir.

Tablo 3. 1999 ve sonrası kentsel dönüşümle ilgili mevzuat ve uygulamalar				
Yıl	Adı/ Kanun No	Madde Sayısı	Amaç	Tür
1999	Dikmen Vadisi ¹		Kentsel Yenileme	Uygulama Projesi
2003	Dikmen Vadisi ²		Kentsel Yenileme	Uygulama Projesi
2004	5104 ³	10	Kentsel Yenileme	Kanun/Proje
2004	5226 ⁴	29		Kanun
2005	5366 ⁵	9	Yeniden inşa, restore, yenileme, koruma	Kanun
2005	5393 ⁶	87	73. maddesinde belediyelerin Kentsel dönüşüm uygulamasındaki yetkileri tanımlanmış	Kanun
2009	Dikmen Vadisi ⁷		Kentsel Yenileme	Uygulama Projesi
2010	5998 ⁸	3	Değişiklik kanunu	Kanun
2012	6306 ⁹	25	İyileştirme, Tasfiye, Yenileme	Kanun
¹ Ankara Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi(Etap 1)				
² Ankara Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi(Etap 2)				
³ Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu				
⁴ Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun				
⁵ Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun				
⁶ Belediye Kanunu				
⁷ Ankara Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi(Etap 3)				
⁸ Belediye kanununda değişiklik yapılmasına İlişkin kanun				
⁹ Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun				

SONUÇ ve ÖNERİLER

Dünya genelinde kentsel dönüşüm uygulamaları farklı dönemlerde farklı anlayış ve uygulamalara konu olmuştur (Taktak ve Temiz,2017:219). 1940'ların ikinci yarısında Avrupa'da II. Dünya Savaşının etkisi ile yeniden yapılandırma, 1960'larda kent merkezlerinde oluşan çöküntü alanlarının yeniden canlandırılması, 1970'lerde konut alanlarında sosyal ve fiziksel rehabilitasyon, 1980 ve 1990'larda kent merkezlerinin yönetim merkezi haline gelmesi ve kent ekonomisine katkı sağlayan alanlara dönüşmesi şeklinde gerçekleşmiştir (Seydioğulları,2016:52).

Türkiye'de ise Cumhuriyetin ilanı, Ankara'nın başkent oluşu ve kentsel nüfusun artmaya başlaması ile birlikte kentsel alanların dönüşümünü düzenleyen yasa ve yönetmelikler ve buna bağlı olarak farklı uygulamalar başlatılmıştır. Bu çalışmada, Cumhuriyet sonrası dönemdeki kentsel dönüşüm uygulamalarının 1999 Marmara depremi sonrasında öncesi döneme göre daha farklı bir yaklaşımla ele alınması nedeniyle 1999 öncesi ve sonrası dönem olarak iki ayrı periyotta incelenmiştir. 1999 öncesi dönemde kentsel dönüşüm mevzuat ve uygulamaları arsa üretme, kentsel altyapı çalışmaları, gecekondü önleme, bakım, onarım, restorasyon çalışmaları üzerine yoğunlaşmıştır.

Dönemin sonuna doğru (1984 ve sonrası) konut üretimi ve konut finansmanını amaç edinen yasa (2985 sayılı kanun) ile birlikte kentsel dönüşüm uygulaması konut açığını giderme ve konut finansmanı sağlama amacına yönelmiştir.

1999 sonrası dönemde ise Cumhuriyet tarihinde ilk defa adında “Kentsel Dönüşüm” kavramının yer aldığı Ankara Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi-Etap 1(1999) ve Etap 2 (2003) projelerinin uygulamaya konulduğu, 2004 yılında da adında “Kentsel Dönüşüm” kavramına yer verilen Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu'nun yürürlüğe girdiği görülmüştür. Bu dönemde adında “Kentsel Dönüşüm” kavramına yer verilen son proje ise Ankara Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi-Etap 3(2009)olmuştur.Göksu ve Bal (2010:267-283)'e göre proje onama tarihine göre 2001-2010 yılları arasında özellikle Ankara ve İstanbul gibi büyükşehirler başta olmak üzere Türkiye genelinde yaklaşık 97 adet kentsel dönüşüm projesi yürürlüğe konulmuş, inşaatı başlamış ya da tamamlanmış durumdadır.Bu projeler genellikle büyükşehir belediyeleri-il belediyeleri- TOKİ sorumluluğunda olan ve gecekondular ve çöküntü bölgelerinin, az bir kısmı da tarihi alanların dönüşümü projesidir.2012 yılında yürürlüğe giren 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun ise adında Kentsel Dönüşüm kavramı yer almasına rağmen 1999 sonrası dönemin en kapsamlı kentsel dönüşüm yasası olarak kabul edilebilir.Bu yasa ile birlikte daha önce Çevre ve Şehircilik Bakanlığına bağlı olarak kurulmuş olan İmar ve Kentsel Altyapı Genel Müdürlüğü'nünadı Altyapı ve Kentsel Dönüşüm Hizmetleri Genel Müdürlüğüşeklinde değiştirilerek ulusal düzeyde kentsel dönüşüm faaliyetlerini koordine eden merkezi birim haline gelmiştir. 6306 sayılı yasanın yürürlüğe girmesi ile birlikte TOKİ, belediyeler ve özellikle özel sektör tarafından çok sayıda kentsel dönüşüm projesi uygulamaya geçirilmiştir. Çevre ve Şehircilik Bakanının 14.11.2018 tarihli açıklamasına göre; 6306 sayılı kanunun yürürlüğe girdiği 2012 yılından bugüne kadar yaklaşık 550 bin konutun dönüştürüldüğünü, 2025 yılına kadar ise 7,5 milyon konutun dönüştürüleceği anlaşılmaktadır (csb.gov.tr).

Sonuç olarak Cumhuriyet dönemi kentsel dönüşüm uygulamalarının 2012 yılından sonra yoğunlaştığı ve bunların genellikle riskli, sağlıksız ve 4-5 katlı ve arsa payı yüksek eski yapıların yıkılarak yerine çok katlı (10 ve daha fazla), daha az arsa payı olan, yeni ve emlak değeri yüksek konutların inşa edilmesi şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu uygulamalara yöneltilen eleştiriler toprak sahiplerinin, inşaat firmalarının ve yerel yönetimlerin haksız kazançlar elde ettikleri, mahalle kültürünün yok olduğu, yeşil alanların azaldığı ve kentsel yaşam alanlarının çok katlı yapılar altında yok olduğu şeklinde özetlenebilir. Bu açıdan kentsel dönüşüm projelerinde çok katlı yapılaşmadan vazgeçilmesi, daha çok yeşil alana, spor sahalarına, sosyal donatılara yer verilmesi, şehirlerde kişi başına düşen yeşil alan miktarının artırılması ve bu alanların sayısının kent sakinleri tarafından kolayca erişilebilir sayıda olması gerekmektedir.

REFERANSLAR

1. ALİOĞLU, F. (2013), Rekonstrüksiyon ya da Yeni' den Yapma, Hangi' Yapı İçin? Taksim Topçu Kışlası İçin Bir Değerlendirme, MEGARON 2013;8(1):1-7.
2. ALANSO, W (1964), TheHistoricandtheStructuralTheories of Urban Form: TheirImplicationsfor Urban Renewal, Land Economics, 40(2), 227-231
3. ARSLAN, Y. G. (2014). Kentsel Dönüşümün Sürdürülebilirlik Boyutu: Hammarby

1 Detaylı bilgi için :Göksu ve Bal (2010), Kentsel Dönüşümde Politika, Mevzuat, Uygulama içinde Türkiye'de NeoliberalMekansal Gelişim Stratejisi Olarak Kentsel Dönüşüm Projeleri, s:256-284

- (İsveç) ve Fener-Balat Örneklerinin İncelenmesi, ARTIUM, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi Dergisi, 2(2), 180-190.
4. ATAÖV, A. & OSMAY, S. (2007), Türkiye’de Kentsel Dönüşüme Yöntemsel Bir Yaklaşım, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 24(2), 57-82
 5. BAL, S. (2017), Türkiye’de Soylulaştırma: Ankara Dikmen Vadisi Örneği, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi
 6. csb.gov.tr, (2018), ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK BAKANLIĞI, <https://csb.gov.tr/bakan-kurum-anadolu-ajansi-editor-masasi-nin-konugu-oldu-bakanlik-faaliyetleri-25356>, Erişim:15,11,2018
 7. ÇAMUR, Ö. (2016), Successful World Samples Of Urban Transformation Applications: Danbara, Solidere, And Rio De Janeiro,
 8. ÇELİK, D. (2009), Yerel Yönetimlerin Kentsel Dönüşüm Projelerine Katılım: Kadınların Bakış Açısından İstanbul/Tarlabası’ndaki Uygulama Üzerine Bir Araştırma, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı
 9. ES, Muharrem (2012), “Kentsel Dönüşüm”, Büyüteç, Ankara Sanayi Odası Sonuçları, 55-67.
 10. ERTAŞ, M. (2011), Kentsel Dönüşüm Çalışmalarında Sosyal Boyutun İncelenmesi, Ankara Ve Londra Örnekleri, Selçuk-Teknik Dergisi, 10(1),
 11. GÖKSU ve BAL (2010), Kentsel Dönüşümde Politika, Mevzuat, Uygulama (Ed. Dilek Özdemir) içinde Türkiye’de Neoliberal Mekansal Gelişim Stratejisi Olarak Kentsel Dönüşüm Projeleri, s:256-284, Nobel Yayın-Dağıtım, Ankara.
 12. KELEŞ, R. (2010). Kentleşme Politikası, İmge Kitabevi, Ankara.
 13. KELEŞ, R. (1998), Kentbilim Terimleri Sözlüğü, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
 14. ORUÇ, G. D. (2005), Şehir Eski Merkezlerinde Mekansal Değişim Ve Yeniden Canlandırma Stratejileri, İstanbul Tarihi Yarımada Eminönü Örneği, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul
 15. ROBERTS, P (2006), Urban Regeneration, Sage Publishing Ltd, London (Editors: Peter Roberts, Hugh Sykes, 9-36)
 16. SEYDİOĞULLARI, H. S. (2016), Yeni Yasal Düzenlemelerle Kentsel Dönüşüm, Planlama Dergisi, 26(1), 51-64.
 17. ŞAHİN, S. Z. (2003) İmar Planı Değişiklikleri ve İmar Hakları Aracılığıyla Yanıltıcı (Pseudo) Kentsel Dönüşüm Senaryoları: Ankara Altındağ İlçesi Örneği, Kentsel Dönüşüm Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi, İstanbul, 89-101.
 18. TAKTAK, F. ve TEMİZ, M. S. (2017), The Urban Transformation with New Legal Regulations, Periodicals of Engineering and Natural Sciences, Vol.5, No.2, June 2017, pp. 217~223
 19. TEKELİ, İlhan, (2011) Kentleri Dönüşüm Mekânı Olarak Düşünmek, Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,

ss. 270-278.

20. THOMAS, S. (2003) A Glossary of Regeneration and Local Economic Development, CLES (Central for Local Economic Strategies), 46 pp, Manchester.
21. ÜNVER, H. (2016), Sokak Sağlıklaştırmanın Tanımsal Olarak İrdelenmesi, Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 5 (2017) 96-106.
22. YAMAN, M. (2014), Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Kapsamında Kütahya Kenti Osmangazi Kentsel Dönüşüm Uygulamasına Bir Bakış, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kütahya Özel Sayısı Kasım 2014, s. 13-20.
23. YAVUZ, F. (1986). Başkent Ankara ve Jansen, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 7(1), 25-33.
24. YENİCE, M.S. (2014), Türkiye’nin Kentsel Dönüşüm Deneyiminin Tarihsel Analizi, BAÜ Fen Bil. Enst. Dergisi Cilt 16(1) 76-88.

TURİZMDE ŞEHİR PLANLAMASININ ÖNEMİ: AMASYA İLİ ÖRNEĞİ

Şerif BALDIRAN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi Amasya Üniversitesi

GİRİŞ

Şehir turizmi son yıllarda en önemli turizm çeşitlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Günümüzde birçok şehir merkezi kendilerine has özellikleri ile turist çekmenin yollarını aramakta ve bu amaçla şehir planlaması yapmaktadırlar. Şehir planlamasından öte şehirlerin turizmde marka şehir olma ve dünya pazarlarında önemli bir yer alabilme en önemli hedeflerden bir tanesidir.

Günümüzde gezi, alışveriş ve kültür birleşimi şehir seyahatlerini cazip hale getirmektedir. Londra ve Paris hala en popüler şehirler olarak karşımıza çıkmaktadır. Turizm açısından marka şehir olmak isteyen şehirler açısından çok önemli bir örnek teşkil etmektedir. Türkiye’de birçok şehrin turizmde marka şehir olabilmek için bir çaba içinde olduğu gözükmemektedir. Ancak turizmde marka şehir olmak olgusunun tam olarak neyi ifade ettiği anlaşılmamaktadır. Çalışmada şehirlerin turistik destinasyon olmalarında en önemli unsurlardan bir tanesi şehir planlamasıdır.

Kentsel planlama eski tarihlerden bu yana toplumların gündeminde olan, baskın ve gelişmiş uygarlıklarda daha belirgin bir şekilde izlerini gördüğümüz bir olgudur. Antik Roma ile ilgili çalışmasında, M.Ö. 5. Yüzyıl civarında Antik Roma’da pek de problem olmayan şehir planlamasının M. Ö. 3. Yüzyıllara gelindiğinde, binaların duvar kalınlığından yüksekliğine, yapı malzemesine kadar bazı standartların oluştuğunu belirtmiştir (Robinson, 2003, s. 28). Görece yakın sayılabilecek bir tarihe, bugünkü ABD’nin kurulduğu yıllara bakacak olursak, sanayileşmenin de büyük etkisinin olduğu yoğun göç hareketleri ile birlikte erken dönem Amerika’sının şehirlerinin planlama konusunda büyük sıkıntılar yaşadığı söylenebilir. Bu tarihlerde özellikle Chicago, New York, Brooklyn, Philadelphia gibi şehirlerin büyük göçler aldığı bunun da getirdiği sorunlarla beraber şehir planlamasında hızlı, pratik ve yenilikçi çözümler üretmeyi adeta teşvik ettiği söylenebilir (Scott, 1969: s. 2).

Şehir planlaması, çeşitli faktörlerin insan hayatına olan etkilerine istenilen istikamette yön verme kapsamında, toplumsal yaşam alanlarının oluşumuna ve gelişimine müdahaleler bütünü olarak değerlendirilebilir. Rodwin (2017) çalışmasında şehir planlamasının doğuşu ve gelişimine yön veren faktörlerden iki tanesini, her türlü kaynağın yönetimi için ortaya çıkan rekabet ve üretilen inanılmaz derecede fazla bilginin doğayı anlamaya ilişkin bize sundukları olarak belirtmiştir.

Ahluwalia ve vd (2014) çalışmalarında Hindistan’da kentleşme ile ilgili yapılan çalışmalarında kentsel planlamanın gerekçeleri olarak, kentlerin yollar, parklar, toplu taşıma gibi fiziki altyapıya ihtiyaç duymakta olduğunu ve trafik destek, temiz içme suyu, katı atık yönetimi ve atılması, atık su arıtımı, yağmur suyu drenajları ve elektrik arzı için altyapıya ihtiyaç duyulmakta olduğunu belirtmiştir. Cansaran (2017) çalışmasında Ahluwalia’nın değindiği noktalarla ilgili konularda kentsel planlama noktasında; kentlerin sağlıklı gelişimini sağlanmasında özellikle imar, su, kanalizasyon, kentsel altyapı ile çalışmalarda yerel yönetimlerin önemli görevleri olduğu noktasına vurgu yapmıştır. Cansaran (2018) çalışmasında özellikle insan yaşamı içerisinde önemli bir yere sahip olan kentsel yaşam içerisinde iyi planlanması gereken suyun, insan kaynaklı faaliyetlerden dolayı hızla kirlenmekte olduğunu belirtmiştir. Bu noktada sağlıklı bir kentsel planlamanın çevrenin sürdürülebilirliğini de sağlayabilmesi gerekmektedir.

Steinhardt (1999) çalışmasında eski Çin’de özellikle Milattan önce ikinci ve birinci bin yıllara bakıldığında değişik hanedanlar döneminde başkentlerin yerleşik olmayan araziler üzerine sıfırdan kurulmuş olduklarını belirterek eski çağlarda hükümdarların ve hanedanlıkların şehir planlamasında ne denli radikal kararlar almakta oldukları noktasını vurgulamışlardır.

Morris (2013) çalışmasında sanayi devrimi öncesi Avrupa'da şehirlerin karakteristiğini üç ana grupta toplamışlardır. Bunlar Roma medeniyeti kökenli olup tarihsel süreç içinde bunun üzerine gelişimine devam edenler, askeri maksatlı olarak, genellikle bir kale etrafında-içinde kurulup daha sonraları nüfus artışına göre şekillenenler ve organik olarak gelişenler, yani daha önceleri tarımsal faaliyetli köy statüsünden nüfus artışıyla evirilenlerdir.

Maitland ve Newman (2014) çalışmalarında Londra, Sydney, New York, Paris ve Berlin'i ele aldıkları çalışmalarında, bu şehirlerin Dünya Turizm Şehirleri (World Tourism Cities) olarak bilindiklerini, bu şehirlerin tarihi değerleri, simgesel yapıları ve büyük iş merkezleri ile şehir planlamasının turizm için ne kadar önemli olduğunu bariz örnekleri olduğunu belirtmişlerdir. Bu şehirler içinden Sydney, görece oldukça yakın sayılabilecek bir zamanda ön plana çıkmış, doğru planlama sayesinde Liman Köprüsü, Dünyaca bilinen Opera Binası ve şehir merkezindeki merkezi ticaret bölgesi (Central Business District) ile Avustralya'nın sınırlı tarihi mirasına rağmen dünyaya açılan yüzü ve çekim merkezi olduğu noktasına vurgu yapmışlardır.

Giles-Corti ve vd (2016) çalışmalarında sağlıklı yaşamı teşvik eden daha kompakt sürdürülebilir kentlerin oluşturulmasının, entegre bölgesel ve yerel planlama ve tasarım gerektirdiğini ifade etmişlerdir. Bu kapsamda şunu da dile getirmek gerekir ki, 21. yüzyılda belirgin küresel sağlık sorunları önemli sorunlar olarak tüm insanlığın karşısında durmaktadır ve yürüyüş, bisiklet ve toplu taşıma kullanımını teşvik eden iyi planlanmış şehirler bu zorlukların üstesinden gelmek için önemli bir role sahip olmuşlardır.

Psyllidis ve vd (2015) çalışmalarında artan kentsel nüfus, ulaşım, enerji ve çevre gibi çeşitli alanlara yayılmış sorunları insan hayatı için çözülmesi gereken acil sorunlar olarak belirtmişlerdir. Bu bakımdan insanlara güvende yaşayabilecekleri rahat ve ferah alanlar sunmanın kapsamlı bir yönetimi olması gerekir. Çalışmada ayrıca artan nüfusa karşılık konut ihtiyacını karşılamak, ulaşım zorluklarına karşı yeni çözümler üretmek, enerji ihtiyacını kesintisiz ve ucuz temin edebilmek ve bütün bunların yanında sürdürülebilir bir dünya hayatı için çalışmak için ve eksiksiz planlara ihtiyacımız olduğu noktasına vurgu yapılmıştır.

Amin (2002) çalışmasında İngiltere örneğinden yola çıkarak, kentsel planlamada kültürel ve etnik çeşitliliğin de önemli faktörler olarak ele alındığını ve planlamaya dahil edildiğini belirtmiştir.

Cansaran (2017) çalışmasında sağlıklı bir kentsel yaşam için insan ve çevre sağlığı sorunlarının çözümünün önemli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu sorunlardan biri olan hava kirliliği sorununa bir il örneğinde yer vererek hava kirliliğinin artmasının kentsel yaşamı özellikle insan ve çevre sağlığı açısından tehdit ettiği noktasına vurgu yapmıştır.

TURİZME DAYALI ŞEHİR PLANLAMASI

Turizm Sektörü

Turizm insanların sürekli yaşadıkları yerlerden turistik çekiciliği olan bölgeleri turistik amaçlar doğrultusunda belli süre ile seyahat etmeleri ve tekrar başladıkları noktaya dönmeleridir. Turizm sosyal ve kültürel bir faaliyet olmasına rağmen en önemli etkisi ekonomik sonuçlar doğurmasıdır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için dış ticaret ödemeler dengesine etkisi ve gelişen bölgede yarattığı istihdam ve bölgesel kalkınma nedeniyle çok büyük önem taşımaktadır.

Turizmin, üretim ve tüketim ilişkileri şeklinde oluşması, onun ekonomik yönünü ortaya koymaktadır. Döviz hareketleri seyahat edilen ülkede yapılan harcamalar, görünmeyen ve ek ihracat özelliği turizmin ekonomik yönünü oluşturmaktadır (Usta, 2009,s. 7).

Turizm spor, eğlence, dinlenme, kongre, sağlık, inanç, merak, kültür, alış veriş, uzaklaşma, merak, özenme gibi birçok nedenle yapıldığında çok çeşitli tür ve yapıda karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde şehirler önemli bir turist çeken merkezler haline gelmeye başlamıştır. Özellikle alışveriş, eğlence, kültürel faaliyetler, spor gibi özellikler şehirleri önemli turistik destinasyonlar haline getirmektedir. Bu nedenle günümüzde kent turizmi veya diğer adıyla şehir turizmi ön plana çıkmakta ve birçok şehir bu turizm çeşidinden pay almaya çalışmaktadır.

Şehir Turizmi

Turizm sektörü günümüzde hiç olmadığı kadar rekabet içinde bulunmaktadır. Bu rekabet kıtalar arası, ülkeler arası ve hatta ülke içinde bölgeler ve şehirler arasında ortaya çıkmaktadır.Şehirler turistik çekiciliklerinin bir arada olması yüzünden turizm çeşidi olarak önemi her geçen gün artmaktadır. Buna karşın şehir turizminde başarı turizmin planlı bir şekilde gelişmesi ve uygulanmasında yatmaktadır.

Kentler çok çeşitli yaşam biçimleri içinde kültür, tarih, kongre, spor, yeme içme, gece hayatı, alışveriş gibi farklı etkinliklerini barındırmaktadır. Kent turizmi, turizmin en eski türlerinden biri olmakla birlikte son yıllarda popüleritesi her geçen gün artan bir turizm şeklidir (Şarkayaıçelloğlu, 2014). Şehir turizmi akraba ziyareti, arkadaşlarla, gösterileri, sergileri, alışverişini spor, eğlence, sergi, kongre gibi faaliyetler için şehirde tatil yapmayı içermekte olup klasik turizme göre kapsamı çok geniştir. Bu açıdan diğer turizm çeşitlerinden belirgin bir şekilde ayrılmaktadır (Lovitu, vd, 2013).

Günümüzde ülkeleri turizm alanında gelişmesini sağlayan en önemli turistik unsurların başında şehirler gelmekte ve bu şehirlerde yer alan müzeler gibi tarihi ve kültürel değerler ise en önemli çekiciliklerini oluşturmaktadır. Ülkemizde şehir turizmi anlamında,hemen hemen her turistin Sultanahmet Meydanı'nı ziyaret etmeden ayrılmadığı İstanbul'u gösterebiliriz.Çünkü İstanbul'da tıpkı Paris,Londra veya New York kentleri gibi anıtları ve müzeleri ile tanınmaktadır (Altınışık, 2018).

Son yıllarda insanların davranış ve yaşam biçimlerinde yaşanan değişiklikler, deniz-kum-güneş konseptindeki tatillerin yerine alternatif turizm türlerine olan ilginin artmasına neden olmuştur. Bu noktada sosyal, kültürel, sanatsal birçok amaçla kentlere yapılan kısa süreli ziyaretleri içeren kent turizmi ön plana çıkmıştır (Şarkayaıçelloğlu,2014).

Günümüzde kültür turizmi kapsamında şehir turizmi önemli bir yer tutmaktadır. Şehir turizmi son yıllarda en önemli turizm çeşitlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Günümüzde birçok şehir merkezi kendilerine has özellikleri ile turist çekmenin yollarını aramakta ve bu amaçla şehir planlaması yapmaktadırlar. Şehir planlamasından öte şehirlerin turizmde marka şehir olma ve dünya pazarlarında önemli bir yer alabilme en önemli hedeflerden bir tanesidir.

Turizm Planlaması

Turizm planlaması; "turizm sektöründe uygun hedeflerin, bu hedeflere ulaşmak için kullanılacak kaynakların, alınacak önlemlerin belirlenmesi ve hedefkaynak-önlem arasında ülkenin siyasal durumuna ve ekonomik sistemine göre gerçekçi bir uyumun

kurulması” şeklinde tanımlanabilir (Olalı, 1982, s.65). Diğer bir deyişle turizm planlaması; belli bir turistik bölgede, belli bir dönemde turizm sektörü ile ilgili ulaşılmak istenen hedefleri, bu hedeflere varabilmek için yararlanılabilecek araçları, yapılacak işleri, iş zamanlamasını ve işlerin sorumluluklarını gösteren disiplinli bir çalışmadır.

Bir bölge için turistik planlamaya ihtiyacı belirleyen en önemli unsurlar bölgede turizmin büyümesinin kontrollü olarak yapılması yanında turizmin çevre bölge üzerindeki etkilerinin kontrol altına alınma isteğidir. Bunun yanında turizm planlamasında ülke turizm politikalarının bölgeye uyarlanması ve aynı zamanda da turizmle birlikte diğer sektörlerin sağlıklı biçimde gelişiminin sağlanması açısından önem kazanmaktadır. Buna karşın bir bölgede turizmin plansız biçimde gelişmesine müsaade edildiğinde çevre ve toplum üzerinde olumsuz etkileri olacaktır. Turizmin bir ülkede ya da bölgede gelişmesinin sosyal, ekonomik ve çevresel faydaları ve maliyetleri göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Turizm, toplumsal refah ve gelişme bakımından çok önemli bir potansiyele sahip olmasına karşın, aynı zamanda kendi kaynaklarını yok edebilecek bir potansiyele de sahiptir, (Var ve İçöz, 2002, s. 62).

Turizm planlamada en önemli amaç sürdürülebilir bir turizm gerçekleşmesidir. Sürdürülebilir turizmin gerçekleştirilebilmesinde en önemli konulardan biri çevresel planlamadır. Çevresel planlama yapılırken, sürdürülebilir turizminin çevre üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin göz önüne alınması gerekmektedir. Buna bağlı olarak, turizmin olumlu etkilerin devam ettirilmesi, olumsuz etkilerin de azaltılması ve sona erdirilmesi yönündeki düzenlemeler üzerinde durulmalıdır (Kahraman ve Türkay, 2006: 55). Turizm gelişmesi endüstriyel gelişmeden daha çok sosyal ve kültürel gelişmeyi ifade etmektedir. Bu nedenle turizm planlama sosyal ve kültürel gelişmeyi destekleyecek özellikler içermelidir.

Turizm, sosyal, ekonomik ve çevresel bir faaliyettir. Turizm planlaması da, ulusal, bölgesel ve yerel düzeydeki farklı aşamaları etkilemektedir. Turizm planlaması, çevrenin korunmasını hesaba katmak zorundadır. Bu durumda turizmin mekânsal planlaması çok etkili olmaktadır. Turizm planlaması, bütün sosyo-ekonomik faaliyetlerle ve katılımın tüm düzeyleriyle tam olarak bütünleşmiş olmalıdır. Turizm planlaması sadece gelecekle ilgili planların oluşturulmasıyla değil, aynı zamanda bu planların uygulanmasıyla ilgilidir (Mercan, 2010).

Turizmde bu gelişmenin sağlanabilmesi için aktif olarak rol alacak birbirine bağlı üç önemli sektörsel güç vardır. Bunlar özel sektör kuruluşları, kamu ve sivil toplum kuruluşlarıdır. Bu üç önemli güç, birçok kişiyi, kurum ve kuruluşu kapsamaktadır (Gunn, 1993). Turistik alanların planlamasında bu üç güç kendi bakış açlarına göre bölgenin turizm gelişimine etki etmektedirler.

Turistik Şehir Planlaması

Günümüzde turizm bir ülke, bir bölge ve bir şehrin gelişiminde en önemli sektörlerde bir haline gelmiştir. Bir şehirde turizmin gelişmesi sadece bir destinasyon olarak değil aynı zamanda da iyi yaşamın bir göstergesi haline almıştır (Jurdana, ve Sušilović, 2006). Günümüzde turizme dayalı gelişen şehirler daha ön plana çıkmakta bazen örneğin Paris gibi ülkenin önüne bile geçebilmektedir.

Kentlerin turizme dayalı sağlıklı olarak büyüebilmesi için turizm gelişiminin planlı olması büyük önem taşımaktadır. Turizm açısından gelişen şehirlere gelen turistler çok farklı nedenlerle gelmektedirler ve bu durumda şehirlerin doğası gereği kentsel turizm planlamasını zorlaştırmaktadır. Sürdürülebilir bir turizm planı geliştirilebilmesi için kamu, özel sektör, yerel halk gibi kentteki tüm paydaşların işbirliği içinde

hareket etmeleri gerekir (Bardakoğlu, 2011).

Kent turizm planlamasında istenen sonuçları elde edilebilmesi için öncelikli olarak kentin turistik özellikleri çıkartılmalı ve hangi turistik çekiciliklerin nasıl bir turist çekeceği tespit edilmelidir. Bardakoğlu (2011) çalışmasında turizmin sağlık biçimde gelişmesi için şehre gelen turistlerin neden geldiği ve şehrin konaklama, alışveriş, restoran gibi turistik olanaklar dikkate alınarak kimler neden kente geldikleri ve ne tür aktivitelere katıldıkları tespit edilmelisi gerektiğini belirtmektedir. Bu bilgiler ışığı altında da turizm sektöründe yer alan kişi ve kurumlar tarafından ortak bir yol haritası oluşturulması yani kentsel turizm planının ortaya konulması gerekmektedir

Şehirlerin turistik çekiciliklerinden yararlanarak şehre gelen turist sayısını artırmada önemli unsurlardan biride olum kent imajının yaratılmasıdır. Bu açıdan şehrin alt yapısı, turistik özellikleri, turistik üst yapı unsurlarına bağlı olarak iyi bir şehir imajı planlanmalıdır. Günümüzde şehir imajları en önemli turistik çekicilik unsuru haline gelmiş durumdadır. İmaj özellikle turistlerin ben oradayım duygularını desteklemelidir. Sosyal medyanın her geçen gün insan hayatının içinde daha fazla yer almasıyla birlikte özellikle bu çekicilik sosyal paylaşımla birçok turistik çekiciliğin önüne geçmeye başlamıştır.

Şehir turizm planlamasında sürdürülebilirlik en önemli hedef olmalıdır. Bu nedenle kent yönetici ve planlamacıları, planlarda şehre gelecek turistlerin sadece sayısal boyutunu değil aynı zamanda yerel halk ve turistlerin davranış ve beklentilerinin dikkate almalıdırlar. Bu amaçla, yönetici ve plancılar doğal ve kültürel çevrenin potansiyelini belirlemeli, turistik aktiviteler ile aktiviteler arası ilişkileri ortaya koymalı ve yerel halkın ve turistlerin kentsel çevredeki çeşitli olanakları nasıl kullandıklarını anlama çalışmalıdırlar (Altanlar veAkıncı, 2011).

Turist çeken şehirler bölge için büyük önem taşırlar çünkü bölge için servis ve aktivitelerin gelişmesine neden olur bu durumda bölge ve komşu bölgelerden turistik ürünlerin çekilmesine neden olurlar. Bu yüzden bir şehrin turizm açısından gelişiminde olabildiğince turistik planlar ekonomik aktiviteler üzerine kurulmalıdır (Jurdana,- ve Sušilović,2006).

Şehirlerde turist deneyimi günler ve saatler, hatta kültürel konular veya belirli konumlarda saniyeler durumunda dakikalarda ölçülür (Fernandez, vd, 2016). Bu nedenle şehirlerde turizm planlaması kırsal veya özel turistik bölgelerdeki turizm planlamadan farklı olacaktır. Bu nedenle turistik aktivitelerin planlamasında hız ve acıcılık büyük önem kazanacaktır.

Potansiyeli olan kentlerde turizm gelişim planlaması yapılırken bazı problemler de ortaya çıkabilmektedir. Kentlerdeki turizm gelişiminin planlanmasında, özellikle şehir merkezlerinde çeşitli kalkınma seçeneklerinin çelişen doğası, trafikle ilgili problemler (sadece turizmde ağırlaşan) ve belirli cazibe merkezlerine uygulanan aşırı baskı gibi birtakım özel konular ele alınmalıdır. Bu onların bozulması ile sonuçlanabilir. Bir kent içinde binaların ve yolların alınan mekansal dağılımı göz önüne alındığında, vakaların çoğunda sadece küçük müdahalelerin mümkün olduğu durumlarda, turizm gelişiminin planlanmasında, teklifin birçok unsuru (tarihi binalar, müzeler, tiyatrolar), verilen değişkenlerde dikkate alınmalıdır (Jurdana, ve Sušilović,2006).

Sürdürülebilirlik kavramı şehir turizmi içinde önemlidir. Şehir turizminde sürdürülebilirlik turistik alt yapıdan çok kültürel ve sosyal aktivitelerinin nedenli turizme uyarlandığı ile ilgili olacaktır. Özellikle turizm açısından gelişme çabası olan şehirlerde en önemli yanılının her şeyin turistik alt yapıya bağlanmasında yatmaktadır. Oysa-

ki şehirlerde yerel halkın kullanımına dayalı alt yapı üzerine turistleri şehir ve bölge yaşamına katabilecek aktivite ve kültürel unsurların oluşturması önem kazanacaktır. Şehir turizm planlamasında turistleri şehrin kültürü özelliklerinden ayıracak unsurlardan çok gelen turistleri şehrin yaşamına kaynaştıracak unsurların planlanmasına yoğunlaşılması uygun olacaktır.

Turizm planlamada en önemli unsurlardan bir tanesi yerel halkın turizm faaliyetlerine ne derece katılacağı ve turistler ile nasıl bir araya gelecekleridir. Şehirlerde turistik unsurlar planlanırken turistlerle birlikte yerel halkın istek ve beklentileri de dikkate alınmalıdır. Özellikle turistlerle yerel halkın nasıl karşılaşacağı dikkate alınmalıdır. Uzun dönemde turistlerle yerel halk arasında orta çıkabilecek çatışma şehir turizminin sürdürülebilirliği açısından sorunlar yaratabilecektir.

TURİZME DAYALI ŞEHİR PLANLAMASI AMASYA ÖRNEĞİ

Amasya, Orta Karadeniz Bölümünün iç kesiminde 35° 00' ve 36° 30' Doğu Boylamaları, 40° 15' ve 41° 03' Kuzey Enlemleri arasında yer almaktadır. Doğu'da Tokat İli'nin Erbaa İlçesi ve Yozgat İli; Kuzeyde Samsun İli'nin Çarşamba, Ladik, Havza ve Vezirköprü İlçeleri; batıda Çorum İli'nin Osmancık Laçın ve Mecitözü İlçeleri; güney'de Tokat İli'nin Zile ve Turhal İlçeleri ile çevrilidir. Amasya ilinin 2017 yılı itibarıyla toplam nüfusu 329.888 iken il merkezinin nüfusu **143.781**'dir.

Amasya Turizmi

Amasya'nın tarihi 7500 yıllık bir dönemi kapsamakta ve bu süre içinde Amasya'da çeşitli medeniyetler yer almaktadır. Amasya adı Hititlere kadar dayanmaktadır. Amasya; tarihi, kültürel ve sosyal yapısı ile ilde turizmin gelişimine imkân sağlayacak zengin turizm potansiyeline sahiptir. Amasya kültür turizm olanakları dışında sağlık turizmi olanakları ile bölgenin en zengin turistik potansiyeline sahip illerinden biri durumundadır.

Amasya'nın turizm açısından en önemli çekicilik özelliklerinden bir tanesi Amasya kent dokusunun çeşitli yerlerinde, özellikle de Yeşilirmak sahil şeridinde görsel bir şekilde yer almakta olan geleneksel Osmanlı Evi örnekleridir. Amasya'da yer alan Osmanlı Evleri Amasya'ya has mimari yapısını oluşturmakta ve en önemli turizm görsel çekiciliğini teşkil etmektedir.

Amasya'da hali hazırda yer alan turizm türlerine bakıldığında kültür turizmi, sağlık turizmi, inanç turizmi, av turizmi, dağcılık ve yayla turizmi, doğa ve gezi turizmi ve çiftlik turizminden söz etmek mümkündür. Amasya, son yıllarda kültür turizmi başta olmak üzere doğa, termal ve inanç turizmi ile giderek ön plana çıkan bir kenttir. Amasya Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın kültürel ve tarihi geçmişi kıstas alınarak oluşturduğu 'Türkiye'nin Kültür Turizmi Geliştirilecek Marka Kentleri' arasında yer almakta ve Amasya'ya gelen turist sayısı her geçen gün artmaktadır.

Amasya'da Turizme Dayalı Şehir Planlaması Örneği

Amasya'da turistik şehir planlamasında önemli unsurların merkezi turizm otoritesinden geldiği gözükmektedir. Amasya'da henüz turistik konaklama tesisleri olmadığı dönemlerde Amasya Turban Oteli kurulmuş ve Amasya'da turizmin gelişimi için ilk adım atılmıştır. Daha sonra Amasya'da turistik şehir planlaması 1990'lı yıllarda başladığı gözükmektedir. Amasya'nın tarihi ve kültürel özelliklerinden yola çıkılarak şehrin turizm alt yapısında iyileştirmeye başlanmıştır.

Amasya'da turistik şehir olarak gelişmesi için ilk olarak merkezi otorite olan Turizm Bakanlığı'nın çabaların olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra ise Amasya ili kamu yönetimi, sivil toplum kuruluşları ve özel turizm işletmeleri yolu ile olduğu gözükmektedir. Daha sonra Amasya Şehir Planlaması Amasya Belediyesi ve Amasya Valiliği tarafından yürütüldüğü gözükmektedir. Amasya'da turizmin gelişmeye başlaması ile birlikte de özel sektör turizm yatırımlarının ortaya çıktığı gözükmektedir.

Amasya'da turistik şehir planlaması üç evreli olarak ele alınabilir. Bunlardan bir tanesi turistik alt yapıya dönük planlama ve uygulamalar ikicisi ise kültürel üst yapıya dönük gelişim planlarıdır. İlk aşamada Amasya'da turizm planlamasında çık noktası olarak Amasya'nın tarihi ve kültürel kaynakları alınmıştır. İlk planlama Amasya kalesi ve Kral kaya Mezarlıkları etrafından yapılmıştır. Bu amaçla kalenin restorasyonu ve yürüme yollarının yapıldığı gözükmektedir. Daha sonra ise en önemli çekicilik olarak görülen kral kaya mezarlığından uzaklaşarak şehirde yer alan tarihi eserlerin restorasyon çalışmalarıdır. En sonunda ise turistlerin ve yerel halkın kullanabileceği Şehzadeler yürüyüş yolu olmuştur.

İkinci evrede Amasya şehir planlamasında Amasya'nın kültürel özelliklerinden yola çıkılarak müzeler ve heykeller gibi turistlerin ilgisini çekecek turistik üst yapı unsurlarına dönük çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda Amasya Şehzadeler Müzesi, Ferhat ile Şirin Aşıklar Müzesi, Minyatür Amasya, Amasya Ormancılık Müzesi gibi birçok müze faaliyete geçirilmiştir.

Amasya'da şehir planlamasında üçüncü evre olarak sayılabilecek olan Yeşil Irmak şişirme Projesi gibi turistlerin turistik aktivitelere katılmalarını sağlayacak üçüncü evre projeler geliştirilmiştir. Bunun yanında Amasya özellikle merkezde turistlerin yoğun olduğu bölgede trafik sorunu çözmeye dönük tünel projesinin hayata geçirilmesi turistik şehir gelişimine önemli katkı yaptığı gözükmektedir.

T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı tarafından 2004 yılı Aralık ayında Turizmi Geliştirme Çalışmaları'na başlanmış ve çalışmada altyapı yetersizlikleri nedeni ile turizmde yeterli pay alamayan bölgelere/illere turizmin sosyo-ekonomik katkısının artırılması amaçlanmıştır (Turizm Geliştirme Çabaları, 2018). Turizmi Geliştirme Çalışmaları kapsamında 26 ili ve bu illerin ilçelerini kapsayan 20 çalışma gerçekleştirilmiş ve Şehzadeler Şehri Amasya bu çalışmalar içinde yer almıştır. Çalışma kapsamında 19-23 Haziran 2006 tarihleri arasında alan incelemesi ve 4 Temmuz 2006 tarihinde ise kamu, özel sektör temsilcileri, STK temsilcileri ve üniversiteden temsilcileri ile bir çalıştay gerçekleştirilmiştir. Amasya Turizmi Geliştirme Çalışmaları, yerini 2009 yılında Marka Kent Projesi'ne devredilmiştir.

Amasya'da turizmle ilgili yapılan şehir gelişim çalışmaları büyük oranda plansız olmasına rağmen son yıllarda planlı bir süreci hedefleyen çalışmalar yapıldığı gözükmektedir. Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı tarafından 2018-2023 yıllarını kapsayan Amasya İli Kültür Ve Turizm Sektörel Eylem Planı hazırlanmıştır. Eylem Planının amacı "Amasya'da Turizmin İl ekonomisine katkısının artırılması, sahip olunan turizm potansiyelinin değerlendirilerek işlev kazandırılması, tüketici tercihlerinin belirlenerek turistik ürün çeşitlendirilmesi, kültür değerlerini ve çevre alt yapısını geliştirerek koruma-kullanma içerisinde turizmde kullanılmasının sağlanması" hedeflenmektedir. Eylem planında ilde turizmin gelişiminin sağlanması için il genelinde kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektör işbirliği çerçevesinde neler yapılabileceğinin belirlenmesi amaçlanmakta ve ileriye dönük izlenmesi gereken yol haritası çıkarılmaktadır.

Amasya'da kültür turizminden daha ileri gidere farklı turizm alanları içinde planlar yapıldığı gözükmektedir. Bunlarda bir tanesi 2013-2023 yıllarını kapsayan Doğa

Turizmi Master Planı'dır. Mastır Planın (2013) amacı "Amasya ili düzeyinde yapılan veya yapılabilecek doğa turizmi faaliyetlerini, varılacak hedeflerin seçilmesini ve hedeflere ulaşmak için strateji ve projelerin belirlenmesini" olarak tanımlanmaktadır. Çalışma, Amasya'da doğa turizminin geliştirilmesi için Orman ve Su İşleri Bakanlığı XI. Bölge Müdürlüğü Amasya Şube Müdürlüğünce yapılmış ve Amasya'da doğa turizm arz potansiyelinin tespiti ile birlikte Sürdürülebilir Doğa Turizmi Stratejileri ortaya konulmaktadır.

Amasya turistik şehir planlaması büyük oradan uzun dönem planlardan çok kısa dönemde ortaya çıkan fırsatların değerlendirilmesi şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Amasya'nın turizm şehir olarak geliştirilmesi için çok çeşitli projeler geliştirilmiştir. Bu projeler büyük oranda farklı finansala kaynaklar kullanılarak uygulanmıştır. Finansal kaynakların başında Merkezi Bütçe ve Yerel Yönetim bütçeleri yanında, AB, Dünya Bankası gibi dış kaynaklı bütçeler yanında Oka Kalkınma Ajansının desteklediği ve finansla ettiği projelerdir.

Amasya'nın simgesi elma ülke çapında tanınmakta ancak elma simgesi turistlerin Amasya ziyaretlerinde tam olarak destekleyici unsurlar içerlememektedir. Özellikle elma bahçelerin görülebilmesi, Amasya elmasının yeteri kadar yetiştirilmemesi bu simgeyi tehlikeye atmaktadır. Bu açıdan turistik şehir planlamasında turistik simgenin net ve açık olması büyük önem taşımaktadır. Diğer taraftan Amasya'nın turizm açısından gelişmesi için yapılan tanıtım ve reklamlarda Amasya'nın bir tarihi özellikleri açık biçimde ortaya konulamamaktadır. Bu nedenle şehir turizminde turistik bir çekicilik olarak simge imaj üzerinde daha iyi çalışılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Şehir turizmi son yıllarda en önemli turizm çeşitlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Günümüzde birçok şehir merkezi kendilerine has özellikleri ile turist çekmenin yollarını aramakta ve bu amaçla şehir planlaması yapmaktadırlar. Ülkemizde de küçük büyük birçok şehrin, turizmde gelişme ve turist çekme çabası içinde olduğu gözükmektedir.

Şehirlerin turizm planlamasında mevcut turistik öğeleri yanında sonradan planlanarak yaratılabilen birçok turistik öğeye karşılaşılmaktadır. Bu nedenle turistik şehir planlamasında mevcut turistik kaynaklarla yetinmek yerine yeni güncel ve çekici turistik öğeler oluşturulabilir.

Kent turizmi amaçlı şehir planlamasında en önemli unsur şehirde yer alan kamu, özel sektöre ve sivil toplum kuruluşların aynı turistik beklenti ve hedefler doğrultusunda hareket etmeleri büyük önem taşımaktadır.

Şehir turizminde en önemli unsur çok farklı turistlere farklı çekicilikler yaratmak ve onlara orada olmanın hazzını yaratacak turistik öğeler sunmak önemlidir. Özellikle son yıllarda sosyal medya ile birlikte etiketlenmek ve orda olduğu ifade etmesi için şehirlerin bir imacının olması büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan sadece şehirler için bir turistik alt yapıdan çok bol turistik aktivitelerin olduğu ve çok çekici bir imajın yaratılması önem taşımaktadır.

Şehir turizminde en önemli unsur sürdürülebilirliktir. Bu nedenle yapılan planlamalar ve turistik gelişme çabalarında turizmin sürdürülebilir olması için çevre, turist ve yerel halk üçlününün iyi kurgulanması gereklidir.

Amasya'da şehir turistik şehir planlamasında en önemli unsur olan planlama tarafların bir araya gelmesi ve güçlerini birleştirme konusunda başarılı oldukları gözük-

mektedir. Özellikle farklı finansal kaynaklardan projeler geliştirilmesi ve uygulanması büyük önem taşımaktadır.

Şehir planlamasında ele alınan Amasya turistik şehir planlaması belli bir gelişime sağladığı gözükmemektedir. Özellikle alt yapıya dönük başarılı uygulamalar olduğu gözükmemektedir. Ancak Amasya'da planlamada üçüncü evre diyebileceğimiz turistik aktiviteler yetersiz gözükmemektedir. Bu nedenle de Amasya'da turistik konaklama sürelerinin kısa olmasına yansımaktadır.

Amasya'nın turistik şehir gelişmesinde imaj çalışmasının daha etkin yapılması ve şehir imacının net ve daha gerçekçi unsurlar içermesi sağlanmalıdır.

Amasya'nın şehir planlamasında turistlere dönük bilgilendirmelerin olmaması, turistik şehir haritasının bulunmaması, hediyelik eşya yetersizliği gibi sorunların olması, turistik gelişim planlarının bu yönde olması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak turistik şehir planlaması ve geliştirilmesi uzun bir süreç olduğu ve bu sürecin planlama tarafları tarafından sürdürülebilirlik dikkate alınarak titizlikle uygulanmalıdır. Turistik şehir gelişimi bölge ekonomisini desteklemeli ve bölgede yer alan diğer turistik şehir ve çekiciliklerle entegre olabilmelidir.

Kaynaklar

1. Altanlar, A. ve Akıncı Kesim, G. (2011). Sürdürülebilir Turizm Planlaması İçin Yöre Halkı ve Yerli Turistlerin Davranış ve Beklentilerini Anlamaya Yönelik Bir Araştırma. Akçakoca Örneği, Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi Cilt: 3, Sayı: 2, Aralık 2011, 1-20.
2. Ahluwalia, Isher Judge, Kanbur, Ravi, & Mohanty, Prasanna Kumar (Eds.). (2014). Urbanisation In India: Challenges, Opportunities And The Way Forward. SAGE Publications India.
3. Altınışık, A. (2018). Antalya Ve Şehir Turizmi, Turizm Haberleri, <http://www.turizmhaberleri.com/koseyazisi.asp?ID=672>, 22.10.2018
4. Amin, Ash. (2002). Ethnicity And The Multicultural City: Living With Diversity. Environment And Planning A, 34(6), 959-980.
5. Bardakoğlu, Ö. (2011). Turistik Ürün Bakımından Destinasyon Planlaması Ve Pazarlaması Kapsamında İzmir Turizminin Değerlendirilmesi Ve Geliştirilmesine Yönelik Bir Model Çalışması, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, s: 24, 2011
6. Cansaran, D. (2018). Su Kirliliği Sorunsalının Nedenleri Ve Tehditlerine Yönelik Değerlendirmeler, Sosyal Bilimler Yönetim ve Çevre, Akademisyen Yayınevi Bilimsel Araştırmalar Kitabı, (Edit: Mustafa Fedai Çavuş ve İbrahim Demirkale), 159-167. ISBN: 978-605-258-069-1.
7. Cansaran, D. (2017). Bir Çevre Sorunsalı Olarak Hava Kirliliği: Kırıkkale İli Örneği. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: İktisat Özel Sayısı, 79-94.
8. Cansaran, D. (2017). Bir Yerel Yönetim Aktörü Olarak Belediyelerin Çevre Yönetimindeki Rolü: Amasya Belediyesi Örneği. International Journal Of Eurasia Social Sciences, Vol: 8, Issue: 28, pp. (DCCXV-DCCXXV).
9. Claire A. Gunn (1993). Tourism Planning, Taylor & Francis, Third Edition, New

York, 1993, s. 189

10. Fernandez. D. B. , Escampa. M. H. Ve Vázquez. A. B. (2016). Tourism Management InTheHistoricCity. TheImpact Of Urban PlanningPolicies, International Journal of Scientific Management AndTourism, Vol.2, 1, pp 379-391
11. Giles-Corti, B., Vernez-Moudon, A., Reis, R., Turrell, G., Dannenberg, A. L., Badland, H., ... &Owen, N. (2016). City Planning AndPopulationHealth: AGlobal Challenge. TheLancet, 388(10062), 2912-2924.
12. Jurdana, D. S. Ve Sušilović, Z. (2006).PlanningCityTourism Development: PrinciplesAndIssues, TourismandHospitality Management, Vol. 12, No. 2, pp. 135-144, 2006
13. Kahraman, N. ve Türkay, O. (2006). Turizm ve Çevre. İkinci Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık
14. Lovitu. M., Radulescu. C. ve Dociu. M. (2013).Tourism Planning in Urban Areas – Trends, Best PracticesandPriorities in Bucharest, Journal of Knowledge Management, Economicsand Information Technology , Vol. III, Issue 5 October 2013.
15. Maitland, Robert, &Newman, Peter (Eds.). (2014). World TourismCities: DevelopingTourismOffTheBeatenTrack. Routledge.
16. Mercan, Ş.O. (2010). Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Bölgesel Planlama Ve Turistik Ürün Oluşumu: Altınoluk Örneği Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi,2010
17. Morris, AnthonyEdwin James. (2013). HistoryOf Urban Form BeforeTheIndustrialRevolution. Routledge.
18. Olalı. H. (1982., Turizm Politikası ve Planlaması, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1982.
19. Psyllidis, A., Bozzon, A., Bocconi, S., &Bolivar, C. T. (2015, July). A Platform ForUrban AnalyticsAndSemanticData İntegration İn City Planning. In International Conference on Computer-AidedArchitectural Design Futures (pp. 21-36). Springer, Berlin, Heidelberg.
20. Robinson, Olivia F. (2003). Ancient Rome: City Planning AndAdministration. Routledge.
21. Rodwin, Lloyd. (2017). TheProfession of City Planning: Changes, Images, AndChallenges: 1950-2000. Routledge.
22. Şarkayaççelloğlu C. (2014). Kent Turizmi Ve Marka Kentler: Turizm Potansiyeli Açısından İstanbul'un Swot Analizi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 2014 / 1, 37-55.
23. Scott, M. (1969). AmericanCity Planning Since 1890: A HistoryCommemoratingTheFiftiethAnniversary Of TheAmericanInstituteOf Planners (No. 3). UnivOf California Press.
24. Steinhardt, Nancy Shatzman. (1999). ChineseİmperialCity Planning. University of Hawaii Press.

25. Turizm Geliştirme Çabaları (2018).<http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR-13070/turizmi-gelistirme-calismalari.html> (Erişim Tarihi: 06.11.2018).
26. Usal, Öcal (2009). Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım, Detay Yayıncılık.
27. Var, T, İçöz, O. İlhan, İ. (2002). Turizm Planlaması, Turhan Kitabevi, Ankara.

İSLAMİ PAZARLARDA ORTAYA ÇIKAN GELİŞMELER VE DEĞİŞEN İSLAMİ TÜKETİM KÜLTÜRÜ IŞIĞINDA 1980 SONRASI TÜRKİYESİ'NE GENEL BİR BAKIŞ

Elif DENİZ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi Elif DENİZ, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İİBF Üretim Yönetimi & Pazarlama A.B.D., elif.deniz@ikc.edu.tr, Bu çalışma yazarın 'VEILING FASHION, CONSUMPTION CULTURE AND IDENTITY: A QUALITATIVE ANALYSIS FOR INTERPRETING THE VEILED TURKISH WOMEN'S CHANGING CLOTHING PRACTICES' isimli doktora tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Müslüman nüfusun dünya genelinde gösterdiği sayıca artış, tüketici olarak beklenti ve yaşantılarında yaşanan gelişmeler ve bu tüketicilerin oluşturduğu İslami pazar olarak adlandırılan pazarlarda ortaya çıkan değişimler son yıllarda oldukça dikkat çekmekte ve sıklıkla tartışılmaktadır. Bu çalışmada öncelikli olarak İslami pazarların genel yapısı ve bu pazarlarda yükselen değerler ve sektörler ele alınmış, paralelde gelişen İslami tüketim, pazarlama ve iktisat gibi kavramlar açıklanmıştır. Sonrasında pazarda yükselen bir fenomen olarak modanın küresel gücü ele alındığında İslami tüketim alanında lokomotif görevi gören tesettür giyim ve tesettür modası konusu İslami modanın gelişimi açısından irdelenmiştir. Araştırmanın son bölümünde 1980 sonrası Türkiye’inde İslami tüketimin ve tesettür modasının gelişimini destekleyen faktörler açıklanarak konunun Türkiye’deki gelişimi ve önemine vurgu yapılmıştır. Çalışma literatürde oldukça dikkat çeken ancak İslami literatür ile birleştğinde tartışmalı bakış açılarının doğduğu yukarıda bahsedilen konu başlıklarıyla ilgili genel bir irdelene sunması ve bu açıdan özellikle Türkiye’nin son otuz yıllık gelişimine ışık tutması açısından özgün bir değer taşımaktadır.

Büyüyen Küresel İslami Pazarların Yapısı ve Yükselen Sektörler

İslam Hristiyanlık’tan sonra dünyanın en çok inanılan ikinci dinidir ve mensupları giderek artmaktadır. Pew Araştırma Şirketi’nin 2017 yılı araştırmasına göre dünyadaki Müslüman sayısının 1,6 milyar olduğu ve Asya-Pasifik’in en büyük Müslüman nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Rapora göre 2070’e kadar İslam’ın dünyanın birinci büyük dini olacağı tahmin edilmekte, bunun başlıca sebebi olarak Müslüman nüfusun görece genç ve doğurgan olması gösterilmektedir. Bu hızlı büyüme tüketim açısından ele alındığında İslami pazarların çekiciliğini de giderek arttırmaktadır.Öte yandan dünyadaki Müslüman nüfusun genel olarak gelişmekte olan ülkelerde olması ve eşitsizlik, göç, çatışma, üçüncü neslin diğer ülkelerdeki asimilasyonu ve fakirlik gibi problemlerle savaşması İslami pazarların zorlukları olarak değerlendirilmektedir (www.bbc.com, 2017, Janmohamed, 2011; Temporal, 2011: 47-48). Böylelikle büyüyen İslami pazarlarda yaşanan en önemli gelişmeler pazardaki Müslüman tüketicilerin dindar kimliklerinden beslenen tüketim tercihleri, buna uygun gerçekleştirilen helâl üretimler, artan gelir ve entelektüel seviyeleriyle paralel şekillenen sağlık, turizm, gezi ve eğlence ihtiyaçları ve bu çerçevede ortaya çıkan helâl turizm başlıkları altında irdelenebilir.

Küresel olarak bakıldığında Müslüman pazarların birbirleriyle olan benzerlikleri; ortak inanç, değerler ve Müslüman kimliği, benzer helâl beslenme, finans, eğitim ve eğlence gibi yaşantı talepleri, aile içinde huzurlu yaşama güdüsü olarak sıralanabilirken farklılıkları; çeşitli lokasyonlar, çoklu dil ve diyalektler, çeşitli kültürel ve yaşantı farklılıkları, farklı seviyelerde İslami bağlılık, farklı seviyelerde eğitim, refah ve pazarlama kültürü olarak sıralanabilir. J. WalterThompson (JWT)’ın Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu Orta-doğu ülkelerinde pazar segmentasyonu üzerine gerçekleştirdiği bir araştırmaya göre Müslüman tüketiciler pragmatik istekliler (24%), aşırı liberaller (21%), yeni çağ müslümanları (19%), sosyal konformistler (19%) ve dindar tutucular (17%) olarak 5 segmente ayrılmıştır. Bu hususta Müslüman tüketici davranışlarındaki değişimin en iyi gözlemlendiği grup tam ortada olan eğitimli, aydın, ılımlı, kendini doğru büyüdüğü ülkenin kimliğiyle tanımlayan ancak İslami değerlere bağlı, yaşantı problemlerine İslami çözümler arayan üçüncü kuşak Müslümanlar olarak öne çıkmaktadır. Erişilmesi ve tatmin edilmesi açısından en rahat olan bu gruba ait Müslüman tüketicilerin firmalar tarafından en çok hedeflenmeye çalışılan kitle olduğu görülmektedir (Temporal, 2011: 52-74).

Büyüyen küresel İslami pazarlar tüketicilerinin görece farklı talepleri neticesinde bir diğer yandan helâl pazarlar kavramını da doğurmuş, helâl ürün, helâl tüketim ve helâl turizm kavramları da pazarda yükselen değerler arasına girmiştir. Günümüzde 3 trilyon\$'ı bulan dünya helâl pazarı gıdadan finansa, tekstilden ilaç ve kozmetik sanayisine kadar büyük bir sektörü kapsamaktadır (www.dunya.com, 2017). İslam'da tüketimin helâllığı ile ilgili genel prensipler doğruluk, temizlik, itidal, bağış ve erdemlilik olarak sıralanırken israftan kaçınmanın altı önemle çizilmekte, rüşvet, sahtekârlık, hile, ayrımcılık, faiz ve stokçuluk ise helâllığı bozucu unsurlar olarak değerlendirilmektedir. İslam'da 'helâl' Arapça bir kelime olarak 'izin verilen' ya da 'kuralla uygun' olanı ifade ederken küresel anlamda artık belli bir gruba hitap eden üretim, ticaret ve tüketimin ötesine geçmiş, sadece Müslümanlara değil temiz ve güvenli ürün arayan diğer tüketicilere de hitap edecek şekilde temizlik malzemeleri, tıbbi ürünler ve sağlık ürünleri gibi çok geniş bir ürün yelpazesini ve bankacılık, sigortacılık, eğitim ve sertifikasyon gibi hizmetleri de kapsamaya başlamıştır. Helâl ürünlerin dini bir olgu ötesine geçerek kalitenin ve ticaretin konusuna dönüşmesi çok uluslu şirketlerin özellikle gıda alanında işlenmiş helâl ürünleri piyasaya sunması ve bu ürünlerin tüketiciler tarafından yüksek oranda talep edilmesiyle gerçekleşmiştir (Terzi ve Altunışık, 2016; Fischer, 2011: 1-6; Torlak, 2012).

İslami ya da helâl ürünlerin ve pazarların tanınması ve yaygınlaşmasında kuşkusuz turizmin de önemi büyüktür. İslami turizm inanç turizmini de içererek bir yandan gelişen Müslüman ülkelerin ekonomilerinde önemli bir yatırım olarak görülürken diğer yandan turizm sayesinde bireylerin İslam kültürü ve değerleri ile tanışmasına da yardımcı olmaktadır. Müslüman turistler ise konaklama ve seyahatlerinde helâl gıdaya ulaşım, ibadetleri için uygun altyapı, alkolsüz ve haremlik-selamlık kurallarına uyacak bir çevre, kadın ve erkek ayrımlı yüzme ya da eğlence alanları gibi taleplerle diğer turistlere göre farklılaşmaktadır. Müslüman turist potansiyelinin turizm endüstrisinin 15%'ini kapsadığı göz önüne alındığında helâl turizmin 2020'de 156 milyon turiste ve harcama miktarının ise 220 milyar\$a ulaşacağı tahmin edilmektedir. Türkiye ve Suudi Arabistan en fazla Müslüman turisti karşılayan ülkeler olmasına rağmen helâl konsepti ait yatak kapasitesinin toplam kapasitenin sadece 3%'ünü kapsaması sektörde hala ciddi yatırım fırsatlarının olduğunu göstergesidir (Tekin, 2014; Uzun, 2018). Böylelikle helâl ürün ve hizmet üretiminin İslami pazarlarda en önemli odak noktası olduğu, üretimi destekleyici diğer tüm işletme ve yönetim fonksiyonlarının bu doğrultuda geliştirilmeye çalışıldığı, öne çıkan gıda, sağlık ve turizm sektörlerinden yola çıkılarak ve örnek uygulamalar geliştirilerek pazardan en büyük payları alabilmek için hem hükümetler hem de firmalar tarafından artan bir çaba sarf edildiği görülmektedir.

Gelişen İslami Tüketim Kültürü, İktisat ve Pazarlama

İslami tüketim alanına genel olarak bakıldığında üretim, tüketim ve piyasa dengeleriyle ilgili iktisat, İslami değer yargılarına uygun ortaya çıkan ürün kategorileri, bu ürünler için yapılan pazarlama ve markalaşma aktiviteleri İslami tüketim kültürünün gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Değerler ve tutumlar ekonominin bir parçası kabul edildiğinden ve dinin insanların yaşantılarını, psikolojilerini, üretim ve tüketim biçimlerini oldukça etkilediği ve yönlendirdiği bilindiğinden dinin ekonomi üzerinde de oldukça kuvvetli bir etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca İslam'da ele alınan insan homo economicus'tan oldukça farklı, manevi ihtiyaçları da olan ve kendisiyle birlikte toplumu da düşünen, israftan kaçınan ve ihtiyacı kadar tüketen bir birey olarak görülmek istendiğinden tüketici olarak da daha farklı bir çerçevede ele alınmaktadır. Günümüzün hâkim iktisadi düşüncesine karşı getirilen eleştiriler, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve artan suç oranları, yıkıcı ekonomik krizler ve yoğun re-

kabetçi ortamın insan psikolojisi üzerindeki etkileri son elli yılda İslam iktisatçıları İslami referanslara dayanan bir alternatif iktisadi düşünce geliştirmeye ve uygulama alanlarını arttırmaya teşvik etmiştir. Bu İslami alternatif helâl üretim, tüketim ve kazanç, adalet, yardımlaşma ve ahlak gibi değerler üzerinde yükselmektedir (Eren, 2013; Görmüş, 2015).

Bir yandan din bireylerin tüketimle ilgili davranış ve tutumlarını etkilerken diğer yandan da gelişen tüketim kültürü bireylerin dindarlığa ve dine karşı olan algılarını, dini sembol ve değerlere bakış açısını da değiştirmektedir. Günümüzde benliğini keşfetmek için kendi içsel referanslarına ulaşma yolunu kaybetmiş modern insan tüketim kültürüne sarılarak metalar vasıtasıyla kendini, kimliğini ve imajını tanımlama yoluna başvurmuştur. Bu durum kültür endüstrisi içinde aşırı metalaşmış, haczi, gösterilenin öne çıktığı ama özü boş yaşam tarzlarının doğmasına ve mutluluk için daha çok tüketim yapmaya sevk edilen tüketicilerin varlığına zemin hazırlamıştır. Din eksenli tüketim pratiklerine ihtiyaç duyan dindar bireyler ise dinsel burjuvalaşma, sembol ve uyanışın ortak noktasında İslami tüketim eğilimleri adı altında tüketim ihtiyaçlarını gidermeye çalışmaktadır. İslami müziğin, İslami otellerin, tesettür modasının, lüks hac ve umre pratiklerinin, seküler ve dini sembollerin aynı anda paylaşılmamasının ortaya çıkması buna örnektir ancak bu eğilimler dini değer ve sembollerin gerçek anlamlarını kaybetmeleri sebebiyle sıklıkla da eleştirilmektedir (Özbolet, 2017; Pişkin, 2016).

İslami açıdan ele alındığında bir Müslüman için yaşam bir bütündür, yani bir Müslümanın dini ideolojisi onun aynı zamanda politik, ekonomik, sosyal ve estetik ideolojisidir. Ancak pazarlamacılar iş yaşamında ya da reklamcılık alanında dini sanat gibi tanımlamalar yaparak İslami tüketimi de farklılaştırmaktadır. Tüketim kültürünün en dinamik 3 ögesi olan sanat, güzellik sembolleri ve moda söz konusu olduğunda geometrik ve çiçeksi desenlerin kullanıldığı kaligrafi gibi sanatlar İslami sanatla, belirli bir dini temanın işlendiği ilahiler, sözsüz ve belli yerel enstrümanların kullanıldığı müzikler İslami müzikle, İslami program yapan tematik kanallar İslami medyayla, 1970'lerden sonra ticari sinema ve siyasi sol eğilimli filmlere karşı bir alternatif olarak ortaya çıkan, İslami ve tasavvufi mesajlara yer veren filmler İslami sinemayla sıklıkla eşleştirilmektedir. Öte yandan içeriğinde alkol ve yenmesi haram olan madde ya da bileşikler bulunmayan parfüm, cilt bakım ürünleri ve makyaj malzemelerinden oluşan güzellik ürünlerine olan talep İslami pazarlarda helâl kozmetik adı altında alternatif bir kategoriyi de ortaya çıkarmıştır. Batılı güzellik standartlarının revaçta olduğu Arap dünyası ve İran'da estetik ameliyatların sayısında da ciddi bir artış olduğu da görülmektedir (Nestorović, 2016: 146-159; Özdemir, 2011).

Müslüman tüketicilerin özellikle faizden ve faizli işlemlerden kaçınması İslami finansal kurumlar ve bankacılık sisteminin gelişmesine de zemin hazırlamıştır. İran ve Sudan gibi ülkelerde tüm finans ve bankacılık sistemi İslami prensiplere göre çalışırken Türkiye ve Malezya gibi ülkelerde farklı yatırımcıları çekip rekabet avantajı da sağlayacak şekilde faizli ve faizsiz ürünler bir arada sunulmaktadır. Bu potansiyeli dikkate alan geleneksel bankaların ise faizsiz bankacılığa uygun ayrı birimler ya da bankalar kurduğu da görülmektedir. 2018 yılı itibarıyla pazarda Endonezya ve Bahreyn başı çekerken 92 ülkede 350'den fazla tam teşekküllü Faizsiz finans kuruluşu, 300'den fazla da İslami bankacılık penceresi adı altında işlem yapan konvansiyonel bankanın faaliyette olduğu bilinmekte, Müslümanların elinde bulunan faizsiz finans varlıklarının toplam değerinin 2020 yılında 3,2 trilyon \$'ı aşması beklenmektedir. Faizsiz finans paranın ticari döngüye dâhil edilerek reel ekonomiye doğrudan katkı sağlaması, getiri ve riski adil paylaşması açısından gelecek vaat eden, güvenli ve güçlü bir alternatif sistem olarak değerlendirilmektedir (Ergeç vd. 2014; Dereci, 2018).

Öte yandan, Batılı ülkelerin küresel markaları yıldızı parlayan İslami pazarlara girmek ve küresel bir varlık göstermek için bu pazarlarla yakından ilgilenmekte, pazara uygun pazarlama ve markalaşma stratejileri yaratmaya çalışmaktadır. Orta-doğu, Asya, Afrika ve Avrupa'daki Müslüman nüfusun olduğu ülkelerde artan bir iş aktivitesi ve İslami ticaret görülmekte, ekonomik gücün ve ticari başarının yükselişi iştah kabartmakta, iş yapış biçimlerine yönelik farklılık arayışı artmaktadır. Diğer yandan İslami hedef kitle Batılı markaları sevse de bu markaların; İslami değerlerle uyum göstermemesi, stratejik işletme varlığı ve ulusal marka elçisi olarak kendi markalarını yaratma ihtiyacı ve Müslümanlarda artan eğitim seviyesiyle ortaya çıkan rekabetçi, uzun vadeli ve kabul gören markaların da yaratılabilmesi gerekçesiyle kendi markalarına sahip olmak istemektedir. Bu hususta İslami pazarlama ya da markalaşma uygulamaları sadece İslami ülkelere değil daha çok Müslümanların ihtiyaçlarına odaklanan markalarla ilgilenmektedir (Temporal, 2011: 11-13).

İslami pazarlara hitap eden ürün ve hizmet üretiminde öncelikli olarak talebi yüksek olan ürün kategorilerine bakmakta fayda vardır. Bu kategoriler genel olarak yiyecek-içecek, finansal hizmetler, eğitim, eğlence, gezi ve turizm, tıbbi, farmasetik ve güzellik ürün ve hizmetleri, kadınlar için İslami moda ve ürünleri, İslami internet, medya ve dijital ürünleri olarak sıralanabilir. Bu kategorilerde gerçekleşen markalaşmaların oldukça kârlı olduğu ve müşteri sadakati yarattığı da bilinmektedir. Diğer yandan İslam ülkelerinde yabancı karşıtlığı, fiyat hassasiyeti, katma değer ve yüksek kalitenin değerini anlamama gibi eğilimlerden dolayı ürünlerin arttırılmış özelliklerinden ziyade çekirdek ürüne daha çok dikkat edildiği bilinmekte ve bu durum pazarlamacıları zorlamaktadır (Temporal, 2011: 145; Marinov, 2007: 10).

Bu zorluklar karşısında pazarlamacıların ve marka yöneticilerinin dikkat etmesi gereken püf noktaları bulunmaktadır. İslami markaların Batılı markaların baskın olduğu pazarlardan pay alabilmeleri için marka farkındalığı yaratmaları, ulaşılabilir olmaları, kabul görmeleri, uygun ve tutarlı standart ve kalite sunmaları, güven kazanmaları ve rakip markalardan gelecek saldırıları iyi yönetmeleri gerekmektedir. İslami firmaların marka geliştirme stratejilerinde dikkat etmeleri gereken hususlar; pazarı iyi anlamak, evrensel olarak kabul edilen duygusal bir çekicilikle İslami değerleri baz almak, firmayı ve markayı pazardaki ilgililiğe göre konumlandırmak, İslami duruşa uygun bir marka iletişimi kurmak, yeni endüstri ve kategorilerde ilk giren avantajından faydalanmak, İslami değer ve pratikleri kullanarak yeni ve etik iş modelleri geliştirmek ve birleşmek, yatırımlar ve ortaklıkların farkına varmak, Batılı teknik ve görünümünden faydalanarak uluslararası marka yaratmak, niş pazarları hedeflemek, ne istediğini bilen müşterilere hitap eden sınırları belli ürünlerin olduğu kategorilerde net bir özelliğe odaklı alternatif ürünler sunmak şeklinde sıralanabilir (Temporal, 2011: 215-225).

Pazarlamada bir diğer dikkat edilecek husus ise tutundurma aktiviteleridir. Bunlar dinin ülkedeki rolünün, toplumda benimsenen İslami hukuğun, etnik grupların ve diğer inanışların da etkisi altındadır. Bu sebeple İslami pazarlarda pazarlama yaparken tutundurma mesajlarının cinsiyet bazlı hazırlanması ve daha çok bilgi verici olmasına, mesajda dini terminolojinin titizlikle ve doğru kullanılmasına, tanıtım ya da reklamın yanlışlıkla propagandaya dönüşmemesine, mesajın kanaat ve yalınlığa vurgu yaparak ürün alırken paradan tasarruf edildiğini ifade etmesine dikkat edilmelidir. Marka ve tüketici arasındaki bağ ise pazarlama iletişiminde dini hassasiyetlere hitap eden dini içerik, sembol, simge ve ikonlarlabirleştirilmelidir (Marinov, 2007: 11; Yazar, 2010).

Küresel İslami pazarın geleceği göz önüne alındığında İslami pazarlama açısından liberalleşme ve küreselleşmenin marka konumlandırma üzerinde daha çok büyük baskı yaratacağı, İslami devlet hükümetlerinin bu hususta daha fazla aktivite gerçek-

leştireceği ve birbirine yardım edeceği, İslami yaşam tarzına hitap eden ürün ve hizmet kategorilerinin ve İslami finansın daha da gelişeceği, markalaşmanın bir sonraki dalgasının İslam dünyasından geleceği düşünülmektedir (Temporal, 2011: 296). Bu hususta İslami pazarlama, İslami iktisat, helâl üretim, helâl ve İslami tüketim ve Müslüman tüketicilerin tüketici davranışları gibi konuların günümüzden geleceğe artan bir biçimde dikkat çekeceği ve üzerinde çalışılacağı söylenebilir.

İslami Pazarlarda Yükselen Fenomen Tesettür Modası ve Gelişen İslami Moda Anlayışı

İslam dinine göre Müslüman kadın ve erkeklerin giyim-kuşam pratikleri belirli kurallar çerçevesinde şekillenmektedir. Diğer kadınlardan farklı olarak Müslüman kadınlar tesettür olarak ifade edilen ve dinen farz olan bir giyim biçimini benimsemekte, tesettürün kimlere karşı ve nasıl yapılacağına, kadın vücudunun hangi bölgelerinin tesettüre dâhil olacağına dair temel kurallar ise Kuran'da Nur ve Ahzab surelerinde açıklanmaktadır. Buna göre Müslüman kadınlar için Hanbeli, Hanefi, Maliki ve Şafii mezheplerinin ortak görüşüne göre el ve yüz hariç kalan vücut için tesettür şarttır. Şafilere ise namaz pratiği hariç Müslüman kadınların namahremlerle birlikteyken bütün vücudunun avret olduğunu kabul etmişlerdir. Tesettürde temel esas mahreme karşı kadının vücut şeklinin belli olmayacağı kadar bol, teninin belli olmayacağı kadar kalın, sade ve dikkat çekmeyen bir giyim şeklini uygulamaktır. Kadınların bu hususta kullanacakları giyim bileşenleri ise farklı doğa koşulları, iklim, kültür, gelenek, inanç, coğrafya, cinsiyet, ekonomi ya da estetik algılara göre değişebilmektedir. (Apaydın, 2001; Beşer, 1987: 95-100; Nestorović, 2016: 162). Öte yandan İslam'da tesettür konusu Müslüman kadının kimliği, kişiliği, özgürlüğü, kulluk vazifesi, takvası ve erkeğe karşı korunma aracı gibi çeşitli konularla da ilişkilendirilerek sıklıkla tartışılmaktadır.

İslami pazarlarda yaşanan gelişmeler ve İslami tüketim açısından ele alındığında bir giyim-kuşam pratiği olarak şekillenen tesettürün modanın da konusu olduğu ve bu alanda yaşanan değişimlerden oldukça etkilendiği görülmektedir. Glocalities'in raporuna göre İslami tüketim pazarının büyüklüğünün 2020 yılında 5 trilyon\$'ı aşacağı, Müslüman kadın nüfusunun %40'ının 25 yaş civarı, modayla iç içe, geliri artan, genç bir kitle olduğu ve tesettür giyimin de bu tüketimde yer aldığı göz önüne alındığında tesettür giyimin moda sektöründe oldukça gelecek vaat eden bir konuma sahip olduğu söylenebilir. İslami giyim açısından Batı'da bu pazarın 2019'da 488 milyar\$'a ulaşacağı tahmin edilmektedir. Türkiye ise 39.3 milyar\$'lık tüketim ile İslami giyimde lider konumdayken onu Birleşik Arap Emirlikleri ve Endonezya takip etmekte, liderliği ele geçirmek için ülkelerin İslami moda haftaları düzenledikleri ve vergi indirimleri yaptıkları görülmektedir. Malezya'nın İslami Moda Festivali düzenlemeye başlaması, Endonezya'nın bir İslami Moda Konsorsiyum'u kurması, özellikle yüksek gelirli Arap tüketiciler için Gucci ve Channel gibi dev markaların haute-couture tesettür giyim koleksiyonlarıyla yarışması, bir Suudi prensesin her biri 20.000\$ fiyata sahip abiye kıyafetlerden tek seferde 15-20 tane aldığı göz önünde bulundurulduğunda tüketim açısından gelişmeler oldukça dikkat çekicidir. 2012'de Rusya'da Müftülük Konseyi tarafından ilk İslami Stil Festivali ve Endonezya'da bir Hijab Festivali düzenlenmiş, Müslüman kadınların giyimden ötürü imajlarının düzeltilmesi, modernliklerinin gösterilmesi, tesettürle de ne kadar güzel olunduğunun ifade edilmesi ve pazarın gelişiminin desteklenmesi hedeflenmiştir. Bu tarz girişimler artarak devam etmektedir (Janmohamed, 2011; Meyer ve Couch, 2010; www.patheos.com, 2012; www.indonesiahijabfest.com, 2018).

Geçmiş dönemlerde de New York ve Brooklyn gibi modada başı çeken şehirlerde Müslüman modellerin ajanslar tarafından oldukça rağbet görüp eğitildikleri, Elie

Saab ve WalidAttalah gibi isimlerin küresel anlamda tesettür modası denilince akla ilk gelenlerden olduğu, Hermes ve Gucci gibi markaların eşarp ve tesettür bileşenleri üreterek pazara girdiği, DKNY ve TommyHilfiger gibi küresel markaların ise İslami giyime özel koleksiyonlar hazırlayarak pastadan pay kapmaya çalıştıkları bilinmektedir. Tüm bu gelişmeler modanın küresel anlamda oldukça etkili olmasından kaynaklanmaktadır. Böylelikle modaya uygun tesettür giyim ihtiyacı Batı'nın vücudu öne çıkaran Doğu'nun ise örten anlayışı arasında modanın İslami bileşenlerle uyumlu ve tesettür modası adı altında melez formlarının doğmasına sebep olmuştur. İslami açıdan kadının giyim biçimine dair getirilen kurallar, güzelliğinin ve cinselliğinin sergilenmesinin uygun karşılanmaması göz önüne alındığında güzelliği satmak ya da güzelliği kullanarak satmak ve tanıtımlarda top modeller kullanmak İslami tüketim alanında oldukça tartışmalıdır. Müslümanlar için güzelliğin tanımında statü ve rol tanımlanmasının merkezi olduğu ancak evrensel ve ideal güzellik tanımlamalarının ve buna uyma kaygısının Müslüman ülkeleri de etkisine aldığı görülmektedir (thepurplesharepoint.blogspot.com, 2010; Qureshi, 2012; Nestorović, 2016: 154-163).

Bu açıdan bakıldığında dindar bireylerin yaşantılarında yaşanan değişiklikler onların birer tüketici olarak tüketim toplumuna entegre olduklarını gösterirken ilk değişimlerin giyim-kuşam pratiklerinde gerçekleşmesi kaçınılmaz olmuş, moda ve tesettürün bileşkesinden oluşan yeşil moda ve yeşil defile kavramları da tüketim kültürünün bir parçası olarak imaj, bir gruba aidiyet ve kabul, farklılık, farkındalık, güç ve prestij ihtiyaçlarına cevap verirken modern Müslüman kadın kimliğini oluşturmada destekleyici bir rol oynar hale gelmiştir (Demirezen, 2016; Güz, 2013).

1980 Sonrası Türkiye'sinde İslami Tüketimin ve Tesettür Modasının Gelişimini Destekleyen Faktörler

Dünya genelinde yaşanan teknolojik, ekonomik, kültürel, politik değişimler, ortaya çıkan yeni tüketim kültürü ve pratikleri Müslüman dünyayı da etkisine alarak İslami geleneklerin sorgulanmasına, İslami reform ya da İslamcılık adı altında yeni yorumlar ve anlayışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle Türk İslamcılığının daha çok şehirli bir hareket olmasından, güçlü bir orta sınıf ile seküler eğitim almış politikacılar, entelektüeller ve işadamları tarafından desteklenmesinden ötürü bu kesimin değişen yaşantıları modern İslami yaşantılarıyla eşleştirilir hale gelmiştir. Öte yandan bu yeni eğilimler bazı dindar gruplar tarafından İslam'ın tarihini, ideolojisini reddetmek ve İslam ile bağları koparma olarak tanımlanmış ve eleştirilmiştir. İslami uyanış olarak da adlandırılan bu süreçte, özellikle 1980 sonrası Türkiye'sinde modern İslami yaşantının gelişmesine zemin hazırlayan bazı ekonomik, politik ve sosyo-kültürel gelişmelerin yaşandığı görülmektedir (Nafi, 2012: 13-16; Duran, 2010; Aktaş, 2007: 53-55).

Ekonomik açıdan ele alındığında 1980 sonrası benimsenen yeni liberal genişlemeci mali politikalar ve kapitalist pazarlarla birleşme çabaları Türkiye'yi güçlendirirken, Suudi Arabistan ve Kuveyt'in 1973-74 petrol krizi sonrası artan dolar bazlı sermayelerini gelişen ülkelere ihrac etmesi, İslami bankaların ve Yeşil Sermaye tanımlamasının ortaya çıkışı Müslüman ülkelerin küresel anlamda kapitalist sistemlerle birleşmesine önemli bir zemin hazırlamıştır. 1990'lardan sonra Türkiye'de İslami sermaye Anadolu Kaplanları, MÜSİAD, Yimpaş gibi holdingler ve Sabri Ülker gibi dindar-muhafazakâr iş adamlarıyla anılmaya başlamıştır (Beriş, 2008; Ergün, 2000; Can, 1997). Özellikle 2000'lerden sonra İslamcı işadamlarının ekonomik hayatta başarılı olması, küresel pazarları da görerek alternatif yaşantıları ve tüketim pratiklerini de keşfetmesi, bunları İslami değerlerle harmanlayarak ve yaşayarak dindar sınıflara tanıtması modern bir İslami tüketim alanının ve İslami yaşantının doğmasına sebep olmuştur.

Böylelikle bu İslamlaşma süreci güç ve sermayeye odaklı, tutucu söylemlerle modern sistemler yaratma eğiliminde olan yeni bir sosyal tabanın doğuşuna zemin hazırlamıştır (Başkan, 2010; Ergun, 2012: 135-37).

Politik arenada ise 1970-80'ler sonra Milli Nizam, Milli Selamet ve Refah Parti'lerinin Anadolu'nun iş adamları ve KOBİ'lerini destekleme misyonunu benimseyerek yükseldiği, dini olarak motive olan Müslümanların yüzlerini politik olarak İslamcı partilere döndüğü ve toplumda yukarıdan aşağıya yükselişlerin yaşanmaya başladığı görülmektedir. 1990'lardan sonra ise bu politik ve ekonomik gelişmeler sosyal değerlerde de gözle görülür değişimlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 2002'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) iktidara gelmesiyle İslami değerler demokratik söylemlerle birleştirilmiş, bu değerlerden beslenen bir ulusal kimlik vurgusu öne çıkarılmıştır. Böylelikle politik olarak farkındalığı, ekonomik gücü ve dini kaygıları olan bir İslami sosyo-kültürel gruba ait olan reformist, demokratik ancak İslami yaşam tarzını benimseyen Müslüman kimlikler ortaya çıkmıştır (Başkan, 2010; Mellon, 2006; Haynes, 2010; Göl, 2009).

Sosyo-kültürel açıdan ele alındığında ise Cumhuriyet'in kuruluşundan beri süregelen Batılılaşma projesinin, kadının giyimi, vücudu ve kimliğine yönelik politik söylemlerin ve tesettürün edindiği sembolik anlamların bu bağlamda sıklıkla tartışıldığı görülmektedir. Şehirde görünürlüğünü kaybeden ama toplumdaki silinmeyen başörtüsü ve tesettür pratiğini gerçekleştirmek 1980'lerde kırsaldan şehire eğitim ya da iş için gelen ve kamusal alanda tesettür pratiği gerçekleştiren kadınların artan görünürlüğüyle modernleşmeyle bağların kopartılması olarak dillendirilmiş, tesettür pratiği hakkında ortaya çıkan çeşitli yasaklar sebebiyle türban meselesi olarak ciddi bir politik tartışma konusuna dönüşmüştür. Öte yandan tesettürlü kadınlar türbanı dini kimliklerinin ayrılmaz bir parçası, dindar kişiliklerinin görünürlüğünü dengeleyen, kendilerini daha aktif ve özgür kılan bir unsur olarak tanımlamaya başlamış ve bu pratiği gerçekleştirerek istedikleri her alanda varlık gösterme taleplerinde bulunmuşlardır (Çınar, 2008; Toprak ve Uslu, 2009; Duran, 2010).

2000'lerde AK Parti iktidarı ile türbana yönelik yasakların ortadan kalkması ve tesettürlü kadınların her alanda artan varlığı Türkiye'de tesettüre bir İslami inanç pratiği ve bir sosyal sınıf, yaşam tarzı ve statü tanımlayıcısı olarak çeşitli anlamlar kazandırmaya başlamıştır. Paralelede cinsiyet rolleri tartışmaları, İslami feminist hareketler ve söylemler, medyadaki cinsiyet imajları üzerindeki manipülasyonlar gibi faktörler de tesettür, başörtüsü ve Müslüman kadına yönelik algıyı oldukça etkileyen sosyo-kültürel etkiler arasındadır. Tesettürlü kadınların genel çabaları kendilerine yönelik oluşturulan sıkıcı, dar kafalı, kaba, köylü, cahil, bağımlı ve sıradan gibi tanımlamaları ortadan kaldıran, kendi kimlik ve kişiliklerini ortaya koyarak dini pratiklerini yerine getirirken kamusal alanda da kendine güvenen ve bireysel talepleri olan bir özne olarak yer almaya yönelik çabalar olarak değerlendirilebilmektedir (Gökarıksel, 2012; Aldıkaçtı Marshall, 2008; Sündal, 2005; Aktaş, 2007: 22-34).

Böylelikle kendi kimlik ve tercihlerini yansıtabilecek şekilde tesettürü özgün ve modern giyim çeşitleriyle yapmaya çalışan tesettürlü kadınlar giyim sektöründe tesettür modasına yönelik inovasyonları da besler hale gelmiştir. Bu açıdan günümüzde tesettür ve pratiği sadece dini veya politik bir sembol olmanın ötesinde tüketimin ve moda'nın da bir nesnesi olarak büyük bir endüstrinin, kompleks pazarlama aktivitelerinin, dinamik ve evrilen pazar trendlerinin, sosyo-kültürel ve ekonomik gelişmelerin ve bunlar arasındaki karmaşık ilişkilerin de bir konusu olarak ele alınmaktadır (Sandıkçı ve Ger, 2001; Gökarıksel ve Secor, 2011; Sandıkçı ve Ger, 2007).

Türkiye’de özellikle 1970 sonrası yeni ekonomik kararlar, artan ihracat ve markalaşma çabaları tekstil sektörünü geliştirirken, küresel trendler ışığında koyu renk, büyük ve geniş, tek-tip ve tutucu stillerden tesettürlü kadınlarla iletişime geçerek ve ihtiyaçlarını dikkate alarak yaratılan farklılaştırılmış ürünlere geçiş tesettür modasının yükselişini desteklemiştir. Bu konuda genç, eğitilmiş ve şehirli tesettürlü kadınlar tüketim tarzlarında yaptıkları değişikliklerle bu yeni moda akımının ilk temsilcileri haline gelmişlerdir (Gökarişel ve Secor, 2010a; Gökarişel ve Secor, 2010b; Sandıkçı ve Ger, 2007).

1980’lerde İstanbul Unkapanı tesettür giyim konusunda farklılaşması ve ‘Tehvid’, ‘İhvan’ ve ‘Hak’ gibi İslami terminolojiden beslenen isimlerle markalaşan mağazaların yükselişi dikkat çekmiş, 1990’larda Tekbir Giyim, Armine gibi sektöre yön veren markaların modern tasarım ve renklere sahip haşema, gelinlik, eşarp ve spor giyim ürünleri bir yandan artan bir talep görürken diğer bir yandan da bunların katalogları, reklamları, kullandıkları modeller ve ürün tarzları ciddi bir biçimde eleştirilmiştir. Bu markaların genel söylemi dini değerlerden ödün vermeden modern ve modaya uygun bir giyim tarzı ile tesettür kadınların ihtiyaçlarını tatmin etmek şeklindedir. Böylelikle tesettür modası takva, benlik, günlük giyim pratiği ve moda bileşkesini hala çözülememiş bir soruya da dönüştürmüştür (Gökarişel ve Secor, 2010b; Sandıkçı ve Ger, 2007; Gökarişel ve Secor, 2010a).

Tesettür moda giyim markalarının yükselmesiyle beraber özellikle 2000’lerden sonra Türkiye’de İslami yaşam tarzının içini dolduran, ilgili ürün, hizmet ve markaları tanıtan Ala, Aysha ve Enda gibi tesettür moda ve yaşam tarzı dergilerinin de ortaya çıktığı, bir kesim tarafından oldukça beğenilirken diğer bir kesim tarafından yine sıklıkla eleştirildiği görülmektedir. İslami tüketim alanına bakıldığında Türkiye’de butik mağazacılığın ve bireysel tasarımcıların daha çok öne çıktığı söylenebilir. Örneğin, ‘Naquesh Cafe & Butik’ gibi markalar Osmanlı kültüründen esinlenen kahve ve yeme-içme konseptlerini tüketicinin beğenisine sunmuş, helâl ürünler, tesbih, halı vb. ürünleri de İslami tüketim bağlamında arz etmiştir. Şüheda Aydın’ın ‘Şüşütown’ markası ve Pınar Akşam gibi genç tesettür giyim tasarımcılarının üretimleri sosyal medyanın da yardımıyla oldukça popüler hale gelmiştir. Bu tarz mekân ve isimlerin giderek arttığı görülmektedir (Demirezen, 2016; Kaya, 2012).

Öte yandan, 2017 yılında Türkiye’de T.C. Ekonomi Bakanlığı desteğiyle ilk kez ‘Muhafazakâr Giyim Fuarı’ düzenlenmesi tesettür modası konusuna verilen önemin arttığının göstergesidir. Özellikle bu fuarla sektöre hitap eden tasarımcıların ve firmaların tanıtılması, teşvik edilmesi ve İslami moda yön verilmesi hedeflenmekte, markalaşmanın altı çizilmekte, tesettür modasının bir stil olarak artık önemli olduğu ifade edilmektedir. Bu hususta tesettür giyim pratiği gerçekleştiren kadınların şık, rahat, modaya uygun ve çok çeşitli giyim ihtiyaçlarını dini hassasiyetlerini de göz önünde bulundurarak gidermek amaçlanmaktadır (www.iktibasdergisi.com, 2018).

Bu gelişmelerle paralel olarak son yıllarda kaliteli üretim, hızlı teslimat, ürün çeşitliliği, küçük sipariş alabilme becerisi ve fason üretimden tasarıma geçiş sektörü geliştirerek tesettür giyim ürünlerine ulaşımı daha kolay hale getirmiştir. Özellikle e-ticaretin gelişmesi %80’inin tesettür giyimin oluşturduğu Müslüman ülkelerin 250 milyar\$’lık giyim harcamasını arttırmaktadır. Türkiye bu noktada özellikle kaliteli ve tasarım ürünleriyle dünyada öne çıkmış, küresel alanda Müslüman kadın tüketicilerin ihtiyaçlarına cevap verebilen ve ihracatı kuvvetli güçlü markalar doğmaya başlamıştır ancak sektörde faaliyet gösteren ortalama 300 firma varken global marka olarak sayılabilecek ancak 10 markanın olması markalaşma alanında hala eksikliklerin olduğunu göstermektedir (Zenginli, 2017; Karahan, 2018).

1980 sonrası Türkiye'si'ne bakıldığında, yukarıda sayılan tüm faktörlerin ışığında yeni bir Müslüman tesettürlü kadın kimlik stereotipinin ve imajının oluştuğu, bu kimlik ve imajın ticari imgeler, reklam, medya ve tüketim kültürü yardımıyla da yayıldığı ve benimsendiği görülmektedir. İslami moda endüstrisi yardımıyla yaratılan bu modern imaj tesettür giyim adına yeni tüketim pratikleri ve ticari ürünlerin doğmasına da zemin hazırlamıştır. Tesettürlü kadının yeni kamusal rolleri modern İslami yaşam tarzı ve bakış açılarıyla meşrulaşmış, kimlik ve kişilik, geleneksel roller ve eril bakış açısı daha çok sorgulanmış, bireysel ve özgün seçimlerle tesettürlü kadınlar kimliklerini dindarlıklarından vazgeçmeden özgür bir duruşla yeniden şekillendirmeye başlamışlardır (Sandıkçı ve Ger, 2007; Göle, 2000; Aktaş, 2007: 15-22, 73).

Materyal dünyanın gerçekleri ve dini gereklerin çakıştığı alanda İslami yaşam tarzının modern inşası Batı odaklı kültürel bileşenlerle yeniden yorumlanmış, bu tarz sadece moda ve kişisel tercihlerle ilgili olmayıp güç ve bireyler arası statü durumlarını da kapsamıştır. Kamusal alanlara ve iş hayatına daha çok katılan tesettürlü kadın yaşam tercihlerini yorumlarken eskiden çok daha fazla İslami referanslara ihtiyaç duymaya başlamıştır. Böylelikle tesettür pratiği yeni tüketim pratikleriyle saf bir takvadan dış dünyaya katılma, modern görünümü yönetmeye ve yeni Müslüman kadın kimlik ve imajının göstergesine evrilmiştir (Göle, 1997).

Tesettür pratiğinin gerçekleştirilmesinde artık elit, sık ve moda uyumlu bir duruş arayan tesettürlü kadınlar tesettürsüz kadınlar gibi saygı görme, hayranlık uyandırma ve güzel görünüme ihtiyaçlarının giderilmesini isterken İslami moda endüstrisi de bu tüketicilerin dünyevi ve uhrevi beklentilerine uygun bir üretimle bir çeşit dini inanç ve pratik tercümesi yapmışlardır. Özellikle genç, şehirli ve eğitimli tesettürlü gençler heterojen imajlar içerisinde daha kısa, dar, moda uyumlu ve renkli giyimler tercih ederek kendilerini farklılaştırmaya çalışmışlardır. Daha süslü ve renkli türbanlar kullanmak ise bu modernleşme sürecinin en önemli göstergesi olmuştur (Sandıkçı ve Ger, 2007; Aktaş, 2007: 36-37, 91).

2000 sonrası dönemde özellikle siyasi figürlerin eşlerinin modern tesettür stilleriyle medyada yer alması tesettürlü kadınların rol model ihtiyacına denk gelmektedir. Bu stiller farklılaşma ve statü gösterimi açısından önemlidir. Böylelikle geleneksel anlamını yitiren tesettürün günümüzde daha çok estetik değerler ve prestij sembolü olarak ele alındığı, kimlik inşasında yeni anlamlar ve yorumlamalar edindiği söylenmektedir (Sandıkçı ve Ger, 2007; Göle, 2003). Kimlik kişisel ve sosyal bileşenlerden oluştuğundan giyim pratiği sosyal iletişim ve sistemler bağlamında ele alındığında amaçlı bir eyleme dönüşme ve bir kıyafetten beklenenleri sunma açısından çift fonksiyonlu bir yapıya dönüşmektedir. Tesettürlü kadının giyimi yaşına, medeni, sosyal ve ekonomik durumlarına göre şekillendiğinden bu aynı zamanda tesettür zamanının ve mekânın da konusu haline getirmektedir (Lewis, 2007; Omais, 2009).

Sonuç olarak temel dini kurallar haricinde herkese uyacak bir tesettür giyim kuralları bütünü olmadığından tesettüre ait stiller hala tartışmaya açıktır. Ülkelerin yasaları, tarihleri, gelenekleri, eğitim seviyeleri, politik duruşlar ve yaşam tarzları bu noktada çok etkilidir. Farklı ihtiyaç ve taleplerinden dolayı bu pazar niş bir pazar olarak algılanmış, tesettür kendini ifade etmenin bir belirteci olarak yeniden konumlandırılmıştır (Bulut, 2008: 109; GökarıselveMcLarney, 2010). Böylelikle moda dahil edilen ve tüketimin konusu haline gelen tesettür ile tesettür modası kendisini İslami kültüre küresel olarak ulaşan bir fenomene çevirmiştir. Bu yeni İslami tüketim alanında dini açıdan içi dolu içeriklerle üzerinde en çok çalışılacak ve en çok yönlendirilmeye ihtiyaç duyan hedef kitlenin tesettürlü kadınların olduğu oldukça aşıkardır (Akou, 2007; Lewis, 2010).

SONUÇ

İslami pazarların küresel çapta büyüklüğü ve hızlı gelişimi ele alındığında bu pazarların en güçlü aktörünün Müslüman tüketiciler olduğu görülmektedir. Günümüz Müslüman tüketicisinin dini değerlerinden ödün vermeden modern tüketimin nimetlerinden faydalanma talebi gün geçtikte artmaktadır. Pazardaki bu fırsatları gören firmalar ve ülkeler bu pastadan pay kapmaya çalışmak için birbirleriyle rekabet edecek derecede farklı girişim ve uygulamalar sergilemektedirler. Müslüman tüketici grubuna hitap edebilmek ve sadakat yaratabilmek adına İslami pazarlama ve İslami iktisat gibi konuların geliştirilmesine ve uygulama alanlarının arttırılmasına ihtiyaç vardır. Özellikle helal üretim ve gelişen diğer sektörlerin yanındamodanın küresel itici gücünün etkisiyle İslami modanın ve tesettür giyim modasının bu konuda lokomotif görevi göreceği ve İslami tüketim alanını besleyeceği aşikârdır. Bu hususta konuyla ilgili firma ve üreticilerin her bir pazarın ve o pazarın özellikle kadın tüketicisinin kendine has ihtiyaçlarını yakından incelemesi, dini kaygılara da cevap vererek modern bir duruşla müşteriye yaklaşması gerekmektedir. İslami pazarlarda başarılı olmak isteyen firmaların özellikle Müslüman kadın tüketicilerin beklentilerine odaklanması, helal üretim ve sertifikalamadan güç alarak dini hassasiyetlerle üretim yapmaları gelecek başarıları için oldukça önem arz etmektedir. Sonuç olarak İslami pazarların geleceğin parlayan yıldızı olarak, sahip olduğu nişalanlar ve fırsatlar açısındanilgili herkesin dikkatini çekecek şekilde gelişmeye ve büyümeye devam edeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. '3 trilyon dolarlık helâl pazarın vitrini Türkiye oldu', (2017), <https://www.dunya.com/ekonomi/3-trilyon-dolarlik-helal-pazarin-vitrini-turkiye-oldu-haberi-389907>, (09.11.18).
2. 'Fashion in Russia: "Proving" thatMuslimWomenareBeautiful, Smart andFashionable' (2012), <https://www.patheos.com/blogs/mmw/2012/06/fashion-in-russia-%E2%80%9Cproving%E2%80%9D-that-muslim-women-are-beautiful-smart-and-fashionable/>, (04.11.18).
3. 'IndonesiaHijab Festival' (2018), <https://www.indonesiahijabfest.com/>, (04.11.18).
4. 'Muhafazakâr Giyim pazarı merakla beklenen bir akım haline geldi', <http://iktibasdergisi.com/2018/01/28/muhafazakar-giyim-pazari-merakla-beklenen-bir-akim-haline-geldi/>, (04.11.18).
5. 'Pew: İslam 2070'e kadar 'dünyanın en büyük dini olabilir'', (2017) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39127472>, (04.11.18).
6. 'The 'Muslim' FashionIndustry' (2010), <http://thepurplesharepoint.blogspot.com/2010/11/muslim-fashion-industry.html?m=0>, (04.11.18).
7. Akou, H. M. (2007), 'Building a New 'World Fashion': IslamicDress in TheTwenty First Century', FashionTheory, Cilt: 11, Sayı: 4, ss. 403-422.
8. Aktaş, C. (2007), Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık, Birinci Basım, Kapı Yayınları, İstanbul.
9. Aldıkaçtı Marshall, G. (2008), 'A Question of Compatibility: FeminismandIslam in Turkey', Critique: Critical MiddleEasternStudies, Cilt: 17, Sayı: 3, ss. 223-238.

10. Apaydın, Y. (2001), 'Klasik Fıkıh Literatüründe Örtünme', İslamiyat Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, ss. 85-97.
11. Başkan, F. (2010), 'TherisingIslamicbusiness elite anddemocratization in Turkey', Journal of Balkan andNearEasternStudies, Cilt: 12, Sayı: 4, ss. 399-416.
12. Beriş, H. E. (2008), 'Türkiye'de 1980 Sonrası Devlet Sermaye İlişkileri ve "Parçalı Burjuvazi"nin Oluşumu', Ekonomik Yaklaşım, Cilt: 19, Sayı: 69,ss. 33-45.
13. Beşer, F. (1987), Fıkıh Açısından Avret ve Örtünme, İslam'da Kılık Kıyafet ve Örtünme, İSAV Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul.
14. Bulut, F. (2008), Küresel Çağda İslam 2, Kadın ve Tesettür, Birinci Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
15. Can, K. (1997), 'Yeşil Sermaye Laik Sisteme Ne Yaptı?', Birikim, Sayı: 99, ss. 59-65.
16. Çınar, A. (2008), 'SubversionandSubjugation in thePublic Sphere: SecularismandtheIslamicHeadscarf', Journal of Women in CultureandSociety, Cilt: 33, Sayı: 4, ss. 891-913.
17. Demirezen, İ. (2016), 'Türkiye'de Muhafazakâr Kesimin Değişen Hayat Tarzı', Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2, ss. 547-559.
18. Dereci, M. (2018), 'Dünyada ve Türkiye'de Faizsiz Finans', <http://katilimfinansdergisi.com.tr/dunyada-ve-turkiyede-faizsiz-finans/>, (09.11.18).
19. Duran, B. (2010), 'TheExperience of TurkishIslamism: BetweenTransformationandImpoverishment', Journal of Balkan andNearEasternStudies, Cilt: 12, Sayı: 1, ss. 5-22.
20. Eren, İ. (2013), 'İslam'ın Ekonomik Yapısında İnsan Modeli: Homo Economicus ile Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme', Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 1, ss. 367-384.
21. Ergeç, E. H.,Kaytancı, B. G., Toprak, M. (2014), 'Katılım Bankası Müşterilerinin Bankacılık Sistemi Kullanım Tercihleri: Mevduat Bankaları İçin İslami Bankacılık Penceresi', Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, ss. 53-90.
22. Ergun, A. F. (2012), 21. Yüzyılda İslam ve İslamcılık, Birinci Baskı, Kibele Yayınları.
23. Ergün, İ. (2000). 'Devlet ve Ekonomi', Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 1, ss.1-27.
24. Fischer, J. (2011), TheHalalFrontier, MuslimConsumers in a Globalized Market, PalgraveMacmillan, New York.
25. Gökarıksel, B. (2012), 'TheIntimatePolitics of SecularismandTheHeadscarf: TheMall, TheNeighborhood, andThePublicSquare in İstanbul', Gender, Place&Culture: A Journal of Feminist Geography, Cilt: 19, Sayı: 1, ss. 1-20.
26. Gökarısel, B. ve Secor, A. (2011), "Even I WasTempted": The Moral AmbivalenceandEthicalPractice of VeilingFashion in Turkey', Annals of TheAssociation of AmericanGeographers, Cilt: 102, Sayı: 4, ss. 847-862.
27. Gökarısel, B ve Secor, A. (2010b), 'BetweenFashionand Tesettür: Marketing

- andConsumingWomen’sIslamicDress’, *Journal of Middle East Women’sStudies*, Cilt: 6, Sayı: 3,ss.118-148.
28. Gökarısel, B. ve McLarney, E. (2010), ‘MuslimWomen, Consumer CapitalismandTheIslamicCultureIndustry’, *Journal of Middle East Women’sStudies*, Cilt: 6, Sayı: 3, ss. 1-18.
29. Gökarısel, B. ve Secor, A. (2010a), ‘Islamic-ness in The Life of A Commodity: VeilingFashion in Turkey’, *Transactions of theInstitute of British Geographers*, Cilt: 35, Sayı: 3, ss. 313-333.
30. Göl, A. (2009), ‘The Identity of Turkey: MuslimandSecular’, *Third World Quarterly*, Cilt: 30, Sayı: 4, ss.795–811.
31. Göle, N. (2003), ‘TheVoluntaryAdoption of IslamicStigmaSymbols’, *SocialResearch*, Cilt: 70, Sayı: 3, ss. 809-828.
32. Göle, N. (1997), ‘SecularismandIslamism in Turkey: TheMaking of Elitesand Counter-Elites’, *Middle East Journal*, Cilt: 51, Sayı: 1, ss. 46-58.
33. Göle, N. (2000), ‘Snapshots of IslamicModernities’, *Daedalus*, Cilt: 129, Sayı: 1, ss. 91-117.
34. Görmüş, Ş. (2015), ‘İslam İktisadı İnsanlık İçin Bir İhtiyaç mı?’, *International Journal of IslamicEconomicsand Finance Studies*, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 161-170.
35. Güz, H. (2013), ‘Kadın Kimliğinin Medyada Öteki Üzerinden Yeniden İnşası Ve Yeni Formu: Yeşil Moda Ve Yeşil Defileler’, *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 20, ss. 31-46.
36. Haynes, J. (2010), ‘Politics, Identity andReligiousNationalism in Turkey: From Atatürk tothe AKP’, *AustralianJournal of International Affairs*, Cilt: 64, Sayı: 3, ss. 312-327.
37. Janmohamed, S. (2011), ‘Muslimfashiongoesglobal’, <https://muslimvillage.com/2011/09/28/15152/muslim-fashion-goes-global/>, (04.11.18).
38. Karahan, P. (2018), ‘Emeklemiyor koşuyor’, <http://www.gazetevatan.com/emeklemiyor-kosuyor-1140340-ekonomi/>, (04.11.18).
39. Kaya, E. (2012),’ <http://www.akfikir.com/kadin/sosyetenin-basortulu-modacisi-pinar-aksam/7334/>, (04.11.18).
40. Lewis, R. (2010), ‘Marketing MuslimLifestyle: A New Media Genre’, *Journal of Middle East Women’sStudies*, Cilt: 6, Sayı: 3, ss. 58-90.
41. Lewis, R. (2007), ‘VeilsandSales: MuslimsandtheSpaces of PostcolonialFashionRetail’, *FashionTheory*, Cilt: 11, Sayı: 4, ss. 423-442.
42. Marinov, M. (2007), ‘Marketing Challenges in IslamicCountries’, içinde *Marketing in theEmergingMarkets of IslamicCountries*, MarinMarinov (Ed.), PalgraveMacmillan, New York.
43. Mellon, J. G. (2006), ‘Islamism, KemalismandtheFuture of Turkey’, *TotalitarianMovementsandPoliticalReligions*, Cilt: 7, Sayı: 1, ss. 67-81.

44. Meyer, H. ve Couch, H. (2010), 'Harrods Sees Profit From Islamic Fashion as Qatar Takes Control', <https://www.bloomberg.com/news/articles/2010-07-12/harrods-sees-profits-in-islamic-fashion-as-qatari-owners-showcase-abayas>, (04.11.18).
45. Nafi, B. M. (2012), İslamcılık, Siyasal İslam ve Akımları, (Çev. Burhanuddin Al-Diyai), Birinci Baskı, Yarı Yayınları, İstanbul.
46. Nestorović, Č. (2016), Islamic Marketing, Understanding the Socio-Economic, Cultural, and Politico-Legal Environment, Springer, Singapore.
47. Omair, K. (2009), 'Arab Women Managers and Identity Formation Through Clothing', Gender in Management: An International Journal, Cilt: 24, Sayı: 6, ss. 412-431.
48. Özbolat, A. (2017), 'Postmodern Dünyada Din: Yaygınlaşan Dinsellik, Yüzeyselleşen Dindarlık', Journal of Islamic Research, Cilt: 28, Sayı: 3, ss. 265-278.
49. Özdemir, Ö. (2011), 'Yeni Dönem İslami Sinema ve Modernlik-Geleneksellik Sınırında Üslup Arayışı', Sinecine, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 7-31.
50. Pişkin, M. (2016), 'Tüketim Toplumu'nda Din ve Dini Değerler: Lüks Hac ve Umre Örnek Olayı', İnsan ve Toplum, Cilt: 6, Sayı: 2, ss. 131-154.
51. Qureshi, H. (2012), 'Muslim Model Agency Supports Modesty On The Catwalk', <https://www.theguardian.com/fashion/the-womens-blog-with-jane-martinson/2012/feb/20/muslim-model-agency-modesty-catwalk>, (04.11.18).
52. Sandıkçı, Ö. ve Ger, G. (2001), 'Fundamental Fashions: The Cultural Politics of The Turban and the Levi's', içinde NA - Advances in Consumer Research, Cilt 28, (ss.146-150), Editörler Mary C. Gilly ve Joan Meyers-Levy, Valdosta, GA: Association for Consumer Research.
53. Sandıkçı, Ö. ve Ger, G. (2007), 'Constructing and Representing The Islamic Consumer in Turkey', Fashion Theory, Cilt: 11, Sayı: 2/3, ss. 189-210.
54. Sündal, F. (2005), 'Invisible Women Visible Islam: Engendering Everyday Lives of Educated Islamist Women in Turkey', Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 1, ss. 109-130.
55. Tekin, Ö. A. (2014), 'İslami Turizm: Dünyadaki ve Türkiye'deki Genel Durum Üzerine Bir İnceleme', Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 29, ss. 750-766.
56. Temporal, P. (2011), Islamic Branding and Marketing, Creating A Global Islamic Business, John Wiley & Sons (Asia) Pte. Ltd., Singapore.
57. Terzi, H. ve Altunışık, R. (2016), 'Müslüman Tüketicilerin İsraf Kavramına Bakışı: Türkiye, Katar ve Endonezya Ölçeğinde Kültürlerarası Bir Mukayese', Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, ss. 86-103.
58. Toprak, M. ve Uslu, N. (2009), 'The Headscarf Controversy in Turkey', Journal of Economic and Social Research, Cilt: 11, Sayı: 1, ss. 43-67.
59. Torlak, Ö. (2012), 'İslam Ülkeleri Arasında Helâl Ürün Pazarlama Potansiyeli,

Problemleri ve Çözüm Önerileri', Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, ss. 1-10.

60. Uzun, E. (2018), '<https://www.uzakrota.com/dunya-helal-turizm-pazari-hacmi/>, <https://www.uzakrota.com/dunya-helal-turizm-pazari-hacmi/>, (09.11.18).
61. Yazar, F. (2010), 'Kutsalın Tüketilmesi: Reklamlarda Kutsalın Kullanılması', içinde Tüketim ve Değerler, Recep Şentürk (Ed.), İTO Yayınları, İstanbul.
62. Zenginli, K. (2017), 'Türkiye tesettür giyim modasında dünya lideri', <https://www.star.com.tr/ekonomi/turkiye-tesettur-giyim-modasinda-dunya-lideri-haber-1229010/>, (04.11.18).

EKONOMİK GLOBALLEŞME ve SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Taner GÜNEY¹

1 Doç.Dr, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Bu çalışma 26-28 Ekim tarihleri arasında Konya’da düzenlenen UNİKOP konferansında sunulan çalışmanın gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir.

1. Giriş

Globalleşme diğer bir deyişle küreselleşme, her ne kadar akademik ve ekonomik çevrelerce ne olduğu, sebepleri, sonuçları, olumlu ve olumsuz tarafları üzerinde yoğun olarak tartışılrsa da (Karagül, 2001) dünyamızın özellikle son yirmi yıllık süreçteki değişimi üzerinde oldukça etkili olan bir değişken durumundadır. Bu değişime pozitif veya negatif yönlü olabilmekle beraber, globalleşmenin sosyal, politik ve ekonomik değişkenler üzerindeki etkileri kayda değerdir. Özellikle ekonomik etkilerine bakılacak olursak, globalleşme ülkelerin ekonomilerini ticaret, sermaye akımları, yenilikçi fırsatlar ve kültürel bağlar aracılığıyla birbirine bağlamanın yanı sıra, ülkelerin finansal ve ticari açıklık düzeyini geliştirerek, ekonomik büyüme ve kalkınmalarına katkı da sağlar. Ayrıca Yay ve Aksoy (2018)'in çalışmasına göre refah devletleri sahip oldukları rejime göre globalleşmeye karşı çok farklı tepkiler verebilmektedir. Bu olumlu etkilerinin yanı sıra, globalleşme çevreyi de çeşitli kanallardan etkilemektedir. Globalleşme dünyaya çevreye zararlı gaz emisyonlarının (karbon emisyonu) daha fazla salınmasına neden olarak, küresel iklim değişikliği ve ekolojik dengesizlik gibi olumsuz değişimlere de yol açabilmektedir¹. Bununla birlikte, karbon emisyonu, refah geciktirici kanallar yoluyla sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmanın azalmasına neden olabilmektedir (Shahbaz vd., 2015). Örneğin Asya, Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Okyanusya'daki 25 gelişmiş ekonomiye yönelik küreselleşme ve karbon emisyonları arasındaki nedensel ilişkiyi araştıran Shahbaz vd. (2018)'e göre globalleşme karbon emisyonlarını artırmaktadır. Dolayısıyla çalışma globalleşmeye dayalı karbon emisyonu hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Dünyanın iklimsel ve çevresel sistemi üzerinde bu kadar etkili olan globalleşme sürdürülebilir kalkınmayı (SD) nasıl etkileyebilir? İşte bu çalışmanın amacı bu sorunun cevabını bulmaya çalışmaktır. Çünkü bu konuda literatürde teorik çalışmalar bulunmakta iken (örneğin Rondinelli, 2007; Ashford vd., 2011; Mahtaney, 2013; Köhler, 2014; Parnell, 2018), ampiri çalışmalar için aynı durum söz konusu değildir. Bu amaçla 124 gelişmekte olan ülkenin 1990-2015 dönemine ait verileri kullanılmıştır. Sistem-GMM yöntemleriyle elde edilen tahmin sonuçlarına göre ekonomik globalleşme sürdürülebilir kalkınma üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.

2. Veri ve Yöntem

Aşağıdaki model, globalleşmenin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisini tahmin etmek için kullanılmaktadır:

$$Ans_{it} = \beta_1 Ans_{it-1} + \beta_2 Global_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

nolu eşitlikte Ans_{it} yıllık sürdürülebilir kalkınma düzeyini, Ans_{it-1} i ülkesinde t-1 dönemindeki yıllık sürdürülebilir kalkınma düzeyini yani düzeltilmiş net tasarrufu, Global ülkelerin yıllık ekonomik küreselleşme düzeyini göstermektedir. Bu çalışmada ayrıca ekonomik küreselleşmenin iki alt dalı olan de jure ($Global_{jure}$) ve de facto ($Global_{facto}$) ekonomik globalleşmenin de SD üzerindeki etkisi ayrı ayrı analiz edilmiştir. $Global_{jure}$ ithalat ve ihracat toplamının GSYİH'ya oranı, hizmet ticaretinin GSYİH'ya oranı ile ticari ortakların çeşitlendirilmesi (ülkenin ticaret ortaklarının ithalat ve ihracat toplamlarının karelerinin toplamının ortalamasının tersi), doğrudan yabancı yatırım, portfolyo yatırımı, uluslararası borç, uluslararası rezervler ve uluslararası gelir ödemelerinin GSYMH'ya oranı gibi değişkenlerle ölçülmektedir. $Global_{facto}$ ise tarife dışı ticaret engellerinin yaygınlığı ile ithalat ve ihracatın uygunluk maliyetlerinin ortalaması, gelirlerin yüzdesi olarak uluslararası ticaret vergisinden elde edilen gelirin tersi, tarife oranlarının ağırlıksız ortalaması, yatırım kısıtlamaları ve son olarak serma-

1 Bu konuda şu çalışmalara bakılabilir: Ki-Hoon ve Min (2014), Shahbaz, vd. (2017b).

ye hesabı açıklığı gibi değişkenlerle ölçülmektedir. Tablo 1’de bileşenleri verilen bu değişkenlerin 1990-2015 dönemini kapsayan verileri [KOF Swiss Economic Institute \(KOF\)](#)’dan alınmıştır.

Bu çalışmada iyi bir sürdürülebilir kalkınma değişkeni olan düzeltilmiş net tasarruf (Ans) değişkeni kullanılmaktadır. Brüt tasarruftan (Gs) üretilen sermayenin aşınma payının (Dep) çıkarılması ile ulusal net tasarruf elde edilmektedir. Ulusal net tasarrufa (Gs-Dep) kamunun eğitim için yaptığı harcamaları eklendikten sonra (E), doğal sermayenin kullanılması sonucu doğal sermayeden elde edilen ranttaki azalmanın (R) ve karbondioksit emisyonu zararının (CD) çıkarılması ile düzeltilmiş net tasarruf yani Ans elde edilmiş olur ($Ans = Gs - Dep + E - R - Cd$). Elde edilen bu Ans verisinin kişi başına bölünmüş hali bu çalışmaların analizlerinde kullanılmaktadır. Veriler Dünya Bankası’ndan (WB)² alınmıştır. Ans verilerinin negatif değerler de içermesi ve globalleşme verileri ile aynı değerler arasında değişmesi için aşağıdaki formülle 0 ile 1 arasında değişen standart verilere dönüştürülmüştür.

Standard Ans= Yıl Değeri-En Küçük Değer

En Büyük Değer-En Küçük Değer

Bu çalışmada dinamik panel veri modellerinden Sistem-GMM yöntemi tercih edilmiştir. Dengesiz panellerde değişkenlerin birinci farkı alınırken bazı birimlere ait veriler tümüyle kaybolabilmektedir. Bu sorunun çözümü için Arellano ve Bover (1995) birinci fark yerine ileri ortogonal sapmalar yöntemini kullanmaktadır. Böylece veri kaybı en aza indirilmiştir. Blundell ve Bond (1998) tarafından geliştirilmiş Sistem-GMM yönteminin Arellano ve Bover (1995) yöntemlerinden daha iyi olduğu ispatlanmıştır (Baltagi, 2005). Sistem-GMM tahmininde 1. dereceden otokorelasyon AR(1) testi ile 2. dereceden otokorelasyon ise AR(2) testi ile sınanmaktadır. Araç değişkenlerin elde edilme yöntemi nedeniyle, modelin hata teriminde otomatik olarak birinci dereceden otokorelasyon gözlenmesi gerektiğinden AR(1) istatistiksel olarak anlamlı olmalıdır. AR(2) ise anlamsız olmalıdır. Çünkü AR(2) ‘ikinci dereceden otokorelasyon yok’ boş hipotezini test eder. Araç değişkenlerin doğru tespit edildiğinin anlaşılabilmesi için AR(2) istatistiksel olarak anlamsız olmalıdır.

Tablo 1 Global_{facto} ve Global_{jure} Değişkenlerinin Bileşenleri

Global _{facto}	Global _{jure}
İthalat ve ihracat toplamının GSYİH’ya oranı	Tarife dışı ticaret engellerinin yaygınlığı
Hizmet ticaretinin GSYİH’ya oranı ile ticari ortakların çeşitlendirilmesi (ülkenin ticaret ortaklarının ithalat ve ihracat toplamının karelerinin toplamının ortalamasının tersi)	İthalat ve ihracatın uygunluk maliyetlerinin ortalaması
Doğrudan yabancı yatırım/GSYİH	Gelirlerin yüzdesi olarak uluslararası ticaret vergisinden elde edilen gelirin tersi

2 WB düzeltilmiş net tasarruf değişkeninin hesaplanmasında Hamilton and Clemens (1999), Hamilton (2005) gibi çalışmalardan yararlanmaktadır.

Portfolyo yatırımı/GSYİH	Tarife oranlarının ağırlıksız ortalaması
Uluslararası borç/GSYİH	Yatırım kısıtlamaları
Uluslararası rezervler/GSYİH	Sermaye hesabı açıklığı

Uluslararası gelir ödemelerinin GSYİH'ya oranı

Araç değişkenlerin geçerli olup olmadığını sınamak amacıyla Sargan testi kullanılmaktadır. Sargan testi "araç değişkenler geçerlidir" boş hipotezini test ettiği için istatistiksel olarak anlamsız olmalıdır (Roodman, 2006). Modelin bütünüyle anlamlılığı açısından ise Wald testi kullanılmıştır. Tablo 2 bu çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikleri göstermektedir.

Tablo 2 Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

	Mean	Max.	Min.	Std.Dev.	Obs.
Ans	0.2717	1.000	0.0000	0.0683	3138
Global	0.4264	0.8237	0.0000	0.1390	3140
Global _{facto}	0.4586	0.9193	0.0379	0.1843	3140
Global _{jure}	0.3922	0.8467	0.0881	0.1447	3140

3. Analiz Sonuçları

Tablo 3, (1) nolu eşitlik için elde edilen Sistem-GMM tahminlerini göstermektedir. Tabloda ilk sütunda Global değişkeninin sürdürülebilir kalkınma değişkeni olan Ans üzerindeki etkisi yer alırken, ikinci sütunda Globaljure değişkeninin Ans üzerindeki etkisi, üçüncü sütunda ise Globalfacto değişkeninin Ans üzerindeki yer almaktadır. Tabloya göre her üç sütunda da, Wald testi modelin tamamen doğru kurulduğunu Sargan testinin sonuçları ise "araç değişkenleri" nin içsel değil, dışsal olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, araç değişkenler geçerlidir. Modelde 1. ve 2. seviye otokorelasyon bulunup bulunmadığı AR (1) ve AR (2) testleri ile test edilmiştir. AR (1) tahminine göre, 1. derecede otokorelasyon vardır, ancak 2. seviyede otokorelasyon yoktur.

Tabloya göre, ekonomik globalleşme, analize dahil edilen ülkelerde sürdürülebilir kalkınma üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Bu olumlu etki, % 1 önem seviyesinin altında bile önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle, ülkelerin globalleşme düzeyi arttıkça, düzeltilmiş net tasarruf göstergesi ile ölçülen sürdürülebilir kalkınma seviyesi de artmaktadır.

Tablo 3 Sistem-GMM Tahminleri

Ans	0.907550***	0.918590***	0.918018***
Ans_{it-1}	0.001873	0.002610	0.001738
Global	0.096910***		
	0.002262		
Global _{facto}		0.066298***	
		0.002036	
Global _{jure}			0.073555***
			0.002938
Wald	234647.18	136454.34	280597.54
	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)
	-2.7459	-2.6741	-2.7681
AR(1)	(0.0060)	(0.0075)	(0.0056)
	-0.7449	-0.7001	-0.7509
AR(2)	(0.4563)	(0.4838)	(0.4527)
Sargan χ^2	110.0273	103.9456	101.7712

Not: İtalik değerler standart hata tahminleridir; parantez içindeki değerler p-tahminleridir; *** p< 0.001

Tablo 3'e göre, ekonomik globalleşmeye benzer biçimde, ekonomik globalleşmenin iki alt dalı olan Global_{jure} ve Global_{facto} değişkeni de Ans üzerinde pozitif yönlü etkiye sahiptir. Yine bu olumlu etki, % 1 önem seviyesinin altında bile önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle, ülkelerin ithalat ve ihracat toplamının GSYİH'ya oranı, hizmet ticaretinin GSYİH'ya oranı ile ticari ortakların çeşitlendirilmesi (ülkenin ticaret ortaklarının ithalat ve ihracat toplamının karelerinin toplamının ortalamasının tersi), doğrudan yabancı yatırım, portfolyo yatırımı, uluslararası borç, uluslararası rezervler ve uluslararası gelir ödemelerinin GSYMH'ya oranı gibi değişkenlerle ölçülen Global_{jure} globalleşme düzeyi arttıkça, düzeltilmiş net tasarruf göstergesi ile ölçülen sürdürülebilir kalkınma seviyesi de artmaktadır. Benzer şekilde tarife dışı ticaret engellerinin yaygınlığı ile ithalat ve ihracatın uygunluk maliyetlerinin ortalaması, gelirlerin yüzdesi olarak uluslararası ticaret vergisinden elde edilen gelirin tersi, tarife oranlarının ağırlıksız ortalaması, yatırım kısıtlamaları ve son olarak sermaye hesabı açıklığı gibi değişkenlerle ölçülen Global_{facto} globalleşme düzeyi de arttıkça, sürdürülebilir kalkınma seviyesi de artmaktadır. Bununla birlikte Global_{jure} değişkeninin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi Global_{facto} değişkeninden daha yüksektir.

Tablo 4 ise, (1) nolu eşitlik için elde edilen Sistem-GMM tahminlerini göstermekle birlikte, globalleşme değişkenlerinin yanı sıra ülke ve yıl etkileri de göz önüne alınmaktadır. Tabloya göre, Tablo 3'te de olduğu gibi her üç sütunda da, Wald testi modelin tamamen doğru kurulduğunu Sargan testinin sonuçları ise "araç değişkenleri" nin içsel değil, dışsal olduğunu göstermektedir.

Tablo 4 Sistem-GMM Tahminleri

Ans	0.759088***	0.768254***	0.743033***
$it-1$	0.002807	0.002298	0.002478
Global	0.043671***		
	0.002262		
Global _{facto}		0.038540***	
		0.00131	
Global _{jure}			0.021658***
			0.000875
Country	-0.000479***	-0.000149	-0.000664***
	0.000075	0.000223	0.000064
Year	0.000044***	0.000030***	0.000056***
	0.000000	0.000000	0.000000
Wald	544475.66	2.79e+06	432261.56
	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)
AR(1)	-2.5397	-2.5802	-2.5567
	(0.0111)	(0.0099)	(0.0106)
AR(2)	0.0781	-0.1302	-0.8807
	(0.9427)	(0.8964)	(0.3785)
Sargan χ^2	107.4737	105.9953	102.7909

Not: İtaliç değerler standart hata tahminleridir; parantez içindeki değerler p-tahminleridir; *** p< 0.001

Bu nedenle, araç değişkenler geçerlidir. Modelde 1. ve 2. seviye otokorelasyon bulunup bulunmadığı AR (1) ve AR (2) testleri ile test edilmiştir. AR (1) tahminine göre, 1. derecede otokorelasyon vardır, ancak 2. seviyede otokorelasyon yoktur. Tablo 4'e göre, ülke ve yıl etkilerinin dikkate alındığı durumda da ekonomik globalleşme, sürdürülebilir kalkınma üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahiptir. Bu pozitif yönlü etki, % 1 önem seviyesinin altında bile önemli bir yere sahiptir. Yine ekonomik globalleşmeye benzer biçimde, ekonomik globalleşmenin iki alt dalı olan Global_{jure} ve Global_{facto} değişkeni de Ans üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Pozitif yönlü bu etki, % 1 önem seviyesinin altında bile anlamlılık göstermektedir. Diğer yandan Tablo 3'ün tersine, ülke ve yıl etkileri dikkate alındığında Global_{facto} değişkeninin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi Global_{jure} değişkeninden daha yüksektir.

4. Sonuç

Bu çalışmanın amacı 124 gelişmekte olan ülkenin 1990-2015 dönemine ait verilerini kullanarak, ekonomik globalleşmenin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisini analiz etmektir. Sistem-GMM yöntemleriyle elde edilen tahmin sonuçlarına göre ekonomik globalleşmenin sürdürülebilir kalkınma üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Ayrıca ekonomik globalleşmenin iki alt dalı da analizlere dahil edilerek sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Analiz sonuçları ülkelerin ithalat ve ihracat toplamının GSYİH'ya oranı, hizmet ticaretinin GSYİH'ya oranı ile ticari ortakların çeşitlendirilmesi (ülkenin ticaret ortaklarının ithalat ve ihracat toplamının karelerinin toplamının ortalamasının tersi), doğrudan yabancı yatırım, portfolyo yatırımı, uluslararası borç, uluslararası rezervler ve uluslararası gelir ödemelerinin GSYMH'ya oranı gibi değişkenlerle ölçülen ekonomik globalleşme alt dalı (Global_{facto}) düzeyinin artması durumunda, sürdürülebilir kalkınma düzeyinin

arttığını göstermektedir. Benzer şekilde tarife dışı ticaret engellerinin yaygınlığı ile ithalat ve ihracatın uygunluk maliyetlerinin ortalaması, gelirlerin yüzdesi olarak uluslararası ticaret vergisinden elde edilen gelirin tersi, tarife oranlarının ağırlıksız ortalaması, yatırım kısıtlamaları ve son olarak sermaye hesabı açıklığı gibi değişkenlerle ölçülen bir diğer ekonomik globalleşme alt dalı (Global_{jure}) da sürdürülebilir kalkınma düzeyi üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Ancak ikinci alt değişkenin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi diğer alt değişkene göre daha yüksektir. Ancak ülke ve yıl etkileri analizlere dahil edildiğinde Global_{facto} değişkeninin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi Global_{jure} değişkeninden daha yüksektir. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma seviyesini arttırmak isteyen gelişmekte olan ülkelerin değişkenini oluşturan tüm faktörlerin geliştirilmesi yönünde çalışmalar yapması ve bunları ekonomik politikalara dönüştürmesinde fayda görülmektedir.

Kaynakça

1. Arellano, M., & Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of econometrics*, 68(1), 29-51.
2. Ashford, N. A., & Hall, R. P. (2011). *Technology, globalization, and sustainable development: Transforming the industrial state*. Yale University Press.
3. Baltagi, Badi H. 2005. *Econometric analysis of panel data*, Third Edition, Canada: John Wiley & Sons.
4. Blundell, R., & Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of econometrics*, 87(1), 115-143.
5. Hamilton, K., & Clemens, M. (1999). Genuine savings rates in developing countries. *The World Bank Economic Review*, 13(2), 333-356.
6. Hamilton, K. (2000). *Sustaining economic welfare: Estimating changes in per capita wealth*. World Bank Policy Research Working Paper No. 2498, The World Bank, Washington DC.
7. Karagül, Mehmet (2001), Küreselleşme Küresel Kriz Ve Türkiye. Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 2(2), 203- 217.
8. Ki-Hoon Lee & Byung Min (2014) Globalization and Carbon Constrained Global Economy: A Fad or a Trend?, *Journal of Asia-Pacific Business*, 15:2, 105-121.
9. Köhler, J. (2014). Globalization and sustainable development: Case study on international transport and sustainable development. *The Journal of Environment & Development*, 23(1), 66-100.
10. Mahtaney, P. (2013). *Globalization and sustainable economic development: Issues, insights, and inference*. Springer.
11. Parnell, S. (2018). Globalization and Sustainable Development: At the Urban Crossroad. *The European Journal of Development Research*, 30(2), 169-171.
12. Roodman, D. 2006. How to do xtabond2: an introduction to "difference" and "system" GMM in Stata. The Center for Global Development Working Paper Series, No. 103.
13. Rondinelli, D. A. (2007). Globalization of sustainable development: Principles and practices in transnational corporations. *Multinational Business Review*, 15(1), 1-24.

14. Shahbaz, M., Mallick, H., Mahalik, M. K. and Loganathan, N. (2015). Does globalization impede environmental quality in India? *Ecological Indicators*, 52, 379-393.
15. Shahbaz, M., Khan, S., Ali, A., & Bhattacharya, M. (2017b). The impact of globalization on CO2 emissions in China. *The Singapore Economic Review*, 62(04), 929-957.
16. Shahbaz, M., Shahzad, S. J. H., Mahalik, M. K., & Hammoudeh, S. (2018). Does Globalisation Worsen Environmental Quality in Developed Economies?. *Environmental Modeling & Assessment*, 23(2), 141-156.
17. Yay, G. G., & Aksoy, T. (2018). Globalization and the welfare state. *Quality & Quantity*, 52(3), 1015-1040.

DİJİTAL SANAT VE ESTETİK ÜZERİNE YORUMLAR

Nazan ALİOĞLU

Giriş

1960'larda "yeni eğilimler" arasında yer alan op ve kinetik art, happening ve Fluxus, ardından bilgisayar grafikleri ve animasyon algoritmik (programlanabilir) sanatın yeni tezahürleri olarak varlığını sürdürmüştür. Bu süreç günümüzde dijital medyanın sunduğu olanaklar ve gelişmelerle hem düşünceleri hem sanatı kökten bir şekilde değiştirmiştir. Günümüz sanatında önemli bir yer edinen dijital sanatve estetik, farklı görünümler ya da tezahürlerle gelişmesini sürdürmektedir.

Artık görsel kültür, eserlerin zaman ve mekândaki varlıklarının maddi temellerinin ne olduğuna aldırılmaz. Sanalın kısa vadeli, geçici ömürlü bir geri dönüşü olarak post-sanallık (Yoon, Song ve Kim: 2013) neden olduğu dinamizm ile birlikte teknolojik dünyamızda sanata ve estetiğe ilişkin yeni tanımlamalar yapılmasını zorunluluk haline getirmiştir.

Dijital sanat ve estetiği üzerine farklı yorumların inceleneceği makalede "dijital medya sanatı", "etkileşim", "etkileşimli medya sanatları", "etkileşim estetiği", "etkileşimli medya sanatlarında yeni estetik kavramlar olarak cisimleşme, etkileşim ve deneyim", "medya estetiği ve yeni medya estetiği" konuları incelenecektir.

Dijitalleşen teknoloji bir taraftan sanata ve estetiğe ilişkin yeni tanımlamalar, yorumlar yapılması ihticayını doğmasına neden olurken, diğer taraftan sanat ve estetikteki bu radikal yeni oluşumun atası Walter Benjamin'in *TheWork of Art in the Age of its Technical Reproducibility* başlıklı ünlü makalesinin önemi göz ardı edilmemelidir. Zaten dijital yeniden üretim "mekanik yeniden üretimin teknik olarak iyileştirilmiş bir versiyonudur" (Groys, 2017: 123). Bu nedenle makalede dijital sanat ve estetik üzerine yeni yorumlar ele alınırkenestetik teori çerçevesinde teknoloji temelli sanatın atalarından Benjamin ve makalesinde vurgulanan teknoloji dolayımı estetik bakış ve sanat-politika yaklaşımı kısaca ele alınacaktır.

Dijital Medya Sanatı

Sanatçı yeni eserler meydana getirme konusunda medya teknolojilerini nasıl kullanır? Bu teknolojiler dijital sanat uygulamaları ve estetik bağlamında nasıl değerlendirilir? Yeni medya tartışmaları çerçevesinde sanatsal üretimde dijital teknolojinin rolünü anlamaya yönelik kavramsal yapı nasıl oluşturulur? Dijital sanat üzerine vaka-çalışmalarından hareketle dijital sanatın üç farklı ya da belirleyici özelliği ortaya çıkar: Bilgi paylaşımı, işbirliği, bir şeyi başka bir amaç için kullanmak üzere değiştirmek (re-configuration). Bu üç özellik yeni medya kuramları ve dijital estetik bağlamında değerlendirilebilir. Bu düşünce doğrultusunda makalenin konusu dijital medya uygulamalarının sanat pratikleri ya da uygulamaları üzerindeki etkilerinin ortaya çıkarılması ve çözümlenmesidir.

Günümüzdeki sanat söylemlerinden bir tanesi akıllı ya da bilgi ekonomisi olarak adlandırılan söylemdir. Bu söylemde bulanık anlama sahip kavramlar arasında "yenileşme", "dijital", "yaratıcılık" ön plana çıkmaktadır. Dijital teknolojilerin sanatsal pratiklerdeki kullanımı ve bu sanatsal uygulamaların daha geniş bir söylem bağlamında "yeni medya" ve "dijital estetik" olarak değerlendirilmesi söz konusudur. AylishWood dijital medyanın galeri mekânına katkısının sanat enstalasyonlarına geçici bir deneyim katmasından kaynaklandığını ifade eder. Yine Wood'a göre ses ve hareketli imge gibi yeni medya formlarının eklenmesi ya da katılımı tamamen geleneksel galeri enstalasyonlarının mekânsal bileşeni olmaktadır ve bu geleneksel form etkileşimin geçici-mekânsal şekline dönüşmektedir. MargotLovejoy bu dijital medya analizini daha ileri bir boyuta taşır. Ona göre elektronik medyanın sanat alanındaki temsilini ve bir

bütün olarak kültürümüz üzerindeki etkilerini araştırmak ihtiyacı ve bu süreçte Benjamin'in kuramını genişletmek ihtiyacı doğmuştur.

"Bilgisayar teknolojilerini içeren ya da bu teknolojilerle yapılmış sanat ürünleri, günümüzde medya sanatı başlığı altında değerlendirilmektedir" (Bozkurt, 2011: 222). Şimdilerde ise sanat teorileri dijital medya üzerine bir düşünmeyi gerektirmektedir. Medya sanatı çok yaygınlaşmaktadır ve her gün "yarının sanatı medya sanatı" olma yolunda ilerlemektedir.

Bu sanatı anlatan terminoloji dijital sanat, elektronik sanat, net sanatı, medya sanatı, yeni medya sanatı gibi kavramların da gündemde olmasından da anlaşılabilirliği gibisabit değildir, sürekli değişmektedir. Bir taraftan da bütün bu uygulamalar, genel olarak, dijital uygulamalar olarak adlandırılmaktadır. Yine de özellikle bir kriz anında bu ne olduğu belirsiz muğlak etiketlemeler enformasyon toplumunun semptomları olarak düşünülebilir. Ayrıcadijital sanat formu sanatçının enformasyon toplumunun yapı taşlarıyla başa çıkma, bu yapı taşlarını ele alma yollarını açığa çıkarır (Morgan, 2014: 149). "Dijital sanat" terimini evrensel bir terim olarak kullanmak her ne kadar belirleyici olmasa da bahsi geçen bu sanatsal ifadelerin geniş arka planını bizlere anlatır.

Etkileşim

Yeni medya ya da dijital medya etkileşimlidir, bu da yeni medyada kullanıcının medya nesnesi ile etkileşime girebilmesine işaret eder (Manovich, 2002: 66). Geniş anlamda sanat alanında ve insan-bilgisayar-etkileşimi alanlarında ise etkileşim, programlamanın aynı anda her yerde bulunması nedeniyle, estetiğin başlangıç noktası olmuştur. Bødker ve Kammersgaard etkileşim tarzlarını ele alırlar ve konuyla ilgili dört kategori sunarlar: Sistem, araçlar, diyalog ortağı ve medya. Iverson'a göre faydacı estetik deneyim etkileşim analizi için beş boyut öne sürer:

1-Sistem perspektifi: İnsanların da makine gibi insan-makine-etkileşim sisteminin bir parçası olduğu kabul edilir. Bu bakış açısına göre etkileşimin ideal hedefi verimlilik ve hatasız çalışmadır.

2-Araç perspektifi: İnsanlar kendilerine ait araçlar olarak makineleri kontrol ederler ve makinelerle hareket ederler ya da eylemde bulunurlar. İnsan etkinliği kendi kapasitesi ve teknolojiye uygunluk gibi nedenlerle sınırlandırılmıştır. İdeal durum şudur: Sayısal yapay ürünler kullanıcı için şeffaftır.

3-Diyalog ortağı: İnsan ve makine eşit iletişimcilerdir. Kullanıcı ve insan yapısı bir olgu olarak bilgi teknolojilerine ait nesnelere arasındaki etkileşim, insanlar arasında gerçekleşen iletişim gibidir.

4-Medya perspektifi: Bütün iletişim insanlar arasında gerçekleşir ve bilgi teknolojileri eserleri ya da nesnelere insanlar arasındaki etkileşime araç olarak hizmet eder.

5-Estetik deneyim perspektifi: Bu madde etkileşim sürecinde katılım, deneyim, sürpriz ve beklenmedik keşif yaratmayı amaçlar. Süreci vurgular. Beden deneyimi, karmaşık sembol temsillerini eş zamanlı olarak kullanır ve bilişsel yetenek, duygu değeri, katılımda vücut yeteneğinin üstünde durur (Xiao ve Yuelin, 2014: 167).

Etkileşim, insanın dolaylı ya da doğrudan bir şekilde donanımla (malzeme), sistemle, web sitesiyle, vb. iletişime geçme süreci olarak tanımlanabilir. Her etkileşim bir Gestalt, birden çok özellikten oluşan bir komplekstir. Gestalt her zaman bileşenlerinin toplamından daha büyüktür. Etkileşim katılımcılar ve etkileşimli sistem arasında kar-

şıklı eylem sürecidir. O halde etkileşimli bir Geştalt başlıca katılımcılar ve etkileşimli sistem tarafından kurulur. Etkileşim kategorilerinin belli, özel bağlamlarda farklılık göstermesine rağmen, genel ve maddi olmayan ya da soyut karakteristiği olan bir düzeyde çalışabilir. Her etkileşim sürecinde etkileşim Geştaltı katılımcılar tarafından deneyimlenir ya da tecrübe edilir ve etkileşim Geştaltı katılımcıda uyanan etkileşim özellikleri üzerine öznel bir deneyimdir (Xiaobo ve Yuelin, 2014: 167).

Etkileşimin özsel karakteristikleri dinamikdir ve zaman içinde gelişen bir süreçtir. Mekân yani etkileşim mekânı mimari anlamda mekân boyutudur; ve aynı zamanda fiziksel mekân ve sanal mekân arasında farklılıklara ve birleşmelere ya da füzyonlara vurguda bulunur. Sanal objelerin zaman-hareket durumu genellikle hayali mekânda gerçekleşir. Zaman ve mekân etkileşimi medya estetiğini tanımlamakta temel elemandır. Bir diğer önemli eleman ise enformasyondur, başka bir deyişle bu etkileşimin içeriğidir. Enformasyonun (bilginin) kendisi tasarım için hammadde olarak kullanılabilir. Enformasyon zaman-mekân ifadesinin farklı biçimlerine sahiptir ve geniş bir etkileşim alanı olasılığı yaratır. Kısacası etkileşim insan ve interaktif sistem arasında ortaya çıkan bir fenomendir, ancak nesnelerin özünde yer almaz. Etkileşim sürekli ve çeşitlidir. Etkileşim Geştaltı dinamikdir ve kavranması zordur.

Etkileşimli Medya Sanatları

Günümüzde bilgi teknolojileri sanatlar üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Ayrıca “her dönemin teknolojisi sanatçıları farklı büyülemiştir” (Bozkurt, 2011: 216). Bu nedenle günümüzde sanatsal üretimde bilgisayarda üretilmiş yani dijitalimgelere ilişkin bir dönüşüme tanıklık etmekteyiz (Gran, 2007). Yaratıcılar, izleyiciler, dinleyiciler sanatsal çalışmalar ve çevre arasındaki ilişkilere dayalı olarak etkileşimli medya sanatları, statik sistem, pasif dinamik sistem ve dinamik etkileşimli sistem olarak sınıflandırılabilir. Statik sistemde sanatsal çalışmalar statik yani durağan, sabit ya da değişmezdir ve seyirci tarafından denetlenir. Pasif dinamik sistemde ise sanatsal çalışmalar çevresel faktörlere ve zamanın değişmesine (program tarafından kontrol edilir) tabidir. Katılımcılara kinetik sanatta olduğu gibi herhangi bir şeyi değiştirme yetkisi verilmaz.

Etkileşimli araç sanatlarında, farklı türde etkileşimler beden etkileşim içinde ne dereceye kadar ve nasıl (el, kol, baş hareketi, duruş, jest, vb. etkileşimi) yer aldığına göre türlere ayrılır. Bazen sadece hazır bulunma ya da mevcudiyet bir tür girdi ya da veridir. İtalyan sanatçı Sonia Cillari tarafından tasarlanan “ifyouareclose to me” adlı eserde mimari öğeler görevlendirilir. Sanatçı bunu insan, zaman ve mekân arasındaki etkileşimi araştırmak için gerçekleştirir. Görsel efektler aracılığıyla elektromanyetik alandaki dalgalanmaları teşhir eder. Böylece izleyiciye mekândaki insanların etkileşimin içkin (örtük) rolünü anlamasını sağlar ve yine izleyiciye kendi bedenini arayüz olarak kullanarak çevre ve mekânı nasıl deneyimlediğini keşfetme olanağı sağlar (Xiaobo ve Yuelin, 2014: 167).

Etkileşim iki parti arasında karşılıklı gerçekleşen bir eylemdir. O halde etkileşimin analizini yaparken karşılaşılan boyutlardan biri etkileşimde iki katılımcı parti arasındaki karşılıklı ilişkidir. Dijital medya zemininde etkileşim betimlemeleri ya da tanımlamaları yapılmaktadır. Katılımcılar ve medya arasındaki ilişkilere göre etkileşim, kontrol temelli etkileşim (izleyici ve araç arasındaki iletişim) ve iletişim temelli etkileşim (medyayı bir iletişim aracı olarak kullanan izleyici) sınıflandırması yapılabilir. Etkileşimde beden katılım derecesine ya da oranına göre yapılan sınıflandırma ise şöyledir. Sınırlı (liminal) etkileşim (örneğin düğmeye basmak) ve geçişli (transitive) etkileşim (Xiaobo ve Yuelin, 2014: 167). Geçişli etkileşimde, katılımcıların eylemleri kendi başına etkileşimi kuran önemli bileşenler ya da parçalardır. Sınırlı etkileşim, bir

etkileşim sistemini kuran öğelerde ya da elemanlarda, beden jestleri ya da hareketleri görelî olarak daha küçük oranda yer tutar ve kontrol mekanizması daha çok geleneksel kontrol yöntemlerine dayalıdır. Örneğin geleneksel televizyon uzaktan kumandası gibi. Sınıflandırma bağlamında bu iki ölçü etkileşim mekanlarını biçimlendirebilir. Yine de bilişsel boyut etkileşim çerçevesinde ihmal edilmemelidir.

Şüphesiz herkesin sanat eserinin fiziksel bir formda cisim kazanması mantığına sıkı sıkıya bağlı kalması söz konusu değildir. Sanatsal yaratmalar bilim ve teknoloji-deki gelişmelere bağlı olarak form açısından değerlendirildiğinde mağara resminden siber sanatlara uzanan bir süreç gözlenir. Bu süreç içinde malzemesiz eserler de varlıklarını sonsuza kadar sürdürebilirler.

Etkileşim Estetiği

Etkileşim estetiği, bilişsel psikolojiye aşırı önem veren bir özellik taşıyan gelenekten ve geleneksel insan-bilgisayar-etkileşimi alanında ergonomi ve bilgisayar bilimi eleştirisinden doğmuştur. Daha sonra etkileşim estetiği araştırmaları birbiri ardına etkileşim tasarımı, kullanıcı arayüz tasarımı, fiziki etkileşim tasarımı ve dijital medya sanatları alanlarında yürütülmektedir. Bu bağlamda güzellik ve etkileşimin birlikte iç içe geçmektedir. Görünüş güzelliğinden çok etkileşimli güzellik vurgulanır. Wensven'e göre etkileşim estetiği duyu yüklü etkileşim tasarlamanın nasıl gerçekleşeceğine odaklanır. Etkileşim estetiği geleneksel resim ya da heykel sanatının statik ya da durağan değişmezliğinden farklıdır. Yeni sanat etkileşim süreciyle devamlı olarak değişir; katı, sabit değil sürekli akış halindedir. Etkileşim estetiğinde dinamik bir estetik beğeni söz konusudur ve klasik görsel estetik ya da beğenin ötesindedir (Xiaobo ve Yuelin, 2014: 168).

DenisDutton'a göre "güzellik deneyimi" insanın evrim sürecinde biçimlenen bir adaptasyon ya da uyum gösterme tarzıdır. Bu evrimsel bakış açısına göre güzellik uyarlanabilen bir etkidir. Lascaux'tanLouvre'a ve CarnegieHall'a, görünen o ki insanlar sanat konusunda, üstün tekniklere karşı doğal ve kalıcı ya da sürekli bir beğeniye sahiptir. Alman modernist tasarımcı Peter Behrens'e göre (1868-1940) insan kültüründe, günümüzdeki büyük teknolojik başarılar sanata sınıf atlatmıştır ve böylelikle sanatın yorumlanması imgeyle birlikte duyuşsal estetik beğeniye ya da sanatın halihazırda varolan durumuna ait olmaktadır. Estetiğe başka bir tamamlayıcı ya da dönüştürücü şey eklemeye gerek yoktur. Estetik, araçlarda ya da üsluplardaki değişimlerle değişen bir terim değildir. Tunalı'ya göre (1984) geleneksel Kantçı estetik güzeli dıştan, dışsal ya da harici olarak analiz eder ve içebakışı ya da iç gözlemi dikkate almaz. Dolayısıyla bu durum estetik beğeniyle ilgili bir miyop olma durumuna sebep olur. Bir tarafta da güzelliğinsınırlarını aşan saf bir görsel estetik ya da daha özel olarak görsel estetiğin formel ilkeleriyle (oran, denge, zıtlık) sınırlı olmayan güzellik bulunmaktadır. Odak noktası dışsal fiziksel özelliklerden insan ve sistem (nesnelere ya da çevre) arasındaki etkileşime dönmüştür. Bu nedenle en azından etkileşim bağlamında estetikle ilgili üç konu açıklığa kavuşturulmalıdır. Bu konulardan ilki estetik konuların artık sadece görsellikle sınırlı kalmamasıdır. Özetle sanat artık yalnızca sanat eserinin görünüşüyle ilgili değildir. Estetik beğeni de klasik ya da geleneksel bağlamıyla yani sadece görme ve görüntüyle ilgili ya da bağlantılı değildir. Bunun yerine estetik beğeni bütün duyuşlarla yakından ilgili bir deneyimdir. Estetikle ilgili açıklığa kavuşturulması gereken ikinci konu şunu anlatır: Geleneksel estetikte güzelliğin odaklandığı şey duyuşsal izlenimlerin değerlendirilmesi ya da beğeni yargısıdır. Etkileşimli estetik sadece durağan, statik biçim ya da mekân kompozisyonlarını dikkate almakla yetinmediği gibi dinamik, devingen zaman yapılarıyla ilgili sanatsal ve estetik beğenin önemli bir parçasıdır. Üçüncü konu ise klasik estetik deneyimin doğrudan içgüdüsel tepkiyle ilgili olmaması-

dır, örneğin sadece duyuşal zevkle. Artık estetik deneyim anlamların yorumlanmasını ve duyuşal uyarılmayı da kapsar. Kısacası etkileşimli estetik ayrıntılı bir deneyimdir.

Etkileşimli estetik alanında estetik deneyim bağımsız bir eleman değildir. Bu estetikte “deneyim” estetik deneyimin baştan başa diğeri bütün elemanlarıyla yakından ilgili kurucu bir unsurdur. Etkileşim anlayışı ya da mantığı, başlıca zaman, mekân ve enformasyonun kendine has özellikleri aracılığıyla açıklık kazanabilir. Kısacası etkileşim, etkileşim estetiğini anlamada anahtar bir kavramdır.

Etkileşimli Medya Sanatlarında Yeni Estetik Kavramlar: Cisimleşme, Etkileşim ve Deneyim

Günlük yaşamda bilgi teknolojilerinin evrensel uygulamalarıyla, toplum endüstri sonrası ya da post-endüstriyel çağı adım attı ve malzemesizlik önemli bir özellik konumuna yükseldi. Sanat, bilim, teknoloji ve tasarım yeni bir şekilde öylesine bütünleşti ki sanat ve tasarım arasındaki sınırlar giderek daha bulanık hale geldi. Teknoloji tasarımın sadece aracı ya da içeriği değil, aynı zamanda sanatın “olmak” ve “ifade etmek” için bağı olduğu “medya” haline geldi. İletişim teknolojileri uygulamaları sanatsal alanda pek çok yeni tartışma konusunun ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Dijital estetik, iletişim estetiği ve enformasyon estetiği bu konularla ilgili aktif araştırmaları yapmaktadırlar.

Etkileşim ve duyuşallık sanatsal beğenin sınırları aşan bir ifadedir. Post-endüstriyel çağda değerlerin, dünyanın, yaşamın anlamı yeniden şekillendirilmiş zaman ve mekân içinde yeniden düşünölmektedir. Geline bu son noktada estetik obje tekilliği olan fiziksel bir obje olmayabilir, ancak estetik deneyim için, yani geleneksel resim ya da heykelde olduğu gibi bir olgu ya da somutluk da artık gerekli bir koşul değildir.

Heidegger, insanların etkileşim esnasında uygun bir yolla dünyayı algılamak ya da kavramak için bedenleri aracılığıyla dünya ve nesnelere etkileşimde bulunduğundan bahseder. Süreç içinde insan yaşayan, canlı dünyanın içine gömölür ve dünyanın bir parçası olur. Bu düşünme tarzı cisimleşme kavramının önemli bir kaynağıdır ve zaten sonrasında Fransız fenomenolog Merleau-Ponty'nin “Algının Fenomenolojisi” adlı eserinde de ele alınmıştır. Merleau-Ponty'e göre insanın algısı bedeniyle dünyayı bedenlerinin nesnel dünya üzerindeki etkisiyle anlar ve algılar. İnsan bedeni, dünyayı deneyimleme anlama konularında etkileşim sürecinde önemli rol oynar. İnsanın bilgiyi nasıl işlediği bedenin tamamıyla yakından ilgilidir. Teknolojinin insanın dünyayı anlamasındaki rolü araştırıldığı zaman Amerikalı teknoloji felsefecisi Don Ihde'nin insan ve araç ilişkisini üç kategoride sınıflandırdığı gözlenir: Dolayımllama ilişkisi, ötekillik ya da başkalık ilişkisi ve arkaplan ilişkisi (Xiaobo ve Yuelin, 2014: 166). Dolayımllama ilişkisi, cisimleşme ilişkisi ve hermönetik ilişkiyi kapsar. Ihde'ye göre insan dünyayı algılamadan yapamaz ve farklı algı yapılarına uygun farklı ilişkilerden kopamaz. Cisimleşme ilişkileriyle uygunluk gösteren algı yapısında insan, araç ve dünya bulunur. Örneğin dünyayı gözlemlemek ya da izlemek için gözlük kullanıldığı zaman insan gözlükle bütünleşir ve o andaki dikkatin ya da hedefin nesnesi gözlük değildir; gözlük dolayısıyla ya da üzerinden algılanan dünyadır. İnsanın teknolojiyle ilişkilerinde bir tür öz farkındalık ya da bilinç saklı bulunmaktadır. İnsan kendisini ve bu dünyayı sadece özyansıtmayla anlamaz. Hatta büyük bir ölçüde gerçeklik kazanma ya da gerçekleştirmeyle ilgili teknolojiye bağıdır. Teknoloji aracılığıyla kendi ve dünyayla ilgili algısını genişletir. Teknoloji insanın uzantısı olur.

Michael Polanyi'ye göre de iki türlü bilgi vardır. Genellikle bilgi olarak tanımlanan şeyler yazılı dil, grafikler ve formüllerle sunulan ya da temsil edilen şeylerdir ve bunlar

sadece birinci tür bilgidir. İkinci tür bilgi ise insanın bir şey yaparken sahip olduğu, ama temsilinin ya da sunumunun olmadığı bilgidir. Diğer taraftan da nesneleri bilmek için bedenimizin işlevlerinin farkındalığına ihtiyaç duyarız. Dolayısıyla da bir “beden” bütün insan bilgisinin kaynağı olur. Bütün fiziksel teknolojik araçlar (çekiç, balta, vs.) insan bedeninin doğal uzantısı olmaktadır (Xiaobo ve Yuelin, 2014: 166).

Dış ya da harici şeyleri kavramada beden bir araç (medium) olarak çalışır, görev yapar. Örtük, zımnî bilmenin komşu ögesi olarak bir şeyi işler ya da çalışır hale getirmek için bedenimizi o şeyin bir parçası durumuna getirmek için bedenimizi o şeyi kapsayacak şekilde yayarak ya da uzatarak bedenimizle birleştirmiş oluruz. Kısacası o şeyin içinde ikamet etmeye ya da oturmaya başlarız. Beden ve dünya arasındaki fiziksel etkileşimin insan öznelliğine ulaşma konusunda tek yol olup olmadığı konusunda tartışmalar devam etmektedir.

Medya Estetiği ve Yeni Medya Estetiği

Groys’a göre (2017) sanat alanında mekanik ve dijital olmak üzere iki ayrı üretim tarzı vardır. Sanatta mekanik üretim tarzı konusunda ilk akla gelen düşünür Benjamin’dir. Bu bağlamda düşünceleriyle, modernizme karşı eleştirel tavırlarıyla 1930’lu ve 40’lı yıllar Avrupası’nın düşünsel iklimine büyük ölçüde egemen olan Frankfurt Okulu düşünürlerinin eleştirel yaklaşımlarının temelinde kitle toplumu ve kültür endüstrisi kuramları vardır. Benjamin’de bir Frankfurt Okulu düşünürü olmakla birlikte bu konuda farklı bir bakışa sahiptir (Güngör, 2011: 160-161). *The Work of Art in the Age of its Technical Reproducibility* adlı ünlü makalesinde sanat alanında mekanik üretim tarzı konusunda yeni sanatsal üretimde teknolojinin yerini sosyal politik umutları doğrultusunda ele alır.

1800’lerdeki teknolojik gelişmelerdeki hızlanma sonucu ortaya çıkan süreç Gutenberg-Galaksisi kategorileriyle artık yeterli bir şekilde tanımlanamamaktadır. O zamanlardan bu yana hız arttı ve kinetik bir boyut yarattı; diğer taraftan moda, tarz ya da reklamla yer değiştirdi. Estetik güzelliğin yerini sinemasal gerçeklik aldı. Günümüzde sosyal yaratıcılığın asıl ajanlarının ya da aktörlerinin sanatçılardan çok tasarımcıların ve yönetmenlerin olduğu oldukça yaygın bir görüştür. Yoğunlaşan bu gelişmeyi daha adaletli değerlendirebilmek için, estetiğin bir sanat kuramından çok bir teknolojik medya estetiğine uzanan yeni bir oryantasyona tabi tutulması zorunludur (Bolz ve Mattson, 1999: 109). Benjamin’in “Pasaajlar”ı bu yeni kuram için ilk belirtileri sunmaktadır. Her ne kadar arayüz kavramı 20. yüzyılın kilit kavramlarından biri olsa da Benjamin’in “Pasaajlar”ı Gutenberg Galaksisi ve yeni medya dünyası arasında birarayüzdür olarak değerlendirilebilir. 20. yüzyılın başında makine üretimi hızlandıran bir formdur ve hatta yaşam temposunu inanılmaz yoğunlaştırmıştır. İnsanoğlu ancak düzenli ve sürekli üretim hareketine müdahale edebilir. Diğer taraftan özel süreçlerin sürekliliği ve eşzamanlılığı işi insansızlaştırır. Marks bu durumu aracısız toplumsallaşma olarak adlandırır. Bununla Marks, insanoğlunun birikmiş deneyimin getirdiği iyi halin üretimin hızlanmasıyla kaybolduğunu, tepegöz makinelerin makine ürettiği bir dünyada el ve gözün iş birliğinin rahatsızlık verici olduğunu ifade eder. İletişim ve ulaşım kuruluşları, buharlı gemiler, demiryolları, telgraf aracılığıyla büyümlü endüstri içindeki üretim metotlarına göre ayarlanmıştır. Böylece tektipleştiren, sürekliliği ve eşzamanlılığı içinde barındıran özel süreçler sistemi olarak büyük endüstri yaşamın ritmini belirler. Heyecan yeni yaşam temposunun kriteri olmuştur. Kitap bu sürece ayak uyduramazken, posterler ve afişler kazandı. Onlar elektrik ışığı gibi her yerdedirler.

Çağımız için kesin olan şey, modernitenin sonuçlarının makinelerde saklı biçim ya da formlarda olmasıdır. Bu doğrultuda tarihsel materyalizm medya teorisine saldırır.

Başka bir deyişle Benjamin kendisini McLuhan'ın atası ya da öncüsü olarak görmez. O daha çok Marks'ın bir öğrencisidir, medya teorisine anlamdan çok gaflet getiren eleştirel bir dönüm noktasıdır. Telgraf ve diğer içten patlamalı makinesel formlar mekanik süreci tersine çevirirken, Marks analizlerini vakitsizce makine üzerine temellendirir. Önce yeni (mekanik) form eski (maddi) formun gölgesi altındaydı. Fakat sonra hızla kendisini aracın geleneksel formundan tamamen özgürleştirdiği noktaya yani mekanik ilke tarafından belirlendiği konuma getirdi (Bolz ve Mattson, 1999: 113).

İnsansızlaşmada, maddi formun patlamasında, moderniteninparadigmatik formlarının makineler olması gerçek teknik sebep olarak görüldü. Büyük endüstri çağında üretim aracı formu olan madde artık doğanın kumaşının maddi bir formu olarak düşünülmemektedir. Form insanoğlunda değil makinede bulundu. Sadece bu varsayımla bile Benjamin'in temel estetik sorusu olumlu bir anlam kazanabilir.

Yalnızca yeni medya varlığın dünyadaki doğal formları olarak aparatları görevlendirerek özgürleştirici kullanımı olanaklı kılar. Aracın (medium) kullanımı estetik değere tamamen yeni ölçütler bulmayı gerektirmektedir. Hiç kimse geç kalmaz, bir programa istediğiniz zaman katılabilirsiniz, istediğiniz zaman kapatır ya da açarsınız. Yeni medya başka hiçbir şeye değil sadece araca göndermede bulunur.

Algının (kavrayışın) üç doğal ajanı vardır: Rüya, çocuk ve koleksiyoner. Rüyada algı ve tecrübenin ritmi bir dereceye kadar değiştirilir; her şey bize olur, bizi etkiler. Çocuk tahammül edecek hiçbir şey tanımaz; her şey onun için olur, ona işaret eder, onunla buluşur, ona olur. O bir koleksiyonere dönüşür. Yeni medyanın teknolojik gerçekliğinin rüyasını, çocuğunu, koleksiyonerini bağlayan öge bunların dokunsal olma özelliğidir. Bir rüya şüphesiz sadece imgelerden oluşur. Ama belirleyici olan imgelerin ardışıklığının yarattığı şoktur. Koleksiyonerde belirleyici olan ise sahip olduğu objeleri seyretmesi ve daha da önemlisi koleksiyonerin bu objelere sahip olmasıdır. Bu noktada vurgulanması gereken nokta flâneur'ün görme ile ilgi, koleksiyonerin dokunma ile ilgili olmasıdır. Yeni medya koşullarında flâneur fotoğrafçıya, koleksiyoner ise görüntü yönetmenine dönüşür (Bolz ve Mattson, 1999: 114-115). Gutenberg Galaksisi'nden kopuşve optiğe ilişkin modern ayrıcalıklar yeni bir dokunsallığa izin verir. Dünyayla olan perspektifsel ilişkinin uzaklığı nesnel bir yakınlığa yol açar. Bu şu anlama gelir: Eleştirelilik, perspektifi ve uygun bir mesafeyi önceden varsaydığı için artık farklı bir sona ulaşmıştır. Yeni medya ile birlikte dokunmatiklik ve yakınlık optiğin (görsellik) ve eleştireliliğin yerini alır. Nesnel insan toplumlarına saldırmaktadır. Nesnel tehlikeli bir şekilde bizlere yakınlaşmaktadırlar. Bu durumun duygu yönünü nesnelin ani ve inatçı yakınlığı oluşturur. Ancak yeni medyanın radikalliğidokunmatiklik özelliğiyle uzaklıkları, mesafeleri görünmez yapmasıdır. 19. yüzyılda reklamcılıkla başlayan şeyin günümüzde tamamlanması videokliple olmuştur: mesafesiz duyusalılık –göz ve imge çarpışır. Duyularla algılamak artık bakışın algısı değil, dijital ekranın üzerinde dokunsal olarak parmakla gezinmektir. Uzaklığın ortadan kalkması dünyanın hızlanmasının bir işlevi olduğu için içinde yaşadığımız tarihsel dönemin perde arkasına karşı yeni medyanın dokunmatikliği tartışılmalıdır. Bugün Londra'daki bir konser bir radyo sahibine çok yakındır. Hızdaki artışın bütün formlarında, ki biz bunlara az ya da çok gönüllü ya da zorunlulukla katılmaktayız, temel olan şey uzaklıkların fethedilmesidir. Yapısal olarak uzaklıkların fethi yakınlık adına yapılmış çılgınlıktır. Günümüzde iletişimin hızı, bütün dünya üzerinde, uzaklıkların yakınlığı ve yakınlık çılgınlığının üstünlüklerini tamamlamasına izin verdi. Bu bağlam sadece Benjamin için değil, Benjamin'den 30 yıl sonra McLuhan için de medya teorisinin merkezinde yer alır. Baudrillard da medya kuramının bağlamını bu yönde geliştirmiştir.

Duyularla algılamak ve zihinsel gözlem tamamen değişti. Burada dokunsallığın organik anlamda dokunma ile bir ilgisi yoktur. Bunun yerine göz ve imgenin doğrudan temasına gönderme yapar, yani bakışın estetik uzaklığının sonuna. Dijital estetiğindokunmatiklik kavramına doğru bu kararlı değişmez yönü, Riegl, Wöfflin, Fiedler ve A. Hildebrandt'ın sanat tarihi araştırmalarına kadar geri gider. Fakat o zaman bile çağdaş psikanalizpsiko-seksüel dönemleri dokunsal terimlerle vasıflandırmıştır. Bu noktada Walter Ong'ın yaşam dünyasının çözünürlüğünün dokunsal ve kinestetik kategorilerinden bahseder (Bolz ve Mattson, 1999: 116). Görüldüğü üzere Gutenberg Galaksisi'nden ayrılmak aslında hiç de kolay olmayan entelektüel ve tarihsel bir sınır çizmeyi varsayar.

Dokunsallığın egemenliğinin kendini optikte hissettirmesi çağımızda çok etkili olmuştur. Bu sinemada imgelerin sıralanması ve bu durumun yarattığı şok etkisiyle gerçekleşmiştir. Sinema yeni dokunsal kavramının ya da idrakın okuludur. Yeni medya göz ve ekranın ten tene temas etmesiyle yani duyularla fiziksel olarak bize saldırır. Sinema söz konusu olduğu zaman kayıt cihazlarının yapısı ve işleyişi gerçek süreci öylesine derinlemesine kapsar ki, artık hiç kimse onlardan araya giren olarak bahsetmez.

Benjamin teknolojiden bir organ olarak bahsederken, McLuhan'ın "aracın insanın uzantısı olması" göndermesiyle aynı şeyden bahseder. Artık mekanik ve organik dünya arasında bir fark kalmamıştır. İnsanoğlu herhangi bir çelişkiye düşmeksizin meydana getirdiği araçlarla bütünleşmiştir, birbirine karışmıştır. İnorganik (cansız) malzemeler, organik (canlı) malzemelerle hiçbir sorun çıkarmaksızın bütünleşmiştir (Bolz ve Mattson, 1999: 119). Teknoloji ve medya modernite içinde gelişti. O zamandan bu yana düşündüğümüzden daha ilerideyiz. Araçların özneleri –mikroskoptan, televizyon ve bilgisayara- varoluşumuzun birer parçası oldu.

Eleştirel teori Benjamin'in teknolojiyi bir organ (alet, araç) olarak gördüğü antropolojik materyalizm düşüncesini ihmal etmiş ya da gözden kaçırmıştır. Böyle yaparak eleştirel teori isteyerek ya da kasıtlı olarak yeni medya alanına kendi girişini engellemiştir. Kültür endüstrisi, Benjamin'in Gutenberg-Galaksisi ve yeni medya dünyası arasında sunduğu "arayüz"ü yok etmiştir. İdeoloji eleştirisi, medya estetiğini bastırması, ortadan kaldırmıştır.

Teknoloji, tin (geist), özgürlük gibi kuruntuların önünde durur ve özne çözünür ve tinin kendisi olur. Adorno kendisini makine çözümlene zahmetinden kurtarır. Böylece Benjamin teknolojiyi bir araç olarak anlarken, Adorno teknolojiyi Geist'in (tinin) kılık değiştirmiş hali olarak tanımlar. Gutenberg Galaksisi ve yeni medya dünyası arasındaki eşik aura'nın yokluğuna işaret eder. Belirleyici olan medya-teknoloji koşulu, aura'nın sonu için, imgenin kitlesel üretimidir ki bu da gerçek olanı absorbe eder, içine çeker ve kendini sonsuz olarak çoğaltır, kopyalar: Araçtan araca geçerek uçar ve ölümün alegorisi olur.

Tamamen estetize edilmiş bir dünyada sanatın hiçbir eleştirel üstünlüğü olamaz. Bu da Adorno'nun melankolisini açıklar. Estetik teorisinin hüznü, aslında, aura'nın kaybindan duyulan acıdır. Bu da Adorno'yu Gutenberg Galaksisi'ndeki son büyük estetik tutkunun temsilcisi yapar. Adorno kendisini yeni medyaya bağlamadı. Bunun yerine estetik modernitenin eski güzel projesini üzerinde çalışmaya, onu düzeltmeye devam etti. Gutenberg Galaksisi üzerine Benjamin'in konumuyla Adorno'nun konumu arasındaki fark matemle melankoli arasında yer alır. Benjamin'in "Pasaj"ları bir hüznün çalışmasıdır ve bizleri moderniteden çözer. Diğer taraftan Adorno "solcu melankolik" olarak kalır. Solcu melankoli çelişkiler içinde zevki arar.

El yazısının tasviye edilmesi modern çağın belirleyici gramatolojik bir durağıdır. İşaret eden, yazan elin yükü medya teknolojisi tarafından hafifletildi. El artık insani bir gösterge olmaktan çok komuta eden parmaktır. Söz artık insan sözü değildir, enformasyondur. Gösterme, çizme ve işaretin gramatolojik birliği yani el çözülmektedir. Modern çağın başında matbaanın keşfinin gerçekleşmesi bir rastlantı değildir. Sözler harflere dönüştü, el yazısı ortadan kayboldu (Bolz ve Mattson, 1999: 126).

Kitle iletişim araçları sayesinde mesaj her yerde bulunmaktadır. Anlama artık kimse önem vermiyor. Yeni medya koşullarında iletişimin belirleyicisi duyular değil sinyal bozmadır. İlk defa karmaşa temel bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İletişimdeki bu durum iletişimin gerçekleşmesini durdurur. Bu da herhangi bir şeyle iletişim kurmanın artık olanaklı olmadığı anlamına gelir. Sinyal bozulması bilgi kaybı anlamına gelir. Gutenberg Galaksisi'nde bu durum kabul edilemezdi, ama sinyal bozma yeni medyanın temel kavramı olmuştur.

Benjamin'in Estetik Anlayışı

Estetiğin günümüzdeki konumu ya da durumu nedir? Pek çok çevrede terim ya şüpheyle ya da ilgisizlikle karşılanıyor. Estetik tartışmalar antik ya da biçimci düşüncelerle zihni meşgul etme yararına kültürel-politik düşünceden bir sapma olarak yorumlanmaktadır. Estetik her taraftan yerinden edilmiştir. Kültürel çalışmalar ve medya çalışmaları, sanat sosyolojisi, psikoloji ve sanatçı biyografileri, izleyici yanıtları, türlü anti-estetik bakış açısı (postmodern dahil) estetiği hırpalamıştır.

Estetiğe ilişkin zorluklardan biri şüphesiz terime bağlanan anlam çeşitliliğidir. Tunalı'ya göre (1984) bu durumun modern kaynağı 18. yüzyılın ortaları ve sonlarından yani Baumgarten'den Hegel'e estetiğin genel felsefi sistemle bütünleşmesinin hatta felsefenin içinde anahtar bir konuma sahip olmasının kabul edilmesidir. İngiliz deneyciliğinin ve Fransız felsefesinin uyandığı ya da canlandığı dönemde Alman Romantik ve İdealist düşüncesinde estetiğe dönüş bir şüphecilik ve inançsızlık çağında merak duygusunun ve doğadaki kutsallık, tanrısallık, ilahilik anlayışını iyileştirmek, rehabilite etmek çabası olarak görülebilir. Bu dönemde felsefenin amacı ya da gayesi doğanın can çekişen, ölmek üzere olan dilini canlandırmak ve onu felsefi sistemde onurlandırmak yönünde olmuştur. Bu anlamda, bu dönemde estetik düşünce -özellikle Kant'ın Yargı Gücünün Eleştirisi'yle - sanat ve doğayı sıkı bir benzeşim bağlamında incelemiştir (Gelley, 1999: 933). Sanat ve felsefe çemberi, onların karşılıklı birbirlerine bağlılıkları her zaman estetikle ayrılmaz bir noktadadır. Eğer bu nokta son zamanlarda yapılan tartışmalarda ihmal ediliyorsa bunun nedeni sanat alanında toplumsal ve siyasal bileşenler, konularla ilgili sorular tarafından sanat ve felsefe çemberinin yerinden edilmesidir.

Modern bir düşünür olarak Benjamin'in statüsü ise biraz karışıktır. Onun entelektüel kariyeri felsefi mizacının dönüşümüyle paralellik gösterir. Entelektüel mizacı ise Romantizm ve İdealizm'den Postmodernizm'e uzanır. 1917-18'de Benjamin ilk elde estetiği temel bir algısal tecrübe ve bilme yetisi, sonra da sanat eserleriyle ilişkisi içinde düşünür. Sonraları Benjamin'in çalışmaları artan bir şekilde sanatın toplumsal işlevine odaklanırken, estetikle başlangıçtaki meşguliyeti insan algı ve tecrübesinin tarihselliği ile ilişkisi içinde gerçekleştirmektedir.

Aura, Benjamin'in terminolojisinde en merkezi ve anlaşılması en zor kavramdır. Aura, bir kavram ya da idea olmaktan çok ayırt edici ya da belirleyici bir işaret olarak işlev görür. Yine Benjamin'e göre post-auratik bir dönemde yaşamaktayız. Estetiği gölgede bırakan bir terminolojinin varlığına rağmen, estetik hala Benjamin'in düşüncesinde işlevseldir. 20'ler ve 30'larda Benjamin'in estetiğin aşırı süslü formlarına (örne-

ğin Jugendstil) karşı tepki göstermekte haklı sebepleri vardı. Günümüzde ise durum farklıdır. Eleştiri ve teoride değişim başladığı zaman tarihsel-politik yaklaşımların, düşüncelerin estetik tarafından yerlerinden edilmesi sorun oluşturmuyordu. Aslında estetik her taraftan saldırı altındaydı. Benjamin'e göre estetik derinlemesine politik bir projedir; basit bir estetik-siyaset yer değiştirmesi değildir, özellikle estetiğin ön koşuludur(Gelley, 1999: 936).

Politika ve Sanat

The Work of Art in the Age of its Technical Reproducibility belki de Benjamin'in en çok okunan ve alıntı yapılan yazmasıdır. Benjamin de bu makaleyi 30'lu yıllarda yaptığı kuramsal çalışmalar bağlamında önemli bir adım olarak görür. Makaleden çıkarılacak sonuç olarak hatırlanacak olanlar, makaledeki direnme tonu, 1936'ların karanlık zamanlarındaki siyasetin faşistçeestetikleştirilmesinin (estetize edilmesinin) yükselmesine karşılık komünist esinli sanatın politize edilmesini ilan ederek meydan okumasıdır. Benjamin bu makalede estetiğin siyasallaştırılması konusunda yeni bir model sunma görevini üstlenmiştir. Bu makalenin zorluğu sunumların biçimleri ya da yapılarıyla ilgili çok ikili bir tartışmanın olmamasıdır. Bunları geçici olarak şöyle etiketleyebiliriz: Performatif yani edimsel uygulamaların (pratik) kabulü ve yani algılamada tarihsel değişimin analizi.

Benjamin'in bu yazması ya da makalesi sanatın siyasallaştırılması konusunda devrimsel taleplerin ya da gereklerin formüleleştirilmesi konusunda faydalıdır. Yaşadığı dönemin sorunlarının aciliyetini vurgulamak için Benjamin buradaki görevini kamusal bütünlük tarafında yer alacak yeni bir alımlama modeli hazırlamak olarak belirler ve bu doğrultuda Marksist sınıf teorisinin temel doktrinini kendisine temel alır. Böylece yazmış olduğu makalenin bir amacı geleceğin proleter bütünlüğü için özgürleştirici bir praksis (uygulama, eylem) haritasını yapmaktır. Bu praksis 19. yüzyıl ideolojisinin büyüsel temeli olarak adlandırdığı eski mitolojisinin güçlenmesini dağıtabilecek bir praksistir. Bu politik proje içinde Benjamin, bir taraftan aynı zamanda faşist sanattaki bozulma, yozlaşma eğilimlerini yeni doğmakta olan yeniden üretim sanatlarından ayırmaya özen gösterirken, her ne kadar her ikisi de benzer teknolojik faktörlerden yararlıysa da, yeniden üretim sanatlarına (*arts-of-reproduction*) karşı bir savunma geliştirmiştir (Gelley, 1999: 944).

Benjamin, Marksist düşünce içinde tasarlanan proleter kitleler olarak tanımlanan toplumsal bütünlük şeklinde tanımlanabilecek yeni kavram için zemin hazırlar. Benjamin'in savında yeni bütünlük (kolektivite), faşist anlamında yeni doğmakta olan teknolojik medyanın kontrolüne tabi olmaktan çok kendi avantajı, yararı için bu medyaya katılabilecektir. Sanat eseri denemesinin bu ikinci savı bir dizi epistemolojik ve tarihsel kategoriler sunar: *Aura*, şok, uzaklık/yakınlık, seyir/eglençe (oyalanma, avuntu), tekillik/çoğaltma (reproduction), vs. Sanat, özellikle film, ibretlik bir örnek olarak karşımıza çıkar, bir anlamda bir test, Benjamin'in gösterdiği bilinç mutasyonu için bir örnektir. Bu iki argümanın üst üste binmesi makalenin son paragraftaki cümlesinde ortaya çıkar: "Marinetti'nin de kabul ettiği gibi, faşizm sanatsal hazzı sağlamak için savaşı umar ya da sanatsal hazzı sağlayacak olan savaştır. Bu sanatsal haz teknoloji tarafından değişikliğe uğratılan duyusal algıdır" (Gelley, 1999: 945).

Sanat eseri denemesinin en güçlü amacı epistemolojik olanı politik argümana bir noktada bağlamak; birincisinden yani epistemolojik olandan ikincisinin yani politik argümanın potansiyel devrimci gücünden yararlanma teşebbüsünden oluşmaktadır. İnsan bilincindeki (zihnindeki) belirleyici değişimin izleri sanat tarihindeki ve sanatın alımlanma biçimlerinde izleri sürülebilir. Benjamin "kültür" konusunu da yeniden for-

müle eder ve bu doğrultuda sorular üretir:Sanat medyasının teknolojik dönüşümünün ışığında estetik oluşuma duyarlı yeni bütünsellik ya da kolektivite, özellikle kentli kitlenin modernliği, nasıl oluştu ya da meydana geldi? Kolektif tecrübenin post-auratik formları faşist propagandanın manipülatif tuzaklarına düşmeden bu medyadan nasıl yararlanabilir? Benjamin'e göre bu tarz sorular teknolojik medyaya faşist yaklaşım ışığında bir aciliyeti beraberinde getirmektedir.

Estetiğin dönüşümüne ilişkin eserleriyle Benjamin'in ortaya koyduğu analiz fevkalade öngörülüdür. Güncel kuramsal tartışmalar bıktırıcı bir şekilde medya teknolojilerinin estetik boyutu ya da tersine medya türevleriyle eski estetik kategorileriyle uğraşmaktayken Benjamin'in analizleri bu çağda büyük oranda artan sanat ve teknoloji ortaklığını önceden görmekteydi. Zaten Benjamin teknolojik medyaya ilgili ihmal edilen sonuçları ifşa etmiştir. Bunu yapmasının nedeni ise 19. yüzyılda başarısız alınlan teknolojiyle ilgili görüşleri tersine çevirmektir.

Goethe üzerine yazdığı *ElectiveAffinities'* de Benjamin'in güzellik ve görüntü arasındaki bağıllığı sürdürmesi, bu öğelerin sanatın kurucuları olmaları nedeniyledir. Fakat bu durum aynı zamanda sanat eserindeki hakikatin kendini açığa çıkarmasında her bakımdan bir bariyer ya da engel olarak durmaktadır.“Estetik Benjamin için, oldukça derin bir politik projedir. Sadece basit bir şekilde politikanın estetikle yer değiştirmesi olmadığı gibi, daha çok estetiğin bir ön koşuludur” (Gelly, 1999: 954).

Özetle Benjamine göre estetik duyularla kavranan bir şey ise mutlaka maddi bir temele gereksinim duyar, bu maddi temel sanal ya da dijital olduğu zaman bile. Yine Benjamin'de politikayla yakın ilişkide olması şartı bulunan estetiğin işlevini, toplumsal, siyasal ve ekonomik bağlamda anlamak yerinde ve faydalı olacaktır. Benjamin açısından değerlendirildiğinde bu amaç için uygun kuramsal yöntem olarak yeni sanat tarihinin ve dijital sanatın kusurlarından bir tanesi nesneyi reddetmesi ya da bir başka deyişle malzemesizlik olarak ifade edilebilir. .

Sonuç

Teknik, 20.yüzyılda sanatın karşısına önemli bir rakip olarak çıkar, bütün uygarlık ve kültür üzerinde etkili olur (Tunalı: 1984). Yine kimse kültür ve sanatta medyanın işlevini tartışmak konusunda Benjamin'in *TheWork of Art in the Age of its Technical Reproducibility*adlı ünlü denemesinin etkisinin varlığını günümüzde sürdürmeye devam ettiğini inkâr edemez. Devam eden bu etkinin bir açıklaması ya da göstergesi, araç (medium) sorununun bu günlerde fazla yankılanmasıdır. Araç sorunu, modernizmin rekabetçi tarihinde merkezi bir sorun olmasına rağmen, özellikle günümüz kültürel ikliminde yankılanan ve Benjamin tarafından müjdelenen teknolojik değişimi ifade etmektedir. Aslında şimdilerde Benjamin'in araçla ilgili düşünceleri dijitalleşmeyle birlikte daha önemli bir hale gelmiştir ve sanatın bir alt türü olarak dijital sanatı ve estetiğini belirlemektedir (Hansen, 2004).

Bu bağlamda etkileşimli medya sanatlarında estetik eğilim olarak etkileşimli estetik çoklu-duyusal bir kompozisyona ya da yapıya geçişli zaman-mekân boyutu, sanal-fiziksel birleşme ve estetik, anlam ve duyguların yani bu üçlemenin özelliklerine sahiptir. Estetik deneyim dinamik, hiyerarşik ve bağlamsaldır. Cisimleşme, etkileşimli estetiğin temel ve kurucu düşüncesidir. Bu estetiğin temel konusu insanlığın değer ve önemine sanat aracılığıyla malzemesiz bir geri dönüş yapmaktır.

Sonuç olarak dijital sanat ve estetiğe ilişkin duyularla algılamanın yerini alan dokunmatiklik, nesnesizlik, etkileşim, cisimleşme, iletişim hızındaki artışa bağlı olarak yakınlaşma, politika gibi birçok kavramın ön plana çıktığı bu çalışmada dijital sanat

ve estetiğin toplumsal ve teknolojik değerlendirilmesinin merkezinde yeni medyanın ve dijital sanat-estetiğinin başlıca aracı (medium) vurguladığı ya da öne çıkardığı gözlenmiştir.

Kaynakça

1. Bolz, N. and Mattson, M. (1999). Farewell to the Gutenberg-Galaxy, *New German Critique*, No. 78, Special Issue on German Media Studies (autumn, 1999), pp. 109-131, Duke University Press, <http://www.jstor.org/stable/488455>, accessed: 16.09.2015
2. Bozkurt, M. (2011). Medya Sanatı. İçinde M. Yılmaz (Der), *Sanatın Günceli, Güncelin Sanatı* (214-256). İstanbul: Ütopya Yayınları.
3. Gelley, A. (1999). Contexts of the Aesthetic in Walter Benjamin, *Comparative Literature Issue*, Vol. 114, No. 5 (Dec., 1999), pp. 933-961, The John Hopkins University Press, <http://www.jstor.org/stable/3251037>, accessed: 16.09.2015
4. Gran, O. (2007). Introduction. İçinde O. Grau (Ed), *Media Art Histories* (1-14). Cambridge: MIT Press.
5. Groys, B. (2017). *Akıştta: İnternet Çağında Sanat*. (Çev.Ebru Kılıç). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
6. Güngör, N. (2011). *İletişim: Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
7. Hansen, M. (2004). *New Philosophy for New Media*. USA: MIT Press.
8. Manovich, I. (2002). *The Language of New Media*. USA: The MIT Press.
9. Morgan, T. (2014). Sharing, Hacking, Helping: Towards an Understanding of Digital Aesthetic through a Survey of Digital Art Practices in Ireland, *Journal of Media Practice*, 14:2, 147-160, Routledge, http://dx.doi.org/10.1386/jmpr.14.2.147_1, accessed: 24.07.2015
10. Tunalı, İ. (1984). *Estetik*. İstanbul: Cem Kitabevi.
11. Yoon, J., Song, K. and Kim, I. (2013). Digital Mandala: The Post-Virtual As Meditation of Impermanence or a New Reality. *Leonardo*, Vol. 46, No.5, pp. 496-497.
12. Xiaobo, L. ve Yuelin, L. (2014). Embodiment, Interaction and Experience: Aesthetic Trends in Interactive Media Arts, *Leonardo*, Vol. 47, No. 2, pp. 166-169.

**YÜKSEKÖĞRETİMDE ÖĞRENCİ
BEKLENTİLERİ: SAĞLIK BİLİMLERİ
FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ**

Aslı KÖSE ÜNAL

GİRİŞ

Eğitim, toplumların refah seviyelerini yükselten ve toplumların geleceğe güvenle bakmalarını sağlayan en önemli konulardan biridir (Yenen ve Gözlü, 2003). Genel olarak eğitim politikaları ülkelerin ekonomik büyüme, sosyal bütünleşme, eşitlik politikaları ve yoksullukla mücadele politikalarında merkezi rol oynamaktadır. Özelde ise yükseköğretim, kitlesel ve vasıfsız emeğe dayalı sanayi üretiminden profesyonel işgücüne dayalı bilgi ekonomisine doğru yol alınan süreçte özel bir önem kazanmaktadır. Özellikle son yirmi yıldır yükseköğretim ölçeğinde önemli değişiklikler gözlenmektedir. Yükseköğretim bir yandan genç nüfusun yarısından fazlasını kapsayacak şekilde genişlemekte diğer yandan öğrenciler, yükseköğretim kurumları, eğitim programları açısından çeşitlenmektedir. Birçok ülkede olduğu gibi OECD ya da AB gibi uluslararası kuruluşlarda da yükseköğretim hem ekonomik gelişmenin hem de sosyal bütünleşmenin en önemli yolu olarak görülmektedir. Bu değişimlere yanıt olarak da birçok ülkede yükseköğretim reformları tartışılmakta ve yeni politikalar oluşturulmaktadır (Yılmaz Vural, 2013). En önemli beşeri sermaye bileşeni olan eğitim durumuna ilişkin iyileşmeler, bireylerin verimliliklerini, dolayısıyla ücretlerini ve iş bulma şansını artırma, buna karşın işsiz kalma riskini azaltma gibi iş yaşamına ilişkin katkıları ile bireysel kazançlar üzerinde meydana gelen belirgin artışların kaynağını oluşturmaktadır. Bu yönleriyle eğitim seviyesinin yükseltilmesi; özellikle gelişmekte olan ülkelerde işsizlik ve yoksullukla mücadelede etkin bir politika aracı olarak öne çıkmaktadır (Çalışkan ve Karabacak, 2013). Türkiye’de çocukları öğrenim çağına gelen ailelerin tamamına yakını çocuklarının yükseköğrenim görmesini istemektedir. İster bilinçli ister bilinçsiz olsun, böyle bir davranış yükseköğretimdeki talebin sürekli olarak artmasında önemli rol oynamaktadır (Akça, 2012). Üniversite tercihinde etkili faktörlerin değerlendirildiği bir çalışmada iktisadi ve idari bilimler fakültesi öğrencilerinin üniversite tercihinde en fazla dikkate aldıkları faktörlerin akademik saygınlık, üniversitenin coğrafi konumu ve üniversiteyle ilgili bilgi edinilen kaynaklar olduğu belirlenmiştir (Akar, 2012).

Yükseköğretimin araştırma tabanlı eğitim sunduğu kurumlar olan üniversitelerden beklentiler değişen dünya perspektifi ile farklılaşmaktadır. Değişen beklentilere ne kadar cevap verildiğini değerlendirmek günümüzde üniversitelerin çalışma alanlarından biridir. Bu amaçla çalışma bir devlet üniversitesinin sağlık bilimleri fakültesi son sınıf öğrencilerinin üniversite ve gelecek beklentilerinin değerlendirilmesini içermektedir.

1. YÜKSEKÖĞRETİM SİSTEMİ VE ÜNİVERSİTELER

Yükseköğretim bir ülkenin en gelişmiş beyinlerinin bulunduğu, ülkenin nitelikli insan gücünü yetiştiren, bilime, araştırmaya, teknoloji üretimine ev sahipliği yapan bir sektördür. Ülkelerin rekabet gücü büyük ölçüde eğitilmiş ve nitelikli insan gücüne bağlıdır. Üniversiteler bunu sağlaması beklenen anahtar kurumlardır (Acar, 2012). Yükseköğretim süreci sistematik olarak ve makro düzeyde incelendiğinde, bu sürecin girdileri ve çıktıları, kurum içinde hizmet üretimine katılan idari ve akademik personel, öğretim materyalleri, akademik ve yönetim prosedürleri, kurumun sahip olduğu nitelikler, akademik bilgi, eğitim ve ekipmanlar bu sürecin temel girdilerini oluşturmaktadır. Söz konusu girdilerin her birinin kalite düzeyi de diploma, eğitim, akademik bilgi, enformasyon ve diğer nitelikler olarak tanımlanan süreç çıktılarının kalitesini belirlemektedir (Karakaya vd., 2016).

Üniversite yaşamı akademik, yönetsel ve insan ilişkilerini içine alan geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu yaşam alanlarından akademik boyutun temel girdisi öğrencidir. Türkiye’de üniversite öğrencileri okudukları bölümü/programı çeşitli nedenlerle

tercih etmektedir. Üniversiteye girmenin güçlüğünden dolayı öğrencilerin önemli bir kısmı açıkta kalmamak, bir meslek edinmek, yaşamını güvenceye almak için gerçekten ilgi duydukları bölümleri tercih etmek yerine, daha az ilgi duydukları ya da hiç ilgi duymadıkları bölümleri tercih etmek zorunda kalmaktadır. Başka bir ifadeyle, gençlerin temel hedeflerinden birinin üniversiteyi kazanmak; üniversiteye giren öğrencilerin ise başarıyla mezun olmak ve yaşam beklentilerini gerçekleştirmeye çalışmak olduğu düşünülürse, bu konunun hem kendileri hem de toplumsal yaşam açısından ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte üniversite öğrencilerinin üniversiteden çeşitli düzeylerde eğitsel (akademik), sosyal, kültürel, sportif vb. beklentileri vardır. Üniversite öğrencilerinin beklentilerine uygun ve amaçlarını karşılayan nitelikli bir eğitim sürecinden geçerek mezun olmaları, aynı zamanda toplumun gereksinim ve beklentilerinin karşılanmasına da hizmet edebilir (Şahin vd., 2011).

Türkiye’de yükseköğretimin 1999- 2008 yılları arasına bakıldığında yükseköğretimde öğrenci sayısı %75 artmış, örgün yükseköğretimdeki okullaşma oranı ise ikiye katlanmıştır. Türkiye’nin 81 ilinde toplam 94 devlet üniversitesi kurulmuş olup, 2008 yılı itibariyle üniversitesi olmayan il kalmamıştır (Kavak, 2011). Ancak yeni kurulan üniversitelerin uzun vadede bilimsel gelişime katkıları, öğrencilerin gelişimine ve mezuniyet sonrası performanslarına katkıları, üniversitelerin diğer sorunlarıyla birlikte gündemdedir (Arap, 2010).

Türkiye’de özellikle 2006 yılından sonra kurulmuş üniversitelerin fiziksel ve akademik bilgilerine bakıldığında açılan fakülte, yüksekokul ve meslek yüksekokulu sayıları; öğrenci- öğretim elemanı biçiminde oranlanacak olursa akademik kadro sayılarının ve en önemlisi akademik performans durumlarının yetersiz olduğu görülmektedir (Karataş Acer ve Güçlü, 2017). Günümüzde akademisyen ihtiyacını karşılamaya yönelik yükseköğretim kurumu tarafından hazırlanan reform taslağına göre doktora sonrası araştırmacı istihdamı süreci başlatılmıştır (YÖK, 2018).

Üniversitelerin bulunduğu yörelerde hem kentin hem de üniversitenin altyapısının hazır olmadığı, öğrencilerin ne aldığı eğitim ne de yaşadığı kent açısından tatmin olduğu bir yükseköğrenim sürecinin yaşandığı söylenebilir. Etkileşimin kent boyutuna bakıldığında, üniversitenin ekonomik anlamda yarattığı değerden memnun olanlar, beraberinde getirdiği öğrencilerin, yaşam biçimleriyle ya da diğer yaşadıkları sorunlarla kentin dokusunu bozduğunu ileri sürerek tepki vermektedir (Arap, 2014).

Üniversitelerin buldukları yöre ile olan ilişkileri dikkate alındığında, yükseköğretim kurumlarının bir ülkedeki coğrafi dağılımı ile ilgili olarak iki tür görüş öne çıkmaktadır. Birinci görüşe göre, nitelikli bir yükseköğretim hizmeti sunmak ve dolayısıyla akademik saygınlığa ulaşmak isteyen yükseköğretim kurumlarının belirli merkezlerde kümelenmeleri gerekmektedir. İkinci görüş ise nispeten az gelişmiş yörelerde açılan küçük ölçekli yükseköğretim kurumlarının, yerel, kültürel ve ekonomik hayata yaptıkları etkiden ve yükseköğretime erişilebilirliğin artması yerel yükseköğretim kurumlarını desteklemektedir. Yükseköğretim arzının çeşitlendirilmesi ve sistemde rekabeti sağlamak ve öğrencilerin değişen ihtiyaçlarına cevap vermek üzere yükseköğretim kurumlarının birbirinden farklılaştırılması gereği yükseköğretimle ilgili temel politika belgelerinde dile getirilen bir husustur (Altınsoy, 2011). Bir üniversitenin bölgeye ve şehre olan katkısının öğrencilerin ve çalışanların sayısı ile doğru orantılı olması yanında öğrencilerin ekonomik durumu, şehrin ve üniversitenin cazibesi, beklentilerin karşılanma düzeyi, geldikleri bölge gibi faktörler ile de ilişkilidir (Naralan ve Kaleli, 2012).

Yeni kurulan üniversitelerde yaşanan sorunları ortaya çıkarmak ve bu sorunlara olası çözüm önerileri geliştirmek, kalifiye insan gücünün yetiştirildiği en önemli kurumlardan biri olan yükseköğretimin sağladığı hizmet kalitesini artırabilme açısından önemlidir (Doğan, 2013). Üniversite yaşamının niteliğine yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde, öğrencilerin üniversite yaşamına yönelik beklentilerinin ve edindikleri tecrübelerin belirlenmesinin, üniversitenin kalite ve hizmet standartlarının yükseltmesinde önemli bir etmen olarak değerlendirildiği görülmektedir (Kapucugil İkiz vd., 2017). Üniversitelerde, öğrencilere yapılan anket çalışmalarıyla, öğretim üyelerinin sınıf içindeki eğitim öğretime yönelik davranışlarının etkinliğine yönelik değerlendirmeler alınmaktadır. Bu değerlendirmelerin temel amacı, üniversitede sunulan akademik hizmetlerin yeterliliğine ilişkin öğrenci algılarına dayalı olarak mevcut sorunların ve iyileştirilmesi gereken alanların tespit edilerek eğitim kalitesinin artırılabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılmasına olanak sağlamaktır. Öğretim üyesi performansının ve buna bağlı olarak ders içeriğinin ve dersin işleniş şeklinin değerlendirildiği anket çalışmaları yapmak, öğrencilerin, öğretim üyelerinin ve üniversitenin gelişimine büyük katkılar sağlamaktadır (Bektaş ve Ulutürk Akman, 2013).

2. AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı bir devlet üniversitesinde uygulamalı disiplin olan sağlık mesleklerine yönelik eğitim alan lisans son sınıf öğrencilerinin üniversitenin bulunduğu şehir, eğitim alanında sunulan hizmetler, öğretim elemanları ve dersler hakkındaki görüşlerini değerlendirmektir. Araştırmada amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Fakültede sağlık yönetimi, hemşirelik, sosyal hizmet olmak üzere 3 bölümde son sınıf öğrencileri eğitim almaktadır. Sağlık alanında eğitim gören lisans son sınıf öğrencileri ile yüz yüze görüşülerek bilgi almaya olanak sağlayan derinlemesine mülakat tekniğinden yararlanılmıştır. Görüşmeler için katılımcılardan randevu alınmış ve görüşülecek konuya ilişkin katılımcılara herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Araştırma verilerinin çözümlenmesinde betimsel analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Betimsel analiz; verilerin daha önceden belirlenen temalara göre özetlenip yorumlandığı, görüşülen bireylerin görüşlerinin doğrudan alıntılanarak kullanıldığı analiz tekniğidir (Yıldırım ve Şimşek, 2003). Verilerin analizinde nitel verileri değerlendirmede kullanılan Nvivo programından yararlanılmıştır. Katılımcıların lisans eğitimine yönelik beklentilerini değerlendirmek amacıyla hazırlanmış araştırma soruları şunlardır:

- Lisans eğitiminiz sürecinde yaşadığınız şehrin beklentilerinize uygunluğunu değerlendirebilir misiniz?
- Lisans eğitimi aldığınız üniversitenin beklentilerinize uygunluğunu değerlendirebilir misiniz?
- Lisans eğitiminizin gelecek beklentilerinize uygunluğunu değerlendirebilir misiniz?

Son sınıf lisans öğrencilerinden sağlık yönetimi (sy), hemşirelik (h) ve sosyal hizmet (sh) bölümlerinde çalışmaya gönüllü katılmayı kabul eden 15 öğrenci dahil edilmiştir.

3. BULGULAR

Katılımcıların lisans eğitimi sürecinde yaşadığı şehrin beklentilerine uygunluğunu değerlendirmesine yönelik örnek ifadeler aşağıda yer verilmiştir.

SY1: 'Üniversite öğrencileri gelir kaynağı olarak görülüyor. Satın aldığımız ürünleri bazen yüksek ücretlere almak zorunda kalabiliyoruz.'

H1: 'Eğitim için bu şehre geldiğim zamana göre gelişmeler olduğunu söyleyebilirim. Bazen yeterli olmayabiliyor. Alternatiflerden yararlanabilirsiniz mesela hafta sonu ya da şehirlere gitmek gibi. Ama paranız varsa...'

SH1: 'Yerel halka hala alışmadım. Egeliyim. Kültür açısından çok farklı geliyor. Yakında yani bir dönem sonra gideceğim...'

H2: 'Yerel halkın üniversite öğrencilerini şehirde istemediklerini düşünüyorum. Gelir kaynağı olmasaydık şehrin sınırından içeri giremezdik.'

SY2: 'Geldiğim zamana göre son zamanlardaki değişiklikleri olumlu değerlendirebilirim. En azından alternatiflerimiz var.'

SH2: 'Yerel yönetimi yetersiz buluyorum. İsteklerimizi belirtiyoruz ama çözüm yok. Mesela neden toplu taşıma araçları kapasitesinin üzerinde yolcu taşıyor anlamıyorum.'

SY3: 'Yerel yönetimin öğrencilerin tümüne yönelik aktiviteler düzenlemeli bir kısmına yönelik değil.'

Üniversite öğrencilerinin eğitim aldıkları şehre yönelik değerlendirmelerine bakıldığında genellikle olumsuz düşüncelere sahip oldukları belirlenmiştir. Eğitim almaya başladıkları döneme göre şehirde iyileşmeler olduğu fakat yerel halk öğrenci etkileşiminde yerel halkın öğrencileri maddi kazanç unsuru olarak gördüklerini düşündükleri belirlenmiştir. Fakülte son sınıf öğrencilerinde yerel halkın olumsuz imaja sahip olduğu belirlenmiştir. Burdur ili üniversite öğrencilerinin kent imajını değerlendikleri çalışmada üniversite öğrencilerinin Burdur kenti ve halkına yönelik imaj algılarının orta düzeyde olduğu belirlenmiştir (Demirel, 2014). Üniversite faaliyet sürdürdüğü ilin gelişmişlik düzeyine katkıda bulunur. Bu katkının sağlanmasında üniversite yönetimi ve yerel yönetimin birlikte çalışması gerekmektedir. Paydaş konumundaki bu yapılar sorunların tanımlanmasında ve çözümünde ortaklıklar kurulması üniversite öğrencisinin beklentilerine ulaşmasında iyileştirmeler sağlayacaktır.

Yapılan çalışmalarda genel olarak üniversite öğrencilerinin üniversite eğitiminden beklentileri statü kazanma, kendine güven duygusu, aile ve toplum beklentilerini karşılama ve yeni iş imkânları şeklinde sıralanmaktadır (Yıldız vd., 2010). Katılımcıların lisans eğitimi aldığı üniversitenin beklentilerine uygunluğunun değerlendirildiği ifadeler aşağıda yer almaktadır.

SY4: 'Üniversite beklentilerimi karşıladı diyemem. Çoğu zaman kendimi lise yıllarımda hissediyorum. Şehir sadece farklı...'

H3: 'Üniversitede eğitim aldığım program içeriğini yapacağım meslek açısından yeterli bulmuyorum. Seçmeli derslerde de zorunlu derslerdeki hocalardan ders aldık çünkü uzman hoca sayısı yetersiz. Farklı bakış açısı kazandığımı düşünmüyorum.'

SH3: 'Üniversite eğitimi ya da ailemden uzakta olmam sayesinde mi bilmiyorum ama burada olmak sayesinde birçok şey kazandım aslında. Mesela kendi ihtiyaçlarımı karşılamayı, kendimi ifade edebilmeyi, özgüveni yani kişisel gelişimimi destekledi diyebilirim.'

H4: 'Üniversite eğitimim tam anlamıyla bir üniversite eğitimi gibi değildi aslında.'

SY5: 'Üniversite eğitimi aldım ama gelecek planlamam için yeterli bulmuyorum. Bize söylenen kendimizi geliştirmemiz gerektiği. Kamuda istihdam edilmiyoruz özel sektör içinde rekabet etmeniz gerekiyor. Sanırım rekabet etmeden yenilgiyi seçiyorum çünkü şansım yok denecek kadar az.'

SH4: 'Üniversiteden mezun olunca diploma kazanacağım yani meslek ünvanı alsam da mesleğimi yapamadıktan sonra ne anlamı var...'

H5: 'Üniversite eğitimi ile meslek sahibi olacağım. Ama atanabilmem için KPSS sınavında iyi bir puan almam lazım. Mesleki bilgimin ölçülmediği bir sınavla atandığımda meslek çalışanı olacağım. Bence kamuda mesleki yeterliliği ölçen bir sınava ihtiyaç var.'

SH2: 'Üniversite eğitimim yeterli bulmuyorum özellikle staj imkanları açısından. Dönemde staj yaptığımız kurumlar hem zaman açısından hem de vaka açısından yetersiz. Eğitim olarak da alandan hoca olmadığı için bilgi ve beceri yönünden eksik kaldığımı düşünüyorum.'

Katılımcıların ifadeleri değerlendirildiğinde üniversite eğitimini akademik alanda yeterli bulmadıkları belirlenmiştir. Üniversite eğitiminin niteliğini olumsuz etkileyen en önemli faktörün bölümlerindeki akademik kadronun yetersizliği olarak belirtilmiştir. Bakır vd. (2016) çalışmasında öğrencilerin fakülteden memnun olma durumlarına en fazla etki eden faktörlerden ikinci sırada "akademik kadro ve eğitim" olduğu belirlenmiştir. Araştırma örnekleminde yer alan öğrencilerin gelecekte çalışacakları alanlardaki meslek becerilerine sahip olabilmeleri için eğitimin uygulama alanı ile desteklenmesi gerekmektedir. Öğretim üyelerinin Türkiye'de yeni kurulan üniversitelerin sorunlarını değerlendirdikleri çalışmada eğitim kalitesinin istenilen seviyeye ulaşmamasındaki etkenlerden ikinci sırada uygulamaya dönük eğitimin yeterince yapılmaması belirtmektedir (Kılınc vd., 2017). Sağlık bilimleri uygulamalı eğitimi içerdiği için eğitimin uygulamalı eğitimle desteklenmediği alanlarda eğitimin yeterliliği sağlanamadığından mesleki yetkinliklere sahip olmayan üniversite mezunlarının yetiştirilmesine neden olmaktadır.

2011 yılında 13 kamu üniversitesinde 1839 öğrencinin katılımı ile gerçekleştirilen çalışmada öğrencilerin üniversiteden gerçekleştirmesini bekledikleri birinci sıradaki işlev mesleğe hazırlama olarak belirlenmiştir (Yunus vd., 2011). Beklenti performansı etkileyen bir unsur olduğundan öğrencilerin gelecek beklentilerinin olumlu olması onların performansını da etkileyecektir (Tuncer, 2011). Katılımcıların aldığı lisans eğitiminin gelecek beklentilerine uygunluğunu değerlendirdiği ifadeler aşağıda yer almaktadır.

SY1: 'Kamuda eğitim aldığım alanda istihdam edileceğimi düşünmüyorum. Babam çiftçilik yapıyor ben de baba işine devam ederim diye düşünüyorum.'

H1: 'İşsiz kalmam diye bu bölümü tercih ettim ama kamuda atanabilmem için iyi bir KPSS puanı almam lazım. KPSS sınavına odaklanıp sınavda iyi puan almak hedefim.'

SH1: 'Mezun olunca özel sektöre iş başvurusu yapacağım. Maaş ya da statü açısından iş beklentilerime uygun olmayacak ama iş tecrübesi edinmem için bu gerekli...'

H2: 'Eğitim aldığım alanı seviyorum. İnsanlarla sürekli iletişim içinde olacağım. Mesleğimi sevmenin yeterli gelmeyeceği durumlarla da karşılaşacağım. Yine de başlangıç için yeterli olacak bu durum. Gelecekte mesleğimi yaparak mutlu olmayı istiyorum.'

SY2: 'Üniversite tercihim çok bilinçli yapmadım. Sağlık içinde geçiyor diye bölümü tercih ettim sonuçta bu bölümden mezun olacağım. Gelecekte KOSGEB desteği ile kendi işimi yapmak istiyorum. Aldığım eğitiminin bir kısmını yani işletme kısmını bu alanda kullanmak istiyorum.'

SH2: 'Sosyal hizmet alanında çalışma alanı olarak iş sıkıntısı olmayan bir alan. Gelecek için daha çok kendimi geliştirme odaklı olarak planlama yapıyorum. Psikoloji alanında yüksek lisans yapmak hedefim. Akademik alanda ilerleme hedefim var.'

H3: 'KPSS sınavı ile atanamazsam özel hastanelere başvuracağım. Bir süre çalıştıktan sonra kamuya atanırım diye düşünüyorum.'

SY3: 'Tercih yaparken bilinçli tercih yaptığımı düşünmüyorum. Üniversitede okurken farklı bir bölümde önlisans (paramedik) okudum. Önlisans düzeyinde sınava girip atandıktan sonra sağlık yönetimi bölümünü bitireceğim. Çünkü sağlık yönetimi alanından atamamız yok.'

H4: 'Kamunun dışında özek sektörde çalışmayı düşünmüyorum çünkü iş yükü çok fazla. Mezuniyet sonrasında bir ya da iki yıl içinde atanırım diye düşünüyorum.'

SY4: 'Sağlık yönetiminde okurken kendi üniversitemde önlisans (laboratuvar) okudum. Önlisans düzeyinde atanırım. Sağlık yönetimini iş imkanı olur diye tercih ama özel sektörde çalışmak istemiyorum. KPSS sınavından başka hedefim yok.'

Katılımcıların genel olarak gelecek beklentileri değerlendirildiğinde kamuda istihdam için KPSS sınavına hazırlık planına sahip oldukları belirlenmiştir. Ayrıca sosyal hizmet bölümünden mezun olacak bir öğrencinin akademisyenlik hedefi ve sağlık yönetimi bölümünden mezun olacak bir öğrenci KOSGEB desteği ile kendi işini kurma isteğini belirtmiştir. Üniversite son sınıfta eğitim gören öğrencilerin iş önceliği ile ilgili düşüncelerinin değerlendirildiği çalışmada en önemli önceliğin maddi kazanç olduğu (%35,3), ardından statü sahibi olmak (%20,4) ve sosyal güvenceye sahip olmanın (%17,5) geldiği dikkati çekmektedir. Birçok üniversite öğrencisi, eğitim görmekte olduğu alandan mezun olduktan sonra tam olarak ne iş yapabilecekleri konusunda bilgi sahibi değillerdir. Diğer taraftan, azımsanmayacak kadar bir grup da seçmiş olduğu bölüm konusunda pişmanlık duymaktadır. Bu durum, üniversite öğrencilerinin kaygı ve umutsuzluk düzeylerinin daha da artmasına neden olabilmektedir (Dursun ve Aytacı, 2012). Araştırmada elden edilen verilerden biri olan sağlık yönetimi eğitimi alan iki öğrencinin lisans eğitimi almasına rağmen önlisans eğitim programında da eğitim almıştır. Bu durumun en önemli gerekçesi sağlık yönetimi bölüm mezunun sağlık yöneticisi olarak kamu sektöründe istihdam imkanının olmamasıdır. Türkiye'de yükseköğretim eğitiminde, niceliği artıracak düzenlemelerle birlikte son yıllarda sayıları oldukça artan Fakülte/Yüksekokullardaki eğitimin niteliğinin yükseltilmesine yönelik çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu durum YÖK ve ilgili kurumlar tarafından yapılan çalıştaylarda belirtilse de, tavsiye kararlarının uygulamaya yansıtılması yeterli olmamaktadır (YÖK, 2013).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Eğitim politikaları bir ülkenin gelişmişlik düzeyinin yükseltilmesi amacıyla çalışılması gereken en önemli stratejik alanlardandır. Araştırma örneklemede yer alan sağlık bilimleri alanında yönetim (sağlık yönetimi), üretim (sağlık hizmeti üreten hemşirelik mesleği) ve sosyal politika (sosyal hizmet) eğitimi alan öğrencilerin büyük çoğunluğunun kamuda istihdam edilme hedefi olduğu belirlenmiştir. Kamu kaynakları düşünüldüğünde mezuniyet alanlarına göre bu durum imkansız olmakla birlikte yalnızca hemşirelik mesleği için gerçekleşme olasılığı söz konusu olabilir. Üniversitenin bulunduğu şehrin imkanlarının zamanla değişimi katılımcılar tarafından olumlu değerlendirilmekle beraber yerel halk ile etkileşimde olumsuzlukların yaşandığı belirlenmiştir. Üniversitenin sunduğu eğitim açısından ise akademik kadronun niceliği ve niteliğini yeterli bulmadıklarını belirtmişlerdir. 2016 yılında Türkiye'de üniversite memnuniyeti araştırması kapsamında 106 devlet ve 68 vakıf olmak üzere 174 üniversitede okuyan 10.894 öğrenciden elde edilen verilere göre genel anlamda, Türkiye'deki üniversitelerin öğrencilere ve beklentilerine ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Üniversitelerde derslerde öğrenmenin gerçekleşip gerçekleşmediğine fazla odaklanılmamaktadır. Akademik

kültürde derslerde konuları işleyip sınav yaparak öğrenmeyi denetleme tercih edilmekte, öğrenme süreci esnasında öğrencinin öğrendiğinden emin olmaya yönelik bir anlayış bulunmamaktadır. Öğrencinin kariyerine, gelişimine, akademik ve sosyal sınıklarını gidermeye yönelik destek sistemleri ve kültürü bulunmamaktadır (Karadağ ve Yücel, 2016). Bu sonuç yükseköğretimde beklentileri ve istenilen çıktılarını üretmede niteliği sorgular duruma getirmektedir. Mevcut durumda üniversitelerin buldukları şehirlere olan pozitif etkisinin yanında her üniversitede bulunması gereken bölümlerin dışında, bölgesel kalkınmayı teşvik edecek programlarla ihtiyaca yönelik alanlar ile istihdamın sağlanması üniversite mezunu genç işsizlerin azaltılması ile üretime de destek sağlayacaktır. Üniversite eğitimine var olan talebe yönelik arz politikalarından çok üretim odaklı önlisans ve lisans programlarını cazip hale getirilecek politikalara ihtiyaç vardır. Stratejik anlamda geleceğimizin şekillendiği üniversite kurumları umutsuz, kaygı düzeyi yüksek, eğitim aldığı alanında dışında iş imkanları arayıp özel sektörün iş yükü karşısında sosyal haklarından vazgeçmek zorunda kalan işsizler üretmesine neden olmaktadır. Makro ölçekte YÖK ve stratejik paydaşlar (Kalkınma Bakanlığı gibi), mikro ölçekte ise üniversite yönetimleri, yerel yönetimler ortak çalışma alanları oluşturarak geleceğimize pozitif etkisi olacak politikalar üretilmesi beklenmektedir. Ayrıca üniversite mezunlarının takibi ve hayat boyu eğitimde desteklenmesi yönünde programların daha aktif yürütülmesi ve geliştirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

1. ACAR, M. (2012), Üniversitelerde Yeniden Yapılanmanın Aciliyeti ve Yeni Üniversitelerin Sorunları. Eğitime Bakış, 8(23), 21-27.
2. AKÇA, H. (2012), Yükseköğretimin Finansmanı ve Türkiye için Yükseköğretim Finansman Modeli Önerisi. Yönetim ve Ekonomi, 19(1), 91-104.
3. AKAR, C. (2012), Üniversite Seçimini Etkileyen Faktörler: İktisadi ve İdari Bilimler Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(1), 97-120
4. ALTINSOY, S. (2011), Yeni Devlet Üniversitelerinin Gelişimi: Sorunlar ve Politika Önerileri. Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 1(2), 98-104.
5. ARAP, K. S. (2010), Türkiye Yeni Üniversitelerine Kavuşurken: Türkiye’de Yeni Üniversiteler ve Kuruluş Gereççeleri. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 65(1), 10-25.
6. ARAP, S. K. (2014), Üniversite-Kent Etkileşiminden Beklentiler. Toplum ve Demokrasi, 8(17), 105-119.
7. BAKIR, N. O., ARASLAN, F. M. ve GEGEZ, A.E. (2016), Üniversite Öğrencilerinde Memnuniyet Oluşturulan Unsurların Saptanması: Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi Öğrencileri ile Bir Araştırma, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 38(1), 93-125.
8. BEKTAŞ, H. ve ULUTÜRK AKMAN, S. (2013), Yükseköğretimde Hizmet Kalitesi Ölçeği: Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi. Ekonometri ve İstatistik, 18, 116-133.
9. ÇALIŞKAN, Ş., KARABACAK, M. ve MEÇİK, O. (2013), Türkiye’de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1923-2011 (Kantitatif Bir Yaklaşım). Yönetim Bilimleri Dergisi, 11(21), 29-48.
10. DEMİREL, M. (2014), Burdur Kent İmajı: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

- Öğrencileri Üzerine Bir Alan Araştırması. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(10), 230-241.
11. DOĞAN, D. (2013), Yeni Kurulan Üniversitelerin Sorunları ve Çözüm Önerileri. Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 3(2), 108-116.
 12. DURSUN, S. ve AYTAÇ, S. (2012), Üniversite Öğrencilerinin İşgücü Piyasasına Yönelik Beklentileri ve İş Deneyimleri İle Umutsuzluk ve Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 10(1). 373-388.
 13. KARAKAYA, A., KILIÇ, İ. ve UÇAR, M. (2016), Üniversite Öğrencilerinin Öğretim Kalitesi Algısı Üzerine Bir Araştırma. Karabük Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (2), 40-55.
 14. KAPUCUGİL İKİZ, A., DAMAR, M., ÖZDAĞOĞLU, M., ÖZDAĞOĞLU, G., ÖZLER, C. ARBAK, Y., TUNCEL, P., KARAPINAR, İ., YAPAREL, R. (2017), Stratejik Planlamanın Önemli Bir Girdisi Olarak Öğrenci Memnuniyetinin Ölçümü: Dokuz Eylül Üniversitesi Örneği. Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 7(1), 28-31.
 15. KARATAŞ ACER, E. ve GÜÇLÜ, N. (2017), Türkiye’de Yükseköğretimin Genişlemesi: Gerekçeler ve Ortaya Çıkan Sorunlar. Yükseköğretim Dergisi, 7(1), 28-38.
 16. KARADAĞ, E. ve YÜCEL, C. (2016), Türkiye Üniversite Memnuniyet Araştırması, 11 Ağustos 2018 tarihinde <http://www.enginkaradag.net> adresinden alındı.
 17. KAVAK, Y. (2011), Türkiye’de Yükseköğretimde Büyüme: Yakın Geçmişle Bakış ve Uzun Vadeli (2010-2050) Büyüme Projeksiyonları. Yükseköğretim Dergisi, 1(2), 95-102.
 18. KILINÇ, A.Ç., ÇEPNİ, O., KILCAN, B. ve PALAZ, T. (2017), Öğretim Üyelerinin Görüşlerine göre Türkiye’de Yeni Kurulan Üniversitelerin Sorunları: Nitel Bir Araştırma. Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 7(2), 282-293.
 19. NARALAN, A. ve KALELİ, S. S. (2012), Üniversite Öğrencilerinin Üniversiteden Beklentileri ve Bölüm Memnuniyeti Araştırması: Atatürk Üniversitesi örneği. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 4(1)1-11.
 20. ŞAHİN, İ., ZORALOĞLU, Y.R. ve ŞAHİN FIRAT, N. (2011), Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Amaçları, Eğitsel Hedefleri, Üniversite Öğreniminden Beklentileri ve Memnuniyet Durumları. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 17(3), 429-452.
 21. TUNCER, M. (2011), Yükseköğretim Gençliğinin Gelecek Beklentileri Üzerine Bir Araştırma, Turkish Studies, 6(2), 2011, s. 935-948.
 22. YENEN, V.Z. ve GÖZLÜ, S. (2003), Yüksek Öğretimde Müşteri Beklentileri: Türkiye’den Örnekler. İTÜ Dergisi, 2(2), 28-38.
 23. YILMAZ VURAL, D. (2013), Yükseköğretimin Değişen Bağlamı 21. Yüzyılda Dönüşümler ve Eğilimler. Yükseköğretim Dergisi, 3(3), 169-176.
 24. YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2006), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6. baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.
 25. YILDIZ, E., AKPINAR, E., AŞKAR, H. ve ERGİN, Ö. (2005), Yüksek Lisans Eğitimine

Yönelik Öğrenci Görüşleri. Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 17, 205-212.

26. YÖK (2018). **Yükseköğretimde Sessiz Devrim Olarak Nitelendirilen Düzenlemelere İlişkin Çıkarılan Yasaların Yönetmelik ve Usul Esas Çalışmaları**, 15 Ağustos 2018 tarihinde <http://yok.gov.tr/web/guest/yuksekogretimde-sessiz-devrim-calismalari> adresinden alındı.
27. YÖK (2013). YÖK Tarafından Sağlık Bakanlığı'na Sunulan Öneriler, 10 Ağustos 2018 tarihinde <http://www.yok.gov.tr/documents/10279/17348> adresinden alındı.

ÇOCUĞU CİNSEL İSTİSMARA UĞRAMIŞ EBEVEYNLERİN GÖSTERDİKLERİ TEPKİLER ve ÇOCUKLARINA DESTEKLERİ

Zeynep SET¹

1 Dr. Öğrt. Üyesi Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü/Uygulamalı Psikoloji A.B.D

GİRİŞ

Cinsel istismar 18 yaşından küçük bir çocuğa kendinden beş yaş veya daha büyük biri tarafından, üstü kapalı veya açık bir şekilde zor kullanarak yapılan herhangi bir cinsel faaliyet olarak tanımlanmaktadır (Finkelhor ve Brown, 1986).

Çocuklara yönelik cinsel istismar tarihte ilk uygarlıklara kadar dayanmakla birlikte (Demause, 1990) toplumların konuya dikkati yakın zamanda gerçekleşmiştir. Çocuğun cinsel istismarına yönelik olarak toplumsal farkındalığın artması ile birlikte, cinsel istismarını açığa vuran ve medyada tartışılan pek çok istismar vakaları bulunmaktadır. Tüm bu gelişmelerin istismar mağduru olan çocuğun, maruz kaldığı istismarı ebeveynlerine açıklama yönünde cesaretlendirici bir rolü olduğu düşünülmektedir. Yine de cinsel istismarın, mağdur adına açığa vurulması en zor olan konulardan biri olduğu söylenebilir.

Alan yazında cinsel istismar, depresyon, kaygı, yeme bozuklukları, travma sonrası stres bozukluğu, intihar girişimleri ve uyku problemleri gibi bir çok psikiyatrik bozukluk ile ilişkilendirilmiştir (Chen ve ark.,2010). Uluslararası derlemeler ve meta-analizler çocuklukta cinsel istismar varlığının oran olarak kadınlarda %20, erkekler de ise %5 ile %10 arasında olduğunu işaret etmektedir. (Pereda, Guilera, Fornis ve Gomez-Benito, 2009).

Çocuk cinsel istismarı sadece mağdur çocukları olumsuz etkilemekle kalmayıp aynı zamanda istismara konu olan çocukların ailelerini, hatta onlar ile çalışan klinisyenleri de olumsuz etkileyebilmektedir (Manion ve ark., 1996).

Çocuk cinsel istismarının ebeveynler tarafından öğrenilmesi genel olarak istismarın yaşandığı sosyal sisteme karşı ebeveynlerde öfke ve hayal kırıklığı duyguları yaşatabilmektedir. Ebeveynlerin istismar olayının kendi ihmalleri sonucu olup olmadığı yönündeki sorgulamalarının da oldukça yoğun olduğu söylenebilir. Özellikle anne babalar, yerinde ve yeterince ebeveyn olmak yönünde ebeveynlik rollerini sorgulayabilmektedirler. Ebeveynler cinsel istismarda çocuklarının rızasının varlığını hatta çocuklarının eşcinsel olup olmadığını merak edebilmekte ve bu yönde kaygılar taşıyabilmektedirler. Cinsel istismar mağduru çocuklarına karşı öfke, aile adını lekelediği düşüncesi ile utanç gibi karışık duygular geliştirebilmektedirler. Çocuklarını sevmeye ve dokunmaya ilişkin çekinceler de gösterebilmektedirler.

Çocuğu cinsel istismar mağduru olan ebeveynlerde istismarın açığa vurulması; duygusal bir kaybı içeren, beklenmedik, karmaşık ve travmatik bir olay örüntüsü göstermektedir. Kira (2001) istismar açığa çıktıktan sonra ebeveynlerde görülen tepkileri "dolaylı travma" olarak adlandırmaktadır. Ebeveynler, çocuklarının istismara uğradığını öğrendiklerinde bazen yakınıni kaybetmiş kişilere benzer olan keder ve kayıp duyguları yaşayabilmektedirler (Elliott ve Carnes, 2001, akt. Cry ve ark., 2016).

Temelde bir çocuğun cinsel istismara maruz kalmasının açığa çıkması ebeveynlerin karşılaşılabileceği stresli olayların başlangıcı sayılabilir. Mevcut durum ebeveynlerin gözaltı, ayrılma veya boşanma, ikamet değişikliğine gitme veya aile ve arkadaşlarla ilişkilerden çekilme, sosyoekonomik statüde düşüş ve kayıplara sebep olabilmektedir (Massat ve Lundy, 1998). Polis soruşturması, mahkeme, yargılama, mahkemede ifade verme gerekliliği ve medya ilgisi de problem yaratan faktörler arasında yer almaktadır (Dyd, Holen, Steinberg; Rodriguez ve Pynoos, 2003). Tüm bunlar ebeveynler üzerinde yeni stres oluşturuıcı unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Bolen ve Lamb,2004; Massat ve Lundy, 1998).

Çocuğun cinsel istismarının öğrenilmesinin ardından anne babalarda; olana inanmamak veya inkarın yanı sıra, olayın gerçek olup olmadığına dair kararsızlık psikolojik sıkıntılara ve tutarsızlıklara yol açan yaygın tepkilerdendir (Bolen ve Lamb, 2004). İstismarın ifşa edilmesinden sonra ebeveynlere odaklanmak göz ardı edilemeyecek kadar hayati bir konudur. Ebeveynler cinsel istismarın ardından çocuklarının iyileşme sürecinde önemli bir role sahiptirler. Bu da onlarda ortaya çıkabilecek psikolojik ve/veya fiziksel kimi negatif belirtilerin mevcut yaşam krizi ile baş edebilmeleri yönünde desteklenmelerini gerektirebilmektedir (Santa-Sosa, Steer, Deblinger ve Runyon, 2013).

Çocuk cinsel istismarının açıklanmasınnebeveynler üzerindeki psikolojik etkileri Cinsel istismara uğramış çocuklara sahip ebeveynler, diğer ebeveynlere kıyasla daha yüksek düzeylerde duygusal stres özellikle depresyon bildirmekte, daha çok duygu durum ve kişilik bozukluğu gibi psikiyatrik bozukluk tanıları almaktadırlar (Lewin ve Bergine, 2001). Alanyazında istismarın açıklanmasının ardından annelerle yapılan çalışmalarda annelerin yarısından fazlasının klinik aralıkta psikolojik sıkıntı bildirdikleri bulgulanmıştır (Hébert, Daigneault, Collin- Vézina ve Cry, 2007). Cry ve arkadaşları (2016) tarafından yapılan bir çalışmada cinsel istismar mağduru çocukların annelerinin yarısında, babalarının ise üçte birinde klinik düzeyde sıkıntı olduğu yönünde sonuçlara ulaşılmıştır. İstismarın açıklanmasından sonra geçen iki yıllık sürede ise Kelly (1990) , babalarda annelerden daha fazla sıkıntı belirtisi gözlemlerken, Manion ve arkadaşları (1996) istismarın açıklanmasından üç ay sonra tam tersi sonuçlar elde etmişlerdir. Bu iki çalışma cinsel istismara uğramış çocukların ebeveynleri arasında zaman içinde psikolojik sıkıntı düzeylerinin evrimini değerlendirmiştir. Konuya yönelik yapılan kimi çalışmalarda ise anne ve babalar arasındacinsiyete dönük bir fark bulunmadığı, ebeveynlerin üç ay ile bir yıl arasında psikolojik sıkıntı düzeylerinin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır (Manion ve ark., 1996).

Çocuğu cinsel istismara maruz kalmış anneler, kontrol grubuyla karşılaştırıldığında daha yüksek düzeyde depresif semptomlar göstermektedir (Levin, 2001). Benzer biçimde Kılıçoğlu'nun (2010) çalışması da, kontrol grubuyla karşılaştırıldığında, cinsel istismara uğramış çocukların ebeveynlerinin depresyon ve anksiyete ölçen psikometrik testlerde daha sık psikopatoloji gösterdiğini bulgulanmıştır.

İstismarın ebeveynlerde yarattığı stres düzeyinin istismarın kronikliği ve şiddetinden ziyade istismarın faili ile ilişkilidir (Hébert, Daigneault , Collin-Vézina ve Cyr'nin, 2007). İstismarı uygulayan kişi aile içinden olduğunda klinik düzeyde stres görülme olasılığı artmaktadır.

Ayrıca, cinsel istismara uğramış çocukların bakım verenleri arasında kâbuslar, istenmeyen görüntüler, duygusal uyuşma, inkar gibi kaçınma semptomları ile çok sık karşılaşılmakta ve bunlar TSSB ile ilişkilendirilmektedir(Davies 1995). Çocukları cinsel istismara uğramış ebeveynlerde eğer annelerin de geçmişlerinde cinsel istismar öyküleri var ise TSSB semptomları daha da artmaktadır (Cyr ve ark. , 2018).

Yapılan boylamsal çalışmalar, çocuklarının cinsel istismarının açıklanmasından iki yıl sonra ebeveynlerin, %33.3 ünün hala yüksek düzeyde TSSB belirtileri gösterdiklerini; %25.6'sının öğrendikten dört yıl sonra ise yüksek düzeyde post-travmatik stres belirtileri bulgulandığını göstermektedir (Dyb ve ark. , 2003).TSSB semptomlarının yaygınlığı annelerde babalara göre daha yüksektir ve anlamlı olmamakla birlikte sonuçlar anne ve baba arasındaki farkın varlığına işaret etmektedir (Cyr ve ark., 2018)

Çocuğun cinsel istismarının öğrenilmesinin ebeveynler üzerindeki fiziksel etkileri

Cinsel istismarın açıklanması gibi travmatik yaşam olaylarının ebeveynlerin fiziksel sağlıkları üzerinde etkili olduğu bilinmektedir.

Anneler üzerinde yapılan çalışmalar, çocuklarının cinsel istismara uğradıklarını öğrendikten sonraki travma etkisinin sadece psikolojik sorunlara değil aynı zamanda fiziksel sağlık üzerinde de önemli etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Baş ağrısı, cilt hastalıkları, gastrointestinal problemler, zayıflamış bağışıklık sistemi başlıca fiziksel sorunlardır (Lafleur 2009 akt. Cry ve ark. 2018). Konuya yönelik araştırmalar ebeveynlerin %10 undan fazlasının istismarı öğrendikten sonra genel sağlık durumlarında bir kötüye gidiş olduğunu göstermiştir (Cry ve ark., 2016).

Ebeveynlerde görülen fiziksel sağlık sorunları ve fiziksel engeller istismarın öğrenilmesinden bir yıl sonra artmaktadır. 12- 18 aylık süre zarfında ise bu sorunlarda azalma görülmektedir (Cry ve ark., 2018).

Çocuk cinsel istismarını öğrendikten sonra ebeveyn desteğini etkileyen faktörler

Cinsel istismara maruz kalan çocukların ebeveynleri, yaşanan travma ile ilgili çok çeşitli duygusal tepkiler verebilmektedirler.

Bowlby'nin (1980) bağlanma teorisine göre ebeveynlerin birincil ebeveynlik rollerinden biri çocuğu tehlikelerden korumaktır. Bu sebeple, çocukları istismara maruz kalan ebeveynler en temel görevlerinden birini yerine getiremediklerini ve başarısız olduklarını düşünebilirler. Deneyimledikleri başarısızlık hissi onların suçluluk ve sıkıntı yaşamalarına sebep olmaktadır (Holt, Cohen, Mannarino ve Jensen, 2014). Ebeveynlerin, istismarı neden engelleyemediklerini düşünüp, istismarla ilgili şeyleri hatırlayarak (semptomlar, konuşmalar gibi) neleri farklı yapabilirlerdi gibi içsel sorgulamalara girebilmektedirler (Kilroy, Egan, Maliszewska, Sarma, 2014). Aynı zamanda şok olma, korku, gücsüzlük, utanç, kızgınlık gibi duygusal tepkileri deneyimleyebilmektedirler (Holt, Cohen, Mannarino ve Jensen, 2014).

Konuya yönelik çalışmalar ebeveynlerin çocuklarına desteğini çeşitli faktörlere dayandırmaktadır. Annelerin istismarı öğrenmeyi nasıl deneyimledikleri bir anneden diğerine göre değişmektedir. İşlenen suçun büyüklüğü, istismarın açıklanmasının sonuçları, stres düzeyi gibi etkenler annenin çocuğu ne kadar destekleyebileceğini etkilemektedir. Annelerin kendi çocukluklarına ait kötü bakım geçmişleri, sosyodemografik özellikler, psikososyal destekler, baş etme yöntemleri, travmatik duruma karşı verecekleri tepkileri etkilemektedir (Cyr, McDuff ve Herbert, 2013; Cyr ve ark., 2016).

Gelişim açısından bakıldığında çalışmalar annelerin çocukluk dönemindeki istismar veya kötü bakım geçmişlerinin ebeveynlik davranışlarını etkilediğini göstermektedir. Çalışmalar çocuk cinsel istismarının maternal disiplindeki tutarsızlıkların ve ebeveynlikte yaşanan zorlukların çocuklukta duyusal ihmal deneyimleriyle alakalı olduğunu işaret etmektedir (Collin-Vezina, Cyr, Pauze ve McDuff, 2004). Çocukluklarında ihmal öyküsü olan anneler zayıf ebeveynlik becerileri gösterirken, cinsel istismar geçmişi olan anneler daha agresif ebeveynlik tutumları göstermektedir.

Ebeveynlerin baş etme yöntemleri ve sahip oldukları sosyal destekler psikososyal kaynaklar arasında yer alır ve ebeveynlerin istismarı öğrenmiş olmalarından ne kadar etkilenenlerini belirleyen faktörler arasındadır. Baş etme davranışları arasında kaçınma davranışı en etkisiz ve en sıkıntı yaratan yöntemlerden biridir (Banyard, Wil-

liams ve Siegel, 2001). Annelere en çok ailelerinden ve arkadaşlarından gelen desteklerin yardımı olmaktadır. Ancak, babanın fail olduğu durumlarda eş desteği mümkün olmaz. Çalışmalar, istismar mağduru çocuğunun tarafından en az desteklendiği ve korunduğu durumların, istismar suçunu işleyenin baba olduğu durumlarda görüldüğüne işaret etmektedir (Elliott ve Carnes, 2001, akt.,Cry ve ark., 22016)

Annelerin çocuklarına destek olabilmeye yetkinliklerindeki farklılıkları anlayabilmek için kişi merkezli yaklaşımlar temel alınmıştır. Buna göre, anneler dört farklı kümede gruplanmıştır. Esnek ve dayanıklı grupta yer alan anneler çocuklarına inanmakta ve hem genel hem de spesifik ihtiyaçlarını karşılayabilmekte, faile karşı kızgınlık duyguları taşımakta fakat çocuklarına katı disiplin ve suçlayıcı davranışlarda bulunmamaktadırlar. Kaçınma baş etme yöntemini kullanan anneler, orta düzeyde travma sonrası stres bozukluğuna sahip, kaçınmacı semptomlar gösteren ve çocuklarına genel bir destek sağlasalar da spesifik bir destek sağlayamamaktadır. Travmatize olan anneler, kendi geçmişlerinde kötü muamele görmelerine rağmen yeterli desteği çocuklarına yeterli desteği sağlayabilmektedirler. Öfke yönelimli reaksiyon profilinde yer alan anneler ise çocuklarının iddialarına inanmakta ve faillerinden korumakta ancak çocuklarına öfke duymakta ve onlarla zorlu bir ilişki içindedirler.

Literatürde çok az sayıda çalışma annelerin ve babaların çocuklarının cinsel istismarı bağlamında farklı tepkilerini incelemiştir. Ana yaşam olaylarıyla (örneğin akra-ba ölümü, iş kaybı) veya günlük güçlüklerle (örneğin iş yerinde, kişilerarası ilişkide) karşılaşmada cinsiyetler arası farka odaklanan 119 çalışmanın meta-analitik gözden geçirmesine göre, kadınlar erkeklerden daha fazla stresle karşı karşıya kalmaktadır. Kadınlar; depresyon, anksiyete ve psikosomatik problemlerin daha fazla belirtilerini yaşamakta ve deneyimlemektedir (Davis, Matthews ve Twamley, 1999). Çalışmalar bu farklılıkların biyolojik, çevresel ve psikolojik değişkenlerin yanı sıra toplumsal cinsiyet rolü sosyalleşmesi gibi birçok faktör kaynaklı olabileceğini göstermektedir (Denton, Prus ve Walters, 2004).

Öneriler

Bu derlemede, çocuk cinsel istismarının, istismara maruz kalmış çocukların ebeveynleri üzerindeki etkilerle alınmıştır. Elde edilen sonuçlar, çocuk cinsel istismarının mağdur olan çocukta yarattığı etkinin yanı sıra, fail olmayan ebeveynlerde de yol açtığı problemlerin araştırılmasının ve belirlenmesinin önemini göstermektedir.

İstismarın öğrenilmesi, depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu gibi psikolojik sıkıntıların yanı sıra, fiziksel sağlık ve fiziksel aktivite sınırlamaları gibi problemlere de yol açmaktadır. Aynı zamanda ebeveynler, şok olma, korku, güçsüzlük, utanç, kızgınlık gibi duygusal tepkileri deneyimleyebilmektedirler.

Çalışmalar, ebeveynlerin çocuklarını destekleme süreçlerinde sosyodemografik özellikler, psikososyal destekler, baş etme yöntemleri gibi faktörlerin etkisi olabileceğini göstermektedir.

Çocukları cinsel istismar mağduru olan ebeveynlerin bu durumdan nasıl etkilendiğinin anlaşılması çocuklarına uygun duygusal ve sosyal desteği sağlayabilmeleri yönüyle özenle üzerinde durulması gereken bir konudur.

Mevcut alan yazın özellikle annelere odaklanmış ve annelerin yaşadıkları problemlerin, çocuğun iyileşme sürecini ve uyumunu etkilediğini göstermiştir (Şimşek, 2010). Bu durum, tedavi programlarında annelerin de sürece dahil edilmesinin önemine işaret etmektedir. Bulgular göstermektedir ki, ruh sağlığı çalışanları tedavi prog-

ramlarında ebeveynlerin sakin kalmasına, objektif olarak durumu değerlendirmesine ve çocuğun ihtiyaçlarını anlamasına yardımcı olmalıdır.

Yeterli sayıda olmasa da araştırmalar annelerin yanı sıra babaların da istismardan etkilendiğini ve iyileşme sürecindeki etkisini bildirmiştir. Fakat araştırmalarda istismarı öğrenmede babaların deneyimlerini inceleyen çalışmalar annelere kıyasla oldukça azdır, bu da babaların nasıl desteklenmesi gerektiğini anlamak konusunda büyük bir boşluk yaratmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda istismarın öğrenilmesinin babalar üzerindeki etkilerinin dearaştırmasının önemli olacağı düşünölmektedir. Çalışmalar çocuklara cinsel istismarında %71 oranında babaların fail olmadığı göstermektedir(Sedlak ve ark., 2010) Bu nedenle babaların çocuğun istismar sonrasında iyileşme sürecinde oldukça büyük katkıları olabilir.

Türkiye’de cinsel, fiziksel ve duygusal istismarın yaygınca görölmesine karşı yapılan araştırmalar oldukça sınırlıdır. Özellikle istismardan sonra ebeveynlerin karşılaştıkları zorluklara dair yapılacak kapsamlı araştırmalara ihtiyaç vardır.Bunlara ek olarak, çalışmalar ebeveynlerde çocuklarının cinsel istismara uğradıklarını öğrendikten sonraki travma etkisinin sadece psikolojik etkilere sebep olmadığını, aynı zamanda fiziksel sağlık üzerinde de önemli etkilere sahip olduğunu göstermektedir, fakat fiziksel etkilere araştırmalarda yeteri kadar yer verilmemiştir. Bu alanda yapılacak uzunlamasına çalışmalara ihtiyaç olduğu görölmektedir.

KAYNAKLAR

1. Banyard, V. L., Williams, L. M. &Siegel, J. A. (2001). Thelong-termmentalhealthconsequences of childsexualabuse: An exploratorystudy of theimpact of multipletraumas in a sample of women. *Journal of TraumaticStress*, 14, 697-715. doi:10.1023/A:1013085904337
2. Bolen, R. M., Lamb, J. L. (2004). Ambivalence of nonoffendingguardiansafterchildsexualabusedisclosure. *Journal of InterpersonalViolence*, 19(2), 185-211.
3. Bowlby, J. (1980). *AttachmentandLoss: Vol. 3. Loss*. New York: Basic Books.
4. Chen, L. P., Murad, M. H., Paras, M. L., Colbenson, K. M., Sattler, A. L., Goranson, E. N., ... &Zirakzadeh, A. (2010). Sexualabuseandlifetimedagnosis of psychiatricdisorders: systematicreviewand meta-analysis. In *Mayo ClinicProceedings*, 85 (7), 618-629).
5. Collin-Vézina, D., Cyr, M., Pauzé, R., &McDuff, P. (2004). Lespratiquesparentales de mèressurvivantesd’agressionsexuelle [Parentingpractices of motherssurvivors of childsexualabuse]. *CanadianSocialWork*, 6, 126-142.
6. Cyr, M., Frappier, J. Y., Hébert, M., Tourigny, M., McDuff, P., &Turcotte, M. E. (2018). Impact of childsexualabusedisclosure on thehealth of nonoffendingparents: A longitudinalperspective. *Journal of Child Custody*, 15(2), 147-167.
7. Cyr, M.,Frappier, J. Y., Hébert, M., Tourigny, M., McDuff, P., &Turcotte, M. È. (2016). Psychologicalandphysicalhealth of nonoffendingparentsafterdisclosure of sexualabuse of theirchild. *Journal of childsexualabuse*, 25(7), 757-776.
8. Cyr, M.,McDuff, P.,&Hébert, M. (2013). Supportandprofiles of nonoffendingmothers of sexuallyabusedchildren. *Journal of Child SexualAbuse*, 22(2), 209-230.
9. Davies, M. G. (1995). Parentaldistressandabilitytocopefollowingdisclosure of

- extra-familialsexualabuse. *Child Abuse&Neglect*, 19(4), 399-408.
10. Davis, M. C., Matthews, K. A., & Twamley, E. W. (1999). Is life more difficult on Mars or Venus? A meta-analytic review of sex differences in major and minor life events. *Annals of Behavioral Medicine*, 21(1), 83-97.
 11. Demause, L. (1990). "The History of Child Assault". *Journal of Psychohistory*, 18(1), 29.
 12. Denton, M., Prus, S., & Walters, V. (2004). Gender differences in health: A Canadian study of the psychosocial, structural and behavioural determinants of health. *Social Science & Medicine*, 58, 2585-2600.
 13. Dyb, G., Holen, A., Steinberg, A. M., Rodriguez, N., & Pynoos, R. S. (2003). Alleged sexual abuse at a day care centre: Impact on parents. *Child Abuse & Neglect*, 27(8), 939-950.
 14. Elgar, F. J., Mills, R. S., McGrath, P. J., Waschbusch, D. A., & Brownridge, D. A. (2007). Maternal and paternal depressive symptoms and child maladjustment: The mediating role of parental behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 35(6), 943-955.
 15. Finkelhor, D., & Brown, A. (1986). "Impact of child sexual abuse: A review of the research". *Psychological Bulletin*, 99, 66-77
 16. Hébert, M., Daigneault, I., Collin-Vézina, D., & Cyr, M. (2007). Factors linked to distress in mothers of children disclosing sexual abuse. *The Journal Of Nervous And Mental Disease*, 195(10), 805-811.
 17. Holt, T., Cohen, J., Mannarino, A., & Jensen, T. K. (2014). Parental emotional response to children's traumas. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 23(10), 1057-1071.
 18. Kelley, S. J. (1990). Parental stress response to sexual abuse and ritualistic abuse of children in day-care centers. *Nursing Research*.
 19. Kılıçoğlu, A.G. (2010). Cinsel İstismar Mağduru Çocuk Ve Ergenlerin Travmaya Tepkileri İle Anne-Babaların Tepkilerinin Karşılıklı İncelenmesi (Uzmanlık Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
 20. Kilroy, S. J., Egan, J., Maliszewska, A., & Sarma, K. M. (2014). "Systemic trauma": the impact on parents whose children have experienced sexual abuse. *Journal Of Child Sexual Abuse*, 23(5), 481-503.
 21. Kira, I. A. (2001). Taxonomy of trauma and trauma assessment. *Traumatology*, 7(2), 73-86.
 22. Lewin, L., & Bergine, C. (2001). Attachment behaviors, depression, and anxiety in nonoffending mothers of child sexual abuse victims. *Child Maltreatment*, 6, 365-375.
 23. Lovejoy, M., Graczyk, P. A., O'Hare, E., & Neuman, G. (2000). Maternal depression and parenting behavior: A meta-analytic review. *Clinical Psychology Review*, 20(5), 561-592. doi:10.1016/S0272-7358(98)00100-7

24. Manion, I. G., McIntyre, J., Firestone, P., Ligezinska, M., Ensom, R., & Wells, G. (1996). Secondary traumatization in parents following the disclosure of extrafamilial child sexual abuse: Initial effects. *Child Abuse & Neglect*, 20(11), 1095-1109.
25. Massat, C. R., & Lundy, M. (1998). "Reporting costs" to nonoffending parents in cases of intrafamilial child sexual abuse. *Child Welfare*, 77(4), 371.
26. Newcomb, M. D., & Locke, T. F. (2001). Intergenerational cycle of maltreatment: A popular concept obscured by methodological limitations. *Child Abuse & Neglect*, 25, 1219-1240.
27. Pereda, N., Guilera, G., Forns, M., & Gómez-Benito, J. (2009). The prevalence of child sexual abuse in community and student samples: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 29(4), 328-338.
28. Santa-Sosa, E. J., Steer, R. A., Deblinger, E., & Runyon, M. K. (2013). Depression and parenting by nonoffending mothers of children who experienced sexual abuse. *Journal Of Child Sexual Abuse*, 22(8), 915-930.
29. Sedlak, A. J., Mettenburg, J., Basena, M., Petta, I., McPherson, K., Greene, A., & Li, S. (2010). Fourth national incidence study of child abuse and neglect (NIS-4): Report to congress. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services, Administration for Children and Families.
30. Şimşek, Ş. (2010). Cinsel istismara uğramış çocuklarda ve ebeveynlerinde travma sonrası stress bozukluğu (Uzmanlık Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

**CEMİL MERİÇ'İN ARAŞTIRMA
PROGRAMINA BİR BAKIŞ:
ENTELEKTÜEL BAĞIMSIZLIK,
KÜLTÜRÜN ÖZERKLİĞİ VE
ÜTOPYACILIK**

Cem ÖZKURT

Giriş

Cemil Meriç'in çoğu çalışmasında eleştirel analizinin temel çıkış noktası, son 3 asır içerisinde batı içi toplumlarda cereyan eden ulus devlet, sanayi kapitalizmi ve teknik/bilimsel ilerleme gibi makro düzenliliklerin doğu toplumları üzerindeki yıkıcı etkilerini ve bu etkilerin biçimlendirdiği/şekil verdiği bilişsel, kavramsal ve söylemsel düzeydeki karmaşaların mahiyetinin anlamlandırılmaya çalışılmasıdır. Meriç, yakın tarihimizin, entelektüel ve siyasal bilincine kazanmış çağdaşlaşma, batılılaşma, az gelişmişlik, medeniyet ve kültür gibi kavramların görünen, genel kabul gören ve doğru kabul edilen yorumlanma biçimlerinin sorgulanması gerektiğine inanır. Bu girişimlerinde, toplum-bilimi eleştirel bir manivela olarak işlevselleştirir. Ona göre sosyoloji bir demystification yani hakikati yalanlarından soyabilme vasfı kazandıran (Meriç, 1999: 12) hayati bir işlev görmektedir.

Meriç, hakikati, hakikat olmayandan ayırıştırma sürecinde, düşünme etkinliğinin, aydınının tekil dünyasında müstesna bir yeri olduğuna vurgu yapar. Aydınların düşünmemeyle ilişkisi, ideolojilerle göreceli mesafeyi koruduğu, statükolarla ve egemen anlama biçimleriyle eleştirel bir ilişkiyi tesis ettiği ve "düşünmenin, düşünenlerin düşüncesini düşünmek" (1999: 254) olduğunun bilincine vardığı bir farkındalık durumudur. Bu çerçevede ele alındığında, sosyolojinin, düşünceler üzerine eleştirel düşüncelerin sistematik bir yansıması olması, Meriç'in refleksiyonunda, hakikat arayışının en sadık müttefiki olarak konumlanmasını sağlamıştır.

Meriç'in sosyal tenkitçiliğinin kavramsal çerçevesinde çağdaşlaşma, batılılaşma, medeniyet, az gelişmişlik ve kültür kavramlarına yüklediği anlamlandırmalar, hakikat arayışının epistemolojik çerçevesini çizmiştir. Meriç'e göre çağdaşlaşma, bulanık suda balık avlamak isteyen alafanga Türk aydınının uydurduğu bir kelimedir. Batılılaşma ise Tanzimat aydınının ve tarihten kopuk bir avuç şaşkın omuzladığı bir teslimiyet bayrağıdır (1999: 31). Meriç'in modernleşmeci aktörlere yönelik eleştirilerinin böylesine sert olmasının nedeni, tarihimizin çağdaşlaşma ve batılılaşma deneyimlerinin, hem pratik bakımından hem de anlamlandırmalar düzeyinde, Türk toplumunun tarihsel, toplumsal ve siyasal özgül kendiliğindenliğiyle barışık olmamasıdır. Meriç'e göre Tanzimat aydınları ve diğer modernleşmeciler, Türk toplumunun yerel kimlik ve tarihsel özgünlüklerini yok saydıkları için batılılaşma deneyimimiz, "Avrupa'nın meyvelerini koparıp, kendi ağacımıza astığımız" (1999:19) bir aldatmacaya dönüşmüştür.

Cemil Meriç, medeniyet kavramının ise çarpıtılarak, tek yanlı biçimde inşa edildiğine vurgu yapar. Bu inşada, doğu toplumlarının birikimleri yok sayılmış ve özgül karakterleri göz ardı edilmiştir. Bu çerçevede, Doğu toplumlarına ilâştirilen tanımlama, az gelişmişliktir. Meriç'e göre bu kavram, "sömürgecilerin kendilerine vesayet hakkı kazandırmak için uydurdukları bir mahkumiyet kararıdır" (1999: 30). Cemil Meriç, yakın tarihimizin modernleşmecilerini, medeniyet kavramını batı merkezci anlama biçimlerinin dışındatahayül edememeleri dolayısıyla, doğu toplumlarının kültürel bağlamlarını ihmal ettiklerini düşünür. Bu ihmal, Meriç'in Tanzimat aydınlarını, yüzeysellik ve sıklıkla ilişkilendirmesinin en temel nedenlerinden biridir:

Tanzimat Avrupa İrfanından ne getirdi ? Hiç, Voltaire ve Münif Paşa. İnsanın güleceği geliyor. Namık Kemal tarihi ve tarihi romanı getirmiş. Hangi tarihi ve hangi romanı ? Avrupa yârını Paris sokaklarında dolaşırken, Batı düşüncesi en feyizli meyvelerini veriyordu. O devirde Michelet teneffüs ediliyordu, Quinet teneffüs ediliyordu. Bununla beraber o yiğit kalem mücahidinin tecessüsü, kanatları olan bir tecessüstü, yerde sürünmüyordu (Meriç, 1992: 96,97).

Meriç, kültür kavramını, batı içi toplumların bir özneteliği, kapitalizm ve yabancılaşmayla ilişkisinde, modernliğin toplumsal ve tarihsel pratiklerinin bir örüntüsü olarak tahayyül etmiştir. Bu mekanik örüntüde, irfanın olgunlaşabileceği nesnel koşullar söz konusu değildir. Fransa özelinde giriştiği analizde, bireylerin, “iktisadın şuursuz kanunları” aracılığıyla kompoze olduğunu, toplumsal yaşamın üretim ve tüketim üzerine kurulu ruhsuz bir sistem tarafından biçimlendiğini ifade eder. Bu sistem, insanın dışında bir refah üretir, ezilen ruhları sessizliğe ve kin beslemeye teşvik eder (Meriç, 2018a: 38). Meriç’in batıya referansla değerlendirdiği modern kültür, kendi evreni dışında kalan unsurlara karşı kapsayıcı olmadığı gibi, iç işleyişi bakımından da insanal yabancılaşmanın merkez noktasıdır. Batı tarihinin özgün ve kendiliğinden pratiklerinde gelişmiş kültür, doğası ve iç dinamikleri gereği, “karşı kültürler” inşa etmiştir. Meriç’e göre bu inşa edilmiş karşı kültür doğudur.

Meriç, modernleşmenin ölçülmesi ve değerlendirilmesinin, başlı başına deneyimlenmesi gereken bir süreç olduğunu düşünür. Cemil Meriç’e göre gelişmekte olan toplumların, gelişmiş toplumlardan transfer ettikleri kurumsal yapılaşmalarla toplumun dönüştürülmesi isteniyorsa, bu dönüşümlerin daha derine inen mahiyette olması gerekmektedir. Değişim ve dönüşüm, ancak gündelik pratiklere yansıtıldığı ve fertlere nüfuz edebildiği ölçüde olanaklıdır (Meriç, 2009: 49). Meriç, bu görüşünü liberalizmanalizmiyle temellendirmektedir. Ona göre, bir dünya görüşü olarak liberalizm 12 ve 18. yüzyıllar arasında batı burjuvazisinin şekillendirdiği bir dünya görüşüdür ve bu dünya görüşü hürriyet fikri, ferdiyetçilik ve hukuksal eşitlik gibi nosyonları içermektedir. Bu üç unsurun en özlü ifade biçimi rasyonalizmdir. Rasyonalizm, hürriyet demektir ve iki bağlamdaki hürriyete gönderme yapmaktadır. İlki, her türlü dış otoriteye ve baskıya karşı hürriyet, İkincisi, aktörleri dış dünyaya karşı bağlayan ihtiraslarına karşı hürriyettir (2009: 334,335).

Meriç, en genel çerçevede, batı rasyonalitesi içinde olgunlaşmış hürriyet nosyonunun, aydınlanma düşünürlerinin önemle altını çizdikleri, özgürlük idealinden sıyrılarak baskıcı ve kısıtlayıcı bir kimliğe büründüğünü tespit eder. Fakat, hürriyet nosyonunun, bireyleribağımsız düşünmeye teşvik eden, anlamaya yönelik otantik itkilerini kuvvetlendiren ve yaratıcı yönlerini genişleten özsel içeriğini de olumlar. “Bu ülke” isimli çalışmasında, özgür düşünmenin bir toplumsal ve siyasal kazanım inşa eden kapasitesini şöyle ifade eder:

Toprak sarsılıyor!... Her birden esfel-i sâfiline yuvarlanmak istemiyorsak, gözlerimizi açmalıyız. İnsanlar sloganla güdülmez. Düşünceye hürriyet, sonsuz hürriyet. Kitaptan değil kitapsızlıktan korkmalıyız. Bütün ideolojilere kapıları açmak, hepsini tanımak, hepsini tartışmak ve Türkiye'nin kaderini onların aydınlığında fakat tarihimizin büyük mirasına dayanarak inşa etmek. İşte, en doğru yol (Meriç, 2005: 82).

Meriç’in “sosyal tenkitçiliği” nin kültür ve irfan karşılığında kurgulanmış olması, (Şentürk, 2008: 1030) kültürün kapalı, ötekileştirici ve tecrit edici batı merkezci/indirgemeci karakterine vurgu yaparken; irfan, doğunun hümanist ve naif geleneğine gönderme yapar. Meriç’in batıya referansla kültür, doğuya işaret ederek ise irfana yönelik gerçekleştirdiği varoluşsal ayırım, batı düşünme geleneği içinde önemli eleştirel kırılma noktalarına duyarsız kaldığı anlamına gelmemektedir. Örneğin, Meriç’e göre Marksizm, Türk insanının yüzeysel batıcılıktan gerçek batıcılığa geçişini sağlamış, kapitalizmin sömürsüne vurgu yaparak, Descartes’ın Avrupa’da başardığı devrime benzer bir büyük dönüşümü, Türkiye’de gerçekleştirmiştir (Meriç, 2018b: 16). Ancak Meriç, Marksist aydınlanma sürecinin gençlerin içinde bulunduğu politik dogmatizm ve ideolojik körleşmeyle gerçek mahiyetinden uzaklaştığına da vurgu yapar.

Meriç'e göre bu süreç, " kanla mühürlenmiş bir batılılaşmadır " ve gençlik " düşüne gider gibi ölüme gitmiştir " Meriç, buradaki bilinç eksikliğinin kaynaklarını 5 maddede özetlemektedir. İlk üçü, Marksist etki alanındaki genç kitlelerin ideolojik körleşmesinin nedenlerini açıklar: (1) Hiçbir düşüncenin bir ülkeden diğerine olduğu gibi aktarılamayacağı (2) İnsanın düşünce için değil, düşüncenin insan için olduğu (3) Batan bir ülkeyi bir anda kurtarabilecek hiçbir sihirli formülün yani " izm " in olamayacağıdır. 4. maddeyi ise kültür/irfan karşıtlığının, batı merkezci sömürgeci karakterini temellendirmek için zikreder: Avrupa ile aramızda aşılabilir bir duvar var. Doğu kapitalist için de sosyalist için de sömürülecek bir alandır. Doğulu ise, bir yarı insan, şüpheli bir yandaş, tek kelimeyle düşmandır. 5. maddede ise siyasal ve kültürel programının çıkış noktasının özgün kaynaklarına vurgu yapar: Zilletten kurtulmanın yolu haysiyetimizi ispattır. Haysiyet, şuur ve fedakarlık demek. Şuur hiçbir kiliseye bağlanmamak, her vesayeti reddetmek, kapılarını her ışığa açmak demektir. Fedakarlık ise inandığı değerler uğruna her çileyi göze almak, hatta ölümü bile (2018b: 16).

Meriç'in toplumsal tenkitçiliğinin farklı bir yönü de, okuyucu, araştırmacı ve eleştirci aydın habitusunun, ulusal ölçekte ve kurumsal yapılarla güçlendirilmesi gerektiğine olan inancıdır. Hürriyet nosyonu, hem aydınının zihin dünyasında hem de toplumsal yaşayışın bütünlüğünde genişletilmelidir. Meriç'in tüm eleştirel refleksiyonunun özü, bu düşünsel ve pratik özgürleşmenin önündeki engellerin hem makro hem de mikro düzeylerini keşfetmektir. Bu çerçevede, Meriç, doğu toplumları için tarihsel düzeyde yapılaşmış kısıtlılıkları üç farklı düzeyde ifade eder ve çıkış yolları önerir. İlki, kapitalizm ve bilimsel/teknik ilerleme gibi dışsal, makro düzenliliklerin doğu toplumları üzerindeki yıkıcı etkilerini reel politik ve gündelik yaşantı açısından betimlemek ve aydınının mevcut gerilemeler karşısındaki mimesis (taklit) düzeyindeki tavrını eleştirmektir.

İkincisi, kültür karşısında irfana epistemolojik avantajlar sağlayacak kaynaklara erişme çabasıdır. Bu anlamda, doğunun otantik entelektüel kaynakları olarak ifade ettiği, İbn Haldun ve Hüseyin Nasır'ı etkileyici biçimde analiz eder. İbn Haldun'un " asabiye " kavramını ve Haldun' un " Mukaddimesi " ni Durkheim sosyolojisinin argümanlarını çok önceden vaaz eden bir kuramsal gündem belirleyici olarak ilan eder. Nasır'ı ise doğu ile batı arasındaki bilimsel / entelektüel ilişkide, batı karşısında, doğulu aydınının zihninde ve bakışında içselleştirilmiş bilgi bilimsel tahakkümün içeriğini, mahiyetini göstermek ve inşa ettiği çelişkileri betimlemek için kullanır.

Üçüncü olarak ise " geleceğe kanatlanabilecek bir özdeyişi " formüle etmek anlamında, değer yaratan bir ütopyanın tasarısına girer. Meriç'in ütopyasının temel çıkış noktası, " bir medeniyet nasıl inşa edilir " sorunsalıdır. Meriç, bu sorunsala, birbiriyle ilişkili üç eksenle yanıt verir. İlki, bilimsel/teknik ve kültürel /entelektüel ilerlemeyi tesis edebilecek nesnel koşulları yaratabilmektir. İkincisi, doğulu olmanın inşa edilmiş önyargılarından sıyrılmayı sağlayacak " kültürün özerkliğini " doğru anlayabilmek ve otantik kaynaklara yönelmektir. Üçüncü olarak ise " hürriyet " nosyonunu, toplumun bütün katmanlarına yayacak biçimde genişletmek ve gündelik pratiklerde ferdi bireysel dünyasını dönüştürmektir.

İlke olarak Tenkitçilik ve Entelektüelin Bağımsızlığı

Meriç'e göre fikir adamının tek vasfı, kafasıyla düşünmek ve bir kilisenin esiri olmamaktır (1999: 256). Meriç, bir düşüncenin ne kadar bizim düşüncemize benzemiyorsa, o derecede düşüncelerimizi tamamlayacağını ve en büyük dostlarımızın bizim gibi düşünmeyen insanlar olduğunu vurgular (1999: 242). Bir ahlak konusu olarak insan sorunsalını ise entelektüel sorumluluğuyla birlikte değerlendirir. Bu sorunsalla yüzleşmenin yöntemi, tenkitçiliği ilkeler düzeyinde pratiğe dökmek ve entelektüelin zihinsel özerkliğini inşa etmesidir.

Meriç'e göre tenkitçiliğin iki vasfı olmalıdır. Bu vasıflardan ilki psikolojik yeteneklerdir. Kendi içinden çıkmak, yabancı bir düşünceyi kavramak düşüncesidir psikolojik yetenek. İkincisi, kişiliğini korumak yani hem başkası hem de kendisi olabilmektir. Farklı bir ifadeyle, yabancı bir düşüncenin bütün kıvrım ve dönemeçlerini izlemek kabiliyeti; eserin kaynaklarına inebilen, sınırlarını kucaklayan, değerini kestirebilen bir anlayış (2018b: 70). Meriç, eleştirel analizinde, aydına kendi yerel niteliklerini evrensel ilmi değerlerle harmanlayarak, iç içe geçirme misyonu yüklemektedir. Entelektüelin bağımsızlığı, "hiçbir kiliseye bağlı olmadan" bir ahlak konusu olarak insan sorunsalını yerel ve evrensel bilgi birikimleriyle analiz etmektedir.

Meriç'e göre yakın dönem tarihsel ve toplumsal çözümleme girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması, Türk aydınının, kendi memleketine yabancı olmasıyla (2018a: 26) doğrudan ilişkilidir. Türk aydını özgül, otantik ve kendiliğinden değerler dünyasındaki bilgi birikiminden ve yerel kaynaklardan evrensele ulaşmaktansa, batı dünyasının tikel evrenselliğinden kendi yerelliğini ve tarihselliğini anlamaya çalışmıştır. Meriç, bu projenin doğası gereği başarılı olamadığına inanmaktadır. Bunun en temel nedeni, doğu aydınının özgün değerler namına saf tutamaması ve epistemolojik yatkınlıklarını eleştirel bir yöne evriltmemesidir.

Meriç, Türk aydınının, özgün değerler namına saf tutamamasını, kültür ve irfan karşıtlığını, tarihsel gerçekliğe gömülü olan olgusalıktan çekip çıkaramamış olmasına bağlamaktadır. Meriç'e göre kültür ve irfan karşıtlığı, tarihsel ve toplumsal yaşanmışlığın batı ve doğu arasındaki antagonistik kırılma noktasıdır. Kültürden İrfana isimli çalışmasında, kültür / irfan karşıtlığının tarihsel bölünmüşlüğüne vurgu yaparak, bir anlamda, bağımsızlaşamayan entelektüele de epistemolojik bir arka plan sağlamaktadır:

İrfan, düşüncenin bütün kutuplarını kucaklayan bir kelime. İrfan, insan oğlunun has bahçesi. Ayırmaz, birleştirir. Bu bahçede kinler susar, duvarlar yıkılır, anlaşmazlıklar sona erer. İrfan kendini tanımakla başlar. Kendini tanımak, önyargıların köleliğinden kurtulmaktır, önyargıların ve yalanların. Tecessüsü madde dünyasına çivilemeyen, zekayı zirvelere kanatlandıran, uzun ve çileli bir nefis terbiyesi irfan. İrfan, bir tanrı vergisi, cihde gelişen bir mevhibe... Kültür, irfana göre katı, fakir ve tek budlu. İrfan, insanı insan yapan vasıfların bütünü. Yani hem ilim, hem iman, hem edep. Kültür, Homo economicus'un kanlı fetihlerini gizlemeye yarayan bir sal; irfan, dini ve dünyevi diye ikiye ayrılmaz yani her bütün gibi tecezzi kabul etmez. Batı kültürün vatanıdır, Doğu irfanın (Meriç, 1986: 3).

Meriç'in kültürü bir kavram olarak, batının pratiklerine göndermeyle "Homo economicus'un kanlı fetihlerini gizlemeye yarayan bir sal" biçiminde tanımlaması, kapitalist işleyişin insanlığı tahrip eden yönüne özel bir atf içermektedir. Meriç, aynı zamanda oryantalizmi de derin düşüncelerin bir yansıması olarak değil, kapitalizmin amaçlarını gerçekleştirmek için bir keşif yolu olarak değerlendirir. Kapitalizm sömürmek için tanımaktadır (Meriç, 1984: 226). Meriç'in analizinde, bir tarihsel özgünlük ve kendiliğindenlik olarak "kültür" batının para, askeri/teknik güç ve bilimler üzerindeki kapasitesinin /hakimiyetinin, doğuyu sömürme ve denetim altında tutma pratiğinin üç eksenli itici gücünü oluşturmaktadır. Bu eksenlerle pratik boyut kazanan batı hegemonyası, antropolojik düzeyde her kültürün kendine özgü bir düşünce bütünlüğüne sahip olabileceği tezini görmeyi istemez. Oysa Meriç'e göre her kültürün ritmi, kendine hastır ve değer yaratan farklılıkları içermektedir:

Her kültürün kendine mahsus bir ideası, hayatı, hissi ve ölümü vardır. Bir tek rakam mefhumu veya matematik ilmi yoktur. Bir tek ruh kavramı veya psikoloji yoktur, bir tek

felsefe ilmi veya modeli yoktur.Kaç kültür varsa, o kadar matematik,felsefe,psikoloji veya güzel sanatlar vardır.Her büyük kültür tektir ve her alanda kendi dilini konuşur.Başka kültürlerin anlayamayacağı bir dili (2018a: 26).

Meriç'e göre kültürle irfan arasındaki tarihsel bölünmüşlüğü zihinsel olarak fark etmek ve işlemek, dolaylımsız biçimde entelektüel aklın görevidir.Ancak bu görev, çoğu zaman ihmal edildiği gibi, özellikle Türk aydını, toplumun kritik eşiklerinde, bireysel dünyasındaki bilgi, deneyim ve sezgilerinden geniş kapsamlı biranaliz düzeyi inşa edememişve çağının ideolojik eğilimlerine teslim olmuştur. Toplumun siyasal taleplerine yön verebilecek kuramsal uzamlar formüle edemediği gibi, genel bir yargıyı askıya alma tavrı benimsemiştir. Türk aydınının yerel dünyasına yönelik bu ataleti aynı zamanda küresel düzeydeki çağcıl insan sorunsallarını anlamlandırma ve bu sorunsallara felsefi çıkış noktaları önerme girişimlerini de olumsuz etkilemiştir. Kendi yerel dünyasına yabancı Türk aydını, özgün ve mikro durumsal gerçekliğini anlayamadığı için makro düzeyli yapısal/küresel bütünlüğü de çözümlenememiştir.Meriç'e göre Türk aydınının bir başka kısıtlılık noktası da,çağının egemen söylemine eleştirisiz bir biçimde angajeolmasıdır. Sloganların yönettiği bir toplumda, aydın pasif ve atıldır:

Toplum zıvanadan çıkmış.Cinayet cinayeti kovalıyor.Akıl susmuş ve mefhumlar cehennem bir raks içinde tepinip duruyor.Sloganlar yönetiyor insanları,İdeolojiler yol gösteren birer harita değil, idrake giydirilen deli gömlekleri. Aydın dilini yutmuş,namlular konuşuyor.Bir kıyametin arifesindemiyiz acaba ? Dünyayı şeytan mı yönetiyor ? Düzeni büyücüler mi bozdu ? Bu kördüğümü çözecek İskender nerede ?(2009: 435).

Meriç'in analizine yeni bir yaklaşımla katkıda bulunduğumuzda, Türk aydınının entelektüel bağımsızlığını engelleyen ve kısıtlayan faktörleri dört temel önermeyle çözümlenmek olanaklıdır. İlki, Türk aydınının, kendi otantik, özgün ve tarihsel/geleceksel yorum dünyasının gerçek kaynaklarına yönelik bilgi veilgi eksikliğidir. Bu eksiklik, egemen küresel söylemlerle mücadele de yaratıcı ve etkili fikirsel argümanlarınoluşturulmasını engellemiştir. İkinci olarak, geleceği kucaklayabilecek ve hem kurumsal restorasyonu hem de bireysel/ferdi özgürleşmeyi tesis edebilecek bir inşacı ütopyadan yoksunluktur. Üçüncü kısıtlılık ise Türk aydınında " hürriyet " nosyonunun eksik ya da yanlış anlamlandırılmasıyla ilişkilidir. Türk aydınının hürriyet talebi, batılılaşma ve modernleşme ekseninde biçimlendiği için devlet merkezli bir hürriyet talebine yöneliktir dolayısıyla geniş kitleleri içeren bir özgürlük ve hürriyet talebi pratikte gerçekleşmemiştir.Dördüncü kısıtlılık ise Türk aydınının algı kategorileri ve epistemolojik ön kabulleriyleilişkilidir. Aydının batı merkezci eğitim arka planı, bakış ve yaklaşım düzeyinde irfanın tarihsel ölçekte doğru bağlamlarla tahayyül edilmesini zorlaştırmıştır.

Bir Olanak Olarak Doğululuk ve Kültürün Özerkliği

Meriç'e göre bir değil, birçok kültürler vardır dünyada ve bu kültürler değerce birbirine eşittir. Cihanşümül bir felsefeden söz etmek mümkün değildir. Bütün büyük kültürlerin aynı şekilde kabul edildiği, aynı biçimde anlaşıldığı ve yorumlandığı hiçbir inanç veya değer söz konusu değildir. Meriç,İslam bilginlerin evreni yorumlama girişimlerine yönelik değerlendirmesinde, İhvan-ı Safa Risalelerinin, El- Biruni'nin, İbn-i Sina'nın tabiat ilimlerini idrak ederken, Vahiy'in İslam dünyasında anlamlandırmalar düzeyindeki baskın rolünü gözden kaçırmamak gerektiğini vurgular.Öz olarak İslamiyet, akli öne çıkarırken, akılla, batının rasyonalizmini aynı şey saymamaktadır. Akıl, tevhit inancına götüren mütevası bir köprüdür, bu inançtan ayrıldığı gün ister istemez dalalet bataklığına saplanacaktır (1984: 66).

Meriç, irfanın teorik arka planını ve bir eleştirel bir tutum olarak doğruluk nosyonunu genişletme çabasını, Hüseyin Nasır ve İbn Haldun üzerine yaptığı kuramsal tartışmayla da güçlendirir. Meriç, “ aklın inançtan ayrıldığı gün dalalet bataklığına saplanacağı “ tezinin kuramsal derinliğini Hüseyin Nasır’da görmektedir. Meriç’indeğerlendirmesine göre Nasır, hem şarkiyatçıların hem de çağdaş İslam bilginlerinin, Müslümanların genel dünya görüşlerini dikkate almadan, İslami ilimlerle modern dünyada geliştirilen ilimler arasında bir ilişki kurma eğiliminde olduklarını ifade eder.

Bu eğilimdeki İslam araştırmaları, bir yandan İslam ilimlerini, Babil,Mısır,Yunan, Hint,Çin ve İran köklerine bağlarken, bir yandan da İslami ilimlerin Latin skolastiğinde oynadığı rolü ve batı dünyasında 13. asırdan 15. asra kadar gelişen süreçte tabiat ilimleriyle ilişkilerini aydınlatırlar. Nasır’a göre modern ilimlerle geliş güzel temasa geçen bu araştırmacılar, manevi köklerinden uzaklaşmışlar ve kendi geleneklerinin dışına çıkmışlardır.Oysa İslami vahye yabancılaşmadan amanevi raziyat ve tabiat ilimleri incelenebilirdi. Nasır’a göreİslam’ın kâinat telakkisi aydınlık olarak tanıdıktan sonradır ki Müslümanlar, yabancı ilimlerin unsurlarını benimseyebilir ve kendi irfanlarıyla kaynaştırabilirler (1984: 71,72).

Aynı zamanda Nasır, Müslümanların kâinatla ilgili İslami görüşü su yüzüne çıkaramazlarsa, tehlikeli bir dikotomiye önleyemeyecekleri (1984: 73) düşüncesindedir. Bu dikotomiye, Meriç’in kültür/irfan karşıtlığıve Nasır’ın yorumu çerçevesinde değerlendirdiğimizde, “ bilmeye İslami bir özle cesaret etmeyle”“ İslami özü yadsıyarak yönelme “ arasındaki epistemolojik düzeyli bir alt bölünmenin inşa edildiğini de görmek gerekmektedir. Meriç, İbn Haldun’u ise içtimai ilimlerin çoğu öz bilgisini ifade etmesi dolayısıyla sosyolojinin kurucusu olarak kabul eder.İbn Haldun’un asabiye (içtimai tesanüt) kavramı, küçük toplulukları birbirine bağlayan bir örüntüdür ve asabiye, diyalaktığı harekete geçiren bir kuvvettir. İnsanoğlu doğar,büyür ve sonra başka insanlar hayata getirir;ihtiyarlar ve ölür.Çocuk, babanın olumsuzlamasıdır, öyle bir olumsuzlamadır ki, ferdiyi yok ederken umuminin devamını ve inkişafını sağlar (2018a: 64).

Meriç’in refleksyonunda, irfana epistemolojik dayanak arayışı her daim, kültür ve onun temsilcisi batının konumlanmalarını göz önünde bulundurmaya gerektirmiştir. Meriç’e göre batı insanının zihinsel dünyasına yön veren öğeleri üç başlıkta toplamak olanaklıdır. Bunlar: Hristiyan dünya görüşü, burjuva dünya görüşü ve sosyalist dünya görüşüdür (2018b: 12,13). Türk aydınını ise kendi toplumunun irfanından koparak, ne bağımsız bir dünya görüşü inşa edebilmiş ne de batı kökenli ideolojileri anlayabilmiştir (2018b:14). Meriç’e göre bu durum, toplumsal düzeyde bir arafılık, ne doğulu ne de batılı olabildiğimiz eğreti bir konumlanma yaratmıştır:

Batılaşmak, Batı irfanı ile kaynaşmaksa, batılaşmamıştık. Batı medeniyeti liberalizme dayanıyordu, liberalizm sanayileşen Avrupa’nın, başka bir deyişle burjuvazinin dünya görüşüydü. Bizde ne sanayi vardı, ne burjuvazi. Avrupa’nın «batılaşınız» teklifi tek anlam taşıyordu: «kapitalizme teslim olunuz». Bürokratlarımız batılaşmaktan çok, batılaşmış görünmek istiyorlardı. Avrupa’yı tanımiyorduk ama kendimizi de unutmuştuk. Korkuyorduk düşünceden. Zirvelerde dolaşmamız yasaktı. Batı’yı batı yapan düşünce fâthilerinin yalnız ismini biliyorduk. Ne Locke çevrilmişti dilimize, ne Hobbes, ne Darwin. Hegel, ışığı bize kadar gelmeyen bir yıldızdı (2018b: 15).

Meriç’e göre kültürle irfan arasındaki çatışmalı bölünmüşlük, simgesel düzeyde bir tahakküme dönüşmüştür.Bu tahakküm psikolojik bir emperyalizmdir ve “ psikolojik emperyalizmin dünyaya armağanı; ruhî bir boşluk, çiklet çiğnemenin o anlatılmaz ve derin keyfi, kovboy filmlerinin veya bezdirici reklâmların çocuksu heyecanı “ (2018b: 20) olmuştur. Meriç’e göre batının gözünde, doğu her durumda spekülâtif ve

irrasyoneldir. Meriç'in bu yaklaşıma cevabı, doğu kültürünün temsilcileri İbn Rüşd ve İbn Haldun'un rasyonalizmin bizzat kendileri oldukları ve ne bütünsel bir doğunun ne de bütünsel bir batının olamadığı ve ilmin hiçbir ulusun ya da kültürün tekelinde bulunmadığı (2018b: 28) biçimindedir.

Meriç'e göre irfan doğudur ama asaletini yitirmiş bir irfandır artık, özsel değerlerini ve kimliğini kaybetmiştir (2005: 86). Bu süreçte en büyük rolü dışsal faktörler oynamıştır. Meriç'e göre "Avrupa, Tanzimat'tan beri aynı emelin kovalayıcısıdır: Türk aydınında mukaddesi öldürmek. Mukaddesi yani İslâmiyet'i" (2005: 146) Meriç, din vurgusuyla, kültür/irfan karşıtlığına daha farklı bir uzam katar ve batı ile doğu arasındaki bölünmüşlüğü kavramsal köklerine vurgu yapar:

Kültür kaypaklığı, müphemiyeti ve seyyali yetiyle Avrupa'dır. Tarif edilmeyen ve edilemeyen bir kelime. Kâh suda, kâh karada yaşayan bir hilkat garibes. Alman içinbaşkadır, Fransız için başka. Bazen içtimaî hayatın bütününü ifade eder, bazen bir alışkanlıklar, bir kazanılmış hüneler mecmuasıdır(2005:145).

Meriç'e göre Avrupa, bilgiyi dünyevi ve dinî olarak ikiye bölmüştür. Dini kültürle, dünyevi kültürü farklı konumlandırmıştır. Meriç'e göre bu durum, kültürü toprağa zincirleyen ideolojik bir tavır ve aldatmacadır. Bu ideolojik tutumlar, pusuda bekleyen yabancı ideolojilerdir ve üç eksendeki eksik ve doğru olmayan argümantasyonu Türk toplumuna taşımıştır: (1) Osmanlı barbarı ve İslam gericilik (2) Biyolojik ideolojiyi ilahlaştıran aşırı milliyetçilik (3) Sosyalizm. Meriç'e göre bu üç ideolojinin ortak noktası, eleştiriye kapalı olmaları ve bir inanca, dünyevi bir dine dönüşmeleridir (2005: 146,147).

Meriç'e göre gerçek akıl ilahi bir mevhibedir. Aşka, sonsuzluğa ve feragata kanatlandırır; insanları maddeye ve niceliğe ram eden bir vasıf olsa olsa yabancı ve düşmanlara ait bir tanrıya (2005: 150) gönderme yapar. Aynı şeyleri sevmek, aynı şeyler için yaşamak ve ölmek, Türkü, Arap'ı, Arnavut'u bir arada tutan ve gazaya koşturan bir inançtır (2005: 149). Meriç, irfanın felsefi ve kuramsal arka planını inşa ederken, kültürün mutlak özerkliğini, bir öz ve olanak olarak öne çıkarır:

İrfan coğrafyası da iki bölgeye ayrılmış. Birincinin kültürü kıyasa, ikincinin saza dayanır. Avrupa'da kültürün aracı akıl, Asya'da coşku. Akıl dili söz, coşkunun mûsiki. Avrupa'da söz, mûsikiden kopmuş; Asya'da mûsikinin kendisi. Yunan'da mezamir yok, Asya'da trajedi. Avrupa'da söz, bir izah cehdi, bir deliller resmigeçidi, istidlaller arasında bir çatışma, kaynaştırmaz ayırır. Asya'da kelâm, sonsuz makamları olan bir beste. Avrupa, zekânın vatani; Asya gönlün. Zekânın dili nesir, gönlün şiir. Biz de Asyalıyız. Türkün serâzat ruhu aruzda kanatlandı. Cedlerimiz ihtiyar şarkın köhne mazmunlarına bekaret kazandırdılar.Şiir mûsikinin bir devamı idi.Mûsiki mutlakın ve ezelinin sesi: Ezan,tecvit, mevlid ve aruz (2018b: 32, 33).

Meriç'in düşünce sistematüğünde, kendini bilmek ve tanımak irfana açılan yolun ilk ve en değerli adımındır. Burada, kendini bilmek tarihsel bir bakış sergilemek ve tarih dışı (ahistorik) bir perspektiften sıyrılabilmekle ilişkilidir. Meriç'e göre her nesil tarihe yeni bir anlam vererek, yeniden yazmaktadır. Geçmiş, geleceğin malzemesi, dünle bugün, bugünle yarın denizden iki damladır (1986: 42). Kültürün özerkliği ve bir olanak olarak doğruluk geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki diyalojik bir tarihsellik ve hem ideolojilerden hem de bilimsel olmayan bakış açılarından arınarak anlaşılabilir. Meriç'in geniş kapsamlı araştırma programının amacı, kültürün özerkliğine, siyasi, ahlaki ve düşünsel bir form verme ve geleceğe yönelik toplumsal bir ethosu, epistemolojik ve kuramsal açıdan temellendirmeye çalışmaktır.

Bu çabadaki en önemli ve ilk analitik adım, batının inşa ettiği kavramsal ön kabul-lerle hesaplaşmak ve ideolojik anlam kaymalarının gerçek mahiyetini tespit etmektir. İkicisi, kültürün özerkliğini, kültür/irfan karşılığında tarihsel dayanaklarıyla tartışmaya açmak ve bu tartışmalardan süzülen epistemolojik saçaklanmalardan yeni bir kavramsal çerçeve inşa etmektir. Meriç'in analitik düşünmesinin son adımı ise toplumun sorun alanına yeni bir kuramsal uzamla bakabilmeyi sağlayan, sahici ve dönüştürebilen bir ütopyayı tasarlayabilmektir.

Toplumsal Ethos İnşası ve Ütopyacılık

Cemil Meriç'in ütopyacı karakteri vetoplumsalethos inşacı rolü, ideoloji kavramını ele alış ve işleyiş biçimiyle doğrudan ilişkilidir. Meriç, araştırma programının kavramsal çerçevesinde, batı içi toplumlarda siyasal olarak pratiğe yansımış ideolojilerle, salt kuramsal açıdan toplumsal/tarihsel alanı analiz eden ideolojiyi ve sosyal düşünce sistemlerini kategorik olarak birbirinden ayırmamaktadır. Meriç'e göre batı kaynaklı siyasal pratiğe yansımış ideolojiler, doğu dünyasına yönelmiş emperyalist, Avrupa merkezci ve yıkıcı etkileri olan politik biçimlendirmelerdir ve bu biçimlendirmeler kültür kavramı ekseninde, oryantalist bilme biçimlerini kötücül amaçlarla olarak kullanmaktadırlar.

Toplumsal/tarihsel ve entelektüel/ ideolojik sistematik kuramsal girişimlerise gerçek bir toplumsal kavrayışı oluşturma ve ütopya inşa etme sürecinde faydalanılması gereken kaynaklardır. Meriç, öz olarak, irfanı ve doğunun rasyonel özerkliğini, batı karşısında bir anti tez olarak savunur ve bu özerklikten biçimlenen siyasal işleyerek, kendi karşı ütopyasına kuramsal bir temellendirme sağlar. Meriç, "siyasal düşüncenin kör ya da sığ ideolojik saplantılardan sıyrıldığı ölçüde gerçek bir ütopya kimliğine dönüşebileceğini" (2018a: 73) ifade eder. Siyasalın inşası ve ütopyacılık Cemil Meriç refleksiyonunun sonuç manifestosudur ve bu manifestoda siyasal ütopya, hem yüzeysel ideolojik kırıntılardan arındırılır hem de irfan, doğruluk ve kültürün özerkliği çerçevesinde zihinsel, duygusal ve kuramsal bir ethos görünümü alır.

Meriç'e göre doğruluğun kültürel özerkliğini anlamlandırabilmek bir bilinç meselesidir ve inşacı ütopyanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Meriç, ütopyacı siyasallığı, toplumu aydınlatabilecek bir projektör olarak tahayyül etmekte ve çağdaş toplumun inşasındaki kurucu rolüne vurgu yapmaktadır.

Türk İnsanın en büyük noksanı siyasal düşünceye gözlerini kapatmış olmasıdır. Bütünü bilmediğimizden ya sloganlara esir olduk, ya ideolojilere köle. Siyasi düşünce çağdaş insanın yolunu aydınlatacak en emin projektördür. Çağdaş Avrupa bu hakikati çok iyi anladığından mekteplere siyasi edebiyatı ders olarak koymuş bulunuyor (2018a: 73).

Meriç'in ütopyacı karakteri, onun aydın, entelektüel ve hümanist kimliğiyle birlikte biçimlenmiştir. Ümit Meriç, " Babam Cemil Meriç " isimli çalışmasında, Meriç'in insanlığa bakışını ve inşacı karakterini şu sözlerle yansıtmaktadır: " Muhteşem bir maziyi, muhteşem bir istikbale bağlayan bir köprü olmak isterdim: Kelimeden, sevgiden bir köprü " (1998: 30). Meriç, kendi ütopyacı projesini inşa ederken her daim batının tarihsel dinamiklerini göz önünde bulundurmuş ve analiz etmiştir. Meriç'e göre batı modernleşmesinin değerlendirmesi son derece güç olan bir bütünlük arz etmektedir. Bu güçlüğü görmek her şeyden önce, Batının kendine özgü modernleşme pratikleri ve kurumsallaşma deneyimleriyle, bu deneyimleri pratik olarak az gelişmiş toplumlarda taklit etmenintürsel ve yapısal olarak birbirinden çok farklı oluşumları kaynaştırma girişimleri olduğunu görmektir (2018a)

Meriç, batı deneyiminin modernleşme süreçleriyle, doğu toplumlarının çağdaşlaşma pratiklerini karşılaştırmalı olarak incelemiş ve kendi ütopyacı kimliğini mukayeseli bir perspektifle inşa etmiştir. Meriç, batı toplumlarında cereyan eden modernleşme pratiklerinin ortak özelliklerini: iktisat alanında istikrarlı büyümeye, çağdaş demokrasi ilkesi, kültür alanında evrensel ve rasyonel normların inşası, gündelik yaşantıdaki göreceli hürriyet ve özgürlük, bireylerin dönüşüm güçleri ve toplumsal yaşamı kompozite eden empati atmosferi (2009: 42) olarak ifade etmiştir. Meriç, batı deneyiminin ortak özelliklerine ilişkin belirlediği bu öğelerden, kendi toplumsal ütopyasına bazı nitelikleri katmıştır.

Meriç'in ütopyasında, bu katkılardan en belirginini, hürriyet ve özgürlüğün bütün toplumsal grupları içerecek biçimde genişletilmesi ve bir toplumsal proje olarak hayata geçirilmesidir. Hürriyetin ve özgürlüğün toplumsal yaygınlığı, tek tek fertlerin zihinlerinin özgürleşmesinin nesnel zeminini yaratmaktadır. Meriç, İrfanın, kültüre zıt olarak, gönülleri fetheden, hümanist, ötekileştirici olmayan ve esnek karakterini öne çıkararak, alternatif bir evrensellik ve rasyonel bir model inşa etmeye çalışmıştır. Öz olarak irfan vurgusuyla, batı modernliğinin ve onun pratiklerinin hem batıda hem de doğuda evrensel düzeydeki huzursuzluk ve hoşnutsuzluklarına tercüman olmuştur.

Meriç'in karşı ütopya inşasının arka planında, kapitalizm, ulus-devlet sistemi ve kültür endüstrisinin pratik ve sembolik iktidar alanlarını genişletmesinin ve bir dünya sistemi olarak eşitsiz işleyişinin, özellikle doğu dünyasındaki yıkıcı etkilerine bir itiraz söz konusudur. Bu itirazın yönü üç eksenli biçimde evrilmektedir. İlki kapitalist yapılaşmanın "homo economicus" olarak işleyişinin kıtaları, ulusları ve bireyleri fetheden; kâra, tüketime ve satışa indirgeyen nicelleştirici karakteridir. İkinci eleştiri, batı merkezci ulus-devlet sisteminin, doğuyla ilişkisinin işgal ve emperyalizm uygulamalarıyla biçimlenmesine ilişkindir. Üçüncüsü ise oryantalizmin bilme ve anlama kategorilerinde oluşturduğu çarpıtılmış ve manipüle edilmiş yorumlama biçimlerinin Avrupa merkezci karakterini göstermektedir. Meriç, metodolojik olarak, makro ve yapısal düzeyde işleyen bu sistemin, tarihsel ölçekli gelişim çizgisi analiz etmiş ve hem Türkiye hem de doğu dünyasındaki izdüşümlerini gözden geçirmiştir.

Meriç'in ütopyacı inşasının merkez noktası, başarısından şüphe duyulmayan batılılaşma, modernleşme, medenileşme gibi kavramların arka planlarını analiz etmek ve emperyalist geçmişini gözler önüne sermektir. Sonraki adımı ise "bir ahlaki durum olarak insan" sorunsalının, batı kültürünün biçimlendirdiği makro yapılaşmalarda, insanlık durumundan hangi düzeylerde uzaklaştığını ve içinden çıkılmaz bir duruma doğru sürüklendiğini göstermektir. Son olarak ise, irfanın ve kültürel özerklik olarak doğruluğun epistemolojik çerçevesini çizmek ve karşı ütopyanın kuramsal / kavramsal inşasını gerçekleştirmektir. Bu kavramsal ve kuramsal inşa, toplumsal yaşamdaki fertlerin, siyasal ve kültürel bilinç durumlarının gelişme ve ilerlemesinin, okuma kültürüyle harmanlanmış bir sosyal atmosferin oluşturulmasıyla tamamlanacaktır.

Sonuç

Meriç'in eleştirel analizi, toplumsal gerçekliğe alışı, sosyal alanı sorunsallaştırma şekli/düzeyi ve biçimlendirdiği yeni bakış açıları bağlamında, yakın tarihimizin kültürel, politik ve entelektüel arka planına ışık tutan özgün bir kuramsal girişimdir. Bu özgünlüğün ilk boyutu, irfanı epistemolojik açıdan ve bir dünya görüşü olarak düşünsel kariyerin zirvesine oturtmasıdır. İrfan, doğruluğunakıl rehberi ve kültürle mücadeledeki mevzi savaşında karşıargümantasyonun inşa edilebileceği bir kültürel sermaye alanıdır. Meriç'in yaklaşımında, İrfanın merkezi konumu, bir yandan batı merkezci kültür nosyonuna karşı, antropolojik bağlamda kültürün özerkliği değerlerin,

simgelerin, sembollerin kendine özgü karakteristiğine vurgu yaparak temellendirirken; bir yanda da kültüre karşı irfanın, evrensel düzeyde inşa edilmesini hedefler.

Meriç, irfanın hümanist ve bilge karakteristiğini, batı merkezci kültüre karşı alternatif bir evrensellik olarak takdim eder. Bu takdim, evrensel içeriklerini insana verdiği değerden alır ve batının insanal yabancılaşmasıyla karşılaştırıldığında, salt bu nedenden dolayı evrensel düzeyde bir olumlanmayı hak eder. Meriç'in irfan kavramsallaştırması, yerel ölçekte tinsel, manevi ve ilahi bir anlamı da içerir. Bu çerçevede, İnanç ve din, doğruluğun ve kültürel özerkliğin iç dayanışması, karşı argümantasyonun tinsel itici gücüdür. Meriç, kültür-irfan karşıtlığının tarihsel süreçte irfanın aleyhine dönen verili durumunu, bir kriz gerçekliği olarak değerlendirir ve geniş kapsamlı eleştirel analizinin olgusal dayanağı olarak konumlandırır. Bu geniş kapsamlı analizde, doğu entelektüeli, irfanın kültür karşısındaki konumunu güçlendirebilecek ve ahlaki üstünlüğünü meşrulaştıracak kuramsal desteği sağlayamamıştır. Meriç'e göre bu durum, aydının eğretiliğini yaratır ve karşı ütopyanın etkili biçimde inşasını engelleyerek, genel bir entelektüel körleşme atmosferini besler.

Meriç, doğu entelektüelinin eğretiliğini, kültürel özerklik nosyonunu, bilişsel düzeyde içselleştirememiş olmasına ve toplumsal olup bitmelerin kritik eşiklerinde, gerçek eleştirel karşı çıkışları hayata geçirememiş olmasına bağlamaktadır. Özellikle Türk aydını, kültürün özerkliği düşüncesine yabancı olduğu kadar, bu düşüncenin destekleneceği otantik kültürel kaynakların bilgisine de vakıf değildir. Bu uzaklık, aydının zihin dünyasında ve bilişsel haritasında, doğruluğun bir olanak olarak ve irfanın düşünsel bir kariyer biçiminde tahayyül edilmesini engellemiştir. Özgürlüğü ve hürriyeti batı içi bilme biçimleriyle anlamlandırır ve farklı bir yordamla evrenselleşebileceğini düşünemeyen Türk aydını, alternatif yapılaşmalarla hürriyet ve özgürlük gibi nosyonların hayata geçirilebileceğini ve başka araçlarla da evrenselleşebileceğini görememiştir.

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Cemil Meriç, kendi irfan ve doğunun özerkliği karşı ütopyasını tasarlarken, Türk aydınının modernleşmeci/çağdaşlaşmacı deneyiminden faydalanabilecek bir öz nitelik bulamamış ve İslam felsefesinin entelektüel birikimine yönelmiştir. Meriç'in bu yönelimdeki temel kaygısı, karşı ütopyaya epistemolojik bir öz inşa edebilecek kavramsal, kuramsal ve felsefi derinliğe erişebilmektir. Bu özü, İbn Rüşd, İbn Haldun ve Hüseyin Nasır gibi yorumcularda bulur ve kültür karşısındaki toplumsal ethos temelli alternatif ütopyasını inşa eder.

Kaynakça

1. Meriç, C. (2005). Bu Ülke, İstanbul: İletişim Yayınları.
2. Meriç, C. (1992). Jurnal, c.1. İstanbul: İletişim Yayınları.
3. Meriç, C. (1993). Jurnal c. 2. İstanbul: İletişim Yayınları.
4. Meriç, C. (2018b). Mağaradakiler, İstanbul: İletişim Yayınları.
5. Meriç, C. (1999). Sosyoloji Notları ve Konferansları, İstanbul: İletişim Yayınları.
6. Meriç, C. (2018a). Umrandan Uygurluğa, İstanbul: İletişim Yayınları.
7. Meriç, C. (1984). Işık Doğudan Gelir, İstanbul: İletişim Yayınları.
8. Meriç, C. (2008). Kırk Ambar 1, İstanbul: İletişim Yayınları.
9. Meriç, C. (2009). Kırk Ambar 2, İstanbul: İletişim Yayınları.
10. Meriç, C. (1986). Kültürden İrfana, İstanbul: İletişim Yayınları.

11. Meriç, Ü. (1998). Babam Cemil Meriç, İstanbul: İletişim Yayınları.
12. Şentürk, R (2008). " Cemil Meriç ", Özdemir, Ç. M. (Der.) (2008) Türkiye'de Sosyoloji (İsimler- Eserler) içinde, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2008, s. 1029-1048.

BİLGİ'DEN İKTİDAR'A, PANOPTİKON'DAN SÜPERPANOPTİKON'A GÖZETİM TOPLUMUNDA İLETİŞİM

Atılım ONAY¹, Zafercan Bekir ÇAPAR²

1 Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi

2 Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Giriş

Bilgi kavramı farklı tarih dönemleri boyunca sürekli tartışılan bir olgudur. Bilginin ne olduğu, ne işe yaradığı, kimin kullandığı yaşanan tarihsel dönemin toplum niteliklerini ortaya koymakta, birey ve bireyin ilişkilerindeki amaç ve işlevleri, dünya düzenini var etmektedir. Aydınlanma ile topluma kazandırılan sorgulama, araştırma, eleştirme yetisi bilginin konumundaki değişikliğe, bilginin toplumu şekillendirici gücüne ön ayak olmuştur. Bilgi merkezli bir toplum düşüncesi, modernleşme hareketleri ile pek çok gelişmeyi ve buna bağlı olarak bireyi ve toplumu ilerletici gücünü ortaya koymuştur. Bilginin toplum ve toplumdaki kurumlar çevresinde toplayıcı niteliği, yaşanan teknik gelişmeler ile birlikte Sanayi Devrimi'nin yaşanması, devrim sonrası değişen dünya düzeninde kapitalist sistemin varlığı ile paralellik göstermektedir. Kapitalizmin ekonomik, politik, kültürel ve toplumsal yapıyı dönüştürmesi, dünyanın da kontrolünün bu sistemin egemenliğinde olduğunun en büyük göstergesidir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan küreselleşme hareketi, kapitalist bir dünya, tüketici bir toplum düşüncesini de beraberinde getirmiş; bilgi olgusuna dair niteliklerin dönüşümünü sağlamıştır. Global bir dünyada, ortak bir kültür yaratılmasında bilginin gücü oldukça önemlidir. Bu gücü elinde bulunduran, ekonomik pazar ile politik alanı yönlendiren egemen güçler için bilgi, iktidarların bugün ve geleceğe yönelik planları için oldukça elverişli bir konuma geçmiştir. Bilgiye sahip olanın egemen olduğu bu düzen, bilgiye sahip olunması için gerekli gözetleme olgusunu da beraberinde getirir. Bireyin davranışlarının kontrolü, düzenlenmesi ve yön verilmesi bireye ait bilgileri elinde bulunduran ve gözetleyen konumundaki iktidarların var olan düzenlerinin devamı için hayati önem taşımaya başlamıştır.

Bilginin Dönüşümü: Aydınlanma ve Bilgi

Aydınlanma sonrası değişen dünya düzeni, birey ve topluma dair pek çok olgunun dönüşümünü sağlamıştır. Aydınlanma'nın bu yönüyle bir "başkaldırı"ya işaret etmesi, toplum ve toplumun merkezindeki ekonomik, kültürel, sosyal alanlarda "akıl"ın yer etmesiyle sağlanmıştır. Bu yeni düşünsel sistem her tür dogmatik düşüncenin reddini ve buna bağlı olarak sorgulama yetisini beraberinde getirmiştir. Birey ve toplumun açıklanmasında baş aktör olan akıl, gerçeğin kavranması ve sorunların çözülmesinde temel etken olmuştur. Yeni bir birey ve toplum inşa etme düşüncesi bu dönemin özelliklerini belirlemiş; bilmeye, araştırmaya, sorgulamaya dair cesaretin üst seviyelere ulaşılması sağlanmıştır.

Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır. Sapere aude! Aklını kendin kullanmak cesaretini göster! sözü şimdi Aydınlanma'nın parolası olmaktadır (Kant, 1983, s. 17).

Kant'ın sözünü ettiği insanın "ergen olmama" durumu, geleneksel düşünce tarzlarına bağlılık ile paralellik göstermektedir. Bu düşünce tarzlarının yıkılması, insanın kendisine ait nitelikleri birey olma sürecinde kullanmasından geçmektedir. Aydınlanma felsefesinin dinin getirdiği pek çok zorba düşünceye karşı yeni bir düşünce sistemi önermesi, bu hareketin toplum içinde bireye atıf yapan bir yönünün olmasıyla yakından ilgilidir. Bu noktada Aydınlanma öncesi, din ve dini kişiliklerin egemenliğindeki toplum Aydınlanma'nın var ettiği akıl kavramı ile kendi kaderini kendi çizmektedir. "Aydınlanmanın en belirgin özelliği, kurulmaya çalışılan yenedünyada, kesin bir hüma-

nizm ve bu hümanizme bağlantılı olarak mutlak bir akılcılıkla, insanların yegâne rehberinin, gelenek ya da din değil, bireyin kendisi dışında başka hiçbir kaynağa ihtiyaç duymayan akıl olduğuna duyulan inançtır.” (Cevzici, 2008, s. 26).

Bilgi ve İktidar

Aydınlanma ile topluma kazandırılan “bilgi”, bilginin birey ve toplumları ilerletmeye ve gelişmeye yönlendirme özelliği; Endüstri Devrimi ile dünya ve toplumu açıklamada temel faktör olan kapitalizmi de dönüştürmüştür. Bilgi, toplumu ve bireyi ilerleten bir nitelikten kapitalist sistemin ve egemen güçlerin elinde bireyleri yönlendirici bir güç haline dönüşmüştür. Düzenin işleyişine devamlılık kazandırmak isteyen egemen güçlerin elindeki “bilgi”, Aydınlanma ile topluma kazandırılan özgürleşimci “bilgi”den oldukça uzaktır. Bu, toplumun ve bireylerin davranışlarının, düşüncelerinin, söylediklerinin kontrolü ile bilgiye sahip olunarak elde edilen iktidar arasında güçlü bir bağ oluşmasına neden olmuştur.

Bilgi ve iktidar arasındaki ilişkinin en basit örneği keskin nişancı ile hedefi arasındaki ilişkidir. Keskin nişancı, gözlediği ve takip ettiği hedef hakkında her şeyi bilmektedir. Hedefin ise keskin nişancının varlığından habersiz olması ile savunmasızlığı, gözlenen-gözetlenen arasındaki iktidar ayırımına işaret eder. Keskin nişancı burada iktidardır, hedef ise iktidarın kontrolü altındadır.

Bireylerin kontrolünün ve sisteme başkaldırıların önlenmesinin yolu iktidarların geleceği disiplin etme düşüncesinin varlığından geçmektedir. Wagner, özgürleşmenin gerçekte asla liberal düşüncelerde sunulduğu şekliyle ortaya çıkmadığını vurgular. Gözlem disiplin altına alma söylemi için bir başlangıçtır ve devlet kontrol mekanizmalarının meşruluğundan bahsetmektedir (Wagner, 2005, s. 30). Modern söylemin var ettiği tek ve geçerli bir dünya düşüncesi, bilginin geldiği konum ve egemen güçlerin işleyişi ile ilişkilidir. Gelişmelerin gelişme doğurduğu bu süreç, bilgi olgusunun toplumun merkezine yerleşmesi ve topluma dair bütün alanları çevresine toplamasıyla ortaya konur.

Bilgi ve iktidar arasındaki ilişki, artık, birbirinden bağımsız düşünülemezdir. Bilgiyi üreten iktidardır, bilgi ise iktidarın sürekliliğini sağlamaktadır. Bu yönüyle bilginin sahipliği meselesi modern toplum çerçevesinde oldukça önemlidir. Bireylerin kontrolü dolaşımdaki bilginin sahipliğinden geçer. Bireylerin sahip olduğu niteliklerin iktidarlar tarafından üretilip yönlendirilmesi; iktidar tarafından şekillenen bir toplumla ve bunun ötesinde bir oto kontrol mekanizmasıyla ortaya çıkar. Çelebi, Foucault'nun iktidar ve bilgi arasındaki karşılıklı ilişkiyi özellikle vurguladığını belirtir. Foucault'ya göre iktidarın sürekliliği, amaca yönelik olarak üretimi yapılanlar, yapılandırılan bilginin sürekliliğinin sağlanması ve geçerliliğinin oluşturulması ile sağlanır (Çelebi, 2013, s. 515).

Panoptikon

Jeremy Bentham tarafından 1785 yılında bir hapisane inşa modeli olarak hayata geçirilmek istenen panoptikon, “pan” ve “opticon” olarak bilinen iki farklı sözcükten türetilmiştir. Pan kelime anlamı olarak bütün anlamına gelir. Opticon kelimesi ise anlam olarak gözlemek eylemini ifade eder. Bu bakımdan “Panoptikon” yapı yerine getireceği duruma uygun şekilde “Bütünü Gözetlemek” kavramına denk gelir (Özdel, 2012, s. 23). Bu tasarı ile Bentham, tek kişilik hücrelerden oluşan silindirik bir hapishanenin orta kısmına yerleştirilecek bir gözetleme kulesiyle mahkûmların davranışlarının kontrol altına alınabilmesini amaçlamıştır. Bir oto kontrol mekanizması düşüncesinden yola çıkılarak panoptikon olarak kavramsallaştırılan yapıda, mahkûm-

ların gözlemlendiklerini bilmeleri sebebiyle ceza gerektirecek bir davranışı yapmayacakları düşünülmüştür. Panoptikon'un en önemli özelliği, çok sayıda insanın gözetim altında tutulmasının amaçlanması; bu durumun binalar vasıtasıyla, çevrelenemeyecek ve denetlenemeyecek kadar geniş mekâna sahip olsun ya da olmasın, mütemadiyen bütün kurum ve kuruluşlara uygulanabilir olmasıdır (Özdel, 2012, s. 23).

Foucault'nun iktidar ile özne ayrımı, bilginin sahipliği noktasında iktidarların öznelere uyguladığı oto kontrol mekanizmalarının bir sonucudur. Panoptikon kavramını modern toplumun merkezine yerleştiren Foucault, gözetim olgusunun bireylerin rızalarının alınması ile bir kontrol sistemine dönüştürüldüğünü vurgular. Bu yönüyle panoptikon hayali bir binadan öte ideal formda bir güç mekanizmasıdır (Sheridan, 2016, s. 12-13). İktidarların toplumu disipline edici pratiklerinden yola çıkılarak, gözetleme kulesi metaforunun egemen güçlerin kitleleri kontrol altında tutma ve yönlendirme aracı olarak kullandığı bir düzenleme etkisi olduğu belirtilir. Bentham tarafından anlatılan Panopticon, düzenleme olgusunun mimari bir biçimi olarak karşımıza çıkar. Bu durumun temel ilkesi de bilinmektedir: çevrede halka biçiminde tasarlanmış bir yapı bulunur. Özekte bir kule yer alır. Kulede halkanın iç cephesine bakan geniş pencereler vardır. Çevre yapı ise hücrelere bölünmüş haldedir. Bu yapılarda, biri içeri doğru bakan ve kuleninkilere karşı gelmekte olan; diğeri ise dışarı bakmakta olan, dolayısıyla, hücrenin ışık alabilmesine olanak sağlayan ikişer pencereleri bulunmaktadır. Böyle bir yapılanmada merkezdeki kulede sadece bir gözetmen bulundurmak ve daha sonra her hücreye tek bir deli, bir hasta, bir mahkum, bir işçi veya bir okul çocuğu kapatmak yeterli olmaktadır. Arkadan vuran ışık yardımıyla, çevredeki yapılarda, hücrelere konuşmuş küçük silüetleri kolaylıkla kavramak mümkündür. Ne kadar kafes varsa, o kadar küçük tiyatro vardır; bu tiyatrolarda her oyuncu tek başınadır, tamamen bireyselleşmiştir ve sürekli olarak görülebilir durumdadır. Görülmeden gözetim altında tutmaya olanak veren mekânsal birimler oluşmaktadır (Foucault, 1992, s. 251).

"Gözetim" kelimesi "gözetme işi" olarak tanımlanır (TDK, 2018, Güncel Sözlük, Erişim Tarihi: 22.04.2018). "Gözetmek" kelimesi ise "korumak, bakmak, özen göstermek, himaye etmek" şeklinde açıklanmaktadır (TDK, 2018, Güncel Sözlük, Erişim Tarihi: 22.04.2018). Gözlenen ile gözetleyen arasındaki ilişkinin, tanımlardan yola çıkılarak bir eylemi nitelediği görülür. Foucault'nun bahsettiği gözetim sürecinin bu eylemi devamlı olarak barındırmadığı, gözlenen ile gözetleyen arasındaki ilişkinin dinamik bir süreç olmadığı görülmektedir. Panoptikon kavramsallaştırması ile iktidar konumundaki gözetleyen gözetim eylemini bir algı şaşırtmacasına dönüştürdüğü vurgulanmaktadır. Bu noktada oto kontrol anahtar bir kavram olarak karşımıza çıkar. Foucault panoptikon kavramı ile küresel anlamda bir oto kontrol mekanizmasından bahsetmektedir. Öz disiplin bu yönüyle tarih boyunca farklı anlamları ile kendini geliştirmiştir. "Cehennemden korkmak" oto kontrol mekanizmasının en bilindik örneğidir (Ragnedda, 2011, s. 181-182). Egemen güçlerin sahip olduğu teknik ve zihinsel güçlerin varlığında da topluma dair pek çok olgunun gözetimi mevcuttur. Gözlenen bireyler için gözetim süreci oldukça belirsiz, muallak bir süreçtir. Belirsizlik, bireylerin davranışları özelinde bir yaptırım uygulanabilme düşüncesiyle bir kontrol sistemi doğurur. Bu sistem toplumun bütün kurumlarına yansımakta, bireyin var olduğu her yerde hissedilmektedir.

Gözetim, bilgi, eğitim, mahkûmların sürekli gözetlenildiğine inandırılma ve böylece iktidarın otomatikleştirilmesi sayesinde işlemektedir. Ancak Foucault, bu sistemin toplumun diğer kurumlarına aktarıldığını savunur. Eğitim kurumları, fabrikalar, hastaneler hâpishanelerdeki panoptik sistemi devralmışlar ve iktidarın bakışını kurumsal mekânizmaların merkezine yerleştirmişlerdir (Öztürk, 2013, s. 135).

Bir hapisane yapısı üzerinden kavramsallaştırılan panoptikon kavramı, tutukluların bizzat kendilerinin gözetim süreci içinde mevcut sistemin devamlılığını sağlamaları açısından oldukça önemlidir. Foucault'nun panoptikon üzerinden vurguladığı nokta, özne ve iktidar arasındaki ilişkinin, cezalandırma yöntemleri ile olan bağılılığıdır. Modern toplumların modern kurumları, düzenin devamlılığı ve garantisi için bir takım disiplin altına alıcı uygulama kullanmaktadırlar. Foucault'un yaklaşımında gözetim, toplumdaki her bireyi iktidarın toplumun her yerinde bulunabilen pençesine yerleştirmektedir (Kaygısız, 2017, s. 2079).

Modernleşme ile bilginin dönüşümü iktidar ve özne arasındaki bağlantının sürekliliği açısından oldukça önemlidir. Bilginin merkezîyetçi gücü, modern söylem ile birlikte bireyin kendisinden gözetleyen konumundaki iktidarlara geçmiştir. İktidarların toplumun her alanına dair bilgiye sahip oluşu, bireyleri sisteme dâhil olmalarından öte tekil olarak sistemin merkezine oturtmuştur. Foucault'nun hapisane içindeki tutuklular ile toplum içindeki bireylerin aynı konumda olduğu panoptikon metaforu küresel kapitalist düzende oldukça anlamlıdır. Bu anlamda, iktidar görünürdür fakat aynı zamanda bilinemezdir.

Panoptikonun büyük etkisi buradan kaynaklanmaktadır: tutukluda, iktidarın otomatik işleyişini sağlayan bilinçli ve sürekli bir görülebilirlik halini yaratmak. Gözetim altında tutmanın, eylemi itibariyle kesintili olsa bile, sonuçları itibariyle sürekli olmasını sağlamak; bu mimari aygıtın, iktidarı icra edeninkinden bağımsız bir iktidar ilişkisini yaratan ve destekleyen bir makine olmasını sağlamak; kısacası tutukluların bizzat kendilerinin de taşıyıcısı oldukları bir iktidar durumunun içine alınmalarını sağlamak. Bunu sağlamak için sürekli gözetim altında tutulması aynı anda hem çok fazla, hem de çok azdır; çok azdır çünkü esas olan gözetim altında olduğunu bilmesidir; çok fazladır, çünkü fiili durumda böyle olması gereksizdir (Foucault, 1992, s. 252-253).

Bilişim ve iletişim alanında yaşanan gelişmeler, gözetim sürecini farklı bir konuma taşımıştır. Aydınlanma ile değişen dünya düzeni, İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni bir hal almış, kapitalist sistemin varlığında modernleşmenin getirdiği pek çok olgu küreselleşmiştir. Küresel bir dünyada gözetim süreci, yeni bir toplum yapısı ile beraber yeni tipte bireyleri ortaya çıkarmıştır. Bilgisayar ve internet alanında devrim niteliğindeki gelişmeler, dünya sistemi üzerinde yeni bir toplum yapısı oluşturmuş; özne-bilgi-iktidar ilişkisini panoptikon düzleminde çok daha üst seviyeye çıkarmıştır. Dönüşümlerle birlikte yeni toplum düzeni "gözetim toplumu" olarak tanımlanır.

Gözetim Toplumu: Küreselleşme ve Teknoloji

Bilişim ve iletişim alanlarında yaşanan gelişmeler, bilgisayar ve internet ortamlarının hız kesmeyen yükselişi, kapitalist pazarın dünya düzenini açıklamadaki temel misyonu günümüz toplumunu küresel niteliğe büründürmüştür. Dünya genelinde yaratılmak istenen ortak kültür, sosyal ve toplumsal yapının dışında ekonomik bir alana da işaret etmektedir. Teknolojinin büyük gücü, çevresinde topladığı toplum kurumları ve bireyleri birlikte bir küreselleşme sürecine sokmuştur. Fiziksel sınırlamaların azalmaya başladığı bir dünyada, zaman ve mekân fark etmeksizin bireylerin birbiri ile iletişimi gelişmiş bir haberleşme sistemine dayalı enformasyon odaklı bir düzlem yaratmaktadır. Bilginin günümüz dünyasındaki konumu teknolojinin mevcut statüsü ile paralellik gösterir. Bu noktada, küreselleşmenin bilgiye sahip olan güçlerin lehine bir süreç olduğuna fark edilir. Yılmaz ve Horzum küreselleşme olgusunu ortaya çıkaran, hızlandıran ve ivme kazandıran kavramlar olarak "teknoloji" ve "bilgi" kavramlarını öne çıkarmakta, küreselleşmenin en önemli araçlarından birinin teknoloji olduğunu vurgulamaktadırlar (Yılmaz ve Horzum, 2005, s. 105).

Küresel ölçekte, bütünleşme yolunda ilerleyen yeni kapitalist üretim ilişkileriyle doğru orantılı olarak, enformasyon teknolojilerindeki gelişmeler düşünüldüğünde giderek artan bir düzeyde etkileşimli kitle iletişimi ağırlıklı bir toplum yapısının oluşmaya başladığı görülür. Teknolojinin bu değişim ve evrimi, başlangıçtaki varoluş gayesi devletin ve devletin yanındaki, ekonomik güç odakları gibi, bazı ayrıcalıklı sınıfların kullanımında olma durumunu, teknolojiyi daha genel maksatlı işlevlerden ayırır. Teknoloji, özellikle geçtiğimiz otuz yıl içerisinde, sıradan insanların kullanımına açılmış, gündelik hayatın “sıradan” olarak nitelendirilebilecek işlevlerine doğru yönelmiştir. Böylelikle teknolojinin, maliyetlerin düşmesi, minyatürleşmelerin yaşanması, hızın artması ve teknolojik gelişmelerin artan bir şekilde daha totaliter bir ağ sistemine katılmasıyla incelendiği; sıradan bir insanın sıradan yaşantısının en gündelik anlarına kadar sızabildiği söylenebilmiştir (Ergur, 2016, s. 5-6).

Teknolojinin gelişimi ile toplum içindeki iletişim ve haberleşmenin pratikliği, bu alanın sahibi güçlerin bireyleri gözetlemesindeki kolaylık ile yakından ilişkilidir. Var olan iletişimsel gücün teknoloji sahipliği ile veri aktarımındaki gözetleme, bilgi nitelikli toplumun en belirgin gerçeğidir. Gözetlenen toplumun bireylerinin davranışlarının yönlendirici güçle etkileşimli özelliği, iktidarların bilgi alış verişinin kontrolü ve manipülasyon süreci ile paralellik gösterir. Kitle iletişim araçları ile başlayan gözetim ve kontrol mekanizması bilgisayar ve internet teknolojilerinin gelişimi ile hat safhaya ulaşmıştır.

Küresel Köy

McLuhan 1962 yılında yazdığı bir metinde iletişim teknolojilerinin yaşamımızdaki etkisini vurgulamak için “global village” yani “küresel köy” terimini kullanmıştır (Aktel, 2001, s. 195). “Küresel köy” kavramından hareketle yeni iletişim teknolojileri ile birlikte iletişim ortamındaki fiziki uzaklığın önemini kaybettiği vurgulanır. Yeni iletişim teknolojileri ile küresel bir iletişim yapısı oluşturularak bireyler ve kurumlar arası etkileşimin-sanki bir köyde gerçekleşecek kadar-yakınlaştığı belirtilmektedir.

Ağ toplumu, sosyal ve medya ağlarından oluşan bir alt yapının toplumun her seviyesindeki – bireysel, grupsal/örgütsel ve sosyal – örgütlenme tarzını belirlediği modern bir toplum türü olarak tanımlanmaktadır. Bu ağlar giderek artan bir biçimde bu toplumun (bireyler, gruplar ve örgütler) her bir birimini veya parçasını birbirine bağlamaktadır (Dijk, 2016, s. 42).

İletişimsel dönüşümlerle birlikte topluma dair pek çok olgunun da niteliği değişmiş, bireylerin yaşamını etkileme ve kontrol etme yetileri de kolaylaşmıştır. Toplumun kitle iletişim araçları başta olmak üzere, internet teknolojisi ile ortak bir ağdan gerçekleştirdiği iletişimin iktidarların elinde oluşu; bu ortak ağın iktidarlar tarafından kolayca yönlendirilmesini sağlamıştır. Ortak ağ üzerinden gerçekleşen veri akışının kontrolü, toplumu ve bireyleri gözetleme noktasında yeni bir döneme girilmesine neden olmuştur. Bireylerin gündelik hayatlarının vazgeçilmez konumuna gelen yeni iletişim teknolojileri vasıtasıyla bireylerin elde ettiği bilgiler, bizzat egemen güçlerin bilgileri haline gelmektedir. Dünya çapında, elektronik agora diye nitelendirilen bu bilgisayar ağı; birey ve topluma dair kavramları da yeniden tanımlamaktadır (Georgiadou, 1995, s. 41).

McLuhan’ın “küresel köy” kavramsallaştırması, aslında, dünya genelinde gerçekleşen iletişimin, kontrolün; fiziksel sınırların ortadan kalkması ile dünyanın daha sıkı-sıkı bir hal alması ve bu durumun daha kolay, daha pratik bir süreçte işaret etmesi ile alakalıdır. Toplum ve bireye dair gözetlemenin enformasyon merkezli bir toplumda iktidarların lehine oluşu, bireylerin var olan enformasyon gücünün iktidarların elinde

olduğunu kavrayamayışından kaynaklanmaktadır. Sözü geçen teknolojilerin bu kadar ürkütücü olmasının sebebi, dikkate alınmayan veya ilk değerlendirmede gözden kaçabilen çıktıları da hesaba katılarak düşünüldüğünde, aslında, enformasyon teknolojilerindeki evrimin ve ilerlemelerin kendisinden kaynaklanmaz. Bu durumun sebebi, teknolojinin, odağın dışındaki -iktidar temelli- kaynaklardan doğmasındandır (Dolgun, 2004, s. 4).

Sinoptikon

İktidar ve bilgi arasındaki ilişki, teknolojinin hızlı gelişimi karşısında kitleleri yönlendirme ve gözetleme anlamında, bireylerin yaptıkları veya yapacaklarını yönlendirme ve kontrol etme açısından oldukça önemlidir. Gözetim toplumu olarak adlandırılan günümüz toplumunda kitleleri manipüle etmek kitle iletişim araçları ile oldukça kolaylaşmış, iktidarların devamlılığını sağlar olmuştur. Bu yönüyle Foucault, bilginin başkaları üzerine oynanan bir güç oyunu olduğunu vurgular (Sarup, 2017, s. 104).

“Kitle” sözcüğü TDK’nın tanımlaması ile “yığın” sözcüğü ile eş anlama gelmektedir (TDK, 2018, Güncel Sözlük, Erişim Tarihi: 23.04.2018). Yığın olarak adlandırılan insan kümesinin şekillendirilmesi, yönlendirilmesi, kontrol edilmesi ise kitle iletişim araçları ile sağlanır. Yine TDK’nın tanımlaması ile “kitle iletişimi”, “Dağınık insan topluluklarının örgütlenmiş bir kaynaktan iletilen haberlere veya uyarılara aynı anda maruz kalması, birtakım kaynaklardan elde edilen bilgi ve haberlerin değişik araçlarla geniş halk topluluklarına yaygın olarak duyurulması, kitle haberleşmesi.” anlamına gelmektedir (TDK, 2018, Güncel Sözlük, Erişim Tarihi: 23.04.2018). Kitle iletişim araçlarının sahipliği patronlara, patronlar ise iktidarlara hizmet eder. Bilginin dolaşımı iktidarların merkezinde, egemen güçlerin kontrolündedir. Bu süreç, kitlelerin gözetlenmesini ve kitle iletişim araçlarından dolaşıma giren enformasyon ile kişilerde bir oto kontrol mekanizmasının kurulmasını sağlamıştır. Foucault’nun bilgi ve iktidar arasındaki ilişkiye yönelik vurgulamaları, günümüz kitle iletişim araçlarının misyonuna yönelik oldukça yerinde bilgiler sunar. Sarup’a göre Foucault’nun anlayışında bilgi, her türlü özgürleşim sürecinin önünü kesecek nitelikte belirleyici bir gözetleme, düzenleme, disipline etme tarzı haline gelmiştir (Sarup, 2017, s. 104). Foucault’nun bilgi ve iktidar ilişkisine yönelik çözümlenmeleri gözetim toplumunun niteliklerini de ortaya koyar. Şaylan, Foucault açısından bilginin esas işlevinin, içselleştirilmiş bir toplumsal denetimi yürütmek olduğunu belirtir (Şaylan, 2016, s. 328).

Sinoptikon kavramı, panoptikondaki gözleneninin gözetleyen konumuna geçmesi ile açıklanmaktadır. Bu yönüyle kitle iletişim araçlarını kullanan bireylerin sinoptikon düzenini oluşturduğu, ancak asıl gözetlenenin kendisi olduğunun farkına varamadığı vurgulanmaktadır.

Sinoptikonda “çok” “azı” izler. Bu çerçevede Sinoptikonun temel medyası radyo ve -özellikle de-televizyon gibi araçlardır. Kısaca, iletişim literatüründe “kitle iletişim medyası” olarak nitelendirdiğimiz araçlar Sinoptikon modelinin temel unsurları arasında yerini alır. Geniş alanlara dağılan, birbirinden farklı yaşlara, sınıfsal konumlara, cinsiyetlere, tercihlere, kültürel arka planlara sahip insanlar, kültür endüstrilerinin yarattıkları aynı mesajlara maruz kalırlar. Mesajların içeriği önemli kişilikler, yıldızlar, kurmaca veya gerçek olaylar olabilir. Buna karşın, mesajların yaratımında alımlayıcıların doğrudan bir katkısı olmaz, onlar katılımcı değildirler; daha çok kendilerine sunulanları alırlar (Öztürk, 2013, s. 140).

Sinoptikon düzeninin “rızanın imalatı” ve “kültür endüstrisi” kavramları ile açıklanması yerinde olacaktır. Kitle iletişim araçlarının görünürdeki işlevinin yanı sıra, bu kavramlar dünya sisteminin de açıklanması açısından oldukça önemlidir. Bireyin edil-

gen konumu, bilgi ve iktidar ilişkisi, medyanın yönlendiriciliği ve toplumun gözetimi bu noktada vurgulanır. Horkheimer ve Adorno; medyayı, iktidar ilişkilerinin yaratım sürecinden geçerek oluşturulduğu, çeşitli çevrelerce korunduğu, çoğaltılarak dağıtımına sokulduğu, yani, aslında, iktidarın olumlandığı alanlar olarak nitelerler. Medyayı, iktidar tarafından devalılığı sağlanan ve beslenen bir endüstri olarak görmeleri kültür endüstrisinin temel aracı olan medyanın arka plandaki işlevini vurgulamaktadır (Adorno, 2007, s. 74).

Egemen güçlerin sahip olduğu kültür endüstrisi mekanizması ile üretilen rıza, bireyleri bilinç dışı bir süreçte nesne yapmaktadır. Bireylerin hayatlarına, davranışlarına, söylediklerine dair tutumların, aldıkları kararların kendi bilinçleriyle alınmışçasına bir algı oluşturulması, rızanın imalatı ile gerçekleşmektedir. Egemen güçlerin iktidarlarını koruyabilmeleri için kitle olarak çoğunluğun çıkarları, o dönemdeki yöneticiler sınıfının çıkarlarına uygun hale getirilmelidir. Söz konusu çıkar örtüşme durumu ise, “rıza”nın imalatı süreciyle sağlanır (Hall, 2005, s. 73-121).

Mathiesen, panoptikon ile yerleştirilmiş olan bireylerin sinoptikon sayesinde küreselleştiğinden söz eder. Üstelik Panoptikondan farklı olarak Sinoptikonda gözetime katılma, zorunlu değil gönüllü olarak gerçekleştirilen bir eylemdir. Gözetimin bir eğlence unsuru olan televizyon gibi kitle iletişim araçları vasıtasıyla yapılması, zorlayarak değil eğlendirerek etki altına alma stratejisini geliştirmiştir. Belirli iktidar odakları tarafından seçilmiş olan kişilerin yaptığı televizyon programları eğlendirirken etki altına alıp denetlemeyi amaçlamaktadır (Yücel, 2015, s. 392).

Kitle iletişim araçları ile topluma sunulan enformasyon, bireylerin hayatlarını şekillendirici ve düzenleyici niteliktedir. Birey nasıl bir tip olacağına, ne giyeceğine, nasıl davranacağına, nasıl bir hayat süreceğine yönelik kararları kitle iletişim araçları vasıtasıyla almaktadır. Bu noktada aslında izleyici konumundaki kişi, izlenilendir. Gözetim toplumu olarak tanımlanan bu dünya düzeninde gözetilen bireyler medyanın sahibi iktidarların kontrolü altında olmakla birlikte, rızanın imalatı ile bunun farkına varmamaktadırlar.

2.3. Süperpanoptikon

İletişim ve bilişim alanında yaşanan gelişmeler, bilgi ve iktidar ilişkisini farklı bir boyuta taşımıştır. Küreselleşmenin etkisi ile ağlarla çevrili bir dünya düzeni, yeni toplumsal nitelikleri doğurmuş, ortak ağ üzerinden yapılan veri alışverişi bireylerin gündelik hayatlarının bir parçası haline gelmiştir. Bunun yanında teknolojik ilerleme ile yaratılan yeni sistemler kullanıcıların kontrolünü de ele geçirmiştir. Bu noktada Neil Postman’ın “post-human” kavramı oldukça önemlidir. Kelime anlamı olarak “insan ötesi” şeklinde çevrilen bu kavram, teknolojinin büyük güç ilan edildiği yeni toplum düzenine verilen addır. “Post-human” kavramı ile asıl anlatılmak istenen, hiçbir şeyin insanın kontrolünde olmadığı, insanın ötesinde, hatta insanı da kontrol eden bir sistemin, bir gücün varlığıdır. Bu güç tanrılığını ilan edecek olan teknolojidir; teknoloji ise egemen güçlerin en büyük aracıdır (Postman, 1998, <https://www.youtube.com/watch?v=dBlfPhsrvtw>, Erişim Tarihi: 24.04.2018).

Teknolojinin günümüz dünyasındaki gücü global düzeyde farklı kesimleri de etkileyerek artmaktadır. Bu gücün küresel anlamda bir gözetim faktörünü içinde barındırdığını, işlevleri ile birlikte, göz ardı etmek olanaksızdır. Bu noktada panoptikon kavramı, evrensel bir gözetim mekanizması için yetersiz kalır. Bilgisayar sistemlerinin insan hayatındaki yeri ile paralellik gösteren gözetim olgusunun açıklanması panoptikon kavramına ek olarak süperpanoptikon kavramını doğurur. Mark Poster’in kullandığı ve David Lyon tarafından geliştirilen Süperpanoptikon kavramı; bilgisayarlar ve

bu bilgisayarlardaki veri tabanları, bilgisayarlar kullanılarak yaratılan iletişim yoluyla Panoptikonu “deyim yerindeyse” hapishaneden çıkarmaktadır. Öznenin kuruluşu, artık, sadece, farklı kapalı kurum yapılarında gerçekleşmez. Özne, artık hemen hemen her ortamda kurulabilmektedir. Artık, bilgisayarlar sayesinde, toplumun tamamı her noktada gözetimin nesnesi haline gelir. Bu durumda insanların, uzaktan işlenebilen, sınıflandırılabilen, çoğaltılabilen, değerlendirilebilen ve pazarlanabilen bir nesne haline geldiğini vurgulamak şaşırtıcı olmaz. (Lyon, 2006, s. 231-241).

Günümüz dünyasının temel yapı taşı konumundaki, algıda insan hayatını kolaylaştırıcı bir misyona sahip, teknoloji gündelik yaşamın bir parçası olmuştur. Nakit para taşıma sıkıntısını ortadan kaldıran kredi kartları, güvenliğin sağlanması için her alanda bulunan kameralar, iletişimi kolaylaştıran akıllı cep telefonları, insan hayatının vazgeçilmez parçaları olmuştur. Bu teknolojilerin güvenlik ve mahremiyet sorunu kullanıcıların göz ardı ettiği en temel problemdir. Hayatı kolaylaştırma söylemi etrafında birleşen teknolojik araçların iktidarlar tarafından yönetilen bir sistemin özel araçları olduğu akıllardan çıkmaktadır. Bu noktada yeni medyanın misyonu da gözle görülür derecede önemlidir. Bilgisayar ve internet sistemlerindeki son dönem ilerlemeleri, güvenlik ve mahremiyet alanlarına ilişkin pek çok sorunun temel sebebidir. Geleneksel medya sisteminden yeni medya sistemini ayıran en önemli ayrıntının, yeni medya sisteminin izleyicilerinin davranışlarını algılayabilmesi, bulut sistemlerde depolayabilmesi, eşitlemesi (sync) ve eş zamanlı olarak analiz edebilmesinde yattığı vurgulanır. Tüm bunlardan farklı olarak yeni medya sisteminin programlanma özelliği olan bir medya oluşu ve bu yeni medyanın ağır ağır nesnelere büyük veri sistemleri ve interneti bütünleştirmeye devam ettiği düşünüldüğünde; yapılabilecekler, dolayısıyla düşünülmesi gereken gözetim sahaları, tamamen olmasa bile, hemen hemen sınırsız duruma gelmektedir (Yanık, 2017, s. 792).

Süperpanoptikon kavramını panoptikondan ayıran temel yapı “gönüllülük”tür. Teknolojik araçların kullanımındaki arzuya dayalı olarak, toplum genelinde yaygınlaşmış bir “gönüllü kullanıcılık”tan söz etmek gerekir. Toplum içinde tekil olarak bireylerin görünürlüğüne teknolojik uygulamalar ile arttığı, küresel bir gözetim mekanizması içinde davranışların şeffağlaştığı, “elektronik panoptikon” olarak da adlandırılan süperpanoptikon sistemine işaret edilir. Günümüz toplumunda gözetim kavramı, duvarsız, mahkumsuz, gözetleme kulesiz küresel bir güvenlik sorunu ile paralel bir şekilde açıklanır:

Günümüzde bireylerin, gönüllü olarak oluşturduğu süperpanoptikon ortamından kendilerini soyutlamaları mümkün değildir. Kredi kartı ile yaptığımız alışverişlerde arkamızda bıraktığımız iz, telefon konuşmalarımızın kayıt altına alınabilir oluşu, mobese kameraları tarafından saat kaçta nerede olduğumuzun tespit edilebildiği, sosyal medya hesaplarımız sayesinde kolayca erişilebilen kişisel verilerimizin varlığı, 11 haneli kimlik numaralarımız sayesinde adeta kodlandığımız bir ortamda Süperpanoptikon’un birer parçası olduğumuz inkâr edilemez (Yücel, 2015, s. 392).

Günümüz toplum sistemine yönelik gözetim, geçmiş dönemlerde hiç olmadığı kadar güçlü ve yerleşik bir hal almıştır. Bireylerin kendi rızaları ile dolaşıma soktuğu, kendi yaşamlarına ait içerikler egemen güçlerin gözetimi ve kontrolü altındadır. Panoptikon ile bireylerde oluşturulmak istenen oto-kontrol mekanizması günümüz toplumundaki süperpanoptikon kavramsallaştırması ile “özgür olduğunu düşünen ama gözetlenen” bir mekanizmaya dönüşmüştür. Gücüyener, süperpanoptikon sistemi içindeki bireyleri; özgürlük yanılması içinde, bilgisayarlar ile yön verildiğinin farkında olmayan özne-nesnelere olarak tanımlamaktadır (Gücüyener, 2011, s. 58).

Sonuç

Günümüz toplumu; Aydınlanma ile değişen dünya düzeninden, bilginin sahipliği ve işleyişi noktasında, oldukça uzaktır. Gelişen teknolojiler ve küreselleşme hareketleri toplumun ve bireyin niteliklerini değiştirmiştir. Modern söylemin var ettiği, dünya düzenini açıklamada, daha iyi bir toplumun temellerini atmada kullanılan pek çok yeti bilginin amaç ve işlevindeki değişikliklerle var olmaktadır.

Günümüz toplumunun nitelikleri, egemen güçlerin mevcut sistemini meşru kılacak, koruyacak ve devam ettirecek bir konuma gelmiştir. Ekonomi, politika, sanat, spor, kültür gibi pek çok alana hükmeden iktidarlar; tek taraflı ve sınırlarını kendilerinin belirlediği bir bilgi akışını meşru kılmaya çalışmaktadırlar. Güvenlik ve mahremiyete yönelik pek çok algının göz ardı edildiği bu süreçte, egemen güçlerin birey ve topluma ait her türlü bilgiye sahip oluşuna işaret etmek gerekir.

Bilgi ve iktidar arasındaki ilişkinin niteliği, toplumu yönlendirmedeki etkisi ile doğru orantılıdır. Bilgiye sahip olanın iktidar konumundaki özelliği, gözetleyenin gözetlenen üzerindeki gücüne işaret etmekte; iktidarlar ise kapitalist sistem ile dünyaya yön veren egemen güçler olarak tanımlanmaktadır. Foucault'nun panoptikon kavram-sallaştırması ile gözetlenen öznenin davranışlarında yaşanan değişiklik, yine öznenin kendinde bulunduğu oto kontrol sistemi ile gerçekleşir. Gözetleyenin-bilenin- gözetlene- ne bilinç dışı bir şekilde yön vermesi günümüz gözetim toplumunun temel özelliğidir.

Teknolojinin hız kesmeden geliştiği bugünün toplumu, panoptikonun ötesinde bir gözetim mekanizmasına tabidir. Günümüz gözetim toplumu, gözetim mekanizmasının edilgeni olan bireyler ile toplumun temelleri düşünüldüğünde, engellenemez riskler taşır. Günlük hayatın bir parçası haline gelen yeni medya teknolojileri bu risklerin en büyük tetikçisi; iletişim olgusu ise egemen güçlerin elinde en önemli silah olmaktadır. Ortaya çıkan risklerin ciddiyeti, mevcut düzenin devamı ve geleceğine yönelik kestirimlerin yapılamamasına yol açar. Tekniğin hızla ilerlemesiyle teknolojik gelişmelerin hız kazanmasına değinen ve vurgulayan Beck'e göre bu durum, yeterli derecede sorgulanmadan ve yeterince üzerinde düşünülmeden alınan kararlar sonucu gerçekleşmektedir. Beck; bu sürecin sonrasını ise risklerin, tehlikelerin ve tehditlerin artarak çoğaldığı bir aşama olarak tanımlar (Beck, 2013, s. 180).

Beck, riskler barındıran bir toplumun, belirsizliklerin varlığında, bugün ve geleceğe için bireyler için büyük bir tehlike barındırdığını belirtir. "Kendi üstüne düşünen insan" kavramsallaştırması ile bireylerin; risklerin önüne geçmek, mevcut toplum niteliklerini değiştirebilmek için bilgilenme, bilgiyi doğru kullanma, eleştirme, sorgulama, inceleme, soru sorma yetilerinin temel amaçları olması gerektiğini vurgulamaktadır (Çuhacı, 2007, s. 152).

Var olan gözetim, kontrol ve yönlendirme mekanizmalarına yönelik; bireyin içinde bulunduğu mevcut durumu bilinçli bir şekilde değerlendirmesi, toplum eleştirisinin yanı sıra sorgulama yetisinin doğru kullanılması, bireyin gözetlenen ve yönetilen konumundaki rolünün dönüşümünü sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Adorno, T. W. (2007). Kültür Endüstrisi. İstanbul: İletişim.
2. Aktel, M. (2001). Küreselleşme Süreci ve Etki Alanları. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(2), 195. Erişim adresi: <http://www.dergipark.gov.tr/>

3. Beck, U. (2013). Siyasallığın İcadı. İstanbul: İletişim.
4. Cevizci, A. (2008). Aydınlanma Felsefesi Tarihi. Ankara: Asa.
5. Çelebi, V. (2013). Michel Foucault'da Bilgi, İktidar ve Özne İlişkisi. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 5(1), 515. Erişim adresi: <http://www.dergipark.gov.tr/>
6. Çuhacı, A. (2007). Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı. Sosyoloji Dergisi, 3(14), 152. Erişim adresi: <http://www.dergipark.gov.tr/>
7. Dijk, J. V. (2016). Ağ Toplumu. Özlem Sakin. (Çev.). İstanbul: Epsilon.
8. Dolgun, U. (2004). Gözetim Toplumunun Yükselişi: Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna. Yönetim Bilimleri Dergisi, 1(3), 9. Erişim adresi: <http://www.ybd.dergi.comu.edu.tr/>
9. Ergur, A. (2016). Finans Kapitalizminin İçselleştirilmiş Mantiği Olarak Gözetim. Çoban B. ve Ataman B. (Ed.), Gözetim Toplumu: Panoptikon. (s. 5-15) içinde. İstanbul: Ege.
10. Foucault, M. (1992). Hapishanelerin Doğuşu. Ankara: İmge.
11. the Internet (Yüksek Lisans Tezi, University of Kent at Canterbury, Canterbury). Erişim adresi: http://www.researchgate.net/publication/274383916_Marshall_McLuhan's_'global_village'_and_the_Internet/
12. Gücüyener, M. (2011). Panoptikonik Gözetimden Synoptisizme Gözetim Toplumu (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon). Erişim adresi: <http://acikerisim.aku.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11630/2600/402163.pdf?sequence=1&isAllowed=y/>
13. Hall, S. (2005). İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü. Küçük M. (Ed.), Medya, İktidar, İdeoloji. (s. 73-121) içinde. Ankara: Bilim ve Sanat.
14. Kant, I. (1983). "Aydınlanma Nedir?" Sorusuna Yanıt" Seçilmiş Yazılar. Bozkurt N. (Çev.). İstanbul: Remzi.
15. Kaygısız, Ü. (2017). Panoptikon: Demokrasi Ekseninde Realiteden Kurgusala Doğru Bir Bakış. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(15), 2079. Erişim adresi: <http://www.http://iibfdergi.sdu.edu.tr/>
16. Lyon, D. (2006). Gözetlenen Toplum Günlük Hayatı Kontrol Etmek. Soykan G. (Çev.). İstanbul: Kalkadeon.
17. Özdel, G. (2012). Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği ve Panoptikon ile İktidarın Gözü Göstergeleri. Türk Online Tasarım, Sanat ve İletişim Dergisi, 2(1), 23. Erişim adresi: <http://www.dergipark.gov.tr/>
18. Öztürk, S. (2013). Filmlerle Görünürlüğün Dönüşümü: Panoptikon, Süperpanoptikon, Sinoptikon. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 36, 135. Erişim adresi: <http://www.iletisimdergisi.gazi.edu.tr/>
19. Ragnedda, M., (2011), Social Control and Surveillance in the Society of Consumers, International Journal of Sociology and Anthropology, 3(6), 181-182. Erişim adresi: <http://www.academicjournals.org/>

20. Sarup, M. (2017). Postyapısalcılık ve Postmodernizm. Güçlü A. (Çev.). Ankara: Pharmakon.
21. Sheridan, C. (2016). Foucault, Power and the Modern Panopticon. Trinity College Digital Repository. Yayınlanmamış proje, Trinity Üniversitesi, Hartford. Erişim adresi: <https://digitalrepository.trincoll.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1564&context=theses>
22. Şaylan, G. (2016). Postmodernizm. Ankara: İmge.
23. Wagner, P. (2005). Modernliğin Sosyolojisi. Küçük M. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
24. Yanık, A. (2017). Bir Süperpanoptikon Olarak Yeni Medya: Yeni Medya Işığında Gözetimin Eleştirisi. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 5(2), 792. Erişim adresi: <http://www.dergipark.gov.tr/>
25. Yılmaz, K. ve Horzum H. (2005). Küreselleşme, Bilgi Teknolojileri ve Üniversite. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(10), 105. Erişim adresi: <http://www.researchgate.net/>
26. Yücel, D. D. (2015). Sinema Filmlerinde Gözetim ve İktidar İlişkilerinin İnşası. International Journal of Social Sciences and Education Research, 2(1), 392. Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/>
27. Türk Dil Kurumu. (2018). Gözetim. Erişim adresi: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=141705.22.04.2018
28. Türk Dil Kurumu. (2018). Gözetmek. Erişim adresi: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=141735.22.04.2018
29. Türk Dil Kurumu. (2018). Kitle İletişimi. Erişim adresi: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=kitle%20ileti%C5%9Fimi&guid=TDK.GTS.58d9f8e451e771.56652039.23.04.2018
30. Türk Dil Kurumu. (2018). Yığın. Erişim adresi: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=346534.23.04.2018
31. Postman N. (Konuşmacı). (1998). Technology and Society (Panel videosu). Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=dBlfPhsrvtw>. 24.04.2018.

**20'İNCİ YÜZYILIN İKİNCİ
YARISINDA AVRUPA DEVLETLERİ
TARAFINDAN UYGULANAN GÖÇ
POLİTİKALARI İLE AVRUPA
TOPLUMUNDA ARTAN İSLAMOFOBİ
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ**

Caner Övsan ÇAKAŞ¹

1 Dr. Araştırmacı

GİRİŞ

Genel olarak Müslümanlara karşı önyargılı bir nefret ve irrasyonel bir korku olarak tanımlanabilecek İslamofobi geçmişte Ortaçağ'a kadar dayanan bir söylem üretim mekanizmasının ürünüdür. Bahse konu İslamofobi kavramının niteliğinin Avrupa toplumunun kolektif bilinç ve anlayışındaki değişimlere bağlı olarak çoğunlukla toplumsal güvensizlik ortamının arttığı dönemlerde kamusal alanda popülerlik kazandığı söylenebilir. Bu çalışmada ise 20'inci Yüzyılın ikinci yarısında Avrupa Devletlerinin uyguladığı göç politikaları ile Avrupa toplumunda artan İslamofobi arasındaki bağlantının analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu minvalde öncelikli olarak post endüstriyel dönemin ve neoliberal ekonomik eksen kaymasının Avrupa toplumları üzerindeki olumsuz etkisi istihdam ve refah devleti uygulaması üzerinden değerlendirilmiştir. Akabinde de söz konusu olumsuz etkinin Avrupa toplumunda yarattığı ekonomik, sosyal ve siyasi bunalım dayalı güvenlik krizi üzerinde durulmuştur. Zira bahse konu güvenlik krizinin Avrupa toplumlarında çoğunluğu göçmen olan ve bizzat Avrupa Devletleri tarafından savaş sonrasında ekonomik avantaj sağlamak amacıyla uzun vadeli sonuçları dikkate alınmadan kısa vadeleri çıkarlar çerçevesinde davet edilen Müslüman azınlığın ötekileştirilmesinde ve güvenikleştirilmesinde önemli bir rolü olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında Çalışmanın tartışma bölümünde ise günümüzde Müslüman göçmenlerin ötekileştirilmesine ve güvenikleştirilmesine neden olan İslamofobi'nin Müslüman göçmenlerin varlığından ziyade Avrupa toplumunda post endüstriyel ve neoliberal ekonomik kaymanın ve hatalı göç politikalarının ortaya çıkardığı tahribatın bir sonucu olduğu kanısına varılmıştır.

YÖNTEM

Çalışmada öncelikli olarak Avrupa toplumunun endüstriyel ve korumacı ekonomik sistemden post endüstriyel ve neoliberal ekonomik sisteme geçişi esnasında yaşadığı ekonomik, sosyal ve siyasi bunalımların tespit edilmesi hedeflenmiştir. Akabinde de bahse konu toplumsal bunalımlar ile göç olgusu arasındaki korelasyon mercek altına alınmış, iki kavram arasındaki nedensellik ilişkisi üzerinde durulmuştur. Sonrasında ise söz konusu göç politikalarının sonuçları ile Avrupa toplumunda mevcut İslamofobi arasındaki korelasyon ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Başka bir deyişle çalışmada küresel ekonominin yapısal değişimi bağımsız değişken, Avrupa Devletleri'nin uyguladıkları göç politikaları aracı değişken ve Avrupa toplumunda İslamofobi'nin artış oranı ise bağımlı değişken olarak kabul edilmiştir.

BURGULAR

Avrupa toplumunda son yıllarda en çok kabul gören İslamofobik söylemlerden bazılarının "Müslüman göçmenlerin Avrupa Refah Devleti Sisteminin zayıflamasına neden oldukları" ve "işsizliğe yol açtıkları" olduğu söylenebilir (Kaya, 2016: 233-235; Atikkan, 2014: 50-51; Caldwell, 2001: 22-26; Cesari, 2015: 63-77). Bu nedenle Avrupa Refah Devleti Sistemi ve onun dayandığı küresel ekonomik sistem üzerinde durulması yerinde olacaktır. 1950'li yıllardan itibaren oluşmaya başlayan ve Avrupa Refah Devleti sistemi olarak tanımlanan bu sosyal sistem dünya üzerinde kişisel haklara en fazla önem veren ve sosyal yadınımları bir iyilik hareketinden ziyade bir vatandaşlık hakkı kapsamında değerlendiren bir sistemdir (Giddens, 1994: 45). Kişisel özgürlüğü, mülkiyet hakkını ve girişimcilik hakkını ön planda tutan Anglo-Sakson Refah devleti modelinin aksine Avrupa modeli sosyal güvenliği ön planda tutan bir anlayış temelinde ve sosyal dışlanmaya ve yoksulluğa karşı aşırı korumacılık üzerine kurulmuştur (Esping, 1990: 23-55). Bu farkın nedeninin anlaşılması için Avrupa sisteminin kendisine has tarihsel nedenselliğinin incelenmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Avrupa'da

oluşan sosyal modelin iki önemli nedeni olduğu söylenebilir (Wahl, 2015: 60). Birinci si 20'inci Yüzyılın ikinci yarısında oluşan Sovyet ve komünizm tehdidi, ikincisi ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan ve 1930'lu yıllardaki ekonomik bunalımların etkisi altında inşa edilen korumacı, Keynesçi ve özel sermayenin gücünün geniş kapsamlı devlet düzenlemeleriyle sınırlandırıldığı küresel ekonomik sistemdir (Wahl, 2015: 60-66). Sovyet tehdidi ve Avrupa kamuoyunda hiç de azımsanmayacak sayıda destekçisi bulunan komünizmin yaratmış olduğu yayılma ihtimali (hatta İtalya'da savaş sonrası dönemde kısa süreli olsa sosyalist yönetime geçiş denemesi olmuştur.) Avrupa'da işveren ve çalışan kesimler arasında sıkı bir pazarlığa dayalı güç dengesinin kurulmasına neden olduğu söylenebilir (Wahl, 2015: 62). Ayrıca Avrupa'nın bahse konu Sovyet tehdidi ile başa çıkacak askeri güce sahip olmaması bu dengenin güçlenmesine, işveren kesimlerin kitlelerde yayılması muhtemel bir komünizm yerine kitlelere daha ılımlı bir kapitalizm sağlanmasını benimsemelerine yol açtığı görülmektedir (Kissinger, 2011: 498-504). Diğer önemli bir etkenin ise savaş sonrası dönemde kurulan ve 1930'lu yılların acı kriz tecrübeleri eşliğinde hayata geçirilen Bretton Woods sistemi olarak da adlandırılan özel sermayenin gücünü sabit döviz kurları, sermaye denetimleri, ticari korumacılık ve çok büyük kamu sektörü gibi devlet düzenlemeleriyle sınırlayan Keynesçi ekonomik sistem olduğu ileri sürülebilir. Bahse konu sistem, işverenlerin yatırımlarını yurt dışına kaydırma seçeneğini ticari korumacılık ve yüksek nakit masrafları gibi nedenlerle tercih etmemesine neden olmuştur (Wahl, 2015: 67; Dollar, 2005: 113). Zira bu iki neden Avrupa'da işçi sendikalarının Amerikalı işçi sendikalarına kıyasla çok daha fazla pazarlık gücü kazanmasına ve işverenlerin çok daha fazla çalışanlar lehine taviz vermesine yol açmıştır (Wahl, 2015: 68). Bu yüksek karşılıklı pazarlık gücü ise Avrupa Refah devleti modelinin oluşmasını sağlayan en önemli unsur olarak belirlemiştir (Wahl, 2015: 69). Bu unsurlar kuzey ülkelerinde daha kuvvetli bir etki yaratmış ve Avrupa'da en etkin refah devleti modeli olan İskandinav modelinin oluşmasına neden olmuştur (Wahl, 2015: 70-78). Fakat 1970'li yıllarda yaşanmış iki petrol krizi ve Bretton Wood sisteminin çökmesiyle küresel ekonomik sistem hızla değişmiştir. Gerek gelişmiş ülkeler, gerekse gelişmekte olan ülkeler bir taraftan sabit kur sistemini terk ederken, diğer taraftan da korumacı ekonomik kalkınma modelinden hızla vazgeçerek, serbest ticaretin hızla yayılmasına katkıda bulunmuşlar ve bütün ticari engellerin hızla etkisizleştirilmesini sağlamışlardır. Bu durum yukarıda değinildiği gibi istihdamsız bir ekonomik büyümeye dayanan, postfordist ve kuralsızlaşmış bir üretim organizasyonun yayılmasına ve Avrupa'da yüksek pazarlık gücüne sahip işçi sendikalarının gücünü büyük oranda yitirmesine neden olmuştur (Wahl, 2015: 79-88). Diğer bir taraftan Soğuk Savaşın sona ermesi ve komünizm tehdidinin ortadan kalkması Avrupa'daki işçi sendikalarının pazarlık gücü üzerinde ölümcül bir etki bırakarak, zaten 1980'li yıllardan beri küreselleşmenin nedeniyle hızla azalan sendika-işveren dengesini neredeyse işveren lehine ortadan kaldırmıştır (Dollar, 2005: 114; Stiglitz, 2013: 183-234). Ayrıca istihdamsız ekonomik büyüme Avrupa'da özellikle vasıfsız işgücü üzerindeki rekabeti arttırmış, çoğu devlet azalan rekabet gücünü arttırmak için iş standartları ve sosyal harcamalarından taviz vermeyi etkin bir rekabet artırıcı araç olarak değerlendirmiştir (Esping, 1990: 66-69). Bu duruma sermayenin serbest dolaşımı nedeniyle azalan vergi miktarı da eklendiğinde Avrupa Refah Devleti üzerinde oldukça yıkıcı sonuçlara gebe hale gelmiştir (Wahl, 2015: 90). Bahse konu durumun ABD için geçerli olduğunu söylemek ise doğru değildir. Çünkü ABD'de hiçbir zaman sendikal hareketler güçlü olmamıştır. Ayrıca ABD de ne Sovyet ve komünizm tehditleri ne de devlet müdahaleciliği Avrupa kadar önemli düzeyde olmamıştır. Zira Anglo-Sakson Refah Devleti modeli, sosyal korumacılık yerine girişimcilik, mülkiyet hakkı ve bireysel özgürlüklere önem veren bir yapıda gelişim göstermiştir (Stiglitz, 2013: 35-65). Fakat söz konusu Avrupa olduğunda bu küresel değişimlerin etkisi so-

nucu refah devletinin zayıflatılması, Avrupa toplumunda çok ciddi oranda güvensizlik ortamının ortaya çıkmasına ve tehdit algısının artmasına yol açmıştır (Atikkan, 2014: 50-55; Alberto & Glaeser, 2005: 22-25). Başka bir deyişle neoliberal ekonomik sistemin küresel sermaye iktidar elitleri tarafından hakim ekonomik sistem haline getirilmesinden önce refah devleti koruması altında işsizlik ve işgücü rekabeti tehdidinden korunan Avrupalı vasıfsız işgücü, bu küresel ekonomik sistem içerisinde yaşanan yapısal değişim sonucunda bu korumadan mahrum kalmış ve emek üzerinden yapılan bir rekabet ortamına itilmiştir. Dolayısıyla da gerek işsizlik gerekse sosyal yardım kesintileri nedeniyle de sosyal bir korumasızlık içerisine düşmüştür. Bu korumasızlık ve güvensizlik ortamı da Avrupa'da unutulmuş veya unutulduğu sanılan eski bir toplumsal patolojinin, yani ırkçılığın Avrupa'da yaşayan çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu göçmenler üzerinden, yeniden İslamofobi kavramı ile canlanmasına yol açtığı düşünülebilir (Caldwell, 2011: 50; Alberto & Glaeser, 2005: 34-45).

Caldwell'e göre Avrupa'da işsizliğin ve sosyal yardımların kesilmesinin en önemli nedeni 1970'li yıllarda neoliberal ekonomik sisteme küresel çapta geçiş yanında aynı zamanda dönem Avrupalı iktidar elitlerinin uyguladığı yanlış göç politikalarıdır (2011: 48). Caldwell, İkinci Dünya Savaşından sonra ithalat ikameli bir korumacı ekonomik sistemin ve merkezileşmiş üretim bandına dayalı fordist üretim yönteminin hakim olduğu küresel ekonomide Avrupa'nın madencilik, imalat sektörü ve ağır sanayiye işgücü açığı gibi geçici endüstriyel ekonomik sorunlarını kalıcı olmayan demografik önlemlerle çözmeye çalışmasının günümüzde yaşanan vasıfsız işgücü işsizliğinin ve göçmen karşıtlığının temellerini attığını belirtir (2011: 49). Zira neoliberalizm sonrası ekonomik sistemde Avrupa ekonomisinin hızla post endüstriyel bir yapıya dönüşmesi sonucunda, neoliberalizm öncesi endüstriyel ekonominin ihtiyaçları doğrultusunda istihdam edilen çok sayıda vasıfsız işçi işsiz kalmıştır (Caldwell, 2011: 50). Caldwell bu noktada A.B.D ile Avrupa arasındaki bir göç politikası farklılığına da dikkat çeker. Caldwell'e göre ABD neoliberal ekonomik sisteme geçiş etkilerini, göç politikaları nezdinde, Avrupa kadar derinden hissetmemiştir. Çünkü ABD'de en çok vasıfsız göçmen işçi alımı ABD'nin neoliberal ekonomiye geçtiği 1970'li yılların sonunda gerçekleştirilmiştir. Bu minvalde de gelen göçmen işçiler post endüstriyel bir ekonominin ve post fordist bir üretim sisteminin gerektirdiği şartlar dahilinde alınmıştır (2011: 51-55). Başka bir deyişle Avrupa'ya alınan göçmenlerin büyük bölümü savaş sonrası ithalat ikameli bir korumacı ekonomik sistemin ve merkezileşmiş üretim bandına dayalı fordist üretim yönteminin ihtiyaçları doğrultusunda planlanıp, alınırken, ABD'de göçmen işçi alımı post endüstriyel ve neoliberal ekonomik sistemin ihtiyaçları doğrultusunda planlanmış ve alınmıştır. 1970'li yıllar öncesinde bu kolay ve ucuz vasıfsız işgücü tedariki Avrupalı devletler için, anılan dönemin henüz neoliberalleşmemiş küresel ekonomik sistemi dikkate alındığında, oldukça önemli avantajlar da sağlamıştır (Legrain, 2006: 23). Hatta bahse konu göçmen işçiler Avrupa devletleri tarafından Avrupa'nın savaş sonrası inşası ve onun istihdam yoğun imalat sektörüne dayanan ekonomisi için çok önemli bir fırsat olarak da değerlendirilmiştir. Çünkü Avrupalı devletlerce göçmen işçilerin hem sağladıkları ucuz işgücü ile Avrupa'nın küresel rekabet gücünü arttıracığı hem de ödedikleri sosyal yardım primleri aracılığıyla sosyal güvenlik sistemlerini güçlendirecekleri düşünülmekteydi (Legrain, 2006: 30). Avrupa'nın altın yılları olarak anılan ve göz kamaştırıcı bir ekonomik büyümenin yaşandığı savaş sonrası dönemden 1970'li yıllara kadar geçen süre için Avrupalı iktidar elitlerinin bu düşüncelerinde yanlış olmadıkları da görülmektedir. Bu gerçeklik Avrupa devletlerinin neoliberal ekonomik eksen kaymasının yaşandığı 1970'li yıllara kadar istekli birer göçmen işçi ithalatçısı olmalarına yol açmıştır (Legrain, 2006: 34). Zira anılan dönemde Avrupa devletlerince çoğunluğu Müslüman ülkelerden alınan vasıfsız göçmen işçi rakamları dikkate alındığında onların bu hevesi açıkça görülmektedir. 1950'li yılların

sonuna kadar İngiltere’de 55.000 Hintli ve Pakistanlı yaşıyorken bu sayı 1960’ların sonuna doğru bir milyonu geçmiştir (Williams, 2007:7; Lewis, 2002: 23). Benzer şekilde Fransa’da 1950’li yılların başından itibaren bir işgücü ithalatı göze çarpmaktadır. Fransa öncelikle işgücü açığını İtalya ve Doğu Avrupa’dan sağlamaya çalışmış fakat yeterli verimi alamamıştır. Çünkü bahse konu ülkelerde de savaş sonrası dönemde işgücü açığı vardır (Tribalat, 1995:33-40). Bu minvalde Fransa başta Kuzey Afrika olmak üzere eski sömürgelerine yönelmiştir (Tribalat, 1995: 41). Kaldı ki 1970’li yıllara kadar Fransa’ya bu Kuzey Afrika ülkelerinden sadece yasal yollardan 700.000’den fazla göçmen alınmıştır. Zira 1962 yılında Fransa’ya ayda ortalama yasal ve yasal olmayan yollardan 70.000 Cezayirli gelmiştir (Tribalat, 1995: 45). Almanya ise savaş sonrasında 1970’li yıllara kadar geçen süre içerisinde göçmen işçi politikasını adeta bir deve dönüştürmüştür. 1960 yılında yaklaşık 329.000 göçmen işçisi bulunan Batı Almanya, bu sayıyı 1964 yılında bir milyona, 1973 yılında ise 2.6 milyona çıkarmıştır (Dinç, 2011: 253-280). Bu göçmen işçilerin büyük çoğunluğunu da Türkler, Faslılar ve Tunuslular gibi Müslüman ülkelerden gelen kişiler oluşturmaktadır (Şen, 2003: 208-227). Benzer durum İsveç, Avusturya, Hollanda ve Belçika gibi diğer gelişmiş Avrupa ülkeleri için de geçerlidir (Legrain, 2006: 70-88). Kısacası savaş sonrası ekonomik sistemin şartları dahilinde ekonomik büyümelerini hızlandırmak ve rekabet güçlerini arttırmak için Avrupa ülkeleri göçmen işçi ithalatına oldukça fazla yüklenmişlerdir (Caldwell, 2011: 55-60; Legrain, 2006: 90; Rifkin, 2004: 22-39). Başka bir deyişle Avrupa’da günümüzde bir fazlalık ve yük gibi görülen göçmenlerin gelişi, anılan göçmenlerin kendi girişimleri sonucu değil, bizzat Avrupa ülkelerinin talebi doğrultusunda gerçekleşmiştir (Çakaş, 2018: 331-333). Dolayısıyla da göçmenlerin gelmeye başladığı 1960’lı yıllarda göç olayının ekonomi üzerinde olumlu bir etki sağladığı düşünüldüğü için Avrupa kamuoyunda, günümüzün aksine, oldukça olumlu karşılandığı söylenebilir (Kaya, 2016: 4, 228). Bu göç ve göçmenler hakkındaki olumlu tavır 1970’li yıllarda yavaş yavaş, 1980’li yıllarda ise hızla bozulmaya başladığı görülmektedir (Caldwell, 2011: 80). Bu tavır değişikliğinin altında ise iki önemli değişkenin olduğu düşünülmektedir. Bunlardan birincisi Avrupa’nın küresel neoliberal eksen kayması sonucunda yaşadığı ekonomik alandaki yapısal değişiklikler, diğeri ise bahse konu neoliberal sistemin ortaya çıkardığı sosyolojik etkilerdir. Yukarıda da değinildiği gibi 1970’li yıllar geçmişin endüstriyel, fordist ve ithalat ikameli koruyucu küresel ekonomisinden neoliberal, post endüstriyel, post fordist ve serbest küresel ekonomiye geçiş dönemidir. Bu geçiş dönemi 1980’li yıllarda Birleşik Krallık’ta Thatcher ve A.B.D’de Reagan yönetimlerinin sosyal piyasa ekonomilerine ağır darbeler vuran ekonomi politikalarıyla da hızlanmıştır (Atikkan, 2014: 46-47; Caldwell, 2011: 49). Bu neoliberal küresel ekonominin ve ekonomik büyüme tarzının nasıl işlediği yukarıda ayrıntılı olarak anlatıldığı için burada üzerinde durulmayacaktır. Fakat önemli olan bu eksen kaymasının Avrupa’da çoğunluğu Müslüman olan göçmenler ve göç algısı üzerinde yarattığı olumsuz etkidir. Çalışmada daha önce değinildiği gibi Avrupa neoliberal eksen kayması öncesi endüstriyel ve fordist ekonomik sistemin şartlarına göre kısa süreli ekonomik avantaj sağlamak için kalıcı demografik sonuçları olan bir göç politikası izlemiştir (Caldwell, 2011: 50). Çünkü Avrupa’nın anılan dönemde uyguladığı göç politikası hem niceliksel hem de niteliksel olarak uzun vadeli şartlar dikkate alınmadan, yüksek ekonomik büyümenin ve artan refahın vermiş olduğu rahatlıkla sadece anılan dönemde elde edilmesi gereken faydalar dikkate alınarak yapılmıştır. Bu minvalde de endüstriyel bir ekonominin ihtiyaçlarına göre uygulanan göç politikası, post endüstriyel ve sermaye yoğun bir neoliberal ekonomiye geçişle birlikte tam bir felakete yol açmıştır (Wahl, 2015: 100-110). 1970 öncesi dönemde göçten sağlanan geçici ekonomik faydanın Avrupalı iktidar eliti tarafından düşüncesizce istismar edildiği söylenebilir (Atikkan, 2014: 46-47). Başka bir deyişle ekonominin çarklarını elinde tutan elit kesim göçten

daha fazla fayda sağlamak ve işgücü ücretlerinde rekabet gücünü arttırmak için siyasetin ve toplumun tahammül edebileceğinden çok daha fazla göç talep etmiştir (Caldwell, 2011:53). Aynı zamanda göç yoluyla işgücü arzında yaşanan artış işçi sendikalarının ücret talebinin pazarlık gücünü zayıflatarak, üretimin daha karlı, esnek ve rekabetçi olmasını sağlamıştır (Caldwell, 2011: 54). Bu minvalde Avrupa’da 1970’li yıllarda neoliberal eksen kayması öncesinde uygulanan göç politikalarının Avrupa’daki ekonomik iktidar elitlerinin ve onun bir uzantısı olan siyasi iktidar elitlerinin kısa süreli ekonomik fayda ve çıkarları doğrultusunda planlandığı ve icra edildiği söylenebilir. Bir anda bol ve ucuz işgücüne ulaşan Avrupa iktidar elitlerinin de bahse konu göç uygulamasının geleceğini düşünmeden veya yeteri kadar dikkate almadan anlık ihtiyaçlar doğrultusunda kararlar verdikleri öne sürülebilir.

Çalışmanın devamında söz konusu göç politikasının niteliksel hatalarına da değinilmesi yerinde olacaktır. Öncelikli olarak anılan dönemde yapılan göç uygulamalarında Avrupalı iktidar elitleri göçün insani bir yönü olduğu gerçeğini görmezlikten gelmişlerdir. Çünkü göç politikaları başlarken Avrupa’nın göçmen işçilerden istediği onların gelip, belli bir süre çalışmalarından sonra geri dönmeleri idi (Aydın, 2015: 32-33). Başka bir deyişle Avrupa ülkeleri savaş sonrası gelen göçmen işçilerin kalıcı göç kapsamında yerleşimlerine devam edeceklerini hayal bile etmemişler ve gelen göçmenleri bir süre sonra evlerine geri dönecek işgücü olarak görmüşlerdir. Bu minvalde de savaş sonrası ekonomilerini yeniden inşa etme amacıyla göçmenleri karlı bir tercih olarak gören Avrupa iktidar elitleri sadece göçün geçici faydalarına odaklanmışlar, entegrasyon, uzun dönemli politikalar ve kamuoyu algısı gibi birçok yönünü görmezlikten gelmişlerdir (Özerim, 2014: 20-23). Zira misafir işçi anlamına gelen “gasterbeiter” adı altında göçmen işçilerin kavramlaştırılması ve bu yönde üretilen söylemler bu niyeti kanıtlamaktadır (Adıgüzel, 2016: 98; Çam, 2014: 37). Başka bir deyişle Avrupa’nın onlardan beklediği koşullu bir misafirlik sürecidir (Yeğenoğlu, 2016: 182). Fakat bu göçmen işçilerin de bir hayat tarzı, ailesi ve sosyal ihtiyaçları olduğu gerçeği üzerinde çok fazla durulmamıştır. Bu gerçek bahse konu göçmen işçilerin önemli bir kısmının geri dönmeyerek, göç ettikleri ülkeye yerleşmeleri ve ardından ailelerini yanlarına getirmeleri sonucunda Avrupalı iktidar elitlerinin hiç beklemediği bir anda kendisini yüzlerine vurmıştır. Başka bir deyişle Avrupalı iktidar elitleri işgücü çağırılmışlar ama gelenlerin aynı zamanda da insan oldukları gerçekliği ile karşılaşmışlardır (Yeğenoğlu, 2016: 183). Diğer bir niteliksel hata da bahse konu göçmenlerin çoğunun vasıfsız işgücü kapsamında alınmasıdır. Çünkü 1970 öncesi ekonomik sistem, yukarıda da değinildiği gibi, bu tür bir göç politikasının ekonomik iktidar elitlerine avantaj sağladığı şartlara sahipti. Aslında daha açık bir ifade ile belirtilirse, göçmenlerden yapılması istenen işler hiçbir Avrupalının sunulan ücrete yapmak istemedikleri işlerdir (Caldwell, 2011: 55). Böyle bir strateji kapsamında alınan göçmen işçilerinde yüksek vasıflı işgücüne dayanan post endüstriyel bir küresel ekonomide sorun olacakları da tahmin edilebilir. Zira 1970’li yıllarda Bretton Woods sisteminin çökmesi sonucunda hızla neoliberal bir tarz almaya başlayan küresel ekonomik sistem, 1980’li yıllara gelindiğinde bu evrimini neredeyse tamamlamıştır. Bu neoliberal sistemin etkisiyle Avrupa’da vasıfsız işgücüne istihdam sağlayan imalat sanayisi gibi sektörler, daha fazla kar edebilmek ve rekabet güçlerini arttırabilmek için üretim üstlerini Avrupa’dan üçüncü dünya ülkelerine kaydırmaya başlayarak neoliberal eksen kaymasına uyum sağlamışlardır (Castles & Miller, 2008: 108). Neoliberalizmin hakim ekonomik sistem haline gelmesi de Avrupa toplumunda sanayisizleşme, artan üretkenlik, işsizlik ve yoksulluk gibi 1960’lı yıllarda olmayan bazı sorunları ortaya çıkarmıştır (Wahl, 2015: 122). Lakin bu yeni ekonomik sistemde geçmişin avantaj olarak değerlendirilen vasıfsız işgücü artık bir dezavantaj haline gelmiştir (Caldwell, 2011: 88; Castles & Miller, 2008: 122; Wahl, 2015: 133). Başka bir deyişle Avrupa’nın aradığı artık vasıfsız ve

ucuz işgücü değil vasıflı bilgi işçisidir (Drucker, 2015: 66-71). Bu minvalde 1970'li yıllardan itibaren Avrupa'da milyonlarca vasıfsız işgücü işsiz kalmıştır (Drucker, 2015: 72). Bu işsizlik sorununa birde yukarıda değinildiği gibi, neoliberal eksen kaymasının bir sonucu olarak değerlendirilebilecek sosyal politika harcamalarının azaltılması eklenince bu kriz durumu daha da ciddi boyut almıştır (Drucker, 2015: 74; Dumeil & Levy, 2014: 87-111). Göçmenler ise bu işsizler ordusu ve onlardan politik destek almayı hedefleyen aşırı sağ partilerce işsizliğin, yoksulluğun, şiddetin ve sosyal politika harcamalarının kısılmasının sorumlusu olarak gösterilmişlerdir (Kaya, 2016: 228). Başka bir deyişle neoliberal eksen kayması nedeniyle yaşanan işsizlik, yoksulluk ve sosyal yardım kesintileri, Avrupa'da geçmişte olumlu bir tutum sergilenen göç algısının tersine dönmesine yol açmış, akabinde de göçmenlere karşı bakış açısı oldukça olumsuz bir yöne kaymıştır. Bu bakış açısı değişikliği de Avrupa'da İslamofobi'nin yükselişe geçmesinde önemli bir nedensel faktör olarak rol almıştır (Kaya, 2016: 232). Zira çalışmanın giriş bölümünde belirtildiği gibi Avrupa'da üretilen İslamofobik söylemin en büyük argümanlarından bazıları, "göçmenlerin yerlilerin elinden işlerini aldığı", "göçmenlerin refah devletini ve sosyal yardımları sömürdüğü" şeklinde üretilen savlardır (Huysman, 2001: 768-769). Başka bir deyişle Avrupa'da küreselleşmenin kaybedenlerinin desteğini almak amacıyla başta aşırı sağ gruplar olmak üzere bir takım çıkar topluluklarının ürettiği söylemler aracılığıyla, göç olgusunun güvenleştirilmesi söz konusudur (Özerim, 2014: 111). Bu güvenleştirme politikasına Avrupa'nın neoliberal iktidar elitleri de kendi çıkarları doğrultusunda destek vermiştir. 1990'lı yılların başında Avrupa'daki iktidar elitleri bir yandan, aşağıda üzerinde durulacağı gibi, Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra ortadan kalkan "dış düşman" sendromunun yokluğunda kendi iktidarlarını yeniden üretebilmek için göçmenleri hedef alan "içimizdeki düşman" sendromunu üretmiş, diğer yandan da küresel neoliberal sistemin ve finansal krizlerin yoksullaştırdığı vasıfsız işgücünü oluşturan kendi ülkelerindeki kitlelerden iktidarlarına gelebilecek tepkiyi azaltmak için çoğunluğu Müslümanlardan oluşan göçmenleri işsizliğin, şiddetin, yoksulluğun ve azalan sosyal yardımların sorumlusu olarak gösteren bir söylem üretimine girmişlerdir (Kaya, 2016: 239). Bu minvalde de Müslümanların ve göçmenlerin sosyal güvenliğe ve ekonomiye bir tehdit oluşturduğu şeklindeki bir algı Avrupa toplumunda hızla yayılmaya başlamıştır (Kaya, 2016: 240). Lakin 1970'li yıllardan beri Avrupa toplumlarında artık kronik sorunlar haline gelen işsizlik, yoksulluk ve sosyal güvensizlik gibi neoliberal ekonominin yapısal sorunlarını çözemeyen Avrupalı iktidar elitleri, yurttaşlarının tepkisini azaltmak ve oylarını alabilmek için özelde İslamofobi'yi genelde göç karşıtlığını bir siyasal araç olarak kullanmışlar, neoliberal sistemin yukarıda belirtilen yapısal sorunlarını çözmede kendi beceriksizliklerini gizleyerek, Müslüman göçmenleri bu sorunların nedeni olarak gösteren söylem ve politika üretimine yönelmişlerdir (Kaya, 2016: 230-240). Bu göçün ve göçmenlerin güvenleştirme stratejisi sadece politik söylemle kalmamış, Avrupalı iktidar elitleri tarafından göçü sınırlandırılan ve güvenleştiren somut uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Zira göç olgusu AB bünyesinde adalet ve işleri yönetim mekanizması içerisine alınarak adeta ulusal bir tehdit haline getirilmiş ve "dış sınırlarda kontrolün artırılması", "göçün kontrol altına alınması" gibi başlıklar altında değerlendirilmeye başlanmıştır (Kaya, 2016: 230; Castles & Miller, 2008: 131). Bu minvalde özellikle 1990'lı yıllardan itibaren göçün sınırlandırılması ve kontrol altına alınması, hatta tamamen önlenmesi için AB genelinde gerek ulusal gerekse supranasyonal boyutlarda göç mevzuatlarının katılaştırıldığı da görülmektedir (Castles & Miller, 2008: 134). Başka bir deyişle geçmişin hoşgörülü göç söylemi ve politikalarından, göçün kontrol altında tutulmasına yönelik söylem ve politikalara bir geçiş söz konusudur (Huysman, 2001: 754). Böylesi bir güvenleştirme anlayışının da bir sonucu olarak Avrupa'da, çoğu göçmenin Müslüman olduğu göz önünde tutulursa, İs-

lamofobi'nin artmasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir (Huysman, 2001: 755; Aydın, 2015: 122-129).

TARTIŞMA

Çalışmada belirtilen burgular çerçevesinde Avrupa toplumunda artan İslamofobi'nin bağımsız değişkenlerinden birisinin 1970'li yıllardan itibaren global ekonomik sistemde yaşanan neoliberal eksen kayması olduğu ileri sürülebilir. Zira bahse konu neoliberal eksen kayması Avrupa refah devleti sisteminin üzerine inşa edildiği savaş sonrası korumacı ve ithalat ikameli global ekonomik yapının temellerini sarsarak, Avrupa toplumunda etkisini istihdam politikalarından sosyal politikalara kadar gösteren bir değişimi beraberinde getirmiştir. Neoliberal eksen kayması Avrupa vasıfsız ve düşük vasıflı işgücünü az gelişmiş ülkelerin işgücü ile rekabete zorlamıştır. Ayrıca neoliberalizmin sermaye, mal ve hizmetlere tanıdığı sınırsız dolaşım özgürlüğü Avrupa devletlerinin vergilendirme politikalarında da değişime gitmelerine yol açmış, refah devletinin uygulanmasında kaynak sıkıntısı yaşanmasına yol açmıştır. Söz konusu global ekonomik sistem değişiklikleri nedeniyle Avrupa toplumları ekonomik, sosyal ve siyasi bir güvensizlik ortamının içerisine girmişlerdir. Bu güvensizlik ortamının da Avrupa toplumlarının göç konusundaki tutumunun değişmesinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Lakin göçmenlerin Avrupa toplumu tarafından hem vasıfsız işgücünde yaşanan işsizliğin hem de zayıflayan refah devletinin en önemli nedeni olarak değerlendirilmeye başladığı görülmektedir. Bu bakış açısının da çoğunluğu Müslüman olan göçmenlerin kapsamlı bir güvenleştirilmeye tabi tutulmasına neden olduğu düşünülmektedir. Zira bahse konu güvenleştirme sürecinin Avrupa toplumlarında kökleri Ortaçağ'a kadar dayanan İslam karşıtlığının ve İslamofobi'nin yeniden güçlenmesine yol açtığı söylenebilir. Fakat belirtilmesi gereken önemli hususlardan birisi Müslüman göçmenlerin bu sürecin bir nedeni değil mağduru oldukları gerçeğidir. Çünkü bahse konu göçmenler savaş sonrası Avrupa Devletlerinin bizzat kendi talepleri doğrultusunda göç eylemine girişmişlerdir. Anılan dönemde Avrupa Devletleri gerek İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan vasıfsız işgücü açıklarını kapatmak amacıyla korumacı ekonomik sistem içerisinde küresel rekabet güçlerini arttırmak amacıyla göçmen işgücü ithalatına başvurmuşlardır. Kaldı ki göçmen işgücü de Avrupa Devletlerinin yeniden inşasında ve ekonomik gelişiminde önemli bir katkı sağlamıştır. Bu sürecin en önemli eksikliği ise bahse konu işgücü ithalatının Avrupa Devletlerince yeteri kadar dikkat edilmeden ve uzun vadeli sonuçları değerlendirilmeden yapılması hususudur. Söz konusu göçmen işçiler misafir işçi mantığı ile alınmış, gerekli entegrasyon politikaları yeteri kadar önemsizleşmiş, küresel ekonomik değişimler göz önünde bulundurulmamış ve göçün insani boyutu dikkate alınmadan göçmen işçilerin bir süre sonra ülkelere geri dönecekleri hesabına göre politikalar üretilmiştir. Başka bir deyişle Avrupalı iktidar elitleri 1950-1970 arasında uyguladıkları göç politikalarında kısa vadeli ekonomik çıkarlar için uzun vadede ciddi ekonomik ve sosyal sorunlar yaratacak bir tutumu benimsemişlerdir. Diğer önemli bir husus da Avrupa iktidar elitlerinin neoliberal ekonomik eksen kaymasının yarattığı değişime uygun politikaları izlememeleri ve zamanında yeterli reaksiyon gösterememeleridir. Onların bu hatasının Avrupa toplumunun neoliberalizmin yarattığı tahribatın etkisiyle ciddi ekonomik ve sosyal kriz ortamına girmesine yol açtığı düşünülmektedir. Bunun yanında söz konusu iktidar elitlerinin kendi toplumlarında gelecek tepkileri azaltmak amacıyla "günah keçisi" mantığı çerçevesinde ekonomik ve sosyal krizlerin nedenini çoğunluğu Müslüman olan göçmenlerin varlığına bağlayan bir söylem üretim mekanizmasına bağladıkları öne sürülebilir. Zira ekonomik alanda başlayan güvenleştirme söyleminin zamanla siyasi ve kültürel alanlara yayıldığı ve günümüzde Müslüman göçmenlerin topyekün güvenleştirilmeleriyle sonuçlandığı değerlendirilmektedir.

ÖNERİLER

Çalışmada yapılan değerlendirmeler sonucunda Avrupa toplumunda 1970'li yıllardan itibaren artan vasıfsız işgücü işsizliği ve zayıflayan refah devleti uygulamaları ile Avrupa iktidar elitlerinin anılan dönemden günümüze kadar geçen süreç içerisinde neoliberal ekonomik eksen kaymasına adapte olmak amacıyla uyguladıkları politikaların arasındaki ilişkiyi analiz eden akademik çalışmalar yapılması önerilmektedir. Zira söz konusu değişkenler arasındaki korelasyonu analiz eden akademik çalışmaların 1970'li yıllardan günümüze kadar geçen süreç içerisinde Avrupa toplumunun yaşadığı güvensizlik ortamının asıl nedenlerinin ortaya çıkarılmasında önemli bir rol oynayacağı değerlendirilmektedir. Önerilen diğer bir husus da küresel ekonomide yaşanan değişimlerle Avrupa Devletleri'nin uyguladığı göç politikaları arasındaki bağlantının gerek nedenleri gerekse sonuçları üzerinde duran akademik çalışmaların icra edilmesidir. Bu iki girişiminin Avrupa toplumunda kriz ortamının nedeni olarak söyleneleştirilen Müslüman göçmenlerin yaşadığı güvenlikleştirilmenin ve İslamofobi'nin azalmasında önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Adıgüzel, Y. (2016). Göç Sosyolojisi. Ankara: Nobel Yayınları.
2. Alberto, A. ve Glaeser, E. (2005). Fighting Poverty in the U.S and Europe. New York: Oxford University Press.
3. Atikkan, Z. (2014). Avrupa Benim: Batı Avrupa'da Aşırı Sağ'ın Yükselişi. İstanbul: Metis Yayınevi.
4. Aydın, S. M. (2015). Siyasetin Aynasında Kültür ve Medeniyet. İstanbul: Kapı Yayınları.
5. Caldwell, C. (2011). Avrupa'da Devrimin Yansımaları: Göç, İslam ve Batı. (H. Kaya, Çev.) İstanbul: Profil Yayınları.
6. Castles, S. ve Miller, M. J. (2008). The Age of Migration. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
7. Cesari, J. (2015) . Batı'da İslamofobi: Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri Arasında Bir Mukayese. J.L.Esposito ve İ. Kalın (Ed.), İslamofobi: 21'inci Yüzyılda Çoğulculuk Sorunu. (ss.63-87). (İ.Eriş, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
8. Çakaş, C.Ö. (2018). Avrupa'da İslam'ın Ötekileştirilmesi ve Yükselen İslamofobi'nin Analizi. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
9. Çam, F. (2014). Avrupa Birliği Göç Politikaları: Makedonya, Bulgaristan, Türkiye. Ankara: Alter Yayıncılık.
10. Dinç, C. (2011). From Gastarbeiter to People with Migration Background: A Critical Overview of German Migration Sociology, *Sosyoloji Dergisi*, 3 (22). 253-280.
11. Dollar, D. (2005). Globalization, Poverty, and Inequality. *Globalization: What's New*. M.Weinstein (Ed.), (ss.97-125). New York: Colombia University Press.
12. Drucker, P. F. (2015). Bilgi Devriminin Ötesinde. *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*. A.

- Giddens (Ed.), (ss. 66-70). (G. Altaylar,Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
13. Dumeil. G. ve Levy, D. (2014). Büyük Yol Ayrımı: Neoliberalizme Son Noktayı Koymak. (A.Gür, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
 14. Esping, A. (1990). The Three Worlds of Welfare Capitalism. Cambridge: Cambridge University Press.
 15. Giddens, A. (1994). Beyond Left and Right: Future of Radical Politics and Polity. Cambridge: Cambridge University Press.
 16. Huysmans, J. (2001). The European Union and Securitization of Migration. Journal of Common Market Studies, 38(5), 768-769.
 17. Kaya, A. (2016). İslam, Göç ve Entegrasyon: Güvenikleştirme Çağı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
 18. Kissinger, H. (2011). Diplomasi. (İ. H. Kurt, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
 19. Legrain, P. (2006). Immigrants: Your Country Needs Them. Londra: Little Brown.
 20. Lewis, P. (2002). Islamic Britain. Londra: LB. Tauris.
 21. Özerim, G. (2014). Avrupa'da Göç Politikalarının Ulusüstüleşmesi ve Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü: Avrupa Göç Tarihinde Yeni Bir Dönem mi?. Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 5 (1), 22-23.
 22. Rifkin, J. (2004). The European Dream. New York: Polity Press.
 23. Stiglitz, J.E. (2013). The Price of Inequality. Londra: Penguin Books.
 24. Şen, F. (2003). The Historical Situations of the Turkish Migrants in Germany. Journal of Migrants and Minorities, 22 (3), 208-227.
 25. Tribalat, M. (1995). Faire France. Paris: La Decouverte.
 26. Wahl, A. (2015). Refah Devletinin Yükselişi ve Çöküşü. (H.Ünal ve B.Öztürk, Çev.) İstanbul: H2O Yayınları.
 27. Williams, L. (2013). Indian Diversity in the UK: An Overview of Complex and Varied Population. Erişim Tarihi: 15.10.2018, www.india-eu-migration.eu/media/CARIM-India-2013-14.pdf.
 28. Yeğenoğlu, M. (2016). Avrupa'da İslam, Göçmenlik ve Konukseverlik. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARININ İLK YILLARINDA ADNAN MENDERES İLE BASIN ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Önder DENİZ¹

¹ Uşak Üniversitesi, İletişim Fakültesi

GİRİŞ

Türkiye’de yasal olarak kurulan ilk matbaa, İstanbul’da İbrahim Müteferrika tarafından 1727 yılında kurulmuştur². Müteferrika kurduğu matbaada 1729 yılında Kitab-ı Lügat-ı Vankulu adı kitabı basmıştır³. Gutenberg’in 1456 yılında bastığı ilk kitaptan yaklaşık 4 273 yıl sonra Osmanlı topraklarında yasal olarak ilk kitabın basılması, bir başlayıcı temsil etmesine rağmen okuma kamusalının ne kadar geç başladığının göstergesi olmuştur. Matbaanın yasallaşmasındaki gecikmenin yarattığı sorunlar, ülkede gazetelerin kurulmasını da bir hayli geciktirmiştir. Modern gazeteler, bir başka deyişle nüshaları matbaa kullanılarak çoğaltılanlar, 17. yüzyılın başlarında görülme-ye başlamıştır⁵. Buna karşın Türkiye’de ilk gazete, 1826 yılında Kavalalı Mehmet Ali Paşanın Mısır’da kurduğunu Vakayı Mısıriye gazetesidir. Matbaanın yasal bir zemine kavuşması çok geç olması, Türkiye’de gazetelerin Avrupa’daki gelişiminin gerisinde kalmasına neden olmuştur.

Türkiye’de resmi olmayan ilk gazete, 1860 tarihli Tercüman-ı Ahval’dir. Bu gazete-yi 1862 tarihli Tasvir-i Efkâr, 1866 tarihli Muhbir, 1870 tarihli İbret gazetesi izlemiştir. Özel gazeteler yanında bu dönemde devlet destekli vilayet gazeteleri de yayın hayatına başlamıştır. Osmanlının değişik bölgelerinde etkili olan ayrılıkçı yabancı gazetelerin, gücünü azaltmak amacıyla devlet destekli vilayet gazetelerinin kurulmaya başlanmıştır⁶. Bu doğrultuda Beyrut’taki, “Hadikat al-Akhbar” isimli gazete, Türkçe ve Arapça çıkararak yerel yönetimin sözcüsü haline getirmiştir⁷.

Basılı eserlerin artması, devletin yayınları bir düzene sokmak için hukuksal düzenlemeleri hayata geçirmesine neden olmuştur⁸. 1857 Matbaa Nizamnamesi, 1857 Te’lif Nizamnamesi, 1858 Ceza Kanunnamesi, 1864 Matbuat Nizamnamesi ve 1867 Kararname-i Ali, bu dönemdeki hukuki düzenlemelerdir.

19. yüzyılın ikinci yarısında birçoğu İstanbul’da yayın hayatını sürdüren gazetelerin sütunlarında, ağırlıklı olarak edebi metinler ve yabancı ajanslarından gelen haberler yer almıştır⁹. Bunun dışında gazetelerde I. Meşrutiyete doğru azda olsa siyasi

- 1 İstanbul’da 1495 tarihinde İspanya Yahudileri bir matbaa kurmuşlardır. İbrahim Müteferrikaya kadar azınlıklara ait birçok matbaa Osmanlı Devleti sınırları içinde aktif olarak işlemektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Niyazi Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s.58,59.
- 2 İbrahim Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt VI, II. Bölüm, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.159.
- 3 A.g.e., s.161.
- 4 Matbaanın yaygınlaşması ile birlikte Avrupa’da yazılı edebi metinlerde büyük artışlar yaşanmıştır. Bu metinler özellikle İngiliz yazılı kültürünün gelişmesi sağlamıştır ve okuma yazma oranının artırmıştır: Yusuf Ziyaettin Turan, Raşit Çolak, “Bildungsroman’a Tematik Bir Yaklaşım: David Copperfield ve Çalığışu”, Humanitas, 2016; 4(7): 457-467.
- 5 Eric W. Allen, “International Origins of the Newspaper: The Establishment of Periodicity in Print”, Journalism Quarterly, 7, 1930, s.317.
- 6 Orhan Koloğlu, Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s.20.
- 7 A.g.e., s.20.
- 8 Ayhan Ceylan, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876)”, Türkiye Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sayı 1, Bahar, 2006, s.140.
- 9 Taybe Topsakal, “Rusya Türklerinin ve Müslümanlarının Milli ve Medeni Bilinçlenmelerinde Tercüman Gazetesinin Rolü”, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 8 Sayı: 2, Karabük, 2018, s.402.

haberlere yer vermeye başlamışlardır. Gazetelerinde yer alan siyasi yazıların birçoğu, Osmanlı Devleti'nin iş ve dış siyasi sorunları üzerine olmuştur. Döneme siyasi damga vuran, en başlıca gazete, Namık Kemal ve arkadaşlarının yönetimindeki İbret'tir. İbret, 9 Temmuz 1872 tarihinde "Garaz Marazdır" başlıklı dönemi eleştiren yazı yüzünden 4 ay kapatılmıştır¹⁰. Namık Kemal, yazılarından dolayı dönemin önemli siyasi isimleri arasında yer almıştır¹¹. Osmanlı'da II. Abdülhamid dönemi baskıcı yapısı da dâhil olmak üzere gazetelerin siyasi yapıları sürmüştür.

II. Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasındaki olaylar gazetelerin siyasetteki gücünü pekiştirmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde birçok siyasi isimin yazar olması, gazetelerin en güçlü siyasi propaganda aracı haline getirmiştir. Türk basını için faili meçhul cinayetlerin başladığı bir dönem olmuştur. Hürriyet isteği ile iktidara gelen İttihat ve Terakki yönetimi, kendine karşı yapılacak her türlü eleştiriyi ve eylemi sert bir şekilde ortadan kaldıracak bir yapıya dönüşmüştür. Hasan Fehmi, Ahmet Samim, Zeki Bey ve Hasan Tahsin, İttihat ve Terakki yönetimini cesurca eleştirdiklerinden dolayı katledilmişleridir¹².

2. Demokrat Parti Hükümetine Kadar Basın Siyaset İlişkileri

I. Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'nun topraklarında işgale karşı ilk mücadele silah değil gazeteler ile olmuştur. Sivas'ta kurulan İrade-i Milliye Gazetesi, Milli Mücadelenin siyasi örgütlenmesinde ana rol oynamıştır. Mustafa Kemal Paşa gazetelerin siyasi gücünü İrade-i Milliye gazetesini kurdurmadan çok önceleri anlamıştır. Kendisinde uzun süre takma isimler ile gazetelere siyasi yazılar yazmıştır¹³. İradiye Milliye ilk sayısında İsmail Hami (Danışmend) tarafından yazılan makalede Ferit Paşa Hükümetini, çok ağır bir dille eleştirmiş ve işgalin tek sorumlusu olarak gösterilmiştir¹⁴. Milli Mücadele döneminde gazeteler önemli bir propaganda olmuşlardır. İrade-i Milliye Gazetesinden sonraki İstanbul'daki Yeni Gün gazetesi ve Anadolu'da çıkan birçok gazete Milli Mücadeleye destek vermişlerdir.

Cumhuriyetin ilanından sonra gazete sayılarında önemli düzeyde artış yaşanmıştır. Harf İnkılabı ve okuma-yazma öğrenimi için devletin verdiği destekler, gazete satışlarının artmasına neden olmuştur¹⁵. Bu dönemde gazetelerin tirajları artmasına rağmen gazetelerin özgürce yayın yapmalarında sıkıntılar yaşanmıştır. Özellikle Şeyh Sait İsyanın ardından çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu kapsamında birçok gazete kapatılmıştır¹⁶. Hüseyin Cahit (Yalçın) gibi dönemin önemli gazetecileri, istiklal

10 Nesimi Yazıcı, "İbret", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet İşleri Yayınları, İstanbul, 1988, s.369.

11 Namık Kemal göre, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan birkaç yüzyıl geri kalmasındaki başlıca neden basının olmayışıdır, Aktaran: Hıfzı Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitapevi, 2. Basım, İstanbul, 2003, s. 28.

12 Topuz, a.g.e., s.s.87-91.

13 Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, V/ 13, 1988.

14 İrade-i Milliye Gazetesi, 14 Eylül 1919.

15 Cumhuriyetin ilk yıllarında halkın farklı kesimleri için devlet tarafından gazeteler çıkarılmaktadır. Yurd Gazetesi köylüler için çıkarılmış bir yayındır: BCA, Kurum: 490-1-0-0, Yer Bilgisi: 3 - 12 - 14, Tarihi: 22.02.1936.

16 Takrir-i Sükûn Kanunu kapsamında bakanlar kurulu tarafından kapatılan gazeteler, mecliste tartışmalara neden olmuştur. Gazetelerin kapanma nedenlerinin siyasi olduğu yönünde görüşler yer almıştır; TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, TBMM Meclis Matbaası, 1976, s.349.

mahkemelerinde yargılanmış ve değişik cezalara çarptırılmıştır¹⁷. Tek parti dönemi basın için çokta özgür bir yapı sunmamıştır. Matbuat ve Ceza Kanundaki değişiklikler gazetelerin üzerindeki baskıyı artırmıştır. 1909¹⁸ ve 1931 tarihli Matbuat Kanunu, gazetelerin özgürce yayın yapmalarında büyük bir engel teşkil etmiştir. 1931 tarihli kanunun ellinci maddesi¹⁹:

“Memleketin umumî siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararı ile gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir. Bu suretle kapatılan gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18 inci madde hükmü tatbik olunur. Bu suretle kapatılan bir gazetenin mes’ulleri tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramaz.”

Kanunun bu maddesi çok açık olmadığından, gazetelerin kapatılmasında hakim ve savcıların kişisel görüşleri, daha fazla etkili olmuştur. Siyasi karşıt bir köşe yazısından dolayı kapatılan gazetede bütün çalışanlar zarar görmüştür²⁰. Gazete kapatmaları mahkeme kararıyla genellikle günlük ve aylık dönemlerde uygulanmıştır 1950 Basın Kanuna kadar gazete sahipleri ve çalışanları, kapanmalardan dolayı maddi kayıplara uğramışlardır²¹. Hükümet ve devlet kurumlarını eleştiren yazılar, gazetelerin kapanması için yeterli olmuştur. Yeni Sabah gazetesinde 23 Mart 1944 tarihinde yayınlanan bir karikatürün, Macar devlet başkanını tahkir edici nitelikte olması nedeniyle geçici olarak kapatılması istenmiştir²². Bu kapatma kararlarından, Aztarar, Nou-Lur, Arevelik, Jamanak ve Apoyevmatini, gibi azınlıklara ait gazetelerde nasibini almıştır²³.

1950 Seçimlerinden Önce Adnan Menderes Basın İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı ardından Türkiye’deki siyasi yapıda büyük değişimler yaşanmıştır. Adnan Menderes, Emin Sazak gibi milletvekillerinin hükümeti eleştirmesi ile başlayan muhalefet yapısı Demokrat Partinin 7 Ocak 1946 tarihinde kurması ile devam etmiştir²⁴. Celâl Bayar, Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Yusuf Hikmet Bayur, Emin Sazak önderliğinde kurulan partinin liberal görüşleri birçok kesim tarafından olumlu karşılanmıştır.

CHP Hükümeti, 1946 Haziran²⁵ ve Eylül²⁶ aylarında 1931 tarihli Matbuat Kanunu üzerinde değişiklik yapılmış, bazı maddeler biraz daha demokratik yapıya getirilmiştir. Meclisteki muhalif yapı, yürürlükteki matbuat kanunundaki bu değişiklikleri özgülükler açısından hiçte olumlu görmemiştir. Bu doğrultuda Menderes, meclis kürsüsünden basın özgürlüğünü savunan bir konuşma yapmıştır²⁷:

17 Topuz, a.g.e. ss. 148-154.

18 A.g.e., s.149.

19 Resmi Gazete, 8.8.1931, Sayı: 1867.

20 BCA, Kurum: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 86 - 570 - 12, Tarih: 09.05.1944; Sabahattin Ali ve Nihal Atsız davası münasebetiyle hükümetin temennilerine uymayan Vatan, Son Posta ve Son Telgraf gazeteleri kapatılmıştır. Vatan 3, Son Posta ve Son Telgraf 1 gün süreyle kapatılmıştır.

21 BCA, Kurum: 30-18-1-2 Yer Bilgisi: 86 - 39 - 17, Tarih: 06.05.1939; İstanbul’da yayınlanan Akşam Gazetesi’nin 1 ay müddetle kapatılması.

22 BCA, Kurum: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 86 - 570 - 6, Tarih: 28.03.1944.

23 BCA, Kurum: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 84 - 73 - 12, Tarih: 10.08.1938; BCA, Kurum: 30-18-1-2 Yer Bilgisi: 71- 6 - 9 Tarih: 27.01.1937.

24 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 24, TBMM Basım Evi, Ankara, 1950, s.506,507.

25 Resmi Gazete 18.06.1946 Sayı: 6336.

26 Resmi Gazete 24.09.1946 Sayı: 6416.

27 TBMM Tutanaklar Dergisi, Cilt 14, TBMM Basım Evi, Ankara, 1946, s.291.

“...Matbuat hürriyetini yok edecek derecede tazyit edici tedbirler almağı haklı göstermek için ileri sürülen bu iddianın haksızlığına işaret etmek yerinde olur. Türk matbuatının vatandaş hürriyetine saygılı olmadığı hükmünün nereden ve nasıl çıkarılabildiğini tahmin etmek güçtür. Gerekçede bu cihet izah edilmiş değildir. Kaç vatandaşın hürriyeti matbuat tarafından tecavüze uğramıştır da bu tecavüzlerin önlenmesi ve tecziyesi imkânı bulunmamıştır ve bunun sebepleri nedir? Gerekçede bunlar etrafla izah olunmalıydı. Türkiye’de vatandaş hürriyetine tecavüz başıboş mu bırakılmıştır? Eğer böyle ise her hürriyet gibi matbuat hürriyeti de başıboşluk demek olmadığına göre; hürriyete tecavüz derhal memnu fiil sayarak bunlara karşı ceza müeyyideleri koymak zaruri olurdu. Hâlbuki vatandaş hürriyetine neşir vasıtalarıyla yapılan tecavüzler de cezasız bırakılmış değildir. Basın yoluyla işlenen suçlar tarifleri ve cürüm unsurlarıyla ceza müeyyideleri kanunlarda yerli yerinde durmaktadır...”

...Arkadaşlar, Türkiye’de basını Hükümete taraftar ve muhalif olarak iki gruba ayırabiliriz. Bu itibarla, basın kül olarak mütalâa olunamaz. Basının devlet ve millet menfaatlarına hadim olup olmadığı bahsini edenlere sorsam, devlet ve millet menfaatlarına hadim olmayan ve yıkıcı bir kuvvet saltanı istidadını gösteren gazeteler hangileridir? Şüphesiz ki muhalif gazeteleri göstereceklerdir. Yine bu yurtta yaşayan başka milyonlar ve milyonlarca vatandaşa sorsanız bunun aksini söyleyeceklerdir. Açık hakikat şudur ki, vatandaş hürriyetine saygı göstermek millet ve devlet menfaatlarına hadim olmak gibi tabirler altında Hükümete muhalefet etmekte olan gazeteler bize getirilmek istenmektedir. Bu, ilk defa başa gelen ve görülen hâdise değildir. Matbaa ve gazete icat olunalı matbuat tarihi kanun misalleriyle doludur. Ancak dünyanın öyle bir devrinde yaşıyoruz ki, artık bunlar anlaşılmalı, asrın bu mühim yaratıcı kudretinin zararlarının hürriyet rejimi içinde gazetelerin yetişmesi ve çoğaltılmasıyla önenebileceği medeni âlemce kabul edilmiş bulunmaktadır...”

Adnan Menderes ayrıca basın kanununun gazetelerin kapatılmasına yönelik hazırlanan 50. maddesinin yeniden düzenlenmesine yönelik meclis görüşmelerinde söz almış ve gazetelerin kapatılması demokrasi ile bağdaşmadığı eleştirisinde bulunmuştur²⁸. Menderesin meclis kürsüsünden basın özgüne yönelik iki defa konuşma yapmasına rağmen DP’nin 1946 ve 1949 parti programlarında, basınla ilgili bir görüş yer almamıştır²⁹. Buna rağmen DP iktidara geldiğinde basın özgürlüğü konusunda önemli çalışmalara imza atmıştır.

1950 Seçimleri Sonrası Adnan Menderes Basın İlişkileri

1950 seçimleri öncesi gazete yazarları iki kutba ayrılmış olmalarına rağmen DP’ye bakış olumsuz fazla olumsuz olmamıştır. Basında CHP’sini doğrudan destekleyen gazeteler ve gazeteciler dışında DP’ye karşı olumsuz yazılar kaleme alınmamıştır. Partinin liberal söylemleri, olumlu karşılanmış ve birçok gazetenin manşetlerinde yer almıştır. Ahmet Emin Yalman’ın kontrolündeki Vatan Gazetesi DP’yi en fazla destek veren gazeteler arasında yer almıştır. Adnan Menderes, Fuat Köprülü gibi DP’nin önemli isimlerinin de yazar olarak çalıştığı Vatan Gazetesi seçim öncesi, partinin gayri resmi yayın organı olmuştur³⁰. Vatan Gazetesinin 10 yılı dolayısıyla Menderes ve Köprülü’nün tebrik mesajı, parti-gazete birlikteliğini açıkça sergilemiştir³¹.

28 TBMM Tutanaklar Dergisi, Cilt 24, TBMM Basım Evi, Ankara, 1946, s.269-271.

29 Demokrat Parti Programı 1946, Demokrat Parti Tüzük ve Program (İkinci Büyük Kongrede Kabul Edilmiştir), Doğu Matbaası, Ankara, 1949.

30 Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim Cilt 2 (1922-1971), Pera Yayınları, İstanbul, 1997, s.1544.

31 A.g.e., s.1544.

1950 Seçimlerinin sonuçlarına göre; DP, 486 milletvekilliğinin 352 kazanmıştır. Mitinglerinde her anlamda liberalizmi savunulması ve “Yeter Söz Millet!” sloganı, birçok kesimin hoşuna gitmiş ve seçimden sonra beklentileri artırmıştır. Menderes’in konuşmalarında, kesin bir siyasi taraf olmadığından halkta geleceğe yönelik umutlar daha da artmıştır³².

Af Kanunu

DP seçim vaatleri içinde yer alan bazı suçların af edilmesine ilişkin kanun tasarısı hemen yürürlüğe girmiştir³³. Kanunun kapsamı yeni hükümetin vaatlerine tamamen uygun bir şekilde yürürlüğe girmiştir. Kanun yürürlüğe girmesi ile birlikte birçok kesimle yeni bir sayfa açmasına neden olmuştur. Dönemin en aykırı yazarlarından Nazım Hikmet kanun kapsamından yararlanması, Türkiye’deki düşünce özgürlüğü için önemli olmuştur. Böylece 1950 tarihinde düşünce suçundan hapis yatan kimse kalmamıştır.

Basın Kanunu

Türkiye’de 1864, 1909 ve 1931 tarihli basın kanunlarının ardından DP hükümeti, Adnan Menderes öncülüğünde yeni bir kanunun hazırlamak için hızlı bir şekilde çalışmalarına başlamıştır. Yeni basın kanunu oluşturmak için hemen bir karma komisyon oluşturulmuştur. Basın kanununun biran önce kanunlaşması için Adnan Menderes mecliste basın kanununun önemini vurgulayan bir konuşma yapmıştır³⁴:

“Muhterem Arkadaşlar, demokratik bir rejimin en mühim ve en kuvvetli temellerinden birisi, takdir buyurursunuz ki matbuat hürriyetidir. Buna inandığımız içindir ki elde mevcut Matbuat Kanununda matbuat hürriyetini takyit eden hükümleri bir an evvel taddil etmek lüzumuna kani olduk ve bu maksatla hazırladığımız tasarıyı Yüksek Meclise sunduk.

Tasarı, şimdi Adalet Encümeninde müzakereye konulmuştur. Ondan sonra havalesi mucibince İçişleri Encümenine gidecektir. Halbuki bayram yaklaşmakta ve Meclis tatil için hazırlanmaktadır. Matbuat Kanunu tatilden evvel çıkarılmasını tensip buyurursanız, bir Karma Komisyon teşkil etmeniz icap edecektir. Bu suretle iş süratle yapılmış olur ve öteden beri özlediğimiz ve hasretini çektiğimiz matbuat hürriyetine bir an evvel kavuşmuş oluruz. Takdir yüksek heyetinize aittir.”

Basın kanunu tasarısı ve içişleri ve adalet bakanlıklarından oluşturulan karma komisyon tarafından değerlendirilmiş ve olumlu karşılanmıştır. Tasarı, 15 Temmuz 1950 yılında meclise gelmiş ve yasalaşmıştır. Kanunu ilk maddesinin başında yer alan “Basın Serbesttir” cümlesi, Türk basınında bir ilk olmuştur³⁵. Bu kanundan önceki üç basın kanunu; basın özgürlüğü konusunda değil de basının ne yazmaması gerektiği üzerinde durmuştur. 1950 tarihli basın kanununda ise basın özgürlüğü daha ön planda tutulmuştur.

32 Partinin sağ parti mi? yoksa sol parti mi? diye sorulduğunda Adnan Menderes, ‘Halk Partisi’ne nazaran iki parmak daha soldayız, bazı hallerde iki parmak sağda’ cevabını vermiştir; Son Posta, 8 Ocak 1946.

33 Resmi Gazete, 15.07.1950, Sayı: 7559.

34 TBMM Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları (Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi) Adnan Menderes, Cilt 4, Hazırlayanlar: Dr. İrfan Neziroğlu, Dr. Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara, 2014, s.35.

35 Resmi Gazete, 24. 7. 1950, Sayı: 7564

1950 Seçimleri hemen ardından çıkarılan basın kanunu, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti ile Adnan Menderes arasındaki ilişkiyi olabildikçe samimi ortama getirmiştir³⁶. Cemiyet Başkanı Burhan Felek basın kanunu dolayısıyla Menderes'e övgü dolu sözlerle teşekkür telgrafi yollamış, tır³⁷. Hükümet yetkilileri ile gazetelerin önde gelen isimler arasındaki toplantılar olağan bir durum oluşturmuştur. İstanbul Gazeteciler Cemiyeti toplantı salonu, hükümetin basın toplantılarını yaptığı salon haline gelmiştir³⁸.

4.3 Basın İş Kanunu

Demokrat Parti Hükümeti, basın kanununun ardından basın işçilerinin sosyoekonomik haklarına yönelik bir kanunun için hemen çalışmalara başlatmıştır. Basın işçilerinin, mesai kavramı olmadığından, çalışma hayatında en fazla yıpranan kesimleri arasında yer almıştır. 1952 tarihine kadar basın işvereni ile basın işçisi arasında çalışma ilişkileri, kısmen 3008 Sayılı İş Kanuna göre düzenlenmiştir. İş kanununun kapsamı on kişiden fazla çalıştıran işletmeleri kapsamı, basın işçilerinin çoğunun işverenin inisiyatifine bırakılmasına neden olmuştur. Ayrıca sadece fikren çalışanlar yani gazeteciler, kanun kapsamı dışındadır. Bu olumsuz durumlar, Türk Basın Birliğinin ikinci kongresine yansımıştır³⁹. Tek Parti Döneminde basın işçilerinin iş kanunu kapsamına alınması için teklifler sonuçsuz kalmıştır⁴⁰.

Basınla ilişkileri olabildiğince iyi tutmaya özen gösteren DP Hükümeti, Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun ile Başbakan Adnan Menderes, 1950 Seçimi öncesi basın için vaatlerinin çoğu gerçekleşmiştir. Kanunun içeriğinin hem Türk basını için hem de çalışma hayatı için devrim niteliği taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kanun ilk defa Türkiye'de basında sosyal politika düşüncesinin başlamasına neden olmuştur. Bu kanunla basın işçileri, çalışma hayatında en üst düzey haklara sahip olmuştur Kanunun birinci maddesi çalışma hayatında gazeteci kavramını ilk defa tam olarak yapmıştır⁴¹:

"Bu kanun hükümleri Türkiye'de yayınlanan mevkutelerle haber, fotoğraf ajanslarında veya benzeri yayın müesseselerinde ve matbaalarında baş muharrirlik, muharrirlik, mesul müdürlük, yazı işleri müdürlüğü, istihbarat şefliği, muhabirlik, mütercimlik, musahhihlik, foto muhabirliği, ressamlık, karikatürçülük, istihbarat telsizciliği ve radyoculuğu, gazete müdürlüğü ve idare müdürlüğü gibi her türlü fikir ve sanat işlerinde çalışan ve iş Kanunundaki « işçi » tarifi şümulü haricinde kalan kişiselerle bunların işverenleri hakkında uygulanır. Bu kanunun şümulüne giren fikir ve sanat işlerinde ecir olarak çalışanlara (gazeteci) denir."

1950-1952 yılları arasında Demokrat Parti Hükümeti ile gazeteciler arasındaki ilişkiler, hem basın kanunu hem de basın iş kanunu ile hiç olmayacak kadar iyi bir duruma gelmiştir. Sonuç olarak basın bir iki yıl içinde siyasi yapının bir parçası haline gelmiştir.

SONUÇ

Günümüz demokrasilerin temel nitelikleri arasında yer alan özgür ve çok sesli medyanın varlığı, Türkiye'de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren her zaman tartışılabilir.

36 BCA, Kurum: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 18 - 100 - 10, Tarih: 09.02.1951.

37 BCA, Kurum: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 10 - 60 - 1, Tarih: 21.07.1950.

38 BCA, Kurum: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 17 - 99 - 5, Tarih: 11.09.1950.

39 BCA, Kurum: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 85 - 561 - 6, Tarih: 21.01.1944.

40 BCA, Kurum: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 167 - 160 - 4, Tarih: 25.03.1941.

41 Resmi Gazete, 20.06.1952, Sayı: 8140.

şılan konuların başında yer almıştır. İktidarda olanlar medyayı değişik yönetmeler ile susturmak için çalışırken muhalefet ise basın özgürlüğünü savunmuştur. Muhalefetekiler, iktidara geldiğinde ise basın özgürlüğünü bir kenara bırakmıştır. Bazen de iktidar mücadelesinin başarısızlıkla sonuçlanmasının tek sorumlusu basın olmuştur. Basın yoluyla yapılan eleştiriler, her zaman hoş karşılanmamış ve yayınlanması engellenmiştir.

Siyasi partilerin iktidara geldiklerinde basın özgürlüğünün unutulmadığı dönemler de olmuştur. 1950 Seçimleri ve sonrası Menderes önderliğindeki Demokrat Parti basın özgürlüğünün sağlanması adına önemli adımlar atmıştır. Siyasi yaşamı, 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası başlayan Adnan Menderes, başbakan oluncaya kadar basın özgürlüğünü savunan siyasetçiler arasında yer almıştır. CHP milletvekilliğinden muhalefet saflarına geçtiği dönemde meclis dışında Vatan Gazetesindeki köşe yazıları, onun basına bakışını değiştirmiştir. 40'ların Türkiye'sinde radyo dışında neredeyse tek iletişim aracının yazılı basın olması, Menderes'in gazetelere olan ilgisini daha da artırmıştır. Gazetelerde olumlu yazılan her haber, iktidar mücadelesinde DP'ye avantaj sağlamış, basının ilişkilerin gelişmesine yardımcı olmuştur. 1950 Seçimlerinden sonra Menderes basın ilişkileri çok iyi bir düzeye gelmiştir. Gazete patronları, cemiyetleri ve gazeteciler, hükümetin basına ilgisinden son derece memnundur.

DP iktidarının ilk yılları, basın için Ahmet Emin Yalman'ın değişikle tam anlamıyla altın çağı olmuştur. Seçimden hemen sonra geniş kapsamlı bir af ve basın kanunu çıkarılmıştır. Af kanunu ile tutuklu veya sorguda gazeteci kalmamıştır. Af kanun ile birlikte yürürlüğe giren basın kanunu, basını için dönüm noktası olmuştur. Basın özgürlüğü ilk defa bu kanunla Türk hukuk sistemine girmiştir. Kanun daha önceki üç basın kanunlarına göre gazetecilere önemli noktalarda özgürce çalışmaları için ortamlar sunmuştur.

Basın kanununun yürürlüğe girmesinden iki yıl sonra basın iş kanunu da resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Basın çalışanlarına yönelik yapılan kanun, büyük bir eksikliğe son vermiştir. Yürürlükte olan iş kanunu fikir işçileri olan basın işçilerini kapsamamıştır. Bu sorunun giderilmesi için birçok defa girişimde bulunulmasına rağmen sonuç alınamamıştır. 1952 tarihinden itibaren basın işçileri, diğer iş gruplarında çalışan işçilerden daha iyi haklara sahip olmuşlardır.

1950-1952 yılları arası Türk basını hukuksal açıdan önemli kazanımlar elde etmiştir. Demokrasinin sağlıklı bir şekilde işleminin basın özgürlüğü sayesinde olacağı düşüncesi bu dönemdeki birçok siyasetçinin ortak düşüncesi olmuştur. Özellikle DP Başkanı ve Başbakan Adnan Menderes, basın özgürlüğü konusundaki çalışmaları yapılmasında emeği geçen siyasetçilerin başında gelmektedir. Menderes ve basın arasındaki ilişkiler Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanuna kadar çok iyi bir düzeyde seyretmiştir. 1954 Seçimlerinin yaklaşması ve muhalefette kalma isteği DP ve basın arasındaki ilişkinin bozulmasına neden olmuştur. Buna karşılık tarihsel süreç içerisinde belki de hiçbir zaman basın- siyaset ilişkisi Menderes dönemi kadar denli iyi bir düzeyde olmayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri;
2. Kurum: 490-1-0-0, Yer Bilgisi: 3 - 12 - 14, Tarihi: 22.02.1936.
3. Kurum: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 86 - 570 - 12, Tarih: 09.05.1944.
4. Kurum: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 86 - 39 - 17, Tarih: 06.05.1939.

5. Kurum: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 86 - 570 - 6, Tarih: 28.03.1944.
6. Kurum: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 84 - 73 - 12, Tarih: 10.08.1938.
7. Kurum: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 71 - 6 - 9, Tarih: 27.01.1937.
8. Kurum: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 18 - 100 - 10, Tarih: 09.02.1951.
9. Kurum: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 10 - 60 - 1, Tarih: 21.07.1950.
10. Kurum: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 17 - 99 - 5, Tarih: 11.09.1950.
11. Kurum: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 85 - 561 - 6, Tarih: 21.01.1944.
12. Kurum: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 167 - 160 - 4, Tarih: 25.03.1941.
13. ALLEN, Eric W., "International Origins of the Newspaper: The Establishment of Periodicity in Pirnt", Journalism Quarterly, 7, 1930.
14. BERKES, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.
15. CEYLAN, Ayhan, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımlarında Hukuki Düzen (1839-1876)", Türkiye Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sayı 1, Bahar, 2006.
16. Demokrat Parti Programı 1946, Demokrat Parti Tüzük ve Program (İkinci Büyük Kongrede Kabul Edilmiştir), Doğu Matbaası, Ankara, 1949.
17. İrade-i Milliye Gazetesi
18. KOLOĞLU, Orhan, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
19. Resmi Gazete
20. TBMM Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları(Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi) Adnan Menderes, Cilt 4, Hazırlayanlar: Dr. İrfan Neziroğlu, Dr. Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara, 2014
21. TBMM Tutanak Dergisi
22. TBMM Zabıt Ceridesi
23. TEVETOĞLU, Fethi, "Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, V/ 13, 1988.
24. TOPSAKAL, Taybe, "Rusya Türklerinin ve Müslümanlarının Milli ve Medeni Bilinçlenmelerinde Tercüman Gazetesinin Rolü", Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 8 Sayı: 2, Karabük, 2018.
25. TOPUZ, Hıfzı, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitapevi, 2. Basım, İstanbul, 2003.
26. TURAN, Yusuf Ziyaettin Raşit Çolak, "Bildungsroman'a Tematik Bir Yaklaşım: David Copperfield ve Çalığışu", Humanitas, 2016; 4(7).
27. UZUNÇARŞILI, İbrahim Hakkı Osmanlı Tarihi, Cilt VI, II. Bölüm, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
28. YALMAN, Ahmet Emin, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim Cilt 2 (1922-1971), Pera Yayınları, İstanbul, 1997.
29. YAZICI, Nesimi, "İbret", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet İşleri Yayınları, İstanbul, 1988.

**KAMU KURUMLARI VE ÖZEL
SEKTÖRDE KURUMSAL SOSYAL
SORUMLULUK UYGULAMALARINDA
BENZERLİKLER, AYRIŞMALAR**

Yener Lütfü MERT

GİRİŞ

Kurumsal sosyal sorumluluk etkinliklerinin dünyada yoğun bir şekilde gerçekleştirilmesine paralel olarak Türkiye’de de özellikle son yıllarda hızla artış kaydettiği görülmektedir. Bu gelişmenin arkasındaki başlıca etkenler arasında, işletmelerin yoğun rekabet koşullarındaki artışla birlikte kendini müşterilerine daha olumlu ifade edebilme anlayışı ve toplumdaki bilinç ve beklentilerin yükselmesini görmek mümkündür. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) (Varçın vd., 2013:25-29) gibi uluslararası düzeyde görev yapan kültürel, ekonomik ve sosyal örgütlenmelerin pek çok ülkeyle yaptıkları anlaşmaların etkisini de dikkatten uzak tutmamak gerekmektedir.

1950’li yıllarda Bowen (1953:6) tarafından akademik anlamda ilk defa tanımının yapıldığı kabul edilen kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) kavramının aslında uygulama olarak Türk toplumunun çok uzağında olmadığı, Osmanlı döneminden beri vakıf kurumları üzerinden gerçekleştirilen hayırseverlik uygulamaları ile bu yönde çalışmaların yapıldığı hemen hemen tüm akademik çalışmaların ortak kanaatidir. Günümüzde pek çok şekilde uygulama alanı bulmuş olsa da KSS’nin birçok büyük işletmenin vakıf işletmeleri kanalıyla bu etkinlikleri gerçekleştirdikleri gözlenmektedir. Bu bağlamda KSS etkinliklerinin genelde devlet, sivil toplum kuruluşları veya özel sektörle işbirliği şeklinde ortak çabalarla gerçekleşen bir uygulama alanı bulunduğu görülmektedir.

Türkiye’deki uygulamalardan görünen odur ki, özel sektör kurumları kanalıyla KSS etkinlikleri gerçekleştirildiği gibi devlet kurumları kanalıyla da aynı yönde uygulamalar ortaya konulmaktadır. Ancak bu kapsamda devletten beklenen sosyal sorumluluk çabaları ile özel sektörden beklenenler arasında farkların olabilmesidir. Nitekim, devletin sosyal sorumluluğu denildiğinde temelde toplumun bir beklentisinin olmadığı durumlarda bile sosyal devlet ilkesinden hareket etme zorunluluğu bulunmaktayken, özel sektörün bir anlamda en nihayetinde kar oranlarına yansiyacak olumlu imaj ve marka değerinin yükselmesini sağlayacağı varsayılan sosyal sorumluluk uygulamalarına girmesi arasında farkların olması konunun nirengi noktasını oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın temel çıkış noktasını kamu ve özel sektör alanında KSS uygulamalarının nasıl yansıma bulunduğu ve aralarındaki farklı veya benzer yönlerin neler olduğunun karşılaştırmalı şekilde analiz edilmesi oluşturmaktadır. Bu kapsamda öncelikle Türkiye’deki KSS uygulamalarına yönelik arka plan bilgileri ile özel sektör ve kamuda KSS uygulamalarına yönelik literatür özeti verildikten sonra konuyla ilgili gerçekleştirilmiş örneklerden hareketle karşılaştırma yapılmaktadır. Türkiye’de alan üzerinde çoğunlukla özel sektör ve birkaç kamu uygulaması ile ilgili araştırmaların bulunmasına rağmen iki sektörün karşılaştırılmasına yönelik akademik çalışmaların neredeyse hiç bulunmaması bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Türkiye’de KSS Uygulamaları

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramına ilişkin literatürde pek çok tanımlama yapılmıştır. Bunlar içerisinde ilk tanımlamalardan biri olan Bowen’in (1953:6) “İş Adamlarının Sosyal Sorumlulukları” adlı eserinde yaptığı değerlendirmeye göre KSS, işletmelerin toplumun hedef ve değerleri ile uyumlu olan etkinlikleri takip etmek ve karar almak için ihtiyaç duyulan politikaları izleme zorunluluğunu ifade etmektedir. Bir diğer tanımlamaya göre KSS, “en geniş tanımla ile şirketlerin kar amaçlı operasyonundan etkilenen bütün unsurlara zarar vermemek ya da bir fayda sağlamak için doğrudan kar amacı gütmeksizin yaptığı her türlü etkinliktir” (van Het Hof, 2009:7). Avrupa Komisyonu ise KSS’yi işletmelerin ticari uygulamaları ile çevresel sorunların uyumlu

hale getirildiği ve paydaşlar ile gönüllülük esasına dayanan bir alanda kurulan ilişkiyi ifade eden bir kavram olarak ortaya koymaktadır (European Commission, 2011:3).

KSS ile ilgili ortaya konulan geniş literatür çerçevesinde temelde vurgulanan özellikler arasında uygulamanın toplumsal değerlerle örtüşmesi gerektiği, işletmelerin topluma karşı sorumluluklarının bulunduğu ve yerine getirilmesi beklentisinin olduğu, gönüllülük esasına dayandığı, toplumun tümünü ilgilendirdiği, iç ve dış paydaşların önemsenmesi ve onlara karşı etik ve sorumlu davranılması gerektiği, işletmelerin KSS faaliyetleri ile bir anlamda topluma zararlı etkilerini ortadan kaldıracağı yönünde taahhüt verdiği şeklinde değerlendirmeler yer almaktadır.

Türkiye’de sosyal sorumluluk uygulamalarının kökeninin Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarına kadar inen vakıf (vakfetme) sisteminin kurulmasıyla geliştirilen hayır-severlik temeline dayandığı görülmektedir. Her ne kadar bugünkü anlamda işletmeler bazında bu yönde bir uygulama şeklinde kabul edilmese de KSS’nin günümüzdeki uygulama örnekleri içinde yer alan gönüllülük esasının bu uygulamalarda sergilendiği bilinmektedir (Türker ve Vural, 2016:155-160; Göcenoğlu ve Onan, 2008:7). Aynı zamanda Osmanlı Devletinde mesleki örgütlenmenin bir parçası olan Ahilik örgütlenmesini de bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Günümüzde pek çok holding çatısı altında kurulan vakıflar üzerinden gönüllü KSS uygulamalarının gerçekleştirildiği çok sayıda örnekleri görmek mümkündür. Aydın Doğan Vakfı, Borsan Kocacıyık Vakfı, Sabancı Vakfı, Eczacıbaşı Vakfı, Vehbi Koç Vakfı gibi kurumlar ön sıralarda yer alan KSS uygulamalarına imza atmış vakıflar arasında yer almaktadır.

1980’li yıllardan sonra serbest piyasa ekonomisinin Türkiye’de önünün tamamen açılmasıyla birlikte küreselleşmenin de etkisiyle uluslararası işletmelerle yapılan ortaklıkların devreye girmesi sonrası devletin ekonomik sistemden yavaş yavaş uzaklaşmaya başladığı ve yerini özel sektöre bırakmaya başladığı görülmektedir. Başta Amerika ve Avrupa devletleri olmak üzere 1970’li yıllardan itibaren görülen KSS uygulamaları uluslararası işletmelerin etkisiyle bugünkü anlamda Türkiye’de de filizlenmeye başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye’nin 1990’lı yıllar ve sonrasında giderek artan sayıda uluslararası antlaşmalara, kampanyalara dahil olması ve pek çok etkinliğin bir parçası olması ülkenin KSS ile ilgili konulardaki bilinç düzeyini artırmada önemli bir etken olmuştur. Buna örnek olarak 1996 yılında İstanbul’da gerçekleştirilen Habitat II Konferansı gösterilebilir. Konferansta yoksulluğun ve ayrımcılığın azaltılması, insan haklarının korunması ve desteklenmesi, özgürlük, eğitim, sağlık ve beslenme konularının yeniden düzenlenmesi gibi sosyal konular bir tartışma platformuna taşınarak gündeme getirilmiştir. Konferansın bu yönüyle sürdürülebilir kalkınma ve KSS ile ilgili bir tartışma ortamının yaratılmasına öncülük ettiği söylenebilir. 2000’li yıllardan sonra dernek ve vakıflarla ilgili yasal düzenlemelerin Avrupa Birliği’ne uygun hale getirilmesi kapsamında sivil toplum kuruluşlarının gelişme süreciyle konuyla ilgili daha geniş bir etkinlik alanı oluşmaya başlamıştır. Bu noktadan hareketle devlet kurumları ve özel sektörün STK’larla işbirliğine girerek pek çok kurumsal sosyal sorumluluk projesine imza attıkları görülmektedir (Göcenoğlu ve Onan, 2008:7-8).

Yakın zamanlarda Türkiye İşveren Sendikaları (TİSK) ve proje ortakları tarafından Avrupa Birliği finansmanı ile 2013 ve 2016 yıllarında “Herkes İçin Kurumsal Sosyal Sorumluluk” adı altında iki farklı proje çalışması yapılmış ve rapor halinde yayınlanmıştır (Herkes İçin Kurumsal Sosyal Sorumluluk 2013; Herkes İçin Kurumsal Sosyal Sorumluluk 2016). Son dönem raporu (2016), Türkiye ekonomisini belirleyen 13 farklı sektörde 501 şirketin kurumsal sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik çalışmalarına yönelik bakış açılarına yer vermektedir. Raporda öncelikle Türkiye’nin özellikle son yıllarda sürdürülebilirlik konusunda önemli adımlar attığının altı çizilmektedir. Ra-

porda sürdürülebilirlik temelinde gerçekleştirilen şirketlerin çevre, enerji maliyetlerinin düşürülmesi, enerji verimliliği, toplumsal cinsel eşitliği ve eğitim konularına daha fazla; yenilenebilir enerji üretimi, engelliler ve iş sağlığı ve güvenliği konularına daha az yöneldiği ortaya konulmuştur.

2013 raporunda KSS farkındalık oranı %52,9 iken bu oran 2016'da %95,5'e yükselmiştir. Bu oran çalışan sayısı 50'nin üzerinde olan şirketlerde %95, diğerlerinde %87'dir. Rapor ayrıca Türkiye'de faaliyet gösteren yerli sermayeli şirketlerin, yabancı merkezli şirketlere kıyasla anlamlı bir farklılık ile KSS uygulamalarına daha çok yöneldiklerini göstermiştir.

Çalışma (2013 Raporu), şirketlerin KSS etkinlikleri kapsamında çevreye, çalışanlara ve yerel topluma karşı sorumluluk hissettiklerini göstermektedir. Ayrıca, işletmeler STK'ları ve meslek örgütlerini en önemli KSS paydaşı olarak görmektedirler. Öte yandan KSS kavramı ve faaliyetlerinin üniversiteler, STK'lar ve diğer kuruluşların da ilgisini çektiği ve KSS'nin artarak yaygınlaştığının altı çizilmektedir.

KSS Uygulama Alanları ve Yararları

İşletmeler üretim ve hizmetlerini gerçekleştirirken iç ve dış paydaş gruplarından oluşan genişçe bir hedef kitle ile birlikte hareket etmek durumundadır. Bunun yanı sıra sosyal sorumluluk projelerini gerçekleştirirken de aynı paydaş grubuyla iletişim halinde olduklarından hareketle onların beklentilerine yönelik çalışmalar yapmaları gereği bulunmaktadır. Diğer bir deyişle işletmeler paydaşlarının beklentilerine uygun sosyal sorumluluk projeleri gerçekleştirdikleri takdirde paydaşların işletme hakkındaki algılarında olumlu yönde değişim olacağı ve işletmenin marka değerinin artacağı varsayılmaktadır.

Bir işletmenin sosyal sorumluluk alanlarını temelde işletme içi ve işletme dışı sosyal sorumluluk alanları olarak ikiye ayırmak mümkündür. İşletme içi sosyal sorumluluk alanlarında yer alan paydaşlar olarak işletme ortakları ve çalışanlar belirtilebilir. İşletme dışı sosyal sorumluluk alanlarında yer alan paydaşlar arasında ise tedarikçiler, toplum, çevre, rakipler, müşteriler ve devlet bulunmaktadır (Kağnıcıoğlu, 2007:51):

İşletmenin ortaklarına karşı sorumlulukları arasında itaat etme, bağlılık sorumluluğu ve gizlilik sorumluluğu sayılabilir. Çalışanlar açısından bakıldığında ise; çalışanlara karşı adil ücret ödeme, teşvik ve terfi sisteminin sağlıklı bir şekilde işletilmesi, çalışma hakkına saygı duyulması, işe alım sürecinde adil davranılması, çalışanların kendilerini rahat bir şekilde ifade edebilmeleri, özel yaşamın gizliliğinin korunması, güvenli bir iş ortamının oluşturulması ve mobing uygulanmaması gibi noktalar dikkate alınarak işletmenin sorumluluğunu yerine getirmesi mümkün olabilmektedir (Budak ve Budak, 2014:106-107).

İşletme dışı sosyal sorumluluk alanlarından biri tedarikçilere karşı sorumluluklardır. İşletmenin tedarikçilerine karşı sorumlulukları olarak mali güçlerini kullanarak fiyat baskısı yapmamak, hammadde sağlanmasında satış personelinin rüşvet veya karşılıklı rıza gibi etik olmayan davranışlarını engellemek ve birtakım tekelleşmeleri kullanarak tedarikçileri zor durumda bırakmamak olabilmektedir (Budak ve Budak, 2014:107).

Müşterilerin haklarının korunması, işletmelerin sosyal sorumluluk uygulamalarının en büyük bölümlerinden birini oluşturmaktadır. Müşterilere karşı sorumluluk, onların beklentisi dahilinde olan ürün ve hizmetin, uygun yer ve zamanda ödemeyi kabul edeceği ücret üzerinden satılmasını kapsamaktadır. Ayrıca reklamlarda yalan

söylememek, servis ve bakım hizmetlerinde sağlıklı bir hizmet vermek müşterilere karşı sorumluluğun bir parçası olarak kabul edilmektedir (Özüpek, 2013:59).

Öte yandan işletmeler topluma karşı sorumluluklarını yerine getirirken yerel ve ulusal yardım kuruluşları, vakıf, dernek gibi organizasyonlar aracılığıyla bağışta bulunmak ve eğitim, kültür, sanat, spor gibi faaliyetleri finanse etmek gibi uygulamalar gerçekleştirmektedirler (Pelit vd., 2009:22) İşletmeler bu şekilde toplumun bir parçası olarak ondan aldığını yine toplumla paylaşmak ve birlikte kazanmak duygusunu ön plana çıkarma isteğini göstermektedir.

İşletmelerin çevreye karşı sorumlulukları da özellikle son dönemlerde önemli bir alan haline gelmiştir. Çünkü işletmeler sanayileşmenin gelişmesiyle üretim esnasında çevreye zehirli gazlar, zararlı kimyasal atıklar salmakta ve su ve havayı kirletmektedirler. O nedenle bu zararları dikkate alarak çevreye zararlı etmenleri azaltmak için üretim esnasında tedbirler almalıdırlar. Bu bakış açısıyla hizmet veren gelişmiş ülkelerdeki işletmeler paydaşlar tarafından daha olumlu karşılanmakta ve sosyal bir varlık olma özelliğini de yerine getirmiş olmaktadır (Pelit vd., 2009:21).

Günümüzde devletler, piyasa ekonomisi çerçevesinde işletmeler için hakem niteliğinde bir işleve sahiptir. Bu bağlamda ortaya koyduğu kurallar bütünü ile işletmelerin çalışma çerçevesini çizmekte ve denetim görevini yerine getirmektedir. İşletmelerin bu kurallara uyması devlete karşı sorumlulukları kapsamında değerlendirilmektedir.

Günümüzde küreselleşmenin etkisiyle pazardaki aktör sayısı hızla artmıştır. O nedenle aynı pazarı paylaşan işletmelerin birbirlerine karşı sorumlu davranmaları ve onları piyasadan silme amacıyla hareket etmemeleri gerekmektedir. Çünkü rakiplere karşı yapılacak her hareket genel anlamda ekonomik yapıya zarar verecek ve sonuçta tüm işletmeler bundan zarar görecektir.

Bu temel sorumluluk alanları dışında temelde yukarıda belirtilen alanlara dahil edilebilecek nitelikte olan yatırımcılara karşı sorumluluk, siyasal sisteme karşı sorumluluk, eğitim ve kültürle ilgili sorumluluk, sağlık ve refahla ilgili sorumluluk, demokrasi ve insan hakları ile ilgili sorumluluk gibi alanları da değerlendirmek mümkündür (Özüpek, 2013:60-72). Aktan ve Börü'ye (2005:18) göre ise günümüzde söz konusu paydaşlara medya, sivil toplum kuruluşları, müşteri sözcüleri, çevreci aktivistler, finans kurumları ve bankalar eklenmiştir.

Farklı alanlarda gerçekleştirilen KSS uygulamalarıyla işletmeler önemli kazançlar elde etmektedirler. Bunlar arasında sayılabilecek bazı kazanımları şu şekilde özetlemek mümkündür (Özkoç vd., 2005:138):

- İşletmelerin marka ve piyasa değerinde artış görülür.
- İşletmeye nitelikli personel sağlamada veya çalışanları motive etmede katkı sağlar.
- Yeni pazarlara girmede etkili olabileceği gibi var olan müşterilerin sadakatini sürdürmede de yardımcı olur.
- Daha kaliteli ürün ve hizmet sunulmasına katkı sağlar.
- Risk yönetimi daha kolay şekilde gerçekleştirilebilir.
- Toplumun ve yasa düzenleyicilerin işletmenin görüşlerine önem vermesini sağlar.

Özel Sektör Açısından KSS Uygulamalarına Bakış

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu kapsamda KSS türlerini çeşitli başlıklar altında ele almak mümkündür. Bu çalışmada özel sektöre yönelik olması nedeniyle KSS konusunda önemli çalışmalara imza atan Kotler ve Lee'nin izinden gidilerek onların yaptıkları sınıflandırma değerlendirilecektir. Kotler ve Lee (2017:23) "Kurumsal Sosyal Sorumluluk" adlı çalışmalarında "kurumsal sosyal girişimler" olarak adlandırdıkları KSS'yi altı seçenekli bir model altında değerlendirmişlerdir. Buna göre özel sektörün KSS uygulamalarını yansıtan altı sosyal sorumluluk türü şunlardır: Sosyal Amaç Teşvikleri, Sosyal Amaç Bağlantılı Pazarlama, Kurumsal Sosyal Pazarlama, Kurumsal Hayırseverlik, Toplum Gönüllülüğü ve Sosyal Açından Sorumluluk Taşıyan İş Uygulamaları.

Sosyal Amaç Teşvikleri: Bu model bir kurumun bazı sponsorluklarla sosyal bir amaç üzerindeki ilgiyi ve farkındalığı artırmak veya bir sosyal amaç için fon toplamaya, bağışta bulunmaya ya da gönüllü toplamaya destek vermek için fonlar, mal ve hizmet katkıları ya da diğer kurumsal kaynakları sağlamaya dayanmaktadır. Kotler ve Lee, British Airways'in gerçekleştirdiği tüm dünyadaki muhtaç çocuklar için UNICEF adına para toplanmasını sosyal amaç teşviki örneği olarak vermektedir. Firma uçuşlar sırasında ceplerinde bozuk paralarıyla dönen insanlara bozuk paraları toplamak için zarflar tedarik ederek, uçuş ekibinin anons ve teşvikleriyle para toplanmasını sağlamıştır. Böylece UNICEF'in yaptığı bir çalışmaya British Airways tarafından fon sağlanmış olmakta, dünyadaki muhtaç çocuklara destek olunmaktadır. Bir diğer örnek olarak da The Body Shop'un hayvanlar üzerinde kozmetik testlerin yapılmaması yönündeki çalışmayı hayvan haklarını savunma grupları ile birlikte gerçekleştirdiği proje verilebilir. Bu çalışma, The Body Shop'un mağaza içi panolar, basılı malzemeler, rozetler, dilekçeler, halkla ilişkiler çalışmaları ve web sitesi aracılığıyla gerçekleştirilmiş ve hedef kitle olarak politikacılar, kozmetik endüstrisi ile müşteriler seçilmiştir. Bu örnekte olduğu gibi firma çalışmayı doğrudan kendisi yapabileceği gibi ilk örnekteki gibi bir sivil toplum kuruluşu veya herhangi bir kamu kurumuyla gerçekleştirebilmektedir (Kotler ve Lee, 2017:51-80).

Sosyal Amaç Bağlantılı Pazarlama: Bu modele göre bir işletme, özel bir sosyal amaca, ürün satışlarına dayalı gelirlerinin belli bir yüzdesini bağışlama veya katkıda bulunma şeklinde destek sağlamaktadır (Kotler ve Lee, 2017:51-80). Bu tür bir KSS çalışmasında çoğunlukla işletmenin pazarlama stratejisinde ürünler doğrudan sosyal bir amaçla bağlantılandırılmaktadır. Buna örnek olarak Avon'un gerçekleştirdiği "Meme Kanseriyle Bilinçli Savaşım" projesinde pembe kurdeleli ürünlerin satışından önemli bir gelir kaynağı elde edilmiştir. Bu kapsamda Türkiye'de de Eczacıbaşı Avon 1996 yılından bu yana meme kanseriyle mücadele kampanyası kapsamında on binlerce kadın bilinçlendirilmiş; hatta bu çalışmayla elde edilen gelirle 1997 yılında Hacettepe Üniversitesine, 2002 yılında da SSK Okmeydanı Hastanesine mamografi cihazları alınmıştır (Balıkcıoğlu ve Karacaoğlu, 2007:130).

Gupta ve Pirsch'un (2006:315) değerlendirmesine göre bu yöndeki kampanyaların markaya ve destek olunan sosyal amaca çeşitli yararları bulunmaktadır. Bu yararlar arasında, kamusal bilinirliğin artması, sosyal amaca doğrudan katkı sağlanması ve satış grafiğinin yükselmesinin yanı sıra müşterilerde işletme ile ilgili sosyal sorumluluk algısının görünür kılınmasıyla işletmenin kurum imajının da gelişmesi sayılabilir. Bu kampanyalardan azami fayda sağlanabilmesi için işletmelerin, müşterilerin marka ve sosyal amaçla özdeşleşme düzeyini sağlayabilmesi ve marka-sosyal amaç uyumu algılama derecelerini doğru değerlendirmesi gerekmektedir.

Kotler ve Lee'ye (2017:81-112) göre ise sosyal amaç bağlantılı pazarlama çalışmalarının işletmelere sağladığı faydalar arasında yeni müşterileri çekmek, pazar bölümlerine erişmek, ürün satışlarını arttırmak ve pozitif marka kimliği kurmak gibi özellikleri saymak mümkündür. Doğru sonuçlara ulaşabilmek için işletme ve hedef kitlenin istekli olduğu büyük bir sosyal amacın seçilmesi, geniş tabanlı bir hayır kurumunun ortak olarak seçilmesi, beklentileri doğru ölçümlemek için pazarda pilot çalışma yapılması ve müşterilerin kaygılarını ve yoğun kırtasiye işini engellemek için sosyal sorumluluk teklifinin basit ve anlaşılır tutulması önem arz etmektedir. Diğer bir çalışmada da (Varadarajan ve Menon, 1988: 60) benzer şekilde belirtildiği üzere sosyal amaçlı pazarlama, kurumsal imajı geliştirme, satışları artırma, yeniden satın almaya özendirme, marka imajını geliştirme ve yeni pazar bölümlerini oluşturarak daha geniş pazarlara ulaşma imkanı sağlamaktadır.

Kurumsal Sosyal Pazarlama: Bir kurumun halk sağlığını, güvenliğini, çevreyi veya toplumun refahını iyileştirmeyi amaçlayan bir davranış değişikliği oluşturma kampanyasının gelişimi veya uygulamasını desteklediği bir araçtır. Bu kampanyalar kamu hizmet işletmeleri, sağlık bölümleri, ulaşım ve ekoloji gibi yerel kamu sektörlerinde ve kar amacı gütmeyen kuruluşlarda çalışanlar tarafından geliştirilmekte ve uygulanmaktadır. Uygulama yalnızca bir kurum tarafından gerçekleştirilebileceği gibi kar amacı gütmeyen başka organizasyonlarla ortaklık yapılarak da ortaya konulabilmektedir (Kotler ve Lee, 2017:113-114).

Sosyal pazarlama uygulama örnekleri arasında, kalp sağlığı hakkında toplumu bilinçlendirme, obeziteyi ortadan kaldırmak için önleyici sağlıklı beslenme politikalarının oluşturulması; sigara karşıtı kampanyalar ile AIDS'ten korunma ve yayılmasını önleme gibi özellikle sağlık sektöründeki uygulamaları göstermek mümkündür. Bunların yanı sıra günümüzde artık bu sosyal sorumluluk uygulamaları ile madde bağımlısı gençlerin topluma yeniden kazandırılması, çevre ve doğal kaynakların korunması, mülteci kamplarındaki çocukların eğitimi, kadınların ekonomik özgürlüklerini elde edebilmeleri için gerçekleştirilen etkinlikler de gelişen uygulamalar arasında yer almaktadır (Bayraktaroğlu ve İlter, 2007:119-120).

Kurumsal Hayırseverlik: Bir kurum tarafından herhangi bir hayır kurumuna ya da bir sosyal amaca, doğrudan bir katkı şeklinde genellikle nakit yardım, bağış veya mal ve hizmet yardımı şeklinde yapılan desteklerdir. İçinde hayırseverlik özelliğini barındırmasıyla geçmişten bugüne en çok kullanılan yardım şekli olarak görülmektedir. Nitekim geçmişte toplum sağlığı, eğitim ve kültür sanat etkinliklerinin yanı sıra çevreyi koruma misyonuna sahip organizasyonlar için de bu sosyal sorumluluk modeli önemli bir destek olmuştur (Kotler ve Lee, 2017:141). Lantos'a (2001:21) göre işletmelerin kurumsal hayırseverlik (altruistic) karşılığında herhangi bir maddi kazanç elde edip etmeyeceğine bakmaksızın bir miktar sosyal yarar sağlayarak iyi bir kurumsal vatandaş olabileceğine dikkat çekilmektedir. Bu sosyal sorumluluk modeliyle kurumların kentsel refahı azaltıcı sorunlar, kentsel rahatsızlıklar, uyuşturucu ve alkol sorunları, yoksulluk, suç, okuma yazma bilmeme, eğitim kurumları ve sanat için yeterli fonların bulunmaması gibi sorunların ortadan kaldırılması için yardımcı oldukları belirtilmektedir. Bu durum ahlaki yükümlülüklerin ötesinde sosyal yükümlülük olarak okunmalıdır. Yani hayırseverlik toplumun refahını artırmak ve yaşam kalitesini iyileştirmeye yönelik tüm felsefeleri, politikaları, prosedürleri içerir ve toplumsal ihtiyaçlar için temel kurumsal yetkinlikleri ortaya koymaktadır. Böylece hayırseverlik, sosyal problemleri çözmeye yardımcı olarak dünyayı daha iyi bir yer haline getirmek için ahlakın ötesinde bir rol oynamaktadır.

Kurumsal hayırseverlik konusunda doğru hareket edilmediği takdirde birtakım sorunlar da yaşanması olasıdır. Bu noktada yaşanan en büyük kaygılar, güçlü bir sosyal amaç ortasının seçilmesi, belirlenen konulara yönelik ortakların endişelerini giderme, gösterilen çabalara ilişkin kurumun görünürliğini başarma ve etki ile sonuçları takip etme şeklinde sayılabilir. O nedenle kurumun misyonuyla bağlantılı sosyal konular seçilmeli, sosyal amacı ve bağış seviyelerini belirlemede diğer bölümleri de projenin içine katılmalıdır. Ayrıca çalışanları program geliştirmeye dahil etmek, liderlerin desteğini almak ve yalnızca işletme içine odaklanmış bile olsa bir iletişim planı geliştirmek uygulamayı kolaylaştıracaktır (Kotler ve Lee, 2017:169).

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfının (TÜSEV) yaptığı bir araştırmaya göre Türkiye’de işletmelerin çoğu hayırseverlik bağlamında eğitimi birincil destek alanı olarak görmektedirler. Eğitim alanında çalışmalar çocukların özgün eğitim sistemine dahil olmaları veya belirli alanlarda yeteneklerinin geliştirilmesi üzerine odaklanmaktadır. İşletmeler kendi adlarıyla özdeşleşmiş olan alanlarda gerçekleştirdikleri çalışmaların yıllar içinde toplu bir etki yarattığına inanmaktadırlar (Iaconantonio, 2012:27).

Toplum Gönüllülüğü: Bir kurumun çalışanlarını, paydaşlarını veya bayilerini gönüllü olarak yerel toplum örgütlerini ve sosyal amaçları desteklemek üzere zamanlarını bağışlamaları için desteklediği ve teşvik ettiği bir girişimdir. Gönüllü çabalar, çalışanların danışmanlık tarzı hizmetlerini kapsayabileceği gibi doğrudan fiziksel iş güçlerini katmalarını da kapsayabilmektedir (Kotler ve Lee, 2017:171).

Bu tür etkinlikler bireysel olarak gerçekleştirilebileceği gibi bir kurumun/bireyin kar amacı gütmeyen bir organizasyonla ya da bireylerin çalıştıkları kurum tarafından düzenlenen etkinliklerde yer alması şeklinde gerçekleştirilebilmektedir. Bireysel gönüllülük etkinliği ile ilgili olarak Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı (TEGV) bünyesinde gençlerin gönüllü olarak hizmet vermeleri örnek olarak verilebilir. Bir kurumun kar amacı gütmeyen bir organizasyonla birlikte hareket etmesine Akbank’ın 2015 yılında başlattığı ve sonraki yıllarda devam ettirdiği “Şehrin İyi Hali” adlı projenin beş yüz öğrencinin katkılarıyla Toplum Gönüllüleri Vakfı ve Deniz Temiz TURMEPA Derneği işbirliği ile gerçekleştirmesi örnek olarak verilebilir. Kurumun kendi çalışanlarının gönüllü olarak katıldığı etkinliklere örnek olarak da yine Akbank çalışanlarının gönüllü olarak katıldıkları Urfa ve Manisa’daki okullar için kırtasiye yardım kampanyası, Rize’de bir okulun boyanması, Ardahan’daki bir okul için kışlık kıyafet ve mont yardımı etkinlikleri örnek olarak verilebilir.

Son dönemlerde toplumsal etkinliklerde gönüllülük çalışmalarının artış göstermesine karşın, Türkiye’de bu yöndeki KSS uygulamaların daha çok bireysel bazda algılandığı ifade edilmektedir. Özel Sektör Gönüllüleri Derneği Başkanı Dr. Erhan Baş, gönüllülüğün örgütlü değil bireysel olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu anlayış Türkiye’de örgütlü gönüllülük faaliyetlerine katılan kişilerin sayısının neden düşük bir seviyede kaldığını açıklamaktadır. Nitekim, Kuzey Amerika’da toplumun yaklaşık %68’i örgütlü toplumsal gönüllülük etkinliklerine katılmakta, İsveç’te bu oran %57, Ukrayna’da %13, Hindistan’da %32 düzeyinde gerçekleşmektedir. Erhan Baş, Türkiye’deki bu anlayışın değişmeye başladığını ve örneğin kendisinin Genel Müdürü olduğu Bilim İlaç firmasında gönüllülüğü teşvik etmek amacıyla çalışanlarına haftada 2 saat gönüllü hizmetlerde bulunmaları için olanak sağlandığını ifade etmektedir. Bu kapsamda şirkette çalışan 2.300 kişinin neredeyse yarıya yakın kısmının gönüllülük çalışmalarında yer almaya başladığının altını çizmektedir (Aydınlığıl, 2013:34). Bu yöndeki başka bir örnek olarak Borusan Grubunda yönetici ve çalışanların zamanlarının belirli bir bölümünü Sivil Toplum Kuruluşları (STK) etkinliklerine ayırmaları teşvik edilmektedir. Bu noktadan hareketle 2009’da kurulan Okyanus-Borusan Gönüllülük Platformu, bir konye ve bu

konsey altında bir gönüllülük komitesinden oluşmaktadır. Çalışanlar mesai saatleri içinde yılda 3 iş günü gönüllülük faaliyeti gerçekleştirmekte ve deneyimlerini şirket içinde çeşitli ortamlarda paylaşmaktadırlar (Iaconantonio, 2012:65).

Son dönemlerde Türkiye’de bu yöndeki çalışmaların hızlı bir şekilde artmaya başladığı görülmektedir. Bu bağlamda Coca Cola, Vodafone, Turkcell, Boyner, Koç, Sabancı, Eczacıbaşı gibi büyük işletmeler toplumsal gönüllülük esasına uygun etkinliklerde bulunmakta ve çalışanları teşvik etmektedirler. Bu arada çeşitli başta çeşitli bakanlıklar olmak üzere birçok kamu kurumunun da bu yöndeki etkinliklere büyük destekler sağladığı ve kamu-özel sektör işbirliğinin geliştiği gözlenmektedir. Bu kapsamda Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının Turkcell’le işbirliği kapsamında “Kadına Şiddete Sıfır Tolerans” kampanyasını başlatıp Alo 183 Danışma Hattını hayata geçirmesi örnek olarak verilebilir.

Sosyal Açıdan Sorumluluk Taşıyan İş Uygulamaları: Bir kurumun benimseyip yürüttüğü, toplumun refahını iyileştirme ve çevreyi koruma sosyal konularını destekleyen, isteğe bağlı iş uygulamaları ve yatırımlardır. Bu modelde yasal ve kurallara bağlı beklentiler dışında isteğe bağlı yapılan çalışmalara odaklanılmasına vurgu yapılmaktadır. Örneğin Motorola’nın Çevre Vizyonu Beyanatında ifade ettiği gibi fabrikalarda iş kazasının olmadığı, sıfır atık çıkarıldığı, sadece zararsız gazların dışarı atıldığı, enerjinin en yüksek verimlilikle kullanıldığı ve iskartaya çıkarılmış ürünlerin yeni ürünler için besin teşkil ettiği (Kotler ve Lee, 2017:201) bir hedef konulması ve bu yönde adımlar atılması tamamen işletmenin kendi isteği yönünde gerçekleştirebileceği uygulamalar arasında yer almaktadır. Bir diğer örnek olarak da McDonalds’ın sosyal amaçları destekleyen isteğe bağlı iş uygulamaları ve yatırımları benimsemek ve yürütmek amacıyla geri dönüşümlü ambalaja dönüşüm yapması ve böylece ambalaj malzemelerini azaltması gösterilebilir (Kotler ve Lee, 2017:40).

Sosyal açıdan sorumluluk taşıyan iş uygulamaları ile kurum bilinirliği oluşturulur, iş amaçlarına destek sağlanır ve istekli bir işgücü çekme ve işgücünü koruma şansı elde edilebilir. Bir taraftan maliyetler azalırken diğer taraftan güçlü toplumsal ilişkiler kurulabilir ve mevcut kurumsal sosyal girişimlere kaldıraç etkisi uygulanmış olabilir. Buna karşılık birtakım kaygılar da en aza indirgenebilir. Bunlar arasında kurum çabalarının görünürlüğünün kolaylıkla ortadan kalkması, tüketicilerin kurumun niyetlerinden ve yükümlülüklerinden şüphe duymaları sayılabilir (Kotler ve Lee, 2017:251).

Kamu Kurumları Açısından KSS Uygulamalarına Bakış

Kamu kurumlarının KSS çalışmalarına yönelik bir okumada konunun iki yönü üzerinden gidilmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki, devletin görevleri ile paralel KSS etkinliklerini yerine getirmesi, ikincisi yasal düzenlemeler yoluyla özel sektöre destek sağlaması şeklinde konum almasıdır.

Önceki bölümlerde ifade edildiği üzere temelinde kar olgusuna dayalı olan özel sektörün KSS uygulamaları işletmelerin marka ve piyasa değerini artırmasından işletmeye nitelikli personel sağlama veya çalışanları motive etmeye kadar pek çok alanda katkı sağlamaktadır. Ancak devlet, hizmeti yerine getirirken karlılık kaygısı ile değil, tam tersine toplumsal ihtiyaçları karşılamak, fayda sağlamak amacı gütmekte, yani temel amaç kamu yararına yönelik uygulamalar olmaktadır (Öktem ve ark. 2017:93-94). Böylece toplumsal sorumluluklarını yerine getirerek, diğer bir deyişle sosyal devlet olmanın bir gereği olarak KSS kapsamında değerlendirilebilecek pek çok çabayı ortaya koymaktadır. Ergun Özbudun’un (1998:102-104) ifadesiyle sosyal devlet “devletin sosyal barışı ve sosyal adaleti sağlamak amacıyla sosyal ve ekonomik hayata aktif müdahalesini gerekli ve meşru gören bir anlayış” olarak görülmektedir. Anayasanın

2. ve 5. maddelerinde yer alan sosyal devlet ilkesinde de sosyal sorumluluğa yönelik bir yönlendirme görmek mümkündür. Bununla birlikte kamu kurumlarının zorunlu sosyal sorumlulukları dışında gerçekleştirebileceği ve KSS kapsamında değerlendirilebilecek uygulamalar da son dönemlerde artarak çoğalmaktadır. Örneğin, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı çatısı altında hizmet veren Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu fakir ve ihtiyaç sahibi vatandaşlara yardım yapmayı yasal zeminde değerlendirerek destek sağlarken, aynı Bakanlığın “Koruyucu Aile Olmak İstiyorum” adıyla ortaya koyduğu etkinlik Türkiye’de koruyucu aile sayısını artırma ve bu konuda bilinçlendirmeye yönelik çalışma olarak KSS projesi kapsamında değerlendirilebilir.

Belediyelerin yaptığı çalışmalarda da benzer örnekler sıklıkla rastlamak mümkündür. Belediyelerin görev ve sorumluluklarını düzenleyen 5393 Sayılı Belediye Kanununun 14. maddesinin a fıkrasında belediyeler “İmar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi kentsel alt yapı; coğrafi ve kent bilgi sistemleri; çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık; zabıta, itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans; şehir içi trafik; defin ve mezarlıklar; ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar; konut; kültür ve sanat, turizm ve tanıtım, gençlik ve spor; sosyal hizmet ve yardım, nikâh, meslek ve beceri kazandırma; ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi hizmetlerini yapar veya yaptırır.” (www.resmigazete.gov.tr) hükmü yer almaktadır. Bu maddede belirtilen nitelikler, Belediyenin sosyal devlet ilkesinden hareketle gerçekleştirmesi zorunlu olan hizmetler arasında yer almaktadır. Aynı maddenin b fıkrasında yer alan belediyeler “Okul öncesi eğitim kurumları açabilir; Devlete ait her derecedeki okul binalarının inşaatı ile bakım ve onarımını yapabilir veya yaptırabilir, her türlü araç, gereç ve malzeme ihtiyaçlarını karşılayabilir; sağlıkla ilgili her türlü tesisi açabilir ve işletebilir; kültür ve tabiat varlıkları ile tarihî dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekânların ve işlevlerinin korunmasını sağlayabilir; bu amaçla bakım ve onarımını yapabilir, korunması mümkün olmayanları aslına uygun olarak yeniden inşa edebilir. Gerekğinde, öğrencilere, amatör spor kulüplerine malzeme verir ve gerekli desteği sağlar, her türlü amatör spor karşılaşmaları düzenler, yurt içi ve yurt dışı müsabakalarda üstün başarı gösteren veya derece alan sporculara belediye meclisi kararıyla ödül verebilir. Gıda bankacılığı yapabilir.” (www.resmigazete.gov.tr) ibaresi ise kurumsal sosyal sorumluluk kapsamında değerlendirilebilir.

Diğer taraftan kurumsal sosyal sorumluluk kavramının, dünyada sürdürülebilir kalkınma kavramı ile eş zamanlı olarak önem ve popülerlik kazandığı vurgusu da pek çok çalışmada yapılmakta ve bu çalışmalarda kamu kurumlarının da sosyal sorumluluk çalışmalarının içinde yer aldığı altı çizilmektedir. Bu noktada Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan “Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Değerlendirme Raporu”nda sürdürülebilir kalkınma sürecinde KSS’nin kamu kurumları ile birlikte tüm sektörlerin gündeminde olması gerektiği vurgulanmaktadır (Göçenoğlu ve Onan, 2008:2).

Kamu kurumları düzenleyici yapı olarak gerçekleştirdiği yasal düzenlemelerle de KSS çalışmalarına destek sağlayabilmektedir. Türkiye’de KSS ile ilgili doğrudan yapılan bir yasal düzenleme mevcut değildir. Bununla birlikte örneğin 2008 yılında çıkarılan Vakıflar Kanunu ile bu alanda yapılan çalışmalarda birtakım ekonomik ayrıcalıklar ve vergi muafiyetleri sağlanarak işletmelere destek sağlandığı görülmektedir. Sermaye Piyasaları Kurumu (SPK) tarafından yayınlanan “Kurumsal Yönetim İlkeleri” belgesini de KSS bağlamında yasal bir belge olarak değerlendirmek mümkündür. Bunların dışında Kamu İhale Kanunu, Çevre Kanunu, Sendikacılık Kanunu, Bankacılık Kanunu, Yenilenebilir Enerji Kanunu ve Tüketicilerin Korunmasına İlişkin Kanun da Türkiye’deki KSS uygulamalarına dolaylı destek sağlayan yasal mevzuat çerçevesinde

değerlendirilebilir (TÜRKONFED, KSS Raporu 2017). Bu düzenlemeler içinde SPK tarafından 2003 yılında yayınlanan ve 2005'te revize edilen Kurumsal Yönetim İlkeleri Tebliğinin KSS uygulamalarında öncü rol oynadığı söylenebilir. Bu bağlamda tebliğde işletmelerin menfaat sahiplerini bilgilendirme amacıyla kurumsal uyum raporunun yayınlanması zorunlu hale getirilmiştir. Ayrıca örneğin tebliğde yer alan “Şirket, sosyal sorumluluklarına karşı duyarlı olur; çevreye, tüketiciye, kamu sağlığına ilişkin düzenlemeler ile etik kurallara uyar” ifadesi de KSS'nin işletmeler bazında uygulanmasına yönelik bir yönlendirme şeklinde değerlendirilebilir (www.spk.gov.tr).

Kamu kurumlarının özellikle son on yıldan beri KSS çalışmalarında ön plana çıkmaya başladıkları ve önemli projelere imza attıkları görülmektedir. Bu projelerin temelinde Bakanlıklar veya büyükşehir belediyeleri düzeyinde başlatıldığı ve daha sonra bölgesel nitelikli çalışmalarla desteklediği gözlenmektedir. Kamu kurumlarının bu çalışmalarını yaparken çeşitli STK'larla ve özel sektörle işbirliği yaparak projenin güçlü bir şekilde yerine getirilmesine yönelik öncü bakış açısı sergiledikleri söylenebilir. Milli Eğitim Bakanlığı ve UNICEF işbirliğinde ilgili kamu kuruluşları, STK'lar ve yerel yönetimlerin katkılarıyla 2011 yılında ortaya konulan “Haydi Kızlar Okula” KSS projesi kamuoyunda oldukça ses getiren etkinliklerden biri olmuştur. Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının “Koruyucu Aile Olmak İstiyorum”, “Gönül Elçileri”; Çevre ve Şehircilik Bakanlığının “Sıfır Atık” projeleri kamu kurumlarının gerçekleştirdiği çok sayıda etkinliklerden bazılarıdır. Yerel yönetimler açısından bir örnek olarak da İstanbul Büyükşehir Belediyesinin başarıyla uyguladığı ve ödül kazandığı “Gözüm Kulağım İstanbul” adlı engellilere yönelik projesi verilebilir.

Kamu kurumlarının gerçekleştirdiği projelerde kurumların doğrudan kendi alanlarına yönelik KSS projelerinde yer aldıkları görülmektedir. Örneğin yukarıda sözü edilen “Sıfır Atık Projesi” Çevre ve Şehircilik Bakanlığının doğrudan ilgi alanına girmektedir. Bu bağlamda Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının aile ve çalışma alanlarında; Tarım ve Orman Bakanlığının tarım ve orman politikalarına paralel çalışmalarda; Hazine ve Maliye Bakanlığının vergi vb. konularda; Milli Eğitim Bakanlığının eğitimle ilgili konularda KSS uygulamalarını gerçekleştirdikleri görülmektedir. Dolayısıyla önceki bölümlerde belirtilen özel sektör KSS uygulama alanları içinde yer alan çevre, eğitim, kültür, ailenin korunması vb. gibi alanlar kamu sektöründe de geçerlilik arz etmektedir. Ancak özel sektörde bir işletmenin kendi alanı dışında kültür, çevre, sanat, eğitim vb. farklı konularda KSS uygulamalarına destek verebilmesine karşılık kamu kurumlarında bu durumun belirtildiği şekilde yalnızca kendi alanlarıyla sınırlı tutulduğunu belirtmek gerekmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Son 30 yıldır dünyadaki uygulamalarında önemli bir düzeye gelmiş olan KSS etkinlikleri özel sektör ve STK'lar tarafından oldukça yoğun bir şekilde benimsenirken kamu sektöründe de aynı hassasiyetin geliştiği son yıllarda dikkat çekmektedir. Bu çalışmada özel sektör ve kamu sektörünün KSS uygulamalarına bakışlarındaki örtüşen ve ayrışan yönler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna göre iki sektör arasındaki karşılaştırmayı şu şekilde değerlendirmek mümkündür:

Özel sektör KSS etkinlikleri Kotler ve Lee'nin sınıflandırmasında yer aldığı üzere sosyal amaç bağlantılı pazarlama, kurumsal sosyal pazarlama, kurumsal hayırseverlik ve toplum gönüllülüğü gibi daha çok işletmelerin karlılığına ve imajına olumlu etki edecek pazarlama uygulamaları üzerinden yürütülmektedir. Buna karşılık doğası gereği kamu kurumlarında kar amacı güdülmeyip toplumsal yarara yönelik uygulamalar yer almaktadır. Bununla birlikte kurumsal imajın güçlendirilmesi noktasında kamu

kurumları açısından da bu etkinlikler önem kazanmaktadır. Çünkü özellikle son otuz yıldır kamu kurumlarının da özel sektör gibi çalışma sürecine doğru evrildiği görülmüştür. O nedenle bu yöndeki çalışmaların kamu kurumlarının verimliliğinde önem arz ettiği söylenebilir. Ayrıca kamu kurumlarının şeffaflık, hesap verebilirlik ve dürüstlük ilkeleri kapsamında kamuya karşı sorumluluğu ön plana çıkarılması nedeniyle bu kurumların KSS projelerini önemsemeye başladığı gözlenmektedir.

Kamu kurumlarının asli görevleri arasında yer alan sosyal devlet ilkesi gereği temel sosyal hizmet alanlarında vermeleri zorunlu olan hizmetler bulunmaktadır. Bunlar konut edindirme, çevreye yönelik proje geliştirme, insan hakları, eşit ücret politikaları, çalışanlara yönelik sosyal politikalar vb. birçok alanda gerek anayasada gerekse yasalarda belirlenmiştir. Örneğin bir belediyenin çöpleri toplama zorunlu görevi olmasına karşılık, okulların tefrişatının yapılması, amatör sporculara destek sağlama gibi alanlarda hizmet vermesi belediyenin inisiyatifine bırakılmıştır. Dolayısıyla bu kurum KSS çerçevesinde böyle bir etkinliği yerine getirerek kurumsal imajı güçlendirmekte ve vatandaşların gözünde değer kazanmaktadır. Özel sektör açısından bakıldığında ise örneğin çevre konusunda yapılacak bir etkinlikle işletme kamuoyu nezdinde yalnızca kar amacıyla hareket eden bir kuruluş olarak değil, aynı zamanda topluma sosyal destek sağlayan bir kuruluş olarak da değerlendirilecektir. Bu da uzun dönemde işletmenin karlılığına yansıtılabilmektedir.

Özel sektör işletmeleri KSS uygulamalarında kendi alanları dışında topluma yararlı pek çok konuda etkinliklere destek sağlarken, kamu kurumlarında bu durumun yalnızca kurumun doğrudan ilgi alanıyla sınırlı olduğu görülmektedir. Örneğin, Akbank'ın bir banka olarak kültür, sanat ve çevre konusunda KSS uygulamalarına katılmasına karşın, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı "Sıfır Atık" projesinde olduğu gibi doğrudan kendi ilgi alanında uygulamalar gerçekleştirmektedir.

Öte yandan özel sektör uygulamalarında büyük projelerin holdingler tarafından kurulan ve holding yöneticilerinin başında bulunduğu Borusan Kocabıyık Vakfı, Sabancı Vakfı, Eczacıbaşı Vakfı ve Vehbi Koç Vakfı gibi vakıflar tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Kamu kurumlarında ise kurumların doğrudan kendi bünyelerinde yapılan çalışmalarla yürütüldüğü dikkat çekmektedir. Bununla birlikte her iki sektörün de özel sektör-kamu-STK işbirliğinde birçok projede yer aldıklarını söylemek mümkündür. Kamu kurumları ya doğrudan bir STK üzerinden veya hem STK hem de özel sektörle işbirliği yaparak KSS uygulamalarını gerçekleştirebilmektedir. Aynı durum özel sektör açısından da geçerlidir. Bu arada özel sektörün yalnızca kendi çabalarıyla gerçekleştirdiği etkinlikler olduğu gibi kamunun da "Sıfır Atık" projesinde olduğu gibi tek başına bir Bakanlığın uygulamaya geçirdiği çalışmalar da söz konusu olabilmektedir.

KSS uygulamalarında değerlendirilebilecek diğer bir konu da bu yöndeki uygulamaların özellikle özel sektör işletmelerinde raporlama şeklinde kamuya açık hale getirilmesidir. Bu bağlamda SPK'nın çıkardığı tebliğ üzerinden hareket eden işletmeler yaptıkları çalışmaları dönemsel olarak raporlamakta ve kamuoyu ile paylaşmaktadır. Bu noktada kamu kurumlarının da şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri bağlamında yaptıkları çalışmaları raporladıkları görülmektedir.

Kamu kurumları, düzenleyici özellikleri nedeniyle çeşitli yasalar geliştirerek KSS uygulamalarına destek sağlayabilmektedir. Bu bağlamda özel sektör ve STK'ların yapacağı uygulamaların da yasal düzenlemelerle önünün açılacağı bir gerçektir. Ancak Avrupa'nın pek çok ülkesinde KSS ile ilgili yasal düzenlemeler bulunmaktayken Türkiye'de doğrudan KSS ile ilgili mevzuat bulunmaması önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak Türkiye’de kurumsal sosyal sorumluluk alanıyla ilgili çalışmaların son yıllarda kamu ve özel sektörde önemli mesafeler kat ettiği, ancak henüz yasal düzenlemelerle desteklenmediği için dünyadaki örneklerinin düzeyinde yer alamadığı söylenebilir. Buna ek olarak özel sektörün uzun bir süredir gerçekleştirdiği KSS uygulamalarının son on yıldır kamu sektöründe de hızlı bir gelişme kat ederek arttığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

1. Aktan, C.C. ve Börü, D. (2007). Kurumsal sosyal sorumluluk. Kurumsal sosyal sorumluluk. içinde. Ed. Coşkun Can Aktan, İstanbul: İGİAD Yayınları. s.11-36.
2. Aydınligil, S. (2013). Sosyal politikada yeni bir alan: gönüllülük. Türkiye’de gönüllülük, gönüllülüğün katkılarının keşfedilmesi. İçinde. Ankara: Birleşmiş Milletler Gönüllüleri Programı, Gençlik Servisleri Merkezi. s.32-38.
3. Balıkçoğlu, B. & Karacaoğlu, K. (2007). Sosyal bir ürün olarak topluma pazarlanan hayırseverlik: Stratejik hayırseverlik. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 9 / 2, s.121 - 141.
4. Bayraktaroğlu, G. ve İlter, B. (2007). Kar amacı gütmeyen sosyal içerikli pazarlama uygulamaları: Sosyal pazarlama. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Sayı: 28, s. 49-64.
5. Belediye Kanunu (2005). Resmi Gazete, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050713-6.htm> (e.t.: 5.11.2018).
6. Bowen, H. R. (1953). The social responsibilities of the businessman. New York: Harper and Row.
7. Budak, G. ve Budak G. (2014). İmaj mühendisliği vizyonundan halkla ilişkiler. 6. Basım. Ankara: Nobel Yayınları.
8. European Comission (2011). Communication from the commision to the european parliament, the council, the european economic and social committet and the committee of the region. Brussels. p. 1-15.
9. Göcenoğlu, C. ve Onan, I. (2008). “Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Değerlendirme Raporu”
10. Gupta, S. and Pirsch, J. (2006). The company-cause-customer fit decision in cause-related marketing. Journal of Consumer Marketing. Vol.23 No:6, pp. 314-326.
11. Herkes İçin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projesi (2016). Türkiye sürdürülebilirlik raporlaması, ulusal inceleme raporu, İstanbul: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu.
12. Iaconantonio, S.S.K. (2012). Şirketlerin topluma yatırım programları, yenilikçi yöntemler iyi uygulamalar gelişim alanları ile. İstanbul: TÜSEV Yayınları.
13. Kağnıcıoğlu, D. (2007). Endüstri ilişkileri boyutuyla sosyal sorumluluk, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
14. Kotler, P. ve Lee, N. (2017). Kurumsal sosyal sorumluluk. Çev. Sibel Kaçamak. İstanbul: MediaCat Kitapları.
15. Kurumsal Yönetim İlkelerinin Belirlenmesine ve Uygulanmasına İlişkin Tebliğ, <http://www.spk.gov.tr/Sayfa/Dosya/66> (e.t. 5.11.2018).
16. Lantos, G. P. (2001). The boundaries of strategic corporate social responsibility. p.1-50. https://www.researchgate.net/profile/Geoffrey_Lantos/publication/292053593_The_boundaries_of_strategic_corporate_social_responsibility/links/573b280708ae298602e44c38/The-boundaries-of-strategic-corporate-social-responsibility?origin=publication_detail (e.t.:

- 28.9.2018).
17. Öktem, M.K.; Sadioğlu, U.; Turgut, N. (2017). Yönetmel sürecin bir fonksiyonu olarak kurumsal sosyal sorumluluk, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt:5, Sayı:1, s. 83-112.
 18. Özbudun, E. (1998). Türk anayasa hukuku, Ankara: Yetkin Yayınları.
 19. Özkol, E.; Çelik, M.; Gönen, S. (2005). Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı ve muhasebenin sosyal sorumluluğu. Muhasebe ve Finansman Dergisi. S.:27, s.134-145.
 20. Özüpek, M.N. (2013). Kurum imajı ve sosyal sorumluluk. 2. Baskı. Konya: Eğitim Yayınevi.
 21. Pelit, E.; Keleş, Y.; Çakır, M. (2009). Otel işletmelerinde sosyal sorumluluk uygulamalarının belirlenmesine yönelik bir araştırma. Yönetim ve Ekonomi Dergisi. Cilt:16, Sayı:2, ss.19-30.
 22. Türker, D. ve Vural C.A. (2016). Kurumsal sosyal sorumluluk ve hayırseverlik. İçinde, Kurumsal sosyal sorumlulukta güncel yönelim ve uygulamalar, Ed. Sibel Hoştut ve Seçil Deren van Het Hof. s. 149-170.
 23. TÜRKONFED Türkiye ve Avrupa Örnekleri Işığında Kurumsal Sosyal Sorumluluk (2017). Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler için kurumsal sosyal sorumluluk projesi, Proje Koord. Betül Çelikkaleli.
 24. Van Het Hof, S.D. (2009). Türkiye’de kurumsal sosyal sorumluluk üçgeni: Şirketler, toplum ve toplum kuruluşları. TÜBİTAK Projesi, Proje No: 107K182.
 25. Varadarajan P.R. and Menon, A. (1988). Cause-related marketing: A coalignment of marketing strategy and corporate philanthropy. Journal of Marketing. Vol. 52, July, p. 58- 74.
 26. Varçın, R.; Gül, E.; Gülçubuk, B.; Başak, T. (2013). Herkes için kurumsal sosyal sorumluluk, ulusal inceleme raporu Türkiye. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu.

YEREL YÖNETİMLERİN MESLEKİ EĞİTİMİN BAŞARISINDAKİ ROLÜ: AMASYA BELEDİYESİ ÖRNEĞİ¹

Demet CANSARAN²

1 ¹ Bu çalışma 12-14 Ekim 2017 tarihleri arasında 2. Uluslararası Yükseköğretimde Mesleki Eğitim ve Öğretim (İSVET2017) Sempozyumunda sunulmuş olan bildirinin genişletilmiş halidir.

2 Doktor Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Çıraklık, bir aceminin veya girişimcinin belirli bir faaliyet alanında tecrübe kazanması için öğretme / öğrenme süreçleri olarak tasarlanmışsa, o zaman bu meslek kazanma süreci, insanların kendilerini farklı topluluklar halinde örgütlemeye başladıkları en eski zamanlara kadar geriye gitmektedir (Hager, 2003, s. 271).

Bugün ise çoğu gelişmiş ülkedeki ilkokullaşma sistemi, genel eğitim ile mesleki eğitim arasındaki ilişki şekillenir. Genel eğitim gençlere, genelde akademik kaynaklı bilgiyi daha ileri (yüksek) eğitim ve öğretim için temel olarak sağlamayı amaçlarken Mesleki Eğitim ve Öğretim, gençlere belirli mesleklerde gerekli uygulama odaklı bilgi ve beceriler kazandırmaktadır. Mesleki Eğitim ve Öğretim, mesleğe özel ve genel bilgileri birleştiren resmi bir müfredatı izler. Okul temelli Mesleki Eğitim Türlerinin çeşitliliği, mesleki eğitimin akademik seviyesine göre (ortaokul veya alt ortaöğretim düzeyinde) ortaya çıkmaktadır; öğrenim yerleri genel okullarda ve / veya belirli eğitim merkezlerinde veya kolejlerde sağlanır (Eichhorst, 2012, s. 2).

Gelişmiş olan bazı ülkeleri mesleki eğitim ve öğretim açısından inceleyelim: Mesleki Eğitim ve Öğretim, İngiltere’de orta öğretime ve kolejlere giriş niteliğindeki ilk mesleki eğitim kurslarından, yüksek öğretim seviyesindeki programlara kadar geçecek şekilde, çoğu yeterlilik seviyesinde mevcuttur. Genel akademik çalışmayı mesleki öğelerle birleştiren okul tabanlı programlar şeklinde veya hem bir okulda hem de kolej ortamında ve işyerinde yapılan geniş mesleki programlar ve uzman meslek programları şeklinde bulunabilir. Mesleki Eğitim ve Öğrenim, tam zamanlı ve yarı zamanlı olarak sunulmaktadır ve öğrenciler, işverenlerin izinleri dahilinde bir blok öğretim veya günlük öğretim temelinde okul veya koleje gidebilir ya da akşam veya hafta sonu öğrenimine katılabilirler. Ayrıca, İngiltere’de geniş bir program seçeneği sunacak şekilde nitelikler çerçevesine uygun şekilde çok sayıda yeterlilik alanı mevcuttur. İngiltere’de, 16-19 yaş grubundaki öğrencilerin, işle ilgili öğrenme ve İngilizce ve matematik (ilgili derslerde gerekli seviyeye ulaşmadığı sürece) dahil olmak üzere genel mesleki yeterliliği (veya genel akademik yeterlilik) içeren bir 16-19 yaş eğitim programını izlemele-ri beklenmektedir (<http://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/country-reports/germany-vet-europe-country-report-2016>, s.14).

Almanya’da ise eğitim ve kültürel mevzuat ve yönetim temel olarak eyaletlerin sorumluluğundadır. Mesleki eğitim ve öğretim alanında (VET), eyaletler mesleki eğitimin okul tabanlı bölümlerinden ve dolayısıyla meslek okullarından sorumluyken, federal hükümet şirket içi eğitimden sorumludur. Alman MEÖ sistemi (başlangıç ve devam eden MEÖ) ve yönetimi, devlet, işverenler ve sendikalar arasında güçlü bir ortaklık ile yürütülmektedir. (

<http://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/country-reports/germany-vet-europe-country-report-2016> Erişim tarihi: 10/10/2017, s.7).

Mesleki eğitim, tam zamanlı okullarda veya Almanya’daki Mesleki Eğitim ve Öğretim sisteminin temelini oluşturan ikili sistem (duales System) çerçevesinde sunulmaktadır. Sistem, ikili olarak nitelendirilir, çünkü eğitim, iki öğrenim yerinde yürütülür: şirketler ve meslek okulları. İkili sistem, işverenler, sendikalar ve hükümet arasında yakın bir iş birliğine dayanmaktadır. Sosyal diyalog ve karar verme, reformların kabul edilmesi için önemlidir. Sosyal taraflar- işverenler ve sendikalar- mesleki eğitim ve öğretim materyalinin içeriği ve biçimini, ihtiyaç ve menfaatlerini göz önüne alacak şekilde önemli ölçüde etkiler. Tüm katılımcıların- her grubun belirli çıkarlarının ötesinde-sorumluluk sahibi eylemi, ikili sistemin etkinliği için bir önkoşuldur. Mesleki Eğitim ve Öğretim, ulusal olarak kabul edilmiş meslekler ve ulusal bir standardı garanti eden

mesleki eğitim düzenlemelerine dayanmaktadır. Federal hükümet, kabul ettiği meslekler için ikili sistem eğitim içeriğini tasarlamaktan sorumludur. Eğitim mesleklerinin ulusal olarak bağlayıcı olarak tanınması, endüstri ve eyaletlerce kabul edilen temel ilkelerin dikkate alınmasını ve tanınmış bir mesleğin eğitiminin federal hükümet tarafından kabul edilen düzenlemelere uymasını sağlar. Federal hükümetin sorumlulukları ortak anlaşmaların uygulanması ile sınırlı değildir; ikili eğitimi teşvik etmek için de bağımsız önlemleri alır (<http://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/country-reports/germany-vet-europe-country-report-2016>, s.14).

Yerel yönetimlerin mesleki eğitime ilgili üstlendikleri ve üstlenmeleri gereken rollerle ilgili birtakım çalışmalar da yapılmıştır: Avrupa Eğitim Vakfı'nın (ETF-European Training Foundation) Mesleki Eğitim ve Öğretimin Çok Katmanlı Yönetimi (2013) isimli çalışmasında, Hırvatistan, Tunus, Ukrayna, Kazakistan ve belli bir seviyeye kadar Sırbistan'ın (ör. Voyvodina bölgesi), ulusal ve yerel seviyelerde daha fazla katılım ve işbirliğine dayalı yaklaşımları temelinde beceri politikalarının geliştirilmesine yönelik çalışan örnek ülkelerdir olduğu ifade edilmiştir(http://www.etf.europa.eu/web.nsf/pages/Multilevel_governance_for_VET,19).

Yerel yönetimlerin mesleki eğitime yönelik yaklaşımları konusunda Danimarka örneğinde yerelleşme kapsamında bölgeler daha özerk bir yapı oluşturma imkanına kavuşmuştur. Bu bağlamda Nielsen ve Cort (1999) çalışmalarında yönetimin siyasi ve idari anlamda yerelleşmesi bir sonucu olarak, (Danimarka'da) meslek okulları ve yetişkin mesleki eğitim sistemi merkezleri, buldukları ortama özel çözümler ve modeller tasarlamak adına oldukça büyük bir kazanım elde ettiğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte, çalışmada aynı zamanda, hükümetin, sosyal ortakların ve diğer ilgili tarafların mesleğe yönelik gençlik ve yetişkin eğitimi alanındaki niteliklerin ulusal kapsamda kalması merkezi bir hedef olarak kalması gerektiği ve mesleki hedefler belirlenmesi, eğitim çıktısı sınamaları için belli şartlar oluşturulması gerektiği vurgusu yapılmıştır. Ayrıca çoğunlukla içerik, örgütsel yaklaşım ve finansal yönetim konusunda okulların daha fazla özgürlük içinde oldukları da belirtilmiştir.

Jeong ve vd (2017) çalışmalarında geçtiğimiz yarım yüzyıl boyunca, Kore eğitim sisteminin yerelleşmeye yönelme süreci yaşadığı ve bu süreçte Kore eğitim sisteminin mesleki eğitimi de kapsayacak şekilde yerel yönetimlere söz söyleme hakkı verdiğini ifade etmişlerdir. Çalışmada eğitimsel yerelleşme öncelikle 1991 yılında yasalaştırılan Yerel Eğitim Özerklik Yasasına dayandığı noktası özellikle vurgulanmıştır. Yasada, "eğitim ofisi" olarak adlandırılan yerel eğitim idaresi kurumları, yerel eğitimin gelişmesi için eğitimin, özellikle de yerel eğitimin bağımsızlığını ve uzmanlığını geliştirmekle yükümlü oldukları belirtilmiştir.

Derzayeva, (2014) çalışmasında Rusya'da eğitimsel gelişimin sürekli olarak halkın ilgisini çektiğini belirtmiştir. Çalışmada bu ilginin nedeni, Rusya Federasyonu'ndaki her vatandaşın yaşamında aldığı ve bu sistemin düzenli olarak yetkililer tarafından maruz bırakıldığı belirsiz değişikliklerden kaynaklanmakta olduğu vurgulanmaktadır. Eğitim, son yıllarda, çeşitli kamu gruplarının tartışıldığı en sıcak konu haline geldi; özellikle keskin bir şekilde bu sorun yerel özyönetim reform koşullarında belirlendi. Belediyeler, mali bağımsızlıktan sonra eğitim alanında kendi etkin bütçe politikalarının oluşturulması sorunlarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu nedenle, belediyelerin, eğitim alanlarında bütçe politikasının oluşum mekanizmalarının ve verimlilik mekanizmalarının verimliliğini tahmin etmelerine, kendi iç gelişme olanaklarını ortaya çıkarmaya, eğitim kalitesinin büyüme koşullarını yaratmalarına yardım etmeleri gerekmektedir.

OECD'nin Yerel Yönetim ve Büyümenin Yönlendiricileri (2005) raporuna göre, yerel yönetimlerin mesleki eğitimdeki rolleri açısından, işgücü piyasasının verimliliğinin, yaklaşmakta olan yerel yatırımları dikkate alacak şekilde, hızla değişen becerilerle ilgili taleplerini karşılayan istihdam ve eğitim programlarının oluşturulmasına bağlı olduğu ifade edilmektedir.

Maliyet açısından OECD'nin mesleki eğitimle ilgili "Okul Ötesi Beceriler: Sentez Raporu" (2014) çalışmasında yüksek kaliteli mesleki programları iş yerinin dışında sunmak özellikle modern ekipmanların pahalı olduğu ve sürekli güncellenmesini gerektiren ve uzman uygulayıcıların önemli maaşlara talip olduğu alanlarda çok pahalı olabileceği belirtilmektedir.

Avrupa Birliği bünyesinde yerel yönetimlerin eğitimdeki rolleri ile ilgili yapmış olduğu projeler de olduğunu görmekteyiz. Bunlardan biri olan Clavet (Cooperation Local Authorities for Vocational and Educational Training- Mesleki ve Eğitim Amaçlı Yerel Yönetimler İş birliği), coğrafi ve sınır engellerinin üstesinden gelmek ve AB eğitim ve öğretim alanının gerçekleştirilmesi amacı ile eğitim ve öğretim girişimlerinin nitel olarak geliştirilmesi için yerel yönetimler arasında yapılandırılmış işbirliği için bir platform geliştirmeyi amaçlamaktadır. Clavet platformu, eğitim ve öğretim girişimlerinin oluşturulmasında ve uygulanmasında yerel yetkililer için bir referans noktası haline gelecek: platform, katılımcı yerel yönetimlerin bilgi, deneyim ve uzmanlığını pekiştirecek ve yerel politika yapıcılar için bir bilgi merkezi ve eğitim-öğretim alanında buluşma noktası haline gelecektir. En iyi uygulamaların paylaşılmasına ek olarak, katılımcı topluluğu yerel politika yapıcılar için hızlı yanıt mekanizmasının oluşturulmasına izin verecektir (<http://clavet.eu>).

Yukarıda belirtilen çalışma ve raporlarda özellikle gelişmiş ülkelerde mesleki eğitim çalışmalarının yerel yönetimleri kapsayacak şekilde gelişmekte olduğu görmekteyiz.

Ülkemizde ise; mesleki eğitim diğer ülkelerde olduğu gibi farklı kurum ve kuruluşlar aracılığı ile yerine getirilmeye çalışılsa bile eğitim etkinliklerinde sürekliliğin önemi ve programların çeşitliliği sebebiyle ilk sırayı Millî Eğitim Bakanlığı almaktadır. Bakanlık bu görevi başta halk eğitim kursları olmak üzere çeşitli merkez ve enstitüler aracılığıyla yerine getirmektedir (Şirin, Kiprik, 2001, s. 397).

Yerel yönetimlerin bireylere meslek edindirme konusunda hangi noktada olduğunu bakacak analiz etmeye çalışalım:

1982 Anayasamızın 123. Maddesinde yerel yönetimleri "Mahalli idareler, il, belediye ve köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileri" olarak tanımlamaktadır. Bu tanımda en önemli nokta; yerel yönetimlerin tartışmasız bir şekilde yerel halkın ortak ihtiyaçlarının karşılanabilmesi noktasında görevli olmasıdır.

Özellikle bazı kamu hizmetlerinin (temizlik, kanalizasyon, kent içi yolların yapım, bakım ve onarım, ...vb gibi) yerelde yerine getirilmesinin bu hizmetlerde başarı düzeyini artıracığı düşünüldüğünde yerel yönetimlerin ne derece önemli olduğu ortaya çıkar. Hatta birçok ülkede, eğitim ile ilgili hizmetlerden çoğunluğu yerel yönetimler tarafından yerine getirilmektedir (Keleş, 1994: 21). Ülkemizde de diğer ülkelerde olduğu gibi yerel, eğitimin özellikle kişilere mesleki eğitimin kazandırılması noktasında; öncelikle kişilerin ilgileri ve yeteneklerinin olduğu bir mesleğe yönlendirilmesi ve eğitilmesinde yerel yönetimlerin köprü görevini üstlenebilmeleri gerekir. Yerel yönetimler il, ilçe ve köy halkının ilgi, istek ve yeterliliklerini doğrudan belirleyebilir ve yönlendirici olabilir.

Belediyeler kanununun 3. Maddesinde Belediyeler “Belde sakinlerinin mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idarî ve malî özerkliğe sahip kamu tüzel kişisi” olarak tanımlanmaktadır.

Belediyeler Kanununun 14. ve 15. maddelerinde belediyeler görev alanları ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Bu maddeye göre; “Belediye, mahallî müşterek nitelikte olmak şartıyla; a) İmar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi kentsel alt yapı; coğrafi ve kent bilgi sistemleri; çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık; zabita, itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans; şehir içi trafik; defin ve mezarlıklar; ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar; konut; kültür ve sanat, turizm ve tanıtım, gençlik ve spor orta ve yüksek öğrenim öğrenci yurtları sosyal hizmet ve yardım, nikâh, meslek ve beceri kazandırma; ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi hizmetlerini yapar veya yaptırır. Büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 100.000’in üzerindeki belediyeler, kadınlar ve çocuklar için konukevleri açmak zorundadır. Diğer belediyeler de mali durumları ve hizmet önceliklerini değerlendirerek kadınlar ve çocuklar için konukevleri açabilirler. Devlete ait her derecedeki okul binalarının inşaatı ile bakım ve onarımını yapabilir veya yaptırabilir; her türlü araç, gereç ve malzeme ihtiyaçlarını karşılayabilir; sağlıkla ilgili her türlü tesisi açabilir ve işletebilir; mabetlerin yapımı, bakımı, onarımını yapabilir; kültür ve tabiat varlıkları ile tarihî dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekânların ve işlevlerinin korunmasını sağlayabilir; bu amaçla bakım ve onarımını yapabilir, korunması mümkün olmayanları aslına uygun olarak yeniden inşa edebilir. Gerektiğinde, sporu teşvik etmek amacıyla gençlere spor malzemesi verir, amatör spor kulüplerine ayni ve nakdî yardım yapar ve gerekli desteği sağlar, her türlü amatör spor karşılaşmaları düzenler, yurt içi ve yurt dışı müsabakalarda üstün başarı gösteren veya derece alan öğrencilere, sporculara, teknik yöneticilere ve antrenörlere belediye meclisi kararıyla ödül verebilir. Gıda bankacılığı yapabilir.”

Görülüyor ki Belediye Kanunu’nda mesleki eğitime yönelik doğrudan belediyelere verilen görevler bulunmamaktadır. Belediyeler halkın mesleki bilgi ve tecrübe kazanmasına yönelik faaliyetleri bir sorumluluk projesi olarak görmektedir. Elbette ki halk tarafından seçilen ve doğrudan halka yakın ve halk için çalışmaları dolayısıyla halkın hizmetinde olan birimler olan belediyelerin mesleki eğitimle ilgili çalışmalar yapmak zorunluluğu ve isteğinde olması yadsınamaz bir durumdur.

Ayrıca kanunda doğrudan görevleri arasında sayılmayan mesleki eğitim gibi birey eğitiminde önemli olan bir konuda belediyelerin üstlendikleri rol gereği çalışmalar yapmak isteğinde olmaları gerektiğinin vurgulanması noktası bu çalışmayı önemli kılmaktadır.

YÖNTEM

Halka en yakın kuruluşlar olan yerel yönetimlerin bireylere mesleki eğitimin kazandırılmasındaki önemini vurgulamayı amaçlayan bu çalışmada ilk olarak literatür çalışması yapılarak yerel yönetimlerin mesleki eğitimde üstlendikleri ve üstlenmeleri gereken görevleri belirlenmeye çalışılmış, sonrasında ise Amasya belediyesinin 2009-2018 yılları arasındaki mesleki eğitim çalışmaları analiz edilerek, sorunlar belirlenmeye ve çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda doğru analizlere ulaşabilmek için Amasya belediyesinin mesleki eğitim faaliyetlerini yürüttüğü “Kültür Evleri” ziyaret edilerek doğrudan gözlem yapabilme imkânı sağlanmıştır. Ayrıca Amasya belediyesi Kültür Müdürlüğü’nün kültür evlerinde yaptıkları çalışmalara yönelik elde ettiği veriler incelenmiştir.

BULGULAR

Amasya belediyesi 2009- 2018 yılları arasında mesleki eğitime yönelik yapmış olduğu çalışmalar noktasında; Amasya Belediyesi Kültür Müdürlüğü verileri incelenerek ve kültür evleri gözlemlenerek aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

Amasya belediyesi meslek kazanma ve mesleğin geliştirilmesi noktasındaki faaliyetleri “kültür evleri” adıyla sürdürmektedir. 2009 yılında sayısı 3 olan kültür evleri 2017 yılında 10 ve 2018 yılı itibariyle de 13 sayısına ulaşmıştır. Kültür evlerindeki faaliyetler halk eğitim iş birliği ile sürdürülmektedir. Her kültür evinde yaklaşık 50 kişi eğitim almaktadır. Kültür evlerinde erkeklerde olmakla beraber çoğunluğunu bayanlar oluşturmaktadır. Kültür evlerinde 32 farklı alanda eğitim verilmektedir. Bu alanlardan bazıları; mısır bebek, İngilizce ve Osmanlıca eğitimleri, el nakışları, örgü, tel sarma, gümüş işlemeciliği, Amasya dokuması, çini, iğne oyaları, ahşap oyma, ahşap boyama, ahşap yakma, tezhip, yağlı boya, çocuk bakım elemanı yetiştirme dersleridir. Bayanlar iğne oyası işçiliğini daha çok tercih ederken erkekler ahşap oymayı tercih etmektedir. Kültür evlerinde verilen eğitimler esnasında ortaya çıkarılan ürünler Amasya belediyesi bünyesinde satışa çıkarılarak üretimde payı olan kişilerin kazanç elde etmesi sağlanmaktadır. Yine bu ürünler ulusal ve uluslararası fuarlara ve yıllık sergilere katılım yoluyla da tanıtılmaktadır. Ayrıca Amasya iline yazları çoğunlukta olmak üzere tur ziyaretleriyle gelen kişilere de kültür evlerini gezmek imkânı verilerek ürünlerin tanıtımları ve satışları yapılabilmektedir. İngilizce eğitim için başvuranların büyük çoğunluğunu üniversite öğrencileri oluşturmaktadır (Amasya Belediyesi Kültür Müdürlüğü Verileri).

SONUÇ

Amasya belediyesinin çoğunluğu kadınlara odaklanmış olan” kültür evleri” yapılanması mesleki eğitim kazandırma ve geliştirilmesi adına önemlidir. Ayrıca bu yapılanma, tarihi ve kültürel anlamda zengin bir mirasa sahip olan Amasya ilinin tanıtımı açısından da oldukça değerlidir. Kültür evlerinde bir meslek öğrenmeye çalışan kişilerin buradaki eğitimleri sürecinde üretmiş oldukları ürünlerden kazanç elde edebilme imkanının verilmesi noktası da eğitime katılım istekliliğini artıracak bir durumdur. Yine yurt dışı ve yurt içi fuarlara katılım da il tanıtımı, elde edilen geliri ve bu eğitimlere katılma isteyen kişi sayısını artırma noktasında önemlidir. Ayrıca üniversite öğrencilerinin de ücretsiz olarak yararlandığı yabancı dil kurslarının bu evlerde veriliyor olması da dil öğrenmek isteyen öğrenciler için büyük bir hizmettir. Ancak bu hizmete ek olarak ayrıca Amasya Üniversitesi bünyesinde bulunan bazı programların gerek staj gerekse iş imkanları açısından “Kültür Evleri” yapılanması bünyesinde de değerlendirilmelidir. Amasya üniversitesinin söz konusu olan programlardan biri olan Tekstil programı öğrencilerinin kültür evlerinde staj yapma imkanının sağlanmasıyla bu program öğrencileri belediye bünyesindeki kültür evlerinde hem bilgilerini uygulamaya dönüştürecek ve gelir elde edebilecek hem de kültür evlerinde eğitim gören kişilere de bilgileriyle katkı sağlamış olacaklardır. Yine yapılan üretimlerde Amasya ilinin güzelliklerini ve tarihini simgeleyen motiflerin kullanılması da ilin tanıtımı için faydalı olacaktır. Amasya ili köklü ve araştırılması gereken tarihsel bir yapıya sahiptir. Kültür evleri bu görevi de üstlenmelidir. Bu görevin üstlenilmesi farklı mesleklerin ortaya çıkarılması ve geliştirebilmesi adına da önemlidir.

KAYNAKLAR

1. Amasya Belediyesi Kültür Müdürlüğü Verileri.
2. 5393 Sayılı Belediye Kanunu, RG 13.07.2005, 25874.

3. Hager, P., and Hyland. T. (2003). "Vocational Education And Training." The Blackwell Guide To The Philosophy Of Education, 271-287.
4. Derzayeva, G. G., And Akhmadieva, G.G. (2014). "Budgetary Policy Efficiency Of Municipalities İn The Field Of Education." Procedia-Social And Behavioral Sciences 152: 1148-1153.
5. Eichhorst, W., Rodriguez-Planas, N., Schmidl, R., Zimmermann, K. (2012). "A Roadmap to Vocational Education And Training Systems Around The World."
6. Jeong, D. W., Lee, H.J., aAd Cho. S.K. (2017). "Education Decentralization, School Resources, And Student Outcomes İn Korea." International Journal of Educational Development 53: 12-27.
7. Keleş, R. (1994). Yerinden Yönetim ve Siyaset, Cem Yayınevi.
8. Nielsen, S. P., and Cort,P. (1999). Vocational Education And Training İn Denmark. Bernan Associates, 4611-F Assembly Drive, Lanham, MD 20706-4391.
9. OECD (2014). Skills Beyond School: Synthesis Report, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264214682-en>
10. OECD (2005). *Local Governance And The Drivers of Growth*, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264013308-en>
11. Şirin, N., Kiprik, F. (2001). Yerel Yönetimlerin Sanat Eğitimindeki Yeri ve Önemi, İdil Dergisi, DOI: 10. 7816.
12. http://www.etf.europa.eu/web.nsf/pages/Multilevel_governance_for_VET (Erişim Tarihi: 23.09.2017).
13. <http://clavet.eu/> (Erişim Tarihi: 23.09.2017).
14. <http://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/country-reports/germany-vet-europe-country-report-2016> (Erişim Tarihi: 10.10.2017).
15. <http://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/country-reports/united-kingdom-vet-europe-country-report-2016> (Erişim Tarihi: 10.10.2017).

AŞKIN İLETİŞİM HALLERİ

Gölsüm ÇALIŐIR¹ Gonca UNCU²

1 Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakóltesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü Öğretim Üyesi

2 Dr. Arş. Gör., Marmara Üniversitesi İletişim Fakóltesi

“İnsanın başına ne gelirse, meraktan gelir demiş eskiler. Baktım olmuyor, ben seni merak edeyim, sen de geliver...”

Cemal Süreyya

GİRİŞ

İnsan yaşamında yer eden önemli duygulardan birisi de aşktır. Her insanın yaşamı boyunca en azından bir kez olsun aşık olduğunu söylemek çok yanıltıcı bir bilgi olmasa gerek. Bu açıdan bakıldığında dünya üzerinde aşka dair pek çok söz söylendiğini, birçok çalışmada aşk temasının işlendiğini görmek mümkündür. Aşkın herkes için farklı bir anlama geldiği, bunun için de kesin bir tanımının yapılamadığı dikkat çekmektedir. Ancak söz konusu aşk olduğunda; mutluluk, heyecan, enerji, coşku, kalp sızısı, üzüntü vb. gibi duyguların aşk çatısı altında toplandığından bahsetmek mümkündür. Aşık olan kişilerin, aşk sürecinde birbirinden farklı duyguları yaşadığı da gözlemlenen bir durumdur. Zira her bir aşığın aşkını dile getirme şekli farklıdır. Sözlü ve sözsüz iletişim yoluyla anlam bulan aşk duygusu, bu yönüyle değerlendirildiğinde kişilerarası iletişimde önemli bir yere sahiptir. Psikolojiden edebiyata, tasavvuftan tıpa kadar pek çok bilim dalında aşk ile ilgili çalışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak iletişim ve kişilerarası iletişim söz konusu olduğunda zaten kendisi doğrudan iletişime konu olan aşk ile ilgili çalışmaların varlığının azlığı dikkat çekmektedir. Bu amaçla bu çalışmada, dünyanın her yerinde iki insanı birbirine bağlayan en güzel ve kutsal bir bağ olan aşk duygusunun iletişime ne şekilde yandığı, birbirine aşık insanlar üzerinde gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerle ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Böylelikle aşkın iletişim hallerine dair geniş ölçekli bir fotoğraf çekilmek hedeflenmiştir. Görüşmeler sonucunda elde edilen bilgilere göre; katılımcıların aşkı tanımlama şekilleri arasında benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da mevcuttur. Kişilerarası iletişimde aşkın sözlü ya da sözsüz şekilde dile getirilmesi bağlamında dikkat çeken bir nokta da özellikle göz temasının kullanılması, dokunma hissinin olması ve karşı cinsle özel sıfatlar, anlamlar içeren sözcüklerle seslenme hissinin varlığıdır. Kişilerarası iletişimde her biri farklı bir varlığa bürünen aşk, iletişim halleriyle de çeşitlilik göstermektedir. Bazen coşkuya, duygu yüküne bürünen aşk, bazen de yerini mantığa bırakmakta; ama özünde her bir vücutta farklı bir kimliğe ve iletişim haline dönüşmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Aşkın en eski tanımlarından birisini Platon, varlığından yoksun olunan şeyin; yani diğer yarının aranması olarak tanımlayarak şu şekilde bir özetleme yapmıştır:

“İnsan başlangıçta küre şeklindedir. Dört ayak ve dört kola sahiptir ve bunların yardımıyla yuvarlanarak yol almaktadır. Bu hoş olmayan durumdan dert yanmaya başlar ve tanrıya itiraz ederek, bu durumun düzeltilmesini, daha şık bir yürüyüş biçimi sağlamasını ister. Tanrı bu isteğe çok sinirlenir; ama yine de insanın bu isteğini yerine getirir. Tanrı bu sorunu, insanı ikiye ayırarak çözer. Artık iki ayağı üzerinde dik yürümek zorundadır ve diğer yarısını da kaybetmiştir. O yarı ki, insanın bütünlüğünü sağlamaktadır. Bu durum insan açısından hoş bir durum değildir ve insan diğer yarısının yokluğunu şiddetle hissetmektedir. Tanrı, insanın yakarışlarını dinleyip onu tekrara diğer yarısıyla bir araya getirmez. Bu nedenle insan o gün bugündür diğer yarısının peşinden koşmaktadır. Bütün derdi, ayrıldığı diğer yarısını yeniden bulmak ve kendini tamamlamaktır” (Özbek, 2004: 59).

Mitolojide diğer yarısını arayan insan günümüze gelene kadar aşkı uğruna dağları delmiş, ne ızdıraplara göğüs germiş, yıllarca hasretlik çekmiş, kavuşma anlarını dört gözle yıllarca beklemiştir. Filmlere, romanlara, efsanelere, masallara vb. pek çok alana konu olan aşk Blondel'in (2003: 9) tanımıyla, "umulmadık bir karşılaşma, beklenmedik bir raslantı, yitirilen şeye, gümüş paraya, bir oğula, sağlığa kavuşmanın sonsuz mutluluğu kadar coşku verici bir neşedir, yakalanan zamandır" şeklinde vücut bulmuştur (Aktaran: Temel, 2005: 162). Bu anlamda aşk ulaşılamayana, özlemi çekilene doğru önu sonu belli olmayan bir yolculuktur. Kierkegaard (2002: 112) aşkı, "her şey" olarak tanımlamaktadır. Bundandır ki seven kişi için hiçbir şey, kendi başına bir anlam ifade etmez. Her şey; ancak aşkın ona yüklediği değerle bir anlam kazanmaktadır. Sokrates ise aşkın, insan kökeninde yer alan yetersizlik duygusundan ileri geldiğini öne sürmektedir. Düşünüre göre, kişi adı geçen yetersizlik duygusundan kurutulup yeterli hale gelebilmek için aşık olduğu kişinin peşinden koşmaktadır. Ne zaman ki sevgiliye ulaşırsa, o zaman yeterlilik hissi oluşur; ancak bu sefer de aşk eyleminin gerçekleşmesiyle birlikte aşıklık süreci biter (Tiryaki, 2004: 15).

Aşk Stendhal'a göre, tuz madenine atılmış bir ağaç dalının etrafında oluşan kristallerle anlam bulmaktadır. Ona göre dal olmadığına, kristaller de olmayacaktır. Bu anlamda aşk, henüz cinsel arzuların hayal edildiği; ama zevke dönüşmediği evrededir. Ne zaman ki arzular zevke dönüşmeye başlar, o zaman aşık olan kişinin gözünde aşk nesnesi farklılaşır. Bu aşamadan sonra önemli olan cinsel zevke ulaşmak olacak ve zevk engellendikçe kristalleşmede artış gerçekleşecektir. Böylelikle de aşk, arzu nesnesinden yoksun olmaya mahkum olacaktır (Yakupoglu, 2004: 14). İnsanın köleliğinden kurtulması, eşitliğin benimsendiği toplumsal bir yaşamın var olması için aşkın ve beraberinde gelen mutluluğun önemszenmesi ve kabul edilmesi gerektiğini dile getiren Boccaccio ise, aşkın erişilmez ve kutsal bir duygu gibi değil, tadına varılması gereken, tensel uyumun ön planda tutulduğu, hayatın en az diğer tüm yüce değerleri kadar kabul görmesi gerektiğini açıklamaktadır (Oskay, 2000: 372). Bu ifadelerde aşkın cinsel yönünün de ön plana çıktığı görülmektedir. Schopenhauer (2002: 13) bu anlamda aşkın, neslin devamının getirilmesi için gerekli bir araç olduğundan söz etmektedir.

Fisher, aşkın üç aşaması bulunduğundan bahsetmektedir. Bu aşamalardan ilki sahip olma isteği, ikincisi çekicilik ve üçüncüsü de bağlılıktır. İki kişi arasındaki aşk ilk olarak sahip olma isteği ile başlamakta ve bu aşamada tutkunun yoğun şekilde yaşandığı görülmektedir. İkinci aşamada görünüş, koku vb. etkilerle aşık olunan kişiye doğru bir çekilmenin ve odaklanmanın ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Son aşama olan bağlılık sürecinde ise aşık olan iki kişinin birlikte geçirdikleri uzun zamanında etkisi ile birbirlerine derinden bağlandıkları görülmektedir (Aktaran: Temel, 2005: 166).

Aşk, arzu etme anlamında da kullanılmaktadır. Bu ise, arzu edilenin bir parçası olması için karşılıkine sahip olma isteği ile birlikte kendisine gelmesini beklemektir. Aşık olan kişi, aşık olduğu kişiyi kendi sevgisiyle kusursuzlaştırdığının farkına varmaz. Bunun için aşık olduğu kişi gibi bir kişinin daha olmadığına, bir daha bir başkasına böyle aşık olamayacağına inanmaktadır. İki kişinin varlıklarının birbirlerine derinden bağlanması, her birinin kendisini varlığının özünde yaşamaması durumu sevgi olarak nitelenmektedir. Aşık olan kişi, aşık olduğu kişiye giderek, onun bir parçasına dönüşmek için uğraşmaktadır. Böylelikle de aşk ve sevgi arasındaki farklılık ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda Spinoza sevgiyi, mutluluk ve bu mutluluğa sebep olan nedenin birleşmesi olarak yorumlamaktadır. Sevgi, ruhsal olarak aşık olunan kişiye doğru yönelmek ve ona yakınlaşmak, onu sadece dış görünüşüyle tanımak değil, sürekli olarak devam eden bir akıştır (YGasset, 2004: 10).

Literatür taraması sırasında aşka dair pek çok çalışmanın yapıldığı görülmüştür. Aşk teması; edebiyattan sanata, psikanalizden tasavvufa birçok alanda ele alınıp işlenen bir konu olarak dikkat çekmektedir. Kişilerarası iletişim söz konusu olduğunda ise bu alanda yapılan çalışma sayısının azlığının anlaşılmasıyla, böyle bir çalışmanın gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu literatür çalışmalarında son dönemlerde gerçekleştirilen ve aşk temasını işleyen çalışmalara kısaca göz atıldığında Aydın ve Bidezel Aydın'ın (2016) "Osmanlı'da Felsefe, Tasavvuf, Bilim", Ayaydın Cebe'nin (2014) "Aşk Defteri'nden Aşk Romanlarına Osmanlı-Türk Anlatılarının Sergüzeşti", Kara Düzgün'ün (2013) "Aşk Konulu Türkülerde Protest Yaklaşımlar", Kaplan'ın (2008) "Aşk Redifli Gazellere Göre Klasik Türk Şiirinde Aşk", Arsal'ın (2014) "İki Renk Aşk", Tural Cheviron'un (2017) "Kristiva'da Aşk: Önce Söz/Kelâm Vardı'dan Önce Aşk Vardı'ya", Özgen'in (2013) "Spinoza'da Aşk Felsefesi", Öner'in (2014) "Tasavvufun Kurgulanış Biçimleri: Anka ve Aşk", May'ın (2010) "Aşk ve İrade" gibi çeşitli disiplinlerde çalışılmış aşk konulu çalışmaların varlığı dikkat çekmektedir. Ancak iletişim söz konusu olduğunda ise Temel'in (2005) "Bir Kişilerarası İletişim Aracı Olarak Aşk" ve Pösteki'nin (2017) "Gündelik Hayatın İçerisinde Metalaşan Aşk: Sinemada Aşk ve Paranın Karşılaşması" başlıklı iki çalışmaya rastlanmıştır. Alana yeni bir katkı sağlayabilmek adına da böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur.

YÖNTEM

Çalışmada birlikteliklerinin süresi çeşitli dönemleri kapsayacak şekilde birbirine aşık beş üniversite öğrencisi çift ile yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Üç ay ile 5 yıl arasında değişen bu süreçte çiftlerin aşka bakış açılarının ne olduğu, iletişim ve aşk arasındaki ilişkiyi nasıl yorumladıkları gibi sorular hakkındaki görüşleri öğrenilmeye çalışılmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşmede araştırmacı, öncelikle cevabını merak ettiği soruları yazar. Ancak görüşme sırasında sormayı planladığı soruların yanı sıra ek sorular da sorma durumu ortaya çıkabilir. Bu anlamda yarı yapılandırılmış görüşme, araştırmacıya istediği kadar soru sorma kolaylığı sağlamaktadır. Böylelikle daha derinlikli bilgilere ulaşmak mümkün olabilir (Ekiz, 2003). Bu tür görüşme öncesinde bir soru düzeni hazırlandığı için araştırmacı, sistematik olarak daha rahat hareket edebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2004: 107). Bu yönüyle değerlendirildiğinde yarı yapılandırılmış görüşme, hem detaylı bilgiye ulaşma hem de sistematik olması yönüyle araştırmacıya bir kolaylık sağlamaktadır. Öte yandan bu çalışma görüşme yapılan kişilerden elde edilen bilgileri genellemenin de mümkün olmadığını ifade etmek gerekir. Zira burada ulaşılan bilgiler küçük çaplı bir örneklem grubu olmakla birlikte tüm evreni ilgilendiren bilgileri yansıtması pek de mümkün değildir. Elde edilen bilgileri sadece konu hakkında fikir vermesi bakımından değerli bilgiler olarak yorumlamak mümkündür.

Çalışmada yarı yapılandırılmış görüşmeye katılan çiftlerin isimleri, çalışma içinde sadece isimlerinin baş harfleri ile verilmiştir. Kendilerine görüşme sırasında bu durum bildirilerek, çeşitli izinler kendilerinden alınmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Çalışmaya katılım sağlayan çiftlere ilişkin bilgiler Tablo 1’de sunulduğu şekliyledir.

Çiftlerin İsim – Soyisim Kodu	Çiftlerin Birliktelik Süresi
A-R	5 yıldır
M-H	4 yıldır
D-U	2 yıldır
A-F	2 yıldır
Z-F	3 ay

Tablo 1: Çiftlere ait bilgiler.

Tablo 1’de verilen bilgilere göre çalışmaya beş çift dahil edilmiş, 10 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Her bir katılımcıyla, çift dahi olsalar, birbirlerinden farklı zamanlarda görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bunun amacı ise, çiftlerin birbirlerini duymasına engel olmaktır. Zira aksi halde çiftler birbirlerinden etkilenebilirdi. Bunun önünü kesebilmek için böylesi bir yol tercih edilmiştir. Yukarıda verilen bilgilerde isimler kodlanırken öncelikle kız öğrencilerin isimlerinin baş harfi, sonrasında da sevgili (aşık) konumundaki erkek öğrencinin isminin baş harfi kodlanmıştır. Buna göre ilk harfler kız öğrencilere, ikinci harfler erkek öğrencilere aittir. Yan yana verilen harfler ise çiftleri temsil etmektedir. Toplamda beş çift bulunmaktadır.

Çalışmaya katılım sağlayan çiftlere aşk ve kişilerarası iletişim arasındaki bağı anlayabilmek adına bir dizi sorular sorulmuştur. Sorulara ve cevaplara ilişkin sınıflamalar aşağıda detaylı olarak aktarılmıştır.

Aşkın ne anlama geldiği, aşka dair düşünceler...

Çalışmaya katılım sağlayan 1’inci çiftimizden A. aşkı, “Her zaman aynı heyecanla kalabilmektir. O heyecanı özellikle de uzun süreli ilişkilerde hiç yitirmemektir” diye tanımlarken, erkek arkadaşı R. “Aşk, bence onun gözlerine bakınca kaybolmaktır. O, yanında olmadığında bir eksiklik hissetmendir” diyerek düşüncesini aktarmıştır. 2’inci çiftimizden kız öğrenci M. “Benim için aşk, sevginin daha da ötesinde bir şeydir. Sevgi karşılıklıdır; ama aşk karşılıksızdır. Aşk, karşılık beklemeden sevebilmektir” derken, H. “Aşk, kalbin hızla atmasıdır. Elinin içinin terlemesidir. Suratının terlemesi, içinin yanması, karnının ağrmasıdır” diyerek, aslında 1’inci çiftimizden erkek öğrenci ile benzer düşüncelere sahip olduğunu göstermiştir. 3’üncü çiftimizden D. “Bence aşk; saygı, sevgi, sadakat, güven ve güçlü bir iletişim sonucu karşındaki insan ile aranızdaki ömürlük bağdır” cevabını verirken, erkek arkadaşı U. “Aşk, biz olabilmektir” şeklinde düşüncesini özetlemiştir. 4’üncü çiftimizden kız öğrenci A. “Aşk, her insana karşı hissedilebilecek bir his değildir. Aşık olacağımız insanı çok iyi seçmeliyiz. Çünkü aşk, ciddi bir iştir. Evlilik gibi ciddi bir sorumluluğa kadar sürükler insanı” diyerek, aşkın özel bir duygu olduğunu dile getirmiştir. Erkek arkadaşı F. ise “Aşk, birbirini beğenen iki insanın bir araya gelmesidir. Aşk, insanı mutlu eder” demiştir. Son çiftimizden Z. “Benim için aşk, kabul edemeyeceğim hataları, karşımdaki yapsa bile bunu alttan alabilmek, onları iyileştirmeye çalışmak, ilk hatasında pes etmek yerine bunları telafi etmektir” demiş, erkek arkadaşı F. de “Aşk, karşıdaki kişiyle bir şeyler paylaşabilmek, aynı şeyleri düşünmek, onunla birlikte güzel vakit geçirmektir” şeklinde anlatmıştır aşkı.

Çiftlerin verdikleri cevaplara bakıldığında, hemen hepsinin de aslında “aşk”a özel bir anlam yükledikleri görülmektedir. Zira çok özel birisine karşı hissedilen duygu ve

hislerin toplamı olan aşk, vücuttaki bazı fizyolojik, psikolojik ve biyolojik değişimlerle kendisini belli etmektedir.

Aşkın iletişimle ilişkisi...

Yoğun duyguların dile geldiği aşk, varlığını sürdürebilmek için iyi bir iletişime gereksinim duymaktadır. Bu anlamda katılımcıların iletişim ve aşk arasında nasıl bir bağ kurduğunu, söz konusu bu bağın varlığının ilişkilerine nasıl yansıdığını öğrenmek amacıyla düşüncelerini paylaşmaları istenmiştir.

İlk çiftimizden kız öğrenci A. "Ben, mesela kendimi çok iyi ifade ederim. İletişim sağlıklı bir şekilde kurulduğunda her soruna çözüm bulabiliriz. Tartıştığımızda çözüm odaklı yaklaşımımız bir artımızdır. Birbirini çok seven kişiler, iletişim kuramadığı için ilişki yürütemiyor. Bu nedenle ilişkiyi karşılıklı iletişimle yürütmek önemlidir. Ben başlarda R.'nin iletişim hususunda iyi olmadığını düşünüyordum; fakat tartışma anında onun da çözüm odaklı olduğunu fark ettim. Onun kin tutan biri olmaması da önemli bir nokta" şeklindeki açıklamasında iletişimin aşktaki yerini özetlemiştir. Erkek arkadaşı R. de onu doğrular nitelikte "Aşkta iletişim iyi olmadığı zaman, buna aşk denemez. Çünkü kendini kötü ifade ettiğin zaman, karşındaki olumsuz etkilenir. Bunun sonucunda iki taraflı aşk olmaz" ifadelerini kullanmıştır. Bu sözler, çiftimizin söyledikleriyle yaptıklarının birbiriyle tutarlı olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Zira çiftin 5 yıllık uzun süreli bir ilişkilerinin olması durumu bunu doğrulamaktadır. Çünkü sağlıklı bir aşk için, sağlıklı bir iletişim gereklidir.

2'inci çiftimizden M. "Çoğu kavgalarımız iletişim kopukluğundan kaynaklanıyor. Birbirimize düşündüğümüz şeyleri rahatça ifade edebilsen belki de bu yüzden bu kadar kavga etmemiş olacaktık. Aramızdaki iletişimi sağlıklı kurabilirsek daha sağlıklı bir aşka sahip oluruz, yanlış anlaşılmanın da bu şekilde önüne rahatça geçebiliriz" derken, H. "Aşk, bence yüz yüze olmalıdır. Telefonlaşmak ya da sürekli mesajlaşmak sıkıcı geliyor bana. Bana kalırsa baş başayken her şeyi yüzüne söylemek daha güzel. Yüz yüze iletişim kurmak daha önemli. Sosyal medya ve telefon aracılığıyla kurulan iletişim, yanlış anlaşılmalara ve kavgalara sebep olabiliyor. Biz yan yanayken daha iyi anlaşabiliyoruz, daha iyi iletişim kurabiliyoruz. Uzaklaştığımız zaman, telefonla iletişim kurduğumuzda daha çok kavga ediyoruz" diyerek, kız arkadaşının iletişime yaptığı vurguyu doğrular ifadelerle yer vermiştir. Bu çiftimizin de iletişime özellikle de yüz yüze (kişilerarası) iletişime önem verdikleri görülmektedir. Aşkın sağlıklı, sürdürülebilir ve uzun soluklu olmasında yine sağlıklı bir iletişimin başrol oyuncusu olduğu çiftimizin sözlerinden anlaşılmaktadır.

3'üncü çiftimizden D. "İletişim, olmazsa olmaz. İyi bir iletişim olursa, aranızda yanlış anlamalar en aza iniyor, aranızdaki bağ sürekli güçleniyor. Kendini çok iyi ifade edebiliyorsun, onu daha iyi anlıyorsun. Bu da aşkın ömrünü uzatıyor bence" şeklinde açıklamasıyla dikkat çekerken, erkek arkadaşı U. "Sürekli konuşmak, nerede ne yaptığını bilmek istiyorum ve iletişim halinde olmak istiyorum. İletişim olmadan aşk olmaz. Onunla sürekli zaman geçirmek, el ele olmak diz dize olmak istiyorum. Bunlar aşkın da iletişimin de devamını sağlayan özelliklerdir" diyerek, diğer katılımcılar gibi uzun süreli bir aşk ilişkisinin sağlıklı şekilde sürdürebilmesi için iyi bir iletişimin varlığının önemine vurgu yapmıştır.

4'üncü çiftimizin kız öğrencisi A. "Onunla iletişimimiz olmasaydı birbirimize aşık olduğumuzu etkili bir şekilde ifade edemezdik. İletişim olmadan ister konuşma, ister bakışma, beden hareketleri vs. olmadan aşkın hissettirilmesi pek mümkün olmayacaktır" inancından yola çıkarken, F. "Karşımdaki insana aşık olduğumu, onu sevdiğimi hissettirmek için iletişim içerisine girerim. Bunu beden hareketleriyle, bakışlarımla hissettirebilirim" diyerek, iletişimin sözsüz olan yönüne de dikkat çekmiştir.

5'inci çiftimizden Z. "Güzel iletişim kuramayan bir insanın karşısındakine iyi enerji gönderebileceğine inanmıyorum. Çünkü ne kadar iyi iletişim kurabilirsek, o kadar derdimizi, sevgimizi aktarırız karşımızdakine. İletişim gerçekten çok önemli" derken, F. "İletişim sayesinde birbirinize karşı duygu hissettiğiniz zaman daha rahat, daha samimi ilişkiler kurabiliyorsunuz, derdinizi daha güzel anlatabiliyorsunuz" diyerek, iletişimin aşktaki önemini anlatmıştır.

Bu konuyla ilgili olarak katılımcıların tümünün aşk ve iletişim arasında çok sıkı bir bağ kurdukları gözlemlenmiştir. Buna göre uzun soluklu, sağlıklı, nitelikli bir aşk için benzer şekilde nitelikli bir iletişimin var olması gerektiği yönünde bilgilere ulaşılmıştır. Tüm katılımcıların söylediklerinden yola çıkarak, çiftlerin birbiriyle sağlıklı bir iletişim kurabilmesinin, ilişkilerini de olumlu yönde etkileyeceği konusunda hemfikir oldukları sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda etkili bir iletişimin, aşkı beslediğini söylemek mümkündür.

Aşk ve kişilerarası iletişim için gerekli olan iki kişilik duruma bakış...

Kişilerarası iletişimden söz edebilmek için en az iki kişinin varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Aşk ta iki kişi arasındaki duygusal bir ilişkidir. İki kavram arasındaki bağı kurabilmek için böylesi bir soruya çiftlerin bakış açısının ne olduğu öğrenilmek istenmiş ve bununla ilgili düşünceleri alınmıştır. Buna göre ilk çiftimizden A. "Kişilerarası iletişimin, aşkı devam ettirebilmenin anahtarı olduğunu düşünüyorum. Her ne olursa olsun iletişim olmazsa, işler yürümez" açıklamasında bulunurken, erkek arkadaşı R. "İki kişiyle iletişim olduğu için aşkta da iki kişi olmalıdır. Dolayısıyla aşkın kişilerarası iletişimle de alakası var" diyerek, gerek aşk gerekse de kişilerarası iletişimde iki kişinin varlığına vurgu yapmıştır.

2'inci çiftimizden M. "İletişimi sağlıklı kurmak, bizim aşkımızı daha güzel bir şekilde geliştiriyor ve perçinleştiriyor. Bu, aşk için olduğu gibi kişilerarası iletişim için de geçerli. Herhangi bir ortama girdiğimizde kendimizi iyi ifade edemezsek, iletişimi iyi sağlayamazsak yanlış anlaşılmalara önüne geçemeyiz. Bu ev arkadaşlarım için de geçerli, herhangi bir ciddi platformdaki olay için de geçerli. Hem aşk hem de kişilerarasındaki iletişimi her anlamda etkili kullanmak önemlidir" şeklindeki açıklamasıyla kişilerarası iletişim ve aşk arasındaki bağın varlığına dikkat çekmiştir. Erkek arkadaşı H. ise aşkın gelişmesi, daha anlamlı hale gelmesi için kişilerarası iletişimin önemli olduğu yönündeki düşüncelerini "Yüz yüze geldiğimiz zaman bir şeyler paylaşarsak o aşk perçinlenir. Bir yere gittiğimizde çay içerek, yemek yiyerek oturup bir şeylerden bahsetmek güzel. Veya bir sıkıntın olduğunda dertleşebilmek iyi geliyor. Bir sıkıntım olduğunda M.'ye anlatırım, o bana arkadaşlarımdan daha çok değer vererek dinler beni. Fikir üretir, yardımcı olur. Bu yüzden iletişim, aşkta da kişilerarasında da önem kazanmış, ikisinin arasında da ciddi bir bağ olmuş oluyor" diyerek dile getirmiştir.

3'üncü çiftimizden D. "Hayatımızı devam ettirmek için nasıl ki iletişime ihtiyaç duyarız, aşkı devam ettirmek için de iletişime ihtiyaç duyarız. İletişim ve aşk hayatı kavramlar bence, ikisi de olmazsa olmaz" derken ve arkadaşı U. da "Aşk ve kişilerarası iletişim, birbirini tetikler ve zenginleştirir. İletişimin aşkın sürdürülebilirliğine büyük bir katkısı var bence" diyerek, D.'nin ifadelerinin paralelinde bir açıklama yapmıştır.

4'üncü çiftimizden A. "Normal bir insanla konuşurken kelimeleri daha rahat ifade edebiliyorum. Ama özel olan kişiyle; yani aşık olduğum kişiyle konuşurken rahat olamıyorum, daha iyi iletişim kuramıyorum" diyerek, diğer katılımcılardan farklı bir noktaya vurgu yapmıştır. Ancak erkek arkadaşı F. ise diğer katılımcıların fikirlerine

benzer duygularını “Aşk olunca insanlar birbirine daha çok bağlı oluyorlar, daha anlayışlı davranıyorlar, birbirleriyle iletişimi bu nedenle daha sağlıklı oluyor” şeklindeki söylemiyle dile getirmiştir.

Son çiftimizden Z. “İletişim daha duygusallaşiyor, daha sevgiye yönelik; yani zaten aşk dediğimizde aklımıza daha duygusal romantik şeyler geliyor. Karşımızdakiyle daha narin konuşuyoruz, daha onu incitmemeye çalışıyoruz; çünkü onu sevdiğimizizin farkındayız. Daha dikkatli oluyor insan iletişim sırasında” diyerek, aşkın insanı daha duygusal bir hale dönüştürdüğü noktasındaki düşüncelerini açıklamıştır. Erkek arkadaşı F. ise “Şimdi ilişki için iki kişi gerekiyor evet. Karşılıklı iletişim kurabilmek için de aynı iki kişi gerekiyor. İkisnin arasındaki bağ, birbirine derdini iyi anlatabilmek, ikisinde de aynı şeyi yapıyoruz, derdimizi karşı tarafa anlatmaya çalışıyoruz ve geri bildirim almaya çalışıyoruz. İlişkide sevgi veriyoruz, karşı taraftan da bunu bekliyoruz. Normal muhabbet esnasında da bir sıkıntımızı söyleyip, karşıdan da aynı tepkiyi bekliyoruz. Sonuçta hep geri dönüşüm bekliyoruz karşı taraftan” diyerek kişilerarası iletişim ve aşk arasındaki ilişkiyi kendi bakış açısından dile getirmiştir.

Kişilerarası iletişimden söz edebilmek için en az iki kişinin varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu tür iletişimde söz konusu kişiler birbirlerinin farkında olmalı ve söylediklerinin anlamlandırmasını yapabilmelidir. Bir başka ifadeyle kaynak ve alıcı konumundaki kişiler, birbirlerinin ilettikleri iletileri çözümleyerek, iletişimin devamına olanak tanır. Aşk denilen olguda da birbirine özel duygu besleyen iki kişinin varlığı ve kurulan bir duygusal bağ vardır. Bu bağın güçlenebilmesi için de duygu ve düşüncelerin aşık olunan kişiye iletilmesi ve onda bir anlam kazanarak, çözümlenmesi durumu dikkat çekmektedir. Bu anlamda adı geçen iki kavram için de iki kişinin varlığı ve bir duygu, düşünce aktarımı söz konusudur. Böylelikle aşk ve kişilerarası iletişim arasında sıkı ve güçlü bir bağın varlığından söz etmek mümkündür.

Çiftlerin Aralarındaki İletişime Bakışları...

Kişilerarasında sağlıklı bir iletişimin var olması nasıl önemliyse, daha yakın ve yoğun hislerin yaşandığı aşk için de iletişimin varlığı o denli önemlidir. Bu bağlamda çalışmaya dahil olan katılımcı çiftlerin ilişkileri sırasında kendi aralarındaki iletişimi nasıl yorumladıkları merak edilmiş ve bu soruya yanıt aranmak istenmiştir. Bu soruda ayrıca çiftlerin iletişime verdikleri ya da vermedikleri önem ölçüsünde, ilişkilerinin sürdürülebilirliği arasındaki bağ da görmek amaçlanmıştır.

Buna göre 1’inci çiftimizden A. “Dinlemeye çok önem veriyor. Yüz yüze iletişimde göz temasına dikkat eder. Konuşkan bir yapısı var. Genel olarak iletişimimiz iyi. İlişkimizin uzun soluklu olmasını, sağlıklı bir iletişim kuruyor olmamıza borçluyuz. Aşkın sürmesini istiyorsak iletişim kilit nokta. Çok sevsek dahi tahammül edemediğimiz hususlar var. İletişim bir kelamla başlar, bir kelamla biter” diyerek, iletişimde önemli olan noktaların aşkta da önemli olduğunu söylemiştir. R. ise 5 yıllık ilişkilerine vurgu yaparak, “Yılların getirdiği tecrübe diyebiliriz. Sözsüz iletişimle de anlaşabiliyoruz. Mesela giyimini uygun bulmayınca bakıyorum, anlayıp hemen üstüne bakıyor. Aynı şekilde o kıskandığında ben düşünüyorum ‘Acaba neden şüphelendi?’ diye ister istemez sözsüz iletişim devreye giriyor” diyerek, kişilerarası iletişimde iletişimin sağlıklı olması için gerekli olan sözlü ve sözsüz iletişimin kendi ilişkilerindeki yerine vurgu yapmıştır.

2’inci çiftimizden M. “Genel anlamda iyi değerlendiriyorum. Haftada bir kavga ederiz; ama onun dışında olan iletişimimiz sağlıklı” diyerek iletişimlerinin iyi olduğunu anlatırken, H. “Bu, süre olarak değişiyor. Bazen çok iyi anlaşıyoruz. Bazen de çok kavga ediyoruz. Kavgalarımız bir günü geçmiyor. Zaman geçtikçe daha iyi anlaşıyor ve iyi iletişim kuruyoruz. Yüz yüze iletişimi, daha sağlıklı sürdürdüğümüz sürece birbirimize

karşı daha iyi davrandığımızda güzelce anlaşıyoruz. İyi bir iletişim, aşkı filizlendirir ve zenginleştirir. İyi ve sağlıklı bir iletişim olduğu zaman aşkta da dönüştürücü rol oluyor” diyerek, M.’nin düşüncelerini destekler ifadelerde bulunmuştur.

3’üncü çiftimizden D. “Aramızdaki iletişim çok güzel, sürekli konuşur, her şeyi tartışıp kafa yoruyoruz. Biz birbirimizi çok iyi tanıyoruz, sadece bakışlarla bile anlaşabiliyoruz” derken, U. ise “Aramızdaki iletişim çok güzel, hiç yabancılık çekmiyoruz. Ben anlatmasam bile o bana bakınca beden hareketlerimden anlıyor neye kızgın ya da kırgın olduğumu” diyerek, sanki telepati yapmışçasına D.’nin düşüncelerini doğrular ifadelerle konuya açıklık getirmiştir. Bu çiftimiz de 1’inci çiftimiz gibi kişilerarası iletişimde önemli olan sözsüz iletişimin kendi ilişki ve iletişimlerinde etkili olduğu yönünde bilgiler vermiştir.

4’üncü çiftimizden A. “Birbirimize karşı saygılı olmaya özen gösteriyoruz. Sevgi olabilir evet; ama saygı olmadan sevgi önemsizdir bence. Birbirimizi kırmadan, güven içerisinde iletişimimizi gerçekleştiriyoruz” şeklinde düşüncelerini aktarırken, erkek arkadaşı F. “İletişim kopukluğu yaşıyoruz. Anlaşamadığımız konularda iletişim kurarak, o durumun üstesinden gelebiliriz bence. Bu da iletişim sayesinde gerçekleşir bence” diyerek aralarındaki kırgınlıkların iletişim sayesinde düzeldiğine açıklık getirmiştir.

Son çiftimizden Z. “İyiyiz. Tabi daha yeniyiz; ama bu zamana kadar iki büyük tartışmamız oldu. İyiyiz yan yana olduğumuz zaman. Uzaklaştığımızda da özlemimizi birbirimize hissettirebiliyoruz; yani ortada bir soğuma uzaklaşma olmuyor. İletişimin aşktaki rolüne bakarsak, ciddi anlamda bir dönüştürücü etkisi vardır. Bir problem olduğunda konuşmak yerine bağırarak, çağırarak çözmeye çalışmak var. Bir de sakince oturup çözebileceğine inanarak sohbet etmek var karşıdakiyle. Zaten bağırıp, çağırarak insanların arasındaki saygıyı bitiriyor. İnsan saygı duymadığı kişiyi nasıl sever, ben bilmiyorum. O yüzden bu şekilde iletişim halinde olduktan sonra aşk, sevgi; yani iletişim çok güzel ilerler diye düşünüyorum. İletişim, aşkın sürdürülebilir olmasına katkı sağlıyor. Tüm ilişkilerde olduğu gibi aşkta da iletişim başrol oyuncusu diyebiliriz” diyerek, iyi ve güzel bir birlikteliğinin sırrının iyi bir iletişimle mümkün olacağını söylerken, F. “Bence iyi anlaşıyoruz, iyi iletişim kuruyoruz, derdimizi bazen anlatamam sak ta birbirimize zamanla bunları da çözmeye başladık, konuşmaya başladık. İyiyiz şu anda. Bu anlamda aramızdaki aşkta iletişimimizin güçlü olması, aşkımızı olumlu yönde etkiliyor. İletişim, bizim aşkımızda önemli bir role sahip. Bir sıkıntı olduğu zaman karşı tarafa adam akıllı anlatamadığın zaman, ilişkide bazı sıkıntılar oluyor tabi, tartışmalar oluyor. Bu ilişkimizde bazı sıkıntılar oluşturuyor, bazı dağlar oluşuyor aşmamız gereken. Bu yüzden adam akıllı konuşmaya çalışıyoruz, iyi iletişim kurmaya çalışıyoruz. İletişimin önemli bir katkısı var ilişkinin sürdürülebilirliği için. İletişim sağlam olmadıktan sonra, aşkı adam akıllı yaşayacağımızı düşünmüyorum” diyerek, aşk ve ilişkide ortaya çıkan sorunların sağlıklı bir iletişimle çözümlenebileceğine olan inancını aktarmıştır.

Katılımcılar, aralarındaki aşkın uzun süreli olabilmesinin aslında sağlıklı bir iletişimle mümkün olduğu yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır. Görünen o ki sağlıklı bir aşkın varlığı ancak yine sağlıklı bir iletişimle mümkündür. Katılımcılar aşklarının sürdürülebilir olmasında iletişimin sözlü ve sözsüz tüm yönlerinin ilişkilerinde kendilerine destek olduğuna da vurgu yapmışlardır. Bu bağlamda iletişimin aşk üzerinde dönüştürücü, zenginleştirici ve sürdürülebilir bir yanının olduğunu söylemek mümkündür. Gerek kişilerarası ilişkide gerekse de aşk ilişkisinde iletişim ilişkiye ciddi oranda etki ve katkı sağlamaktadır.

SONUÇ

Literatür, kişilerarası iletişimin varlığından söz edebilmek için en azından kişi kişinin olmasına ve bu kişiler arasında karşılıklı duygu, düşünce, bilgi vb. alışverişine dikkat çekmektedir. Böylelikle bir ilişki ve iletişim ortamından söz etmek mümkün olmaktadır. Aşk ise yine iki kişi arasında gerçekleşen çok özel duygu, düşünce ve hislerin karşılıklı aktarımı durumudur. Söz konusu aktarımın gerçekleşebilmesi ise iletişimle mümkün olabilmektedir. İster sözlü ister sözsüz iletişim olsun, aşkın varlığını sürdürülebilmesi, adı geçen iletişim türleri ile mümkündür. Zira aşkın uzun soluklu olabilmesi ve sağlıklı şekilde yürütülebilmesi için iletişimin varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Aşıkların birbirine söyledikleri paha biçilmez değerde olan “seni seviyorum” sözü gerek beden hareketleri ile gerekse de sözlü şekilde ifade edildiğinde iletişim de gerçekleşmiş olur. Anlaşılabacağı üzere, çok özel bir duygu olan aşkın vücut bulması, iletişimle mümkün olmaktadır. Zira kimi zaman söze dökülen ifadeler kimi zaman da tatlı tatlı bakışmalar aşkıta iletişimin yansımalarıdır. İletişim ve aşk arasında sıkı bir bağ vardır. Uzun soluklu bir aşk ilişkisine sahip olmak için, sağlıklı ve sürdürülebilir bir iletişim becerisine de sahip olmak gerekmektedir. Her iki kavram arasındaki bu bağ, ilişkinin yönünü belirlemesi konusunda ciddi bir öneme sahiptir. Nitekim 3 ay ile 5 yıllık süreçte birliktelikleri olan 5 ayrı çift ile yapılan görüşmelerde elde edilen bilgiler göstermiştir ki, aşk ve iletişim arasında doğru orantılı bir ilişki söz konusudur. Uzun ve sağlıklı bir aşk ilişkisinin olmasında iletişimin ciddi katkısı bulunmaktadır. Tüm katılımcıların verdikleri ifadelerden anlaşılan odur ki ister 3 aylık olsun ister 5 aylık bir süreçte yaşanan birliktelik olsun, öncelik ikili arasındaki iletişimin doğru şekilde kurulmuş olmasıdır. İyi bir iletişim, iyi bir aşk ilişkisini de beraberinde getirmektedir. Bu anlamda bakıldığında birbirinden habersiz ve birbirini tanımayan katılımcılar iletişim temelinde ortak bir noktada buluşmuşlardır. Sağlıklı bir ilişkinin anahtarı, sağlıklı bir iletişimle mümkün olmaktadır. Birbirini anlayan, dinleyen, birbiriyle konuşan çiftlerin ilişkilerini daha ileriye taşımalarının mümkün olacağı sonucu ortaya çıkmaktadır. Böylelikle sağlıklı bir aşk ilişkisinde iletişimin sözlü ya da sözsüz her şekilde kullanılması, ilişkinin gidişatında belirleyici olmaktadır. Gelinek noktada dikkat çeken bir husus varsa o da iletişimin aşkı dönüştürücü, zenginleştirici, sürdürülebilir hale sokan bir yanının olmasıdır. Bu bağlamda yaşanan aşk ilişkisi içerisinde iletişimin her halini görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

1. ARSAL, Fatih Murat (2014). İki Renk Aşk, Ephesus Yayınları, İstanbul.
2. AYAYDIN Cebe, GÜNİL Özlem (2014). “Aşk Defteri’nden Aşk Romanlarına Osmanlı-Türk Anlatılarının Sergüzeşti”, Türk Edebiyatına Açılan Pencere, İnci Engünün Armanı, Editör: Hülya Argunşah, Türk Kültürü Araştırmaları Armağan Dizisi 14, ss. 109-124.
3. AYDIN, Fuat ve BEDİZEL AYDIN, Mükerrerem (2016). Osmanlı’da Felsefe, Tasavvuf, Bilim, Editörler: Fuat Aydın ve Mükerrerem Bedizel Aydın, Mahya Yayıncılık, İstanbul.
4. EKİZ, Durmuş (2003). Eğitimde Araştırma ve Yöntem Metodlarına Giriş, Anı Yayınları, Ankara.
5. KARA DÜZGÜN, Ülkü (2013). “Aşk Konulu Türkülerde Protest Yaklaşımlar”, Uluslararası Türkü Kurultayı Bildirileri, Muğla: Fetiye Belediyesi Yayınları.
6. KAPLAN, Mahmut (2008). “Aşk Redifli Gazellere Göre Klasik Türk Şiirinde Aşk”,

Köprü Dergisi, No: 101, ss. 153-182.

7. KIERKEGAARD, Soren (2000). *Baştan Çıkarıcının Günlüğü*, Çev: Süha Setabiboğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
8. MAY, Rollo (2010). *Aşk ve İrade*, Çev: Yudit Namer, Okuyanlar Yayınları, İstanbul.
9. OSKAY, Ünsal (2000). *Tek Kişilik Haçlı Seferleri*, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
10. ÖNER, Haluk (2014). "Tasavvufun Kurgulanış Biçimleri: Anka ve Aşk", 1. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiri Kitabı, 13-14 Ekim 2014, Editör: Fatih İyiyol, İstanbul: Süleyman Şah Üniversitesi, ss. 1067-1073.
11. ÖZBEK, Sinan (2004). "Aşk Üzerine", *Future Dergisi*, Kasım 2004.
12. ÖZGEN, Mehmet Kasım (2013). "Spinoza'da Aşk Felsefesi", *Beytulhikme Uluslararası Psikoloji Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1. ss. 85-103.
13. PÖSTEKİ, Nigar (2017). "Gündelik Hayatın İçerisinde Metalaşan Aşk: Sinemada Aşk ve Paranın Karşılaşması", https://www.academia.edu/3633161/_G%C3%BCndelik_Hayat%C4%B1n_%C4%B0%C3%A7erisinde_Metala%C5%9Fan_A%C5%9Fk_Sinemada_A%C5%9Fk_ve_Paran%C4%B1n_Kar%C5%9F%C4%B1la%C5%9Fmas%C4%B1 Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2017.
14. SCHOPENHAUER, Arthur (2002). *Aşkın Metafizigi*, Çev: Selahattin Hilav, Sosyal Yayınları, İstanbul.
15. TEMEL, Ayşen (2005). "Bir Kişilerarası İletişim Aracı Olarak Aşk", *İletişime Yeni Yaklaşımlar*, Editörler: Demet Gürüz, Ayşen Temel, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
16. TİRYAKİ, Cafer (2004). *Aşkın Kökeni*, Berfin Yayınları, İstanbul.
17. TUTAL Cheviron (2017). "Kristiva'da Aşk: Önce Söz/Kelâm Vardı'dan Önce Aşk Vardı'ya", https://www.academia.edu/5136761/KRISTEVADA_A%C5%9EK_%C3%96NCE_S%C3%96Z_KEL%C3%82M_VARDIDAN_%C3%96NCE_A%C5%9EK_VARDIYA Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2017.
18. YAKUPOĞLU, Mukadder (2004). "Batı Düşüncesinin Temel İkilemi Olarak Aşk ve Cinsellik", *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Sayı: 27, Yıl: 7, Mayıs-Haziran-Temmuz, ss. 13-26.
19. YILDIRIM, Ali ve ŞİMŞEK, Hasan (2004). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 4. Basım, Ankara: Seçkin Yayınları.
20. YGASSET, Jose Ortega (2004), *Sevgi Üstüne*, Çev: Yurdanur Salman, YKY Yayınları, İstanbul.

YENİ TOPLUMSAL HAREKETLERİN AKTÖRÜ OLARAK “YENİ ORTA SINIF”

Yılmaz DAŞLI¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Cumhuriyet Üniversitesi.

GİRİŞ

Toplumsal hareketler kendilerini çevreleyen toplumdaki derin ve köklü değişimlerin sonucu olarak modern yaşamın artırdığı rasyonelleşmeye tepki olarak ortaya çıkmıştır. Toplumsal hareketler bir anlamda toplumda yaşanan hoşnutsuzluğun dışı vurumu, karşılanması istenilen ihtiyaçların dile getirilmesidir (Şentürk, 2006: 33). Toplumsal düzeyde hoşnutsuzlukların ya da ihtiyaçların çeşitli biçimlerde ifade edilmesi, dışı vurumu insanlık tarihi kadar eskidir. Bu ifade edişlerin çok farklı biçimleri insanların hayatlarında değişimlere yol açmış, çatışmalar, başkaldırı ve isyanlar toplumsal yaşamda her zaman var olmuştur. Bu bağlamda toplumsal hareketler insan yaşamında çok eski zamanlardan bu yana önemli bir yere sahip olagelmıştır (Çetinkaya, 2014).

Toplumsal boyuttaki hareketler giderek çok daha fazla önem kazanmakta ve ilgi çekmektedir. 1960'lardan bu yana toplumsal hareketler özellikle Batı medeniyetinin kalıcı bir parçası haline gelerek kuramsal çalışmaların konusu olmuştur. Özellikle çağdaş Batı toplumlarında çok yoğun biçimde hemen her yerde rastlanan yaygın olgular haline gelmiş olan toplumsal hareketler; toplumsal değişimi sağlayan temel mekanizmalardandır. Karmaşık bir süreçler bütünü olan toplumsal hareketlerin başarılarının, başarısızlıklarının ya da dinamiklerinin anlaşılabilmesi ise oldukça zordur (Crossley, 2002: 8-9). Bu özellikleri nedeniyle toplumsal hareketlerin irdelenmesi, toplumsal değişimin doğasının ve biçimlerinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Modernleşme, sanayileşme, kentleşme ve küreselleşme gibi süreçlerin yoğun bir şekilde yaşandığı toplumlarda köklü dönüşümler söz konusudur. Bu dönüşümlerle birlikte toplumsal yapıda önemli farklılaşmalar meydana gelmektedir. Bu değişim ve dönüşümlerin sonucunda toplumsal hareketlerin türü, kapsamı, konusu, aktörleri, değerleri, hareket biçimleri ve kaynaklandıkları paradigmlar da evrim geçirmektedir (Şentürk, 2006: 39-40). Sonuçları bütün coğrafyalarda giderek daha yoğun yaşamakta olan küreselleşme süreci ile birlikte yeni toplumsal hareketler ve sivil toplum politikalarının yeni biçimlerine yönelik yeni ortamlar oluşmaya başlamıştır. Toplumsal hareketlerin, protesto eylemlerinin kurumsallaşması ve olağanlaşması Tarrow'un (1994) deyişiyle "toplumsal hareket toplumu"na yol açmıştır. Ve bugün Batı toplumları için "toplumsal hareket toplumu"na yakıştırması yapılmaktadır.

Literatürde "eski hareketler" olarak tanımlanan toplumsal hareketler ideolojik kökenlerini 20. yüzyılın modern toplum projesinden alırken, 1960'lardan sonra gözlenmeye başlanan yeni birtakım hareketler modernlik sonrası toplumun düşünce yapısını ve toplumsal koşulları yansıtmaktadır. Özellikle son yirmi yılda ortaya çıkan kolektif hareketler yaş, cinsiyet farklılıkları, sağlık, doğa ile ilişki, insan neslinin devamı gibi daha önce gündeme hiç gelmemiş olan toplumsal çelişkilerden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda hareketlerin sosyolojik analizi önem kazanmaktadır (Melucci, 2016: 81).

Toplumsal hareketlere ilişkin eski ve yeni ayrımı 1960'ların sonlarında doğmaya başlayan ve 1970'lerin ortalarından itibaren çeşitlenen direniş ve mücadelelerle birlikte tartışılmaya başlanan bir konu oldu. Yeni ibaresi genellikle çevre, ekoloji, insan hakları, feminizm, barış gibi temalar etrafında ilk kez bu yıllarda doğan mücadeleler için kullanılırken, eski ibaresi milliyetçi hareketleri de içermekle birlikte daha çok sınıf çatışması etrafında örgütlenen işçi sınıfı hareketine işaret üzere kullanıldı. Eski ve yeni hareketlerin birbirlerinden nasıl farklılaştıkları ya da daha doğru bir ifadeyle yeni toplumsal hareketlerde neyin veya nelerin yeni olduğu meselesi toplumsal hareketler yazınında üzerinde tam bir uzlaşıya varılan bir konu olmamakla birlikte, pek çok çalışmada yeni hareketlere dair birbirine benzer özelliklere işaret edilmek-

tedir. Bu çıkış noktasından hareketle bu çalışma yeni toplumsal hareketlerin aktörü, öznesi konumunda bulunan, eski hareketlerde var olmayan “yeni orta sınıfı” konu edinmektedir.

Toplumsal Hareketlerin Neliği

Toplumsal hareketler terimi ilk kez 18. yüzyılın başlarında Saint Simon tarafından Fransa’da ortaya çıkan protesto hareketlerini nitelemek için kullanmıştır (Marshall, 1999: 747). “Toplumsal Hareket” kavramsalını ilk olarak Lorenz Von Stein, siyasal mücadele bağlamında kullanmıştır. Başlangıçta bu kavram, işçi sınıfının özbilinciyle birlikte iktidarı elde edeceği, süreklilik gösteren birleştirici bir süreç anlamını taşıyordu. Von Stein ile aynı dönemde Marx ve Engels de Komünist Manifesto’da bu anlamı benimsemiştir. 1848 yılında politik analizciler çoğul olarak toplumsal hareketlerden bahsetmeye başlamışlardır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren ise toplumsal hareketler, örgütlü proleterlerin yanı sıra çiftçileri, kadınları ve hak talebinde bulunan diğer kesimleri de kapsayacak biçimde genişletilmiştir (Tilly, 2008: 20). Von Stein, mevcut kuramsal sistemler ve doktrinler ile toplumsal sistemler arasında kavramsal bir ayırım yapmış ve toplumsal hareketleri sosyoloji alanında merkezi bir yere koymuştur. Bu yönüyle Von Stein toplumsal hareketlerin kavramsallaştırılması bakımından oldukça önemli bir katkı sağlamıştır.

Toplumsal hareketlere ilişkin kavramsallaştırma çabalarının sonucu olarak ortaya çıkan çeşitli tanımlamalara bakıldığında, bütün farklı biçimlerine ve özelliklerine karşın yine de belirli düzeyde ortak bir tanımlamaya ulaşılabileceği görülmektedir. Bir toplumsal hareket tanımlaması yaparken uğranmadan geçilemeyecek figürlerden biri olan Alain Touraine (2016: 46)’e göre toplumsal hareket “tarihselliğin biçimi, kültürel yatırım, bilgi ve ahlak modelleri üzerindeki hakimiyeti ya da bağımlılığı ile tanımlanan bir sosyal sınıfın bu kültürel modellere yönelmiş çatışmacı hareketidir”. Diğer taraftan toplumsal hareket çalışmalarının uğrak ismi Sydney Tarrow’a göre toplumsal hareketlerin ortaya çıkabilmesi için insanların örgütlenmeleri zorunludur. Ona göre toplumsal hareketlerin çatışmacı olması, onları diğer kolektif hareketlerden ayırt etmektedir (Kökalan Çımrın, 2010: 48). Sosyal hareket kavramının tanımlanması konusunda detaylı bir açıklama sunan Melucci’ye göre ise bir sosyal hareketin dayanışmaya ve çatışmaya dayalı olmakla birlikte, sistemin sınırlarını zorlayan bir nitelik taşıması gerekmektedir (Melucci, 2016: 81). Kitlese hareket ve sosyal hareket kavramlarının ayrımlarından yola çıkan ve yukarıda isimleri belirtilen teorisyenlerin yaklaşımlarının yanında Melucci bir adım daha ileri giderek sosyal hareketleri sistem fikri ile karşı karşıya getirmiştir. Böylece sosyal hareket kavramının sınırları daha net ve kesin biçimde tanımlanmıştır.

Yukarıdaki tanımlamaların yanı sıra toplumsal hareketlerin nitelikleri bağlamında tanımlandığını da görmekteyiz. Manuel Castells toplumsal hareketleri Della Porta ve Dian’ın tanımlamalarında vurgulanan ortak kimliğe ek olarak hareketin ortak bir amacının da bulunması gerektiğini ifade etmektedir (Güven, 2015: 25). Yine aynı şekilde Lofland hareketlerin niteliklerine odaklanarak bir hareketin toplumsal hareket olabilmesi için, geniş ölçekte insan sayısı, belirli yapıda liderlik, değişimi ortaya çıkar-maya ya da engellemeye çalışan kişilerin varlığı, uzun süreli ve kalıcılık özelliklerinin olması gerektiğini belirtmektedir. Toplumsal hareket tanımlaması yapan bir başa düşünür ise Charles Tilly’dir. Tilly’e göre toplumsal hareketler 1750’den sonra Batı’da geliştiği şekliyle üç unsurun sentezinden doğmuştur (Tilly, 2008: 17). Bu unsurlar toplumsal hareketlerin tanımlanmasında da önemli rol oynamaktadır;

- Hedef alınan otoritelere karşı ortak hak talebinde bulunan organize olmuş ve süreklilik gösteren halk girişimi (kampanya),
- Çeşitli siyasal eylem türlerinin gerçekleştirilmesi (özel amaçlı dernekler, birlikler kurmak, mitingler düzenlemek, dilekçeler göndermek, gösteriler, resmi kortejler vb. toplumsal hareket repertuarı),
- MBSB (Makul olma, birlik, sayı ve kendilerine ve/veya seçmenlerine bağlılık) ilkelerini katılımcıların halk önünde uyumlu şekilde sergilemeleridir.

Tarihsel dönüm noktalarında meydana gelen önemli toplumsal olayları tanımlamak için kullanılan “toplumsal hareket” kavramı, 18. yüzyılın ortalarından itibaren tartışılmaya başlanmış, 19. yüzyıldan bu yana ise sosyal bilimlerde giderek önem kazanmış ve üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Başlangıçta daha çok tarih alanında ilgi gören toplumsal hareket olgusu zamanla sosyoloji çalışmalarında da önemli bir yer almıştır. 19. yüzyılda ortaya çıkan toplumsal değişimler ve dönüşümler sonucunda toplumsal hareketlerin giderek önem kazanması, birçok sosyoloğun ilgisinin bu alana yönelmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda toplumsal hareketlerin meydana geliş biçimleri, nedenleri, türleri, anlamları ve toplumsal ya da bireysel etkileri üzerine sayısız araştırma yapılmıştır. (Kökalan Çımrın, 2010: 47).

Toplumsal hareketlerin tarihsel gelişimine bakıldığında sosyologların birçoğu hareketleri batı toplumu çerçevesinde açıklamaktadır. Modern hareketler olarak adlandırılan toplumsal hareketlerin Fransız Devrimi sonucunda ortaya çıkan derin köklü değişimlere tepki olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Fakat modern toplumsal hareketlerin gelişim sürecinde 19. yüzyılın ikinci yarısı bir başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Toplumsal hareket kavramı kolektif amaca dayalı, organize ve süreklilik sergileyen davranış biçimi olarak tanımlandığında bu başlangıç noktası anlamlı görünmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından önce de birçok toplumsal nitelikli eylem yaşanmıştır ancak modern anlamda toplumsal hareketler 19. Yüzyılın ortasında görülmeye başlanmıştır (Kökalan Çımrın, 2010:49).

Toplumsal hareketler olgusu ve kavramsallaştırması büyük ölçüde 19. yüzyıl ürünüdür. Tilly (2008)’e göre 19. yüzyılda çok önemli bir değişim meydana gelmiş ve geleneksel olarak ya da cemaat grupları tarafından gerçekleştirilen savunmacı eylemlerden organize, öz bilincine sahip, daha kalıcı hareketlere ve yeni haklar ile fırsat arayışında olan saldırgan eylemlere doğru bir dönüşüm yaşanmıştır.

Markoff ise bugün bildiğimiz toplumsal hareketlerin 18. yüzyılın sonlarında İngiltere’de filizlenmeye başladığını öne sürmektedir. 18. yüzyıldaki ekonomik değişime koşut olarak toplulukların piyasadaki iletişimi ve birbirleriyle bağlantısı güçlenmiştir. 19. yüzyılda Avrupa, Kuzey Amerika ve başka coğrafyalarda kök salan bu hareketler, ülkelerin siyasal koşullarına, örgütlenerek hak talebinde bulunanların profiline, ayrı mekânlardaki insanları ortak bir hareket duygusuyla birleştiren yeni bilgi ve kitle iletişim araçlarına ve yaygın okur-yazarlık gibi koşullara bağlı olarak gelişmiştir. Toplumsal çatışmalar muhtemelen insanlık tarihi kadar eskidir ancak kalıcı ve sürekli olan hareketler görece yakın zamanlarda devletlerin güç kapasitelerinin ve insanların hareketlilik düzeyinin değişmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Tilly, 2008: 25).

Alan yazında toplumsal hareketler genelde Batı’ya ait gelişmeler olarak değerlendirilmekte ve oryantalist bakış açısıyla Batı dışı toplumlarda bu tarz hareketleri gelişmeyeceği vurgusu sosyologlar tarafından sıklıkla yapılmaktadır. (Çetinkaya, 2008: 42). Gerçekte 20. yüzyıl öncesindeki küresel toplumsal hareketlere ilişkin dünya tarihi

çalışmaları oldukça eksiktir ve bu durum küreselleşen kapitalizme karşı gelişmiş hareketlerin tam olarak çözümlenmesini zorlaştırmaktadır. Türkdöğün (2004:11)'a göre Osmanlı toplum yapısı sistemli bir biçimde toplumsal hareketler kapsamında incelenmemiştir. Örneğin Celali isyanları, toplumsal tabanını köylülerin oluşturduğu bir toplumsal hareket olarak değerlendirilebilir.

Yeni Toplumsal Hareketler

1960 ve 70'li yıllarda birlikte hareketlerin büyük oranda ekonomik kriz ya da çöküşe bir tepki olarak ortaya çıkmaktan ziyade demokratik ve sivil toplumun güçlü olduğu yerlerde ortaya çıkması, harekete katılanların sisteme engre olmamış, köksüz veya marjinal tanımına uymaması, toplumsal hareketlerdeki klasik sosyoloji yaklaşımlarının sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Klasik sosyolojide toplumsal hareketler iki farklı yaklaşım çerçevesinde ele alınmıştır. İlk yaklaşımda toplumsal hareketler çöküş teorisi kapsamında, ikinci yaklaşımda ise, dayanışma modeli ile açıklanmaya çalışılmıştır (Melucci, 1999). Bu iki yaklaşımlardan birincisine göre modernitenin toplumsal yaşam içerisinde bazı kesimleri mağdur etmesi, taleplerini karşılayamaması toplumsal hareketlerin ortaya çıkışını sağlamıştır. Toplumsal hareketlere ilişkin ikinci yaklaşımda ise toplumsal hareketler ortak çıkarların bir dayanışması olarak ele alınarak Marksist bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir (Dede, 2015: 40). 1960'larla birlikte toplumlarda yaşanan değişimler sonucunda hareketlerin aktörleri kültürel alana yönelik olarak kimliği ifade etmeyi, sivil hakları ve katılım haklarını talep etmektedirler. Bu değişim doğal olarak hareketlerin klasik yaklaşımlar çerçevesinde açıklanabilmesini zorlaştırmış ve farklı kuramların gelişmesine yol açmıştır.

Toplumsal hareketler eski ve yeni olarak isimlendirilmeye başlanmış olup yukarıda bahsedilen kuramlar eski toplumsal hareket kuramları olup yeni toplumsal hareket kuramları ise Amerika'da gelişim gösteren Kaynak Mobilizasyonu kuramı ile Yeni Toplumsal Hareketler kuramıdır. Toplumsal hareketlerin nasıl oluştuğunu inceleyen Kaynak Mobilizasyonu kuramı belirlenen hedef doğrultusunda atılacak adımları fırsat ve taktik çerçevesinde inceleyerek, hareketleri genellikle siyasi bir düzlemde çıkar çatışması olarak ele almaktadır (Dede, 2015: 41). Mevcut çatışmaları ya dışlanmış toplumsal grupların sisteme katılma mücadelesinin ya da kaynakların farklı biçimde dağıtım talebinin bir ifadesi olarak açıklamaktadır. Kaynak Mobilizasyonu paradigması her ne kadar homojen bir paradigma olmasa da teorisyenler, temelde kolektif hareketin stratejik bir mantıkla bireylerin çıkarlarının rasyonel bir takibi olduğunu ileri sürerler. Bir hareketin başarısı politik aktör olarak tanınma, elde etme yahut maddi kazancın artırılmasına bağlıdır (Çayır, 2016: 18).

1960'lı yıllardan sonra, toplumsal hareketler, hem protesto biçimleri, hem de hareketlerin sayısı bakımından eski toplumsal hareketlerle karşılaştırılmayacak derece de artış göstermiştir. Eski toplumsal hareketler genellikle sınıf temelli hareketler iken Yeni Toplumsal Hareketler (YTH), barış hareketleri, öğrenci hareketleri, eşcinsel hakları, kadın hakları, çevreci hareketler gibi sınıf temelli olmayan hareketlerdir.

Yeni toplumsal hareketler makro düzeyde çağdaş hareketler ile genel ekonomik yapı arasındaki ilişkiye ve kültürün rolüne yoğunlaşırken, mikro düzeyde ise toplumsal hareketlerde ortaya çıkan kimlik konuları ve kişisel davranış ile ilgilenmektedir. Bu anlayış bazı yeni fikirleri de ortaya atmıştır. Bunların en önemlisi, yeni toplumsal hareketler sanayi sonrası ekonomiye geçişin bir sonucu olup bu hareketler sanayi toplumu hareketlerinden farklı olarak kendine has özellikler göstermektedir (Pichardo, 1997). Yeni toplumsal hareketleri genel olarak küresel karakterleri ön plana çıkarmaktadır. Çünkü bu tür hareketlerin hemen hepsi ulusal sınırları aşarak bir anlamda küresel boyutlarda eylem ve faaliyetlerde bulunmaktadır.

Yeni toplumsal hareketler kendi kişisel çıkarları veya işçi sınıfının çıkarları gibi maddi bir takım çıkarlar uğrunda eylemde bulunmak yerine genel olarak halkın topyekûn yararını savunurlar. Dolayısıyla bu hareketlere katılanlar kişisel veya örgütsel olarak kendi çıkarlarının peşinde olmadan başkalarının çıkarlarını savunmayı amaçlamışlardır (Uysal, 2016: 143). Genel olarak hareketlere katılanlar her ne kadar hak mahrumiyeti yaşadıkları herhangi bir duruma tepki gösterebilirler bile bireysel çıkarlardan ziyade toplumsal çıkarlar peşinde koşmaktadırlar.

Yeni toplumsal hareketler iki tür olarak düşünülmüş olup, birincisi, daha geniş bir topluluk için bağlayıcı hedefler koymaya çalışan ve meşru aktör olarak görülme isteyen sosyo-politik hareketler ve ikinci olarak, daha geniş bir topluluk için bağlayıcı hedefler koymaya çalışmayan ancak meşru aktör olarak görülme isteyen sosyo-kültürel hareketlerdir. Bu hareketler ekonomik konularla ilgilenmek yerine, özerklik ve kimlik tanımlamasını temel değer olarak savunurlar ve kendi aralarında samimiyet, doğallık, eşitlik, sosyal içerme, sosyal adalet ve radikal demokrasi gibi fikirleri savunurlar (Uysal, 2016: 143). Örneğin kadın, öğrenci, çevreci ya da savaş karşıtı hareketler gibi toplumsal hareketler yeni toplumsal hareketlerin en önemli parçasıdır.

Yeni hareketlerin hedeflediği toplumsal alan ne devlet ne de piyasa mekanizmasıdır. Bu alan tabii ki sivil toplumdur. Touraine'e göre sivil toplum toplumsal hareketlerin "aydınlık tarafıdır". Bunlar beraber yükselir ve düşerler; her ikisinin de devletten beklediği belirli ölçüde özerkliktir ve her ikisi de totaliter, baskıcı bir devlet tarafından yok edilebilir (Cohen, 2016: 116). Bu hareketler sivil toplumu geliştirip iktidarın rolünü azaltmaya çalışan bilinçli olarak yerel ve anti-bürokratik hareketlerdir. Bunların harekette bulunmakla temel amacı devletten menfaat sağlamak olmamasına rağmen yine de devletle karşı karşıya gelebilmektedirler (Uysal, 2016: 144). Örneğin nükleer santraller inşa edilmesine karşı çıkarlar, yeni çıkarılacak bir yasaya karşı muhalefet grubu oluşturabilirler.

Yeni toplumsal hareketlerin yaşam alanı ile ilgili taleplerin taşıyıcısı olduğu tezi Habermas tarafından 'yaşam alanlarının kolonileşmesi' ve yeni toplumsal hareketlerin yükselişi arasında bağ kurularak açıklanmıştır. Habermas, anlamın ve özgürlüğün kaybolması, daha önceki geleneğin sorgulamadığı konuların geri dönülemez bir şekilde sorgulanır hale gelmesi ve yönetim yapısının da bu sorunlar karşısında yetersiz kalması sonucunda yeni toplumsal hareketlerin yükseldiğini ifade etmektedir (Crossley, 2002: 162). Kültürel yeniden üretim, sosyal entegrasyon ve sosyalizasyon gibi alanlarda doğan yeni çatışmalar, ekonomik dağılım problemlerinden değil, yaşam biçiminin düzenlenmesine bağlı sorunlar tarafından tetiklenir (Habermas, 1981). Yeni toplumsal hareketlerin refah ve ekonomik yeniden dağıtım sorunlarından çok, kültürel yeniden üretim, toplumsal bütünleşme ve sosyalizasyon üzerine odaklanmış olması Habermas'ın teorisi açısından önem taşır. Zira bu hareketler devlet ve ekonominin baskıcı yapısının ve yaşam alanlarının kolonileştirilmesine karşı yaşam alanlarının özgürleşmesine yönelik taleplerde bulunurlar ancak yalnızca ekonomik çıkara yönelik talepleri yoktur.

Yeni toplumsal hareketler son elli yılda birey ve toplumun şimdiye kadar karşı karşıya kaldığı radikal ve rijit gelişmelerin bir yansımasıdır. Bu bağlamda, yeni toplumsal hareketlerin gündelik hayatı zorlaştıran koşullardan kaynaklandığını vurgulayan Castells (2013: 189) toplumu yöneten siyasal kurumlara karşı oluşan güvensizliğin toplumsal hareketler için itici güç olduğunu ifade etmekte; Castells'e göre, "maddi hayat koşullarının gerilemesiyle kamu işlerinin yürütülmesinden sorumlu yöneticilerin meşruiyetinin krize girmesinin halkın dizginleri kendi eline almasına, kendi taleplerini savunmak için onlara söylenen kurumsal kanallar dışında kolektif eyleme girişmele-

rine, nihayetinde yöneticilerini, hatta hayatlarını şekillendiren kuralları değiştirmelerine yol açmıştır". Bu anlamda Touraine için hareketlerin amacı, "siyasaya dahil olmak ve siyasadaki güç için stratejik için mücadele etmek değildir; fakat mücadele etmek yerine devletin hükmetme alanının dışında kalan yeni ve mevcut kamusal alanları demokratikleştirmek ve siyasal etkinlik sahasını genişletmek için halk tabanında işe koyulmaktır. Çağdaş kolektif aktörler bilinçli olarak yeni kimlikler inşa etmek, özerk sosyal eylem için hem sivil toplumda hem de siyasadaki demokratik alanlar yaratmak ve normları yeniden yorumlamak ve kurumları yeniden yaratmak amacıyla güç için mücadele etmektedir" (Kurtbaş, 2017: 114-115).

Günümüzde toplumsal hareketlerin gündelik hayatla iç içe geçmiş küçük gruplardan oluşan bir ağ görünümünde olduğunu ifade eden Melucci (2016: 86-86) de yeni toplumsal hareketlerin şu özelliklere sahip olduğunu ifade etmektedir:

- Çoklu üyeliğe müsaade ederler,
- Grup için istenen aktivizm kısa sürelidir,
- Bireysel olarak zaman ayırma ve duygusal dayanışma birçok gruba katılım için istenen ön koşuldur.

Diğer taraftan yeni toplumsal hareketler bünyesinde taşıdığı kendine has özellikleri ile eski toplumsal hareketlerden ayrılmaktadır. Johnston, Larana ve Gusfield (2016: 135-137) bu özellikleri sekiz maddede sıralamakta ve bu özellikler eski toplumsal hareketlerle yeni toplumsal hareketleri birbirinden farklılaştırmaktadır:

- Yeni toplumsal hareketlerin niteliklerinden birincisi bu hareketlerin, katılımcılarının toplumsal rolleri ile açık bir ilişki sergilememesidir. Yeni toplumsal hareketlerin toplumsal tabanı konusunda sınıfsal yapıyı aşan bir eylem söz konusudur. Katılımcıların arka planları gençlik, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim ya da meslekler gibi yapısalçı açıklamalara karşılık gelmeyen farklı toplumsal statülerde temellenmektedir.
- Yeni toplumsal hareketlerin ideolojik çerçevesi işçi sınıfı hareketi ile kolektif hareket için bütünleştirici, homojenleştirici bir unsur olarak Marksizm ile taban tabana zıt konumdadır. Yeni toplumsal hareketleri Marksizm çerçevesinde açıklamak zordur. Çünkü bunlar değerler ve fikirler açısından bir çoğulculuk göstermekte, pratik yönelimlere sahip olma eğilimi sergilemekte ve karar alma sürecinde üyelerin katılım sistemlerini genişletecek kurumsal reformları gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır.
- Yeni toplumsal hareketler yeni ya da daha önceleri zayıf olan bir kimlik boyutunun ortaya çıkış sürecini yansıtmaktadır. Şikâyetler ve harekete geçirici faktörler işçi sınıfı hareketini karakterize eden ekonomik konulardan çok kimlik sorunları ile ilişkili kültürel meseleler üzerinde yoğunlaşmaktadır.
- Yeni toplumsal hareketlerin dördüncü niteliği, bireysel ve kolektif arasındaki ilişkinin bulanıklaşmasıdır. Çağdaş hareketlerin çoğu kendisini bireysel hareketlerle ifade etmektedir. Hippi hareketi bunun en çarpıcı örneğidir.
- Yeni sosyal hareketlerin beşinci özelliği, insan hayatının kişisel yönlerini yansıtmaktadır. Gay hakları, kürtaj üzerine yoğunlaşan hareketler, alternatif tıp ve kadın hareketleri gibi hepsi cinsel ve bedensel davranışı değiştirmeyi amaçlayan çabalar içermektedir.

- Yeni toplumsal hareketlerin bir diğer özelliği işçi sınıfı hareketinin uyguladığından farklı radikal hareket taktikleri kullanmalarıdır. Hakim davranış normlarına karşı çıkan yeni toplumsal hareketler şiddet karşıtı ve sivil itaatsizlikle karakterize edilen yeni hareket modelleri kullanmaktadır.
- Yeni toplumsal hareketlerinin örgütlenmesi ve çoğalmasının, Batı demokrasilerindeki katılım kanallarının güvenlik krizleri ile ilişkili oluşudur.
- Son olarak kadro liderliğindeki ve merkezi bürokrasili geleneksel kitle partilerinin aksine çağdaş hareket örgütleri bölünmüş, dağınık olma ve adem-i merkezîyetçi olma eğilimi göstermektedir. Yeni toplumsal hareketlerin bu özelliği işçi sınıfı hareketinin hiyerarşik ve merkezi örgütlenmesi ile önemli bir farkı teşkil etmektedir.

Yeni toplumsal hareket kuramının önemli ismi Touraine merkezi çatışma kavramını ortaya atarak, sanayi sonrası toplumlarda artık sınıf çatışmasının önemini kaybettiğini yerini ise başka çatışmaların aldığını belirtmektedir. Bir anlamda Touraine, eski toplumsal hareket olarak ifade edilen hareketlerin artık son bulduğunu yerini ise kimlik, hak ve özgürlük temelli yeni toplumsal hareketlerin aldığını ifade etmektedir. Bu yeni toplum eski endüstriyel toplumlardan farklı yapısal koşullara sahip olması nedeniyle yeni tahakküm biçimleri ve bununla bağlantılı olarak yeni çatışma biçimleri ve yeni toplumsal hareketler üretti. Böylece, endüstriyel toplumda yalnızca 'ekonomik ve siyasi' konular etrafında doğan eski işçi sınıfı hareketinden farklı olarak, yeni hareketler çevre, barış, toplumsal cinsiyet gibi 'kültür ve kimlik' ile ilgili konular etrafında doğdular (Özen, 2015: 15).

Eski toplumsal hareketler ile yeni toplumsal hareketler birçok noktada birbirinden farklılaşmaktadır. Bu farklılıklardan en önemlisi, bu çalışmanın da ana tartışması, hareketlerde yer alan aktörlerdir. Bu aktörler yeni orta sınıfının temelini oluşturmakta olup genel olarak toplumsal yönelimli olmaktan çok kültürel yönelimlidirler; yaşadıkları toplumdaki kültürel yönelimlere meydan okuma konusunda bir tedirginlik ya da çekingenlik göstermezler ve her şeyleriyle otoriteye karşı dururlar. Yeni toplumsal hareketlerin aktörleri kendilerini sağ-sol, liberal-muhafazakâr gibi belirli siyasal ya da işçi sınıfı, orta sınıf, yoksul-varşıl, kırsal-kentsel nüfus gibi sosyo-ekonomik kodlara dayandırarak tanımlamazlar. (Offe, 2016: 66). Farklılıkların ikincisi hareketlerin konusudur. Eski toplumsal hareketlerin konusunu işçi hareketi ve Avrupa sosyal demokrat partilerinin araşsal ve ekonomik hedefleri oluştururken, yeni hareketlerin kimlik politikalarına odaklandığı görülmektedir. Yeni hareketlerin temel niteliklerinden biri, kimliğin kurgulanması sürecidir. Kadın hareketleri, gay ve lezbiyen hareketleri gibi cinsiyete dayalı hareketlerin dışlanmış kimlikleri politik olarak görünür kılmak ve bu kimliklerin kamusal alanda kabul görmesi için mücadele etmesi bunun bir göstergesidir (Çayır, 2016: 27). Bir başka farklılık ise, eski hareketlerden farklı olarak günümüzdeki toplumsal hareketler genellikle post-endüstriyel süreçteki Batı toplumlarında ortaya çıkmaktadır ve sınıf olgusu ile daha az ilgilidir; ırksal eşitlik, feminizm, barış, çevre ve yerel konular gibi siyasi ve kültürel konular etrafında gelişmektedir. Toprak, hareket alanı ya da beden, sağlık ve cinsel kimlik, komşuluk, şehir, kültürel, etnik ve ulusal miras ve kimlik gibi konuları içeren yeni toplumsal hareketlerde (Offe, 2016: 62) dağınık ve birbiriyle ilgisiz gibi görünen bu konular belirli değerler bağlamında ortak kökene sahiptir. Diğer taraftan eski ve yeni hareketler, hareket biçimleri bakımından da farklılaşmakta olup, eski hareketler devrimci bir niteliğe sahipken, yeni hareketler reformcu bir içeriğe sahiptir. Yani biri toplumu top yekûn değiştirmeyi amaçlarken, bir diğeri sınırlı bir değişim amaçlar.

Yeni Toplumsal Hareketlerin Yeni Aktörü “Yeni Orta Sınıf”

Yeni toplumsal hareket kuramcıları, kolektif kimlikleri/tutumları ve sosyal çatışmaları, toplumsal hareketliliği oluşturan aktörler olarak görmekte ve hareketleri inceleyen aktörlerin oluşum süreçlerine odaklanmaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin aktörleri homojen bir görünüm sergilemeyen, farklı toplumsal, ekonomik ve kültürel geçmişten gelen özneler olarak değerlendirilmektedirler. Hareketlere katılanların kimler olduğu yönündeki en bilinen açıklama hizmet sektöründe çalışan ve yeni olmuş yeni orta sınıfların olduğudur.

1950’li yıllardan itibaren sosyal, siyasal ve ekonomik alandaki değişimler sınıfsal yapıda ve toplumsal sınıfların sosyal-siyasal yönelimlerinde önemli değişimlere neden olmuştur. Teknolojik gelişmeyi ve sosyal hakları beraberinde getiren savaş sonrası ekonomik gelişme, geleneksel orta sınıf üzerinde de önemli etkiler yaratmıştır. Geleneksel orta sınıf içerisinde yer alan mavi yakalı işçilerin sayısı azalırken, kol gücü yerine beyin gücüyle çalışan beyaz yakalıların sayısını artırmış ve servis sektöründe önemli bir büyümeye neden olmuştur. Gelişmiş toplumlarda el emeği ile çalışanların oranı azalmıştır (Bottomore, 2000: 113). Bütün bu yaşanan değişimler sonucunda adına yeni orta sınıf denilecek bir sınıf ortaya çıkmıştır. Yeni orta sınıf geleneksel orta sınıftan farklı, mülk sahibi olmayan daha prestijli işlerde çalışan yabancı dil bilen bilgi düzeyi oldukça yüksek entelektüel eğilimleri ağır basan bir sınıf özelliği göstermektedir.

“Yeni orta sınıf” kavramını ilk kullanan kişi Emel Lederer’dir. Lederer “yeni orta sınıfı” proletarya ile burjuvazi arasındaki bir ara kademe olarak tanımlar (Belek, 1997: 129). Şimşek (2014: 9) ise yeni orta sınıfı, “sermaye ve emek arasında belirsiz ve ara bir konumda bulunmak gibi ortak bir özellikleri olan, homojen olmayan bir toplumsal tabakalar topluluğu” olarak tanımlamaktadır. Yeni orta sınıf yalnızca yönetici konumunda olanları değil, işlerini yaparken sürekli gözetim ve denetim altında olmayan öğretim üyeleri ya da yüksek ücretli medya mensupları gibi yarı özerk çalışanları da kapsayabilir (Şimşek, 2014: 9). Yeni orta sınıfı tanımlamak için kullanılan yaklaşımlardan bir diğeri ise, orta sınıfı “geleneksel orta sınıf” ve “yeni orta sınıf” olarak ikiye ayırmaktır. Bu yaklaşıma göre geleneksel orta sınıf mensupları çiftçiler, esnaf, sanatkar ve mahalli tüccarlar iken; yeni orta sınıfı oluşturanlar ise sanayi firmalarını yönetenler, kendi hesabına çalışan doktorlar, mimarlar, dişçiler, avukatlar –yani profesyoneller-, finans sektörü çalışanları, sosyal hizmetler ve kamu yönetimi alanında çalışanlardır.

Yeni orta sınıf genel olarak yenice ortaya çıkmış yüksek mesleki pozisyonlarda daha yüksek gelir ve sosyal statü ile çalışanları tanımlar. Yeni orta sınıf terimi, çoğunlukla yeni kapitalizmde ortaya çıkan yeni mesleklerde çalışan beyaz yakalıları, yeni küçük burjuvaziyi ve hatta çelişkili sınıf konumları ile ifade edilen kesimleri işaret etmektedir. Bir başka deyişle, yeni orta sınıflar, yeni sosyal sistemde ya da yeni orta grupları ya da Daniell Bell’in ifadesi ile sanayi sonrası toplum tipinde ortaya çıkan eğitim, idare, büro işleri gibi işlerde çalışan beyaz yakalı işçileri ifade etmektedir (Akarçay, 2013: 11). Sanayi sonrası toplumun en önemli özelliği bilginin kazandığı önemdir ve bu toplum tipinde bilgiye sahip olan sınıf ise yeni orta sınıftır. Eş deyişle yeni orta sınıf sahip olduğu bilgi donanımı sebebiyle eski orta sınıftan ayrılmaktadır.

Türkiye’de “yeni orta sınıf” teorilerinin önde gelen temsilcisi Çağlar Keyder’de “sürekli büyüyen bir grup” olduğunu belirttiği “yeni orta sınıf”ın “ayırt edici özelliği”nin modern toplumda oluşan işbölümünde eğitim, beceri, bilgi gerektiren işleri yapmaları” olduğunu belirterek, bu orta sınıfa dahil olmanın üniversite eğitimi ve yabancı dil bilmeyi gerektirdiğini söyler. Yeni orta sınıf kavramı kimilerince farklı biçimlerde kullanılmakla birlikte hemen hepsi aynı vurguya sahiptir. Örneğin kimilere yeni orta sınıfı

fa, Profesyonel Yönetici Sınıf, kimileri Beyaz Yakalılar, kimileri Küçük Burjuva, kimileri Servis Sınıfı, kimileri Yeni İşçi Sınıfı kavramlarını kullanmalarına karşın, tamamının genel olarak bu yeni sınıfın sahip olduğu bilgi donanımına gönderme yapmaktadır.

Sınıf, toplumu anlama ve açıklama çabasında olan her sosyoloğun öteden beri başvurduğu en temel ve en çok tartışılan kavram olmuştur. Sınıf kavramına ve onun açıklayıcı gücüne başvuran her düşünürün tartışılması konumuzun sınırları dışında olduğundan burada, sınıf kavramını sosyal teorinin, toplumsal yapının ve ekonominin merkezi unsuru sayan Karl Marks ve Max Weber'den ve onların yolunu izleyerek çağdaş kapitalizmin sınıf yapısı üzerine çalışan Marksist ve Weberci geleneklerden genel olarak bahsedilecektir. Orta sınıf kavramı, daha çok sosyoloji alanında kullanılan bir kavramdır; ancak hem siyasi hem de iktisadi açılarından da önem taşır. Kendi içinde eski orta sınıf ve yeni orta sınıf olmak üzere ikiye ayrılır. Eski orta sınıf Endüstri Devrimi ile birlikte ortaya çıkan, az sayıda işçinin çalıştığı küçük ve orta ölçekli işletme sahiplerinden ve kendi hesabına çalışan esnaf ve zanaatkârlardan oluşmaktadır. Yeni orta sınıf ise Endüstri Devrimi sonrasında genellikle hizmet sektörünün gelişimi ile birlikte ortaya çıkan bir sınıftır.

Weberci gelenek içerisinde yeni orta sınıfla ilgili en eski ve ayrıntılı çözümlerlerden biri orta sınıf teorilerinin öncüsü olan Wright Mills tarafından yapılmıştır. Mills 1951 yılında yayınlanan Beyaz Yakalılar adlı eserinde, beyaz yakalı emeği "yeni orta sınıf" olarak tanımlamaktadır. Mills, modern toplumda üç geniş tabakadan bahsetmektedir. Bunlar, eski orta sınıf, yeni orta sınıf ve ücretli işçilerdir (Mills, 1956: 63). Mills'e göre bunlar içerisinde yeni orta sınıf sürekli olarak büyümüştür. Mills, beyaz yakalılar (Mills'in, yeni orta sınıf ile beyaz yakalılar terimini birbirini ikame edecek şekilde kullandığını belirtmek gerekir) tabakası içerisindeki en büyük mesleki grupların ise öğretmenler, satış görevlileri ve büro çalışanları olduğunu belirtmektedir (Mills, 1956: 64). Mills'e göre beyaz yakalılar, mülkiyet açısından düşünüldüğünde burjuvazi ve işçi sınıfı arasında kalan bir tabaka değildir; ücretli işçilerle aynı sınıf konumuna sahiptirler. Mülkiyet açısından bakıldığında ücretli işçilerden farksız olan bu grubun sınıfsal konumunu anlamak için gelirin kaynağından ziyade gelirin miktarına bakmak gerekir. Mülkiyet sahibi olmamakla birlikte, bu grup mesleki gelir açısından "ortada" bir yerlerde durmaktadır (Mills, 1956: 72-73).

Mills, beyaz yakalıların bileşiminin büyük oranda işçi olduğunu reddetmektedir. Çünkü gelir, zenginlik, saygınlık, yaşam tarzı gibi faktörler göz önüne alındığında, beyaz yakalıların çok büyük bir kısmının sınıfsal konumunun işçi sınıfı ile örtüşmediğini belirtmektedir. Mills, burjuvaziye de dâhil edilmesi mümkün olmayan beyaz yakalıların, işçi sınıfı ile burjuva sınıfı arasında denge sağlayan, diğer bir deyişle tampon işlevi gören yeni bir sınıf ya da yeni orta sınıf olduğunu savunmaktadır. Ona göre bu yeni orta sınıf, mesleki çeşitlilik anlamında son derece karmaşık bir gruptur.

Weberci sınıf kuramına yakın duran düşünürlerden biri olan Anthony Giddens, Marks'ın küçük burjuvazi olarak nitelediği grubu 'eski orta sınıf' olarak adlandırırken, yeni orta sınıf terimi ile mülkiyet sahibi olmayan, kol gücü kullanmayan çalışanları veya 'beyaz yakalı' işçileri belirttiğini ifade eder. Mills'in eski orta sınıf ve yeni orta sınıf ayrımını kabul eden Giddens, onun söylediklerini bir adım daha ileri götürmüştür. Giddens, eski orta sınıfın sahip olduğu statünün kaynağını zenginlikten aldığını, bundan farklı olarak yeni orta sınıf olarak kabul ettiği beyaz yakalıların statülerini mesleki becerileri, yerine getirdikleri işlevler ve saygınlıkları aracılığıyla kazandıklarını ifade ederek Mills'i desteklemektedir. Ona göre, yeni orta sınıfın üyeleri olan beyaz yakalılar yüksek eğitim, teknik ve spesifik bilgi, fonksiyonel beceri gibi emek piyasasında satılabilen metalara sahiptirler. Piyasa mekanizması içerisinde alınıp satılabilen bu

nitelikler, yeni orta sınıfın önemli bir piyasa kapasitesine sahip olmasını sağlamakta ve onları işçi sınıfından ayırmaktadır. Bu bağlamda, yeni orta sınıf tezinin temel iddiası şudur: Eski orta sınıfın sahip olduğu servet artık orta sınıfın temel belirleyicisi değildir, çünkü artık ücretli emek yaygınlaşmıştır ve orta sınıfın üyeleri emek piyasasında emek güçlerini satarak daha iyi yaşam standartlarına sahip olabilmektedir. Giddens'in görüşleri bağlamında yaşam standartlarının iyileşmesi ya da orta sınıfın üyesi olmanın belirleyicisi, bireylerin sahip oldukları piyasa kapasitesidir. Söz konusu kapasitenin belirleyicileri ise eğitim, teknik ve mesleki beceri gibi piyasa açısından hayati hale gelen özellikler olarak kabul edilmektedir. Beyaz yakalılar, bu nitelikleri nedeniyle işçi sınıfından ayrı, yeni bir orta sınıf niteliği taşımaktadırlar (Erdayı, 2012: 41).

20. yüzyılın ortalarından itibaren sınıf tartışmalarında önemli bir yer tutan yeni orta sınıf ve beyaz yakalılar ile ilgili olarak Marksist gelenek içerisinde özellikle Callinicos ve Harman, çelişkili sınıfsal konumlara sahip olan yöneticiler, denetleyiciler ve yarı özerk çalışanların işçi sınıfından ayrı bir toplumsal tabaka oluşturduklarını ileri sürmekte ve bir sınıf olmadığını belirttikleri bu grubu daha uygun bir ad bulamadıkları için "Yeni Orta Sınıf" olarak tanımlamaktadırlar. Yeni orta sınıfın bir sınıf olmamasının nedeni işçilerin ve kapitalistlerin "üretim ilişkilerindeki konularından kaynaklanan ayrı ve bütünlüklü çıkarları" olmasına rağmen, yeni orta sınıf için bu durumun geçerli olmamasıdır. Bu sınıfın çelişkili sınıfsal konumu onu bir taraftan burjuvaziye, öbür taraftan işçi sınıfına doğru çeker. Yeni orta sınıf ile burjuvazi ve işçi sınıfı arasında çok kesin ayırım çizgileri yoktur ve bu sınıfın üst kademesi burjuvazi ile birleşirken, alt kısmı işçi sınıfı ile birleşir (Callinicos ve Harman, 2006: 58-59).

Callinicos ve Harman, şirket müdürleri, sekreterler, öğretmenler, hemşireler gibi oldukça heterojen grupların dahil edildiği ve beyaz yakalılar olarak tanımlanan grubun üç ayrı sınıfsal konumu kapsadığını öne sürmektedirler. Bu sınıfsal konulardan biri fiili olarak kapitalist sınıfın aylıklı üyeleri olan üst düzey yöneticiler ve idarecileri kapsarken, bir diğeri büro işçileri, öğretmenler, hemşireler, sosyal görevliler gibi grupları içeren, fiilen işçi sınıfının mensubu olan beyaz yakalıları kapsamaktadır. Biri kapitalist diğeri işçi sınıfı içerisinde konumlanan bu iki grup arasında ise emek güçlerini satarak yaşayan ancak üretim sürecinde sermaye adına işlev gören bir grup bulunmaktadır. Callinicos ve Harman, bu grubu "yeni orta sınıf" olarak adlandırmaktadırlar (Callinicos ve Harman, 2006: 32-33).

Marksist yazında yeni orta sınıfla ilgili önemli tespitlerden biri de Guglielmo Carchedi tarafından yapılmıştır. Carchedi, sınıfları temel olarak üretim ilişkileri içerisinde tanımlamakla birlikte, sınıfların tanımlanmasında öznelerin üretim sürecinde oynadıkları toplumsal işlevin de önemli bir unsur olduğunu öne sürmektedir (Carchedi, 1977: 3). Kapitalist üretim ilişkilerini anlama noktasında işlevsel unsuru öne çıkaran Carchedi, üretim sürecindeki öznelerin emeğin veya sermayenin işlevini yerine getirdiğini belirtir. Bireysel işçinin işlevini yerine getirmek artı-değer üretmek için bireysel olarak emek sürecinde yer almak anlamına gelirken, kolektif işçinin işlevini yerine getirmek artı-değer üretmek için kolektif emek gücünün bir parçası olarak karmaşık ve bilimsel olarak örgütlenmiş emek sürecinde yer almak anlamına gelmektedir (Carchedi, 1977: 66).

Tekelci kapitalizmde sermayenin iki önemli işlevi olarak yönetim ve denetimin bireysel kapitalistten küresel kapitaliste geçmesiyle birlikte, sermayenin işlevi yalnızca sermaye sınıfı tarafından yerine getirilmez; yeni orta sınıf da bu işlevi üstlenmeye başlar. Carchedi, özellikle teknisyenleri, alt ve orta düzey yöneticileri yeni orta sınıf içerisinde konumlandırmaktadır. Bu yeni orta sınıfın karakteristik özelliklerini Carchedi şöyle sıralamaktadır: "yasal veya ekonomik olarak üretim araçlarına sahip değildir;

hem sermayenin küresel işlevini hem de kolektif işçinin işlevini yerine getirmektedir; bu nedenle hem emekçidir (üretken veya değil) hem de değildir ve hem sömürdür (veya ezen) hem de sömürülendir (veya ezilen)” (Carchedi, 1977: 88).

Yeni orta sınıf kavramı Marksist ve Weberyan kuramlar tarafından farklı noktalarda ele alınmasına karşın vurgu hemen hemen her iki kuramda da ortaktır. Yeni orta sınıf her iki kuramda burjuva ile işçi sınıfı arasında yerleştirmektedir. Daha açık bir ifade ile iki klasik sınıf kuramına göre “yeni orta sınıf üretim araçlarına sahip olan burjuva ile üretim araçlarına sahip olmayan işçi arasında tampon mekanizma görevini üstlenen ara tabakadır”. Her iki kuram da sınıfsal konumları itibarıyla yeni orta sınıfı ya da beyaz yakalılar sınıfını ne işçi sınıfına ne de kapitalist sınıfına dahil edememişlerdir. Kuramcıların savlarında da açıkça görüldüğü üzere bu yeni orta sınıf işçi sınıfına dahil edilemez, çünkü, kol gücünden ziyade kafasıyla çalışan gruptur ve genellikle işin denetiminden ve tasarımıyla sorumlu bilgi düzeyi oldukça yüksek bir sınıftır. Diğer taraftan bu sınıf burjuva sınıfı olarak da görülemez. Nedeni ise bu sınıf üretim araçlarına sahip olmayışıdır. Kısacası yeni orta sınıf yaşam biçimi anlamında, sahip olduğu eğitim düzeyi ve bilgi donanımı anlamında geleneksel orta sınıftan farklı yeni bir sınıf olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda ifade edilmeye çalışılan yeni orta sınıf aynı zamanda yeni toplumsal hareketlerin yeni aktörleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin geleneksel anlamda bir sınıf hareketi olmadığını ancak yeni bir tür sınıf ilişkisi ortaya çıktığını, gelişmiş kapitalist toplumlarda sınıf ve kolektif davranışın birbirinden ayrılmış durumda olduğunu ve kültürün müdahaleci rol oynadığı söylenebilir. Bütün kolektif aktörler yapısal olarak belirlenmekten ziyade toplumsal olarak oluşturulmakta ve bu oluşum süreci dönüştürücü ve kolektif içeriği ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda yeni toplumsal hareketler toplumsal özneyi, sadece bir seçmen olarak görmek yerine karar alma sürecinin hemen her aşamasında rol oynayan, iletişim kanallarını yoğun olarak kullanarak kamuoyu yaratma amacıyla ve diğer siyasi aktörler ile birlikte hareket eden aktif bir dönüştürücü haline getirmektedir.

Yeni toplumsal hareketlerin aktörleri ile ilgili olarak en çarpıcı nokta bunların kendilerini tanımlamalarının ne oturmuş siyasal kodlara ne de sosyo-ekonomik kodlara dayanmadığıdır. Siyasal çatışmanın evreni toplumsal cinsiyet, yaş, mekan örneğinde olduğu gibi daha çok hareketlerin konularından çıkarılan kategorilerle kodlanmıştır. Yeni toplumsal hareketlerin kendilerini tanımlama düzeyinde sosyo-ekonomik ve politik kodların geçersizliği -ki bu olgu bu hareketlerin yeniliğinin bir parçasıdır ve onları eski sosyal hareketlerden ayırmaktadır- bu hareketlerin toplumsal tabanının sınıfsal ve ideolojik anlamda heterojen ve şekillenmemiş olduğunu göstermemektedir. Toplumsal hareketlerin toplumsal tabanını sosyal yapının üç ögesi oluşmaktadır. Bunlar: yeni orta sınıf, eski orta sınıfın unsurları ve iş piyasasının dışında kalan insanların oluşturduğu kategoridir (Offe, 2016: 60).

Yeni politik paradigmanın taşıyıcıları olarak yeni toplumsal hareketlerin sosyal yapısal kompozisyonu hakkında bilinen şey, bu hareketlerin yeni orta sınıfının önemli bir kesiminde kök bulduğudur. Başka bir anlatımla eski hareketlerin tabanını eski orta sınıf yani işçi sınıfı oluştururken yeni toplumsal hareketlerin tabanını ise yeni orta sınıf yani beyaz yakalı işçiler oluşturmaktadır. Giddens’a göre bu yeni orta sınıfın önemli bir özelliği sınıfının farkında olduğu fakat sınıf bilincine sahip olmadığıdır. Bunun anlamı ise, kimin bir dava uğruna işbirliği yapacağı ve yeni politikanın pratiklerini yerine getireceği hususunda nispeten açık yapısal belirleyiciler mevcut olmasına rağmen, taleplerin sınıfsal bir temeli bulunmamakta ve doğası gereği evrensel ya da yerel niteliktedir. Yeni orta sınıf politikası birçok eski sınıf politikasıyla ve eski orta

sınıf politikalarıyla kıyaslandığında sınıf lehine bir politika değildir (Offe, 2016: 60).

Yeni toplumsal hareketlerin aktörlerinin ve destekçilerinin yapısal özelliği yüksek eğitilmiş, ekonomik güvene sahip ve hizmet sektöründe çalışıyor oluşlarıdır. Bu özellikleri paylaşan insanların bu hareketlerdeki baskınlığı barış hareketi, etnisite, cinsel kimlik, çevre hareketi, çeşitli sivil haklar ve feminist hareketler (Çayır, 2016: 26) gibi değişik mesele hareketleri ile gözler önüne serilmiştir. Fakat birçok durumda yeni toplumsal hareketlerin sadece yeni orta sınıf radikallerinden oluşmadığı bunlara ilaveten diğer gruplar ve tabakalarla sağlam ittifaklar kurma eğiliminde olduğu da bir gerçektir. Bu gruplar arasında “kenarda kalmış” ya da “varlıksız” gruplar ve eski orta sınıf unsurlarıdır (Offe, 2016: 60).

Eski toplumsal hareketlerin aktörleri orta sınıfa mensup işçiler olarak tanımlanırken yeni toplumsal hareketlerin aktörleri Bourdieücü bir ifadeyle sosyal/kültürel/simgesel sermayeleri nedeniyle farklı bir habitus evreninde var olan ve etnik, kültürel, dini ve cinsel kimliklerine vurgu yapılan yeni orta sınıfa mensup bireyler olarak görülmektedirler. Ancak, her ne kadar yeni toplumsal hareketler odaklandıkları konular ve katılımcılarının sınıfsal yapılarıyla eski hareketlerden ayrılıyor olsalar da, bu durum ekonomik kaygı ve çatışmaların artık belirleyici olmadığı, sınıfın önemini yitirdiği ya da yeni orta sınıfın sınıf ekonomik olandan uzak olduğu için bu eylemlere katıldığı/bunları desteklediği anlamına gelmez. Sınıf vardır ve hala belirleyicidir. Yeni toplumsal hareketlerin tabanının ağırlıklı geçmişin işçi sınıfı tarafından değil bugünün yeni orta sınıf tarafından oluşturulduğu doğrudur; ancak dönüşüme uğrayan tam da bu orta sınıftır. Post-endüstriyelleşme büyük hizmet çalışanları kitleleri yaratırken, onları proleterleştirmiştir de; böylece yeni hareketlerin tabanını da bu yeni proleterleşmiş yeni orta sınıf oluşturmaya başlamıştır (Erdoğan ve Köten, 2014: 94).

Yeni hareketler belki de en iyi Galtung’un kelimeleriyle “birbirlerini bazı şeylerde destekleyen, belki de hiçbir şeyde desteklemeyen mesele-hareketlerinin bir federasyonu” (Offe, 2016: 69) olarak tanımlamaktadır. İdeolojik olmayan bu çerçeve içinde yeni toplumsal hareketler tarafından dile getirilen talepleri savunmak için bilişsel yetiler ve entelektüel kapasite sıkça kullanılmaktadır. Nitekim hareketlerin çekirdek kadrosu ve enformel liderlerinin öğretmenler, hukukçular, doktorlar, gazeteciler gibi yeni orta sınıfa mensup beyaz yakalılardan çıktığı görülmektedir.

Görülüyor ki yeni toplumsal hareketlerle birlikte artık toplumsal hareketler içerisinde sınıfların da varlığı tartışılmaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin temelini yeni orta sınıfla açıklayan tezlere karşı bu hareketlerinin tabanının sınıfsal terimlerle açıklanamayacağını ileri süren görüşlerde vardır (Çayır, 2016: 17). Kimilerine göre sınıf hala varlığını korurken kimilerine göre değişimle birlikte yeni hareketler artık sınıflar üstü bir konuma ulaşmıştır. Eski toplumsal hareketler sınıf hareketleri olarak tanımlanırken bir anlamda hareketlerin aktörü olarak eski orta sınıfa vurgu yapılmaktaydı. Günümüzde ise artık sınıf temelli açıklamalar yerine kimlik temelli açıklamalar yapılmaktadır. Fakat her hareketin bir aktörünün olacağı gerçeğinden hareketle yeni toplumsal hareketlerin aktörlerinin de yeni orta sınıf olduğu açıktır.

KAYNAKÇA

1. Akarçay, E. (2013). “Sanayi Sonrası Toplum: Daniel Bell”, (Editörler: Aylin G. Baran ve Serap Suğur), Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s. 2-26.
2. Belek, İ. (1997). Postkapitalist Paradigmalar, İstanbul: Sorun Yayınları.

3. Bottomore, T. (2000). "Kırk Yıl Sonra Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar", (Çeviren: A. Kaya) Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar Ankara Gündoğan Yayınları, s. 83-134.
4. Callıncos, A. ve Harman, C. (2006). Neo-Liberalizm ve Sınıf, (Çeviren: Osman Akınhay), İstanbul: Salyangoz Yayınları.
5. Carchedi, G. (1977). On the Economic Identification of Social Classes, London: Routledge ve Kegan Paul.
6. Castells, M. (2013). İsyân ve Umut Ağları, İnternet Çağında Toplumsal Hareketler, (Çeviren: Ebru Kılıç), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
7. Cohen, J. (2016). "Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler", (Editör ve Çeviren: Kenan Çayır), Yeni Sosyal hareketler, İstanbul: Kaknüs Yayınevi, s. 101-120.
8. Crossley, N. (2002). Making Sense of Social Movements, Philadelphia: Open University Press.
9. Çayır, K. (2016). "Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri Yeni Sosyal Hareketler", (Editör ve Çeviren: Kenan Çayır), Yeni Sosyal hareketler, İstanbul: Kaknüs Yayınevi, s. 11-30.
10. Çetinkaya, Y. D. (2014). "Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler", (Derleyen: Doğan Çetinkaya), Toplumsal Hareketler: Tarih Teori ve Deneyim, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 25-71.
11. Dede, A. (2015). "Yeni Toplumsal Hareketler: 'Yeni ve Başka Bir Dünya' Talebi", Sosyoloji Divanı: Toplumsal Hareketler, Sayı: 5, ss. 39-51.
12. Erdayı, A. U. (2012). Beyaz Yakalı İşçilerde Örgütlenme: Türk Bankacılık Sektöründe Bir Alan Araştırması, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
13. Erdoğan, B. ve Köten E. (2014) "Yeni Toplumsal Hareketlerin Sınıf Dinamiği: Türkiye LGBT Hareketi", Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, ss. 93-113.
14. Güven, S. (2015). "Temsil Krizinin Siyaseti: Sosyal Hareketler", Sosyoloji Divanı: Toplumsal Hareketler, Sayı: 5, ss. 25-37.
15. Habermas, J. (1981). "New Social Movements", Telos, 49: 33-37.
16. Johnston, H., Larana, E. & Gusfield, J. (2016). "Kimlikler, Şikayetler ve Yeni Sosyal Hareketler", (Editör ve Çeviren: Kenan Çayır), Yeni Sosyal hareketler, İstanbul: Kaknüs Yayınevi, s. 121-151.
17. Kökalan Çımrın, F. (2010). " Yeni Toplumsal Hareketler ve Kentsel Yaşam", Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 2, ss. 45-59.
18. Kurtbaş, İ. (2017) Toplumsal Hareketler Siyaseti: Teori-Oluşum-Dönüşüm, Ankara: Detay Yayıncılık.
19. Marshall, G. (1999). Sosyoloji Sözlüğü, (Çeviren: Osman Akınay ve Dilek Kömürücü), Ankara: Bilim Sanat Yayınları.

20. Melucci, A. (2016). "Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması", (Editör ve Çeviren: Kenan Çayır), Yeni Sosyal hareketler, İstanbul: Kaknüs Yayınevi, s. 75-100.
21. Mills, C. W. (1956). White Collar: The American Middle Classes, New York: Oxford University Press.
22. Offe, C. (2016). "Yeni Sosyal hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması", (Editör ve Çeviren: Kenan Çayır), Yeni Sosyal hareketler, İstanbul: Kaknüs Yayınevi, s. 47-73.
23. Özen H (2015). "Meydan Hareketleri ve 'Eski' ve 'Yeni' Toplumsal Hareketler", Mülkiye Dergisi, 39(2), ss.11-40.
24. Pichardo, N. A. (1997). "New Social Movements: A critical Review", Annual Review of Sociology, (23), pp. 411-430.
25. Şentürk, Ü. (2006). "Küresel Yeni Sosyal Hareketler ve Savaş Karşıtlığı" Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 30 (1), 31-46.
26. Şimşek, A. (2014). Yeni Orta Sınıf-Sinik Stratejiler, İstanbul: Agora Kitaplığı.
27. Tarrow, S. (1994). Power in Movement: Collective Action, Social Movements and Politics. Cambridge University Pre.
28. Touraine, A. (2016). "Toplumdan Toplumsal Hareket", (Editör ve Çeviren: Kenan Çayır), Yeni Sosyal hareketler, İstanbul: Kaknüs Yayınevi, s. 31-46.
29. Türkdoğan, O. (2004). Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
30. Uysal, A. (2016). Toplumsal Hareketler Sosyolojisi, İstanbul: Tezkire Yayınları.

TIBBİ VE AROMATİK BİTKİLERİN ARKEOLOJİDE İLK İZLERİ

Fatma ŐEKER¹, Tuğba DEMİR²

1 Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Hafik Kamer Örnek Meslek Yüksek Okulu, Sivas

2 Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Veteriner Fakóltesi, Gıda Hijyeni ve Teknolojisi, Sivas

Arkeoloji bilimi insanlık tarihinin hemen hemen %99'unun ilgilendiren temel bilgi kaynağını bizlere sunmaktadır. Araştırma malzemeleri kimi zaman taş yada kemikten yapılmış çeşitli aletler ve silahlar, kimi zamanda çanak çömlek tahıl kalıntıları ocak külleri olabilmektedir. En ilkel toplumlarda bilge kadın, büyücü, şaman diye adlandırılan uzman kişiler deneme yanılma yoluyla çevrelerinde yetişen bitkilerin tedavi edici yönlerini keşfederek tıp tarihini başlatmışlardır. Bu çalışmada yapılan etnobotanik bulguların günümüzden 60 bin yıl önce tedavi amaçlı kullanılan bitkilerin arkeolojik çalışmalarının bulguları incelenmiştir. Bu bitkiler günümüzde halk arasında da yaygın olarak bilinen ve tedavi amacıyla kullanılan civanperçemi, Kanarya otu, Hatmi, peygamber çiçeği, Deniz üzümü gibi bitkilerin keşfedilmesi ile "insan-tıbbi" bitki ilişkisinin geçmişi ortaya çıkarılmıştır. Bu bitkilerin günümüzde yapılan çalışmalarla kıyaslandığında yüksek biyoaktif içerikleri önem arz etmektedir.

Tarihin başlangıcından bu yana insanoğlu gibi tıbbi sorunlarla karşılaştığında ve bu sorunları giderme konusunda girişimlerde bulunmuştur. M.Ö. dörtbin yılın ikinci yarısında Mezopotamya'da Sümerlerin yazıyı icadı ile elimize ulaşan çivi yazılı tabletler tıbbi bitkilerin kullanımını hakkında ilk yazılı kaynakları oluşturmaktadır. Mısır'da M.Ö. ikibin yıla tarihlenen papirüslerde yer alan yaklaşık 850 reçetede tedavide bitkisel malzemelerin kullanıldığını gösterilmiştir. Reçetelerde adı geçen bitkilerden bazıları; ardiç, Haşhaş, Çiğdem, Hintyağı bitkisi, İncir, Nar, Soğan, sarımsak ve tarçın şeklindedir. Günümüzde yapılan bilimsel çalışmalar, Mısırlıların tedavide kullandıkları bitkilerin önemli bir kısmının tıbbi açıdan da etkili olduğunu göstermiştir. Arkeolojik çalışma bulgularımız sonucunda elde edilen papirüs reçeteleri, Antik Mısır'da piramitlerin inşasında çalışan işçilere tıbbi amaçlı soğan ve sarımsak tüketimine başvurulmuş olması ve bu sayede enfeksiyon riskine karşı önlem alınabilmiş olması, bu bitkilerin antik çağlardan günümüze deyin tedavi amaçlı kullanılıyor olduğunu açık bir göstergesidir. Öyle ki papirüslerde reçetelenen bitkilerin bir çoğu bugün ki çalışmalar doğrultusunda Antimikrobiyal, Antioksidan, Antikanser olarak nitelendirilmesi alternatif tedavinin ne kadar uzun zaman önce başlamış olduğunu, tıbbi ve aromatik bitkilerin arkeolojide çok önemli bir yerinin olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.

Doğanın her zaman bir dili vardı ve insanoğlunun bu dili okumaya ne zaman başladığı tam olarak bilinmese de doğa, sunduğu birçok faktörle insana şifa kaynağı olmuş, acılarını dindirmeye çalışmıştır. İnsanoğlu da zekası ve sezgisi öngördüğü ölçüde doğadan şifa bulmayı başarmıştır. Tabiat ilaç ya da ilaç adayı bileşenlerin en önemli kaynağı olmuştur. Doğanın şifa kaynakları, insanoğlunun bu kaynakları yok etmediği sürece insanlığa hizmet etmeye devam etmektedir.

Tedavide bitkilerin kullanımı insanlık tarihi kadar eskiye gitmektedir. Yazı öncesi (Prehistorik) dönemlere ait kayıt ve belgeler olmadığından arkeo-botanik ve paleo-botanik çalışmalar ile arkeolojik bulgular sayesinde bitkilerin kullanım alanları hakkında bilgilerimiz her geçen gün artmaktadır. Ayrıca günümüz ilkel toplumlarının davranışları ve uygulamaları gözlemlendiğinde, bu gözlemler arkeolojik buluntular ile değerlendirildiğinde bazı çıkarımlar yapmak mümkün olabilmektedir (Ekim vd. 2000: 246). Yapılan kazı çalışmaları, bitkilerin sadece gıda olarak tüketilmediğini göstermiştir. Etrafındaki hayvanların davranışlarını gözlemleyen insanoğlu zaman içinde deneme-yanılma yoluyla doğadan kazandığı bilgi ve tecrübeyi "faydalı bitkiler" şeklinde nesilden nesile aktarmış, günümüz uygarlığına da yön verecek temel bilgileri oluşturmuştur (Baytop 1990: 6). Öyle ki günümüzde devam eden bu anlayış yerini "medikal bitkiler" ve "fitoterapi" gibi etkin kavramlara bırakmıştır.

Bilge kadın, büyücü, şaman ya da hekim, adı her ne olursa olsun bitkiler hakkında uzmanlaşmış bu kişiler, insanlığın tarihin başlangıcından itibaren karşı karşıya kaldığı

hastalık, yaralanma gibi sorunlarına, etraflarındaki yetişen bitkilerin tedavi edici güçlerini keşfederek aynı zamanda tıp tarihini de başlatmışlardır.

İnsan-bitki ilişkisinin başlangıcına ait ilk veriler Orta Paleolitik Dönem'e tarihlenen Kuzey Irak'ta Şanidar Mağarasında bir şaman olduğu düşünülen Neandertal insanına ait mezarda ortaya çıkarılmıştır. 1957-1961 yılları arasında Ralph Solecki ve ekibi tarafından ortaya çıkarılan ve "Çiçekli Gömü" olarak literatüre geçmiş olan bu mezarda elde edilen bitki polenleri, insanoğlunun günümüzden 60 bin yıl öncesinde tıbbi bitkileri bilip kullandığını gösteren kanıt niteliğindedir. Ölen kişinin tekrar yaşama buluştuğunda kullanacağı düşünülerek mezara konulan bu bitkilerin; civanperçemi (*Achillea* sp.), kanarya otu (*Senecio* sp.), hatmi (*Alcea* sp.), peygamber çiçeği (*Centauria* sp.), denizüzümü (*Ephedra* sp.) gibi bitkiler olduğu yapılan polen analizleri sonucu tespit edilmiştir (Gençler- Özkan 2014: 70). Teşhis edilen bu bitkiler tarih öncesi insanların bitkileri yeneler ve şifalı olanlar diye ayırmaya başladığına dair bir gösterge olup günümüzde de bu bitkilerin tıbbi bitki olarak önemli oldukları bilinmektedir (Faydaoğlu ve Sürücüoğlu 2011: 53).

Yine İspanya'da kayaya kazınmış kanında fetüs taşıyan hamile bir kadın resmi, tarih öncesi insanların çok basit de olsa anatomik bilgilerinin olduğunu göstermektedir (Lyons ve Petrucelli, 1987: 19).

Eldeki çivi yazılı tabletler ve papirüsler Sümer, Babil ve Mısır dönemine ilişkin bilgilerin günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Sümerlerden kalan M.Ö. 3500-3000'lere tarihlenen çivi yazılı tabletler, tıbbi bitkilerin kullanımına dair ilk yazılı kaynakları oluşturmaktadır. Sümer tıbbına ilişkin bilgi veren iki tablette yer alan metinlerden ilki tek bir ilaç tarifini diğeri ise on beş ilaç tarifini içermektedir. M.Ö. 3. Binyılın son çeyreğine tarihlenen bu metinlerin en güvenilir çevirisi Pensilvanya Üniversitesi'nden Miguel Civil tarafından yapılmıştır. Belgede 145 sıra yazı yer almakta ve ilk 21 satırı yıpranmış olduğundan ne yazdığı tam olarak anlaşılmamaktadır. Çivi yazılı metinde " bir adam şu hastalıktan dolayı sıkıntı çekiyorsa" şeklinde ifadeler bulunmaktadır. Tahrip olan satırlardan geriye kalan ".....kökü", ".....başı"; "yün""tuz" gibi parçalardır (Karaöz-Arihan 2003: 8).

Tercüme edilen tabletlerde tedavi, önemli bir kısmı bitkiler ile hazırlanan özel ilaçlar yardımıyla rahip hekimler tarafından yapılıyordu. İlaçların uygulanış biçimleri; çay, merhem, lapa, fitil ve şurup şeklindeydi (Gençler-Özken 2014: 70). Metinde geçen örneklerden bazıları;

"Anadishsha bitkisi, dikenli bitkilerin dalları (muhtemelen *Prosopis stephaniana*), duashbur tohumları (muhtemelen *Atriplex hylamus*) ve..... suyla seyreltilmiş bira onun üzerine dökülür; hasta yer bitkisel yağla ovulur ve lapa onun üzerine uygulanır." (Karaöz-Arihan 2003: 9).

Çivi yazılı tabletlerden anlaşıldığı üzere Sümerli rahip-hekimler, bugünkü meslektaşları gibi bitkisel, hayvansal ve mineral hammaddeleri tedavi amaçlı kullanmaktaydılar. İlaç hammaddelerinin büyük çoğunluğu bitkisel ürünlerdi. Tabletlerde adı geçen 250 bitkiden okunabilenleri erik, armut, kekik, incir, hardal, söğüt, hurma, unluca bitkisi, mersin ağacı, nane, köknar gibi bazı bitkilerin yanı sıra; bitkisel yağlar ve bira, şarap gibi işlenmiş ürünlerin kullanıldığı anlaşılmaktadır (Kramer, 1990: 51). Yapılan araştırmalar sonrasında henüz önemli bir kısmı hakkında yeterli bilgimiz bulunmamaktadır (Gençler-Özkan 2014: 70).

M.Ö. 2000 yıllarında Sümer uygarlığı eski gücünü yitirmiş tarih sahnesindeki yerini Assurlulara ve Babillilere bırakmıştır. Assurlular ve Babillilerde tedavi etme yetisi

tanrılara karşı sorumlu olan rahip-hekimlerin elindeydi. Örneğin rahip-hekimler göz hastalıklarının tedavisinde; gözyaşı salgılamasına neden olan ve lizozim adı verilen bakteriyel bir madde içeren soğan dilimini göze sürdükten sonra zeytinyağı ile masaj yapar ve tedavinin son aşaması olarak hastalık getiren kötü ruhlarla baş edebilmek amacıyla ayinsel bir tören yaparak tedaviyi sonlandırırlandı. Rahip-hekimlerin kullandıkları soğan dilimi etkili bir tedavi yöntemi olarak günümüze kadar geçerliliğini koruyabilmiştir. Çivi yazılı tabletlerden elde edilen bilgilere göre Mezopotamyalı rahip-hekimler hastalıkların tedavisinde; kekik (*Thymus sp.*), söğüt (*Salix sp.*), armut (*Pyrus communis*), köknar (*Abies*), incir (*Ficus carica*), haşhaş (*Papaver somniferum*), nane (*Mentha*), safran (*Crocus*), rezene (*Foeniculum vulgare*), hardal (*Sinapis*), banotu (*hyoscyamus*), adamotu (*Mandragora*) gibi bitkisel kaynakların tohumları, kökleri, kabukları ve dallarını kimi zaman bütün kimi zaman da toz haline getirilerek kullanılmaktaydı (Karagöz- Arıhan 2003: 16-19). Aynı zamanda hazırlanan bu drogların doz miktarı belirlenirken 3-7 gibi sayıların ilacın etkili olmasında gizli güçlere sahip olduğu düşünülmekteydi. Ayrıca bitkisel droglar uğurlu olduğu düşünülen dolunay gibi özel zamanlarda ya da bundan yedi gün sonra toplanmış olmalıydı. (Ronan 2003: 36).

Antik Mezopotamyalılar tıbbi metinlerini çivi yazılı kil tabletlere yazmışken, Antik Mısırlılar ise papirüslere yazmışlardır. Ancak papirüs bitkisi dayanıksız olduğu için günümüze çok az kaynak ulaşabilmiştir. Ele geçen papirüsler incelendiğinde Mısır tıbbında çoğunlukla tıp ve sihrin içi içe geçmiş olduğu görülmektedir. Günümüze kadar ulaşmış papirüsler ve ancak günümüz teknolojisinde inceleme fırsatı bulduğumuz mumyalar sayesinde Antik Mısır'da hastalıklar, teşhisler, tedaviler ve ilaç yapımları hakkında bilgiler edinmekteyiz.

Mısırdaki sihrin yanı sıra droglar da yani bitkisel ya da hayvansal kökenli ilaç hammaddeleri de tedavide kullanılmaktaydı. Büyü, şifalı bitkilerin toplanmasında da rol oynamakta, tabiatla karşılaştıkları maddelerin ve bitkilerin tedaviye ihtiyaç duyulan organ ile benzerliği şifa için önem taşımaktaydı. Örneğin; kırmızı renkli bir taşın kanamayı durdurduğuna, sarı renkli çiçeklerin sarılığa iyi geldiğine inanmaktaydılar (Sayılı, 1982: 127-132). Ele geçen tıp papirüsleri bu drogların hazırlanış, kullanım şekilleri ve miktarları ile ilgili bilgiler içermekteydi. Bu papirüslerden en önemli olanları George Ebers ve Edwin Smith tarafından bulunan metinlerdir. Papirüslerde yer alan metinlerde pek çok tedavi yöntemlerinden bahsedilmektedir. Örneğin; haplar, lapalar, göz damlaları, gargaralar, masajlar ve buhar teneffüsleri v.s. Mısırlılar ilaç listelerine tedavi edici bitkilerin yanı sıra hayvan uzuvları, madenler gibi malzemeleri de eklemişlerdir (Andreu, 1997: 56).

Ebers papirüsü (M.Ö: 1550) Antik Mısır tıbbının ne derece gelişmiş olduğunu gösteren günümüze kadar ulaşmış en kapsamlı kanıtlarından biridir. Oldukça detaylı tıp bilgileri içermesi bir hekimin elinin altında bulunması gerektiği düşünülerek yazılması bakımından ilk tıp kitabı olarak anılan bir ders kitabı niteliğindedir. Papirüs 110 sayfa ve 2289 satırdan oluşmaktadır. Toplam 77 kadar bitkisel, hayvansal ve maddesel droglardan bahseden 800 üzerinde reçete içermektedir. Dolayısıyla Mısır tıbbı hakkında bilgiler edinebilen önemli bir tarihsel eserdir. Papirüste en çok adı geçen bitkiler; adamotu (*Mandragora autumnalis*), banotu (*Hyoscyamus*), acı marul (*Lactuca sp.*), ardıç (*Juniperus sp.*), haşhaş (*Papaver somniferum*), soğan (*Allium cepa*), sarımsak (*Allium sativum*), nar (*Punica granatum*), tarçın (*Cinnamomum sp.*), incir (*Ficus carica*), üzüm (*Vitis vinifera*), safran (*Crocus sativus*), sarımsabır (*Aloe sp.*), pelinotu (*Artemisia absinthium*), hardal otu (*Sinapis sp.*), hintyağı bitkisi (*Ricinus communis*), çiğdem (*Colchicum sp.*), keten (*Linum sp.*) ve kişniş (*Coriandrum*)'tir (Gençler- Özkan, 2014:70).

Antik yazarlardan Herodot'un aktardığına göre; piramitlerin inşasında çalışan işçilere büyük miktarlarda sarımsak ve soğan yedirildiği bilinmektedir (Gençler-Özkan 2014: 70). Günümüzde olduğu gibi Antik Mısır'da sarımsak önem arz eden şifa kaynağı olarak bilinmekte ve kullanılmaktaydı. Sarımsağı ezerek eşit miktarda sirke ve su içinde hazırlanan karışım, gargara yapmak, diş ağrısı ve bazı yaraları geçirmek üzere içilirdi. Tutankhamon'un tapınağında ve birçok Mısır mezarlarında sarımsak demetleri ele geçmiştir.

Mısırlılar tarafından kullanılan ve papirüslerde adı geçen bir diğer bitki ise kimyon tohumları (Cuminum cyminum)dır. Mısır'a özgü maydanogillerden olan bu bitkinin tohumları uyarıcı (stimulan) ve bağırsak gazlarını giderici (Karminatif) olarak kullanılmaktadır. Kimyon tozu, tutucu özellik katması için az miktarda buğday ve suyla karıştırılarak eklem ağrılarını gidermek için kullanılmaktaydı.

Papirüslerde sıkça adı geçen kişniş (Coriandrum sativum) tohumları Tutankhamon'un mezarında ve diğer mezar alanlarında tespit edilmiş değerli bir bitkidir. Hazım faaliyetlerini destekleyici, ferahlatıcı, gaz giderici ve uyarıcı özelliği olan bu bitki meyve, baharat ve çay olarak eski Mısırlılar tarafından yaygın olarak tüketilmekteydi (Karaöz-Arıkan 2003: 28-29).

Tarımla uğraşan bir toplum olarak Hitit tıbbında bitkilerle tedavi ön plana çıkmakta, birçok bitkisel droglarla hazırlanan reçetelerde nadiren olsa da madensel maddelere rastlanmaktadır. Yazılı kaynaklarda ilacın ne zaman kullanılması gerektiği "gece/gündüz" şeklinde belirtilmektedir. İlaç hazırlanmasında kullanılan drog miktarı pek yazılmasa da, nadiren "biraz", "fazla" veya "yarım" şeklinde tanımlamalara yer verilmiştir. Hitit çivi yazılı tabletlerinde adı geçen ve tedavide kullanılan bitkiler; adamotu, alıç, banotu, buğday, defne, haşhaş, köknar, kayısı, mersin, meyankökü, soğan, sarımsak, safran, sedir, üzüm, zeytin ve badem gibi bugün de Anadolu topraklarında yetişen bitkilerdir. Ayrıca Hititler Anadolu topraklarında bulunmayan Mekke pelesengi, şeytan teresi, abanoz, myrrha gibi drogları dış ülkelere getirtmişlerdir (Baytop 1999: 15). Ele geçen tabletlerden KUB XLIV 63 +VII 38 'de bir göz hastalığının tedavisinde Kıbrıs'tan getirilen kırmızı bir madde ile tedavi edildiğinden bahsetmektedir (Erginöz 1999: 163). Bunun yanı sıra Hititlilerin tedavide kullanılan soğan, sarımsak, safran, haşhaş gibi bitkileri dış ülkelere sattıklarını da bilmekteyiz (Baytop 1999: 15).

Elimizde araştırma bakımından fazla kaynak olmasa da, günümüze ulaşanları dahi gösteriyor ki; antik dönem uygarlıklarının kullandıkları tedavi yöntemleri neredeyse bugünkü tıbbi uygulamalarına oldukça yakın olup günümüz tıbbının başlangıcını teşkil etmiş ve bu aşamalara gelmesine büyük katkı sağlamıştır.

Arkeolojiden Günümüze Kullanılan Bazı Medikal Bitkiler

Civan perçemi

Türkiye'de geleneksel olarak astım tedavisinde kullanılan vitkiler arasında yer alan civanperçemi farmakolojik açıdan tespitleri yapılmıştır. Ayrıca antienlamatuar aktivitesi sayesinde tedaviyi kontrol altında tutmaktadır. Civan perçemi üzerinde yapılan antimikrobiyal aktivite bulguları da seçilen patojen mikroorganizmalara karşı gösterdiği direnç dikkat çekmiştir.

Kanarya otu

Kanarya otu olarak bitkinin halk arasında kullanımı yaygın olmakla birlikte bitkinin medikal bitkiler sınıfında yer aldığı literatür araştırmalarıyla doğrulanmıştır.

Bitkinin çiçek, yaprak ve gövde kısımlarından yapılan antimikrobiyal ve antioksidan analizlerde bitkinin yüksek aktivite gösterdiği görülmüştür.

Hatmi çiçeği

Literatür incelendiğinde; Hatmi çiçeğinin Astım-bronşit, sinüzit, Reflü, faranjit, akciğer rahatsızlıkların da medikal bitki olarak kullanıldığı görülmüştür. Bitki üzerine yapılan antimikrobiyal ve antioksidan çalışmalarda bunu doğrulamıştır. Mikroorganizmalara karşı gösterdiği yüksek antimikrobiyal direnç dikkat çekmiştir.

Peygamber çiçeği

Medikal bitkiler sınıfında yer alan peygamber çiçeği birçok farklı isimde literatürde yer almaktadır. Astım tedavisinde infüzyon şeklinde kullanımı önem arz etmektedir.

Deniz üzümü

Halk arasında çok yaygın olmamakla birlikte geleneksel tedavide karışımlarda rol aldığı araştırmalarla doğrulanmıştır. Yüksek antimikrobiyal aktivitesini önemli patojenler üzerinde göstermiştir.

Ardıç

Ardıç bitkisi zararlı böceklerle karşı doğal insektisit olarak yaygın kullanım alanı bulmuştur. Bitkinin farklı ekstraksiyonları üzerine yapılan araştırmalarda antimikrobiyal etkisi baskın olarak kaydedilmiştir.

Haşaş

Tıbbi amaçla faydalanılan afyonun üretiminde haşaş yer almaktadır. Haşaşta (*Papaver somniferum L.*) önem arz eden yaklaşık olarak 24 adet alkaloid grup bulunmaktadır.

Çiğdem

Çiğdem bitkisi üzerine yapılan araştırmalarda gut tedavisinde yer bulduğu ve anti-inflamatuar özelliği dikkat çekmektedir.

İncir

Ülkemizde yetişme sıklığı yüksek oranda olan İncir, etnobotanik açıdan zengin bir auraya sahiptir. Anne sütü artırıcı özelliği açısından halk arasında yaygın olarak kullanılır. İncirin taze ekstraktları üzerine yapılan antimikrobiyal bulgu sonuçları mikroorganizmalar üzerinde baskındır.

Nar

Nar (*Punica granatum*); antik dönemden beri tanınmaktadır. Nar meyvesi mistik özellikleri nedeniyle diğer meyvelerden farklıdır. Nar ağacı özellikle de meyvesi halk hekimliğinde yeri olan, medikal değeri keşfedilmesi gereken önemli bir fitokimyasal kaynaktır (Yılmaz ve ark., 2010). Son yıllarda nar meyvesinin tümüyle farmakolojik açıdan etki mekanizmalarının keşfedilmesinde ilerlemeler sağlanmıştır.

Soğan, Sarımsak

Şuana kadar tıbbi ve aromatik bitkiler araştırmaları arasında hemen hemen ilk sırayı alan soğan ve sarımsak bilinen en yüksek antimikrobiyal içerikteki bitkilerdir. İkiside Allicea familyasına mensuptur. Mikrobiyal direnleri patojen mikroorganizmalar üzerinde en yüksek zon göstererek bir kanıtlamıştır.

Tarçın

Yüksek tansiyon ve şeker hastalığının alternatif tıpta tedavisinde yaygın olarak kullanılır. Kabuk veya toz şeklinde tüketilmesi yaygındır. İnsülin direncine karşı koyması en baskın özelliğidir.

KAYNAKÇA

1. Andreu G, 1997 Egypt in the Age of the Pyramids, John Murray Publishing, ABD 1997
2. Baytop, T.1990. Anadolu'da Bitkisel Drog Ticaretinin Tarihi. Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı Dergisi, Sayı: 53,ss 6.
3. Baytop T. 1999, Türkiye'de Bitkilerle Tedavi, Nobel Tıp Kitapevleri İstanbul 1999
4. Ceran B. 2008, Antik Mısır ve Eski Anadolu Uygarlıklarında Tıp, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
5. Ekim, T., Koyuncu, M., Vural, M., Duman, H., Aytaç, Z., Adıgüzel, N. 2000. Türkiye Bitkileri Kırmızı Kitabı, Ankara (Eğrelti ve Tohumlu Bitkiler), Red Data Book Of Turkish Plants (Pteridophyta And Spermatophyta), 246s, Ankara.
6. Erginöz G. Ş. 1999 Hititlerde Anatomi ve Tıp, İstanbul.
7. Faydaoğlu E. ve Metin Saip Sürücüoğlu 2011, "Geçmişten Günümüze Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kullanılması ve Ekonomik Önemi", Kastamonu Üni., Orman Fakültesi Dergisi, 2011, 11 (1): 52 - 67.
8. Gençler-Özkan A. M., 2014, "Toprak Ana'dan Gelen Şifa Tıbbi Bitkiler", Aktüel Arkeoloji 42, s:70-85.
9. Karaöz-Arıhan S. 2003, Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi.
10. Kramer S.N. 1990 Tarih Sumer'de Başlar TTK - Ankara 1990 (çev Muazzez İlmiye Çığ)
11. Lyons A. S. & Petrucelli R. J. 1987, Medicine An Illustrated History Harry N. Abrams, Inc. Publishers New York 1987.
12. Sayılı A. 1982 Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp, Ankara.
13. Ünal A 1980, " Hitit Tıbbının Ana Hatları", Belleten, Cilt XLIV, Sayı 175, Temmuz, s. 475-495, Ankara.

İL MERKEZİNDE YAŞAMAYANLARIN KENTSEL GELİŞİM ALGILARI : EDİRNE İLİ İPSALA İLÇESİ ÖRNEĞİ

Senem DEMİRKIRAN¹

1 Öğr.Gör., Trakya Üniversitesi, İpsala MYO, Hukuk Bölümü, Adalet Programı.

1.Giriş

Nüfusun artması, yaşam koşullarının değişmesi, buluşlar, keşifler, liberal ekonomi politikaları ve bilgiye kolay erişim olanakları kentlerde toplumsal ve fiziksel mekan ihtiyaçlarını arttırmıştır. Buda kentlerin artan nüfus ve ortaya çıkan ihtiyaçları karşılayabilmesi için yeniden planlanması ihtiyacını ortaya çıkartmıştır. Liberal ekonominin rekabetçi yapısı kentleri değişime zorlamış ve uluslararası ekonomide daha fazla yer edinmek isteyen kentlerin kalkınma ve imar planlarıyla gelişmesi zorunluluk haline gelmiştir. Türkiye’de de imar planları “Belde halkının sağlığını korumak, sosyal ve kültürel gereksinimlerini, iyi yaşama düzenini ve çalışma koşullarını ve güvenliğini sağlamak amacıyla, oturma, çalışma, dinlenme, ulaşım gibi kentsel fonksiyonlar arasında var olan ve sağlanabilecek olanaklar ölçüsünde en iyi çözüm yollarını bulmak için halihazır haritalar üzerine çizilen planlardır” şeklinde İl Bankası tarafından tanımlanmıştır. Bu kapsamda yöneticiler, kentte yaşayanların, turistlerin, yatırımcıların ilgisini çekerek kentin yaşanabilirliğini arttırıp, ekonomisini canlandırmayı ve kalkınmayı sağlamayı hedeflemektedirler. Bu hedef doğrultusunda hem kentin ihtiyaçlarını karşılamayı hem de cazibe kenti yaratmayı isteyen kent yöneticileri, kentsel planlama, çevre planları ve imar planları ile kentleşmeyi gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar.

2.Materyal ve Metod

Araştırmanın evrenini 2018 yılında, Edirne İpsala ilçesinde ikamet eden 18 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır. Edirne’nin kentsel gelişiminin imar planları üzerinden değerlendirilmesi amacıyla yapılan çalışmamızda, Edirne ilinde ikamet eden 18 yaş üstü kişilere literatür ışığında hazırlanan 26 sorudan oluşan anket formu dağıtılmıştır. 280 anket değerlendirmeye alınmıştır. Araştırma sonucu elde edilen verilerin analizi SPSS 21 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Söz konusu ilde yapılan survey çalışmasının araştırma coğrafyasını bütüncül olarak temsil edebilecek düzeyde olduğu düşünülmektedir. Araştırmada öncelikle araştırmaya katılan 280 kişinin demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzdeler dağılımları verilmiştir. Daha sonra, istatistiki analiz olarak non parametric testlerden; Ki kare, testi yapılmıştır. Amaçlarına göre uygulanan istatistiksel analizlerin uygulandığı modeller aşağıda belirtilmiştir

2.1.Araştırmanın Konusu

Çalışmanın konusu, Edirne’nin kentsel gelişiminin imar planları üzerinden değerlendirilmesidir. Bu değerlendirme yapılırken ayrıca, kentsel gelişmeye yönelik yaş, medeni durum, eğitim durumu, meslek, Edirne’de ikamet edilen süre, Edirne’de yaşama sebebi gibi faktörlerin Edirne’nin kentsel gelişiminin algılanmasındaki etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın kapsamını Edirne ili İpsala ilçesi oluşturmaktadır.

2.2.Araştırma Modelleri

İmar planı ve kentsel planların, kentsel gelişme ve kentin unsurları üzerindeki olası etkilerinin Edirne kenti örneklem alanı boyutunda incelenmesi amacıyla kullanılan ölçüm ve örneklem araçları aşağıda belirtilmiştir.

2.2.1.Örneklem ve Ölçüm Araçları

Araştırmanın evrenini 2018 yılında, Edirne ilinde ikamet eden 18 yaş üstü bireyler oluşturmuştur. Zaman kısıtından ötürü evren büyüklüğü 500 alınmıştır. 0,03 örnekleme hatası için ($p=0.8$, $q=0.2$) evrenin 500 olduğu durumlarda örneklem sayısı 289 olarak hesaplanmıştır (Şekil 1). Bu çalışmada da evrenin 500 civarında olduğu hesaplanmış ve örneklem 289 kişi olarak belirlenmiştir.

Şekil 1. $\alpha=0.05$ için Örneklem Büyüklükleri

Evren Büyüküğü	± 0.03 örneklem hatası (d)			± 0.05 örneklem hatası (d)			± 0.10 örneklem hatası (d)		
	p=0.5 q=0.5	p=0.8 q=0.2	p=0.3 q=0.7	p=0.5 q=0.5	p=0.8 q=0.2	p=0.3 q=0.7	p=0.5 q=0.5	p=0.8 q=0.2	p=0.3 q=0.7
100	92	87	90	80	71	77	49	38	45
500	341	289	321	217	165	196	81	55	70
750	441	358	409	254	185	226	85	57	73
1000	516	406	473	278	198	244	88	58	75
2500	748	537	660	333	224	286	93	60	78
5000	880	601	760	357	234	303	94	61	79
10000	964	639	823	370	240	313	95	61	80
25000	1023	665	865	378	244	319	96	61	80
50000	1045	674	881	381	245	321	96	61	81
100000	1056	678	888	383	245	322	96	61	81
1000000	1066	682	896	384	246	323	96	61	81
100 Milyon	1067	683	896	384	245	323	96	61	81

Kaynak: www.baskent.edu.tr/~matemel/courses/ornekleme_notlari

Bu araştırmada uygulamaya yönelik birincil verilerin elde edilmesinde en yaygın yöntem olan yüz yüze anket tekniği kullanılmıştır.

2.3.Araştırmanın Yöntemi ve Modeli

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk ve ikinci bölümde, belirlenen amaca yönelik kaynak ve yayın taramaları yapılmıştır. Kavramsal çerçeveyi oluşturan bileşenler ve alt bileşenler belirlenmiştir. Çalışmanın konu alanını oluşturan ana kavramların belirlenerek tanımlanmasını sağlayan araştırma çalışması; kent, kentleşme, planlama, kent planı ve imar planı kavramlarını kapsamaktadır. Üçüncü Bölümde; Edirne'ne hakkında yapılan literatür taraması sonucunda genel bilgi verilerek Edirne'nin kentsel gelişiminin imar planları üzerinden değerlendirilmesi ile ilgili anket çalışması yapılmıştır. Edirne'nin kentsel gelişimi imar planları üzerinden değerlendirilmiştir. Araştırmada veri analizi SPSS 21 paket programı kullanılmıştır. Araştırmada öncelikle araştırmaya katılan kişilerin demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzdelik dağılımları verilmiştir. Daha sonra, istatistikî analiz olarak nonparametrik testlerden; Ki kare testi yapılmıştır. Araştırma modeline göre oluşturulan hipotezler şunlardır:

H_1 =Demografik özelliklere göre Edirne'nin kentsel gelişiminin algılanması arasında farklılık yoktur.

H_2 =Eğitim durumuna göre Edirne'nin kentsel gelişiminin algılanması arasında farklılık vardır.

H_3 = Demografik özelliklere göre Edirne'nin en önemli unsuru algısı üzerinde farklılık yoktur.

H_4 =Eğitim durumuna göre Edirne'nin en önemli unsuru algısı üzerinde farklılık vardır.

Dördüncü bölümde; değerlendirmeler ve araştırmalarda elde edilen veriler sonucunda elde edilen bilgilerle çalışma yazımı bitirilmiştir.

3.Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde kavramsal çerçeve oluşturulacaktır. İlk olarak kent, kentleşme kavramları ardından Planlama, Kent Planı ve İmar Planı kavramları kısaca tanımlanacaktır.

3.1.Kent

Kent ile ilgili pek çok tanım yapılmaktadır. Simmel, Weber ve Manuier kent ile ilgili tanımların sistematik ve çok yönlü olması gerektiğini belirtmişlerdir (Bal,2002:98). Kent; nüfus büyüklüğü, idari statüsü, iş bölümü, uzmanlaşma vb gibi özelliklerine bakılarak tanımlanabilir (Dinçer,1998:105).Genel kabul gören tanıma göre ise, belirli bir yönetsel örgüt biriminin sınırları içinde kalan yerler kent; bu sınırların dışındaki alanlar ise köydür. Bu nedenle belediye sınırları içindeki nüfus kentli nüfus olarak adlandırılmaktadır. Keleş , nüfusu 20.000'den fazla olan yerleşmeleri "kent" olarak tanımlamıştır (Keleş,2000:85). Yapılan tanımlar incelendiğinde kent kavramı için dört unsur olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu unsurlar; nüfus, ekonomi, tarım dışılık oranı ve yönetim. Bu dört unsuru kapsayan tanımlar kent ile ilgili genel kabul gören tanımlardır.

3.2.Kentleşme

Kentleşme, dar anlamda kentin sayısal olarak fazlaşması ve kentte yaşayan nüfusun artmasıdır. Kentleşme ile kentlerde sanayileşme ve ekonomik gelişme yaşanmıştır. Bu gelişmeler ile birlikte kentler büyümüş, örgütlenme, iş paylaşımı ve uzmanlık ortaya çıkmıştır (Keleş,2012:5-31). Yaşanan bu gelişmelerin ardından "Kentleşme", ekonomik, teknolojik, siyasal, sosyal ve psikolojik nedenlerden ötürü kentlerde yaşayan nüfusun toplam nüfus içindeki payının yükselmesi, kent sayılan yerleşim yerlerinin sayısının artması, kent ekonomisinin sanayi, ticaret ve hizmet sektöründe büyümesi, kente ait yaşam tarzının oluşması olarak tanımlanmaktadır. (Şahin,2010:49).

3.3.Planlama

Planlama, hedefe ulaşabilmek için var olan kaynakların en verimli şekilde kullanılmasının belirlenmesidir. Planlamanın uygulama aracı "plan"dır (Aydemir,2004:94). Planlama genel olarak şöyle tanımlanmaktadır: Önceden belirlenmiş hedeflerin gerçekleştirilmesine dönük olarak kaynakların harekete geçirilmesi ve etkin kullanılmasını gerekli kılan bilgi. (Yılmaz,1999:85).

3.4. Kent Planı

Kent planlaması " toplumsal ve iktisadi gereksinimler göz önünde bulundurularak kentlerin fiziksel gelişimlerinin biçimlenmesine bir yön vermekle ilgili sorunlarla uğraşılmasıdır." Kentsel alanların değişimine ve gelişimine yön verilmesidir (Keleş,2000:123). İnsanların bir arada yaşamaya başladıkları andan itibaren ortaya çıkan kentsel planlamada, modern kent planlamasının ortaya çıkışı sanayi devrimi sonrasında rastlanmaktadır. Onsekizinci yüzyılın başlarında uygulanmaya başlayan modern kent planları sanayileşen kentlerin özellikle sosyal sorunlarına çözüm bulmak amacıyla uygulanmıştır (Tekeli,1980:58).

3.5.İmar Planı

İmar planları, Nazım ve Uygulama imar planlarını içermektedir. Belediyelerce yapılmakta veya yaptırılmaktadır. Belediye meclisi tarafından onaylanarak yürürlüğe giren bu planlar, onay tarihinden itibaren Belediye Başkanlığı tarafından tespit edilen ilan yerlerinde bir ay süre ile ilan edilmektedirler. Bir aylık ilan süresi içinde bu planlara itiraz edilebilmektedir. İtiraz var ise; Belediye Başkanlığı tarafından belediye meclisine gönderilmektedir. Ardından Belediye Meclisi tarafından onbeş gün içinde incelenerek karara bağlanmaktadır (İmar Kanunu, Madde 8).

Nazım İmar Planı :Onaylı halihazır haritalar üzerine varsa kadastral durumu işlenmiş olan, varsa bölge ve çevre düzeni planlarına uygun olarak hazırlanan ve arazi parçalarının; genel kullanım biçimlerini, başlıca bölge tiplerini, bölgelerin gelecekteki nüfus yoğunluklarını, gerektiğinde yapı yoğunluğunu, çeşitli yerleşme alanlarının gelişme yön ve büyüklükleri ile ilkelerini, ulaşım sistemlerini ve problemlerinin çözümü gibi hususları göstermek ve uygulama imar planlarının hazırlanmasına esas olmak üzere 1/2000 veya 1/5000 ölçekte düzenlenen, detaylı bir raporla açıklanan ve raporu ile bir bütün olan plandır.

Uygulama İmar Planları:Onaylı halihazır haritalar üzerine varsa kadastral durumu işlenmiş olan ve nazım imar planına uygun olarak hazırlanan ve çeşitli bölgelerin yapı adalarını, bunların yoğunluk ve düzenini, yolları ve uygulama için gerekli imar uygulama programlarına esas olacak uygulama etaplarını ve esaslarını ve diğer bilgileri ayrıntıları ile gösteren ve 1/1000 ölçekte düzenlenen raporuyla bir bütün olan plandır.

Belediye ve mücavir alan dışında kalan yerlerde yapılacak planlar valilik veya ilgili kişi tarafından yapılır veya yaptırılır. Valilik tarafından uygun görülen planlar onaylanarak yürürlüğe girer. Onay tarihinden itibaren valilikçe tespit edilen ilan yerlerinde bir ay süre ile ilan edilirler. Bir aylık ilan süresi içinde planlara itiraz edilebilmektedir. İtirazlar valiliğe yapılmaktadır. Valilik itirazları ve planları onbeş gün içinde inceleyerek karara bağlamaktadır (İmar Kanunu, Madde 8). İmar planı, belirli bir tarihsel süreçte ve zaman içinde gelişen, fonksiyonlarda uzmanlaşmış bugünkü yerleşik alanlar ile bunların çevresindeki gelişme alanlarının oluşturduğu, çeşitli alan kullanışları arasında en uygun kentsel gelişme biçimini belirleyen ve uygulamaya yönelik ayrıntıda olan planlardır. Bu plan, üst düzeydeki bölge ve çevre düzeni planları ilke kararı uyarınca düzenlenir ve uygulamaya dönük ayrıntı içerir. İmar planı, belde halkının sağlığını korumak, sosyal ve kültürel gereksinimlerini, iyi yaşama düzeyini, çalışma koşullarını ve güvenliğini sağlamak amacıyla, oturma, çalışma, dinlenme, ulaşım gibi kentsel fonksiyonlar arasında varolan ve sağlanabilecek olanaklar ölçüsünde en iyi çözüm yollarını bulmak için onaylı haritalar üzerinde nazım plan ve uygulama planı olarak düzenlenen, getirdiği tüm kentsel yerleşme, alan kullanımı, koruma ve kısıtlama kararları ve uygulama ilkeleri açısından bütün ilgili taraflar için uyulması gereken plandır (Teknik Şartname,1986). Türkiye’de imar planı uygulama süreci; imar programları, imar parselasyon planları, İmar Yasası’nın 18. Maddesinin uygulanması, kamulaştırmalar, yapı izinleri ve yapı kullanma izinleri gibi kendisi bir düzenleyici idari işlem olan imar planı işleminin devamı niteliğindeki idari işlemlerden oluşmaktadır.

4.Araştırma Bulguları

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle Edirne ili ile ilgili genel bilgi verilmiş ve SWOT analizi yapılmıştır. Ardından Edirne ilinde uygulanan anket çalışmasının bulgularının analizi yapılarak sonuçları frekans ve ki kare analizleri ve tabloları verilmiştir.

4.1. Edirne Hakkında Genel Bilgi

Edirne tarih boyunca önemli olan bir kent olma özelliğine sahiptir. Edirne'nin ilk çağlarda Orta Asya'dan göç edip buraya yerleşen Traklar tarafından kurulduğu bilinmektedir. Kent pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış ve I. Sultan Murat tarafından fetih edilerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olmuştur. Kent ile ilgili ; nüfus, coğrafi yapı, iklim, sınır kapıları, eğitim, kültür ve turizm ile ilgili bilgiler şu şekildedir (Edirne Belediyesi Web Sayfası) :

Nüfusu: Edirne 2016 yılı itibariyle (158400) nüfusu ile Trakya'nın İstanbul'dan sonra ikinci büyük kentidir. İlin toplam nüfusu ise (406791)dir. Kent nüfusumuzun gösterdiği seyir, Edirne'nin tarihsel, sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda yaşadığı gelişmelere sıkı sıkıya bağlıdır. Osmanlı Döneminde başkent iken imparatorluğun en büyük kenti olan Edirne'de nüfus hareketleri düzensiz bir seyir takip etmiştir. İl Merkezinin yıllık nüfus artış hızı Binde 15.32'dir. Edirne'nin toplam nüfusu ise 1997 yılı sayımına göre artmış olup yıllık nüfus artış hızı Binde eksi 0.49'dir. İl ve İlçe merkezlerinin yıllık nüfus artış hızı ise Binde 9.29, köylerin yıllık nüfus artış hızı ise binde eksi 12.30'dur.

Coğrafi Yapısı: Edirne yurdumuzun kuzey batısında olup 41 40 kuzey paraleli, 26 34 doğu meridyenleri arasında yer almaktadır. Kuzeyinde Istranca Dağları, orta bölümünde Ergene Havzası, güneyinde dağ ve platolar ile Meriç Deltası bulunur.

Edirne'de bulunan nehirler içinde en büyüğü Meriç nehridir. Yunanistan ile sınır oluşturan nehrin Türk toprakları ve sınır boyunca uzunluğu 187 kilometredir. Karaağaç üçgeni içinde Türk toprakları içinden geçen kısmı yaklaşık 13 kilometredir. Edirne'de Meriç nehri dışında Tunca, Arda ve Ergene nehirleri yer almaktadır. Bunlardan toplam uzunluğu 56 kilometre olan Tunca nehrinin 12 kilometrelik bölümü Bulgaristan ile sınır oluşturmaktadır.

İklimi: Edirne'de koyu bir kara iklimi hüküm sürmektedir. Kış ayları çok soğuk ve uzun, yaz ayları ise sıcak geçmektedir. Yağmur en fazla ilkbaharda yağmaktadır. Yıllık yağış ortalaması 452, 95 kg/m²'dir. Sıcaklığın en çok olduğu aylar Temmuz ve Ağustos'tur. En soğuk aylar ise Ocak ve Şubat'tır.

Sınır Kapıları: Edirne, ülkemizin Avrupa'ya kara ve demiryolu ile bağlantısını sağlayan 5 sınır kapısına sahiptir. Kapıkule sınır kapısı, ülkemizin en büyük kara ve demiryolu sınır kapısıdır. Bulgaristan üzerinden Avrupa'ya açılan Kapıkule haricinde, Yunanistan ile Türkiye'yi birleştiren İpsala ve Pazarkule sınır kapıları mevcuttur. Ayrıca Uzunköprü'den yine Yunanistan'a giden demiryolu sınır kapısı mevcuttur.

Eğitim: Edirne, Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemli bir eğitim ve kültür merkeziydi. Cumhuriyet döneminde Edirne'de eğitim konusunda hızlı bir gelişme göstermiş olup, şu anda okur-yazar oranı son yıllarda % 99'a ulaşmıştır. Edirne'de okulu olmayan köy bulunmamaktadır. Kentte bir üniversite haricinde 180 ilköğretim okulu, 20 lise, 15 meslek lisesi ve dengi okul, 3 özel okul, 2 özel ana okul ve 94 okul öncesi ana sınıfı vardır.

Kültür & Turizm: Edirne, Anadolu'yu Avrupa'ya birleştiren bir konumda olması nedeniyle zengin bir kültüre de sahiptir. İl genelinde Osmanlı Türk kültürünü yansıtan 612 tarihi eser vardır. Bu eserlerden bir bölümü (ki bunlar Selimiye Camii, Üç Şerefeli Cami, Kervansaray, Meriç Köprüsü, Eski Cami v.b.) sağlamlılığını korumakta olup halen kullanılmaktadır. Bunlara benzer bir bölüm tarihi yapı da restore edilmektedir. Ayrıca il genelinde 29 adet SİT alanı mevcuttur.

4.1.1. Edirne'nin SWOT Analizi

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle Edirne ili SWOT analizi yapılarak zayıf ve güçlü yönler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Zayıflıklar

- Yapılan tanıtım ve pazarlamanın yetersiz olması.
- Alt yapı yetersizliği,
- Tarihi eserlerin korunması konusunda eksikliklerin olması,
- Yetersiz konaklama imkanı,
- Yeme içme ve eğlence tesislerinin yetersiz olması,
- Yatırımların yetersiz olması,
- Orman ve yeşil alanların düzenlenerek halka açılmaması
- Kurumlar arası iletişim ve koordinasyon eksikliği.
- Kent imajının reklamının yapılmaması

Üstünlükler

- Tarihi ve kültürel zenginliği,
- Girişimciliğe açık olması,
- Kültür, inanç, deniz, kamp ve karavan turizmi gibi çeşitliliğin varlığı,
- Tarih, doğa turizmi için uygun olması,
- Ulusal ve uluslararası düzeyde bilim, sanat, kültür ve spor alanlarında lider, tercih edilen ve saygınlığı olan bir üniversiteye sahip olması.
- Balkan Kongre Merkezi'nin olması,
- Sultan II. Beyazid Külliyesi Sağlık Müzesi'nin Avrupadaki ödüllü müzeler arasında yer alması.
- Edirne'ye ulaşımın kolay olması.
- Edirne'nin, 648 yıldır kesintisiz yapılan Yağlı Güreş Sporuna sahip olması.
- Kültürel ve tarihi mirasın sergilendiği müzelere sahip olması.
- Avrupalı Seçkin Destinasyonlar Proje'sinde Tarihi Kırkpınar Yağlı Güreşleri birincilik ödülüne sahip olması.
- Edirne'nin, kente özgü yemek ve el sanatı ürünlerine sahip olması.
- Edirne'nin bölgesine özgü halk müziği ve halk oyunlarının olması,
- Marka kent logosunun olması.

Tehditler

- Uluslararası ulaşım yolunun kent dışına alınması nedeniyle kentin uğrak yeri olmaktan uzaklaşması.
- Şehrin iç turizme yönelik yapılanması.
- Kültür turizminde konum almak isteyen şehirlerin çalışmaları
- Tanıtımı profesyonelce yapılmadığından, yetersiz kalması.
- Farklı ülke ve bölgelerden gelen (göçmen) nüfus yapısı nedeniyle kent bilincinin oluşmaması.
- İstanbul-Çerkezköy-Çorlu-Kırklareli eksenli yayılan sanayi kuruluşlarının Edirne'ye doğru yayılma göstermesi ve oluşturduğu kirlilikten etkilenmesi.

Fırsatlar

- Edirne'de Trakya Üniversitesi'nin bölgede akademik düzeyde sağlık hizmeti veren tek kurum olması.
- Büyüyen bir üniversiteye sahip olması.
- Edirne'nin Avrupa Birliği'ne üye ülkelere sınır ve Balkan Ülkelerine yakın olması,

- Edirne'de Avrupa Birliği Ofisi'nin bulunması.
- Edirne'nin Organize Sanayi Bölgesinin bulunması.
- Edirne Evleri ve tarihi varlıkların koruma altına alınması,
- Avrupa-Asya kıtaları arasında köprü kent olması.
- Meriç ve Tunca nehirlerinin kent içinden geçmesi,
- Yeşile yakın bir kent olması,
- Ulaşımın kolay olması.

4.2. Araştırma Bulgularının Analizi

Çalışanın bu bölümünde Edirne ili İpsala ilçesinde 280 kişiye yapılan anket araştırmasının frekans ve ki kare analizleri yer almaktadır. Edirne ilinde yapılmış olan survey çalışmasının, araştırma coğrafyasını bütüncül olarak temsil edebilecek düzeyde olduğu düşünülmüştür. Araştırma veri analizi SPSS 21 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

4.2.1.Frekans Analizi

Tespit edilen multi parametrelere göre araştırmada öncelikle araştırmaya katılan 280 kişinin demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzdelik dağılımları verilmiştir.

Tablo 1:Cinsiyet

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Kadın	70	25,0	25,0	25,0
Erkek	210	75,0	75,0	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Alan araştırmasına başlamadan önce eşit oranda kadın ve erkek katılımcıya ulaşılması hedeflenmiştir. Ancak, beklenilenin aksine erkek katılımcılar anketi cevaplama konusunda daha katılımcı olmuşlardır. Tablo 1'de görüldüğü üzere toplam 280 kişiye uyguladığımız ankete katılanların %25'i (70 kişi) kadın, % 75'i (210) erkektir.

Tablo 2:Yas

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 17-22	56	20,0	20,0	20,0
23-28	30	10,7	10,7	30,7
29-35	52	18,6	18,6	49,3
36-44	56	20,0	20,0	69,3
45-54	34	12,1	12,1	81,4
55-64	35	12,5	12,5	93,9
65 ve üstü	17	6,1	6,1	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Araştırmaya katılanların % 20 (56) 'si 17-22 yaş aralığında, %10,7 (30)'si 23-28 yaş aralığında, %18,6 (52)'si 29-35 yaş aralığında, %20 (56)'sı 36-44 yaş aralığında, %12,1 (34)'i 45-54 yaş aralığında, % 12,5 (35)'i 55-64 yaş aralığında, %6,1 (17)'i 65 ve üstü yaş aralığında hesaplanmıştır. Bu tablonun bize gösterdiği üzere araştırmaya katılanların çoğunu 36-44 yaş aralığındaki kişiler oluşturmaktadır.

Tablo 3: Eğitim Durumu

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Okur yazar	1	,4	,4	,4
İlköğretim	101	36,1	36,1	36,4
Lise	75	26,8	26,8	63,2
Ön lisans	64	22,9	22,9	86,1
Lisans	32	11,4	11,4	97,5
Yüksek Lisans ve Üstü	7	2,5	2,5	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Tablo 3'te araştırmaya katılanların eğitim durumları verilmiştir. Katılımcıların %0,4'ü (1 kişi) okur yazar olduğunu ifade etmiştir. İlköğretim mezunu olanlar %36,1 ile örneklemindeki en büyük oranı oluşturmaktadır. Lise mezunu olduğunu belirtenlerin oranı %26,8, ön lisans mezunu olduğunu belirtenlerin oranı %22,9, lisans mezunu olduğunu belirtenlerin oranı %11,4 ve yüksek lisans ve üstü mezunu olduğunu belirtenlerin oranı da %11,4'tür. Tablo 3'e bakıldığında katılımcıların eğitim durumlarının ilköğretim mezunu grubunda yoğunlaştığı görülmektedir.

Tablo 4: Medeni Hal

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Bekar	97	34,6	34,6	34,6
Evli	181	64,6	64,6	99,3
Boşanmış	2	,7	,7	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Katılımcıların %34,6 'sı bekar, %64,6'sı evli ve %0,7'si boşanmıştır. Ankete katılanlardan eşini kaybeden ya da nişanlı olan yoktur.

Tablo 5: Meslek

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Kamu	35	12,5	12,5	12,5
Özel Sektör	76	27,1	27,1	39,6
Emekli	26	9,3	9,3	48,9
Öğrenci	55	19,6	19,6	68,6
Çalışmıyor	13	4,6	4,6	73,2
Serbest Meslek	75	26,8	26,8	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Ankete katılanların %12,5'i kamu kurumunda, %27,1'i özel sektörde, %9,3'ü emekli, %19,6'sı öğrenci, %4,6'sı çalışmıyor, %26,8'i serbest meslek sahibidir.

Tablo 6: Edirne il sınırları içinde ikamet etme süresi

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1 yıldan az	9	3,2	3,2	3,2
1-5 yıl	37	13,2	13,2	16,4
6-15 yıl	38	13,6	13,6	30,0
15 yıldan çok	9	3,2	3,2	33,2
Doğduğundan beri	187	66,8	66,8	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Katılımcıların %3,2'si 1 yıldan az, %13,2'si 1-5 yıl arasında, %13,6'sı 6-15 yıl arasında, %3,2'si 15 yıldan daha uzun süredir ve %66,8'i doğduğundan beri Edirne'de

yaşadığını ifade etmiştir.

Tablo 7:Edirne'ye gelme sebebi

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid İş	34	12,1	12,1	12,1
Eğitim	47	16,8	16,8	28,9
Sağlık	163	58,2	58,2	87,1
Diğer	36	12,9	12,9	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Katılımcıların %12,1'i iş, %16,8'i eğitim, %58,2'si sağlık,%12,9 'u diğer seçeneğini işaretlemişlerdir. Katılımcıların büyük kısmı Trakya Üniversitesi Balkan Yerleşkesi Yaşam Merkezinde ankete katılım sağladığından, tıp fakültesi hastanesine gelen kişilerden oluşmaktadır. Bu nedenle Edirne'ye gelme nedeni olarak "sağlık" seçeneği ağırlıklıdır. Sorunun yanlış anlaşıldığı düşünülmektedir.

Tablo 8: Edirne'nin En Önemli Unsuru

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Mimari	132	47,1	47,1	47,1
Tarihi Mekanlar (Selimiye,Beyazıt Külliyesi vb)	105	37,5	37,5	84,6
Doğal Güzellikler	8	2,9	2,9	87,5
Tava Çiğner	10	3,6	3,6	91,1
Turizm	25	8,9	8,9	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Katılımcılara sorulan Edirne'nin en önemli unsuru sorusuna verilen cevaplara göre; %47,1 ile Edirne'nin en önemli unsuru mimaridir. İkinci sırada ise %37,5 ile tarihi mekanlar yer almaktadır. Ayrıca bu soruya katılımcıların %2,9'u doğal güzellikler, %3,6'sı tava çiğner, %8,9'u ise turizm cevabını vermişlerdir.

Tablo 9: Edirne'nin kentsel gelişmesinin olması gereklidir

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Kesinlikle Katılıyorum	12	4,3	4,3	4,3
Katılıyorum	162	57,9	57,9	62,1
Kararsızım	66	23,6	23,6	85,7
Katılmıyorum	32	11,4	11,4	97,1
Kesinlikle Katılmıyorum	8	2,9	2,9	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Tablo 9'a göre katılımcıların %57,9'u Edirne'nin kentsel gelişiminin olması gerektiğini düşünmektedir.%2,9'u ise Edirne'nin kentsel gelişiminin olmasına gerek olmadığını düşünmektedir.

Tablo 10: Edirne'nin kentsel gelişmeve ihtivacı yoktur

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Katılıyorum	30	10,7	10,7	10,7
Kararsızım	23	8,2	8,2	18,9
Katılmıyorum	106	37,9	37,9	56,8
Kesinlikle Katılmıyorum	121	43,2	43,2	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Tablo 10'a göre katılımcıların %43,2'si Edirne'nin kentsel gelişime ihtiyacı olmadığını düşünmektedir, %8,2'si ise kararsızdır.

Tablo 11: Edirne'nin imar planları hakkında bilgi sahibi olma

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Katılıyorum	46	16,4	16,4	16,4
Kararsızım	130	46,4	46,4	62,9
Katılmıyorum	89	31,8	31,8	94,6
Kesinlikle Katılmıyorum	15	5,4	5,4	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Edirne'nin imar planları hakkında bilgi sahibi misiniz sorusuna katılımcıların %16,4'ü katılıyorum, %46,4'ü kararsızım, %31,8'i katılmıyorum, %5,4'ü kesinlikle katılmıyorum cevabını vermişlerdir.

Tablo 12: Edirne'nin imar planları halka duyurulmaktadır

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Katılıyorum	61	21,8	21,8	21,8
Kararsızım	24	8,6	8,6	30,4
Katılmıyorum	189	67,5	67,5	97,9
Kesinlikle Katılmıyorum	6	2,1	2,1	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Edirne'nin imar planları halka duyurulmaktadır sorusuna katılımcıların %21,8'i katılıyorum, %8,6'sı kararsızım, %67,5'i katılmıyorum, %2,1'i kesinlikle katılmıyorum cevaplarını vermişlerdir. Cevapların %67,5 ile katılmıyorum seçeneğinde yoğunlaşmaları görülmektedir.

Tablo 13: Edirne'nin imar planları askıya çıktığında yapılan itirazlar dikkate alınmamaktadır

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Kesinlikle Katılıyorum	141	50,4	50,4	50,4
Katılıyorum	51	18,2	18,2	68,6
Kararsızım	73	26,1	26,1	94,6
Katılmıyorum	15	5,4	5,4	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Edirne'nin imar planları askıya çıktığında yapılan itirazlar dikkate alınmamaktadır sorusuna katılımcıların %50,4'ü kesinlikle katılıyorum, %18,2'si katılıyorum, %26,1'i kararsızım, %5,4'ü katılmıyorum cevaplarını vermişlerdir. Cevaplar kesinlikle katılıyorum cevabında yoğunlaşmıştır.

Tablo 14: Edirne'nin kentsel gelişmesi iyi yöndedir

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Kesinlikle Katılıyorum	18	6,4	6,4	6,4
Katılıyorum	57	20,4	20,4	26,8
Kararsızım	132	47,1	47,1	73,9
Katılmıyorum	59	21,1	21,1	95,0
Kesinlikle Katılmıyorum	14	5,0	5,0	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Edirne'nin kentsel gelişmesi iyi yöndedir sorusuna katılımcıların %6,4'ü kesinlikle katılıyorum, %20,4'ü katılıyorum, %47,1'i kararsızım, %21,1'i katılmıyorum, %5'i

kesinlikle katılmıyorum cevaplarını vermişlerdir. Cevapların kararsızım seçeneğinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Tablo 15: Edirne tarihi dokusunu koruyarak kentsel gelişimini sağlamaktadır

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Katılıyorum	74	26,4	26,4	26,4
Kararsızım	164	58,6	58,6	85,0
Katılmıyorum	33	11,8	11,8	96,8
Kesinlikle Katılmıyorum	9	3,2	3,2	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Edirne tarihi dokusunu koruyarak kentsel gelişimini sağlamaktadır sorusuna katılımcıların %26,4'ü katılıyorum, %58,6'sı kararsızım, %11,8'i katılmıyorum, %3,2'si kesinlikle katılmıyorum cevabını vermişlerdir. Cevaplar kararsızım seçeneğinde yoğunlaşmıştır.

Tablo 16: Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli neden göç almasıdır

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Kesinlikle Katılıyorum	94	33,6	33,6	33,6
Katılıyorum	69	24,6	24,6	58,2
Kararsızım	117	41,8	41,8	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli neden göç almasıdır sorusuna katılımcıların %33,6'sı kesinlikle katılıyorum, %24,6'sı katılıyorum, %41,8'i kararsızım cevaplarını vermişlerdir.

Tablo 17: Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli neden sanayileşmesidir

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Kesinlikle Katılıyorum	66	23,6	23,6	23,6
Katılıyorum	39	13,9	13,9	37,5
Kararsızım	91	32,5	32,5	70,0
Katılmıyorum	84	30,0	30,0	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli neden sanayileşmesidir sorusuna katılımcıların %23,6'sı kesinlikle katılıyorum. %13,9'u katılıyorum, %32,5'i kararsızım, %30'u katılmıyorum cevaplarını vermişlerdir.

Tablo 18: Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli neden yerel yönetim birimleridir

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Kesinlikle Katılıyorum	206	73,6	73,6	73,6
Katılıyorum	35	12,5	12,5	86,1
Kararsızım	39	13,9	13,9	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli neden yerel yönetim birimleridir sorusuna katılımcıların %73,6'sı kesinlikle katılıyorum, %12,5'i katılıyorum, %13,9'u kararsızım cevaplarını vermişlerdir. Cevaplar kesinlikle katılıyorum seçeneğinde yoğunlaşmıştır.

Tablo 19: Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli neden yerel yönetim birimleridir

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Kesinlikle Katılıyorum	161	57,5	57,5	57,5
Katılıyorum	16	5,7	5,7	63,2
Kararsızım	31	11,1	11,1	74,3
Katılmıyorum	20	7,1	7,1	81,4
Kesinlikle Katılmıyorum	52	18,6	18,6	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli neden yerel yönetim birimleridir sorusuna katılımcıların %57,5'i kesinlikle katılıyorum, %5,7'si katılıyorum, %11,1'i kararsızım, %7,1'i katılmıyorum, %18,6'sı kesinlikle katılmıyorum cevaplarını vermişlerdir. Cevaplar kesinlikle katılıyorum seçeneğinde yoğunlaşmıştır.

Tablo 20: Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli neden ranttır

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Katılıyorum	153	54,6	54,6	54,6
Katılmıyorum	127	45,4	45,4	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli neden ranttır sorusuna katılımcıların %54,6'sı katılıyorum, %45,4'ü katılmıyorum cevaplarını vermişlerdir. Diğer seçenekler katılımcılar tarafından işaretlenmemiştir.

Tablo 21: Edirne'de şehir içi ulaşım kolaydır

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Katılıyorum	219	78,2	78,2	78,2
Kararsızım	42	15,0	15,0	93,2
Katılmıyorum	19	6,8	6,8	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Edirne'de şehir içi ulaşım kolaydır sorusuna katılımcıların %78,2'si katılıyorum, %15'i kararsızım, %6,8'i katılmıyorum cevaplarını vermişlerdir. Cevapların katılıyorum seçeneğinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Tablo 22: Edirne sosyal mekanlar açısından zengindir

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Kesinlikle Katılıyorum	135	48,2	48,2	48,2
Katılıyorum	110	39,3	39,3	87,5
Kararsızım	4	1,4	1,4	88,9
Katılmıyorum	31	11,1	11,1	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Edirne sosyal mekanlar açısından zengindir sorusuna katılımcıların %48,2'si kesinlikle katılıyorum, %39,3'ü katılıyorum, %1,4'ü kararsızım, %11,1'i katılmıyorum cevabını vermiştir.

Tablo 23: Edirne doğal güzelliklere sahiptir

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Kesinlikle Katılıyorum	152	54,3	54,3	54,3
Katılıyorum	119	42,5	42,5	96,8
Kararsızım	3	1,1	1,1	97,9
Katılmıyorum	6	2,1	2,1	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Edirne doğal güzelliklere sahiptir sorusuna katılımcıların %54,3'ü kesinlikle katılıyorum, %42,5'i katılıyorum, %1,1'i kararsızım, %2,1'i katılmıyorum cevabını vermişlerdir.

Tablo 24: Edirne'de çevre temizliğine çok önem verilmektedir

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Katılıyorum	184	65,7	65,7	65,7
Kararsızım	7	2,5	2,5	68,2
Katılmıyorum	89	31,8	31,8	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Edirne'de çevre temizliğine çok önem verilmektedir sorusuna katılımcıların %65,7'si katılıyorum, %2,5'i kararsızım, %31,8'i katılmıyorum cevaplarını vermişlerdir. Cevapların katılıyorum seçeneğinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Tablo 25: Edirne'de kentsel planlama yapılmaktadır

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Katılıyorum	27	9,6	9,6	9,6
Kararsızım	171	61,1	61,1	70,7
Katılmıyorum	67	23,9	23,9	94,6
Kesinlikle Katılmıyorum	15	5,4	5,4	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Edirne'de kentsel planlama yapılmaktadır sorusuna katılımcıların %9,6'sı katılıyorum, %61,1'i kararsızım, %23,9'u katılmıyorum, %5,4'ü kesinlikle katılmıyorum cevaplarını vermişlerdir. Cevapların kararsızım seçeneğinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Tablo 26: Edirne'de vesil alan sayısı fazladır

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Kesinlikle Katılıyorum	64	22,9	22,9	22,9
Katılıyorum	165	58,9	58,9	81,8
Kararsızım	44	15,7	15,7	97,5
Katılmıyorum	7	2,5	2,5	100,0
Total	280	100,0	100,0	

Edirne'de yeşil alan sayısı fazladır sorusuna katılımcıların %22,9'u kesinlikle katılıyorum, %58,9'u katılıyorum, %15,7'si kararsızım, %2,5'i katılmıyorum cevaplarını vermişlerdir. Cevaplar katılıyorum seçeneğinde yoğunlaşmıştır.

4.2.2.Ki Kare Analizi

Çalışmada İki kesikli değişken (parametrik olmayan, nominal) arasında ilişkinin derecesinin belirlenmesinde Ki-kare (χ^2) analizi uygulanmıştır. Ki-kare testi, çapraz tablolanmış frekansa dayalı değişkenler arasında sistematik ilişki olup olmadı-

ğının belirlenmesinde sıkça kullanılan bir testtir (Malhotra, 2004).

Ki-karenin formülü aşağıdaki gibidir: (Gujarati,1995) Formülde;

$$c^2 = \sum_{i=1}^k \frac{(Q_i - E_i)^2}{E_i} \quad c^2 : \text{Ki-kare değeri}, \quad Q_i : \text{Gözlenen frekans değeri}, \\ E_i : \text{Beklenen frekans değeri}$$

Elde edilen Ki-kare değerlerinden yorumlanması mümkün olanlar; p önem seviyesine göre yorumlanmaktadır. P>0,05 değişkenler arasında bağlantı yoktur. p<0,05 ise değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğundan söz edilmektedir. Araştırmamızda Ki karenin yorumlanmasında P önem seviyesi kullanılacaktır. P<0,05 olan değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu anlamlı ilişkinin ne oranda güçlü olduğu ise bağımlılık katsayısı ile ortaya konacaktır. Bağımlılığın belirtilmesi için kullanılan istatistik ölçüm testi Pearson'un Kontingenz (Coefficient of Contingency) bağımlılık katsayısıdır. Kontingenz (Coefficient of Contingency) bağımlılık katsayısına ilişkin formül aşağıdaki gibidir (Düzgüneş ve ark., 1983) ;

$$CC = \sqrt{\frac{\chi^2}{N + \chi^2}}$$

CC= Bağımlılık Katsayısı
 χ^2 = Ki-kare değeri
 N= Gözlem sayısı

İstatistiki analiz olarak nonparametric testlerden; Ki kare, testinin sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 27: Edirne'nin imar planları hakkında bilgi sahibi olma ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişki

		Edirne'nin imar planları hakkında bilgi sahibi olma				Total
		Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	
Cinsiyet	Kadın	Count 6	26	38	0	70
		% of Total 2,1%	9,3%	13,6%	,0%	25,0%
	Erkek	Count 40	104	51	15	210
		% of Total 14,3%	37,1%	18,2%	5,4%	75,0%
Total		Count 46	130	89	15	280
		% of Total 16,4%	46,4%	31,8%	5,4%	100,0%
P değeri 0,000 p<0.001 çok yüksek düzeyde anlamlı.						

Tablo 27'ye göre yapılan ki kare testi sonucunda, kadın ve erkeklerin Edirne'nin imar planları hakkında bilgi sahibi olma durumları istatistiksel olarak çok yüksek düzeyde farklılık göstermiştir (p<0.001). Erkekler kadınlara oranla imar planları hakkında daha fazla bilgi sahibidirler.

Tablo 28: Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli neden yerel yönetim birimleridir düşüncesi ile yaş değişkeni arasındaki ilişki

		Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli neden yerel yönetim birimleridir			Total	
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım		
Yaş	17-22	Count	14	17	25	56
		% of Total	5,0%	6,1%	8,9%	20,0%
	23-28	Count	23	4	3	30
		% of Total	8,2%	1,4%	1,1%	10,7%
	29-35	Count	44	5	3	52
		% of Total	15,7%	1,8%	1,1%	18,6%
	36-44	Count	48	1	7	56
		% of Total	17,1%	,4%	2,5%	20,0%
	45-54	Count	32	2	0	34
		% of Total	11,4%	,7%	,0%	12,1%
55-64	Count	28	6	1	35	
	% of Total	10,0%	2,1%	,4%	12,5%	
65 ve üstü	Count	17	0	0	17	
	% of Total	6,1%	,0%	,0%	6,1%	
Total	Count	206	35	39	280	
	% of Total	73,6%	12,5%	13,9%	100,0%	
P değeri 0,000 p<0.001 çok yüksek düzeyde anlamlı.						

Tablo 28'e göre yapılan ki kare testi sonucunda, Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli neden yerel yönetim birimleridir düşüncesi ile yaş değişkeni istatistiksel olarak çok yüksek düzeyde farklılık göstermiştir ($p<0.001$).17-22 yaş grubundakiler kararsızken, diğer yaş grubundakiler kesinlikle katılmaktadırlar.

Tablo 29: Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli neden yerel yönetim birimleridir düşüncesi ile eğitim değişkeni arasındaki ilişki

		Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli neden yerel yönetim birimleridir			Total	
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım		
Eğitim Durumu	Okur yazar	Count	0	0	1	1
		% of Total	,0%	,0%	,4%	,4%
	İlköğretim	Count	94	5	2	101
		% of Total	33,6%	1,8%	,7%	36,1%
	Lise	Count	64	6	5	75
		% of Total	22,9%	2,1%	1,8%	26,8%
	Ön lisans	Count	26	15	23	64
		% of Total	9,3%	5,4%	8,2%	22,9%
	Lisans	Count	18	8	6	32
		% of Total	6,4%	2,9%	2,1%	11,4%
Yüksek Lisans ve Üstü	Count	4	1	2	7	
	% of Total	1,4%	,4%	,7%	2,5%	
Total	Count	206	35	39	280	
	% of Total	73,6%	12,5%	13,9%	100,0%	
P değeri 0,000 p<0.001 çok yüksek düzeyde anlamlı.						

Tablo 29'a göre yapılan ki kare testi sonucunda, Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli neden yerel yönetim birimleridir düşüncesi ile eğitim değişkeni istatistiksel olarak çok yüksek düzeyde farklılık göstermiştir ($p<0.001$). İlköğretim mezunları diğer gruplara göre daha yüksek oranda Edirne'nin kentsel gelişimini etki-

leyen en önemli nedenin yerel yönetim birimleri olduğunu düşünmektedir.

Tablo 30:

			Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli neden yerel yönetim birimleridir			Total
			Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	
Medeni Durum	Bekar	Count	47	22	28	97
		% of Total	16,8%	7,9%	10,0%	34,6%
	Evlü	Count	157	13	11	181
		% of Total	56,1%	4,6%	3,9%	64,6%
	Boşanmış	Count	2	0	0	2
		% of Total	,7%	,0%	,0%	,7%
Total	Count	206	35	39	280	
	% of Total	73,6%	12,5%	13,9%	100,0%	
P değeri 0,000 p<0.001 çok yüksek düzeyde anlamlı.						

Tablo 30'a göre yapılan ki kare testi sonucunda, Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli neden yerel yönetim birimleridir düşüncesi ile medeni durum istatistiksel olarak çok yüksek düzeyde farklılık göstermiştir (p<0.001). Evli olanlar diğer gruplara göre daha yüksek oranda Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli nedenin yerel yönetim birimleri olduğunu düşünmektedirler.

Tablo 31: Edirne'de şehir içi ulaşım kolaydır düşüncesi ile meslek değişkeni arasındaki ilişki

			Edirne'de şehir içi ulaşım kolaydır			Total
			Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	
Meslek	Kamu	Count	26	8	1	35
		% of Total	9,3%	2,9%	,4%	12,5%
	Özel Sektör	Count	50	20	6	76
		% of Total	17,9%	7,1%	2,1%	27,1%
	Emekli	Count	23	3	0	26
		% of Total	8,2%	1,1%	,0%	9,3%
	Öğrenci	Count	50	5	0	55
		% of Total	17,9%	1,8%	,0%	19,6%
	Çalışmıyor	Count	13	0	0	13
		% of Total	4,6%	,0%	,0%	4,6%
	Serbest	Count	57	6	12	75
		% of Total	20,4%	2,1%	4,3%	26,8%
Total	Count	219	42	19	280	
	% of Total	78,2%	15,0%	6,8%	100,0%	
P değeri 0,000 p<0.001 çok yüksek düzeyde anlamlı.						

Tablo 31'e göre yapılan ki kare testi sonucunda, Edirne'de şehir içi ulaşım kolaydır düşüncesi ile meslek değişkeni arasındaki ilişki istatistiksel olarak çok yüksek düzeyde farklılık göstermiştir (p<0.001). Serbest meslek sahipleri diğer mesleklere göre daha yüksek oranda Edirne'de şehir içi ulaşımının kolay olduğunu düşünmektedirler.

Tablo 32: Edirne’de çevre temizliğine çok önem verilmektedir düşüncesi ile meslek değişkeni arasındaki ilişki

			Edirne’de çevre temizliğine çok önem verilmektedir			Total
			Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	
Meslek	Kamu	Count	31	0	4	35
		% of Total	11,1%	,0%	1,4%	12,5%
	Özel Sektör	Count	46	1	29	76
		% of Total	16,4%	,4%	10,4%	27,1%
	Emekli	Count	22	0	4	26
		% of Total	7,9%	,0%	1,4%	9,3%
	Öğrenci	Count	44	3	8	55
		% of Total	15,7%	1,1%	2,9%	19,6%
Çalışmıyor	Count	7	1	5	13	
	% of Total	2,5%	,4%	1,8%	4,6%	
Serbest Meslek	Count	34	2	39	75	
	% of Total	12,1%	,7%	13,9%	26,8%	
Total	Count	184	7	89	280	
	% of Total	65,7%	2,5%	31,8%	100,0%	
P değeri 0,000 p<0.001 çok yüksek düzeyde anlamlı.						

Tablo 32’ye göre yapılan ki kare testi sonucunda, Edirne’de çevre temizliğine çok önem verilmektedir düşüncesi ile meslek değişkeni arasındaki ilişki istatistiksel olarak çok yüksek düzeyde farklılık göstermiştir ($p<0.001$). Serbest meslek sahipleri büyük oranda Edirne’de çevre temizliğine çok önem verilmediğini düşünmektedir. Diğer meslek grupları ise Edirne’de çevre temizliğine çok önem verildiğini düşünmektedir.

Tablo 33: Edirne’nin imar planları hakkında bilgi sahibi olduğunu düşünme ile Edirne’ye Gelme Sebebi değişkeni arasındaki ilişki

			Edirne’nin imar planları hakkında bilgi sahibiyim				Total
			Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	
Edirne’ye Gelme Sebebi	İş	Count	11	16	6	1	34
		% of Total	3,9%	5,7%	2,1%	,4%	12,1%
	Eğitim	Count	6	31	7	3	47
		% of Total	2,1%	11,1%	2,5%	1,1%	16,8%
	Sağlık	Count	19	76	61	7	163
		% of Total	6,8%	27,1%	21,8%	2,5%	58,2%
	Diğer	Count	10	7	15	4	36
		% of Total	3,6%	2,5%	5,4%	1,4%	12,9%
Total	Count	46	130	89	15	280	
	% of Total	16,4%	46,4%	31,8%	5,4%	100,0%	
P değeri 0,000 p<0.001 çok yüksek düzeyde anlamlı.							

Tablo 33’e göre yapılan ki kare testi sonucunda, Edirne’nin imar planları hakkında bilgi sahibi olduğunu düşünme ile Edirne’ye Gelme Sebebi değişkeni arasındaki ilişki istatistiksel olarak çok yüksek düzeyde farklılık göstermiştir ($p<0.001$). İş, eğitim, sağlık için Edirne’ye gelenler Edirne’nin imar planları hakkında bilgi sahibi oldukları konusunda kararsızdırlar. Bu amaçlar dışında Edirne’ye gelenler ise Edirne’nin imar planları hakkında bilgi sahibi olmadıklarını düşünmektedirler.

6.Sonuç

Edirne tarihi geçmişi olan bir kenttir. Stratejik öneme sahip olan bu kent için farklı amaçlarla imar planları hazırlanmıştır. Tarihsel süreç incelendiğinde, 1930-1950 yılları arasında Edirne'nin kentsel gelişim sürecinde Cumhuriyet dönemi kentleşme politikalarının etkili olduğu görülmektedir. 1930 yılından itibaren çıkarılan Belediye Kanunu, Hıfzısıhha Kanunu, Yapı ve Yollar Kanunu vb imar planlarının hukuki altyapısını oluşturmuştur. Bu dönemde kentler istenilen hızda planlanamamıştır. Edirne'de kentleşme süreci yavaş olmuştur. Bunun temel nedeni ise Edirne'nin tarihi bir kent olması ve bütçe yetersizliğidir. 1930-1950 döneminde planlamada Umumi Müfettişliklerin önemli role sahip oldukları görülmektedir. Edirne'nin de kentsel gelişimi incelendiğinde Umumi Müfettiş Kazım Dirik'in Edirne'yi geliştirme stratejisi olarak turizm kenti yapma düşüncesinde olduğu ve bu konuda çalışmalar yaparak Edirne'nin kentsel gelişimini planladığı görülmektedir. Bu amaç doğrultusunda Edirne'de ulaşım, tanıtım, tarihi eserlerin restorasyonu, konaklama ve eğlence yapılarının inşa edildiği görülmektedir. Ayrıca Edirne'nin o dönemde ki kentsel gelişiminde sanayileşmeye de önem verildiği görülmektedir. Kentsel gelişimde Edirne'de ulaşım da önem verilerek karayolu bağlantıları yapılmıştır. Talep edilen bütçeler ile Edirne'de devlet hastanesi, verem hastanesi, otel, restoran-gazino gibi çeşitli konaklama ve eğlence yapıları, banka binası gibi ticari yapılar, istasyon binası gibi ulaşım yapıları, çeşitli okul ve öğrenci yurt binaları gibi eğitim yapıları, yıkılan veya hasar görmüş olan köprülerin tadilatı, kapalı spor salonu, fidanlık gibi spor ve rekreasyon alanları düzenlemeleri ve eski eserlerin restore edilerek yeniden işe yarar konuma getirilmesi gibi çalışmalarda o dönemde yapılmıştır.

Edirne'nin şu anki kentsel yapısı incelendiğinde, kentsel gelişiminde tarihi geçmişinin izlerini taşıdığı ancak buna tamamen bağımlı kalmayıp modern anlamda da geliştiği görülmektedir. Ayrıca Erken Cumhuriyet döneminde Edirne'de yapılan yapıların çoğunun bugünde kullanılmaya devam ettiği görülmektedir.

Çalışma kapsamında, Edirne'nin kentsel gelişimin imar planları çerçevesinde incelenmesi çerçevesinde Edirne'de İpsala ilçesinde ikamet eden 18 yaş üstü 280 kişiye anket uygulanmıştır. Bu anket çalışmasının amacı Edirne'de ilçede yaşayan halkın imar planları ve Edirne'nin kentleşmesine yönelik algılarının tespit edilmesi ve düşüncelerinin belirlenmesidir. 26 sorudan oluşan anket formunda ;1-8 arası sorular genel sorulardır. Katılımcıları tanımaya yöneliktir.1-4 arası demografik özellikler ile ilgili sorular, 5-8 arası Edirne'de yaşama süresi, Edirne'ye gelme nedeni ve Edirne'nin en önemli unsuru soruları sorulmuştur. 9-26 ıncı sorular algı ile ilgilidir. Çalışma kapsamında aşağıdaki hipotezler belirlenmiştir:

H1 =Demografik özelliklere göre Edirne'nin kentsel gelişiminin algılanması arasında farklılık yoktur.

H2=Eğitim durumuna göre Edirne'nin kentsel gelişiminin algılanması arasında farklılık vardır.

H3= Demografik özelliklere göre Edirne'nin en önemli unsuru algısı üzerinde farklılık yoktur.

H4=Eğitim durumuna göre Edirne'nin en önemli unsuru algısı üzerinde farklılık vardır.

Bu hipotezlerden ;

H1 hipotezi ile ilgili şu sonuçlara ulaşılmıştır :

Erkekler kadınlara oranla imar planları hakkında daha fazla bilgi sahibidirler.

23 ve üstü yaş grubundakiler Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli nedenin yerel yönetim birimleri olduğunu düşünmektedirler. 17-22 yaş grubundakiler ise bu konuda kararsızdırlar.

Evlü olanlar diğer gruplara göre daha yüksek oranda Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli nedenin yerel yönetim birimleri olduğunu düşünmektedirler.

Serbest meslek sahipleri diğer mesleklerle göre daha yüksek oranda Edirne'de şehir içi ulaşımının kolay olduğunu düşünmektedirler.

Serbest meslek sahipleri Edirne'de çevre temizliğine çok önem verilmediğini düşünmektedir. Diğer meslek grupları ise Edirne'de çevre temizliğine çok önem verildiğini düşünmektedir.

H2 hipotezi ile ilgili şu sonuçlara ulaşılmıştır :

İlköğretim mezunları diğer gruplara göre daha yüksek oranda Edirne'nin kentsel gelişimini etkileyen en önemli nedenin yerel yönetim birimleri olduğunu düşünmektedir.

H3 hipotezi yanlışlanmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Medeni durum dışında demografik özelliklere göre Edirne'nin en önemli unsuru algısı üzerinde anlamlı farklılık vardır.

Katılımcılar Edirne'nin en önemli unsurunun mimari olduğunu düşünmektedirler. Ancak katılımcıların büyük kısmının mimari seçeneğini Selimiye ve Beyazıt Külliyesi dışındaki tarihi yapılar olarak algılama ihtimalleri olduğundan güvenilir bir sonuç değildir. İptal edilen 9 ankette bu soru ile ilgili yanlış anlaşılma vardır.

H4 hipotezi yanlışlanmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Eğitim durumuna göre Edirne'nin en önemli unsuru algısı üzerinde farklılık yoktur.

Araştırma sonucunda, demografik özelliklere göre Edirne'nin kentsel gelişiminin algılanması arasında farklılık olduğu sonucuna ulaşılmış ve H1 hipotezi yanlışlanmıştır. Ancak incelemeye açıktır. Çünkü ankete katılan kadın ve erkek katılımcıların sayısı birbirinden farklıdır. Araştırma sonucunda, eğitim durumuna göre Edirne'nin kentsel gelişiminin algılanması arasında farklılık olduğu sonucuna ulaşılmış ve H2 hipotezi doğrulanmıştır. Ayrıca çalışma sonucunda şu bilgilere ulaşılmıştır: İş, eğitim, sağlık için Edirne'ye gelenler Edirne'nin imar planları hakkında bilgi sahibi oldukları konusunda kararsızdırlar. Bu amaçlar dışında Edirne'ye gelenler ise Edirne'nin imar planları hakkında bilgi sahibi olmadıklarını düşünmektedirler. İş, eğitim ve sağlık dışında Edirne'de ikamet edenler yerli halkı oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

1. ABAMA, M., (1994), İmar Kanunu Mevzuatı ve Uygulaması, Ankara.
2. AKÇEŞME, H., (2006), "İmar Planlarının Uygulanmasında ve Kentsel Rantın Kamuya Aktarılmasında Kullanılan Araçlar- 18. Madde Uygulaması", GAZİ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
3. ALTAY, H., (1991), "Ülkemizde İmar Mevzuatının Tarihsel Gelişimi ve 3194 Sayılı İmar Mevzuatının Değerlendirilmesi", Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

4. **ATALIK, G.**,(1982), Kent Planlaması Teknikleri, İTÜ Mimarlık Fakültesi, Baskı Atelyesi, İstanbul,
5. **AYDEMİR, Ş.**, Aydemir, S.,Beyazlı, D.,Ökten,N.,Öksüz,A.,Sancar, C.,Özyaba,M.,Türk,Y., (2004), “Kentsel Alanların Planlanması ve Tasarımı”, Akademi, Trabzon.
6. **BAL,H.**,(2002). Kent Sosyolojisi, Fakülte Kitabevi, 2.Baskı,Isparta.
7. **BAL, H.** (2003), Kentsel Yapı ve Kentleşme Süreci, Fakülte Kitabevi, Isparta.
8. **CEVAT, G.**, (1978), Şehircilik Sorunları, Uygulama ve Politikası, Ankara Üniversitesi, Ankara.
9. **DİNÇER, Y.**, (1998),Kent, Kentleşme ve Kent Planlaması, Sivil Toplum İçin “Kent, Yerel Siyaset ve Demokrasi” Semineri, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Yayınları (WALD), Aka Yayını, İstanbul.
10. **ERGEN ,C.**,(2009), İmar Planları, Seçkin Kitabevi, Ankara.
11. **GÜLER, M.&TURAN,M.**,(2013), “Trakya Bölgesi'nin Kentleşmesinde Sanayileşme ve Demografi İlişkisi ”,Çağdas Yerel Yönetimler, Cilt 22, Sayı 2, Nisan 2013, s. 17-43.
12. **ISIK, S.**, (2005), “Türkiyede Kentleşme ve Kentleşme Modelleri”, Ege Coğrafya Dergisi, Sayı 14, s. 57-71.
13. **KELEŞ, R.**, 2000, “Kentleşme Politikası”, İmge Kitabevi, 5.Baskı, Ocak, Ankara.
14. **KELEŞ,R.**,(2006), Kentleşme Politikası, İmge Kitabevi, Ankara.
15. **KELEŞ,R.**,(2014), 100 Soruda Türkiye'de Kentleşme, Konut ve Gecekondu, İstanbul.
16. **KÜÇÜK, Y.** (1978), Planlama, Kalkınma ve Türkiye, Tekin Yayınevi, Ankara.
17. **LEVENT, S.**,(2011)Yasemin, “Kent, Planlama ve Kamu Yararı”, Toplum ve Demokrasi Dergisi, yıl 5, Sayı 11, s. 1-4. Mimarlar Odası. (1971), Türkiye'de Kentleşme, Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayını, Ankara.
18. **ÖZEK,V.&SİREL, A.**,(1995), Edirne'de Konut Yakın Çevre Organizasyonunda Rehabilitasyonlar ve Gelecek Önerileri, Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu, İstanbul.
19. **SİREL,A.**, (1996), Edirne'nin Kentleşme Sürecinde Yeni Konut Alanları Ve Planlama Sorunları, Trakya'da Sanayileşme ve Çevre Sorunları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, M.M.O, Yayın No.183, S:58-62, Edirne.
20. **TEKELİ,İ.**,(1980), Türkiye'de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri, Türkiye'de İmar Planlaması, Odtü Yayınları, Ankara.
21. **TEKELİ,İ.**,(1983), Yiğit Gülöksüz, Kentleşme Kentleşme ve Türkiye Deneyimi, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:5, İletişim Yayınları, İstanbul, S:1223-1238
22. **YILMAZ, E.** (2011), Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Kentleşme ve Konut Politikaları, 23. Seminer, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul
24. **KELES, R.**(1998), Kent Bilim Terimleri Sözlüğü, İmge Kitabevi, Ankara.
25. <http://www.edirne.bel.tr/s/genel-bilgi-8.html> Erişim: 13 Haziran 2018.

GÖÇ, GÖÇMENLİK VE GÖÇMEN GİRİŞİMCİLİK

Zehra Nuray NİŞANCI¹, Sevcan GÜNGÖRDÜ²,
Gizem ÖDEMİŞ³

Günümüz dünyasında göç, birçok ülke için geçmişte olduğu gibi bugün de önemli bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Dünyanın farklı coğrafyalarında yaşanan savaşlar, müdahaleler, insan hakları alanında ve ekonomik hayatta yaşanan krizler gibi olumsuz; bireysel özgürlükler, yüksek yaşam standardı ve küreselleşme gibi olumlu süreçlerin sonucunda pek çok insan göç etmek durumunda kalmıştır. Göç hareketlerinin, ülkelerin ekonomik, sosyal, kültürel ve toplumsal yapıları üzerinde değiştirici ve yeniden şekillendirici bir etkiye sahip olduğu; bu kapsamda girişimcilik üzerinde de olumlu etkilerinin yüksek bir ihtimalle var olabileceği söylenebilir. Bu nedenle göç, göçmenlik ve göçmen girişimciliğin ele alınmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yaşanan göç hareketlerinin doğal bir sonucu olarak göç eden bireyler gittikleri ülkelere kendi ülkelerine has çok çeşitli özellik, gelenek ve iş yapma yöntemlerini de götürmekte; göç ettikleri ülkede yaşamlarını sürdürebilmek adına pek çok ekonomik faaliyetin içinde yer alabilmektedirler. Göç eden bireylerin gittikleri ülkede ekonomik etkinlikleri üstlenmek üzere gerçekleştirdikleri bu faaliyetler; yani, göçmenlerin ekonomik alana entegrasyonu ve yeni işletme kurma etkinlikleri göçmen girişimcilik olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Günümüzde, göçmen girişimciler birçok ülkede işgücünün artan payını temsil etmekte, yerel istihdama katkıda bulunmaktadır. Bu noktada, göçmen girişimcilik, başta işsizliği azaltma ve istihdamı artırma olmak üzere, Gayri Safi Milli Hasılayı artırma, orta sınıfı güçlendirme, yoksulluğu azaltma gibi fonksiyonları ile her türlü toplumsal, kültürel, hukuki ve ekonomik hayata önemli katkılarda bulunmaktadır.

SOSYOLOJİK BİR OLGU OLARAK GÖÇ

Genel olarak göç olgusu, büyük nüfus hareketlerinin sonucunda gerçekleşen coğrafi konum değişimi süreçlerinin sosyal, ekonomik, politik ve kültürel unsurlar üzerinde gerçekleştirdiği değişimler (İçduygu ve Ünal, 1998:38) olarak ele alınmaktadır. Göç, insanlık ile eşdeğer bir tarihe sahiptir ve insan topluluklarının kendi bölgelerinden geçici ya da sürekli olarak başka bölgelere hareket ederek yerleşmeleri sonucunda ortaya çıkan yer değiştirme eylemidir (Saydam, 1997:1). Her ne kadar göç geçmişten bugüne toplumların karşılaştığı en dramatik olaylardan biri olsa da gerek geniş kapsamı gerekse kavramla ilgili standartların oturtulmasının zorluğundan dolayı evrensel özellikte bir tanımı henüz yapılamamıştır (Sinha, 2005:2). Bununla birlikte, "bireylerin, daha iyi yaşam koşullarına sahip olma çabasında önemli adımlardan biri olan göç, iktisadi, siyasi ya da toplumsal sebeplerle, bireysel ya da kitlesel olarak yer değiştirme faaliyetlerinin genel adı olarak tanımlanabilmektedir (Bülbül ve Köse, 2010:77). Göç, coğrafi olarak bir bölgeden ayrılan bireylerin, başka bir coğrafi konumda yaşamlarını sürdürmeye karar verme ve kararlarını uygulamaları ile gelişen bir durumdur.

Literatürde göç olgusuna ilişkin çeşitli araştırmacılar tarafından yapılan bazı saptamalar şunlardır:

- Göç, içerdiği ekonomik, sosyal, demografik unsurları, yeni baştan yapılandırılan bir tasarım hareketidir (Zelinsky, 1966:44).
- Göç ya da yer değiştirme, yayılım açısından en önemli unsurdur (Chapman, 1979:142).
- Göç, en temel haliyle bir coğrafi bölgeden diğerine taşınmaktır (Desphande vd., 1980:5).

- Göç, nüfusta gerçekleşen değişimler için çok kritik öneme sahip bir bileşendir (Newell, 1990:82).
- Göç, insan topluluklarının yerleşim yerinin sürekli değişimidir (Lee vd., 1998:290).
- Göç, kişi ya da grupların kendi bölgelerinden başka bir bölgeye, kalıcı ya da geçici olarak yerleşmek amacıyla, bir idari ya da siyasi sınırı geçerek gerçekleştirildikleri coğrafi bir noktadan diğerine geçiş hareketidir (IOM, 2004a:5).

Günümüzde de yoğun bir biçimde yaşanan göçler çok çeşitli sebeplerle gerçekleşmektedir. Aksoy (2012:295) göçleri: çeşitli doğa olayları ya da iklimsel koşullar nedeniyle gerçekleşen iklim sebebi göçler; daha iyi koşullara sahip bir iş, daha yüksek bir gelir gibi bireysel arzuların kaynaklanan ekonomik sebeplere dayalı göçler; terör eylemleri, savaş, rejim değişiklikleri, siyasi baskılar gibi bireyler üzerinde tehlike algısı yaratan unsurlardan kaynaklanan siyasi temelli göçler; eğitim gibi kaygılarla bir ülkeye gidilmesinin ardından o ülkeye yerleşilmesi ile sonuçlanan eğitim sebebi göçler; eğitim sebebi göçlerin son halkası niteliğinde olup, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerdeki yüksek niteliklere sahip uzman bireylerin bireysel arzuları nedeniyle gerçekleştirdikleri beyin göçü; iş hayatının bitişinin ardından hayatını başka bir ülkede yaşama kararı ile gerçekleşen emekli göçü şeklinde sınıflandırmıştır.

Görüldüğü gibi, zorunlu ya da gönüllü olarak gerçekleşebilen göç hareketleri, hem göç alan hem de göç veren ülkelerle ilgili olarak etnik farklılıklar, kimlik, toplum, devlet, yurttaşlık gibi kavramlar açısından ciddi anlamda karmaşık süreçler yaşanmasına sebep olmakta (Göktürk, 2003:12) ve toplumda radikal değişimler yaşanmasına neden olabilmektedir. “Çoğunlukla coğrafi konum değişikliği olarak algılanan göç, toplum yapısını değiştirme gücüne sahiptir (Özer, 2004:11). Küresel bir perspektiften bakınca, modern bir açık toplumun anahtar özelliği olan uluslararası göç ile birlikte birçok insan, kalıcı olarak bir yerden başka bir yere taşınmaktadır (Kourtit & Nijkamp, 2011:167; Massey vd. 1993:436). Sınırların ötesine geçen göç hareketlerinin eski dönemlerden beri toplumları, ülkeleri şekillendirmekte olduğu ifade edilmektedir. Özellikle son yıllarda yaşanan göç hareketleri, küresel özellikleri ve sonuçları ile daha da dikkat çekmektedir.

1.1.Tarihte Yaşanan Göç Dönemleri

İnsanlık tarihi boyunca yaklaşık üç asırlık dönem içerisinde görülen göç hareketleri; Onsekizinci ve Ondokuzuncu yüzyıllarda yaşanan köle transferleri; Yeni Dünya'ya yönelik göç hareketleri; ikinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan göç hareketleri; 1970 sonrası görülen göç hareketleri şeklinde dört başlık altında toplanabilmektedir (Koser, 2007:3).

- Onsekiz ve Ondokuzuncu asırlarda görülen köle nakillerinde Akdeniz, Afrika ve Hint Okyanusu'ndan Amerika ve Avrupa'ya büyük insan toplulukları nakledilmiştir. Bu kapsamda onbeş milyon civarında insanın zorunlu göç olarak nitelendirilebilecek şekilde yer değiştirdiği bilinmektedir. Bu hareket 19. yüzyıldan önceki en büyük toplu göç olarak değerlendirilmektedir (Lovejoy, 2006:1).
- Yeni Dünya'ya yönelik göç hareketleri, Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya ekonomisinde yer edinmesinden sonra gelişmeye başlamıştır. Özellikle 1930'larda yaşanan büyük buhrana kadar Amerika'ya Avrupa'nın durgun ekonomiye sahip bölgelerinden işçi kökenli büyük bir göç gerçekleşmiştir. 1800'lü

yıllardan 1930'lu yıllara kadar Avrupa'dan Amerika'ya göç eden insan sayısının yaklaşık 48 milyon olduğu tahmin edilmektedir.

- İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşen göç hareketleri, iş gücü ihtiyacının artması sonucunda gerçekleşmiştir. Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya gibi ülkelerde savaş sonrası yara alan ekonomilerinin canlandırılmasına da hizmet eden bu göç dalgasının önemli örneklerinden biri, Almanya ve Belçika gibi ülkelere Türkiye'den yaşanan işçi göçleridir.
- 1970'li yıllardan sonra yaşanan göç hareketlerinin temelinde yine çalışma ve yeni iş imkânlarına ulaşma amacı yatıyor olsa da bu göçlerin çoğu daimi göç olarak kabul edilmemektedir.

Günümüzde neredeyse her ülke göç hareketlerinden etkilenmektedir. Bu kapsamda ülkeler, göç hareketlerine yönelik olarak, göçmenlerin ayrıldığı konum olma, göçmenlerin hedeflerine giderken geçiş yaptıkları coğrafya olma ve göçmenlerin nihai hedefleri olma şeklinde de sınıflandırılabilir üç temel işlevi yerine getirmektedirler.

Bugünün küresel dünyasında bireylerin göç etme eğilimi gün geçtikçe daha da fazlalaşmakta ve göç hareketlerini küresel ölçekteki sorunlar haline getirmektedir. Örneğin dünya genelinde 2002 yılında kayıtlara geçen göçmen sayısı 175 milyon civarındayken 2015 yılı sonunda bu rakam 250 milyon seviyesine ulaşmaktadır (UNFPA, 2015:25).

2.1. Göç Hareketlerinin Nedenleri

Bireylerin ya da toplulukların göç etmesinin pek çok sebebi olabilmektedir. Göçe sebep olan faktörler; itme etkisi yaratan faktörler ve çekme etkisi yaratan faktörler olarak gruplandırılmaktadır (Haas, 2008:9). İtme etkisi yaratan faktörler, göç veren ülkeden kaynaklanırken; çekme etkisi yaratan faktörler göç alan, gelişmiş; yani hedef ülkelerde bulunmaktadır.

İtme etkisi yaratan faktörler; bireylerin günlük hayatları üzerinde baskı yaratan, yaşam koşullarını olumsuz noktaya taşıyan savaşlar, doğal afetler, salgın hastalıklar, politik unsurlardır. Bu, bireyleri ya da grupları buldukları coğrafi konumları terk etmeye itmektedir. Ayrıca kaynak ülkedeki yaşam koşullarını zorlaştıran düşük ücretler, eksik sosyal güvence, düşük eğitim olanakları ve sağlık hizmetleri gibi faktörler de itme etkisi yaratan faktörler olarak görülebilmektedir (Sinha, 2005:10).

Çekme etkisi yaratan faktörler; göç kararı veren göçmenlerin temelde arzu ettiği daha elverişli iklim koşulları, özgür olma, daha kolay gıda elde edebilme gibi faktörlerdir. Hedef ülkenin yani göç alan ülkenin çalışma koşulları, yerleşim imkânları gibi teşvik edici özellikteki unsurlar göç çeken temel nedenlerdir (Sinha, 2005:9).

Küresel ekonomi kaynaklı göç sebepleri ise şöyle sıralanmaktadır (Koser, 2007:39);

Küresel ölçekli istihdam krizleri: İş bulma isteği en temel göç nedenleri arasındadır. Küresel ekonomik zorluklar nedeniyle istihdamın sürekli olarak değişim gösteriyor oluşu ya da bireylerin kendilerine uygun çalışma alanları elde edemiyor oluşu gibi sebepler göçmenleri göç arayışına sürüklemektedir.

Emek ve işgücü piyasalarında yaşanan bölünmeler: Giderek büyüyen ekonomiler her ne kadar olumlu bir durum gibi görünüyorsa da bu durum küresel ölçekte emek piyasalarının bölünmesine ve iş güvenliği sorunları, düşük statülü işler gibi koşulların oluşmasına sebep olmaktadır. Bu koşullar ise özellikle göçmen iş gücü

açısından hedef haline gelmektedir.

İletişim alanında yaşanan büyük gelişmeler: Her geçen gün giderek daha da kolaylaşan iletişim, bireylerin farkındalık seviyelerini arttırmış, buldukları coğrafi konumların dışında yer alan olanaklar hakkında bilgi sahibi olmalarını kolaylaştırarak göç hareketlerini tetikler hale gelmiştir.

Göç ağları: Göçmenler sıklıkla akrabalarının, tanıdıklarının daha önceden göç ederek yerleştikleri konumlara göç etmeyi tercih etmektedir. Bu durum da uluslararası göç ağları olarak tanımlanan bir yapıyı yaratmaktadır. Bu yapı, bünyesinde barındırdığı finansal destek görme, kalacak yer sağlama, iş bulma kolaylığı gibi unsurlarla göçü tetikleyen önemli faktörlerden biri haline gelmiştir.

1.3. Göç Hareketlerinin Sınıflandırılması

Göçlerin sınıflandırılması pek çok farklı detayı içeren, karmaşık yapılı bir konudur. Bu sınıflandırma ile ilgili pek çok farklı kriterden bahsetmek mümkündür (Sinha, 2005:6). Göçlerin sınıflandırılmasında coğrafi sınıflandırma, zamana bağlı sınıflandırma, demografik özelliklere göre sınıflandırma ve nedenlere bağlı sınıflandırma şeklinde bir gruplama yapılabilir.

Coğrafi sınıflandırma; bu sınıflandırmanın temelinde coğrafi olarak kapsanan mesafe yer almaktadır. Bu sınıflandırma yöntemi ile ulusal sınırlar içerisinde konumunu değiştiren birey uluslararası göçmeni ayırt edebilmek mümkün olmaktadır. Coğrafi sınıflandırmanın kapsamında, okyanus ötesi göçler ile kuzey-güney göçü yer almaktadır. Okyanus ötesi göçler, bir ya da birden fazla okyanusu aşan göç hareketlerini kapsamaktadır. Avrupa, Afrika ve Atlantik üzerinden gerçekleşen bu göçler, ticari ve stratejik temellere sahiptir. Özellikle coğrafi keşiflerin ardından, ekonomik ve politik amaçlara bağlı olarak çok sık yaşanmış bir göç türüdür (Hoerder ve Kaur, 2013:42). Kuzey-güney göçü olarak adlandırılan göç hareketi ise aslında simgesel bir anlam taşımaktadır. Ekonomik olarak güçlü, varlıklı ve gelişmiş ülkelere (Kuzey ülkelerine), göreceli olarak daha fakir ya da gelişmekte olan ülkelere gerçekleşen göç hareketleri olarak ele alınabilir (IOM, 2013:43).

Zamana bağlı sınıflandırma; göçlerin zamana bağlı olarak sınıflandırılmasında kalıcı göç ve geçici göç kavramlarından bahsedilmektedir. Kalıcı göç hareketlerinde adından da anlaşılacağı gibi ana ikamet konumundan ayrı olarak, harcanan zamanın daimi olması durumu söz konusudur. Çoğu göç hareketi kalıcılıktan uzak, belirli bir noktadan sonra kaynak ülkeye dönme eğilimi göstermektedir (LeMaitre vd., 2007:4). Geçici göç hareketlerinde göçmenler tarafından ana ikamet konumundan ayrı geçirilen sürenin belirli sınırının olması söz konusudur. Özellikle istihdam temelli olarak gerçekleşen bu göç hareketinde çalışma izni gibi detaylara bağlı olarak göçmenler işlerini ve işverenlerini değiştirebilmektedir (Dreher ve Poutvaara, 2005:2). Her ne kadar neredeyse tüm hayatlarını yabancı ülkelere geçiren bireylerde bile ana vatanlarına dönme eğilimleri her zaman görünüyor olsa da, son yüzyıllarda ortaya çıkan göç hareketlerinin tamamına yakını kalıcı göç özelliği göstermektedir (Koser, 2007:8).

Demografik özelliklere göre sınıflandırma; bu sınıflandırmanın temelinde göç hareketlerini, onları gerçekleştiren göçmenlerin demografik ve ekonomik durumlarına göre sınıflandırılma amacı bulunmaktadır. Yüksek nitelikte göçmenlerce gerçekleştirilen göç hareketleri ve nitelsiz göç hareketleri bu kapsama girmektedir. Sıklıkla beyin göçü olarak da adlandırılabilen yüksek nitelikli göçmenlerin gerçekleştirdiği göç hareketlerinde özellikle göç veren ülke açısından ciddi olumsuzluklar söz konusudur. Daha yüksek yaşam standartlarına doğru gerçekleştirilen bu göç hareketinin sonucun-

da özellikle nitelikli işgücü açısından kaynak ülke büyük eksiklikler yaşamakta olan bir ülke durumundadır (Brezis ve Soueri, 2011:5). Niteliksiz göç hareketlerinde ise beyin göçünden farklı olarak göç eden bireylerin nitelikleri, göç alan ülkedeki işçilerden daha düşüktür. Bu durum, çoğunlukla göç alan ülkenin yerel işgücünün çalışma alanlarını olumsuz etkilemekte ve göç eden bireylerin düşük ücretlerle çalışmalarına sebep olmaktadır (Roark ve Graham, 2011:3).

Nedensel sınıflandırma; göç hareketlerini yaratan nedenlerin ya da güdülerin temel alındığı bu sınıflandırma kapsamında, emek göçü ve ekonomik göç, eğitim göçü, zorunlu göç gibi farklı göç türleri bulunmaktadır. Emek göçü ya da ekonomik göç, belirli miktarda iş gücünün, ihtiyaç sahibi ülkeler tarafından transfer edilmesine yönelik olarak gerçekleştirilen göç hareketleridir. Bu göç türünde, göç alan ülkeler tarafından emek göçünün gerçekleştirilmesine yönelik özel konuk işçi programları gibi faaliyetler devreye sokulmaktadır (Tomanek, 2011:34). Eğitim göçü, adından da anlaşılacağı gibi bireylerin eğitim temelli kaygılarla başka ülkelere gitmeleridir. Özellikle son dönemde eğitim programlarının pek çok farklı ülkeyi kapsayacak şekilde içeriklerinin genişlemesinin sonucu olarak yabancı ülkelerdeki eğitim olanakları daha da dikkat çekerek hale gelmiştir. Tüm bu gelişmeler eğitim gücünü tetikleyen unsurlar olmuştur (Brezis ve Soueri, 2011:2). Eğitim göçü aynı zamanda göç alan ülkede orta ya da uzun vadeli çeşitli kariyer imkânlarına da dönüşebilmekte ve kalıcı göç haline gelebilmektedir (Bijwaard ve Wang, 2016:38). Zorunlu göç hareketleri ise doğal afet, savaş gibi olumsuzlukların etkisiyle bireylerin gerçekleştirmek zorunda kaldıkları göç türüdür. Bu noktada en önemli ayırım, sığınma hakkı tanınmış olan bir sığınmacının Birleşmiş Milletler tarafından genel göçmen tanımı ile nitelenmiyor oluşudur (IOM, 2004a:16).

1.4. Göç Hareketlerinin Etkileri

Göç hareketlerinin gerek göç veren ülkeler, gerek göç alan ülkeler açısından çeşitli olumlu ve olumsuz etkileri söz konusudur. Ayrıca göç hareketlerinin göç eden birey ve uluslararası ticaret üzerinde de çeşitli etkileri bulunmaktadır. Bu bağlamda, göçün yarattığı etkiler dört başlık altında gruplandırılabilir;

1.4.1. Göç Hareketlerinin Göç Veren Ülke Üzerindeki Etkileri

Göç hareketlerinin, göç veren ülke, bir başka deyişle kaynak ülke üzerinde olumlu veya olumsuz etkilerinden bahsedilmektedir. Göç eden bireyler, maddi birikimlerini kendi ülkelerine göndererek ülkelerinin ekonomisine önemli katkılarda bulunmaktadır. Ayrıca göç ettikleri ülkelere öğrendikleri iş teknikleri ve üretim yöntemlerini kendi ülkelerinde de uygulamaya çalışarak yeniliklere kaynak olma işlevini üstlenebilmektedirler (Koser, 2007:41). Yine, göç eden bireyler, kaynak ülkede çeşitli organizasyon ve kuruluşların kurulmasına ön ayak olarak, teknik uzmanlık aktararak, hatta politikaların belirlenmesi sürecinde yer alarak ülkeleri için olumlu katkılar sağlayabilmekte; gittikleri ülkeler ile kendi ülkeleri arasında yarattıkları ilişki ağları sayesinde yerel kalkınma öğeleri olarak işlev görebilmektedirler (IOM, 2013:12).

Göç veren ülkeler açısından göçün en olumsuz etkisi, nitelikli işgücünün göç etmesi konusudur. Özellikle yetkin ve nitelikli işgücünün göç hareketi, kaynak ülkeler açısından temel kaygılardan birini oluşturmaktadır. Beyin göçü olarak da tanımlanan bu göç türü, kaynak ülkenin uzun dönemli ekonomik kalkınması açısından önemli bir problemdir. Bu açıdan göç, kaynak ülkelerin zaten yetersiz olan beceri ve yetilerini iyice tüketmektedir (Koser, 2007:43). Ayrıca, kaynak ülkelerde çeşitli kamu kurumlarında çalışan bireylerin göç etmesi, kaynak ülke açısından önemli bir potansiyel mali

gelir kaybını da beraberinde getirebilmektedir (Yuan vd. 2014:8). Kamu veya özel sektörde katma değer yaratma potansiyeli olan bireylerin, ülkelerini bırakıp başka ülkelere göç ederek değer oluşturma sürecine katılması ve kalıcı olarak hedef ülkede yaşama-ya başlaması ülkeleri açısından istenilmeyen bir durumdur.

1.4.2. Göç Hareketlerinin Göç Alan Ülke Üzerindeki Etkileri

Göç hareketlerinin, hedef ülkeler açısından da olumlu ve olumsuz etkileri olabilmektedir. Göç hareketleri sonucunda hedef ülkelerin emek piyasalarının etkinlik seviyesi artmaktadır. Göçmenler hedef ülkelerde sadece düşük nitelikli işlerde değil uzmanlık, yüksek yetkinlik gerektiren işlerde de istihdam edilebilmektedir (Koser, 2007:10). Göç sonucunda hedef ülkelerin ya da göç alan ülkelerin sosyal yaşamlarında, sosyo ekonomik yapılarında bir canlanma görülebilmektedir. Göç hareketlerinin, hedef ülkelerde çeşitli ihtiyaçlara ait boşlukları doldurarak girişimciliği teşvik etme, emek piyasalarını harekete geçirme gibi etkilerle ekonomik büyümeyi olumlu şekilde etkileyebildikleri ifade edilmektedir (ILO, 2010:57). Göç hareketleri sonucunda göç alan ülkelerde gerçekleşen canlanmanın etkisiyle çeşitli sosyo kültürel yapıların esnekleşebildikleri de görülmektedir (Koser, 2007:11).

Göç alan ülkeler açısından göçün olumsuz etkileri ise şöyle sıralanabilir; göç hareketleri sonucu bir ülkeye yerleşen göçmenlerin kendilerine o ülke tarafından sağlanan çeşitli kamusal hizmetler, sosyal güvenlik unsurları gibi katkıların mali boyutu, göçmenlerin o ülkeye ödedikleri vergilerden çok daha yüksek olmaktadır. Bu durum da göç alan ülkeler üzerinde ciddi bir mali yük yaratmaktadır (ILO, 2010:67). Yoğun göç hareketleri sonucu göç alan ülkedeki yerli çalışanların ücretleri ya da istihdam seviyeleri olumsuz etkilenebilmektedir. Ayrıca göç statülerinden kaynaklanan farklılıklar çeşitli istihdam dengesizliklerine de sebep olabilmektedir (ILO, 2010:72). Bu nedenlerle, hedef ülkede çalışan yerli işgörenler, göç hareketlerine bazen olumsuz bakabilmektedirler.

1.4.3. Göç Hareketlerinin Göç Eden Bireyler Üzerindeki Etkileri

Göç hareketleri, göç eden bireyler üzerinde çoğunlukla çeşitli zorluklar ya da olumsuzluklar yaratabilmektedir (Koser, 2007:48). Örneğin göç eden bireyler, göç ettikleri ülkelerde çeşitli istismarlara maruz kalabilmekte; çeşitli insani hakları ihlal edilebilmektedir. Üstelik uzun süreli ya da kalıcı göçler sonucunda göçmenlerin kimliklerini kaybetmeleri söz konusu olabilmektedir. Göçmenler çoğu zaman, yerel bireyler tarafından kabul görmemek, anlaşılılmamak gibi durumlardan kaynaklanan kültür şokuyla karşı karşıya kalabilmektedirler.

1.4.4. Göç Hareketlerinin Uluslararası Ticaret Üzerine Etkileri

Göç ve uluslararası ticaret kavramları arasında önemli bir ilişkinin olduğu sıklıkla kabul gören bir önerme olsa da, bu iki kavramın birbirinin ikamesi olarak mı ele alınması gerektiği, yoksa bu iki kavramın birbirlerine yönelik tamamlayıcı bir role mi sahip oldukları noktasında tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Faustino ve Leitao (2008:8)' a göre, mal ya da hizmet ticareti ile göçmen işgücü aktarımı ya da ticareti birbirlerini ikame etme özelliğine sahiptir. Bu bakış açısına göre bir ülkeden gerçekleştirilen emek yoğun özellikte mal ithalatı bir anlamda ilgili ülkeden işgücü ithalini de beraberinde getirmektedir.

Göçün ticaret üzerindeki etkileri üç etkileşim kanalı üzerinden gelişebilmektedir. Birinci etkileşim kanalında, göç hareketleri ile bir ülkeden diğerine geçiş arttıkça, göç eden bireylerin ya da toplulukların, kaynak ülkedeki mal piyasasından kendi ülkelerine

has ürünleri talep etmeye başlamaları nedeniyle hedef ülkenin ithalat hareketleri ve içerikleri kaçınılmaz olarak değişmektedir. Özellikle nadir bulunan ya da özel mallar söz konusu olduğunda göçün ticaret üzerindeki etkisi daha da büyük olabilmektedir (Head ve Ries, 1998:50). İkinci etkileşim kanalında, göç hareketlerinin sonucunda bir ülkeden diğerine geçen bireyler iki ülkeye dair piyasa özelliklerinin ve bilgilerinin paylaşılmasında ve aktarılmasında aktif rol oynamaya başlamaktadır. Bu aktifliğin bir sonucu olarak iki ülke arasında bağlantı kurulmasına ya da ticari ilişkilerin geliştirilmesine dair işlem maliyetlerinin önemli derecede düşmesi nedeniyle, söz konusu ülkeler arasında ikili ticari faaliyetlerinin gelişmesi de mümkün olabilmektedir. Göçün, ticaret üzerinde söz konusu olan etkisi, bilgi gelişimi ya da artışı etkisi olarak da adlandırılabilir (Ghatak ve Piperakis, 2007:24). Üçüncü etkileşim kanalında ise göç hareketlerinin sonucunda bir ülkeye yerleşen bireyler, kaynak ülkelerinde bıraktıkları akrabaları, tanıdıkları ile ilişkiyi ve iletişimi devam ettirerek göç ettikleri ülkelerde çeşitli ticari faaliyetleri iki ülke özeline yayacak şekilde organize etmeye öncülük edebilmektedirler (Dunlevy ve Hutchinson, 1999:1045).

Göç veren kaynak ülke ile göç alan hedef ülke arasında ticarete konu olan mal ya da hizmetler, yukarıda bahsedilen etkilere açık özellikte değilse, doğal olarak göçün, ilgili ülkelerin ticari faaliyetleri üzerinde herhangi bir etkisi olmayabilmektedir (Head ve Ries, 1998:57). Göç hareketlerinin, ülkelerin ticari faaliyetleri üzerinde göreceli olarak faydalı ya da zararlı olarak nitelendirilebilecek bir başka etkisi de, özellikle farklı üretim yöntemlerine ilişkin bilgi ve metotların göç nedeniyle hedef ülkeye aktarılması sonucunda yaşanabilmektedir. Bilgi ve metotların kaynak ülkeye aktarımıyla, geçmişte kaynak ülke tarafından ithal edilen çeşitli ürünler, ülke içerisinde üretilebilmekte; bu süreç, hedef ülke ithalat değerleri üzerinde önemli değişiklikler yaratabilmektedir. Bu durum, hedef ülke açısından olumlu bir durum iken, geçmişte ithalat gerçekleştirdiği ülkeler açısından ise dezavantajlı bir durum ortaya koyabilmektedir (Dunlevy ve Hutchinson, 1999:1053).

Son dönemlerde yaşanan afetler, savaşlar ya da çeşitli zorunluluklar nedeniyle ciddi artış gösteren göç hareketlerinin bir sonucu olarak göçün ticaret üzerine etkileri, günümüzde üzerinde sıklıkla çalışılan bir konu haline gelmiştir. Konuya ilişkin literatürde yer alan bazı araştırmalara dair detaylar şöyle sıralanabilir;

- Kanada üzerinden gerçekleştirilen bir araştırmada, bu ülkenin 12 yıllık süre içerisinde farklı ülkelerle gerçekleştirdiği ticari faaliyetler incelenmiş; göç hareketleri sonucunda göçmen sayısında gerçekleşen %10'luk bir artışın, Kanada'nın ithalatını %3; ihracatını ise %1 arttırdığı tespit edilmiştir (Head ve Ries, 1998:860).
- Benzer bir araştırmada, ABD'nin ithalat faaliyetleri ile göç arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonucuna göre, göçmen sayısı, ülkenin ithalat seviyesini belirlemede önemli bir rol üstlenmektedir (Dunlevy ve Hutchinson (1999:1052).
- Birleşik Krallık'da gerçekleştirilen bir araştırmada, göç ile ülkeye giriş yapan birey sayısında gerçekleşen %10'luk bir yükselmenin, Birleşik Krallığın özellikle Birleşmiş Milletler üyesi ülkelere gerçekleştirdiği ihracatı %1,6 yükselttiği saptanmıştır (Girma ve Yu, 2000:23).
- Yunanistan'da gerçekleştirilen bir çalışmada, göçün, ülkenin ihracatı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Piperakis

vd. 2003:9).

- İspanya özelinde gerçekleştirilen araştırmada ise göçmen sayısı ile ülkenin ticari işlem maliyetleri arasındaki ilişkiye odaklanılmış ve göçmenlerin ticari işlem maliyetlerini düşürerek ticareti arttırıcı bir etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır (Blanes, 2005:254). İspanya’da yapılan bir diğer araştırmaya göre ise, göçün ülkeler arasındaki iletişim ağlarına ilişkin sabit maliyetleri azaltıcı etkisinin olduğu ortaya konmuştur (Peri ve Requena, 2010:1458).
- Portekiz üzerinde gerçekleştirilen bir diğer araştırma sonucuna göre, göçün ihracat, ithalat ve genel olarak ülkenin ticari faaliyetleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur (Faustino ve Leita, 2008:15).
- İsviçre’de yapılan bir çalışmada, göçün, ihracat yerine ithalat üzerinde daha büyük etkisinin olduğu saptanmıştır. Bu etkinin, özellikle farklılaştırılmış ürün piyasalarında kendini daha fazla gösterdiği ifade edilmektedir (Tai, 2009:225).
- Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkelerinde yapılan bir araştırmada, göçün göç veren ülkedeki yabancı yatırımı arttırdığı, göç veren ve göç alan ülkeler arasında bir ticaret ağına oluşturulmasına neden olduğu anlaşılmıştır (Lewer ve Van Den Berg, 2009:198).
- Türkiye özelinde gerçekleştirilen bir araştırmanın sonuçlarına göre, diğer ülkelerde yaşayan Türk göçmen sayısında gerçekleşen %10’luk bir artış, Türkiye’nin dış ticaret hacmini % 0,84; toplam ihracatını ise % 0,77 oranında arttırmaktadır (İnsel vd. 2010:6). Türkiye’yi göç veren bir ülke konumunda ele alan ve Türkiye’den diğer ülkelere doğru gerçekleşen göçün, ilgili ülkelerle Türkiye arasında gerçekleşen ticaret üzerine etkisini araştıran bir çalışmanın ampirik bulguları, göç ile ticaret arasında pozitif ve güçlü bir ilişki olduğunu desteklemiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, hedef ülkelere giden Türk göçmen sayısında gerçekleşen yüzde 10’luk bir artış, Türkiye’nin ilgili ülkeden yaptığı ihracat miktarını yüzde 3,1 ile 4,9 arasında; ithalatını ise yüzde 2,9 ile 4,5 arasında değişen bir oranda arttırmaktadır (Karagöz, 2011:15).

Araştırma sonuçlarından da anlaşılacağı gibi, göç hareketlerinin, hem kaynak ve hedef ülke; hem de göç eden bireyler ile ticaret hacmi üzerinde etkileri vardır. Aynı zamanda, ticari faaliyetler kapsamında ülkelerarası ithalat, ihracat ve ikili ticaret bütünlüklerini de etkilemektedir.

2. GÖÇMENLİK

Göçmenlik, pek çok farklı unsuru bir arada bulunduran, göç eyleminin amacı, sebebi, göç süreci gibi unsurlara göre birçok farklı bakış açısıyla değerlendirilebilen geniş kapsamlı bir kavramdır. Buldukları bölgenin sınırları dışına gönüllü veya zorunlu bir biçimde çıkarak yaşamlarını farklı coğrafyalarda devam ettirmeye çalışan bireyler, genellikle göçmen olarak adlandırılmaktaysa da, literatürde göçmen kavramının, bir takım kriterlere göre farklı gruplar ve farklı isimler altında ele alındığı görülmektedir.

Castles (2000:272), göç eden bireyleri/göçmenleri aşağıdaki şeklide ele almaktadır;

- **Geçici Göçmen Özellikli İşçiler:** Misafir işçi olarak da nitelendirilebilecek bu göçmen işçi grubu, birkaç ay ya da bir yıl gibi bir süre zarfında iş bulabilmek ve gelirlerini evlerine göndermek amacıyla göç eylemini gerçekleştiren bireylerdir.
- **Ticaretile Uğraşan Vasıflı Göçmenler:** Uluslararası organizasyonlar bünyesinde çalışan ya da yeni iş imkânları bulmak isteyen idareci, yönetici, tekniker gibi vasıflı göçmenlerin oluşturduğu ve çoğunlukla göç edilen ülke tarafından kolay kabul gören göçmenlerdir.
- **Yasadışı Göçmenler:** Göç edilen ülkelerde gerekli olan izin ve belgeler olmadan, çoğunlukla iş arama amacıyla göç faaliyetini gerçekleştiren göçmen gruplarıdır. Bu tip göçmenler, gerek göç ettikleri ülke açısından gerekse de kendileri açısından pek çok olumsuzluğu beraberlerinde getirmektedirler.
- **Mülteciler:** Baskı, zulüm, siyasi düşünceler gibi unsurlar nedeniyle olumsuz koşullara maruz kalacağından korktuğu için vatandaşı olduğu ülkeden ayrılma niyetiyle hareket eden göçmen grubudur.
- **Zorunlu Göçmenler:** Savaş, gelişmeden kaynaklı yeni proje ve politikalar tarafından desteklenme, doğal afetler, çevresel faktörler gibi etmenler nedeniyle göç eylemini gerçekleştiren göçmen gruplarıdır.
- **Geri Dönen Göçmenler:** Göç ettikleri ülkede geçirdikleri belirli bir sürenin ardından kendi ülkelerine geri dönerek ülkelerine sermaye, yetenek, deneyim gibi kazanımlar aktaran ve bu yolla kendi ülkelerinde kültürel ve ekonomik değişiklikler yaratan göçmen gruplarıdır.

Ülkelerinde yaşanan siyasi ve iktisadi gelişmeler sonucunda göç eden bireyler kitleler halinde daha yüksek yaşam seviyelerine ulaşabilmek adına göçmen işçi olarak çalışmak durumunda kalmaktadırlar (Castles ve Miller, 2008:10). Göçmenler, yerleşim yeri konusunda, ağırlıklı olarak belirli demografik çekiciliği olan bölgelerde, özellikle gelişmiş dünyadaki metropolitan bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Uluslararası göçte en önemli varış bölgelerinden birinin Avrupa olduğu; 2000 yılından sonra Avrupa'nın, uluslararası göçte önemli bir artış yaşadığı ifade edilmektedir. Örneğin, 2001 yılında 1.15 milyon olan göç rakamı, 2005 yılında 2.03 milyona ulaşmıştır (Eurostat, 2008:39).

Avustralya ve Kanada gibi coğrafi alanları yeniden doldurma ve bölgesel kalkınma için iş gücüne ihtiyaç duyan ülkelerde göçmen topluluklar mevcuttur. Avrupa'daki düşük doğum oranları da göçe desteği arttırmaktadır. 1960'lı yıllarda 2,6 olan doğum oranı 2000'li yıllarda 1,4 oranına kadar düşmüştür. Sonuç olarak göçmen toplulukları ekonomik canlanma ve sosyal yenilenme için bir kaynak olarak görülmektedir. Örneğin, birçok büyük metropolitan bölgede göç, yığılma dinamiklerini güçlendirmektedir. Son yıllarda, "Göçün yeni coğrafyası", göçmenlerin sosyo-ekonomik ve mekânsal etkileri, özellikle yerel/bölgesel işgücü piyasalarına ilişkin çeşitli yeni bilgiler ortaya konmuştur (Kourtit ve Nijkamp 2012:168; Longhi vd., 2010:374; Waldinger, 1989:226).

Gelişmiş ülkelerde uluslararası göçün hızla artması, ekonomik büyüme ve bölgesel kalkınmaya katkısı ve göçmenlerin iş gücü piyasalarına katılımı çalışma alanında bolluğa sebep olmuştur. Çünkü girişimciler sadece işçi değil aynı zamanda işletmeler de yaratmıştır (Van Delft, Gorter ve Nijkamp 2000:432; Kloosterman ve Rath 2003:192; Waldinger, Aldrich ve Ward 1990:62). Aynı şekilde yüksek göç alma

oranlarının görüldüğü ABD, Almanya, İngiltere ve özellikle son dönemde Kanada gibi ülkelerde göçmen girişimci sayısının da arttığı görülmektedir (Rath ve Kloosterman, 2000:659).

3. GÖÇMEN GİRİŞİMCİLİK

Gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere farklı ülkelere göç etmiş bireylerin veya etnik azınlıkların ekonomik faaliyetlere katılmalarıyla birlikte göçmen girişimcilik kavramı literatürde yer edinmeye, gittikçe artan bir biçimde ilgi görmeye ve dikkat çekmeye başlamıştır. Özellikle akademisyenlerin, uygulayıcıların ve politikacıların bu alana ilgileri fark edilebilir düzeydedir (Van Delft, Gorter ve Nijkamp 2000:432; Kloosterman ve Rath 2003:192; Waldinger, Aldrich ve Ward 1990:62). Literatürde, göçmen girişimciliği ifade etmek için farklı kavramlar ve tanımlar kullanıldığı görülmektedir. “Changanti ve Green (2002), Butler ve Green (1997), Waldinger ve ark. (1990) ve ABD Ticaret Bakanlığı (1997) tarafından verilen üç temel tanımla birleştirmişlerdir. Onlara göre yabancı girişimciler, “göçmen girişimciler”, “etnik girişimciler” ve “azınlık girişimciler” olarak tanımlanabilmektedir”(Akt. Baycan vd. 2006:10).

Göçmen girişimciler, eski göçmenler ve ortak etnik kökenli göçmenlerle olan bireysel bağlantılarını kullanarak, geldikten hemen sonra kendi işlerini kuran kişileri ifade etmektedir (Butler ve Greene, 2000:268). Etnik girişimciler, “ortak ulusal arka planı veya göç deneyimlerini paylaşan insanlar arasında bir dizi bağlantı ve düzenli etkileşim kalıpları” oluşturabilen bireylerdir (Waldinger vd. 1990:3). ABD, yabancı işletme sahiplerini, genellikle, “azınlık girişimci” kavramı ile ifade etmektedir (ABD Ticaret Bakanlığı, 2004:259).

Göçmen girişimciliğe dair ilk çalışmalar köklerini ABD’den almaktadır. Özellikle 1800’lü yılların sonlarına doğru ABD’de göçmenlerin çeşitli işlerde yoğun şekilde çalıştığı görülmektedir (Volery, 2007:31). En yoğun şekilde göç alan ülkelerin başında gelen ABD’de göçmenlere ait işletmeler özellikle 1992 ve 1997 yılları arasında önemli bir büyüme yaşamıştır (U.S. Department Of Commerce, 2004:260). ABD’nde girişimcilerin oranı yüzde 10’un biraz üzerindedir (Compendia 2000.1; Akt. Avrupa’da Girişimcilik, s.1). Orada göçmen kökenli kişiler, doğma büyüme ABD’lilere göre 2 kat daha fazla girişimci olma ihtimaline sahiptir (Global Entrepreneurship Report, 2012:23).

3.1. Bir Süreç Olarak Göçmen Girişimcilik

Göçmen girişimcilik, göç alan ve göç veren ülke ekonomileri için önemli ve birçok disiplinle ilişkilendirilebilen bir kavramdır. Günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle göç, göçmenlik ve göçmen girişimciliğin, ulusal ve uluslararası platformda toplumsal, kültürel, sosyal, siyasi, ekonomik vs. birçok alanda oldukça yaygın etkisinin olduğu söylenebilir. Bu bağlamda göçmen girişimcilik faaliyetlerinin detaylı bir biçimde açıklanması önem arz etmektedir.

Göçmen girişimcilik faaliyetleri dört aşamalı bir süreç olarak ele alınmaktadır (Strüder, 2003:9);

- Pazara ya da ilgili piyasaya giriş olarak da adlandırılacak ilk aşamada göçmen girişimciler çoğunlukla kökensele unsurlara yoğunlaşmaktadırlar. Bu aşamada girişimcilerin iktisadi uzmanlaşma seviyeleri göreceli olarak düşüktür.
- Kökensele konumlanma olarak da adlandırılacak ikinci aşamada göçmen girişimciler açısından kökensele ve konumsal unsurlara yoğunlaşma seviyesi üst düzeydedir. Sadece kökensele konumlanmaya yönelme durumu sayesinde

göçmen girişimciler yerel pazarda yaşanan rekabetten mümkün olduğu kadar korunmuş olurlar. Bu aşamada pazarın büyüklüğünün yüksek; kökensele uzmanlaşmanın da kolay olduğu söylenebilmektedir.

- Üçüncü aşamada, kökensele nişlere yönelik aracı pazarlar devreye girmektedir. Bu pazarlar sayesinde kökensele ya da etnik olarak nitelendirilebilecek ürünlerin büyük insan gruplarına ya da popülasyonlara ulaşması mümkün hale gelmektedir. Bu aşamanın en önemli özelliği pazarların artık kökensele bölge ile sınırlı olmaktan çıkıp daha da büyümesidir.
- Dördüncü ve son aşama ise iktisadi uyum aşamasıdır. Büyük kitlelere ulaşmak adına kaçınılmaz olan iktisadi uyum faaliyetlerinin sonucunda farklı kökenlere sahip müşteriler de hedeflenmeye başlanır. Bu aşamanın en önemli noktası girişimcilerin kökensele yapılarından sıyrılarak daha genel müşteri kitlelerine hitap eder hale gelmeleridir. Böylece göçmen girişimcilerin göç ettikleri ülkeyle iktisadi entegrasyonları da sağlanmış olur.

3.2. Göçmen Girişimciliğe Yönlendiren Faktörler

Göçmen girişimciler kimi zaman hali hazırda girişimci olarak göç edebilecekleri gibi göç ettikleri ülkelerin sunduğu imkânlar sayesinde de girişimciliğe yönelebilir, girişimcilik faaliyetlerine başlayarak göçmen girişimci vasfını kazanabilirler. Özellikle gittikleri yeni ülkelerde kendi kültürlerinin varlığını korumaya dönük arzuları, göçmen girişimcilerin yerel girişimcilere göre uygun pazarları görebilmelerine ya da yeni pazarlar oluşturmalarına yardımcı olabilmektedir (Kloosterman ve Rath, 2003:194).

Bireyleri göçmen girişimciliğe yönlendiren faktörler arasında, göçmen bireyin güdüsel ve karakter özelliklerinden oluşan psikolojik faktörler, girişimcilik ile ilgili altyapı unsurlarından oluşan sosyolojik faktörler, göç edilen ülkeye dair ekonomik koşullar ve teknolojik ilerlemelerden oluşan maddi/ekonomik faktörleri saymak mümkündür. Daha genel bir bakış açısıyla ise göçmenlerin girişimcilik faaliyetlerini çoğunlukla içinde buldukları ekonomik koşulları iyileştirmek ve geliştirmek üzere bir araç olarak kullandıkları söylenebilmektedir (Jansen vd., 2003:13).

Göçmen bireylerin göç ettikleri toplumlar içerisinde yaşadıkları sosyal dışlanma, ayrımcılık, eksik eğitim alma, yüksek işsizlik seviyeleri gibi zorluklar çoğunlukla göçmenleri girişimciliğe ve kendi işlerini kurmaya yönlendirmektedir (Levent ve Nijkamp, 2006:5). Göçmenleri, bir girişim kurarak işveren olmaya yönlendiren temel motivasyon, yaşanan birçok olumlu ya da olumsuz durumdan kaynaklanabilir. Pazarlarda ihtiyaçlarını yeterince karşılayamama, istediği çalışma şartlarına sahip olamama, aynı etnik gruplar arası bağlılık, sadakat ve birlikte iş yapma isteği, bazı değerleri yaşatma, kendi kendini gerçekleştirme ve başarıma arzusu, kendi kendinin patronu olma isteği, çok para kazanma eğilimi gibi psikolojik, ekonomik, sosyal, politik, kültürel vs. birçok faktör, göçmenlerin girişimci olmalarına neden olabilir.

Bu sayılanların yanı sıra göçmenler, maddi sermaye, özel bilgi ve yetenek ya da sosyal sermaye gibi sahip oldukları kaynakların yardımıyla göç ettikleri ülkede daha güvenli bir şekilde yenilikçi eylemler içerisine girerek girişimci vasfını kazanabilmektedirler. Ayrıca göçmenler, göç ettikleri ülkede doğal bir şekilde fazladan çalışma zorunluluğu hissederek, beraber göç ettikleri ya da kendi ülkelerinde bıraktıkları bireyleri özellikle finansal olarak destekleme eğilimi içerisine de girmektedirler. Bu durum da, göçmen girişimcilik açısından tetikleyici bir unsur olabilmektedir (Rath, 2002:7).

3.3. Göçmen Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunlar

Göçmenliğin ve göçmen girişimcilik faaliyetlerinin geleceğe dönük olarak başarılı olabilmesinde, göçmenlerin göç ettikleri ülkelerin toplumlarına entegre olabilmeleri ve o ülke toplumu tarafından takdir görmeleri çok önemlidir (Heilbrunn vd. 2010:1). Göçmenlerin ekonomik açıdan entegrasyonunun sağlanmasına ilişkin süreçlerde karşılaşılan bazı sorunlar şöyle sıralanabilir (Bogan ve Darity, 2008:2004; Jansen vd., 2003:13; Georgerakos ve Tatsiramos, 2009:169); Göç edilen ülkenin pazarlarında rekabet seviyelerinin çok yüksek olması, Göç edilen ülkenin makroekonomik çevresinden kaynaklanan ve piyasaları etkileyen sorunlar, Göç edilen ülkede ilgili oldukları etnik gruplar arası sosyal ağ eksiklikleri, Deneyim ile ilgili eksiklikler, Farklı toplumlar arasında zihniyet açısından var olan önemli farklılıklar, Göç edilen ülkenin çalışma piyasası içerisinde uygun iş imkânlarının kısıtlı olması, Dil ile ilgili sorunlar, Kültürel farklılıklardan kaynaklı sorunlar, Göçmen bireylere yönelik göç edilen ülkede var olan önyargılar, Eğitim seviyesi ile ilgili sorunlar, Irkçılık, Dinsel farklılıklardan kaynaklanan sorunlar.

Bunların dışında bireylerin özel yaşamlarına ilişkin ailevi problemleri, bireyin kişilik özellikleri, değerler hiyerarşisi ve göç edilen ülkenin hukuki, siyasi, ekonomik, toplumsal yapısına ilişkin bilgi eksikliği de, göçmen girişimcilik faaliyetlerinin yürütülmesinde sorunlara neden olabilecek faktörlerden bazılarıdır.

3.4. Göçmen Girişimcilikte İhtiyaç Duyulan Kaynaklar

Göçmen girişimcilerin göç ettikleri ülkelerde iş fikirlerini başarıya ulaştırabilmesinde kullandıkları temel değerler, sermaye ya da kaynak gibi kavramlarla ifade edilebilmektedir. Girişimcilerin kaynakları veya sermayeleri, sosyal veya ekonomik bir görevi yerine getirmek için kullanılacak rezerve edilmiş değerlerdir (Kontos, 2004; Akt. Ojo, 2013:50). Kaynaklar, etnik bir girişimin başarısı için çok önemli araçlardır ve yabancı bir ortamda karşılaşılan birçok dezavantajı telafi edebilir. Bunlar, beşeri sermaye (eğitim, öğretim, deneyim vb.), kültürel sermaye (kültürel yardım), sosyal sermaye (sosyal ağlarda yerleşiklik), emek sermayesi (personel ve iş gücü) ve finansal sermaye (fonlama kapasitesi) olarak sıralanabilmektedir. Bu tür sermaye türlerine erişim, ticari operasyonları ve dolayısıyla iş başarısını veya başarısızlığını şekillendirmektedir (Ojo, 2013:50).

Beşeri sermaye, göçmen girişimci bireyin bilgi, beceri ve yetenek kazanabilmek için yapmış olduğu eğitim harcamaları ve bu eğitim süreçleri sonucunda elde ettiği ve biriktirebildiği her türlü yetenek, tecrübe, bilgi vb. niteliklerinin bütünüdür. Beşeri sermaye, toplumdaki bireylerin, üretim süreciyle ilgili olarak, bir taraftan sahip oldukları bilgilerinin, becerilerinin, yeteneklerinin, tecrübelerinin, işine karşı duygusal bağlılığının, davranışlarının ve değerlerinin ulaştığı düzeyi; diğer taraftan bedensel ve zihinsel zindeliği ya da sağlamlığı ifade eden bir kavramdır (Keskin,2011:128).

Sosyal sermaye, göçmen işçi konumundaki birey ile işvereni arasında karşılıklı güven ilişkisini temel alan ilişki ağlarında ortaya çıkmaktadır. Göç edilen ülkede göçmen girişimcilik faaliyetini gerçekleştirecek bireyin hali hazırda sahip olduğu sosyal sermaye, bilgi elde etme, ucuz iş gücüne ulaşma, itibar sağlama, sosyal desteği kazanma, finansal kaynaklar elde etme gibi avantajları sayesinde girişimin başlama aşamasındaki pek çok maliyeti düşürebilmektedir (Ojo, 2013:52).

Emek /işgücü sermayesi, göç edilen ülkede girişim faaliyetinde bulunan bireylerin dışında kalan diğer göçmenlerin oluşturduğu bireylerdir. Özellikle girişimin büyüme aşamasında önemli işgücü ihtiyaçlarına cevap verebilme gücüne sahiptir. Girişimin be-

lirli bir büyüklük seviyesinin üzerine çıkması halinde göçmen girişimcinin aile fertleri ya da benzer kökenden gelen potansiyel emek sayesinde daha ucuz işgücüne ulaşarak, daha ucuz ürün ve hizmet üretebilme şansına sahip olmasını sağlamaktadır (Altınay ve Altınay, 2008:32).

Finansal sermaye, göçmen girişimcinin elinde olan ya da erişimine açık durumda olan finansal kaynakların bütünüdür. Bir girişimin başarıya ulaşabilmesi için gerek kuruluş aşamasında gerek devam eden süreçlerde ortaya çıkması olası risklerin ortadan kaldırılabilmesi için ilave finansal kaynaklar gerekebilmektedir (Rettab, 2001:14). Özellikle göç edilen ülkede banka kredileri gibi finansal kaynaklara erişimde zorluk yaşamaları olası konumda olan göçmen girişimcilerin genellikle başvurdukları araçlar, aileleri, akrabaları ya da benzer kökene sahip kişilerin çalıştığı finansal kurumlar olmaktadır (Ram ve Jones, 2008:67).

Kültürel Sermaye, bir anlamda belirli bir grubun girişimciliğe dair yeteneklerini zenginleştirmeye yarayan yaklaşım ve tutumlarıdır. Bu yaklaşım ve tutumların özünde bireyin ekonomik özerkliğini sağlama güdüsü yer almaktadır (Rettab, 2001:14).

3.5. Göçmen Girişimcilik Alanında Yapılmış Çalışmalar

Göçmen girişimcilik alanında ulusal ve uluslararası düzeyde yapılmış birçok çalışma vardır. Bunlar arasında yer alan dikkat çekici bazı çalışmalar şöyle sıralanabilir;

- Waldinger (1984:70) New York'taki giyim sektöründe çalışan ve kökenleri Kolombiya, Ekvator, Dominik Cumhuriyeti gibi Latin Ülkeler olan girişimciler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada bu girişimcilerin yerel rakiplerine göre daha yüksek başarı gösteriyor olmalarının sebebinin özellikle ailelerinden destek aldıkları güçlü insan kaynağı olduğunu saptamıştır.
- Sanders ve Nee (1996:248) çalışmalarında yine New York'ta Asya kökenli ve kendi işini yürüten göçmen girişimcilerin aile yapılarının, beşeri sermaye özelliklerinin, sosyal konumlarının bu bireylerin girişimcilik eğilimleri üzerinde etkilerini araştırmışlardır.
- Basu ve Altınay (2002:392)'in araştırmalarının odağında göçmenlerin girişimcilik faaliyetleri ile kültür ve girişimcilik etkileşimi yer almaktadır. Bu çalışmada çeşitli Doğu Afrika ülkelerinden, Türkiye ve Kıbrıs'tan gelip Londra'da çeşitli ölçeklerde işletmeler kuran göçmen girişimcilerin kültürel değerlerinin girişimcilik davranışlarına etkisi araştırılmıştır.
- Masurel vd. (2002:259) çalışmalarında Hollanda'nın Amsterdam şehrindeki göçmen girişimcilerin başarı koşullarını, informal ağlar ve eğitim gibi faktörler üzerinden değerlendirmişlerdir. Araştırmanın sonuçlarına göre farklı kökenden gelen göçmen girişimciler için başarı koşullarının farklı olduğu ortaya konmuştur.
- Wahlbeck (2007:562), Finlandiya'daki göçmen girişimciler arasında gerçekleştirdiği araştırmasının sonuçlarında Finlandiya'nın göçmen işçiliğe izin vermeyen ekonomik yapısının buradaki göçmenleri kendi işlerini kurmaya sevk ettiğini saptamıştır.
- Vinogradov ve Gabelko (2010:478) çalışmalarında Norveç'te kendi işlerini yürüten Rus göçmen girişimcilerin özellikleri ile yerli meslektaşlarının özellikleri karşılaştırılmıştır. Araştırmalarının sonucunda göçmenler arasındaki girişimcilik eğiliminin yerel halktan yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

- Fatoki ve Patswawairi (2012:141) araştırmalarında Güney Afrika’da kendi işini yürüten göçmen girişimcilerin girişimcilikle ilgili motive edici faktörlerini ve bu faktörlerin girişimcilik performansı üzerindeki etkisini ele almışlardır.
- Matricano ve Sorrentino (2014:10) İtalya’da işletme sahibi olan Ukraynalı göçmen girişimcilerin motivasyon faktörlerini araştırdıkları çalışmalarında göçmen girişimciliğe ilişkin başlangıç sermayesi, benzer kökenden bireyleri istihdam edebilme, aynı kökenden tedarikçilere erişim sağlayabilme, benzer kökenden müşteri ağına sahip olma gibi faktörleri girişimciliğe çekme faktörleri; iş bulma zorluğu, işyerinde ayrımcılığa maruz kalma gibi faktörleri de girişimciliğe itme faktörleri olarak değerlendirmişlerdir.
- Ramadani vd. (2014:334) Makedonya’da yaşayan Arnavut girişimcilerin girişimcilik faaliyetlerine yönelme nedenlerini sorguladıkları araştırmalarında ayrıca iş başarısını etkileyen faktörler üzerinde de durmuşlardır.

Göçmen girişimcilik üzerine ulusal yazında yer alan bazı çalışmalar aşağıdaki tabloda sunulmuştur (Tablo 1).

Tablo 1:Göçmen Girişimciliği Alanında Yapılmış Çalışmalar

Araştırmanın Künyesi	Amaç	Bulgu
Nişancı, Zehra Nuray, “Göçmen Girişimcilik Üzerine: Pittsburgh’daki Türk Girişimciler”, <i>Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi</i> , X/1, 2015, s. 1-28.	ABD’de yaşayan türk kökenli göçmen girişimcilerin girişimcilik tiplerini ve girişimcilik davranışına etki eden faktörleri belirlemektir.	Göçmen Türk girişimcilerin girişimcilik davranışının ortaya çıkmasında başarıma ihtiyacının önemli olduğu, fırsatçı girişimci özellikleri taşıdıkları belirlenmiştir.
Nişancı, Zehra Nuray; Oğrak, Abdullah; Özmutaf, Nezih Metin, “Amerika’da Yaşayan Türk Kökenli Girişimcilerin Girişimcilik Nitelikleri Kapsamında Algıları: Pittsburgh Gıda Sektöründe Bir Araştırma”, <i>Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi</i> , 10, 2015, s. 28-44.	Amerika’da Pittsburg’da yaşayan 30 Türk girişimcinin girişimcilik algılarını, girişimcilik farkındalıklarını, bilinç seviyelerini ve girişimciliğe dair yargılarını ortaya koymak amaçlanmıştır.	Girişimcilerin yönetsel algı, işe yönelik algı ve temel girişimcilik algısı gibi faktörleri önemli buldukları tespit edilmiştir. Yönetsel algı ve işe yönelik algı arasında bir ilişki olduğu bulunmuştur. Erkek girişimciler kadın girişimcilere göre yönetsel algı faktörüne daha çok önem vermektedir.
Kayalar, Murat; Yıldız, Savaş, “Uluslararası Göç Sonrası Ortaya Çıkan Girişimcilik Türleri”, <i>Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi</i> , XXII/1, 2017, s. 55-62.	Doktora tezinden yararlanarak yapılan çalışmada göçmen girişimcilerin faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan girişimcilik türleri belirlenmiştir.	Göçmen girişimcilerin faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan girişimcilik türleri ve alanda yapılan çalışmalar incelenmiştir.
Taş, Ali; Çitçi, Umut Sanem, “Göçmen Girişimcilerin Girişimsel Yolculukları: Türkiye’deki Balkan Girişimciler”, 1. Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi, 10-16 Mayıs, 2009, Priştine, Kosova.	Türkiye’de yaşayan Balkan göçmeni girişimcilerin girişimcilik sürecini, girişimci özelliklerini ve girişimcilik sürecinin yaşamları üzerindeki etkilerini belirlemektir.	Balkan göçmeni girişimcilerin kendilerine has olan girişimci özellikleri, iş ve mesleki bilgileri ve sahip oldukları kaynaklar başarılı girişimci olmalarını sağlayan unsurlardır.
Kundak, Seda; Baycan Levent, Tüzin, “İsviçre’nin Girişimci Türkleri”, Kırğızistan Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları:86, Kongreler Dizisi:11, 2006, s. 405-417.	Amaç İsviçre’deki Türk girişimciliğini; girişimcilerin özellikleri, etkili olunan sektörler, girişimciliğe motive eden faktörler, işgücü ve müşteri profilleri ve girişimcilikteki başarı seviyesi temelinde tespit etmektir.	Kendi işine sahip olmak temel motivasyon kaynağı olurken ücretli işlerden girişimciliğe geçişin de yaygın olduğu bulunmuştur.

Tablodan da anlaşılacağı üzere, göçmen girişimcilik üzerine Türkiye’de yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır.

KAYNAKÇA

1. Altınay, Levent; Altınay, Eser, “Factors Influencing Business Growth: The Rise of Turkish Entrepreneurship in The UK”, *International Journal Of Entrepreneurial Behavior Research*, XIV/1, 2008, s. 24-46.
2. Avrupa’da Girişimcilik Yeşil Kitap, Avrupa Komisyonu. <http://kisi.deu.edu.tr//ethem.duygulu/yesilkitap.pdf>
3. Basu, Anuradha, Altınay, Eser, “The Interaction Between Culture and Entrepreneurship in London’s Immigrant Businesses”, *International Small Business Journal*, XX/4, 2002, s. 371-393.
4. Baycan, T. Levent; Gülümser, A. Ahu; Kundak, Seda; Nijkamp, Peter; Sahin, Mediha, “Diversity and Ethnic Entrepreneurship”, *Position Paper Of Research Task*, 2006.
5. Bijwaard, Govert E; Wang, Qi, “Return Migration of Foreign Students”, *European Journal of Population*, XXXII/1, 2016, s. 31-54.
6. Blanes, Christóbal J. Vicente, “Does Immigration Help To Explain Intra-Industry Trade? Evidence For Spain”, *Review of World Economics*, CXLI/2, 2005, s. 244-270.
7. Bogan, Vicki; Darity, William, “Culture and Entrepreneurship? African American and Immigrant Self-Employment in The United States”, *The Journal of Socio-Economics*, XXXVII/5, 2008, s. 1999-2019.
8. Brezis, Elise; Soueri, Ariel, “Why do Students Migrate? Where do they Migrate to?”, Alma Laurea Working Papers, No 25, 2011.
9. Butler, John S., Greene, Patricia G., *Ethnic Entrepreneurship: The Continuous Rebirth of American Enterprise*, Entrepreneurship, 2000, s.267-289.
10. Bülbül, Serpil; Köse, Ali, “Türkiye’de Bölgelerarası İç Göç Hareketlerinin Çok Boyutlu Ölçekleme Yöntemi İle İncelenmesi”, *Istanbul University Journal of the School of Business Administration*, XXXIX/1, 2010, s. 75-94.
11. Castles, Stephen, “International Migration at the Begining of the Twenty-First Century: Global Trends and Issues”, *International Social Science Journal*, LII/165, 2000, s. 269-281.
12. Castles, Stephen; Miller, J. Mark, *Göçler Çağı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
13. Chapman, Keith, *People, Pattern and Process: An Introduction to Human Geography*, UK: Hodder Arnold, 1979.
14. Dreher, Axel; Poutvaara, Panu, “Student Flows and Migration: An Empirical Analysis”, CEifo Working Paper, No 1490, 2005.
15. Dunlevy, James A; Hutchinson, William K, “The impact of Immigration on American Import Trade in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries”, *The Journal of Economic History*, LIX/4, 1999, s. 1043-1062.

16. Eurostat, N. A. C. E., *Rev. 2-Statistical Classification Of Economic Activities in The European Community*, Luxemburg: Office for Official Publications of The European Communities, 2008.
17. Fatoki, Olawale; Patswairi, Tilton, "The Motivations and Obstacles to Immigrant Entrepreneurship in South Africa", *Journal Of Social Sciences*, XXXII/2, 2012, s. 133-142.
18. Faustino, C. Horácio; Leitão, Nuno Carlos, *Immigration and Trade in Portugal: A Static and Dynamic Panel Data Analysis*, Technical University of Lisbon School of Economics and Management Working Paper No VIII/31, 2008.
19. Girma, S., & Yu, Z., "The Link Between Immigration And Trade: Evidence From The UK, Centre For The Research On Globalisation And Labour Markets (GLM)", *GEP Research Papers No 23*, 2000.
20. Global Entrepreneurship Report, 2012.
21. Göktürk, A, *AB Ve Göç*, İstanbul: SAV Almanak, 2003.
22. Haas, B. Ernst, *Beyond The Nation State: Functionalism and International Organization*, UK: ECPR Press, 2008.
23. Head, Keith; Ries, John, "Increasing Returns Versus National Product Differentiation As An Explanation For The Pattern Of US-Canada Trade", *American Economic Review*, 1998, s. 858-876.
24. Heilbrunn, Sibylle; Kushnirovich, Nonna; Zeltzer-Zubida, Aviva, "Barriers To Immigrants' Integration into the Labor Market: Modes and Coping", *International Journal of Intercultural Relations*, XXXIV/3, 2010, s. 244-252.
25. Hoerder, Dirk; Kaur, Amarjit, *Proletarian and Gendered Mass Migrations: A Global Perspective on Continuities and Discontinuities from the 19th to The 21st Centuries*, Holland: Brill, 2013.
26. ILO, *Gender Dimensions of Agricultural and Rural Employment: Differentiated Pathways out of Poverty*, 2010.
27. IOM 2013, *World Migration Report 2013, Migrant Well-being and Development*, IOM, Geneva.
28. IOM 2004a, *Migration Management and Foundation: Migration and History, Essential of Migration Management, vol. 1*, IOM, Geneva.
29. Jansen, M., De Kok, J., Spronsen, J. V., Willemsen, S., *Immigrant Entrepreneurship in Netherlands: Demographic Determinants of Entrepreneurship of Immigrants from Non-Western Countries*, Vol. 200304, EIM, 2003.
30. Jones, Terry Ann, "Migration Theory in the Domestic Context: North-South Labor Movement in Brazil", *Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge*, VII/4, 2009, s. 5-14.
31. Karagöz, Kadir, "Göç-Ticaret İlişkisi: Panel Çekim Modeli", *Sosyoekonomi*, XV/15, 2011, s. 55-68.
32. Kayalar, Murat; Yıldız, Savaş, "Uluslararası Göç Sonrası Ortaya Çıkan Girişimcilik

- Türleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, XXII/1, 2017, s. 55-62.
33. Keskin, Abdullah (2011). Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü Ve Türkiye Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 3-4; ss:125-153.
 34. Kloosterman, Robert; Rath, Jan, *Immigrant Entrepreneurs: Venturing Abroad in the Age of Globalization*, USA: Berg/University Of New York Press, 2003.
 35. Koser, Khalid, *International Migration: A Very Short Introduction*, UK: OUP Oxford, 2007.
 36. Kourtiti, Karima; Nijkamp, Peter, “Strangers On The Move: Ethnic Entrepreneurs As Urban Change Actors”, *European Review*, XX/3, 2012, s. 376-402.
 37. Kourtiti, Karima; Nijkamp, Peter; Stough, R. Roger, (Eds.), *Drivers of Innovation, Entrepreneurship and Regional Dynamics*, Almanya: Springer Science Business Media, 2011.
 38. Kundak, Seda; Baycan Levent, Tüzin, “İsviçre’nin Girişimci Türkleri”, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları:86, Kongreler Dizisi:11, 2006, s. 405-417.
 39. Lemaitre, Georges; Liebig, T; Thoreau, C; Fron, P, “Standardised Statistics on Immigrant Inflows: Results, Sources and Methods”, *A Paper Produced by the Directorate for Employment, Labour and Social Affairs, OECD, Paris*, 2007.
 40. Levent, Tüzin Baycan; Nijkamp, Peter, “Migrant Female Entrepreneurship: Driving Forces, Motivation and Performance”, *Serie Research Memoranda, N. 918, University Amsterdam*, 2006.
 41. Lewer, J. Joshua; Van den Berg, Hendrik, “Does Immigration Stimulate International Trade? Measuring the Channels of Influence”, *The International Trade Journal*, XXIII/2, 2009, s. 187-230.
 42. Longhi, Simonetta; Nijkamp, Peter; Poot, Jacques, “Joint Impacts of Immigration on Wages and Employment: Review And Meta-Analysis”, *Journal Of Geographical Systems*, XII/4, 2010, s. 355-387.
 43. Lovejoy, Paul E. , *The Middle Passage: The Enforced Migration of Africans Across the Atlantic*, ProQuest Information and Learning, 2006.
 44. Massey, S. Douglas; Arango, Joaquin; Hugo, Graeme; Kouaouci, Ali; Pellegrino, Adela; Taylor, J. Edward, “Theories Of International Migration: A Review and Appraisal”, *Population and Development Review*, XIX/3, 1993, s. 431-466.
 45. Masurel, Enno; Nijkamp, Peter; Tastan, Murat; Vindigni, Gabriella, “Motivations and Performance Conditions for Ethnic Entrepreneurship”, *Growth and Change*, XXXIII/2, 2002, s. 238-260.
 46. Matricano, Diego; Sorrentino, Mario, “Ukrainian Entrepreneurship in Italy: Factors Influencing the Creation of Ethnic Ventures”, *Journal Of Innovation And Entrepreneurship*, III/1, 2014, s. 1-28.
 47. Newell, Colin, *Methods and Models in Demography*, UK: Guilford Press, 1990.
 48. Nişancı, Zehra Nuray, “Göçmen Girişimcilik Üzerine: Pittsburgh’daki Türk

- Girişimciler”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, X/1, 2015, s. 1-28.
49. Nişancı, Zehra Nuray; Oğrak, Abdullah; Özmutaf, Nezh Metin, “Amerika’da Yaşayan Türk Kökenli Girişimcilerin Girişimcilik Nitelikleri Kapsamında Algıları: Pittsburgh Gıda Sektöründe Bir Araştırma”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10, 2015.
50. Ojo, Sanya, *Diaspora Entrepreneurship: A Study Of Nigerian Entrepreneurs in London*, Doctoral Dissertation, University Of East London, 2013.
51. Özer, İnan, *Kentleşme, Kentlileşme Ve Kentsel Değişme*, İzmir: Ekin Kitabevi, 2004.
52. Peri, Giovanni; Requena-Silvente, Francisco, “The Trade Creation Effect Of Immigrants: Evidence From The Remarkable Case Of Spain”, *Canadian Journal of Economics/Revue canadienne d’économique*, XLIII/4, 2010, s. 1433-1459.
53. Piperakis, Andromachi S. ; Milner, Chris; Wright, Peter W. , “Immigration, Trade Costs and Trade: Gravity Evidence For Greece”, *Journal of Economic Integration*, XVIII/4, 2003, s. 1-13.
54. Ram, Monder; Jones, Trevor, “Ethnic-Minority Businesses in The UK: A Review Of Research and Policy Developments”, *Environment and Planning C: Government and Policy*, XXVI/2, 2008, s. 352-374.
55. Ramadani, Veland; Rexhepi, Gadaf; Gërguri-Rashiti, Shqipe; Ibraimi, Sadudin; Dana, Léo-Paul, “Ethnic Entrepreneurship in Macedonia: The Case Of Albanian Entrepreneurs”, *International Journal Of Entrepreneurship and Small Business*, XXIII/3, 2014, s. 313-335.
56. Rath, Johann Christoffel, *Unravelling The Rag Trade, Immigrant Entrepreneurship in Seven World Cities*, 2003.
57. Rath, Jan; Kloosterman, Robert, “Outsiders’ Business: A Critical Review Of Research On Immigrant Entrepreneurship”, *International Migration Review*, XXXIV/3, 2000, s.657-681.
58. Rettab, Belaid, *The Emergence of Ethnic Entrepreneurship: A Conceptual Framework*, EIM Business and Policy Research Report No 0103, 2001.
59. Roark, Erik A. ; Graham, Matthew, *Immigration, Poverty and Low-Wage Earners: The Harmful Effect of Unskilled Immigrants on American Workers*, *Federation for American Immigration Reform (FAIR)*, Washington, DC. Retrieved November, 11, 2011.
60. Sanders, Jimmy M. ; Nee, Victor, “Immigrant Self-Employment: The Family As Social Capital and The Value Of Human Capital”, *American Sociological Review*, LXI/2, 1996, s. 231-249.
61. Saydam, Abdullah, *Kırım Ve Kafkas Göçleri, 1856-1876*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
62. Sinha, B., R., K., “Human Migration: Concepts And Approaches”, *Foldrajzi Ertesito*, Geographical Bulletin, Vol: 3-4, 2005, s. 403-414.
63. Strüder, Inge R. , *Do Concepts Of Ethnic Economies Explain Existing Minority*

- Enterprises? The Turkish Speaking Economies in London, *London School Of Economics And Political Science Department Of Geography Environment*, 2003.
64. Tai, Silvio H. , "Market Structure and The Link Between Migration and Trade", *Review of World Economics*, CXLV/2, 2009, s. 225-249.
 65. Taş, Ali; Çitçi, Umut Sanem, "Göçmen Girişimcilerin Girişimsel Yolculukları: Türkiye'deki Balkan Girişimciler", 1. Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi, 10-16 Mayıs, 2009, Priştine, Kosova.
 66. Tomanek, Aleksandra, *International Migration Theories*, 2011.
 67. UNFPA, *Migration*, 2015.
 68. U.S: Department Of Commerce Minority Business Development Agency
 69. www.osec.doc.gov/bmi/budget/04APP/04mbda.pdf
 70. Van Delft, Hadewijch; Gorter, Cees; Nijkamp, Peter, "In Search Of Ethnic Entrepreneurship Opportunities in The City: A Comparative Policy Study", *Environment And Planning C: Government and Policy*, XVIII/4, 2000, s. 429-451.
 71. Vinogradov, Evgueni; Gabelko, Maria, "Entrepreneurship Among Russian Immigrants in Norway and Their Stay-At-Home Peers", *Journal Of Developmental Entrepreneurship*, XV/4, 2010, s. 461-479.
 72. Volery, Thierry, "Ethnic Entrepreneurship: A Theoretical Framework", *Handbook Of Research On Ethnic Minority Entrepreneurship*, 2007, s. 30-41.
 73. Wahlbeck, Östen, "Work in the Kebab Economy: A Study of the Ethnic Economy of Turkish Immigrants in Finland", *Ethnicities*, VII/4, 2007, s. 543-563.
 74. Waldinger, Roger, "Immigrant Enterprise in The New York Garment Industry", *Social Problems*, XXXII/1, 1984, s. 60-71.
 75. Waldinger, Roger, "Immigration and Urban Change", *Annual Review Of Sociology*, XV/1, 1989, s. 211-232.
 76. Waldinger, Roger David; Aldrich, Howard; Ward, Robin, Blaschke, J., *Ethnic Entrepreneurs: Immigrant Business in Industrial Societies*, Newbury Park, CA: Sage, 1990.
 77. Yuan, Sylvia; Cain, Trudie; Spoonley, Paul, "Temporary Migrants as Vulnerable Workers: A Literature Review", Wellington, New Zealand: Ministry of Business, 2014.
 78. Zelinsky, Wilbur, *Prologue to Population Geography*, ABD: Prentice Hall, 1966.

KADIN GİRİŞİMCİLİĞİ ve KADIN GİRİŞİMCİLERİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR

Zehra Nuray NİŞANCI¹-Gizem ÖDEMİŞ²

GİRİŞ

Günümüzde kadınların eğitim seviyeleri yükselmekte, özgüvenleri artmakta ve gün geçtikçe daha bilinçli bir biçimde hareket etmekte oldukları gözlenmektedir. Kadınların, ihtiyaç ve beklentilerini istedikleri gibi giderme, sahip oldukları potansiyel yeteneklerini ortaya koyma ve bağımsız olma eğilimlerinin de giderek yükseldiği söylenebilmektedir. Bu noktada kadınlar, girişimciliği bir kariyer alternatifi, bir statü sembolü ve bağımsızlık aracı olarak görmenin de etkisiyle gittikçe artan bir şekilde girişimciliğe yönelmektedirler. Bu yönelmede, girişimciliği destekleyen ulusal ve uluslararası politika ve teşviklerin de rolünün olduğunu söylemek gerekmektedir. Ancak Türkiye’de kadın girişimciler, ataerkil inançlar, eğitim ve tecrübe eksikliği, kadını eve hapseden geleneksel bakış açısı gibi faktörler nedeniyle erkek girişimcilerin oldukça gerisinde kalmıştır. Bu nedenle kadınların girişimcilik alanında desteklenmeleri gerekmektedir; kadınlara, kadın girişimciliği konusunda farkındalık kazandırma faaliyetlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Kadın girişimciliği konusu; kadının hem birey hem de ekonomik özgürlüğünü kazanması, istihdam yaratması, ekonomik kalkınma ve sosyal gelişmeye katkıda bulunması, kadını dezavantajlı bir konumdan avantajlı bir konuma geçirmesi, kadının fiziksel, düşünsel ve psikolojik sağlamlığına katkı sunması gibi nedenlerle önemlidir. Bu nedenlerle ele alınması ve incelenmesi gereken güncel bir konudur.

İnsanlar, nitelikli bir biçimde yaşamak için çalışmak ve üretmek zorundadır. Bu noktada iş ve meslek, özel yaşamın nasıl yönetileceğine ilişkin önemli bir argüman olarak görülmektedir. Günümüzde yaşanan değişim, gelişim ve inovasyonlar, kadınların yaşama, çalışma ve başarmaya dair düşüncelerini yeniden şekillendirmiş; uzun yıllar sonraki konumlarını/vizyonlarını belirleme bağlamında kadın girişimciliğini ön plana çıkarmıştır. Bu konunun ele alınmasının, kadın girişimciliği ile ilgilenmeyenlere farkındalık kazandıracağı; ilgilenenlere ise rehberlik yapabileceği düşünülmektedir.

KADIN GİRİŞİMCİLİĞİ

Kadınlara ait işletmeler tüm ülkelerin ekonomilerinde gittikçe daha çok yer almaya ve önem kazanmaya başlamıştır. Kadınlar, ekonomik açıdan bağımsız olmak ve kişisel gereksinimlerini karşılamak için girişimciliği tercih etmekte ve kariyerlerine girişimcilikle devam etmek istemektedir. Birçok kadın, kendi kaderini çizmek için kurumsal dünyada bağımlı çalışmaktan vazgeçip girişimcilik kariyerine başlamaktadır.

2.1. KADIN GİRİŞİMCİLİĞİ KAVRAMI

Kadın girişimciler; bir ticari girişimi başlatan, organize eden ve işleten bir kadın veya bir grup kadın olarak tanımlanabilir. Kadın girişimciler, bazı engeller ile karşı karşıya kalmakta ve çevrelerinde yenilikçi bir şeyler yapmak için zorlu roller üstlenmekte; kendi kendine yeterli olmanın ve gücün rol modelini temsil etmektedirler. Günümüzde geleneksel olmayan işletmeler, kadın girişimciler tarafından kolaylıkla yönetilebilmekte ve kadınlar, karar alıcılar olarak çok başarılı davranabilmektedirler. Yenilikçi ve yaratıcı bir şeyler yapmak için becerilerini geliştirme arzusu içinde olan kadın girişimciler, ekonomik katılımın yeni yollarını keşfeden bir grup insanı temsil etmektedirler (Saravanan ve Basha, 2016:43). Kadın girişimciler, ekonomik açıdan bağımsız olmak ve kişisel ihtiyaçlarını karşılamak için zorlu bir görevi kabullenen kişiler olarak görülmektedir (Dharmendran, 2016:70).

Kadın girişimciliğinin iki ana nedenden ötürü incelenmesi gerekir. Birinci neden kadın girişimciliğinin, son on yıl süresince ekonomik büyümenin önemli ancak yarar-

lanılmayan bir unsuru olduğu düşüncesidir. Kadın girişimciler, kendileri ve başkaları için yeni işler yaratır ve farklılık yaratarak girişimci fırsatların kullanılmasının yanı sıra topluma yönetim, organizasyon ve iş problemleri konusunda farklı çözümler getirirler. İkinci neden kadınların genel olarak toplumda ve sosyal bilimlerde girişimcilik konusunda görünmez olmasıdır (Delmar, 2003:2). Kadın girişimciliğinin özellikle iş araştırmalarında ihmal edilmiş olduğu belirtilmektedir (Ascher, 2012:97).

Moore ve Buttner (1997), kadın girişimciyi bilgi ve kaynaklarını bir iş fırsatı yaratmak veya geliştirmek için kullanan; işinin yönetimiyle uğraşan; işletmesinin en az yüzde ellisine sahip ve 12 aydan fazla süre faaliyet gösteren bir girişimci; Marlow ve Patton (2005) ise kadın girişimciyi işini başlatmış, aktif olarak işinin yönetiminde yer alan ve girişimin çoğunluk hissesine sahip olan kişi olarak tanımlamaktadır (Fuller, 2009:296). Kadın girişimci, ev dışı bir mekânda, kendi adına kurduğu bir (veya birkaç) işyeri olan; bu işyerinde tek başına veya istihdam ettiği diğer kişilerle birlikte çalışan ve/veya işin sahibi olması sıfatıyla ortaklık kuran; herhangi bir mal veya servisin üretilmesiyle ilgili faaliyetleri yürüten; bu mal veya servisin dağıtım, pazarlama ve satışını yapan/yaptıran; işi ile ilgili olarak ilişki kurması gereken kişi, örgüt, kurum ve kuruluşlarla kendi adına ilişki kuran; iş sürecinin örgütlenmesi, mal veya hizmet üretiminin planlanması, iş yerinin işletilmesi, kapatılması veya işin geliştirilmesi konusunda kendisi karar veren; işinden elde ettiği kazancını yatırım ve kullanım alanları üzerinde söz sahibi olan kadındır (Ecevit, 1993; Akt.Göküş ve diğerleri, 2013:90).

Kadın girişimciliği, hem kadınların toplumdaki konumu hem de aynı toplumda girişimciliğin rolü ile ilgilidir (OECD, 2004:6). Girişimci kadın kişisel ihtiyaçlarını karşılamak ve ekonomik olarak bağımsız olmak için zorlayıcı bir görev üstlenen kişidir. Hem aile hem de toplumsal yaşama değer katma kapasitesine sahip olan girişimci kadınların olumlu bir şeyler yapmak için güçlü bir istek duyması girişimci kadınların içinde var olan bir özelliktir (Goyal ve Parkash, 2011:197). Toplum içinde kadın, görev ve sorumluluklarını düzgün bir şekilde yerine getirmek için önemli bir rol oynamaktadır. Araştırmalara göre kadınların toplumda oynadığı en önemli rol anne, kız kardeş, ailesine bakmakla yükümlü kişi, ev işlerini yapan kişi, arkadaş, yaratıcı işveren ve bir girişimciyi kapsamaktadır (An. Sharma ve Av. Sharma, 2013:63). Günümüzde kadın girişimciliğine olan ilgi, tüm dünyada artmakta ve kadınlar, girişimcilik faaliyetlerinde giderek daha etkin bir rol oynamaktadır.

2.1.1. Dünyada Kadın Girişimciliği

Tüm dünyada kadınlar yeni iş girişimlerine başlamaktadır. Kadınlar; aileleri, çevreleri ve genel olarak kendi ülkeleri için ürün, hizmet ve bir istihdam aracı sağlayan verimli etkinliklerde bulunmaktadır. "Dünya ticaretinin küreselleşmesinin bir sonucu olarak mikro ve küçük ölçekli işletmelerin ortaya çıkışı, ekonomik kalkınma ve istihdamda önemli bir bileşen olarak görülmektedir. Birçok ülkede bu sektör, ekonominin sınırlarında yaşayan kadınlar ile fakir ve engelli insanlar için anlamlı ve sürdürülebilir istihdam olanakları yaratmanın bir aracı olarak görülmektedir (Meyer, 2009:16).

Kadın girişimcilerin işgücü yüzdesini ve toplam girişimcilik faaliyetinin yüzdesini ölçmenin çeşitli yolları vardır. Kadın girişimciliği ülkeden ülkeye değişmektedir. Girişimcilik faaliyeti seviyesi yüksek olan ülkelerde, kadınların kendi işlerini kurma girişi mi de genellikle daha yüksek düzeydedir (Fuller, 2009:293). Küresel Girişimcilik Platformu'nun (Global Entrepreneurship Monitor-GEM) yaptığı araştırmaya göre erkeklerin girişimcilik faaliyetinde bulunma oranlarının, kadınlarınkine oranla iki kat olduğu; aynı zamanda sektörel farklılıkların da olduğu tespit edilmiştir. Çünkü kadınlar müşteri odaklı sektörlerle, erkeklere göre daha fazla katılım göstermektedirler. İngiltere'de

erkeklerin sahip olduğu işyerlerinin oranı %14,24 iken, kadınlara ait işletmelerin oranı ise %5,82'dir. GEM araştırmasına göre kadınların kurdukları işyerleri açısından en yüksek katılım %13,2 oran ile Tayland; %10,3 ile Çin olmuştur (Minniti ve diğerleri, 2005; Aktaran: Fuller, 2009:292). Bir başka araştırmaya göre tüm ülkelerde, erkekler kadınlara oranla daha fazla girişimcilik faaliyetinde bulunmaktadırlar. Venezuela ve Tayland gibi orta gelirli ülkeler, sırasıyla %23,8 ve %19,3 ile en yüksek kadın girişimciliği oranlarına sahipken; Hollanda ve Japonya gibi yüksek gelirli ülkeler, sırasıyla %2,1 ve %1,2 gibi en düşük kadın girişimciliği oranlarına sahiptirler. ABD'de kadın girişimciliği oranı %13, İngiltere'de ise %5.82'dir (Fuller, 2009:293).

Sanayileşmiş ekonomilerde kadın girişimciliğinin yükselişi yeni bir olgudur. ABD, kadın girişimciliği konusunda en risksiz ülke olmasına rağmen Macaristan, Polonya, Romanya, Rusya, Latin Amerika, Güney Asya ve Güneydoğu Asya gibi geçiş ekonomilerindeki kadın girişimcilerin ulusal ekonomiler üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır (Ascher, 2012:100). Verheul ve diğerleri (2004) kadın girişimciliği oranlarının Hindistan, Arjantin ve Brezilya gibi bazı ülkelerde yüksek; Japonya, Belçika ve Rusya gibi ülkelerde düşük olduğunu ve belli bir ülkedeki girişimciliğin genel şartlarıyla yakından ilişkili olduğunu belirtmektedirler. Ortalama olarak, yüksek hane halkı geliri veya yüksek kişisel gelirin, kadınlar arasındaki girişimcilik faaliyetini azaltmakta olduğu ifade edilmektedir (Meyer, 2009:16).

Kay, Gunterberg, Holz ve Wolter (2003) Almanya'da bir milyondan fazla işletme sahibi kadının iki milyon çalışan için iş imkânı sağladığını belirtmektedirler (Ascher, 2012:100). İngiltere'de ise kadın girişimcilerin, serbest meslek sahibi nüfusta ve küçük işletme nüfusunun önemli bir bölümünde artan bir paya sahip olduğu belirtilmektedir (Ascher, 2012:101).

OECD 2003 yıllık işgücü istatistiklerinde, istihdamda cinsiyet dağılımı ile ilgili üye ekonomilerinin verileri yer almaktadır. Bu rapora göre Türkiye kadın istihdamında %13 ile en düşük paya sahipken, Portekiz ise % 40 olarak en yüksek paya sahiptir. Yine, ABD ve Kanada %38-40 oranında en yüksek sıralamaya sahipken, İskandinav ülkeleri %20-25'lik bir paya sahiptir. Chun (1999), APEC ülkelerindeki kadın işverenlerin istihdam piyasasında ortalama %30 paya sahip olduklarını belirtmektedir (Ascher, 2012:101).

Dünyada kadın girişimciliği, gün geçtikçe daha fazla çalışılan bir alan olmaya başlamıştır. Delmar (2003), Minniti ve Arenius (2003), Botha (2006), Meyer (2009), Nawaz (2009), Okafor ve Amalu (2010), Goyal ve Parkash(2011), Ascher (2012), Gopikala (2014), Adom (2015), kadın girişimciliği çalışmışlardır.

2.1.2. Türkiye'de Kadın Girişimciliği

Gelişmiş ülkelerde kadınlar, ekonomik yaşamda etkin bir şekilde yer alırken Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kadınların ekonomik faaliyetlere katılımı oldukça düşüktür. Özellikle Türkiye'nin doğu bölgelerinde yaşayan kadınların eğitim düzeylerinin düşük olması ve erkek işlerine karışmamaları gerektiği anlayışı ile yetiştirilmeleri nedeniyle kadın girişimciliği istenilen düzeyde gelişmemiştir (Yılmaz ve Mayatürk, 2008:112).

Türkiye'de 1980'li yıllardan sonra kadınların işgücüne katılımı konusunda yapılan çalışmalar daha yoğun olmaya başlamıştır. Kadınları istihdam etmeye yönelik olan bu çalışmalar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ihracata yönelik olan kalkınma stratejileri ile yakından ilişkili olmaktadır (Özkaya, 2009:56).

Türkiye’de kadın girişimciliği konusunda yapılan araştırmalara bakıldığında özellikle son yirmi yıldır kadınların ekonomik statülerinin güçlendirilmesi konusuna olan ilginin giderek arttığı görülmektedir. Kadınların ücretli işgücü piyasasındaki paylarının artırılması ve mesleki statülerinin geliştirilmesi yönünde çeşitli adımlar ve öneriler geliştirilmiştir. Bunların arasında en yaygın olanı kadın girişimciliğinin desteklenmesidir. 1990’lı yılların ilk yarısında kadınlara işletmelerini kurmaları için destek verilmesi, kadınlara ekonomik kazanç sağlama yolu olarak görülmüştür. Ayrıca krediler de kadın girişimciliğini teşvik etmek için başvurulan yöntemlerden biri olmuştur (Karabat ve Sönmez, 2012:5). Türkiye’de çalışan kadınlara yönelik yapılan araştırmalara göre, girişimci kadınların yarısından fazlasının ticaret sektöründe faaliyet gösterdikleri, genellikle 30-39 yaş arasında oldukları, yaklaşık olarak yarısının eğitim düzeyinin sadece lise düzeyinde olduğu ve genellikle şehirli oldukları açığa çıkmıştır (Demir, www.anahatar.gov.tr, 10.07.2017).

Türkiye’deki temel işgücü verilerine göre kadınlar, erkeklerin oldukça gerisindedir. Bazı kaynaklarda TÜİK (2015) verilerine göre girişimci erkeklerin oranının, %92; girişimci kadın oranının %8 olduğu (Koparan ve Kahraman, 2016:40) ifade edilse de, 2012 sonunda toplam esnaf sayısı içinde kadın esnaf oranının yüzde 10 olduğu; 2013 sonunda bu oranın yüzde 12,3’e yükseldiği (<http://www.cihan.com.tr/29.10.2014>); sahibi kadın olan ferdi mülkiyet işveren girişimlerin oranının, 2016 yılında yüzde 18,7 olduğu ve sahibi kadın olan girişimlerin oranının yıllar itibariyle artma eğilimi gösterdiği ifade edilmektedir (<https://www.dunya.com/15.10.2018>).

Kadın girişimciliği, giderek üzerinde daha çok araştırma yapılan özel bir alan olmaya başlamıştır. Buna paralel biçimde literatürde de konu ile ilgili akademik çalışmalarında artış yaşanmıştır. Türkiye’deki kadın girişimciliği konusunda yapılan araştırmalardan bazıları dikkat çekicidir. Soysal (2010) tarafından, Kahramanmaraş ili kapsamında “Kadın Girişimcilerin Özellikleri, Karşılaştıkları Sorunlar ve İş Kuracak Kadınlara Öneriler” şeklinde bir araştırma yapılmıştır. Çalışmada, girişimci kadınların orta yaş aralığında, düşük eğitim seviyesine sahip oldukları; evli kadınların bekârlar kadar iş yaşamında aktif rol aldıkları; girişimci kadınlara babalarının ve eşlerinin rol modeli oldukları tespit edilmiştir (Soysal, 2010:90). Yine “Girişimci Kadınlar ve İş-Yaşam Dengesinin Sağlanmasında Engel ve Fırsatların Analizi” şeklinde yapılan bir araştırmada, girişimcilik faaliyetini yürüten kadınların iş-yaşam dengesini sağlamada engel ve fırsat olabilecek 6 faktör grubu tespit edilmiştir. Bunlar; kişilik özellikleri, zaman darlığı, maddi durum, cinsiyete dayalı roller, sosyal pozisyon ve iletişimsel özelliklerdir (Oyur-yüz ve Gürel, 2015:47). “Kadın Girişimcilerin İş Yaşam Süreçlerinin İncelenmesi: Adana İlindeki Girişimciler Üzerinde Bir Uygulama” isimli bir araştırmada, kadın girişimcileri iş kurmaya iten en önemli sebebin, maddi ihtiyaçlar olduğu bulunmuştur. Kişisel kazançlar ve aile üyelerinden alınan borçların, işi kurma ve sürdürme aşamasında en fazla başvurulan kaynaklar olduğu bulgulanmıştır (Çabuk, 2015:438). “Türkiye Ekonomisinde Kadın Girişimcilerin Mevcut Durumu ve Geliştirilmesine Yönelik Çözüm Önerileri” isimli araştırmada, kadın girişimcilerin eğitim seviyesi arttıkça işletme fonksiyonlarındaki etkisinin arttığı; modern bir ortamda yetişen kadın girişimcilerin geleneksel ortamda yetişen kadınlara göre işletme fonksiyonlarında daha etkin olduğu tespit edilmiştir (Kılınç Savrul ve Akyüz, 2016:182).

Türkiye’de Kadın girişimciliği üzerine yapılan çalışmalar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Türkiye'deki Kadın Girişimciliği Çalışmaları

Yazar	Tarih	Makalenin adı
Çelebi, Nilgün	1993	Kadın Girişimciliğini Özendirme ve Destekleme Konusunda Politikalar
Ecevit, Yıldız	1993	Kadın Girişimciliğinin Yaygınlaşmasına Yönelik Bir Model Önerisi: Kadın Girişimciliğine Özendirme ve Destekleme Paneli Bildiriler
Gökakın, Zeynep Özsoy	2000	Doksanlı Yılların Yeni Kahramanları: Türkiye'de Girişimci Kadın Profili
Yetim, Nalan	2002	Sosyal Sermaye Olarak Kadın Girişimciler: Mersin Örneği
Çakıcı, Ayşehan	2004	Kadın Girişimcilerin İşletme Fonksiyonlarındaki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma
Bedük, Aykut	2005	Türkiye'de Çalışan Kadın ve Kadın Girişimciliği
Güney, Semra	2006	Kadın Girişimciliğine Genel Bir Bakış
Ögüt, Adem	2006	Türkiye'de Kadın Girişimciliğinin ve Yöneticiliğinin Önündeki Güçlükler: Cam Tavan Sendromu
Can, Yeşim; Karataş, Aslı	2007	Yerel Ekonomilerde Kalkınmanın İtici Gücü Olarak Kadın Girişimcilerin Rolü ve Mikro Finansman: Muğla İli Örneği
Memiş, Hasan; Paksoy, Hacı Mustafa; Paksoy Sadettin	2007	Bölgesel Kalkınmada Kadın Girişimciliğinin Önemi: GAP Bölgesinde Bir Araştırma
Aslan, Şebnem; Atabey, Aysegül	2009	Küresel Rekabette Kadın Girişimcilerin Rolü ve Türk Kadın Girişimci Tipolojisi
Soysal, Abdullah	2010	Türkiye'de Kadın Girişimciler: Engeller ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme
Türkkahraman, Mimar; Şahin, Kamil	2010	Kadın ve Kariyer
Sayın, Esin	2011	Kadın Girişimcilerin Sorunlarının Betimleyici Analizi
Göküş, Mehmet; Özdemiray, Sema Müge; Göksel, Zarif Songül	2013	Bölgesel Kalkınmada Kadın Girişimciliğinin Önemi
Morçin, Sine Erdoğan	2013	Türk Kültüründe Kadın Girişimciliği: Kavramsal Bir Değerlendirme
Soyak, Münevver	2013	Kadın Girişimciliği ve Mikrofinans: Türkiye Deneyimi
Keskin, Sevtap	2014	Türkiye'de Kadın Girişimcilerin Durumu
Bedük, Aykut; Eryeşil, Kemalettin; Oğuz, Hatice	2016	Kadın ve Erkek Girişimcilerin Algılama Farklılıkları
Gül, Songül SALLAN; Altındal, Yonca	2016	Türkiye'de Kadın Girişimciliğinin Serüveni: Başarı Mümkün mü?
Büyükaşlan, Handan Deniz; Kızıldağ, Duygu	2017	Dönüşüm Ajanı Olarak Kadın Sosyal Girişimcilerin Profilleri Üzerine Bir Araştırma
Çitçi, Umut Sanem; Sağır, Pınar Memiş	2017	Potansiyel Erkek Girişimcilerin Perspektifinden Kadın Girişimciliği

2.2. KADIN GİRİŞİMCİ TİPLERİ

Dorothy P. Moore (1987) tarafından yapılan çalışmada kadın girişimciler geleneksel ve modern olarak iki gruba ayrılmış; geleneksel ve modern kadın girişimci aşağıdaki şekilde anlatılmıştır (Arat, 1993;Akt.Narin ve diğerleri, 2006:71);

Geleneksel kadın girişimci; genellikle 35-45 yaş aralığında; eskiden beri ya da yeni evlenmiş; eğitim düzeyi ülke ortalamasının üstünde; aile üyelerinden biri serbest çalışan; yeni kurulmuş bir firmanın başında olup bu onun ilk deneyimi olan; genellikle birkaç çalışanı ile birlikte perakende ticaret veya bir hizmet işletmesinin sahibi olan; işe başlama sermayesi kişisel tasarrufları ve sahip olduğu varlıkları olan kadındır. Modern kadın girişimci ise; işletmenin yönetimi ve teknik konularda eğitim sahibi olan; erkeklerin yoğun olduğu kesimlerde faaliyet gösteren; geleneksel kadın rolü daha az engelleyici bir etken olan kadındır.

Goffe ve Scase (1985), iki faktöre dayanarak kadın girişimcileri dört gruba ayırmıştır. Birinci faktör, bireysellik ve özgüven şeklinde geleneksel girişimcilik idealleri ile ilgilidir. İkincisi, kadın girişimcilerin genellikle erkeklere bağlı geleneksel cinsiyet rollerini kabul etme isteğiyle ilgilidir. Dört kategoriyi şu şekilde özetlemişlerdir; Birinci grup, geleneksel kadın girişimci olarak adlandırdıkları girişimcilik idealleri ile cinsiyet rollerini bir arada dengeleyebilen kişilerdir. İşlerini büyütmeyi hedeflemezler. Dolayısıyla işleri ve kişisel durumları arasında herhangi bir çatışma yaşamazlar. Yenilikçi kadın girişimci olarak adlandırılan ikinci tip için ise büyük ölçüde girişimcilik idealleri bulunmaktadır. Geleneksel kadın rollerini reddetmektedirler. Kâr ve büyüme hedefiyle fazlasıyla motive olmaktadır. İşleri onlar için yaşamlarının en önemli uğraşdır. Geleneksel kadın rolünü yüksek derecede üstlenen evcimen kadın girişimci tipi üçüncü tiptir. Bunlar için girişimcilik idealleri ve işletmeleri kendileri için çok önemli değildir. Geleneksel cinsiyet rollerini girişimcilik ideallerinin üstünde tutan kadın girişimci tipidir. Dördüncüsü ise köktenci (feminist) girişimci tipidir. Bunlar, girişimcilik ideallerini ve geleneksel ideallerini cinsiyet rolleri ile dengeleyemezler. İşlerinin onları ikinci sınıfa veya konuma itilmekten kurtaracağını düşünürler (Goffee and Scase,1985: 53-68)

2.3. KADIN GİRİŞİMCİLERİN ÖZELLİKLERİ

Kadın girişimciler ekonomik ve sosyal engelleri aşarak işletmelerini kurma becerilerine sahiptirler; kendilerine olan güvenleriyle ve başarıya istekleriyle tüm zorlukların üstesinden gelebilecek özelliklere sahiptirler. Araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalara göre girişimci kadınlar benzer karakter özelliklerine sahiptirler ve bu özellikleri, onları kendi işlerini kurmaları konusunda harekete geçirmektedir. Bu özellikler; başarıya arzu-su ve ihtiyacı duyma, risk alma eğilimi ve bağımsız olma isteğidir. Doğru kararlar alabilme, geleceği planlayabilme, zamanı iyi kullanabilme gibi özelliklerin, girişimcinin başarılı olabilmesi için önemli özellikler olduğu belirtilmektedir (Şahin, 2006:37).

Yapılan araştırmalara göre kadın girişimciler erkek meslektaşları ile karşılaştırıldığında benzersiz özelliklere ve altyapıya sahiptirler. Coulter (2003)'e göre kadın girişimcilerin ailelerinde küçük ticaret geleneklerine ilişkin kanıtlar bulunmuştur. Hisrich ve Peters (1995) tarafından yapılan araştırmaya göre kadın girişimciler ağırlıklı olarak 35-45 yaş grubunda, evli ve çocuğu olan kişilerdir. Onların ailenin ilk ve tek çocuğu oldukları; hem ailelerinin hem de kendilerinin iyi bir eğitime sahip oldukları belirtilmiştir (Akt. Meyer, 2009:17).

Hisrich, kadın girişimcilerin esnek, hoşgörülü, hedef odaklı, yaratıcı ve gerçekçi, hevesli, yüksek enerjili olduklarını ve sosyal, ekonomik çevreleriyle iş yapabildiklerini belirtmiştir. Lee-Gosselin ve Grise (1990) kadın girişimcinin temel özelliklerinden bi-

rinin yenilik olduğunu söylemiştir. Diğer özelliklerinin ise kendi geleceklerini kendilerinin belirlemeleri ve kendilerine güvenmeleri olduğunu belirtmiştir. Jalbert (2000) kadın girişimcilerin yaratıcılıklarını geliştirme, yeni şeyler yapma ve fikir üretme gibi belli özelliklere sahip olduklarını; yüksek motivasyonlu, kendi kendilerini idare eden, içsel kontrol odağına ve başarıma arzusuna sahip kişiler olduklarını vurgulamıştır (Akt.Meyer, 2009:17). Kadın girişimcilerin, başarılarının genellikle odaklanma yeteneklerinden kaynaklandığı ifade edilmektedir (Meyer, 2009:17).

Yetim (2002) kadın girişimcilerin özelliklerini üç boyutta değerlendirmiştir. Birincisi cinsiyetten bağımsız olarak girişimci olmaktan ve girişimsel kültürü paylaşmaktan kaynaklanan özelliklerdir. Bunlar; yenilikçi olma, risk alma, fırsatlardan yararlanabilme, kendine güven, yaratıcılık, akılcılık, bağımsızlık, rekabetçilik gibi özelliklerdir. İkincisi sosyal yapı ve kültürel değerlerle ilişkili özelliklerdir. Bunlar; çevrelerinde itibar görmeleri, çevrelerinde olan kaynakları ve ilişkileri iyi bir şekilde değerlendirmeleri, koruyan ve gözetim olmaları, işbirliğine yatkın olmaları, akrabalarının ve yakın çevresinin desteğini sağlamış olmalarıdır. Üçüncüsü ise cinsiyet rolleri ile ilgili özelliklerdir. Bunlar; iyi iletişim kurabilme, problem çözme, hoşgörülü olma, özverili ve duygusal değildir (Yetim, 2002:84-85).

Botha (2006), ekonomik refahını arttırmak isteyen hükümetlerin, ülkesinin girişimci dinamiklerini geliştirmek için teşvikte bulduklarını belirtmiştir. Kadınlar, farklı işgücü koşulları ve farklı demografik yapıları ile gelişmenin çeşitli aşamalarında potansiyel girişimci havuzunu temsil etmektedirler. Jalbert (2000)'a göre kadınlar, iş dünyasına bağlılık ve bütünlük getirdiler. Çünkü onlar ekonomik güçlenmeye, gelişmeye ve yeniliğe önem verdiler; kültürel farklılıklara duyarlı olup uzun vadeli ilişki ve ağırlar kurarak bunu sürdürmeyi başardılar (Meyer, 2009:15-16).

2.4. KADINLARIN GİRİŞİMCİ OLMA NEDENLERİ

Kadın girişimciliği alanında yapılan çeşitli araştırmalara göre başarılı kadınlar kendi işletmelerine ikinci veya üçüncü meslek olarak başlatmaktadır. Bu kadınlar, kişisel ve mesleki yaşantılarında iyi bir deneyim edindikten sonra yeni işlerine başlarlar ve 40-60 yaşlarında girişimci olma kariyerini seçerler. Kadın girişimcileri bu kariyer tercihlerini seçmeye motive eden çeşitli faktörler vardır. Ancak hepsinin içinde yüksek öğrenim, gelir ve aile desteği önemli bir rol oynayabilir (An. Sharma ve Av. Sharma, 2013:63).

Kadın girişimciler erkeklere göre farklı sorunlarla karşılaşmakta ve erkeklere göre farklı davranışlar sergilemektedirler. Bu yüzden kadın girişimcilerin sayısının az olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte son yıllarda kadın girişimcilerin yapabileceği ekonomik katkının önemi giderek artmakta ve bu da kadınları kendi işlerini kurmaya teşvik etmektedir (Fuller, 2009:292). Kadın girişimciliği, genel olarak ulusun refahını ve özellikle aileyi geliştirmektedir. Bugün kadınlar, bir zamanlar erkeklerin sürdürdüğü kabul edilen faaliyetlere başlamaya daha isteklidirler ve ekonominin büyümesine katkılarında ötürü kimsenin yanında ikinci konumda olmadıklarını ispatlamışlardır (Jayakumar, 2016:5). Kadınlar artık geleneksel "eş" ve "anne" rollerinden sıyrılıp, erkek egemenliğinin hüküm sürdüğü çalışma yaşamına hızla artan bir sayıda girmişler ve iş yaşamında da kendilerini kanıtlayma imkanı bulmuşlardır (Sipahi, 1997:56).

Kadınlar, girişimciliğe erkek meslektaşlarından farklı sebeplerle başlamaktadırlar. Erkekler işlerini öncelikle büyüme fırsatı ve kâr potansiyeli ile kurarken, kadınlar çoğu zaman işi başarıya ve başarı duygusu kazanmak gibi kişisel hedeflerini gerçekleştirmek için kurarlar. Birçok kadın da, bazı travmatik olaylar nedeniyle, boşanma, hamilelik, kurumsal cam tavan sendromu, ayrımcılık gibi veya aile üyelerinin sağlığı

ve işsizlik gibi ekonomik nedenlerle iş kurar (Devasena, 2016:32). Kadınlar, beceri ve yetkinliklerinin birleşmesine ve hayatları için kararlaştırdıkları kişisel ve kariyer hedeflerine bağlı olarak kendi işlerini kurmak istemektedirler. Birçok kez aile ve toplumdaki destek, kadınların girişimcilik sanatına olan güvenini artırmada önde gelen faktörlerden biridir. Tüm bunlar, kadınları kendi yenilikçi iş fikirlerini geliştirmeye yönlendirmektedir. Girişimcilik alanında yapılan çeşitli araştırmalara göre kadınlar gelir, saygınlık, şöhret kazanma ve öz motivasyon, başarı ve bağımsızlık hissi ile yaşam hayallerini gerçekleştirmek için girişimci olma kariyerini seçerler (An. Sharma ve Av. Sharma, 2013:64).

Brush(1992)'a göre, kadınların, aile yükümlülüklerine zaman ayırabilmelerini sağlayan bazı esneklikler elde etmek ve gelir getiren perakende ve hizmet endüstrilerinde yerel ve küçük ölçekli işletmeler kurmak için eğilimleri vardır. Kadınlar, ailelerine gelir sağlama, esnek çalışma programına sahip olma, sosyal sorunları çözme ve anlamlı bir iş yapmanın onlar için önemli olduğunu belirtmektedirler (Aktaran Fuller, 2009:293). Benlik saygısı, tanınma, kendi geleceğini kendisinin belirleme isteği ve kariyer hedefleri kadınların girişimciliği seçmesindeki en önemli faktörlerdir. Bazen kadınlar, kişisel tatmin elde etmek, potansiyellerini ve yeteneklerini ispatlamak için böyle bir kariyer yolunu seçerler. Kadınların işsizlikten ve boşanmadan kaynaklanan sıkıntılı ekonomik koşulları, kadınları girişimci faaliyetlere zorlayabilir. İş dünyasındaki beceri, bilgi ve uyumluluk, kadınların girişimci faaliyetlere girmesinin temel nedenidir (Dharmendran, 2016:70).

Türkiye’de kadınlar ülkenin koşullarından etkilenecek farklı sebeplerle iş kurabilmektedirler. Bu sebeplerden birincisi, kadınların ailelerine ekonomik açıdan katkıda bulunmak amacıyla kendi özelliklerine göre iş kurmaları; ikincisi, kadınların iş bulamamaları sonucunda kendi hesabına çalışmak istemeleridir (Keskin, 2014:86). Onural, Türkiye’de kadınların iş kurma nedenlerini farklı şekilde ele almaktadır. Ona göre kadınlar, zamanlarını etkin bir şekilde değerlendirip aileleri ve çocuklarıyla daha fazla ilgilenebilmek için; eşinin ölmesi sonucunda veya eşinin işten çıkarılması durumunda ailesini geçindirebilmek için; bağımsız olmak istediği, yani kendi kendisinin patronu olmayı istediği için; işyerinde istediği konuma gelememesinin sonucunda istifa edip sonrasında iş bulamadığı için kendi işini kurmak zorunda kalmaktadırlar. Onural bu nedenleri, kadınları iş kurmaya itici ve çekici faktörler olarak iki kısma değerlendirmiştir. Eşin ölümü ve boşanma gibi faktörler itici faktörler; işe olan ilgi ve istek, pazar fırsatları, mücadele ruhu gibi faktörler çekici faktörler olarak değerlendirilmiştir (akt. Güney, 2006:36).

Kadınları girişimciliğe iten faktörler genel olarak, aile gelirinin yetersiz olması, ücretli işinden memnun olmaması, iş bulmakta güçlük çekmesi ve aile sorumlulukları nedeniyle esnek çalışma programına ihtiyaç duyması gibi faktörlerdir. Çeken faktörler, bağımsız olma ve kendini gerçekleştirme isteği, girişimcilik ile ilgili dürtü, zenginlik, güç ve sosyal statü arzusu, aile üyeleriyle işbirliği ve destek içinde olma isteği, güçlü bir iletişim ağı gibi faktörlerdir (Rajakumari ve Punitha, 2016:82). Kadınları girişimci olmaya çeken en belirgin faktör meydan okuma açısından ifade edilen kişisel başarı faktörüdür. Bu faktör kadınların kendi işlerini kurmalarına, kazançlı bir girişimde bulunmalarına yardımcı olmaktadır. Başarıya ihtiyacı, maaşlı bir pozisyonla gerçekleştirilemediğinde veya pazarlanabilir bir fikri, fark edilen bir fırsata dönüştürme arzusu gerçekleştirmediğinde bireyin, kendi girişimini kurmasına neden olur (Priya ve diğerleri, 2016:424). Nieman ve diğerleri (2003), itici faktörleri, geleneksel işlerin daha az çekici olması veya muhtemelen bir kişinin başka bir kariyer seçeneği bulunmaması gibi nedenlerle ilişkilendirmektedirler. Onlara göre bu faktörler; işsizlik, mesleki güvencesizlik, yönetimle uyumsuzluk ve kariyer sınırlamaları, çalıştığı kuruma uygun olmama,

başka seçeneğinin olmaması, cam tavan sendromudur. Çekici faktörler; başarıma isteği, bağımsızlık, tanınma arzusu, kişisel gelişim, girişimciliğin maddi imkânlarının sağladığı kişisel zenginliktir. Bağımsızlık ihtiyacı ve iş sahibi olma dürtüsü, kadın girişimcilerin en çok belirttiği faktörlerdir (Botha, 2006:122).

Kadınların girişimci olmalarını etkileyen tek bir faktör yoktur. Bunun sebepleri çeşitli kişisel ve dış koşullara bağlıdır. Kadın girişimciliğine yönelik aile desteği, sosyal algılar ve davranışlar kadınların girişimci olma kararlarını etkileyen faktörlerden sadece birkaçıdır. Tzema (2000) tarafından İsrail’de 102 kadın üzerinde yapılmış araştırmaya göre, girişimci olmada kadınları etkileyen faktörler; kişisel gelişim, ekonomik nedenler, başarıma arzusu, arkadaş veya aile önerileri, yüksek benlik saygısı, yaratıcılıktır (Akt.Ascher, 2012:101). Bruni, Gherardi ve Poggio’ye (2004) göre kadınlar, işsizliğin bir sonucu olarak girişimciliğe başlarlar, uzun vadeli bir strateji olarak girişimcilik faaliyetini seçerler, girişimciliği kendini gerçekleştirme fırsatı olarak veya cam tavan sendromunun üstesinden gelmek için bir araç olarak algırlar, ailelerini ve iş yükümlülüklerini dengelemek için esneklik isterler, aile içi görevlerini yapmak veya aile dışındaki kişisel tatminleri için çalışırlar ve ailelerinin geçmişinde girişimci varsa girişimciliği seçerler (Ascher, 2012:102).

Yukarıda açıklanan özelliklerin yanı sıra kadınları girişimciliğe motive eden faktörler farklı araştırmacılar tarafından farklı şekilde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflamalara göre (Meyer, 2009:23-25) tarafından yapılan sınıflama tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Kadınları Girişimciliğe Motive Eden Faktörler

Yazar	Kadınları Girişimciliğe Motive Eden Faktörler
Orhan (1999)	Bağımsızlık, Başarılı olma isteği, Denge, Sosyal katkı
Buttner ve Moore (1997)	Meydan okumak, Kişisel tatmin
Jalbert (2000)	Bağımsızlık ihtiyacı, Mesleki tatmin ve kişisel tatmin, Yaratıcı olma, Özgürlük ve kontrol sağlama isteği
Bradley ve Boles (2003)	Kendi kendinin patronu olma ve kontrol sağlama isteği, Bağımsızlık ve özgürlük, Bilgi ve becerilerini uygulama, İş esnekliği
Winn (2004)	Özerklik ve kontrol isteği, Kazanç, Kişisel tatmin, Denge, Sosyal katkı
Heilman ve Chen (2003)	Uzun ve esnek olmayan çalışma saatleri, Düşük ücret, Saygı görmeme ve kötü muamele, Stresli çalışma ortamı, Kontrol eksikliği, Esneklik
Mallon ve Cohen (2001)	Özgürlük ve özerklik, Denge, Serbest olma isteği, Kişisel bütünlük sağlama ve kendini tanıma isteği, Tanınma eksikliği, Gelişme fırsatı
Maas ve Herrington (2006)	Hükümet politikaları, Rol modellerinin fazla olması, Erkek girişimcilere karşı rekabet etme isteği, Diğer kadın girişimcilerle ağ oluşturma, Mali bağımsızlık ve gelişme isteği, İş esnekliği, Alternatif kurumsal çevre, İnsanlarla çalışma isteği ve tecrübe kazanma isteği, Kendi potansiyelinin farkına varmak
Lebakeng (2008)	Bağımsızlık ve esnek çalışma programı ihtiyacı, Meydan okuma ihtiyacı, Maaşlı işinden memnun olmama, Sosyal statü ihtiyacı, Rol modellerin etkisi, Yetersiz aile geliri
Kock (2008)	Meydan okuma ihtiyacı ve kişisel tatmin, Sunduğu ürün veya hizmetine güvenme

Yukarıda belirtilen nedenlere dikkat edildiğinde hem dışsal hem de içsel birçok motive edici faktörün ele alındığı görülmektedir. Buradan hareketle kadın girişimcilerin girişimciliğe yönelmelerini etkileyen birçok faktör olduğu söylenebilir.

2.5. KADIN GİRİŞİMCİLİĞİNİN ÖNEMİ

Girişimcilik faaliyetlerine katılan kadınlar, ekonomik ve sosyal alanlardaki dönüşümü yansıtır. Kadın girişimciliği sadece ulusal üretkenliği arttırmak ve istihdam yaratmakla kalmaz aynı zamanda kadınların ekonomik bağımsızlık, kişisel ve sosyal yetenekler geliştirmelerine de yardımcı olur. 1970'li yıllara kadar kadınlar yönetici ve girişimci olarak neredeyse görünmez hale gelmiştir ve kadın girişimcilerin katkısı düşük ve önemsiz sayıldığından, bu konu üzerinde durmaya değmeyecek kadar önemsiz sayılmıştır. Ama son zamanlarda bu durum değişmiştir. Küresel olarak kadınların, erkeklerin iki katından daha fazla bir oranda kendi işlerini kurdukları belirlenmiştir. Nearchou-Ellinas ve Kountouris (2014), kadın girişimcilerin her ekonomide, ekonomik büyüme ve istihdam yaratma üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu iddia etmektedirler. Kadınların üretken faaliyetlerinin katkısının, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde çok önemli olduğu ifade edilmektedir (Adom, 2015:3). Kadınların ayrıntıları yönetme, işlerine bağlı olma, insanlara karşı hoşgörülü ve nezaketli olma gibi girişimcilikle ilgili bazı cazip nitelikleri vardır. Kadınların iyi birer yönetici olamayacakları düşüncesi yanlıştır. Geleneksel olarak, kadınların mesleki statüsü her zaman ev ve aile ile yakından bağlantılıdır. Kadınlar ekonomik olarak babalarına veya kocalarına bağımlı oldukları için yalnızca ikincil statüye sahiptirler. Hem ileri sanayi ülkelerinde hem de az gelişmiş ülkelerde kadınlar, sosyokültürel ve ekonomik ayrımcılık uygulamalarının bir sonucu olarak giderek artan eşitsizlikle sınırlanmışlardır. Kadınların ekonomik kalkınma sürecine entegrasyonunun rolü ve derecesi daima kadınların ekonomik bağımsızlığının, sosyal statüsünün bir göstergesidir ve kadınların ekonomik kalkınmaya katkısının bir ölçüsüdür (Devasena, 2016:32).

Çoğu gelişmiş ekonomide gerçek aktörler artık büyük şirketler değil, yeni bilgi teknolojilerinden kaynaklanan ihtiyaçlara cevap verebilen ve çözümler sağlayan küçük ve orta ölçekli işletmelerdir. Geçmişteki sanayileşme, daha çok kadını iş dünyasına yönlendirse de mevcut ortamlar özellikle de iş yaşam kalitesiyle bağlantı kurduğu durumlarda yenilik ve yaratıcılık göstermeleri için yeni bir rol sunmaktadır. Güçlü iç ve küresel rekabete, istikrarsız ekonomik çevreye sahip olunan bu çağda, kadın girişimciler yeni işler yaratmada ve dolayısıyla işsizliğin azaltılmasında hayati bir role sahiptirler. Delmar ve Holmquist (2004), kadın girişimcilerin dünya ekonomisinde önemli bir rol oynadıklarını ve ABD'de 6,4 milyon serbest meslek sahibi kadının, 9,2 milyon kişiye istihdam sağladığını belirtmektedirler (Ascher, 2012:100).

Yaşadığı topluma yenilikler getirerek önemli katkılar sağlayan kadınlar, sadece ürettikleri mal ve hizmetlerle değil yönetim ve uygulama becerileri ile de ön plana çıkmaktadırlar. Kadın girişimciliğinin bireye ve aileye sağladığı faydalarla birlikte toplumsal açıdan üretim, istihdam ve milli gelire de artı yönde etkisi olmuş ve bu, sosyal refahın artışı da beraberinde getirmiştir (Narin ve diğerleri, 2006:74). Kadın girişimciliğinin bireysel, bölgesel, ulusal ve küresel faydaları düşünüldüğünde önemli bir girişimcilik alanı olarak kabul edilmesinin haklı nedenlere dayandığı söylenebilir.

2.6. KADIN GİRİŞİMCİLERİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR

Kadın girişimciler işletmelerinin kurulmasından ürünlerinin pazarlanmasına kadar birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Toplumsal kalkınma için kadınların girişimcilik faaliyetlerini desteklemek ve kadınların karşılaştığı tüm sorunları çözmek gerek-

tedir. Günümüzde iş dünyasına girmekte olan kadınların sayısı artmakta ve kadınlar, birçok maddi engelle karşılaşmalarına rağmen başarılı olmak için güçlü bir kararlılık sergilemektedirler. Kadınlar ailelerinin sınırlamalarına karşın gelir getiren girişimler yaparak kendilerini başarılı girişimciler olarak kanıtlamışlardır (Vethirajan ve Muthukumaresan, 2016:6).

Bir kadın girişimcinin karşılaştığı en büyük problem kadın olmaktır. Bu, toplumun kadınlara karşı tutumundan dolayı, yaşamak zorunda kaldığı hayatın zorluklarla dolu olduğu anlamına gelir (Vethirajan ve Muthukumaresan, 2016:15).

Ataerkil yapıya sahip toplumlarda cinsiyete dayalı engeller, kadınların girişimci olmalarını sınırlamaktadır. Toplumsal ve kültürel ortamda benimsenmiş cinsiyet rolleri, yetersiz eğitim, aile baskısı, aşırı iş yükü, ekonomik zorluklar, kısıtlı kişisel özgürlükler, kadınların girişimci olmalarını engelleyebilmektedir. Ayrıca "kadın girişimciler, geleneksel iş ağlarından dışlanma, sermaye ve bilgilere erişim eksikliği, liderlerin ayrımcı tavrı, toplumsal cinsiyet kalıpları ve beklentisi, özgüven eksikliği, işletmeyi küreselleştirememesi gibi güçlüklerle karşı karşıya kalmaktadırlar" (Malik ve Jeyalakshmi, 2016:48).

Kadınlar, işletmeler kurmak için erkekler ile aynı aşamalardan geçmek zorundadırlar. Cinsiyete bakılmaksızın erkeklerle benzer zorluklara sahip olmakla birlikte kadınlar, girişimci olarak girişimlerini ve başarılı olmak için hayatta kalmalarını engelleyen farklı durumlara maruz kalmaktadırlar. Kadınların girişimcilik yetenekleri her zaman aileleri tarafından onaylanmaz. Kadınlar, iş yükleri, geçim problemleri, ev ve aileye bakmada aşırı sorumluluk nedeniyle tükenmiştir. Kadınların kaynaklara, hammaddeye, yeni teknoloji ve pazarlara erişimi azdır. Ayrıca kadınlar erkek meslektaşlarından daha az bilgi ve eğitime rekabete girmektedirler (Dharmendran, 2016:70).

Birçok gelişmekte olan ülkede evlilik, kadınlar için tek seçenek olarak kabul edilmektedir. Anayasal ve yasal eşitliklere rağmen kadınlar eğitim, lisanslama, bankacılık ve pazarlama gibi konularda problemler yaşamaktadırlar. Kadın girişimcilerin karşılaştığı diğer zorluklar; finansman sorunu, hammadde kıtlığı, rekabet edememe, sınırlı hareket kabiliyeti, aileden kaynaklanan sorunlar, eğitim eksikliği, toplumdaki erkek egemenliği, risk alamama gibi zorluklardır. Bu sorunların yanı sıra hem kadın hem de erkek girişimciler için ortak olan başka sorunlar da vardır. Bu sorunlar; yetersiz altyapısal olanaklar, enerji eksikliği, yüksek üretim maliyetleri, sosyal tutum, başarı ihtiyacının düşük oluşu ve sosyo ekonomik kısıtlamalardır (Ramakrishnan ve Ramachandran, 2016:89-90).

Mayoux (2001), kadın girişimcilerin çevrelerindeki mevcut fırsatlardan yararlanma yeteneğini sınırlayan belirli faktörler olduğunu söylemiş ve bu faktörleri, kadınların işletmelerinin başarısız olmasının nedenleri olarak tespit etmiştir. Mayoux (2001) ve Birleşmiş Milletler (2006)'e göre bu faktörler; mali yönetimdeki zayıflıklar, likidite sorunları, yönetsel deneyim eksikliği, satış ve pazarlama sorunları, personel seçimi, sendikalarla ilgili zorluklar, sınırlı sosyal ve iş ağları, yerel ekonomide düşük talep seviyesi, finansmana erişimdeki kısıtlamalar, iş tecrübesi ve beceri eksikliği, rol model eksikliğidir. Gould ve Perzen (1990), kadın girişimcilerin karşılaştıkları güçlükleri değerlendirerek kadınları varlıklı ve düşük gelirli olarak iki sınıfa ayırmıştır. Onlara göre varlıklı kadınlar; sosyalleşme eksikliği, geleneksel ticaret ağlarından dışlanma, sermayeye erişim eksikliği, liderlerin ayrımcı tavrı, cinsiyet kalıpları ve beklentileri, özgüven eksikliği, işi küreselleştirmede yetersizlik (erkekler küresel pazarda lider konumdadır) gibi zorluklarla yüzleşmektedir (Moses ve Amalu, 2010:69).

Türkiye'de yapılan bir araştırma kapsamında kadınların belirttiklerine göre, iş kurma aşamasında yaşanan sorunlar; sermaye bulma, işyeri arama ve kiralama, mal

temini, donanım ve araç gereç temini, resmi kuruluşlarla olan ilişkiler, acemi olma, tek başına olma, işi organize edememe, toplumun iş kadınına alışkın olmamasıdır. İşyeri kurulduktan sonraki sorunlar; acemilik, tecrübesizlik, müşteri ile ilişki kuramama, iş konusundaki bilgisizlik, müşterilerin yetersiz olması, pazara ulaşamama, para problemi, yalnız ve kadın olması, kendini kabul ettirememesi, personel temini, piyasadaki istikrarsızlık, ödemeler ve senetlerdir. Genel sorunlar ise; müşteri azlığı, resmi kurumlar, kalifiye eleman bulamama, ucuz hammadde-mal temini, kaliteli hammadde-mal temini ve enflasyondur (Çelebi, 1993:39-40).

Kadınların girişimcilik sürecinde ve sonrasında karşılaştıkları engeller evrensel niteliktedir ve benzer şekilde dünyanın farklı yerlerinde kadın girişimciler bu engellerle karşı karşıya kalmaktadırlar (Ascher, 2012:106). Bu engeller aşağıdaki gibi sıralanabilir;

2.7.1. Eğitim ve Tecrübe Eksikliği

Girişimcilikteki tüm aşamalar, fırsatların belirlenmesinden işletmenin yürütülmesine kadar ilgili tecrübelerle dayanır. Fazla tecrübeye sahip bireyler, fırsatları keşfetmek ve keşfettikleri zaman da onları daha iyi kullanmak için daha uygun olabilirler ancak iş fırsatının potansiyel değeri önemli olmadığı sürece harekete geçme ve yeni bir iş kurma güduları az olabilir. Çünkü birçok farklı kariyer seçeneği vardır. Bu bağımsız işletmelerdeki iş olanaklarını keşfetme ve kullanma becerisi, yüksek eğitimi ve yetenekli kadınlar arasında genellikle yüksek olabilir. Ancak iş fırsatının potansiyel değeri önemli olmadığı sürece bunu yapmak için kadınların istekleri az olabilir (OECD, 2004:43).

Modern ekonomilerde, nüfusun eğitim düzeyi ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Eğitilmiş kadınlar, dünya genelinde yüksek maaşlı işlere ve mevcut fırsatlara daha kolay erişebilirler. Reynolds ve diğerleri (2002), eğitim ile girişimcilik başarısı arasında güçlü bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir (Akt. Ascher, 2012:106). Buna rağmen gelişmiş ekonomiler üzerine yapılan son araştırmalarda kadın girişimciliği konusunda tespit edilen potansiyel bir problem, eğitim seviyesi yüksek kadınların, serbest meslek ve girişimcilikten başka kariyer seçeneklerini tercih etmeleridir (OECD, 2004:43).

Oldukça şaşırtıcı bir şekilde kadın nüfusun çoğunun okuma yazma bilmediği ülkelerde girişimci faaliyet daha yüksektir. Bu durum eğitilmiş kadın girişimcilerin, okur-yazar olmayan kadınları özel beceri ve yetenek gerektirmeyen işlerde çalıştırdığıyla açıklanabilir. Fırsatları keşfetmek ve kullanmak için gereken yetenek, bilgi ve beceriler iş deneyimine ve eğitime bağlıdır. Delmar ve Holmquist (2004), eğitilmiş ve nitelikli kadınların eğitimsiz kadınlardan daha fazlasını yapmak için şansları olmalarına rağmen fırsatları keşfetme deneyiminden yoksun olduklarını ileri sürmektedir (Ascher, 2012:106-107).

Nitelikli eğitimin eksikliği, piyasa bilgisinin ve işletme teknolojisinin bilgisizliğine yol açmakta ve başarı oranının düşük olmasına neden olmaktadır. Ayrıca bu durum, kadınlar için işin kurulmasında ve yürütülmesinde sorunlar yaratmaktadır (Ramakrishnan ve Ramachandran, 2016:90).

2.7.2. Zaman Darlığı

Kadın girişimcilerin karşılaştıkları bir başka engel, aile sorumluluklarının doğrudan bir sonucu olan zaman eksikliğidir. Kadınların becerilerini geliştirmeleri ve güncel bilgi edinmeleri için erkeklere göre daha az zamanları vardır. Zaman kaybı, bankalardan finansal destek elde etmek için gerekli adımları atmalarını, gerekli bilgi ve becerileri edinmek için eğitim programlarına katılmalarını ve daha iyi müşterileri veya

tedarikçileri aramalarını engellemektedir. Araştırmalar, çoğu ekonomide zaman kaybının çoğu kadın için bir engel olduğunu göstermektedir (Ascher, 2012:108; OECD, 2004:46). Kadınlar günlük ev işi yapmakla ve çocuk bakmakla sorumlu olduklarından kadınların girişimcilik becerilerini geliştirmek için ya da var olan bir işi geliştirmek için yeterli boş zamanları yoktur (OECD, 2004:46).

2.7.3. Finansal Sermaye Eksikliği

Finans, herhangi bir işletme için can damarıdır. Genellikle kadınlar kendi adlarına mallara sahip olmamaları ve dış kaynaklara erişimlerinin kısıtlı olmasından dolayı finansal sorunlar yaşamaktadırlar (Ramakrishnan ve Ramachandran, 2016:89-90). Kadın girişimcilerin karşılaştığı sorunlardan en önde geleni finansal sorunlardır. Bu sorunlar hem erkek hem de kadın girişimcilerin ortak sorunları olmasına rağmen kadın girişimciler için daha büyük engel teşkil etmektedir. Çünkü kadın girişimciler finansal planlama, muhasebe, operasyon ve parasal konular ile ilgili anlaşmaların yapıldığı alanlarda tecrübeli ve yetenekli değillerdir. Ayrıca, kadınlar kendi üzerlerine finansal kayıtlara sahip olmadıklarından genelde borç veren kuruluşlar ile sorunlar yaşamaktadırlar. Bu kuruluşlar iş tecrübesi, pazar şartları, üretilecek ürün veya servisin yapısı gibi konulara önem vermekte; kadınların birçoğu da bu tür tecrübe ve bilgilerden yoksun olduklarından, genellikle eşlerinden veya iş ortaklarından yardım almak veya kendi sermayelerini harcamak durumunda kalmaktadırlar (Güney, 2006:39).

Finansal sermaye, girişim sürecinin tamamı için çok önemli ve gerekli bir varlıktır. Mali sermaye eksikliği, kadınların gelirleri konusunda bağımsız olmadığı ve çoğunlukla kocaları tarafından kontrol edildiği gelişmekte olan ülkelerde sık görülmektedir. Literatür, çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerdeki kadın girişimcilerin, girişimcilik faaliyetleri için kredi sağlamada engellerle karşı karşıya kaldıkları gerçeğini desteklemektedir (Ascher, 2012:107-108). İstanbul'da düzenlenen 2. OECD konferansında sunulan 2004 OECD raporunda, finans erişimi kadın girişimciliğinin önündeki özel engellerden biri olarak görülmüştür. Gelişmiş ekonomilerde yapılan araştırmalar, kadın girişimcilerin dış finansman elde etmelerinde hala engellerin var olduğunu göstermektedir. Ancak bu engeller, finansal kurumların toplumsal cinsiyet konularına daha duyarlı hale gelmesiyle ve kadın girişimcileri potansiyel bir kâr kaynağı olarak algılamaya başlamalarıyla birlikte azalmaktadır (Ascher, 2012:108).

2.7.4. Sosyal Sermaye Eksikliği

Kadınlar sosyal ağ kurmada daha az yer alırlar ve erkeklerle farklı bir ağa sahiptirler. Kadınların bağlantılı olduğu ağlar çoğunlukla aile görevlerine uygundur. Bu durum iş yaşamları için sorun olabilir. Kadınlar, hâlâ bazı toplumlarda var olan "aşırı sorumluluk" sendromuyla iş ve ev sorumluluklarını dengeleme çabaları ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Kadınların insan sermayesi ve sosyal ilişkileri, sosyal ağlarından dolayı erkeklerden farklıdır. Bir kadın girişimci, yeni bir işletmeye başlamak için gerekli olan bilgiden yararlanmak ve gerekli kaynakları ve desteği elde etmek için imkânlarla sahip değildir (Ascher, 2012:107).

2.7.5. Rol Modeli Eksikliği

Rol modeller; tutumları, davranışları ve eylemleri ile bir kişinin tercihini (bir girişimci olmasını) olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca rol modellerin etkisi cinsiyete bağlıdır. Yani bir kişinin aynı cinsiyetten başka bir birey tarafından daha fazla etkilenmesi mümkündür çünkü kişinin özlem ve tercihleri, aynı cinsiyetten olan insanlar tarafından daha fazla etkilenme eğilimindedir (OECD, 2004:41-42).

Shapiro ve Skolt (1982), kadın rol modellerinin yokluğunu geçmişteki kadın girişimcilerin az sayıdaki varlığıyla ilişkilendirmektedir. Bu yazarlar, kadın girişimcilerin rol modellerini onlara davranışlarında, karar ve eylemlerinde taklit kaynağı olan ve onlara yeni girişim serüvenlerinde danışmanlık eden kadınlar olarak tanımlamaktadırlar. Rol modellerinin olmaması, ABD'deki kadınların % 64'ü tarafından bir engel olarak görülmektedir (Ascher, 2012:107).

2.7.6. Basmakalıp Yargılar

Kadınlar işlerinin yönetim aşamasında bankalar, müşteriler ve tedarikçilerle olan ilişkilerinde her gün basmakalıp yargılarla karşılaşmaktadırlar. Bununla birlikte Lee-Gosselin ve Grise (1990), kadın girişimciler konusundaki bu tutumların % 52'sinin pozitif olduğunu; %15'inin negatif olduğunu bulgulamışlardır (Ascher, 2012:109).

Gelişmiş ya da gelişmekte olan toplum fark etmeksizin, kadın yöneticiler konusunda birçok basmakalıp yargı vardır. Bu yargılar, çalışan kadınların baş etmesi gereken bir kariyer engeli olabilmektedir. ABD'de yaklaşık olarak 300 kadın ile yapılan bir çalışmada basmakalıp yargılar birinci sırada gelen bir engel olarak bulunmuştur. Genellikle olumsuz olan bu yargılar, kadınların üst düzey yönetim işlerini yapamayacaklarına dair görüşleri içermektedir. Kadınlar kişilik özelliği, azimli olma, kararlı olma ve risk alma bakımından yetersiz olarak değerlendirilmektedir (Anafarta ve diğerleri, 2008:115).

2.7.7. Toplumun Geleneksel İnanç ve Baskısı

Hâlâ varlığını sürdüren geleneksel düşünce sistemine göre, "kadının yeri evidir" ve onun alışılmış vazifesi, "kocasının eşi, çocuklarının annesi" olmaktır. Ancak kadınların bu rollerine toplumsal değişimle yeni bir takım sosyal roller eklenmektedir. Bu değişimle birlikte kadın bazen kendi isteğiyle bazen de ekonomik zorunluluklar nedeniyle çalışma yaşamında yer alarak ekonomik bağımsızlığını sağlayıp daha güçlü ve daha özgür bir birey olmuştur (Kocacık ve Gökkaya, 2005:206). Kpohazoude (1994)'a göre bir kadının toplumdaki rolü ne olursa olsun o, daha çok ailevi görevi ile hatırlanır. Bir kadın, ister bir şirket müdürü, bir eğitimci, bir girişimci veya bir profesyonel olsun, O mutfağa aittir inancı hâkimdir. Kadının eğitiminin mutfakta sona erdiğini söyleyen popüler sözler, kadınların iş hayatına girmesini yasaklama eğilimindedir. Kadının mutfaktaki vazifesi, onun diğer tüm rollerine egemen olmaktadır (Malik ve Jeyalakshmi, 2016:49). Günümüzde erkek egemenliği hâkimdir. Kadının işe girmesi bile aile reisinin onayını gerektirir. Girişimcilik bilindiği üzere erkeklerin sürdürdüğü bir faaliyet olarak görülmektedir. Bütün bunlar, kadın girişimcilerin büyümesini engellemektedir (Bhuvanawari, 2016:266).

2.7.8. Cinsiyete Dayalı Rol Ayrımcılığı

Kadınların kariyerlerini etkileyen önemli unsurlardan biri yaşadıkları toplumda erkeklerden farklı olarak benimsedikleri cinsiyet rolüdür. Cinsiyet rolü, hangi meslek ya da pozisyonun kadın işi, hangilerinin erkek işi olduğunun tespitini sağlamaktadır. Ayrıca eğitim ortamlarında bile bunların yansımaları görülebilmektedir (Örücü ve diğerleri, 2007:120). Kadının toplumsal rolünün etkisiyle ev ve iş hayatı arasında denge kurmak zorunda kalması, anne ve eş olma rolüyle bağlantılı olarak değerlendirilen öğretmenlik, hemşirelik ve sekreterlik gibi genellikle kadınların çalıştığı mesleklere yönelmesine sebep olmuştur (Narin ve diğerleri, 2006:71-72).

Ülkemizde cinsiyete bağlı rol ayrımı olgusunun özgül, toplumsal, dinsel, kültürel değerler ve yapıların etkisiyle iyice belirgin bir halde geçerli olduğu görülmektedir. Cinsiyete dayalı ayrımcılık yüzünden kadınlar, kendi cinsel kimliklerini görmezden

gelip, erkek değerlerini kabul ederek işlerinde başarılı olabilmektedirler (Bedük, 2005:114).

2.7.9. Cinsel ve Duygusal Taciz

Duygusal tacizden çok cinsel tacize uğrayan birçok kadın, işini kaybetme korkusuyla ve evini geçindirme mecburiyeti ile bu duruma katlanmaktadır (Soysal, 2010:99). Bu konuda, Ernst&Young'ın, Platin Dergisi için yaptığı "İş'te Kadın Olmak" adlı anket sonuçlarına göre, kadınların iş hayatında karşılaştıkları sorunlarda ilk sırayı fiziksel ve sözlü cinsel taciz almaktadır. Erkeklerin %28.5'i, kadınların cinsel tacize maruz kaldığını belirtmektedir. Kadınlar iş hayatında karşılaştıkları taciz olayını ya bastırmakta ya da bunu ifade edememektedir (Kocacık ve Gökkaya, 2005:212).

2.7.10. Cam Tavan Engeli

Kadınlar işyerinde büyük ilerlemeler kaydetmelerine rağmen kazançları erkeklerle eşdeğer düzeyde değildir. Ayrıca az sayıda kadın yönetimde üst seviyelere erişmekte ve genellikle üst yönetim düzeyinde düşük seviyede temsil edilmektedirler. Bu sebeple kadınlar, işyerinde cam tavan sendromundan kaçınmanın bir yolu olarak giderek artan sayıda girişimci olmayı seçmektedirler (Fuller, 2009:293). Cam tavan sendromu, üst düzey pozisyonlara ulaşmaya çalışan kadınların karşılaştıkları engeller olarak ele alınmaktadır. Cam tavan engeli nedeniyle bireyler, planladıkları kariyer hedeflerine ulaşamamakta ve üst yönetim pozisyonlarına gelememektedirler (Yıldız, 2014:74). Kadınların iş yaşamında üst düzey pozisyonlara gelememelerinin önünde üç engel bulunmaktadır. Birincisi, erkek yöneticiler tarafından konulan engellerdir. Erkek yöneticiler kadınların kişilik, kararlılık ve azim bakımından yetersiz olduklarını, üst düzey işleri yapamayacaklarını düşünmektedirler. İkincisi, kadın yöneticiler tarafından konulan engellerdir. Kraliçe arı sendromu olarak adlandırılan kadınların birbirlerini çekememeleri sonucu yönetimin tepesinde tek kadın olma isteğinden kaynaklanmaktadır. Üçüncüsü, kişinin kendi kendine koyduğu engellerdir. Yani kadınların cinsiyet rollerine ilişkin tutumları, iş-aile çatışması, özgüven eksikliği, ne istediğini bilememe, inancı veya imkân olmaması, kariyerinde yükselmeyi tercih etmeme, kariyerde yükselmenin getirdiği gereklilikleri ve zorunlulukları göze alamama gibi kadınların kendilerine koydukları engellerdir (Örücü ve diğerleri, 2007:119-120).

2.7.11. Rol Çatışması

Kadın girişimcilerin özel yaşamlarıyla iş yaşamları arasındaki rol ikilemi, rol çatışması olarak tanımlanmaktadır (Narin ve diğerleri, 2006:71). Anne veya kadın olmanın verdiği sorumluluk iş hayatının sorumlulukları ile birleşince ortaya rol çatışması çıkmaktadır. Bunun sonucunda genellikle ailenin ihmal edilmesi sonucu doğmaktadır (Arıkan, 2004:291). Uzun ve düzenli olamayan çalışma saatleri, fazla mesai, düşük ücret, üst yönetimdekilerin olumsuz tutumları gibi unsurlar iş-aile çatışmasının en önemli nedenlerindedir (Özdevecioğlu ve Aktaş, 2007:6). Çalışma yaşamı kadınlara ekonomik bağımsızlık ve toplumsal değer sağlamaktadır. Buna rağmen, kadınlara karşı olan geleneksel değer ve tutumlar birtakım sorunlar yaratmaktadır. Günümüzde iş ve aile yaşamı arasında kalan kadın, her iki rolün de gerekliliklerini yerine getirmeye uğraşırken ikilemde kalmakta ve bu ikilem kadının aşırı rol yüklenmesine neden olmaktadır (Kocacık ve Gökkaya, 2005:213).

2.7.12. Sosyal Pozisyon ve İletişim Eksikliği

İletişim ağları, küçük bir firmada bulunmayan bilgi ve kaynaklara erişim sağla-

arak girişimcilere çeşitli şekillerde yardımcı olabilir. İş dünyasında hem resmi hem de resmi olmayan çeşitli ağlar vardır. Sosyal ağlar, özellikle kadınlar için önemlidir. İş ağları, avukatlar ve muhasebeciler gibi kişilerin yasal ve mesleki tavsiye ve desteğine erişim sağlayabilir (Fuller, 2009:303-304).

Kadınların genel olarak erkeklerinkinden daha düşük bir sosyal konumu vardır. Bu durum, onların erişebilecekleri ağları veya bu ağların bir parçası olmalarını etkilemektedir. Kadınların sosyal ağlara daha az katıldıklarına dair kanıtlar vardır ve kadınların bu ağları farklıdır. İş için zayıf ağ bağlarının güçlü bağlar olması önemlidir. Lin (1999); kadınların katıldıkları güçlü ve kişisel ağların, ailelerine yönelik görevlerle bağlantılı amaçlarına çok uygun olduğunu belirtmektedir. Böylece kadınlar, kullandıkları ağ türlerinde ve ağ yoluyla kendilerine sunulan sosyal sermayede erkeklerden farklılık gösterirler. Bu nedenle kadınlar, erkeklerle karşılaştırıldığında yeni bir firmayı başarıyla kurmak ve yönetmek için gerekli kritik kaynaklara, desteğe ve bilgilere daha az erişmektedirler (OECD, 2004:44).

Kadınların iş yaşamında zorluk çektikleri bir diğer unsur ise erkek meslektaşlarının iletişim ağlarına girememeleridir. Morrison vd. (1987)'nin kadınlarla yapmış olduğu bir araştırmada kadınlar, yönetsel pozisyonlara seçilirken ayrımcılığa uğradıklarını, iş ve aile arasında rol çatışması yaşadıklarını ve dayanacak güçleri kalmadığını belirtmişlerdir (Soysal, 2010:100-101).

2.7.13. Yasalardan Kaynaklanan Engeller

Ülkeler arasında değişen politikalar, yasalar ve hizmetler açısından hükümet desteğinin olmaması kadın girişimcilerin önündeki engeller olarak belirlenmiştir. Bu durum, ülkeler arasında büyük farklılıklar gösterse de araştırmaların çoğu, bu durumun iş kurmak ve yürütmek için yapılan düzenlemelerin, vergilendirmelerin ve yasal engellerin ciddi engeller oluşturabileceğini göstermektedir. Bu, hem kadınları hem de erkekleri belirli ölçüde etkileyebilir (Murali ve Priyangandhi, 2016:50).

Yasalarda cinsiyete dayalı ayrımcılık olmamasına rağmen bazı iş ve mesleklerin, toplumca kadınlara uygun görülmemesi, kadınlara görev verilirken adil davranılmaması, kriz dönemlerinde ilk önce kadınların işten çıkarılması, özellikle kayıt dışı sektörlerde ücretlerinin düşük olması gibi birtakım ayrımcılık engelleri ile karşı karşıya kalan kadınlar (Soysal, 2010:101), bunların üstesinden gelmeye çalışmaktadırlar. İş yaşamında kadınları korumaya yönelik, erkek ve kadınların farklı ücret almalarını yasaklayan yasalar olmasına rağmen bu yasaların yetersiz kaldığı bilinmektedir. Çalışan kadınlara ödenen ortalama ücret farkında, geçtiğimiz 20 yıla göre daralma olmasına rağmen, yine de erkeklere verilen ücretin çok daha altında ücret aldıkları ifade edilmektedir (Bedük, 2005:115).

Tüm bu engellerin aşılmasında, konuya ilişkin farkındalık etkinliklerinin artırılmasının, ulusal ve uluslararası politikalarda kadınlara karşı pozitif ayrımcılığın uygulanmasının yararlı olabileceği söylenebilir. Günümüz dünyasında yaşanan değişim ve gelişimlerin, kadın girişimcilerin yaşadığı bu engelleri giderek azaltacağı, iş dünyasında böyle bir eğilimin zaten var olduğu; kadın girişimciliğinin üstlendiği fonksiyonlar ve yararları açığa çıktıkça engellerin zamanla yerini fırsatlara bırakabileceği ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

1. Adom, Kwame, "Recognizing The Contribution Of Female Entrepreneurs In Economic Development In Sub-Saharan Africa: Some Evidence From Ghana", Journal of Developmental Entrepreneurship, XX/1, 2015, s. 1-24.

2. Anafarta, Nilgün; Sarvan, Fulya; Yapıcı, Nuray, “Konaklama İşletmelerinde Kadın Yöneticilerin Cam Tavan Algısı: Antalya İlinde Bir Araştırma”, *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, VIII/15, 2008, s. 111-137.
3. Arıkan, Semra, *Girişimcilik Temel Kavramlar ve Bazı Güncel Konular*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004.
4. Ascher, Jacques, “Female Entrepreneurship-An Appropriate Response to Gender Discrimination”, *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*, VIII/4, 2012, s. 97-114.
5. Aslan, Şebnem; Atabey, Ayşegül, “Küresel Rekabette Kadın Girişimcilerin Rolü ve Türk Kadın Girişimci Tipolojisi”, *Journal of Azerbaijani Studies*, XII/1-2, 2009, s. 1-17.
6. Bedük, Aykut, “Türkiye’de Çalışan Kadın ve Kadın Girişimciliği”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, III/12, 2005, s. 106-117.
7. Bedük, Aykut; Eryeşil, Kemalettin; Oğuz, Hatice, “Kadın ve Erkek Girişimcilerin Algılama Farklılıkları”, *Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Cilt:19, 2016, s. 1-15.
8. Bhuvanewari, M. , “Challenges and Opportunities of Woman Entrepreneur in India”, *Shanlax International Journal of Management*, IV/1, 2016, s. 263-268.
9. Botha, Melodi, *Measuring the Effectiveness of the Women Entrepreneurship Programme, As a Training Intervention, On Potential, Start-Up and Established Women Entrepreneurs in South Africa*, PhD Thesis, University of Pretoria, 2006.
10. Büyükaslan, Handan Deniz; Kızıldağ, Duygu, “Dönüşüm Ajansı Olarak Kadın Sosyal Girişimcilerin Profilleri Üzerine Bir Araştırma”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:10, 2017, s. 47-64.
11. Can, Yeşim; Karataş, Aslı, “Yerel Ekonomilerde Kalkınmanın İtici Gücü Olarak Kadın Girişimcilerin Rolü ve Mikro Finansman: Muğla İli Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, Yerel Ekonomiler Özel Sayısı, Mayıs 2007, s. 251-261.
12. Çabuk, Serap; Südaş, Hatice Doğan; Araç, Selin Köksal, “Kadın Girişimcilerin İş Yaşam Süreçlerinin İncelenmesi: Adana İlindeki Girişimciler Üzerinde Bir Uygulama”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XII/31, 2015, s. 423-441.
13. Çakıcı, Ayşehan, “Kadın Girişimcilerin İşletme Fonksiyonlarındaki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1/3, 2004.
14. Çelebi, Nilgün, “Kadın Girişimciliğini Özendirme ve Destekleme Konusunda Politikalar”, Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli, Devlet Bakanlığı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s. 35-42.
15. Çitçi, Umut Sanem; Sağır, Pınar Memiş, “Potansiyel Erkek Girişimcilerin Perspektifinden Kadın Girişimciliği”, *Kadın/Woman 2000*, XVIII/1, 2017, s. 41-62.
16. Delmar, Frédéric, “Women Entrepreneurship: Assessing Data Availability and Future Needs”, OECD Workshop on Improving Statistics on SME’s and Entrepreneurship, Paris, 2003, s. 1-15.
17. Demir, Nazmiye, Türkiye’de Girişimcilik ve Kadın, Sayı: 315, 2015, <http://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/turkiyede-girisimcilik-ve-kadin/1970> (10.07.2017).
18. Devasena, S. Valli, “Women Entrepreneur-Can They Be Successful?”, *Shanlax International Journal of Management*, IV/1, 2016, s. 32-36.
19. Dharmendran, A. , “A Study on Women Entrepreneurship Development Through Self Help Group”, *Shanlax International Journal of Management*, IV/1, 2016, s. 69-74.
20. Ecevit, Yıldız, “Kadın Girişimciliğinin Yaygınlaşmasına Yönelik Bir Model Önerisi:

- Kadın Girişimciliğine Özendirme ve Destekleme Paneli Bildiriler”, Devlet Bakanlığı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı: Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Eğitim Semineri, 1993, s. 30-35.
21. Fuller, Nerys, *Entrepreneurship and Business A Regional Perspective*, Editors: Miguel-Angel Galindo, Joaquín Guzman, Domingo Ribeiro, 2009.
 22. Goffee, R.& Scase, R. Proprietorial control in family firms: some functions of ‘quasi-organic’ management systems. *Journal of Management Studies*, 22(1),1985:53-68.
 23. Goyal, Meenu; Parkash, Jai, “Women Entrepreneurship in India-Problems and Prospects”, *International Journal of Multidisciplinary Research*, I/5, 2011, s. 195-207.
 24. Gökakın, Zeynep Özsoy, “Doksanlı Yılların Yeni Kahramanları: Türkiye’de Girişimci Kadın Profili”, *Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, Nevşehir, 2000, s. 109-123.
 25. Göküş, Mehmet; Özdemiray, Sema Müge; Göksel, Zarif Songül, “Bölgesel Kalkınmada Kadın Girişimciliğinin Önemi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt No: 29, 2013, s. 87-97.
 26. Gül, Songül Sallan; Altındal, Yonca, “Türkiye’de Kadın Girişimciliğinin Serüveni: Başarı Mümkün mü?”, *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics&Administrative Sciences*, XXI/4, 2016, s. 1361-1377.
 27. Güney, Semra, “Kadın Girişimciliğine Genel Bir Bakış”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, I/1, 2006, s. 25-43.
 28. Karabat, Burçin Çetin; Sönmez, Özge Alev, “The Role of Women Entrepreneurship For the Regional Development/Bölgesel Kalkınmada Kadın Girişimciliğinin Rolü”, *Balkan Journal of Social Sciences Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, I/2, 2012, s. 1-12.
 29. Karadal, Himmet; Kaygın, Erdoğan, *Girişimcilik*, Editör: Himmet Karadal, Beta Yayıncılık, 2013.
 30. Keskin, Sevtap, “Türkiye’de Kadın Girişimcilerin Durumu”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, IX/1, 2014, s. 71-94.
 31. Kılınç Savrul, Burcu, Akyüz, Dalga, “Türkiye Ekonomisinde Kadın Girişimcilerin Mevcut Durumu ve Geliştirilmesine Yönelik Çözüm Önerileri”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, XI/1, 2016, s. 165-185.
 32. Kocacık, Faruk; Gökçaya, B. Veda, “Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, VI/1, 2005, s. 195-219.
 33. Koparan, Emrah; Kahraman, Nazan, “Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerinden Faydalanan Kadınların İş Kurma Süreçlerine İlişkin Bir Analiz: Amasya İli Örneği”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, VII/17, 2016, s. 39-63.
 34. Malik, M. Abbas; Jeyalakshmi, S. Santhana, “Challenges Facing By Women Entrepreneurs”, *Shanlax International Journal of Management*, IV/1, 2016, s. 48-50.
 35. Memiş, Hasan; Paksoy, H. Mustafa; Paksoy, Sadettin, “Bölgesel Kalkınmada Kadın Girişimciliğinin Önemi: GAP Bölgesinde Bir Araştırma”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, II/2, 2007, s. 137-152.
 36. Meyer, Nanette, *An Investigation into the Determinants of Women Entrepreneurship*, PhD Thesis, North-West University, 2009.
 37. Morçin, Sine Erdoğan, “Türk Kültüründe Kadın Girişimciliği: Kavramsal Bir Değerlendirme”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, VIII/2, 2013, s. 167-190.
 38. Moses, Chinonye Okafor, Amalu, Roy, “Entrepreneurial Motivations as Determinants of Women Entrepreneurship Challenges”, *Petroleum-Gas University of Ploiesti Bulletin*,

- LXII/2, 2010, s. 67-77.
39. Murali, R., Priyangagandhi, P. , “Women Entrepreneurship Problem and Its Development in India”, *Primax International Journal of Commerce and Management Research*, 2016, s. 49-52.
 40. Narin, Müslüme; Marşap, Akın; Gürol, Mehmet Ali, “Global Kadın Girişimciliğinin Maksimizasyonunu Hedefleme: Uluslararası Arenada Örgütlenme ve Ağ Oluşturma”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, VIII/1, 2006, s. 65-78.
 41. OECD, Report on Women Entrepreneurship Issues and Policies, İstanbul, Türkiye, 2004, s. 1-74.
 42. Oyuryüz, Zeynep; Gürel, Aydın, “Girişimci Kadınlar ve İş Yaşam Dengesinin Sağlanmasında Engel ve Fırsatların Analizi”, *Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi*, II/1, 2015, s. 47-54.
 43. Ögüt, Adem, “Türkiye’de Kadın Girişimciliğinin ve Yöneticiliğinin Önündeki Güçlükler: Cam Tavan Sendromu”, 2006, ss. 56-78.
 44. Örucü, Edip; Kılıç, Recep; Kılıç, Taşkın, “Cam Tavan Sendromu ve Kadınların Üst Düzey Yönetici Pozisyonuna Yükselmelerindeki Engeller: Balıkesir İli Örneği”, *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, XIV/2, 2007, s. 117-135.
 45. Özdevecioğlu, Mahmut; Aktaş, Aylin, “Kariyer Bağlılığı, Mesleki Bağlılık ve Örgütsel Bağlılığın Yaşam Tatmini Üzerindeki Etkisi: İş-Aile Çatışmasının Rolü”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 28, 2007, s. 1-20.
 46. Özkaya, Meltem Onay, “Kadın Girişimcilere Yönelik “Strateji Geliştirmede” Yerel Yönetimlerle İşbirliği İçinde Olmak, Mümkün Mü?”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, VII/11, 2009, s. 56-72.
 47. Priya, Siva K; Nithya, K. M; Menaka, V, “Women Entrepreneurship”, *Primax International Journal of Commerce and Management Research*, 2016, s. 421-425.
 48. Rajakumari, D. ; Punitha, S. R. , “Role of Women Entrepreneur in Indian Economy”, *Primax International Journal of Commerce and Management Research*, 2016, s. 81-85.
 49. Ramakrishnan, K. ; Ramachandran, K., “Women Entrepreneurs: Their Achievements and Powers”, *Shanlax International Journal of Management*, IV/1, 2016, s. 86-92.
 50. Saravanan, R.; Basha, D. Sulthan, “Hindrances and Challenges Faced by Women Entrepreneurs in Paramakudi Town”, *Shanlax International Journal of Management*, IV/1, 2016, s. 43-47.
 51. Sayın, Esin, “Kadın Girişimcilerin Sorunlarının Betimleyici Analizi”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, III/1, 2011, s. 23-32.
 52. Sharma, Aneesya; Sharma, Avnish, “Women Entrepreneurs: A Surge to Break the Image of Housewives”, *International Journal of Economics, Commerce and Research (IJEER)*, III/3, 2013, s. 61-68.
 53. Sipahi, Ebru, *Türkiye’de Girişimcilik ve Kadın Girişimciler Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
 54. Soyak, Münevver, “Kadın Girişimciliği ve Mikrofinans: Türkiye Deneyimi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:24, 2013, s.129-144.
 55. Soysal, Abdullah, “Kadın Girişimcilerin Özellikleri, Karşılaştıkları Sorunlar ve İş Kuracak Kadınlara Öneriler: Kahramanmaraş İlinde Bir Araştırma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, V/1, 2010, s. 71-95.
 56. Soysal, Abdullah, “Türkiye’de Kadın Girişimciler: Engeller ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, LXV/1, 2010, s. 83-114.
 57. Şahin, Esen, *Kadın Girişimcilik ve Konya İlinde Kadın Girişimcilik Profili Üzerine Bir*

Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

58. Türkkahraman, Mimar; Şahin, Kamil, “Kadın ve Kariyer”, Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, II/1, 2010, s. 75-88.
59. Vethirajan, C. ; Muthukumaresan, M. , “Problems and Prospects of Women Entrepreneurship-A Study with Reference to Ramanathapuram District”, *Shanlax International Journal of Management*, IV/1, 2016, s. 6-16.
60. Yetim, Nalan, “ Sosyal Sermaye Olarak Kadın Girişimciler: Mersin Örneği”, 2002, s. 79-92.
61. Yıldız, Sebahattin, “Türkiye’de Cam Tavan Sendromunun Varlığı Üzerine Bir Araştırma”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, VI/1, 2014, s. 72-90.
62. Yılmaz, İlham; Mayatürk, Evrim, “Kadın Girişimciliği ve Türkiye’deki ve Kırgızistan’daki Kadın Girişimciliği Üzerine Bir Uygulama”, 2. Uluslararası Girişimcilik Kongresi, Bişkek: Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi İİBF, 2008, s. 110-118.
63. <http://www.cihan.com.tr/news/Yazici-Turkiye-de-faal-durumdaki-sirket-sayisi-yuzde-3-46-artti-1787-CHMTM0MTc4Ny8z-29.10.2014>
64. <https://www.dunya.com/ekonomi/girisimcilik-istatistikleri-aciklandi-haberi-405367.15.10.2018>.

FİNANSAL YAKLAŞIMLAR PERSPEKTİFİNDEN SPEKÜLASYON VE RASYONELLİK ¹

Mehmet KAYA², Bahar Burtan DOĞAN³

1 Bu çalışma, 9-11 Mart 2018 tarihlerinde Mardin’de düzenlenen İKSAD 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi’nde sunulan bildiriden türetilmiştir

2 Doç.Dr., Dicle Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

3 Dicle Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

1.GİRİŞ

Rasyonel davranış ya da rasyonellik iktisadi aktörlerin sahip olduğu belirtilen en önemli özelliklerden biridir. İktisadi analizde söz konusu davranış sayesinde, *bireyin çoğu aza tercih ettiği, ve tercihler arasında tutarlı olduğunu* varsayar. Bu özellik dolayısıyla iktisadi faaliyetlerde tüketici için amaç, en düşük harcama ile en yüksek tatmine ulaşmayı, *fayda maksimizasyonunu*, üretici için ise amaç, en az maliyetle maksimum karı elde etmeyi, *kar maksimizasyonunu* ifade etmektedir. Böylece tüketici veya üretici olarak ekonomik aktörlerin iktisadi yaşamdaki/senaryodaki rolleri ve amaçları tanımlanmıştır.

İnsanın isteklerini nasıl gerçekleştirdiği sorusu, yalnızca belirli bir amaca ulaşmak için seçilebilecek araçların hangilerinin meşru ve istenilir bulunacakları konusunu değil, araçlarla ilgili bilginin niteliğine de gönderme getiren bir soru. Bununla ilgili olarak, rasyonel varsayımın iki yönlü bir varsayım olduğunun anlaşılması önemli. Bu varsayım, insanların yalnız kişisel çıkar dürtüsü temelinde hareket ettiklerini değil, aynı zamanda amaçlarına ulaşabilmek, çıkarlarını maksimize etmek için seçebilecekleri en uygun yöntemin ne olduğunu tam olarak bildiklerini öne sürüyor(Buğra,2001:18-19).

İktisadi aktörler için duyguların, sosyal çevrenin vb. unsurların davranışlar veya iktisadi kararlar üzerindeki etkisini yok sayan rasyonel davranış modelinin; iktisadi yaşamın tüm alanlarında olduğu gibi finansal piyasalarda da veya finansal kararlarda da geçerliliği özellikle finansal piyasaların gelişmesi-ekonominin finansallaşması-ile tartışılmaya ve bu konuda modeller üretilmeye başlanmıştır.

Öyle ki finans alanında süregelen tartışmalardan biri, karar aşamasındaki yatırımcının karar alırken kararını maksimize etmek amacıyla rasyonel davrandıkları mı yoksa yatırımcının psikolojisi ve içinde bulunduğu toplum nedeniyle(sosyolojik faktörler) yatırım kararını buna göre şekillendireceği ve dolayısıyla irrasyonel karar alabileceği yönündedir. Bu tartışma da bizi Geleneksel ve Davranışsal finans adıyla iki yaklaşıma doğru götürmektedir. Henüz yeni sayılan Davranışsal Finans yaklaşımı son yıllarda en çok merak edilen ve araştırılan alanlardan biri olmuştur(Akın,2017:11). Hipotez ve teorilerle desteklenen bu finans yaklaşımları müthiş bir ilerleme kaydetmiş, gelmiş ve gelecek diğer hipotezler sayesinde daha da ilerleyecekleri aşıkardır(Tekin,2016:78-101).

Akıcılığın ön planda olduğu Geleneksel Finans yaklaşımında, insanların riskten kaçınma ve beklenen faydalarını en üst seviyeye getirme davranışı gösterdiklerini varsayar. Rasyonelliğin ön planda olduğu bu yaklaşımda(Bostancı,2003:3), kişi yatırım yaptığı zaman bu yatırımla ilgili tüm bilgiyi toplar, bu bilgiler ışığında hesaplamaları yaparak yatırımın kendisine fayda sağlayıp sağlayamayacağını analiz eder ve buna göre rasyonel bir karar verir. Davranışsal Finans ise insanın yatırım kararı alırken rasyonel olmadığını, psikoloji ve sosyolojinin etkili olduğunu bu nedenle irrasyonel davranışlarda bulunarak buna göre kararlar alabileceğini savunan bir teori-dir(Küçük,2014:105). Beklenti teorisine dayanan bu yaklaşım, kişinin kesin kazançta olduğunda kazancı seçtiği ama bir kayıpla karşılaştığı zaman riske girdiğini anlatır(-Bostancı,2003:26).

Toplum/insanı ekonomiden soyutlamak(Mirowski,1984) bir anlayış/çözüm değil olsa olsa bir ekonomik miyopluktur. Çünkü ekonomik işleyiş insan davranışları tarafından yönlendirilmekte karar alıcılar ona göre hareket etmektedirler. Ekonomide yeniden toplumun önemine vurgu yapan Keynes(1936) bu açıdan insan davranışlarını etkileyen belirleyicileri psikoloji ve beklentiler çerçevesinde açıklayan "Likidite Terci-

hi”ni bu kavram ve durumları açıklamak için türetmiştir.

Son yıllarda küreselleşmenin yanında teknolojinin de desteğiyle yaşanan finansal serbestleşmeyle finansal piyasalar reel piyasaların önüne geçmiş dünyanın ekonomik döngüsünü etkilemiş ve aynı zamanda yaşanan çoğu krizin ve resesyonun sebebi olarak görülmüştür. Çalışmanın amacı öncelikle söz konusu finansal piyasalardaki kararların mekanizmaları ile ilgili Geleneksel ve Davranışsal Finans teorilerini ve dayandığı modelleri açıklamaktır. İkinci olarak Davranışsal Finans ve Likidite Tuzağı ilişkisinin spekülasyon yönünden ele alınması ve bunu Davranışsal Finans için temel model olarak bilirliliğini tartışmaya açmaktır.

2.GELENEKSEL FİNANS

Finans teorileri 1980'lere kadar genellikle bireyin rasyonel olduğu ve bu doğrultuda rasyonel kararlar aldığı ilkesini temel alarak oluşturulmuştur. Geleneksel finans teorileri denilen bu teoriler finans piyasalarına dahil olan yatırımcıların karar alma süreçlerinin tam bilgiye ulaşamama, olağandışı davranma ve her türlü duygusal etki-den arındırılmış olduğunu varsayar(Çevikalp,2017:32).

Geleneksel Finans ve aşağıda anlatacağımız teorilerine göre yatırımcı, yatırım yapacağı menkul kıymetle alakalı tüm verileri toplar, veriler yardımıyla yaptığı hesaplamalarla hangi menkul kıymetin daha fazla fayda sağlayacağını analiz ederek rasyonel karar verir. Birey, teoriye göre piyasa hakkında bilgilidir ve bu teori kişinin gelmiş geçmiş tüm verilere sahip olduğunu varsayar. Bu varsayımlara dayanarak oluşturulan bu teorinin, gerçeği yansıtmadığını ve karar alma yönündeki problemleri çözmek yerine yok saydığını söylemek doğru olacaktır(Aktaş Şenkardeşler,2016:368). Özetle yatırımcı yatırım kararı verirken menkul kıymet piyasasının etkin olduğunu(Etkin Piyasalar Hipotezi), bu piyasada fiyatların çoğunlukla rastlantısal olarak oluştuğunu varsayar(Aydın ve Ağan, 2016:97)

2.1.GELİŞİMİ VE BEKLENEN FAYDA TEORİSİ

Klasik İktisada, yaklaşık elli yıl öncesine kadar, iktisat ve finans teorilerine egemen olan ana teorilerden olarak, karar verme sorununa rasyonel çözümler getirmiştir. Bu dönemin ana paradigması ekonomik insan(homo economicus) yani rasyonel insandır. Bu dönemde rasyonel insan modeli olarak “beklenen fayda teorisi” genel kabul görmüştür(Tomak,2009:148).

Beklenen fayda, belirsizlik altında alınan kararlarla elde edilmesi umulan olası faydanın, olayın gerçekleşme ihtimali ile çarpılmasıyla varılan sonuç diye tanımlanmaktadır(Bostancı,2003:3).

Beklenen fayda teorisinin temelini Jakob Bernoulli tarafından 1738'de yazdığı makale oluşturur. Daha sonra John Von Neumann ve Oscar Morgenstern tarafından geliştirilmiştir. Teoriye göre insanlar belirsizlik altında karar verirken, kendisine maksimum faydayı sağlayan seçeneği seçerler(Morgin,1997:342-350).Daha sonra Hanson ve Kysar, beklenen fayda teorisinin temel kriterlerini geçişlilik, değişmezlik ve bağımsızlık şeklinde sıralamıştır(Hanson ve Kysar,1999:641-642).

2.2.GELENEKSEL FİNANS MODELLERİ

2.2.1.Modern Portföy Teorisi

“Portföy Seçimi” adlı çalışmasıyla 1952 yılında Geleneksel Portföy Teorisi’ ni Harry Markowitz geliştirmiştir. Markowitz(1952:77) portföy teorisini açıkladığı

makalesinde teoriyi şöyle ifade eder: "Teori iki aşamaya ayrılır. İlk aşama gözlem ve deneyimlerle başlar geleceğe dönük iyi beklentilerle devam eder. İkinci aşama ise gelecek hakkındaki performansla başlar ve portföy seçimi ile biter. Burada yatırımcı karını, beklentilerini maksimize etmek için uğraşır. Bu makale ikinci aşamanın üzerinde durur. Geleneksel Portföy Teorisi'nde yatırımcı beklenen getirisini maksimize etmek amacıyla portföyünü kar getirecek yatırım alanlarını ve belgelerini çeşitlendirir. Modern Portföy Teorisi ise çeşitlendirmekle birlikte portföyde oluşacak menkul kıymetlerin arasındaki ilişkiyi ve yönünün derecesini de riskin azaltılmasında etkili olduğunu söyler. Yani çeşitlendirmeyi nasıl kullanacaklarını söyler(Aktaş Şenkardeşler,2016:361-362).

2.2.2.Sermaye Varlıklarını Fiyatlandırma Modeli

Finans alanındaki en temel sorulardan biri, bir yatırımın riski, onun beklenen getirisini nasıl etkileyebileceğidir. Sermaye varlıklarını fiyatlandırma modeli, bu sorunun cevaplandırılmasında tutarlı bir çerçeve sunar. Bu model William Sharpe (1964), Jack Treynor(1962), John Lintner (1965a, b) ve Jan Mossin (1966) tarafından geliştirilmiştir. Bu model, tüm risklerin varlık fiyatlarını etkilememesi fikrine dayanıyor. Yeteri kadar çeşitlendirilmiş bir portföyde tutulan bir yatırım riski minimum düzeye indiğini anlatır(Perold,2004:3). Sermaye Varlıklarını Fiyatlandırma Modeli, bir cebirsel ifadeyi, varlık fiyatlarının tüm varlıkların pazarını temizlemesi durumunda etkili olması gereken bir portföyü tanımlayarak risk ve beklenen getiri arasındaki ilişki hakkında test edilebilir bir tahmine dönüştürür(Fama,French,2004:26).

Fama ve French'in(2004:25) :

"Sermaye Varlıklarını Fiyatlandırma Modelinin çekiciliği, risk ve beklenen getiri ile risk arasındaki ilişkiyi nasıl ölçeceği hakkında güçlü ve hoş bir sezgisel tahmin sunmasındadır."

şeklindeki ifadesi bu modeli özetler niteliktedir.

2.2.3.Arbitraj Fiyatlama Modeli

Model 1976 yılında Stephan Ross tarafından geliştirilmiştir. "Sermaye varlıklarını fiyatlandırma modeli" ne alternatif olarak sunulan bu model, riskli varlıklar için(menkul kıymetler vb...) sermaye piyasalarında gözlemlenen sonuçları açıklayan analitik bir araçtır. Modelde getirileri belirleyen değerler aynı olduğu portföylerde, getirilerinde aynı olacağı, farklı olsa bile rasyonel arbitrajcılar tarafından bu getirilerin eşitleneceğini söyler(Ross,1976:341-360). Bu modelde, kısaca ifade edersek; artan teknolojik olanaklar ve tüm yatırımcıların finansal piyasalardan haberdar olması nedeniyle fiyat farklarının olması durumunda bile farkın kapanarak menkul kıymetin fiyatının zamanla doğru seviyeye gelmesi söz konusudur(Sevinç,2014:273).

2.2.4.Etkin Piyasalar Hipotezi

1970 yılında Eugene Fama tarafından geliştirilen Etkin Piyasalar Hipotezi, gelişmiş sermaye piyasalarında menkul kıymet fiyatlarının o kıymet hakkında her türlü bilgiyi verdiğini varsayar. Hisselerin gerçek değerini öğrenmeye çalışmanın gereği olmadığını ve yatırımcıların herhangi bir bilgiye dayanarak normalüstü kar kazanamayacağını söyler. Fiyatlardaki değişimlere neden olabilecek yegane şeyin yeni bilgiler olduğunu ama yeni bilgilerinde önceden bilinmeyeceğini söyler(Fama,1970).

Aslında Etkin Piyasalar Hipotezinin mantığı Rasyonel Beklentiler Teorisine dayanır. Bireyler gelecek-

teki gelirlerini doğru tahmin ettikleri için harcama ve yatırımlarını da bu yönde ayarlar. Yani piyasada oluşan fiyat tesadüfidir. Fiyatların tesadüfi oynaklığı bireylerin irrasyonel olmasından değil, pazara gelen bilgilerin tesadüfi oluşundandır. Dolayısıyla geçmiş fiyatlardan hareket edersek kar sağlamak imkansız olacaktır (Aktaş Şenkardeşler,2016:365).

Bu hipoteze göre spekülative fiyat balonlarının oluşması imkansızdır. Nedeni ise fiyat değişimlerini piyasaya bir tepki olarak nitelendirir (Cooper,2008:36).Gerçekte ise bu hipotezin aksine piyasalar söylentileri ve bunların neden olduğu beklentileri fiyatlar(Black,1986:529).Çünkü yaşanan krizler bu tezin aksini bize kanıtlar niteliktedir(Grosse,2010:2-4).

Etkin Piyasalar Hipotezi, menkul kıymet fiyatlarının var olan bilgilerin hepsini yansıttığını kabul eder. Bu hipotezin özellikleri şöyledir(Yalta,2011:166-167):

- ✓ Tüm katılımcıların bilgilere tam ve anında ulaştıkları varsayılır.
- ✓ Normalüstü kar elde etme imkanı yoktur.
- ✓ Piyasada yapılan işlemlerin herhangi bir maliyeti yoktur.
- ✓ Çok sayıda alıcı ve satıcı olmasının yanında yalnız başlarına piyasayı etkileme gücüne sahip değillerdir.
- ✓ Bireyler rasyoneldir, varlıklar ise bölünebilirdir.

Bu hipotezin bazı özelliklerine bakarak Tam Rekabet Piyasası'nın özelliklerine benzediğini söyleyebiliriz. Gerçekliği ve uygulanabilirliği tartışılan bu hipotezin, varsayımlarıyla hayali bir piyasa olan Tam Rekabet Piyasası'na benzemesi hayali bir hipotez olduğunu kanıtlar.

2.3.RASYONEL BEKLENTİLER TEORİSİ

"Rasyonel Beklentiler Teorisi, Geleneksel Finans'ın rasyonel insanının düşünme şeklidir." dersek herhalde yanlış söylemiş olmayız. Daha önce anlattığımız hipotez ve teorilerin dayanak noktasıdır. Durum böyle olunca Geleneksel Finans'ın temelini oluşturan yapı taşıdır. Çünkü Rasyonel Beklentiler Teorisi finans piyasasında ortaya çıkmış, bu tezin finans piyasasına yansması ise "Etkin Piyasalar Hipotezi" dir(Yalta,2011:166).

Teori 1961 yılında John F. Muth'un çalışmasıyla ortaya çıkmıştır. Adaptif Beklentilerin gelişmiş şeklidir. Rasyonel Beklentiler Teorisi'ne göre, bir değişkenin beklenen değeri, o değişkenle alakalı tüm bilgiler kullanarak, o değişken hakkında yapılan en iyi tahmine eşittir. Bu tezin önemi, insanların sadece geçmişle ilgili bilgileri değil gelecekle ilgili bilgileri de önemsemesi gerektiğini ifade eder(Yalta,2011:165).Muth (1961:316), Rasyonel Bekleyişler Teorisini yazdığı makalesinde;

"Bu modeli açıklamak için şunu önermek isterim, beklentiler, gelecekteki olayların bilgiler sonucu elde edilmiş tahminleri olduğundan, temel olarak ilgili ekonomik tezin tahminleriyle aynıdır. Bu açıklayıcı hipotezde risk altındaki firmaların ne yapması konusunda mantıklı tahminlerle(elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi) beklentilerin oluşmasını 'rasyonel' olarak adlandırıyoruz."

şeklinde teorisini açıklar

Finans alanında zaten yatırımları şekillendiren beklentiler olduğu için ve Rasyonel Beklentiler Teorisi bir bekleme teorisi olduğundan Geleneksel Finans'ın içindeki belirsizlikleri gidermeye yarayan bir teoridir. Çünkü ekonomik birimlerin her şeyi bilen bir yapıda olması rasyonel beklentilerin özüdür. Yani belirsizliği "Rasyonel Beklemler" adı altında soyutlayarak yatırımların belirsizlikten kurtulmasına yardım eden bir yaklaşımdır(Muth,1961:316;Aydın ve Ağan,2016:96-97;Aktaş Şenkardeşler,2016:368).

Beklentileri anlama ve çözme bütün iktisat ekollerinin amaçlarından biri olmuştur(Yalta,2011:164-170). Farklı yaklaşımlar olsa da temelde aynıdır, 'geleceği öngörebilen karar alıcı'...

Beklentiler Statik, Adaptif ve Rasyonel Beklentiler olarak 3'e ayrılır(Yalta,2011:165).Birbirlerinden etkilenecek geliştiklerini söylemek yanlış olmaz.

Rasyonel Beklemler Teorisi ve Etkin Piyasalar Hipotezi yatırımcıları(tüketicileri) mantık çerçevesinde tek bir kalıptan çıkmış bir yatırımcı(tüketici) olarak algıla(t)makta, piyasanın kendi kendine dengeye geleceğini etkin piyasalar hipoteziyle anlatmaya çalışmaktadır. Nitekim 2008 krizi bunun bir yanlış olduğunu kanıtlamış, Etkin Piyasalar Hipotezinin eksikliği gözlemlenmiştir(Erdem,2013).Bu teoriyi eleştiren Krugman'ın (2009) "Etkin Piyasalar Hipotezine olan inanç, ekonomistlerin çoğunluğunu olmasa bile birçoğunu tarihteki en büyük finansal balonu göremeyecek kadar kör etmiştir. Teorinin kendisi de bu balonun oluşmasında birinci derecede rol oynamıştır." bu cümlesi dengesizliğin sebebini ifade etmektedir.

3.DAVRANIŞSAL FİNANS

Davranışsal Finans, finans alanındaki olgulara, Geleneksel Finans yaklaşımının aksine, kişilerin davranış şekillerine dayalı açıklama getirir. İnsanların her zaman rasyonel davranmadıklarını anlatan Davranışsal Finans kişinin bazı olaylardan etkilenecek irrasyonel kararlar verebileceğini anlatır(Süer,2007:97).Geçen yıllarda yatırımcının faydasını en çoklaştırmak için ne yapması gerektiğini açıklayan Geleneksel Finans yaklaşımından, yatırımcıların gerçekte ne yaptığını anlatan Davranışsal Finans yaklaşımına bir geçiş olmuştur(Szyska,2010:121).

Davranışsal Finans, Geleneksel Finans yaklaşımının temelini oluşturan etkin piyasalar hipotezinin piyasayı açıklayamayan yönlerini eleştirmesi ve yatırımcıların "Rasyonel" davranmadığının gözlemlenmesi sonucu doğmuştur. Ekonomik karar almada sosyal ve duygusal dürtülerden nasıl etkilendiğimizi, fiyat oynaklığının rasyonel nedenlerden çok irrasyonel nedenlerin etkisinde olduğunu açıklamaktadır(Sansar,2016:136).

Ekonominin çoğu disiplininde davranış yoktur. Çünkü davranışlar karar alıcılar tarafından belirlenir ve onlara göre hareket edilir. Örneğin, iş gücü piyasasında çalışanın şartları belirlenen şartlara uygun olmalıdır. Makroekonomide ise tüketim ve tasarruf alışkanlıklarımız karar alıcıların kararlarına bağlıdır. Aksine Finans alanında ise insanlar ne yapıyorsa doğru yapıyordur, çünkü çıkarlarını optimize etmek istemektedirler, aksi takdirde davranışları anlaşılabilir. Finans, yatırımcı kararlarında ya da kaliteli bir kararda(yatırımda) küçük bir faiz ister. Sonuç olarak finans insandan yoksundur(-De Donndh, Thaler,1994:1). Çünkü karar almada, duygular piyasayı etkiler ve faiz de ona göre oluşabilir. Kararlarda duygular öndedir(Thaler ve Sunstein,2008:146).

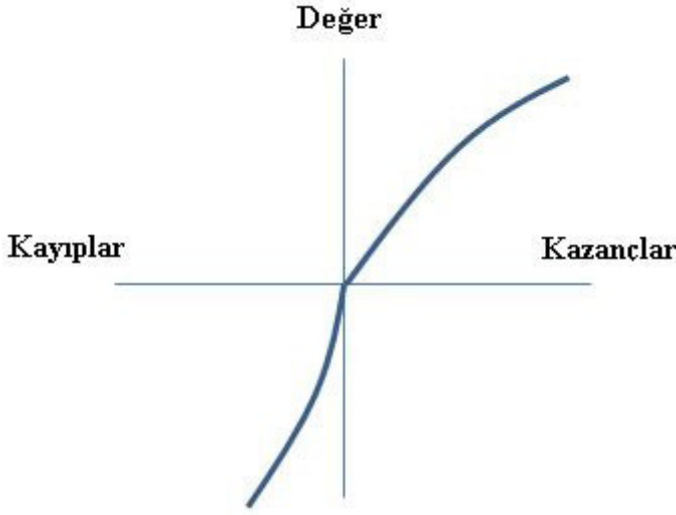
3.1.GELİŞİMİ VE BEKLENTİ TEORİSİ

Psikoloji ve sosyolojinin davranışı nasıl etkileyip, ekonomi üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların temelleri çok eskilere dayanır. Davranışçılıktan önce Davranışsal Finansın görüldüğü çalışmalar mevcuttur. Bu izlere Adam Smith'in (1759)'Ahlaki Düşünce Teorisi" kitabında rastlanır(Ashraf,Camerer ve Loewenstein,2005:131). Daha sonra Keynes(1967), insan psikolojisinin ekonomiyi etkileyen en önemli etmenlerden biri olduğunu ve bunun görmezden gelinemeyeceğini defalarca yazmıştır (Erdem,2013:2).Daha sonraları 1953'te Maurice Allais yaptığı bir deneyde elde ettiği bulguların rasyonel insanla çeliştiğini gözlemlemiş ve buna "Allais Paradoks"u demiştir. Psikolojik değerleri parasal değerlerle bağdaştırmamıza yardım etmiştir(Allais,1953:503).Bulduğu sonuç beklenen fayda teorisinin varsayımlarından biri olan değişmezlik varsayımıyla çelişmektedir. Böylece bilişsel psikolojinin gündeme gelmesini sağlamıştır.1987-1990 yılları arasında Thaller çeşitli yazılarıyla davranışsal finansın gelişimine katkıda bulunmuştur.1968 yılında Raiffa yatırımcıların karar alma süreçlerini tek bir yaklaşımla açıklanamayacağını belirtmiştir. Bunlar normatif, betimleyici ve kuralcı analiz olmak üzere üç adettir. Raiffa'nın bu çalışması Kahneman ve Tversky tarafından 1979 yılında yayınlanan "Beklenti Teorisi:Risk altında verilen kararların bir analizi"adlı çalışmaya analiz türü yönünden ilham olmuştur(Aktaş Şenkardeşler,2016:367-369).Çünkü davranışsal finansın temeli kabul edilen beklenti teorisi betimleyici analiz yapar, Geleneksel Finansın "Beklenen Fayda Teorisi" ise normatif analiz yapar(Tekin,2016:94).

Daniel Kahneman, 2002 yılında Amos Tversky ile yürüttüğü çalışmalar dizini sayesinde davranışsal finans çalışmaları nedeniyle Nobel ekonomi ödülünü alarak davranışsal finansın kabul edilirliliğini kanıtlamıştır(Tekin,2016:101).

1979 yılındaki Kahneman ve Tversky'nin "Beklenti Teorisi: Risk altında verilen kararların analizi" çalışması beklenti teorisini doğurmuştur. Bu teori risk ve belirsizlik altında alınan kararları konu almaktadır. Beklenen fayda teorisine yönelik bir eleştiri sunulmakta, risk altında karar verme ve alternatif bir model geliştirmek olarak tanımlanan *Beklenti Teorisini* oluşturmuşlardır(Kahneman ve Tversky,1979:263). Yatırımcının karar alma çerçevesini alışkanlıklar, yerleşik olan normlar ve karakterler kontrol eder. Böylece şekillenen davranışlarla birlikte bir karar verilir. Aslında risk altında karar alma teorisi beklenen fayda teorisinin geliştirilmiş halidir(Tversky ve Kahneman,1981:453).Yaptıkları çalışmada, kayıptan ve riskten kaçınma olgusunun kişilerin aldıkları kararlar üzerindeki etkisini öğrenciler üzerinde uyguladıkları deneyle incelemişlerdir. Örneğin bir deneyde %80 olasılıkla 40 dolar kazanacaklarını %20 olasılıkla hiçbir şey kazanamayacaklarını, alternatif seçenek ise %100 30 dolar kazanabilecekleri arasında tercih yapmaları istenmiş %80'i 30 dolar olan garanti parayı almak istemişler. Oysa 40 dolar daha büyük bir faydayı ifade ediyor olsa bile... Kısacası yatırımcılar kayıplardan korunmak için risk almalarına karşın, kazançlar mevzu bahis olduğunda riskten kaçınmaktadırlar (Tekin,2016:91-92).

Beklenti Teorisi, kişiler, karar verme zamanında kararların neticesinden ziyade potansiyel kayıp ve kazanımlarına yükledikleri değerleri önemsediklerini ifade eder. Değer fonksiyonu (Şekil-1) kazançlar için normal olarak konkav(riskten kaçınma) kayıplar için konvektir(risk alma)(Tekin,2016:93).

Şekil 1 .Beklenti Teorisi Değer Fonksiyonu

Kaynak:Kahnemann ve Tversky (1979)

Beklenti teorisine göre yatırımcılar beklentilerini meydana getirme aşamasında gösterdikleri sistematik ve psikolojik kısa yollar vardır. Bu kısa yollar doğru veya yanlış karar almalarına neden olur. Bunlar(Sansar,2016:140-141):

1. Aşırı güven: Yatırımcılar kendi yeteneklerine aşırı derecede güvenerek ve bunları doğru kabul ederek karar verme eğilimindedirler.
2. İyimserlik: Yatırımcılar kendi portföylerinin getirilerinin daha çok olacağına inanırlar.
3. Temsililik: Benzer özelliklere sahip olan şeylerin büyük oranda benzer olduğunun varsayılmasıdır. Yani, yatırımcıların genelleme yapmasıdır.
4. Akli Muhasebeleştirme: İnsanların, emeğiyle kazandığı 10 liraya, kumarda kazandığı 10 liradan daha çok değer vermesidir. Oysa ikisinin de değeri aynıdır.
5. Statüko Sapması: İnsanlar, elindeki yatırımı daha iyi gelir getiren yatırımla değiştirmemesi, eskisiyle duygusal bir bağ kurması.
6. Çıpalama: Yatırımcının ilk bilgiye takılıp kalması, sonradan edinilen bilgileri önemsememesi.
7. Yanlış Görüş Birliği: Kendi görüşünün diğer insanlar tarafından benimsendiği algısı ve karşıt görüşlere tepki refleksidir.
8. Doğrusal Etkilenme: Tersini doğrulayan bilgiler olmasına rağmen, duyguların etkisiyle yaşanan durumlarda pozitif yanların varlığına inanma eğilimidir.
9. Sürü Psikolojisi: Yatırımcıların yatırım yaparken benzer yönde hareket göstermeleridir(Bayar ve Kılıç,2013:190).

Davranışsal Finans ve Yatırımcı Modelleri(Sansar,2016:145):

- Temsili Yatırımcı Modeli: Barberis, Shleifer ve Vishny bu modeli geliştirmiştir. Model iki yatırımcı davranışı hareketi üzerinden açıklanmaktadır.

- Muhafazakârlık Eğilimi: Yatırımcının yeni bir görüşe uyum sağlamasının zor olduğu durumdur.
- Temsiliyet Etkisi: İnsanlar, yatırım yaparken, piyasada oluşan işleyişi genelleştirerek kararlarına yansıtırlar.
- Aşırı Güven ve Kendine Yükleme Modeli: Kişinin başarısızlığı dış etmenlerde görmesi kendinde görmemesi ve başarının nedenini ise kendinde bulmasıdır.
- Karşılıklı Etkileşen İlişkiler Modeli: İki yatırımcı türünden oluşur.
- Momentum Yatırımcıları: Yatırımcının geçmiş fiyat hareketlerinden yola çıkarak tahmin yapmasıdır.
- Bilgi avcıları: Gelecek fiyat hareketlerinden çıkarsama yapmasıdır.

Beklenti teorisinin temel kavramlarından bir diğeri referans noktasıdır. Teoriye göre yatırımcılar kazanç ve kayıp durumlarını belli bir referans noktasına göre alırlar. Yani, kazanç ve kayıp, yatırımcının mevcut konumunu yansıtan referans noktasına göre belirlenir ve noktanın altında kalan durum kayıp, üstünde kalan durum kazanç durumudur. Altında kalan durumda yatırımcı riski sever, bu noktanın üstünde kalan durumda riskten kaçan bir durum gösterirler (Süer,2007:98).

Diğer önemli kavramlardan biri çerçeveleme etkisidir. Bu etki, seçenekler arasından seçim yapılırken, sorunun sunuluş şekli değiştirilerek, yapılan tercih üzerinde neden olduğu etkidir(Diacon ve Hesseldine,2007,31).Gerçekten de sorunun şekli değiştirildiğinde aslında fayda ve sonuç aynı ama deneklerin farklı cevaplar verdiği görülmüştür.

3.2.DAVRANIŞSAL FİNANS MODELLERİ

3.2.1.Sınırlı Rasyonellik

Herbert Simon'un çalışmalarıyla tanımlanmış ve daha sonraki çalışmalarıyla geliştirmiştir. Ekonomik kararların doğru bilgilerle alındığı varsayımına karşı çıkmıştır. Rasyonel karar verebilmenin akıl dışı olduğunu vurgulayarak sınırlı rasyonelite önermesini ortaya atmıştır. Simon, bireylerin sınırsız zaman ve sınırsız beyin gücüne sahip olamadıkları için, sorunların üstesinden gelmeyi beceremeyecekleri ve bunun beklenilmemesi gerektiğini belirtir. Bilgi asimetrisinin varlığı nedeniyle, rasyonel insan yerine sınırlı rasyonel insanın varlığını belirtir(Tekin,2016:86-87).2008 krizinde finans kuruluşlarının yaptığı hatalar buna örnektir(Szyszka,2010:130).

3.2.2.Sınırlı Arbitraj

Yatırımcıların yanılma payı üzerine kafa yoran Davranışsal Finansın en önemli dayanağı sınırlı arbitrajdır. Basit tanımı bir kıymetin anlık, ucuz yerden alımı, pahalı yerde satımıdır. Etkin Piyasalar Hipotezine göre sermaye gerektirmez ve risk içermez. Davranışsal Finans'ta ise arbitrajın riskli olduğu ve sınırlı olduğudur. Sınırlıdan kasıt arbitrajcının riskten kaçmasıdır(Tufan ve Sarıçiçek,2013:17-18)

3.3.LİKİDİTE TUZAĞI ÇERÇEVESİNDE DAVRANIŞSAL FİNANS: SPEKÜLASYON

Yatırımcıların sezgi, alışkanlık, güdü ve duygularına göre ne çeşit, hangi kıymetlerle nasıl yatırım yapacağı "Likidite Tercihi"(Orhan ve Erdoğan,2015:17-179) ve hangi

dürtüler ışığında doğru veya yanlış bir kararla nasıl yatırım yapacağı "Davranışsal Finans" ışığında cevap bulmuştur(Akın,2017:19).Bu cevapları, farklı yoldan ama aynı kapıdan geçmeye çalışan iki görüş gibi algılamak doğru olacaktır. Çünkü iki yaklaşımda, belirsizlik ve risk altındaki yatırımcıların ne yapmaya çalıştığını anlamaya ve anlatmaya çalışır. Bu yaklaşımlar yatırımcıların gerçekte ne yaptığını anlatır, ne yapması gerektiğini değil. Betimleyici bir yol izleyen bu iki yaklaşım, ayrıca olması gerekeni değil olanı anlattığı için(Bostancı,2003:9;Tekin,2016:94), geçmişi daha eskilere dayanan Likidite Tercihii, Davranışsal Finansın temeli olabilir. Açıklanacağı üzere, Keynes tarafında ortaya atılan likidite tercihi, birçok açıdan Davranışsal finansın yapı taşlarını oluşturan modellere benzediğini söylemekte yarar vardır.

Bazı yazarlarca Likidite Tercihine, Likidite Tuzağı denilmekte ve biz de öyle kabul edip değerlendirmeye başlayalım. Açıklamalara başlamadan önce Likidite Tuzağının tanımını yapmakta ve biraz açıklamakta yarar vardır. John M. Keynes tarafından bulunan ve açıklanan bir kavramdır. Belli bir noktadan sonra para arzındaki artışların faiz oranını daha fazla düşüremeyeceğini ifade eder ya da spekülative para talebinin sonsuz esnek olduğu durumda, para arzı ne kadar genişletilirse genişletilsin piyasanın tam istihdam koşullarına ulaşmasının imkansız olduğu durumdur (Orhan ve Erdoğan,2015:176-177). Daha doğru bir ifadeyle olanla olması gerekenin uyuşmadığı bir "iktisadi paradoks" dersek yanlış söylemiş olmayız. Çünkü para arzının artması piyasayı genişletmiyor, hanelerin ellerinde spekülasyon amacıyla para tutmasına yardım ediyor. Bu da faizlerin düşmesine(tahvil faizi), tahvil fiyatlarının yükselmesine doğru gidiyor. Ayrıca spekülasyonu, ilerde bunu yatırım amacıyla kullanmak için elde tutulan para olarak tanımlamak doğru olacaktır(Diulio,1985:153-154). Keynes, Likidite Tuzağını da spekülasyon güdüsüyle para talebine bağlar(Keynes,1936:173).

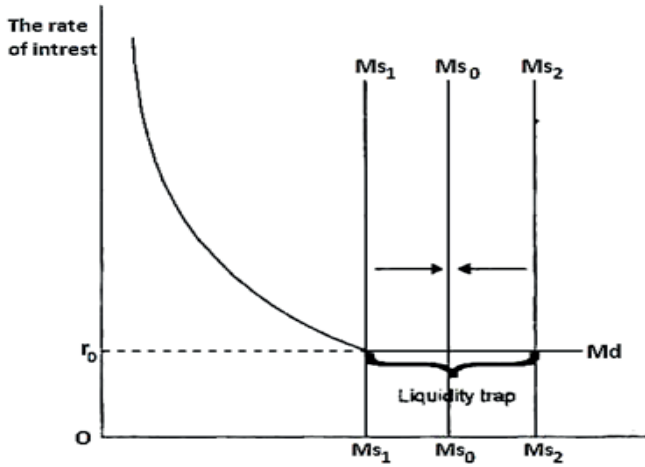

Fig. 7 : Liquidity Trap

Şekil 2. Likidite Tuzağı Grafiği
Kaynak: www.economicdiscussion.net

Faizin inebileceği en son noktaya inmesi(r_0) ve artan para arzı(M_{s2}) para talebini sosuz esnekliğe sahip bir doğru şekline (L) gelmesinden anlaşılmaktadır. M_{s1} ve M_{s2} arası likidite tuzağı bölgesidir. Ayrıca teoriye göre insanlar ellerinde üç nedenle bulundurur; işlem, ihtiyat ve spekülasyon amacıyla ve işlem ve ihtiyat gelirin pozitif, şekilden de anlaşılacağı gibi spekülasyon amacıyla para talebi faizin negatif fonksiyo-

nudur(Keynes,1936:172-173). Bununla birlikte likidite tuzağı bir finans sorunudur. Çünkü tahvil, bono veya hisse senedi finans piyasalarında işlem görmekte, faiz ise bu kıymetlerin kıymetini belirlemektedir. Daha da önemlisi yatırım kararını belirleyen en önemli gösterge, faizdir. Davranışsal Finansta yatırımcı yatırımlarını yaparken çeşitli dürtüler için içine girer (psikoloji vb.) ama Likidite Tuzağındaki faizi belirleyen zaten bu dürtülerdir. Ayrıca faiz haddi yatırımcıların psikolojisindeki değişmelere göre her iki yönde de oynayabilir. Dış ticarete yeni yatırımcıların yeni bir yola girmesi “örneğin ihracat geliri” ya da sistem dışından genişletici bir etkinin meydana gelmesi faiz oranları üzerinde oynayarak insanları iyi ya da kötü bir karara yönlendirir(Keynes,1936:150). Sonuç olarak yatırımları, insanların psikolojik ve sosyolojik değişiklikleri/durumları etkiler(Küçük,2014:105).

Likidite Tuzağı altındaki bir birey belirsizlik altında, kesin kazanç, tuzak zamanındaki faiz oranında, ne faize ne de tahvile parasını yatırıp bireyin tasarruf etmesi ona göre bir kazançtır. Riski ise zaten düşük olan faize yatırılmayan para elde tutularak, gelecekteki para miktarının değerinden yani faizinden mahrum olunmasıdır; korku güdüsüyle parayı saklamak gibi... Bu, parayı diğer yatırım çeşitlerinde kullanmayarak gerçekleştirebilir. Yani parayla geleceği beklemeye başlar(Eğilmez,2012). Aynen Davranışsal Finansta olduğu gibi, Likidite Tuzağı altındaki bir yatırımcı, belirsizlik ve risk altında karar almada aynı dürtülerle hareket ediyor.

Başka bir benzer nokta ise ikisinin bir sınır noktasının varlığıdır. Davranışsal Finansta, Beklentiler Teorisine göre yatırım kararı alanlar kazanç ve kayıp durumlarını bir referans noktasına göre belirlerler. Yani bu nokta karar vericinin kazanç ve kayıp noktasının belirlendiği yerdir. Yatırımcı için bu noktanın yukarısı kazanç, aşağısı kayıptır(Süer,2007:98). Likidite Tuzağında ise yatırımcının yatırım yapıp yapmamasının eşik noktası Likidite Tuzağındaki faiz haddidir. Çünkü o noktada spekülasyon nedeniyle elde para tutulduğunu, ne tahvil ne de faize yatırılma seçeneğinin olduğu noktadır. Spekülasyon, zaten belli bir davranış sonucunda varılan bir harekettir. Spekülasyon amacıyla yatırım yapan yatırımcı belli bir ruh halinin etkisiyle hangi yatırımın ne derece yapılacağına karar verir. Likidite tuzağındaki yatırımcının olduğu durum buna örnektir. Davranışları, onu daha yüksek bir faizden gelir kazanacağına sevk eder ama gerçekte her yatırımcının bunu görmesi faiz oranlarının düşmesine sebep olur(elde para tutma güdüsünün sonucu).Yani Likidite Tuzağında faiz oranını belirleyen etmen yatırımcıların psikolojik ve sosyolojik durumudur. Deneyimler, varılan faiz sonucunun iyi(kötü) olması bizi umutlandıracak (korkutacak) bu da iyi(kötü) düzeyde bize bir hasıla vermesine sebep olacaktır. Bu yüzden faiz oranının psikolojik bir kavram olduğu kadar geleneksel bir kavram olduğu da anlaşılacaktır çünkü beklentiler tarafından yön verilir(Keynes,1936:176-177).

Ayrıca Davranışsal Finansta da geçen psikolojik kısa yollardan bazıları ise zaten Likidite Tuzağında vardır. Bununla birlikte Keynes, modern finansın cevaplar aradığı risk ve belirsizlik üzerine ve yatırımcıların nasıl olup da rasyonel insan gibi görünmeye çalıştığını 3 maddeyle açıklamıştır(Keynes,1937:214):

- Hakkında hiçbir şey bilmediğimiz konuyla ilgili gelecekte olası değişiklikleri göz ardı ederiz.
- Fiyatlarla alakalı mevcut görüşün gelecekle alakalı beklentilerin doğru sonucu olduğunu varsayarız.
- Toplumun genelinin davranışlarına uyum göstermeye çalışırız çünkü doğru olduğunu zannederiz.

Yani, Keynes bireylerin duygusal ve sezgisel taraflarının finansal piyasalarda etkili olduğunu(Fırat ve Kurtoğlu,2015:91) 1937 yılında söylemiştir. Birinci madde “Yanlış Görüş Birliği” , ikinci madde “Çıpalama”yı, üçüncü madde ise “Sürü Psikolojisi” gibi Davranışsal Finansın kısa yollarıyla ayıdır.

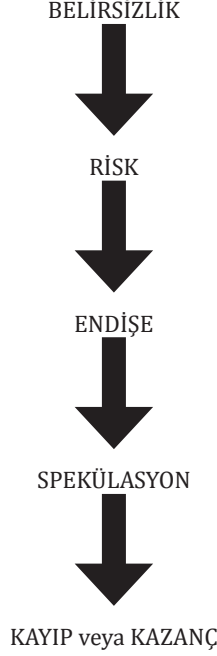
Likidite Tercihinde ise yatırımcı ayrıca “Temsililik(genelleme) psikolojisine girip(-Case ve Shiller,1988) ,bu durumdan nasıl çıkabileceğini nasıl kar edeceğini tahmin eder. Paranın likit olarak elde tutulması ve oluşan beklenti, endişeye neden olacak ve insanların psikolojik durumu yatırım kararlarını etkileyecektir (Küçük,2014:105).

Likidite Tercihinde insanlar üç güdüyle ellerinde para tutmak isterler: işlem, ihtiyat ve spekülasyon. Bunlardan işlem ve ihtiyat güdüsü gelirin pozitif yönlü bir fonksiyonudur. Daha önce söz ettiğimiz gibi spekülasyon, faizin negatif bir fonksiyonudur(-Keynes,1936:173) ve faiz düştüğü zaman ileride karlı bir yatırım yapabileceğimiz bir ortam olduğu zaman Likidite Tuzağındayken tasarruf ettiğimiz parayı yatırımlara dönüştürebiliriz. Yatırımlara yön veren aslında spekülasyon güdüsüyle para talebidir. Aslında spekülasyon güdüsüyle para talebi” harcansın canlanma olsun” diye piyasaya sürülen parayı harcamayıp topladığımız paradır. Bu şekilde topladığımız parayla geleceği bekleyebiliriz(Eğilmez,2012).

Likidite Tuzağı ortamında talep cansız, yatırımcılar yatırım yapacak güvene sahip değillerdir. Harcama az, para arzıyla piyasaya giren para spekülasyon amacıyla elde atıl durmakta ve böylece ekonomi resesyona gitmektedir. Denilmek istenen “Sürü Psikolojisi” ile herkes elinde para tutarsa ayrıca” Tasarruf Paradoksu “olmakta ve Davranışsal Finansın belirttiği gibi insan psikolojisi, karar almayı etkileyen başlıca unsur olmaktadır. Örneğin 1990’da Japonya ‘da yaşanan durgunluk nedeniyle Japonya Merkez Bankası artırdığı para arzı, insanların parayı harcamayarak durgunluk nedeniyle parayı elde tutarak harcamamayı teşvik etti(Eğilmez,2012). Ayrıca spekülatif hareketlerin faiz oranını belirlemesi Açık Piyasa İşlemlerini zorunlu hale getirmiş, piyasa likit vermek yada var olan likiditeyi azaltmak yine Açık Piyasa İşlemleri vasıtasıyla olmuştur(Keynes,1936:160).

Likidite Tuzağı, bir risk ve belirsizlik ortamı yarattığı için bireyler ona göre kendilerine bir pozisyon almaktadır(Parasız,1994:67). Seçtikleri yol ise spekülatif amaçlı para talebidir. Öte yandan küresel serbestleşme nedeniyle yaşanan spekülasyon çılgınlığı nedeniyle piyasalar belirsizlikler altındadır(Fırat ve Kurtoğlu,2015:90).

Likidite Tercihindeki bir yatırımcının karar süreci şu şekildedir:

Görüldüğü gibi hem likidite tuzağı hem davranışsal finans belirsizlik ve risk altında yatırımcının nasıl kararlar aldığını betimlemeye/belirlemeye çalışıyor(Bostancı,2003:10). Çünkü belirsizlik ve risk hesaplanabildiği ve tanımlanabildiği ölçüde bırakılır(Aydın ve Ağan,2016:99) ve birey öyle kararlar verir. Ayrıca söylenmelidir ki belirsizlik altında gözlemlenen sonuçlarla faizin, likidite tuzağı durumunda daha da düşeceği öngörüsü klasik bir davranışsal finans kısa yoludur. Belirli ve risksiz bir geleceği garanti altına alma çabası faiz aracılığıyla insanları psikolojik boyutu olan spekülasyon nedeniyle para talebine yöneltir.

Değinilmelidir ki Ulusal Varlık Fonları en büyük spekülasyondur. Çünkü amaç gelir yaratmak ise varlık fonları en büyük gelir kapısıdır. Ayrıca ülkemizde bile faizlerin düşük tutulması, sırf bu spekülasyon amaçlı fonların ülkemize gelmesi içindir. Fon sahibi açısından bakarsak eğer, ülke istikrarsız ve güvenilir değilse yatırım yapmaz(Aktaş Şenkardeşler,2016:373). Bu bizi davranışsal finansla götürür ki yatırım kararları psikoloji ve sosyolojiden bağımsız değildir(Küçük,2014:105).

Aslında spekülasyon, psikolojik eğilimlerinde etkisiyle bir gelir elde etme aracıdır. Bitcoin meselesine değinecek olursak eğer, şu an spekülasyon varlık konumuna gelmiştir ama henüz sistematik bir risk haline gelmemiştir(The Economist,2018).Çünkü insanlar onu, bir yatırım aracı olarak görmektedir. Ayrıca dünyada bu kadar çok kabul görmesi insanların, insanların ilgisini çekmesi davranışsal finansın” sürü psikolojisi” kısa yoluna uyar.

Amerika’da başlayıp bütün dünyayı etkisi altına alan konut krizi ise Davranışsal Finans ve Likidite Tuzağının ortak sosyoekonomik krizlerinden biridir. Çünkü bir finans krizinin olmasının yanında likidite tuzağı da görülmüştür. Şöyle ki Amerika Merkez

Bankası para bazını 3 kat artırmasına rağmen ekonomik canlanmaya katkısı düşük kalmış, faiz en düşük seviyede seyretmiştir(Eğilmez,2012).Ayrıca "Sınırlı Rasyonellik" teorisi ispatlanmış, Geleneksel Finansın temeli olan " rasyonel" fiyatlama başarısız olmuştur(Sansar,2016:137).Öte yandan modern finansın kısa yollarından çoğu bu krizde görülmüştür. "İrrasyonel yatırımcı, aşırı güven, hırs iyimserlik, temsililik, manipülasyon, sürü davranışı, yönetici hırsı ..." (Bayar ve Kılıç,2013:192-193). Örneğin konut piyasasında oluşan "spekülatif balon", piyasaların etkisizliğini ve irrasyonel yatırımcı davranışını göstermektedir(Fırat ve Kurtoğlu,2015:95-96).. Yani spekülatif amaçlı risk almak...

4.SONUÇ

Geleceğe dönük bir fiil olan finansal karar alma, belirsizlik ve risk unsurlarını içinde taşır. Geleneksel Finans, riskin belirli hipotez ve tekniklerle ölçülebildiğini, bu sayede belirsizliğin azaltılabileceğini söyler ve piyasaların etkin, yatırımcıların ise rasyonel olduğunu belirtir(Bostancı,2003:3). Davranışsal Finans ise yatırımcıların sınırlı rasyonel olduklarını ve karar alırken psikolojik önyargılardan etkilendiklerini söyler(-Tekin,2016:96). Piyasaların etkin olmadığını, modellerin ve formüllerin gerçek hayatın belirsizliklerini yok edemeyeceğini vurgular.

Yatırım kararı alan rasyonel kişi birçok değişkeni yorumlayarak, her türlü bilgiyi ve geçmişi araştırarak detaylı analizler sonucunda yatırım kararı verir. Bu günümüz şartlarında pek kolay bir iş değildir. Çünkü küreselleşmenin neden olduğu finansal serbestleşme, bir ülkenin neden olduğu bir olay, dünyanın uzak köşesindeki bir insanı etkileyebilir(Eser,2017:73-74), sosyal ağlar sayesinde sağlanan uzaktan ve etkili iletişim nedeniyle zevk ve tercihlerimizde, etki altında olduğumuzdan bir değişiklik meydana gelecektir(Tekin,2016:98). Yani bizim dışımızda gelişen olaylar irrasyonel davranmamıza neden olacaktır. Bu davranışın sosyolojik boyutudur. Mesela spekülasyonlar ülkeleri etkilemekte(Orhangazi,2017:36), krizlere neden olmaktadır ve çoğu teoriye kaynaklık eden bu olgu insan psikolojisinin ürettiği bir kırbaçtır. Çünkü birçok şeye neden olan bu dürtüdür.

Bizi farklı yapan farklı ihtiyaçlarımızısa, kiminin inanmaya, kiminin inandırılmaya, kiminin korkmaya, kiminin temkinli olmaya ihtiyacı olabilir. Bu, tek tip insan modelinin olamayacağı gibi tüm yatırımcılarında aynı olamayacağını yanıtını verir. Zaten İktisat biliminde bu kadar çok paradoks olması işte bu sebeptedir(Gibson Paradoksu, Allais Paradoksu, St. Petersburg Paradoksu, Tasarruf Paradoksu gibi...). Çünkü olan düzenle olması gereken düzenin uyuşmadığından, çünkü psikolojimiz ve içinde toplumun yerleştirdiği yargılar buna engel olduğu için. Gelecek yüzyılların en büyük yeniliği bulduğumuz icatlar, makineler değil, insan davranışının belirleyicilerinin ne olduğunu anlamaktır. Tekin'inde(2016:76) dediği gibi "Çünkü insan sadece bir fiziki varlık değildir. Dahası rasyonel kararlar verebilen bir varlık da değildir. Etkilenebilen, etkileyebilen ve duygularıyla hareket eden bir varlıktır." İşte Davranışsal Finansın öne mi de buradadır.

Geleneksel ve Davranışsal Finans farklı teori ve hipotezlere dayanır. Geleneksel finans ne olması gerektiğini söyleyerek, tündengelim yöntemini, Davranışsal finans ise gerçekte ne olduğunu anlatarak, tümevarım yöntemiyle olayları açıklamaya çalışmıştır. Davranışları açıklamaya uygulamaları da farklıdır. Geleneksel Finans yaklaşımında model kurulduktan sonra modelin doğruluğu değerlendirilirken, Davranışsal Finanstaki piyasada davranışlar gözlemlendikten sonra sonuca göre bir davranış açıklama modeli kurulur(Estrada,2001:6). Rasyonel bekleme teorisi Geleneksel finansın özüdür. Ayrıca Etkin Piyasalar Hipotezinden Rasyonel Beklemlere kadar olan bütün rasyonel

teoriler Geleneksel Finansın gelişmesine yardım etmiştir. Davranışsal Finans, Keynes'in Likidite Tercihi teorisine çoğu yönden benzemektedir. Sosyal bilimler birikimli olarak ilerleyen bir alansa "Likidite Tuzağı" neden Davranışsal Finansın özü olmasın...

KAYNAKÇA

1. Akın,I.(2017)." Davranışsal Finans Açısından Yatırımcıların Kararlarının İncelenmesi", International Journal of Academic Value Studies, , 15(3); 11-21
2. Aktaş Şenkardeşler,R.(2016).Belirsizlik ve Risk Altında Karar Alma Problemlerini Geleneksel ve Davranışsal Finans Perspektifinden Değerlendirme. İşletme Araştırmaları Dergisi.Yıl:4 , Sayı:8,360-379
3. Allais, M. , (1953)."Le Comportement de l'Homme Rationnel devant le Risque: Critique des Postulats et Axiomes de l'Ecole Americaine", Econometrica, 21(4):503-546
4. Ashraf,N. ,Camerer C.F ve Loewenstein G.(2005).*Adam Smith,Behavioral Economist*,Journal of Economic perspectives,19(3), 131-145
5. Aydın,Ü.ve Ağan,B.(2016)Rasyonel Olmayan Kararların Finansal Yatırım Tercihleri Üzerindeki Etkisi. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi.Sayı:2,Yıl:12 Cilt:12 ,95-112
6. Bayar,Y. ve Kılıç,C.(2013).Küresel Finansal Krizin Davranışsal finans Perspektifinden Değerlendirilmesi
7. Black, F. , (1986)."Noise", Journal of Finance, 41(3): 529-543
8. Bostancı, F. (2003). *Davranışçı Finans*. Sermaye Piyasası Kurulu Denetleme Dairesi ,Yeterlilik Etudu, İstanbul.
9. Buğra, A.(2001).İktisat ve İnsan, İletişim yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul
10. Case ,K.E. ve Shiller,R.(1988)."The Behavior of Home Buyers in Boom and Post-boom Markets" ,National Bureau of Economic Research,October
11. Cooper, G. , (2008). The Origin of Financial Crises: Central Banks, Credit Bubbles andthe Efficient Market Fallacy, New York: Vintage Books
12. Çevikalp,S.(2017),Finansal Güven Endeksini Etkileyen Faktörlerin Analizi,İstanbul Arel Üniversitesi,İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,Ekonomi,Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,
13. De Bondt, W. F. ve Thaler, R. H. (1994). *Financial decision-making in markets and firms: A behavioral perspective* (No. w4777). National Bureau of Economic Research.
14. Diacon, S. , Hesseldine, J. , (2007)."Framing Effects and Risk Perception: The Effect of Prior Performance Presentation Format on Investment Fund Choise", Journal of Economic Psychology, 28(1):31-52
15. Diulio, E,A.(1974)."Makro Ekonomi:Teori ve Problemler",A.Y. Gökdere (Çev). Ankara:Türkiye Ekomomi Kurumu(1985)
16. Erdem,O.(2013).*Değişen Teoriler ve Davranışsal Finans*. İstanbul Bilgi Üniversitesi
17. Eser,U.(2017).Finansallaşmanın Ekonomik Kapitalimi:Sermayenin Coğrafyası Üzerine Notlar.*İktisat ve Toplum Dergisi*.Sayı:75, Ocak 2017. 71-82
18. Estrada, J.(2001). Law and Behavioral Economics, IESE Business School, Barcelona-Spain,October
19. Fama, E,F.(1970)."*Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work*", Journal of Finance,25(2):383-417

20. Fama, E,F, French,K,R.(2004)."The Capital Asset Pricing Model:Theory and Evidence", Juornnal of Economic Perspectives,18(3),25-46
21. Fırat,E. ve Kurtoglu,R.(2014).Finans Dünyasının Krizler Karşısındaki Belirsizliği Davranışsal Ekonomi.Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi.Sayı:1, Yıl:7 ,87-101
22. Grosse,R.(2010). The Global Financial Crisis-A Behavioral View ,January, Mexico, 1-27
23. Hanson, J. D. , Kysar, D. A. ,(1999). "Taking Behavioralism Seriously: The Problem of Market Manipulation", New York University Low Review, 74(632)
24. Kahneman, D. , Tversky, A. , (1979). "Prospect Theory: An Analysis of Decisions Under Risk". *Econometrica*, 47(2):263-292
25. Keynes, J.M.,(1936)." *The General Theory of Employment, Interest and Money*",Prof. Dr. U.S.Akalin(Çev).İstanbul:Kalkedon Yayınları. İkinci Basım.
26. Keynes , J. M., (1937). "The General Theory of Employment", *Economic Journal*, 51, 2, 1937, 209-223.
27. Küçük, A.(2014).Bireysel Yatırımcıları Finansal Yatırım Kararına Yönlendiren Faktörlerin Davranışsal Finans Açısından Ele Alınması:Osmaniye Örneği,Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi,Yıl:6, Sayı:11, Kasım,104-122
28. Krugman,P.(2009). How Did Economists Get it So Wrong, New York Times, september
29. Markowitz, H. (1952). "Portfolio Selection", *The Journal of Finance*, 7(1): 77-91
30. Mirowski,P.(1984). *Physics and The 'Marginal Revolution'*, Cambridge Journal of Economics, 8,,361-379
31. Mongin, P. , (1997). Expected Utility Theory. J. Davis, W. Hands, U. Maki and eds. London, Edward Elgar,London: Handbook of Economic Methodology,p.342-350
32. Muth, J,F. ,(1961). "Rational Expectations and The Theory of Price Movements" , *Econometrica*,29(3): 315-335
33. Orhan,O,Z. ve Erdoğlan,S.(2015)."Para Politikası",Umuttepe Yayınları, İkinci Basım
34. Orhangazi, Ö.(2017).Günümüz Kapitalizmde Finansın Rolü Üzerine Birkaç Not, İktisat ve Toplum Dergisi,Sayı:86
35. Parasız,İ.(1994)."Mikro Ekonomi:Modern Mikro Ekonomik Analize Geçiş",Bursa:Ezgi Kitapevi.Beşinci Basım.
36. Perold,A,F , (2004)."The Capital Asset Pricing Model", *Journal of Economic Perspectives* , 18(3): 3-24
37. Ross, S. ,(1976). "The Arbitrage Theory of Capital Asset Pricing" , *Journal of Economic Theory*,13(3): 341-360
38. Sansar,N.G.(2016).Değişen Finansal Akımlar:Rasyonalizmden Davranışsal Finans Yaklaşımına.Sayı:2 ,Cilt:3, 136-150
39. Süer,Ö.(2007).Yatırım Kararlarında Alınan Risk Düzeyinin Belirlenmesine İlişkin Ampirik Bir Çalışma.97-105 ,ResearcGate
40. Sevinç,E.(2014). Makroekonomik Değişkenlerin, BİST-30 Endeksinde İşlem Gören Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkilerinin Arbitraj Fiyatlaması Modeli Kullanarak Belirlenmesi, İstanbul Üniversitesi İşleme Fakültesi Dergisi, Cilt:43, Sayı:2, 271-292
41. Szyszka,A.(2010). Behavioral Anatomy of the Financial Crisis, *Journal of Centrum Cathedra* , Vol. 3, Issue 2, pp. 121-135.
42. Tekin ,B.(2016).Beklenen Fayda ve Beklenti Teorileri Bağlamında Geleneksel

- Finans ve Davranışsal Finans Ayrımı, Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies, Sayı:2, Cilt:4 ,75-107
43. Thaler,R.H. ve Sunstein,C.R.(2008). Dürtme,E. Günsel(Çev), Pegasus Yayınları, İstanbul, Beşinci Baskı Kasım 2017.
 44. Tomak, S. (2009). Girişimci hevristikleri: Bir kavramsal cozumleme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2).
 45. Tufan,C ve Sarıçiçek ,R.(2013).Davranışsal Finans Modelleri , Etkin Piyasa hipotezi ve Anomalilerine İlişkin bir Değerlendirme. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.Sayı:2 ,Cilt:5,159-188
 46. Tversky,A., Kahneman,D.,(1981).” The Framing of Decisions and the Psychology of Choice”,Science, 211, 453-458
 47. Yalta,A.Y.(2011). Rasyonel Beklentiler Teorisi, <http://www.acikders.org.tr>, (Erişim tarihi:20.12.2017)
 48. <http://www.economicdiscussion.net/interest/liquidity-trap/concept-of-liquidity-trap-with-diagram-interest/25862> (Erişim Tarihi:22.06.2018)
 49. <http://www.mahfiyegilmez.com/2012/12/likidite-tuzag.html> (Erişim tarihi :10.01.2018)
 50. <https://www.economist.com/news/leaders/21732526-there-investment-case-cryptocurrency-bitcoin> (Erişim Tarihi: 05.01.2018)

LOJİSTİKTE RİSKLER, RİSK TÜRLERİ ve ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ

Ahmet Alper SAYIN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Bölümü

Giriş

Firmalar; müşteri talep ve beklentilerini karşılamak için tüm faaliyetlerinde kaliteyi, minimum maliyeti, ileri teknoloji uygulamalarını yapmak zorunda kalmaktadır (Tekin vd., 2018: 263).

İşletmede yer alan ve rekabet gücünü tetikleyecek olan en önemli faaliyetlerinden birisi olan Lojistik faaliyetinin her aşamasında birçok risk bulunmaktadır. Önemli olan bu risklerin önceden tahmin edilerek tespit edilmesi ve önlem alınmasıdır. Aksi takdirde zincirdeki bir halkanın sıkıntıya uğraması, tüm zincirin faaliyetlerine olumsuz etkisi olabilecektir.

Risklerin tanımlanması ile işletmeler olaylara yaklaşırken tedbir ve düzeltici önlemlerini alabilecektir. Öncelikli olarak riskin tanımı ve yönetimi hakkında söz etmemiz doğru olacaktır.

1. Risk Kavramı

Genel bir bakış açısı ile risk kavramı tanımlandığı takdirde, yapılan planların başarısızlığı veya başarısız olma olasılığı, karar alırken hata yapma ihtimali, zarar etme gibi durumlar bize risk kavramını anımsatır. Genelde karşılaşılan durum ise, gerçekleşen sonucun önceden yapılmış planla uyuşmamasıdır. Dikkat edilmesi gereken husus ise; gerçekleşen sonuçlarla beklenen sonuçların arasında ki farkın etkisinin her zaman negatif olmasından ziyade, pozitifte algılanması gerektiğidir (Bolak, 2004: 3).

Risk kelimesinin, gemiyle kayalıklara yakın mesafede seyretme durumunda, Yunancada kayalık manasına gelen “rhiza” kelimesinden çıkarıldığına inanılmaktadır. Bu çarpma tehlikesini anımsatan “rhiza” kelimesi, İtalyancada “risco” kelimesiyle, İngilizcede “risk” olarak karşımıza çıkmıştır (Erel, 2008:28).

Türk Dil Kurumu riski, bir zarar veya kayıp durumuna yol açabilecek bir olayın ortaya çıkma ihtimalidir (TDK, 1997:628).

Risk, kullanılan disiplinlere bağlı olarak genellikle çok farklı tanımlara sahiptir. Portföy yönetimi örnek olarak verilirse, yatırımcıların ne kadar risk istediğini tespit eder ve yatırımların risk getiri oranları çalışmanın ana konusu olarak belirlenir.

Tıp bilimi ile uğraşan araştırmacılar, hastalığın ölüme neden olup olmadığını ve hastalığın riskleri üzerinde çalışmaktadırlar. Risk genel ifadeyle, beklenen neticeden sapma ihtimali olarak tanımlanabilir.

Riskin iş süreçlerinde olması doğası gereği vardır. Süreç ve sonuç olduğu takdirde riskin olması kaçınılmazdır. Sürecin sonu ne kadar uzun ise karşılaşılabilecek risk o kadar fazladır.

2. Lojistikte Riskler

Tedarik zinciri süreçlerinde, karmaşık ve belirsiz iş ortamında, işlerin verimliliğini ve çevikliğini artırarak etkin yönetim sağlanabilir. Son yıllarda gerçekleşen 9 Eylül saldırısı, Katrina kasırgası, Tayvan depremi ve tsunami lojistik faaliyetlerine daha çok ilgi gösterilmesine neden olmuştur. Bu krizler nedeniyle tedarikçi kaybı veya kalite sorunları gibi sıkıntılar tedarik zinciri risk yönetimini önemli kılmaktadır (Dereli, 2014: 22-23).

2001 yılı Aralık ayında Land Rover firmasının en çok tutulan modeli olan Discovery araçlarının üretiminde, tek şase tedarikçisi ile çalışılması ve bu firmanın batması sonucunda büyük sıkıntılar yaşamıştır. Land Rover firması üretimini aksatmaması için tedarikçi firmasına yüksek oranda ödeme yaparak dokuz ay süreyle şase üretiminin yapılmasını sağlamıştır. Bir diğer çarpıcı örnek Bosch'un 2005 başlarında dizel yakıt enjeksiyon sistemlerinde kullanılan yüksek basınç pompasını hasar görmüş olarak müşterilerine satması ve milyonlarca dolara mal olması.

Bu hataya bakıldığı takdirde sorumlu Bosch firmasının alt tedarikçisidir, fakat neticesini tüm tedarik zinciri yaşamıştır. Örnekler, risklerin tedarik zincirinde yer alan şirketlerin birbirine bağımlılıklarına ve entegrasyonlarına bağlı olduğunu göstermektedir (Dereli, 2014: 24).

Tedarik zincirindeki riskler, şirketlerin ve kurumların rekabet edebilirliği ve hayatta kalması için çok önemlidir. Şirketler kendi risklerine odaklanmanın yanında aynı zamanda tedarik zincirindeki diğer zincirlerin risklerine de dikkat etmeleri gerekmektedir.

Tedarikçi aksaklıklarından yaşanan veya şirketin müşteri yaşamını ve güvenliğini tehlikeye atan ya da güvence altına alamamasına ya da müşteri talebini karşılamamasına neden olan bir arz pazarının oluşumuyla ilgili bir olayın olasılığı tedarik riski olarak tanımlanır (Kaba, 2013: 37-38).

Zsidisin'in tedarik zinciri bağlamındaki riski, potansiyel satın alma olasılığı ve müşteri ihtiyaçlarını karşılamak için örgütsel yetersizlik ve iç tedarik potansiyeli olarak tanımlanmaktadır.

Cristopher ve Peck, tedarik zinciri riski kavramını "tedarikçilerden nihai ürünün teslimi esnasına kadar bilgi, malzeme ve ürün hareketliliğinde herhangi bir risk" olarak tanımlar (Bahar, 2007: 38-39).

3. Lojistikte Risk Türleri

Risk etmenleri incelendiği takdirde genel kabul görmüş türler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebepten dolayı işletme faaliyetleri arasında yer alan lojistik, ana hatları ile aynı risk türlerine sahip olup, alt başlıklarda tanımlamalar çeşitlenmektedir. Aşağıda Tablo-1'de Dünya Ekonomik Forumu tedarik zinciri risk sınıflandırması görülmektedir.

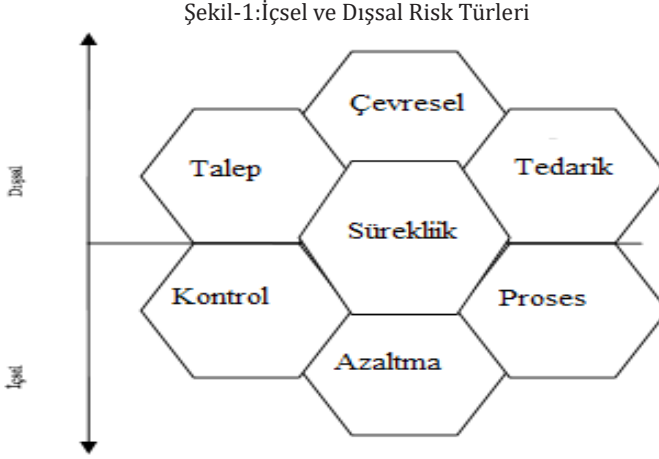
Tablo-1: Dünya Ekonomik Forumu Tedarik Zinciri Risk Sınıflandırması

RİSK KAYNAĞI	RISK	GÖRÜLME YÜZDESİ	KONTROL EDİLEBİLİRLİĞİ Kontrol edilemez Etki edilebilir Kontrol edilebilir
ÇEVRESEL RİSKLER	Doğal afetler	% 59	
	Kötü hava şartları	% 30	
	Salgın hastalıklar	% 11	
JEOPOLİTİK RİSKER	Çatışma ve politik huzursuzluk	% 46	
	İthalat/ihracat sınırlamaları	% 33	
	Terörizm	% 32	
	Yoksulluk	% 17	
	Korsan ticaret ve organize suç	% 15	
	Deniz korsanlığı	% 9	
	Nükleer/kimyasal/biyolojik silahlar	% 6	
EKONOMİK RİSKLER	Ani talep şokları	% 44	
	Ürün fiyatlarında fazla dalgalanma	% 30	
	Gümrük gecikmeleri	% 26	
	Kur dalgalanmaları	% 26	
	Küresel enerji darlığı	% 19	
	Mülkiyet/yatırım sınırlamaları	% 17	
	İşgücü eksikliği	% 17	
TEKNOLOJİK RİSKLER	Bilgi ve haberleşme kesintileri	% 30	
	Taşımacılık altyapısı yetersizliği	% 6	

Kaynak: Kırılmaz, 2014 :55

Tablo-1'de görüldüğü üzere riskler kaynaklarına göre çevresel, jeopolitik, ekonomik ve teknolojik olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Bu risklerden çevresel riskler grubunda yer alana doğal afetler görülme yüzdesi %59 ile en yüksek yüzdeye sahip olup kontrol edilebilirliği, kontrol edilemez sınıfında yer almaktadır. Jeopolitik riskler grubunda yer alan nükleer/kimyasal/biyolojik silahlar riski ile teknolojik riskler grubunda yer alan taşımacılık altyapı yetersizliği riski görülme yüzdesi %6 ile en düşük yüzdeye sahip olmaktadır.

Kaynaklara bakıldığı takdirde, riskleri genel olarak ise işletme dışından kaynaklanan riskler ve işletme içinden kaynaklanan riskler olarak ikiye ayrılmaktadır.

Kaynak: Understanding Supply Chain Risk, Page:15

Şekil-1’de görüldüğü üzere dışsal riskler talep, çevresel ve tedarik; içsel riskler ise kontrol, azaltma ve proses riskler olarak sınıflandırılmaktadırlar.

3.1. İçeriden Kaynaklanan Riskler

Bu bölümde acil tedbirler de dahil olmak üzere risk içerden kaynaklanan risklerden bahsedilecektir (Understanding Supply Chain Risk, S:19)

3.1.1. Prosesten Kaynaklanan Riskler

İşletme tarafından yapılan değer oluşturma ve yönetim faaliyetleridir. Proseslerin yerine getirilmesi işletmenin kendi varlıkları ve varlıkların yönetimine bağlı olabileceği gibi, işletme fonksiyonlarının altyapısıyla da bağlantılıdır. Proses riskleri bu gibi süreçlerde ortaya çıkan riskleri kapsar.

Proses riskleri, işletmenin operasyonel süreçlerinde oluşan problemler ile ilişkilidir. Kontrol risklerinin planlamayla ilgili ise, proses riskleri uygulamanın kapsamı içinde yer almaktadır. İki boyut karmaşık bir şekilde birbiri ile bağlantılıdır. Fiziksel ve operasyonel alanda yanlış gelişen olayları, planlama ve yönetim açısından ayrı düşünmek faydalı olacaktır.

İşletme de tedarikçi ve müşteriler gibi olası başarısızlık alanları mevcuttur. Bu alanlarda ki riskler müşteri talebini oluşturmada ve talebi karşılamakta olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Satışların ve karlılığın beklentilerin altında gerçekleşmesi ile sonuçlanır.

İşletmelerde süreçlerde oluşan aksaklıkların nedenlerini ise şu şekilde sıralayabiliriz:

- Üretilen ürün ve ekipmanda çeşitlilik,
- Teknik süreç ve üretimle ilgili kalite ve sorunları,
- Depolama operasyonlarında yapamama sorunu,

İşletmenin tedarik zinciri sistemlerinde ki sıkıntılar,

Denetimin ana firmada olduğu durumlarda ki taşımacılık sorunları.

İşletmenin varlıkları ve kaynakları kullanılmadığı esnasın da büyük kayıplar yaşanmaktadır. Varlıkların yeri geldiğinde değerlendirilemediğinde zaman faydasının olmadığı durumlarla eş değerdir.

Büyük çaptaki işletmeler, işletme süreçlerini yaparken sahip oldukları tecrübe ve tahminler, pazarda belli bir seviyeye ulaştırmıştır. Şirket içi performans yönetim süreçleri olarak bilinen ISO denetimleri örnek olarak gösterilebilir. Bu konudaki başarısızlık kontrol riski olarak adlandırılır.

Süreç riskleri arasında yer alan başlıca riskler: yeni ürün, teknoloji sunumları ile yeni pazarlar veya faaliyet ve operasyon metotlarındaki değişim süreçlerinde meydana gelmektedir.

3.1.2. Kontrollerden Kaynaklanan Riskler

Kontroller bir organizasyondaki süreçlerin nasıl şekilde uygulanacağını yöneten prosedürlerdir.

Tedarik zinciri içinde yapılan bu kontroller, sipariş özellikleri, parça ölçüleri, emniyet stoku tedbirleri, varlıkların yönetimi ve nakliye yönetimi poliçe ve prosedürler vb. karşımıza gelmektedir. Bu nedenle kontrol riskleri bu kuralların yerine getirilip getirilmediğinden doğan risklerdir.

İşletmenin standart ve kurallara uyumu ile operasyonlarda kalite, doğruluk ve güvenilirlik konularında yerine getirdiği planlama ve yönetim süreçlerini kapsamaktadır.

Burada yer alan riskler daha önce anlatıldığı üzere proses risklerinin kontrol ve planlama açısından ki risklerdir. Kontrol riskleri ihmalden veya talimatlara uyulmaktan dolayı ortaya çıkmaktadır.

İçerdiği konular aşağıda ki gibidir:

Üretim hatası veya gerçekleşmeyen satış sonucu oluşan tasarım hataları,

Envanter kontrolünde oluşan belirsizlikler,

Eksik veya hatalı programlama ile oluşan müşteriye verilen yanlış vaatler,

Tedarikçi ve çalışanlara eksik ödemelerle sonuçlanabilecek finans kontrol başarısızlıkları,

İşletmenin operasyonlarını aksatacak başarısızlıklar,

İletişim sistemlerini oluşturan donanımlarda hata olması,

İletişim kalitesi, iş akış tasarımı ve güvenlik işletmenin süreçlerini etkiler.

3.1.3. Olasılıklardan Meydana Gelen Riskler

Azaltma operasyonların içine toplanmış risklerin karşısında bir tedbir olarak, azaltma tekniklerinin eksikliği bir risk konusudur. Olasılık hazırlanmış plan ve belir-

tilmiş kaynaklarda riskin tanımlandığı olayların meydana gelişinde harekete geçirilmiştir.

Azaltma/olasılık içerden kaynaklanan risklerde tedarik, talep, çevre proses ve kontrol risklerinde bazı durumları telafi etmek için yapılabilir.

Tedarik zincirinde yapılan azaltmalar şu şekildedir:

- Envanter,
- Kapasite,
- Çift kaynaklama,
- Dağıtım ve lojistik alternatifler,
- Destek düzenlemeler.

Envanter, klasik bir örnektir. Güvenlik stokları ani talep ve tedarikler karşısında, işletmenin menfaati için gerçekleştirilebilir. İlaç sektöründe faaliyet gösteren işletme, ilacın içerisinde yer alan hammaddeyi bir tedarikçiden temin ederek üretimi gerçekleştirmektedir. İşletme bu sebepten dolayı 18 aylık hammadde stokunu elinde bulundurmaktadır.

Bu durumun aksine perakendeci, dört deposunda olası bir yangında riski hesaplayarak, ürünlerini diğer depolarına pay ederek işlerin aksamaması için tedbir alır. Bu gibi durumlarda depoları sigortalatmak, oluşabilecek riskleri en aza indirmenin bir diğer mantıklı yoludur.

Olasılığa verilebilecek bir başka örnek, üretici işletmelerin bütün faaliyetlerini kendi fabrikasında yaptığında, çevrede yer alan risklere maruz kalmasına karşın, dış kaynak kullanma düşüncesine yönelmesidir.

3.2. Dışarıdan Kaynaklanan Riskler

Lojistik risk türlerinde dışarıdan kaynaklanan riskler üç başlık altında ele alınabilir (Understanding Supply Chain Risk, S: 17-18)

3.2.1. Talebin Oluşturduğu Riskler

Talep riski focus şirket ve piyasa arasında, ağ içindeki çıkan ürünün, bilgi akışında meydana gelen bozukluklar ile ilgilidir. Özellikle, odak şirkete aşağı ve bitişik örgütlerin süreçleri, kontrolleri, varlık ve altyapı bağımlılıkları ile ilgilidir.

Talep riski, beklenen ve müşterilerinin taleplerini, ya da müşteri müşterilerinin bu karşılamak için zincirin müşteri isteklerini karşılama imkanını sağlayamama riskidir. Talep riski en yaygın kullanılan tedarik zinciri riskidir. Genellikle 'tahmin doğruluğu' ve 'kamçı' etkisi olarak ifade edilse de gerçek talep riski, şirketin tedarik zinciri tolerans dışında ki olaylar hakkındadır.

Bu dolaylı borçlar ve dolayısıyla talep zincirinin kapasitesinden daha büyük veya daha az olması, şirketin riske dikkat etmesini önemli kılmaktadır. Bu risklere örnek verilecek olunursa:

- Şirket fiyatları yükselttiği takdirde ve 'sıcak ürün' olarak piyasada marka konumunu güçlendirmek isterse, arz stratejik risk olmayabilir.
- Tersine olağanüstü talebi karşılamak için bir yetersizlik ve başarısızlık olarak büyük müşterileri tarafından yorumlanır ve yedek tedarikçilere bakmak için onlara neden olabilir.
- Tedarik zincirinin öngördüğü bu kadar önemli eskimesi söz konusu olabilecek talep için yatırımlar her zaman büyük bir tehdittir. Talep beklenti altındadır.
- Mali düzeyde, talep riski belli bir düzeyde kalabilir ama şirketin varlığını daha çok tehdit edebilir.

3.2.2. Tedarik Faaliyetinin Oluşturduğu Riskler

Tedarik riski ürün veya ağ içinde yayılan bilgi akışında ki aksaklıklardır. Talep riskinin stratejik karşılığıdır.

Bu risk türü ana firmanın tahmin ettiği talep tahminleri ve ürün ihtiyacını karşılamak için ihtiyaçları tedarikçisinden veya tedarikçisinin tedarikçisinden alamaması ile ilgilidir.

Tedarik riskleri sürekli olarak onların başarısızlıkları olarak düşünülmektedir. Bu genellikle arızalar, tedarikçilerin zincirindeki malzeme kıtlığı, kalite ve verimsiz planlamadan kaynaklanır. Zamanında yapılamayan veya hatalı yapılan teslimatlara neden olur.

Bu risk hakkında, tedarikçilerin karşılayamayacağı siparişlerin hedef firmalarca üstlendiği kanaati oluşabilir. Tedarik açısından riskler kapsamlı incelendiğinde, tedarikçi işletmelerin istenen zamanda, kalite ve miktarda siparişlerin yerine getireceği kabul ettiği ve bu düşüncenin genelde geçersiz olduğu görülmüştür.

Tedarik açısından başarısızlıklar tarife tutkunları, teknik bağlantılar ve kalite sorunlarından neden olan finansal yıkımlar ile sonuçlanmaktadır. İşletmenin tedarik yönetiminde ki başarısızlıklarının doğurduğu sonuçlar:

- Gelir ve kâr kaybı,
- Müşteri tatmininde ki sorunlar.

Tedarik yönetiminde başarısız olmanın sonuçları tedarikçi firmanın iflası veya piyasadan çekilmesidir. Genelde bu olumsuz durumlar resmi duyuru olmadan gerçekleştiği için, ciddi sıkıntılar ile sonuçlanabildiği gibi, akıllı sistemler ile zamanında tahmin edilerek gerekli önlem ve planlar da yapılabilmektedir.

Tedarik zincirlerinde oluşan riskler lojistik servis sağlayıcılarla da yakından ilgilidir. Tedarikçi müsait olmasına rağmen, ürünü geç ulaştırıyorsa işletme tedarikinde başarısızlıklar yaşanıyor demektir.

3.2.3. Çevrenin Oluşturduğu Riskler

İşletme dış faktörlerle ilgili olan ve işletme açısından kontrol edilemeyen risklerin tamamına denir. İşletmeyi direk tedarikçileri, müşterileri ile etkiler.

Ürünlerin liman veya depo engellerinden dolayı nakliyesinin engellenmesi, yangın ve kimyasal malzemeler kaynaklı sanayi bölgesinin kontrol altına alınmasına kadar çok geniş bir etkiye yayılmaktadır. Çevresel riskler etkileri daha çok hissedilen, deprem, hortum, yanardağ patlaması veya terörist olaylar gibi konuları içermektedir.

İşletmelerin batmasına kadar uzanan kötü tecrübelerin yaşanmasına sebep olan krizler, çevresel risk sınıfı içinde yer almaktadır. Borsada oluşan dalgalanmalar aynı zamanda dövizde yaşanan yükselişler çevreden kaynaklanan durumlardır.

Hükümetlerin vergilendirme ve yasal düzenlemeler konusunda ki net duruşları, piyasayı veya tedarik sektörünü büyük ölçüde etkilemektedir. Bilhassa bazı tütün gibi sektörlerde yapılan düzenlemelerden çok etkilenmektedir.

Şirketler ürünleri üzerinde değişiklik yaprak sabotajlara maruz kalabilmekte, nüün neticesinde işletmenin finans tedarikinde olumsuz etki yapabilmektedir.

Risklerin bazıları sigorta kapsamına girerken bazıları ise kapsam haricinde kalmaktadır. Ticarete yaşanan durgunluklar sigortalama maliyetlerini düşürse de, bu faktörlerin geneline yakını poliçe kapsamında olup, işletmelerin alacaklı durumunda olduğu zaman yapılan ödemeler, pazar kayıplarını karşılamaktan çok uzaktır.

4. Lojistik Risklerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Şekilleri

İşletmelerde risklerin ortaya çıkış nedenlerinin ilk aşaması olarak, belirsizliklerin söz konusu olmasıdır. Belirsizlikleri tespit ederek risklerin tanımı oluşturularak, etkin bir risk yönetimi yapılabilir.

Tedarik zincirlerinin karşılaştığı iki temel belirsizlik vardır (Topoyan, <http://kisi.deu.edu.tr/mert.topoyan/dosyalar/tzy4.pdf>)

4.1. Talep Belirsizliği

Talebin tahmin edilmesi esnasında tutarsızlık veya belirsizliklerdir. Önceden yapılmış tahinler ile gerçekleşen arasında ki fark belirsizliği gösterir.

Talep belirsizliğine yol açan etkenler (www.baskent.edu.tr/~sureten/455-iki.ppt)

- Acil siparişler,
- Hizmet düzeyinin artması,
- İhtiyaç duyulan miktar tutarının büyümesi,
- Sipariş karşılama süresinin azalması,
- İhtiyaç duyulan ürün çeşidinin çoğalması,
- Ürünün alınabileceği kanal sayısının artması,
- İnovasyon hızının artması.

Tablo-2: Talep Belirsizliğine Yol Açan Etkenler

Müşteri Beklentileri	Talep belirsizliğinin yükselmesine neden olur, çünkü
Miktar aralığının genişlemesi	Geniş miktar aralığı talepte daha fazla değişkenlik anlamına gelir
Temin süresinin kısılması	Siparişlere tepki süresi kısalmır
Arzulanan ürün çeşidinin artması	Ürün başına talep dikkate alınmalıdır
Kanal sayısının artması	Toplam talep daha fazla kanala dağılmış durumdadır
İnovasyon hızının artması	Yeni ürünler daha belirsiz talebe sahiptir
Arzulanan hizmet düzeyinin yükselmesi	İşletme şimdi daha fazla dalgalanma gösteren taleple uğraşmak zorundadır.

Kaynak: (www.baskent.edu.tr/~sureten/455-iki.ppt)

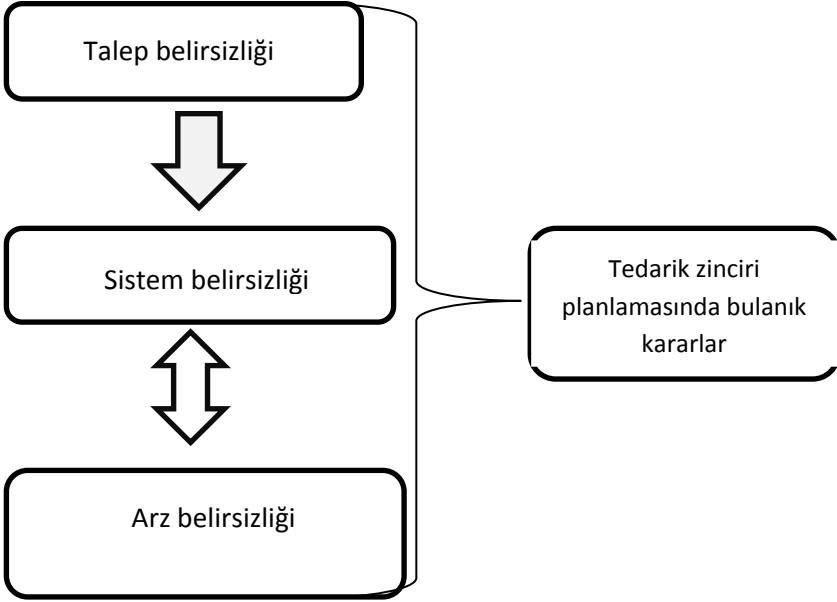
4.2. Arz Belirsizliği

Tedarikçilerden sağlanan hammadde, yarı mamul gibi temin edilmesinde sağlanan sıkıntılara denir. Tedarik zincirinin arz açısından belirgin olmaması, olası müşteri talebi durumunda fazla stok yapılmasına ve böylelikle etkin bir tedarik zinciri sistemi kurulmamasına neden olacaktır. (<http://kisi.deu.edu.tr/mert.topoyan/dosyalar/tzy4.pdf>)

Arz durumunda belirsizliği arttıran arz kaynağının yetkinlikleriyle ilgili faktörler şu şekildedir (www.baskent.edu.tr/~sureten/455-iki.ppt)

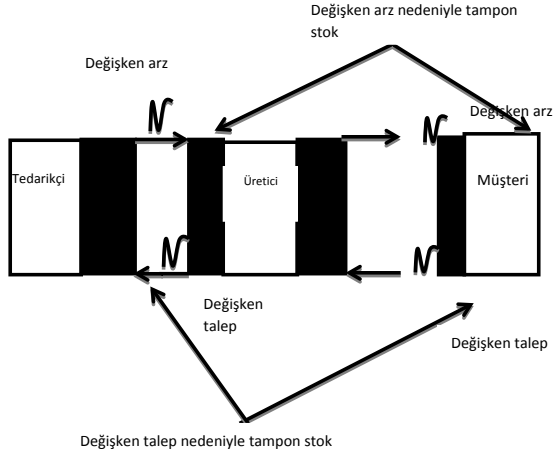
- Öngörülemeyen ve düşük kaliteli ürün oranları,
- Sık makine arızaları,
- Kötü kalite,
- Sınırlı arz kapasitesi,
- Esnek olmayan arz kapasitesi,
- Gelişen üretim süreçleri,
- Yeni ürünler.

Aşağıda şekilde arz ve talep belirsizliği etkisi görülmektedir.

Şekil-2: Arz ve Talep Belirsizliği Etkisi Kaynak: Şişman, 2012:29

Şekil-2’de görüleceği üzere talep belirsizliği sistem belirsizliğine, sistem belirsizliği arz belirsizliğine etki etmekte, ayrıca arz belirsizliği tekrardan sistem belirsizliğini arttırmaktadır. Nihayetinde ise ortaya tedarik zinciri planlamasında bulanık kararlar ortaya çıkmaktadır. Aşağıda şekilde ise değişken arz ve talebe bağlı olarak oluşan stok görülmektedir.

Şekil-3: Değişken Arz ve Talebe Bağlı Olarak Stok Kaynak: <http://kisi.deu.edu.tr/mert.topoyan/dosyalar/tzy4.pdf>

Şekil-3'de görüleceği üzere hem değişken arz hem de değişken talep nedeniyle; tedarikçide ve üreticilerde tampon stok ortaya çıkmaktadır. Bu durum, stok maliyetini doğurmakta işletmeler için ekstra bir yük anlamına gelmektedir.

Tedarik zincirlerinde riskler dört düzeyde oluşmaktadır (<http://kisi.deu.edu.tr/mert.topoyan/dosyalar/tzy4.pdf>)

- **Temel işlemlere ait riskler:** Tedarik zincirinde yer alan üç temel akışın izlenebilirlik, akışların etkinliği ve kontrol düzeyleri arttıkça risklerin azalması söz konusudur.
- **Varlıklara ve altyapıya yönelik riskler:** Tedarik zincirlerinde kilit noktalarını birbirine bağlayan unsurlardan oluşur. Birinci aşamadaki akışların gerçekleşmesini sağlayan varlıklar ile ilgili risklerden oluşmaktadır. Bu risklerle ilgili geçmiş bilgilere dayanarak hareket edilebilir.
- **Örgüte ve örgütler arası ağlara ilişkin riskler:** tedarik zinciri içerisinde yer alan ağ yapısı ve ticari ilişkiler ile ilgilidir. Şirket birleşmeleri, satın almalar, iflaslar gibi durumların olma olasılığı vardır. İlişkilerin orta ve uzun vade olması, kaynakların çoğaltılması, dış kaynak kullanımının artması gibi metotların uygulanması söz konusudur.
- **Çevresel riskler:** İşletmenin faaliyette bulunduğu sektör, pazar gibi etkenler ile ilgilidir. Bu etkenler her ne kadar müdahale edilip düzeltilmesi çok zor olsa da, önlem alınması mümkündür. Risk değerlendirme ve acil durum planları bu gibi durumlarda hayat kurtarır.

Tedarik zincirlerinde diğer risk kaynakları ise şu şekilde sıralanabilir:

- Rekabet,
- Teknoloji,
- Tedarikçi,
- Ekonomik koşullar,
- Müşteri,
- Yasadışı faaliyetler,
- Toplumsal faktörler,
- Doğal koşullar,
- Düzenleyici kurumlar,
- İşletmeler arası ilişkiler,
- Toplumsal faktörler,
- İşletme içi kaynaklar:
- Yapısal faktörler,
- İnsan faktörü.

SONUÇ

Lojistik, özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru bilgi teknolojisi ve yönetim konularında uzmanlaşma arttıkça işletmelerin üzerinde durduğu odak noktası haline gelmiştir. Piyasada her işletmenin üretim yapabildiği ve bu üretim maliyetlerine yetersiz müdahale edemediği durumda rekabette yerini alabilmek için lojistik faaliyetlerinde oluşturulacak farklılıklar ile pazarda rakiplerin önünde olmak mümkündür. İşletmeler tarafından sunulan kaliteli lojistik hizmeti, teslimatı zamanında ve uygun fiyatlarla yapılması, yeniliklerin ve teknolojinin takibi ile mümkündür.

Lojistik faaliyetlerinde kaliteyi sağlamak için, oluşabilecek risklerin önceden ortaya konması ve gerekli önlemlerin alınması, hizmet sunulan işletmeler açısından ve müşteri memnuniyeti ile rekabet gücünün artması yönünden önemli olmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Bahar, E. (2007). Lojistikte Risk Yönetimi ve Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
2. Bolak, M. (2004). Risk ve Yönetimi, İstanbul: Birsen Yayınevi.
3. Dereli, A. (2014). Tedarik Riskleri Altında Tedarikçi Seçiminin Bayes Ağlarıyla Modellenmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
4. Erel, C. (2008). İnternette Alışverişlerde Algılanan Risk Üzerine Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
5. Kaba, N. (2013). Lojistik İşletmesinde Risk Odaklı Yönetim, Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
6. Kırılmaz, O. (2014). Tedarik Zinciri Şebekesinde Risk Yönetimi: Otomotiv Endüstrisinde Bir Uygulama, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
7. Şişman, B. (2012). Talebin Belirsiz Olduğu Tedarik Zinciri Tasarımında Bulanık Eniyileme Yaklaşımı, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 8, Sayı:17, Ss:28-44.
8. Tedarik Zinciri Yönetimi Performansı, Stratejik Uyum www.baskent.edu.tr/~sureten/455-iki.ppt, Erişim Tarihi: 18.05.2015.
9. Tekin, M., Arslandere, M., Etlioğlu, M., ve Tekin, E. (2018), Bireysel Öneri Sistemi İle Geliştirilen Proje Uygulaması, Social Science Development Journal, Vol 3/ Issue 10 / pp:263-276.
10. Topoyan, M. (2015). Tedarik Zinciri Yönetimi, Belirsizlik, Risk ve Kamçı Etkisi <http://kisi.deu.edu.tr/mert.topoyan/dosyalar/tzy4.pdf>, Erişim Tarihi: 18.05.2015.
11. Türk Dil Kurumu Sözlüğü (1997). İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
12. Understanding Supply Chain Risk: A Self-Assessment Workbook <http://www.som.cranfield.ac.uk/som/dynamiccontent/research/lscm/downloads/60599wor.pdf>, Erişim Tarihi: 09.05.2015.

LOJİSTİK YÖNETİMİ RİSK ANALİZ AŞAMALARI

Ahmet Alper SAYIN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Bölümü

Giriş

Artan ürün kalitesi, üretim maliyetlerinin düşürülmesi ve piyasa fiyatlarının düşmesi, işletmenin rekabet gücünü artırmaktadır (Kutbay ve Öz, 2017: 332). İşletmeler; müşteri ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak için kalite odaklı, düşük maliyetli, sürdürülebilir üretim yöntemleri ve teknolojileri ile kendilerini sürekli olarak geliştirmektedir (Tekin vd., 2018: 264). Çağımızda sürdürülebilir rekabet avantajı, temelinde mevcut değerini ve değerini koruyan bilgiler bulunmaktadır. Günümüzde bilgi üretimi, talepten daha az olduğu için bilgi yönetimi daha da değerli hale gelmektedir. (Sezer ve Ak, 2017: 206). Bununla birlikte, dünya nüfusu artıyor, beklentiler artıyor ve günlük ihtiyaçları karşılamak giderek zorlaşıyor. Ekonomik gelişmenin göstergesi olan; sosyal yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, gelir dağılımının iyileştirilmesi ve çevresel zararların azaltılması göz ardı edilmmiştir (Ravanoğlu vd., 2018: 128).

Küreselleşme ile birlikte, teknolojinin etkin kullanımı, hizmet beklentilerinin değişmesi, üretim zamanının azalması, üretimde ki yalınlık, etkin dağıtım işletmeler açısından önemli konular haline gelmiştir. Bu nedenle, işletmelerin rekabette ayakta kalabilmeleri için etkin ve verimli lojistik ağlar oluşturması gerekmektedir. Hammadeleri doğru kaynaklardan, doğru maliyetlerle alıp, doğru zamanda müşterilere teslim eden ve bu ağı doğru şekilde yönetebilen işletmeler, piyasada başarılı olacaktır. Bu sebeple lojistik faaliyetlerinin rekabette ve başarılı olmakta çok önemli katkısı vardır (Korucuk, 2015: 3).

1. Lojistik Risk Analiz Aşamaları

İşletmeler rekabetten, gelir ve kâr, marka prestiji gibi nedenlerden dolayı bazı risklerle karşı karşıyadır. Riskler ile ancak sistematik bir çalışma ile kontrol edilebilir ve azaltılabilir. Bu çalışmalar bazı adımlardan oluşmaktadır:(Gülfidan, 2010:70-71)

1.1. Riskleri Belirleyin

Karşı karşıya kalınan yedi stratejik riske: sektör, teknoloji, marka, rakip, müşteri, proje, ekonomik durgunluğa karşı dikkate alınması gerekenler:

- Ciddiyet: Faaliyet gösterilen sektöre ait risk faktörlerinin bilincinde olunması.
- Olasılık: Riskin meydana gelme olasılığını dışsal verileri iyi irdeleyerek göz önünde bulundurulması.
- Zamanlama: Riskin ne zaman karşılaşılabileceğinin hesaplanması.
- Zaman içinde olasılığın değiştirilmesi: Riskin olma olasılığının artması, azalması veya sabit kalması.

1.2. Risklerinizi Ayrıntıları İle Planlayın

Temel riskleri belirledikten sonra, detayları ile birlikte izlenebilmesi için şemaya dökülerek nasıl işleyiş yapılacağıının belirlenmesi.

1.3. Risklerinizi Rakama Dökün

Riskler kapsamlı bir şekilde aynı dili konuşulabilmesi için ortak bir para birimiyle ölçülmelidir.

1.4. Her Riskin Olası İyi Yanlarını Belirleyin

Risklerin şirketinizin zayıf yönlerini güçlendirmek için fırsat olduğunu düşünerek, önlemlerin alınmasının sağlanması.

1.5. Risk Azaltma Eylem Planları Geliştirin

Karşılaşılabilecek riskleri yetkin ekipler ile önceden hazırlanmış planlar doğrultusunda etkisinin azaltılması.

1.6. Sermaye Kararlarınızı Duruma Uygun Biçimde Ayarlayın

İşletme karşı karşıya olduğu riskleri ortaya çıkardıktan sonra, riski yok etmek için sermaye yapısını değiştirebilir.

2. Lojistik Risk Analiz Yöntemleri

Risk tanımlamaları ve analizlerine kaynaklarda bakıldığı takdirde, birçok veri bulunabilir. Fakat işletmeleri en çok meşgul eden konu ise, risk yönetiminin hangi metot ve tekniklerle yapılacağıdır. Riskin en az hasarla atlatılması için çeşitli metotlar mevcuttur. Bu metotlardan bazıları aşağıda yer almaktadır (Bahar, 2007: 75).

2.1. Hata Ağacı Analizi

Kök sebep analizi olarak da bilinen hata ağacı analizi (Fault Tree Analysis), başarısızlık söz konusu olduğunda ana sebebini bulmaya çalışan bir analiz metodudur. Problemlerin gerçek nedenlerini ortaya çıkarmak için soru kümelerinden oluşur.

Kullanıldığı yerler ve amaçları aşağıda ki gibidir (<http://www.csgb.gov.tr/>)

- 1962 Yılında Bell Telefon Laboratuvarları'nda Amerikan Hava Kuvvetleri (U.S. Air Force) için geliştirilmiştir. Boeing Uçak Şirketi ve nükleer güç reaktörlerinde de sürekli kullanılmaktadır.
- Bir tepe olayın (top event) gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi için alınması gereken tedbirler detaylı olarak analiz edilir.
- Metodun detaylı ve uğraştırıcı olması sebebi ile, genellikle nükleer güç reaktörleri, uçak sistemleri gibi karmaşık sistemlerde kullanılır.
- İstenmeyen tepe olay tespit edilip, bu olaya sebep olan tüm faktörler analiz edilir.
- Farklı hataların sebep olabilecekleri tepe olayı noksansız analiz edebilmek için, tecrübeli analizciye ihtiyaç vardır.
- Analiz edilecek sistemin iyi şekilde belirlenmesi gerekir.
- Tek bir olay veya çeşitli olaylar için bağlı kaza olasılıklarını analiz etmek için uygundur.
- İstenmeyen tepe olayın hangi sıklıkta ve hangi olasılıkta olabileceği rakamlarla ortaya konulabilir.
- Alınacak tedbirlerin ekonomiklik durumu tespit edilir.

2.2. Balık Kılıçığı Diyagramı

Ishikawa diyagramı olarak da tanınan balık kılıçığı tekniği, 1943'te Kaoru Ishikawa tarafından ortaya çıkarılmıştır. Tekniğin çalışma şekli, problemin (nükleer patlama, seçim, öğrenme güçlükleri, gençlerin suç işlemesi gibi) sebeplerini ve alt nedenlerini tanımlama sürecini yapılandırmaya yardım edebilir. Ayrıca, problemin çeşitli bölümleri arasında ki önemli ilişkilerin görülmesini, daha derin bir şekilde bir problem üzerinde yoğunlaşılmasını sağlar (www.blogcu.com)

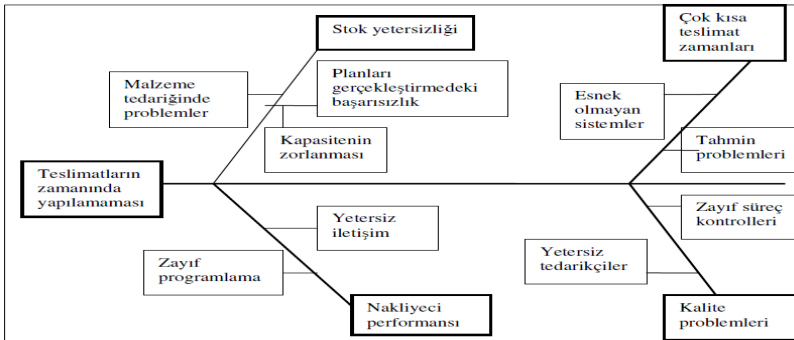
Problem çözme tekniklerinden biri olan bu teknik, düşüncelerin organize edilmesine yardım eder; ancak, problem için çözümler sağlamaz. İlginç bir teknik olan balık kılıçığı tekniği öğrenmesi ve uygulaması kolaydır. Bu teknik; birlikte çalışmayı, gerçeği aramayı, değişik görüşlere açık olmayı ve karşıt görüşlerin ortaya çıkmasını sağlar.

Balık kılıçığı tekniğinin adımları :

- **Problemi tanımlama:** Ele alınacak problem hakkında kısa bir bilgi verilir.
- **Nedenler üretme:** Yapılandırılmamış beyin fırtınası tekniğini kullanma (bu probleme neden olan faktörler nelerdir? Bu nedenler arasındaki ilişkiler nelerdir? Gibi sorular üzerinde beyin fırtınası yapılabilir).
- **Yapılandırılmış beyin fırtınası tekniğini kullanma:** 6 kişi 5 dakikada 3 fikir sunması.

Balık kılıçığı diyagramını oluşturulması şu şekildedir. Kağıdın üzerine yönü sola doğru olan bir ok çizilmeli ve açıklanacak konunun başlığı, "balığın omurgası" temsil eden okun üzerine yazılmalıdır. Daha sonra balığın omurgasına 45 derecelik açıyla oklar çizilir ve okların üzerine ana nedenler yazılır ve ana nedene de oklar çizilerek bu nedenlerin detayları kısaca açıklanır. Aşağıda şekilde örnek bir balık kılıçığı diyagramı görülmektedir.

Şekil-1: Balık Kılıçığı Diyagramı

Kaynak: Bahar, 2007: 77

Şekil-1'de görüleceği üzere teslimatların zamanında yapılamaması ana problem olarak ele alınmış ve bu ana probleme sebep olan etkenler 4 ana başlıkta gruplandırılmıştır. Bunlar; stok yetersizliği, çok kısa teslimat zamanları, nakliye performansı ve kalite problemleri şeklindedir. Stok yetersizliğine, malzeme tedarikinde problemler, planları gerçekleştirmedeki başarısızlık ve kapasitenin zorlanması; çok kısa teslimat zamanlarına, esnek olmayan sistemler ve tahmin problemleri; nakliye performansına, zayıf programlama ve yetersiz iletişim; kalite problemlerine, yetersiz tedarikçiler ve zayıf süre kontrolleri etki etmektedir.

Balık kılıçığı diyagramının amaçları aşağıda ki gibidir (www.endustri.kku.edu.tr)

- Bilinenlerden hareketle bilinmeyenlere doğru giden sistematik bir yöntemdir.
- Sonuca ilişkin bilinen ve şüphelenilen bütün faktörlerin ortaya konmasını amaçlar.
- Diyagramın hazırlanması iletişimi güçlendirir. Herkesin dikkatini bir noktaya toplamasını sağlar.
- Temel eğitici bir çalışmadır, herkesin bilgisini geliştirir.
- Konuya hakimiyeti sınamak için çok iyi bir tekniktir.
- Bütün sorunlara uygulanabilir.

2.3. Hata Türü Etkileri Analizi

FMEA, hataların düzenli olarak analizini ve hataların yok edilmesini sağlaması sebebi ile, hataların ortaya çıkaracağı risklerin en aza indirilmesi, hata maliyetlerinin azaltılmasına, güvenilirliğin artırılmasına ve kalitenin sistematik olarak geliştirilmesine kolaylık sağlamaktadır.

Hata türü etkileri analizinin amacı; sistem, süreç ve ürünlere ait potansiyel hataların, oluşmadan önce, planlama ve geliştirme aşamasında belirlenip, önem derecelerinin belirlenmesi, değerlendirilmesi ve önlenmesi için uygun tedbirlerin alınmasını sağlamaktır.

Hata türü etkileri analizi, işletmelerin rekabette üstünlük kazanması için uygulamaya koydukları önleyici kalite güvence yaklaşımları arasında en çok ilgi çeken ve kabul göreni olmuştur (Çevik ve Aran, 242).

Hata türü etkileri analizi (FMEA) faydaları (<http://www.kto.org.tr>)

- Proses veya hizmette hataların çıkaracağı en ufak bir zararın bile oluşumunun engellenmesini sağlamak için hata türlerini düzenli olarak gözden geçirir.
- Proses ya da hizmeti ya da bunların fonksiyonelliğini etkileyebilecek her türlü hatayı ve bu hatanın etkilerini tanımlar.
- Tanımlanan bu hatalardan hangilerinin proses veya hizmet operasyonlarında daha kritik etkilerinin olduğunu belirler, meydana gelebilecek en büyük

hasarı ve hangi hata türünün bu hasarı üretebileceğini tanımlar.

- Montaj, montaj öncesinde, prosete hataların oluşum olasılığını ve bunun nereden kaynaklanabileceğini ortaya çıkarır.
- Başka kaynaklardan elde edilmesi mümkün olmayan hata oranlarını ve türlerini tanımlayarak gerekli muayene programlarının kurulmasını sağlar.
- Güvenilirliğin deneysel olarak kontrol yapılması için gerekli muayene programlarının kurulmasını sağlar.
- Bir ürün için değişikliklerin mümkün olan etkilerini tanımlar.
- Yüksek riskli bileşenlerin nasıl güvenilir hale getirilebileceğini tanımlar.
- Montaj hatalarının olabilecek kötü etkisinin nasıl giderilebileceğini tanımlar.

Aşağıda şekilde FMEA'nın türleri ve aralarındaki ilişki görülmektedir.

Şekil-2: FMEA'nın Türleri ve Aralarındaki İlişki

SİSTEM	TASARIM	SÜREÇ	SERVİS
Bileşenler Alt sistemler Ana sistemler • Odak: Sistemdeki hata etkilerini azaltmak. • Hedef: sistem kalitesini, güvenilirliğini ve korunabilirliğini arttırmak.	Bileşenler Alt sistemler Ana sistemler • Odak: Tasarımdaki hata etkilerini azaltmak. • Hedef: tasarım kalitesini, güvenilirliğini ve korunabilirliğini arttırmak.	İnsan gücü Metot Makine Malzeme Ölçüm Çevre Makineler Araçlar İş istasyonları Üretim hatları Prosesler Ölçümler Operatör eğitimi • Odak: Bütün proseteki(sistem) hata etkilerini azaltmak. • Hedef: Proses (sistem) kalitesini, güvenilirliğini, korunabilirliğini ve verimliliğini arttırmak.	İnsan gücü İnsan kaynakları Makine Metot Malzeme Ölçüm Çevre İnsan kaynakları Görev İş istasyonları Servis hatları Servisler Performans Operatör eğitimi • Odak: Organizasyondaki hata etkilerini azaltmak. • Hedef: Kalite, güvenilirlik ve serviste müşteri tatmini arttırmak.

Kaynak: www.homes.ieu.edu.tr

Şekil-2'de görüleceği üzere sistem, tasarım, süreç ve servis olarak 4 ana başlıkta incelenmektedir. Bu ana başlıkları oluşturan sistemler ayrılmakta ve her sistem kendi içindeki hataların etkileri, belirlenen hedefler doğrultusunda elimine edilmeye gayret gösterilmektedir.

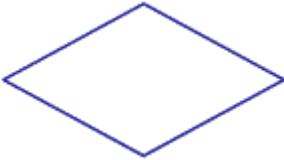

2.4. Akış Çizelgesi

Akış diyagramları, bir sorunun çözümünün, ve problemin çözüm şeklinin sıralama şeklinde gösterildiği şemaya verilen tanımdır. Diğer bir ifade ile bir problemin çözülüş tarzının belirlenmesi durumunun akış diyagramı olarak tanımlanır.

Akış diyagramı, akış diyagramı sembollerinden oluşur. Akış diyagramı sembollerinin her birisi, akış diyagramında yer alan farklı bir aktiviteyi simgelemektedir. Akış diyagramı sembollerinin her bir tanesi, bir problemin çözümünde uygulanacak olan farklı adımları işaret etmektedir.

Akış diyagramında, programcının problemi çözebilmesi için kullandığı, akış diyagramı sembollerinden kısaca söz etmek istersek, akış diyagramı sembolleri arasında, giriş, kabul etme, girilen veriyi işleme, elde edilen sonuca göre çıktıyı gösterme; gösterilen çıktıya göre kararlar verebilme imkanı vardır. (www.ebidunya.com).Aşağıda tabloda temel akış şeması elemanları ve anlamları verilmiştir.

Tablo-1: Temel Akış Şeması Elemanları

Şema	Anlamı
	Başla/Dur: Programın başladığı ve bittiği konumu gösterir. Her programda başla ve dur şemaları mutlaka olmalıdır.
	İşlem/Atama: Değişkenlere değer atamaları ve matematiksel veya dizgisel işlemlerin yapıldığı aşamalarda kullanılır. İşlem veya işlemler bu şekil içerisine öz olarak yazılır.
	Girdi/Çıktı: Çevre birimleri (ekran,yazıcı,çizici,okuyucu,...) ile yapılan bilgi alış verişini simgeler. Bu türde işlemlerde kullanılır ve işlen şekil içerisine yazılır.
	Karşılaştırma ve karar: Karşılaştırma işlemi ve sonuçta varılan karar durumuna göre akış yönünü belirleyen işlemlerde kullanılır. Kıyaslama ifadesi şekil içine yazılır, karar E (evet) veya H (hayır) simgesi ile belirtilen bir uçtan çıkan akış ile başka bir düğüme gider.
	Döngü: Birden çok tekrar gerektiren durumlarda kullanılan döngü kurgusunu simgeler. Döngü tamamlanmamışsa gidilecek düğüme ulaşan akış çıkışı vardır.
	Alt süreç: Bir işin tamamlanması için alt süreçler ve uygulamalar varsa bu süreçleri simgeler. Sürecin kendisi değil ancak tanımı şekil içine yazılır.

	<p>Bağlantı: Bir sayfaya sığmayan şemalarda veya aynı sayfa içinde karmaşık akışları engellemek için akış noktalarını bağlayan şekildir. Şekil içerisine harf veya simgeler yazılarak aynı iki harfin birbirine bağlı olduğu ifade edilir.</p>
	<p>Akış yönü: Şemada şekiller arasındaki akışı gösterirler. Ok yönü akış yönünü gösterir.</p>

Kaynak: http://people.sabanciuniv.edu/alper/?calismalar_akissema

Yukarıda Tablo-1’de görüldüğü üzere temel akış şeması elemanları sırasıyla; başla/dur, işlem/atama, girdi/çıkıtı, karşılaştırma ve karar, döngü, alt süreç, bağlantı ve akış yönü şeklindedir. Bütün elemanlar, akış şemasında birbiriyle uyum içinde ve problemin çözümüne ulaştıracak mahiyette kullanılmaktadır.

2.5. Simülasyon Modeli

Katılımcıların bir olayı-problemi çeşitli yönleriyle tartışmak, bir dokümanı analiz etmek için belirli esaslar etrafında çalıştıkları gerçek bir durumu taklit etmek, benzerlerini bir model üzerine oluşturmaktır.

Simülasyon tarihi “ WEİCH “ şeklinde adlandırılan Çin Savaş Oyunlarından, 5000 yıl öncesinden gelir ve 1780’lere kadar devam eder. Ta ki Prussian’ların bu oyunları ordularındaki trenlerde kullanana kadar. O zamandan beri, tüm askeri güçlerin başkanları, Simüle edilmiş çevre koşulları altında askeri stratejileri test etmek için savaş oyunlarını kullanmışlardır.

II. Dünya Savaşı esnasında büyük matematikçi John Van Neumann tarafından bu teknik askeriye ve operasyonel oyunlardan yeni bir teknik olan Monte Carlo Simülasyon Tekniği geliştirilmiştir. Bir nicelik miktar tekniği olarak Los Alamos Scientific Laboratuvarında nötronlarla çalışılırken, Van Neumann Simülasyonu, elle veya fiziksel modellerle analizi karmaşık ve pahalı olan fizik problemlerini çözmede kullanıldı. Nötronların rassal yapısı ihtimallerle uğraşmada rulet tekeri kullanımını önerdi. Oyun yapısı nedeni ile Van Neumann Kanunların değişimi çalışmasını Monte Carlo Modeli olarak adlandırdı. 1950 ’lerde iş bilgisayarlarının gelişi ve birleşik kullanımı ile simülasyon bir yönetim aracı olarak gelişti.

Simülasyon aşağıda ki gibi durumlar meydana gelince kullanılır:

- Sistem deney yapmaya uygun değilse,
- Sistem henüz tasarım aşamasındaysa,
- Sistem/Problem karmaşıkça,
- Sistemin davranışı analiz edilecekse,
- Bilgisayar mevcutsa kullanılır. (Koçak vd, 2013:2)

Simülasyon Uygulaması şu şekilde yapılmaktadır (Bahar, 2007:80)

- Problem ortaya konur; amaçlar ve tüm proje planı saptanır.

- Tedarik zincirinde ve gerçek zamanlı sistem süreçlerinden uzmanlardan oluşan bir proje takımı oluşturulur.
- Uygun yazılım tasarımı seçilir.
- Uygulama gerekli tüm hatlarını içerecek şekilde oluşturulmalı.
- Artan verilerin getirdiği eklemeler ile model eskisine göre gelişecektir.
- Model simülasyon veya uygun bir yazılım dili ile bilgisayar formatına çevrilir.
- Mevcut sisteme karşı modelin onaylanması ve kabul edilebilir bir yansıma olup olmadığı araştırılır.
- Simülasyonun doğru çalıştığı varsayılarak, sonuçlar analiz edilir ve simülasyonu yapılacak alternatifler saptanabilir.
- Modelin raporları ve dökümantasyonları alınır. Tüm bunlar alınacak kararlar için örnek olur.

2.6. 5x5 L Tipi Matris Diyagramı

5 x 5 Matris diyagramı (L Tipi Matris) genellikle neden-sonuç ilişkilerinin değerlendirilmesinde kullanılmaktadır. Bu teknik analistler için risk analizi yapılmasında kolaylık sağlamaktadır. İşletmelerde önemli durumlarda, en kısa zamanda tedbir alınması gereken tehlikelerin tespitinde kullanılmaktadır. Matris'de öncelikle Tablo-2'de olduğu gibi, risk değerlendirme tanımları yapılarak, bir olayın gerçekleşme olasılığı ile gerçekleşmesi neticesinde, sonucun derecelendirilmesi ve ölçümü yapılmaktadır. Riskin işletme açısında önem derecesi tanımlaması ise Tablo-3' de görüldüğü üzere tanımlaması oluşturulmaktadır. En sonunda risk skoru derece tanımlarının ortaya çıkması için tabloda olduğu gibi, olasılık ve şiddet derecesinin çarpılarak, skor tablosunda hangi seviyede olduğu tespit edilmektedir (Albayrak, 2014: 26-28).

Tablo-2: 5*5 L Tipi Matris Risk Değerlendirme Tanımlamaları

Sonucun Şiddeti	Derecelendirme	Puan	Sonucun Şiddeti	Olasılık	Puan
Çok Hafif	Önemsiz seviyede mali, zaman, müşteri, işleyiş, iş gücü kayıpları.	1	Çok Düşük	Çok Az Olasılıkla (Yılda Bir) Az Olasılıkla	1
Hafif	Düşük seviyede mali, zaman, müşteri, işleyiş, iş gücü kayıpları.	2	Düşük	(Yılda Birkaç Kez) Olasılık	2
Orta	Orta seviyede mali, zaman, müşteri, işleyiş, iş gücü kayıpları.	3	Orta	Dahilinde (Ayda Bir) Büyük	3
Ciddi	Yüksek seviyede mali, zaman, müşteri, işleyiş, iş gücü kayıpları.	4	Yüksek	Olasılıkla (Haftada Bir) Çok Büyük	4
Çok Ciddi	Çok Yüksek seviyede mali, zaman, müşteri, işleyiş, iş gücü kayıpları.	5	Çok Yüksek	Olasılıkla (Her Gün)	5

Tablo-3: 5*5 L Tipi Matris Risk Skor Tablosu

Şiddeti	Çok Hafif	Hafif	Orta	Ciddi	Çok Ciddi
Çok Düşük	1 ÖNEMSİZ	2 KABUL EDİLEBİLİR	3 KABUL EDİLEBİLİR	4 KABUL EDİLEBİLİR	5 KABUL EDİLEBİLİR
Düşük	2 KABUL EDİLEBİLİR	4 KABUL EDİLEBİLİR	6 ORTA	8 ORTA	10 ORTA
Orta	3 KABUL EDİLEBİLİR	6 ORTA	9 ORTA	12 ÖNEMLİ	15 ÖNEMLİ
Yüksek	4 KABUL EDİLEBİLİR	8 ORTA	12 ÖNEMLİ	16 ÇOK ÖNEMLİ	20 ÇOK ÖNEMLİ
Çok Yüksek	5 KABUL EDİLEBİLİR	10 ORTA	15 ÖNEMLİ	20 ÇOK ÖNEMLİ	25 ÇOK ÖNEMLİ

Tablo-4: Risk Değerlendirme Sonucu

$$\text{RİSK} = \text{ZARARIN ŞİDDETİ} \times \text{OLMA OLASILIĞI}$$

1	Önemsiz	5. Öncelikli
2/5	Kabul Edilebilir	4. Öncelikli
6/10	Orta	3. Öncelikli
12/15	Önemli	2. Öncelikli
16/25	Çok Önemli	1. Öncelikli

SONUÇ

Dünyada ve Türkiye’de önemi her geçen gün daha çok artan lojistik sektöründe, birden fazla bileşenin (insan, araç gereç, teknik alt yapı vb.) bir araya gelmesi ile bu bileşenlerin planlanması, koordine edilmesi ve kontrol edilmesi zor bir süreç olmaktadır. Lojistik süreçlerinde yer alan yükleme, taşıma, boşaltma, depolama gibi faaliyetler yerine getirilirken; kırılma, düşme, parçalanma, çarpma, ezilme, yanma, patlama vb. gibi birçok risklerle karşılaşılması söz konusudur. Bununla birlikte sadece işletme içi süreçlerinde değil, işletme dışı aktörleri tarafından karşılaşılabilecek; doğal afetler, terör, hırsızlık vb. risklerde söz konusudur. Bu riskler işletmenin faaliyetlerine yerine getirmede hesaplanamayan önemli engellerdir.

Lojistik firmaları piyasada etkin rol oynamak, kendi iş süreçlerini iyileştirmek için çalışmalar yapmakta ve dış tehditlere karşı değerlendirmeler yapmak zorunda kalmaktadırlar. Bu yüzden risk yönetimi işletmeler için önemli bir yer tutmaktadır. Risk yönetimi risklerin belirlendiği, hangi risklerin öncelikli olarak çözülmesi gerektiğinin değerlendirildiği, risklerin yönetilmesi için stratejiler ve planların geliştirilerek, bu uygulamaların sonuçlarının gözlemlendiği ve iyileştirmelerin uygulandığı sistematik bir süreçtir.

KAYNAKÇA

1. Akış Diyagramları, <http://www.ebidunya.com/teknoloji/akis-diyagrami-nedir-akis-diyagrami-sembolleri.html> Erişim Tarihi: 20.05.2015.
2. Akış Diyagramları, http://people.sabanciuniv.edu/alper/?calismalar_akissema Erişim Tarihi: 20.05.2015.
3. Andaç, M., Çalışma Sosyal Güvenlik Bakanı,
4. <http://www.csgb.gov.tr/csgbportal/showproperty/wlp%20repository/icdenetim/dosyalar/calisma/riskanaliziveyonetimi> Erişim Tarihi: 19.05.2015.
5. Bahar, E. (2007). Lojistikte Risk Yönetimi ve Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
6. Balık Kılçığı <http://diclefenbilgisi.blogcu.com/balik-kilcigi->

teknigi/11703688Erişim Tarihi: 19.05.2015.

7. Birgören, B., Problem Çözme Teknikleri, Balık Kılıcı Diyagramı, Kırıkkale Üniversitesi, <http://endustri.kku.edu.tr/bbirgoren/downloads/problem%20coz%20tek-1.pdf>, Erişim Tarihi: 19.05.2015.
8. Çevik, O. ve Aran, G. (2009). Kalite İyileştirme Sürecinde Hata Türü Etkileri Analizi (Fmea) ve Piston Üretiminde Bir Uygulama, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, (16):242-265.
9. Fmea'nın Türleri ve Aralarındaki İlişki, <http://homes.ieu.edu.tr/~ykazancoglu/ba410/fmea.pdf>, Erişim Tarihi: 19.05.2015.
10. Güldan, İ. (2010). Dış Riskleri Yönetmek, İstanbul: Acar Basım ve Cilt.San.Tic.A.ř.
11. Hata Türü Etkileri Analizi, <http://www.kto.org.tr/d/file/olasi-hata-turu-ve-etkileri-analizi-%28fma%29.pdf>, Erişim Tarihi: 19.05.2015.
12. Koçak, N., Pınar, S., Kasapoğlu, C. ve Pekdoğru, A. (2013). Benzetim (Simülasyon) Yöntemi, Başkent Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Sunum Raporu, Ankara.
13. Korucuk, S. (2015). Temel Lojistik Bilgisi, 1.Baskı. Trabzon: Gündüz Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık.
14. Kutbay, H. ve Öz, E. (2017). Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerde Vergi Teşvikleri Boyutuyla Ekonometrik Analiz, Maliye Dergisi Temmuz-Aralık 2017, 173: 331-361.
15. Ravanoğlu, G. Bostan, A. Yılmaz, A. (2018). Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Kırgızistan Ekonomisinde Geçerliliği: Ardl Sınırlar Testi Yaklaşımı. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2018 Cilt: 7, Sayı:2, S:127-142.
16. Sezer, Ö. ve Ak, M. (2017). Bilgi Çağında İnsan Kaynakları Yönetiminin Değişen Fonksiyonları, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 18, Sayı 2, 2017.
17. Tekin, M., Arslandere, M., Etlioğlu, M., ve Tekin, E. (2018), Bireysel Öneri Sistemi İle Geliştirilen Proje Uygulaması, Social Science Development Journal, Vol 3/ Issue 10 / pp:263-276.

